بەرگی دووەم

لە دەوڵەتی کاهینی سۆمەرەوە بەرەو شارستانیەتی دیموکراتیک

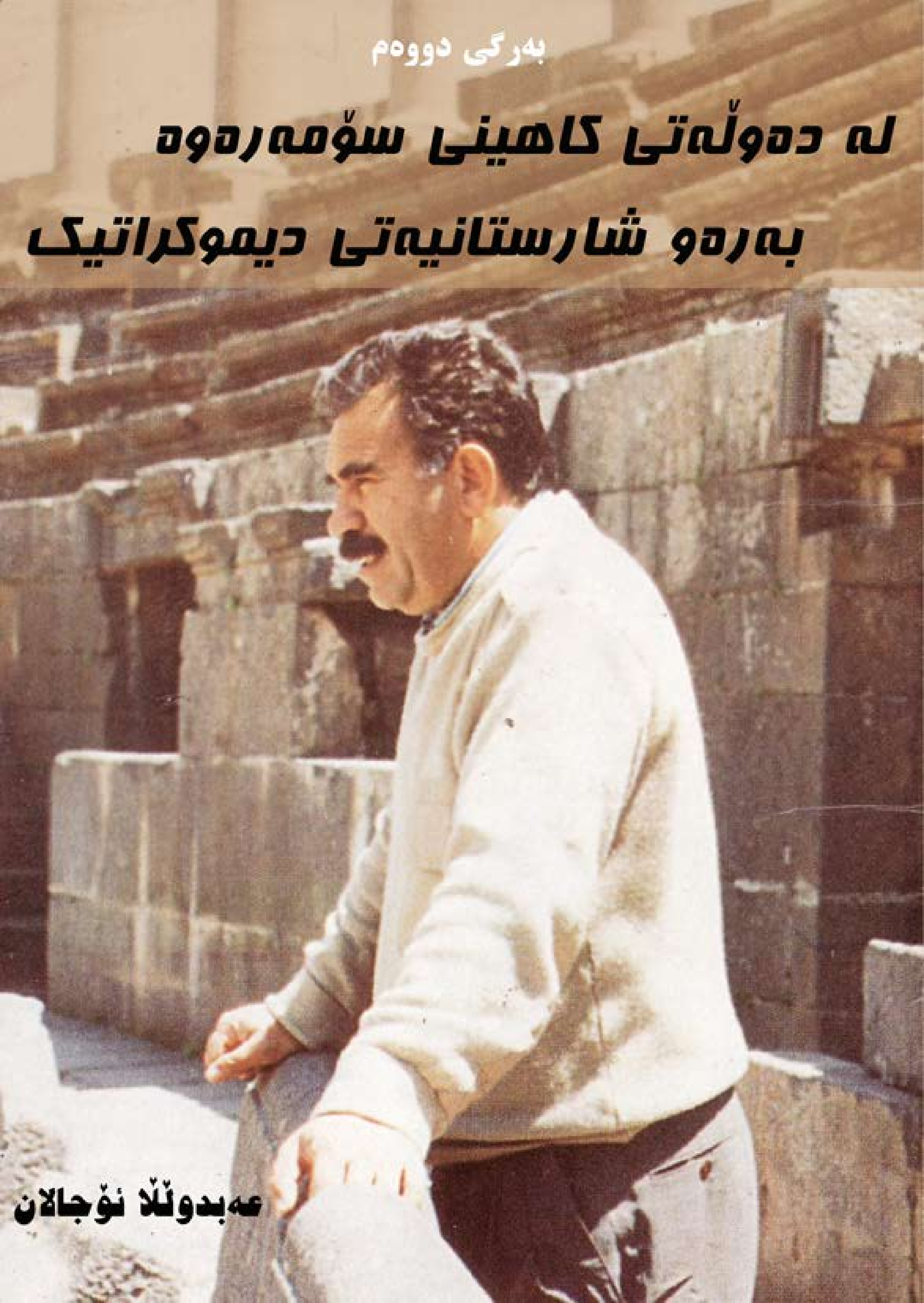

عەبدوڵڵا ئۆجالان

عەبدوڵڵا ئۆج ئالان

لە دەوڵەتی راهیبی سۆمەرەوە

بەرەو شارستانیەتی دیموکراسییانە

بەرگی دووەم

له دەوڵەتی راهیبی سۆمەرەوە بەرەو شارستانیەتی دیموکراسییانە
بەرگی دووەم
نووسەر : عەبدوڵڵا ئۆج ئالآن
چاپی یەکەم : ئۆکتۆبەری ٢٠٠٢
تیراژ : ٤٠٠ دانە
چاپ : چاپخانەی ئازادی

ناوەڕۆك

VI: کێشەی کورد لە ڕۆژهەڵاتی ناوین و ڕێگاکانی ڵارەسەری.........................١

أ ـ پێناسەکردنی هەندێ زاراوەی سەرەکی ١٠

ب ـ هەندێ هەڵوێست سەبارەت بەدیاردەی کورد و کێشەکانی شێواز ٢٢

ج ـ ڵوارلێوەیەك بۆ مێژووی کورد ٣٤

أ ـ سەردەمی نیۆلتیك و کورد ٣٤

ب ـ سەردەمی کۆیلەداری و کوردان ٤٣

ج ـ کورد لەسەردەمی دەرەبەگایەتیدا ٦٨

د ـ کوردان لەسەردەمی سەرمایەداریدا...٩٧

دـ جولانەوەی نەتەوەیی و دیموکراسی و ئەتنیکی کوردان.......................................١١٦

١ـ قۆناخی میللیگەرای سەرەتایی دەرەبەگایەتی ١٢١

٢ـ قۆناخی میللیگەرای بۆرژوازیەت ١٢٥

٣ـ مەیلی ئازادیخوازی گەل ١٢٨

٤ـ لەدایکبوون و گەشەکردن و ئاییندەی PKK ١٣٠

هـ ـ بەرەو ڵارەسەری کێشەی کورد ١٦٥

١ ـ کێشەی کورد لە تورکیا و ڵارەسەری دیموکراسییانە ١٦٩

٢ ـ کێشەی نەتەوەیی لە ئێران و ڵارەسەری ئیسلامی دیموکراسییانە ١٨٧

٣ ـ عەرەبەکان و کێشەی کورد و ڵارەسەری ١٩٣

٤ ـ کێشەی کوردەکانی سوریا بۆ بەدەستهێنانی ناسنامە و ڵارەسەری تەڤلیبوونی دیموکراسییانە ٢٠٠

VII : بوون بە جەنگاوەری ئازادی گەلێك کە لەنێو گەمارۆی پیلانگێڕیدایە...........٢٠٧

١ـ مێژووی پیلانگێڕیەکان و ئەو وانانەی پێویستە لێیەوە هەڵبهێنجێنرێن ٢١٥

أـ پیلانگێڕی لەرخی یەکەم و ئەفسانە خەڵەتێنەرەکان.....................................٢١٧

ب ـ لەرخی ناوین و پیلانگێڕی پەردەپۆشکراو بە ئایین.....................................٢٢١

ج ـ نەتەوەپەرستی سەرمایەداری و فاشیزم گەشەکردوترین پێلانگێڕییە.....................٢٢٥
٢ـ راستینەی ئەو پێلانگێڕیەی PKK دووڵاری هاتووە ٢٣٤
٣ـ ئەو پێلانگێڕیانەی بەسەر سەرۆکایەتی PKK دا سەپێنراوە داننانە بەو ترسەی بەرامبەر ناسنامەی ئازادی گەل هەیە...٢٥٧
أ ـ سەردەمی لەدایکبوونی ڕێبەرایەتی لەپێناو گەل (١٩٧٠ــ١٩٨٠)..........................٢٦٤
ب ـ پارلەبوونی سۆسیۆلۆژی کەسایەتی و سەرلەنوێ ئاواکردن ٢٧٢
٤ ـ لۆن دەرك بە رووی ناوەوەی پێلانگێڕی سەدە بکرێت؟ ٢٨٠
أ/ــ پێلانگێڕییە مێژووییەکان پێشکەوتنەکان ناوەستێنێ, خێرای دەکات..........................٢٨٠
ب ــ دەتوانرێ پێلانگێڕی ١٥ی شوبات بۆ ەلان بکرێتە ئاشتی و دیموکراسیەتێکی هەمیشەیی ٣٠٩

VIII: ئایا یاسای ئەوروپا تواناکاریەکی لارەسەری بۆ کێشەی کورد دەخولقێنێ؟..٣٢٣
١ـ دەرکەوتن و پەرەسەندنی یاسا ٣٢٦
٢ـ رۆڵی یاسا لە لارەسەرکردنی کێشەکانی کۆمەڵگا ٣٢٨
٣ـ یاسای ئەوروپا, کۆماری تورکیا و کێشەی کورد ٣٣٠
٤ــ قۆناخی دادگایی ئیمرالی، پەیمانی مافی مرۆڤی ئەوروپا و دادگای مافی مرۆڤی ئەوروپا........٣٤٤

IX : ناسنامەی ئاپۆ: لەتیرەوە بەرەو بەگەلبوون ٣٦٩
١ــ لەدایکبوونی سروشتی, پەرتەوازەبوونی کولتووری تیرە و هەنگاونان بۆ دارستانی شارستانییەت ٣٧١
٢ـ کۆمەڵگای بۆرژوازی و ئاشنابوون بە کۆمار, گومان و هەڵوێستی شۆڕشگێڕی....٣٨٣

٣ـ خۆخولقاندن لەمیانەی شەڕ, بەڵام تاوەکو کوێ؟ ... .٣٩٢
٤ـ گەڕان بەدوای ئاشتی و پێشخستنی رەخنە و رەخنەدان................................٤٠٥

دوا گووتە (١) ٤٢٣
دوگووتە(٢)...٤٣٢

بەشی شەشەم

کێشەی کورد لە رۆژهەڵاتی ناوین و ڕێگاکانی چارەسەری

دەروازە

یەکێك لە کێشە هەرە ئاڵۆزەکانی رۆژهەڵاتی ناوین، کێشەی کوردە. ئەم تایبەتمەندێتیەی کێشەکە بۆ شێوازی پێکهاتنی ئەم دیاردەیە دەگەڕێتەوە. تاوەکو دیاردەی کورد بەشێوەیەکی راست تاوتوێ نەکرێت، هەروەکو رابردوو و رۆژگاری ئەمڕۆمان، ئەوا لەداهاتووشدا ئاڵۆزبوون و زیاتر گران بوونی کێشەکە چەندین کێشە و گیروگرفتی نوێتر لەگەڵ خۆی دێنێ. کێشەی کورد شوێنگەیەکی وەهای هەیە، هەم لەلایەنی بەرفراوانی، هەم لەبواری شێوەدا، زۆر لەکێشەی عەرەب ـ ئیسرائیل قورس و قووڵترە، کە بەڕادەی هەرە زێدە جیهانی بەخۆیەوە خەریك کردووە. بەتەواوی ئاشکرا نەبوونی ئەم کێشەیە، دەبێتە بابەت و زەمینەی هەڵسەنگاندنی ناتەواو و چەوت. هەروەکو چۆن بەهۆی ژمارەی دانیشتوان و جوگرافیا و هەلومەرجە کۆمەڵایەتی و سیاسیەکان لەناوچەدا خاوەنی شوێنگەیەکی ستراتیژیە، ئەوا لەبواری هەمەڕەنگی و قورسایی کێشەکانەوە لەسەرووی هەموویانەوە دێت.

رەوشە پارچە پارچەییەکەی لەنێوان قەوارەی هەرسێ نەتەوە سەرەکیەکەی ناوچەکە فارس و عەرەب و تورکەکان، رێگا لەپێش ئەوە دەکاتەوە کێشەکە لەسەر ئاستی ناوچەکەدا کاریگەری هەبێت. هەروەکو نموونەی قاپە بەیەکگرێدراوەکان، چارەسەری لەپارچەیەکدا، پارچە و وڵاتەکانی دیکە ناچاری چارەسەری دەکات. لەڕەوشێکی پێچەوانەشدا هەمان کاریگەری هەیە. رەوشی ئابلۆقە دراوی جوگرافیاکەی، بەردەوام مەسەلەی تێکۆشانی چەکداری لەرۆژەڤدا هێشتۆتەوە. هەر داگیرکاریەکی لەقۆناخە جیاجیاکانی مێژوو روویدا بێت، ئەوا بەهەر شێوەیەك بێت بەرخودانێکی بەرامبەر بەخۆی هێناوەتە ئاراوە. هەروەکو بڵێی ژیان بەشێوەیەکی خۆڕسك لەنێو سایکۆلۆژیای یاخیبوون بەڕێوە دەچێت. لەمیانەی زیادبوونی توانستەکانی پزیشکی، ژمارەی گشتی ٤٠ ملیۆنی تێپەڕکردووە. ئەم ژمارەیەش لەئاستێکدایە دەتوانرێ هەموو لێکدانەوەیەکی ستراتیژی دەرهەق بکرێت.

لەگەڵ ئاراستە گرتنی عەشیرەتگەری بەرەو هەڵوەشانەوە، کە بەدرێژایی مێژوو فۆرمێکی باو و کلاسیکی یە، بۆ یەکەمین جارە لەبواری کۆمەڵگادا رێگا لەپێش چەندین نوێکاری دەکاتەوە. بێ بەشکردنی لەڕێچکە هاوچەرخەکانی چارەسەرکردنی کێشەکانی کۆمەڵگا، ئەم نوێبوونەوانە دەکات

بەزەمینــەی قــەیرانی ســەخت و گــران. لەکاتێکــدا چــەندین کۆمــەڵگا، لەمیانــەی نوێبوونــەوە لەکێشەکان رزگاریان دەبێت. هەرچی نوێبونەوەی کوردانە بەپێچەوانەی ئەمـە، گرێکوێرەی نـوێتر دەخاتە سەر گرێکوێرە مێژووییەکان. چارەسەری لەولاوە بمێنێت، تەنانەت نکوڵیکردن لە هـەبوونی کوردان یاخود نیشاندانی بەشێوەیەکی جیاواز و چەواشـەکراو، هـەروەکو سیاسـەتێکی زاڵ بـەڕێوە دەچێت. لەلایـەکی دیکەشـەوە لـەڕێگای ئـەو تواناکاریـە تەکنۆلۆژیانـەی زیـادی کـردووە، جیهـانی هاوچەرخیان ناسیوە، ئەمەش ڕێگا لەپێش تەڤینەوەیەکی وشیاری و داواکاریەکانی گەل دەکاتـەوە. پێشنەکەوتنی رێگا چارەی دیموکراسییانە لەرۆژهەلاتی ناوین، دەبێتە هۆکاری ئەوەی تەڤینەوەکان هاوسـەنگ نـەبن و چـەندین ڕووداوی تراژیـدی لێبکەوێتـەوە. داخراوبـوونی ڕێگـا چارەکانی بـاوی ئـاییني و سیاسـیانەی هاوچـەرخ، بـەردەوام توندوتیـژی وەکـو تاکـە رێگـای رزگـاری لەڕۆژەڤـدا دەهێڵێتـەوە. ئەمـەش لـەنێو ئـەو رەوشـە ناهاوسـەنگەی هێـز بـەواتای خـوێن رشـتنێکی زیـاتر و قووڵبونـەوەی قـەیران و ئـێش دێـت. ئـەوەی خـراپ و نەرێنییـە ئەوەیـە، بـەڵام سـەرەڕای ئـەوەی کێشـەیەکی ئێجگـار مەزنــە و زۆر لەســەرووی کێشــە هاوشــێوەکانیەتی، ئــەوا لــەجیاتی ئــەوەی دیبلۆماسی نێودەوڵەتی و دەزگا نەتەوەییـەکانی ناوچـە بەکێشـەکەوە خـەریك و پەیوەسـتدار بـن، ئەوا نکوڵی و دواخستنی بەئاقڵمەندانـەترین سیاسـەت لەقەڵـەم دەدات. بەتایبـەتیش بـەهۆی ئـەو بەرژەوەندییـە هەمەلایەنانـەی سەرچـاوەی خـۆی لەشـوێنگەی جیۆسـتراتیژی ناوچـەکە دەگرێـت، لەمیانـەی دیبلۆماسـیەتێکی شـاراوە، هەڵوێسـتی هـەرە خراپـی دژە مرۆڤانـەی هاوبەشـی کـردووە بەسـەرەکیترین شـێوازی سیاسـیانەی کـە نیشـانی بـدەن. گرێـدانیان بـەهیچ بەهایـەکی ئـەخلاقی نەماوە.

بێگومان لەفاکتەرە دەرەکیەکان زیاتر، فاکتەرە ناوەکیەکان رۆڵێکی سەرەکی لەوەدا بینیـوە کـە بکەوێتە نێـو ئـەم رەوشـەوە. خـودی دیـاردەی کـورد کـە هێنـدە ئـاڵۆزە، بەڕەوشێك گەیـەنراوە کـە نەناسرێتەوە، تەنانەت لەسەرووی هەموویانەوە خودی کـوردان و ئەوانـەی خـاوەن هەڵوێسـتەیەکی گەشبینن، سەبارەت بەچۆنیەتی نیشاندانی هەڵوێستێکی بەبڕیار و ئەنجامگیر بێچارە دەمێنن.

لەحاڵەتێکی بەمجۆرەدا ئەوەی پێویستە لەسـەرووی هـەموو شـتێکەوە بکرێـت، دیـاردەی کـورد خـۆی دانێتـە سـەرمێزی نەشـتەرگەری؛ لـە گـووتنی ئەوانـەی خـاوەن هەڵوێسـتی حاشـالێکردنن تـا دەگاتە خاوەن هەڵوێستە سۆزداریەکان کـە سـەبارەت بـەدیاردەی کـورد کـراوە، لێکۆڵینـەوە لەسـەر هەموویان بکرێت، لەپێناسەیەکی نزیك بەڕاستی ببن بەیەك. ئەگەر ئەم یەکبوونە هزریەش بەدی نەیەت، لەڕێگای زانستی ترین هەڵوێستەوە رەهەنـدەکانی دیـاردە و کێشـەکە بەشـێوەیەکی روون و ئاشکرا بخاتە رۆژەڤی تەواوی ناوەنـدە پەیوەسـتدارەکان. بەلایـەنی کـەم گفتوگۆیـەك لەسـەربنەمای

دیاردە زانستیەکان بێت، سەبارەت بەدروستترین رێگا چارەسەری چەتری گشتی و هاوبەش مەزن دەکات. ئەگەرنا هەروەکو چۆن تائێستا بەڕێوەچووە، لەڕێگای دیالۆگی کەرەکان هیچ سوودێك لەگەڵ خۆیدا ناهێنێ. ئیتر دەبێ دەرك بەوە بکرێت کە لۆژیکی "ئەنجامم دا وادەرکەوت" خراپترین لۆژیکە، کە هەر ناوەندێك بەدەستپێشخەری یەکلایەنە ئەنجامی دەدات. دەبێ ئەوە بزانرێت کە بەدرێژایی مێژوو و زێدەتریش لەڕۆژگاری ئەمڕۆماندا پێویستە لەیەکەم دەرفەتدا رێچکەی دیالۆگ وەکو رێگایەك پەیرەو بکرێت، هەروەکو لەتەواوی جیهان پێویستە سەبارەت بەم کێشەیەش بەبناخە بگیرێت. لەڕاستیدا سەپاندنی واقیعی یەکلایەنە سوودی بۆ هیچ لایەك نەبووە. بەم شێوەیە، نەتوانراوە کێشەکە لەنێو ببردرێت، نەڕەوشی بوون بەکێشە بەلاوە نراوە، نە توانستێکی چارەسەری بەدەست هێنراوە.

لەڕەوشێکی بەمجۆرەدا پێناسەکردنی دیاردەی کورد گرنگی و بایەخێکی مەزنی هەیە. گەورەترین ناکۆکی سەبارەت بەچۆنیەتی پێناسەکردنی دیاردەکەیە. ئەگەر عەرەبەکان کوردان بە (عەرەبەکانی یەمەن) دابنێن، تورکەکان بە "تورکەکانی شاخ" یان دابنێن، فارسەکان " وەکو خۆیان" ببینن یاخود بەپێچەوانەوە کوردان وەکو نەتەوەیەکی ساویلکە پێناسە بکرێن، ئەوا دەبێتە ناچاریەك کە ئەو هەڵوەستە سیاسیانەی سەرچاوەی خۆی لەم پێناسانەوە دەگرێت زۆر جیاوازتر نەبن. هەروەکو چۆن هەڵوەستە سیاسیە جیاوازەکان، کردەوەی جیاواز لەگەڵ خۆیدا دێنێت و دەیکات بەناچاریەك، ئەوا پێکدادانە کوێرانەکەشی بەڕەوشێك دەگەیەنێت زۆر بە ئێشترە و گرێ کوێرەیە و رزگاربوون لێی سەختە، لەمەش بەولاوە چاوەڕوانی هیچ ئەنجامێکی دیکەی لێناکرێت.

ئەو کردەوە و پراکتیکانەی تائێستا بەڕێوەچووە، واتە راستینەی یاخیبوون و پەلامارەکانی قڕکردن، ئەم دەست نیشانکردنانە پشت راست دەکاتەوە. تەنانەت دوا قەڵەمبازە کرداریەکانی دوایی کە بەڕێبەرایەتی PKK ئەنجامدران، سەرەڕای ئەو هەموو بانگەشەو هەوڵە زانستیانەی، نەیتوانیوە خۆی لەپێشکەوتن و هەڵسەنگاندنی یەکلایەنە رزگار بکات.

بێگومان دیاردەی کورد لەئاسمانەوە نەهاتۆتە خوارەوە. نزیکبوون و لێکچوونێکی مەزنی لەگەڵ دیاردە هاوشێوەکانی جیهان هەیە. بەڵام ئەمە راستینەیەکە کە گەلێك جیاوازی بەگوێرەی خۆی لەخۆوە دەگرێت. ئەوەی پێویستە ئەنجام بدرێ، بەئەندازەی لایەنە هاوشێوەکانی، دەبێ زێدەتر لایەنە تایبەتەکانی ئاشکرا بکرێت. سیاسەتێك تەنیا پشت بەلایەنە لێکچووەکان ببەستێ، لەوانەیە ئەنجامێك لەگەڵ خۆیدا بهێنێ بەرگەگرتنی ئاستەم بێت. تەنیا کاتێك زۆر بەباشی لایەنە تایبەتەکانی دەستنیشان کرا، سیاسەتێکی واقیعیانە و ئەوتۆ پیادە کرا کە دەرفەتی

ئەنجامگیربوونی هەبێت، دەشێ سەرکەوتن بەدەست بێ. ئەوەی تاکو ئێستا تاقینەکراوەتەوە و لەئەنجامیشدا هەموو لایەنەکان لەشکست رزگاریان نەبوو، ئەم مەسەلەیەیە.

لەمێژووی رابردوو و رۆژگاری ئەمڕۆمان، گەلێك نزیکبوونەوە و هەڵوێستی هاوشێوەی ئەمە یاخود پێچەوانە بەرامبەر دیاردەی کورد نیشاندراوە. کاتێك تایبەتمەندێتیە سەرەکیەکانی بێنینە بەرچاوان، دەتوانین ئەم نزیك بوونەوانە لەنێو سێ چوارچێوەدا هەڵسەنگێنین.

یەکەمیان: هەڵوێستی حاشاکردن و نکوڵیکردنە لەدیاردەی کورد. بەگوێرەی ئەم نزیکبوونەوە شتێك بەناوی کورد بوونی نییە؛ یاخود جێگای خۆی لەنێو کام وڵات بگرێت، ئەوا بەکێشەیەکی دروستکراوی وەکو جنۆکە (خەیاڵی) لەقەڵەم دەدرێت کە لەلایەن دوژمنانی ئەم وڵاتەوە خولقێنراوە. هەرشتێك بەناوی کورد بگوترێت و بنوسرێت و ئەنجام بدرێت بەکاری دوژمن دادەنرێ، حەرامە، هەربۆیە دەبێ کێشەکە حاشای لێبکرێت یاخود لەنێو ببرێت. سەدەی بیستەم کە بەڕادەی هەرە زێدە زانستیبوونی تێدا پێشبکەوێت، بەداخەوە بەهۆی بۆچوونی نەتەوەی سەردەست پڕ لەم بۆچوونە تێپەڕ بوو. تەنانەت ئەگەر لەهەمان نەتەوەش لەقەڵەم بدرێت!، تەنانەت کوێرەکانیش ناتوانن حاشا لەوە بکەن کە ناوچەیەکە تایبەتمەندێتی سۆسیۆ ـ ئابووری و کولتووری جیاوازیان هەیە و پێکهاتەیەکی جیاوازی زمانی تێدا زاڵە. تەنانەت لەنێو چەندین نەتەوەی پێشکەوتووی ئەمریکا و ئەوروپاشدا، چەندین ناوچە و کولتووری جیاواز لەخۆوە دەگرن و دانیان پێدانراوە، سەرباری ئەمەش ئەم هەڵوێستە کوێرانە ناخوازێ ئەمە پەسند بکات. سەرباری ئەوەی جیاوازیەکی مەزن لەئارادایە، نزیکبوونەوەی لەجۆری "ئێمە چۆنیەکین، بیانیەکان جیاوازی دروست دەکەن"، لەڕاستیدا بڕیار و حوکمی نکوڵی کاری ئەوتۆن کە نموونەیان لەمێژوودا زۆر دەگمەنە، بەڵام چالاکییە یەك بەدوای یەکەکان و جموجۆڵی سانسۆر نەناسی پێشکەوتنی زانستی ـ تەکنەلۆژی، خاوەنی ئەم جۆرە هەڵوێستانەی خستۆتە رەوشێك کە کەس باوەڕی و متمانەیان پێناکات.

کێشەکە و ئەو دیاردەیەی کە پشتی پێ دەبەستێ، تەنانەت دوژمنەکانی، نکوڵیکارەکانی ناچاری ئەوە کردووە، ئەگەر بەدڵخوازیش نەبێت ئیتر نزیکبوونەوەی جیاواز پێشبخەن و بەشێوەی بژاری (أهون ألشر) سووکترین خراپی پەسندی بکەن.

لایەنگرانی بۆچوونی دووەم: جێگای خۆیان لەنێو شوێنگەیەکی پێچەوانەدا دەگرن. لەڕێگای نزیکبوونەوەیەکی سۆزداری و دوور لەواقیعیانە، لەمیانەی هەڵوێست و هەڵسوکەوتێك کە پەیوەندیەکی ئەوتۆیان لەگەڵ دیاردەکە نییە، پەنا دەبەنە بەر سیاسەت کردن. ئەمەیە ئەو پێڕەوەی بەئەدەبیاتی حەماسەت ناو دەبرێت. ئەمە لەولاوە بمێنێت کە ئەو رێچکەیە بابەتێکی

وەکو دیاردەی کورد بەچارەسەری بگەیەنێ کە تادواڕادە ئاڵۆزە و خراوەتە نێو ڕەوشێك دەرکەوتن لێی ئاستەمە، لەزیادکردنی دواگرێکوێرە بەولاوە هیچ ڕۆڵێکی دیکە نابینێ. لەکاتێکدا هەندێ کەس هەوڵدەدەن لەڕێگای نەتەوەپەرستی سەرەتایی و ڕێنماییە ئایینیەکان ئەم ڕێچکەیە پراکتیزە بکەن، بەشێکیش وەها باوەڕ دەکات لەژێر ناوی چەپڕەوی و شۆڕشگێڕێتی پراکتیزەی کردووە. بەواتایەکی دیکە، لەمیانەی ئەم ڕێچکانە تەمەنی کوردایەتی سەدەی بیستەم بەفیڕۆ چوو، کێشەکە قووڕستر بوو، خراوەتە نێو ڕەوشێکی بێ باوەڕی و لاواز. بەردەوام تەواوی هۆکاری ئەمەی یان لەهێزەکانی دەوڵەت یان لەڕەوشی کۆسپ نانەوەی لایەنی بەرامبەر بینیوە، پێویستی ئەوەی نەبینیوە کەموکوڕی و چەوتیەکان لەخۆیدا ببینێ و بەرەخنەدانێکی ریشەیی تێپەڕ ببن. ئەم خاڵەی ئەو توێژە پێی گەیشتووە، پێکهاتەی ڕۆحی و کەسایەتیەکە کە بێباوەڕە، گەندەڵ بووە و ئامادەیە تەسلیم بەهەر هەلومەرجێك ببێت. ئەمەش خۆی تەسلیمی کۆیلایەتی و گووتەی "بەمجۆرە هاتووە، بەمجۆرەش دەڕوات" کردووە کە گووتنێکی بابوباپیرانە و چەمکێکی قەدەرگەراییە.

هەروەها پێویستە باس لەتوێژێکی دیکەش بکرێت کە لەنێوان ئەم دوو بۆچوونەی یەکەمدا ڕۆڵ دەبینێ. ئەم توێژەی کە لەقۆناخە کۆنەکانی مێژووەوە ڕۆڵ دەبینن، **بەکرێگیراوە باوەکانن** (ألعملاء التقليديين). بەڵام ئەمانە دەزانن بەگوێرەی قۆناخ خۆیان نوێ بکەنەوە، ئەمانە لەوەدا کارامەن و بوونەتە وەستا کام لا سەربکەوێت، هەڵوێست بەلای ئەودا نیشان بدەن. هەروەکو کۆمپانیای بنەماڵەیەك، ئەندامەکانی خۆیان لەنێو هەموو ناوەندەکانی هێز بەجێ دەکەن، کامە لایەن دەسەڵاتدار بێت هەڵوێست بەلایەنی ئەودا نیشان دەدەن، بەمجۆرە ئەمە دەکەن بەسیاسەتێکی سەرەکی کە وەستایانە بەردەوام بنەماڵەکەیان باڵا بێت و بەرژەوەندیدیەکانیان هەمیشەیی بێت.

بۆ ئەمانە ڕامان و پرەنسیپ و ئەخلاق جێگای باس نییە. بەرژەوەندی بەرجەستە لەکوێ بێت، پرەنسیپ و هەموو شتێکیان گرێدراوی ئەوێ یە. لەڕاستیدا ئەوانەی کێشەکانی کۆمەڵگایان ژەهرخوارد کردووەو خستوویانەتە نێو بنبەستبوون، ئەم توێژەی ناوینە. هەروەکو چۆن ئەمانە بەهێزن، لەهەمانکاتدا خاوەن ئەزموونێکی مێژووییین. زۆر باش دەزانن لەگەڵ کێ و چۆن پەیوەندی ببەستن و چۆن خۆیان هەراج بکەن و بفرۆشن. ڕێز لەهیچ بەهایەکی ئەخلاقی و پرەنسیپی کۆمەڵگا ناگرن. ئەمە لەبەرژەوەندی خۆیان نابینن. دیاردەیەکی زۆر تایبەت لەژێر ئەم ڕاستیانەدا شاراوەیە، کە لەوانەیە لەجیهاندا هاوتاکەی نەبینرابێت. لەسەرووی هەموو کەسێکەوە، ئەم توێژە بەرپرسیارە بەرامبەر ئەوەی دیاردەی کۆمەڵگا و ئەو کێشانەی کە سەرچاوەی لێوە

دەگرێت، بەم رەوشەی ئێستا بگات. لەبەرئەوەی بەهەرزانترین شێوە خزمەتی باڵادەستی دەوڵەت دەکات، رەوشێکی بەمجۆرەشیان هەیە کە هەرلەسەرەتاوە هەنگاوە ئەرێنییەکانیش پووچەڵ دەکەنەوە. بەکارامەیی لەنێوان هەردوو لادا یاری دەکەن. تەنانەت لەوەشدا شارەزایە، کە لەژێرەوە پەیوەندی لەگەڵ لایەنی بەرامبەری خۆشی بەرێوەببات و کەڵکی لێ ببینێ. تاوەکو لەهەموو لایەنێکەوە ئەم توێژەی ناو کۆمەڵگا شینەکرێتەوە و ئاشکرا نەکرێت و بێکاریگەر نەکرێت، ئەوا ناتوانرێ بەشێوەیەکی راست دەرك بەم دیاردەیە بکرێت و بەشێوەیەکی راست چارەسەری پێشبکەوێت.

وەکو بۆچوونی سێیەم: دەتوانین نزیکبوونەوەی ئەو توێژانە نیشان بدەین کە بانگەوازی زانستی بوون دەکەن. لەگەڵ ئەوەی ئەم توێژە خاوەن نیازێکی باشە، بەلام لەلایەنی توانستی زانستی خاوەنی ئاستی پێویست نییە. ئەو دیاردانەی دەست نیشانیکردووە پارچە پارچەیە، بێ سیستەمە. ئەم نزیکبوونەوەیەش لەوە دەچێت، بخوازێت فیلێك لەمیانەی تاڵە مویەکیەوە روون بکرێتەوە. هەربۆیە لەوانەیە بەئەندازەی خاوەن بۆچوونەکانی دیکە رۆڵێکی نەرێنی ببینێ. بۆچوونێکی نیوەچڵ، مەترسیەکەی لەو بۆچوونە چەوتانە کەمتر نییە کە بەسیستەم کراون. نزیکبوونەوەی زانستیانە پێویستی بەقووڵبوونەوەیەك هەیە کە جددی و لەئاستێکی بەرزدا بێت. ئەگەر توانستێك بەدی نەیەت کە لەسەربنەمای تیۆری و لێکۆڵینەوە و تێڕوانین بێت، چاوەڕوانی ئەوە ناکرێت رێچکەی زانستیانە ئەنجامگیر بێت. گەلێك ئەنجامی هەڵوێستی تیۆری و لێکۆڵینەوە و تێڕوانین لەئارادایە. بەلام لەبەرئەوەی ئەمانە هەر لەسەرەتاوە خۆیان لەکاریگەریەکانی یۆتۆپیا و دۆگماتییانە یەکلانەکردەوە و هەروەها چارەسەرییان نەکرد بەئامانجی خۆیان، جگە لەوەی لایەنی زانیاریان هەیە، بەهیچ ئەنجامێکی دیکە نەگەیشتوون. خاوەنەکانی ئەم هەڵوێستە لەجیاتی ئەوەی لەپێناو سیاسەتێکی راست و واقیعی هەوڵبدەن کە تواناکاری پەیڕەوکردنی هەبێت، هەروەکو بڵێی چارەسەری لەرێگای زانستەوە مەحاڵە، کەوتنە نێو رەوشێکی بێ بەرپرسیارێتی بەزانستی بوون لەقەڵەمدەدەن. لەڕاستیدا زانستی بوون بەگوێرەی رەوشی کێشەکە تاکە ئامرازی راستەقینەی دۆزینەوەی چارەسەرییە. بەتایبەتیش کاتێك کێشە هاوشێوەکان لەسەرتاسەری جیهان چارەسەر دەکرێت، هەرگیز ناتوانرێ تاوانی نەگەیشتن بەچارەسەری بخرێتە ئەستۆی رێچکەی زانستیانە. ئەم رەوشەش تەنیا ئەوە دەسەلمێنێ کە ئەم رێچکەیە بەشێوەیەکی لێهاتووانە و دروست و بەئامانجی چارەسەری بەکارنەهێنراوە. هەروەکو چۆن سەبارەت بە نەخۆشیەك کە ناسرابێت و چارەسەریەکەی دانرابێت ناتوانرێ بگوترێ " تیمار ناکرێ"، بەهەمان شێوە سەبارەت بەکێشەیەکی کۆمەلایەتی پێگەیشتووش ناتوانرێ بگوترێ " چارەسەری نییە" لەڕەوشێکی

بەمجۆرەدا دەتوانرێ باس لە پزیشکی ناشارەزا و بێ توانا بکرێت، دەتوانرێ باس لەناتەواوی و لاوازی ئەو دەرمان و ڕێچکەیان بکرێت کە پەیڕەویان کردووە. هەربۆیە سووربوون لەسەر ڕێچکەی زانستیانە، تاکە ڕێگای ڕاستی چارەسەرییە.

پراکتیکی ئەو نزیکبوونە سۆسیالیستی و نەتەوەپەرستیانەی بانگەشەی زانستی بوون دەکەن تاوەکو ڕۆژگاری ئەمڕۆشمان ئەنجامێکی سەرکەوتووانەی لێنەکەوتۆتەوە. تەنانەت زێدەتر ڕۆڵیان نیگەتیڤە. هەروەها ئەمەش لەبەرچاوانە کە ئەو توێژانەی خاوەنی هەڵوێست و نزیکبوونەوەی فەرمی و بەکرێگیراوێتین، لەمیانەی ئەو ئەنجامانەی ڕێگایان لەپێش کردۆتەوە، بەرپرسیاری ئەوەن کە چیان بەدەست هێناوە و چ زیانێکیان ناوەتەوە. هیچ توێژێك لەڕەوشێکی وەهادا نییە، لەتەواوی وڵات و ئاستی ناوچەکەشدا سەبارەت بەکێشەکە باس لە ڕەوشی پۆزەتیڤی بکات. لەگەڵ کێشەکانی دیکە: کێشەی کورد فاکتەری سەرەکی ئەوەیە کە لەئاستی هەرێمیدا ئەو وڵاتانەی پێیەوە گرێدراوە، لەنێو قەیراندا بن. ئەمەش بەواتای ئیفلاسبوونی بەڕێوەبەرایەتییە سیاسیەکانە.

لەمیانەی ئەو قەیرانانەی وڵاتە پەیوەندیدارەکان تێی کەوتوون ئەوە روون دەبێتەوە کە لەجیاتی چارەسەرکردنی مەسەلەکان، بەبنەماگرتنی سیاسەتێك کە چارەسەری لەسەرکوتکردن و شاردنەوە و لەناوبردن یاخود پووچکردنی دا دەبینێت، چۆن گران دەکەوێت، ناتوانرێ باس لەڕەوشێك بکرێت کە باشتر ئەمە روون بکاتەوە. ڕاستینەی قەیرانی ڕۆژهەڵاتی ناوینیش لەنزیکەوە گرێدراوی ئەم هزرە سیاسیەیە. دیسان ئەگەر باس لە باڵابوونی شارستانییەتی ئەوروپا بکرێت، هۆکاری سەرەکی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، بەشێوەیەکی زانستیانە هەڵسوکەوتیان لەگەڵ کێشە و گرفتەکانی خۆیان کرد و تاوەکو دوایی ڕێگاکانی چارەسەری دیموکراسییانەیان تاقیکردەوە.

PKK کە لەمیانەی باوەڕی سۆسیالیزمی زانستیانە هەڵوێستی سەبارەت بەدیاردەی کورد نیشانداوە، سەرباری ئەوەی پێشکەوتنی بەبایەخی هێناوەتە ئاراوە، بەڵام پراکتیکەکەی بەچارەسەری نەگەیشتووە، هەربۆیە ڕووبەڕووی ئەوەبۆتەوە کە بەشێوەیەکی ناچاری بەنێو ڕەخنەدانێکدا تێپەڕ بێت. زۆر باش دەرك بەوە کراوە کە بەتەنیا باوەڕیەکی دڵسۆزانە و ئاستێکی بەرزی گرێدان بەسۆسیالیزمی زانستی، تێر ناکات و بەپێی پێویست زانستی بوون بەدی ناهێنێت. لەڕاستیدا خودی زانستی بوون لەجیاتی باوەڕی، گومان کردنێکی واتادار بەبناخە دەگرێت.

لەبەرئەوەی هەر لەسەرەتاوە بوون بەخاوەنی باوەڕی گومانی زانستیانەی بەلاوەناوە، ئەم ڕەوشە ئاسانکاری لەپێش کەوتنە نێو دۆگماتیزم کردووە. هەر باوەڕیەکی گەیشتبێتە ئاستی دۆگماتیزم، تەنانەت ئەگەر بناخەیەکی زانستیشی هەبێ، ئاشکرایە کە دەبێتە پەردەیەك لەپێش

بینـینی راسـتی. تەنانـەت ئـەو کەسـایەتیانەی لـەناو کۆمەڵگایـەکی دەرەبەگایـەتی پێشـنەکەوتوو هاتوون و بەپەروەردەیەکی ئاسایی زانست دا تێپـەڕ نـەبوون، تـاوەکو دوایـی دەبێتـە ئاسـانکاری بـۆ کەوتنە نێو مەیلی سۆزداری و دۆگماتییانە. کولتـووری زاڵی کەسـایەتی وەکو زەمینەیـەك دەبێتـە گرنگترین ئاستەنگ لەپێش نزیکبوونەوەیەکی زانستیانە.

کاتێك چەواشەکاری و زانیاری ناتەواو لەگەڵ ئەم زەمینە دەبنەیـەك، رەوشـێك دێنێتـە ئـاراوە کە لەخۆخەڵەتاندن دەچێت. ئەو فیداکاریەی دەکرێت و بوێریەی نیشان دەدرێت چەندە مەزنیش بێت، ئەوا لەئەنجامدا ئەو کەسایەتیە بەوە دەگەیەنێ بـەخراپترین شـێوە لەلایـەن هەنـدێکی دیکە بەکاربهێنرێن و ببن بەئامراز. ئەوە بەچڕی لـەنێو راسـتینەی PKK شـدا روویـداوە. ئـەم رەوشـە ئەوە دەکات بەپێویستییەك کـە تـەواوی هەڵوێست و رێچکە ئایـدیۆلۆژی، سیاسـی، رێکخراوەیـی و کرداریەکان چاوی پێدا بخشـێنرێ، لەمیانـەی رەخنەدانـەوە لایەنـە نەرێنیـەکانی بـەلاوە بنرێـت و پۆزەتیڤەکان زاڵ بکرێن.

ئەمـەش ئـەوە دەکـات بەناچـاریەك PKK پەنـد و وانـە لەئـەزموونی رابـردووی قـەیرانی سەرتاسەری سۆسیالیزمی بونیادنراو و قەیرانی شارستانییەتی هاوچەرخی سەرمایەداری دەربخات، سـەرلەنوێ لێکۆڵینـەوە سـەبارەت بـەپراکتیکی خـۆی بکـات و ئـەنجامی لـێ بەدەسـت بـێنێ؛ ئـەو هەنگاوانەی لەم بوارەوە لەکۆنگرەی حەوتەمی ئاوارتە هاوێشتوویەتی، ئەوا لەکۆنگرەی هەشـتەمی ئاساییدا تەواو و پتەوی دەکات و دەیکات بەهەنگاوێکی ژیـانی. ئەمـەش ئـەوە دەسـەپێنی کـە بـاش بزانـرێ سـەرەکیترین رێگای ئەمەیـە کـە ئەگـەر و ئـەنجامی سیاسـی چارەسـەری رێچکەی زانسـتی بەدەست بهێنرێت و لەم چوارچێوەیەدا هەڵوێست نیشان بدرێت و سەربخرێت.

لەبەرگی یەکەمی بەرگرینامەکەمدا شیکردنەوەم سەبارەت بەمێژوو و چـاخ و ناوچـەکە کـرد؛ ئەمـە وەکـو چوارچـێوەیەکی بنچـینەیی پەسـند دەکـەین و لەبەشـەکانی دیکـەدا هـەوڵ دەدەیـن لەنزیکەوە تێڕوانین سەبارەت بەدیاردە و کێشەی کورد نیشان بدەین. ئەمەش بـەواتای ئـەوە دێـت کـە ئـەو شـیکردنەوە تیۆریـەی پێـی گەیشـتووم سـەبارەت بـەگرنگترین کێشـەی پراکتیکـی تـاقی بکرێتەوە. لەهەندێ زاراوەی سەرەکییەوە دەست پێدەکەین، هەوڵدەدەم لەئاستی جیهـان، ناوچـەکە و تورکیـا لەسـەربنەمایەکی زانسـتی سـەبارەت بـەواقیعی تـرین و ئەگـەری چارسـەریەکی سیاسـی بەئەنجامێك بگەم.

أ- پێناسەکردنی هەندێ زاراوەی سەرەکی

١ ــ **کۆمەڵگا:** کۆمەڵگا گوزارشت لەوە دەکات کە مرۆڤ لەسەربنەمای داهێنانی ئامراز و بەئامانجی هەنگاونان بەرەو ئامانجێکی هاوبەش بە هۆشمەندی لەگەڵ هاوڕەگەزەکانی خۆی یەکیان گرتووە و لەوجۆرە ئاژەڵە جیا بۆتەوە کە زۆر لێی نزیکە. ئەوەی لەم پێناسەدا جێگای بایەخە؛ کارکردن بەئامرازەکان، بەهۆشمەندیەوە لەچوارچێوەی ئامانجێکی هاوبەشدا لەگەڵ هاورەگەزەکانی خۆی ئەنجامی بدات. هەروەکو چۆن مرۆڤ بەتەنیا نابێتە کۆمەڵگا، ئەوا بەبێ ئامرازیش بەکۆمەڵگابوون بەدی نایەت. هەروەها هاتنە لای یەکتر و کۆبوونەوەیان، بۆ ئەوەی درێژە بەژیانی ماددی خۆیان بدەن، بەدەست هێنانی بەرهەمی هاوبەش و ئاسایش دەکات بەپێویستییەك، ئەمەش وشیاریەکی هاوبەش دەکات بەناچارییەك. لەم چوارچێوەیەدا، لەبنەماڵەی تیرەیەکی بەرایی کە ژمارەکەی ١٥ تا ٢٥ کەسی تێپەڕنەدەکرد، لەوێشەوە تاکۆمەڵگای رۆژگاری ئەمڕۆمان هاتووە. وەکو پێویستییەکی پێناسەکردنی، لەڕۆژگاری دەرکەوتنی تا رۆژگاری ئەمڕۆمان کۆمەڵگا بەپێکهاتەی مەزندا تێپەڕیوە و بالآبوونی خۆی سەلماندووە. گەوهەری ئەم پێناسەیە ئەوەیە، هەروەکو چۆن جیهانی ئاژەڵ و گیاو ماددە بێ گیانەکان هەیە، ئەوا بەئەندازەی ئەوەش هەبوونی جیهانی کۆمەڵگای مرۆڤ راستینەیەکە. کەواتە مرۆڤ بەبێ کۆمەڵگا نابێت. هەروەکو چۆن جیهانی ئاژەڵ و گیا و ماددە بێ گیانەکان راستینەیەکە، خودی کۆمەڵگاش بەلانی کەم هێندەی ئەوان یاخود وەکو ئەوان راستینەیە. ناتوانرێ نکوڵی لەم راستینەیە بکرێت. نکوڵی کردن لەمە، هەروەکو ئەوە وایە بانگەشەی ئەوە بکرێت کە " سروشت بوونی نییە، دانەوێڵە و مەڕ و مالآت راستی نین ".

ئەگەر تەماشای ئاسەوارناسی یاخود مێژووی تۆمارکراو بکەین، بەشێوەیەکی بەرجەستەش قەوارە و هەبوونی رۆژگاری ئەمڕۆیان، ئەوا دەبینن کە ئەو دیاردەی بەکورد ناودەبرێت راستینەیەکی کۆمەڵگایە و ناتوانرێ نکوڵی لێبکرێت. هەرچەندە بانگەشەی ئەوە بکرێت کە خاوەن دەوڵەتێك نین، بەتەواوەتی نەبووە بەنەتەوە و تەنانەت بانگەشەی لەناوبردنیان بکرێت، بەلانی کەم ئەگەر لەکوردان پرس بکرێت، لەوەڵامدا دەڵێن، بەملیۆنان کورد لەجوگرافیایەکی دیاریکراو دا چڕبوونەتەوە؛ ئەگەر شێوە زمانی جیاوازیشیان هەبێت، ئەوا وەکو کۆمەڵگاکانی دیکە بەیەك زمان قسە دەکەن؛ ئەگەر لەئاستێکی بەرزدا نەبووبن بەکۆمەڵگا و دەوڵەتێکی نەتەوەیی، بەڵام بەهەزاران ساڵە وەکو جڤاکی بەهێزی خێڵەکی دەژین، لەچەندین گوند و شاردا نیشتەجێ بوونە و بەرخودانیان کردووە و چەوسێنراونەتەوە و ستەمیان لێکراوە، تاوەکو ئێستاکەش سوورن لەسەر

درێژەدان بەهەبوونی خۆیان و تەنانەت هەرگیز ئومێدی خۆیان بۆ ژیانێکی ئازاد نەبڕیوە. هەر حاڵ لەتەواوی ئەم ڕاستیانە زیاتر، بەڵگەی ئاشکراتر نادۆزینەوە. هەڵوێستێکی پێچەوانە، لەوە بەولاوە واتایەکی دیکەی نابێت، کە هەروەکو **دادگاکانی ئەنگیزاسیۆنی** چەرخەکانی ناوین لەمیانەی زەبر بەسەر **گالیلۆ**دا بسەپێنێ کە زەوی ناسوڕێت. لەڕەوشێکی بەمجۆرەدا کاتێك کێشەی کورد تاوتوێ دەکرێت، بەرلەهەموو شتێك دەبێ دان بەوە دابنرێت کە کوردان خاوەنی ڕاستینەی کۆمەڵگایەکی تایبەت بەخۆیانن. ڕەوشی بێ دەوڵەتی، نەبوون بەنەتەوە، لەئاستێکی بەرزدا ڕووبەڕووبوونەوەی تواندنەوە، بێ بەشی لەیەکێتی، هیچ لەم ڕاستینەیە ناگۆڕێت. تەنانەت ئەگەر تاوەکو ئێستاکەش کۆمەڵە و جڤاکی کوێستانەکان و کۆچەری قۆناخی نیوٚلیتیکی دەهەزار ساڵ پێش ئێستاش بن، تەنیا ئەمە بەسە بۆ ئەوەی کوردان وەکو کۆمەڵگا هەڵسەنگێنرێن. ئەم ڕاستینەیەش نکوڵی لە دیاردەی کۆمەڵگای کورد ناکات، بەڵکو تەنیا ئەوە دەسەلمێنێ کە لە نێو کێشەی زۆر سەختدا دەژیت. نکوڵی لێکردن یاخود چەواشەکردن و نیشاندانی بەجۆرێکی دیکە، تەنیا دەشێ لەمیانەی شێوازەکانی ئەنگیزاسیۆنی چەرخەکانی ناوین ئەنجام بدرێت. ئەو شێواز و ڕێچکەیەی تەنانەت لەچەرخەکانی ناوینیش سەرکەوتنی بەدەست نەهێنا، ئەوا زۆر بەسانایی دەتوانین بانگەشە بکەین و بسەلمێنین کە ئەوە لەولاوە بمێنێت کە بەرامبەر بەڕاستینەی کۆمەڵگای زانیاری و تەکنۆلۆژیای گەیاندن سەرکەوتن بەدەست ناهێنێ، ئەوا ناتوانێ خۆی لەوە ڕزگار بکات کە لەلایەن یاسای نێودەوڵەتی بەتاوانبار دانەنرێت و دادگایی نەکرێت.

٢ ـ **خێڵ، خێڵایەتی، ئەتنیك:** قەوارەی کۆمەڵگا دوای ئەوەی لە ٩٨٪ی تەمەنی خۆی بەشێوەی ئەو تیرە بەراییانە بەسەر برد کە بیست ـ سی کەسی تێپەڕ نەدەکرد، لەسالانی ١٢٠٠٠ پ.ز لەگەڵ پەڕینەوە بۆ ئەو کۆمەڵگایەی پشت بەچاندنی دانەوێڵە و ماڵیکردنی ئاژەڵ دەبەستێ، قۆناخی مەزن بوونی ژمارە و ژیانی نیشتەجێ دەستی پێکردووە. لەمیانەی ئەم هەلومەرجە ماددیانە توانراوە لەبنەماڵەی تیرە سەرەتاییەکان (قلان) بەرەو کۆمەڵگای تیرە هەنگاو بهاوێژرێ کە پشت بەچەند بنەماڵەیەك دەبەستێت. ئەو کۆمەڵگایەی بۆ یەکەمین جار لەمێژوودا لەحەوزی سەرووی دیجلە و فورات ئاواکرا کە بەمیزۆپۆتامیای سەروو ناو دەبرێت، لەسالانی ٦٠٠٠ پ. ز بەدواوە بەرەو **ئەتنیك**، واتە **کۆمەڵگای خێڵ** هەنگاوی هاوێشتووە کە لەچەند تیرەیەکی مەزن پێکهاتووە. بێگومان بەدەزگابوونی کۆمەڵگای کشتوکاڵی نیشتەجێ ڕۆڵێکی دیاریکراوی لەمەدا بینیوە. لەدیاردەی خێڵەوە گەیشتن بەوشیاریەکی پێشکەوتووی خێڵایەتی تەنیا ئەو کاتە تەشەنە دەکات کە هێزە پەلامار دەرەکانی دەرەوە بێنە ئاراوە یاخود بەپێچەوانەوە لەپاراستنەوە بۆ پەلهاوێشتن و هێرش کردن هەنگاو بهاوێژرێ. لە نزیکەی ٣٠٠٠ پ.ز تاوەکو ڕۆژگاری ئەمڕۆمان، ئەم قۆناخە بەپێی

شوێن و كاتی خۆی زیاد و كەمی كردووە و بەردەوام بووە. دیاردەی خێڵ فۆرمێكی كۆمەڵگایە، لەتەواوی جیهاندا هەبووە. هەر كۆمەڵگایەك پێشبكەوێت كەم زۆر بەم فۆرمەدا تێپەڕ دەبێت. دەشێ كۆچەر یان جێ نشین بێت. لە دیاردەی خێڵایەتیدا قەوارەیەكی سیاسی لەئاستی دەوڵەت ئاوا ناكرێت؛ ئاستی هەرە بەرزی بەڕێوەبەرایەتی **كۆنفیدراسیۆنی** نێوان خێڵەكانە. خێڵ گوزارشت لەو كۆمەڵگا سیاسیەی بەر لەدەوڵەت دەكات. سەرەتا دایكسالاری بوون، دواتر لەگەڵ زیادبوونی كاریگەریەكانی شارستانییەت بەرەو باوكسالاری چوون. بەدەوڵەتبوون لەهەناوی خێڵدا، جیاوازی چینایەتی دێنێتە ئاراوە. لەئەنجامی جیابوونەوەی چینایەتی پەیوەندیەكانی خێڵایەتی هەڵدەوەشێتەوە، جێگای خۆی بۆ پەیوەندی **بەڕێوەبەر و بەڕێوەبراوان** بەجێ دێڵێ كە رێكخراوترە. لێرەدا لەجیاتی پەیوەندیەكانی خوێن و خزمایەتی، پەیوەندیە بیروكراسیە سیاسیەكان زاڵ دەبێت.

كاتێك فۆرمی خێڵەكی كۆمەڵگا هەڵدەوەشێتەوە و دەكەوێتە ریزی دووەم، ئەوا دیاردەی قەوم و میللەت وەكو فۆرمی نوێی كۆمەڵگا واتادار دەبێت. لەڕاستیدا بەتەواوەتی عەشیرەت هەڵنەوەشاوەتەوە، بەڵام گۆڕانكاری بەسەرداهاتووە و چەندین خێڵی نوێ لەسەربنەمای هەمان بناخەی كولتووری هاتوونەتە ئاراوە. هەم لەلایەنی ستوونی، هەم لایەنی ئاسۆیی مەزن بووە. چینەكان لەناواخنی دا دەركەوتوون و دەوڵەت سەپێنراوە. جڤات و كۆمەڵەی خێڵە بەرفراوانەكان كە لەژێر سایەی ئەم راستیانەدا نوێنەرایەتی كولتوور و زمانێكی لێكچوو دەكەن، كەم زۆر لەجوگرافیایەكی جێگیردا دەژین و ناوەناوە لەمیانەی ئەو دەزگا سیاسیانەی داگیركەرەكانی دەرەوە پێكیان هێناوە و كۆبوونەتەوە، بەقەوم یاخود **میللەت** ناو دەبرێت. لەكاتێكدا فۆرمی زاڵی قۆناخی شارستانییەتی كۆیلەداری خێڵی سامی بوون، بەلانی كەم ئەوانەی دووچاری جیاوازی چینایەتی نەهاتبوون بەمجۆرە بوون، ئەوا فۆرمی زاڵی كۆمەلگای چاخی ناوین **قەوم** یاخود **میللەتە**. لەكاتێكدا توێژی سەرووی ئەو خێڵانەی دووچاری جیابوونەوەی چینایەتی هاتوون دەبنە بنەماڵە و خانەدانە بەڕێوەبەرەكان، توێژی ژێر دەبن بەو زەحمەتكێشانەی هەژارن و كراون بەكۆیلە. بەمجۆرە جێگرتن (المنسوبیة) لەهەمان خێڵدا گرنگی خۆی لەدەست دەدات؛ جێگرتن لەهەمان چیندا بایەخدار دەبێت.

بەهێزترین فۆرمی دیاردەی كورد فۆرمی خێڵە و تاكو ئێستاكەش بەردەوامە.

نزیكەی دەهەزار ساڵ بەرلەئێستا كوردان لەبنارەكان و هێڵی ناوەوە و دەرەوەی زنجیرە چیای زاگرۆس ــ تۆرۆسدا، بەشێوەی كۆمەڵگای نیۆلیتیك فۆرمی خێڵایەتیان بەخۆیانەوە بینیوە. لەلێكۆڵینەوە مێژووییەكاندا دەردەكەوێ كە لە ٦٠٠٠ پ.ز كوردان بەئاستی خێڵی وشیارتر

گەیشتوون. بەدەزگابوونی کۆمەڵگای نیۆلیتیك ڕۆڵێکی یەکلاکەرەوە لەوەدا دەبینێ. لەساڵانی ٣٠٠٠ پ.ز بەولاوە بەهۆی پێشکەوتنی کۆلۆنیگەرایی سۆمەر، تێپەڕی ڕەوشێکی بەرخودانی گشتی بوون. بەرخودان و دژە هێرش، زوو وشیاری و هاوکاریەکی بەهێزی خێڵەکی دێنێتە ئاراوە. دواتر کاتێك هێرش و پەلامارە بەردەوامەکانی هێزە دەرەکیەکان لەگەڵ جوگرافیا لەبارەکەیدا بوو بەیەك، ڕێگای لەپێش ئەوە کردەوە ببن بەکۆمەڵگای خێڵەکی شاخی. بەردەوامی ئەم جۆرە پەلامار و هێرشانە تاوەکو ڕۆژگاری ئەمڕۆمان، هێندە دەرفەتی ئەوە نادات دیاردەی کۆمەڵگای کورد بەوەرچەرخاندا تێپەڕ بێت و پاراستنی خۆیان وەکو کۆمەڵەی بچووکی بەرگری کردووە بەکێشەیەکی سەرەکی. ئەم ڕەوشە، لەچاخی ناوینیشدا ڕێگا لەپێش ئەوە دەکاتەوە کوردان وەکو قەوم و میللەت ببنە خاوەن فۆرمێك کە لەلایەنی سیاسیەوە لاواز و هێندە پێشکەوتوو نییە؛ ئەمەش بەردەوام ڕێگا لەوە دەگرێت ببن بەکۆمەڵگایەکی پێشکەوتوو و هێزێکی سیاسی. هەروەها سەپاندنی ئایدیۆلۆژیای ئایینی لەدەرەوە، پەرەسەندنی بواری ئەخلاقی و ڕۆحی ئاستەنگ دەکات. هەروەکو بڵێی کۆمەڵگا بەیەکەوە لەنێو دوو دیاردە دەژیت: کۆمەڵی فەرمی و باڵادەست کە لەدەرەوە هاتووە، هاوکاری بەڕێوەبەران و توێژەکانی سەرووی خێڵ دەکات، لەگەڵ ئەو توێژە نافەرمی (غیر رسمي) یەی کە زۆرینەی خێڵ پێکدێنێت و نوێنەرایەتی زەحمەتکێشان دەکات. کێشەی کوردیش لەسەر ئەم بنەمایە هاتۆتە ئاراوە و تاوەکو ڕۆژگاری ئەمڕۆمان قووڵ بۆتەوە و بەردەوام بووە. تاوەکو ئێستا بەهێزی و کاریگەری تایبەتمەندێتیە خێڵەکیەکان و کۆسپ نانەوەی لەپێش بوون بەکۆمەڵگایەکی هاوچەرخ، هۆکارێکی مێژوویی و سیاسی بەمجۆرەی هەیە. تاوەکو ئێستاکەش لەسەر بنەمای فۆرمی خێڵەکی هەبوونی وەکو قەوم، میللەت و گەل، دیسان لەنزیکەوە گرێدراوی ئەم ڕاستینە سیاسی و مێژووییەیە.

٣ ـ **نەتەوە و دەوڵەتی نەتەوەیی:** گوزارشت لەوەرچەرخان و بەدەوڵەتبوونی ئەو قەوم و خێڵە لێکچوانە دەکات کە لە دەوروبەری ئەو بازاڕە ناوخۆییە بەجموجۆڵن کە زیاتر شێوەی بەرهەمهێنانی سەرمایەداری خولقاندوویەتی، وەکو ناسنامەیەکی باڵا فۆرمی نەتەوەیی وەرگرتووە. بازاڕی هاوبەش لەزمان و کولتوورە هەرێمیەکانەوە ڕێگا لەپێش فۆرمەکانی زمانێکی هاوبەش و کولتووری نەتەوەیی دەکاتەوە. بەمجۆرە لەگەڵ یەکێتی ئابووری و یەکێتی کولتووری و زمان، لەو مۆنارشیەتەی جاران کە لەسەربنەمای بنەماڵێتی بوو و بەرژەوەندیەکانی ئەرستۆکراتە دەرەبەگەکانی دەکرد بەیەك بەرەو شێوازێکی نوێی بەڕێوەبەرایەتی سیاسی هەنگاو دەهاوێژرێ کە بە **کۆماری** ناو دەبرێت و یەکێتی سیاسیانەی تەواوی توێژەکانی گەلە کە لەژێر ڕێبەرایەتی بۆرژوازی بوونەتەیەك.

زێـدەتر شـێوازی سیاسـەتی سـەرمایەداری بەسـەر کۆمـاردا زاڵـە، لەئـەنجامی هێـزی بـازاڕی نەتەوەیی پەیوەندیـەکانی خێـڵ و قـەوم بـۆ پەیوەنـدی نەتـەوەیی دەگۆڕێت. دەوڵـەتی نەتـەوەیی بەشێوەیەکی بەپلان و وشیاری، هەندێ جاریش لەمیانەی فشار و ناچارکردن، ئەم قۆناخە خێراتر دەکات. نەتـەوە و **بەڕێوەبەرایـەتی کۆمـار** کـە گوزارشـتە سیاسـیەکەی نەتەوەیـە، بـەمجۆرە هاتنـە ئـاراوە، کـە فـۆرمی سـەرەکی ئـەم سـەردەمەمانە. زیـادبوونی جیهـانگیری و بەتایبـەتیش پێکهـاتنی هێزەکانی بازاڕی نێو نەتەوەیی (نێو دەوڵەتی) کە پێشکەوتنە زانستی ـ تەکنۆلۆژیەکان کردوویانە بەناچاریەك، بازاڕ و دەوڵەتی نەتەوەیی خستۆتە نێو رەوشێك کە ببن بەکۆسپ. هەربۆیـە نەتـەوە و دەوڵـەتی نەتـەوەیی کەوتوونەتـە رەوشـێك رۆڵێکـی هاوشـێوەی رۆڵـی موحافـەزەکاری بنەماڵـە دەرەبەگەکانی دوێنێ دەبینێ؛ یەکینە سیاسی و یاسایی و ئابووری یە نێو (نەتەوەیی) دەوڵەتیەکان دێنـە ئـاراوە کـە پـێ بـەپێ بایەخـدار دەبـن. لەئاسـتی هەرێمیـدا پێکهاتـە ئـابووری و سیاسـیەکان بایەخدار دەبن. کۆمەڵگای نێودەوڵەتی لەقۆناخی هەرە بەهێزی مێژووی خۆیدایە.

بەرامبەر بە پێشکەوتنی نەتەوە و دەوڵەتی نەتەوەیی، دیاردەی کۆمەڵگای کورد زێدەتر لـەنێو هەلومەرجـەکانی چـەرخەکانی ناوینـدا دەژی. بـەهۆی پەیوەندییـە بـەهێزەکانی خێڵایـەتی و پەیوەندیە بەکرێگیراویەکانی چینی ژوور، نەتوانیویەتی بازاڕێکی نەتەوەیی پێك بهێنێت، نەبەرەو دەوڵەتێکی نەتەوەیی ئاراستە بگرێت. ژینگـەی سـتراتیژی کوردسـتانیش رۆڵێکـی نیگـەتیڤ لـەوەدا دەبـینێ. دەوڵەتـە دەسـەڵاتدارەکانیش دەرفـەت بـەوە نـادەن بـازاڕێکی نـاوخۆ و پەیوەنـدی سیاسـی نەتەوەیی پێشکەوتوو پەرە بسێنێ. هەربۆیە شانبەشانی کێشەی قورسی ئـابووری و کۆمەڵایـەتی و سیاسیەوە هەنگاو بۆ نێو هەلومەرجەکانی کۆمەڵگای نوژەن دەهاوێژێ. دەرفەت بەوە نادرێت زمان و کولتـووری نەتـەوەیی لـەڕێگای ئـامرازی هاوچـەرخەوە پێشـبکەوێت. لەکاتێکـدا کۆمەڵـەکانی نەتەوەی سەردەست لەسایەی دەوڵەت هەموو جۆرە جیاکاری و تواناکاریـە مـاددی و مەعنەویـەکان بـۆ پێشخسـتنی زمـان و کولتووریـان ئامـادە دەکرێـت، ئـەوەی دەبێتـە بەشـی زمـانی کـوردی قەدەخەکردن و حاشالێکردنە. هەمان شت بۆ کـارە نەتـەوەیی و ئابووریـەکان و پەیوەنـدی سیاسـی ئازادانە و دەزگاکانی جێگـای باسـە، ئـەوە لـەولاوە بمێنێت کـە دەرفـەت بـەدەزگابوونی ئابووریـەك نادات کـە لەسـەربنەمای سەرچاوەکان و بەرژەوەندیـەکانی کۆمـەڵگا بێـت و نـاهێڵێ دەزگـابوونێکی سیاسی و فکری بەدیبێت کە ئازادی بیروڕا بەبنەما دەگرێت، تەنانـەت دەبێتـە هۆکـاری سـزادانێکی ئێجگـار دژوار. قەدەخەنامـەی هاوشـێوە بەسـەر ناسـنامە کولتووریـەکان دەسـەپێنرێت و دەرفـەتی ئازادییان پێنادرێت. لەم لایەنەوە نکوڵیکردن و قەدەخەکردن و تواندنەوەیەکی زۆرەملێیی جێگای

باسە کە چەرخەکانی ناوینیشی تێپەڕکردووە. ئەم سەپاندنانەی لەگەڵ ئاراستەی سەردەمدا ناکۆکە، رۆڵێکی یەکلاکەرەوەی هەیە لەوەی دیاردە و کێشەی کورد تا ئەم رادەیە قورس بێت.

ئەم راستینە هاوچەرخەی دیاردەی کورد تێیدا دەژی ئەو کۆسپ و ئاستەمیانە دەخاتەڕوو کە دەکەوێتە پێش ئەوەی لەسەربنەمای نەتەوایەتی بگات بەنەتەوە و دەوڵەتێکی هاوشێوە. لەلایەکی دیکەشەوە نەتەوە و دەوڵەتی نەتەوەیی وەکو تاکە رێگای هاوچەرخ بایەخی خۆی لەدەست داوە و زیاتر ئەوەی گرنگی پەیدا کردووە و وەکو شێوەیەکی دەوڵەت و سیاسەت و کۆمەڵگا دەرکەوتۆتە پێش دیموکراسییە، ئەمەش ئەوە نیشان دەدات رێگا چارەی دیموکراسییانە گونجاوتر دەبێت و بەبێ ئەوەی دەوڵەتێکی نەتەوەیی جیاواز ئاوا بکەین پەیڕەو دەکرێت، ئەوا وەکو کۆمەڵەی نەتەوەیەکی ئازاد ژیان لەناو دەوڵەتێکی دیموکراسییانە، گونجاوترە و دەوڵەمەندێتی یە. چەندین دەوڵەتی نەتەوەیی رابردوو بەرەو یەکێتیە فیدراڵیەکان هەنگاو دەهاوێژن و پەرە دەسەنن. گەوهەری فیدراڵی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا کە وەکو بەهێزترین دەوڵەتی جیهانە، ئاراستە گرتنی لەتەواوی ئەورووپاش بەرەو فیدراڵیزمی یەکێتی ئەورووپا. ئەم رەوشە سەبارەت بەکێشەی کوردیش دەرفەت بەکوردان دەدات لەسەربنەمای یەکێتی دیموکراسییانە لەگەڵ ئەو دەوڵەتانە بەرەو چارەسەری بچن کە کوردی تێدا دەژی. لەڕێگای ئامرازەکانی سیاسەتی دیموکراتییانە کە لەسەربنەمای پرۆژەیەکی بەرفراوانی کۆمەڵگای مەدەنی پێکدێت، بەبێ ئەوەی رێگا بەپێشینە بڕیار بدەن و پەنابەنە بەر ئەگەرەکانی شێوازی توندوتیژی، دەتوانن لەڕێگای شێوازە ئاشتیخوازەکان بەرەو چارەسەری بڕۆن. ئەم رێگایەی بەبێ کەوتنە نێو جوداخوازی و توندوتیژی نەتەوە پەرستی پێشدەکەوێت و زیاتر دەرفەت بەوە دەدات کە تەواوی کۆمەڵە ئەتنیکیەکان هەبوونی کولتووری خۆیان بپارێزن و بەئازادانە بژین، ئیتر پێ بەپێ دەبێتە ئەو چارەسەریەی جیهان بەبنەمای دەگرێت.

٤ ــ **چارەسەری سیاسی و سەربازی:** بەدرێژایی مێژوو دەبینرێ کە ئەو کۆمەڵگایانەی کەوتونەتە نێو گیروگرفتەوە، هەوڵیانداوە لەمیانەی ئاراستەکردنی توندوتیژی بەرەو دەرەوە یان ناوەوە ئەم گیروگرفتانە چارەسەر بکەن. بەتایبەتیش ئەو دەوڵەتانەی پشت بەکۆمەڵگای چینایەتی دەبەستێ، ئەوەیان کردووە بەشێوازێکی کلاسیکی کە هەر شتێکی پێویستیان پێی بێت لەمیانەی هێزی توندوتیژی، واتە بەپشت بەستن بەسوپای سەربازی بەدەستی بێنن؛ لەم پێناوەشدا نانەوە و دۆزینەوەی بیانووشیان وەکو ئەرکێکی دیبلۆماسی دیارکردووە. لەو قۆناخانەی کە زێدە بایی سنووردارە و نایەکسانیەکی بێ هاوتای هاوسەنگیە سەربازیەکان لەئارادابوو، ئەوەی لەکۆتاییدا سیستەمی جیهانی دیار دەکرد، ئەو دەوڵەتەیە کە هێزی سەربازی لەهەمووان زیاترە. هێندەی ئەم

دەوڵەتە سەرکەوتوو بێت دەتوانێ بەئاستی ئیمپراتۆریەتێکی جیهانی بگات، کاتێك سەرکەوتوو نەبێت دەڕووخێ، ئەم دەوڵەتەی لەشوێنی ئاوا دەکرێت، هەمان رۆڵ بۆخۆی دیاری دەکات. تاوەکو ناوەڕاستی سەدەی بیستەمیش ئەمە یەکێك بووە لەڕێسا سەرەکیەکانی جیهان. کاتێك هاوسەنگی ناوکی سامناك ئاوابوو، هەروەها شۆڕشە زانستی ـ تەکنەلۆژیەکان شێوازە سەربازیەکانی بێ ئەنجام کرد، ئەوکاتە نیشاندان و پێشخستنی هەڵوێستی سیاسی سەبارەت بەکێشەکان بووە پێویستییەك. لەئەگەری شەڕێکی جیهانی شیمانە بۆ کراودا، هیچ واتایەکی بۆ سەرکەوتوو و ژێر کەوتوو نابێت. لەڕەوشێکی بەمجۆرەدا گرانی خستنە سەر شێواز و رێچکە سیاسیەکان دەکات بەڕێسایەکی سەردەم. بێگومان بە بەها وەستان و بێ بەرهەمی رێگا سەربازیەکان رۆڵێکی سەرەکی لەمەدا دەبینێ. هەربۆیە چارەسەرکردنی کێشەکانی کۆمەڵگا بەگوێرەی پێوانەکانی دیموکراسی شێواز و رێچکەی سەرەکییە. لەبەرئەوەی بەبێ گۆڕینی سنوورەکان دەرفەت و تواناکاری چارەسەری هەموو جۆرە کێشەیەکی کولتووری، ئایینی و ئەتنیکی لەخۆوە دەگرێت، هەربۆیە وا دەکات ئەم جۆرە پراکتیك و کردارانە پەیڕەو بکرێن.

پەرەسەندنێکی بەمجۆرەی سەردەم سەبارەت بەدیاردە و کێشەی کورد، رەوشێکی لەبار دەخوڵقێنێ. بەبێ پێویستی بینین بەو توندوتیژیەی لەدەرەوە دەسەپێنرێ یاخود بەخۆی پێشی دەخات، لەمیانەی رێککەوتن لەسەر رێسا سەرەکیەکانی دیموکراسییەت و بەدیهێنانی چارەسەری لەڕێگای دیالۆگەوە، تواناکاریەکی نوێ و راستەقینە دەئافرێنێ. کاتێك ئەوە لەبەرچاوان بێت کە رێگای سەربازی زیانی لێکەوتۆتەوە و وونکردنی هەردوولای لەگەڵ خۆیدا هێناوە، ناشێ بەرەو چارەسەریەك هەنگاو نەهاوێژن کە لەئەنجامدا هەمووولایەنەکان سوودمەند دەبن. تەنیا لەمیانەی چەمکێکی فاشیستی نکوڵی و قڕکردن دەشێ رێگای سەربازی پیادە بکرێت، ئەو هێزەی پەنا بباتە بەر ئەم رێگایە لەسەرتاسەری جیهان لەریسوابوون و لاتەریك بوون رزگاری نابێت. لەچەندین نموونەی جیهاندا ئەوە نیشان دەدات کە بۆ ماوەیەکی درێژ شانسی شێوازەکانی نکوڵیکردن و فاشیستی نەماوە.

دەرخستنی کێشەی کورد لەنێو چوارچێوەی شێوازی سەربازی و گواستنەوەی بۆ پلاتفۆرمێکی سیاسی دیموکراسییانە، ئەرکێکی بایەخدارە. هەروەکو چۆن پراکتیکێکی بەرفراوانی کۆمەڵگای مەدەنی پێشینە بڕیارەکانی نەتەوەپەرستی تێك دەشکێنێ و ئەو کۆسپە سایکۆلۆژیانە تێپەڕ دەکات کە پاشماوەی رابردوون، ئەوا لەپێناو چارەسەری هەمووجۆرە زەمینە و خوڵقکاریەکی لێبوردن و بەیەکەوە ژیانی دیموکراسییانە هاندەدات؛ کێشەکە لەو رەوشە دەردەخات کە بەساڵان لەنێو تابۆیەکی جوداخوازی دابوو، هەروەها وەکو پێویستییەکی یاسای هاووڵاتییەتی هاوچەرخ، ئەوە

دەسەلمێنێ کە بەهێزترین یەکێتی وڵات و دەوڵەت بەپراکتیزەکردنی پێودانگە دیموکراسیەکان تێپەڕ دەبێت. هاوچەرخی شێوازی سیاسەتی دیموکراتییانە ئەم دەرفەتە دەدات، هەربۆیە رۆژبەدوای رۆژ تواناکاریەکانی سەرکەوتن زیاتر دەبێت؛ هەرچی ریسواکردن و لاتەریککردنی دژبەرەکانیشە بەهەمان خێرایی پێشدەکەوێت و بەپاکتاوکردنیان ئەنجامگیر دەبێ.

٥ ـ شێوازی یاسایی و دیموکراتییانە: سەرکەوتنی دیموکراسی لە کۆتاییەکانی سەدەی بیستەم دیاردەیەکە ناتوانرێ حاشای لێبکرێت. سەرباری هەموو کەموکوڕی و سنووردار کردنەکانی، دیموکراسی لەسەرووی ئەم مۆدێلە سیاسیانەوە دێن کە بەڕادەی هەرە زێدە کەناڵە سیاسیەکانی بۆ گەل کردۆتەوە. هەرچەندە لەلایەن هێزە باڵادەست و چەوسێنەرە باوەکان بەلای خۆیاندا بشکێنرێتەوە، بەڵام دیسان پێوانە دیموکراسیەکان گونجاوترین رێگایە بۆ هەنگاونان بەرەو زەمینەی کۆمەڵگایەکی ئازادی و یەکسان. هەربۆیە ئەگەر رێسای دیموکراسییانە هەبێت لەو چوارچێوەیەدا داواکاریەکانی خۆیان فۆرمیلە بکەن، ئەگەر نەبێت، ئەوا تێکۆشان لەپێناو دیموکراسی ئەرکێکی ژیانی تەواوی ئەو ناوەند وتوێژانەیە کە پێویستیان بەدیموکراسی هەیە. تاوەکو ئەم ئەرکانە جێبەجێ نەکرێن، ئەوا ئاستەمە داواکاریەکانی ئازادانەی خۆیان بەدەست بێنن، چەندە دیموکراسی پێشبخرێت و بکرێت بەسیستەم و وەکو کولتوورێکی ژیان پێشبخرێت کە بەبێی ئەو ژیان نابێت، ئەوا چارەسەرکردنی تەواوی کێشەکانی ئەم وڵات یان دەوڵەتە و هەنگاونانی بەرەو پێشکەوتن، مەحاڵ نییە، بەڵکو دەبێت بەرێسایەك.

دیاردەیەکی دیکە کە لەگەڵ ئەمەدا یەکە و لێی جیانابێتەوە، باڵابوون و پەیرەوکردنی سیستەمی یاسای گەردوونییە. دیموکراسی و یاسا، بەواتای هاوچەرخ یەکێك بەبێ ئەوەی دیکە نابێت. ئەمانە دوو دەزگای سەرەکین کە یەکتری بەخێو دەکەن و هەموو جۆرە کێشە و گیرگرفتێکی کۆمەڵگا چارەسەر دەکەن. دیموکراسی، **مافەکانی بواری سیاسییە.** کاتێك مافە سەرەکیەکانی مرۆڤ دەخرێتە سەر ئەمە، پێوانەکانی دەوڵەتی حقوقی دیموکراسییانەی هاوچەرخ دێتە ئاراوە. زۆر جیاوازی لەنێوان ئەوەدا هەیە کە ماف (حقوق) لەبناخەی دەوڵەتدا جێگیر بکرێت یان مافی دەوڵەت هەبێت. ئەگەر دەوڵەت ماف بەبنەما بگرێت، دەبێتە دەوڵەتی ماف. بەپێچەوانەوە ئەگەر دەوڵەت بەتەنیا ماف (حقوق) بخولقێنێ، ئەمە دەبێتە مافی دەوڵەت. ئەگەر سەرچاوەی ماف تەنیا لەلایەن دەوڵەتەوە نەیەت، کولتوور و نەریتی ئەو گەلە بەبنەما بگرێت کە تێیدا پێکدێت، هەروەها پشتبەستنی بەپێوانەکانی مافی گەردوونی و رێز گرتنی لەرێساکانی یاسای رابردوو، رێگا لەپێش دەوڵەتێکی راستەقینەی ماف دەکاتەوە، لەنێو رژێمێکی دیموکراسی و دەوڵەتێکی گرێدراوی مافداریەکی وەهابێت، چارەسەرکردنی هەموو جۆرە کێشەکانی کۆمەڵگا و

داواکاریەکان لەنێو ئاشتی و دادوەریدا دەبێتە ڕێسایەکی بنەڕەتی، چارەسەری مافی دیموکراسییانە (الحقوق الديموقراطية) گەرەنتی بەهەر کەس و توێژێك دەدات، رۆڵێکی سەرەکی لەپێشکەوتنی کۆمەڵگا دەبینێ.

هەرچەندە دەوڵەتی مافی دیموکراسییانە لەنێو کۆمەڵگاکانی ڕۆژهەڵاتی ناویندا لەئارادا نەبێت، بەڵام لەبەرئەوەی پێشکەوتنە هاوچەرخەکان بەو ئاقارە براوە، ئەوا وەکو ناچارییەك ئەم وڵاتانەش بەرەو ئەم ئاراستەیە دەبات. پێ بەپێ کێشەی کوردیش لەم چوارچێوەیەدا لەنێو پێوانەکانی یاسای دیموکراسییانەدا شێوازێکی چارەسەری دەکاتە ناچاریەك. لەجیاتی پەنابردنە بەر ئەو ڕێگایانەی جوداخوازی و توندوتیژی لەخۆوە دەگرێت، لەمیانەی شێواز و ڕێچکەکانی سیاسەتی دیموکراسییانە (حقوق) بەگوێرەی ڕەوشی بەرجەستە خۆی ڕێك دەخات، لەهەرسێ ڕەهەندەکانی مافە سەرەکیەکانی مرۆڤ تاوەکو دەگاتە مافی بەرگری ڕەوا بە شێوەیەکی وشیار و ڕێکخراو بەکاردێنێ و دەتوانێ سەرکەوتنی زیاتر بەدەست بێنێ. بەڕادەی هەرە زێدە کوردان لەژێر سایەی دەوڵەتی مافی دیموکراسییانە سیاسەت و مافداری دەکەنە مولکی خۆیان و دەتوانن مافەکانی کۆمەڵگا بەدەست بێنن، لەوە ڕزگاریان دەبێت بەردەوام ببن بەقوربانی لاسەنگییە بێ بەزەییانەکەی سەدان ساڵەی هێز و بێ ویژدانی سەردەم. هەربۆیە ئەرکی سەرەکی ئەوەیە لەهەموو کاتێك زیاتر بەگوێرەی شێوازی مافی دیموکراسییانە خەبات بکرێت و بە سەربخرێت.

٦ ـ **هاووڵاتییەتی و نەتەوایەتی:** زاراوەی هاووڵاتییەتی، گوزارشت لەو پەیوەندیە دەکات کە لەگەڵ دەوڵەت هەیە. بەواتای ئەندامێتی دەوڵەت دێت. ئەمە زاراوەیەکی سیاسی یە. هیچ جۆرە بەهایەکی ئەتنیکی و نەتەوایەتی لەخۆوە ناگرێت. هەرچی نەتەوایەتییە جێگرتن و ئەندامێتی نەتەوەیەکی دیاریکراو لەخۆوە دەگرێت. لەخۆوەگرتنی پەیوەندییە نەتەوەییەکان کە فۆرمێکی کۆمەڵایەتی بەبڕیارە و مێژوو و زمان و کولتووری هاوبەشی هەیە، بەواتای ئەوە نایەت کە بەهەمان شێوە پەیوەندی سیاسیش لەخۆوە دەگرێت. دەشێ سەربەهەمان نەتەوە بیت، بەڵام ناچاریەکی بەمجۆرە نییە کە هاووڵاتی هەمان دەوڵەت بیت. ئەندامێتی دەوڵەت، وەکو ناچاریەك ئەندامێتی لەهەمان نەتەوە ناهێنێتە ئاراوە. ئەمە تەنیا لەئەنجامی چەمکێکی فاشیستی و سەرەڕۆیی ڕەها دەسەپێنرێ.

کاتێك لەدیاردەی کۆمەلگای کورددا، تاك دەبێتە هاووڵاتی ئەو دەوڵەتەی لەچوارچێوەی سنوورەکەیدا دەژیت، نابن بەئەندامی ئەو نەتەوەیەی لەو دەوڵەتەدا سەردەستە. دەتوانن بەجیا ناسنامەی میللی و نەتەوەیی خۆیان دیاری بکەن و بەمجۆرە بژین. بەڵام کاتێك پەیوەندیەکی نیشتمانی پەسند دەکەن کە لەقەوارەی ئەو وڵاتەی تێیدا دەژین بەواتای ناسنامەی ژوور دێت،

ئەمە لەگەڵ بنەچەی میللی خۆیان ناکۆك نییە. بۆ نموونە هەروەکو چۆن کاتێك دەگووترێ " لەگەلی ئێرانم، بەڵام لەهەمان کاتدا کوردم" لەگەڵ یەکدا ناکۆك نییە، بەڵکو گوزارشت لەناسنامەیەکی سەرتاپاگیر دەکات ئەمە بۆ ئێراق و تورکیاش بەهەمان شێوەیە. کاتێك شانبەشانی گووتەی " ئەندامی گەلی تورکیا یاخود نەتەوەی تورکیام " بگوترێ "کوردم" ئەوا واقیعی ترە و لەناسنامەیەکی ژووردا گوزارشت لەیەکێتی دەکات. تێکەڵنەکردنی ناسنامەی ئەتنیکی و ناسنامەی (نیشتمانی) و رەچاوکردنی ئەوەی هەریەکە و واتایەکی تایبەتی خۆی هەیە و لەگەڵ یەکتردا ناکۆك نین، ئەمە زیاتر خزمەت بەژیانێکی هاوبەش و ئازاد دەکات.

٧ ـ کۆمەڵگای مەدەنی و کۆمەڵگای فەرمی و باو: زاراوەی کۆمەڵگای فەرمی گوزارشت لەو دەستە و کۆبوونەوەی ئەو مرۆڤانە دەکات کە لەچواردەورە و بەگوێرەی دەوڵەت و دەزگاکانی پێکهاتووە. لەبەرزترین ئاستی بەرپرسیارێتی تا دەگاتە باخەوان، لەکارکەرەکانەوە تا زەحمەتکێشان، تەواوی ئەو توێژانەی کۆمەڵگا کە لەگەوهەردا گرێدراوی فەرمان و رێساکانی دەوڵەتن، هەر هەموویان دەکەونە نێو چوارچێوەی کۆمەڵگای فەرمی. لێرەدا هزری فەرمانبەرێتی زاڵە. دەوڵەت بەهەموو شتێك دادەنێن. لەدەرەوەی ئەمە هیچ جۆرە پێشکەوتنێکی وردیان نییە. لەکاتێکدا لەچەرخە سەرەتاییەکان کۆیلەی دەوڵەت بوو، لەهەلومەرجە هاوچەرخەکاندا خاوەنی ئازادیەکی سنووردارە. بەڵام لەبەرئەوەی خۆیان لەگەڵ دەوڵەت هاوتا دەبینن، ئەوا خۆیان لەسەرووی توێژەکانی دیکەی کۆمەڵگا دەبینن. لەبەرئەوەی ژیانیان گەرەنتی کراوە، تادواڕادە رێسا پەیڕەو دەکەن و لەخولقکاری بێبەشن.

کۆمەڵگای باو (تقلیدی) هەموو ئەو ئەندامانەی کۆمەڵگای کۆن دەگرێتەوە کە لەدەرەوەی دەوڵەت ماونەتەوە. راستتر، گوزارشت لەکۆمەڵگای رێکنەخراو و بڵاوە دەکات. ئەم جۆرە کۆمەڵگایانە لەنێو هزرێکی تێکەڵاوەی هزری کۆیلایەتی و دەرەبەگایەتی و هزری خۆرسکی دا دەژین، لەدەزگاکانی دیموکراسی هاوچەرخ و رێکخراوەکانی مافی مرۆڤ بێبەشن. ژیانێکی بەگوێرەی فەرموودەکانی هەزاران ساڵی پێش ئێستای ئایین و دەوڵەت و ملکەچکردن بۆ ئەو خۆبەدەستەوەدانەی بەقەدەر ناودەبرێت، بۆ خۆیان بەفەزیلەت دادەنێن. ئەم هزر و فێربوونانە ئەوە نیشاندەدات کە لەنێو کۆیلایەتییەکی قووڵدا دەژین.

لەسەرەتادا کۆمەڵگای مەدەنی گوزارشت لە کۆمەڵگای بۆرژوازی دەکات کە لەدەرەوەی دەوڵەتی دەرەبەگایەتی ئازادانە پێشکەوت. بەڵام دواتر کاتێك بۆرژوازی بووە کۆمەڵگای رەسمی دەوڵەت. چوارچێوەکەی گۆڕاوە. لەڕۆژگاری ئەمڕۆماندا تەواوی ئەو توێژانەی کۆمەڵگا دەگرێتەوە کە لەدەرەوەی دەوڵەت، بەڵام بەمەرجی گرێدان بەرێساکانی ماف (حقوق)، سەرباری ئەمەش، خاوەنی

هزرێکی ئازاد و پرۆگرامێکی بەرجەستەی کۆمەڵگان. پێ بەپێ لەدەرەوەی کۆمەڵگای فەرمی و باو پێشدەکەوێت و دەبێت بەشێوەی کۆمەڵگایەك کە رۆڵی دیاریکراوی هەبێت. لە گەوهەری خۆیدا سەرچاوەی خۆی لەو بۆشاییە دەگرێت کە ئەو کۆمەڵگا باو و فەرمیانە دەخوڵقێنن کە بێچارەن و دوورن لەداهێنان و دەبێتە سیستەمێکی بەهاداری چارەسەری بۆ کۆمەڵەکانی کۆمەڵگا.

٨ ـ وڵاتپارێزی و ئەنتەرناسیۆنالیزم: ئەوەی بەردەوام بەدرێژایی مێژوو گۆڕاوە و پێشکەوتووە ئەو پەیوەندییەی نێوان هەردوو زاراوەی وڵاتپارێزی و ئەنتەرناسیۆنالیزمە. ئەو پارچە جوگرافیایەی کۆمەڵگا بەهەمیشەیی تێیدا نیشتەجێیە و سەرخان و ژێرخانی کۆمەڵگا لەگەڵ یەکتردا دەکەونە پەیوەندی بەنیشتمان (وڵات) ناو دەبرێت. هەرچی ئەنتەرناسیۆنالیزمە ئاستی ئەو پەیوەندیەیە کە لەگەڵ کۆمەڵە و جڤاتی وڵاتێکی دیکەدا پێشدەخرێت. لەسەردەمی کولتووری نیۆلیتیکەوە کەیەکەمین کۆمەڵگای جێ نشینە، ئەم زاراوانە واتاداربوون. وڵات چەندە پێویستە ئەوا پەیوەندی نێوان دوو وڵاتیش هێندە پێویستە. لەڕەوشێکی پێچەوانەدا پێشکەوتنی مێژوویی بەدینەدەهات. هەندێ جار سنووری دەسەڵاتی سیاسی و نیشتمان تێکەڵ بەیەکتر دەکرێ. هەروەها وەها هەڵوێستە دەکرێت کە مەرجە تاکە زمان و نەتەوەیەك لەناو نیشتمانێکدا (وڵات) بژین. تەنانەت ئەگەر وڵاتی بەمجۆرە هەشبێت، نابێ بکرێت بەگشتی. هەروەکو چۆن چەندین زمان و گەل دەتوانن لەسەر خاکی وڵاتێکدا بژین، ئەوا دەشێ تاکە زمان و نەتەوەیەك لەچەند وڵاتێکدا بژین. بۆ نموونە چەندین نەتەوە و زمان لەوڵاتی روسیا دەژین. وەك تاکە نەتەوەیەکیش، تورکەکان لەچەندین وڵاتدا دەژین.

سەبارەت بەکوردان، کێشەکە دوولایەنی هەیە. هەرچەندە پارچە کرابن و سنوور بۆ زمانەکەشیان دابنرێت، لەگەڵ ئەوەی لەلایەنی مێژووییەوە وڵاتێکیان هەیە، ئەوا ئەو وڵاتانەی لەژێرناوی کوردان لەنێو سنووری سیاسی دەوڵەتەکەیدا دەژیت، وڵاتی فەرمیانە. چەمکی وڵاتی هاوبەش پێشدەکەوێت. لەسەرتاسەری جیهانیش پێشکەوتن بەو ئاراستەیە دایە. هەروەکو خێڵایەتی تەسکی رابردوو گرێدانێکی ئەوپەرگەری بەسنوورەکان بەرامبەر بەپێشکەوتنی تەکنۆلۆژیا بێ واتا بووە. دابەشکردنی جیهان وەکو وڵاتێکی هاوبەش، مەیلێکە پێبەپێ پێشدەکەوێت. رێزگرتن لەهەبوونە کولتووریەکانی وڵاتەکان، بەڵام دابەشکردنی لەگەڵ خەڵکانی دیکەدا، تایبەتمەندێتیەکی گرنگی چەرخەکەمانە کە پێشدەکەوێت. هەربۆیە لەهەموو قۆناخێك زیاتر وڵاتپارێزی و ئەنتەرناسینالیزم بەناویەکداچوون. ئەدەبیاتی یەك بست خاکی وەتەن، کە زیاتر لەسەدەی نۆزدەهەمدا کراوە بەپرەنسیپێکی وشکی میللیگەرایی، لەهەلومەرجەکانی رۆژگاری ئەمڕۆماندا لەخزمەت کردنی وڵات زیاتر زیانی پێدەگەیەنێ. هەروەکو چۆن موڵکایەتی زەوی

سنوورەکانی میرنشینی دەرەبەگایەتی بەرامبەر بەنەتەوەبوون بەواتای پاشڤەڕۆیەتی دەهات، ئەوا چەمکی تەسکی نەتەوەپەرستی سەبارەت بەوڵاتیش بەرامبەر بەئەنتەرناسیۆنالیزم گوزارشت لە پاشڤەڕۆیەتی دەکات. ئیتر نیشتمان پەروەری هاوچەرخ گرێدراو بەئاستی رەفاهیەت و دەوڵەمەندێتی وڵات واتادار دەبێت. نیشتمان پەروەری هاوچەرخ بەواتای ئەوە دێت کە وڵات دەوڵەمەند بکرێت و لەبواری ماددی و مەعنەویدا دەرفەتی ژیانی تێدا پێشبخرێت و مرۆڤایەتی تێدا هاوبەش بێت. ناوچە هەرە دەوڵەمەندەکانی جیهان، وڵاتانی وەکو ئەمریکا و یەکێتی ئەورووپا کە لەجیهاندا هەرە پێشکەوتوون لەمیانەی ئەم چەمکەوە تەواوی مرۆڤایەتی راکێش دەکات. هەروەکو چۆن کەس بایەخ بەو وڵاتانە نادات کە تیرەکانی زۆڵۆ تێیدا باڵادەستن، هەروەها مانەوەیان وەکو هەژارترین ناوچەی جیهان گرێدراوی پاشڤەڕۆیەتی وڵاتپارێزیە لەلایان، تێکۆشانێکی هاوچەرخی وڵاتپارێزی لەوەدایە کە هەوڵ و کۆششێکی هاوبەش بدرێت بۆ ئەوەی هەم لەبواری ماددی و هەم لەبواری مەعنەوی ئەو وڵات و ناوچەیەی تێیدا دەژین بکرێت بەوڵاتێکی هاوبەشی دەوڵەمەند و خۆشگوزەران.

نەك لەپێناوی نەتەوەپەرستیەکی ساختە، بەڵکو تێکۆشانێك کە لەڕێچکەی چالاکی و یەکێتی هاوبەش بێت و لەپێناو وڵاتی هاوبەشی گەلان بێت و ئازادی و یەکسانی بەبنەما بگیردرێت، بەواتای وڵاتپارێزی راستەقینە دێت.

لەو دەوڵەتانەی کوردی تێدایە، تێکۆشانێکی جێگیری وڵاتپارێزی، بەتێکۆشانێکی هاوبەش لەگەڵ ئەو گروپە کولتووری و گەلانە تێپەڕ دەبێت کە لەنێو سنووری تەواوی وڵاتدا بەرژەوەندیەکانیان لەیەکتر دەچێ و لەنێو یەکێتیەکی بەرفراوان بەرێوە دەچێت کە ئازادی و یەکسانی بەبنەما دەگرن. بەکارهێنانی گەلان دژ بەیەکتری لەڕێگای پێشینە بڕیارەکانی نەتەوەپەرستیەوە بەدرێژایی مێژوو سیاسەتی تەواوی هێزە دەسەڵاتدار و داگیرکاری و بەکرێگیراوەکان بووە. لەکاتێکدا چەرخەکەمان بەسەردەمێکدا تێپەڕ دەبێت کە هێندەی بڵێی زانست و تەکنۆلۆژیا پێشکەوتووە، ئەوا وڵاتپارێزی و ئەنتەرناسیۆنالیزمیشی پێشخستووە. هێندەی جیهانگیری دەسەڵاتداران، ئەوا جیهانگیری رەنجدەران و چەوساوەکانیش بەو ئەندازەیە پێویستە و راستیەکە، کە برایانەیە و بەواتای راستەقینەی خۆی گەیشتووە.

ئەوەی بەڕادەیەکی زیاتر لەدیاردەی کۆمەڵگای کورد زاڵە مۆدێلی باو و کلاسیکیە. لەهەزاران ساڵ بەرلەئێستا بەشێوەی یەکینەی خێڵەکی لەنێو نەریتێکی باو و کلاسیکی داخراودا ژیاون. جگە لە توێژێکی سەروو کە هاوکاری کۆمەڵگای فەرمی و دەسەڵاتدار دەکات، هەروەکو بڵێی کۆمەڵگای کوردەواری لەتەواوی چاخەکان بەدەرنراوە، مەحکومی دەرکەوتن لەڕۆژگار کراوە. دووچاری

هزرێك هاتووە کە بێچارەیە و قەدەر هەموو شتێك دیاری دەکات. تادواڕادە لەپێکهاتەیەکی رۆحی و هزری بەمجۆرە بێ بەشە کە لێپرسینەوە بکات و بەدوای چارەسەریدا بگەڕێت. فشاری توندو تیژی و پڕوپاگەندەی ئایینی سەدان ساڵە فێری ئەوەی کردوون کە بەهۆی قەدەر تەنانەت سوپاس و ملکەچی مەرگی بێ واتا و نارەوا بن. ئەم رەوشەش بەپێچەوانەوە هەندێ جار تەڤینەوەی دژوار و یاخیبوون لەهەناوی خۆی دەگرێت و دەخولقێنێت. بەهۆی ئەو هەلومەرجە ناوخۆیی و دەرەکیانەی تێیدا دەژی نە دەتوانێ کۆمەڵگای فەرمی خۆی بخولقێنی، نەدەتوانێ بەبەرفراوانی تەڤلی کومەڵگای فەرمی دەسەڵاتدار بێت. **سوارەی حەمیدی** و یەکینەی **گوند پارێزان** (جاشەکان) کە لەڕابردو و رۆژگاری ئەمڕۆمان ئاواکران تەنیا دەتوانرێ وەکو کۆمەڵگای فەرمی دەسەڵاتدار هەڵسەنگێنرێت.

بەهۆی فاکتەرە زانستی ــ تەکنۆلۆژیەکانی لەهەلومەرجی هاوچەرخدا بەخێرایی پەرتەوازەبوونی کۆمەڵگای باو رێگا لەپێش قەیرانێکی قورسی کۆمەڵگا دەکاتەوە. کۆمەڵگای باوی قەیراناوی لەرۆژگاری ئەمڕۆماندا لەنێو داڕووخانێکی گران و هەڵوەشانەوە و پەرتەوازەبووندا دەژیت. رێکخراوە شۆڕشگێڕیەکان و یاخیبوون کە لەرەوشێکی بەمجۆرە کەوتنە گەڕ، بەهۆی لاسەنگی لەرادەبەدەری هێز و بێبەشی لەدۆستی ستراتیژی، نەیانتوانیوە سەربکەون و چارەسەریەك بۆ بێچارەیی بدۆزنەوە. هەربۆیە کۆمەڵی مەدەنی سەبارەت بەکوردان بووە بەهێزێکی گرنگی چارەسەری کۆمەڵگا کە پێویستە تاقی بکرێتەوە. لەجیاتی کۆمەڵی باو و فەرمی و یاخیبوون کە قەیران قووڵدەکەنەوە، گرێدراو بەپرۆگرام و پرۆژەیەکی بەرفراوان و خشتەکاری کۆمەڵگایەکی مەدەنی کە بەگوێرەی ئەرکە بەرفراوانەکانی دەکەوێتە پێشی ژمارەیەکی زۆر چالاکی رێکخراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنی پێشدەخات، دەبێتە شێوەیەکی بڵندی کۆمەڵگای چارەسەری. ئەو ژمارە زۆرەی ئۆرگانەکانی کۆمەڵی مەدەنی کە لەگۆڕەپانەکانی ئابووری، کۆمەڵایەتی، کولتووری، سیاسی، ژینگە، مافداری، وەرزشی، هونەری و مێژوویی پێشدەخرێت دەتوانێ کۆمەڵگای کوردەواری بنبەستبوو بکات بەکۆمەڵگایەکی دیموکراتی هاوچەرخ.

ب ـ هەندێ هەڵوێست سەبارەت بەدیاردەی کورد و کێشەکانی شێواز

بەبێ ئەوەی راستینەکەی رۆشن بکرێتەوە تەنیا کێشەی کورد تاوتوێ بکرێت، هەڵوێستێکە هەرلەسەرەتاوە لەنێو هەڵەدایە. دەرککردن بەکێشەکە و پێناسەکردنی کۆڵەکە سەرەکیەکانی و شیکردنەوەی تادەگاتە ئەگەرە تیۆریەکان و دووبارە رەچاوکردنی شیکردنەوەکان و ئەنجامەکانی تایبەت بەم گۆڕەپانە، پێویستییەکی رێبازی زانستی یە. بەبێ ئەوەی بەزاراوەی راست بگەین، ئەوا

لەمیانەی ئەگەرەکان یاخود دۆگما ئایدیۆلۆژیە گشتییەکان هەڵوێستە سەبارەت ئەم بابەتە بکرێت، ئەوا ڕێگا لەپێش گەلێك ئەنجام دەکاتەوە کە لەگەڵ زانستدا ناکۆکە. تەنیا سنووردار بوون بەزاراوەی ڕاستیش لەپێناسەیەکی پارچە پارچەی دیاردەکە بەولاوە ئەنجامێکی دیکەی نابێت. شتی خراپتریش ئەوەیە ئەمانە هەڵوێستێکن لایەنی دۆگماتییانەی قورسە و لەپێشە.لەنکوڵیکردن لەدیاردەکەوە تادەگاتە هەڵوێستی هەرە قەبەی شێواندن و چەواشەکردن، بەرپرسیاری ڕاستەقینەن بەرامبەر بەو ئەنجامە خراپانای لەبواری کرداریدا ڕووبەڕوومان دەبنەوە. کاتێك لەم چوارچێوەیەدا لەنزیکەوە تەماشای مەسەلەکە بکەین؛

١ ـ **هەڵوێستی ئایدیۆلۆژی:** سەبارەت بەڕاستینەی کورد (ڕاستینەو دیاردە هەمان واتایان هەیە و پێناسەیەکی زانستی بەبنەما دەگرێت) بێگومان مرۆڤێك نییە بەبێ ئایدیۆلۆژیا بێت. هەموو کەسێك ناچارە سەبارەت بە جیهان و تەواوی ئەو بوونەوەرانەی تێیدا دەژین خاوەن هەڵوێستێکی ئایدیۆلۆژی بێت. کاتێك باس لەهەڵوێستی ئایدیۆلۆژی دەکەین مەبەستمان تەماشاکردنە لەچوار گۆشەوە، لەتێڕوانینی ئایدیۆلۆژی تاوەکو ئایین و فەلسەفە و زانست. سەبارەت بەتاکەکانی چەرخەکانی یەکەمین شرۆڤەکردنی مەسەلەکان لەسەربنەمای ئەفسانە و ئەفسانەناسییە. ئەوانەی بەشێوەیەکی باش شارەزاییان سەبارەت بەئەفسانە و ئەفسانەناسین هەیە، ئەوان ئەو کەس و دەسەڵاتانەن کە لەخەڵکی تر زیاتر و باشتر دەتوانن شرۆڤە بکەن. هەڵوێستی لەمە پێشکەوتووتر هەڵوێستی (لاهوتیەت) خوداناسی یە کە بەشێوەیەکی تێکەڵاو ئەنجامدەدرێت. لێرەدا هەوڵ دەدرێت هەموو شتێك بەگوێرەی تێڕوانینی ئایین و زانستی خوداناسی ڕوون بکرێتەوە. بێگومان ئەم دوو هەڵوێستەش ئەنجامی دوور لەواقیع لەگەڵ خۆیاندا دێنن. بەڵام دیسان ئەم شێوازەی ڕاڤەکردن شێوازێکی دەست لێبەرنەدراوی شرۆڤە کردنی هزری مرۆڤەکانی بەراییە. لەو گۆڕەپانانەی شارستانییەت کە تەسکبوونی هزری تێدا دەژی و هێشتا فەلسەفە و زانست پێشنەکەوتووە، ئەوا ئەفسانە و ئایین بۆ ماوەیەکی درێژخایەن وەکو شێوازێکی ڕوون کردنەوە بەردەوام دەبێت. تاوەکو ڕۆژگاری ئەمڕۆشمان بەتەواوی کاریگەریەکانی ئەمجۆرە ڕوونکردنەوە بەلاوە نەنراوە.

هەڵوێستی فەلسەفی زیاتر نزیکی ئەوەیە دیاردەکە لەمیانەی تایبەتمەندیەکانی خۆیەوە ڕوون بکاتەوە. ناتوانرێ دیاردەکان لەڕێگای چیرۆك و خوداوەندەکان ڕوون بکرێتەوە، بەڵکو هەوڵ دەدرێ دیاردەکان بەگوێرەی هۆکار و چۆنیەتی و ئەنجامەکانی ڕوون بکرێتەوە. ئەم هەڵوێستە لەسەردەمی شارستانییەتی کۆیلەداری ڕۆماو ئەتینای کلاسیك لەئارادا بوو کە پراکتیکی کۆمەڵگا تێیدا پێشکەوت و شاری مەزنی تێدا ئاواکرا. هەنگاوێکی لەپێشتری ئەم هەڵوێستە دواشێوازی

زانستی یە کە شارستانییەتی سەرمایەداری پشتی پێدەبەستێت و پێشیخست. ئەم هەڵوێستە زادەی ئەگەری فەلسەفی دارێنراوە کە سەرباری ئەوەی کۆکبوونێکی گشتی دەرهەق نییە، لەمیانەی تاقیکردنەوە و تێبینی راستیەکەی دەسەلمێندرێ و بەمجۆرە نزیکترین زانیاری لەراستی دەردەکەوێت و روون کردنەوەیەکی زانستی بەدی دێت. کاتێك لەرێگای ئەزموون و تێبینیەکانەوە شیمانە فەلسەفیە دارێنراوەکان دەسەلمێندرێن، روونکردنەوەی زانستی و نزیکترین زانیاری لەراستی دێتە ئاراوە. باسکردنی زانیاری رەها (موتلەق) پێچەوانەی هەڵوێستی زانستی یە. ئەوە تێروانینێکی گشتی پەسندکراوە کە زانیاری کارەکتەرێکی رێژەیی هەیە، بەردەوام پێشدەکەوێت و هێزی واتا بەخشینی زیاد دەبێت، هەربۆیە زیاتر رێگا لەپێش گۆڕانکاری و پێشکەوتنی پراکتیکی و تەکنۆلۆژی دەکاتەوە. لەزانیاری نەگۆڕ زیاتر، باسکردنی روونکردنەوە و زانیاری قووڵ و واقیعی ترە.

لەچوارچێوەی ئەم پێناسانە، تاچ رادەیەك بەشی زانستی بوون لەنێو هەڵوێستە ئایدیۆلۆژیەکان زیاد بێت، ئەوا بەو ئەندازەیەش ئاستی زانیاری سەبارەت بەو دیاردەیە پێشدەکەوێت کە تاوتوێ دەکرێت. یەکێك تەنیا بەروونکردنەوەی ئایینی یاخود ئەفسانەیی (میتۆلۆژی) سنووردار بێت، تەنیا دەتوانێ هەوڵبدات لەمیانەی شرۆڤەی چیرۆك و نموونەکان لەژێر باری مەسەلەکە دەربکەوێت. هەرچی شیمانە و ئەگەرە فەلسەفی و تیۆریەکانە، لەبەرئەوەی بەتەواوی بەواقیع و رەوشی بەرجەستە ناگات، لەوە رزگاری نابێت کە بخرێتە ناو دۆگماتیزم و دارێنراوی و لەهەندێ زاراوە بەهەڵواسراوی بمێنێ. هەربۆیە تێروانینی زانستی و ئەزموون و رێنومایی ئایدیۆلۆژی لەسەربنەمای زانستی، بایەخێکی گرنگیان سەبارەت بە زانیاری دیاردەکەوە هەیە. پێناسەیەك کە لەلایەنی گشتییەوە پەسند بکرێت تەنیا ئەوکاتە بەدی دێت کە ئەنجامەکانی تێروانین و ئەزموون لەمیانەی هەڵوێستێکی تیۆری پاڵپشتی لێبکرێت. هەڵوێست و شرۆڤەکانی دەرەوەی ئەمە یان چیرۆك و باوەڕی ئایینی یە، یاخود لەتێبینی دارێنراوی تیۆری بەولاوە واتایەکی دیکە نابەخشێت.

خاسیەتێکی زۆر جار بەرچاو دەکەوێ ئەوەیە کە بەگشتی لەمیانەی چوارچێوەیەکی ئایدیۆلۆژی لەزانست بێبەش هەڵویست سەبارەت دیاردەی کورد دەکرێت و زیاتریش لایەنە نەرێنیەکانی بەبنەما دەگیردرێت. لەچەرخەکانی یەکەمین و ناویندا خوازراوە لەمیانەی چیرۆك و گێڕانەوە لەسەر زمانی خوداوەندەکان هەڵسەنگاندن ئەنجام بدرێت. بەتایبەتیش سەبارەت بەم بابەتە فەرموودەی ساختەیان دروست کردووە و لەسەر زمانی حەزرەتی محەمەد دەیگێڕنەوە کە بۆچی خوا نەیخواستوە کورد بەهێز بێت. هەروەها باسی بەمجۆرە هەیە کە چۆن لەپێغەمبەر

نووح کەوتوونەتەوە. تەنانەت لەمیتۆلۆژیای گریك (یۆنان)یشدا وڵاتی (میدیا)یان لەکەسایەتی ژنێکدا (مادۆس) وەکو رەمزێکی ترسناك باس دەکرێت. لەبەرئەوەی لەو سەردەمەدا وەکو چۆن دەیخواست نەیاندەتوانی دەسەڵات و بەرژەوندیەکانیان لەسەر ئەو گەلانە و ئەم جوگرافیایە درێژە پێبدەن کە کوردان تێیدا دەژین، ئەوا پەنابردنیان بۆ ئەم شرۆڤە میتۆلۆژی و ئایینیانە وەکو شێوازێکی پروپاگەندە بەکاریگەر بوو.

مەحاڵە و ناتوانرێ لەمیانەی دەمامکە ئایدیۆلۆژیەکانی چەرخەکانی سەرەتا و ناوین دیاردەی کورد بەشێوەیەکی راست پێناسە بکرێت. بەتایبەتیش لەبەرئەوەی ئەم گۆڕەپانە داگیرکاریەکی هەمەلایەن و فرەئامانجی بەخۆیەوە بینیوە، ئەوا ئاشکرایە کە بەرامبەر بەگەلەکەشی رێگای لەپێش شێواز و گوزارەی نەگونجاو و شرۆڤەی میتۆلۆژی و ئایینی دەکردەوە. ئەم راستینەیەش هۆکاری سەرەکییە کە کوردان لەبواری میتۆلۆژی و ئایینیەوە بەپێی پێویست ناتوانن روونکردنەوە سەبارەت بەخۆیان بکەن. چەوسانەوە و داگیرکاری رووت، تادوا رادە پاراستنی ئایدیۆلۆژیشی ئاستەم کردووە. کوردان تاوتوێ کردنی خۆیان هەروەکو راستینە و چۆنیەتی خۆیان، وەکو دەرکەوتن لەدژی فەرمانە پیرۆزەکانی دەوڵەت و خوداوەند دەبینێ، تاکەوتوونەتە نێو رەوشێکی ئەوپەرگەری کوێرانە و دارووخانەوە. نکوڵی کردن لەسەربنەمای ئەم زەمینە مێژووییە بەرز بۆتەوە.

یەکەمین خاوەنەکانی هەڵوێستی زانستی بەپشت بەستن بەشارستانییەتی ئەوروپا دەرکەوتن. وەکو ئەنجامێکی ئەو شەڕە مەزنەی لەپێناو زانست پیادەکرا، زاناکان بوێریان بەدەست هێنا و تەنانەت لێکۆڵینەوەیان سەبارەت ئەو بابەتانەش کرد کە تابۆ بوون، ئیتر هەڵوێستێکی بەمجۆرە بەرامبەر بەکێشەی کوردیش بووە ناچاریەك کە بابەتێکی تابۆکراوە.

بێگومان بەرژەوەندییە سیاسیە هەرێمیەکان رۆڵێکی سەرەکیەکان لەمەدا بینیوە. لەبەرئەوەی رۆشن کردنەوەی دیاردەی کورد گەلێك بەرژەوەندی هەرێمی، نەتەوەیی و نێو نەتەوەیی پووچەڵ دەکاتەوە، بەرژەوەندیان لەوەدا بینیوە کە بەگۆڕەپانێکی قەدەخەکراو بهێڵرێتەوە و بەروونکردنەوەیەکی زانستی نەگات؛ خوازراوە لەرێگای فشارەوە درێژە بەم بەرژەوەندییانە بدرێ. هەربۆیە لەمیانەی ئەو ترسەی لەهزردا دروست کراوە و بێبەشبوونی لەبەرژەوەندیەکانی، هەروەکو بڵێی مەسەلەی کورد بێ خاوەن هێڵراوەتەوە؛ یان نکوڵیکردنێکی قەبە ئەنجامدراوە، یاخود خوازراوە بەگوێرەی بەرژەوەندیەکانی خۆیان هەڵوێستی دۆگماتیکی (بەمجۆرە سەر بەئێمەن) زاڵ بکرێت. تاکو ئێستاش ناتوانرێ بگوترێ ئەم رەوشە کۆتایی پێهاتووە.

٢ ـ ئەو هەڵوێستە نیگەتیڤانەی هەڵوێستە ئایدیۆلۆژیـەکانی بەسـەردا زاڵـە رێگا لـەپێش دژی خۆی دەکاتەوە، هەڵوێستێکی بـەمجۆرە نیشان دەدات کـە لەهـەر قۆناخێکدا مەسـەلەیەکی کوردی چالاك هەیە. تەنانەت کوردایەتیـەك ئایـدیالیزە دەکرێت کـە بـەهێزە، بـەرخودان دەکات و هێـزی بـەرەنگار بوونـەوەی هەیـە و سـەرکەوتووە. ئـەم تایبەتمەندیانـەش سـەبارەت بەهەڵوێسـتەکانی نەتەوەپەرستی زیاتر لـەجێگای خۆیدایـە. کاتێك فەلسـەفەی کۆمـەڵگایان میتافیزڤیا بێت، ئـەوا ئەمجۆرە هەڵوێستانە ئـەو راستینەیە ئـاڵۆزتر دەکات کـە لـە ئارادایـە. راسـتینەیەك جێگـای باسـە هەروەکو بڵێی بەجارێك فەرمانی خوداوەنـد هاتۆتـە ئـاراوە. ئـەم هەڵوێسـتەی لەگـەڵ خۆیـدا رێگا لەپێش چەندین هەڵە دەکاتـەوە دەکەوێتـە نێـو ئایـدیالیزم و لەمیانـەی ئەنجامـە کرداریەکانیشـی رووخێنەرە. کاتێك شرۆڤەی جیاواز سەبارەت بەڕاستینەی دیاردەکە رەنگدانەوەی خۆی بکاتە سەر رێبازی چالاکی و سیاسەت ئەوا هەر یەکە دەبێت بەسەیر و سەمەرە یەك.

قەبـەترین شـێوە پێشـکەوتنی سـەبارەت بەکۆمـەڵگاکان قۆناخـەکانی پێشـکەوتنیان پـەیڕەو کـردووە. سـاویلکەیی و لـەناکاو دەرکـەوتن و کۆتـایی هـاتن، لەبنـەمای هـیچ کۆمەڵگایەکـدا نییـە. بەدەسـت هێنـانی راسـتینەی کۆمـەڵگاکان لەمیانـەی پێشـکەوتنێکی دیالـەکتیکی لەهەلومـەرجێکی بـەرفراوانی شـوێن و درێژخایـەنی کاتـدا، ئـیتر ئەگـەرێك نییـە بـەڵکو ئـەنجامێکی زانسـتی یـە. مەسەلەی گرنگیش ئەوەیە لەمیانەی جیاکردنەوەی قۆناخەکان و هەلومەرجی شوێن و کـاتی هـەر کۆمەڵگایـەك بـەرفراوانترین زانیـاری دەربـارەی دیاردەکـە بەدەسـت بهێنـرێ و بـەراوردی لـەنێوان هەلومەرجی تایبەتی هەر قۆناخێك بکرێت. لەمیانـەی ئـەم رێگایـە گەیشـتن بەزانیاریـەکی نزیـك بەڕاستی سەبارەت بەهەر دیاردە و واقیعێکی کۆمەڵایەتی پێویستییەکی هەڵوێستی زانستی یە. هیچ دیاردەیەك یاخود بابەتێك لەئارادا نییە کە شیکردنەوە و پێناسەکردنی مەحاڵ بێت. لەم بارەیەوە پێویست ناکات داکۆکی لەسەر ئەو داهێنانە نوێ و پێڕەوانە بکرێت کە چەوت بوونیان سەلمێنراوە. تەنانەت هەوڵێکی سـنوورداریش دەشـێ هەڵوێسـتی مێـژوویی دیالـەکتیکی راسـت بکـات و دەرفـەتی ئەوە بدات بەزانیاریەکی نزیك بەڕاستی بگەیت، تەنانەت لەمیانەی تێڕوانینی سنوورداریش بێت.

کاتێـك لـەم گۆشـە نیگایـەوە تەماشـا بکـەین ئـەوا لـەنێو رێـڕەوی پێشـکەوتنی گشـتیدا باشـتر لەگەوهـەر و تایبەتمەنـدێتی دیـاردەی کـورد دەگـەین. تـاوەکو سـەردەمی نیۆلیتیـك گـەلان لەیـەکتر دەچن؛ هەروەکو دەزانرێ بەشـێوەی ئـەو گروپانـەن کـە ژمارەیـان لەسـەدان تێپـەڕ ناکـات، بـەدوای نێچیرکردنـدا دەگەڕێن و لەمیانەی کۆکردنەوەی بەروبووم گوزەران دەکەن. زمان و کولتوورەکانیـان خاوەنی پێشکەوتنێکی سنووردارن، تازە بەتازە جیاوازی دەست پێدەکات. لەم قۆناخەدا ناشێ هـیچ کۆمەڵەیـەك لەئـەوەی دیکـە بـاڵاتر ببینـرێ. کۆمـەڵگای نیۆلیتیـك لەگـەڵ سـەردەمی بەرەبـەیانی

مێژووەدا هاوتا و کۆکە. ئەو کۆمەڵگایەی نیۆلیتیکی پێکهێناوە ڕۆڵی لەدەست پێکردنی مێژوودا ڕوون و ئاشکرایە. تەواوی شیکردنەوەکانی ئاسەوارناسی و زمانناسی هیچ گومانێکیان لەوەدا نەهێشتۆتەوە کە ئەم کۆمەڵگایە لەو ناوچەیە خوڵقێنراوە کە کوردان لێی نیشتەجێن. کەواتە گرنگترین تایبەتمەندێتی دەستنیشانکراو سەبارەت بەدیاردەی کورد ئەوەیە کە یەکێکە لەکۆنترین بووونەوەری کۆمەڵایەتی کە نیۆلیتیکی پێشخستووە و تاکو ئێستا دەژیت. ئەم تایبەتمەندێتیە دەست نیشانکراوە زۆر گرنگە. چونکە بەگوێرەی ئەوەی تایبەتمەندێتیەکانی کۆمەڵگای نیۆلیتیك دەزانرێ، ئەوا پێناسەکردنی باپیرەوداپیرەی کوردان کە خولقێنەری نیۆلیتیکن ئاسانتر و گرنگترە. بەپلەی یەکەم جێگرتنی لەنێو کۆنترین و خوڵقکارترین گەلان، ڕەسەنایەتیەکی گرنگە و ئەنجامەکەشی بووە بەبێشکەی مێژوو. تەواوی ئەو دراوانەی کە هەن ئەم ڕاستییە پشت ڕاست دەکەنەوە.

لەبەرئەوەی شوێنگەی هەر کۆمەڵگایەك لەڕێگای شرۆڤەکانی سەردەمی کۆیلایەتی و دەرەبەگایەتی ئەنجام دەدرێت، ئەوا ئەمە لەمیانەی پێشکەوتنە نوێکاندا لەتایبەتمەندێتیەکانی کوردانیش دیار دەبێت. چونکە جیابوونەوەی چینایەتی بەگوێرەی خۆی بەسیاسیبوون و بەدەزگابوونی پێکهاتەکانی سەرخان و ژێرخان ڕۆڵی زیاتر لە پێشکەوتنی کۆمەڵگادا دەبینێ. ئەگەر بەشێوەیەکی سنوورداریش بێت بەگوێرەی ئەم سەردەمە، وەکو پێویستییەکی هەلومەرجەکان کورد لەمیانەی داهێنانەکانی خۆیدا پێگەیشت. مەسەلەی گرنگیش ئەوەیە کە ئەم دیاردانە لەمیانەی تێڕوانینێکی تۆکمە و بەهێزدا لەهەلومەرجێکی ڕاستی کات و شوێندا دیار بکرێت و بەگوێرەی ئەم واقیعە ئەگەر و پێناسەکان پێشبخرێن.

ئەمە ڕاستیەکی گشتی ڕەچاو کراوە کە سەردەمی سەرمایەداری کۆمەڵگاکانی لەڕەوشی گروپی خێڵەکی و قەوم دەرخست و لەچواردەوری بازاڕێکی نەتەوەیی و زمان و کولتوورێکی هاوبەش کردنی بەنەتەوە. لەچوارچێوەی ئەم هەلومەرجانەدا هەر کۆمەڵگایەکی لەئارادایە دەتوانێت ببێ بەنەتەوە؛ یان لەگەڵ نموونەی جۆری خۆی یاخود لەگەڵ نموونەی هەمەجۆری نزیك لەخۆی دەبێتە یەك، بەنەتەوەبوونی جیاواز دێتە ئاراوە. ئەو کۆمەڵانە زۆر کەمن کە تەڤلی قۆناخی بەنەتەوە بوون نەبوون، ئەمەش لەئەنجامی ئەو کۆسپە بەرچاوە ناچاریەکانە. بێگومان پەیڕەوکردنی ئەم ڕاستیە گشتییە سەبارەت بەکوردانیش ناچارییەکە. لەمیانەی ئەم ڕاستەڕێیەوە سێ بژار لەپێش کوردان دایە؛ کوردان یان بەنەتەوەبوونێکی ساف بەخۆیانەوە دەبینن؛ ئەگەر بەهۆی توندوتیژی سیاسی و سەربازی نەتەوە بوون لەو ڕێگایە بەدی نەیەت، ئەوا وەکو بژاری دووەم، بۆ پێکهاتنی نەتەوەیەکی هاوبەش وەکو ناسنامەیەکی سەروو لەگەڵ نەتەوەی سەردەستی

ئەو دەوڵەتانەی تێیدا دەژین دەبنە زەمینە. ئەوەی زیاتر روودەدات ئەمەیانە. ئەگەر ئەم رێگایەش سەرکەوتوو نەبێت، جگە لە توێژی یاخیبوو، ئەوا لەرێگای تواندنەوەیەکی زۆرەملێ هەموویان دووچاری گۆڕان دێن و لەنێو دەچن، لەبەرئەوەی بەگوێرەی پێویستییەکانی سەردەم ئەگەر و دەرفەتی ئەوە نییە، ئەوا بەهەر شێوەیەك بێت دەبن بەدیاردەی نەتەوە.

هەروەکو پێشتر بینرا، لەسەرەتا نەتەوەیەکی بەهێز، قەوم، تەنانەت خێڵێکی بێگەرد نەبوو. بەپێی قۆناخ لەمیانەی پێکهاتەی تێکەڵاو وەرچەرخان یەکلاکەرەوەتر دەبێت. لەناوەوە تادەگاتە خودی دیاردەکە ئەم پێشکەوتنە بەردەوامە. زۆر باش دەزانرێ کە سۆمەریەکان دەستپێکەری یەکەمین ناولێنانن لەشارستانییەتدا. تەنانەت ئەمە شیمانەیەکی بەهێزە کە ووشەی کوردیش سەرچاوەکەی بۆ سۆمەریەکان دەگەڕێتەوە. بەزمانی سۆمەری KUR **کور** بەواتای "شاخ" دێت؛ هەرچی پاشگری **دی** یە بەواتای (تبعیة) دێت. هەربۆیە **"کوردی"** بەواتای شاخیەکان دێت. هەروەکو دەزانرێ ئێستا بەگشتی کوردان بەگەلی شاخی ناو دەبرێن. تورکەکان بە "تورکی چیا" ناویان دەبەن.

لەبواری سیاسیشەوە شرۆڤەکردنی دیاردەی کورد ئاستەم نییە. بەگوێرەی هەڵوێستە دۆگما و ئایدیۆلۆژیەکان بۆ ئەوەی ببیتە خاوەن مێژوو ئاواکردنی دەوڵەت مەرجە. بەڵام کاتێك تەماشای دیاردەی دەوڵەت و سیاسەت بکرێت، دەبینین کە هیچ دەوڵەتێك بەتەنیا موڵکی نەژادێك، یاخود قەوم و نەتەوەیەك نییە، بەڵکو دەوڵەت لەلایەن چینی دەسەڵاتداری چەندین قەوم و نەتەوە ئاواکراوە، بەیەکتریان سپاردووە یاخود لێك جیابوونەتەوە. نەك گەلان ونەتەوەکان، بەڵکو چینە دەسەڵاتدار و چەوسێنەرەکان دەوڵەت ئاوا دەکەن. خەڵکانی دیکە دەستی بەسەردا دەگرن، دەیگۆڕن یاخود جیادەبنەوە. بەمجۆرە مێژوو بەردەوام دەکات. بەڵام بەگوێرەی هەڵوێستی ئایدیالیستیانە بۆ ئەوەی بەباشترین شێوە ببێتە خاوەنی مێژوو وەکو سەرەکیترین مەرج دەبێ دەوڵەت ئاوا بکەیت یان خاوەنی دەوڵەت بیت. هەڵبەتە راستینەی مێژوویی ئەوەی سەلماندووە کە رەوشێکی بەمجۆرە تەنیا دەبێتە هەڵوێستێکی باشی ئایدیالیستیانە و راستی بەمرەنگە نییە. هەربۆیە کاتێك خاڵی دەستپێکردنی مێژووی کوردان بەدەوڵەتێك دەست پێبکات کە هی خۆیان بێت، تادوارادە ئایدیالیستی یە و لەگەڵ راستیدا ناگونجێ. هەڵوێستێکی رووتی سیاسی بەمجۆرە بۆ هیچ گەلێك جێگای باس نییە.

بەشێوەیەکی گشتی بنەماڵەیەك یان چینێکی دەسەڵاتداری ئەم گەلە هەڵدەستێ بەدامەزراندنی دەوڵەت و بەسەریاندا بالادەست دەبێ و دەیانچەوسێنێتەوە. گووتنی دەوڵەتی خێڵ، گەل، نەتەوە، تەنیا فەلسەفەیەکە. ئەوەی زیاتر لەنێو کورداندا روویداوە ئەوەیە و لەوە زیاتر لەنێو دەوڵەتێکدا

بن کە چینە سەردەستەکانی خۆیان خاوەنی بن، لەمیانەی هاوبەشێتی لەو دەوڵەتانەی کە بنەماڵە و چینە سەردەستەکانی ئەتنیکیە جیاوازەکان دەسەڵاتدار بوون، مێژوویەکی سیاسی فەرمی بووە کە تاوەکو خراپترین بەکرێگیراوێتی دەچێت. هەروەها تایبەتمەندێتیەکی دیکەی مێژووی سیاسییان ئەوەیە کە وەکو گەل و خێڵەکان بەردەوام بەرامبەر داگیرکاری دەرەوە و بەکرێگیراوەکان لەنێو یاخیبووندا بوون. هەڵبەتە مێژووی گەلان تەنیا بەگۆڕەپانی سیاسی سنووردار نییە. بەڵکو له ئابووریەوە تا دیبلۆماسی، لەبواری کۆمەڵایەتی تا سیاسەت و ماف، لەمێژووی گشتی کولتوور تاوەکو پێشکەوتنی گشتی کۆمەڵگا، لەناو یەکتردا گوزارشت لە گەلێك قۆناخ دەکات. تەواوی ئەم قۆناخانەش لەنێو پەیوەندیەکی مێژوویی دیالەکتیکدا گوزارشت لەپێشکەوتنی گشتگیرانەی مێژووی کۆمەڵگاو گەلان دەکات. تەنیا لەمیانەی یەك قۆناخدا باسکردن و گوزارەکردن لەمێژوو، تادواڕادە هەڵەیە.

پێشنەکەوتن لەبواری سیاسیدا، بەواتای ئەوە نایێت کە لەبواری کولتووریشدا پێشکەوتن بەدینەهاتووە. بۆ نموونە یەهودیەکان تەنیا لەم پەنجا ساڵەی دواییدا لەبواری سیاسیدا توانیان ببن بە خاوەنی دەوڵەتێکی تایبەت بەخۆیان. بەڵام لەبوارەکانی رۆشنبیری و ئایینی و بازرگانی و دارایی دا نزیکەی تەواوی دەسەڵاتی جیهانیان بەدەستەوە بوو. ئەمەش سەرەڕای ئەوەی تارابردوویەکی نزیك رەوشێکی جێگیریان نەبوو. ئەوە هەڵەیەکی مەزنە لەو راستینە بەرەو ئەنجام گرتن بچین کە دەڵێ یەهودیەکان بێ مێژوون. هەروەها مێژووی ئەتنیکی دیاردەیەکی جیاوازە. مێژووی کولتووری بەواتای بەرفراوانترین مێژوو دێت. ئەو هەڵوێستە ئایدیالیستیانەی یەك لایەنەن هەڵەی گەورەی سەبارەت بەمەسەلەی کوردی لێکەوتۆتەوە. کاتێك هەڵوێستێکی مێژوویی و زانستی بەبنەما بگرین دەبینین کە کوردان لەنێو چوارچێوەی تایبەتمەندیە گەوهەریەکان تاڕادەیەکی مەزن خاوەنی مێژوویێکی شکۆدار و هەمەڕەنگن.

٣ ــ یەکێکی تر لەهەڵەکانی شێواز ئەوەیە کە کێشەی نەتەوەیی کوردان وەکو ئاواکردنی دەوڵەت دەبینێ. بەگوێرەی ئەمەش تەنیا لەپێناو ئاواکردنی دەوڵەت هەڵدەستینە سەر پێیان. لەدەرەوەی ئەمە تەواوی رێگاکانی چارەسەری بەهەلپەرستی و لەرێ لادان و خیانەت، یاخود بەکرێگیراوێتی دەبینێ. بەتایبەتیش شرۆڤەی ستالینی سۆسیالیزمی بونیادنراو سەبارەت بەکێشەی نەتەوەیی کاریگەری و رۆڵی لەم جۆرە گشتگیریە هەبووە. ئاستەمە و ناتوانرێ بانگەشەی ئەوە بکرێت کە هەڵوێستێکی لینینستی یە. چونکە گرێدانی کێشەیەکی نەتەوەیی یان کۆمەڵایەتی بەئاواکردنی دەوڵەت یاخود کەوتنی ئەم کێشەیە بەهۆی نەبوونی دەوڵەت، ئەمە تێڕوانینێکە کە پاشماوەی سەردەمی چینە چەوسێنەرە کۆنەکانە. دەشێ ئاواکردنی سیستەمی دیموکراتی

بناخەیەك بێت بۆ گەلان، نەك ئاواكردنی دەوڵەت. هەروەها كاتێك بەگوێرەی پێڕەوێكی زانستی تەماشا بكەین دەبینین كە ئاواكردنی دیموكراسیەت زۆر لەمەسەلەی ئاواكردنی دەوڵەت پێشكەوتووتر و واقیعی ترە. تەنانەت باشترین چارەسەری بەرجەستەیە كە لەگەڵ بەرژەوەندی گەلاندا دەگونجێ.

كاتێك فشارەكانی هەلومەرج بەو لایەنەدا دەبێت دەبێ وەكو دوا رێگای چارەسەری بیر لەئاواكردنی دەوڵەت بكرێتەوە. بەڵام نەتەوەپەرستی نەتەوە سەردەستەكان و كاریگەریەكانی لەسەر ئەو چینانەی بانگەشەی سۆسیالیزم دەكەن، لەكام هەلومەرجدا دەبێت ببێت مەسەلەی ئاواكردنی دەوڵەتی خستۆتە نێو بەرنامەی هەموو رێكخراوەكان. ئەمەش تەنیا زێدەڕۆیی و شێواندنێكە گەوهەری خۆی لەئایدیالیزمی چینی سەردەستی چەوسێنەر وەردەگرێت. باشترین چارەسەری كە لەگەڵ بەرژەوەندی گەلان دەگونجێ، ئەوەیە كە یەكێتی سیاسیانە بەشێوەیەكی هاوبەش لەنێوان وڵاتەكان ئاوا بكرێت و ئەمەش گرێدراوی چەمكەكانی ئازادی و یەكسانی بێت لەماف و خولقاندنی بەهای نیشتمانی هاوبەش. تاوەكو ئێستا بەدەیان ساڵە لەپێناو بەدەستهێنانی دەوڵەتێكی بچووك لەخۆڕا خوێن دەڕێژرێت. یەكێتی سیاسی وڵات كە ئازادی و یەكسانی بەبنەما دەگرێت، لەبوارەكانی ئابووری و مێژوو و گەلان و تەواوی پێكهاتە كولتووریەكان، دەرفەتی زیاتر لەپێناو ژیانێكی دەوڵەمەند دەڕەخسێنێ. هەرچی جوداخوازییە بەواتای هەژاری و تەنیایی و تاك رەنگی دێت. بێگومان ئەو شرۆڤە دۆگماتیكانەی ئایدیۆلۆژیەكان بەتایبەتیش نەتەوەپەرستی زۆر بەكاریگەر بووە. سۆسیالیزمی بونیادنراویش كە وەكو پێچەوانەی ئەمە دیارە، هەر لەسەرەتاوە شێوەی چارەسەركردنی كێشەی نەتەوەیی لەئاواكردنی دەوڵەتێكی جودا بینیوە و بەمرەنگەی هەڵسەنگاندووە. لەگەوهەردا هەردووكیان شێوەی پێشكەوتووی نەتەوەگەرای بۆرژوایە؛ بەرژەوەندیەكانی چینە سەردەست و چەوسێنەرەكان بەدی دێنێت. هەرچی بەرژەوەندی ئەو گەلانەیە كە لە شێوازی ژیاندا پشت بەجوداخوازی نابەستنن و ئەو یەكێتییە هەمە جۆرانەی كە لەسەربنەمای یەكسانی ماف و ئازادی یە، كارەكتەری ئەنتەرناسیۆنالیستی تێكۆشانی ئازادی لێرەوە سەرچاوە دەگرێت.

كاتێك هەڵوێستەكانی نەتەوەپەرستی و سۆسیالیزمی بونیادنراو بەمجۆرە دەرهەق بەكێشەی كورد پەیڕەوكرا، بەهۆی ئەو شوێنگەی تێیدایە تادواڕادە هەستی بەوە كردووە كە لەڕەوشێكدایە لەنێو تەڵەزگە تەنگەتاو بووە. بێگومان لەبەر نەبوونی هاوكاری ئەنتەرناسیۆنالیستی لەسەرووی هەمووشیانەوە ئەم هاوكاریە لەلایەن گەلانی دراوسێوە پێشكەش نەكرا، ئەوا قۆناخێك بووە ناچاری كە بەساڵان بەردەوام دەبێت و تەنگەتاوی و رووخان بۆ هەموو لایەنەكان دەهێنێت.

تەنانەت ئەگەر بەپشت بەستن بەپێناسەیەکی راست سەبارەت بەدیاردەی کورد و بەگوێرەی پێوانە دیموکراتیەکان پرۆژەیەکی چارەسەری بەبنەما بگیردرێت، ئەوا هەموو لایەنەکان بەهێز دەبن و کێشەکە لەمیانەی یەکێتیەکی هەمیشەییدا ئەنجامگیر دەبێت. لەسەربنەمای پێوانە دیموکراتیەکان گەیشتنی دەوڵەت و سیاسەت و کۆمەڵگا بەسیستەمێکی دیموکراتی، هەروەکو چۆن هەوڵەکانی فشار و یاخیبوون و ترس و گومانی سەدان ساڵە بێ واتا دەبێت، ئەوا دەرفەتی ژیانێکی ئازادی و برایەتی راستەقینە ئاوەڵا دەکات. کاتێك کوردان ئەم رۆڵە وەکو سیاسەت و ستراتیژیەتێکی سەرەکی پەسند دەکەن، رێگا لەپێش ئەوە دەکاتەوە لەتەواوی رۆژهەڵاتی ناوین وەکو هێزی داینەمۆی دیموکراسییەت و هاوکاری پێناسە و پەسند بکرێن.

بەدرێژایی مێژوو کاتێك دۆگماتیزم بەرەو ئاقارێکی مەترسیدار ئاراستەی گرت، رێگای لەپێش تێکدەرانەترین ئەنجام کردۆتەوە. یۆتۆپیاگەرایی ئەو رووەیەتی کە سەبارەت بەئاییندەیە، کاتێك پەیوەندی خۆی لەگەڵ زانستدا پچڕاند هەمان ئەنجامی مەترسیدار لەگەڵ خۆیدا دێنێت. کاتێك هەڵوێستی زانستیانە، ئەو دیاردانە پێناسە بکات کە بنەمای کێشەکانن، ئەوا رێگا لەپێش چالاکی و سیاسەتی واقیعی دەکاتەوە و دەرفەتی چارەسەری سەرکەوتووانە ئاوەڵا دەکات. واقیعی بوونی زیاتر، واتای زیاتر بەمرۆڤ بوونە. ئەمەش روونترین گوزارەی خۆی لەسیستەمی شارستانییەتی دیموکراتیدا دەبینێتەوە.

٤ ــ لە هەڵوێست نیشاندان بەرامبەر دیاردەی کورد لایەنی مەعنەویات و ئەخلاق جێگایەکی گرنگی هەیە. هەڵوێستە سیاسی و ئابووریە زیادەکان بەحیسابەکانی رۆژگاری ئەمڕۆمان گەیشتۆتە ئاستێك کەتەواوی حیساباتی مەعنەوی و ئەخلاقی پێشێل دەکات. لەڕاستیدا پێشکەوتنی زانست و تەکنۆلۆژیای لەڕادەبەدەر بەرامبەر بە ووره و ئەخلاق، پێکهاتەی هزری گۆڕانکاری مەترسیدار دەخولقێنێ. ئەو زانستەی پێوانەی ئەخلاقی لەخۆوە ناگرێت، کاتێك رێککەوتنی بێ پرەنسیپ لەگەڵ سیاسەت و ئابووری بە ئەنجام گەیاند. رێگای لەپێش شەڕی یەکەم و دووەمی جیهانی و چەندین شەڕی هەرێمی بێ واتا و بەکارهێنانی بۆمبای ئەتۆمی و هاوسەنگی ئەتۆمی سامناك کردەوە، هەروەها ژینگە کەوتە نێو رەوشێك دەرفەتی ژیانی تێدا نەمێنێ، بەشێوەیەکی مەترسیدار ژمارەی دانیشتوان زیاد بێت، کە ئەمانەش هەریەکە کێشەیەکن رێگا لەپێش ئەنجامی وەها دەکەنەوە کە مرۆڤایەتی بەرەو پووکانەوە ببات. بێگومان ئەو رەوشە سامناکانەش دەزانرێت کە ئەو ئەخلاقە رێگای لەپێش کردەوە کە لەسەربنەمای میتۆلۆژی و ئایینین. ئاشکرایە کە تەنیا ئەخلاق سەربەخۆ هێزێك نییە، وەکو هەڵسوکەوتی گشتی کۆمەڵگا رۆڵ دەبینێ. بەڵام دیسان بەڤاڵایی هێشتنەوەی ئەم بوارە گەورەترین کەم و کوڕی چەرخی زانستە. مسۆگەر زانست پێویستی

بە ئەخلاق هەیە. چونکە پێشکەوتنی زانستی دوور لە ئەخلاق، سەرچاوەی نەخۆشیەکانی سەردەمە. لاواز بوونی ئایینیش ئەم قۆناخەی مەترسیدارتر کردووە. پێویست دەکات بەبایەخەوە ئەخلاقی تایبەت بەخۆی پێش بخات، تەنانەت دەبێت **رێکخراوی ئەخلاقی زانست** دابمەزرێنێت و پیادەی بکات کە وەکو دەسەڵاتێکی پیرۆز گوزارشت لەهێزێکی سەرووی دەوڵەت بکات. راستینەی کۆمەڵی مەدەنی داننانە بەو کەموکوڕیانە کە تا دوارادە ناتەواون. لەگەڵ ئەوەی زیاتر پێشخستنی کۆمەڵی مەدەنی ناچاریەکە، پێویست دەکات پێکهێنانی ئەخلاقی زانست و گەیاندنی بەدەسەڵاتێك کە هێزی پراکتیزەکردنی هەبێت وەکو دەزگایەك هەڵسەنگێنرێت کە لە UN ی رۆژگاری ئەمڕۆمان بەکاریگەرتر بێت. ئەنتەرناسیۆنالیزم و مرۆڤایەتی راستەقینە، لەمیانەی هێزی دەزگای بەمجۆرە واتادار دەبێت، مسۆگەرە کە بەرژەوەندی بێ ئامانی ئابووری و سیاسی دەوڵەتان و تەواوی ئەو دەزگایانەی پشتیان پێدەبەستێ، ئەوا بەو رەوشەی ئێستایان مرۆڤایەتی بەرەو هەڵدێری زیاتر دەبەن.

یەکێك لەو کرداره مەترسیدارانەی ئەم راستینەی چەرخەکەمان سەبارەت بەکێشەی کورد نیشان دەدات. کاتێك تەواوی لایەنە پەیوەندیدارەکان بەرژەوەندیە ئابووری و سیاسیەکانی خۆیان لەجیاتی چارەسەریەکی دادوەرانە لەبێچارەییدا دەبینن، رێگا لەپێش هۆڤێتی ئەوتۆ دەکاتەوە کە کوشتاری بەکۆمەڵی لەجۆری هەڵەبجە لەگەڵ خۆیدا دێنێ.

فشاری سەر کوردان گەیشتۆتە ئاستی قەدەخەکردنی زمان. تەواوی هێزە جیهانی و هەرێمیەکان، بەهۆی بەرژەوەندیەکانیان بەرامبەر ئەمە بێدەنگن، نە برایەتی ئایین، نەمرۆڤپەروەری و نەیاسای نێو نەتەوەیی، هیچ یەکێکیان پەیڕەو ناکرێت. کوردان لەنێو تەڵەزگە بەجێ هێڵراون. هەرکەسێك مانەوە لەنێو سیاسەتێکی رۆژانە ئاقڵمەندانە دەبینێ کە لەگەڵ بەرژەوەندیەکانی دا بگونجێ. هەروەکو بڵێی کێشەی کورد رۆڵی کارتی پێوانەکردنی ویژدانی ئەم سەردەمە دەبینێ. لەمێژووشدا رەوشی هاوشێوەی ئەمە هۆکاری راستەقینەی تراژیدیای مرۆڤایەتییە. ئەگەر بەمجۆرە بەردەوام بێت، ئەوا کوردان زیاتر دەبنە سەرچاوەی تراژیدیای سەدەی بیست و یەکەم. ئەم راستینە تاڵانەی کە یەکەمین نموونەکانی لەهەڵەبجە و ئەو کەشتیانەدا دەرکەوتووە کە پڕن لەکۆچبەر و نقوومی ژێر دەریا دەبن، ئەمانە نیشانەی راستەقینەی ویژدانی ئەم سەردەمەن. بەرادەی هەرە زێدە لەدیاردە و کێشەی کورد لەبەرچاوانە کە پێویستە تەنیا لەبواری ئابوری و نەتەوەیی و سیاسی هەڵوێست سەبارەت بەکێشەکان نەکرێت، مسۆگەر پێویستە رەهەندی ئەخلاقیشی لێ زیادە بکرێت. لەوانەیە لەم بوارەدا کوردان بۆ بەلاوەنانی ئەم کەموکوڕیە رۆڵێکی مێژوویی ببینن.

٥ ـ دەربازی قۆناخێك دەبین كە لەسایەی ئەم رەخنانەی سەبارەت بەشێواز و پێڕەو هەن پێویستی بەتاوتوێكردنێكی واقیعیانەتری دیاردە و كێشەی كورد هەیە. لەسەر تەواوی لایەنە پەیوندیدارەكانی كێشەكە پێویستە هەڵوێستی خۆیان دیار بكەن و نەهێڵن بۆسنا و كۆسۆڤۆ و چاچانێكی دیكە بێتە ئاراوە، تاوەكو رەوشی بنبەستبوون وەكو چارەسەریەك نەمێنێتەوە. لەسەر ئەم لایەنانە پێویستە لەسەر بنەمای راستینەكان و ئەو ئومێدانەی گەلی كورد چارەسەری پێش بخەن كە ناتوانرێ دوابخرێت و سەرچاوەی خۆی لەقووڵایی مێژووەوە دەگرێت. هەروەها پێویستە بەرژەوەندی سیاسی و ئابوریەكانی خۆی لەچارەسەركردنی ئەم كێشەیەدا ببینێ، ئەمەش سەرباری ئەوەی لەرابردوو دەركیان بەوە نەدەكرد كە ئەمە لەگەڵ بەرژەوەندیەكانیان دەگونجێ. بەدیهێنانی ئاشتییەكی كوردی شەرەفمەندانە لەسەدەی بیست و یەكەمدا بایەخێكی مەزنی بۆ هەموو لایەنەكان هەیە. شێوازەكانی بنبەستكردنی كێشەكە و دواخستنی چارەسەری بۆ ماوەیەكی درێژ لەخەریك بوون بەململانێی عەرەبی ـ ئیسرائیل و شەڕی ئێراق ـ ئێران زیاتر تەواوی ناوچەكە بەخۆیەوە خەریك دەكات. هەروەها مەسەلەی ئاگربەستی كە لەئاراشدایە بەهاوسەنگیەكەوە گرێدراوە كە جێگای باوەڕ و متمانە نییە و هەرساتێك شیمانەی تێكچوونی هەیە. هەروەها جوگرافیا و زیادبوونی ژمارەی دانیشتوان و قەیرانە ئابووری و كۆمەڵایەتیەكان تەواوی كەرەستەكان پێشكەش بەیاخیبوون و شەڕێكی گشتگیر دەكات. هەر تەڤینەوەیەكی نوێش بەواتای لەدەستدانی چارەكە سەدەیەك و گەڕانەوە بۆ هەمان خاڵی سەرەتا دێت. ئەو بێ باوەڕی و ترس و هەڵوێستە دۆگماتیە زێدەڕۆییانەی لەڕیشەی كێشەكەدان، لەسەدەی بیستەم تەنانەت لەسەدەی نۆزدەهەمیش هەڵوێستی هاوچەرخانەی بەلاوەنا. ئاشكرایە كە پێویست دەكات سەدەی بیست و یەكەم بەمجۆرە بەڕێوە نەچێت. هەڵبەتە مەحاڵە ئەم ستاتۆیەی لەئارادایە بەسەر ئەم سەردەمەدا بسەپێنرێ. ئەوانەی ئەمە تاقی بكەنەوە، لەگۆشەگیریەكی هاوشێوەی رژێمی ئێراق رزگاریان نابێت.

پێویستە دەوڵەتە پەیوەندیدارەكان بەتایبەتیش توركیا كە گۆڕەپانی سەرەكی چارەسەرییە، راستینەی كورد لەپێكهاتەیەكی بەمرەنگە رزگار بكات كە لاوازی دەكات و بیكات بەپێكهاتەیەك كە لەمیانەی ریفۆرم و سەرلەنوێ ئاواكردنەوە هێزێكی مەزنی پێ دەبەخشێ و سەرلەنوێ لەئاستی سیاسەتی ناوخۆ و دەرەوە خۆی رێك بخات. ئەمەش وەكو دەرفەتێك هەڵسەنگێنێ كە ئەنجامدانی قەڵەمبازێكی مەزنی بۆ دەرەخسێنێ. هەربۆیە ئەم مەسەلەیە بایەخێكی گەورەی هەیە. هەروەها لەسەر ناوەندە رۆشنبیر و سیاسی یە كوردیەكان بەتایبەتیش پێویستە ئاستی بەرپرسیار لەپارتی كرێكارانی كوردستان ئەم هەڵوێستە كۆنانەیان تێپەڕ بكەن كە خاوەن مۆركێكی دۆگماتیانەی ئەوتۆ

بوو نەدەتوانرا جێبەجێ بکرێت و لەمیانەی پرۆژەی خولقکارانە تێیدا پێوانەکانی کۆماری عەلمانی و دیموکراتی و یاسای گەردوونی بۆ خۆیان بەبنەما دەگرن و رۆژەڤ پێکدێنن، هەروەها بەگوێرەی ئەمەش هێزەکانیان لەڕەوشی ئاشتی و دیموکراسییانە سەفەربەر دەکات و دەخاتە نێو چالاکی و ئەمەش ئەرکێکی مێژووییانە. نە یاخیبوون و نەنکوڵی و قڕکردن، بەڵکو هەنگاونان بەرەو لەیەکتر گەیشتنی دوولایەنەو چارەسەری لەسەربنەمای بەرژەوەندی هاوبەش، دەبێ وەکو ئەنجامێکی هاوچەرخ و واتای ژیانێکی هاوبەشی هەزاران ساڵە پەسند بکرێت. بێگومان بەلاوەنانی پێشینە بڕیارەکانی ئەوپەڕگەری نەتەوەپەرستی، چەمکی هاوولاتی ئازاد، ئازادی دەربڕینی کولتووری و بەکراوەیی هێشتنەوەی کەناڵەکانی سیاسەتی دیموکراتییانە، پێویستییەکی کۆمەڵگا و کۆمارێکی دیموکراتییە.

لەکاتێکدا تورکیا تێپەڕی سەدەی بیست و یەکەم دەبێت، دەبێ بزانێ کە ئەو قەیرانە قورسەی تێیدایە سەرچاوەی خۆی لەم کێشەوە دەگرێت و رزگاربوون لێی بەجێبەجێکردنی پێویستییەکانی کۆماری دیموکراتی بەدی دێت و بەرەو چارەسەرکردنی ئەم کێشەیە هەنگاو بهاوێژێت، چونکە ئەمە پێویستییەکی ولاتپارێزی راستەقینە و یەکێتی و برایەتییە. کاریگەری ئەم چارەسەرییە لەتەواوی رۆژهەلاتی ناوین و بەڵکان و قەفقاسیا و ئاسیای ناوین بلاودەبێتەوە و لەمیانەی بیرۆکەی بەهێزەوە دەرفەتی ئەوەی پێدەدات بەرامبەر بەیەکێتی ئەورووپا هەڵسوڕێ؛ وەکو هێزێکی رێبەرایەتی رێز بۆ خۆی دەئافرێنێ کە بەوریاییەوە سەدەی بیستەم هەڵدەسەنگێنێ و ئەزموونی لێ وەردەگرێت.

ج ـ چوارچێوەیەك بۆ مێژووی کورد

أ ـ سەردەمی نیۆلیتیك و کورد

کۆمەڵگای نیۆلیتیك لانکەی لەدایکبوونی مێژووی کوردە. شیکردنەوەی کۆمەڵگای نیۆلیتیك وەکو زاراوەیەك و دەست نیشانکردنی نموونەی بەرایی کوردان لەو سەردەمەدا، رۆڵی کلیل دەبینێ لەتیشك خستنە سەر مێژوو. هیچ چاودێرێکی ووریا زەحمەتی لەوەدا نابینێ کە بسەلمێنێ کوردان تاوەکو رۆژگاری ئەمرۆشمان بەشێوەیەکی چڕ لەنێو تایبەتمەندیەکانی کۆمەڵگای نیۆلیتیکدا دەژین.

هەڵسەنگاندنە بەراوردکاریەکانی زانستەکانی ئاسەوارناسی و زمانناسی و نەژادناسی ئەوەیان دەست نیشانکردووە کە کۆمەڵگای نیۆلیتیك پێش دوازدە هەزار ساڵ لەبنارەکانی ناوەوە و دەرەوەی

زنجیرەکانی چیای تۆرۆس و زاگرۆس لەمێژوودا پێشکەوتووە، واتە لەو دۆڵە نزیکانە پێشکەوتووە کە لەسەرچاوە و بەرهەمە ئاواییەکان نزیک بووە کە دەشت و چیاکان بەیەکتری دەگەن. هۆکارەکەشی بۆ ئەو دەوڵەمەندی کولتووری گیایی و ئاژەڵیە دەگەڕێتەوە کە لەگەڵ کشتوکاڵ و ماڵیکردن دەگونجێ و تێکەڵاویان لەگەڵ یەکتر و سیستەمی کەشوهەوا هەیە کەبەئاودێریەکی سروشتی دەچێت. چونکە نموونەی هەموو جۆرە دانەوێڵەیەك و ئاژەڵی بچووك و مەزن لەم ناوچەیەدا هەبوو کە بەدرێژایی سەردەمی بەستەڵەك گۆڕەپانی یەکتر بڕین و بەیەکگەیشتنی هەرسێ کیشوەر بوو. ئەمەش ئەوە دیار دەکات کە ئەو جۆرە مرۆڤەی لە ڕۆژهەڵاتی ئەفریقیا دەرکەوت ئەم ناوچەیەی وەکو گۆڕەپانێکی بەئارامی بڵاو بوونەوە بۆ تەواوی جیهان هەڵبژارد. خۆراکی گونجاو و ئاسایش و کەشی لەبار ڕۆڵێکی سەرەکی لەمەدا دەبینن. گەلێك بەڵگە هەن دەسەلمێنن کە هەردوو سەردەمی پالیۆلیتیك و مەزۆلیتیك لەم ناوچەیەدا ژیاوە، چونکە ئەو ئامراز و نیگارانەی کە لە ئەشکەوتەکاندا ماونەتەوە، ئەو نموونانە نیشان دەدەن کە ئاسەوارەکانی گەل لەسەردەمی مەزۆلیتیك بەزیندوویی ماوەتەوە.

کۆمەڵگای نیۆلیتیك لەدەشتەکانی بناری زنجیرە چیای **تۆرۆس** و **زاگرۆس** وەکو کاردانەوەیەك بەرامبەر ئەو قۆناخە دژوارەی وشکایی دەستی پێکرد کە لەدوای سەردەمی بەستەڵەکی دوایی نزیکەی پانزە هەزار پێش زایین هاتە ئاراوە. هەروەها ئاسەوارەکانی نیۆلیتیك کە لەئەنجامی لێگەڕین و هەڵکەندن لە " چەمی هالان "ی سەر بە باتمان و " ئەرگانی" و "چەمێ کۆتەبەر" و گەلێك گردۆڵەی ئورفا دۆزراونەتەوە، ئەوە دەسەلمێنێ کە یەکەمین نیشتەجێبوون نزیکەی ساڵانی ١١ هەزار پێش زایین لەم ناوچەیە دەستی پێکردووە. مێژوو نووسەکان لەسەر ئەوە هاوبیرن کە گەورەترین شۆڕش لەمێژوودا، هەنگاونانە بۆ قۆناخی ژیانی جێگیر لەم جوگرافیایەدا.

کۆمەڵە گەڕۆکەکانی سەردەمی پالیۆلیتیك کە بەسەدان هەزار ساڵ بەردەوام بوو لە ٢٠ ــ ٣٠ کەس پێکدەهاتن و شوێن پەنجەیەکی کەمیان بەجێهێشتووە، لەڕاستیدا لەپێکهاتنی مێژوودا ڕۆڵێکی ئەوتۆی نەبووە. توانست و کولتوورەکەیان زۆر لاوازە، لەو تایبەتمەندیانە بێبەشن کە مێژوو خێرا دەکەن. تێپەڕبوون بۆ کۆمەڵی نیشتەجێ، واتە شۆڕشی کشتوکاڵ و ئاژەڵداری، بەپیتترین قۆناخە لەخێراکردنی ڕەوڕەوەی مێژوو. بێگومان ئەم ڕۆڵەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە کۆتایی بەتاکشێوازی سەدان هەزار ساڵە هێناوە. لەمە بەدواوە مێژوو دەرچوونێکی بەهێز ئەنجام دەدات. ئیتر بەرەو ساڵانی ٦ هەزار پ.ز کولتووری نیۆلیتیك بەشێوەیەکی بەربڵاو لەم ناوچەیەدا بەدەزگا دەبێت. یەکەمین نموونە سەرکەوتووەکانی دۆزراوەتەوە بەهۆی **"تەل خەلەف"ی** شوێنی نیشتەجێ بوونی، ئەم قۆناخە بەکولتووری تەل خەلەف ناو دەبرێت. ئەم کولتوورەی زیاتر لەو

هێڵە چڕبۆتەوە کە لەرۆژهەڵاتی دەریای سپی تاوەکو زاگرۆس درێژ بۆتەوەو بەمیزۆپۆتامیای سەروو ناو دەبرێت، لەگۆڕەپانێکی بەرفراواندا لەیەکتر دەچێ و تاوەکو نزیکەی ساڵانی ٤ هەزار ساڵ پ.ز رۆڵێکی بەرایی بینیوە و لەئاستی جیهاندا نوێنەرایەتی رەسەنێتیٔ دەکات. مێژوو ئەوە نیشان دەدات کە نموونەیەکی ئەم زانیاری و ئامرازانەی لەم قۆناخەدا پێکهات کە دوو هەزار ساڵی خایاند تەنیا دەتوانرێ لەگەڵ ئەوە بەراورد بکرێت کە لەسەدەی شانزەهەمەوە لەئەوروپا پێشکەوت. ئەوە لەبەرچاوانە کە ریشەدارترین هەنگاوی مرۆڤایەتی تەواوی ئەو داهێنانەی شارستانییەتی دەخولقێ لەلایەن کولتووری ئەم ناوچەیە خولقێنراوە. دەشێ ئەمە وەکو یەکەمین قۆناخی زێڕینی مێژووش هەڵسەنگێنرێت.

لەمیانەی ماوە و توانستەوە سەردەمی نیۆلیتیك سەرەکیترین قۆناخە کە پێکهاتەی هزر و رۆحی مرۆڤایەتی پێکهێناوە. فاکتەرە سەرەکییە ئایدیۆلۆژیەکانی لەجۆری یەکەمین قاڵبی بیرکردنەوە، شکۆمەندی رۆحی، وشیاری، بەڕێوەبردن، هۆشمەندی بوون بەکۆمەڵگا و گەیشتن بەزاراوەی خوداوەند لەم قۆناخەدا پێشکەوتنێکی مەزنی بەخۆیەوە بینی. لەمێژووی مرۆڤایەتیدا سەرخانی ئایدیۆلۆژی تایبەتمەندێتیە سەرەکیەکانی خۆی لەنێو هەلومەرجی کۆمەڵگای نیۆلیتیك بەدەست هێنا. ئەمەش واتایەکی وەهای هەیە هەروەکو منداڵێك تازە بەتازە فێری رۆیشتن و قسەکردن بێت. لەلایەکی دیکەشەوە دەزگایە مادییە سەرەکیەکانی وەکو دروستکردنی جل و بەرگ و چنین و لەبەرکردنی، هاڕینی دانەوێڵە بەدەستاڕ، نان و خواردن دروست کردن لەنێو قاپ و قاچاخ و پاراستنیان، بڕینی بەرد بەشێوەی خشت بۆ ئاواکردنی خانوو، ئەنجامی ئەم سەردەمەن. زۆربەی ئەو دانەوێڵە و ئاژەڵانەی لەرۆژگاری ئەمڕۆمان بەکاردەهێنرێ، لەم سەردەمەدا چاندران و ماڵی کراون. دروستکردنی تەور و قازمە و گاسن و پێچکە و گالیسکە لەمیانەی داتاشینی تەڵەزمی بەرد و مس دروست دەکران، ئەمانەش داهێنانە سەرەکیەکانی ئەم سەردەمە بوون. ئەم قۆناخە تەنیا لانکەی مرۆڤایەتی رۆژگاری ئەمڕۆمان نییە، بەڵکو قۆناخی منداڵێتی و هەرزەکاریشی پێکدێنێت. تەواوی زاراوە سەرەکیەکانی ئایین و میتۆلۆژیا سەرچاوەی خۆی لەم قۆناخە وەردەگرێت. ئەو پێشکەوتنەی بۆ یەکەمین جار لەگەڵ جیهانی ئاژەڵان رێگای لەپێش جیاوازیەکی مەزن کردەوە، وەکو رەوشێکی نائاسایی و موعجیزە لەلایەن مرۆڤ دەرکی پێکراوە. لەڕاستیدا ئایین و میتۆلۆژیا وەکو رەنگدانەوەی هزری ئەم پێشکەوتن و شۆڕشە مەزنە بووە خاوەنی ناسنامە. هەروەکو چۆن روونکردنەوەی زانستی و فەلسەفی سەبارەت بەمنداڵان شێوازێکی هزری زووە، سەبارەت بەم قۆناخەی مرۆڤایەتیش رەوشێکی وەهایە کە تەنیا هزری ئایینی و میتۆلۆژی دەتوانێت پێش بکەوێت. کۆمەڵگای نیۆلیتیك لەگەوهەری خۆیدا زەمینەی ماددی میتۆلۆژیا و

ئایینــە. لەشــێوەکانی پێشـوتری کۆمــەڵگادا ناسـنامەیەکی ئایـدیۆلۆژی وەهـا بەرچـاو ناکـەوێ؛ کـە لەوانەیە دەرفەتی گەیشـتن بەهەنـدێ زاراوەی پـیرۆزی زۆر سـنووردار بـدات. شۆڕشـی کشـتوکاڵێ و ئاژەڵداری تا دوایی رێگای لەپێش ئایین و میتۆلۆژیا کردەوە و زەمینەی ماددیان بۆپێك دێنێ.

یەکەمین نموونەی سەرەتایی سیاسەتیش لەم شێوەیەی کۆمەڵگادا دەبینین. ئەو کۆمەڵگایەی تا ئاستی چەند تیرەیەك مەزن بووە، رووبەڕووی کێشەی بەڕێوەبەرایەتی دەمێنێتەوە. کەسانی هەرە بەئــەزموون لــەناو تــیرە و ئەوانــەی درێــژە بــە پێشـکەوتن دەدەن بەشـێوەیەکی سروشـتی رۆڵـی رێبەرایەتی دەبینن، لەسەر ئەم بنەمایەش بەشێوەی **شامان** و **سیحربازی** دابەش دەبن. رێبەرایەتی سیاسی و مەعنەوی یەکەمین جیاوازی لەنێو ئەم هەلومەرجانە وەردەگرێت. لەبەرئـەوەی شۆڕشـی کشـــتوکاڵ و ئاژەڵـــداری لەچـــواردەورەی ژن شـــێوە دەگرێـــت، بـــۆ ماوەیـــەکی درێژخایـــەن تایبەتمەندێتیــەکانی کۆمــەڵگای دایکســالاری زاڵــە. بــاوەڕبوون بــەهێزی دایــك بەرهــەمی ئــەم ســەردەمەیە. پیــاو تــادواڕادە بێکاریگــەر و گشــتی یــە. هەرچــی "ژنــە، دایکــە"خاوەنی رۆڵــی یەکلاکەرەوەیــە و گەوهــەرە. ئــەم رەوشــە وەکــو رەنگدانەیــەکی مەعنــەوی بناخــەی کولتــووری خوداوەندی ژنە. خوداوەندی ژن لەگەوهەری خۆیدا گوزارشتی گشتی تایبەتمەندێتی ئەو ژنەیە کە شۆڕشی نیۆلیتیکی ئەنجامداوە. کاتێك وشیاری ئـەم شۆڕشـە مەزنـەی مرۆڤایـەتی بەسـەر جیهـانی هزردا رەنگدەداتـەوە، رێگا لەپێش شێوازێکی شکۆداری و پیرۆزکـردن دەکاتـەوە کـە خوداوەنـدی ژن دەکات بەناوەند. خوڵقکاری، ناسینی دانەوێڵە و چاندن و مـاڵیکردنی ئـاژەڵ، دروسـتکردنی قـاپ و قاچـاخ، چـنین و دروسـتکردنی خـانوو، بـەخێوکردنی منـداڵ، چـاوەڕوانیکردنی دارەکـانی میـوە، لەمیانەی رۆڵی سەرەکی ژنانەوە ئەنجام دەدرێت.

خوداوەنــدی ژنــی بــەهێز سەرچــاوەی خــۆی لــەو کۆمەڵگایــە دایکســالاریەوە وەردەگرێــت. لەبەرئــەوەی تــەواوی ئــەم پەیکەرانــەی لــەم ســەردەمە ماوەتــەوە ژنیــان کــردووە بەســەمبۆڵ، ســەرەکیترین نموونــەی ســەلماندنن. پیـاو زۆر دواتـر دەرکەوتـە پـێش، ئـەو لـەنێو ئـەو کۆمەڵانـەدا دەردەکـەوێت کـە رەوەنـدن و بـە گاسـن جـووت دەکـەن و هێشـتا نێچـیر گـرتن جێگـای بایەخـە. بەشێوەیەکی سەرەکی باوەڕی پیاو لە ٤ هەزار پ.ز دەرکەوتە پێش و لەگـەڵ کۆمـەڵگای چـینایەتی سـۆمەریەکانیش هــەنگاوی هاوێشــت و باڵادەســتیەکی مــەزنی بەدەســت هێنــا. پێشـکەوتنەکانی لەئامرازەکانی بەرهەمهێناندا بەدیهات رۆڵێکی یەکلاکەرەوەیان لەمەدا بینی. بەتایبەتی پێداویستی تەور و گاسن بـەهێزێکی زیـاتری بـازوو و ناچـارکردنی کـە دوور لەماڵەوە بمێنێ، دەبێتـە شـێوەی سەرەکی کە لەبەرهەم هێناندا پیاو دەرکەوێتە پێش.

کولتووری کۆمەڵگای نیۆلیتیك کە مۆری خۆی لەمێژوو داوە، رەسەنێتی خۆی لەم ناوچەیەیە. لەرۆژهەڵاتی دەریای سپی تا دەگاتە زنجیرە چیاکانی زاگرۆس، لەبیابانەکانی باکووری عەرەبستان تاوەکو چیاکانی تۆرۆس لەئەنادۆڵ، بەتایبەتیش بناری ئەو چیایانەی ئاوەکانی دیجلە و فورات و زاپ ی لێ هەڵدەقوڵێ و ئەو دەشتەی دەکەوێتە نێوانیان، ناوەندی سەرەکی شێوەگرتنی ئەم جۆرە کۆمەڵگایەیە. هەر بەهۆی ئەم تایبەتمەندێتییە ئەم ناوچەیە لەمێژوودا **بەهیلالی بەپیت** ناودەبرێت. نزیکەی بەدرێژایی ١٠ هەزار ساڵ مرۆڤایەتی لەمیانەی رۆڵی خوڵقکارانەی ئەم ناوچەیە بەخێوکراوە. بەواتایەکی دیکە لەتەواوی ئەم سەردەمەدا هیلالی بەپیت رێبەرایەتی بۆ کۆمەڵگای مرۆڤایەتی جیهان کردووە. ئەوە سەلمێنراوە کە سێ شەپۆلی کولتووری مێژوو لەم ناوچەیەوە سەرچاوە دەگرێت. هەروەکو دەزانرێ یەکەمین داهێنانەکانی نیۆلیتیك نزیکەی بەدرەنگ کەوتنی دوو هەزار ساڵ بۆ ناوەندی ئەوروپا و ئاسیا، لە ٧ هەزار پێش زایین لەباکووری ئەفریقیا بڵاو بۆتەوە. لێکچوونی سەرنج راکێشی ئامرازەکانی نیۆلیتیك کە لەم ناوچانە دەرکەوتوون لەگەڵ ئەوانەی هیلالی بەپیت ئەم راستینەیە دەسەلمێنی. شیمانەی بەهێز ئەوەیە کە لەکۆچی جەستەیی زیاتر، بڵاوبوونەوە بەشێوەی کولتووری ئەنجامدراوە. هەرچی کولتووری تەل خەلەفە بەدواکەوتنێکی ١٠٠٠ تا ٢٠٠٠ ساڵە لە زەریای ئەتڵەسیەوە گەیشتۆتە زەریای مەزن. سێیەمین بڵاوبوونەوەی مەزن پشت بەشارستانییەتی سۆمەر دەبەستێ. شارستانییەتی سۆمەریش لەماوەی نێوان ٢٠٠٠ ــ ١٠٠٠ پێش زایین دەتوانێ بگاتە تەواوی ئەم ناوچانە. لەمیانەی ئەو لێگەرینانەی لەبواری ئاسەوارناسیەوە ئەنجامدراوە، لەرێی لەیەکچوونی گەوهەری کولتوورەکەی زۆر بەسانایی دەتوانرێ ئەم راستینەیە دەست نیشان بکرێت.

بڵاوبوونەوەی کولتووری تەنیا بەئامرازەکانی بەرهەمی ماددی سنووردار نییە. راستیەکی دیکەی سەلمێنراو ئەوەیە کە بەتایبەتیش سەرچاوەی سەرەکی گروپی زمانی هیندۆ ــ ئەورووپی بەشی سەرووی حەوزی دیجلە ــ فوراتە کە ئەم شۆڕشە مەزنەی تێدا ئەنجامدرا. لەمیانەی بەراوردکاریە ئاسەوارناسی و رەگەزناسی و زمانناسیەکانەوە زۆر بەسانایی سەلمێنراوەکە گروپی کولتوور و زمانی ئاری شیمانەی هەیە ١١ هەزار ساڵ پ.ز لەمیانەی ئەم نەریتە گرنگەی مرۆڤایەتی لەم سەرچاوە سەرەکیەدا شێوەی گرتووە. بەتایبەتیش چەندین وشەی کە لەم سەردەمەدا ماونەتەوە و تاوەکو ئێستا لەناوچەکەدا لەنێو شێوە زاراوەکانی زمانی کوردی بەکار دەهێنرێ، ئەوە نیشان دەدات کە سەرچاوەکەی لەو قۆناخ و سەردەمەدا پێکهاتووە. کولتوور و زمانی ئاریان لەبناخەی خۆیدا بەرهەمی شۆڕشی کشتوکاڵ و ئاژەڵدارییە. تەواوی ئەم گۆڕەپانانەی ئەو شۆڕشەی تێدا بڵاوبۆتەوە، ئەو زمانانە بەکاردێنن کە لەم سەرچاوەوە هەڵکەوتووە. تاکە (شاز)، گروپی

زمانی سامی بیابان و گروپی زمانی فین ــ ئورال ــ مەغۆل کە سەرچاوەی خۆی لەناوچە بەستەڵەکەکان دەگرێت. یەکەمیان کۆمەڵگای کۆچەری بیابان، دووەمیان سەرچاوەی خۆی لەبنارەکانی سەهۆڵبەندی دەگرێت، دیسان زیاتر کۆمەڵگایەکی رەوەند بەبناخە دەگرێت. گروپی ئاریانی ناوەڕاست ناوەندی بەرفراوانترین و خولقکارترین کولتووره.

هەروەکو سەردەمێك بانگەشە دەکرا گروپی زمان و کولتووری هیندۆ ئەورووپی لەناوچە دەشتاییەکانی روسیا و ئەوروپا بەرەو باشوور و رۆژهەڵاتی ناوین نەهاتووە، بەڵکو بەپێچەوانەوە راستی مێژوویی سەلمێنراو ئەوەیە کە لەهیلالی بەپیتەوە بەرەو ئەم ناوچانە بڵاو بۆتەوە. بێگومان سروشتی یە کە ئەنجامی بڵاوبوونەوەیەکی درێژخایەنی بەمجۆرە کە جوگرافیایەکی بەرفراوانی گرتۆتە پێش خۆ، زۆر پارچە دەبێت، دەبێت بەسەدان زاراوەی خۆجێیی و دەبێ ئەمەش وەکو پێشکەوتنێکی سروشتی ببینرێ. بەڵام ناتوانرێ نکوڵی لەو راستییە بکرێت کە ناوچەکانی سەرووی حەوزی دیجلە و فورات ناوەندی سەرەکی و ریشەیی شۆڕشە و ئەمەش بۆ نزیکەی ١٢ هەزار ساڵ پ. ز دەگەڕێتەوە. بەشێوەیەکی راست دەرککردن بە مێژوو لەنزیکەوە گرێدراوی شێوازی پێکهاتن و بڵاوبوونەوەیە. تەنانەت لەبەرئەوەی مێژوو دایکی هەموو زانستەکانە، ئەگەر رێبازی لەدایکبوون و پێشکەوتن بڵاوبوونەوەکەی بەشێوەیەکی راست دەست نیشان نەکرێت، ئەوا لەتەواوی زانستەکانی کۆمەڵگادا هەڵە و کەموکوڕی ناوەڕۆك و شێواز دەبێتە راستییەکی حاشاهەڵنەگر.

هەربۆیە شیکردنەوەی کۆمەڵگای نیۆلیتیك تەنیا سەبارەت بەمێژووی کوردان نییە، بەڵکو بۆ مێژووی تەواوی مرۆڤایەتی بایەخێکی مەزنی هەیە. راستە مێژووی نوسراوە، واتە خودی مێژوو لەسۆمەریەکان دەست پێدەکات. بەڵام سۆمەریەکانیش هەموو شتێکی خۆیان لەکۆمەڵگای نیۆلیتیك لەحەوزی سەرووی دیجلە ــ فورات وەرگرتووە. بەئەندازەی تەواوی ئامرازەکانی بەرهەمهێنان زاراوە سەرەکیەکانی دەزگا سەرەکیەکانی سەرخانیش لەم کۆمەڵگایەدا شێوەی گرتووە و بۆ سۆمەریەکان گواستراوەتەوە. خاوەنی چەندین بەڵگەی سەلمێنەری ئەم راستیەین. تەنانەت ئەوە بەتەواوی بەڵگەکراوە کە سۆمەریەکان هەنگاو بەهەنگاو لەمیزۆپۆتامیای باکوور بەرەو میزۆپۆتامیای باشوور بڵاو بوونەتەوە. کەواتە سەرچاوەی راستەقینەی مێژوو کە پشت بەنووسین نابەستێ؛ ئەو دۆڵ و دەشتە نیوگردۆڵکانەن کە لەشوێنی بەیەکگەیشتنی ئەو چیاو دەشتانە پێکدێت کە بۆ چاندن و ماڵیکردنی ئاژەڵ گونجاوە و شوێنی ئاژەڵ و دانەوێڵەی خۆڕسکە و دەکەوێتە ئەو شوێنەی کە لقە جیاکانی بەدیجلە و فورات و زاپ دەگەن و ناوەندی شۆڕشی نیۆلیتیکە. ئەفسونی ئەم دەشت و دۆڵ و چیایانە لەوەوە دێت کە لانکەی خولقاندنی مێژووە.

یەکەم ناوی کە لەناوچە و گەلەکەی نراوە دەزانرێ هی سۆمەریەکانە. ڕاستتر، زۆر بەسانایی لەسەرچاوە نووسراوەکان دەتوانین ئەم مەسەلانە ببینن. ئەوەی کۆمەڵگای نیۆلیتیکی خوڵقاندووە کولتوورێك یاخود کۆمەڵێك نییە لەدەرەوە هاتبێت، بەڵکو ئەو کولتوور و گروپە خۆجێیی یە خوڵقکارانەن کە لەسەردەمێکی کۆنەوە لەناوچەکەدا نیشتەجێن و خاوەنی تایبەتمەندێتی ڕەسەنن. تەواوی تۆمارەکانی مێژوو ئەوە دەسەلمێنن کە لەساڵانی ٢٠ هەزار پێش زایینی پالیۆلیتیکی سەروو، لەماوەی نێوان ١٥ ـ ١١ هەزار ساڵ پ.ز واتە لەتەواوی سەردەمی مەزۆلیتیك، دواتریش لە کۆمەڵگای نیۆلیتیك تا دەگاتە سۆمەریەکان، بەردەوام کولتوورێکی جێگیر و کۆمەڵەی تیرەکان لەناو پێشکەوتندا بوون. هەڵبەتە لەسەردەمی سۆمەریەکان تاوەکو ڕۆژگاری ئەمڕۆشمان، دەشێ ئەمە لەو تۆمارە نووسراوانەی مێژوو ببینرێ کە پێشکەوتوون. ئەو ڕاستینەیەی دەرکەوتووە ئەوەیە کە باپیرە و داپیرەی کوردانی ڕۆژگاری ئەمڕۆ لەتەواوی ئەم قۆناخانەی مێژوودا خوڵقێنەری ڕاستەقینەی کولتوور و زمانی ناوچەکەن. دەشێ تەواوی ئەو کۆمەڵانەی تاوەکو سەردەمی سۆمەریەکان لەناوچەکەدا دەژیان بەکوردە بەراییەکان ناو ببرێت.

تەواوی بەڵگە مێژووییەکان دەسەلمێنن کە ئەو گروپانەی لەم ناوچەیەدا دەژیان لەو سەردەمەی کە دەستدرێژی و داگیرکاری بێ ئامانی بەخۆیەوە بینی لەمیانەی پەنابردنە بەر چیا و دارستانەکان هەبوونی خۆیان پاراستووە. بەتایبەتیش ئیمپراتۆرە ئاشوریەکان لەزۆربەی زۆری ئەو تەختە بەردینانەی نوسیویانە ئەوە دەسەلمێنن کە شاڵاوی مەزنیان کردۆتە سەرناوچەکە، بەڵام سەرکەوتنیان بەدەست نەهێناوە. ئەمەش ڕەوشێك بوو بەسەر هەموو داگیرکاری و دەستدرێژیەکان هاتووە و بەڵگەکراوە. بێگومان ژمارەی دانیشتوانی ئەو گروپانەی بەرلەمێژوو کەم بوو کە جیاوازیەکی ئەوتۆیان لەگەڵ یەکتردا نەبووە توندوتیژیان پەیڕەو دەکرد، بەچڕی بەرەو نیشتەجێبوونی جێگیر هەنگاویان ناوە؛ ئاشکرایە نەهێندە بەرەو دەرەوە پەلیان هاوێشتووە، نە ئەو گروپانەشیان پەسندکردووە کە لەدەرەوە هاتوون تاوەکو شوێنەکانیان لێ زەوت بکات، بەرامبەر ئەمانە تێکنەشکاون. لەبەرئەوەی ناوچەکە دەرفەت بەوە دەدات کە بەردەوام پێشکەوتن و خوڵقکاری بەدیبێت، زەمینە و هەلی ئەوەی ڕەخساندووە گەلەکەی جێنشین بێت و گەورەترین شۆڕشی مێژوو ئەنجام بدات. ئاشکرایە کە کۆمەڵە و کولتوورێك بەردەوام لەنێو ڕەوشی پێشکەوتن و شۆڕشدا بێت، لەسەر ئەم بنەمایە بەهێز دەبن و بەشێوەیەك ڕیشە دادەکوتن کە کەس ناتوانێ ڕیشەکێشیان بکات. تەنانەت تەواوی بەڵگەکانی ئاسەوارناسی ئەم بەردەوامیە پشت ڕاست و ئەرێ دەکەن. جیاوازی نێوان شێوە زاراوەکان لەهەموو زمانێکدا هەیە. تەنانەت کاتێك لەگەڵ شێوە زاراوەکانی زمانی کوردی بەراورد بکرێت، ئەوا دەبینرێ کە جیاوازیەکانیان زۆر قووڵە. سەرەڕای

تـەواوی داگیرکاریـەکان، لەماوەیـەکی وەهـا درێـژ خایەنـەوە بـەردەوامبوونی هاوشـێوەیی و لێـك نزیکبوونی شێوە زاراوەکان، سەبارەت بەزمانی کوردی و کوردان سەرکەوتنێکی گرنگە.

لێك نزیکبوونی شێوە زاراوەکانی چەندین گروپ کە بۆتە زمانی فـەرمی دەوڵەت بەئەنـدازەی شـێوە زاراوەکـانی زمـانی کـوردی نییـە. دیسـان هۆکـاری یەکلاکـەرەوەی ئەمـەش لەبـەهێزبوونی درێژخایەنی زمان و کولتووری شۆڕشی نیۆلیتیك دێت و ئـەم راسـتینەیەش پشت راست دەکات. لەلایەکی دیکەشەوە ئەمە بـەو واتایـە دێت کـە کـوردە بەراییـەکان و کـوردان هێنـدە جێگۆڕکێیـان نـەکردووە و بەجێنشـینی ماونەتـەوە و بـەمجۆرە بۆماوەیـەکی درێـژ بێگـەردی زمـان و کولتـووری خۆیان پاراستووە. تەنانەت لـەڕۆژگاری ئەمرۆشمانـدا گووتنـەوەی گەوهـەر و ئـاوازی هۆنـراوەیـەکی چوارهەزار ساڵ بـەر لەئێستا، گوزارشـت لەبـەهێزی ئـەم زمـان و کولتـووره دەکات و دەیسەلمێنێ. ئەگەر داستانی گلگامێش بێت یاخود ئاوازی گیرۆی کچە نەناسـراوەکە بێت ئـەم راسـتینەیە ئـەرێ دەکـەن. مێـژووی دیـاریکراوی ئـەم شـێوازە ئەدەبیاتـە بـەلانی کـەم بـۆ ٢٠٠٠ پ.ز دەگەڕێتـەوە و لێکچوونێکی مەزنی لەگەڵ ئەم شێوازانەی داستانی کوردی هەیە کە تاڕۆژگاری ئەمرۆمان هـاتوون. هەروەها سەرچاوەی خوداوەندی ژن **ئینانای** سۆمەری کە بە زمانی ئەکەدی عەشتارە، ئاشکرایە کە لەوشەی ستار، سـتێرك هـاتووە، کـە تەنانـەت ئـەمرۆش لـەکولتووری کوردیـدا بـەواتای خوداوەنـد، دواتـریش "شـکۆمەندترین و مـەزنترین" دێـت. لـەکولتووری سـۆمەریەکاندا ئـەم کولتـوورەی خوداوەندی ژن **نینهۆرساك** ی پێ دەگووترێت، واتە خوداوەندە ژنی ناوچـە شـاخاویەکان. ئەمـەش پەیوەندیەکـەی لەگـەڵ نـەریتی سـتێرك ئاشـکرایە. تـەواوی لێگەڕینـەکان ئـەوە نیشـان دەدات کـە لەسـەردەمی نیۆلیتیکـدا خوداوەنـدەکان لەمیانـەی ئەسـتێرەکانەوە دەکـران بەسـەمبوڵ. سـتێرك لەزمانی کوردیدا هەم بەواتای ئەستێرە دێت، هەم لەبواری کولتووریـدا بـەواتای گـەورەترین دێـت، ئەمــەش خــودی خوداوەنــدە. بــۆ یەکــەمین جــار کاتێــك خوداوەنــدەکانیان هێنایــەئاراوە و ئەسـتێرەکانیان کـرد بەسـەمبوڵیان، سەرچـاوەکەی بـۆ کولتـووری کـوردان دەگەڕێتـەوە، بناخـەی تەواوی ئەو ئایینە ئاسمانیانە پێکدێنێت کە دواتر دەرکەوتن.

دەتوانرێ بگوترێ هیچ گەلێك وەکو رەسـەن و بنەچـەی کـوردان، هـەم سـەردەمی نیۆلیتیکیـان نەخوڵقاندووە، هەم هێندە بەقووڵایی تێیدا نەژیاون. ئەم تایبەتمەندێتیە هەم لەبواری ماوە، هـەم لەبواری گشـتگیری، بەشـێوەیەکی هـەرە چـڕ لـەدیاردەی کورددا بەرێوەچووە. کاریگەریـەکانی ئـەم تایبەتمەندێتیەش تاوەکو رۆژگاری ئەمرۆمان بەردەوامە. کوردان تەواوی هێـز و وزەی خۆیـان لـەم سەردەمە وەرگرتـووە و پێیـان بەخشیوە. لـەڕۆژگاری ئەمرۆشمانـدا زۆر بەدواکـەوتوویی مانـەوەی پێکهاتەی هزری کوردان بەشێوەیەکی سەرەکی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە بەهەڵواسراوی لەسـەردەمی

نیۆلیتیك ماونەتەوە، هەروەكو بڵێی بەدڵخوازی خۆیان لەوێ هێڵراونەتەوە. بەپێچەوانەی ئەوەی مەزەندە دەكرێ، تاوەكو ئێستا بەشێوەیەك كاریگەری سەردەمی نیۆلیتیك لەئاستێكدا بەسەر جیهاندا هەیە كە ناتوانرێ بچووك بكرێتەوە. لادێیەتی، وەكو ژیانی ماددی و هزر كۆمەڵگایەكی لەنیۆلیتیك ماوەتەوە. كولتووری كشتوكاڵ تایبەتمەندێتیە سەرەكیەكانی خۆی لەم سەردەمە بەدەست هێناوە.

نەبوونی مێژوویەكی نووسراوەی سەردەمی نیۆلیتیك بەو واتایە نایەت كە ئەو گەلانەی ئەم قۆناخە یان بەخۆوە دیوە بێ مێژوون؛ بەڵام بەو واتایە دێت كە خاوەنی مێژوویەكی سیاسی نووسراو نین. لەلایەكی دیكەوە مسۆگەرە كە خاوەنی مێژوویێكی دەوڵەمەندی كولتوور و میتۆلۆژی و ئەتنیكین. مێژوو تەنیا خاوەن ناوەڕۆكێكی سیاسی و نووسراو نییە. تەنانەت مێژووی راستەقینە و واتادار ئەو مێژووەیە كە تەواوی فاكتەرە ماددی و مەعنەویەكانی كولتوور لەخۆوە بگرێت. كاتێك لەم روانگەیەوە تەماشا بكرێت دەبینرێ كە كوردان لەپێشترین گەلی سەردەمی نیۆلیتیكین؛ لەسەرووی هەمووانەوە خاوەنی ئەو كولتوورەن كە زانیاری خوڵقكارانە و ئامرازیان پێشخست. هێندە بەقووڵایی كاریگەری كولتووری میزۆپۆتامیا لەمێژوودا لەم هێزەیەوە سەرچاوە دەگرێت. كوردان بۆ ماوەیەكی درێژ و گشتگیر رۆڵێكی مەزنیان لەپێشكەوتنی مرۆڤایەتیدا بینی كە لەڕۆڵی ئەمریكا و یەكێتی ئەوروپای رۆژگاری ئەمڕۆمان زیاترە. واتە شوێنگەیەكی وەهای هەیە كە كولتووری ئەو سەردەمەی خوڵقاند و لەجیهاندا بڵاویكردەوە. تاكە كەمو كوڕیشیان، نەیانتوانیوە ئەم مێژووە بنووسن. ئەمەش جگە لەوەی مێژووی رەنجی گەلان بەشێوەیەك نانوسرێ كە شایستەی مێژوو بێت، ئەوا لەلایەنی داگیركار و دەسەڵاتدارەكان بەنەبوو لەقەڵەمدراوە و لەچەواشەكاری رزگاری نەبووە. هیچ زانستێك هێندەی مێژوو لەلایەنی چینی دەسەڵاتدار و چەوسێنەر بەچەواشەكراوی نەنووسراوە. تێپەڕی قۆناخێك دەبین كە لەمیانەی زاڵبوون و كاریگەری رێچكەی زانست، هێدی هێدی مێژووی رەنج و گەلان رۆشن دەبێتەوە و دەنووسرێ. لەم بوارەوە لەمیانەی پەیڕەوكردنی شێواز و رێچكەی زانستی رەسەنێتی كورد بەناوەڕۆكێكی واقیعیەوە رۆشن دەكرێتەوە و شوێنی شایستەی خۆی دەدۆزێتەوە.

هەر چاودێرێكی رشت كاتێك بەئۆتۆمبێلەكەی بەناوچەكەدا تێپەڕێت دەتوانێ بەسەدان گرد لەم بەرو ئەوبەری دیجلە و فوراتدا بژمێرێت، بەتایبەتیش لەئورفا و دیاربەكر و ماردین و ناوچەكانی دەوروبەری. تەواوی ئەم گردۆڵكانەی ئەو گەنجینە راستەقینانەن كە بەلانی كەم مێژووی ١٥ هەزارساڵیان حەشارداوە. ئەمانە یەكەمین جێنشینی كۆمەڵگای نیۆلیتیكن، ئەو ناوچە و شوێنەوارانەن كە بەدرێژایی تەواوی سەردەمەكان كولتوورەكانی بەسەر یەكتردا كەڵەكە بوون.

کاتێك ئەم گردۆڵکانە بکرێنەوە و شیبکرێنەوە، ئەو کاتە دەتوانرێ مێژووی راستەقینە بنووسرێ. بەڵام چەندە جێگای داخە کە ئەم گەنجینانەی کولتوور لەمیانەی جینۆسایدی مێژوو واتە لەرێی سیاسەتی بەنداوەکان نقوومی ژێر ئاو دەکرێن و لەنێو دەبردرێن. رەنجی بەهەزاران ساڵەی مرۆڤایەتی لەپێناو بەرژەوەندی ماددی کورت خایەن تێکدەدرێت. نکوڵیکردن لەو کولتوور و مێژووەی کە بووە لانکەی مێژووی مرۆڤایەتی، هەروەها دەستپێکردن و روون کردنەوەی مێژوو لەمیانەی ئیسلامیەت و مەسیحیەت و یەهودیەت هەروەها بنەماڵەی دەسەلاتدار و رێکخستنەکانی نەتەوەپەرستی رۆژگاری ئەمرۆمان بەواتای سووکایەتی و نکوڵی و چەواشەکردنی مێژووی راستەقینە دێت. تەنیا کاتێك ئەم چەمکانەی سەبارەت بەمێژوو بەلاوە بنرێت و کۆتایی پێ بێت دەتوانرێ مێژووی رەنج و گەلان بنووسرێ.

ب ـ سەردەمی کۆیلەداری و کوردان:

لەم قۆناخەی کە مێژوو بەشێوەیەکی نووسراو دەستی پێکرد، لەبەڵگە نووسراوەکانی سۆمەریەکاندا بەشێوەیەکی بەهێز باس لەوە دەکرێت کە ئەو کۆمەڵانەی بنەچەی کوردان پێك دێنن رۆڵێکی سەرەکییان لەسەر شانۆی مێژوودا بینیوە. تەنانەت لێکۆڵینەوەی ئەم بەڵگانە لەمیانەی وشیاریەکی گشتی مێژووییش بەسە بۆ ئەوەی دەرك بەوە بکرێت کە سۆمەریەکان هەرە زێدە لەمیانەی ناوهێنانی دراوسێکانیان باس لەکۆمەڵەی بنەچەی کوردان دەکەن. سۆمەریەکان ناوی لەجۆری **هۆری، گۆتی، کاسی** لەم گروپانە ناوە. کاتێك لەبواری نەژادناسیەوە لێکۆڵینەوەی سەبارەت ئەنجامدرا، ئەوا زۆر بەئاشکرایی دەبینرێ کە باس لەباپیرەی کوردانی رۆژگاری ئەمرۆمان دەکرێت. **هۆری** بەواتای وڵاتی بەرزاییەکان "چیاکان" دێت، **گۆتیەکان** بەواتای "کۆمەڵەی گەلی خاوەن گا دێت" (کود = گا تاوەکو ئێستا لەزمانی کوردیدا بەو واتایە بەکاردێت). هەرچی **کاسیەکانە** گوزارشت لە زەحمەتکێشە هەژارەکانی هەمان کۆمەڵە دەکات کە لەشارەکانی سۆمەریەکان نیشتەجێ بوون؛ ئەو ناوە لەو توێژانەی شارەکان نراوە کە لەشارەکانی سۆمەریەکان وەکو هێزی کاری هەرزان، فەرمانبەری و پیشەکاریان کردووە و بەکارهێنراون. زۆر باش دەزانرێ تاچ رادەیەك مێژووی سۆمەریەکان لەگەڵ ئەم گروپانە لەناو یەکتردایە. بەتایبەتیش بەرامبەر ئەکەد و بابلیەکانی بەبنەچە سامی، هۆریە شاخاویەکان وەکو هاوپەیمانی سەرەکی گۆتی و کاسیەکانیان بەبنەما گرتووە. هەروەکو چۆن بەیەکەوە بنەماڵەی سەرجۆنی ئەکەدییان رووخاند، بنەماڵەکانی گۆتی و کاسی بۆ ماوەیەکی درێژ شارە سۆمەریەکانیان بەرێوە بردووە.

کاتێـك تەماشـای پێکهاتـەی کولتـوور و زمـانی سـۆمەریەکان بکـرێ دەبینـرێ کـە تـەواوی کەرەستەکان و ئامرازەکانی لەو هۆریانە وەرگرتووە کە لەکەنارەکانی سەرووی دیجلە و فورات و زاپ سـەردەمی نیۆلیتیکـان خولقانـدووە. چـەندین پێشـگر و ئەنـدامی مێیـەی پێکهاتـەی زمـانی سۆمەری لەم کولتووره وەرگیراوە. تەنانـەت چـەندین داسـتان و هۆنراوەی سۆمەریەکان، لـەبواری ناوەڕۆك و شێوەدا، لەڕۆژگاری ئەمڕۆشماندا لەنێو کولتووری خێڵە کوردیەکان بەردەوام دەکات. بۆ نموونە داستانی دەروێشی عەبدی سەرچاوەی بۆ ئەو تابلێتانەی سۆمەریەکان دەگەڕێتەوە کە ٢٠٠٠ ساڵ پ.ز نووسراوە. هەمان هۆنراوە لەناوچەی شەنگال لەلایەن کچێکی نەناسراو بە **گیرۆ** نـاوبراوە و لەسەر قارەمانێکی گەلەری دەگووترێتـەوە. هۆنراوەی گیرۆ کـە ٢٠٠٠ سـاڵ پ.ز نوسـراوە، لەگـەڵ داسـتانی دەروێشـی عەبـدی ئـەمڕۆمان، لەلایـەنی وشـە و شـێوەیەوە بەشـێوەیەکی سـەرنج راکـێش لەیەکتر دەچن. چەندین بەڵگەی لێکچووی هاوشێوەی ئەمە دەبینرێ.

هەوڵدرا پەیوەندی کولتووری ئینانا ــ عەشتار لەگەڵ ستێرك پێناسـە بکرێت، داسـتانەکانی گلگامێش و تۆفانی نووح تایبەتمەندێتی لێکچوو لەخۆوە دەگرن. لەڕاسـتیدا ئەگـەر بەقووڵاییـەکی زیـاتر تەماشـا بکرێـت، هـەروەکو چـۆن لـەڕەوش و شـوێنگەی ئێراقـی رۆژگـاری ئـەمڕۆمان دەرکـی پێدەکرێت، مێژووی سۆمەر لەمیانەی پێکدادان و رێککەوتنی هەمەجۆری نێوان هۆریە ئاریانیەکان و ئامۆریە سامیەکان هاتۆتە ئاراوە. هەرچەندە یەکەمین کۆمەڵە سۆمەریەکان بـەگوێرەی خۆیـان پێکهاتەیـەکی زمانیـان پێشخسـتووە، بـەڵام گـەورەترین سەرچـاوەی ئـەم زمانـە پـڕە لـەو وشـانەی سەرچـاوەکەیان ئـاری و سـامین. هـەروەها دواتـر لەناوچـوونی ئـەم زمانـە بـۆ هەڵکشـانی ئـەو شارستانییەتانەی دەوروبەری دەگەڕێتەوە کە بەبنەچـە هـۆری و ئـامۆرین. راسـتتر ئەوەیـە کاتێـك ئەم دوو گروپە کولتووریە بۆ قۆناخی شارستانییەتی چینایەتی هەنگاویان هاوێشت، جیابوونەوەی سۆمەریەکان روویدا، ئەم گروپانەش لەمیانەی گۆڕانیان بۆ بنەماڵەی سەردەستی ئـەم دوو گروپـە درێـژەیان بەهـەبوونی خۆیـان دا. لـەنێو نـاچـن، بـەڵکو لـەژێر سایەی دەسـەڵاتی بنەماڵـەی خـاوەن پێکهاتەی لاو و کولتووری و جیاواز ناچاربوون بەردەوامی بەهەبوونی خۆیان بدەن.

تەنانەت ئەم پێناسە کورتەش نیشاندەدات کە تاڕادەیەکی مەزن مێژووی سـۆمەریەکان لەگـەڵ دراوسـێ هۆریـەکانیان تێکەڵـە کـە پەیوەنـدی بـەهێزیان لەگـەڵ کـوردان سـەلمێنراوە. مێـژوویێکی هاوبەش جێگای باسە. بەمجۆرە گرنگترین سەرچاوەی مێژووی کورد لەگەڵ مێـژووی سـۆمەریەکان بەناویەکـدا چـووە کـە مێـژووی نووسـراویان دەسـت پێکـردووە. تـەواوی فاکتـەرە کولتووریـەکانی لەچـیاوە هـاتووە و پەیوەندیـەکانی وململانێـی بەرجەسـتەیان و کاریگەریـەکانی ئـەم مێـژووە لەسەری، لەهەمان کاتدا مێژوویێکی بنەچەی کوردانیشە.

پێشکەوتنەکانی گرێدراو بەمێژووی سۆمەر لەسالآنی ٢٠٠٠ پ.ز گەشەکردنێکی زیاتر بەدی دێنێ. قۆناخی ڤەبوونی سۆمەریەکان بۆ دەرەوەو پێشخستنی کۆلۆنیەکان لەم مێژووەدا خێرا دەبێت. سەرچاوە دەوڵەمەندەکانی کانزا و داستان، پێویستی ئەوە دێنێتە ئاراوە کە زوو لەم ناوچانە کۆلۆنی ئاوا بکرێن و شالاو رێکبخرێت. گرنگترین کۆلۆنی سۆمەریەکان لەلێوارەکانی دیجلە و فورات، لەرێگاکانی بازرگانی، لەو ناوچانە ئاوا دەکرێن کە کانزا و کەرەستەکانی لێ زۆرە. ئورفا، حەران، کارگامیش، سامسات، کانش: ئۆرکیش، نوزی لەسەرووی هەموویانەوە، ئەو شارە کۆلۆنیانەی ئاواکران پێ بەپێ ڤەبوونی ناوچەی بەرووی شارستانییەت لەگەڵ خۆیدا هێنا. ئاواکردنی شار، قۆناخێکی نوێ دەست پێدەکات. شانبەشانی ئەو جیابوونەوەی چینایەتی کە لەهەناوی کۆمەلگای کشتوکاڵیدایە، بەشاربوون و بەدەوڵەتبوونیش پەرە دەسەنێ. دوای خوارووی میزۆپۆتامیا، سەرەتا بلاوبوونەوەی شارستانییەت تەواوی میزۆپۆتامیا دەگرێتەوە. لەدوای سالآنی ٢٠٠٠ پ.ز قۆناخی شارستانییەتی خۆجێیی دەست پێدەکات. شارە کۆلۆنیەکان هەریەکەیان دەبێتە نیمچە دەوڵەتی شار. لەدوای سۆمەریەکان ئەو کۆمەڵەی هەرە زێدە دەناسرێ واتە هۆریەکان لەمیانەی مۆدێلی سۆمەریەکان شارستانییەتیان هەرسکرد. لەگەڵ کۆنفیدراسیۆنە بەرفراوانەکانی خێڵەکان، هێدی هێدی بە پشتبەستن بەناوەندی شارەکان دەربازی پێکهاتەی دەوڵەتی ناوەندی دەبن. نوزی و ئۆرکیش یەکەم ناوەند پێکدێنن. هەروەها ئورفا وەکو ناوەندێکی گرنگ دەردەکەوێتە سەرشانۆی مێژوو. ئۆرکیش شاری عامودەی رۆژگاری ئەمرۆمانە کە دەکەوێتە سنووری سوریا ــ تورکیا. یەکەمین پایتەختەکانی هۆریەکان ئەم شارانەن. زۆر بەسانایی لەبەلگەی سۆمەری و هیتیتەکانی دراوسێیان دەرك بەوە دەکرێت کە لەماوەی نێوان ٢٠٠٠ ـ ١٥٠٠ بوونەتە هێزێکی سیاسی گرنگ.

ئەو هێرشانەی سۆمەریەکان و بابلیەکان، یاخود هیتیتەکان کردوویانەتە سەر ئەم ناوچەیە، لەمیانەی بەرخودانی بەهێزەوە بەرەنگاریان دەبنەوە و تێکدەشکێنرێن. کاتێك هێزی سیاسی و سەربازی نەبێت ئاستەمە ئەم جۆرە بەرخودانانە ئەنجام بدرێت. لەقۆناخەکانی دواییدا گەلێك بەلگە بینراونەتەوە کە بەزمانی هۆریەکان نووسراوە. ئەو بەلگانەی لەشارەکانی نوزی، ئۆرکیش و هیتیتەکان دۆزراونەتەوە، زانیاری بەرفراوانی سەبارەت بەهۆریەکان تێدایە. ئەوە رەچاو دەکرێت کە هۆریەکان بەردەوامی ئەو کۆمەلآنەن کە ٦ هەزار ساڵ پ.ز شێوەیان بەکولتووری تەل خەلەف داوە و نیۆلیتیکیان بەدەزگا کرد. ئاماژەمان بەوە کردبوو کە بۆ یەکەمین جار ٣٠٠٠ پ.ز هۆریەکان لەلایەن سۆمەریەکان بەهۆری ناوبراوان کە بەواتای "شاخیەکان" دێت. مەزەندە دەکرێ کە ئەو گۆتی و سەباری و کاسییانەی دواتر ناویان لێنرا. لەسەردەم و شوێنی جیاوازدا زمان و کولتووری هاوبەشیان هەبووە و ئەمەش بەپێی تێپەڕبوونی کات یەکلابۆتەوە. ناوە هەمە جۆرەکانی ئەمرۆ

لـە یەکینـەی خێڵـەکان نـراوە بـەو واتایـە نایێـت کـە بـۆ هـەمان گروپـی گەلـەری ناگەڕێنـەوە و تایبەتمەندێتی هاوبەشیان نییە.

پێکهاتەی زمانی هۆری ئاری یە. ئەمەش سەلمێنراوە کـە زۆربـەی وشـەکانی بۆزمـانی سـۆمەری گواسـتراوەتەوە، بەتایبـەتیش نـاوی دانەوێڵـە و ئاژەڵـەکان. بـەڵام ناوەکـانی حوشـتر کـە بـە کەشـتی بیابان دادەنرێ ریشەکەی سامییە. سۆمەریەکان گەلێك ناوی ئامرازەکانی کشتوکاڵیان لەهۆریـەکان وەرگرتووە. زۆر بەسانایی دەتـوانرێ بانگەشـەی ئـەوە بکرێـت کـە هۆریـەکان لـەبواری ئایـدیۆلۆژی کاریگـەریان کردۆتـە سـەر سـۆمەریەکان، لـەم چوارچێوەیەشـدا گـەلێك زاراوەی میتۆلـۆژی بـۆ سۆمەریەکان گواسـتراوەتەوە. هـەروەها ئـەو چـەمکە میتۆلـۆژی و خـودا ناسـیانەی پشت بـەئاسمان دەبەستێ سەرچاوەی خۆی لەکولتووری هۆریەکان وەردەگرێـت. ئەمانـەش رەنگدانـەوەی گوزارشـتی یەکسـانی و ئـازادی نیشـان دەدەن. چـونکە هێشـتا جیابوونـەوەی چـینایەتی نەناسـیوە. هـەروەها تایبەتمەندیـەکانی خوداوەنـدی دایـك بـەربڵاوبووە. راهیبـە سـۆمەریەکان ئـەم ئـامرازە مـاددی و مەعنەویانەیان تێکەڵ بەیەکتر کرد و لەو شارانەی بە"ئور" ناو دەبرێت سەنتێزێکیان دروست کرد و سەرکەوتن لەوەی بیکەن بەبناخـەی کۆمـەڵگای چینایەتی. دەتـوانین بڵـێین: پەرسـتگای راهیبـە سۆمەریەکانی ئور، ئەرکی ئەو منداڵدانەیان بینی کە یەکەمین کۆمەڵگای چینایەتی و دەوڵەتەکەی تێدا خوڵقێنرا. پەرستگاکان ئەو کارگە راستەقینانەن کە دەوڵەتی تێدا خوڵقێنرا. بۆیە هیچ کاتێك ناشێ دەوڵەت بەتەواوی عەلمانی بێت. چونکە ئایین لە بۆهێڵ و هەوێنەکەیدا هەیە. ئەگـەر ئـایین جیابکەنەوە و لەلایەکی دابنێن، شتێك بەناوی دەوڵەت لەئارادا نامێنێ. بێگومان کاتێك باسی ئایین دەکرێـت، پێویسـت دەکـات بەیەکـەوە بـیر لەتـەواوی یۆتۆپیـا ئایدیالیسـتی و دۆگماکـان بکرێتـەوە. بەدەوڵەتبوون باڵابوونێکی مەزنی سۆمەریەکان بەدی دێنێ و قۆناخی کۆڵۆنی ناوچـەی هۆریـەکان دەست پێدەکات.

کەواتە **کۆڵۆنیگەرایی** بەواتای داگیرکاری کلاسیکی، نزیکەی لە ٢٠٠٠ ساڵ پ.ز تاوەکو رۆژگـاری ئــەمرۆمان خــاوەنی مێــژوویێکی نــەفرەت لێکــراوە. فشــار، نــامۆبوون و چەوســانەوە بەیەکــەوە لەکۆڵۆنیەکان لەناو یـەکتردا بـەڕێوە دەبرێـت. لـەقۆناخی خانـەدانی بـابلی کـە بەڕیشـە ئـامۆرین و دوای سۆمەریەکان دەسەڵاتیان گرتە دەست، لەمەملەکەتی هۆریەکان بەتایبەتیش لەناوچەی ئورفا کۆڵۆنیبـوون خێـرا بـوو. وەکـو کاردانەوەیـەك بەرامبـەر ئەمـە، رکابەرایەتیـەك پێشـدەکەوێت کـە لەمێژوودا ناوی **پێغەمبەرایەتی** یە. ئەمەش لەلایەنێکەوە بـەو تێکۆشـانە دەچێت کـە لـەرۆژگاری ئەمرۆماندا رۆشنبیران بەرامبەر بە ئیمپریالیزم و بەکرێگیراوێتی ئەنجامی دەدەن. لەم لایەنەوە بۆ یەکەمین جار لەمێژوودا ئورفـا بـە رێبەرایـەتی پێغەمبـەران، بەتایبـەتیش لەسـەر راسـتەڕێی ئـەو

کولتوورەی کە حەزرەتی ئیبراهیم بووە بەسەمبۆڵەکەی بەرامبەر بەکۆڵۆنیالیزم ڕۆڵی ناوەندێك دەبینێ. نوێنەری کۆڵۆنی ئەم قۆناخە **بەنەمرود** ناودەبرێت. تێکۆشانی حەزرەتی ئیبراهیم بەرامبەر بە نەمرود، لەگەوهەری خۆیدا بەواتای تێکۆشانی ئازادی و بەرخودانی گرووپی گەلە خۆجێییەکان دێت بەرامبەر بە نوێنەرەکانی ئیمپریالیستی کۆیلەداری سۆمەر و بابل.

تیرە هۆری و ئامۆریەکانی بەبنەچە ئاری و سامی کە هێشتا بەشارستانییەتی چینایەتی ئاشنا نەبوون ئەم تێکۆشانەیان هەندێ جار بەیەکەوە، هەندێ جاریش جیاجیا ئەنجامدەدەن. لەکولتووری ئیبراهیمدا کاریگەری کولتووری هەردوو گروپ لەناو یەکتردا دەبینرێ. لەبەرئەوەی لەم قۆناخەدا تاوەکو ساڵانی ٢٠٠٠ ــ ١٢٥٠ پ.ز ئورفا و دەوروبەرەکەی دووریەکەی لەسۆمەری و بابلیەکان و میسری و هیتیتەکان وەکو یەك بوو، زەمینەیەکی لەبار بۆ تێکۆشانی ئازادی دەڕەخسێنێ. لەڕاستیدا پێغەمبەرایەتی ڕەنگدانەوەی ئایدیۆلۆژی ئەو شوێنگە لەبارە جوگرافی و ئابووریەکەی بەرخودانە. یەکەمین جوڵانەوەی شکاندنی بتەکان بەواتای یەکەمین لێدان دێت کە لەئاینی کۆیلایەتی دراوە، هەربۆیە ڕۆڵە مێژووییەکەی مەزنە. تائەم ڕادەیە بەناوبانگی نەریتی ئیبراهیمی سەرچاوەی خۆی لەئەنجامدانی ئەم یەکەمین هەنگاوە دێت. دواتر مێژوو ئەم نەریتە پێڕەو دەکات و تاوەکو حەزرەتی محەمەد وەکو زنجیرەیەکی پێغەمبەران دەبێتە خاوەن ڕێبازێکی جیاواز. **ئورفا** یەکەمین ناوەندی پیرۆزی ئەم مێژووەیە. دواتر بەگوێرەی ڕیزبەندیەوە **قودس و مەککە** ئەم ڕۆڵە دەبینن.

دەتوانرێ کاریگەری و باڵادەستی سۆمەریەکان لەم لایەنە ببینرێ دوای ئەوەی لەمیانەی بونیادی میتۆلۆژییان پێکهاتەی سەرخان و کۆمەڵگایان بەشێوەیەکی باش پێشخست. هۆریەکان بەو گەل و کولتوورە دادەنرێن کە بۆ یەکەمین جار میتۆلۆژیای سۆمەریان بۆ کولتوورێکی گەلەری خۆجێیی گۆڕی و خوداوەندە مەزنەکانی سۆمەر خوداوەندی ئاسمان **ئەن**، خوداوەندی زەوی **ئەنکی** و خوداوەندە ژن **ئینانا** کەببوونە خاوەن ناسنامە، لای هۆریەکان گۆڕا و بووە **ئانو، کومباربی - تەشوب و هەپات**. هیتیتەکانیش ئەم ناوانەیان وەکو خۆی لەهۆریەکان وەرگرتووە. لەکاتێکدا ئەمانە لەلای گریکەکان بەشێوەی **زیۆس، ئاپۆلۆ و ئافرۆدیت** خوجێیی کراون، ڕۆمانیەکانیش لەژێر ناوی **ژۆپیتەر و ڤینۆس** بەگوێرەی هەلومەرجی خۆیان گونجاندوویانە. بەکورتی مێژوو وەکو ئەڵقەکانی زنجیرەیەك لەبواری میتۆلۆژیشدا گۆڕانکاری بەسەردا دێت و بەردەوام دەبێت.

سەبارەت بەکولتووری سۆمەریەکان، هۆریەکان یەکەمین ئەڵقەی سەرەکی ڤەبوونن بەرەو ئەنادۆڵ و قەفقاسیا و لەڕێی باکووری ڕۆژئاوای ئێرانیش بەرەو ئاسیا. هەروەکو چۆن ئەو کولتوورەی کۆڵەکەی هۆریەکان بوو بەهەزاران ساڵ کولتووری نیۆلیتیکی بڵاوکردەوە، ئەوا

لەمیانەی بەرجەستەکردن و بەجێکردنی کولتووری سۆمەریەکان بەگوێرەی هەلومەرجی واقیعی خۆی، بووە ناوەندێکی بڵاوبوونەوە بۆ دەرەوەی خۆی. لەکاتێکدا دواتر لەساڵانی ١٧٠٠ ی پ.ز نەریتی ئیبراهیمی خرایە سەر ئەم تایبەتمەندیەی، لە ١٥٠٠ پ.ز باوەڕی **مەزدا** لەڕۆژهەڵات پێشدەخات؛ دوای ئەوەی هەروەکو ئەوەی حەزرەتی ئیبراهیم ئەنجامی دا ئەوا **زەردەشت** یش لەمیانەی ئەنجامدانی ریفۆرم لەباوەڕی مەزدا دا بناخەی رەوتێکی دیکەی پێغەمبەرایەتی دادەنێت. تایبەتمەندێتی نیۆلیتیکی کە لەبناخەی کولتووری ناوچەکەدا هەیە، زەمینەی ماددی ئەم ریفۆرمانەی پێغەمبەران پێکدێنێ. هەروەها کولتووری خوداوەندی سەردەمی نیۆلیتیك کە دۆستی مرۆڤە و یارمەتیدەرێتی بەرامبەر بەخوداوەندە زاڵم و سزادەرەکانی سۆمەری و بابلیەکان، کاریگەریەکی مەزن دەکاتە سەرچەمکی نوێی خوداوەندی. بەشێوەیەکی سەرەکی نەریت یاخود ئایینی زەردەشتی و ئیبراهیمی وەکو ئەزموونێکی ریفۆرم لەمیانەی چەمکی خوداوەندی سیستەمی نیۆلیتیك لەبەرامبەر سیستەمی خوداوەندی سۆمەر و میسر لەدایك بوو کە کۆیلایەتی دەسەپێنن. زیاتر لەخۆوەگرتنی تایبەتمەندێتی نزیك بەمرۆڤ و کولتووری خۆجێیی و رەنج و بەخشندەیی و میهرەبانیان شوێنپەنجەی خوداوەندی ژن لەخۆوە دەگرێت کە پشتیان پێ بەستووە. لەدوای قۆناخی تێپەڕبوونی ماوەی نێوان ٤٠٠٠ ــ ٢٠٠٠ پ.ز کە باوەڕی خوداوەندی ژن لەقۆناخی سۆمەریەکان لەنێو ململانێی ئینانا ـ ئەنکی دایە، لەگەڵ میتۆلۆژیای بابلی، دوای ساڵانی ٢٠٠٠ پ.ز لێدانێکی کوشندەی بەردەکەوێت و تاوەکو رۆژگاری ئەمڕۆمان نەهاتۆتەوە سەرخۆ. لەڕاستیدا ئەم نکوڵیکردنە سەرچاوەی خۆی لەوەوە دەگرێت کە پێ بەپێ رۆڵی ژن لەکۆمەڵگادا سنووردار دەکرێت و دەکرێت بەقووڵترین دەزگای کۆیلایەتی.

وەکو دوا بابەت، دەتوانرێ گەلێك بەڵگە بژمێردرێ سەبارەت بەوەی هۆریەکان باپیرەی کوردانی رۆژگاری ئەمڕۆمانن. لێکچوونی پێکهاتەی زمان لەسەرووی هەموویانەوە دێت. تاوەکو ئێستاش چەندین وشە بەکاردەهێنرێن کە لەهەمان ریشەوە هاتوون. ئەو بەڵگانەی لەئاسەوارەکان بەجێیان هێشتووە، ئەوە نیشان دەدەن کە لەسەردەمی " هەزارەی پێش زایین تاکو ئێستا بەردەوام دوو کولتوور لەم ناوچەیەدا هەبوون. هیچ تۆمارێکی بەمجۆرە نییە کە لەئەنجامی شەپۆلێکی جەستەیی دەرەوە لەنێوچوو بن. بەپێچەوانەوە تەواوی شارەزایانی سەبارەت بەم بابەتە هاوبیرن لەسەر ئەوەی یان لەمیانەی پێکدادان لەگەڵ دراوسێکانیان یاخود بەرێککەوتن لەگەڵیان درێژەیان بەهەبوونی خۆیان داوە. هەروەکو لەتەواوی کۆمەڵگاکان روودەدات، لەتەواوی قۆناخەکانی وەرچەرخانی مێژوودا گۆڕانکاری مەسەلەیەکی چاوەڕوانکراوە. ئەمەش بەو واتایە نایێت کە لەنێوچوون یاخود بەتەواوەتی گۆڕاون. لەنێو هەر گروپێکی کولتووریدا جیاوازی ناو و شێوە

زاراوەی زمــان هەیــە. لەوانەیــە لــەم لایەنــەوە کولتــووری گرووپــە هۆریــەکان یــەکێك بێــت لــەو کولتوورانەی تارۆژگاری ئەمرۆمان بە بێگەردی ماوەتەوە. هۆریەکان بەشێوەیەکی چڕ وەکو خێـڵ درێژەیان بەهەبوونی خۆیان دەدا. داگیرکاریەکانی لەدەرەوە دەهاتن و تایبەتمەندیەکانی کۆمەڵگای نیۆلیتیك کاریگەرییان لەمەدا هەبوو. ئەمەش دەزانرێ کە وەکو چەندین کۆنفدراسیۆنی خێڵەکان بوون بەنیو دەوڵەتێك. لەنموونەی ئۆرکیش، نوزی، ئورفا و سامسات روون دەبێتەوە کە ماوەیەك دوای کۆڵۆنی سۆمەریەکان خـاوەنی دەوڵـەتی ــ شـار ناوەنـدی بـوون. هـەروەها ئەمـەش بەرچـاو دەکەوێ کە وەکو سۆمەر، میسر و هیتیتەکان نەبوون بەهێزێکی ئیمپراتۆری ناوەندی.

جگـە لەتەنگـەتاو بوونیـان بەرامبـەر بەباڵادەسـت بـوونی هیتیتـەکان، گـەلێك جـاریش لـەنێو یەکێتی و رێککەوتن دا بـوون. لـەم قۆناخـەدا لەسـاڵانی ١٥٠٠ پ. ز بـەدواوە گروپێکـی دیکـەی خـزم یاخود وەکو بنەماڵەیەك لەجیاتی هۆریەکان، میتانیەکان دەردەکەونە پێش.

دوای ئەم قۆناخە مێژووییە **میتانیەکان** جێگای خۆیـان لەسـەر شانۆی مێـژوو گـرت، ئەمـەش بەسوود وەرگرتن لەو بۆشاییە بوو کە لەئەنجامی هاوپەیمانێتی هیتیتەکان لەگەڵ هۆریـەکان هاتـە ئاراوە و نزیکەی ساڵانی ١٦٠٠ پ.ز کۆتایی بـەقۆناخی گەشەسـەندووی ئیمپراتۆریـەتی بـابلی هێنـا. پایتەختەکەیان " **خۆشکانی** " بوو کـە دەکەوێتـە نزیکـەی سەرچاوەی خـاپوور، هـەروەها شـیمانە دەکرێت لەناوچـەی "**سەریێ کانی**" رۆژگـاری ئـەمرۆمان ئـاواکراوە، هـەروەکو دەردەکـەوێ زمـانێکی هاوشێوەی زمانی هۆریان بەکار دەهێنا. ئەوانیش سەر بە گروپی زمانی ئارین. ئەمـەش لەمیانـەی بەڵگەکانی ئەو رێککەوتنانە روون دەبێتەوە کە لەگەڵ هیتیتـەکانیان ئەنجامدا و ئـەو نامانـە دیـارە کە بۆ فیرعەونـەکانی میسـریان نـاردووە. لـەخوارووی رێککەوتننامـەکان کـە لەگـەڵ هیتیتـەکانیان ئەنجامداوە ئیمزاکردنیـان بـەناوی خوداوەنـد **ئارونـا** و **ئەنـدرا** و **مـیترا** و **ناسـاتینا** دەسـەلمێنێ کـە میتۆلۆژیا و ئاینی گروپی هینـدۆ ــ ئـەوروپیان بەبنـەماگرتووە. ئەمـەش ئـەوە نیشان دەدات کـە هۆری و هیتیت و میتانی و لوویەکانی باشووری رۆژئـاوای ئـەنادۆڵ خـاوەنی زمـان و کولتـوورێکی لێکچـوون. هەرچـەندەی گـۆڕان بـۆ خـۆجێیی قـووڵ دەبـۆوە جیـاوازیش زیـادی دەکـرد. هـەروەها کولتـووری نیـۆلیتیکی لـە سەرچـاوەکەیان دا هەیـە کـە بـەئاری نـاوبراوە. بەمرەنگـە لەلایەکـەوە لێکچوون لـە زیادبوندایـە و لەلایـەکی دیکەشـەوە جیـاوازی تێکـەڵاو و بەناویەکداچوو لەئارادایـە. کاتێك ئەم گروپە گەلەریانەی هەن لەناوچە جیاوازەکانی ئەم کولتوور و زاراوانە بـەراورد بکـرێن، دەبینین کە پەیوەنـدی میتانیـەکان لەگـەڵ پادشـا میسـریەکان لەئاسـتی دەوڵەتـدا بـووە، خـەڵاتیان لەنێوان خۆیاندا ئاڵوگۆڕ دەکرد، پەیوەندیەکی هاوشێوەی ئەمەیان لەگەڵ هیتیتەکانیش هەبوو.

لەدوای رووخانی ئیمپراتۆریەتی بابلی رۆڵی بیروکراسیەتی کاسیەکان زیاد دەبێت کە بەڕیشە هۆرین. بەجۆرێك بەڕێوەبەرایەتیەکی هاوبەشی بابلی ـ کاسی پەیڕەو دەکرێت. خانەدانەکانی گروپە ئاشوریە بەڕیشە ئامۆریەکان کە بەر لە ٢٠٠٠ پ.ز لەباکووری بابل لەبواری بازرگانی هەڵکشا، لەساڵانی ١٣٠٠ پ.ز بەدواوە دەربازی قۆناخی باڵادەستیەکی بەهێز دەبن. لەبەرئەوەی لەگەڵ میتانیەکاندا بەناویەکداچوون، قۆناخێکی ململانێ لەنێوانیاندا دەست پێدەکات. ئاشوریەکان نەیاندەخواست رکابەرێك لەبەرامبەر خۆیاندا ببینن. لەوەش گرنگتر میتانیەکان بەسەر رێگاکانی بەرهەمە کانزاییەکان و دارستانەکان زاڵ بوون و سەرپەرشتیان دەکرد کە سەبارەت بەئاشوریەکان گرنگیەکی ژیانی هەبوو. میتانیەکان تەواوی ئەم ناوچانەیان کۆنترۆڵ دەکرد کە دەکەوێتە نێوان چیاکانی زاگرۆس و ئامانۆس. سەبارەت بەسوارچاکی شارەزابوون کە لەساڵانی ١٥٠٠ پ.ز وەکو تەکنیکێکی شەڕ جێگای خۆی لەسەرشانۆی مێژوودا گرت. ئاشکرایە کە هێزی خۆیان لەو تەکنیکە دەگرت کە مێژوو دەگۆڕێت. دوای ئەوەی بۆ ماوەیەکی درێژ لەگەڵ هیتیتەکان و ئاشوریەکان لەنێو شەڕدا بوون و ئەو فیدراسیۆنە خێڵەکیەی بەردەوام لەمیانەی خیانەتەوە پارچە دەبوو ریزیان دەگۆڕی، لەساڵانی ١٢٥٠ پەرتەوازە بوون. هێزی ئاشوریەکان لەناوچەکەدا پێشکەوتووە. دوای ئەوەی لەساڵانی ١٢٠٠ پ.ز تروادەی بەناوبانگ لەلایەن هێلینیەکان دەستی بەسەردا گیرا، هیتیتەکانیش دووچاری هێرشی قەومەکانی دەریا هاتن و پەرتەوازە بوون، لەرۆژئاوای ئەنادۆڵ قۆناخی فریگیەکان دەست پێدەکات. لەباشووریش لوویەکان گروپ گەلێکی بەهێزن. بەڵام دوای ئەوەی ئاشنایەتییان لەگەڵ ئاسن پەیدا کرد، هێلینیەکان سەرەتا لەناوچەی ئیگە، دواتریش لەتەواوی دەریای رەش و دەریای سپی و کامپادۆکیا باڵادەستی و کولتووری خۆیان بڵاو کردەوە. ئەم قۆناخە لە ١٠٠٠ پ.ز دەست پێدەکات تاوەکو سەرەتای سەدەی بیستەم بەردەوام دەکات کە لەلایەن تورکەکان لەئەنادۆڵ بەدەردەنرێن.

هەروەکو سەردەمی سۆمەریەکان، هێلینیەکانیش تەواوی رۆژهەڵاتی دەریای سپی و ئەنادۆڵ لەمیانەی سیستەمێکی نوێی ناولێنان ناودەبەن. ئەم کولتوورەش پاشماوەکانی هیتیت و لیدیەکان و فیرگیەکان و لوویەکان لەناو خۆیدا دەتوێنیتەوە. لەڕاستیدا هێلینیەکان بەشێکی مەزنی گەوهەری کولتووری خۆیان لەنیۆلیتیك و فینیقیەکان وەرگرتووە. لەجیاتی خوڵقکاریەکی تایبەت بەخۆیان، زیاتر رەوشی کۆکردنەوە و سەنتێزگەراییان لەپێشە. دراوسێکانی ئەوپەڕی رۆژهەڵات ئەرمەنیەکانی لەم قۆناخەدا **هایاس** یان پێدەگووتراو ئەو کوردانە بوون کە **بەکۆمەگەنا** ناودەبران. هەرلەم سەردەمەشدا ناوچەکە ناوی میزۆپۆتامیای لێنرا. کۆمەگەنا ناوچەکانی ئادیامان، مەلاتیا، ئەلازخ، مەرەش، عەنتاب و ئورفای رۆژگاری ئەمڕۆمان بووە و بەواتای گەلی **جووتیار و شوانکار**

دێت. لەڕاستیدا وشەکانی "کۆم" و "گەن" و "گەل" بەڕیشە زمانی کوردین. لێرەدا دیسان ئەوەی بەردەوام رووبەڕوو مان دەبێتەوە هێلینیەکان بەگوێرەی دیالەکتیکی خۆیان کردوویانە بەیەك. هەروەکو دەزانرێ، " کۆم" ئەمڕۆ لەزمانی کوردیدا بەواتای رەشماڵ بەکار دەهێنرێ کە گروپە نیو جێ نیشینەکانی بەجووت و شوانکاریەوە خەریکن. "گەن" و "گەل" بەواتای رەچەڵەك و گەل دێت. کاتێك ببێت بەیەك بەواتای گەلی لادێی ـ شوانکار دێت. ناوی هۆری و گۆتی کە سۆمەریەکان پێشیان خستبوو، لەلایەن هێلینیەکان گۆڕانیان بەسەردا هات و کرا بەکۆما گەنەس و میزۆپۆتامیا. لەگەڵ هەڵکشانی **میدیا و پارسیا** قۆناخی ململانێیەکی مەزنی رۆژهەلات و رۆژئاوا لەڕێی ئەنادۆڵەوە دەست پێدەکات.

پەرتەوازەکردنی میتانیەکان لەلایەن ئاشوریەکانەوە، لەناوچەکەدا رێگای لەپێش فیدراسیۆن و هاوپەیمانێتی نوێ کردەوە. لەم چوارچێوەیەشدا سەرەتا فیدراسیۆنی "نەئیری" دەرکەوت. لەبەرئەوەی ئاشوریەکان دۆڵەکانی دیجلە و فورات و زاپ یان بەوڵاتی ئاو ناودەبرد، بە "گەلی ئاو" ناوزەد دەکران. نائیریەکان لەسەدان گروپی خێڵەکی پێکدەهاتن و گەلێك فیدراڵیەتیان بەخۆیانەوە بینی. چونکە چەندین جار ئاوا دەکران و بەخێراییش پارچە دەبوون. هەرچەندە ئاشوریەکان سەرپەرشتیان دەکردن. بەڵام بەشێوەیەکی تەواو نەیاندەتوانی بەسەریاندا دەسەڵاتدار بن. بەڵگەی ئاشوریەکان ئەوە روون دەکەنەوە کە نائیریەکان هەندێ جار سەرهەڵدانیان دەکرد و بۆناوچەکانی یاخیبوون پاشەکشەیان دەکرد. لەنووسینە بەردینەکانی ئاشوریەکان تێدەگەین کە یاخیبوونە خەرەکیەکانی خێڵە کوردیەکان لەم سەردەمەشدا هەبوو.

ئەم یەکێتیەی عەشیرەتان کە بە **نائیری** ناو دەبرێن لەساڵانی ٩٠٠ پ.ز بەناوی **ئۆرارتۆ** و وەکو دەوڵەتێك دێنە سەر شانۆی مێژوو. ئۆرارتۆییەکان نزیك بەشاری "وان"ی رۆژگاری ئەمڕۆمان پایتەختێك بەناوی **توشپا** ئاوا دەکەن، لەئاستی میتانیەکاندا بەرفراوان دەبن. لەبواری کانزاو سواریدا خاوەنی تواناکاریەکی بەرفراوانن. یەکەمین جار لەمێژوودا درێژترین جۆگەلەی ئاو لەگورپنار تاوەکو نزیکی وان دروست دەکەن ـ نزیکەی ٥٢ کیلۆمەترە ـ تاوەکو رۆژگاری ئەمڕۆمان سوود لەم جۆگەلەیە دەبینرێ. هەروەها لەبەڵگە مێژووییەکاندا بۆمان روون دەبێتەوە کە چەندین قەڵا و بەنداو و شاریان ئاواکردووە. ئۆرارتۆییەکان لەباکوور تاوەکو چیای ئاگری درێژبوونەتەوە. وەکو گەلێکی سەرەکی لە **خالیدیەکان** پێکدەهات کە بەردەوامی هۆریەکانن و مەزەندە دەکرێ خزمایەتیان لەگەڵ ئەرمەنیەکان هەبێ. زیاتر بەڕیشە هۆرین. وەك زمانی فەرمی زمانی ئورارتۆیی نزیك بەزمانی هۆری و زمانی ئاشوری بەکار دێنن. هەروەکو چۆن لەڕۆژگاری ئەمڕۆماندا ئینگلیزی زمانی دیپلۆماسیە و تاوەکو ئێستا لەزۆر لەکۆلۆنیە کۆنەکاندا بەکار

دەهێنرێ، هەروەها زمانی ئەکەدی کەکۆڵەکەی زمانی ئاشوریە بۆ قۆناخێکی درێژخایەن زمانی هاوبەشی دیپلۆماسی و کولتووری ناوچەکە بوو. زمانی ئاشوری درێژە بەم نەریتە دەدات. هەرچی دوای رووخانی ئاشووریەکانە، زمانی ئارامی درێژە بەم نەریتە دەدات. بەڵام ئەو زمانەی عەشیرەتەکان بەکاریان هێناوە بەردەوام زمانی زگماکی خۆیان بووە. بەڵام چینی سەردەستی بەکرێگیراو زمانی فەرمی قۆناخ بەکاردێنن. لەهەر سەردەم و ناوچەیەك قۆناخی هاوشێوەی ئەمە بەڕێوەچوون. لەکاتێکدا گەلان هەبوونی زمان و کولتووری خۆیان لەخۆوە دەگرن، بەکرێگیراوەکان زمان و کولتووری بیانی داگیرکار و دەسەڵاتدارەکان بەکار دێنن. هیتیت و میتانی و عیبرانی و دەوڵەتە تازە پێگەیشتووەکانی هاوشێوەیان بەشێوەیەکی گشتی کاریگەری کولتووری میسری و سۆمەریەکانیان لەسەرە و بنەماڵە باڵادەستەکانیان بەکارهێنانی زمانی فەرمی ئەم کولتوورانە وەکو پایەدار بوونێك هەڵدەسەنگێنن. لەڕۆژگاری ئەمڕۆشماندا قۆناخی هاوشێوەی ئەمە تاوەکو ئێستا کارایە. بەرامبەر بەمەش گەلان هەم حەشارگەی زمان و کولتووری نەتەوەیین هەم دەیگوازنەوە.

میتۆلۆژیای ئۆرارتۆیەکان بەردەوامی میتۆلۆژیای هۆریەکانە. "خالدی"یەکانیش خرانە نێو سیستەمی خوداوەندی سیانی. وشەی ئۆرارتۆ بەمانای شوێنی بەرز دێت و پشت بەناو لێنانەکانی کولتووری سۆمەری دەبەستێت. ئۆرارتۆیەکان نەیانەدتوانی ببن بەئیمپراتۆریەت و لەئاستی دەوڵەتی قەومدا مانەوە. بەلانی کەم هێندەی میتانیەکان بەبەخێوکردنی ئەسپ و دروستکردنی ئامراز لەکانزاکان بەناوبانگ بوون. وەکو هەنگاوی یەکەم رۆڵیان لەڤەبوون بەرەو ئێران بینی. بەرامبەر بەئاشوریەکان کەوتنە نێو شەڕی دژوار و نزیکەی سێ سەد ساڵ دەسەڵاتدار بوون. دواتر **مادەکان** (میدیەکان) میراسەکەیان وەرگرت. شیمانە دەکرێ نزیکەی ساڵی ٦٥٠ پ.ز رووخان. جێگای خۆیان لەنێوان دەوڵەتە ناوەندیەکان وکۆنفیدراسیۆنی خێڵەکانی گرت. ناتوانین بڵێین گەیشتە ئاستی دەوڵەتێکی ناوەندی کۆیلەداری. لەدوای ئۆرارتۆیەکان جیابوونەوە لەلای ئەرمەن و کوردەکان روویدا. گەلە ئەسکیتیەکانیش لەتوانەوە لەنێو ئەو کولتوورانە رزگاری نەبوو کە لەناوچەکەدا بڵاو ببوونەوە.

ئیمپراتۆریەتی ماد ــ پارس گرنگترین هەڵمەتی شارستانییەتە کە لەسەردەمی کۆیلەداری لەناوچەکە هەڵکشا. لەباکووری رۆژئاوای ئێران واتە لە**میدیا** بەردی بناخەی ئەم ئیمپراتۆریەتە دانرا. میدیەکان لە رۆژهەڵات دراوسێی ئاشوریەکان بوون و بەڕیشە هۆرین. بەڵام کاریگەری ئەم کولتوورەیان کرابووە سەر کە لەڕێگای ئێرانەوە پێیان گەیشتبوو. هەروەکو مەزەندە دەکرێ میدیەکان لەقەومەکانی گروپی هیندۆ ـ ئەوروپی نین کە لە ٢٠٠٠ ساڵ پ.ز. لە هێڵی باکووری

ئەوروپا و باشووری روسیا بەرەو ئێران و هیندستان هاتبن. لەمەش زیاتر گومانێکی زۆر سەبارەت بەڕوودانی کۆچێکی بەمجۆرە هەیە. لەوانەیە سنوور دەربازکردنێکی بەرامبەر، واتە دوولایەنە هەبێت. بەڵام کۆچی بەکۆمەڵی گەلێکی تەواو و نیشتەجێ بوونیان لەگۆڕەپانێکی نیشتەجێ بەبێ ئەوەی شتێك رووبدات، شتێکە لەبواری تیۆریدا ناشێت. مەسەلەی راست ئەوەیە کە کوردە بەهێزەکان پێشکەوتوون و کاریگەرییان کردۆتە سەر گۆڕەپانە کولتووریە لاوازەکان. بەدرێژایی هەزاران ساڵ بڵاوبوونەوەی کولتووری لەئێران بەرەو باکوور و رۆژهەڵات بەرەو چین و هیندستان بەردەوام بوو. کۆچە سنووردارەکانیش لەتواندنەوە لەنێو کولتوورە بەهێزەکان رزگاریان نەبوو. ئەمە راستیەکی مێژوویی یە کە بەدرێژایی پانزە هەزار ساڵ ناوەندە کولتوورە بەهێزەکان لەڕۆژهەڵات کولتووری سەردەمی نیۆلیتیك و کۆمەڵگای چینایەتی چەرخە سەرەتاییەکانیان بەشێوەیەکی دوای یەك بۆ هەرچوار لای جیهان بڵاوکردۆتەوە. ئەمەش رەوشێکە لەگەڵ هەناردنی کولتووری دەگونجێ نەك لەگەڵ هاوردنی کولتووری. حەوزەکانی سەرووی دیجلەو فورات بەنزیکترین ناوچە لەم ناوەندانە لەقەڵەم دەدرێت، چونکە بەردەوام خۆراکی پێداوە.

سێ ناوچە مێژووییەکەی ئێران، واتە ناوچەکانی **میدیای** باکووری رۆژئاوا و **پارسیا** لەباشوور و باشووری رۆژئاوا و **پارتیا** لەباکووری رۆژهەڵات، هێڵی پەڕینەوەی بڵاوبوونەوە بوون. هەربۆیە میدیەکان شوێنگەیەکی نیشتەجێ و گواستنەوەیان هەبوو. لەقۆناخی پرشنگداری ئاشوریەکان میدیەکان دراوسێیان بوون. لەبواری دروستکردنی کانزا و تەختە و بەردە بەنرخەکان و بەخێوکردنی ئەسپدا شوێنگەیەکی پێشکەوتوویان هەبوو. لەسەردەمی دەسەڵاتی ئۆرارتۆیەکان خۆیان لێ نزیك دەکرنەوە و بەردەوام لەگەڵیان لەنێو پەیوەندی دابوون. هەرچی کوردە گۆتیەکانن لەسۆرانیەکانی رۆژگاری ئەمڕۆمان نزیکن. شیمانە دەکرێ ناوبردنیان بەمیدی ریشەکەی بۆ ئاشوریەکان دەگەڕێتەوە. ناوبردنی ناوچەکە بە مەدائن لەلایەن ئاشووریەکانەوە بەواتای وڵاتی مەعدەنی (کانزا)، ئاماژە بەوە دەکات کە وشەی ماد لەم ناوە وەرگیرابێت. هەروەکو دەزانرێ لەناوچەی دیاربەکر ئاشوریەکان بایەخیان بەئاسن و مس و زیو دەدا. لێکچوونی وشەی ئامەد و قەزای مەعدەنی وماد ئاماژە بەوە دەکات کە شیمانە هەیە بەگەلی وڵاتی مەعدەن ناوبراون، هەروەکو چۆن سۆمەریەکان وشەی "هۆریەکان" یان بەواتای گەلی وڵاتی بەرزاییەکان ناوبردووە، شیمانە دەکرێ ئاشوریەکان ووشەکانی مەدائین و ماد و میدیایان بەواتای گەلی وڵاتی مەعادن ناوبردووە. هەروەها شیمانەی ئەوەش دەکرێ زاراوەکانی ئامەد و مەدائن لەم سەردەمە ماوەتەوە.

میدیەکان بەرلەوەی لەبواری سیاسی هەڵکشێن دەربازی قۆناخێکی وەرچەرخانی ئایدیۆلۆژی بوون. پێغەمبەر زەردەشت رێبەرە بەهێزەکەی ئەم قۆناخە بوو. هەڵمەتی یەکەم گۆڕینی میتۆلۆژیای سۆمەری بوو بۆ میتۆلۆژیای خۆجێیی بەگەوهەرێکی ئاری کە لقێکی هیندۆ ئەوروپی بوو، کە سیستەمێکی خوداوەندی سیانی هەیە و دواتریش بووە دووانی. ئەگەری ئەوە هەیە لەسالانی ١٥٠٠ پ.ز خوداوەندی دووانی پێکهات، کە بەشێوەی دوانیەکی ناکۆك بوو وەك خوداوەندی روناکی و تاریکی. بەرلە ریفۆرمەکانی بوودا لە براهمانیزم، کۆنفۆشیۆس لە تاوی، سوکرات لە فەلسەفە، و پێغەمبەر زەردەشت ریفۆرمی ئەخلاقی مەزنی لەباوەڕی **ئاهورا مەزدا** ئەنجامدا. هەروەها زەردەشت ئەو کەسەیە کە ئەم ئایینزایەی گۆڕی کە لەسالانی ١٠٠٠ ــ ٥٠٠ پ.ز ریفۆرمی بەخۆیەوە بینی. دەبێ باش دەرك بەوە بکەین کە ئەو ریفۆرمانەی پێغەمبەر ئیبراهم ئەنجامیدا هەنگاوی کۆتایی قۆناخێکە کە چەند سەدەیەك بەردەوام بوو و سەرەتای قۆناخێکی نوێیە. لەیەکێکیان پێغەمبەر ئیبراهیم لەباشووری رۆژهەلات رۆڵی بینی، ئەوەیتریشیان زەردەشت لەباکووری رۆژهەلات رۆڵی بینی.

گرنگترین نوێبوونەوەی زەردەشت ئەنجامیداوە داننانێتی بەئازادی ئیرادەی مرۆڤ کە سیستەمی کۆیلەداری گەیاندبووی بەئاستێك تەنانەت مرۆڤ خاوەنی سێبەری خۆشی نەبێت. بەمجۆرە ئەم نوێبوونەوە توانی تاك لەبالادەستی چارەنووسی رەهای خوداوەندەکانی کۆیلەداری رزگار بکات. ئەمەش بەرەنگار بوونەوەی بالادەستی میتۆلۆژیای کۆیلەداری بوو کە لەسەر هزر و هەڵسوکەوتی مرۆڤ هەبوو. هەربۆیە سیستەمی توندی کۆیلەداری بەرەو نەرم بوون و گۆڕانێکی مەزن دەبات. لەم لایەنەوە لەحەزرەتی ئیبراهیم رادیکالتر و تێکۆشەرترە. لەپێکهاتنی ئایینی تاکخوداییدا رۆڵی لەحەزرەتی ئیبراهیم کەمتر نییە. بەرلەوەی ئیمپراتۆریەتی ماد ـ پارس لەدایك ببێت، بناخەی ئایدیۆلۆژی لەمیانەی **شۆڕشێکی ئیرادەی** بەمجۆرە ئامادە دەکرێت. ئەگەر ئەم شۆڕشەی ئیرادە نەبووایە، بەرەنگار بوونەوەی سیستەمی کۆیلەداری لەشێوەی میسر و سۆمەریەکان زۆر ئاستەم بوو. سەرەتا هەوڵەکان و مەزنایەتی پێغەمبەران، تەنیا دەتوانن دەرفەتێکی سنوورداری نەرم بوون و وەرچەرخان بڕەخسێنێ. زەردەشت بەهێزترین نوێنەری شۆڕشی ئیرادە و ئەم مەیلەیە. هەروەکو چۆن ئەسکەندەر بەپشت بەستن بەمامۆستای خۆی ئەرستۆ گەورەترین ئیمپراتۆریەتی لەجیهان ئاواکرد، ئەوا ئەوانەی ئیمپراتۆریەتی ماد ـ پارس یان ئاواکرد پشتیان بەئەخلاقی زەردەشت بەست و ئەو رۆڵەیان بینی.

لەڕیشەی دەوڵەتی کۆیلەداری سۆمەری و میسری کۆن دا هەوڵە مەزنەکانی ریفۆرمخوازی پەرستگای راهیبە میسری و سۆمەریەکان شاراوەیە. هیچ پێکهاتەیەکی شارستانییەت و سیاسی

بەهێز بەبێ ئەوەی لەبناخەی خۆیدا پشت بەبەهایەکی ئایدیۆلۆژی بەهێز و تۆکمە ببەستێ بەدی نایێت. بەئەندازەی پێکهاتەی ژێرخانی بەرهەم هێنان ناسنامەی ئایدیۆلۆژیش کاریگەری دەکاتە سەر جوڵانەوەی دەوڵەت و شارستانییەتی تازە هەڵکشاو. ئەم کاریگەریانە بەیەکەوە دەکرێتە سەر سەرخان و ژێرخان یاخود لەناویەکدا کاریگەر دەبن و دەوڵەت یان شارستانییەت ئاوا دەکەن یاخود ئەوەی هەیە وەریدەچەرخێنن. تەنیا روون کردنەوەی دەوڵەت بەئابووری چەندە هەڵە و پڕ لەکەموکوڕیە، ئەوە بەتەواوی دیاریکردنی رۆڵی ئایدیۆلۆژیاش، شیکردنەوەی دەوڵەت بەدروستی ئەنجام نادرێ. هەروەکو دەزانرێ مارکسیزم لەم لایەنە بەناتەواوی مایەوە یاخود بەپێی پێویست رۆڵی بەئایدیۆلۆژیا نەدا. لەئەنجامدا ئەم پێناسە ناتەواوە، بۆتە هۆکارێکی سەرەکی هەڵوەشانەوەی سۆسیالیزمی بونیادنراو.

بەر لەوەی کۆنفیدراسیۆنی ماد ئاوا بکرێت، لەکەسایەتی ئەفسانەی **کاوە** بەرخودانی خێڵەکان بەئامرازی ئاسن بەرامبەر ئیمپراتۆرەکانی ئاشووری، لەبواری پراکتیك ــ سیاسی رۆڵێکی گرنگی بینیوە. بەرخودانەکانی سەردەمی هۆری، میتانی، نائیری و ئۆرارتۆیەکان، بەشێوەیەکی سەمبۆڵ لەکولتووری ناوچەکەدا گوزارشتی خۆی لەئەفسانەی **کاوەی ئاسنگەر** بینیوەتەوە. شرۆڤەیەکی راست سەبارەت بەو ئەفسانە و پێشکەوتنی لەمێژوودا راستیەکە، شەڕی گەلی مەعدەنکار لەپێناو ئازادی و پاراستنی وڵاتەکەیان ئەفسانەی کاوەی ئاسنگەر دەخوڵقێنێ.

ئەم دوو نەریتە بەهێزە، واتە شۆڕشە بەهێزەکەی ئیرادە و ئەخلاقی زەردەشت و بەرخودانی سەدان ساڵەی عەشیرەتەکان بەچەکی لەئاسن دروستکراو، لەسەمبۆڵی نەریتی کاوەی ئاسنگەر دەبێتە یەك و لەکەسایەتی مادەکاندا لەساڵی ٦١٢ ی پ.ز کۆتایی بەئیمپراتۆریەتی ئاشووری دێنێ. لەڕاستیدا ئەو تێکۆشانەی بەسەدان ساڵ بەردەوام بوو، لەم رێکەوتە بەسەرکەوتن ئەنجامگیر بوو. گەلانی رۆژهەڵاتی ناوین جەژنی **نەورۆز** وەکو جەژنی بەهار و ئازادی پیرۆز دەکەن کە دوای نەهێشتنی ئامرازی ستەمکاری هاتە ئاراوە. ئەمەش لەو کارەی حەزرەتی ئیبراهیم دەچێت کە کۆتایی بەو نەریتە ستەمکاریەی کۆیلەداری هێنا کە منداڵانیان وەکو قوربانی سەردەبڕن، ئەویش وەکو جەژنێك ماوەتەوە. هەردوو جەژنیش گوزارشت لەرزگاربوون لەنەریتی سیستەمی کۆیلەداری و ئامرازە سیاسیەکانی دەکات کە وەکو حەزیا دەبینران و گۆشتی مرۆڤیان دەخوارد.

رێکخستنی میدیەکان زیاتر بەشێوەی کۆنفیدراسیۆنی عەشیرت بوو. هەبوونی خێڵی پارسی لەناویدا لەکۆنفیدراسیۆنەکانی دیکەی جیا دەکردەوە. دەبێ ئاماژە بەوە بکرێ کە کۆنفیدراسیۆنی هۆری و نائیری لەڕەوشێکی هاوشێوەدا نەبوون. چونکە لەم خێڵ و تیرانە پێکدەهات کە هەمان زمان و کولتووریان هەبوو. هاوپەیمانێتی میدیەکان لەگەڵ بابلیەکان کە درێژە پێدەری ئەو

نەریتەی سۆمەریەکانن کە بەردەوام لەگەڵ گەلی شاخی لەنێو رێککەوتندا بوون، لەگەڵ ئەوەی کۆتایی بەئیمپراتۆریەتی ئاشووری هێنا، سەرباری پێکهاتە لاوازەکەی، دیسان لێرەدا یاسای خیانەتی لقێکی ئەو عەشیرەتە رۆڵ دەبینێ کە پەیوەندی خزمایەتییان لەنێواندا هەیە. دواتر کۆرشی پارسی لەئەنجامی پیلانێکدا کۆتایی بەدەسەڵاتی ئاستیاك هێناو دەسەڵاتی گرتە دەست. ئەو باڵادەستیەی لەخێڵە میدیەکان بۆ خێڵە پارسیەکان دەگواسترێتەوە، بەناوی **ئیمپراتۆریەتی پارس** ناو دەبرێت. لەرِیشەدا میدیەکان رۆڵی دامەزراندن دەبینن. بەلام وەکو هێزێکی لاو بۆ یەکەمین جار دەرکەوتنی **پارسەکان** بۆ سەر شانۆی مێژوو، دەشێ لەم گۆرِانەدا رۆڵ ببینێ. چونکە خێڵ و هۆزە بەرِیشە هۆریەکان لەماوەی ٢٥٠٠ تاوەکو ٥٠٠ ی پ.ز لەئەنجامی ئەو بەرخودانانەی کردوویانە ماندوو ببوون و لەپەلوپۆ کەوتبوون. لەکەسایەتی **کۆرش** دا وەك هێزێکی لاو دەرکەوتنی ئەخمینیەکان بۆ سەر شانۆی مێژوو رێکەوت نییە، کە هەمان زمان و کولتوورێکی هاوشێوەیان هەبوو و خێڵێکی پارسەکان بوون.

شوێنی میدیەکان لەمێژووی کوردا بینینی رۆڵی دەستپێشخەری سەردەمی کۆیلەداری کلاسیکە. هەروەها رووخانی ئاشوریەکان کە نوێنەرایەتی کۆیلەداری چاخە سەرەتاییەکانیان دەکرد، سەبارەت بەرِۆژهەلاتی ناوین و تەواوی مێژووی جیهانی شارستانییەت بەواتای کۆتایی سەردەمێك دێت. جیاوازی نێوان کۆیلەداری چەرخەکانی یەکەم و چەرخەکانی کلاسیکی، بەجیاوازی نێوان سەرمایەداری هۆڤ و سەرمایەداری شارستانییەت دەچێت.

لەیەکەمیندا توندوتیژیەکی بێ سنوور پەیرِەو دەکرێ، بەلام لەهی دووەمدا هەوڵدەدرێ سیستەم لەمیانەی ماف و رێساکانی دەست نیشان بکرێت. ئامرازە سەرەکیەکانی چەرخی یەکەم لەبرۆنز دروست دەکرا، هەرچی چاخی کلاسیکە لەبواری ئامرازدا سەردەمی ئاسن بوو. لەبواری ئایدیۆلۆژیدا چەرخی یەکەم پشتی بەمیتۆلۆژیای پادشای خوداوەند دەبەست، هەرچی ئایدیۆلۆژیای چەرخەکانی کلاسیکە پشت بەئاییینە تاکخوداییەکان و فەلسەفیەکان دەبەستێ. جیاوازی گرنگ لەبواری ئامراز و بەرهەم هێنان و ئایدیۆلۆژی و سیستەمی دەوڵەت لەنێوان هەردوو چەرخدا هەیە. لەجیاتی پادشای خوداوەند، پادشا بوو بەنوێنەری خوداوەند لەسەر زەوی، ئەمەش ئاماژە بە نەرمبوونێکی بایەخدار دەکات.

دوای رووخانی ئیمپراتۆریەتی ئاشووری چەمکی کۆیلەداری ئاماژە پێکراو ژێر خاك کرا. هەروەها چەمکی کۆمەلایەتی و ئەفسانەیی و ئاییینی کە ئیمپراتۆریەتی میدیا ــ پارس پشتی پێدەبەست، گەوهەر و رۆحی چاخی کۆیلەداری کلاسیکە. هەروەکو چۆن نەریتی زەردەشتی و ئیبراهیمی هێزی ئایدیۆلۆژی ئەم وەرچەرخانەی خولقاند، فیدراسیۆنی خێڵەکانی ناوچەکە

لەکەسایەتی **کاوەی ئاسنگەر** هەم ئامرازی ئاسنیان بەرهەم دەهێناو هەم لەپاراستندا بەکاریان دەهێنا، هێزی سەرەکی ئامادەکردنی قۆناخی کلاسیکی نوێیە. یەکێك لەهاوکاری و رۆڵی مەزنی شارستانییەتی رۆژهەڵات بۆ شارستانییەتی رۆژئاوا لەم خاڵەدایە. ئەو قۆناخەی سەردەمی کلاسیکی دەست پێکرد لەوڵاتی **میدیا** هەوێن کرا کە هزری ئازادی و رۆح و ئیرادەی زەردەشتی تێدا پێشخرا. قۆناخی بەرخودانی ٣٠٠٠ ساڵەی لەهۆریەکان دەستی پێکرد تاوەکو مادەکان بەردەوام بوو؛ راستینەی ئەو گەلە خۆڕاگرەی کاوەی ئاسنگەر بۆتە سەمبۆڵەکەی، لەکەسایەتی زەردەشتدا ئیرادەی ئازادی هێنا ئاراوە، هەرچەندە زێدە لەنێو مێژووی نووسراویشدا رەنگی نەداوەتەوە، لەڕاستیدا مەزنترین قۆناخی مێژووییە کە لایەنە ئازادیخوازیەکەی لەپێشە. بەگوزارشتێکی بەرجەستە تر، مێژووی سۆمەریەکان تاوەکو ئاشوریەکان کە مێژووی مەزنترین کۆیلەداریە و ناوی چاخی دێرینی لێدەنرێ تا چ رادەیەك راستیەکی بایەخدارە، ئەوا بەرخودانی ئیرادە و هزری ئازاد کە باپیرەوداپیرەی کوردان لەهۆریەکانەوە تا مادەکان رۆڵیان تێدا بینی و راستینەی گەلە خۆڕاگرەکان کە خێڵەکان بناخەیان پێکدەهێنا، بەهەمان ئەندازە راستیەکی بایەخداری مێژووە. لەکاتێکدا یەکێکیان مێژووی تاڵان و ستەمکاری چەوسێنەرانە، ئەویتریشیان مێژووی رەنج و ئازادی گەلانە کە لە رەنج و ئازادی خۆیان بەخاوەن دەردەکەون. دوا هەنگاوی وڵاتی میدیا هاوێشتراوە تا ئەم رادەیە بەهاکەی بایەخدارە. کاتێك لەتەواوی رۆژهەڵاتی ناوین، قەفقاسیا و تا ئاسیای ناوین وەکو جەژنی ئازادی و سەرلەنوێ لەدایکبوون و مەزنترین نوێبوونەوەی گەلان بەهادار دەبینرێ و ئەمەش لەنزیکەوە گرێداروی ئەم پێشکەوتنە مێژووییەیە.

شتێکی رێکەوت نییە کە رزگاربوون لەکۆیلایەتی چاخی کۆن سەبارەت بەشارستانییەت و ئایینەی گەلانی جیهان یەکێکە لەهەنگاوە مەزنەکانی ریفۆرم یاخود وەرچەرخان. لەئەنجامی ستەمکاری کۆیلەداری چاخی کۆن تەواوی ئەو بەهایانەی مرۆڤایەتی لەمیانەی کۆمەڵگای نیۆلیتیك بەدەستی هێناوە کەوتە ژێرەوەی مێژوو و هەروەکو بڵێی لەزینداندا بەندکراوە؛ میتۆلۆژیا و ئایینێکی وەها دەخوڵقێنرێ هەروەکو بڵێی بەهیچ شێوەیەك مرۆڤایەتیەکی ئازاد و یەکسانبوونی نییە. هەروەکو بڵێی چارەنووسی مرۆڤایەتی بەندایەتی و کۆیلایەتیە کەناتوانێ خاوەنی سێبەری خۆیشی بێت. جیهانێك ئاوا دەکرێت هەروەکو بڵێی سیستەمی شارستانییەتیکی هارو چەوسێنەر و سزادەر، تاکە سیستەمی پیادەکراوە. ئایدیۆلۆژیایەکی ــ میتۆلۆژی ــ ئایینی کە پادشاکان دەکات بەخوداوەند، رەنجدەران دەکات بەهۆڤ و دڕندە، لەتەواوی رۆح و هزرێکدا بەجێدەکرێت. ئەم داهێنانە نوێیەی کۆمەڵگای نوێ کە لەپەرستگاکانی راهیبەکانی کۆمەڵگای چینایەتی سۆمەر و میسریەکان ئاوا دەکرێت لەمێژوودا پێشکەوتنێکی مەزنە؛ بەڵام وون کردنێکی مەزنی مرۆڤایەتی

ئازادە. دیالەکتیکی مێژوویی ئەم قۆناخە بەمجۆرەیە. فەیلەسوفی ئەڵمانی **نیتشە** لەخۆڕا بەپشت بەستن بەزەردەشت شاکاری " **زەردەشت وای فەرموو**"ی نەنووسی. لەڕاستیدا ئەمە بەواتای ئەوە دێت کە یاخیبوونی ئیرادەی ئازاد کە زەردەشت و نەریتەکەی نوێنەرایەتی دەکات بەرامبەر بەخوداوەندی کۆیلەداری، واتە بەواتای لێپرسینەوە و شڵەژانێکی قووڵی سیستەمی کۆیلایەتی راهیبەکان و پادشا ــ خوداوەندەکانە. لەکاتێکدا رەمزی خوداوەندی ستەم و چەوسانەوە، واتە بتەکان دەهەژێنن و دەشکێنن، لەپێناو مرۆڤایەتی بەدوای رێگایەکی ژیاندا دەگەڕێن کە تواناکاری تەڤلیبوونی زیاتری هەبێت. یادگاریەکانی ئازادی کە لەسەردەمی نیۆلیتیك ماوەتەوە ــ یادگاری بەهەشتی ونکراو ـ دەبێتە ئومێدی نوێ و ئاواتەکانی ئازادی مرۆڤایەتی. خوداوەندی ئیبراهیمی کە بەخشندە و دۆستە ـ رێگای لەوەگرتووە مرۆڤ ببێتە قوربانی ــ و خوداوەندی زەردەشت کە لێپرسینەوەی لێدەکات و لەبەرامبەر تاریکایی رووناکی پایەدار دەکات، لەگەوهەری خۆیدا لەگوزارشتکردنی ئەم تێکۆشانە مەزنەی رەنج و ئازادی لەژێر پەردەیەکی ئایینی بەولاوە هیچ واتایەکی دیکە نابەخشێت. تەواوی تێکۆشانەکانی ئەم قۆناخە لەمیانەی شێوازی هزری میتۆلۆژی و ئایینی گوزارە دەکرێت. بەبێ شاز بوون، ئەمە بۆ تەواوی مرۆڤایەتی بەمرەنگەیە. ئەگەر بخوازین دەرك بەتێکۆشانی ئازادی و رەنج بکەین، ئەوا لەمیانەی شیکردنەوەی زمانی ئایین و میتۆلۆژیا دەتوانین سەرکەوتن لەمەدا بەدەست بێنین. هەروەکو دەگووترێ میتۆلۆژیاو ئایین، باسێکی خەیاڵی و بێ ناوەڕۆك نییە. بەپێچەوانەوە گوزارشتی مێژووی هەزاران ساڵەی مرۆڤایەتییە بەشێوازێکی هزری تایبەت بەخۆی. تاوەکو میتۆلۆژیا و ئایینەکان شینەکرێنەوە و لەمیانەی زمانێکی زانستیانە شرۆڤەیەکی راستی سەبارەت نەکرێت، ئەوا ناتوانرێ ئەو مێژووەی تا نزیکەی چاخی نیۆلیتیك بەپێناسەیەکی راست و گوزارشتێکی زانستیانە بگەیەنن و سەرکەوتوو بێت، ناتەواو دەمێنێ و چەوت دەبێ.

بەشێوەیەکی راست شیکردنەوەی نەریتی گەلەری کاوەی ئاسنگەر و بەرخودانی ئایدیۆلۆژی نەریتی زەردەشتی کە لە ولاتی (میدیا). "ولاتی مەعدەن". و (هۆریەکان). "خەڵکی شاخە بەرزەکان" ئەنجامدراوە، بایەخێکی مەزنی لەڕاست نووسینی مێژووی رۆژهەلاتی ناوین و جیهان لەخۆوە دەگرێت. ئەم بایەخە مەزنەش لەمیانەی ناوبژیوانی پارسەکان چەکی کلاسیکی شارستانییەت بۆ یەکەمجار بەرەو رۆژهەلات بەئاراستەی ناوەوەی ئاسیا و هیندستاندا گواستراوەتەوە. لەڕێگای کاریگەری پارسەکان لەئاسیای ناوین و هیندستان و چین قۆناخێکی نوێی مێژوویی دەست پێدەکات. ئیمپراتۆریەتی بنەماڵە لە چین، ئیمپراتۆریەتی مۆریا لەهیندستان، لەئاسیای ناوینیش یەکەم قۆناخەکانی بنەماڵەی مەتاو هون،، پێشکەوتنێکی گرێدراوی ئەم

کاریگەریەن. قۆناخێکی نوێ لەبابل دەکرێتەوە. قۆناخی بابلی لاو ئەنجامێکی ئەم کاریگەریەیە. هەروەها لەساڵی ٥٣٨ ی پ.ز ئازادکردنی یەهودیە بەندکراوەکان و گەڕانەوەیان بۆ قودس، پێشکەوتنێکی دیکەیە کە ئەنجامی زۆر گرنگی هەیە.

ئەم قۆناخە لەدایکبوونی عیسا و مەسیحیەت ئامادە دەکات. لەم قۆناخەی کۆچبەری و گەڕانەوەدا یەهودیەکان ئایینی یەهودی و نەریتی ئیبراهیمی و نەریتی زەردەشتیان کرد بەیەك و بووە خاوەن گەوهەرێکی ئایدیۆلۆژی دەوڵەمەند تر. رۆڵی یەهودیەکان زیاد دەبێت. ئەمەش بەجۆرێکە یەهودیەکان دەخوازن رزگاربوونیان لەژێر دەسەڵاتی بابلی و ئاشوریەکان وەکو پەیمانی خوداوەند و هاتنی مەسیح هەڵدەسەنگێنن. بەمجۆرە لەرۆژهەڵاتی ناویندا نەریتێکی بەهێزی مەسیح (فریاد رەس) و مەهدی دەردەکەوێت.

کاریگەریەکی دیکەی بایەخدار، ئەوەیە کە ئەو رێگایەی بەرەو چاخی کلاسیکی گریك ـ رۆمان دەچێت بەقووڵایی کاریگەری ئیمپراتۆریەتی ماد ـ پارسە. لەسەردەمی دەسەڵاتدارێتی میسر و ئاشووردا رەوشێکی وەها لەئارادا نییە چاخی گریك ـ رۆما بەسەربەخۆ پێشبکەوێت. هەربۆیە ناتوانرێ بگوترێ تاوەکو ساڵانی ٥٠٠ پ.ز رۆما و ئەتینا قۆناخێکی مێژوویی ئەوتۆیان بەخۆیانەوە بینیوە. لەچەندین ناوچەدا قۆناخێکی کۆنفیدراسیۆنی هاوشێوە بەرێوەدەچێت. ئەمانە لەبواری ئایدیۆلۆژیدا لەژێر کاریگەری قووڵی بابل و میسردان. ناودارەکانیان پەروەردەی خۆیان لەمیسر و بابل دەبینن. ئەوانەی بە پەروەردەی ئەم شوێنانەدا تێپەڕ نەبن ناشێ ببنە خاوەنی هێزێکی رۆشنبیری. ئەم ناوەندانە زانکۆی قۆناخن. **تالیس و فیتاگۆرس** کە فەلسەفەیان دەست پێکردووە بۆ ماوەیەکی درێژ پەروەردەیان لەم ناوەندانە وەرگرتووە. ئەم سەردەمە قۆناخێکە کە لەهەموو لایەنێکەوە رۆژئاوا بەرۆژهەڵاتەوە گرێدراوە. تاوەکو ٥٠٠ ی پ.ز ئەم گرێدانە بەشێوەیەکی قووڵ بەردەوام دەبێت. کاتێك ئیمپراتۆری پارس **کۆرش و داریوش** بەتەواوی بابل و میسر دەخەنە ژێر دەستی خۆیان (٥٣٨ ـ ٥٢٣ پ.ز)، ئەوکاتە شانسی رۆژئاوا پێشدەکەوێت. سەرەتا لەکەنارەکانی ئیگە، دواتریش لەنیمچەی دورگەی گریك قۆناخی بەخێرایی هەڵکشانی شارستانییەتی ئەتینا دەستپێدەکات. لەئەنجامی شکستی پارسەکان لەماراتۆن لەساڵی ٤٩٠ ی پ.ز بالابوون دەکەوێتە دەستی رۆژئاوا و پێشکەوتووترین قۆناخی کلاسیکی مێژوو دەست پێدەکات. هەڵکشانی فەلسەفە رێگای ئەوە دەکاتەوە کولتووری هێلینی دەرکەوێتەپێش. لەگەڵ کاروانە مێژووییەکەی ئەسکەندەری مەزنی قوتابی **ئەرستۆ** بۆ ئاسیا لەئیگە تا هیندستان و میزۆپۆتامیا تاوەکو میسر قۆناخی شارستانییەتی هێلینی بەکاریگەر دەبێت.

تەنانەت ئەم باسە کورتەش زۆر بەشێوەیەکی روون و ئاشکرا نیشاندەدات کە هێلینیـەکان لـەو رێگایـەوە پێشـکەوتن کـە مادەکـان و پارسـەکان کردیانـەوە. رێگـا تـەنیا بەشـێوەیەکی تـەکنیکی (لەشاری ساردی ئیگە تاوەکو پایتەختی ئێران پەرسە پۆلیس وەکو " رێگای پادشا " نەکراوەتـەوە. ئەوەی گرنگترە لەمیانەی ئەخلاقی ئازاد و فەلسەفەی زەردەشت هزری چاخی کۆن شیکراوەتەوە و تێپەڕکراوە. ئەوەی بەشێوەیەکی سەرەکی رێگای فەلسەفە و شارستانییەتی یۆنـانی کردۆتـەوە ئـەم پێشکەوتنەیە. تەنانـەت کاتێـك لێکۆڵینـەوە سـەبارەت بـە **مێـژووی هـیرۆدۆت** پێشـبخرێت، زۆر بـەڕوونی ئـەم مەسـەلەیە دەردەکەوێتـەڕوو. بەقورسـایی میتۆلۆژیـای یۆنـانی لـەژێر کاریگـەری گونجاندنی میتۆلۆژیای هۆری و هیتییەکان پێکهاتووە. ئامرازەکـانی مـس و ئاسـن لێرانـەوە چووە. بەکورتی لەئامرازە تەکنیکیەکان تاوەکو دەگاتە کەرەستە ئایدیۆلۆژی و سیاسـیەکان شارسـتانییەتی گریك، لەرێگای ئەنادۆڵەوە لەژێر کاریگەری پێشکەوتنی زنجیرەی هـۆری، هیتیـت، لـوویی، فریگیـا، لیـدیا، مـاد و پـارس پێکهـاتووە. کاریگـەری بابـل، میسـر و فینیقیـەکان بەپلـەی دووەم دێـت. مەعریفەتی گریکەکان ئەوەیە کە بەباشی رۆڵی گواستنەوە و بە سـەنتێزکردن دەبیـنن. لەمیانـەی ئەم سەنتێزە رۆڵی پێشەنگایەتییان لەهەڵمەتی فەلسەفەی مێژوو کردووە، هەروەها لەسەرووددا لە بواری بیناسازی لەگۆڕەپانی هونەریشدا توانیویانە قەڵەمباز ئەنجام بدەن. پێشخستنی ئـەدەبیاتێك کـە لەگـەڵ **هـۆمیرۆس** دەسـتی پێکـرد جیـا لـەتیۆلۆژیا (خوداناسـی) دەسـکەوتێکی گرنگـی شارستانییەتی یۆنان (گریکە).

پەیوەندی تەواوی ئەم پێشکەوتنە مێژووییانە لەگەڵ رۆحی ئازادیخوازی کوێستانەکانی میـدیا پێویسـتی بـە هەڵسـەنگاندنێکی بایەخـدار هەیـە. کاتێـك میتۆلۆژیـا و ئـەدەبیاتی گریـت بەباشـی لێکۆڵینـەوەی سـەبارەت ئەنجامـدرا، ئـەوا بەشـێوەیەکی سـەرنج راکـێش ئـەم پەیوەندیـە دەرکـی پێـدەکرێت. بـەبێ ئـەوەی جولانـەوەکانی مادەکـان هـەبێت، شارسـتانییەتی یۆنـانیش نـەدەبوو، بەگوزارشـتێکی دیکـە پێشـکەوتنە زانراوەکـانی چـاخی کلاسـیك بەدینـەدەهات، بـەڵکو وەکـو شارسـتانییەتی گریـك رەوشـێکی هاوشـێوەی کۆیلـەداری چـاخی دێـرینی بەخۆیـەوە دەبـینی. واتـە بەدرێـژایی ٣٠٠٠ سـاڵ قۆنـاخی هۆریـەکان و هیتیتـەکان و تەنانـەت میـدی و پارسـەکان کـەش و زەمینەی ئـەم پێشکەوتنەیان ئامـادە کـرد و لـەرێگای پێشـکەوتنەکانی ئـەنادۆڵ لـەجیاتی شـێوازی کۆیلایەتی میسریەکان، لەشارستانییەتی گریکیدا بەشێوازی رۆژئاوا رێگای لەپێش ئازادیەکانی تاك کردەوە. بەمجۆرە بەشێوەیەکی راست دانانی دیالەکتیکی مێژوو، بایەخێکی مەزنی هەیە بـۆ ڕاسـت دەرککردن بەو رێگایەی کە دەچێتە شارستانییەتی رۆژئـاوا. تێگەیشـتنێکی واقیعیانـەی پەیوەنـدی نێوان رۆژهەڵات ـ رۆژئاوا گرێدراوی ئەمەیە. دانەنانی ئەم پەیوەندییـە لەلایـەن مێـژوو نووسـانی

ڕۆژئاوا و تازەبەتازە تاوتوێکردنی ئەم بابەتە کەم و کوڕیەکی مەزنە. بەڵام هەوڵدان بۆ بەلاوەنانی ئەم کەموکوڕیەش پێشکەوتنێکی بایەخدارە.

لەگەڵ رووخانی ئیمپراتۆریەتی پارس لەساڵانی ٣٣٠ پ.ز لەلایەن ئەسکەندەری مەزنەوە، پێشکەوتنی نوێ لەشارستانییەتی میزۆپۆتامیا بەدی دێت. ئیتر لەسەربنەمای شارستانییەتی ڕۆژئاوا هەندێ پێشکەوتن کاریگەری لەسەر ناوچەکە دەکات. ناولێنانە نوێکانیش هەروەکو ناولێنانی سۆمەریەکان نوێنەرایەتی راستینەی ناوچەکە دەکات. هێلینیەکان لەیەکەمین هەنگاودا کۆنترین گەلانی ئەنادۆڵ، ترودا، فیرگیا، لیدیا و لوویەکان لەناو کولتوورەکانی خۆیان دەتوێننەوە. ئەم تواندنەوەیە لەو سنوورانە دەوەستێ کە بنەچە کوردەکان تێیدا باڵادەستن. هێزی کولتووری کوردە سەرەتاییەکان ڕۆڵی لەمەدا یەکلاکەرەوەیە. پێکهاتەی بەهێزی خێڵەکی دزەکردنەکانی دەرەوە بۆ ناو کولتوور و زمان ئاستەم دەکات. کولتوورێکە زۆر بەئاستەمی دووچاری گۆڕان دەکرێت. لەکولتووری هێلینیدا لێکۆڵینەوەکانی میدیا یەکێکە لەبابەتە سەیرەکان. زەقترین نموونەش، پادشایەتی کۆماگەنەیە کەناوەندەکەی ئادیامانە. ئەم دەوڵەتەی لەدوای ئەسکەندەر، لەسەربنەمای قۆناخی ماد ـ پارس لەساڵانی ٣٠٠ پ.ز هەڵکشانی بەخۆیەوە بینی تاوەکو سەردەمی ڕووبەڕووبوونەوەی یەکتری ساسانی و ڕۆمانیەکان نزیکەی ٥٠٠ ساڵ بەردەوام دەکات. پادشایەتی کۆماگەنا لەم ساڵانە نموونەیەکی بریقەداری قۆناخی کلاسیکە. لەگەڵ ئەوەی ناوەندە سەرەکیەکانی ئادیەمان و سامساتە، تاوەکو مەلاتیا، مەرەش، عەنتاب، ئورفا و ئەلازخ درێژ دەبێتەوە ـ **زۆگما** کە لەم قۆناخانەی دواییدا بابەتێکی ڕۆژانەی پێکدەهێنا، ناوەندێکی گرنگی ئەم قۆناخەیە. دیسان وێرانە و پاشماوەکانی نەمرود کە هەشتەمین سەیر و سەمەرەی دونیایە لەم قۆناخەدا ماوەتەوە. بەکانزاکاری بەناوبانگە. هێڵی تێپەڕبوونی ڕێگای بازرگانی ڕۆژهەڵات ــ ڕۆژئاوا، باکوور ـ باشوورە. تەواوی ئەو موڵك و هزرانەی لەمیسر، میزۆپۆتامیا، ئێران، قەفقاسیا و ئەنادۆڵ و یۆنان دەهاتن، لەناوەند و کەناڵەکانی ئێرە دەرفەتی مامەڵە و بازاڕی هەبوو.

هەربۆیە کولتووری هێلینی تەواو سەنتێزێکی کولتووری ڕۆژهەڵات ــ ڕۆژئاوا پێکدێنێ. لەپەیکەر و بیناسازیەکاندا زۆر بەسانایی دەتوانرێ ئەم ئەنجامە بەدەست بهێنرێ. هەربۆیە وەکو کولتوورێك هەڵدەسەنگێنرێ کە بۆ یەکەمین جار لەمێژوودا سەنتێزی ڕۆژهەڵات ـ ڕۆژئاوای پێك هێناوە. لەسەرتاسەری جیهاندا پەیوەندی نیشاندان بەرامبەری هۆکارێکی گرنگی لەم راستینەیەدا شاراوەیە. شارستانییەتیکی دیکە تاوەکو ئێستا ئەم سەنتێزەی بەشێوەیەکی وەها پرشنگدار نیشان نەداوە. سەبارەت بەسەنتێزی شارستانییەتەکان پێویست دەکات بەبایەخەوە هەڵوەستەی لەسەر بکرێ و تاوتوێ بکرێت. خاڵی گرنگتریش ئەوەیە تەواوی شارستانییەتەکانی دواتر، کاریگەریەکی

یەکلایەنەیان بەبنەما گرتووە. ئەو لایەنەی بەگرانی دەرکەوتۆتەپێش سەنتێز نییە؛ بەڵکو لەمیانەی هزرێکی داگیرکاری بەتەواوەتی رێگای زاڵکردنی بیرۆکەی خۆی هەڵبژێردراوە. ئەمڕۆکەش شارستانییەتی ئەورووپا، لەڕاستیدا لەمیانەی بەتەواوی باڵادەستکردنی بیرۆکەی خۆی دەجولێتەوە. لەچاخە یەکەمینەکاندا هەڵوێستی شارستانییەتی رۆژهەڵاتیش بەم شێوازە بوو. بەڵام ئەوەی لەکۆماگەنا بەدیهاتووە، سەنتێزێکی خوڵقکارە و نوێنەرایەتی یەکەمین نموونەی بایەخداری دەرفەتی سەنتێزی شارستانییەتەکان دەکات. لەگەڵ ئەوەی گەلی سەرەکی کۆماگەنا بەشێوەیەکی زیاتر ئەو گروپە خێڵەکیانەن کە نزیکی کوردەکانی رۆژگاری ئەمڕۆمانن، لەئەرمەنیەکان، لوورییەکان، هێلینیەکان و گروپی ئاشووری بەڕیشەی سامی پێکهاتووە. مەزەندە دەکرێ بەکوردبوون لەم قۆناخەدا پێشکەوتنێکی گەوهەری بەخۆیەوە بینیوە. لەکاتێکدا لوورییەکان و هێلینیەکان دەتوێنەوە، ئەوا کوردان و ئەرمەنیەکان وەکوقەومی حاکم بایەخدار دەبن. لەکاتێکدا ئەرمەنیەکان زیاتر لەبواری کانزاکاری و پیشەکاری کاری دەست پێشەنگایەتی دەکەن، ئەوا کوردان لەکشتوکاڵ و بەخێوکردنی ئاژەڵدا باڵادەستن. لەم قۆناخەدا نزیکترین دراوسێی کۆماگەنا پادشایەتی پالیمێرای ـ سوریایە. **زەنۆبیا** کەدوا شاژنە لەساڵی ٢٦٨ ی ز بەدیلی دەکەوێتە دەست ئیمپراتۆریەتی رۆما ئاورلیوس و کۆتایی بەپادشایەتیەکەی دێت. وەکو شیمانە دەکرێ لەئەنجامی ململانێ و پێکدادانەکانی نێوان رۆما ـ ساسانی کە دوای ساڵانی ٢٥٠ ی زایینی زیادی کرد، رێگای لەپێش پەرتەوازەبوونی پادشایەتی کۆماگەنا و دابەشکردنی لەنێوان هەردوو لایەن دەکاتەوە.

دوای ئەمە قۆناخی پێکدادانێکی بەرفراوانی نێوان ساسانی و رۆمایە. ئەم پێکدادانە رێگا لەپێش رووخانێکی زیاتر دەکاتەوە. پۆتانسیەلی بەهێزی ناوچەکە، لەنێو هەلومەرجی شەڕدا ئەو هێزەی شارستانییەت بەدەست ناهێنێ کە مافی خۆیەتی؛ ناچاردەبێ بەشێوەی میرنشینی بچووك و گروپی خێڵەکی درێژە بەهەبوونی خۆی بدات. بەگوێرەی هێزی لایەنەکان، ئەم لاو ئەولاکردن، هەروەکو بڵێی بۆتە سیاسەتێکی سەرەکی. قۆناخی هاوشێوەی ئەمە، لەڕاستیدا لەسەردەمی نیۆلیتیکەوە بەردەوام بووە. ناوچەکە دەبێتە شوێنگەی قەڵەمباز و تەشەنە کردنی کولتوورەکان. هێڵی بڵاوبوونەوەی رۆژهەڵات ـ رۆژئاوا و باکوور ـ باشوور سەبارەت بەتەواوی کۆمەڵەکانی مرۆڤ بەردەوامی بەم رۆڵەی دەدات. بۆ نموونە لەبەرئەوەی میسر و میزۆپۆتامیای خواروو ناوچەی دابڕاو و تایبەتمەندێتی هاوشێوە نیشاندەدەن، بەبێ ئەوەی لەدەرەوە ناچار بکرێت بەهەزاران ساڵ پێشکەوتنەکان بەردەوام دەکات. هەرچی کەوانەی زاگرۆس ـ تۆرۆسە بەپێچەوانەوە ناوچەی سەرەکی بڵاوبوونەوەی هەرسێ کیشوەرە. بۆ ماوەیەکی درێژخایەن ناتوانێ درێژە بە شارستانییەتیکی تایبەت بەخۆی بدات. لەهەر قۆناخێکدا هێزەکانی داگیرکاری و تاڵان کە لەهەر

چوارلاوە دێن دەرفەت بەمە نادات. تەنیا لەڕەوشی هاوسەنگی هێزەکاندا بەشێوەیەکی رێژەیی، ناوچەکە دەتوانێ پێشبکەوێت. لەسەردەمی هۆری و میتانی و میدیەکانیش پێشکەوتن ئەنجامی هاوسەنگی بەمجۆرەیە. لەم بارەیەوە بریقەدارتین و هەمیشەییترین نموونە پادشایەتی کۆماگەنایە. پێکهێنانی سەنتێزێکی بەهێز گەوهەرەکەی لەم رەوشە سەرچاوە دەگرێت. لەبەرئەوەی ئاشنای شوێنەواری سەرجەم کولتوورەکانە لەهەرس کردن و گەیشتن بەسەنتێزی نوێ خاوەن شوێنگەیەکی بەتوانایە. لەقووڵاییدا موحافەزەکاریەکی نییە. چەندین کولتوور دەتوانن لەگەڵ یەکتردا بژین. هەروەکو بڵێی ناوچەکە مۆزائیکێکی زمان و ئایین و کولتوورەکانە، ناوچەی پەیکەری نەمرود و مۆزائیکی زۆگما بەباشترین شێوە ئەمە نیشان دەدات. رێبازی تەواوی کولتووری رۆژهەڵات و رۆژئاوا لەو پەیکەر و مۆزائیکانە رەنگدەداتەوە. لەشێوەشدا سپی و رەشن، هێڵی سامی و ئاریان لەخۆوە گرتووە. لەشێوازی ژیان و باوەڕیدا هەمەڕەنگیەکی هاوشێوە بەرچاو دەکەوێ. هەروەکو بڵێی ناوچەی کۆبوونەوەی خەرمانی زمان و ئایین و فاکتەرەکانی دیکەی کولتوورە. لەبەرئەوەی تەواوی ئەم گەوهەرانە لەکۆماگەنا بووە بەسەنتێز و کۆبۆتەوە بایەخدارە. بەدرێژایی هەزاران ساڵ لەخۆوەگرتنی تایبەتمەندێتی کەش و هەوایەکی ئەفسوونی و پیرۆز، بەهۆی ئەم راستینانەیە.

بلیمەتی سەرەکی مرۆڤایەتی لەقووڵایی نیۆلیتیکدا شاراوەیە؛ لەوێ خوڵقاوە و پێشکەوتووە. دەرکەوتنە شکۆدارەکانی پێغەمبەرایەتی و دەزگابوونی دیسان هێزێکی دیکەی زایینی کولتوورە. ئەو رێگایەی بەرەو فەلسەفەی یۆنانی چووە، بەم ناوچەیەدا، بەشوێنپێی نەریتی زەردەشتدا تێپەڕیوە. ئەمەش سەرچاوەی خۆی لەجیاکاری مەعریفی ناوچەکە وەردەگرێت. سەرەکیترین ناوچەی لەدایکبوونی کولتووری خوداوەندی ژن ودایکە. خوداوەندە ژنی هۆری **هەپتا**، دواتر وەکو یەکەمین دایك لەکتێبە ئایینیە پیرۆزەکاندا بوو بە **حەوا**. لای هیتیتیەکان بووە بە **کوپاپا**، لای فریگیەکان **کیبەلە**، لای عەرەبەکان بووە بە **قیبلە** و لە مەککە (کەعبە) جێگیرکراوە. لەریشەی هەموویاندا کولتووری **ستێرك** هەیە، کە لەئاسمان لەمیانەی ئەستێرەکان نوێنەرایەتی خوداوەندی ژن، خوڵقێنەری نیۆلیتیك دەکات. لای سۆمەریەکان بوو بە **ئینانا ـ عەشتار**، لای میسریەکان بووە بە **ئیسیس**، لای یۆنانیەکان **ئافرۆدیت**، رۆمانیەکانیش **ڤینۆس**، لای مەسیحیەکان بووە بە **مەریەم**.

لەمیانەی تەواوی بەڵگە مێژووییەکان ئەمە سەلمێنراوە کە سەرچاوە رەسەنەکانی کوردان لەدوای کۆتایی هاتنی قۆناخی دواترین بەستەڵەکی مەزن لەسەردەمی ٢٠ هەزار ساڵ پ.ز کەوانەکانی ناوەوەی هێڵی زاگرۆس ـ تۆرۆس کە بەشی سەرو و ناوەوەی دیجلە و فوراتە چ لێکۆڵینەوە ئاسەوارناسی و زماننناسیەکان بێت، یاخود عەشیرەتناسی بێت گەلێك بەڵگە سەبارەت

بەمە پێشکەش دەکەن و لەگەڵێك لایەنەوە ئەم راستینەیە دەسەلمێنین. گرنگتریش ئەوەیە، ئەو ناوچە و گەلەیە کە شۆڕشی کشتوکاڵ و ئاژەڵداری و چاخی گوندەکانی خوڵقاند و پێشیخست. هەروەها ئەمەش سەلمێنراوە کە یەکەمین کۆمەڵگای چینایەتی توانستە ماددی و مەعنەویەکانی لەم کولتوورە وەرگرتووە. لەم قۆناخە بەدواوە تاوەکو مێژووی نووسراوەی سۆمەریەکان بەزمانی سۆمەری بەواتای " گەلی شاخی " کوردی، باس لەگەلی ئەم ناوچەیە دەکات. ئەم زاراوەیەی کە هەرە دوایی لەلوورییەکانیان وەرگرت لای یۆنانیەکان بووە **کوردینا** (مەملەکەتی کوردان)، **سنجاری** سوڵتانی سەلجوقی کاریگەری زمانی فارسی لەسەر بوو جارێکی دیکە ناوچەکەی بە**کوردستان** ناوبردووە. ناوەکانی هۆری، گۆتی، کاسیت، میتانی، نائیری، ئۆرارتۆ و مادەکان بەردەوامی ئەم نەریتەیە، ئەم ناوانەن کە لەقۆناخە جیاجیاکاندا بۆ کۆنفیدراسیۆنی عەشیرەت و دەوڵەتەکان پێشدەخران. خوازراوە هەمان قۆناخی زمان، کولتوور و ئەتنیك باس بکرێت. گۆڕینی ناو لەلایەن دراوسێکانیان کە پەیوەندییان لەگەڵ گروپە ئەتنیکی و ناوچەکە دا هەیە و بەتایبەتی لەلایەن خۆیانەوە ئەنجامدراوە. نابێ جیاوازی ناو و رێگا لەپێش نەناسراوی و ئەنجامێکی وەها بکاتەوە کە دیاردەی جیاوازن. گەلێك قۆناخی کۆمەڵایەتی کە لەمێژوودا رەوشیان هاوشێوەی ئەمە بووە لەمیانەی زاراوەی هاوشێوە گوزارشتکراوە.

سەرەکیترین تایبەتمەندێتی گروپەکانی بنەچەی کورد لەمێژووی چاخی کۆیلەداری، جیاوازی نێوان پێکهاتەی خێڵە خۆڕاگرە لەناوخۆ داخراوەکان و چینی سەرووە کە لەسەربنەمای بەکرێگیراوێتی پەیوەندییان لەگەڵ چینە سەردەستەکانی دراوسێکانیان بەستووە کە شارستانییەتی بەهێزتریان ئاواکردووە. ئەمانە رۆڵی دابڕانیان دەبینی. هەروەکو چۆن بەگوێرەی تایبەتمەندێتی کۆمەڵگاکانی خۆی بەرەو قەوارەیەکی سیاسی نەچوون، بەناوی هێزە دەرەکیەکان لەپێناو کۆنترۆڵ و چاودێریکردنی کۆمەڵگای خۆیان، بەشێوەیەکی بێناوەرۆك نوێنەرایەتیکردنی پێکهاتە سیاسی یە بیانیەکانیان کردووە بەهونەرێکی سیاسی. ئەم شوێنگەیان رێگا لەوە دەگرێت لەمێژوودا رۆڵێکی پێشکەوتووخوازی و خولقکار ببینن. ئەوەی ئەرکی پاسەوانی بێت، خولقکار نابێت؛ بەناوی هەندێکی ترەوە بەردەوام کاری کۆنترۆڵ دەکەن. لەم لایەنەوە چینی بەکرێگیراوێتی باوی کورد چینێکی بەکرێگیراوی هەرە بێ بەرهەم و بێ شەرەف و خائینە بەرامبەر بە رەچەڵەکی خۆی کە مێژوو ناسیوویەتی. بێگومان لەهەر چوار لاوە گەمارۆدان کاریگەریەکی دیاریکراوی هەیە. بەڵام دیسان زۆر پووچن، تەنانەت کاتێك دەرفەتیش دەڕەخسێ، لەبەرئەوەی لەبۆهێڵەکانیان بەجێ بووە، بەلای هیچ پێشکەوتنێکی بەپلان و باوەڕ و خولقکار ئاراستە ناگرن. تەنانەت ئەو یاخیبوونانەی پێشەنگایەتیشیان کردووە، بەهۆی بەرژەوەندی تەسکی بنەماڵەیی و بەکارهێنانیان

لەلایـەن هێـزە دەرەکیـەکان روویـداوە. لـەو قۆناخـەی کـە مێـژوو دەسـتی پێکـردووە تاڕۆژگـاری ئـەمڕۆمان، ئـەم تایبەتمەندێتیـە بـەردەوام بەلایـەنی خراپـدا کاریگـەر بـووە. زەقتریـن و سـەرنج راکێشترین نموونەی ئەمە **ئەنکیدۆ**ی یەکەمین داستانی نووسراوەی مێژوو **داستانی گلگامێش** ە کە لەچیا بەشێوەیەکی سەرەتایی دەژیت و لەلایـەن بەڕێوەبەرایـەتی شـاری سـۆمەریەکان لـەرێگای ژن دەخەڵەتێنرێ و لەلایەن گلگامێش بۆ نێچیرکردنی رێبەری دارستان، واتە بۆ نێچیرکردنی سـەرۆك خێڵی خۆی بەکاردەهێنرێ. ئەو هۆڤـەی کـە پێویسـتە وەکـو رێبـەری خێـڵ بناسـرێت، لەدارسـتاندا ناوی **همبابایە** کە دەگیرێت، لەکاتێکدا گلگامێش دەڵێ نەیکوژین و بەکاری بێنین، سەرەڕای ئـەوەی ئەنکیدۆ دەیناسێ و لەوانەیە خزمیشی بێت، ئەمە بەمەترسی دەبینێ و دەڵی "بیکوژن". لەو رۆژە بـەدواوە بـەکرێگیراوان بـۆ ئـەوەی ئـەرکی خۆیـان جێبـەجێ بکـەن، نێچـیرکردنی ئـەو رێبەرانـە بەهونـەرێك دەزانـن کـە وڵات و عەشـیرەتیان دەپـارێزێ. ئـەم هەڵوێسـت و سیاسـەتەی کـە لەپادشـا پادشاترە لەسەردەمی گلگامێش لەئەنکیدۆوە تا رۆژگاری ئەمڕۆمان بەبێ لەدەستدانی خێراییەکەی بەردەوام بووە.

لەگەڵ ئەمەشدا ئەو گەلەی کە بەردەوام سروشت و هێزی داگیرکەرە دەرەکیەکان لەنێو رەوشی بـەرخودان دابـووە و لەبەرئـەم هۆکـارەش نـەیتوانیوە لەئاسـتێکی پێشکەوتوودا هێـزی بـەلاوەنانی فـۆرمی خێڵـەکی نیشـانبدات بۆتـە پـارێزەر و درێژەپێـدەری زمـان و کولتـوور و وڵات. لەکاتێکـدا بـەکرێگیراوە سەردەسـتەکان زمـان و کولتـووری هێـزی شارسـتانییەتی بیانیـەکان لـەنێو بنەماڵـەی خۆیانـدا زاڵ دەکـەن، زمـان و کولتـوور و شـێوازی ژیـانی گـەلیان بچووك بینیـوە؛ هـەروەکو چۆن کیسەڵ بەسەدەفی خۆی رازی نابێت، زمان و کولتووری گەلیان بچووك بینیوە. سەرباری ئەوەی ئەم راستینەیە کۆنترین و خوڵقکارترین زمانی شۆڕشی کشتوکاڵی و ئاژەڵداری یە، ئەوە روون دەکاتـەوە کە بۆچی زمـانی کـوردی پێشـنەکەوتووە؛ هـەروەها ئەمـەش روون دەکاتـەوە کـە بۆچـی بەشـێوەی چـەندین ناوچـە و خێـڵ بەدواکـەوتوویی و جیـاواز ماوەتـەوە. ئەگـەر زمـان و کولتوورێـك وەکـو زمـانێکی نووسـراوەی پـەروەردە بـەدەزگا نـەبێت و پێشـنەکەوێت ئـەوا بـەپێی کـات لەنێوچـوونی راستیەکی دەست لێبەرنەدراوە. سەرەڕای ئەم تایبەتمەندێتیـەی کـات سـەبارەت بەتوانـەوە، تـاوەکو ئێستاش بەهێزی مانەوەی شێوە زاراوەکانی زمانی کوردی، بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە گروپەکانی گەل بەشـێوەیەکی بـەهێز و کاریگـەر رۆڵـی بـەرخودان و پاراسـتنیان بینیـوە. هەرچـەندە چـینە سەردەستەکانیان نامۆ و بێ کەسایەتی بوونـە، ئـەوا راسـتیەکی دیکـەی گـرنگ ئەوەیـە کـە کوردان وەکـو گـەل بـەو ئەندازەیـە بـەئازادی و رەسـەن ماونەتـەوە. بـۆ نموونـە ئـەوەی سـۆمەریەکان، میسـریەکان، گریکـەکان و رۆمـای خوڵقانـد شـوێنگەی رێبەرایـەتی چـینە سەردەسـت و

چەوسێنەرەکانە. ئەمانە لەمیانەی تواندنەوەی گەلەکانیان ئەم رۆڵەیان بینیوە. هەرچی لای کوردانە، چینی سەردەست بەردەوام لەم رۆڵە رای کردووە؛ بەشێوەیەکی سنووردار بەرێوەچوون و پاراستن و مەزنکردنی بنەماڵەی خۆی وەکو سەرەکیترین سیاسەتی ئەم جیهانە بینیوە. بێگومان ئەگەر ئەم رۆڵەیان یەکلاکەرەوەش نەبێ، وەکو هۆکارێکی گرنگ ئاماژە بەوە دەکات بۆچی کوردان نەیانتوانیوە بەشارستانییەتی بەهێز بگەن.

سەرەڕای ئەم لایەنە نەرێتییانە، رۆڵی کوردان لەچاخی یەکەمدا بایەخێکی مەزنی لەخۆوە گرتووە. هەروەکو تاڕادەیەك روون کرایەوە، وەکو ناوچەیەکی سەرەکی پەلهاوێشتن و سەنتێز شوێنگە و رۆڵیان لەگۆڕانکاری و گواستنەوەی شارستانییەتدا مەزنە. کوردان یەکێکن لەو کولتوور و گەلە سەرەکیانەی چاخی یەکەمیان خوڵقاند. لەتەواوی ئەو شارستانییەتانە و بەدەوڵەت بوونە ناوەندیانەی لەئێران، ئەنادۆڵ، رۆژهەڵاتی دەریای سپی و میزۆپۆتامیا ئاواکراوە بەردەوام رۆڵێکی کارایان بینیوە و هاوبەشێتیان کردووە؛ وەکو چەندین بەرێوەبەر و فەرمانبەر خزمەتیان کردووە. سەبارەت بەتێگەیشتنی مێژووی کوردان ئەم تایبەتمەندێتیانە گرنگە. لەمێژوودا بەدەگمەن قەوارەی تەنیا تایبەت بەکوردان دەبینرێ؛ بەڵام مسۆگەر لەهەر قەوارەیەکی دراوسێدا رۆڵی گرنگیان هەیە.

تایبەتمەندێتیەکی دیکەی کوردان، یەکینەی سیاسی فیدراڵ و پێکهاتەی خێڵە بەرگریکارەکانە کە زمان و کولتووریان پاراستووە. لێکۆڵینەوەی چاخی یەکەم و مێژووی کوردانی دواتر لەمیانەی ئەم فۆرمیلە سەرەکیانە دەبێتە نزیکبوون و هەڵوێستێکی واقیعی. چونکە نموونە رەسەنەکەی وەهایە مێژوویێکی نییە کە لە خۆمانەوە دروستمان کردبێت. لەڕاستیدا مێژوویێکی وەهاش جێگای باس نییە کە ستایشی بکرێت. ئەو دەوڵەت و شارستانییەتانەی سەردەستەکان ئاوایان کردووە، ناشێ جێگای شانازی بێت. تەنیا پەند و وانەی لێ وەردەگیردرێت. سەبارەت بەگەلان لەم گۆشە نیگایەوە تەماشاکردنی مێژوو هەم واقیعی یە، هەم دادوەرانەترە و دەرفەتی ئەوە دەڕەخسێنێ کە بە بەهاکانی ئازادی گرێدراو بن، لەجیاتی ئەوەی لەمیانەی پیاهەڵدان و هەڵوێست سەبارەت بەمێژوو نیشان بدرێت، هەڵوەستە کردن لەسەربنەمای ئەوەی کە رەنج و ئازادی، واتە رۆڵی خوڵقکاری چۆن بووە، بەکامە قۆناخ تێپەڕیوە و لەئەنجامدا رێگای لەپێش چی کردەوە، پەند و ئەزموونی زیاتری لێدەکەوێتەوە. بەمجۆرە مێژوو واتایەکی مەزن لەخۆوە دەگرێت و هەنگاو هاوێشتن سەبارەت بەخوڵقێنەرە راستەقینەکانی مێژوو رۆڵێکی رۆشنکەرەوە دەبینێ.

کوردان نوێنەرایەتی یەکەمین و گەورەترین کولتووری خوڵقینەری سەردەمی نیۆلیتیك دەکەن. بێگومان بەهەڵواسراوی مانەوەیان لەقۆناخی نیۆلیتیکیش، بۆئەوە دەگەڕێتەوە کە

بەهەزاران ساڵ بەفووڵایی ئەم ڕۆڵەیان بینیوە. هەروەکو بڵێی هەموو هێزی خۆیان لەخولْقاندنی شۆڕش و کۆمەڵگای نیۆلیتیک بەکارهێناوە. گەلێك تا چ رادەیەك بەقووڵایی و بۆ ماوەیەکی درێژخایەن لەنێو کولتوورێك و شێوەیەکی کۆمەڵگادا ژیابێت، ئەوا بەو ئەندازەیە لەشێوەکانی دواتر بەپاشکەوتوویی ماوەتەوە. کاتێك لێکۆڵینەوە سەبارەت بەدیاردە و مێژووی کورد دەکرێت، بەردەوام پێویست دەکات ئەم ڕێسا گەردوونیە ڕەچاو بکرێت. بەشێوەیەکی گشتی هێزە لاوەکان شارستانییەتی جیاواز پێشدەخەن. لەسەردەمی فیوداڵی و چاخەکانی نزیکدا تادێت ڕۆڵی کوردان بێکاریگەر و کەم دەبێت؛ ئەو هێڵ و مەیلەی لەچاخەکانی یەکەمدا تێیکەوتوون بەردەوامی پێدەدەن. ئەو گەل و کولتووره سەرەکی و شکۆدارەی دەستپێکی مرۆڤایەتی، پێ بەپێ بەدایکێکی بەساڵاچوو دەچێت. ئەو ڕۆڵانەی بەدەستی خۆی خولْقاندی و لەبێشکەدا گەورەی کردن، ئەو مرۆڤایەتیەی مەزن بووە، خۆی لێ نەناس دەکات. ئەمە سەرەکیترین تراژیدیای کوردانە، لەڕۆژگاری ئەمڕۆشماندا ئەم تراژیدیایە بەشێوەیەکی زۆر بەهەژمەت بەردەوامە؛ لەڕاستیدا بەرامبەر خیانەتی ئەم مێژووەی بەخۆی خولْقاندی، خۆناسین و داواکردنی مافی خۆی کێشەیەکی زۆر مەزنە؛ ئەمەش هەروەکو هەڵوەستەی پڕ لەخەمگینی دایکانە بەرامبەر بەڕۆڵە بێ خێرەکانی.

وەکو ئەنجام، کوردان لەنێو سیستەمی کۆیلەداری چاخەکانی یەکەمدا وەکو گەل و وڵاتی دەوروبەری ناوەندە بەهێزەکان ڕۆڵیان بینیوە؛ لە لەدایکبوون و گەشەکردن و پەلهاوێشتنی سیستەمدا بەکاریگەربوون. لەبەرئەوەی شوێنیان لەناوەڕاستی دەوڵەتە کۆیلەداریە گرنگەکان بووە، بەردەوام بۆتە شوێنگەی داگیرکاری و تالان. لەکاتێکدا ئەم ڕاستینەیە توێژی سەرەوەی خێڵەکانی ناچاری بەکرێگیراوێتی دەکرد، جەماوەرە سەرەکیەکەی دووچاری بەرخودان داخراوبوون لەناوخۆدا کردووە. دەوڵەمەندێتی جوگرافیاکەی لەبواری کانزا و کشتوکاڵ و ئاژەڵداری بووە بەفاکتەرێکی دیاریکراو لەپێکهاتنی ئەم ستاتۆیەدا. بەردەوامی فشارەکانی دەرەوە و پێکهاتەی توندی خێڵەکی، بۆتە کۆسپ لەپێش پێکهاتنی قەوارەی سیاسی پێشکەوتوو و هەمیشەیی. قۆناخێك بەڕێوەچووە زیاتر لەسەر بنەمای فیدراسیۆنی خێڵەکان، ئۆرگانیزاسیۆنی سیاسی ناجێگیر و کورتخایەن ئاواکراوە و بەپەرتەوازە بوونی ئەنجامگیر بووە. بەرژەوەندی تەسکی خێڵەکی و تێگەیشتنەکەی ڕۆڵێکی گرنگی لەمەدا بینیوە. بەرامبەر بەوەی کە چینی ژوور وەکو بەکرێگیراوی ناوەندەکانی شارستانییەتی بیانی بەشێوەیەکی سنووردار جێگای خۆیان لەنێو کۆمەڵگای چینایەتی کۆیلەداری گرتووە، بەشێوەیەکی سەرەکی گەل وەکو کۆمەڵەی عەشیرەتەکان لەنێو هەلومەرجی ئازادی و یەکسانی کۆمەڵگای نیۆلیتیکیدا درێژەیان بەژیانی خۆیان داوە. لەسەر ئەم بنەمایە وەکو هێزێکی ئەتنیکی گرنگی ڕۆژهەڵاتی ناوین، جێگای خۆی لەدەرکەوتن و گەشەکردنی دەرەبەگایەتیدا بینیوە.

ج ـ کورد لەسەردەمی دەرەبەگایەتیدا

لەدیالەکتیکی مێژووی کۆمەڵگاکاندا بەردەوام رێسایەك کاریگەر دەبێت: ئەویش ئەوەیە کە قەوارەیەکی کۆمەڵایەتی لەسەربنەمای کام فاکتەرە سەرەکییە ناوەکی و دەرەکیەکان هاتبێتە ئاراوە، تاوەکو ئاواکردنی قەوارەیەکی نوێی کۆمەڵایەتی، لەژێر ئەم فاکتەرانە بەردەوام دەبێت. ئەمە پێویستییەکی دیالەکتیکی کۆمەڵگایە. هەلومەرجە ناوخۆو دەرەکیەکان کە رۆڵی بیرۆکە (سەنتێز) و دژە بیرۆکە (دژە سەنتێز) دەبینن تاوەکو بەسەنتێزێکی نوێ ئەنجامگیر دەبێ، لەچالاکی هاوشێوەدا درێژە بەرۆڵی خۆی دەدات. هەروەکو چۆن ناتوانرێ لەمیانەی داسەپاندنی ئارەزوومەندی (کەیفی) رێگا لەپێش قۆناخەکانی پێشکەوتنی کۆمەڵگاکان بگیرێت، ئەوا بەرامبەر بە نکوڵی و چەواشەکاری بەسووربوونەوە مەیلی بەردەوامکردنی هەبوونی خۆیان هەیە. هێز و قۆناخەکانی نەزانی وەکو پێویستییەکی نەزانی تا چ رادەیەك کۆسپ بنێتەوە، ئەوەی ئەنجام یەکلادەکاتەوە ئەو فاکتەر و تایبەتمەندێتیانەن کە بنەمای پێشکەوتنەکان پێکدێنن. دەشێ هێزی لەرادەبەدەری تێکدەر بێ، بەڵام بەشێوەی چەواشەکاریش بێت ناتوانێ درێژە بەهیچ پێشکەوتنێك بدات. فاکتەرە سەرەکیەکانی پێشکەوتن، شوێنگەی دیاردەکە لەنێو دەوروبەر و ئەو تایبەتمەندیانەی ناوەوەیەتی کە بەسەریدا زاڵە.

کاتێك تایبەتمەندێتیە سەرەکیەکانی دیاردەی کورد و ئەو دەوروبەرە هەڵدەسەنگێنین کە پشتی پێدەبەستێ، پێویست دەکات بەردەوام ئەم یاسا دیالەکتیکی یە لەبەرچاوان بگیرێت. هەروەکو چۆن تایبەتمەندێتیەکانی پێکهاتەی سەردەمەکانی نیۆلیتیك و کۆیلەداری و ئەو زەمینەی تێیدا دەجوڵێتەوە کاریگەری خۆی لەچەرخەکانی ناوینیش بەردەوام دەکات، ئەوا تاوەکو رۆژگاری ئەمڕۆمان و بەدیهێنانی وەرچەرخانی ریشەیی لێکچوون بەردەوام دەکات. کوردان بۆئەوەی لەمە رزگاریان بێت یان دەبێ بەتەواوی دەست لەخۆیان بەردەن یان بگۆڕێن و ببن بەشتێکی دیکە، یاخود بەشێوەیەکی جەستەیی پێویستە لەنێو ببردرێن. دەستبەردان لەخۆیان وابەسانایی نییە. هەرچی پاکتاوکردنی جەستەیی یە، کردەوەیەکە بەشێوەیەکی سنووردار دەتوانرێ ئەنجام بدرێ. ئەوەی دەمێنێتەوە؛ یان لەمیانەی شۆڕشی ریشەیی یان لەرێگای ریفۆرمی نەرمترەوە وەرچەرخانێکی پلەبەپلەیی (تدریجی) ئەنجام بدرێ و لەم ستاتۆیە چەقبەستووە رزگاری بێت کە لە رادەبەدەر دەیرزێنێ و هەنگاو بۆ قۆناخی هەڵسوڕانی نوێی دیالەکتیکی بهاوێژرێ. ئەوەی مۆری خۆی لەدیاردەی کورد داوە، لەسایەی جوگرافیایەکی لەبار بۆ خۆپاراستن و بەردەوامی هێرشەکانی دەرەوە، لەسەربنەمای کاردانەوەیەکی گونجاو بەرامبەر ئەم دوو هەلومەرجە، ژیانێکە لەسایەی

راستینەی گەلێك كە لەژێر وشیاری و فۆرمیلەی خێڵەكیدایە. هەروەكو چۆن تایبەتمەندێتی لەباری جوگرافیا رێگای لە پێش كردنەوە چەرخی نیۆلیتك بخولقێنن، ئەوا داگیركاریشی هێناوەتە ئاراوە. لەكاتێكدا لەباریەكەی بۆ كشتوكاڵ و ئاژەڵداری لەلایەك كۆمەڵگای پێشدەخست، ئەوا لەدەرەوەش تەماعكاری دەبزواند. دەوڵەمەندێتی كانزا، دەبێتە هۆی ئەوەی بەردەوام لەلایەن ئەو شارستانییەتانە ببێتە ئامانج كە پێویستیان بەكانزا هەیە. هەروەكو چۆن ئەم هۆكارانە لەسەردەمی ئاواكردنی شارستانییەتدا بەشێوەیەكی سەرەكی شێوەی بەدیاردەی كورد داوە، لەرۆژگاری ئەمرۆشماندا بەرادەی جیاوازی دەوربەری دەرەوە دەگۆڕێ و ئەم رۆڵە بەردەوام دەكات. كاتێك هۆكارە دەرەكیەكان لەئاستێكی بڵنددا رۆڵی كۆسپ نانەوەیان لەپێش رۆڵی یەكلاكەرەوەی دەسپێشخەری ناوخۆ بینی، ئەوا گۆڕانكاری زیاتر لەدەرەوە سەرچاوەی دەگرێت و لەناوەوە وەكو پێشكەوتنێك كاردانەوە و رەنگدانەوەی دەبێت. ئەم رێسایەی كە لە چەرخی یەكەمیندا پەیڕەوكرا، ئەوا لە چەرخی ناوینیش بەشێوەیەكی كاریگەرانەتر بەردەوام دەبێت.

ناتوانرێ بەشێوەیەكی سەربەخۆ باس لەدەرەبەگایەتیبوونێكی كوردان بكرێت. شارستانییەتی كۆماگەنا وەكو دواترین شارستانییەتی مەزنی سەردەمی كۆیلەداری كلاسیك، كاتێك لەساڵانی ٢٥٠ ی زایینی لەژێر دەسەڵاتی سیستەمی كۆیلەداری رۆما و ساسانی پەرتەوازە بوو، ئەوەی ماوەتەوە بەڕێوەبەرایەتی شارەكانە كە بەكرێگیراوەكان رۆڵی فەرمانبەرییان تێدا بینیوە و كۆمەڵەی عەشیرەتە ئازادەكان بوون كە بەرەو شاخەكان پاشەكشێیان كردووە. قۆناخێكی مەزنی ململانێ و پێكدادان و تێكدان لەسەر میزۆپۆتامیای سەروو بەڕێوەدەچێت. ناوچە و شارەكان بەردەوام فەرمانڕەواكانیان لەگۆڕاندان. كاتێك دەرفەت بڕەخسێ و هاوسەنگیەكان لەباربێت، ناوە ناوە میرنشێنی سەربەخۆ ئاوا دەكرێ. هیچ كاتێك لەمێژوودا ئۆتۆنۆمیگەرایی كەم نابێت. بەڵام ئەمەش راستیەكە ئەم ئۆتۆنۆمیگەراییانە وابەسانایی ئیرادەی خێڵ تێپەڕ ناكات. قۆناخی ململانێی ساسانی ـ رۆما تاوەكو لەدایكبوون و پەلهاوێشتنی ئیسلامیەت بەردەوام دەكات. هەروەكو دەزانرێ ئەم دوو ئیمپراتۆریەتە كلاسیكە كە بەخێرایی بەرامبەر ئیسلامیەت پەرتەوازە دەبن. یەكلاكەرەوەترین فاكتەر لەمەدا ئەوەیە كە ئیسلامیەت وەكو ئایدیۆلۆژیا و كردەوە شێوەیەكی بالاتری كۆمەڵگایە و دەرفەتی ئەوەدەدات كە وەرچەرخان بەرەو سیستەمێكی شارستانییەت بكرێت كە ئەویش دەرەبەگایەتییە. تەواوی روونكردنەوەكانی دیكە گرێدراو بەم فاكتەرە سەرەكییە واتادار دەبێت.

لەبەرئەوەی لەیەكەم پەرتووكی هەڵسەنگاندنەكانمدا لەئاستی پێناسەكردندا شیكردنەوەی ئیسلامەمان كرد، لێرەدا دووبارەی ناكەمەوە، تەنیا بۆ بەبیرهێناوەی ئاماژەی پێدەكەم. بەناوكردنی قۆناخی ئیسلامیەت بە سەردەمی دەرەبەگایەتی واقیعی یە. بێگومان بەهۆی جیاوازی مێژوویی و

جوگرافی بەبێ ئەوەی لایەنە جیاوازەکان لەگەڵ دەرەبەگایەتی ڕۆژئاوا ڕەچاو نەکرێت، لەمیانەی ئەم شێوازەی شارستانییەتی دەرەبەگایەتی کاریگەری لەسەر تەواوی ناوچەکە دەکات. لەگەڵ گەیشتن بەساڵانی ٦٥٠ ی زایینی ڤەبوونەکانی ئیسلامیەت، بەشێوەیەکی سەرەکی ئەو ناوچانەیان فەتح کردووە کە کوردان لێی نیشتەجێن. لەکاتێکدا لەناوچە فراوانەکانی کشتوکاڵ و ناوەندی شارەکان بەتەواوی دەسەڵاتی خۆیان ئاواکردووە، لەناوچە شاخاویەکان بەرخودانی باو بەرامبەر بیانیەکان بەردەوام بووە. لەکاتێکدا هێشتا تەرمی حەزرەتی محەمەد لەئەرز بوو، ئەو ناکۆکی و پێکدادانانەی ئیسلامیەت بەخۆیەوە بینی، لەگەڵ شەهیدکردنی **ئیمام حوسێن** و دەوروبەرەکانی لە **کەربەلا** گەیشتۆتە قۆناخێکی نوێ. کاتێک **ئەمەویەکان** دەسەڵاتیان گرتەدەست کە توێژی باڵادەستی فیدارسیۆنی قورەیشی کۆمەڵگای کۆن بوون، ڕێگای لەپێش فشارێکی زیاتر بۆ سەر توێژی هەژار و گەلانی دیکە کردۆتەوە. ئێران لەمیانەی پشتبەستن بە بنەما بەهێزەکانی شارستانییەتی کۆن جێگای خۆی لەڕێزی **ئەهلی بەیت**ی موسڵمانان گرت و لەمیانەی شێوازی شیعەگەرایی وەڵامی دایەوە کە شێوەی گۆڕانی ئیسلامیەتە بەگوێرەی هەلومەرجەکانی خۆی. ئەم بەرخودانەش یەکەمین نموونەی مەزنی جیابوونەوەی ریشەیی ئیسلامیەت و گۆڕانێتی بەگوێرەی هەلومەرجە خۆجێیەکان. هەرچی وەڵامی کوردانە بەرامبەر ئەمە، هەرچەندە لەگۆڕەپانێکی سنوورداریش بێت بەشێوەی عەلەویگەرایی بووە. هەرچی لەناوچە دەشتایی و ناوەندەکانی شارەکان بوو سونیگەرایی زاڵ بووە کە شرۆڤەی بنەماڵەی ئەمەوی باڵادەست بوو سەبارەت بەئیسلامیەت. لەسەرووی هەموویانەوە لەنێو عەرەبەکان و چەندین قەومی دیکە، جگە لەشێوەکانی پێشووتری پارچەبوون، پێشکەوتنی پارچەبوون و جیابوونەوەیەکی وەها بەشێوەیەکی ریشەدار جێگای باسە. بەکۆمەڵایەتی بوونی پێکهاتنی چینی نوێ لەبنەوانی ئەم جیابوونەوەیە شاراوە بوو. لەشێوازی کۆمەڵگای کۆیلەداری و پێکهاتە چینایەتیەکەی بۆ شێوازی کۆمەڵگای دەرەبەگایەتی و پێکهاتە چینایەتیەکەی وەرچەرخان ئەنجام دەدرێت.

لەم چوارچێوەیەدا ئەنجامدانی پێناسەیەکی زانستیانەی هەرە ڕاست سەبارەت بەئیسلامیەت، بایەخێکی مەزن لەخۆوە دەگرێت. تەنیا لەمیانەی دۆگما ئایینیەکانەوە هەوڵدان بۆ ڕوون کردنەوەی ئیسلامیەت، زیاتر بەواتای دەمامکردنی ڕاستی و شاردنەوەی لەنێو تاریکایی دێت. باڵادەستێتی دەرەبەگایەتی لەسایەی حوکمەتە ستەمکارییەکەی ئەم ڕوونکردنەوە دۆگماتیکە ئایینیەی سەبارەت بە ئیسلامیەت وەکو فەرموودەی نەگۆڕی خوداوەند پێشکەش دەکات، بەمجۆرە بەدرێژایی چەندین سەدەیە باڵادەستییەکی هزری و ئەخلاقی لەسەر گەلانی ڕۆژهەڵاتی ناویندا ئاواکردووە. ئیسلامیەت سێیەمین قەڵەمبازی مەزنی چینی بازرگانی باوی نیمچە دورگەی عەرەبە.

وەڵامی پێویستی یەکێتی و بوون بەهێزی سیاسی تیرە و هۆزە عەرەبەکان دەداتەوە کە لەمیانەی بازرگانی نێوان میسر، میزۆپۆتامیا، یەمەن و حەبەشە مەزن بوون. دوا هەڵمەتی شارستانییەتی بەڕیشە سامی یە. لەژێر ناوی ئیسلامیەت تەواوی عەرەبەکانی بیابان کۆ دەکاتەوە کە بەشارستانییەتەکانی دیکە گرێدراو نین و دەیانکات بەهێزی شارستانییەتی دەرەبەگایەتی. بەشێوەیەکی بابەتی قەومیەت بەهێز دەکات. هزری یەکبوون کە چەمکی تیرەگەرێتی تێپەڕ دەکات لەئیسلامیەتدا زۆر بەهێزە. هەربۆیە ئەو هۆز و خێڵانەی لەچاخی ناویندا لەنێو ڕەوشی پەرتەوازەیی و دوور لەرۆحی یەکبوونن، دەکەونە نێو پەیوەندی نزیکی قەومگەرایی. **قەوم** شێوەبەندیەکی دەرەبەگایەتی تایبەت بەچاخی ناوینە؛ لەنێوان ئەتنیك و نەتەوەدا شوێنگەیەك دەگرێت. گرێدانی زیاتر بەخاك و بازرگانی، زەمینەی ماددی یەکێتی قەوم بەهێز دەکات. دەرەبەگە خاوەن زەویەکان و بازرگانەکانی شار، لەمیانەی ئەم زەمینەیەی قەومدا دەبن بەخاوەنی دەسەڵاتێکی بەهێزتر. پێشخستنی قەومگەرایی عەرەبەکان لەلایەن ئەمەویەکانەوە بۆ ئەم هۆکارە ماددی یە دەگەڕێتەوە.

قەومگەرایی زیاتر لەنێو توێژی ژووردا پێشکەوتووە. لەم قۆناخەدا عەرەبێتی بۆ سۆزی پایەداری کراوە بەفەزیلەت و بیانوویەك. جۆرێکی شۆڤێنیزمی میللیگەرایی لەئارادا بووە. هەوڵدراوە لەژێر دەمامکی ئیسلامیەت هەم چینی باڵادەست هەم میللیگەرایی لەنێو یەکتردا بژین. ئەوەی لەسەردەمی ئیسلامیەتدا دەسەڵاتدار بوون بەشێوەیەکی گشتی جیاکاری و دەرفەتیان بەو نەتەوانە داوە کە خۆیان پێیەوە گرێدراون. چینە سەردەستەکانی عەرەب و فارس و تورك کە دەسەڵاتی ئیسلامیەتیان بەدەستەوە بووە، ڕۆڵیان لەوەدا بینیوە کە تایبەتمەندێتی خێڵە ئەتینیکەکانی ئەو قەومانەی خۆیان جێگای تێدا دەگرن بکەن بەتایبەتمەندێتی قەومی پێشکەوتووتر. بەڵام ئەوانەی لەمیانەی زمان و هەبوونی کولتووری خۆیان جێگایان لەدەستەڵاتدا نەگرت لەم بوارەدا بەدواکەوتوویی ماونەتەوە.

جیاوازی لەنێوان دیاردەی ئەتنیك و دیاردەی قەومگەرایی هەیە. ئەتنیك زیاتر فۆرمی زاڵی کۆمەڵگای نیۆلیتیك و کۆیلەداری چاخی یەکەمینە. تەواوی کۆمەڵەکان لەم قۆناخانەدا ناچاربوون هەریەکە و جێگای خۆی لەنێو گروپێکی ئەتنیکی بگرێت. لەم چوارچێوەیەدا قەوارەی ئەتنیکی فۆرمێکی مێژوویی و دیاردەیەکی بابەتی یە. وشیاری ئەتنیکی لەقۆناخێکی جیاوازتردا دەکەوێتە ڕۆژەڤ. بەشێوەیەکی گشتی ئەمە لەئەنجامی پێویستی یەکبوون و خۆپاراستنی تیرە و خێڵەکان بەرامبەر بەهێزەکانی شارستانییەتی کۆیلەداری پێشدەکەوێت. لەکاتێکدا هەبوونی دیاردەی ئەتنیك بۆ ١٠ هەزار ساڵ پ.ز دەگەڕێتەوە، ئەوا وشیاری ئەتنیکی بەرامبەر هەوڵەکانی

بەکۆیلەکردن و چەوساندنەوە پێشدەکەوێت کە لە ٣ هەزار ساڵ پ.ز بەدواوە پێشخرا. تاوەکو چەرخی ناوین بەردەوام دەبێت و لەوە بەدواوەش هەوڵدەدات هێزی خۆی بپارێزێ. ئەم رابردووە مێژووییە رۆڵێکی سەرەکی دەبینێ لە هێندە بەهێزبوونی عەشیرەتگەرایی لەرۆژهەلاتی ناویندا. هێندە بەقووڵایی بەرێوەچوونی عەشیرەتگەرایی لەناو کوردانیدا جگە لەوەی خولقێنەری کۆمەڵگای نیۆلیتیکن و بەشێوەیەکی سەرتاسەری لەنێو ئەم چاخانەدا ژیاون. بۆ ئەوە دەگەرێتەوە کە بەدرێژایی کۆیلایەتی چەرخی یەکەم بەرامبەر بەهێرشە دەرەکییەکان بەردەوام لەنێو رەوشی بەرخوداندا بوون. هۆکارە سیاسی و کۆمەڵایەتی و مێژووییەکانی عەشیرەتگەرایی کوردان زۆر بەرفراوانە. لەمیانەی شیکردنەوەیەکی قووڵدا زیاتر دەرکی پێدەکرێت.

هەرچی قەومە، زیاتر وەکو شێوەیەکی دەرەبەگایەتی چەرخی ناوین، وەکو فۆرمێکی سەرووتری ئەتنیك و عەشیرەت هاتۆتە ئاراوە. لەگەڵ زیاتر بوونی گرنگی گرێدان بەزەوی و بازرگانی و هاتنەئارای یەکێتی سیاسی بەشێوەیەکی بەرفراوانتر، لەپەیوەندی خێڵەکییەوە بەرەو **پەیوەندی قەوم** گۆرانکاری و پێشکەوتنی لەگەڵ خۆیدا هێنایە ئاراوە. لەم لایەنەوە ئیسلامیەت رێگای لەپێش کاریگەرییەکی بەهێز کردۆتەوە. ئەو رۆڵەی سەرمایەداری لەبەنەتەوەبووندا بینیویەتی ئیسلامیەت لەمیللیگەرایبوون و قەومبووندا بینیویەتی. هەروەکو چۆن دەمارگیری نەتەوەپەرستی وەکو مەیلی توێژی هەرە راسترەو و پاوانخوازەکانی سەرمایە دەرکەوتووە ئەوا قەومگەراییش لەئیسلامیەتدا وەکو مەیلێکی راسترەو دواکەتووترین چینی دەرەبەگەکانی زەوی و بازرگانەکان لەنێو میللەتە باڵادەستەکاندا پێشکەوتووە. ئەگەر بەشێوەیەکی زۆر ئاشکراش نەبێ، تەنانەت بەدەمامك کراویش بێت، ئەم مەیلە لەنێو ئیسلامیەتدا هەیە و بەهێزە. بەئەندازەی ئەوەی بەشێوەیەکی بابەتییە، ئەوا لەلایەنی خۆیشیدا (سۆبژەکتیڤ) دەردەکەوێت. کاتێ هێشتا حەزرەتی محەمەد لەژیاندا مابوو ئەم مەترسیەی بینبوو، بۆیە ناچاربووە بڵێ " هیچ جیاوازیەك لەنێوان عەرەب و عەجەمێکدا نییە، تەنیا بەعیبادەت نەبێ". کاتێك لینینیش زیندوو بوو، ئاگاداریەکی هاوشێوەی ئەمە بەرامبەر بە شۆڤێنیزمی روس دەکات.

لەنێو عەرەبەکاندا شۆڤێنیزمی عەشیرەتگەرایی قەوم وەکو گەوهەری زاراوەی (ئەصحابیەت) بەشێوەی هەستێکی بەهێز لەئارادایە. هەروەها پێشکەوتنی ئەوپەرگەری سۆزداری خێڵەکیش جێگای باسە. شێوەیەکی شۆڤێنیزمی خێڵەکی لە کۆمەڵەی ئەتنیکی نەتەوەکان و ئەو قەومانەی پێشنەکەوتوون بەشێوەیەکی بەهێز درێژە بەهەبوونی خۆی دەدات؛ هەندێ جار رەوشی خۆپاراستن تێپەر دەکات و دەشێ ببێتە هێرش بەر. هەرچەندە ئیسلامیەت، بەتایبەتیش لەرێگای حەزرەتی محەمەد خواستبێتی ئەم هەستانە تێك بشکێنێ، بەڵام سەرکەوتوو نەبووە. تەنانەت

بنەماڵەی دەسەڵاتدار، گەیشتۆتە ئاستێك کە خۆی لەتەواوی تیرە و هۆزەکان زیاتر بەرەسەن نیشان بدات و پەسند بکات.

گونجاندنی ئیسلامیەت لەلایەن گەلانەوە بەگوێرەی کولتوور و هەلومەرجە خۆجێیەکانیان، دەرکەوتنی مەزهەب و تەریقەتی جیاوازی لەگەڵ خۆیدا هێناوە. لەکولتووری رۆژهەڵاتی ناویندا، بەتایبەتیش لەدوای ئیمپراتۆریەتی ئاشووریەوە، لەیەکینەکانی بەبنەما ئەتنیکی بەرەو یەکینەی بنەما تەریقەتگەراییەکان پێشکەوتنێکی نوێ سەریهەڵدا. ئەم یەکینانەی بۆ یەکەمین جار لە ٥٠٠ پ.ز بەربڵاو بووەوە دەکەوێتە نێو فۆرمی هزر و باوەڕی. خەڵکانی هەموو قەوم و تیرە جیاوازەکان، یەکینەی وەها ئاوا دەکەن کە هەمان باوەڕی و رەوشت و هەڵسوکەوتیان هەیە. دەشێ ئەمانە وەکو شێوازێکی سەرەتایی رێکخستنی چینە چەوساوە و زۆرلێکراوەکان پێناسە بکرێت. لەکاتێکدا توێژەکانی سەرەوەی تیرە و قەومەکان لەنێو دەوڵەتە فەرمیەکاندا خۆیان رێك دەخەن، ئەوا چینەکانی ژێر دەخوازن جگە لەوشیاری ئەتنیکی، لەمیانەی ئەو باوەڕی و بۆچوونە سۆفیگەراییە نیونهێنیانە ئەو تەنیایی و بێچارەییە بەلاوە بنێن کە تێیکەوتوون. دەتوانرێ ئەمانە وەکو نموونە سەرەتاییەکانی یەکەمین بەپارتیبوونی ئۆپۆزسیۆن هەڵسەنگێنرێت. باوەڕی نیو نهێنی سۆفیگەرایی دەبنە نموونەی رێکخستنی هەژاران و دەزگاکانی فەلسەفەگەرایی گریك و بلیمەتی میزۆپۆتامیا و پێغەمبەرایەتی شێوەی پێشکەوتووی ئەم مەیلەن.

تەنانەت عیساش کاریگەری تەریقەتێکی ساڤ هەژارانی لەسەرە کە بەرلەو پێشکەوتووە و بە **ئەسەنیەکان** ناو دەبرێن. لەماوەی نێوان ٥٠٠ ی پ.ز تا ٥٠٠ ی زایینی کە هێشتا موسڵمانێتی و مەسیحیەت بەتەواوەتی باڵادەست نەببوون، بەپشتبەستن بەمجۆرە بۆچوونانە، قۆناخی تەریقەتەکانی جێگای باس بوو. بۆ نموونە لەجیهانی گریك و رۆمادا، لەسەرووی هەموویانەوە ستۆواگەرایی، ژمارەیەکی زۆری گروپی باوەڕی بەمجۆرە مرۆڤیان راکێش دەکرد. یەکێك لەهەنگاوە هەرە بەهێزەکانی میزۆپۆتامیا لەم قۆناخەدا جوڵانەوەی **مانی** یە. ئەم مەیلەی لەساڵانی ٢٥٠ ی زایینی یەکلابۆتەوە سەنتێزێکی لەمەسیحیەت، زەردەشتایەتی و بودیزم خوڵقاندووە، خواستوویەتی رێنسانسێك ئەنجام بدات. لەسەرەتادا زۆر بەکاریگەر بووە. مانی خواستوویەتی لەپایتەختی ساسانیەکان کتیەسۆفۆن تاوەکو رۆما لەمیانەی ئەم باوەڕەوە نەوەیەکی ئاشتی بخولقێنێ. هەروەکو دەزانرێ بەخۆی لایەنگری شەڕ نەبووە. سەنتێزی پێشووی **کۆماگەنا** قووڵدەکاتەوە و دەخوازێ درێژەی پێبدات. بەڵام راهیبە فەرمیەکانی ساسانیەکان کە بەرژەوەندیان گرێدراوی دوژمنایەتی و شەڕە، لەیەکەمین دەرفەتدا لەئەنجامی پیلانگێڕیەکدا بەشێوەیەکی درندانە دەیکوژن و تیرۆرێکی مەزن لەسەر لایەنگرەکانی پەیڕەو دەکەن. ئەگەر مانی بیتوانیبایە

سەرکەوتن بەدەست بێنێ، ئەوا لەوانەیە یەکێك لەهەنگاوە سەرەکیەکانی شارستانییەتیکی شێوازی ئەوروپا دەبووە رێنیسانسی رۆژهەڵاتی ناوین.

تەنانەت ئیسلامیەتیش بەشی خۆی لەکاریگەری مەزهەبی باوەڕی تاکخودایی وەرگرتووە کە لەم قۆناخە لەمەککە بە **حەنەفیەکان** ناو دەبران. تاکو بڵێی حەزرەتی محەمەد سوودی لە مەسیحیەت، یەهودیەت، حەنەفی و ئاگرپەرستی وەرگرتووە و ئیسلامیەتی وەکو سەنتێزی ئەو باوەڕی و تێڕوانینە پێکهێناوە. لەبەرئەوەی ئیسلامیەت لەگەوهەری خۆیدا لەئەنجامی پێشکەوتنی ئەو باوەڕی و هزرانە بەشێوەیەکی واقیعی لەژێر سایەی هەلومەرجە نوێکان وەڵامی پێداویستییە یاسایی و سیاسی و کۆمەڵایەتیەکانی و ئابووریەکانی قۆناخی دەدایەوە، پێشکەوتنێکی مەزنی بەخۆوە بینیوە. باوەڕیەکی وەها بەهێز و جیهانی هزر لەژێریدا شاراوەیە. لەم چوارچێوەیەدا حەزرەتی محەمەد هەم ریفۆرمخوازێکی مەزنە هەم شۆڕشگێڕە. لەمێژوودا ماوەی نێوان ٥٠٠ ی پ.ز و ٥٠٠ زایین بەقۆناخی هزر و باوەڕی مەزن ناو دەبرێت. هۆکارەکەشی ئەوەیە کە تەواوی باوەڕی و هزرە فەلسەفی و ئەخلاقیەکانی کاریگەرییان لەچارەنووسی مرۆڤایەتی کرد. لەم قۆناخەدا لەلایەن دامەزرێنەرە مەزنەکانیان پێشکەش کران و پێشخران. لەلایەنێکەوە دەشێ بەقۆناخی رەوتەکانی هزر و تەریقەتگەراییش ناو ببرێت. لەگەڵ ئەوەی ئەم هزر و تەریقەتانە کاریگەری لەیەکتری دەکەن، کارەکتەریان رەسەنە. بێگومان کاریگەری میتۆلۆژیای چاخی دێرینیان لەسەر هەیە. هەڵبەتە دەرکەوتنیان وەکو کاردانەوەیەك ئەنجامێکی ئەم کاریگەریەیە. لەمیانەی لێپرسینەوەی باوەڕی و میتۆلۆژیا وشك و دۆگماتیەکانی کۆیلەداری چاخی یەکەمین سیستەمی خۆیان پێشخستووە. لەرۆژهەڵات کۆنفیشیۆس، بودا، زەردەشت، لەرۆژئاوا سوکرات، سەردەمی کلاسیکە مەزنەکان، بناخەی ئایدیۆلۆژی و ئەخلاقی بەلاوەنانی کۆیلەداری و پێشکەوتنی شارستانییەتی دەرەبەگایەتی پێکهێناوە.

هەرچی قۆناخی ٥٠٠ ــ ١٥٠٠ زایینی یە چەرخێکی بەهێزی باوەڕی جێگای باسەکە زیاتر مەسیحیەت و ئیسلامیەت و بودیزم مۆری خۆی لێداوە. ئەم قۆناخە سەردەمی دەرەبەگایەتی یە. لەمیانەی باوەڕی بەهەبوون و یەکبوونی خودا کە بناخەی ئایدیۆلۆژی سیستەمی ئاواکراوە و لەگەڵیدا رێکە، ئامانجی ئەوە بووە ئەم چاخە بکات بەچاخێکی بێ کۆتایی(أبدي). هەروەکو چۆن هەرسەردەمێك خۆی وەکو یەکەمین و دواترین سیستەم رادەگەیەنێ، ئەوا سەردەمی دەرەبەگایەتیش بەپشتبەستن بەهەبوون و یەکبوونی خودا لەچوارچێوەی ئایدیۆلۆژیایەکدا خواستوویەتی خۆی بکات بەسیستەمێکی ئەبەدی. ئەم راستینەیە کە بنەماکانی پێکهێنانی لە چاخی وشکە باوەڕیدا شاراوەیە. لەگەوهەری باوەڕی و چەمکی پەیوەندیەکانی چەوسانەوە و

بەڕێوەبەرایەتی کۆمەڵگای چینایەتی لەباوەڕی و چەمکی " خودای نەمر، سیستەمی ئەبەدی" شاراوەیە. دەمامککردن و نیشاندانی وەکو فەرمانێکی پیرۆز، لەپێناو ئەو سیستەمە بەرژەوەندیخوازیە یە کە دەپەرستریٚ. ئەوەی دەخوازریٚ لەکەسایەتی خوداوەندا بکرێت بە نەمروئەبەدی بەرژەوەندی و باڵادەستی خۆیانە.

شیکردنەوەیەکی وردکارانە سەبارەت بە پەیوەندی نێوان هێڵکاریە ئایدیۆلۆژیەکان و سیستەمی چەوسانەوە و ستەمکاری چینایەتی و بەشێوەیەکی رۆشنکەرەوە پێشکەشکردنی بەچەوساوە و زەحمەتکێشان، لەسەرووی ئەرکەکانی رۆشنگەری دێت. چونکە بەبیٚ شیکردنەوەی سەردەمی وشکە باوەڕی کە هەزاران ساڵ بەردەوام بووە ناتوانریٚ واقیعی کۆمەڵگای جیهان بەگشتی و بەتایبەتی کۆمەڵگاکانی رۆژهەڵاتی ناوین روون بکرێتەوە و بەچەمکێکی مێژوویی و کۆمەڵایەتی راست بگەین. هەروەها بە بەهاکانی لێپرسینەوەی عەلمانیەتی ساختە و باوەڕیە کوێرانەکان ناتوانریٚ دەرك بەم سەردەمە بکرێت کە هەزار ساڵی خایاند. لێکۆڵینەوەی تەواوی ئەم وشکە باوەڕە دۆگماتییانە وەکو زنجیرەیەکی بەڵگەی مێژوویی و ئەدەبی و شیکردنەوەیان و دیاریکردنی ئەم راستینە چینایەتی و کۆمەڵایەتی و سیاسیانەی لەناواخنی خۆیدا شاردۆتەوە، مەرجێکی سەرەکییە بۆ رۆشنکردنەوەی رۆژهەڵاتی ناوین و پێویستییەکە دەستبەرداری لێناکرێت. ڤەبوون بەرەو عەلمانیەتی رووکەشی رۆژئاوایی و جیهانی باوەڕی کە سەرلەنویٚ دەخوازریٚ زیندوو بکرێتەوە، ئاستەنگێکن کە ئەم ئەرکە مێژوویی یە پووچەڵ دەکەنەوە. تاوتوێکردنی تەواوی شارستانییەتەکانی رۆژهەڵاتی ناوین و بەڵگە میتۆلۆژی و ئایینی یە دەوڵەمەندەکان و لەسەرووی هەمووشیانەوە سەرچاوە ئایدیۆلۆژیەکان و ئاسەوارناسیەکان و سەرچاوە ئەدەبیەکان بەپێڕەوێکی لێکۆڵینەوەی زانستی، بەهەوڵێك دادەنرێت بۆ روونکردنەوەی پێکهاتە و گۆڕانکاری ئابووری و کۆمەڵایەتی و سیاسی کۆمەڵگا لەپێناو قەڵەمبازێکی نویٚ.

کاریگەری ئیسلام لەسەر کوردان لەم چوارچێوە سەرەکیەدا بووە. چینی سەرووی عەشیرەتی خەرەکی و میرنشینەکانی زەوی، یەکەمین توێژن کە تەسلیم بوون و لەگەڵ بنەماڵەی ئەمەوی و عەباسیەکان لەنێو پەیوەندیەکی نزیکدا بوون؛ شرۆڤەی سوننی ئیسلامیەتی فەرمییان پەسند کردووە و تەواوی پەیوەندییەکانی خۆیان بەگوێرەی دەسەڵات گونجاندووە. لەبواری زمان و کولتووردا ئەمجارە کەوتوونەتە ژێر کاریگەری زمانی عەرەبی. ناو و شێوازی ژیان و تەنانەت رەچەڵەکی خۆشیان بەعەرەبەکانەوە گرێداوە و، لادان بەرەو نکوڵیکردن لەخود لەبەرژەوەندی خۆیاندا بینیوە.

لــەقۆناخی دەســەڵاتدارێتی عەرەبــەکان بەســەر ناوچــەدا پێشــکەوتن لەشارســتانییەتی دەرەبەگایەتی بەدیهاتووە. تەواوی وڵات بەگوێرەی زاراوە عەرەبیەکان ناوی لێنـراوە، بـۆ یەکـەمین جار بە **ئەکراد** واتە کوردەکان موخاتەبەی گەل کراوە. لەگەڵ ئەوەی نکوڵیان لەکوردان نـەکردووە، قولپ لێدان لە بەرابردووەکەیان و گرێدانیان بەخۆیان زیاتر بەگوێرەی سیاسـەتی خۆیـان بینیـوە. یەکبوونی چەمك و پەیوەندی بەمجۆرە لەگەڵ بەشی سونی دا گەیشتۆتە ئاستێکی بڵند. لەشوێنە بەبەرهەمەکانی ناوچە بەتایبەتیش لەشوێنە ئاویەکانـدا و کـەناری رووبارەکان ژمارەیـەکی زۆری دانیشتوانی عەرەب بەجێکراون، تاوەکو بنارەکـانی تـۆرۆس بڵاوبۆونەتـەوە، تـاوەکو بڵێـی توانـەوە لـەنێو کولتـوور و زمـانی عەرەبیـدا پێشـکەوتووە. بەرامبـەر ئەمـەش چـینی ژێـرەوە و نـەداری عەشـیرەتەکان و ئەوانــەی لەناوچــە شــاخاویەکان دەژیــان تایبەتمەنــدێتی بــەرخودان کردنیــان پاراستووە؛ لەهەندێ شوێندا بەئاخافتن ئیسلامەتیان پەسند کردووە، سەبارەت بەپاراستنی باوەڕ و ژیانی خۆیان بـەبڕیار بـوون. ئـەو توێـژەی لەسـەر ئـەم بنەمایـە جوڵاونەتـەوە، زیـاتر بەشـێوەی **عەلەویگەرایی کوردان** بەتەواوەتی بەجێ بوونە؛ بەشێوەیەکی سنووردار ئیسلامیەتێکیان پەسند کردووە کە بەگوێرەی هەلومەرجـەکانی ژیـانی خۆیـان گـونجێنراوە. ئەمەشـیان لەئـەنجامی فشـار و توندوتیژی نەبژاردووە، بەڵکو وەکو دڵسۆزیەك بەرامبەر بەو ستەمە ئەنجامیانداوە کە دەرهەق بە ئەهلی بەیت کراوە، عەلەویگەرایی کوردان هەڵوێستێکە کە کەمترین پەیوەندی لەگەڵ ئیسلامیەتدا هەیە. بەجۆرێکە تەنانەت ناتوانرێ بەمەزهەبیش دابنرێ. عەلەویگەرایی کـوردان هەنـدێ لایـەنی ئیسلامیان وەرگرتووە کە ژیانیان دەوڵەمەند دەکات و وەکو دەوڵەمەندیەکی کولتووریـان بینیـوە؛ پەیوەندی سەبارەت بەدۆگما ئایینی یە وشکەکان نیشان نەداوە. لەم لایەنەوە دەتوانـرێ بگوترێ کە لـە رەتکردنـەوەی تایبەتمەندێتییـە دواکـەوتووە ئـەتنیکی و قەومگەراییـەکانی ئیسلامی سـونی و پەسندکردنی هەندێ تایبەتمەندێتی باشی، باشترین هەڵوێستی نیشانداوە. ئەگەر ئـەم هەڵوێسـتەی عەلەویگـەرایی نـوژەن بکرێـت و بەشـرۆڤەیەکی زانسـتی بگەیـەنرێت، دەشـێ رۆڵێکـی گـرنگ لـە رۆشـنگەریدا بگێـڕێ. عەلەویگـەرایی جێگایـەکی تایبـەتی هەیـە لەهەسـتکردن و وەسـتان لـەدژی چەوسـانەوە و فشاری ئـەو چـینە باڵادەسـتەی کـە لەهـەناوی ئیسلامدا هەیـە. کەموکورتیەکـەی، پێشنەخسـتنی شـرۆڤەیەکی ئایـدیۆلۆژی بـەهێز و تێپەڕنـەکردنی ئاسـتی تەریقـەتی سـەرەتایی و سۆزدارییە.

بەرامبــەر بەئیســلام زەردەشــتایەتی نوێنەرایــەتی بــەبڕیارترین توێــژی بــەرخودانی کــوردان دەکات. ئـەم بەرخودانـە لەمەزنـدەکان زیـاتر پێویستی بەشیکردنەوەیەکی زیـاتر هەیـە. بـەهۆی هێرشی بەرفراوانی ئایدیۆلۆژی و فشاری سیاسی و ئابلۆقـەی ئـابووری بـەو هێـزە نەگەیشـتووە کـە

بەشێوەیەکی راست گوزارشت لەڕاستینەی خۆی بکات. لەم لایەنەوە بەعەلەویگەرایی دەچێت. بەڵام تاوەکو ئەمڕۆ درێژەدان بەهەبوونی خۆیان ئەوە نیشان دەدات کە بەژیانێکی زۆر سەختدا تێپەڕیون و بەرخودانەکەیان واتادار دەکات. ئەم سێ جۆرە ئەزموونەی کوردان بەرامبەر بە ئیسلامیەت، فاکتەرێکی گرنگی پێشنەکەوتنی یەکێتی نەتەوەیی پێکدێنێت. کاتێك ئەم بەها بیانیانەی دەرەبەگایەتی بێتە سەر ئەو پارچەبوونە ئەتنیکی و بەکرێگیراوێتیەی لە چەرخەکانی یەکەمدا ماوەتەوە، ئەوا رێگای لەپێش نامۆبوون و پارچەبوونێکی قووڵتر کردۆتەوە. لەگەڵ ئەمەشدا لەئاستی چینایەتیدا پێشکەوتن بەدیهاتووە. بەشێکی گرنگی دەرەبەگ و بازرگانەکان بوونە بەچینێکی خاوەن موڵك. ترازاندنی ئاستی ئازادی و یەکسانی نێو پێکهاتەی عەشیرەت گەیشتۆتە ئاستێکی بەرز. کۆمەڵگا بەقووڵایی دابەشبوونی چینایەتی بەخۆیەوە بینیوە. بە بەراوردکردن لەگەڵ ئاژەڵداری، گرێدان بەخاك و جووتیاری پێشکەوتنی بەخۆیەوە دیوە. لەتایبەتمەندێتی کۆمەڵگای شوانکاری بەخێرایی بەرەو کۆمەڵگای کشتوکاڵی هەنگاو هاوێشتراوە. بەپیتی دەشتەکانی میزۆپۆتامیا رۆڵێکی گرنگی لەمەدا بینیوە. لەپێشکەوتنی چینی بازرگانیشدا پەرەسەندن دەبینرێ. بەڵام ئەوەی مۆری خۆی لەبازرگانی داوە؛ بازرگانە عەرەبەکانن. ئەرمەنی وسریانیەکان لەگەڵ ئەوەی ئایینی مەسیحی خۆیان پاراستووە، کەوتوونەتە نێو رەوشی هاووڵاتی پلەدوو. بەڵام لەنێو هەندێ هەلومەرجی دیاریکراودا بەئازاد هێڵراون کە ناسنامەی ئایینی خۆیان بپارێزن.

لەم لایەنەوە ئیسلامیەت چینی سەردەستی کوردی بەرامبەر بەگەلە مەسیحیەکان کردۆتە خاوەنی شوێنگەیەکی بەهێز. لەسایەی دەوڵەتی ئیسلامیدا بەرامبەر بەم گەلانە بوونەتە چەندین تواناکاری. بێگومان شرۆڤەی سوننی ئیسلامیەتی چینی سەردەستی کورد لەنزیکەوە پەیوەندی بەبەرژەوەندی ماددیەوە هەیە. لای ئەمانە ئایین و بەرژەوەندی ماددی لەنێو پەیوەندیەکی بەهێزدایە، ئەمەش لەناواخنی ئەوەدا شاراوەیە کە تەواوی ئەو تایبەتمەندێتیانەی کۆمەڵگا دەخەنە پلەی دواوە کە لەگەڵ ئەمەدا کۆك نین و بەتەواوی هێزی خۆی جێگای لەڕیزی ئیسلامی فەرمی گرتووە و ئەمەیان کردووە بەسیاسەتێکی سەرەکی خۆیان.

بەپێچەوانەی مەزەندەکان ئەمانە لەبەرئەوە نەبوونەتە موسڵمان کە زۆرباوەڕییان بە دۆگما ئایینیەکان هەیە. لەبەرئەوەی باشیان دەزانی کە لەنێو زەمینەی باوەڕی وشك و دەمامکی دۆگماتیزم دەتوانن بەرژەوەندییە ماددیەکانیان بەدەست بێنن و ببن بە هێزێکی سیاسی، بەردەوام پێویستی ئەوەیان بینیوە کە خۆیان لەئیسلامیەتی فەرمی بئاڵێنن. لەجیاتی چینی دەرەبەگ چینی

بۆرژوای خۆجێیش هەوڵدەدات لەم لایەنەوە سوود لەئایدیۆلۆژیای ئیسلام ببینێ. لەپێچە و ئازادی باوەڕی زیاتر، مەسەلەکە لەوە سەرچاوە دەگرێت کە بۆ چینی بۆرژوا گۆڕاوە.

ئەو وەرچەرخانەی لەگەڵ ئیسلامیەت لەئایدیۆلۆژیای چەرخی ناوین بەدیهات، لەگەوهەری خۆیدا دواترین قۆناخی پێشکەوتنی ئایینی تاکخودایی پێکدێنێت کە ڕیشەکەی بۆ میتۆلۆژیای سۆمەر و میسر دەگەڕێتەوە. سادەترین قۆناخی ئەم ئایدیۆلۆژیایە، ئەفسانەکانی لەدایکبوونی شارستانییەتی سۆمەرە. ئەمە ڕەسەنەکەیەتی. لەمیانەی دەمامکێکی میتۆلۆژی ڕوونکردنەوە بەبنەما دەگرێت، گوایە سیستەمی چەوسانەوەی کۆیلەداری پێویستییەکی سیستەمی ئاسمانی یە و نوێنەرەکەیەتی لەسەر زەوی. تەواوی وردەکاریەکانی دیکە، پەرستگا و عیبادەتەکان ڕۆڵی زاڵکردنی سیستەم لەهزردا و شکۆمەندکردنی لەڕۆحدا پێدەدرێ. یەکەمین ناوەندەکانی عیبادەت وەکو مزگەوت، کلێسە، حەورا، پەرستگاکانی سۆمەرە. یەکەمین عیبادەت لێرە ئەنجامدراوە.

دووەمین وەرچەرخانی گرنگی ئەم ئایدیۆلۆژیایە نەریتی ئیبراهیمییە کە بەشێوەی ئایینی تاکخودایی و پێغەمبەرەکانە کە نوێنەری خوداوەندن. ڕۆژ بەدوای ڕۆژ زیاتر دەسەلمێنرێ کە بەشێوەیەکی بەرفراوان کاریگەری میتۆلۆژیای میسر و سۆمەری کراوەتە سەر. لەمیانەی مەسیحیەتەوە وەرچەرخانێك بەدیدێت، کە کاریگەری ئەخلاقگەرایی زەردەشت و فەلسەفەی یۆنانی لەسەر سێیەمین شەپۆلە. بوونی ئیسلام بەدوا ئایین و حەزرەتی محەمەد بەدوا پێغەمبەر، بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە حەزرەتی محەمەد لەنزیکەوە ئەم ڕاستیەی بینیوە و هەڵیسەنگاندووە. لەمیانەی ئەم وتەیەدا ئەمە واتادارتر دەبێت کە بەپێچەوانەی ئەوەی باوەڕی پێدە هێنرێ، لەگەڵ حەزرەتی محەمەد سەردەمی میتۆلۆژیا و هزری ئایینی دەکەوێتە قۆناخی پووکانەوە و لەناوچوون. لەڕاستیدا دوا پێغەمبەرایەتی گوزارشت لەوە دەکات کە لەم قۆناخە بەدواوە سانایی نییە لەڕێگای میتۆلۆژیا و ئایین مرۆڤ و کۆمەڵگا تێر بکرێت و بەڕێوە ببرێت. ئەمە هەڵسەنگاندنێکی واقیعی یە. بەڵام دوای حەزرەتی محەمەد گۆڕانی ئیسلام بۆ دەمارگیری و ڕێسای وشك، بەهۆی بەرژەوەندی بازرگانەکان و دەرەبەگە خاوەن زەوی و زارەکان بوو کە تازە هەڵدەکشان.

لەم لایەنەوە ئیسلامیەت یەکێکە لەموحافەزەکارترین ئایدیۆلۆژیاکان. بەتایبەتی لەدوای کۆچی دوایی حەزرەتی محەمەد و پاکتاوکردنی ئەهلی بەیت و دواتریش لەمیانەی هەردوو بنەماڵەی ئەمەوی و عەباسی قۆناخێکی وشك و کۆنەپەرستی دەستپێکردووە. لەگەڵ سەرکوتکردنی چەندین تەریقەتی باتینی کە نوێنەرایەتی گەلیان دەکرد، تاریکاییەکی سەرتاسەری باڵی بەسەر ڕۆژهەڵاتی ناویندا کێشاوە. قۆناخی نێوان سەدەکانی ١٠ ــ ١٢، قۆناخێکی تێکۆشانی ئایدیۆلۆژی ــ پراکتیکییە کە کاریگەری لەسەر تەواوی مێژوو دەکات. تەواوی جولانەوەکانی **باتینی**

لەسەرووی هەمووشیانەوە **خەواریجەکان، خورەمیەکان، بابەکیەکان، قەرمەتیەکان، حەشاشیەکان و ئیسماعیلیەکان** کە وەکو جولانەوەی هەژاران و چەوساوەکان هاتنە ئاراوە، لەڕاستیدا هەم لەبواری ئایدیۆلۆژی هەم پراکتیکی تێکۆشانێکی مەزنیان کردووە؛ نوێنەرایەتی جۆرێکی سۆسیالیزمی سەرەتاییان کردووە. بەڵام لەبەرئەوەی هێشتا پەیوەندی و هێزی بەرهەمهێنانی شێوەی دەرەبەگایەتی پێویستییان بەخۆوە نەبینیبوو، سەرکەوتنی تەواوی ئەم جولانەوانە بەدینەهاتووە. بەڵام دیسان جێگایەکی گرنگیان لەمێژووی تێکۆشانی ئازادی و یەکسانیدا هەیە.

یەکێك لە ناوەندە سەرەکیەکانی ئەم تێکۆشانانە ئەو ناوچانەن کوردان تێیدا نیشتەجێن. لەکاتێکدا سەردەستەکانی کوردان تەڤلی ئیسلامی سوننی فەرمی بوون، ئەوا بەشی زۆرینەی گەل جێگایەکی گرنگی لەتەواوی جولانەوە باتینیەکان هەبوو. عەلەویگەرایی و زەردەشتی شێوەکانی ئەم تێکۆشانەن کە لەسەر پێیان ماونەتەوە. لەگەڵ ئەوەی لەسەرەتای سەدەی دوانزەهەم تاوەکو رۆژی ئەمڕۆمان دەرگای "ئیجتهاد" داخراوە، تاریکترین قۆناخ لەمێژووی رۆژهەڵاتی ناوین کراوەتەوە. لەژێر ناوی کوێرانەترین و پووچترین دۆگماتیزم و رێسای ئایینی نەگۆڕ قۆناخێکی باڵادەستی لەسەر جیهانی رۆحی و هزری مرۆڤ و گەلانی رۆژهەڵاتی ناوین دەستیپێکردووە کە هێندە پاشڤەڕۆ و کۆنەپەرستە کە لەهیچ قۆناخێکی مێژوودا هاوتاکەی نەبینراوە. هەنگاوانی شارستانییەتی رۆژهەڵاتی ناوین بۆ قۆناخی رووخان و دواکەوتن، لەنزیکەوە گرێدراوی ئەم داخراوبوونە ئایدیۆلۆژیە و قۆناخی تاریکایی یە. تاوەکو رۆژگاری ئەمڕۆمان ئەم باڵادەستیەی بەشێوەیەکی سەرەکی بەردەوامە.

ئاشکرایە کە شرۆڤەی سوننیگەرایی ئایدیۆلۆژیای ئیسلامی چەرخی ناوین رۆڵێکی خراپەکارانەی کردۆتە سەر جیهانی مەعنەوی کۆمەڵگای کورد. بەڕێوەبردنی ئەم رۆڵە لەڕێگای چینی سەردەست کە وەکو ئاغای زەوی و سەرۆك خێڵ خۆیان بەدەزگا کردووە، خراپەکاری بەرەو فشارێکی سەرکوتکەرانە و جیهانێکی تاریك گواستووەتەوە. هەرچی کاریگەری بلیمەتی و نەریتی باوی گەلە پێ بەپێ کەم بۆتەوە و گەندەڵ بووە. کاتێك بۆچوون و باوەڕی زەردەشتی و عەلەویگەراییش بەهەمان شێوە بەدەزگابوون زیاتر بنەماڵە بەکرێگیراوەکان جڵەویان پێدرا، ئەوا رێگای ئەو رۆشنگەری و ئازادیەش بنبەست بوو کە لەم رێیەوە بەهێز دەکرا. پێ بەپێ ئەو پێکهاتە و هزر و ئازادیخواز و یەکسانیخوازەی کوردان لەسەردەمی کۆمەڵگای نیۆلیتیکەوە بەدەستیان هێناوە لەنێو تاریکایی ژێر خاك کراوە و لەژێر ناوی تەسلیم بوونی قەدەر لەلایەنی ئیرادەوە ملکەچی بۆ سیستەم کردووە. سەرەکیترین خراپەکاری چەرخی ناوین لەسەر کوردان ئەوەیە کە قەدەرگەرایی کردووە بەفەلسەفەیەکی سەرەکی. لەڕاستیدا پڕوپاگەندە ئایینی یە

مەزنـەکان ئـەم ڕۆڵـەیان بینیـوە. بـەقووڵایی شـیکردنەوەی ئـەم ڕۆڵـەی ئایـدیۆلۆژیای فـەرمی و ڕەنگدانەوەی ئەنجامەکانی بەشێوەیەکی ئەلتەرناتیڤی و ڕاست لەنێو گەلدا ئەرکێکی ڕۆشنگەری یە کە بناخەی ڕێنسانسی ڕۆژهەڵاتی ناوین پێك دێنێ.

بەدەزگابوونی سیاسی چەرخی نـاوین ڕێگـای لـەپێش پێشـکەوتنی گرنگـی کوردان کردۆتـەوە، هـەروەها بـۆ قۆنـاخی میرنشـینەکانی شـیکردۆتەوە. چـینی سەردەسـتی کـورد هـەروەکو بلێـی لەسەردەمی سۆمەریەکانەوە فێری جۆرێکی میرنشینی خـۆجێیی کـراوە. لەمیانـەی ئـەم شـێوازەوە لەلایەك وەکو چینی سەردەست خۆی بەسەر کۆمەڵەکانی ژێـرەوەی خێـڵ سـەپاندووە، لـەدەرەوەش لـەنێو پەیوەنـدی سیاسـی و ئـابووری جێگـای خـۆی لای خاوەنـەکانی بـاش کـردووە و بـەردەوام بەرژەوەندیەکانی خۆی پێشخستووە. لەم لایەنەوە خـاوەنی ڕۆڵێکـی تایبـەت و دەستپێشـخەری یـە. لـەجیاتی چـینێکی دەسـەڵاتداری سـەربەخۆ بەئەنقەسـت گرێـدراوی دەبـژێرێ کـە تاڕادەیـەك گرێدراوی دەرەوەیە، لەناوەوەش لەسەربنەمای ئۆتۆنۆمیخوازی یە. تەنیا باڵادەستیەکی سـەربەخۆ، هەم لەناوەوە هەم لەدەرەوە بەڵای بەسەردا دێنێت، ڕێگا لەپێش ئـەوە دەکاتـەوە ڕووبـەڕووی تـاڵان ببێتەوە. هەم یاخیبوونی گەل، هەم داگیرکـارە بیانیـەکان دەرفـەتی ژیـانێکی ئاسوودەیان پێنـادات. ئەو وەڵامەی دەیدۆزنەوە مۆدێلێکی بەکرێگیراوێتییە کە لـەناوەوە پشت بـەئۆتۆنۆمی دەبەسـتێت. لەراستیدا لەدەرەوە ڕێگا بەدەزگابوونێك نادەن کە خاوەنی گەوهەرێکی پێشکەوتووخوازی بێت. بۆ نموونـە بـۆ خۆیـان یـان سۆمەریەکان سیسـتەمی سۆمەریان بـۆ بـەدەزگا کـرد بوایـە، ئەمـە دەبـوو بەهەنگاوێکی پێشکەوتوو. دواترین نموونەش کۆمـاری تورکیایـە. یـان بـەخۆیان یـاخود ڕاسـتەوخۆ بەڕێوەبەرایـەتی تـورك کۆماریـان بـەدەزگا کردبوایـە، ئـەوا دەشـێ ڕۆڵێکـی باشـتر ببیـنن. بـەڵام لەمیانـەی کۆسـپ نانـەوە لـەپێش هـەردوو ڕێگـا ئـەوا بنبەسـتکردنی ڕێگاکـانی پێشـکەوتن زیـاتر لەبەرژەوەندی خۆیاندا دەبیـنن. لـەناوەوە سـڕکردنی گـەل لەگـەڵ بەرژەوەندیـە چینایەتیەکانیان دەگونجێ، لەدەرەوەش لەڕێگای گۆڕینی بەرامبەرەکەی بۆ بەرژەوەندی سیاسی و ئـابووری، دەرفـەت و قازانجێکی دوولایەنە بەدەست دێنن. لەڕۆژگاری ئەمڕۆمان سـەرباری ئـەوەی سـەردەمێکی درێـژە ڕێگا چـارەی دیموکراتییانــە بـۆ کوردەکـانی ئێـراق تـاوەکو دوایـی ئاوەڵایـە، بـەڵام بەپشتبەسـتن بەبنەماڵەگەرێتی داکۆکی کردن لەسەر ئۆتۆنۆمیخوازی، بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە گونجاوترین ڕژێمە سەبارەت بە بەرژوەندیەکانی ئەم داب و نەریتە مێژوویی یە.

لە چەرخی ناویندا لە ئاستێکی بەرزدا بەجووتیاربوونی کۆمەڵەی عەشیرەتەکان ڕێگای لەپێش پێشـکەوتنێکی مـەزنی سیسـتەمی میرنشـینی کردۆتـەوە، ژمارەیـەکی زۆری حکومـەتی کـوردی ئـاواکراون کـە ئۆتۆنۆمیـەکی بـەرفراوانیان هـەبووە. پەیوەنـدیان لەگـەڵ خەلیفـە و سـوڵتانەکان

قۆناخێکی زێـڕینی بـۆ ئـەم حکومەتانـە ئافرانـدووە. لـەماوەی نێـوان سـەدەی نۆیـەم و سـێزدەیەم، لەقۆناخی خەلیفە و سوڵتانە عەباسی وعوسمانیەکان، لەدەوڵەتی دەرەبەگایەتی **مەروانی** کوردیەوە تاوەکو **بنەماڵەی ئـەیوبی** ڕێگا لـەپێش قـەوارەی سیاسـی بـەهێز کراوەتـەوە. چـەندین میرنشـینی دیکـەی کـوردی هاوشـێوەی ئەمانـە بەشـێوەی حکومـەت خۆیـان بەسـوڵتانەکانەوە گرێـداوە؛ وەکـو شێوازێکی بەڕێوەبەرایەتی بەفەرمی دان بە ڕەوابوونیان نراوە.

ئەم شێوە بەڕێوەبەرایەتییە لەقۆناخی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی زیاتر فەرمی بووە و ٣٠٠ ساڵ بــەردەوام بــووە. ئــەم قۆناخــە لەســەدەی شــانزەهەمەوە تــاوەکو ســەرەتای ســەدەی نۆزدەهــەم، بەشێوەیەکی تایبەت هەرە زێدە بۆ میرنیشینەکانی کوردان و سەرۆك خێڵەکان پێشخراوە و پەسند کراوە. بەمجۆرە لەسەردەمی سۆمەریەکانەوە تاکو ئێستا گرێدراوی ڕۆحی سیستەم ماونەتەوە، هەر قۆناخێك تایبەتمەندێتی خۆیان خستۆتە سەر، بەردەوامکردن وەکو گونجاوترین ڕێگا دیاریکراوە.

شیکردنەوەی دەرەبەگایەتی کورد کە لە چەرخی ناوین تاوەکو ڕۆژگاری ئەمڕۆمان پێکهێنراوە و بــەردەوام بەکاریگــەر کــراوە و گرنگیــەکی مــەزنی هەیــە ســەبارەت بــەدەرککردن بــەرابردوو و ڕووداوەکــان. کاتێــك بەئەنــدازەی کارەکتــەرە گشــتییەکانی لەهــەموو لایەنێکــەوە شــیبکرێتەوە، لەڕێچکەکانی پێکهاتن و بەردەوامبوون، چۆن و بەرژەوەندی یەکێتی بەدیهێنا، چی لەگەڵ بـردووە، چـۆن و بـەچ شـێوەیەك کاریگـەری کردۆتـە سـەر هـزر و ژیـانی ڕۆحـی، چـۆن ئـیرادە و ئـەخلاقی خستووە، لەناسـنامەی مێـژوویی گـەل و کولتوورەکەیـدا ڕێگـای لـەپێش کامـە خراپـەکاری و لادان کردۆتەوە، تاچ ڕادەیەك نامۆبوونی قووڵکرۆتەوە، لەبواری ئـابووری و کۆمەڵایـەتی و سیاسـی چـۆن کۆسـپی خسـتۆتە پـێش تواناکـاری دەوڵەمەنـد تـر، ئـەوا ڕۆشـنگەریەکی مـەزن بەدیـدێت. لـەم چوارچێوەیەشـدا ڕێگـای شـێوەگرتنی دیمـوکراتی و سیاسـیبوونێك دەکرێتـەوە کـە ڕاسـت و بـەرەو پێشەوە بێت. بەبایەخەوە پێویستە ئاماژە بەوە بکرێت کە تاکو ئێستا بەهیچ جۆرێـك ئـەم ئەرکـە جێبــەجێ نــەکراوە. هــیچ کاتێــك چــینی سەردەســتی کــورد زەمینــەی سیاســی خــۆی بــۆ گفتوگــۆ نەکردۆتەوە و ڕەخنەی خۆی نەداوە. جیهانێکی بەرژەوەندیخوازی هەزاران ساڵەی نـەفرین لێکـراو لـەژێر ئەمـەدا شـاراوەیە، لەبەرئـەوەی بـاش دەزانــێ بەئاشـکرابوونی ئەمـە دەبـن بەخیانـەتکار و تاوانبـارێکی مـەزن، کـێ بـەگوێرەی بەرژەوەندیـەکانی گونجـاو بێـت، بـەبێ ئـەوەی گرێـدان بـەهیچ پرەنسـیپێکی مرۆڤایـەتی بەرچـاو بگرێـت، پێویسـت بکـات، بـەبێ هـیچ چـاوترووکاندنێك گـەل لــەتاریکایی دا دەهــێڵن و پێکهاتــەی پێشــکەوتخواز و پێشــکەوتنەکان لــەنێو دەبــات و تەنانــەت پەیوەندی لەگەڵ فاشیستترین و تـاریکترین و تەسفیەکارترین هێـز دەبەسـتێ و جێبەبـەجێکردنی

پێویستییەکانی ئەمە بەگونجاوترین سیاسەت دادەنێ؛ هەرگیز دەست لە مێژووی نەفرین لێکراو و بێ خێر بەرنادات و بەردەوامی پێدەدات.

بەزاراوەکردنی **کورد و کوردستان** بەر لە چەرخی ناوین دەردەکەوێ. لەقۆناخی فەرمانڕەوایەتی عەرەبەکاندا، بەزاراوەکردنی کوردان لەلایەنی سیاسیەوە لەژێر شێوەیەکی نوێدا پێشکەوتن بەخۆیەوە دەبینێ. کوردەکان کە بە بەرفراوانی ئاشنای دەزگاکانی دەوڵەت دەبن سنووردار بوونی فەرهەنگیان بەناولێنانی دەزگاکان دەوڵەمەند کردووە. بەڵام ئەم قۆناخە لەگەڵ نامۆبوون و توانەوەیەکی بەرفراوان پێشکەوتووە و بەڕێوەچووە. لەڕاستیدا عەرەبەکان کە مۆدێلی بەڕێوەبەرایەتی و دەوڵەتیان زیاتر لەفارسەکان و بێزەنتیەکان وەرگرتووە، بەخێرایی ئەمەیان پەسند کردووە و کردوویانە بەهی خۆیان. دواتر لەهەر شوێنێکی پێی گەیشتبن بەعەرەبکردن و چەسپاندنی وەکو جیاوازیەك پێشکەش کردووە. زمان و کولتووری عەرەبی جێگای پیرۆزی زمانی سۆمەری کۆنی گرتۆتەوە. زانین و بەکارهێنان و پەیڕەوکردنی ئەم زمان و کولتوورە، بۆ باڵادەستی و هەڵکشان بابەتێکی سەرەکی پەروەردەیە.

سەردەمی باڵادەستی عەرەبەکان لەهەمان کاتدا قۆناخی باڵادەستی کولتوور و زمانی عەرەبی یە. لەڕاستیدا ئەم زمان و کولتوورە پارچە پارچەیە، لەدەرەوە وەرگیراوە. بەڵام بەسەرکەوتووانە گونجاندنی بەگوێرەی خۆیان رێگای لەپێش باڵابوونی کردۆتەوە. بەڵام لەبەرئەوەی ریشەکەی بیابانی یە دەرفەتی ئەوە نادات ببێتە خاوەن گەوهەر. بەرامبەر بەمە کولتوور و زمانی کورد زۆر دەوڵەمەندترە. توانستەکانی شارستانییەتی هەزاران ساڵەی پەسند کردووە. تەواوی تایبەتمەندێتیەکانی قۆناخی نیۆلیتیك و چەرخی یەکەمینی ناسیووە و تێیدا ژیاوە. بلیمەتیەکی سروشتی، ئەنجامی ئەم کولتوورەیە. هەروەها پێویستە نەریتی زەردەشتی و ئیبراهیمی وەکو بەرهەمێکی ئەم توانستە کولتووریە ببینرێ. لایەنی باڵای عەرەبەکان و ئەوەی ئەنجامیانداوە، لەمیانەی ئەم کولتوورە دەوڵەمەندە قاڵبەکانی بیابانیان پێ پڕکردۆتەوە و کردوویانە بەنەریتێکی بەهێز و لەمیانەی هزر و رۆحێکی بازرگانی ئەمەیان بۆ هەموو کەسێك هەراج کردووە. هێزی بازرگانی بەریشە سامی لەئاستێکی بەرزدا ئەمەیان کردووە بەتوانستێك. هێزی باڵای یەهودیەکان لەبواری بازرگانی و دارایی دا لەسەرتاسەری جیهان، سەرچاوەی خۆی لەم نەریتە وەردەگرێت. عەرەبەکان وەکو دوا هۆز و تیرەی ئەم نەریتە لەڕێگای ئیسلامیەتەوە توانیویانە هەڵمەتێکی مەزن ئەنجامبدەن و باڵابوونی خۆیان نیشان بدەن.

هەروەکو دەزانرێ کولتووری بازرگانی بەهەرزان کڕین و بە بەها فرۆشتنی کردووە بە بابەتێکی سەرەکی کارامەیی. ئایینی ئیسلام بەخۆی ئایین و هزرێکی بازرگانی یە، واتە

ویژدانەکەیەتی. مامەڵە کردنی ئەمە لە چەرخی ناویندا سەرکەوتنێکی شکۆدارانەی نەریتی بازرگانییە. ئیسلامیەت و ئەو شارستانییەتەی رێگای لەپێش کردەوە سەرکەوتنێکی چینی بازرگانە. حەزرەتی محەممەد بەکارامەیی و لێهاتوویییەکی مەزن دەسکەوتی تەواوی چاخەکانی رابردووی لەبۆتەی ئەخلاق و هزری خۆیدا تواندۆتەوە و بەناوی ئیسلامیەت پێشکەشی مرۆڤایەتی کردووە، ئەمەش شێوەیەکە بەئاستی ناسنامەی بازرگانی گەیشتووە. نابێ لەبیر بکرێ کە حەزرەتی محەممەد خۆی لەنێو زەمینەی پەیوەندی لەگەڵ خەدیجەی بازرگان دۆزیوەتەوە و یەکێکە کە بۆ یەکەمین جار لەگەڵ خەدیجە باوەڕی بەئیسلام هێناوە. تا چ رادەیەك دیاردەی بازرگانی رۆژهەڵاتی ناوین بەشێوەیەکی راست شیبکرێتەوە و چۆنیەتی پێشکەوتنی لەمێژوودا بخرێتەڕوو، ئایینی تاکخودایی و راستینەی ئیسلامیش تا ئەم رادەیە بەڕوونکردنەوەیەکی راست دەگات. خاك، بازرگانی و پیشەکاری ئەو سێ وشە ئەفسووناویەی بناخەی تەواوی ئەو شارستانییەتانەن کە لەڕۆژهەڵاتی ناوین بەرز بوونەتەوە. کاتێك واتای ئەم سێ وشە بەشێوەیەکی لێهاتووانە شیبکرێتەوە، ئەوا مێژووی مرۆڤایەتی گەورەترین رۆشنگەری بەخۆیەوە دەبینێ. کاتێك سیاسەتی ئیسلامی باس دەکەین، بەوریایی شیکردنەوەی ئەم بەرە مێژووییەی دواوە، لەژێر رۆشنایی ئەمەشدا هەڵسەنگاندنی چەرخی ناوینی ئیسلام بایەخێکی مەزن لەخۆوە دەگرێت.

باڵادەستی عەرەبەکان لەسەر کوردستان، تاوەکو کۆتاییەکانی سەدەی دوانزەهەم بەپشتبەستن بە بەکرێگیراوە بەهێزەکانی کوردان بەشێوەی ئۆتۆنۆمی خۆجێیی بەردەوام بووە. لەسەدەی پانزەهەمەوە بەهێز بوونی هۆزە تورکەکان سەرەتا لەبواری سەربازی دواتریش لەبواری سیاسیەوە، گرێدانی خەلیفە عەباسیەکان بەخۆیانەوە قۆناخێکی نوێ دەست پێدەکات. لەجیاتی باڵادەستانی عەرەب کە گەندەڵ ببوون، هۆزە تورکەکان وەکو خوێنێکی تازە جێگای خۆیان لەنێو سیستەمدا دەگرن. لەسەدەی یانزدە بەدواوە بەشێوەیەکی کرداری دەسەڵات لەژێر بەڕێوەبەرایەتی هۆزە تورکە سەلجوقیەکاندا بوو. هەبوونی خەلیفە تەنیا شتێکی رووکەشی یە. سیاسەتی میرنشین و سوڵتانە تورکەکان سەبارەت بە کورد و کوردستان بابەتێکە شایانی لێتوێژینەوە و لێکۆڵینەوەیە. خودی سوڵتان سنجار بۆ یەکەمین جار لەمێژوودا ئەو شوێنانەی بەچڕی کورد تێیدا دەژیان بە **کوردستان** ناوبرد و کردوویەتی بەناسنامەیەکی فەرمی. سیاسەتی هۆزە تورکەکان لەم سەدانەدا ئەوە نەبووە کە کوردان لەشوێنی خۆیان دەرپەڕێنن و لەجێگایان نیشتەجێ ببن "بێگومان هێزەکەیان بۆ ئەمە تێرناکات و بەرژەوەندیەکانیان رێ نادات" لەجیاتی ئەوە لەگەڵ کوردەکان رێکدەکەون و روو لەشوێنی رۆمەکان دەکەن و دەیکەن بەوڵاتی خۆیان. دەتوانرێ بگوترێ ئەم هەڵوێستە تاوەکو سەدەی بیستەم مۆری خۆی لەسیاسەتەکانی میرنشین و سەڵتەنەتەکانی تورکان

دایە، سەرباری ئەوەی ناوە ناوە تەنگەتاوی کردووە، بەڵام بەشێوەیەکی سەرەکی بەردەوام بووە و پەیڕەوکراوە. تورکەکان باش دەرکیان بەوەکردووە کە لەمیانەی دوژمنایەتی کردنی کوردان لەڕۆژهەڵاتی ناوین نابن بەخاوەنی قەوارەیەکی بەهێز. دوژمنایەتی لەگەڵ کوردان بەواتای ون کردن و دووبارە گەڕانەوە بۆ ئەو شوێنە دێت کە لێوەی هاتوون. هەربۆیە جگە لە ناکۆکیە نائاساییەکان بەرژوەندی لایەنی زاڵ بەسەر پەیوەندی نێوان کوردان و تورکان لەسەدەی یازدەهەمەوە تەبایی و ڕێککەوتنە. لەم ڕێککەوتنەدا ئیسلامیەت تای تەرازووی زیاتر بەلایەنی سونیەکاندا شکاندۆتەوە. بەشی عەلەوی و شیعە لەسوود زیاتر، زیانیان بەرکەوتووە. واتە ڕێککەوتن لەئەنجامی شرۆڤەی فەرمی سونی بەدیهاتووە کە بەرژەوەندی نێوان چینە سەردەستەکان هاوسەنگ دەکات. ڕێککەوتنی سەردەمی یاوز سوڵتان سەلیم ئەم ڕاستینەیەی ئاشکراتر کردووە.

لەسەدەی یانزدەهەمەوە تاوەکو سەدەی نۆزدەهەم لەزاڵبوونی تورکان بەسەر کوردان زیاتر، ئەوا باسکردنی تەبایی و بەڕێوەبەرایەتی هاوبەش واقیعیتر دەبێت. چینی سەرووی هەردوو لایەن، تەنانەت لەبەرئەوەی تێکەڵ بەیەکتر بوون، بەدواداچوونی قەوارەی سیاسی ناکۆکی جیاجیا یاخود لەگەڵ یەکتر، ڕێگای لەپێش ئەوە کردۆتەوە کە وەکو پێشکەوتنێکی لەبەرژەوەندی خۆیان هەڵیدەسەنگێنن. هەربۆیە جێگرتن لەنێو پێکهاتەی سیاسی هاوبەش، هەم بۆ بەرژەوەندی چینی ژوور هەم لە پێناو هەبوونی قەومییان بەپێویستییەکی ژیانی بینراوە و زیاتر خزمەتی کردارێکی بەمجۆرەیان کردووە. ئەم ڕاستینەیە لەسەردەمی هیتیتەکانەوە واتایەکی بەمجۆرەی هەیە. هیتیتەکان و هۆریەکان لەگەوهەردا یەکێتی بەرژەوەندی ئەنادۆڵ و میزۆپۆتامیایان بەبنەماگرتووە، بەردەوام ڕێککەوتنیان لەگەڵ یەکتردا وەکو بژارێك پەسندکردووە؛ یەکێتییەکی بەرفراوانیان هەبووە. بەیەکەوە لەساڵی ١٥٩٥ ی پ.ز بابل یان خستۆتە ژێر ڕکێفی خۆیان. بەیەکەوە لەگەڵ تورکان لەشەڕی مەلازگرتی ساڵی ١٠٧١ قۆناخی شکستی بێزەنتیەکان لەئەنادۆڵ دەستی پێکردووە. لەقۆناخی یاوز سوڵتان سەلیمی عوسمانیدا لەئەنجامی شەڕی چاڵدیران و مەرج ئەلدابق لەقەفقاسیاوە تاوەکو تەواوی عەرەبستان و ڕێگای باکووری ئەفریقیای کردەوە و، ڕێگای لەپێش بەهێزترین ئیمپراتۆریەتی ڕۆژهەڵاتی ناوین کردەوە. ساڵی ١٩٢٠ جارێکی دیکە وەکو هێزی بەرخودانی ڕۆژهەڵات بەرامبەر باکوور قۆناخی ڕزگاری نیشتمانی هاوبەشی ئەنادۆڵ و میزۆپۆتامیایان دەست پێکردووە.

تا چ ڕادەیەك ئەمە ڕاستینەیەکی بەرچاو بێت لەمێژوودا کە ڕێککەوتنی ئەم دوو گەلە ڕێگای لەبەردەم پێشکەوتن و سەرکەوتنی بەبایەخ کردۆتەوە، لەڕەوشێکی پێچەوانەشدا بەیەکەوە زیانیان

بەرکەوتووە. لەهەردوو رەوشیشدا مێژوو چەندین نموونـەی پێشکەشکردووە. بەئەنـدازەی ئـەوەی پێشکەوتن و سـەرکەوتن گرێـدراوی یـەکێتی یـە، دەبینـرێ کـە ژێرکـەوتن و دواکـەوتن لەئـەنجامی دوورکەوتن لەڕۆحی رێککەوتن و دەستبەردان لەمافی برایانە هاتۆتە ئاراوە.

بەناویەکدا چوون و لێکچوونی کولتووری هەردوو ناوچـەکە، لەسـەردەمی نیۆلیتیکـەوە رێگای لـەپێش ئـەوە کردۆتـەوە کـە پەیوەندیـەکی دیالـەکتیکیان لەنێوانـدا ئـاوا ببێـت. کاتێـك چـینە باڵادەستەکانی سـەروو بـەگوێرەی رۆحـی ئـەم راسـتینەیە بجوڵێنـەوە، ئـەوا بەیەکـەوە پێشـکەوتنی ژیـاری مـەزن بـەخۆوە دەبیـنن. بـەڵام کاتێـك بـەگوێرەی نکـوڵی و پاکتـاوکردن جوڵانـەوە، ئـەوا بەیەکەوە ونکردنیان وەکو ئەنجامێکی حەتمی دەبینرێ.

لەقۆناخەکانی دەسـەڵاتدارێتی تورکـە عوسمـانی و سەلجوقیەکانیشـدا پەیوەندیـەکانیان لەگـەڵ کـورد و کوردسـتان لەچوارچـێوەی ئـەم هاوسـەنگیە مێـژوویی یـە پێشـکەوتنی بەخۆیـەوە بینیـوە. هەرچەنـدە ناوەناوە ئەو هەڵوێستە یەکلایەنانە دەرکەوتبن کە بەئامانجی تێکدانی ئەم هاوسەنگیە رێگای لەپێش هەندێ پێکدادان کردبێتەوە، بـەڵام دیسـان لەمیانـەی ئاواکردنـەوەی هاوسـەنگیەکان رەوشـی بـەمجۆرە لـەئارادا نـەماوە. هـەروەها راسـتینەیەکی دیکـەی بینـراو ئەوەیـە کـە بەدرێـژایی مێـژوو سیاسـەتی درێژخایـەنی هـەردوو ناوچـە لەسـەربنەمای نکـوڵی کـردن لەهـەبوونی یـەکتری شانسی سـەرکەوتنی نییـە. خـاوەنی ئـاڵوگۆڕێکی کولتـووری دەوڵەمەنـدی خـاوەن مێـژوویێکی پـانزە هەزار ساڵی یـە. پێشکەوتنەکانی شارسـتانییەتی چـەرخەکانی یەکـەم و نـاوین لەسـەربنەمای ئـەم زەمینە کولتووریە هاوبەشە بەرز بۆتـەوە. سـەرباری هەڵوێسـتی نکوڵی و بەکرێگیراوانـەی هەنـدێ چینی سەروو، بەڵام ئەو زەمینە کولتووریە هاوبەشەی گەلان پشتی پێدەبەستن بـەردەوام برایـەتی و هاوکاری بەبناخـە گرتـووە. لەوانەیـە ئـەم رەوشـە وەکو ناکۆکیـەك دیـار بێـت. بـەڵام لەڕاسـتیدا نـاکۆکی نییـە. لێکچـوون و هاوبەشـێتی کولتـووری رۆژهـەڵاتی نـاوین بەرهـەمی رەنجـی گـەلان و بلیمـەتی پێغەمبەرەکانـە. هەرچی چـینی باڵادەسـت و چەوسـێنەری بەڕێوەبەرایـەتی سیاسـی یـە هەوڵدەدات لەپێناو بەرژەوەندیەکانی خۆی جیاوازیەکان تاڕادەی دوژمنکاری بەکاربهێنێ. لەکاتێکدا گروپێك باڵادەستی و هێزی سیاسی باڵای خۆی بەباڵابوونێکی شـوڤێنی و خـودایی دەگەیـەنێ، ئـەوا توێژە لاوازەکە یاخود تێکشکێنراوەکە داردەستەیی و ملکەچی بۆ خۆی بەبنەما دەگرێت.

پەیوەندی نێوان بەڕێوەبەر و بەڕێوەبراو تەنیا لەنێوان چینەکانی ستەمکار و سـتەملێکراوان و چەوسـێنەر و چەوسـاوەدا پـەیڕەو ناکرێـت. لـەنێوان خـودی سەردەسـتەکانیش پەیوەندیـەکی هەرەمـەکی چـڕ ئـاواکراوە. دەسـەڵاتدارەکان کولتـووڕێکی چـینایەتی تایبـەت بـەخۆیان پێکهێنـاوە، پەیوەندیەکی ئەوتۆیان بەهەبوونی کولتـووری گەلانـەوە نـەماوە. لەکاتێکـدا، پێکهاتـەکانی زمـان و

کولتووری لەزەمینەی گەلدا بەردەوامی بەپەرەسەندنی خۆیان دەدەن، دەسەڵاتداران زمان و کولتوورێکی تایبەت بەخۆیان دابڕاو لەگەل پێکدەهێنن. بۆ نموونە سەردەمێك زمانی ئەکەدی زمانی دیبلۆماسی تەواوی دەسەڵاتدارەکانی رۆژهەڵاتی ناوین بوو. لەکوێ دەوڵەتۆکەیەك دابمەزرێت، یەکسەر لەتەنیشتیەوە فێرگەی زمانی ئەکەدی ئاوا دەکرێت. لەرۆژهەڵاتی ناوین زمانی عەرەبی ئەم رۆڵەی گرتۆتە ئەستۆ. هەروەها زمانی لاتینی رۆڵێکی هاوشێوەی ئەمەی بینیوە. لە رۆژگاری ئەمرۆشماندا زیاتر زمانی ئینگلیزی و کولتووری ئەمریکی ئەم رۆڵە دەبینن.

بەلام لەنێو گەلاندا زمان و کولتووری نەتەوەیی بەردەوامی بەهەبوونی خۆی دەدات. لەکاتێکدا پێکهاتەیەکی کولتووری لێکچوو لەرۆژهەڵاتی ناوین هەستی برایەتی و هاوکاری لەنێوان گەلان پەرەپێدەدات، بەڵام چینی سەردەستەکان بەئامانجی ئەوەی بەسانایی بەرێوەیان ببات وەکو پێویستییەکی تەکتیکی پەرتکە و زاڵبە لەخولقاندنی دوژمنایەتی ئایدیۆلۆژی و سیاسی دوو دڵ نەبوون؛ لەسەر ئەم بنەمایەش وروژاندن و خۆشکردنی ئاگری شەڕی ئایینی و مەزهەبییان وەکو سیاسەتێکی سەرەکی دیار کردووە. کاتێك بۆ بەرژەوەندیەکانیان پێویست بێت تەنانەت لەماوەی یەك رۆژدا کۆتایی بەدوژمنایەتی نێوان خۆیان دێنن. بەردەوام بەسەدان ساڵ شەڕی مەزهەبی و پێکدادانی خێڵەکی لەنێو گەلدا بەزیندوویی هێشتۆتەوە. ئەوەی لەئەنجامدا یەکلاکەرەوەیە دۆستایەتی و برایەتی گەلانە لەرۆژانی سەختدا. ئەوەی لەژێرەوە شارستانییەتەکانی بەخێو کردووە ئەم سەرچاوە سەرەکییەیە. کاتێك لەم لایەنەوە تەماشا بکرێت دەبینرێ کە کولتووری رۆژهەڵاتی ناوین بۆ گەلان وەکو فیدراسیۆنێکی سروشتی وایە. راستتر ئەوەیە تادوارادە زەمینەی فیدراسیۆنێکی دیموکراتی بەهێزە: تاوەکو ئەم ماوانەی دوایی لەئەمریکا، ئەفریقیا، رۆژهەڵاتی دوور و ئەوروپا زەمینەی کولتووری هاوبەش پێشنەکەوتووە. بەپێچەوانەوە جیاوازی دوژمنکاری زاڵتر بووە. لەڕاستیدا کولتووری سیاسی رۆژهەڵاتی ناوین خاوەنی تایبەتمەندێتی شێوازی فیدراسیۆنە. لەسەردەمی سۆمەریەکان تاوەکو عوسمانیەکان بەردەوام ئۆتۆنۆمی بەرفراوانی ئەیالەتەکان لەئارادا بووە. داننان بەئازادی قەوارە ئەتنیکی و کولتووریەکان مەرجێکی سەرەکی و گرنگە. جگە لەئاشوریەکان لەپێکهاتەی تەواوی ئیمپراتۆریەتەکان سیاسەتی لەنێوبردنی کۆمەڵە ئەتنیکی و کولتووریەکان هەبوونی نییە. فاکتەرەکانی یەکبوون یەکلاکەرەوەترە.

بەڵام بەرژەوەندییە چینایەتی و بنەماڵەگەرێتیەکان پارچەبوون و بەزیندوویی هێشتنەوەی زەمینەی پێکدادان وەکو مەرجێکی شەڕی دەسەڵات بینیوە.

بناخەی ماددی ئەم پێکدادانانە بە بەرژەوەندی بنەماڵەگەرێتی سنووردارە. پێشکەوتنی ئابووری، کۆمەڵایەتی و سیاسی درێژخایەن تەنیا لەنێو تەبایی و هاوکاری و برایەتی مسۆگەر

دەبێت کە لەزەمینەی کولتووری گەلان پێدەگات. کولتووری ڕۆژهەڵاتی ناوین لەتەواوی ناوچەکانی دیکەی جیهان زیاتر خاوەنی ئەم هەستانەی برایەتی و هاوکاری یە. هەروەها بەناویەکداچوونی جوگرافی، دیموکراتی، ئابووری، کۆمەڵایەتی و کولتووری سیاسەتێکی هاوبەش دەکاتە ناچاری. لەسەربنەمای نەتەوەپەرستی و دەمارگیری خێڵەکی و پێکدادانی مەزهەبی داخراوبوون لەناوخۆدا شانسی یەکینەکان نییە کە بۆ ماوەیەکی درێژخایەن پێشبکەون و خۆیان بپارێزن. ڕاست نییە ئەگەر بگوترێ ئەم ڕاستینە بابەتی یە بەشێوەیەکی ئەرێنی لەلایەنی چینەکانی سەروو هەڵسەنگێنراوە. بەپێچەوانەوە لە چەرخی یەکەم بەشەڕی ئەتنیکی و نێوان شارەکان، لە چەرخی ناوینیش لەمیانەی پێکدادانە ئایینی و مەزهەبیەکان، لە چەرخە نزیکەکانیش لەڕێگای شەڕەکانی نەتەوەپەرستی، پارچە پارچە کردن و بەڕێوەبردنیان بەسیاسەت بینیوە.

ئەم تایبەتمەتدێتیانەی کەسایەتی چینی باڵادەست و چەوسێنەر بەخراپترین شێوە گوزارشتی خۆی لەچینی سەرووی کوردان بینیوە؛ زیاتر بەشێوەی هەڵوێستی نکوڵێکارانە بەرامبەر هەبوونی کولتووری و لەپەیوەندی لەگەڵ هێزە دەرەکیەکان بەشێوەی تەسلیمیەت و ڕۆحی نۆکەرێتی جموجۆڵ دەکات. جیاوازی و تایبەتمەندێتی لەگەڵ هاوشێوەکانی دیکە لەم ڕاستینەیەدا شاراوەیە. لەپێشکەوتنە خراپ و نەرێنیەکانی مێژووی کورد بەشێوەیەکی سەرەکی تایبەتمەندێتی چینی باڵادەست بەرپرسیارە. لەجیاتی بەبناخەگرتنی ئەم تایبەتمەندێتیانە، بیانتوانیایە لەمیانەی بەرخودانێکی بەبڕیار و وشیارانە تەباییەکی هاوسەنگ بەڕێوە ببەن، دەشیا پێشکەوتنی هەمەجۆری وەها بێتە ئاراوە کە لایەنی ئەرێنی قورسترە. لەبەرئەوەی لەناوەڕاستی گروپە کولتووریەکان و ناوەندە جوگرافیەکاندا هەڵکەوتووە، ئەوا سیاسەتێکی هاوبەشی سیاسی و ئابووری کە ئازادی و مافی یەکسانی کوردان بەبناخە بگرێت، بەشێوەیەکی ئەرێنی و پێشکەوتووخواز کاریگەری لەئاراستەی پێشکەوتنەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوین دەکات.

تایبەتمەندێتیەکی دیکەی لەدیاردەی کۆمەڵگای کورد بەرچاو دەکەوێت، ئەوەیە کە سەرباری ئەوەی لەلایەنی سیاسی یەوە لەنێو دەزگا دەسەڵاتدارە بیانیەکاندا تواوەتەوە، لەلایەنی کۆمەڵایەتیدا هێزی ئەوەی هەبووە ئەم گروپانە بتوێنێتەوە کە تەڤلیان بووە. ئەمە بەتایبەتی سەرچاوەی خۆی لەهێزی پێکهاتە کۆمەڵایەتیەکان دەگرێت. بەلاوازی مانەوەیان لەلایەنی سیاسی، مەیلی هاوسەنگ کردنی لەبواری کۆمەڵایەتیەوە لەنێو کوردان دەردەکەوێتە پێش. بەدرێژایی مێژوو چوار گروپ لەنێو کوردانـدا هاتن و چوون. لەئەنجامدا هەموویان لەتوانەوەی سروشتی ڕزگاریان نەبووە. لەئیسکیتەکان تاهێلینیەکان، لەڕیشە سامیەکان تاڕیشە تورکەکان، گرنگترین گروپەکانی مێژوو لەنێو زەمینەی کۆمەڵایەتی و کولتووری کوردان بوونەتە کورد. ئەم مەیلە

تاوەکو ناوەڕاستی سەدەی بیستەم بەردەوام بوو کە باڵادەستی سەرمایەداری تێیدا دەستیپێکرد. کۆمەڵە دراوسێکان لەمیانەی سەرمایەداری دەوڵەتی باڵابوونی نەتەوەیی، کۆمەڵایەتی و ئابووریان بەدەست هێناوە و قۆناخ بەپێچەوانەوە هەڵسوڕاو رووبەڕووی توانەوەیەکی بەرفراوان مانەوە.

کولتووری ئاژەڵداری و کشتوکاڵ کە لەسەردەمی نیۆلیتیکدا جیهانی وەرچەرخان و لەگەڵ ئەوەی لە چەرخەکانی یەکەم و ناویندا درێژەی بەم باڵابوونەی خۆیدا، بەڵام نەیتوانی بەرامبەر شۆڕشی پیشەسازی سەردەمی سەرمایەداری بەرخودان بکات. قۆناخێکی سەر بەرەوژێری دەست پێدەکات. لەچوار لاوە کوردان دووچاری توانەوە دێن. تەنیا لەمیانەی موداخەلەیەکی وشیارانە و جموجۆڵێکی سیاسی دەتوانرێ ئەم قۆناخە بوەستێنرێ. هەرچەندە بزاڤی نەتەوەیی کوردان بەسەرکەوتنێکی ئەوتۆ ناگات، توانەوەی کولتووری و نەتەوەیی دەوەستێنێ. لەبەزیندوویی هێشتنەوەی کێشەی کورد سەردەکەوێ.

لەبەدەزگابوونی ئابووری و کۆمەڵایەتی چەرخی ناویندا کوردان لەزۆر لایەنەوە لەدراوسێکانیان پێشکەوتووتر بوون. توانستی مێژوویی و هەلومەرجی جوگرافی لەبار دەرفەتی ئەوەی بەکوردان داوە کە پێکهاتەی ئابووری و کۆمەڵایەتی دەرەبەگایەتی بەخێرایی پێشبکەوێت. نیشتەجێبوونی خێڵە کۆچەرەکان لەم قۆناخەدا گەیشتۆتە ئاستێکی بەرز. ژمارەی دانیشتوان بەرامبەر بەژمارەی کۆچەرەکان زۆر زیادی کردووە. گرێدان بەخاك، بووە بەتایبەتمەندێیەکی جووتیاری. بەڵام دیسان پێکهاتەی خێڵە کۆچەرە باوەکان تا ئاستێکی مەزن بەردەوامیان بەهەبوونی خۆیان داوە و پاراستوویانە. بەرامبەر بە کارەکتەری ئازادانە و یەکسانیخوازتری عەشیرەت، رۆحی کۆیلایەتی لە جوتیارەکاندا قووڵبۆتەوە. لەگەڵ ئەمەشدا پێ بەپێ پێکهاتەی رۆحی و هێزی دەرەبەگایەتی لەنێو پێکهاتەی خێڵدا بەکاریگەر بووە. سەرۆکایەتی خێڵ و ئاغایەتی زەوی بەتایبەتمەندێتی هاوشێوە دەگات. هەڵسوکەوت و هێزی شێوازی دەرەبەگایەتی، هەم لەنێو دەزگای جێگری ئاغایەتی و هەم لەنێو بەڕێوەبەرایەتی خێڵدا پێ بەپێ کاریگەر بووە. سەرۆکایەتی خێڵ و ئاغایەتی و گوند نزیکی کارەکتەرێکی هاوبەش بوونەتەوە.

لە کوردستان بازرگانی لەژێر کۆنترۆڵی بازرگانە عەرەبەکان پەرەی سەندووە. ئابووری بەپارە پێشکەوتنی بەدیهێناوە. ئەم رەوشەش خێرابوونی بازرگانی و چڕبوونەوەی لەگەڵ خۆیدا هێناوە. وەکو نەریتێکی باو باڵابوون لەکانزاکاری و پیشەکاری لەدەستی وەستا ئەرمەنی و ئاشوریەکاندا بوو. ئەمەش رێگای لەپێش ئەوە کردەوە کە دانیشتوانی سوریانی و ئەرمەنی لەناوەوەی شارەکان چڕببنەوە. پیشەکاری و بازرگانی کاری سەرەکین کەدانیشتوانی شار پێیەوە خەریك دەبن. لەشارستانییەتی شاردا بازرگانە عەرەبەکان و وەستا پیشەکارە ئەرمەنی و سوریانیەکان ژمارەی

سەرەکی دانیشتوان پێکدێنن. کوردان و توێژە هەژارەکانی دیکە بەجۆرێك رۆڵی تلتەی پرۆلیتاری شارەکان دەبینن. بێگومان ئەم رەوشە بابەتییە لە یەکبوونی جولانەوەکانی یاخیبوونی باتینیەکان دیار دەبێت. ئەوەی جەماوەرە سەرەکیەکەی جوڵانەوەکان پێکدێنن، لەپێکهاتەی تازە پەرتەوازە بووی عەشیرەتەکان و ئەو لادێیانە سەرچاوە دەگرێت کە ئابووری دەشت لەجێگای خۆیانی دوورخستۆتەوە.

زیادبوونی باڵادەستی دەوڵەتی ناوەندی و کۆبوونەوەی موڵکایەتی خاك لەچەند دەستێکی سنووردار‌دا جیابوونەوەی چینایەتی یەکلادەکاتەوە و رێگا لەپێش تەقینەوەی جولانەوە باتینیە ناسراوەکان دەکاتەوە. بەدرێژایی چەرخەکانی ناوین و لەنێو هەلومەرجی کۆمەڵی دەرەبەگایەتییدا ناچاربوون لەژێر پەردەی ئاینی جیاواز وەکو مەزهەب و تەریقەت سەرهەڵبدەن. لەهیچ شوێنێکیدا ئایدیۆلۆژیایەکی نوژەن و زانستی پێشنەکەوتووە. تەنیا لەسەردەمی سەرمایەداریدا چینەکان دەتوانن لەژێر ناوی خۆیان و بەرژەوەندیەکانیان بە گوزارشتێکی زانستیانە بگەن.

ئاماژەمان بەوە کرد کە کۆمەڵە ئەتنیکیەکانی چەرخی ناوین بەئاراستەی قەومبوون ریفۆرمێکی گشتیان بەخۆیانەوە بینی. ئەم مەیلە لەکوردانیشدا خێرا دەبێت. دیاردەی قەوم دوای دیاردەی ئەتنیك دێتە ئاراوە. گرێدانی کۆمەڵایەتی و ئابووری قووڵ و درێژخایەن بەخاك بناخە ماددیەکەی پێکدێنێ. فۆرمەکانی عەشیرەت زیاتر لەنێو هەلومەرجەکانی نیو داخراو بوون و نیو کۆچبەریدا بایەخدار دەبێت. نیشتەجێبوونی درێژخایەن رێگا لەپێش بەلادێ بوون دەکاتەوە، ئەویش رێگا لەپێش جیاوازی کۆمەڵایەتی دەکاتەوە. جیاوازی کۆمەڵایەتی کە لەیەکینەکانی خێڵدا زۆر سنووردارە، لەگەڵ نیشتەجێبوون و لادێیەتی زیاد دەبێت. ناوچەیەکی بەرفراوان و ژمارەیەکی زۆری دانیشتوان دەکەوێتە نێو کۆنترۆڵی میرنشینەکان. ئەم دیاردانەی ئاستی عەشیرەتێك تێپەڕدەکات، وەکو پەیوەندی میللی و قەوم بایەخدار دەبن.

لەگەڵ ئەوەی جیابوونەوەی چینایەتی لەشارەکان بەرچاوترە، بچووکبوونەوەی پێکهاتەی خێزان عەشیرەتگەرایی لاواز دەکات. شارەکان خاوەنی پێکهاتەیەکی ئاڵۆزتری ژمارەی دانیشتوانن. هەرچی لەناوچە لادێیەکانە، لەسەربنەمای زمان و کولتووری هاوبەشی بەرفراوانتر یەکێتی عەشیرەتەکان پێ بەپێ وشیاری قەوم پێشدەخات.

هەڵبەتە ئەم راستینەیە لەگەوهەری ئایدیۆلۆژیای ئیسلامدا هەیە. تەنانەت خودی حەزرەتی محەممەد هەوڵێکی مەزنی لەپێناو یەکبوونی تیرە و هۆزەکانی بیابان داوە کە لەناوخۆیان داخراون. بەشێوەیەکی سەرەکی قورئان مانیفێستۆی کۆمەڵگای نوێیە کە هەوڵدەدات هۆزەکانی بیابان بکات بەیەك و تێڕوانینی تەسکی عەشیرەتگەری تێکبشکێنێ و لەژێرکاریگەری دەوڵەمەندی بازرگانی

شارستانییەتەکی پێشکەوتوخوازی شار ئاوا بکات. کاتێک بەشێوەیەکی قووڵ و لەلایەنی کۆمەڵناسیەوە لێکۆڵینەوە سەبارەت بەقورئان بکرێت دەبینرێ کە سەرەتا لەجەخت کردن لەسەر هەبوون و تاقانەیی خودا تاوەکو تەواوی فەرمانە یاسایی و سیاسیەکانی دەقی ئەو بانگەوازیانەن کە سەبارەت بەیەکلاکردنەوەی کۆمەڵگای نوێیە. هەروەها ئەو بەشەی کە بە "مقاوەلەی مەدینە" ناو دەبرێ لەپەیمانێکی نوێی کۆمەڵگا بەولاوە شتێکی دیکە نییە. یەکینەی عەشیرەتەکانی لەم چوارچێوە ئایدیۆلۆژیەدا پێشدەکەوێت لەگەڵ قۆناخی سیاسیبوونی بەرفراوان وەکو یەکێك لەبەهێزترین قەومەکان فۆرم بەعەرەبەکان دەدات. هەروەکو چۆن ئایدیۆلۆژیای سەرمایەداری فۆرمی نەتەوە و نەتەوەپەرستی خولقاندووە، وەکو بەهێزترین گوزارشتی ئایدیۆلۆژی دەرەبەگایەتی ئیسلامیەتیش میللیگەرایی و وشیاریەکەی دەخولقێنێ. لەقۆناخی بنەماڵە ئەمەوی و عەباسیەکان هەڵکشانی عەرەبێتی رێکەوت نییە. گرێدراوی سروشتی مەسەلەکە و ئایدیۆلۆژیای ئیسلامە کە رێگای لەپێش زاڵبوون کردەوە. هەرچەندە حەزرەتی محەمەد بەرامبەر ئەمە هەڵوێستی نیشانداوە کە زێدەڕۆیی لێبکرێت، بەتەواوەتی ئاگادارە کە سەردەمی شکۆداری عەرەبێتی کردۆتەوە. ئەم رەوشە سەبارەت بەئیسلامیەت دەبێتە راستینەیەکی بابەتی.

فۆرمی سەرەکی کۆمەڵگای ئیسلامی تازە خولقێنراو عەشیرەت نییە بەڵکو **میللەتە**. هەرچی لە سەرمایەداریە نەتەوەیە کە قۆناخێکی وشیاری و بەچڕی بەیەکەوە گرێدراوی میللەتە. لەگەڵ ئیسلامیەتدا میللیگەرایی خێرا بووە، لەسەرووی هەمووشیانەوە لەفارسەکان و تورکەکان. بەتایبەتیش ئەو توێژانەی دەسەڵاتدار بوون لەم قۆناخەدا پەیوەندییە میللیگەراییەکانیان دیاردەی میللیگەرایی سەردەستی لەگەڵ خۆیدا هێنا. لەقۆناخی زاڵبوونی عەرەب و فارس و تورکەکان رۆڵی لەبالادەستی و قەومگەراییش بینیوە. سنووردار بوونی بنەماڵە خانەدانە کوردەکان، ئەوانەی کە هەشبوون لەبەرئەوەی زمان و کولتووری عەرەبەکانیان پەسند کردبوو، لەجیاتی لایەنی باشە، سەبارەت بەپێشکەوتنی کوردان وەکو میللەت رۆڵێکی خراپیان بینی. بێگومان ئەو بنەماڵانەی کوردان کە کەوتوونەتە نێو پەیوەندیەکی بەمجۆرە یەکەم کاری ئەنجامیانداوە یان پێوانەکانی کولتوور و زمانی خۆیان شاردۆتەوە یاخود دەستیان لێبەرداوە و لەسەربنەمای بناخە گرتنی فۆرمی زمان و کولتووری دەسەڵاتدار جولاونەتەوە. بەتایبەتیش لە چەرخی ناویندا هەروەکو بڵێی جولانەوەی بەم شێوەیە کراوە بەڕێسایەکی سەرەکی. سەرباری ئەوەی بنەماڵەی ئەیوبی بەڕیشە کورد بوون، بەلام هەموو شتێکی خۆی لەپێناو خزمەتکردنی بالادەستی عەرەبی سوننە بەکار هێناوە.

ئەم راستینە لای فارس و تورکەکانیش روویداوە. بەلاّم هەرچەندە کۆشکەکانی عوسمانی و فارسەکان لەژێر کاریگەری چڕی زمانی عەرەبیدا بووبێت، بەلاّم شێوە زمانی فارسی و تورکی توانیویانە پەرە بسێنن. کاتێك کوردانیش بوونەتە دەسەلاّت، میرنشین و دەوڵەتییان دامەزراندووە، هەرچەندە راست نییە ئەگەر بڵێین هیچ پەرەسەندنێك لەم لایەنەوە بەدینەهاتووە، بەلاّم ئەمە راستیەکە زۆر بەسنووورداری ماوەتەوە. بەلاّم دەتوانرێ باس لەخزمەتێکی سنووورداری **شەرەفخانی** ئەمیری بەتلیس بکرێت. لای ئەو توێژانەی کوردان کە خزمەتکاری دەوڵەت بوون، لەچاخەکانی یەکەمیندا زاراوە کۆنەکانی زمانی فارسی و زمانی ئاشوری، لەچاخەکانی ناویندا زمانی عەرەبی بۆتە ئامرازی زمان و کولتووری سەرەکی بەکارهێنراو. هەرچی زمان و کولتووری خۆیانە، تەنیا کاتێك پێویستیان بینیوە بەشێوەیەکی نافەرمی لەنێو زەمینەی خێزان و پەیوەندیان لەگەڵ عەشیرەتەکان بەکاریان هێناوە. لەم لایەنەوە رۆڵی مێژوویی چینی سەردەستی بەکرێگیراوی کورد نیگەتیڤ بووە. تەنانەت جێگای ئاماژە پێکردنە کوردان وەکو زمان و کولتووری ئەتنیکی لەتەواوی گروپە ئەتنیکیەکانی رۆژهەلاّتی ناوین پێشکەوتووتر بووە. تاکە کەموکوڕیان سوود وەرنەگرتنیانە لەهێزی بەدەزگابوون و پێکهاتەی سیاسی. سەرەڕای ئەوەی بەردەوام لە دەزگا سیاسی فەرمیەکان بەدەرنراوە تاوەکو رۆژگاری ئەمڕۆمان درێژەدان بەهەبوونی خۆیان هێزی کولتوور و گروپەکانی زمانی کوردی نیشان دەدات. هەروەکو لەبەشەکانی پێشووتریشدا جەختی کرایە سەر سەرچاوەی سەرەکی خوڵقاندن و پێشخستنی هێزی زمان و کولتوور خودی ژیانی گەلانە. بەتایبەتی ئەم راستینەیە لەپێشکەوتنی کولتوور و زمانی نەتەوەیی یەکلا کەرەوەیە. بەرامبەر بەمەش زمانەکانی ئەکەدی، ئارامی، لاتینی، هێلینی، عوسمانلی و عەرەبی کە بەسەدان ساڵ چینە بالاّدەست و چەوسێنەرەکان وەکو زمانی بەڕێوەبەرایەتی و پەروەردە بەکاریان هێناوە، نەیانتوانیوە لەبیری بکەن و خۆیانی لێ رزگار بکەن. کاتێك ئەو چین و توێژانە لەئارادا نەمان کە خزمەتیان دەکردن، ئەوا ئەو فۆرمانەی کولتوور و زمانیان بەکاردەهێنا پەرتەوازە دەبێت، دەتوێتەوە و لەنێو دەچێت.

بەدرێژایی مێژووی چەرخی ناوین بەڕێوەبەرایەتی بنەماڵەکانی سێ میللیگەرای مەزنی ناسیووە. لەدوای رووخانی خانەدانی بنەماڵەی مادەکان، بنەماڵە فارسەکان لەبەڕێوەبەرایەتیدا قورساییان پاراستووە کە نزیکایەتی زمان و کولتووری لێکچوویان لەنێوانیاندا هەبوو. یەك بەدوای یەك لەدوای قۆناخەکانی ئەخمینی یە پارسەکان، ساکیە پارتەکان و پارسە ساسانیەکان لە سەردەمی کۆیلەداری دەرباز بوون بۆ سەردەمی دەرەبەگایەتی جێگای باسە. تایبەتمەندیەکی دیکەی گرنگی ئەم قۆناخەی بەڕێوەبەرایەتی وەکو نزیکترین قەوم لەفارسەکان کوردەکان لەڕیزی دووەمدا لەنێو بەڕێوەبەرایەتی بەکاریگەر بوون. مێژوو، زمان و کولتووری هاوبەش ئەم رەوشە

سانایی تر دەکات. لەچاخی ناویندا کوردەکانی گۆڕەپانی ئێران توانیویانە چەندین میرنشین و حکومەت ئاوا بکەن؛ ڕۆڵێکی چالاکیان لەبەرخودانەکانی مەزدەك، خورەمی و بابەکیەکان بینیوە. لەقۆناخی بنەماڵەی سەفەوی بەهۆی ناکۆکیەکانیان لەگەڵ عوسمانیەکان و کوردان هەوڵیاندا هەردوو لایەن بەکار بێنن، بەڵام زیاتر ئەوان بەکارهێنران. بەرپرسیارە سەرەکیەکان بەرامبەر بەم ڕەوشە کەتا ناوەڕاستی سەدەی بیستەم بەردەوام بوو میر و سەرۆك خێڵ و شێخە کوردەکانن.

وەکو گەل لەم قۆناخەدا کوردان دووچاری ڕووخان و تێکدانێکی قووڵ هاتن. دەزگاکانی شێخایەتی و دەرەبەگێتی و سەرۆك عەشیرەتی وەکو پێویستییەکی کارەکتەرەکەی لەمیانەی بەرژەوەندییە تەسکەکانی خێزان خاوەن ئاسۆیەکی سنووردارە. کاتێك یاری بەبنەماڵەکانیان کرا، بۆ هەموو جۆرە بەکارهێنانێك کراوە دەبن. لەیاخیبوون و تەسلیمکاری چاوارِواننەکراو دوو دڵ نابن یاخود لێی رزگار نابن. ئەم پەیوەندییانەی بەدەستی ئەم ڕێبەرایەتییە ئەنجامدراوە، بەشێوەیەکی سەرەکی ئەنجامی هاوشێوەی ئەمە بەسەر گەلدا دەسەپێنن، بەمجۆرە بچووککردنەوەی گەلیان کردووە بەڕێسایەك. ڕزگاری و ئازادی و ژیانێکی برایانە و شەرەفمەندانەی هاوبەش لەگەڵ گەلانی دیکە لەڕاستینەی دەزگای ئەم شێوازەی ڕێبەرایەتی بوونی نییە. لەوێدا یاخیبوون لەپێناو بەرژەوەندییە تەسکەکانی بنەماڵە و تاکەکەس و خۆبەدەستەوەدان و خزمەتی نۆکەرایەتی نووسراوە. هەروەکو بڵێی ئەمە بووە بەتایبەتمەندیەکی بۆ ماوەیی.

پەیوەندی گروپە بەڕیشە سامیەکان لەگەڵ هۆزە بەڕیشە کوردەکان زۆر کۆنە. ئەمە سەلمێنراوە کە ئەم پەیوەندیانە بۆ سێ هەزار پ.ز تاوەکو سەردەمی مێژووی نووسراو دەگەڕێتەوە. گروپە سامیەکان کە بەرامبەر بەبیابان ئەم جوگرافیایە شاخی و دەشت و ئاو و سەوزاییەیان وەکو بەهەشت هەڵسەنگاندووە و بەردەوام خواستوویانە رووی تێبکەن. ئەم راستینەیە زەمینەی ماددی ئەو پێکدادانانە دەخاتە روو کە بەهەزاران ساڵ لەنێوان تیرەکانی بیابانی بەڕیشە سامی و خێڵە شاخیەکانی بەڕیشە ئاریانی بەردەوام بوو. لەململانێکانی شارەکانی سۆمەریش لەڕاستیدا بەردەوام ڕێککەوتنەکانی نێوان ئەم دوو ڕەچەڵەکە لەئارادایە. بەشێوەیەکی نووسراو دەست نیشانکراوە کە سێ هەزار ساڵ پ.ز تیرەی بەڕیشە هۆری و ئامۆریەکان وەکو بەردەوامی ئەم نەریتە هەمان ڕۆڵیان گێڕاوە. نەریتی ئیبراهیمی وەکو ڕێککەوتن و سەنتێزی هەردوو ڕەچەڵەك و کولتوور بەرامبەر چینی ژوور و دەوڵەتی کۆیلەداری بەشێوەیەکی جیاوازتر دەردەکەوێتە پێش. وەکو یەکەمین جۆری ئەزموونی هاوبەشی نێوان کولتوورەکان، لەلایەنی هەردوو کولتوور پەسند دەکرێ. لێکۆڵینەوە زانستیەکانی ئەم دواییە ڕۆژ بەدوای رۆژ ئەم راستینەیە زیاتر دەسەلمێنێ و ئەرێ دەکەن. هەڵسەنگاندنی پێغەمبەرایەتی وەکو دەزگایەکی بالاتر لەخێل و تیرە، پەیداکردنی

لایەنگری لەنێو سەرجەم گروپە ئەتنیکیەکان و پەسندکردنی، گرێدراوی ئەم تایبەتمەندێتیە سەرەکیانەیەتی. دەرکەوتنی لەسەربنەمای رووبەڕوو بوونەوەی چەمکی خوداوەندی تایبەت بە قەوم و تیرە و هۆزەکان، هەروەها دەرکەوتنی لەدژی چەمکی پادشای خوداوەند و چاندنی تۆوی هزر و باوەڕیەکی گەردوونی، رێگا لەپێش بایەخداربوون و پەرەسەندن کردۆتەوە.

دواتر هێرشەکانی بابلی و ئاشوریەکان پشت بەسیستەمی دەوڵەتی کۆیلەداری چەرخی یەکەمین دەبەستێ و زۆر بێ بەزەییانەیە. لەم قۆناخەدا بەرخودانی خێڵە کوردەکان ئاستی چەندین فیدراسیۆن و کۆنفیدراسیۆن و دەوڵەتی ناوەندی بووە. هۆریەکان، میتانیەکان، نائیریەکان، ئۆرارتۆییەکان دواتریشیان مادەکان لەقۆناخی یەك بەدوای یەکدا نوێنەرایەتی ئەم راستینەیان کردووە. لەقۆناخی پارسەکانیشدا وەکو بەهێزترین بەڕێوەبەرێتی ئەیالەت) میدیا دەبینرێ. ناوچەکە بایەخە تایبەتیەکەی لەڕیزی دووەم دێت. پادشایەتی کۆمەگەنا کە دوای ئەسکەندەر وەکو سەنتێزی کولتووری ماد ـ پارس و هێلینیەکان هاتە ئاراوە لەماوەی نێوان ٢٥٠ ی پ.ز تا ٢٥٠ ی زایینی قۆناخێکی ٥٠٠ساڵی گرنگ پێکدێنێ. لەگەڵ ئەوەی لەم قۆناخەدا کاریگەری والیەکانی رۆما دیار بووە، تاڕادەیەکی بەرچاو دەسەڵاتە خۆجێییەکان هەبوونی سیاسی خۆیان پاراستووە. یەکێك لەمانەش پادشایەتی ئەبگەریە کە گروپە ئاشوری و کوردەکان تێیدا بەکاریگەر بوون و لەهەمان رێکەوتدا لەناوەندی ئورفا بوو. لەم قۆناخەدا کولتوور و زمانی ئارامی کە وەکو میراسێکی زمانی ئاشووری ماوەتەوە لەسەرتاسەری رۆژهەڵاتی ناوین خاوەن کاریگەری بووە؛ ناسنامەی زمان و کولتوورێکی ئەنتەرناسیۆنالی هەیە.

لەدوای عیسا رەوتی مەسیحیەت لە رۆژهەڵات پەرەسەندنێکی خێرای بەخۆیەوە بینیوە. زمانی ئارامی بەجۆرێك زمانی لەدایك بوونی مەسیحیەتە. مەسیحیەت لەناو کوردەکان و ئاشوریەکان بڵاو دەبێتەوە؛ بەرامبەر بە زەردەشتایەتی فەرمی ساسانیەکان باڵا دەبێت. کوردەکان و ئاشوریەکان زیاتر لەیەکتر نزیك دەبنەوە. مەسیحیەت رۆڵێکی پۆزەتیف لەمەدا دەبینێ. لەباکووریش نزیکبوونەوەیەکی هاوشێوەی ئەمە لەنێوان کوردەکان و ئەرمەنیەکان دێتە ئاراوە. میزۆپۆتامیای سەروو دەبێتە ناوەندێکی بەهێزی باوەڕییە نوێیەکە. بەتایبەتیش پەتریارکە **نەستوریەکان** سوود لەفەلسەفەی یۆنانیش دەبینن، لەبواری هزردا رۆڵێکی پێشکەوتووخوازانە دەبینن. مانیگەرایی لەم زەمینەیەدا سەرهەڵدەدات. بودیزم پەلهاوێشتنێکی هاوشێوە دەکات کە ناوەندەکەی هیندستانە.کاریگەریەکانی بودیزم تاوەکو میزۆپۆتامیا بڵاو دەبێتەوە. **مانی** لەسەرووی هەموویانەوە میراسی پۆزەتیفی نەریتی زەردەشتی، سەنتێزێك لەتەواوی شێوەکانی ئەم

باوەڕی و هزرانە پێکدێنێت، هەوڵدەدات لەسەربنەمای ئاشتی جیهانێك بئافرێنێ کە ئەخلاق و باوەڕی برایەتی تێدا زاڵ بکات. بەر لەئیسلامیەت مانیگەرایی بەهێزترین پێهەڵگرتنە.

کاتێك باڵادەستی عەرەبەکان لەسەر ئەم میراسە دەوڵەمەندە ئاوا دەکرێت، رۆڵێکی هاوشێوەی ئەو بەربەرانە دەبینن کە بەرامبەر شارستانییەتی رۆما بینیان. لەگەڵ ئەوەی عەرەبەکان لەبواری سەربازی بەهێزن، لەلایەنی کولتووری لاوازن. ئەم لاوازیە لەمیانەی توانەوەیەکی چڕی کولتووری تێپەڕ دەکەن. زاڵبوونیان لەبواری بەڕێوەبەرایەتی و بازرگانی، بەخێرایی رێگا لەپێش دەوڵەمەند بوونیان و ئاواکردنی ناوەندی شاری نوێ دەکاتەوە. زمانی تازە پەرەسەندووی عەرەبی جێگای زمانی کۆنی ئەکەدی و ئارامی دەگرێتەوە. عەرەبی زمانی سیاسەت و دیبلۆماسیەتە. لەبەرئەوەی قورئان بەزمانی عەرەبی هاتۆتە خوارەوە پیرۆز بووە، بەرامبەر بەزمان و کولتوورە خۆجێیەکان باڵا دەبێت. کاریگەری زمانی عەرەبی دەکەوێتە نێو تەواوی کولتوور و گروپەکانی زمان. وەکو زمانی هاوبەشی قسەکردن، پەروەردە، کولتوور و زانستی چینە سەردەستەکان، ئەگەر بەشێوەیەکی لەسەرخۆش بێت تاوەکو رۆژگاری ئەمڕۆمان درێژەی بەم کاریگەریەی خۆیداوە. هەرچی باڵادەستی سیاسی چینە سەردەستەکانی عەرەبەکانە تاوەکو سەدەی دوانزەهەم بەردەوام دەکات کە کۆنترۆڵ دەکەوێتە دەستی سوڵتان و بەگە تورکەکان. تا ئاستێکی بەرز کاریگەری کولتووری و سیاسی عەرەبەکان لەسەر کوردان هەیە. بەتایبەتیش چینەکانی سەروو نیوە بەنیوە دەبن بەعەرەب. بایەخێکی تایبەت بەوە دەدەن کە خۆیان بەعەرەب و لەڕەچەڵەکی پێغەمبەر نیشان بدەن. دابڕان لەگەل و نکوڵیکردن لەمیللەت، لەم قۆناخەشدا بەشێوەیەکی باو بەردەوام دەکات. ئەم قۆناخە قۆناخێکە کە نامۆبوون لەگەوهەر چڕ و قووڵبۆتەوە. جیابوونەوەی چینایەتی و نامۆبوون کە ریشەکەی بۆ بیانیەکان دەگەڕێتەوە بەیەکەوە پێشدەکەون. لەگەڵ ئەمەشدا لەسەر راستەڕێی بە نەتەوەبوون پێشکەوتنی زمان و کولتووری گەل، وەکو مەیلێکی جیاوازتر لەکەناڵی خۆیەوە پێشدەکەوێت. پێشکەوتنی ئایینی جیاواز بەئەندازەی ئەوروپا، لەنێوان گەلان رێگا لەپێش دوژمنایەتی ناکاتەوە. نزیکایەتی باوی کولتووری کاریگەری لەمەدا دەبێت. بەشێوەیەکی سەرەکی میر و سەرۆك خێڵ و پیاوە لەپێشەکانی مەزهەبەکانی کە دەخوازن ببن بەچینی سەردەست دوژمنایەتی نێوان باوەڕیەکان دەوروژێنن.

هەرچەندە لە چەرخی ناوین لەسەردەمی فەرمانڕەوایەتی عەرەبەکاندا لەبوارەکانی سیاسی، بازرگانی و زانستی هەندێ پێشکەوتن بەدیهاتووە، بەڵام لەبەرئەوەی بەگشتی قۆناخێکی بەهێزی دۆگماتیزمی ئاواکرد، دەبێتە مەزنترین هۆکاری ئەو دواکەوتنە مێژووییەی لەسەدەکانی دواتر هاتە ئاراوە. بەشێوەیەکی سەرەکی قۆناخی دواکەوتن لەسەردەمی سوڵتانە تورکەکان دێتە ئاراوە.

لەسەدەکانی نۆیەم و دەیەم وەکو **کۆیلە و سەربازی بەپارە** لەکۆشکەکانی عەباسیەکان جێدەگرن. ئەو گەندەڵی و لەپەلوپۆکەوتنەی لەبەرێوەبەرایەتی عەرەبەکاندا هەیە کاریگەری فەرماندە بەڕیشە تورکەکان زیاد دەکات. لەسەدەی یانزەهەمدا کۆچی بەکۆمەڵی تیرەکانی ئۆغوز و ئاواکردنی بنەماڵەی سەلجوقی، هەروەها کاتێك دەبن بەپیاوە بەرچاوەکانی خەلیفە، تورکەکان بەشێوەی کۆمەڵ لەناوچەکە نیشتەجێ دەبن. لەساڵی ١٠٥٥ دا سەڵتەنەت دەکەوێتە ژێر رکێفی سوڵتانی سەلجوقی **توغرول**. بەمجۆرە قۆناخێکی نوێ لەمێژووی رۆژهەڵاتی ناوین دەست پێدەکات، قۆناخی بەفەرمی باڵادەستی قەومە تورکەکان دەست پێدەکات. ئەم قۆناخە بەپێی کات پەرە دەسەنێ. پارچەبوونێکی باو لەژێر ناوی سەلجوقیەکانی ئەنادۆڵ، سوریا، ئێراق و ئێران دێتە ئاراوە. سەلجوقیەکانی ئەنادۆڵ، لەبەرئەوەی بەرامبەر بە ڕۆمەکان شانسی پەلهاوێشتنیان هەیە، بەهێزتر و تەمەن درێژتر دەبن. ئیتر خوێنێ تازە و هێزی بڵاوکردنەوەی ئیسلامیەت چینی سەرووی تورکە.

ئەو پارچەبوونەی لەنێو قەومەکان دەبینرێ لەناو تورکەکانیش پەرە دەسەنێ. لەکاتێکدا توێژەکانی سەرووی تیرەکان بەشێوەی میرنشین و سەڵتەنەت دەبن بەچینی دەرەبەگی سوننی باڵادەست، توێژە هەژارەکانی تیرەکان لەمیانەی شرۆڤەی عەلەوی ــ بەگداشی وەکو تورکمانەکانن بەشێوەی کۆچبەری لەناوچە بەستەڵەك و شاخاویەکان دەژین کە زیاتر بەژیانی کۆنیان دەچێت. پارچەبوونێکی هاوشێوە لەبواری زمان و کولتووریشدا دێتە ئاراوە. لەکاتێکدا لەنێو ژیانی کۆشکەکانی بەگ و سوڵتانەکان، زمانی فارسی و عەرەبی زاڵە، گەلی تورکمان دەبێتە هێزی لەخۆوەگرتن و پێشخستنی زمانی تورکی. بەناوەندبوونی دەرەبەگایەتی لەدەوروبەری سوڵتانە تورکەکان، لەقۆناخی سوڵتانە عوسمانیەکان پێشکەوتن بەخۆیەوە دەبینێ. لەبەرئەوەی هاوکاتە لەگەڵ سەردەمی لەدایکبوونی سەرمایەداری لەئەوروپا، نوێنەرایەتی کردنی رۆژهەڵاتی ناوین لەلایەن عوسمانیەکان وەکو قۆناخێکی دواکەوتنی مەزن واتادار دەبێت. لەبەرئەوەی ئەو شەڕانەی بەرامبەر بە ئەوروپا بەڕێوەچوون پشتی بە شارستانییەتی رۆژئاوای هەڵکشاو و شارستانییەتی رۆژهەڵاتی دواکەوتوو دەبەست، لەئەنجامدا لەشکست رزگاری نابێت. قۆناخی عوسمانیەکان بەرلەهەموو شتێك قۆناخێکە کە بەردەوام رۆژئاوا بەرامبەر بە رۆژهەڵات باڵابوونی بەدەست هێناوە. ئیتر لەجیاتی تەسفیەکردنی رۆژئاوا، پەسندکردن و خۆپێ گەیاندنی دەبێتە تاکە رێگای راست. تاوەکو ئیمپراتۆریەتی عوسمانی دەرك بەمە دەکات، درەنگ دەمێنێ. تەنیا بە دامەزراندنی کۆماری تورکیا پەیڕەوکردنی ئەم رێگایە مسۆگەر دەبێت کە بەڕێبەرایەتی مستەفا کەمال راگەیەنرا.

ئیمپراتۆریـــەتی ناوەنـــدی دەرەبەگایـــەتی عوسمـــانی لەڕەوشـــی موحافـــەزەکاری مێـــژوویی و دواکەوتنندایە. شارستانییەتی سەرمایەداری رۆژئاوا کە لەدەرەوەی ئیرادەی ئەو پێشکەوتنە ، ئەمەی کـردووە بەراسـتینەیەکی بابـەتی. بـەڵام لەمیانـەی رێگـرتن لـەوەی داگیرکـەری سـەرمایەداری زوو بکەوێتــە رۆژهــەڵاتی نــاوین، پێشـکەوتنی داگیرکـاری کلاسـیکی ئاسـتەنگ کـردووە کـە لەتــەواوی گۆشــەکانی جیهــان پێشـکەوت. ئەمــە کاریگەریــەکی دوولایەنــەی هــەبووە: لەکاتێکـدا لەمیانــەی درێژکردنی تەمەنی دەرەبەگایەتی رۆڵێکی نیگەتیڤی بینیوە، ئەوا لە کۆسپخستنە پێش داگیرکاری جوگرافی ناوچەکە و ئەو خراپەکاریانەی ئەگەری دەرکەوتنیان هەبوو، رۆڵێکـی پـۆزەتیڤی بینیـوە. بەشێوەیەکی گشتی هەڵسەنگاندنی ئەم قۆناخە وەکو سەدەیەکی لەدەستدراو سەبارەت بەکولتوور و گەلانی رۆژهەڵاتی ناوین لەجێگای خۆیدایە.

پەیوەنـدی کوردەکـان لەگـەڵ سـەڵتەنەت و میرنشـینی تورکـەکان لـەهی قۆنـاخی عەرەبـەکان جیاواز تـر نییـە. لەگـەڵ ئـەوەی لـەبواری زمـان و کولتـووردا کاریگـەری عەرەبـەکان لەسـەر چینی سـەرووی کوردەکـان بەردەوامـە، هێـدی هێـدی باڵادەسـتی سیاسـی بـۆ بنەماڵـە دەسـەڵاتدارەکانی تورکەکان دەگوازرێتەوە. لەقۆناخی میرنشینەکانی ئەنادۆڵ و سـەلجوقی باڵادەسـتیەکی زەق لەسـەر کۆمەڵگای کورد نییە. لەم قۆناخەدا چەندین بنەماڵەی وەکو **مـەروانی، ئـەیوبی، شـەرەفخانی** کـە بەڕیشە کوردن، بەشێوەیەك نوێنەرایەتی قۆناخی پێشکەوتنی ئازادانـەی دەرەبـەگی کـورد دەکـەن. لەســەدەی هەشــتەمەوە تاســەرەتاکانی ســەدەی نۆزدەهــەم لەگەوهــەری خۆیــدا دەرەبــەگی کــوردان تاڕادەیــەکی مــەزن خــاوەنی پێشـکەوتنێکی تایبــەت بەخۆیــەتی. هەرچــەندە نــەبووبن بــەهێزی دەوڵەتێکی ناوەندی دەرەبەگایەتی، لەئاستی حکومەت و نیودەوڵەتدا چـەندین قـەوارەی سیاسـییان ئـاواکردووە. لـەجیاتی ملکەچیەکی ناچـاری، لەسـەربنەمای بەرژەوەنـدی دەرەبەگایـەتی هاوبـەش پەیوەنـدییان لەگـەڵ سـەڵتەنەت و میرنشـینە تورکـەکان بەسـتووە. لەلایەنێکـەوە نـزیکترین هێـزن لەچەمکی دەوڵەتی هاوبەش. لـەم لایەنـەوە رەوشـی کـوردان بەڕەوشـی پارسـەکانی ئێـران دەچـێت. لەمیرنشـین و سـەڵتەنەتی تورکەکانـدا لـەدوای قـەومی تـورك لەلایـەنی پلـەی گرنگییـەوە کـوردان لەڕیزی دووەمدا رۆڵ دەبینن. ئەم رۆڵە لەمێژووی کوردانـدا بۆتە کارەکتـەر. هـەروەکو بڵێـی بـوون بەسـەرەکیترین یـەدەگی هێـزە سیاسـیەکەی تەنیشـتی وەکـو قەدەرێکـە. ئەمـە لەگەوهـەری خۆیـدا پێویستی رۆحی سیستەمی کۆیلایـەتی و جوتیارییـە و بناخەیـەکی چینایەتی هەیـە. ئـەم رەوشـە لەبرایەتی و هاوکاری راستەقینەی نێوان گەلان جیاوازترە. ئەمەش راستیەکە وەکـو پێویسـتییەکی لاسەنگی، نـامۆبوون، سیاسـەتی پەرتکـە و زاڵبـە بۆتـە هۆکـاری چـەندین پێکـدادان. تاکـە ئـەنجامی

پۆزەتیڤی ئەوەیە لەڕەوشی بەرخودانی لاسەنگ و یاخیبووندا دەرفەتی بەکۆچ و کوشتارە شیمانە بۆکراوەکان نەداوە.

له قۆناخی ئیمراتۆریەتی عوسمانی ئەم مەیلە زۆر بەئاشکرایی پیادە کراوە. هەڵسەنگاندنی بەجێی سوڵتان سەلیم یاوز کە بالادەستی لەسەر رۆژهەلاتی ناوین لەڕێککەوتن لەگەڵ دەرەبەگی کوردا دەبینێ و بەبنەماگرتنی تەباییەکی نزیك بەئاستی یەکسانی تاوەکو سەدەی نۆزدەهەم رێگای لەپێش پێڕەوێکی سیاسی سەرکەوتوو کردەوە. لەم قۆناخەدا دەرەبەگایەتی کورد بەشێوەیەکی فەرمی خاوەنی حکومەت و فەرمانڕەوایی بوون کە دەسەلاتێکی خۆجێییە و لە باوکەوە بۆ کوڕ دەمایەوە. دەسەلاتی ناوەندی سوڵتان و دەسەلاتی خۆجێیی دەرەبەگایەتی بەهاوبەشی بەڕێوەچووە. لەگەڵ ئەمەشدا هەبوونی خێلە کۆچەرەکان بەردەوام بووە. عەلەویگەرایی و یەزیدیەکان درێژەیان بەڕەوشی بەرخودان داوە، قەوارەی کولتووری و زمان درێژەیان بەهەبوونی خۆیان داوە. هیچ جۆرە قەدەخە کاریەك جێگای باس نییە. گرنگتریش بەهۆی پێکهاتە ئابووری و کۆمەلایەتییە بەهێزەکەیان، چەندین تیرە و هۆزی عەرەب و تورك بەشێوەیەکی سروشتی لەنێو ئەم پێکهاتانەدا تواونەتەوە. سەرباری شوێنگە و رۆڵی خراپی بالادەستی سیاسی چینە سەردەستەکانی عەرەب و تورکەکان و کوردە بەکرێگیراوەکان، ئەم هێزە توێنەرەوەی زمان و کولتووری کورد سەرچاوەی خۆی لەو تایبەتمەندێتیە بەهێزانە دەگرێت کە لەسەردەمی کۆمەڵگای نیۆلیتیکەوە بەدەستی هێناوە.

د ـ کوردان لەسەردەمی سەرمایەداریدا

سەرباری ئەوەی کورد لەکۆنترین گەلانی جیهانن و لەهەموویان خوڵقکارترن لەمێژوودا، بەلام هەروەکو بڵێی بەهیچ شێوەیەك لەمێژوودا نەژیاون. لەم سەردەمەدا وەکو نەخۆشیەك رووبەڕوومان دەبێتەوە. دەبیت بە لانکە و دایکی مێژوو، بەلام رێسا و ئەخلاق دەرهەق بە تۆ پەیرەو ناکرێت، وەکو گەلێك هەڵیدەسەنگێنن کە کەس تۆی ناوێت، دەبیتە قوربانی ترسناکترین خیانەت. لەسەرەکیترین مافەکانی مرۆڤ بێبەش دەکرێیت، بەلام وەکو تاوانبارترین کۆمەڵەی مرۆڤ رادەگەیەنرێی. بۆ خزمەتکردنی هەموو کەسێك ئامادە دەبیت، بەلام لەنەفرین لێکراوی رزگارت نابێت. هاوشێوەی مرۆڤە هاوچەرخەکان دەبیت، بەلام لەگەوهەردا نابیتە خاوەنی هیچ بەهایەکی سەردەم؛ تەنانەت شایەنی ئەوە نابینرێی وەکو گەلانی رەش پێست، زەرد، یاخود هیندە سوورەکان ببیتە کۆیلەی سەردەمی مۆدێرن. رووبەڕووی ستاتۆ و کوردایەتیەك دەبیتەوە کە کەوتۆتە تەڵەزگە و مەحاڵە هاوتاکەی هەبێت. نکوڵی لەکورد دەکرێ، دەڵێن: دیاردەیەکی وەها

بوونی نییە، بەڵام گەورەترین ترسیان لەم راستینەیە کە نکوڵی لێدەکەن و دەڵێن بوونی نییە. چۆن لەشتێك دەترسن کە بوونی نییە؟ دەڵێی هەیە، دان بەوە دادەنێی کە وەکو تەواوی هاووڵاتییەکان خاوەنی هەموو مافێکە؛ تەنانەت مافی دەربڕینی ئازادانە بەزمانێك نادەیت کە بەنیوەچڵی لەسەر پێیان ماوەتەوە. پێویستە ئەمە ئەو کێشەیە بێت کە لە چەرخەکەماندا بەئاستەمی چارەسەر دەکرێت.

سەردەمی سەرمایەداری کە کۆمەڵە ئەتنیکی و قەومەکان لەمیانەی جۆش و وشیاری نەتەوەیی هەڵسانە سەرپێ، بۆ کوردان رەنگی قۆناخێکی نەخۆشی پێوەیە کە چارەسەر نابێت. لەدەستدانی ناوەڕۆکی نەتەوەیی و کۆمەڵایەتی ئومێدەکانی ژیان، هەڵدێران بۆ نێو قووڵترین بیری نەزانی، بێزاری لەخۆپێناسەکردن؛ یەکتری کوشتن لەپێناو مریشکێك، بەڵام کەوتنە نێو رەوشێك کە تەنانەت لەپێناو دەست لێبەرنەدراوترین ماف جوڵەیەك نەکات، هەروەکو بڵێی پێویستییەکی قەدەرە زۆر بەسانایی پێشوازی لێ دەکات. دیاردە و کێشەی کورد لەڕاستیدا لەمیانەی ئەو پێناسانەی دەکرێ زیاتر روون بکرێتەوە دەبینرێ کە لەنێو رەوشێکدا دەژی کە زۆر لە سنووری نەتەوەیی بەولاوەترە. چەرخی سەرمایەداری هەم سەردەمی دەستپێکردنی رابوونی نەتەوەیی و ئاواکردنی دەوڵەتی نەتەوەیی یە، هەم سەردەمێکە ئومێدی چارەسەری بەگەلێك گروپی نەتەوەیی و کۆمەڵایەتی بەخشیوە کە لە ئاستی بوون بە کێشە و گرفت ماونەتەوە. ئەگەر پێناسەیەك و رێگا چارەیەکی سەرکەوتووانە سەبارەت بەکوردان ئەنجام نەدراوە، هۆکاری سەرەکی ئەمە پێشنەخستنی پێناسەیەکی راستە سەبارەت بە خودی دیاردەکە. ئەگەرنا روونکردنەوەیەکی راست دەرهەق بەرەوشی کە لەئارادایە لەمیانەی رەوشی پارچە پارچەیی و بێبەزەیی و دوژمن و بێچارەیی ستراتیژی و هۆکاری وەکو دواکەوتنی کۆمەڵایەتی لەجێگای خۆیدا نابێت. ئەگەر شتێکی وەهاش لەئارادا بێت دیسان بەرەو ئەنجامێکی سەرکەوتووانەمان نابات. ئەگەر کێشەیەك لە گۆڕەپاندا هەبێت و هاوار بکات، ئەوەی لەم شوێنە نییە چارەسەری یە، ئەمە خاسیەتێکی سەرەکییە کە بەهەڵە دەستنیشانکردنی نەخۆشی لەبناخەی هەر بێچارەییەکدا شاراوەیە.

کاتێك PKKمان وەکو رێکخستنێکی رزگاری نەتەوەیی پێناسە کرد و رێگای کاروانمان گرتەبەر، هەروەکو باوەڕهێنان بەقورئان باوەڕیمان بەڕاستەڕێی خۆمان و بەدەستهێنانی سەرکەوتن هەبوو. هەرچی ئەو راستیەی دەرکەوت ئەوەیە، هەروەکو لەنموونەی سۆسیالیزمی بونیادنراودا بینرا، تەنانەت فەرمانڕەوایەتی یەك لەسێی جیهانیش بکات، سیستەمێك لەدۆگماتیزم رزگاری نەبێت، تەنانەت سیستەمێکی درێژخایەنی حەفتا ساڵەی دەوڵەتیش بێت لە هەڵوەشانەوە رزگاری نەدەبوو. ئەم هەڵوێستە رەوایەتی بە سەرمایەداری نادات؛ بەپێچەوانەوە، هەروەکو چۆن

ئه‌وه ئاشكرا ده‌كات كه ئه‌و كێشانه‌ی رێگای له‌پێش كردۆته‌وه به‌شێوه‌یه‌كی راست پێناسه نه‌كراوه، هه‌وڵده‌دات ئه‌مه‌ش نیشان بدات كه چاره‌سه‌ریه‌كانیشی جێگای باوه‌ڕ نییه. دیسان ئه‌مه به‌واتای ده‌ست به‌ردان له‌هه‌وڵه‌كانی چاره‌سه‌ری نایه‌ت. ته‌واو به‌پێچه‌وانه‌وه به‌سووربوونه‌وه جه‌خت له‌سه‌ر ئه‌وه ده‌كات كه لێكۆڵینه‌وه و پێویستی به‌دیهێنانی گونجاوترین چاره‌سه‌ری ده‌كات به‌گوێره‌ی گه‌وهه‌ری شۆڕشگێڕی زانستی بوون. له‌حاڵه‌تێكدا چه‌وتی یان كه‌موكوڕی له هه‌ڵوێست و پراكتیك ده‌ربكه‌وێت، به‌سووربوونه‌وه ئاماژه به‌وه ده‌كات كه دۆزینه‌وه و پیاده‌كردنی ڕێگایه‌كی دیكه‌ی راست و لێهاتووانه‌تر له‌ئارادایه. ئه‌م راستینه‌یه به‌و واتایه نایێت كه سه‌رباری هێنده ئێش و زیانانه سه‌رله‌نوێ بۆ سه‌ره‌تا ده‌گه‌ڕێته‌وه. به‌و واتایه دێت كه له‌سه‌ره‌تاوه تادوایی به‌قووڵایی ئه‌م قۆناخه ره‌خنه بكرێت كه جموجۆڵی تێدا ده‌كرێت و راست بكرێته‌وه و پێویست ده‌كات به‌گوێره‌ی ئامانجه‌كانی له‌میانه‌ی پێوانه جوان و باشه‌كانی به‌رجه‌سته بكرێت.

ئه‌گه‌ر سه‌رنج نه‌درێ، ئه‌وا ئه‌و دۆگماتیزمه‌ی له زانسته‌وه سه‌رچاوه ده‌گرێت له‌و دۆگماتیزمانه‌ی له‌ئایین و میتۆلۆژیا سه‌رچاوه‌یان ده‌گرت كه‌متر كوێرایی ناهێنێ، هه‌ربۆیه رێگا له‌پێش ئه‌نجامی مه‌ترسیدارتر ده‌كاته‌وه. ته‌نانه‌ت هه‌روه‌كو له‌ڕاستینه‌ی سه‌ده‌ی بیسته‌م بینرا، رێگا له‌پێش به‌ئێشترین و خوێناویترین پراكتیكی مێژووی مرۆڤایه‌تی ده‌كاته‌وه. مه‌ترسی هه‌ڵوێستی رۆژانه‌یی لێره‌دا رووبه‌ڕوومان ده‌بێته‌وه. بانگه‌شه‌ی ئه‌م هه‌ڵوێسته ئه‌وه‌یه: چه‌رخه‌كه‌مان سه‌رده‌می باڵابوونی زانسته؛ هه‌ربۆیه هه‌رشتێكی به‌گوێره‌ی زانست ئه‌نجامبدرێت راسته و له‌جێی خۆیدایه. له‌م باره‌یه‌وه هیتله‌ر گه‌وره‌ترین پۆزه‌تیڤیستیه. به‌ڵام جگه له‌كه‌سانێكی ده‌مارگیری كوێرانه هیچ كه‌سێك داكۆكی له‌سه‌ر مافداری و راستبوونی كرده‌وه‌كانی ناكات. ته‌نانه‌ت زۆر به‌سانایی ده‌توانرێ بگوترێ ئه‌و دۆگماتیزمانه‌ی له‌سه‌ربنه‌مای پۆزه‌تیڤیزمن له‌مێژوودا رێگایان له‌پێش مه‌ترسیدارترین كردار كردۆته‌وه. ئه‌مه‌ش ئه‌وه پێش ناخات كه گومان له‌زانست بكرێت. به‌پێچه‌وانه‌وه ئاسته‌مترین هه‌ڵوێستی زانستی پێویستی به به‌ڕێوه‌به‌رایه‌تی هه‌یه؛ ئه‌گه‌ر به‌خته‌وه‌ری مرۆڤایه‌تی ئامانجی سه‌ره‌كی بێت، پێویسته تاوه‌كو دوایی هه‌ست به به‌رپرسیارێتی هه‌ر خراپه‌كاری و كه‌موكوڕیه‌ك بكرێت كه له‌م باره‌یه‌وه ئه‌گه‌ری روودانی هه‌یه، ئه‌وا له‌گه‌ڵ ته‌واوی ئه‌نجامه فه‌لسه‌فی و ئه‌خلاقیه‌كانیه‌وه مسۆگه‌ر فه‌رمانی گۆڕانكاری رێچكه و شێواز ده‌دات. به‌تایبه‌تیش زانستی سه‌رده‌می هۆڤێتی سه‌رمایه‌داری و سۆسیالیزمی بونیادنراو پێویستی به‌لێپرسینه‌وه هه‌یه. ئه‌گه‌ر ئه‌وه ئه‌نجام نه‌درێت، ئه‌وا ته‌نیا ده‌توانرێ ئومێدی چاره‌سه‌ركردنی كێشه زه‌به‌لاحه‌كانی رۆژگاری ئه‌مرۆمان ببڕدرێت. شایانی باسه نابێ قه‌ده‌ری زانست سه‌باره‌ت به‌مرۆڤایه‌تی ئه‌مه بێت. قۆناخ قۆناخی چاره‌سه‌رییه‌كه له رێگا چاره‌كانی هه‌موو سه‌رده‌مه‌كان

پێشکەوتووتر بێت، تەنانەت لەلایەنێکەوە قۆناخی بەدواداگەڕانی دەرگای نەمرییە. لەگەڵ ئەم ڕەخنانە، ئەو باوەڕەی بەزانست هەیە، پێویستی بەباوەڕێکی وەهایە کە شانسی چارەسەرکردنی سەختترین کێشەکانی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی لەئارادایە.

کاتێك لەمیانەی ئەم ڕێنومایییەوە تەماشای دیاردەی کورد و ئەو گرفتە هەمەجۆرانە کرا کە ڕێگای لەپێش کردۆتەوە، ئەوا دەبینرێ کە پێویست دەکات لەئاستی خولقکاری تایبەتدا بە ڕاستەڕێیەك بگەین کە چارەسەری پراکتیکی هەڵوێستی زانستی بەدیبێنێت. دوای سی ساڵ دیسان لەمیانەی چوارچێوەیەکی مێژوو هەنگاونان بۆ شیکردنەوەی قۆناخی سەرمایەداری لەم لایەنەوە واتای گەڕانەوە بۆ سەرەتا نایەت، بەواتای ئەوە دێت کە وەکو پێویستییەکی پەیوەستبوون بەیادی ئێش و قوربانیە مەزنەکان، لەپێناو شایستەبوونی تەواوی مرۆڤە پەیوەندیدارەکان و گەلەکانمان، مسۆگەر بە ئامانج و باوەڕی سەرکەوتن و ڕۆڵ بینین و لە هەوڵەکانی ئازادی و یەکسانی، لەژێر هەر جۆرە هەلومەرجێکدا بەلێهاتوویی و ئەخلاقیانە لە ئەرکە پیرۆزەکانمان بەخاوەن دەردەکەوین.

شەپۆلەکانی سەردەمی سەرمایەداری هەڵکشاو لەسەرەتاکانی سەدەی نۆزدەهەمدا زیاتر ڕۆژهەڵاتی ناوین دەخاتە ژێر کاریگەری خۆی. بەرامبەر بەبالابوونی ئابووری و سیاسی و سەربازی، ئەو شتەی کە ئیمپراتۆریەتی عوسمانی نوێنەری ناوچەکە ئەنجامی بدات سنووردارە. یان ئەوەتا بالابوونی سیستەم پەسند دەکات و ریفۆرم ئەنجامدەدات، یاخود لەمیانەی بەرخودانێکی موحافەزەکارانە و بێ ئومێد و سیاسەتی هاوسەنگی هەوڵدەدات ڕۆژی خۆی بەسەرببات. ئەوەی ڕوویدا هاتوچۆ بوو لەنێوان ئەم دوو مەیلەدا. دووسەد ساڵە تاوەکو ئێستا ناوچەکە خۆی لەم گێژەلووکە ڕزگار نەکردووە. نە قەڵەمبازێك ئەنجام دەدات کە ئەلتەرناتیف بێتە ئاراوە، نە بژاری ریفۆرمێکی خوازراوی بەپرەنسیپ و وشیاری بەپێی بڕیار و پەیڕەوی پێویست بەڕێوەدەبردرێت. پێکهاتەی شارستانییەتی باوی ناوچەکە و هێزە ناوخۆ و دەرەکیەکانی نێو پێکدادان ڕۆڵێکی سەرەکی لەمەدا دەبینن. تەواوی زیرەکی سوڵتانە عوسمانیەکان ئەوەیە لەنێو ئەم یاریەی هاوسەنگیەکاندا کەمێکی دیکە تەمەنی خۆیان درێژ بکەنەوە.

ڕووخانی ئیمپراتۆریەت لەگەڵ هەڵوەشانەوەی هاوسەنگییە دەرەکیەکان لەناوچەدا بووە بەیەك. کاتێك ئەو هاوسەنگییەی لەئەوروپا بەڕێبەرایەتی بەریتانیا ئاواکرابوو لە شەڕی یەکەمی جیهانیدا تەقییەوە و ئەم هاوسەنگییە دژ بە ئەڵمانیا ئەنجامگیر بوو، ئەوا پەرتەوازەبوونی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی کرد بەناچاریەك کە هاوپەیمانی ئەڵمانیا بوو. تەواوی ڕۆژهەڵاتی ناوین ڕووبەڕووی هەلومەرجەکانی داگیرکاری بۆوە. ئیتر ئەو ناوچەیەی بەدرێژایی پانزدە هەزار ساڵ و

چەندین سەردەم لەبواری ماددی و مەعنەوی ئەورووپای تێر دەکرد، ڕووبەڕووی شکستێکی تەواو مابۆوە.

لەوە زیاتر کە ئەم قۆناخە نوێیە بەشکست ناو ببرێت، ڕاستتر ئەوەیە بگوترێ ڕووبەڕووی دانان بەباڵابوونی شارستانییەتی ئەورووپا بۆوە. لەوەزیاتر کە شارستانییەتەکان ڕەوشی سەرکەوتن و ژێرکەوتنیان بەرامبەر بە یەکتر هەیە؛ ئەوا لایەنی خوڵقکاری و پێشکەوتن ڕۆڵێکی یەکلاکەرەوەتر دەبینێ. واتە لایەنی دۆستایەتی و خزمەتکردنی پێشکەوتن لەولایەنە لەپێشترە کە بەرەو دوژمنایەتی و دواکەوتن دەبات. ئەو حوکمانەی شارستانییەتەکان وەکو دوژمنی یەکتر نیشان دەدا چەوتە و تادواڕادە زێدەڕۆییە. بێگومان جیاوازیەکان گەلێك لایەنیان هەبووە کە لەململانێدا بوون و ڕێگایان لەبەردەم شەڕ و پێکداداان کردۆتەوە. شایەنی باسە کە لەیاسا سەرەکیەکانی دیالەکتیکی سەبارەت بەپەرەسەندن، هەبوونی یەکێتی دژەکان لەنێو یەکترتەواوکردن دایە. کاریگەری دوو جەمسەر لەسەر یەکتری بەتەواوی بەشێوەی لەناوبردنی یەکتر نییە، تایبەتمەندێتیەکی وەهای هەیە کە جێگای خۆیان بۆ تۆخمێکی سێیەم واتە بۆ سەنتێز بەجێ دێڵن. هەروەکو چۆن تەواوی پێشکەوتنەکانی گەردوون لەمیانەی ڕاستینەی ئەم یاسایە هاتوونەتە ئاراوە، ئەوا لەدیاردەکانی وەرچەرخانی کۆمەڵگاشدا ئەم قۆناخە بەڕێوە دەچێت. وەرچەرخان و ململانێی شارستانییەتەکانیش کە گوزارشت لەبەرفراوانترین و چڕترین یەکینە و جیاوازیەکانی شێوەکانی کۆمەڵگا دەکات، لەچوارچێوەی ئەم یاسا گەردوونیەدایە. بەتەواوەتی ژێر خستن و لەناوبردنی یەکتری لەئارادا نییە، زیاتر گەیشتن بە سەنتێزێکی ژوور بەبناخە دەگیردرێت. دەسپێشخەری و دەستپێکەری لایەنێك ئەم ڕاستینە و یاسایە لەگەوهەری خۆیدا لەنێو نابات و ناگۆڕدرێت، مەسەلەی لایەنە زاڵەکان دەردەخاتە پێش.

کاتێك لەسەر ئەم بنەمایە تەماشا بکرێ، لەگەڵ ئەوەی بەو باڵابوونەی شارستانییەتی ئەورووپا بەرامبەر بە بەها باوەکانی شارستانییەتی ڕۆژهەڵاتی ناوین بەدەستیهێناوە ڕاستیەکە، بەڵام نابێ ئەوە بەتەواوەتی وەکو خراپی و ژێرکەوتن هەڵبسەنگێنرێ. هەڵسەنگاندنێکی بەمجۆرە دەشێ بۆ ئەو ئەندامە موحافەزەکار و کۆنەپەرستانە لەجێگای خۆیدا بێت کە تەمەنی خۆیان تەواو کردووە و لەبناخەی شارستانییەتی خۆی بێ ئاگایە و ڕەوشێکی لەقی هەیە، لەبەرئەم هۆکارەش لەناوچوونی ڕاستیەکی دەست لێبەرنەدراوە. هەرچی هەبوونی هەمیشەیی شارستانییەتەکانە، لەمیانەی تێرکردن لەلایەن ئەوانی دیکەوە لەژوور لەڕێگای سەنتێزێك دەشێ بکەوێتە سەر ڕێی پێشکەوتن. چەندین ئەندام (لایەن)ی میراسی شارستانییەتی ڕۆژهەڵاتی ناوین هەیە کە پێویستە لەناوببردرێت. هەڵبەتە بەپێی تێپەڕبوونی ڕۆژگار ئەمانە دەهاوێژرێنە ناو زبڵدانی مێژوو. بەڵام

تایبەتمەنـدێتی بەرئەنـدامی سـەنتێزی ژوورتـر و هەمیشـەیی هەیـە. بـەرخودانی ئەمانـە لـە بـەرخودانی موحافـەزەکاری و کۆنەپەرسـتی ناچـێت. بەپێچـەوانەوە، هـەروەکو چـۆن بـەرخودانی گەوهـەری تواناکـاری ژیـانی و قەڵـەمبازی هەیـە و بناخـەی پێشـکەوتنی مێـژوویی یـە، ئەگـەر سـنوورداریش بێـت لەسـەر ئـەم بنەمایـە لـە رۆژهـەڵاتی نـاوین رەوشـی دژە بیرۆکـەی هەیـە و بەسـوورببوونەوە بـەردەوامی بەهـەبوونی خـۆی دەدات. ئەوانـە بەرامبـەر بەپێشـکەوتنی شارستانییەتێکی باڵا دەتۆقێن و دەکەونـە نێـو بـەرخودانێکی بـێ ئومێدانـە، بـۆ قۆنـاخێکی کورت لەگەڵ ئـەو توێژانـەی رۆڵـی تەسلیمکاری و داردەسـتی دەبینـن هـەمان پێکهاتـە و فـۆرم پێکـدێنن. ئەمانەش ئەو توێژانەن کە کاتینە و رەوشیان لەقە. بەرامبـەر بەمـەش توێـژێك هەیـە کـە لەگـەڵ بەها پێشکەوتووخوازەکانی شارستانییەتی باڵا کەوتۆتە نێو تەبایی و نوێنەرایەتی ئەم بەهایانـەی کردووە. بەڵام لەهەمانکاتیشدا بـەرخودانی دژی ئـەو لایەنـەکرد کـە دەبێتـە هۆکـاری باڵادەسـتی و باڵابوونی لایەنێك، دژی ئەو لایەنە بـەرخودان دەکـەن کـە ئامـانجی لـەناوبردنی لایەنەکـەی تـرە و نوێنەرایەتی توێژە پێشکەوتووخوازە هەمیشەییەکان دەکات. بەو واتایـەش دەتـوانرێ مێـژوو وەها پێناسە بکرێ کە لەمیانەی ناکۆکی و تـەبایی لـەپێناو پێکهێنـانی سـەنتێزێکی نـوێ پێشـدەکەوێت، ئەمـەش بەهەڵوێسـتێکی زانسـتییانە دادەنرێـت. هـەبوونی نـاکۆکی و رێککـەوتنی شارسـتانییەت و پێشـکەوتن بـەرەو پێکهێنـانی سـەنتێزێکی نـوێ لـەنێوان ئـەوروپا و رۆژهـەڵاتی نـاوین، بابـەتێکی هەنووکـەیی یـە لەمیانـەی رووداو و پێشـکەوتنە رۆژانەییـەکان بـەجۆش و خرۆشـەوە چـاودێری دەکرێت.

لەچوارچێوەی ئـەم پرۆسـەیەدا، شـەڕی رزگـاری نیشـتمانی کـە بەرێبەرایـەتی مسـتەفا کـەمال لەسەر بنەمای ئیرادەی هاوبەشی هەردوو گەلی کورد و تورك پێشکەوت، شـەرێکی پێشـکەوتووخواز و هەمیشـەییە. تایبەتمەندێتیـە پۆزەتیڤـەکانی شارسـتانییەتی ئـەوروپای بەبنـەماگرت، بـەڵام لەگەوهـەری خۆیـدا دژی ئـەو لایەنـەی وەسـتا کـە پشـت بـەزاڵبوون و باڵادەسـتی دەبەسـتێ. هێـزی خۆشی لـەم گەوهـەرە پێشـکەوتووخواز و دادپەروەرانـە وەرگـرت. جگـە لەمـەش لایـەنێکی نـاکۆکی هەبوو کە کۆسـپی دروسـت کـرد و دژی ئـەم تایبەتمەندێتیانـە وەسـتا کـە دەشـیا خزمـەتێکی بـاش لەپێشکەوتنی کۆماری تورکیا بکات. سەرباری ئەوەی لەسەردەمی دامەزراندندا، کۆمـار سـەرکەوتوو بوو مافدار بوو لەوەی دژی لایەنە کۆنەپەرست و دەمارگیرەکان بەرخودان بکات، بەڵام خاوەن ماف نەبوو و ژێرکـەوت لـەوەی وەڵامـی داواکـاری و بـەهای گـەلان بداتـەوە کـە دەخـوازن پەرەسـەندن و پێشـکەوتنێکی باشـتر بەدەسـت بێـنن. لەکاتێکـدا رۆڵێکـی باشـی بـینی لـە بـەلاوەنانی پاشماوەکـانی دەرەبەگایـەتی، بـەڵام رۆڵێکـی خراپـی بـینی لەبەرئـەوەی نـەیتوانی وەرچـەرخانی دیموکراتییانـە

ئـەنجام بـدات، ئـەویش بـەهۆی ئـەو وەڵامـە شۆڤێنیستیانەی بـوو کـە بەرامبـەر پێشکەوتنی بـەها هەمیشەییەکانی گەل نیشانیدا. هەروەها نەگەیشتنی بەخێراییەکی بەرزی پێشکەوتن، گرێدانێکی توندی بەم شێوە ناکۆکەی نـاواخنی هەیـە. تـاوەکو چارەسـەرییەکی پۆزەتیڤانـە کـە بـە ئاراسـتەی دیموکراسییەت بێت سەبارەت بەم ناکۆکیە پێشکەش نەکرێت کە هۆکارێکی سـەرەکی ئـەم قەیرانـە قووڵ و هەمەلایەنەیە و لەرۆژگاری ئەمڕۆمان زیاتر کەڵەکە دەبێت، بەتایبەتیش لـەو کاتـەی ئـەم ناکۆکییە دەردەکەوێتە پێشمان کە بەتەواوی رەهەنـدە نیگەتیڤـەکانی لـەکاتی دامەزرانـدنی کۆمـار هـەبوو، ئـەوا چارەسـەریەك لەچوارچـێوەی بنـەما ئەرێنیـەکان دەکاتـە ناچـاریەك. لەبەرئـەوەی چارەسەری بۆ ئـەم ناکۆکیـە پێشکەش ناکات، هەرچـەندە پێـڕەوی ژیرانـە سـەبارەت بـەکپکردن و شـاردنەوەی بـەکار بهێنرێـت، رەوشـێکی قـەیراناوی هاوشـێوەی تورکیـا هاوتاکـەی نـابینرێ، تواناکاریەکی وەهاشی هەیە بسەلمێنێ کە ئەم ناکۆکیە لەبوومەلەرزە دەچێت. هـیچ کۆسـپێك نییـە کە رێگای لێ بگرێت و نـەهێڵێ لـەژێر خاکـەوە دەربکـەوێ کـە لەمیانـەی ئـەو قەیرانانـەی تورکیـا لەساڵانی ٢٠٠٠ تێیدا دەژی گوزارشت لەهەبوونی خۆی بکات.

وڵاتەکانی دیکەی رۆژهەڵاتی ناوین کە هەمان شێوازی تورکیایان هەیـە و درەنـگ وەخـت نـوێ کراوەتەوە و ئەمەش لەبوارێکی تەسکدا بەڕێوەچووە، نـاکۆکی هاوشـێوەی ئـەم ناکۆکیانـە بـەخۆوە دەبینن کە باسمان کرد، تەنانەت ناکۆکی قووڵتریشن. دەوڵەتە عەرەبیەکان پاشماوەکـانی سیسـتەمی دەرەبەگایەتییان بەسەردا زاڵە، کەمێك پـەروەردەی لەسەردەسـتی شارسـتانییەتی رۆژئـاوا وەرگـرت تـاوەکو بەشـێوەیەکی تەسـلیمکاری درێـژە بەهـەبوونی خـۆی بـدات. ئەمـەش لـەو وڵاتانـە بـەڕێوە دەچێت کە دەسەڵاتی پادشا و میر لەئارادایە. هەروەکو چۆن ئەوانەی بانگـەوازی نـوژەنی دەکـەن و بەبانگەشەی وەرچەرخانی زێدەڕۆیی و ئەو جوڵانەوانە دەرکەوتن کە لەبناخەدا پشت بە بۆرژوازی بچـووك دەبەسـتن نـەیانتوانی رژێمـی دەرەبەگایـەتی تێپـەڕ بکـەن، لەهەمانکاتـدا نـەیانتوانی تێڕوانینێکی ئاشکرا بەرەو بەدیهێنانی دیموکراتی گونجاو پێکبێنن، هـەروەکو بڵێـی جگـە لـە بـوون بەپادشایەتیەکی هاوچەرخ نەیانتوانی هیچ رۆڵێکی دیکە ببینن. بەمجۆرە ئەمانە نـەیانتوانی بـبن بەخاوەنی وزە و توانای ئاواکردنی پەیوەندیەکی واتادار چ لەگەڵ بنەما مێژووییەکانی رۆژهـەڵاتی ناوین بێت یاخود پێوانە دیموکراتیەکانی کە شارستانییەتی هاوچەرخ ئاراستەی بۆ گرتووە، بـەڵکو بەسیاسـەتێکی سـەرەکی سـنووردار بـوون کـە پشـت بەهاوسـەنگییە نێودەوڵەتیـەکان دەبەسـتێ و بریتییـە لەجولانـەوەی رزگـارکردنی رەوشـی هەنووکـەیی لەمیانـەی بـەکارهێنانی نەتەوەپەرسـتی عـەرەبی دژی نەتەوەپەرستی ئیسـرائیلی. هەربۆیـە کۆمـەڵگاکانیان لەگـەڵ ئـەو گرفـت و کێشـە ئابووری و سیاسی و دیموکراسـی و کولتـووری و کۆمەڵایەتییانـەی لـەنێو ناکۆکیـەکی دژواردان کـە

ڕۆژ بەدوای ڕۆژ زیاتر کەڵەکە دەبێت. نەیانتوانی ئەو تواناکاری و لێهاتووییە پێویستە سەبارەت بەنوێنەرایەتی کردنی تایبەتمەندێتیە باشەکانی شارستانییەتی ڕۆژئاوا و ڕەسەنایەتی خۆیان نیشان بدەن. تەنانەت ئەگەر بەهۆی داهاتەکانی پەترۆڵ ڕەوشێکی ناکۆك و قووڵی هاوشێوەی شێوازی تورکیاش بەشێوەیەك نەیێتە ئاراوە، ئەوا لەشێوەی تەقینەوەی کۆمەڵایەتی مەزن و کەم بوونەوەی داهات گوزارشتی لێدەکرێ، ئەمەش بەردەوام دەبێت تاوەکو ڕەوشی لەئارادایە لەسەر بنەمای پۆزەتیف چارەسەری تایبەت بەخۆی دەخوڵقێنرێ، ئەمەش یان لەڕێگای وەرچەرخانێکی دیموکراتییانەی تەواو دەبێت یان بەهەڵوەشانەوە و قەیرانی بەردەوام دەبێتە ڕۆژەڤی ڕۆژانە.

بەڵام سەبارەت بەوڵاتەکانی دیکەی وەکو ئێران و پاکستان و ئەفغانستان، سەربارى ئەو ناکۆکیانەی بەخۆیانەوە دەبینن، لەنێو ڕەوشێکی هاوشێوەدا دەژین. کاتێك ئەو پەیڕەوە کەمالیانەی تا دوا چارەکی سەدەی بیستەم تاقییان کردەوە بەکەڵکیان نەهات، ئەم وڵاتانە هەستیان بەپێویستی ئیسلامیەت کرد، ئەم ڕەوشەش گوزارشت لەشکستهێنانیان دەکات بەرامبەر بەشارستانییەتی ڕۆژئاوا. هەروەها ئەو هەوڵانەی لەڕێگای کاردانەوەی ئیسلامی دران بۆ ئەوەی ڕەوشی خۆ بەدەستەوەدانی لەئارادایە تێپەڕ بکرێت. ئەمەش هەروەکو لەنموونەی ئەفغانستان دەبینرێ نەیتوانی شتێك بکات جگە لەوەی خستیە نێو دەرەوەی سنووری سەردەم. بەڵام ئەو ململانێیەی لەژێر پەردەی ئیسلام لەپاکستان لەنێوان گروپە دەسەڵاتدارە سەربازی و سڤیلەکان بەڕێوەدەچێت، نەیتوانی دەرەتانێکی سەرکەوتوو بدۆزێتەوە. ڕەوشی هەنووکەیی ئەم کلێشانە جگە لە دەزگای ئۆلیگارشی کۆنەپەرستی گوزارشت لەهیچ شتێکی دیکە ناکات. سەربارى سەرکەوتنی شۆڕشی ئیسلامی ئێران کەوەکو کاردانەوەی گەلەری دژی ڕژێمی شای تەسلیمکار و قەیراناوی سەریهەڵدا، ئێستاکە کێشەی سەرەکی سەبارەت بەوەرچەرخانی دیموکراتییانە بەخۆیەوە دەبینێ. هەروەکو تێبینی کراوە ئەم دەوڵەتانە ناتوانن لەم ناکۆکیە قووڵانە ڕزگار بن کە پێیەوە دەناڵن، چونکە لەهەڵوێستە ئایدیۆلۆژی و سیاسیەکانی کە تاقیکردەوە پشتی بەکۆڵەکەکانی شارستانییەت نەبەست لەپێناو گەیشتن بەگەوهەر، ئینجا چ ئەمە بەدەمامکی نەتەوایەتی یان سۆسیالیزمی بونیادنراو بێت یاخود لەژێر پەردەی ئیسلامیەت. هەربۆیە نەیتوانی لەناکۆکیە قووڵەکانی ڕزگار بێت. بەمجۆرەش دەبینن کە لەسەر تەواوی وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ناوین پێویستە: یان بەپێوانە دیموکراتیەکان بگات و بە لایەنە ئەرێیەکانی شارستانییەتی هاوچەرخی بگەیەنێ. بەمجۆرەش چارەسەری بۆ ناکۆکیەکان دەدۆزرێتەوە و لە ڕێگای پێشکەوتن بەڕێوە دەچێت، یان درێژە بەوشێوازانە دەدات کە تا ئێستا تاقی کردۆتەوە و قەیرانەکانی قووڵدەکاتەوە، بەمجۆرەش لەچوارچێوەی خۆبەدەستەوەدانەوە دەمێنێ.

دەستێوەردانەکانی ئەوروپا کە لەسەرەتاکانی سەدەی نۆزدەهەم خێرابوو، لایەنە قورسەکەی داگیرکاری بوو، چاوچنۆکی بێ سنوور بۆ باڵادەستی و قازانج، فاکتەری سەرەکی هاندەری چاوتێبڕین بوو. ئامانجی سەرەکی تێکشکان و تەسلیمگرتنی ڕۆژهەڵاتی ناوینە. کوردان کە لە چەرخەکانی یەکەمین و ناوین ئاشنای داگیرکاری ببوون، لەنێو تەڵەزگەیەکدا پێشوازییان لەو شێوە نوێیەی داگیرکاری کرد کە پێشتر تێیکەوتبوون.

لە ڕاستیدا "تەڵەزگەی کورد" زاراوەیەکی سیاسییە پێویستە زۆر بەباشی شیبکرێتەوە. ڕیشەکانی تاوەکو سەردەمی کۆلۆنیەکانی سۆمەر دەگەڕێتەوە. ئەم تەڵەزگەیە بەتایبەت و بەردەوامی تۆکمە و ئامادەکراوە. ئەو چوارچێوەیەی سەبارەت بە مێژوو دیارمان کرد بەئامانجی پێناسەکردنی ئەم تەڵەزگەیە هەوڵدەدات فاکتەرە سەرەکیەکانی دیاری بکات. ئەمانە دووبارە ناکەینەوە. بەڵام ئەوەی بەدەستی سەرمایەداری ڕۆژئاوا تۆکمەکراوە لەهەموویان مەترسیدارترە. هەربۆیە لەگەڵ بنەما مێژووییەکانی "تەڵەزگەی کورد" پێناسە و شیکردنەوەی ئەوەی بەپشتبەستن بەسەرمایەداری ئاواکراوە بایەخێکی مەزنی هەیە. ئەو تەڵەزگەیەی دوو سەد ساڵە سەرلەنوێ ئاواکراوە و تۆکمەکراوە چ واتایەکی هەیە؟

لایەنی یەکەم: سەرمایەداری ڕۆژئاوا لەجیاتی ئەوەی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بڕووخێنێ و ڕەوشێك بخوڵقێنێ کە سەری لێ دەرنەچێ و ڕزگاربوونی بۆ نەبێ، گرێدانی سوڵتان و بەشێکی گرنگ لە بیرۆکراتەکان بەخۆیان بەگوێرەی بەرژەوەندیەکانی خۆیان دەبینن. لە ڕێگای ئەمانەوە هەم ئەو کۆنترۆڵەی دیخوازێت لەسەر ناوچەکەی پێشدەخات، هەم سنووردانان بۆ گەلە یاخیبووەکان سانایی تر دەبێ. بەتایبەتی ئیمپراتۆریەتی بەریتانیا ئەم ڕێچکەیە پەیڕەو دەکات، لەم ڕێگایەوە سەد ساڵ تەمەنی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی درێژ دەکات. هەڵوێستی فەرەنسا و ئەڵمانیاش لەگەوهەردا هەمان شتە، ئەو ناکۆکیانەی لەنێوانیاندا هەیە لەسەر هاوسەنگیەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوین ڕەنگ ناداتەوە. ئەو سوڵتان و بیرۆکراتانەی لەنێو خۆیاندا دابەشیان کردبوو و بەخۆیانەوە گرێ دابوون، بۆ ئامانجەکانی سەدەی نۆزدەهەم گونجاوترین شوێنگەی بۆ مەیسەر دەکردن. بەمجۆرە بەئەندازەی هەنگاو بەهەنگاو پەلهاوێشتن، لێدانی ئەوانەی لەدژی دەرکەوتوون بەقامچیەکانی عوسمانیەکان ئاقڵمەندانەترین ڕێگا و شێوازە. کۆڵەکەیەکی گرنگی تەڵەزگەکە بەمجۆرە تۆکمە دەکرێت. **دووەمیان:** لایەنی گرنگ یاخود کۆڵەکەی دیکەی تەڵەزگە کە، بەپشتبەستن بەگەلە بەڕیشە مەسیحیەکان پەرەی پێبدرێت. داگیرکاری ڕۆژئاوا لەڕێی ئەم ڕێچکەیە گوایە دەخوازێ گەلانی ڕۆم، ئەرمەنی و ئاشووری بپارێزێ، لەناوچەکەدا مەترسیدارترین ڕێگا بۆ پاکتاوکردنیان دەکاتەوە. تەواوی گەلانی ڕۆژهەڵاتی ناوین لەنێو ئەم گەمەیەدا دەکرێنە

قوربانی ئەم پیلانگێڕییە. نەریتی بەقوربانی کردنی منداڵان کە لەسەردەمێکدا بەرامبەر بە ئافاتەکان پەیڕەو کرا، ئەمجارە نەك لەلایەنی خوداوەندەکان، لەلایەن ئەو هاوڕەگەزانەیان بەڕێوەدەچێت کە خۆیان وەکو دۆست نیشان دەدەن. داگیرکاری تەڵەکەباز و فێڵباز بەدەستی کۆمەڵێك بەکرێگیراو، تەواوی گەلان لەولاتی هەزاران ساڵەیان دادەبڕێت، لە کولتوورەکانیان دەپچڕێنێ و دەیانکات بە دوژمنی یەکتری.

لەنێو ئەم تابلۆیەدا ڕەوشی کوردان بەتەواوی وەکو لاشە و تەنێکی تاقیکردنەوەیە؛ ئامراز و کەرەستەیەکە بەرادەیەکی هەرە زێدە لە هەموو جۆرە گەمەیەکی پیلانگێڕان بەکار دەهێنرێ. کوردان کە لەسەرەتای سەدەی نۆزدەهەم وەکو ماشەیەك بەکار دەهێنرێن، بەتایبەتی لەلایەن ئینگلیزەکانەوە بۆ زیاتر بەخۆوە گرێدانی یەك بەدوای یەکی بەڕێوەبەرەکانی تورك، عەجەم و عەرەبەکان ڕۆڵی هەلگری (مانیولا) دەبینن. هەروەکو بڵێی سیاسەتی "سەگ بە گژ سەگەوە بنێ" پەیڕەو دەکات یاخود "بە بەردێك دەخوازێ لەچەند چۆلەکەیەك بدات". بەر لە هەموو شتێك لەگەڵ دەستدرێژکردن بۆیان کوردە بەکرێگیراوەکان بەلای خۆیاندا رادەکێشن. **دووەم**، بەڕێوەبەرە تورك و عەجەم و عەرەبەکان کە لەمە دەترسن، زیاتر پێیانەوە گرێدەدرێن. **سێیەم**، گەلی ئەرمەنی و ئاشووری کە لەلایەن کوردە دەرەبەگە بەکرێگیراوەکان تەنگەتاو دەکرێن، زیاتر ناچار دەبن پەنا ببەنە بەر سوڵتان و شێخ و پادشاکان. بەڕێوەبردنی ئەم گەمەیە لەمیانەی وانەی دووەمەوە بۆ خۆیان بەمەعریفەت دەزانن. واتە سیاسەتی بەگژەوەنانی یەکتری کە سەبارەت بەوان پەیڕەو دەکرێت، ئەوانیش لەئاستێکی ژێردا دژ بە ڕکابەرەکانیان بەکاری دێنن. هەرچی ئەو گەلانەی دەکەونە ڕەوشی قوربانی بوون، وەکو پێویستییەکی گەمەکە جگە لەجێ بەجێکردنی پێویستی فەرمانەکان نابن بەخاوەن ڕۆڵێکی دیکە.

هەرچەندە قوربانی لەپێشینەی تەڵەزگە کوردەکان بن، ئەوا هەروەکو پەندی "ئەگەر ماڵەکەت لە شووشە یە بەرد لە ماڵی خەڵکی مەگرە"، پێك دێت. تەواوی گەلانی ناوچەکە دەخرێنە نێو ئەم تەڵەزگەیە. کوردان لەبەرئەوەی بەهۆی بێبەشییان لە تواناکاری ستراتیژی و پارچەبوونی بێ سنوور هێزی خۆیان نەکردووە بەیەك، هەرزانترین ئامرازی پیلانەکەن. هەرچەندە هەڵوێستی چاوچنۆکی سەرمایەداری بۆ بەدەست هێنانی قازانج کە هیچ سنوورێك ناناسێ فەلسەفەی گەوهەری پیلانەکە بێت، ئەوا بەکارهێنانێکی هاوشێوە کە بەدرێژایی مێژوو بەردەوام بووە، ڕێگای لەپێش ئەوە کردۆتەوە کە ڕەوشیان ببێتە ڕەوشی خراپترین گەل. دەشێ ئەمە بەسیاسەتی، "کەروێشك ڕاکە، تاژی بیگرە"، ناوببرێت. بەمجۆرە تاوەکو دوایی ئەم لایەنانە بەکاردێنێ کە وەکو گرفت بۆ خۆی دەیانبینێ، ماندوویان دەکات و لەدواییشدا ڕۆڵی فریادڕەس بەخۆی دەدات و

تەنانەت ئەگەر پێویست بکات بۆ سەرلەنوێ بەکارهێنان خاوەنداریێتییان لێ دەکات. کاتێك دەڵێین تەنی تاقیکردنەوە مەبەستمان ئەم راستینە پڕ لە ئێشەیە.

بێگومان کارەکتەری هەزاران ساڵەی بەکرێگیراویێتی چینی سەرووی کوردان فاکتەرێکی سەرەکی ئەم رەوشەیە. رەوشی گەل کە لەنێو نەزانیدایە پارچە پارچەیە و بەگژ یەکتردا دەهێنرێ، بەردەوام زەمینەیەکی لەبار دەرەخسێنی. ئەم پیلانانە دەرهەق بەتەواوی ئەو یاخیبوونانەی کوردان پەیڕەوکراوە کە لەسەدەکانی نۆزدەم و بیستەم لەسایەی سەرمایەداری ئەنجامدراون و سەرکەوتنیان بەدەست هێناوە. هۆکارە بەجێ و مافدارەکانی یاخیبوونەکان واتایەکی ئەوتۆیان نابێت. ئەوەی گرنگە لەئەنجامدا بەلایەنی کێدا شکاوەتەوە و زیاتر لەبەرژەوەندی کامە لایەندا بووە.

ئەگەر کوردان یاخی ببن و بەدوای مافەکانیاندا بگەڕێن، بەهەموو جۆرێك ئەنجامەکەی ئێش و ئازارە؛ ئەگەر بەدوای مافەکانیدا نەگەڕێت، لەجێگای خۆیدا دەستەوەستان بمێنێ، ئەنجامێکی خراپتری بەسەر دێت. کاتێك باس لەکەوتنە نێو تەڵەزگە دەکەین، مەبەستمان ئەمەیە، ئافاتی بەمجۆرە بەدەگمەن بەسەر هەندێ گەلان هاتووە. ئەگەر مێژووناسانی کورد بەکەڵك بێن و کارێك بکەن، لەهەموو شتێك زیاتر پێویستە ئەم واقیعە شیبکەنەوە. ئەگەر هەندێ نموونە روون بکەینەوە، ئەوکاتە زیاتر دەرك بەم رەوشە دەکرێت.

کاتێك لەیەکەمین نیوەی سەدەی نۆزدەهەم بەهۆی رێگای هیندستان و ئەگەری دەوڵەمەندێتی کانزا و پەترۆڵ ئینگلیزەکان دەستیان بۆ ئێراق درێژ کرد، بەکارهێنانی کوردان، عەرەب و ئاشوریەکان بەرامبەر بەڕێوەبەرایەتی تورك و خراپتریش بەکارهێنانی دژ بەیەکتریان، کرد بەسەرەکیترین سیاسەت. سەرەتا بەکوردانی گووت: پشتگیریتان لێ دەکەم، بەمجۆرە کوردانی وروژاند. بەڕێوەبەرایەتی تورکان کە تەنگەتاوبوون زیاتر لەئینگلیزەکان نزیك بوونەوە. ئاشوریەکانیش بەهۆی مەسیحیەت وەکو هاوپەیمانێکی سروشتی لەقەڵەمیان دان. عەرەبەکان لەهەمووان زیاتر وەکو بەکرێگیراو پەنایان بۆ بردن. کاتێك گەیشتنە ساڵانی ١٨٥٠، دواجار لەمیانەی ئەو یاخیبوونەی بەڕێبەرایەتی بەدرخان بەگ ئەنجامدرا یەکەمین پەردەی لەیستۆکەکە بەشێوەیەکی سەرکەوتووانە تەواو ببوو، داگیرکاری ئینگلیز پەرەسەندنێکی مەزنی بەخۆیەوە بینیوە، بەڕێوەبەرایەتی تورك هێزێکی زۆری لەدەستدا.

عەرەبەکان خاوەنێکی نوێیان بۆ خۆیان دۆزیەوە. ئومێدێکی ساختە لای ئاشوریەکان سەریهەڵدابوو. هەرچی کوردەکانن کە قوربانیەکی پیلانگێڕیەکەن و لەهەمووان زیاتر ئێش و ئازار دەکێشن، رووبەڕووی سەرکوتکردن هێڵراونەتەوە.

لـەدووەمین نیـوەی سـەدەی نۆزدەیـەم و لەمیانـەی یـاخیبوونی نەهریـەکان کـە سـەید تـەها رێبەرایەتی کـرد. ئـەمجارە گەمەکـە لەسـەر ئێـران پـەیڕەوکراوە. ئـەنجام هـەمان شـتە. شاهنشاهی ئێران لەبەرێوەبەرایـەتی کۆلۆنیـالیزمی ئینگلیـز نزیـك کراوەتـەوە. ئاشـوریەکان کەوتوونەتـە نێـو رەوشێکی تەنگەتاوی. کوردەکان دیسان رووبـەڕووی ئـەنجامێکی پـڕ لـەئێش و ئـازار دەبنـەوە، هـەم سەرکوت دەکرێن، هەم مۆرکی هۆڤێتییان لێدەدرێت و دەکەونە نێو رەوشی تاوانباریەوە.

بەئێش و ئازارترینیان یاخیبوونی ١٩٢٥ کە بەرێبەرایەتی **شێخ سەعید** بـوو. بـەهۆی پـەترۆل ئینگلتـەرا دەخوازێـت موسـڵ و کـەرکوك لـەدەرەوەی سـنووری میسـاقی میللـی بهێڵێتـەوە. هەرچـی کۆماری تورکیایە بەرێبەرایەتی مستەفا کەمال وەکو پێویستییەکی پەیوەستبوون بە میساقی میللی دەسـت لـەداواکردنی ناوچـەکە بـەرنادات. کوردەکـان و تورکـەکان داوای جێبـەجێکردنی پێویستییەکانی میساقی میللی دەکەن. لەم هەلومەرجانەدا دیسان گەمـە ناسـراوەکەی ئینگلیزەکـان دەکەوێتـە گـەڕ. ئامادەکاریـەکان بـۆ لێـدانی چـەند چۆلەکە بەبـەردێك لەئارادایـە. ئـەو کوردانـەی نزیکی خۆی دەبینێ رازی دەکات و سەرنجیان رادەکێشێ بەوەی یارمەتیان دەدات. تەنانەت ئومێدی ساختەی وەهایـان نیشـان دەدات کـە لەئەگـەری یاخیبوونـدا یارمـەتیان دەدات. کاتێـك یـاخیبوون دەتەقێتـەوە، لەگـەڵ حکومـەتی کەمالیسـتی رێـك دەکـەوێت. قـووڵترین پارچـەبوون لەچارەنووسـی کـورد و کوردسـتان دێنێتـە ئـاراوە. ئێـراق بەبـەر خـۆی کـەوتووە. لەسـەختترین قۆناخـدا تورکیـای کەمالیستی نزیکی خۆی کردۆتەوە. کۆمار هانی هێرشکردنە سەر کوردان دەدات و بەمجۆرە دەیخاتە نێـو هەڵـدێرێکی مەترسـیدار. واتـە جـارێکی دیکـە لەمیانـەی سیاسـەتی "پەرتکـە و زاڵبـە" بەشێوەیەکی سەرکەوتووانە لەیستۆکی، "کەروێشك رابکە، تـاژی بیگـرە" بەرێوەچووە، بەبـەردێك چەند ئامانج پێکێنراوە. کۆمار کوردانی لەبیر کـردووە کـە تـاوەکو دوێـنێ لـە سـەختترین قۆناخـدا هاوپەیمانی ستراتیژیان بوون، رێبەرەکانیان لەسێدارەدا، بەمجۆرەش وایزانیوە کێشەیەکی مێژوویی چارەسەر کردووە. لەمیانەی پەیڕەوکردنی شێوازەکانی سەرکوتکردن و نکوڵی، وەکو پێویسـتییەکی ئـەم لەیسـتۆکە دەکەوێتـە نێـو سیاسـەتێك کـە زۆر لـەهی عوسمانیـەکان دواکـەوتووترە، هـەروەها دەکەوێتـە نێـو کێشـەیەك زۆر بەخۆیـەوە خـەریك دەکـات. نـەك تـەنیا کـوردان بـەڵکو بـەمجۆرە تورکەکان و کۆماریش دەکەونە نێو لەیستۆکەکە. ئیمپریالیزم و داگیرکاری تـەنیا یـاری بەلایـەنێك ناکات. رێساکەی بەمجۆرەیە؛ بەردەوام یاری بەهەردوو لایەن دەکات، بەرژەوەندیەکەی زیاتر بەکام لایەندا بشکێتەوە بڕیار بەلایەنی ئەو دەدات.

لەم مێژووەدا واتە لەقۆناخی ١٩٢٠ ـ ١٩٢٥ هەمان سیاسەت و لەیستۆك لەرێی ئێران و ئێراقیش تاقی دەکرێتەوە. لەکاتێکدا **ئیسماعیل سمکۆ** پێوانێکە و هەموو هێزێك تاقی کردۆتەوە، وا دەزانـێ

ئـەو بـەکاریان دەهـێنێ. لەئەنجامـدا سـەرباری ئـەو تواناکاریـە مەزنانـەی لـەئارادان، بـەڵام ئـەو زهنیەتـەی لەخۆیـەوە دەگرێـت، دەبێتــە هۆکـاری لەدەسـتدان و زیـانی زۆر خــراپ و مــەزن. لەبەرئەوەی بـەکارهێنان بـەئامانجی تـەکتیکی بـەگوێرەی پێویست و لـەکاتی خۆیـدا بەشێوەیەکی ڕاست هەڵناسەنگێنرێت، ئافاتی مەزن دێنێتە سەر کەسایەتی و جوڵانەوە و گەلان.

لەکوردستانی ئێراقیش بەڕێبەرایەتی **مەحمود بەرزنجی** ئەنجامەکە هەمان شت بـوو. ئەگـەر یەکتری بەکارهێنانی بەرامبەر لەبواری تەکتیکیدا پشت بەهێزی خۆیی نەبەستێت و بەئـەنجامێك نەگەیەنرێت، ئەوا ڕزگاربوون لەئەنجامی وونکردنێکی نیگەتیڤانە مەحاڵە. لەوەدا نابێ تەنیا تاوان بخرێتە سەر ڕێبەرایەتی سەرهەڵدان و ڕێکخەری ئـەم پیلانانـە و دوژمنـەکانی گـەل لـەبیربکرێت. بەپێچەوانەوە، جـەخت لەسـەر ئـەوە دەکەینـەوە کـە پێویسـتە زۆر بـاش بـزانین تەڵەزگـەی کـورد خاوەنی لۆژیکێکی چۆنی دامەزراندنە و بەمجۆرە هەنگاو بهاوێژێ.

دوا پەردەکانی ئەمجۆرە سیناریۆیانە، ئەوانەن کە دوای شەڕی دووەمی جیهانی تاوەکو ڕۆژگاری ئـەمڕۆمان بەڕێوەچـووە. ئـەو پارتییانـەی لـەنێو ئـەو هەلومەرجـە خـوازرا لـەژێر نـاوی PDK پێشـبخرێن کـە شـەڕی دووەمـی جیهـانی ڕێگـای لـەپێش کـردەوە، داردەسـتی بـاو و بـەکرێگیراوێتی هاوچەرخی بەیەکەوە لەناویەکتردا بەڕێوەبرد، لەمیانەی پارتەکانی خۆیان نەك تەنیا بۆ ئەندام و لایەنگرەکانیان تەنانەت بۆ تەواوی گـەلی کـورد بـوون بـەخراپترین نموونـە. لەکاتێکدا سـەرکەوتن لەتێکۆشانی ئازادی لەسەرتاسەری جیهان ببووە ڕێسایەك سەرباری ئەوەی گەلی کورد بەدەستی ئەو پارتیانەی بـە PDK نـاو دەبـران گـەورەترین زیـانی بەرکـەوت، ئـەم پارتانـە نـەیانتوانی خۆیـان لەدەست یاری کەرە تەکتیکیەکان دەربهێنن و لەڕەوشی پاشکۆیەتی ڕزگاریـان بێـت. دیـاردەی کـورد کە لەئاستی دەرککردن بەداگیرکاری ڕۆژئاوا پێشکەوتنی بەخۆیەوە نەدیبوو، کەوتە نێـو قۆنـاخێکی تاریکتر.

تورکـەکان، عەرەبـەکان و عەجەمـەکان کـە لەچـوارلاوە دراوسـێیانن هەرچـەندە بەدەسـتی دەوڵەتیش بێت، لەمیانەی هەنگاونان بۆ سەر ڕێی پێشـکەوتنی سـەرمایەداری، مەوداکـەی نێوانیـان زیاتر کرد. توانای بوون بەچینی بۆرژوا و نەتەوەی سەردەستی سـەردەمی سـەرمایەدارییان خستە سـەر بـاڵابوونی میللـەت و چـینی سەردەسـتی قۆنـاخی دەرەبەگایـەتی. ئەگـەر لـەنێو هەلومـەرجی گرێدان بـەئیمپریالیزمیش بێـت لـەبواری دەوڵـەت و کولتـوور و ئـابووری نەتـەوەیی درێـژەیان بـە پێشکەوتنی خۆیاندا. لـەبواری زانست و تـەکنۆلۆژیادا چـینێکی هەڵبـژاردەی نەتـەوەییان پێکهێنـا. زمــانی نەتــەوەیی و ڕاگەیانــدن و بڵاوکردنــەوە ســەربەخۆ بــوو بــەهێزێك. بەپشتبەســتن بەنەتەوەپەرسـتی لەمیانـەی سیاسـەتەکانی نـاوخۆ و دەرەوە لەکەسـایەتی چـینەکاندا جیـاوازی

نەتەوەییان بەڕێی بەرژەوەندی بەرجەستە تۆکمە کردووە. ئامرازی پۆلیسی و سەربازی بەهێزیان ئاوا کرد کە بتوانێ بەرخودانی گەلان تێك بشکێنێ. میللەتە بەهێزەکانی چەرخی ناوین تورك، عەرەب و فارسەکان کە بەدرێژایی سەدەی بیستەم پێشکەوتنیان بەخۆیانەوە بینی، لەمیانەی چینی بۆرژوا و دەوڵەتی نەتەوەیی کە بەدەستی دەوڵەت خولقێنران، راستیەکە تاڕادەیەکی مەزن مەودایان لەنێوان خۆیان و کوردەکان کردەوە. بەر لەوەی خۆیان لەگەمەکانی داگیرکاری ئیمپریالیزم رزگار بکەن، ئەمجارە خۆیان رووبەڕووی شۆڤێنیزمی نەتەوەیی و فشار و نکوڵیکردنی دراوسێکانیان بینیەوە. زەمینەیەکی وەها هاتە ئاراوە، گووتنی، من کوردم؛ بەواتای خۆبەتەنیابینینەوە و داخستنی هەموو رێگاکانی پێشکەوتن و تەنیا رووبەڕوو بوونەوەی هەموو مەترسیەك دەهات. کوردایەتی بەتەواوی بووە بەڵای سەر. زۆر لە کۆڵۆنیکردن بەولاوەتر، مەحکومی ستاتۆیەك کران کە هاوشێوەی بێبەشکردنە لەهەموو بەهاکانی مرۆڤایەتی.

لەتەواوی جیهان سیاسەتی نابەجێ و رەتکردنەوەی دیاردەی کورد بووە بەزاراوەیەکی سیاسی خراپ. تایبەتمەندیەکە کە هیچ لەبارەیەوە بەرپرسیار نابینرێ و لەزگماکەوە بۆی ماوەتەوە و گەورەترین مەترسی دێنێتە سەر. دەشێ زاراوەکانی نەژادپەرستی، فاشیستی، نەتەوەپەرستی و کۆمۆنیستی پێناسە بکرێن. ئەمانە لەچوارچێوەی یاسای نێونەتەوەییدا هەڵسەنگێنراون. بەڵام دیاردەی کورد لەمیانەی هیچ زاراوەیەك روون ناکرێتەوە. سەرباری ئەوەی لە بچووکترین مافەکانی مرۆڤ بێبەش بوون، بۆ نموونە لەتواناکاریەکانی پەروەردە بەزمانی کوردی بێ بەشن، تەنانەت کوردان لەلایەن وڵاتانی ئەوروپا کە خۆیان بەشارستانییەت دادەنێن بەشێوەی پێویست و شایستە نەکراون بەبابەتی هەڵسەنگاندن و پێناسەکردن. سەرباری ئەوەی بەسەدان ساڵ خزمەتیان کردوون، ئەوە لەولاوە بمێنێ کە بە برا کوردەکان بەناومان ناکەن، تاوەکو ئێستا نەیانتوانیوە خۆیان لەوە رزگار بکەن کەلەلایەن دراوسێکانیانەوە وەکو سەرچاوەی مەترسی نەبینرێن.

بەرامبەر ئەم راستینەیەی مرۆڤایەتی ئایا چۆن دەتوانرێ باس لەسایکۆلۆژی و کەسایەتیەکی کورد بکرێ؟ چۆن دەتوانین ئەم ستاتۆیە بێ بەزەییانە روون بکەینەوە کە بەسەر کۆنترین گەلی رەنجدەری مێژوو سەپێنراوە و لەهیچ پەرتووکێکی مرۆڤایەتی نەنووسراوە؟ هیچ پەرتوکێکی زانستی و فەلسەفی، ئەخلاقی و ئیلاهی، بەمجۆرە لەمیانەی نکۆلیکردن و دەرەوەی مرۆڤایەتی هەڵسوکەوت ناکات. بەڵام ئەمەش راستینەیەکە ناتوانرێ نکوڵی لێبکرێت. هەروەکو بڵێی کونێکی رەشە، لەدەوروبەری دیاردەی کورد خەیاڵ و زاراوەی دوور لەڕاستی خولقێنراوە. هەربۆیە هەڵسەنگاندنی دیاردەی کورد وەك نەتەوەیەك، کۆڵۆنیەك، نیو کۆلۆنیەك سووکە، ئاماژە بەوە دەکەین کە بوونەتە قوربانی ستاتۆیەك ئەمانە تێپەڕ دەکات. ئەگەر قوربانی کوشتار و

جینۆسایدێکی ئاشکرابوونایە پێناسە سانایی تر دەبوو. رەوش بەتەواوی لەمیانەی ئەم زاراوانەشەوە گوزارشتی لێناکرێت. تەواوی ئەو پێناسە تەم و مژاویانەی لەدەوروبەری دیاردەکەن، راستینەکەی لەنێو نابات و کۆتایی پێ ناهێنێت.

بۆئەوەی بتوانین دیاردەی کوردان پێناسە بکەین، دەشێ بەشێوەیەکی قووڵ ئەم چوارچێوە مێژووییە پەیڕەو بکرێت کە هەوڵی دیاریکردنمان دا. دەتوانرێ لەمیانەی بەڵگە نووسراو و ئاسەوار ناسیەکانەوە بسەلمێنرێ. لەفۆناخێکدا گفتوگۆی (کورد هەیە یاخود نا) لەلایەنی زانستیەوە زیاتر وەکو بەرهەمی زەمینەیەکی سەختی تیرۆر کەوتە رۆژەڤەوە. هەرچەندە سەربەیەك نەتەوە، چین تەنانەت عەشیرەتیش بن بەڵام بەردەوام بەش و ناوچەی وەها هەیە کە شوێنگە و هەلومەرجی تایبەتی هەیە. جیاوازی تایبەتمەندیەکی سروشتە. لەهەمەڕەنگی رووناکی تا دەگاتە هەمەڕەنگی گوڵەکان، خودی سروشت خاوەنی یاسایەکی پێشکەوتنە کە لایەنگری فرە رەنگی و جیاوازی یە. تەنانەت جیاوازی رەنگەکانی بەشێوەی رەش و سپی، راستینەیەکی زانستی ئەو خاڵەیە کە رەنگەکان کۆتایی پێهاتووە. ئەگەر دەخوازن کۆتاییان پێ بێت، ئەوە بەسە کە بەشێوەی رەش و سپی پارچە ببن. رەشێتی فاشیزم بەناوی سەرمایەداری، سپییەتی سۆسیالیزمی بونیادنراو بەناوی سۆسیالیزم، هەریەکە گوزارشت لەتەنگەتاویەك دەکەن. لەو نموونە زەقانەی کە خۆیان زۆر بەهێز دەبینی زۆر باش دەرك بەوە دەکرێ کە کاتێك پێچەوانەی سروشت بێ تەمەنی درێژ نابێ. لەمیانەی هێز گۆڕینی دیاردە کۆمەڵایەتیەکان بۆ ئەو رەنگەی دەیخوازێ؛ لەسەربنەمای تاك زمان، تاکە کولتوور، تاکە سیاسەت و..هتد سەپاندنی گۆڕانکاری نموونەی خراپترین سیستەمن؛ ئەمە سەلمێنراوە کە ئەمانە تەنیا لەمیانەی تیرۆر و بەشێوەیەکی کاتی توانیویانە خاوەن هەبوون بن.

هەرچۆنێك پێناسەی بکەین، ئیتر پێویستە بەهەموو ئاشکرایی و بەپرسیارێتی ئەخلاقی و سیاسی ببینن کە دیاردەی کورد راستینەیەك نییە کە لە میانەی فشاری ئایدیۆلۆژی و سیاسی و پێشینە برِیارە خۆییەکانمان بۆ ئەم شێوەیان بگۆڕین کە دەخوازین. ئەگەر وەکو کەمە نەتەوە و ئەتنیك یاخود وەکو دیاردەیەکی نەتەوەیی و کۆمەڵایەتی پەسند بکرێ، شتی گرنگ گەوهەرە سەرەکیەکەی دیاردەکەیە؛ خودی دیاردەکەیە. مافی ئەوەمان نییە بەهیچ یەکێك بڵێین (دەخوازم تۆ بەمجۆرە ببینم). تەنیا ئەگەر خاوەنی لەرێ لادانێکی میتۆلۆژی فۆناخی پادشا خوداوەندەکان بین ئەمە واتایەك دەبەخشێت. لەو لاوە بمێنێ کە هەڵوێستێك لەچوارچێوەی سنوورەکانی دیموکراسی فرەلایەنی لەئارادا بێت، تەنانەت لەئەگەرە ئایدیۆلۆژیە هەرە دۆگماتیکیەکان بانگەشەیەکی کوێرانەی وەها پێشنەخراوە. ناتوانرێ نکوڵی لەوەرچەرخانی دیاردەکان بکرێ. بەڵام

رێساکانی ئەمە لەمیانەی گرێدان بەیاساکانی دیالەکتیك واتادار دەبێت. ئەو وەرچەرخانانەی هەلومەرجەکان لەکات و شوێنی خۆیدا دەیکەن بە پێویستییەك، واتای پێشکەوتن و دەوڵەمەندێتی ژیانیشە. ئەوەی پەسند ناکرێت جۆری چالاکی لەجۆری دەستێوەردانی کۆرپەلەیەکی ناوسکی دایکیەتی کە بگۆڕدرێت یاخود پێشوەخت بهێنرێتە دونیا. هیچ دکتۆرێکی بەئاقڵ و گرێدراوی سوێندی پیشەکەی بێت، دەسەڵات و مافی ئەنجامدانی نەشتەرگەری بەمجۆرەی نییە.

بۆ ئەوە ئاماژە بەو راستینە تاڵە دەکەین، تاوەکو ئەوە روون بکەینەوە کە ئەو کردەوە سەرەڕۆییانەی بەسەر دیاردەی کورد سەپێنراون چ واتایەك دەبەخشێت. دەخوازین ئەوە دیاری بکەین کە هیچ کەسێك ناتوانێ لەئەنجامی ئەو تەنگەتاویە ناوخۆییە و بێخەمی و بێ بەپرسیارێتی دەرەوە دیاردەی کورد دووچاری هاتووە بڵێ (تواناکاریم لەدەستدا هەیە) و هەموو جۆرە کردەوەیەکی لەسەر پەیڕەو بکات و بەردەوام وەکو ئامراز و کەرەستەیەکی تاقیکردنەوە و چاوەڕوانیکردن بەجێ بێڵن. سەبارەت بەسیاسەتمەدارەکانی کە گرێدراوی چەمکی پادشای خوداوەندن، لەوانەیە لەژێر ناوی وڵاتپارێزیەکی بێ سنوور و مەزنایەتی نەتەوەیی لەپێناو گەیشتن بەئامانجەکانی دەشێ هەموو شتێك رەوا بێت. هەروەکو دەزانرێ هەڵوێستەکانی فاشیست و سۆسیالیزمی بونیادنراو ئەمەیان تاقیکردەوە. ئەنجامەکانی ئەمانەش لەئارادایە. نابێت بێ خاوەنی لەو تیرۆرەی بەسەر دیاردەی کوردان سەپێنراوە و تاوەکو رۆژگاری ئەمڕۆمان بەردەوامکردنی لەڕێگای هەڵوێستی تەڵەکەبازی و خیانەتکاری هیچ خاوەن هێزێك بخەلەتێنێ. حەزرەتی عیساش کاتێك لەخاچدرا لەبەرامبەر رۆما و شاهیدە ساختەکان بەتەنیا بوو. تەنانەت باسی ئەوە دەکرێت کە سکاڵای لەخوداوەندی خۆی کردووە و گوتوویەتی: بۆچی منت بەتەنیا هێشتەوە؟!. بەڵام کاتێك سەیری مێژوو و رۆژگاری ئەمڕۆ بکەین، سەرباری ئەوەی مەسیحیەت راستینەیەکی گەردوونیە و یەکێك لەمەزنترین ویژدانەکانی مرۆڤایەتی پێك دێنێ، ئەوانەی کە عیساشیان لەخاچدا جگە لە نەفرەت نەبوونەتە خاوەنی هیچ شانس و هەبوونێکی دیکە. لەم لایەنەوەی دیاردەی کورد لەوە بەدەر کە سیاسی بێت تەواو بووە بەکێشەیەکی ئەخلاقی و کوردانیش وەکو مەسیحیەکانی چەرخی یەکەمین پڕ لەکەشتیەکان دەبن بەرەو کەنارەکانی یۆنان و ئیتاڵیا، لەڕێی وشکانی راکردنیان بۆ ئەوروپا، هەروەکو بڵێی بەدووبارەبوونەوەی مێژوو دەچێت.

کورد نە ئەندامی ئایینێکی نوێن، نەهێزێکە چاوی بڕیبێتە خاك و موڵکی گەلانی دیکە. باس لە داواکاری سیاسی بەرفراوانی کوردان ناکەین، هەروەکو چەرخەکانی سەرەتا لەچوارچێوەی هەبوونی کولتووری لەداواکاری خۆگوزارشت کردنێکی ئازادانە بەولاوە هیچ داخوازیەکی دیکەیان نییە. ئەگەر هەشبێت لەئاستێکدا نییە کە جێگای مەترسی بێت. ناشێ بیر لەوە بکرێتەوە

کەگەلێکی تا ئەم ڕادەیە بەتەنیا ماوەتەوە بەرامبەر بەو هێزانەی ببێتە هەڕەشە و مەترسی کە سەرتاسەر پڕچەکن.

گواستنەوەی کێشەیەکی سنووردار بۆ ئاستی ڕووداوێکی مێژوویی مەترسیەکی ڕاستییە. ئەگەر نەخوازین لەمیانەی ئێش و ئازاری مەزنەوە ئەنجامەکانی ببینین، ئەوا ناچارین دۆزینەوەی چارەسەری بۆ ئەم کێشەیە وەکو بابەتێکی لەپێشینە هەڵسەنگێنین. مێژووی ڕۆژهەڵاتی ناوین پڕ لەڕووداوی بەمجۆرەیە. مێژووناسەکان هاوبیرن کە ئەگەر عیسا لەخاچ نەدرابوایە مەسیحیەتیش پەرەی نەدەسەند. لەمە بەولاوەتر ئەگەر ستەم و زۆرداری نەمرودەکان نەبوایە. پێغەمبەرەکانیش نەدەبوون. ئەوەی مووسای ناچاری قەڵەمباز کرد ستەمکارییەکانی فیرعەون بوو. ئەگەر فشارەکانی مەککە بۆ سەرحەزرەتی محەمەد نەبوایە، کۆچ ڕووینەدەدا. ئەگەر لەجیاتی دەمارگیری بەنەرمایی هەڵوێست نیشاندرابوایە، ئەو ئیسلامیش بەوشێوەیە نەدەبوو. لەمێژوودا هۆکاری تراژیدیا و ئێشی مەزن و زیان، بەردەوام نەزانی و کردەوەکانی ستەمکاری و فشاری نوێنەرە هارەکانی دەمارگیر و بەرژەوەندیخوازەکانە کە پشت بەنەزانی دەبەستن.

ئەرکی گرنگی تەواوی ناوەندە پەیوەندیدارەکان و تەواوی مرۆڤایەتییە کە دیاردەی کورد و ئەو کێشانەی ڕێگای لەپێش کردۆتەوە بۆ ڕەهەندی دراماتیزەتر بگوازنەوە. ئێش و ئازار و ناسۆریەکی مەزنی لەرادەبەدەر چێژرا، هەربۆیە زۆر بێ واتایە ئەگەر لەپێناوی کردەوەکانی بەگوێرەی تەواوی ئەو مەسەلە و حیسابە مێژووییەکان هەنگاو بهاوێژرێ، چونکە ناوچەکە دەخاتە نێو ڕەوشێك ڕزگاربوون لێی زەحمەتە. ئەمەش دەرکەوتووە کە سیاسەتی بەمجۆرە هیچ دەسکەوتێکی بۆ خاوەنەکانی نابێت. ئیتر لەسەردەمێکداین کە بەرامبەر ویژدانی مرۆڤایەتی کە لەئارادایە، نیازە فاشیەکانی پشت بەنەزانی و تاڵان دەبەستێ هیچ دەرفەتێکی سەرکەوتنیان نییە.

کاتێك دوای پراکتیکێکی درێژخایەن بۆ دواوە دەگەڕێینەوە و تەماشای ئەو دەستنیشانکردنانە دەکەین کە لەساڵانی ١٩٧٠ لەمیانەی هەڵوێستی پڕ لەسۆزداری و ئاستی دۆگمایی و ئایدیۆلۆژی سەبارەت بەدیاردەی کورد و کوردستان پێشمان خست، ئەوا باشتر دەبینین. هیچ کاتێك گومان لەوە نەکراوە کە پێویستە دیاردە ئازاد بێت. ڕەوشی (ئەگەر ژیان هەبێت، بەئازادی دەبێت، یاخود هیچ نابێت) کە لە تەمەنی حەوت ساڵیدا خاوەنی بووین، واتایەکی پیرۆزی هەیە، هیچ کاتێك دەستی لێبەرنادرێت. بەڵام هیچ کاتێك دەست لەوەش بەرنادرێت کە پێویستە هەموو کاتێك گوزارشتی زانستیانەی ئەمە بەبناخە بگیردرێت. دۆگماتیزم لەهیچ کێشەیەکدا وەکو کێشەی کورد دەرگای لەپێش مەترسیداری ئاواڵا نەکردووە. ئەرکی لەپێشینە ئەوەیە کە زانست بکرێت بەچل پارچە و بەشێوەیەکی گونجاو گوزارشت لەکێشەکە بکرێت کە بەگوێرەی شەرەفمەندی و بەرژەوەندی هەموو

لایەك بێت و بەچارەسەری پێویست بگەیەنرێت. لەبەرئەوەی لەحەفتاکان بەشێوەیەکی سنووردار ئەم ئەرکە جێبەجێکرا، چەواشەکارە بابەتی و خودیەکانی بابەتەکە، گەلێك پردیان بۆ خۆیان دۆزیوەتەوە و تواناکاری بەردوامکردنی بەرژەوەندی نۆکەرایەتیان بەدەستهێناوە. بەشێوەیەکی سەرەکی ڕەخنەدان لەم خاڵەدا ژیانییە؛ بەر لەهەموو شتێك جێبەجێکردنی پێویستییە کرداریەکانی ئەمە وەکو مەرجێکی مرۆڤایەتی دەبینیٚ.

لەو باوەڕەدام کە ئەو چوارچێوە مێژووییەی هەوڵماندا پێشیبخەین لەژێر ڕۆشنایی ئەو زانیاریانەی کە هەن نزیکترین پێناسەن لەڕاستی. ئەو خاڵەی ڕوونکردنەوەکە بەدرێژایی تەمەنێك و هەناسە بەهەناسە سەبارەت بەم کێشە و دیاردەیە قاڵبووینەوە، پێویستە بۆ ڕکابەرەکانیشی وەکو ڕێگایەکی دەرکەوتن و دەسکەوتێك ببینرێ. توێژەکانی نەتەوەی سەردەست کە لە ڕۆژگاری ئەمڕۆمان بەشێوەیەکی زۆر ئاشکرا خۆیان وەکو تورك، عەرەب، فارس پێناسە دەکەن، پێویستە کۆڵەکەکانی ناوخۆ و دەرەوە، چوارچێوەی قۆناخێکی هەڵوێستەکانی سەنتۆ و ناتۆی ڕۆژگاری ئەمڕۆمان تێپەڕ بکەن و لەهەڵوێستەکانی خۆیاندا سەرکەوتووبن. چوارچێوەی مافەکانی مرۆڤ و پێوانە دیموکراتیەکانی سەردەم کە بەردەوام پێشدەکەوێت، لەمێژوویێکی کە زۆر دوور ناخایەنیٚ تەواوی لایەنەکان لەخاڵێکی هاوبەشدا ناچاری چارەسەری دەکات.

ڕێگای کەمکردنەوەی زیان و ئێشەکانی ئەم قۆناخە هەستیاری زانستی و وشیاری و دیاردەیەکی لە ڕادەبەدەرە سەبارەت بەپێوانەکانی شارستانییەتی دیموکراتییە کە گوزارشتی زمانی سیاسی زانستە. ناتوانریٚ مەترسی سێبەری دۆگماتی ماتریالیزمی میکانیکی و ئایدیالیزمی سەدەی بیستەم لەسەر زانست بچووك بکرێتەوە. لەجیاتی نەتەوەپەرستی سەرمایەداری ڕێکردنەوە لەپێش نەژادپەرستی فاشیستی و لەسۆسیالیزمی زانستیەوە بۆ چەمکی کۆمەڵگای تۆتالیتاری و سەرەڕۆیی سۆسیالیزمی بونیادنراو، لەنزیکەوە گرێدراوی دۆگماتیزمی سەدەی بیستەمە. دەرك بەمە دەکرێت کە چەمکی هەنووکەیی (ڕۆژانەیی) لەژێر ئەمەدا شاراوەیە. قووڵایی شۆڕشی زانستی دیالەکتیکی (مادەگەرایی) خولْقاندووە. لەم چوارچێوەیەدا توانراوە بەشێوەیەکی سەرکەوتووانە ڕوونکردنەوەی فەلسەفی هەمەڕەنگی سروشت بکرێت. هەمەڕەنگی دیاردەی کۆمەڵگا و، ڕۆڵی ئەم وەرچەرخانەش شیکراوەتەوە کە ڕۆڵی لەمەدا بینیوە. لەڕاستیدا بناخەی زانستی شارستانییەتی دیموکراتی لەم خاڵەدا دەردەکەوێتە پێشمان. لەسەردەمەکانی هزری دۆگماتیانە یاخود لەتەواوی ئەو بابەتانەی دۆگماتیزمی زاڵ پەیڕەوکرا. وەرچەرخان هاوشێوەی خیانەت دەبینریٚ و دەشیٚ بکریٚ بەبابەتی سزای سەخت. ناتوانریٚ لەبەخوێناوی تێپەڕبوونی ئەم قۆناخە مێژووییە نکۆڵی لە پەیوەندیەکەی بەدۆگماتیزمەوە بکرێت. ئەگەر لەکۆتاییەکانی سەدەی بیستەمدا ئەو کێشانەی لەرابردوو

لەمیانەی رێگای خوێناوی هەوڵی چارەسەرکردنی دەدرا، لەرێگای ئامرازە سیاسی و دیموکراتیـەکان ئەمڕۆ دەربازی قۆناخی چارەسەری کێشەکان بووە، بێگومان فەلسەفەی وەرچەرخان لەژێر ئەمەدا شـاراوەیە. رەنگدانــەوەی ماددیگــەرایی دیالــەکتیك لــەگۆڕەپانی سیاســیدا، واتــای بەدەســتهاتنی تواناکاریەکانی چارەسەری ئاشتیخوازانەی تەواوی کێشەکانی کۆمەڵگا و دیموکراتی فرە لایەنە. ئیتر ئــەمجۆرە پێشــکەوتنانە لــەوە بــەملاوە بەشــێوەی هەڵوێســتی فەلســەفی و پرۆگرامــی سیاســی نیشانبدرێت، وەکو هەوڵی چڕوپڕی پراکتیکی سیاسی بەرەو رووماں دەبێتەوە.

ناشـێ بـەجیا لـەم پێشـکەوتنانە بـیر لـەدیاردە و کێشـەی کـورد بکرێتـەوە. لـەبواری کرداریـدا لەمیانەی فەلسەفە روون بۆتەوە و دەرك بەوەکراوە کە لـەرێگای چـەپگەرایی سـەدەی نۆزدەیـەم و بیســتەم و تەنانــەت لەمیانــەی دۆگمــا ئایینیــەکانی پاشمــاوەی چــەرخەکانی نــاوین، ناشــێ روونکردنەوەی دیاردەی کورد بکرێت و رێگای چارەسەری دروست ببینرێتەوە. ئەمجۆرە هەڵوێستە ئایدیۆلۆژیانەی لایەنەکان رۆڵێکی یەکلاکەرەوەی لەوەدا بـینی تـا ئـەم ئاسـتە قورسـکردنی کێشـەی کورد هەبووە. ئەوەی پێویستە ئەنجامبدرێ، ئەم راستینە لای هەموو لایەنەکان ببینرێ، دوولایەنە لێبـوردن و رەخنــەدان پێشـبخرێت. پێویســتە بــاش ببینــرێ کــە مــەحکومکردن و داســەپاندنە یەکلایەنەکان لەوەڵامی توند و دژوارتر بەولاوە هیچ ئەنجامێکی دیکە لەگەڵ خۆیدا ناهێنن.

لەکاتێکـدا لـەڕۆژگاری ئـەمڕۆمان هەوڵـدەدەین سـەرلەنوێ هەڵسـەنگاندن سـەبارەت بـەکورد و کوردستان بکەین، هۆکاری پێشخستنی ئەم چوارچێوە مێژووییە و پێشکەشکردنی وەکو هاوکاریەك، پێویستی هەڵوێستی واقیعی یە لەقۆناخەکانی چارەسەری نوێدا. ئاشکرا بووە کە تیۆری و پرۆگـرام و پراکتیکی حەفتاکان جوداخوازی و توندوتیژی دەخوڵقێنێ و خراپتریش ئەوەیە و روون بۆتـەوە کـە ئـەو نەتەوەپەرسـتیەی پێویسـتە لەبەرامبـەری بـین لەوانەیـە هـەموو لایەنـەکان دیـل بکـات. سـەرباری ئـەوەی لەبنچـینەدا لـەدژین، بـەڵام پەسـندکردنی ئەمـە وەکـو قـەدەرێك؛ پێویسـتی بـە سەرلەنوێ گەڕانەوە بۆ وشیاری هەڵمەتی ئازادی و رابوونێکی مەزن هەیە. لەلایەنی پاشـڤەڕۆیی و فاشیزمەوە کە بەرژەوەندیخوازی سیاسـی و ئـابووری گوزارشـتی هەموویانـە کردنـی دیـاردەی کـورد بەدیا ردەیەك کە ئیمپریـالیزم بـەکاری دێـنی، بەتایبـەتی سـەبارەت بـە جولانـەوەی ئـازادی پەسـند ناکرێت.

هەرچەندە درەنگیش کەوتبێت ئەم هەڵوێستەمان بـەئامانجی جێبـەجێکردنی پێویستییەکانی بەرپرسـیارێتی یـە بەرامبـەر ئـەمجۆرە مەترسـیانە. هـەروەها ئومێـدی ئـەوەش لـەخۆوە دەگرێـت مسۆگەر رۆژێك ئەوە روون دەکاتەوە کە کێ بەرامبەر بە وڵاتـی ئـازاد و کۆمـاری دیمـوکراتی لـەنێو غەفلەت و خیانەتدا بووە. هەروەها گوزارشت لەوە دەکات کە پێویستە گرێدان بـەرەنج و ئارەقـەی

نێوچاوانی ئەو کەسانە چۆن بێت کە لەپێناو پێشکەوتن و کەرامەت و یەکێتی ئازادانـەی گـەلان و مرۆڤایەتی خۆیان بەخت کردووە.

هـەروەکو چـۆن لـەڕابردوو ئەنجامـدەدرا هەڵسـەنگاندنی درێـژی سۆسـیۆ ئـابووری لـەرۆژگاری ئەمرۆماندا راست و بەجێ نابینم. تەنانەت هاوولاتییەکی شەڤامیش تا مۆخەکانی ئێسکی هەست بەم بابەتانە دەکات. هەروەها ئەنجامدانی هەڵسـەنگاندن و دەستنیشانکردنی لەمیانـەی هەڵوێستە میللیگەراییە سەرەتاییەکان و چەپەگەریەکی دۆگماتی سەبارەت بەکورد و کوردستان راست نابینم. لەم لایەنەشەوە لەگەڵ ئەوانەی تـا تـەوقی سـەریان لـەنێو ئـەم راسـتیەدا ژیـاون، ئەوانـەی تـادوایی نقوومی خیانەت بوون، تاوەکو دوایی روونیـان کردۆتـەوە و لەڕەوشـێکی سـەیرکردن دان. تەنانـەت بەئەنـدازەی ئـەوەی وڵات، کۆمـەڵگا، دەزگاکـانی ژێرخـان و سـەرخانی کۆمـەڵگا، لەگـەڵ شـێوەکانی ئایـدیۆلۆژیا و تـەواوی زاراوەکـە ئێمـە پەیوەندیـدار دەکـات، ئـەوا بەشـێوەیەکی مێـژوویی چـۆن شـێوەیان گرتـووە و تارۆژگـاری ئـەمرۆمان هـاتووە، بـۆ یەکـەمین جـارە بەشـێوەیەکی واقیعـی و بەشێوازێك کە هزر دەخولقێنێ خراوەتە روو.

لەمـە بـەدواوە لەبەشـەکانی دیکـەی هەڵسـەنگاندنماندا، لەسـەربنەمای دیـاریکردنی بنـەما سەرەکیەکانی جولانەوەی نەتـەوەیی و سیاسـی کوردان دەبێت لـەپێناو هەڵوێسـتێکی بـەرفراوان و رێگایەکی هاوچەرخی چارەسەری. ئەگەر سەرنج بدرێ دەبینـرێ کـە ئـەمجۆرە هەڵوێسـتانە لـەژێر رۆشنایی ئـەزموونی گرنگـی بزاڤـی کـوردی قۆنـاخی نـوێ، بـەئامانجی روونکردنـەوەی چـۆنیەتی و پێویسـتی تـاوتوێکردن و پلانکـردن و پـەیڕەوکردنی بەرنامـەی نـوێ و رێکخسـتن و هێڵـی چالاکیەکانیەتی.

د ـ جولانەوەی نەتەوەیی و دیموکراسی و ئەتنیکی کوردان

فاکتـەرەکانی وشـیاری و خۆڕسـکی دیـاردەی کۆمـەڵگا، بەڕادەیـەك بـەناو یەکـدا چـڕژاون کـە ناتوانرێت لەیەکدی جیابکرێتەوە. ناتوانرێ لەمیانەی دەستنیشانکردنێکی دیارکراودا ئامـاژە بـەوە بکرێت، کە یەکێکیان لەکوێ تەواو دەبێت، ئەوەی دیکەیان لـەکوێ دەست پێـدەکات، وەڵامدانـەوەی پرسیارێکی بەمجۆرە یەکلا نابێتەوە. دیاردە، تێگەیشتن و وشیاری پێشدەخات، وشیاریش دیاردەکە پێشـدەخات. ئەمانـە رێگـا لـە گۆڕانکـاری یەکـدی نـاگرن، بـەڵکو لـە وەرچـەرخانی یەکتریـدا رۆڵ دەبیـنین. لەکاتێکـدا دیـاردەی کۆمـەڵگا گوزارشـتی بـەدەزگابوونی تـەواوی توانستەکانی رابـردووە، جولانەوەی کۆمەڵگا گوزارشت لەچالاکبوونی دیاردە و وزەی شاراوەی وەرچەرخانی ئاییندە دەکـات.

دیاردەی کۆمەڵگا بەشێوەیەکی گشتگیر کەڵەکەبوونی وشیاری و تێگەیشتنە. هەرچی جولانەوەیە، ئەو فاکتەرە کارایە لەخۆوە دەگرێت کە پشت بەم توانستە دەبەستێت و هێشتا کز نەبووە. هەرچی مرۆڤەکانی ئەو قۆناخەن، لەسەرووی فاکتەرە چالاکەکانەوە دێن. دوو ئامرازی ئایدیۆلۆژی رۆڵی سەرەکی لەجولانەوەی کۆمەڵگادا دەبینن: ئایدیۆلۆژیا وزەی جولانەوەیە، کە لەرێساکانی سەبارەت بەڕابردووە خەیاڵڕاکێش و سەرنج راکێشەکانی ئاییندە پێکهاتووە، ئاراستەی جولانەوەی ئەم قەوارەیەی کۆمەڵگا دیاردەکات کە بەدۆگما، رێسا و یاسا ناوی دەبەین. هەرچی پەیوەندی و هەلومەرجەکانی بەرهەمهێنان و دەزگا کۆمەڵایەتی و سیاسی و سەربازیەکانە، ئەو زەمینە ماددیە پێکدێنێ کە بەکار دەهێنرێ.

لەتەواوی سەردەم و قۆناخەکاندا کۆمەڵگاکان بەگوێرەی خۆیان جولانەوەیان هەیە. سەرەکیترین جولانەوەی سەردەمی نیۆلیتیك، بۆ ئەوەی بەشێوەی وەرزی بتوانن درێژە بەو ژیانەیان بدەن کە پەیوەندیەکی توندوتۆڵی لەگەڵ سروشتەوە هەیە، وەکو پارچەیەك و هاوشێوەی ئایینی سروشت لەچواردەوری خوداوەندی دایك شێوە دەگرێت. پێکهێنانی خوداوەندی دۆستی مرۆڤ سەرەکیترین جولانەوەیە. نزا و رێوڕەسمی تایبەت و قوربانی و بۆنەکانی جەژن بەرچاوترین شێوەی جولانەوەی کۆمەڵگان. پیرۆزکردنی خوداوەندی دایك و پابەندبوون پێی، شکۆمەندترین جولانەوەیە. تەواوی ئەو خزمەتانەی سەبارەت بەخوداوەندە دۆستەکان دەکرێت و کارەکانی کۆمەڵگا ئاسان دەکات، پارچەیەکی ئەم جولانەوە شکۆدارەن. سەرەکیترین جولانەوەی سیاسی قۆناخ خاوەنی ئەم گەوهەرەیە.

جولانەوە کۆمەڵایەتیەکانی وشیاری سەردەمە سەرەتاییەکان ئەو پەرستگایانەی دەوروبەری پادشا ـ خوداوەندەکان بەبنەما دەگرن کە گوزارشت لەڕاستینەی کۆمەڵگای چینایەتی دەکەن و واتایەکی ئەفسانەییان پێدراوە. دەزگای پادشایەتی و ئەو هەوڵانەی لەدەوروبەری بۆ بەڕێوەچوونی دەدرێت، ناوەندی هێز و جموجۆڵە. هەبوونی کۆمەڵگا لەمیانەی ئەو پادشایەتییەدا مسۆگەر دەکرێت کە کراوەتە خودایی. پەرستنە رێکخراو و جەژنەکان لەپێناو بەردەوام بوون و پاراستنی پادشایەتیدایە. هەمان دابونەریت سەبارەت بەسەرۆکی ئەو خێڵ و کۆمەڵە تیرانەش باو دەبێت کە نەگەیشتوونەتە ئاستی پادشایەتی. هەلومەرجی سەرچاوەی سروشتی تەواوی جولانەوەکانی کۆمەڵگا بەمجۆرە رەخساوە. تەنانەت بیر لەجولانەوەیەکی سیاسی ـ ئەتنیکی سەربەخۆ بۆ کۆمەڵگا ناکرێتەوە. ئەو ناوەندەی کراوەتە سەمبۆڵی وشیاری و جموجۆڵ، بنەڕەتییە. لەپێناویدا شەڕ دەکرێت، خۆبەخت دەکرێت، کار دەکرێت.

ئەم رەوشە لەسەردەمی دەرەبەگایەتی دا هەنگاوێکی دیکە بەرەو پێشەوە دەچێت. جموجۆڵ نەك بۆ خودی خودا (خودی پادشا) بەڵکو لەپێناو وتەکانی (یاساکانی کۆمەڵگای نوێ) بەبنەما دەگیردرێت. لەڕاستیدا کاتێك دەڵێن "خودا وای فەرمووە، وەها فەرمانی دا " ئەوا یان کۆمەڵگا سەرلەنوێ ئاوا دەکرێتەوە، یاخود هەوڵدەدرێت کۆمەڵگایەکی نوێ ئاوا بکرێت. جموجۆڵی کۆمەڵگا لەسەربنەمای بەدەزگابوون و چوارچێوەی رێساکان رێکدەخرێت. ئیتر جولانەوە سیاسی و سەربازیەکان لەکەسایەتیەکان رزگاری دەبێت، لەپێناو پرەنسیپی هەمیشەیی دا سەفەربەر دەکرێت. بەم شێوەیە دەتوانرێ باس لەوە بکرێت کە قۆناخی جولانەوەی سیاسی راستەقینە لە چەرخی ناویندا دەستپێکردووە. هەرچەندە لەژێر پەردەی شێوەکانی تەریقەت و ئایینزا بەرێوەبچێت، بەڵام لەو قۆناخەدا ژمارەی ئەو جولانەوە سیاسیە رێکخراو و وشیارانە زێدە دەبێت. زێدەبوونی ناکۆکیەکانی کۆمەڵگا رۆڵێکی سەرەکی لەمەدا دەبینێت. ئیتر لەناو عەشیرەتەکانیشدا جولانەوەیەك پێشدەکەوێت کە سەرۆك عەشیرەت تێپەڕدەکات و پابەندی بەها بنەڕەتیەکانی خێڵە. ئیتر قۆناخێك هاتۆتە ئاراوە کە دەتوانرێ بە **جولانەوە ئەتنیکیەکان** ناوببرێت. لەکاتێکدا جولانەوە ئایینزاییەکان زیاتر سەرچاوەی خۆی لەناکۆکیە چینایەتیەکان دەگرێت، ئەوا جولانەوە ئەتنیکییەکان، پاراستنی خێڵ بەرامبەر هەڕەشە و مەترسییەکانی دەرەوە بەبنەما دەگرێت. هێشتا راستەوخۆ قۆناخی جولانەوەی قەوم و نەتەوە دەستی پێنەکردووە.

هەرچی سەرەکیترین جولانەوەی کۆمەڵایەتی سەردەمی سەرمایەداریشە بەشێوەی **نەتەوەییە**. شێوازی دەرەبەگایەتی بەکۆسپی سەرەکی دەبینێ کە وڵاتی پارچە کردووە و سنووری تەسکی هەرێمی بەبنەما دەگرێت. بەرژەوەندیەکانی سەرمایەداری بەلانی کەم ئەو جڤاتانەی خاوەنی هەمان کولتوور و زمانی هاوبەشن، لەژێر چەتری بازاڕێکی پێشکەوتوو، زمان و کولتوور و وشیاری سیاسی کۆدەکاتەوە، ئامانجی شکاندنی پەرژینەکانی دەرەبەگایەتی و ئاواکردنی نەتەوە و دەوڵەتی نەتەوەییە. ئیتر بازاڕ، زمان، کولتوور، مێژوو و دەوڵەتی نەتەوەیی بەردەوام وەکو ئامانجی پیرۆز بەرز دەکرێنەوە. ئەو دەستانەی دەستدرێژی بۆ بکات دەشکێنرێ؛ بەڵام ئەوانەی خزمەتی بکەن، وەکو قارەمانی مەزن لەشوێنی پادشا ـ خوداوەندە کۆنەکان دادەنرێن. سیستەمی نوێی خودایی و ئەو جولانەوە کۆمەڵایەتییەی لەپێناویدا دێتە ئاراوە، لەژێر ناوی نەتەوایەتی بەرێوەدەچێت. بەرژەوەندی باڵای هەرچوارلای جیهان، هەموو جۆرە جولانەوەیەکیان بەمجۆرە جولانەوە بنەڕەتیانەوە گرێدەدا. تەنانەت هیچ بەهایەك نامێنێ بەبازاڕ و دەوڵەتی نەتەوەییەوە گرێنەدرابێت. سەرەکیترین کێشەی ئایینی نوێ یاخود جولانەوەی نوێ ئەوەیە؛ هەرشتێك تاج رادەیەك نەتەوەییە. ئەگەر **میللی** بێت بەهادار و پیرۆزە؛ ئەگەر میللی (نەتەوەیی) نەبێت، خائین

و ساختەکارە. قۆناخی هەرە دوایی کە ئایدیۆلۆژیـە دۆگماتیکـەکان لـەناو هـەموو کۆمـەڵگاکان پێـی دەگەن ئەمەیە.

بێگومان ئەنجامی سروشتی ئەم چەمکە ئەو شەڕە ئایدیۆلۆژیانەیە کە بەردەوام دەبێت؛ ڕاستتر ئەوەیە، قۆناخی خوێناوی و هۆڤێتی بەرژەوەندییە چینایەتیەکانە کەدۆگماکان قووڵیان کردۆتەوە، جولانەوە و شـەڕەکانیەتی. بێگومـان هەنـدێ جـار بەرامبـەر بـەو جوڵانەوانـەی کـە گەیشتوونەتە ئاسـتی شـێوان، ئـەوا لەمیانـەی ئاکـار و بـاوەڕی و هـزری ئاشـتیخوازتری فەلسـەفە و ئـایینزا و ئایینـــەکان، کـــە چـــەقی هەڵوێســـتەکەی مرۆڤپەروەرانەیـــە، گـــەلێك کۆمەڵـــە و جولانـــەوە هاتوونەتەئاراوە. هـیچ کاتێـك مێـژوو وەکـو شـوێن پەنجـەی ئیرادەیـەکی یەکلایەنـە پێشناکەوێت؛ هەموو کاتێك لەمیانـەی پەیوەنـدی دیالـەکتیکی دوو جەمسـەری دژ پێشدەکەوێت. کاتێـك ئـەوەی نوێنەرایـەتی تایبەتمەنـدێتی نـوێ دەکـات پایـەدارتر بێـت، ئیـدی قۆنـاخێکی نـوێ دەسـتپێدەکات. دیاردەی کۆمەڵگا و جموجۆڵ لەمیانەی ئەم چوارچێوە بنەڕەتیەدا، بۆ تەواوی کۆمەڵگاکان پـەیڕەو دەکرێت. ئەو قۆناخە دیالەکتیکیەی لەسادەترین دیاردەی کۆمـەڵگا تـاوەکو دەگاتـە کۆمەڵـەی بـاڵای نەتەوەیی هەرە پێشکەوتوو، لەمیانەی ئەم گەوهەرە بەڕێوە دەچێت.

ئەو جولانەوە چینایەتی و کۆمەڵە ئەتنیکیانەی دەچەوسێنرێنەوە و سـتەمکاریان لێـدەکرێت، پارچەیەکن لەم چوارچێوە گشتییە. لەڕاستیدا ئەو شێوە هزرەی "سەرچاوەی ئەو کارەساتە چییە کە دووچاری بووم، هێندە فشار و چەوسانەوە بەناوی کامە خوداوەند دەبێت؟" کە لەپاڵ یەکەمین جولانەوەی پادشای خودایی پێشکەوت، لەڕاستیدا تۆوی یەکەمین جولانەوەی چینایەتی و ئەتنیکی چەوساوەکان دەچێنێ. کاتێك مرۆڤ دەڵـێ "ئـەی خودایـە، بۆچـی ئـەم ئـێش و ئازارانـە دەچـێژم؟" بـەواتای ئـەوە دێـت کـە ڕووی لـەیاخیبوون کـردووە. کاتێـك خێڵـەکان بەرامبـەر بـە هێـرش و پەلامارەکانی بەدیلگرتن و تاڵانکاری هێزە زرێپۆشاکەکان خۆیان پاراست، بەو واتایە دێت قۆنـاخی جولانەوەکانی ئازادی دەستیپێکردووە. بـەمجۆرە پێغەمبەرایـەتی، قوتابخانـە فەلسـەفی و تەریقەتـە سۆفیگەراییەکان لەمیانـەی ئـەم ئاراسـتەیەدا وەکـو دەزگاکـانی هـزر و بـاوەڕی، جێگایـەکی گـرنگ لەمێـژووی جولانـەوە کۆمەڵایەتیەکانـدا دەگـرن. ئـەو جولانـەوە مەزهەبگەراییانـەی سەرتاسـەری چەرخی ناوینیان گرتۆتـەوە، لـە گەوهـەری خۆیانـدا جوڵانـەوەی چینایەتی و کۆمەڵایـەتی توێـژە چەوساوە و ستەملێکراوە نەدارەکانن.

بـۆ یەکـەمین جـار لەسـەردەمی سـەرمایەداریدا هـەوڵی پێشخسـتنی پێناسـەیەکی زانسـتیانە سەبارەت بەکۆمەڵگا درا، ڕێگای لەپێش بەلاوەنانی دۆگماتیزم و پێشکەوتنی سۆسیالیزمی زانستیانە کردۆتەوە. سۆسیالیزم کە گوزارشتێکی زانستیانەی بەرژەوەندی و ڕاستینەی گەلان و زەحمەتکێشە

چەوساوەکانە، لە مێژوودا وەکو ڕێنیشاندەرێکی کرداری، ڕێگای لەپێش جۆرێکی نوێی جولانەوە نەتەوەیی و کۆمەڵایەتییەکان کردەوە. جولانەوەی زەحمەتکێشان و چەوساوەکان، لەگەوهەری خۆیدا گوزارشت لەڕەوشی تێروتەسەلی دیموکراسی دەکات. دیموکراسی لەچوارچێوەی تەسکی چینایەتی دەردەکەوێ، هەموو چین و توێژەکانی کۆمەڵگا و ناسنامە ئەتنیکی و نەتەوەییەکان لەخۆوە دەگرێت، وەکو شێوەیەکی ڕێچکەی سیاسی لەسەرتاسەری جیهاندا واتادار و بەهێز دەبێت. ئیتر لەدیموکراسیەتی سروشتی سەردەمی نیۆلیتیکەوە هەنگاو بۆ قۆناخی شارستانییەتی دیموکراسییانە دەهاوێشترێ، کە لەسەربنەمای هزری زانستیانە وشیار بۆتەوە و ڕێکخراوە و لەنێو زەمینەی ئاشتی و ئارامیدا تواناکاری وەرچەرخان بۆ تەواوی چین و جڤاتەکان دەڕەخسێنێ.

لەتەواوی قۆناخەکانی پەرەسەندنی کۆمەڵگادا کوردان وەکو گەلێکی بەرهەمهێنەر و خوڵقێنەر و بەجموجۆڵ، هەبوونی خۆیان نیشانداوە. بەجموجۆڵترین گەلی سەردەمی نیۆلیتیک کوردەکانن. ئەو گەلەیە کە گەورەترین شۆڕشی لەسەربنەمای کشتوکاڵ و ئاژەڵداری ئەنجامدا. کوردەکان لەسەردەمی ئەو جڤاتانەوە دێت کە چەرخی سەرەتاییان خولْقاند و بناخەی ئەو باوەڕیە خوداییانەیان دانا کە پشت بەئاسمان دەبەستن و شێوەی هزری ئەفسانە "میتۆلۆژیا" یان لەمیانەی چوارچێوەیەکی سیستەمکراودا ڕێکخست. هەروەها خاوەنی شەرەفی ناسنامەی ئەو گەلە ئەتنیکیەیە کە بۆیەکەمین جار لەمیانەی وشیاری خێڵەکی و تامەزرۆی ئازادی بەرامبەر بەکۆیلەداری و کۆلۆنیالی سۆمەریەکان بەرخودانی کرد. تاوەکو ئێستاش بەهێزبوونی خێڵایەتی، لەنزیکەوە گرێدراوی ئەم ڕاستینەیەی نێو قووڵاییەکانی مێژووە. ئەو گەلەیە کە یەکەمین ئاڵای ئازادی مرۆڤایەتی بەرامبەر کۆیلایەتی بەرزکردەوە. بەدرێژایی چەرخەکانی سەرەتا بەرخودانی ئازادی کوردان کە لەسەربنەمای ئەتنیکی بوو، بۆ گەلان بووە بەچاوگی سروش بەخشی. دیسان کوردان نوێنەرایەتی هێزی سەرەکی ئەو گەلە دەکەن کە لەمێژووی ڕۆژهەڵاتی ناویندا، لەهەمووان زیاتر بەرامبەر دەوڵەتی کۆیلەداری بەرخودانی کرد، تەسلیم نەبوو، بەرامبەر بە شارستانییەتی کۆیلەداری ژیانی ئازادی سەر لوتکەی چیاکانی هەڵبژارد. کوردان لەمێژوودا ڕۆڵێکی ڕەسەن و دەسپێکردنی بەرفراوانترین و درێژخایەنترین جولانەوەی بەرخودانیان هەیە کە لەسەر بنەمای ئەتنیکی پێشکەوتووە. ئەم بەرخودانانەی ئازادی لە میزۆپۆتامیای سەروو، لەکوێستانەکانی میدیا ئاکاری مەزنی ئازادی خولْقاند. ئیرادەی ئازاد و ئاکاری زەردەشت کە جێگایەکی گرنگی لەمێژووی ئازادیدا هەیە، سەنتێزێك و چڕبوونەوەی ئەم بەرخودانە ڕەسەنانەیە. لەلایەکەوە ڕێگای لەپێش ئایینە ئیبراهیمیەکان کردەوە، لەلایەکی دیکەشەوە تاوەکو دوایی ئەم دەروازەیەی ئاوەڵاکرد کەبەرەو فەلسەفەی یۆنانی دەچێت. تەنیا شارستانییەتی کۆیلەداری سۆمەر لەمیانەی

سەرچاوەکانی دیجلە و فورات تێر نەبوون؛ لەهەمان کاتدا تەواوی جولانەوەکانی ئازادی لەلایەن ئەم سەرچاوەیەوە بەخێوکراون.

دیسان بەرامبەر بە ڕەهاکانی (ڕەهایەتی) ئیسلامیەتی چەرخی ناوین بەڕادەی هەرە زێدە لەناو کورداندا هەوڵەکانی ئازادی دەبینرێت. زەردەشتایەتی و مانیزم و عەلەویگەرایی و تەریقەتە هەمەجۆرە سۆفیگەراییەکان، بەرامبەر بە کۆیلایەتی دەرەبەگایەتی، نوێنەرایەتی مەیلی بەرخودان و ژیانی ئازادی گەل دەکەن. درێژە بە بەرخودانی عەشیرەتگەرایی باو دەدات. خراپترین گۆڕانکاری ئەم چەرخە ئەوەیە کە پێبەپێ بەکرێگیراوێتی سوننی دەرەبەگایەتی لەکۆمەڵگا نامۆ دەبێت و خزمەت بەسیستەمی بەندایەتی دەکات. گەل بۆ هەوڵەکانی بەدەستهێنانی ناسنامە و ژیانێکی ئازاد بەتەنیا ماوەتەوە؛ ڕووبەڕووی قووڵترین خیانەتی چینە سەردەستەکانی خۆی بۆتەوە. دەرەبەگ و سەرۆك تیرە و شێخەکان گەلیان کردووە بەئامرازێکی بێ کەسێتی و تەنیا لەپێناوی بەرژەوەندییە تەسکەکانی بنەماڵە و کەسێتی خۆیان بەکاریان هێناون.سەردەمی قارەمانێتی و بەرخودانی ئەتنیکی باو، پەردەکەی داخراوە. هەروەها لەجیاتی تەریقەتە ڕەسەنەکانی باوەڕی، قۆناخی ئەو تەریقەتە لادەرانە دەستپێکردووە کە بەتەواوی بەگوێرەی بەرژەوەندییەکانی خێزان و بنەماڵە و دەوڵەت دەجولێنەوە. لەهەموو بوارەکاندا داڕووخان و لادانێکی گشتی باڵی خۆی بەسەر جولانەوەکانی کۆمەڵگا دەکێشێ.

لەسەردەمی وشیاربوونەوەی نەتەوەیی و دەوڵەتی نەتەوەیی سەرمایەداریدا، هەروەکو تەواوی گەلانی دیکە، بۆ کوردانیش قۆناخێکی نوێ دەست پێدەکات. جولانەوەکانی گەلی کورد لەو قۆناخەدا شێوەی نوێ بەخۆوە دەگرێت. لەمیانەی بەبنەماگرتنی پێکهاتە چینایەتیەکان، لەنزیکەوە و بەبەرفراوانی هەڵسەنگاندنی ئەم قۆناخانە، سەبارەت بەرۆشنکردنەوەی قۆناخی ئایندە و نیشاندانی هەڵوێستێکی ڕاست، جێگای گرنگی و بایەخ پێدانە.

١ ـ قۆناخی میللیگەرای سەرەتایی دەرەبەگایەتی

ئەو جموجۆڵەی لەئەنجامی کاریگەریەکانی داگیرکەری سەرمایەداری لەکوردستان هاتە ئاراوە، ڕێگا لەپێش لێگەڕینی نوێ دەکاتەوە. لەگەڵ ئەوەی بۆرژوازی کورد پێکنەهاتووە، لەهەمان کاتدا لە بەرامبەر بەبۆرژوابوونی ئەرمەنی و سوریانیەکان و نەتەوەپەرستی بۆرژوا، کاردانەوە پێشدەکەوێت. لەبەرئەوەی بنەمای چینی بۆرژوا لاوازە و پێکهاتەی خێڵایەتی و دەرەبەگایەتی بەهێزە، دەتوانین ئەم کاردانەوانە لەچوارچێوەی **میللیگەرای سەرەتایی** دابنێین. زەقترین تایبەتمەندێتیەکانی ئەوەیە لەبنەمایەکی ئایدیۆلۆژی بۆرژوازی بێبەشە، پشت بەکوردایەتیەکی

سۆزداری و پێکهاتەی باوی کۆمەڵگا دەبەستێ. ئەم تایبەتمەندێتیانە دەرفەت بە پرۆگرام و رێکخستنێکی هاوچەرخ نادات. کاتێك خواستوویانە لەژێر ناوی کوردایەتی جموجۆڵ بکەن، ئەوا پەیوەندییە ئایینی و خێڵەکیە باوەکانیان بەبنەما وەرگرتووە. هەروەکو چۆن رێکخستنێکی نوژەن نییە، ئەوا ئەو ئامانجە سیاسییەی بەباوەڕییەوە پێیەوە گرێدراون بەشێوەیەکی واقیعیانە دەستنیشانیان نەکردووە. هەربۆیە پێکهاتەیەك دێتە ئاراوە کە هەموو کاتێك بۆ بەکارهێنان و خیانەتکردن لەبارە. کارەکتەری جولانەوەکانی یاخیبوونی سەدەی نۆزدەهەم و بیستەم لەسەر ئەم بنەمایە بوو. ئەم جولانەوانە گەورەترین زیانیان بەگەلی کورد گەیاندووە.

ئەم جۆرە رێبەرایەتیە دەرەبەگایەتی و میللیگەرا سەرەتاییانە کە لەهەڵسەنگاندنێکی بابەتیانەی رەوش بێبەشن، ئامانجی سیاسی واقیعی دیار ناکەن، بەشێوەیەکی راست جیاوازی نێوان دۆست ـ دوژمن ناکەن، کات و شێوەی جولانەوەکان بەگوێرەی هەلومەرجی واقیعی بەرجەستە ناگۆڕن و پێشی ناخەن، هەروەکو چۆن رێگایان لەپێش زیانی مەزن کردۆتەوە، بەهەمان شێوە نەبوونەتە خاوەنی هیچ دەسکەوتێکیش. شتی خراپتر ئەوەیە هێزە دەسەڵاتدارەکان بنەماڵەکانیان بۆلای خۆیان راکێش کردووە و وەکو ئامرازێکی کۆنترۆڵکردنی گەل بەکاریان هێناون. **بابانیەکان** بۆ یەکەمین جار لەهەرێمی **سلێمانی** لەساڵی ١٨٠٦ یاخیبوونیان بەواتا هاوچەرخەکەی دەستپێکرد، لەمێژووی دواتردا بوونە بنەماڵەیەك کە هەرە زێدە بەکرێگیراوی تێدا دەرکەوت؛ لەخزمەتکردنی تەواوی هێزە دەسەڵاتدارەکانی نەتەوەکانی دراوسێدا، هیچ سنوورێکیان نەناسیووە. هەمان شت لەرێبەرایەتی **بەدرخان بەگ** ی یاخیبوونی بۆتانی سەدەی بیستەمدا دەبینین. کاتێك بەهۆی کاریگەری زیاتری پەیوەندیەکانی دەرەبەگایەتی و میللیگەرای سەرەتایی ئەم یاخیبوونەش لەشکست رزگاری نەبوو، وەکو بنەماڵە تاوەکو ئێستاش نەیانتوانیوە خۆیان رزگار بکەن و نەهێڵن بەکاریان بێنن. **بەدرخانیەکان** لەسەرووی ئەو بنەماڵانەوە دێن کە بەڕادەی هەرە زێدە ئیمپریالیزم و بەکرێگیراوێتی هەرێمی پشتیان پێدەبەستن و بەئامانجی کۆنترۆڵکردنی کوردان بەکاریان هێناون. ئەو کوردایەتیەی پەیڕەویان کردووە سنوورەکانی میللیگەرای سەرەتایی تێپەڕنەکردووە، رەوتێکی نەتەوەیی و سیاسی جێگیریان نەخوڵقاندووە.

سەرەڕای ئەوەی لەسەردەمی شەڕی یەکەمی جیهانی هەلومەرج لەبار بوو، بەڵام لەبەرئەوەی زۆر دووربوون لەگەڵاڵەکردنی پرۆگرامێکی دیموکراسی و دژە ئیمپریالیستی و ئاواکردنی رێکخستنێك جولانەوەکانی کورد لەئێران بەرێبەرایەتی **سمکۆ شکاك**، لەئێراق **شێخ مەحمود بەرزنجی**، لەتورکیا **شێخ سەعید**، لەبینینی رۆڵێکی شکست هێنەرانە رزگاریان نەبوو. زیاتر گەمە هەرزانەکانی سیخوڕەکانی ئیمپریالیزمیان بەپەیوەندی لەقەڵەمداوە و بوونەتە ئامرازی

لەیستۆکەکانیان. ئەو هەموو هەوڵەیان، نەبۆ خۆیان و نەبۆ گەل هیچ دەسکەوتێکی لێنەکەوتۆتەوە. تەنیا وەکو میراس بۆ بنەماڵەکانیان بەجێهێشتووە. هەرچی ئەو کۆنترۆڵەیە کە لەسەر ئەم بنەماڵانە دانراوە، دیسان لەچاودێری کردنی گەل بەولاوە هیچ واتایەکی دیکەی نەبووە. لەڕاستیدا ئەم جۆرە نزیکبوونەوانە بەدرێژایی مێژوو بەچڕی لەناو دەسەڵاتدارەکاندا پەیڕەوکراوە. بەکارهێنانی کەسێتییە لاواز و تێکشکاوەکان وەکو ئامرازێکی چاودێری سیاسەتێکی بەربڵاوە. بەڵام لەبەرئەوەی لەناو کورداندا بەئەنقەست لەولاوەتر، ئەم سیاسەتە لەناواخنیاندا جێگیر کراوە و فێرکراون، هەربۆیە خۆبەخشانە بەرامبەر بەخۆیان پەیڕەوی دەکەن.

لەقۆناخی PDK دا کە میلیگەرای سەرەتایی بەرەو پارتیبوون چوو، بووە بەدواترین و تێکدەرانەترین نموونەی ئەم نزیکبوونەوەیە. پێکهاتەی لەجۆری PDK بوونەتە بژاردەترین ئامرازی سیاسەتی هەرێمی هێزە دەرەکیەکان. بەهۆی پێشنەکەوتنی بنەمای بۆرژوازیەت و پێکهاتە دەرەبەگایەتیە ـ خێڵەکیە سنووردارەکانیان، بەردەوام لەبینینی ڕۆڵی مەترسیدار دژ بەهێزی خۆیی گەل دوودڵیان نەکردووە. لەپێناو ژیان و ئەو سامانەی بەدەستیانەوەیە، تاکە قۆزیان ئەوەیە بەرامبەر جولانەوەیەکی هاوچەرخی نەتەوەیی گەلی کورد ببن بەباشترین داش. لەسەربنەمای بەرژەوەندییە بچووکەکانی بنەماڵێتی ئامادەیە مەترسیدارترین پەیوەندی لەگەڵ دەوڵەتەکانی ناوچەکە پێشبخات و ناکەوێتە نێو دوودڵیەوە. لەم لایەنەوە هیچ بەهایەکی ئاکاری یاخود پرەنسیپێکی ئایدیۆلۆژی و سیاسی نییە. ئەگەر هەشبێت لەهەراجکردنیاندا دوودڵ نابێت.

لەتەواوی ئەو وڵاتانەی کوردی لێیە، ئەو زیانەی لەمیانەی پارتەکانی بەناوی PDK دووچاری هاتوون، لەگەڵ هیچ قۆناخێکی مێژوو بەراورد ناکرێت. ئەوەی بواری مەترسی و خراپەکاریەکانی مەزن کردووە، ئەوەیە کە بەدەزگابوونە و پەنایان بردۆتە بەر خاوەنە بەهێزەکانیان. لەبەرئەوەی یاریکردن بەجولانەوەی هاوچەرخی ئازادی گەلی کورد لەناوچەکەدا پارەیەکی باش دەکات و پلەوپایە دێنێت، ئەوا بینینی ئەم ڕۆڵە بەشێوەیەکی دوولایەنەوە بە یارییەکی بەبەرهەم لەقەڵەم دەدرێت. بەڵام لەبەرئەوەی پێ بەپێ بوونەتە سەربازی بەمووچە و ئەو گەلەیان لەدەستدا کە لەمیانەی پەیڕەوە باوەکان بەخۆیانەوە گرێدابوون، ئەوا لەوە ڕزگاریان نابێت بەخێرایی ریسوا و گۆشەگیر ببن. کاتێك سەرچاوەکانی پارە و ئەو هێزانە لەدەست بدەن کە دەستیان گرتوون، ئەوا لەڕەوشێکی بەمجۆرەدا نین تەنانەت بۆ یەك دانە ڕۆژیش بتوانن لەسەر پێیان بمێننەوە. هەروەکو زۆرجار بینراوە، کاتێك پشتگیری و یارمەتی خاوەنەکانیان لەدەست بدەن، تەنانەت لەیەك ڕۆژدا بەسەدان هەزار هێزی چەکدار بڵاوە پێدەکەن و رادەکەن. لەڕۆژگاری ئەمڕۆماندا مەترسیدارترین ستووندی تەڵەزگەی کوردانن. ئەو دووڕیانەی پێی گەیشتوون، یا ئەوەتا بەرەو هێزێکی دیموکراسی

ـ نەتەوەیی بەپرەنسیپ و بەبڕیار وەرچەرخان ئەنجام بـدەن، یـاخود هـەروەکو چۆن لـەرابردوودا گەلێك نموونەی بینراوە دەکەونە رەوشی ئەو بنەماڵە ئاساییانەی دوورخراونەتەوە. ناشـێ رەوشـی ئێستایان لەگەڵ رێساکانی سیاسەتی دیموکراسییانە لێك بچوێنرێ.

سـەرباری ئـەو شکسـتانەی دووچـاری هـاتوون، هۆکـاری سـەرەکی بـەردەوامبوونی میللیگـەرای سـەرەتایی ئەوەیـە کـە تاماوەیـەکی درێژخایـەن جولانـەوەی نەتـەوەیی ـ دیموکراسـی گـەلی کـورد پێشنەکەوت، ئەگەر سەریان هەڵدابێت، ئـەوا میللیگـەرای سـەرەتایی لەگـەڵ ئـەو هێزانـەی پێیـەوە گرێـدراون بەسـانایی پاکتاویـان کـردوون. بۆیەکـەمین جـار تەنگـەتاوبوونیان بەرامبـەر PKK، هۆیەکەی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە لەگەلێك بوار و شوێندا ئەم گەمەیـە پووچـەڵکراوەتەوە. کاتێـك PKK ، ئـەو سیاسـەتەیانی ریسـواکرد کـە بـەنهێنی دژی گـەلیان پـەیڕەو دەکـرد و تێکیشـکاند، کەوتوونەتـە نێـو خیانـەتکارترین هەڵوێسـتی بـەکرێگیراوێتی. کاتێـك پێکدادانـە درێژخایەنـەکان ئەنجامی خوازراوی بۆ بەدەست نەهێناون، زۆر بەباشی بۆیان روون بۆتـەوە کـە نـاتوانن لەمیانـەی سیاسـەتی بـاوی بـەکرێگیراوێتی مـەودا بـبڕن. شـێوە و فۆرمـە جیاوازەکـانی میللگـەرای سـەرەتایی لەهـەموو گۆڕەپانەکانـدا بـۆ ماوەیـەکی درێـژ چـاوەڕوانی شکسـتی PKK بـوون. کاتێـك ئەمـە بەدینەهات، بەشێکیان پەلامار زیاتریان هێنا؛ بەشەکەی دیکـەش دوورکەوتنـەوەیان لەجولانـەوەی سیاسـی بـەگوێرەی پێداویسـتی بەرژەوەنـدی خۆیـان لەقەڵەمـدا. لـەو قۆناخـەی کـە نـەبوونیان لەهەبوونیان باشتر بـوو، هێـز و بـاوەڕی ئـەوەیان نـەبوو سیاسـەتی نەتـەوەیی پـەیڕەو بکـەن. ئـەو جولانەوانـەی لەسـەربنەمای بەرژەوەنـدی تەسـکی بنەماڵەگـەرێتی و کەسـێتی ئـاواکراون، کاتێـك ئەنجامی پێچەوانەی لەگەڵ خۆیدا هێنا، لەپەرتەوازەبوون رزگاریان نەبووە.

ئـەو رەوشـەی لـەڕۆژگاری ئەمڕۆمانـدا میللیگـەرای سـەرەتایی تێیـدا دەژیـت، لـەدەروازەی ئـەم رێگایەدایە. بـۆ ئـەوەی رێگـا لـەوە بگیردرێـت کـە مەترسیدارتربن، باشـترین رێگـا ئەوەیـە بـۆ نێـو رێککەوتنێك راکێش بکرێن کە هەست بەمتمانە و ئاسایش بکەن، ئەوانـەی نایەنـەوە سـەر رێگـاش ریسوا بکرێن و دابڕێنرێن. کاتێك راسـتینەی رۆژبـەرۆژ سـنووورداربوون و پەرتـەوازەبوونی بنـەما چینایەتییەکەیان و بێبەشکردنی ئەم رەوتە و جولانەوەکەیان لەزەمینەی ماددی بێنینە بەرچاوان ، ئەوا ئەگەر بخوازن بژین، ناچارن پێویستی وەرچـەرخانی دیموکراسییانە وەکو بـژارێك لـەپێش خۆیان دابنێن.

هەرچـەندە ئـەو بەرژەوەندیـە کەسـێتی و بنەماڵەگەرێتیـە بـەهێزەی فێـری بـوون، ئـەوە نیشانبدات کە بەسانایی بـەرەو پێوانـە دیموکراسـییەکان نایـەن، لـەجیاتی ئـەوەی بەتـەواوی ژیـان لەدەسـت بـدەن، ئـەوا ئاواکردنـەوەیان لەسـەر ئـەو بنەمایـە، دەتـوانرێ وەکـو گونجـاوترین رێگـا

لەپێشیان دابنرێت. هەربۆیە پێویست دەکات بەردەوام لەمیانەی رێککەوتنی دیموکراسییانەی بەرفراوان و بەرامبەر بە لایەنە مەترسیدارەکانی بەتەگبیر بێت، بەمجۆرە شیکردنەوەی ئەم بەلا مێژووییە و دەرخستنی لەڕەوشی کۆسپ نانەوە، بایەخێکی مەزنی هەیە.

٢ ـ قۆناخی میللیگەرای بۆرژوازیەت

میللیگەرای بۆرژوازیەت، مەیلێکە لەناواخنی میللیگەرای سەرەتاییەوە پێشکەوتووە. کاتێك دەوروبەر و ناوەندی دەرەبەگایەتی چینی بالادەستی کوردان پەیوەندییان لەگەڵ سەرمایەداری بەست، بەپێی تێپەڕبوونی کات رێگای لەپێش پێکهاتەی چینایەتی نیو ـ بۆرژوا کردەوە. ئەو توێژەی کە لەنێو گرێدانێکی چڕ بە بۆرژوازیەتی نەتەوەی سەردەستەوە پێشدەکەوێت، هەروەکو لەجولانەوەکانی بەنەتەوەبووندا دەبینرێ ئەمانە تایبەتمەندێتی شۆڕشگێڕی تەنانەت ریفۆرمخوازیشیان پێشنەکەوتووە؛ هێندە کەمە مرۆڤ دەتوانێ بڵێ نییە. دیاردەیەکە گۆڕانکارییە بابەتیەکان کردوویانە بەناچارییەك. تەنانەت بەگوێرەی بەرژەوەندی خۆی سەبارەت بەبازاڕ تێکۆشانێك ئەنجام نادات. لە فۆرمێکدایە کە زۆر لەگەڵ پێناسەی **چینی سیخوڕ** گونجاوە. بەتایبەتیش ئەو شارانەی لەئاکامی پێشکەوتنی پەیوەندیەکانی بەرهەمهێنانی سەرمایەداری مەزنبوون، شوێنگەی ئەم چینە لەناو کۆمەڵگادا بەهێز دەکات. لەنیوەی دووەمی سەدەی بیستەم تەواوی کوردستان گۆڕانکاری بابەتیانەی بەمجۆرەی بەخۆوە بینی.

پێچکەیەکی دیکەی گرنگی ئەم پێکهاتە چینایەتیە، پێشکەوتنی خێرای وردە بۆرژوازیەتە هەم لەشار و هەم لەناوچە لادێیەکان. بەرامبەر بەپێشکەوتنێکی سنوورداری بۆرژوازی مەزنی کۆمپرادۆر، بەشێوەیەکی فراوان و بەربلاو چینی وردە بۆرژوا پێکدێت. لەناوچە لادێیەکاندا وردە بۆرژوازیەتی گوند مەیلێکی زۆر گرنگە، لەشارەکانیشدا چینی وردە بۆرژوا لەناو بیروکراسیەتی دەوڵەتدا خزمەت دەکات، مەزن دەبێت و جێگایەکی گرنگ دەگرێت. لەبەرئەوەی هەردووکیشیان لەوە بێبەشن کە لە دەوروبەری بازاڕێکی نەتەوەیی تێکۆشانی زمان و کولتووری نەتەوەیی بکەن و زیاتر لەسەربنەمای وابەستەبوون بەهێزە دەرەبەگایەتیەکانی بەکرێگیراوێتی باو و بیروکراسیەتی دەوڵەت گوزەران دەکەن، لەژێر کاریگەری کارەکتەر و کەسایەتیەکدان کە هاوتەریبی بۆرژوازیەتی نەتەوەیی سەردەست و نەتەوە پەرستیەکەیەتی و لەناویاندا تواوەتەوە. هێزی ئەوەیان نییە هەڵوێستێکی نەتەوەیی ولاتپارێزانە سەبارەت بەبەهاکانی زمان و کولتووری گەل نیشان بدەن. هەروەکو چۆن پێکهاتەکەیان و بەرژەوەندییەکانیان رێگا بە مەیل و هەڵوێستێکی بەمجۆرە نادات، ئەوا لەئاستی ئایدیۆلۆژی و ئاکاری پێویستیش بێبەشن.

ڕێبەرایەتییە چینایەتیەکانی ئەم پێکهاتانە کە ترسنۆکن، بێکاریگەرن، لەڕاستیەکان دوورن و تادواڕادە هەڵگری تایبەتمەندێتی تەسلیمکارانەن، ئەگەر دەرفەت ببینن ڕێگا لەپێش پەنابردنە بەر مەیلی میللیگەرای ریفۆرمخوازانە دەکەنەوە. پێشکەوتنی شێوازێکی بەمجۆرەی نەتەوەپەرستی جێگای باسە. واقیعی بابەتی کە لەئارادایە ئەمە دێنێتە ئاراوە. دەرەبەگایەتی لە پشتیەوەیە، لە هەرچوارلایەوە هێزەکانی دەوڵەتی نەتەوەکانی سەردەست، هەبوونی گەلیش لەپێشیدا، بۆتە هۆکاری ئەوەی ئەم مەیلە تایبەتمەندێتیەکی بەمجۆرەی هەبێت هاوتاکەی لەجیهاندا زۆر کەمە. فێڵبازی، هەڵپەرستی، پیلانگێڕی، دووڕوویی، خیانەتی لەناکاو، هەموو جۆرە ساختەکارییەك، بەردەوام گرنگیدان بەبەرژەوەندیەکانی کەسێتی، بێ پرەنسیپی، تاوەکو بڵێی قەرەبوو دەدات، هەروەکو حەربا ڕەنگ دەگۆڕێت، هێندەی لەناکاو دەبێت بەشۆڕشگێڕ لەناکاویش دەبێت بەدژە شۆڕش، بێباوەڕی بەگەل، بەردەوام لەخاوەن دەگەڕێ تاکو پشتیان پێ ببەستێ، سۆزداریەکی رادەبەدەر و بێ خەمی، هێندەی لە ئایدیۆلۆژیا بێبەشە تا بڵێی دیماگۆکیشە، بەهەمان شێوە لەبەها ئەخلاقیەکان بێبەشە، بەئەندازەی ئەوەی بەخێرایی یاخی دەبێت بەخێراییش دەبێتە تەسلیمکار، لەناکاو ڕێبازێك ئاوا دەکات و پەنادەباتە بەر ئایدیۆلۆژیایەك بەهەمان خێراییش دەستی لێبەردەدات و بێ ڕێبازە، لەرووخساردا بەجموجۆڵ دیارە لەژێرەوە ماندوو بوون و تەمبەڵە، بەئەندازەی ئەوەی سەبارەت بەڕابردوو خاوەنی دۆگما و زانیاری لەقە، بەئەندازەی بێ ئومێدی سەبارەت بەئاییندە خەیاڵی پڕوپووچی هەیە؛ ئەمانە وەکو تایبەتمەندێتی گشتی ئایدیۆلۆژی و سیاسی و کولتووری و کرداری مەیلەکانی ئەم چینە ڕووبەڕوومان دەبێتەوە.

سۆسیالیزمی بونیادنراو و رزگاری نەتەوەیی دژبە ئیمپریالیزم کە لەنیوەی دووەمی سەدەی بیستەم بایەخدار بوو، ئەم مەیلە کاریگەری کردە سەر تەواوی کوردستان، ڕێگای لەپێش ئەوە کردەوە چەپڕەوێتی وردە بۆرژوا ریفۆرمیستەکان بێتە ئاراوە. تایبەتمەندێتیە سواوەکانی نەتەوەپەرستی بۆرژوا، ئەوەیان لەبەرژەوەندی خۆیاندا بینی کە لەمیانەی ئەو مەیلەی رەواجی هەیە، تەنانەت لەمیانەی چەنەبازێتی مارکسیستی ـ لینینیستی خۆیان بخەنەڕوو؛ لەلایەکی دیکەشەوە بەبێ سڵەمینەوە بۆ هەموو جۆرە پەیوەندیەکی تەسلیمکاری و بێ پرەنسیپیانە لەگەڵ هێزە داگیرکارەکان و ئیمپریالیزم کراوەبوون. ڕێگرتنی لەپێش سۆسیالیزم و نەتەوەپەرستیەکی شۆڕشگێڕی راستەقینە، لەنزیکەوە گرێدراوی ئەم نزیکبوونەوەیانە. سەرەکیترین هەڵسوکەوتی ئەم مەیلە و گروپەکانیان ئەوەبوو، لەروخساردا خۆیان وەکو لایەنگری مەیلی شۆڕشگێڕی نیشانبدەن و لەپشتەوەش خەنجەری لێبدەن.

ژمارەیەکی زۆری ئەو پارتی و گروپانەی وەکو هاوپەیمان و درێژەی پارتیەکانی بەناوی PDK و ئەو پارتە کۆمۆنیستیانە بوون کە هەڵگری تایبەتمەندێتیەکانی سۆسیالیزمی بونیادنراو بوون، لەهەموو پارچەکاندا زۆر لەدواوەی نەتەوەپەرستی سەرەتایی دەرەبەگایەتی مانەوە و ڕێگایان لەپێش گەلێك خراپەکاری کردەوە. بەردەوام مەیلی ئازادیخوازی گەلیان شێواندووە. ئاژاوەچێتی و جێنەگرتنیان لەناو یەکێتی بەرەیی بەبڕیار، هەڵوێستێکی دیکەیانە کە نیشانیانداوە. لێرەشدا کاریگەرێتیەکی ڕاستەوخۆی بەرژەوەندیەکانی بنەماڵێتی و کەسێتی و ئەو یارمەتیە ماددیە هەبوو کە لەو دەوروبەرانەیان وەردەگرت کە پێیانەوە گرێدراو بوون. کارێکی دیکەی گرنگیان ئەوەبووە، ئەو کادیرە دڵسۆز و وڵاتپارێزانەی جێگای خۆیان لەناویاندا گرتبوو لەمیانەی هەموو جۆرە شێوازێکەوە بێکاریگەریان بکەن، لە کوشتنەوە تاوەکو لەڕێ لادان و گەندەڵ کردنیان بەکارهێناوە. کۆششێکی ڕێکخراوەیی، سیاسی و کولتووری و کرداری ئەوتۆیان نییە بەهەند وەربگیردرێت. دەستبەسەرداگرتنی دەسکەوتەکان و لاڕێکردنی و لەئەنجامیشدا پووچەڵکردنەوەی، مەسەلەیەکن لەنزیکەوە گرێدراوی ئەم مەیلەن. لەڕۆژگاری ئەمڕۆماندا لەنێو بێچارەییەکی قووڵ و شوێنگەیەکی هەرە لاوازدا دەژین.

ئەوانە چاوەڕوانی ئەوە دەکەن، پێشەنگی گەل PKK لەناو بچێت و پەرتەوازە بێت. سەرەڕای ئەوەی ڕۆڵێکی گرنگیشیان لەدوا پیلانگێڕی ١٥ ی شوبات هەیە، بەڵام بەدینەهاتنی ئەم چاوەڕوانی و ئومێدەیان، ڕێگای لەپێش پووچەڵبوونەوەی خەیاڵەکانیان کردەوە. ئەو پەیوەندییە هەمە لایەنانەی لەگەڵ هێزە داگیرکەر و ئیمپریالیستەکان پێشیان خستووە، زیاتر ڕێگای لەپێش گۆشەگیربوونیان کردۆتەوە. لەگەڵ ئەوەی وەکو چینێك زەمینە ماددیەکەیان بۆ پەیوەندی کراوەیە، بەڵام بەهۆی تایبەتمەندیەکانی پێکهاتەکەیان، بەردەوام پێویست دەکات ئەم مەیلە چاودێری بکرێت، دوژمنایەتییەکی (تەڵەکەبازانە بەرامبەر چارەسەری ستراتیژی برایەتی و یەکێتی ئازاد و پێوانە دیموکراسییەکان) دەکەن کە ڕێبەرایەتی گەل هەوڵدەدات لەگەڵ تەواوی کولتوور و گەلان پێشیبخات، بەتایبەتیش لەگەڵ گەلان و نەتەوە دراوسێکان. هەوڵدەدەن ئەمە وەکو تەسلیمبوون و "فرۆشتنی کێشەی کورد" هەراج بکەن. تاوەکو دوایی بە تەگبیربوون و هەستیاری بەرامبەر بە نوێنەرانی ئەم مەیلە کە پیرۆزترین بەهای گەلی کوردیان لەخۆڕا هەراج کرد و لەمیانەی گلاوترین پیلانگێڕیەوە جێگای خۆیان لەپاکتاوکردنیدا گرت، گرنگیەکی مەزن لەخۆوە دەگرێت. نابێ بە ڕووخساری لاوازی و ساویلکەییان هەڵخەڵەتێن. هەم ئەوانەی پاشماوەی نەتەوەپەرستی سەرەتایی دەرەبەگایەتین، هەم ئەوانەی شێوەی جیاوازیان بەخۆیان داوە و خاوەنی ڕوخسارێکی نەتەوەپەرستی بۆرژوازین و بەشێوەیەکی چالاکانە لەنێو هەڵوێستی مامەڵەکردن و

هــەراجکردن دان، بەئەنــدازەی ئــەوەی ئەوانــەی دڵسـۆزن و دەخــوازن بێنــەوە ســەر راســتەڕێ، هەڵسەنگاندنیان لە میانەی هەڵوێستێکی رەخنەدانانە و قازانجکردنیان و لەخۆوە گرتنیـان لـەنێو یەکێتی و کۆمەڵەی گونجاودا، ئەوا پێویستە لەبوارەکانی ئایدیۆلۆژی، سیاسی، کولتووری و کرداریدا تەگبیری دیکە وەربگیرد رێت و بێکاریگەر بکرێن، بـەمجۆرەش بـەلاوەنانیان وەکو کۆسـپێکی پـێش چارەسەری دیموکراسییانە، بایەخێکی گرنگی هەیە.

٣ ـ مەیلی ئازادیخوازی گەل

بەستنەوەی مـەیلی ئـازادیخوازی گـەلی کوردسـتان بەناسـنامەی ئـازادی و یەکسـانی سـەردەمی نیۆلیتیـك واقیعـی تـرە و ئـەزموونی زیـاتری لـێ دەکەوێتـەوە. چـەمکی یەکسـانی و ئـازادیخوازی کۆمەڵـە ئەتنیکیـەکانی ئـەو قۆناخـە کـە بـاپیرە و داپـیرەی گـەلی کـوردی رۆژگـاری ئـەمڕۆمانن، بەتایبەتیش جێگایەکی گرنگیان لەنێو ژیانی خێزانـەکانی گونـد و خێڵە لادێیەکانـدا گرتـووە. لـە ناوچە شاخاویەکاندا ئەم تایبەتمەندێتیە بـەهێزترە. جگـە لـەو توێـژە بەکرێگیراوانـەی کـە لـەنێو چینی سەرووی سیستەمی بەندایەتی چەرخەکانی سەرەتا و ناوین دا جێگای خۆیان گرتـووە، تـاکو ئێستاکەش مەیلی سروشتی ئازادیخوازی گەل جێگایەکی گرنگ دەگرێت. چەمکەکانی نۆکەرایەتی و کۆیلایەتی، زیاتر لەنێو پەیوەندیـەکانی نۆکەرایـەتی چینی سـەروو و شـێوازی ژیانیانـدا دەرفـەتی پراکتیزەکـردن دەبیـنن. سـەرەڕای تـەواوی کاریگەریـەکانی تـۆڕی پەیوەندیـەکانی سـەرمایەداری و پێوانەکانی ژیانیان، ئەوا یەکسانی سروشـتی نـاو گـەل، چـەمك و لێگەڕینـەکانی برایـەتی و ئـازادی بەزیندوویی ماوەتەوە. هەربۆیە رێکەوت نییە کە گەلی کورد لەهەموو گـەلانی دیکـەی رۆژهـەڵاتی ناوین زیاتر لایەنگری ئازادییە. ئەمە گرێدراوی پەرەسەندنی مێژووییانەیە. چونکە لەبەرئـەوەی چینە باڵادەست و چەوسێنەرەکان نامۆبوونە و هیچ بەهایەکی ئەرێنێ نییـە کـە پێشکەشـی بکـەن، ئەوا بەدرێژایی مێژووی خۆی بەرامبەر بەسروشت و دەستدرێژییەکانی دەرەوە لەنێو بەرخودانـدا بووە، رۆڵێکی گرنگ دەبینێ لەبەدەستهێنانی تایبەتمەندێتیـەکی بـەمجۆرە. لـەم لایەنەشـەوە رۆڵـی لەپێشـینەی ژن گرێـدراوی ئـەم راسـتینە مێژووییەیـە. کولتـووری بـەهێزی خوداوەنـدی دایکـی سـەردەمی نیۆلیتیـك، تـاوەکو ئێسـتا بەشـێوەیەکی بـەهێز لـەناو دایکـانی کـورددا بەردەوامـە. بـەو ڕادەیەی ژنی کورد ببێتـە خـاوەن بڕیـار و بانگەشـە، ئـەوا لەگەوهـەری خۆیـدا رێـز و گرێـدانێکی وەهای بەو ئایین و کولتوورو شێوازەی ژیان نییـە کـە لەسـەربنەمای پیاوسـالارییە. لەمیانـەی ئـەو یاخیبوونانەی کە لەبچووکترین دەرفەتـدا ئـەنجامی دەدەن روون دەبێتـەوە کـە ئـەوەی تـا ئێسـتاش روویداوە لەئەنجامی دابونەریت و فشاری مەعنەوی و ماددی و ناچارییەوە پەسندیان کردووە.

هەژاری و نەداری کوردانیش وەکو رووداو و مەیلێکی مێـژوویی رووبـەڕوومان دەبێتـەوە. ئـەو قۆناخـەی لەگەڕەکـە کـەلاوەکانی کـەنار شـارەکانی سـۆمەر و بابـل و ئاشـوور دەسـتیپێکردووە بەدرێژایی چەرخی ناوین بـەردەوام بـووە؛ لـە شارە گـەورەکانی نەتـەوە سەردەسـتەکانی رۆژگـاری ئـــەمڕۆمان تـــاوەکو گەیشـــتوونەتە شـــارەگەورەکانی ئیمپریـــالیزم و لـــەئاواکردنی شـــارەکانی کوردستانیشدا رەوشـەکەیان بـەمجۆرە بـەردەوام بـووە؛ بەشـێوەی ئـاوارەیی و کۆچبەری و هـەژاری بـەردەوام بـووە. لـەجیاتی ئـەوەی لـەناواخنی چـینە دەسـەڵاتدارەکانی خۆیـان پێـك بـێن، زیـاتر لەســـەربنەمای خزمـــەتکردنی چـــین و هێزەباڵادەســـتە بیانیـــەکان هاتوونەتـــە ئـــاراوە. رەوشـــی نیوکارکەری، ژیانی ئاوارەیی، بێبەشی لـە هەلومەرجـەکانی تەندروسـتی و پـەروەردە و کولتـووری، ژیانیان زۆر سەخت کردووە. بەهەرزانترین شێوە بەکارهێنانی رەنجەکانیان و ئەو فشارەی لەلایـەن چینی باڵادەستی خۆی و دەسەڵاتدارە بیانیەکان دووچاریان دێت، ژیانێکی پڕ لە مەینەتی و ئێش و ئازاریان وەکو قـەدەرێك لەئەسـتۆ کـردووە. بەرامبـەر بـەژیانێکی بـەمجۆرە لـەناو رەوشـێکی تـووڕە بوون و کینی سروشتیدان. بەقووڵایی هەست دەکەن کە بە بچووك و نەزان دەبینـرێن، دەرك بـەوە دەکـەن کـە خیانـەتیان لێکـراوە. بـەڵام بەرامبـەر بـەدژواری و مـەزنبوونی ئـەو فشارەی دەکرێتـە سەریان هەست بەبێچارەیی خۆیان دەکەن. ئەم رەوشەش رێگا لەپێش رەوشی دەروونـی لاسـەنگ و گەشانەوەی کتـوپڕ و ململانـێ و پێکـدادانی ورد و مـەزنی نێـوان تاکـەکان و بنـەماڵێتی دەکاتـەوە. بێبەشی لەهەلومەرج و تواناکاریەکانی تێکۆشانی چینایەتی هاوچەرخ؛ ناچـاری شـەڕ و پێکـدادانی نێوان تاکەکان و بنەماڵەگەرێتی و تەنانەت خێڵایەتیشیان دەکـات. ئـەو ئـاژاوە و گێرەشـێوێنیانەی دەسـەڵاتداران بەئەنقەسـت دەینێنـەوە، رێگـای لـەپێش راسـتینەی گـەلێك کردۆتـەوە کـە بـەردەوام لەناوخۆ لـەنێو شـەڕ و ململانێدایـە. هەربۆیـە زیـاتر لـەناو خۆیانـدا پێویسـتییان بـە کولتـوورێکی قووڵی ئاشتی هەیە.

چڕبوونەوەی پەیوەندیەکانی بەرهەمهێنانی سـەرمایەداری؛ رێگـا لـەپێش ئـەوە دەکاتـەوە کـە بێکـاری و هـەژاری جـەماوەری جـاران بـەرەو بەدەسـتەوەهێنانی گەوهـەرێکی کارکـەری وەرزی و بەرادەیـەکیش کارکـەری کارگـە هـەنگاو بهاوێـژن. بێکـاری زیـاتر لـەناو لاوان پێشکەوتووە و بۆتـە هۆکاری کۆچێکی گشتی بەرەو شارەگەورەکانی دەرەوە، بەتایبەتیش ئەورووپا. کەوتۆتە رەوشێك کـە هـەزاران سـاڵ پـەلامارەکانی داگیرکـاری و دەستبەسـەرداگرتن، سـەرکەوتنی تێـدا بەدەسـت نـەهێنا؛ لەپێناو خەیاڵی پڕوپووچ و لەئەنجامی ناچارکردنیان بۆ گـەڕان بـەدوای پێـنج قروشـێك بـەخۆیان وڵاتی خوداوەنـدە ژن و پیاوەکـان بـەجێ دێڵـن و چۆڵی دەکـەن. کارەسـاتێکی لـەوە مـەزنتر بەسـەر گەلێکدا نایێت و ژیانێکی لەوە نەفرین لێکراوتر بەخۆیەوە نابینێ.

ئەو جموجۆڵ و گۆڕانکاریە کۆمەڵایەتییەی لەنیوەی دووەمی سەدەی بیستەم چڕبۆوە، بناخە و زەمینەی ماددی مەیلی ئازادیخوازی هاوچەرخی گەل پێکدێنێت. جموجۆڵ و وشیاری رزگاری نەتەوەیی و چینایەتی کە لەم قۆناخەدا هەڵکشا، لەدەرەوە کاریگەریەکی مەزنی خوڵقاندووە؛ دەرفەتی کاریگەری زانست و ئایدیۆلۆژیا نوژەنەکان رەخساوە، پێشکەوتنەکانی تەکنۆلۆژیای راگەیاندن و گەیاندن، قۆناخی نوێی وشیاربوونەوەی خێرا کردووە. هەرچەندە کاریگەری سەرچاوەی لەنەتەوەپەرستی بۆرژوازی و چەپڕەوێتی سۆسیالیزمی بونیادنراو وەربگرێت، بەڵام دەرفەت و زەمینەی قووڵبوونەوەیەکی ئایدیۆلۆژی سەبارەت بەچەمکێکی سەربەخۆ و ئازاد و یەکسانیخواز هاتۆتە ئاراوە. هەرچەندە کاریگەریەکی قووڵی دۆگماتیزم و یۆتۆپیاگەرایی هەبووبێت، بەڵام هەڵسەنگاندنێکی راستی کۆمەڵگا و مێژووی کوردستان کراوە، هەڵسەنگاندن سەبارەت بەڕەوشی هەنووکەیی هەلومەرجە بابەتی و خودیەکان کراوە. ئەو جموجۆڵە چڕەی لەحەفتاکان هاتە ئاراوە، هەروەکو چۆن کاریگەری لەسەر تەواوی رۆژهەڵاتی ناوین کرد، ئەوا کاریگەری کردە سەر لاوان و رۆشنبیرانی کوردیش، کە لەنێو ریزی لاوان و رۆشنبیرانی تورکیادا جێگای خۆیان گرتبوو؛ ئەمەش رێگای لەپێش ئەوە کردۆتەوە هەڵسەنگاندن سەبارەت بەوڵات و مێژوو و راستینەی کۆمەڵگای خۆیان بکەن، هەروەها جولانەوە و رێکخراوی هەڵگری گەوهەری نەتەوەیی و کۆمەڵایەتی بێنە ئاراوە. دەشێ ئەمجۆرە جولانەوانە بە مەیلی ئازادی ناو ببرێن. ئەو هێزەی لەناو چەندین گروپ بایەخی پەیدا کرد و مۆری خۆی لەقۆناخدا **PKK**یە. پێویست دەکات هەڵسەنگاندنێکی قووڵ سەبارەت بەم راستینەیە بکرێت.

٤ ـ لەدایکبوون و گەشەکردن و ئاییندەی PKK

ا ـ دەشێ PKK وەکو رەوتێکی سیاسی ـ کرداری هەڵسەنگێنرێ کە لەمیانەی تایبەتمەندێتیە سەرەکیەکانی قۆناخ، کە مۆرکی خۆیان لەسەدەی بیستەم داوە، لەسەر بنەمای سۆسیالیزمی زانستی رەوشی واقیعی و بەرجەستەی کوردستانی هەڵسەنگاندووە. بێگومان پێشخستنی شرۆڤەیەکی دروست سەبارەت بەو پێشکەوتنانەی PKK رێگای لەپێش کردەوە، لەنزیکەوە گرێدراوی هەڵسەنگاندنێکی راستە سەبارەت بەڕاستینەی سەدەی بیستەم؛ هەروەها پابەندی دیاردەی کورد و چۆنیەتی ئەو کونەڕەشەی دەوروبەری کێشەکەیە. هەڵسەنگاندنێکی جودا، کە بەشێوەیەکی داڕنراو هەندێ پێودانگ تاوتوێ بکات، بۆ نموونە بەبناخە گرتنی قاڵبی توندوتیژی و جوداخوازی، دەبێتە هۆکاری شرۆڤەی یەکلایەنە و سۆبژەکتیفانە. کاتێک لەهەڵسەنگاندنەکاندا شوێنێکی گرنگ و بەرفراوان سەبارەت بە PKK تەرخان دەکەین، هۆکارەکەی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە بابەتی

سەرەکی بەرگرینامەیە. لەمەش گرنگتر بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە نەك تەنیا سەبارەت بەڕابردوویەکی نزیکی، بەڵکو دەرهەق بەڕۆژگاری ئەمڕۆمان و ئاییندەی نزیکدا تاڕادەیەکی مەزن خاوەنی وزەی شاراوەی کارتێکردنە و ڕۆڵێکی گرنگ لەئاراستەی پۆزەتیڤی پێشکەوتنەکاندا دەبینێ. پێناسەکردنی PKK لەبواری ئایدیۆلۆژی، سیاسی، سەربازی و دیموکراتی، خستنەڕووی ئەوەی تا چ رادەیەك لەبواری پراکتیزەکردندا بەشێوەیەکی کۆك لەگەڵ ڕێبازی سەرەتا پێشکەوتووە و تاچ رادەیەك لایداوە، هەڵسەنگاندنێکی واقیعیانە سەبارەت بەتواناکاری و بەهرەی ڕەخنە و وەرچەرخان، مەسەلەیەکن پێویستییان بەرۆشنکردنەوە هەیە.

هەروەکو دەبینرێ داوانامەکەی کۆماری تورکیا و هەندێ لەو بڕیارانەی دادگای مافی مرۆڤی ئەوروپا وەریگرتوون، زۆر لەراستینە بابەتیەکان دوورن. قورسایی دراوەتە سەر شرۆڤەی یاسایی بەرتەسك و خودیەوە. ئەنجامدانی ئەم هەڵسەنگاندنە زێدەڕۆیانە سەبارەت بەمن، تاوتوێکردنی هەزاران دۆز، هەم پەنابردنە بەر رێچکەیەك هەروەك بڵێی ئەم بابەتەی نوێنەرایەتی دەکرێت هیچ پەیوەندیەکی لەگەڵ دیاردەی کورد و کێشەکەیەوە نییە، لەڕێ لادانێکی زۆر مەترسیدارە کە لەژێر ناوی یاساوە ئەنجام دەدرێت. هەڵسەنگاندنەکانمان ئەو ئەرکەی دەکەوێتە ئەستۆی جێبەجێی دەکات تاوەکو ئەو یاسایەی پێویستە وەکو ئامرازێکی چارەسەری دادوەرانە، کێشەکانی کۆمەڵگا چارەسەر بکات و نەبێتە ئامرازێکی هەڵوێست و نزیکبوونە نەرێنیەکان. هێزی بنەڕەتی بەرگرینامەیەکی راستەقینەش، لەمیانەی ئەو پێشکەوتنانە دەپێورێت کە لەئەنجامی پێشخستنی چارەسەری کێشەکە لەبواری کرداریدا رێگای لەپێش کردۆتەوە. لەم بوارەشدا بڕیاری ئەرێنی و نەرێنی دادگاش رۆڵێکی مەزن دەبینێ.

هەربۆ ئەوەی لەبەرگرینامەدا بەرەو ئەنجام بچین هەڵسەنگاندنێکی درێژی شارستانییەتەکان و رۆژهەڵاتی ناوینم لەپەرتووکی یەکەمدا ئەنجامدا. هەرچی پەرتووکی دووەمە، زیاتر دیاردەی کورد و رەوشی بەرجەستەی کێشەکە لەئەگەری چارەسەریەکی چاوەڕوانکراودا واتاکەی سەبارەت بەیاسای گەردوونی ، بەتایبەتیش بەهاکانی یاسای دیموکراسییانەی ئەوروپا و شیکردنەوەیەکی زانستی و یاسایی ئەو رووداوانە لەخۆوە دەگرێت کە سەبارەت بەکەسێتی منە.

کاتێك لەژێر سایەی ئەم تۆمارانە پێناسەی PKK روون بکەینەوە، دەبینرێ کە لەهەموو لایەنێکەوە راستیەکان ئاشکرا دەبن.

بۆ ئەوەی شیکردنەوەیەکی راست سەبارەت بە PKK بکرێت، پێویست دەکات بەشێوەیەکی نزیك ڕاستی ئەوە بخرێتەڕوو کە سۆسیالیزمی زانستی وەکو ئایدیۆلۆژیایەك گوزارشت لەچی دەکات و لەبواری کرداریدا رێگای لەپێش چۆن ئەنجامێك کردەوە، ئەمەش جێگای بایەخە، ئەگەر وەکو

ئایدیۆلۆژیایەکی ئاواکردنی دەوڵەت ببینرێ لەم ڕێگایەدا وەکو پەیڕەوی چالاکی و کرداری سەرەکی دیار بکرێت و ڕۆڵی پێبدرێ، ئەوا ئەنجامی ئەگەری چاوەڕوانکراو ئەوەیە کە سۆسیالیزمی دەوڵەت بەواتای شێوەیەکی هاوچەرخی ئایدیۆلۆژیای ڕاهیبەکانی سۆمەر دێت. ئەگەر لەنزیکەوە لێکۆڵینەوە سەبارەت بەدەوڵەتی ڕاهیبی سۆمەر بکرێت، دەبینرێ کە بەشێوەیەکی زۆر بالاتر لەسەرکەوتنی سۆسیالیزمی بونیادنراو، لەخولقاندنی سۆسیالیزمی دەوڵەت، تەنانەت کۆمۆنیزمی دەوڵەت سەرکەوتنی بەدەست هێناوە. کاتێك ئامانج ئاواکردنی دەوڵەت بێت، تەنیا جیاوازی لەوەدایە کە یەکێکیان بناخە زانستیەکەی پێشکەوتووترە، وەلێ گەوهەر هەمان شتە. کاتێك دەوڵەت ئاوا بکرێت، ئەوا وەکو ڕاستینەیەکی **کارگێڕی باڵا**، یاخود هەروەکو لەنموونەی سۆمەردا بینرا **دەستەی ڕاهیبەکانە**، یاخود هەروەکو لەچەمکی ئەفلاتوون سەبارەت بەدەوڵەت بینرا دەبێتە **کارگێڕی فەیلەسوفەکان**. لە فەلسەفەی ئەو دەوڵەتانەی لەرۆژگاری ئەمڕۆشماندا ئاواکراون بەردەوام ئەم لایەنانە زاڵ بوون. مۆنارشیەت، ئەرستۆکراتی و ئۆلیگارشی جێگای خۆیان لەنێو ئەم واتا گشتییەدا دەگرن. نابێ لەبیر بکرێ دەوڵەتی ڕاهیبی سۆمەر، واتە یەکەمین دەوڵەت؛ لەسەر بنەمای نکوڵیکردن لەکۆمەڵگای نیۆلیتیك، واتە لەڕێگای نکوڵیکردن لەدرێژخایەنترین کۆمەڵگای یەکسانی و ئازادی هاتۆتە ئاراوە. ئەم پێشکەوتنە سەبارەت بەئاواکردنی تەواوی دەوڵەتەکان دیاریکراوە و ڕەوشێکی گشتییە. کاتێك دەوڵەت ئاواکرا بالادەستی و جیاوازی، جێگای مەیلی ئازادیخوازی و یەکسانی کۆمەڵگای گرتەوە. کاتێك دەوڵەت پشت بەکۆمەڵگا جیاوازەکانی کۆیلەداری و دەرەبەگایەتی و سەرمایەداری دەبەستێ لەگەوهەری خۆیدا گۆڕانکاریەك لەگەڵ خۆیدا ناهێنێ. جیاوازی لەشێوەدا ڕوودەدات. هەروەها پشتبەستنی بە یاسا یاخود ئارەزووەکان، ڕێگا لەپێش جیاوازیەکی بنەڕەتی ناکاتەوە. لەکاتێکدا یاسا دەوڵەتی خاوەن ڕێسا ئاوا دەکات؛ دەوڵەتی ئارەزوومەندی، پشت بەشرۆڤەی ڕۆژانەی بەڕێوەبەران دەبەستێت. هەروەکو چۆن سەبارەت بەبەڕێوەبراوەکان ڕۆڵێکی زۆر خراپ دەبینێ، بەڕێوەبەر باش بێت، دەتوانێ ڕۆڵێکی بالاتریش ببینێ.

بێگومان مەترسی ئەوە هەیە ئەم هەڵسەنگاندنە وەکو شرۆڤەیەکی ئەنارشیستانە هەڵسەنگێنرێ. بەڵام لە ڕوخساردا ئەمە بەمجۆرەیە. ئەنارشیزم مەیلێکی سەرمایەداریە؛ شێوەی ئەو تاکڕەوێتیە زێدەڕۆییەیە کە گەیشتۆتە ئاستێك دەوڵەت ناناسێ. تاکڕەوێتیەکی وەها هیچ پەیوەندیەکی لەگەڵ یەکسانی و ئازادی کۆمۆنەدا نییە.

کێشەیەکی دیکەی گرنگ، بەدرێژایی مێژوو ڕۆڵی پێشکەوتووخوازی دەوڵەت، واتە ئەو کۆمەڵگایە چینایەتییە کە پشتی پێبەستوووە. لەئاستێکی سنووورداری زانست و ئامرازەکاندا

ئـامرازی دەوڵـەت جیابوونـەوەی چـینایەتی، لـەژێر سایەی هەنـدێ پێوانـەی دیـاریکراودا بۆتـە ناچـاریەك و رۆڵێکـی پێشـکەوتووخوازی بینیـوە. بـەڵام بەدرێـژایی مێـژوو بینـراوە و لـەرۆژگاری ئەمرۆشماندا لەبواری زانستیەوە سەلمێنراوە کە بابەتێکی سەرەکیش ئەوەیـە، زیـاتر وەکو تـەنێکی شێرپەنجە لەسەر پشتی کۆمـەڵگا مـەزن بـووە و لەپـەلوپۆی خستووە. دەبـێ زۆر بەباشـی ببینـرێ ئەگەر لەسەدا پێنجی جیابوونەوەی چینایەتی و بەدەوڵەتبوون واتادار بێت، ئەوا لەسـەدا نـەوەد و پێنجی بێ واتایە و وەکو تەنێکی نەخۆشی شێرپەنجە وایە.

تـەواوی ئـەو شـێوە هزریانـەی میتۆلـۆژی و ئـایینی و فەلسـەفی و زانسـتیانەی پشـت بـە جیابوونـەوەی چـینایەتی و بەدەوڵـەتبوون دەبەستن، تـا چ رادەیـەك جیاوازییـان لەنێوانـدا هـەبێ بابێت، لەسەدا نەوەد و پێنجی ئەمانە، تاوەکو دژ بەو دەوڵەتـە نەوەسـتن کـە بەشـێوەیەکی گشـتی پێویست نییە و بێ واتایـە، ئـەوا ئەگـەر بەهەشـتیش بخـوڵقێنن لـە بـوون بـەئامرازی باڵادەسـتی و زۆرداری رزگاریان نابێت. بەشێکیان، کەمایەتیـەکی زۆر سـنووردار، هۆشمەنـدترین و بـەتواناترین توێـژ پێکدێنن؛توێـژە زۆرینـەکانی گـەلیش، دەبـن بەنـەزانترین بـەش و ژێردەسـت دەبـن. ئـەم جیاوازییە لە گەوهەری هەموو جیاوازیە چینایەتیەکان و دەوڵەتدا شاراوەیە. ئەو بەشە گشتییەی رەوایـەتی دەوڵـەت و جیابوونـەوەی چـینایەتی، کـە لەسـەدا پێنجـی کردوویـەتی بـە پێویسـتیەك، لەمیانەی ئاستی زانست و تـەکنۆلۆژیا واتـادار دەبێـت. ئـەو ئاسـتەی شۆڕشـی زانسـتی و تـەکنۆلۆژی لەکۆتاییـەکانی سـەدەی بیسـتەم پێـی گەیشت، ئـەو باوەڕییـەی دەسـتەبەرکردووە کـە ئـەم لەسـەدا پێنجەی دەوڵەت شێوەی ژیانی چینایەتی کردۆتە ناچارییەك، لەئارادا نەماوە. بـەلانی کـەم ئەگـەر شـیمانەکانی ئەوانـەی پێویسـتی بـە چـەمکێکی نـوێی سۆسـیالیزم دەبیـنن، لـەو لایەنەیـە کـە ئـیتر لەدوای **شۆڕشی زانستی ـ تەکنۆلۆژی** پێویستی بە پێکهاتەی کۆنی دەوڵەت و **کۆمەڵگای چینایەتی نییە و ئیتر وەکو ناچارییەك نییە.**

ئـەم چـەمکە لەمارکسـیزم دوور نییـە. بـەڵام کاتێـك مـۆدێلێکی دەوڵـەتی دارِنـراوی لـەجۆری دیکتاتۆریەتی پرۆلیتاریایان بەهەموو جۆرێك پەسند کرد، ئەوا مارکسیزم خۆی لەزەلکاوی دەوڵەت و کۆمـەڵگای کۆنـدا بینیـەوە و لێـی رزگارنـەبوو. تەنانـەت هـەروەکو بەچـڕی لەئەزموونـەکانی سۆسیالیزمی بونیادنراودا بینـرا، زێـدەڕۆییترین جیابوونـەوەی چینایەتی و بەدەوڵـەتبوون لـەژێر ناوی ئەم مۆدێلەی پرۆلیتاریا شێوەی گرت. لەمێژووی دەوڵەتەکاندا سەرەڕۆترین و تۆتالیتـارترین شێوەی دەوڵەت لەو وڵاتانە بینرا کە ئەم مۆدێلەیان پەیڕەو کـرد. بەڕەوشـێکی وەها گەیشت، ئـیتر ئـەو درِندەیـەی خوڵقێنرابـوو خاوەنـەکانی خـۆی دەخـوارد. چـەندە بەئێشـە، لەدەرئـەنجامی ئـەو حەپەسانەی لەمیانەی ئەو درِندەیە دووچاری هاتن، خۆیان هاوێشتە باوەشی دەوڵـەت و کۆمـەڵگای

کۆن. پیشەی گەوادی و سۆزانی کۆنیان بەرزگاربوون لەقەڵەمدا و تێی ئاڵان و تا بینەقاقای تێیکەوتن. سەرەکیترین وانەوپەندی سۆسیالیزمی بونیادنراو ئەوەیە، کامە شرۆڤەی دیکتاتۆریەتی پرۆلیتاریا بێت بابێت، تاوەکو کۆتایی بەو ئامرازەی دەوڵەت نەهێنی کە ئیتر بەلاوەنانی بۆتە ناچارییەك، ئەوا ئەو کۆمەڵگا سۆسیالیستییەی ئاوا دەکرێت لە لادانێك بەولاوە رۆڵێکی تر نابینێ و گوزارشت لە هیچی دیکە ناکات، یاخود لە شێوەیەکی ئەو دەوڵەتە سەرمایەداریانە بەولاوە تێپەڕ ناکات کە ئارایشتێکی سۆسیالیستانەیان کردووە. لە هەمانکاتدا ئەم نموونەیە ئەو هەڵسەنگاندنەمان مافدار و پشتراست دەکات کە هەوڵماندا سەبارەت بە دەوڵەت ئەنجامی بدەین.

ئەگەر بەڕاستی سۆسیالیزمی زانستی بخوازێ وەکو سیستەمێکی ئازادیخواز و یەکسانی و دۆستی ژینگە و سیستەمێکی تەبایی پێناسە بکرێت کە کردبووی بەئامانجی خۆی، شێوەکانی دیکتاتۆریەتی پرۆلیتاریاشی تێدا، ناچارە تەواوی شێوەکانی دەوڵەت لەپەڕاوی فەرهەنگی خۆیدا دەربخات. بێگومان کۆمەڵگاکان بەبێ بەڕێوەبەرایەتی و بێخشتەکاری (بدون تنسيق) نابێت؛ بەڵام لەم سەردەمەی زانست و تەکنۆلۆژیادا ئەم واتایەی لەدەستداوە کە تەنیا لەمیانەی ئامرازی دەوڵەتەوە پێناسە بکرێت. تاوەکو باشترین پێودانگەکانی دیموکراسییانە دێنەئاراوە کە یەکلابووبنەوە و تواناکاری پراکتیزەکردنیان هەبێت، وەکو مۆدێلێك کە تەواو ناتوانرێت بەدەوڵەتیش ناوبرێت ئەگەر لەهەمووشیان باشتر نەبێ، دەشێ وەکو گونجاوترین مۆێلی بەڕێوەبەرایەتی رۆڵ ببینێ. تاوەکو ئەو قۆناخانەی لەسەر بنەمای ئەو تواناکاریانەی زانست و تەکنۆلۆژیا هێناویانەتە ئاراوە بە شێوەیەکی بەڕێوەبەرایەتی یەکسان و ئازاد و کۆك لەگەڵ ژینگە پێناسەی دەکەین، ئەوا ناوزەدکردنی چەرخەکەمان بە بەڕێوەبەرایەتی دیموکراتییانە (وەکو گوزارشتێکی کۆمەڵگاکانیش شارستانییەتی دیموکراسییانە) شایستەیە و لەجێی خۆیدایە.

دەشێ سەبارەت بەبابەتەکانی رێکخراو، چالاکی، نەتەوە، ئایین، هونەر، ژن، کێشەی نەتەوەیی، پەیوەندیەکانی پێکهاتەکانی سەرخان و ژێرخان، چەمکی مێژوو، سۆسیالیزم لەیەك وڵاتدا و ئەنتەرناسیۆنالیزم، چەندین بەرگی تایبەتی رەخنە پێشبخرێت. بەڵام ئێمە ئەو رەخنانەی لەچوارچێوەی هەڵسەنگاندنەکاندا سەبارەت بە بابەتی دەوڵەت پێشمان خست لەئاستی پێناسەکردندا بوو، بەس دەبینین.

ئەوە راستییەکە لەکاتی دامەزراندنی PKK ئەو سۆسیالیزمە بەبناخە وەرگیرا کە گرێدراوی ئەم چەمکەی دەوڵەت بوو. لەگەڵ کاریگەری نەتەوەپەرستی بۆرژوازی و هەبوونی پاشماوەکانی ژیانی دەرەبەگایەتی، ئەوەی لەدامەزراندندا مۆری خۆی لێدا؛ چەمکێکی سۆسیالیزمە کە لەقۆناخی حەفتاکانی تورکیادا هێشتا گەوهەرەکەی یەکلا نەببۆوە، بەشێوەیەکی سنووردار لە

کتێبـە کلاسـیکەکان ئامـاژەی پێکـراوە و لەئاسـتی یەکـەمین گروپـی هـەواداردا دەرکـی پێکـراوە. ئاشـکرایە کـە توانسـتێکی ئایـدیۆلۆژی رووکەشـی بـەمجۆرە دواتـر کێشـەی گـرنگ دێنێتـە ئـاراوە. کێشەیەکی دیکەی گرێدراوی ئەمە، ئەو هەڵسەنگاندنانەیە کە لەژێر رۆشنایی سۆسیالیزم سەبارەت بەمێـژوو و رەوشـی بەرجەسـتە پێشـخراوە. بەشـێوەیەکی گشـتی رەخنەیـەکی سـنووردار دەرهـەق بەسەرمایەداری، ئەویش زیاتر ئەوانەی ئاراستەی پێکهاتە ئابووریەکەی کراوە، بۆ ئایدیۆلۆژیایەکی سەرتاپاگیر، کەموکوڕیەکی جددییە. بـەهۆی کێشـەکانی وەرگێـڕان و لاوازی کولتـووری و پێکهاتـەی هزری دۆگماتیك ـ یۆتۆپیا نـە نەدەشـیا لەسـەر بنـەمای توانسـتی سۆسـیالیزم لێکۆڵینـەوە سـەبارەت بەشارستانییەتەکانی رۆژهـەڵاتی نـاوین بەتایبـەتیش کۆمـەڵگای سـۆمەر بکرێـت، کـە زۆر ئـاڵۆزە و تـەنیا لـەڕۆژگاری ئـەمڕۆمان تاڕادەیـەك بەڵگـەکانی دۆزراونەتـەوە. هەربۆیـە شـیکردنەوەیەکی رووکەشانە سەبارەت بەرۆژهەڵاتی ناوین و مێژووی کـورد و کوردسـتان، راسـتیەکی حاشاهەڵنەگرە کە گەلێك هەڵە و کەموکوڕی لەخۆوە دەگرت. هەرلەبەر ئەم هۆکارانەشە ئاساییە کـە بیرۆکـەکانی نەتەوەپەرستی و سۆسیالیستی رێگا لەپێش چەمکێکی پارچە پارچەیی سەبارەت بەمێژوو، کۆمەڵگا و نەتەوە بکاتەوە.

تاوتوێکردنی چەمکەکانی مێژوو و کۆمەڵگا و نـەتەوە لەئاستێکی داڕنـراو و قالبڕێـژ، هـەروەکو خۆی رەنگیدایەوە سەر پرۆگرام و پێکهاتەی رێکخراویش. لەبەرئەوەی تەقلیبوونەکانی سەرەتا، لە کەسێتی نەتـەوە و چـینێکی پێشـکەوتوو بێبـەش بـوو، بنگـە لادێییـە هەژارەکـەی، تێپەڕنـەبوونی بەنێو ئەزموونی سیاسی ـ کـرداری، پێکهاتەیـەکی لاوازی کـادیرانی دەکـرد بەناچـاریەك. سـەبارەت بەکێشەی کورد بالابوونی چەمکی سۆسیال ـ شۆڤێنیزمی لەناو چەپی تورکـدا، کاریگـەری بـەهێزی نەتەوەپەرستی بۆرژوا و نەتەوەپەرستی سەرەتایی کوردان کە جەمسەرێکی دژی چەپی تورك بـوو، هەلومەرجەکانی دەرکەوتنیان ئاستەمتر کـردووە. سـەرەڕای تـەواوی هـەوڵ و کەموکوڕیـەکانی ئـەم هەلومەرجە کرداری و ئایدیۆلۆژیانە، ئەو بۆشاییە مەزنەی دیاردەی کورد و کێشەکەی تێیـدا بـوو، لەمیانـەی هەنـدێ هـەوڵی سـنووردار رێگـای لـەپێش لـەدایکبوون و پێشـکەوتنێکی مـەزن کـردەوە. هێزی لـەدایکبوون و پێشـکەوتن بـۆ پێکهاتەیـەکی تۆکمـەی رێکخسـتن نەدەگەڕایـەوە. کێشـەکە بـێ خاوەن بوو. خاوەندارێتی کردن، هەوڵێکی گەوهەری و سنووردار، توانیویەتی تەقینـەوەی پێویسـت ئەنجام بدات. لەم لایەنـەوە زۆر لـە جولانـەوەکانی پێغەمبـەران دەچێت. هـەروەکو دەزانـرێ عیسـا بەزەحمەتیـــەکی زۆرەوە دوانـــزدە حەواریەکـــەی کـــۆکردەوە. ئـــەو هەژارانـــەی چـــاوەڕوانی موعجیزەیـەکن، لەدەوروبـەر هـەن. سـەرەڕای ئەمـەش گـەورەترین جولانـەوەی بـاوەڕی و ئـیرادەی لەمێژوودا ئەنجامداوە. بەڕادەی هەرە زێدە ویێکچوونی PKK و ئـەو جولانەوەیـەی حەواریـەکان،

تاڕادەیەك بەهۆی پێکهاتەی گشتی سۆفیگەرایی رۆژهەڵاتی ناوینە. پێکهاتە هاوچەرخەکانی رێکخستنی ئەوروپا ناشێ ببێتە مۆدێلی رۆژهەڵاتی ناوین. جیاوازی مێژوو و ناسنامەی کولتووری رەنگدانەوەی خۆی دەکاتە سەر پێکهاتەی چالاکی و رێکخستنیش. پێشکەوتنی خێرای تەریقەتەکان لەتورکیا، هۆکارێکی لەم تایبەتمەندیانەدا شاراوەیە.

دەتوانرێ بگوترێ PKK وەکو سەنتێزێکی پێکهاتەی سۆسیالیزمی نوژەن و ناسنامەی کلاسیکی رۆژهەڵاتی ناوین هاتۆتە ئاراوە. بەواتایەکی دیکە گوزارشتێکی سەمبۆلی سەنتێزی رۆژهەڵات ـ رۆژئاوایە. بەهێزی و لاوازی خۆشی لەم سەنتێزە وەردەگرێت.

جدیترین لایەنی سەنتێزی رۆژهەڵات ـ رۆژئاوای PKK، رەسەنایەتی و هەڵوەستەی بەباوەڕیەتی. گرێدراوی هیچ ناوەندێکی دۆگماتیکانە نییە. خەیاڵی هەرزان لەخۆوە ناگرێت. مرۆڤی بوێر و دڵسۆز بەبنەما وەردەگرێت. بەڵێنی بەرژەوەندی کەسێتی و پایەی تایبەت بەهیچ یەکێك لەئەندامەکانی خۆی نادات. لەنێو هەڵوێستێکدایە کە بەئازادی دەرگاکانی لەپێش راستی و دادوەری و جوانی کردۆتەوە. لەژیاندا یەکسانی و رێزگرتن لەڕەنج بەبنەما وەردەگرێت. هەرچەندەی پێشدەکەوێت، دوای ئەوەی کۆمەڵگا ئەم تایبەتمەندێتیە رەسەنانە بەچاوی خۆی دەبینێ، خاوەندارێتی لەرێکخستن دەکات. کۆمەڵگا لە وتەکانیان زیاتر ژیانەکەیانی لەلا سەرنج راکێشترە. ئەم تایبەتمەندێتیانە یەکەمین کارەکتەر و خێرایی پێشکەوتنی دیاری کردووە. بەڵام لایەنی سەرەکی لاوازییان ئەو کاتە دەردەکەوێت کە ئەم تایبەتمەندێتیانە بەتەنیا تێر ناکات.

کاتێك جولانەوە مەزن بوو و گروپێکی سنووورداری تێپەڕکرد، لەگەڵ دەرکەوتنی کێشەی جددی کارگێڕی و کرداری، بەخێرایی لاوازی و کەموکوڕیەکانیان ئاشکرا دەبوو. تەواو لەم نێوەندەدا دژواربوون و پەلامارەکانی هێزەکانی سیستەم، لەلایەنێکدا رۆڵی ئاودانی پۆلایان بینی. ئەو کۆچەی بۆ دەرەوە ئەنجامدرا، قۆناخێکی گرنگی لەمێژووی تورکیا، ئەنادۆڵ، کوردستان و رۆژهەڵاتی ناوین لەگەڵ خۆیدا هێنا. لەقۆناخێکدا کە هاوسەنگیەکانی جیهان لەنێو پێکدادانێکی دژواردا بوو هەلومەرجەکانی سوریا، فەلەستین، ئیسرائیل و لوبنان دەرفەتی پێشکەوتنی دەدا. دواتر تەقینەوەی شۆڕشی ئێران و شەڕی ئێران ـ ئێراق زەمینەکەی گونجاو و لەبارتر کرد. ئەو هەلومەرجانەی کودەتای ١٢ی ئەیلولی تورکیا لەگەڵ خۆیدا هێنا و پێشوازیکردنی لەدەرەوە، هەلودەرفەتی بەکەڵکی دەڕەخساند. لەکاتێکدا چاوەڕوانی دەکرا ئەم لەدایکبوونە بەمردنێکی پێشوەخت ئەنجامگیر بێت یاخود لەنێو هەلومەرجی زۆر جیاوازتردا وەکو رێکخستنەکانی دیکە بەسنووورداری بمێنێتەوە، قۆناخی ١٥ی ئاب دەستپێکرد، کەلای هەمووان دەناسرێ. هەروەکو مەزەندە دەکرێ ئەم قۆناخەش لەسەرەتادا زۆر بەپلان نەبوو، قەڵەمبازێك بوو لایەنی خۆرسکی

لەپێش بوو. سەرباری ئەمەش ئەنجامەکانی زۆر مەزن بوو قۆناخێکی نوێی پێشکەوتن هاتە ئاراوە کە کەس، تەنانەت لەسەرووی هەموویانەوە سەرۆکایەتی PKK و ئەندامانی، مەزەندەی بۆ نەدەکرد.

ب ـ هەڵسەنگاندنێکی واقیعیانە، تەنانەت پێناسەیەکی بەرجەستە سەبارەت بە PKK ی ئەو ساڵانە کە بەواتای قۆناخێکی نوێی مێژوویی دێت، سەبارەت بەگەیشتن بەڕاستی بایەخێکی مەزن لەخۆوە دەگرێت. ئەو فێربوون و خوو و نەریتانەی سۆسیالیزمی بونیادنراو و سیستەم که سەرەتا لەسەردەمی لەدایکبوونی ئایدیۆلۆژی لەخۆوەی گرت، لەم قۆناخە نوێیەی پێشکەوتندا هەروەکو بڵێی دەمامکی خۆی فڕێدا و لەمیانەی رووی راستەقینەی خۆی کەوتەڕوو. ئەو ئایدیۆلۆژیایەی بەشێوەیەکی سنووردار بەرجەستەکرابوو لەولاوە بەجێ هێڵدرا. کەسێتی باو لەمیانەی دەرفەتی دەسەڵات و ئەو چەکەی بەدەستی هێنا، بووە خاوەن کەسێتیەکی لەجۆری نەمروود. ئەو کەسایەتیانەی لەبۆسەدا بوون و لایەنی دەرەبەگایەتیان قورس بوو، هەروەها لەمیانەی هێز وەرگرتن لەمەیلی میللیگەرای سەرەتایی کە لەنێو گۆڕەپانی جموجۆڵدا بەکاریگەر بوو، لەخۆبایی بوون و کەوتنە نێو ئەشقی ئەوەی تاوەکو دوایی زاڵ و باڵادەست بن. لەبەرئەوەی کادیرە دروست و لادێییە هەژارەکان توانستیان سنووردار بوو و فەڵەمبازی پێویستیان ئەنجامنەدا، ئەوا کەسێتی دەرەبەگ لەمیانەی پشتبەستن بە میللیگەرای سەرەتایی، جورئەتی زیاتریان بەدەست دەهێنا. وەکو دەرەبەگێکی زۆردار ئەو دەسکەوتانەیان بەکار دەهێنا کە بەرهەمی رەنجێکی دەگمەن و کۆششەکانی سەرۆکایەتی جولانەوەکە بوو. تینوێتی سەدان ساڵەی دەسەڵات و فەرمانداریێتی سەخت، کەمێك مابوو ئەو ئەقڵەی کە هەشیانبوو لە دەستیان دەربهێنێ.

زۆر درەنگ دەرك بەوەکرا کە ئەمانە لەمیانەی پیلانگێڕی دەرەبەگایەتی لەناوبردنی پێکهاتەی کادیرە گەوهەری و دڵسۆزەکانی پارتیان کردبوو بەکردارێکی پیلانکراو. هەر لەدوای شەهیدبوونی **عەگید (مەعسوم قورقماز)** کە سەمبۆلی کادیری دڵسۆز بوو، دەرکەوت کە ئەو مەیلەی بە **چوارچەتە** ناودەبرێت لەنێو هەولێکی تاریك و شاراوەدان کە تاوەکو ئێستا بەتەواوی روون نەبۆتەوە. لەماوەی نێوان ساڵی ١٩٨٧ ــ ١٩٨٨ قۆناخێك بوو ئەم چەتانە مۆری خۆیان لەپراکتیکدا. چەمکێکی چالاکی دەبوو بەپێڕەو کە سەرەتا ئاستەم بوو باوەڕ بکرێت و بەشێوازێك دەبینرا کە تەنیا چەتەکان ئەنجامی دەدەن. پێوانەکانی ئایدیۆلۆژی، ئاکاری، رێسا، بەرپرسیارێتی و دڵسۆزی جولانەوە بەتەواوی بەلاوەنرا. هەلوێستێك وەکو نەخۆشی لەناو گەریلا بڵاوبۆوە کە دیارنییە کێ چیکرد و لەناو هیچ یاسایەکی شەڕدا بوونی نییە. بۆ ئەوەی مەسەلەکان ئاشکرا نەبێت، لەژێر پەردە و شێوەی پێکداداان تاوەکو کوشتنی کادیرە دڵسۆزەکان هەنگاویان هاوێشت.

ڕووداوی شەهیدکردنی **حەسەن بینداڵ** کە لەسەرەتاکانی ١٩٩٠ ڕوویدا و لایەنی پیلانگێڕی زۆر ئاشکرایە، ئـەقڵی لەسـەری مـرۆڤ دەبـرد. ئەمـەش تـەنیا هێمایـەك بـوو. ئـەم چـەمکە، هەرچـەندە ناچاریەکیش نەبوو، پێشتریش بەرپرسیاری ئاشکرا و بەئەنقەسـتی کوشـتنی چـەندین ژن و منـاڵ بوو. کادیرێك، مەیلێك کاتێـك بـەهادارترین هەڤاڵانیشـی وەکو کۆسـپێك لـەپێش خـۆی بینیبوایـە بەبێ چاوتروکاندن بەکوشتنی دەدا، گۆڕانکاریـەکی شـێتایەتی بـوو، بـەڵام واقیعـی ڕوویـدا. ئەمانـە مەودایەکی زۆریان بـڕی . تاڕادەیـەکی مـەزن بنکـە (قاعـدە) کرابـوو بەهاوبەشـی تـاوان. کـادیرانی کۆمیتـەی ناوەنـدی کـە پێویسـت بـوو بەرپرسـیار بـن دەیـانگوت **"نەمبیسـت، نەمـدیت، نـازانم"**. هەرچـەندە لەلایـەنی سـەرۆکایەتیەوە چـەندین هەڵمـەتی مێـژوویی ئـەنجام بـدرێت و هاوکـاری پێشکەش بکرێت، بەڵام خاوەنەکانی ئەم چەمکە لەپێناو هەڵوێسـتە ئارەزوومەندیـەکانیان کـە زۆر ساختەکارانە و هیچ بەهایەکی نەبوو، پووچەڵ کردنەوەیان کردبوو بـەئارەزوویێك. ئـەو گەنجانـەی هێشتا بەرخۆڵەی دایکیان بوون و بەرهەمی هەزار و یەك ڕەنج بوون، گروپ گروپ لەمیانـەی ئـەو چالاکیانەی پێویست نەبوون و بێ پیلان بوون، تەنانەت بەڵکو بۆ پاکێتیك سیگارە یاخود بۆ قوتـو خواردنێك بۆمردنیان دەناردن: ببوون بە **ئامێری هاڕین**. ئەو کیژۆڵە گەنجانەی پێویست بوو وەکو گوڵ پێشوازیان لێبکرێت، وەکو بارێـك و بـە نـەزان و بچووك دەبینـران، لەکەسـی ئەوانـەدا ڕۆحـی ئەشـقی ئازادییـان هەڵدەکێشـا. کاتێـك دەرفـەتیان بینیبوایـە، لەسـەپاندنی دواکـەوتوویی دوودڵ نـەبوون. کاتێـك زۆر تەنگـەتاویش ببونایـە خۆیـان فڕێـدەدا ئـامێزی دەوڵـەت یـان بڕیارگاکـانی میللیگەرای سەرەتایی؛ تەنانەت لەئەنجامی ڕاکردنـەکانیان ئەوروپاشـیان کردبـوو بـە کاروانسـەرای حەسانەوە. ئەوە لەو لاوە بمێنێت کە خۆی پەروەردە ناکات، تەنانـەت بـن بـەردەکانیان پڕکردبـوو لەو کەرەستانەی پـەروەردە کـە لەمیانـەی هـەزار و یـەك ڕەنجـەوە پێشـخرابوون. یەکـەمین کاریـان تێکـدانی دیسـپلینی ڕێکخسـتن بـوو. گووتـەی بـەگوێرەی هـەوەس و خزمـەتکردنی خـۆی، غـەریزە نــەفرەت لێکراوەکــانی هــەزاران ســاڵەی چــینی دەســەڵاتدار، لەمیانــەی دواکــەوتوو تــرین شــێوە لەریزەکاندا باڵادەست دەبوو. سەرباری تەواوی ئەو تەگبیرانەی پێشخرا، لەڕاستیدا لـەقۆناخی ١٩٨٧ ـ ١٩٩٧ تاڕادەیەکی مەزن PKK گەوهەر و شێوەی لە دەستدا. ڕاستە PKK بنکەیەکی جەماوەری هەیە. قارەمانێتی مەزن ئەنجامدراوە، یەکەمین مانگرتنەکانی تامردن، شەهیدی پێشکەش کردووە. لەنێو سەختترین هەلومەرجدا شەرەفی خۆیان پاراستووە. بەڵام لەزیندانـەکان و شـاخ و ئـەوروپاش هەندێکی دیکە لـەپێناو تێرکردنـی غـەریزە چـەپەڵەکانی چینی باڵادەسـت هـەوڵی مەترسـیداریان داوە. هەموو جۆرێکی تاوان و لەیستۆك لای ئەوان بەکارامەیی لەقەڵەم دەدرا.

لەگەڵ ئەوەی ئامار نەکراوە و بەتەواوی یەکلانەبۆتەوە، بەلام بەسانایی دەتوانرێ بگووترێ کە سەدا نەوەد و هەشتی ئەو هێزانەی دەیانتوانی ببن بە کادیری ڕاستەقینەی پارت و ئەندامی ڕێکخراو، بوونە قوربانی چەمکی بەئەنقەست سەپاندنی چەوتی. لێکۆڵینەوەیەکی ورد و هەمەلایەنە، زیاتر ڕاستیەکان دەخاتەڕوو. لەهەموو ئاستێکدا لەدەستدانی شان و شکۆی PKK، پێشکەوتنی پیلانگێڕی لەسەر سەرۆکایەتی و لەدەستدانی ژمارەیەکی زۆری کادیرانمان و شەڕڤان و هەواداران، ئەوا لەدەستدانی بێ سنووری ئامرازەکان و لۆژستیك و جەماوەریش تاڕادەیەکی مەزن گرێدراوی ئەم چەمکەیە. کاتێك گەیشتینە ساڵی ١٩٩٨، ڕفاندنی **شەمدین** و دواتریش بەندکردنی، ئەوە نیشان دەدات کە کۆمیتەی ناوەندی PKK لەچ ڕەوشێکدایە. بەڕێوەبەرایەتیەك تاکو ئێستا زەمینە و هەلومەرج بۆ خیانەتی بەمجۆرە دەڕەخسێنێ، تا چ ڕادەیەك هێواش هێواش دەتوانێ بانگەشەی ئەوە بکات کە تا چ ڕادەیەك کەسێتی و ئەقڵییان هاتۆتەوە سەرخۆ و ویژدانیان کۆکردۆتەوە و بەرامبەر خۆیان بەڕێزن؟

دەشێ ڕەخنەیەکی بەرفراوانتر سەبارەت بەڕێبازی سەربازی بکرێت. سەرباری هەبوونی هەموو جۆرە تواناکاریە سەربازیەکان و زەمینەی لەبار و پشتگیری جەماوەری و کۆمەکی پیتاك، بەرامبەر بەو ڕاستینەی گەریلایەك و شوێنگەی فەرماندارێتیەك چی بڵێی کە نەیتوانیوە هێڵێکی سادەی بەرگری ڕەوا جێگیر بکات؟ فەرماندارێتیەك کە بێ ناوەڕۆکە و لە پەروەردە و ڕێکخستنێك ڕادەکات کە بەواتای ڕێباز و هێڵێکی سەربازی سادە دێت، لەنێو زەمینەی تواناکاریە بەرفراوانەکاندا هەندێ جار دەکەوێتە نێو تەمبەڵیەك کە ژیانی سەیران و گەشتوگوزەران تێپەڕ دەکات، تەنانەت تواناکاریە ئامادەکراوەکانیش بێهودە و بێ هۆ لەدەست دەدات، تا چ ڕادەیەك دەتوانێ خۆی شایستەی کەسێتی سەربازی ببینێت؟ سەرباری ئەوەی هەموو تایبەتمەندێتی و هەلومەرجە گونجاوەکان بۆ شەڕێکی بەرگری ڕەوا هاتۆتە ئاراوە، فەرماندارێتیەك لەلەبارترین شاخدا ناخوازێ بەرگریەکی ڕەوا بزانێ و بێ خەمی دەکات، تا چ ڕادەیەك دەتوانرێ جددی ببینرێت؟ فەرماندارێتیەك، ناوەندێکی پراکتیکی کە بوێرترین مرۆڤ وەکو بار هەڵدەسەنگێنێ، تا چ ڕادەیەك دەتوانێ خاوەن بانگەشە بێت؟ ئاشکرایە کە پەلوپۆی بۆ دەوڵەتەکان یان ئەورووپا یاخود نەتەوەپەرستێتی بۆرژوا و نەتەوەپەرستی سەرەتایی درێژ بێتەوە و پشتیان پێببەستێ، **مەیلی چەتەگەرێتی**؛ مۆری خۆی لەڕێکخستنی، فەرماندارێتی، پەیڕەوی چالاکی و شێوازی ژیانداوە. ئەوەی سەرۆکایەتی بەرەو خنکان بردووە، خستنی ڕێکخراوە بۆ ناو ئەم ڕەوشە.

کاتێك خۆم لەدەرەوە بووم، زۆر باش بەبیرم دێت لەکۆتاییەکانی ساڵی ١٩٩٨ لەو ماوەیەی نزیك بەکۆنگرەی شەشەم گووتبوم:"بەرامبەر بەهزری ئەو جورجە کوێرە و شەمشەمە کوێرانە چی

بکەم کە ئەو شەڕەی بەرگری رەوایان خستۆتە نێو ئەم رەوشە، ئەمە لەکاتێکدا دەجار دەتوانرا قازانج بکرێ؟" بەرامبەر بەرێکخراو دۆڕاندبووم. مەیلی چەتەگەری رەوشێکی بێ خەمی و دوور لەئەنجامگیری لەناو بنکەدا خولقاندبوو، شکست لەناوەوە وەکو تێزاب دەیتواندمەوە. ئیتر گەیشتبووم بەو ئاستەی لەئارەزوو بەدەر بۆ رۆژنامەیەکی ئیتالی رابگەیەنم " **دەست لە PKK بەردەدەم**". **شەمدین ساکک** لەدان پێدانانەکانی دواتردا گوتویەتی: من ئەم قۆناخەم ئافراند. بەمجۆرە بەخاوەن بانگەشە و بەڵگە قسە دەکات و تەنانەت داوای دانیشتنی نهێنی دەکات. رووی ناوەوەی قۆناخ نازانرێ. نموونەیەکی دیکەی ئەو کارەساتانەی بەدرێژایی مێژوو بەسەر گەلی کورد هاتووە، جارێکی دیکە روویدەدا. پاشقەرۆیەتی کوردان تۆڵەی دەسەندەوە. ئەوەی چەندین ساڵە لەدەرەوە، لەمیانەی رێککەوتن لەگەڵ دەوڵەتان نەیتوانی ئەنجامی بدات"، ئەوا لەبەندیخانە، لەمیانەی لەناوبردنی ئەو تواناکاریانەی PKK کە بەهای زێڕیان هەبوو، هەروەکو بڵێی PKK بەرەو هەڵدێر دەبات، بەمجۆرە خۆی ئاسوودە دەکرد.

دواتر دەوڵەت ئەقڵی بەوە نەدەشکا شەڕێك کە زۆر بەسانایی PKK تێیدا سەرکەوتنی بەدەست دەهێنا، بۆچی لەدەستیدا. دەیبینی کە ئەمە لەمیانەی تەگبیرەکانی خۆی نەبووە، نزای بۆ هاوکاری پاشقەرۆیەتی ناوخۆ و دەرەوەی کوردان دەکرد. بەڵام ئەو دەوڵەتەی ببوو بە دەوڵەتی چەتەگەرێتی زۆر لە بەهاکانی خۆی لەدەستدەدا. پەند وەرگرتنمان لە ئاگادارکردنەوەکانی ٢٨ی شوبات باش بوو. لەگەڵ گەیشتن بەساڵی ١٩٩٨، بەلاوەنانی ئەو بنبەستبوونەی لەئارادابوو، لەمیانەی ئاشتیەکی شەرەفمەندانە و چارەسەری دیموکراتییانە، بۆ تەواوی لایەنەکان وەکو گونجاوترین رێگا دەبینرا. کاتێك هێشتا لە رۆژهەڵاتی ناوین بووم ئەم بەبڕیاربوونە پێشدەکەوت. رێگای پەیامە ناڕاستەوخۆکان کرابۆوە. بەڵام بەرژەوەندیخوازی سیاسەتی رۆژانە و هەرزانی رۆژهەڵاتی ناوین و رێنەدانی ئیمپریالیزم بەچارەسەریەکی شەرفمەندانە، بۆ ئەوەی بیهێننە سەر حاڵەتێك کە بەگوێرەی بەرژەوەندیەکەیان بێت و پاشکۆیان بێت، رێچکەی بەگوێرەی خۆی خستەگەر، کاتێك کاردانەوە بەرامبەر ئەوە نیشاندرا، بەبێ ئەوەی رێز لەهیچ نەریتێکی یاسای دیموکراسییانە بگرن، تەواوی رۆژئاوا پیلانگێڕیەکی دەرەوەی مرۆڤایەتیان ئەنجامدا، بەرامبەر بەمەش ئەو کارانەی ئەنجامدرابان زۆر سنووردار و ئاستەم بوو. ساناییترینیان یەکسەر پەسندکردنی مردن بوو. پیلانی پیلانگێڕان لەسەر بنەمای چاوەڕوانیەکی بەمجۆرە بوو. هەرچی ئەو رێگایەی دەرفەتی بەمە نەدەدا، تاقیکردنەوەی ژیانێك بوو لەناو تابووت و لەخاچدان، هەموو شتێك کۆتایی قۆناخێك و دەستپێکی قۆناخێکی نوێی دەکرد بەناچاریەك و وەها نیشانیدەدا.

سەرچاوەی سەرەکی ئەو کەموکوڕی و لەڕێ لادانەی لەقۆناخی لەدایکبوون و گەشەکردنی PKK دا دەرکەوت، بەشێوەیەکی بنەڕەتی گرێدراوی چەمکی دەوڵەت و شێوازی توندوتیژییە. پەیوەندی نێوان دیکتاتۆریەتی پرۆلیتاریای سۆسیالیزم و چەمکی شۆڕشی پشت بەتوندوتیژی دەبەستێ، ئاشکرایە. لەحاڵەتی توندوتیژی شۆڕشگێڕی و سەرکەوتنیدا، ئەوا گوزارشتی بەدەزگابوونەکەی واتە دیکتاتۆریەتی پرۆلیتاریا، لەسۆسیالیزمی بونیادنراودا کارەکتەری ناکۆکی خۆی نیشانداوە و لەوە رزگاری نەبووە کە ببێتە ئامرازێکی توندوتیژی سەرمایەداری. ئەم قۆناخە کە لەسۆڤیەت بەشێوەیەکی پڕ لە ئێش بەڕێوەچوو، لەناوەخۆیدا کۆك لەگەڵ بەرژەوەندیەکانی سەرمایەداری میللی، وەکو شێوەیەکی کولتووری باوی ئیمپراتۆریەت، هەمان رۆڵ دەبینێ، واتە فرەلایەنی نییە و لایەنی دیکتاتۆریەتی، وەکو دەوڵەتی سەرمایەداری زاڵ، درێژە بە هەبوونی خۆی دەدات. هەنگاو بە هەنگاو وەرچەرخانی دژی گەلی زەحمەتکێش دەشکێتەوە. وەکو ئەنجام، سەلمێنراوە کە بەسەرکەوتوویی وەکو ئامرازێکی کۆمەڵگای سۆسیالیستی بەکار ناهێنرێت. لەڕاستیدا گرنگترین ئەنجامی سەدەی بیستەم لەبواری ئایدیۆلۆژی و سیاسیدا ئەم راستینەیەیە.

هەربۆیە نوێبوونەوەی چەمکی شۆڕش و دەوڵەتی، ئایدیۆلۆژیای سۆسیالیستی، لەبناخەی تەواوی کێشەکان شاراوەیە. هەندێ دەوڵەت و پارتی سۆسیالیستی، هەوڵدەدەن لەمیانەی مۆدێلی کۆنی سۆسیال ـ دیموکرات نوێبوونەوە ئەنجام بدەن کە سەرمایەداری بەبنەما دەگرێت. ئەوروپای رۆژهەڵات و روسیا بەچڕی بەم قۆناخەدا تێپەڕدەبن. هەندێکیان لەسەر بنەمای جولانەوەی ژینگە و سەوزایی وەکو جولانەوەی نوێ بەرەو شێوەبەندی ئاراستە دەگرن.

لەکاتێکدا بەشێکیشیان هەوڵدەدات لەمیانەی دامەزراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنی درێژە بەهەبوونی خۆی بدات. ئەو بەش و توێژە سنووردارانەی داکۆکی لەسەر کۆن دەکەن لەنێو هەوڵ و کۆششی ئەوەدان لەسەرپێیان بمێننەوە. ئاشکرایە کە قۆناخێکی پەڕینەوە لەئارادایە. ئەوەی پێویستە شێوەبەندیەکی جێگیری ئایدیۆلۆژیە بەناوی گەلان و پراکتیزەکردنیەتی. تاوەکو لەبواری کرداریدا ئەنجامە سەرکەوتووەکانی دەسەلمێنێ، سروشتییە کە گفتوگۆی وەها بەردەوام بکات.

ئەوەی بەپەلە بۆ PKK پێویستە ئەوەیە کە لەقۆناخی ئەم وەرچەرخانە سەرتاپاگیریەی جیهاندا، سەرلەنوێ رێڕەوی ئایدیۆلۆژی و پراکتیکی خۆی دەستنیشان بکات؛ کە بەشێوەیەکی سەرکەوتووانە و بەقووڵایی درێژە بەقۆناخی رەخنە ـ رەخنەدان بدات کە دەستی پێکردووە، تاوەکو سەرلەنوێ ئاواکردنەوەیەکی پتەو و تۆکمە بەردەوامی پێبدات. بەستنەوەی ئەم قۆناخە بەشکست یاخود سەرکەوتنێکی بالا، راست نییە. نزیکبوونەوەی وەها، رووکەشییە. تەنانەت سەرکەوتنێکی تەواویش بەدەست بهێنرێت، ئەمە قۆناخێکی پێویستە ئەگەر بەحاڵەتی دەزگایەکی

بـەهێزی دەوڵـەتیش بگـەیت، هـەروەکو لەنموونـەی سۆڤیەتیشـدا بینـرا، رەوش دەکەوێتـە نێـو ئاسـتەمیەکی زیـاتر. لەلایـەکی دیکـە هەڵوەسـتەیەکی شکست لەئارادایـە. هەربۆیـە کاتێـك دەڵـێن باهەموو شتێك بگۆڕین بەلانی کەم هێندەی هەڵوێستی یەکەم هەڵەیە. کاتێك هۆکارەکانی شکست و سەرکەوتن هەمان شت بن و دەست لـەم هۆکارانـە نـەدرێت، ئـەو وەرچـەرخانەی ئـەنجام دەدرێت ناتوانرێ بەنوێبوونەوە ناو ببرێت. بەڵکو تەنیا دەشێ بە ریڤیزیسیۆن یاخود پینـەکاری ناوببرێت. لەم چوارچێوەیەدا سـەرلەنوێ ئاواکردنـەوەش گوزارشـت لەنوێبوونەوەیـەکی ئـەوتۆ ناکـات. ئـەوەی پێویستە شێوەگرتنێکی ئایدیۆلۆژی بنەڕەتی و ئاستێکی کرداری جێگیرە.

بەسـتنەوەی چـەمکی سۆسـیالیزم بەرەخنـەکردنی دەوڵـەتی راهـیبی سـۆمەر یـاخود شـێوە بەرجەستەی رۆژگاری ئەمڕۆمان کە دەوڵەتی سەرمایەداریە، لەسەر ئەم بنەمایەش پێشخستنی ئەم چـەمکە، لەدڵـەڕاوکێی ئـەوەدام کـەموکوڕی و هەڵـەی جـددی لـەخۆوە بگرێـت. لـەو بـاوەڕەدام سەرەکیترین هەڵە و کەموکوریەکانی مارکسیزم، سەرچاوەی خـۆی لەشـێوازی سۆسـیالیزمێکی وەهـا دەگرێت. لەقۆناخەکانی دوایی خۆیدا هەڵوەسـتەکردنی **ئـەنگلس** سـەبارەت بـە کتـێبی **"کۆمـەڵگای کۆن"** ی **مۆرگان**، پەسندکردنی ئەمەش لەلایەن **مارکس**، دەبێ وەکو بینینی کەموکوڕیەکانی خۆیان شرۆڤە بکرێت. دەرنەکەوتنیان لە گۆڕەپانی سەرمایەداری، سەرباری ئەوەی نەیاندەخواست، بەڵام خۆیان کرد بە جەمسەری چەپی سیستەم. ئەمەش شێوەیەکی پێشخراوی جیابوونـەوەی چـەپ ــ راستی شۆڕشی فەرەنسایە. نـەبینینی ئـەو راستییەی کـە لەمیانـەی ئـەم رەخنەیـە سیسـتەمێکی ئەلتەرناتیڤی سەرمایەداری یاخود ئەو تێپەڕ بکات، بە تۆکمەیی ئـاوا ناکرێت، دەبـێ سـەرەکیترین لایـەنی بەهەڵەداچـوون و کـەموکوڕیان بێـت. هەڵبەتـە گرێـدراوی ئەمـەش هەڵوەسـتەیەکی بـواری ئابووریانە، بەتەواوی هەڵنەسەنگاندنی رۆڵی ئایدیۆلۆژیا، لەژێر ناوی پرۆلیتاریا دووبارەکردنەوەی روانگــەی چــینی دەســەڵاتدار ســەبارەت بەشــیکردنەوەی دەوڵــەت، نزیــك بوونەوەیــەکی زۆر دواکەوتووانە لە ئایین، دیارینەکردنی رۆڵی تەواوی دەزگاکانی سەرخان بەگوێرەی واقیعـی خۆیـان، گوێ نەدان بەفاکتەری ئاکار، کەموکوڕیە سەرەکیەکانی دیکەن.

وەکو ئەنجام، پێویست بوو لەمیانەی چەمکێکی تیۆری یەکلاکـەرەوە ئـەوە ببیـنن کـە جیهـانی زەحمەتکێشان لەرێگای ئاستێکی ئاکاری و بـاوەڕی وەهـا ئـاوا ناکرێـت کـە زۆر لـەوەی راهیبـەکانی سـۆمەر دواکـەوتووتر بێـت کـە دەوڵـەتیان خوڵقانـد، لـەوەش گـرنگتر، دەبـوو بـە رشـتی جـەخت لەسەرئەوە بکەنەوە کە لەمیانەی شێوازێکی کار و ژیانێکی کـرداری تایبـەت، کە وەکو بـەرد وایـە، تــەنیا دەشــێ شــێوە مێژوویـیــەکانی کۆمــەڵگا پشــت راســت بکاتــەوە. هــەروەها شــینەکردنەوەی دیموکراسی کەموکوڕیەکی مەزنیانە.

ئەوەی وەکو بۆچوونێکی تایبەتی خۆم دەمەوێ ئاماژەی پێبکەم ئەوەیە؛ کە چ ناوێکی لێ دەنرێت بالێی بنرێت، نەك تەنیا بەرامبەر سەرمایەداری، بەرامبەر تەواوی دەوڵەتگەرایی کلاسیکی کۆمەڵگای چینایەتی، بەبنەماگرتنی شیکردنەوەی کۆمەڵگای نیۆلیتیك راستترە و سیستەمێکی ئایدیۆلۆژی دێنێتە ئاراوە و بەرەو جیهانی زەحمەتکێشانمان دەبات؛ ئەوەیە کە بەرامبەر بەو سیستەمەی شارستانییەت کە پشت بە کۆمەڵگای چینایەتی سۆمەر و تەواوی ئەو کۆمەڵگایانەی چینایەتی دەبەستێ کە دواتر هاتنەئاراوە، لەسەربنەمای ئەو زانست و تەکنۆلۆژیایە پێشکەوتووە پێکهاتەی کۆمەڵگای نیۆلیتیك کە لە هەموو چەرخەکانی دیکە زیاتر بەقووڵایی یەکسانی و ئازادی تێدا بەرێوەچووە، سەرلەنوێ لەبوارەکانی ئابووری، کۆمەڵایەتی، دیموکراتی ئایدیۆلۆژی شێوەی پێ بدرێت. کاتێك لەچوارچێوەی ئەم پێناسە سەرەکیەدا تایبەتمەندێتیەکانی کۆمەڵگای سۆسیالیستانە ریز بکەین، ئەوا ریزکردنێکی بەمجۆرە ناچارییە:

کۆمەڵگای سۆسیالیستی لەبواری ئایدیۆلۆژیدا پێشکەوتنی زانستیانە بەبنەما دەگرێت. بەکارهێنانی تەکنۆلۆژیا بەشێوەیەکی گونجاو لەگەڵ سروشت و یەکسانی و ئازادی کۆمەڵگا، هەم پرەنسیپێکی سەرەکی ئاکارە، هەم لەمیانەی رێساکانی یاسا، خستنە ژێر چاودێری دەکات بەمەرجێك. بەرامبەر بە تەکنۆلۆژیا لەجیاتی پرەنسیپی ئابووری، پرەنسیپی ئاکاری و رێکخستنەوەی یاسایی دەبێتە جێگای بایەخ. هیچ بەرژەوەندیەکی ئابووری لەو پرەنسیپە بەبایەختر و بەهادارتر نابێت، کە لەمیانەی توندوتیژی، هاوسەنگی کۆکی نێوان یەکسانی و ئازادی کۆمەڵگا لەگەڵ سروشت تێك نادات. گرنگ ئەوەیە زانست و تەکنۆلۆژیا لەنێو چوارچێوەیەکدا بەجێبکرێت بەردەوام لەژێر خزمەتی بەرژەوەندییە ژیانیەکانی کۆمەڵگادا بێت. خاڵی بنەڕەتی ئەوەیە ئەو شێوە ئایدیۆلۆژیەی وەلامی ئەم ئامانجە دەداتەوە، وەکو مەزنترین ئۆرگان، خۆبەخشانە بەپیرۆزی رێ نیشاندەری جیهانی هزر و رۆح بێت. لەم چوارچێوەیەدا رۆڵی ئاکار و ئایینی نوێ دەبینرێ. بەوڕادەیەی گرێدراوی ئەو ئامانجە بن، بەرێزەوە هەڵسوکەوت لەگەڵ بەهاکانی تەواوی هزر و باوەڕیەکان دەکرێت. ئەم شێوە ئایدیۆلۆژیە بەها و تایبەتمەندێتیەکی لەپێشینەی وەهای هەیە، بەیەکەوە نوێنەرایەتی هزری زانستی و ئاکاری ئازادی دەکات. ئازادی تاك و بەختەوەری کۆمەڵگا لەبارترین هەلومەرج لەم چوارچێوە ئایدیۆلۆژیەدا دەبینێ. بەگوزارەیەکی دیکە، ئاستی ئازادی کۆمەڵگا و ئازادی تاك، سەرکەوتووترین سەنتێزی خۆی لەژێر سایەی ئەم شێوە ئایدیۆلۆژیەدا ئەنجام دەدات.

هەڵوێستی راست ئەوەیە؛ لەسەربنەمای رەخنەکردنی تەواوی ئەو سیستەمانەی یەکێك دەکەن بەقوربانی ئەوەی تر، سۆسیالیزمی بونیادنراو و کۆمەڵە بچووکەکانی کۆمۆنەشی تێدا بێت، یەکێتیەکی لەبار یاخود سەنتێزەکەی ئەنجامگیر ببێت.

کۆمەڵگای سۆسیالیستی لەڕێگای پشتبەستن بەتوندوتیژی و شێوە دیکتاتۆریەتی زەحمەتکێشان کێشەی بەلاوەنانی کۆمەڵگا و دەوڵەتی کۆن تاوتوێ ناکات. هەر جۆرە توندوتیژیەك لەسەر بنەمای بەدەستهێنانی هێز و چەوسانەوە و پەلامار بێت، جێگای خۆی لەنێو دیدگای ئایدیۆلۆژی زەحمەتکێشان ناگرێت. تەنانەت ئەوەی بەرامبەر دەوڵەتێك بێت کە قەبەترین توندوتیژی بەبنەما دەگرێت، ئەوا هەوڵدان بۆ رووخانی لەمیانەی توندوتیژی لەگەڵ ئەم سیستەمە ئایدیۆلۆژیەدا ناکۆکە. ئەم پرەنسیپە سەرەکییە بەو واتایە نایەت سیستەمی لەئارادایە بەبنەما بگرین، تەسلیمی ببین، بەپێچەوانەوە تێپەڕکردنی ئەو سیستەمە وەکو پرەنسیپێکی سەرەکی پەسند دەکات. ئەمە پرەنسیپی تێکۆشان بەرامبەر تەواوی چەمك و کردارەکانی دەوڵەت بەبنەما دەگرێت. بەڵام لەجیاتی شێوازی توندوتیژی و رووخان لەسەر بنەمای رێکخستنی توندوتیژیەوە، ئەوا بەرەنگاربوونەوە و پووچەڵکردنەوەی لەسەر بنەمای هەڵوەستە و جموجۆڵی **بەرگری رەوا** وەکو ستراتیژیەتێکی بنەڕەتی پەسند دەکات. وەکو پێویستییەکی یاسای گەردوونی بەرگری رەوا بەپرەنسیپێکی سەرەکی دادەنێت.

ئەگەر فشارەکانیان گەیشتبێتە ئاستێك مەبەستی لەنێوبردنی جەستەیی بێت، ئەگەر دان بەئاساییترین مافەکانی مرۆڤ دانەنێت، لەمیانەی توندوتیژی مافە کولتووریەکانی گەل سەرکوت بکات و نکوڵی لێبکات، ئەگەر ئەو هێزانەی بەبڕیار دەخوازن ئەم مافانەیان بەکار بێنن، سەرکوتیان بکات و بەتاوانباریان دابنێت؛ بەرامبەر بەو دەوڵەتەی یاساکانی پێشێل کردووە و پێداویستیەکانی یاسای گەردوونی جێبەجێ ناکات و توندوتیژی کاری ئەم دەوڵەتەیە، ئەو کاتە شێوەی چەکداریشی لەناودا بێت، بەگوێرەی تەواوی وردەکاریەکانی هونەری شەڕ و یەکینەکانی پاراستنی گەل، لەناوەوە و دەرەوە ئاستێکی کرداری بەرفراوانی بەرگری رەوا پەیڕەو دەکرێت. دەبێ ئەمە وەکو مافێکی دەستووری ببینرێ؛ ئەگەر ئەم مافە لەنێو دەستووردا نەبێت، تاوەکو بەجێکردنی ئەمە لەنێو دەستووردا درێژەدان بەتێکۆشان، پێویستییەکی ژیانی چەمکی بەرگری رەوایە. بەڵام ئەگەر ئەو دەوڵەتەی لەئارادایە، دەوڵەتی دەستووری و مافە سەرەکیەکانی مرۆڤ و پێوانەکانی سیاسەتی دیموکراتییانە بەبنەما بگرێت، ئەمە ناڕەوایە و بەهای ئایدیۆلۆژی خۆی لەدەستدەدات. هەرچەندە چەندین رێکخراوی شۆڕش و دەوڵەتی سۆسیالیستی بونیادنراو لەژێرناوی پاراستنی وڵات و بەڕێوەبردنی شۆڕش لاف چەمکی بەرگری رەوایان لێدابێت، ئەوە

سەلمێنراوە کەسیستەمی توندوتیژی کە پەیڕەویان کردووە پەیوەندی بەم چەمکەوە نەبووە، تەنانەت سیستەمێکی تۆقاندن بووە. پرەنسیپێکی دەست لێبەرنەدراوی بەرگری رەوا، لەگەڵ مۆدێلی دەوڵەتی تیرۆریستیدا سازش ناکات و رێکناکەوێت. لەوانەیە وەکو پێداویستییەکی تەکتیکی لەژێر هەموو هەلومەرجێکدا بەشێوازی چەکداری بەرامبەر دەوڵەتی تیرۆریستی شەڕ ناکات. بەڵام وەکو پرەنسیپێك رەتکردنەوەی تەسلیمیەت و سازشکاری مەرجە.

هەربۆیە پرەنسیپی گۆڕەپانی سیاسی، کۆمەڵگای دیموکراتی و سیاسەتی دیموکراتی و دەوڵەتی دیموکراتییانەیە. لێرەدا جیاوازی دەوڵەت لەگەڵ دەوڵەتی کلاسیکی ئاشکرایە. دەوڵەتی دیموکراتییانە؛ ئەو دەوڵەتەیە کە گرێدراوی چوارچێوەی یاسای گەردوونییە، بەردەوام کەناڵەکانی سیاسەتی دیموکراسییانەی تێدا هەیە، دەرفەت بەدامەزراوەکانی کۆمەڵگای دیموکراسییانە و هەموو جۆرە رێکخراوێکی کۆمەڵگای مەدەنی دەدات. کاتێك ئەم پێوانانە پەیڕەو نەکات یاخود تەنگەتاوی بکات، تاوەکو ئەم پێوانانە رەچاو و پەیڕەو دەکات، ئاشکرایە کە گرێدراو بەستراتیژیەتی بەرگری رەوا پێویست دەکات یەکینەکانی پاراستنی گەل و تەکتیکەکانی شەڕ رۆڵی خۆیان ببینن و ئەمەش وەکو پرەنسیپێکی دەست لێبەرنەدراوە. ئەگەر سەرنج بدرێ، ئاشکرایە ئەم چەمکە سیاسییە رووخاندنی دەوڵەت یاخود ئاواکردنی دەوڵەتێکی جودا بەبنەما ناگرێت. بەڵکو لەبواری گەوهەر و شێوەدا، ئامانج گەیاندنی دەوڵەتە بەدەوڵەتی یاسای دیموکراتییانە. لەجیاتی سنووری سیاسی، ئامانجی وەرچەرخاندنی ناوەڕۆکەکەیەتی. ئەگەر رەوشی بەرگری رەوا لەئارادا نەبێت، ئەوا لەچوارچێوەی رێسای دیموکراتییانەدا سیاسەت دەستنیشان دەکرێت. ماف لەرێگای تێکۆشانی دیموکراسییانە بەدەست دەهێنرێ. لەحاڵەتێکدا نکوڵی لەگەلان بکرێت و رێسا دیموکراسیەکان ئاستەنگ بکرێن، بەرگری رەوا بەشێوازی چەکداریشەوە، ئەوا لەمیانەی هەموو شێوەیەکدا هەوڵی ئەنجام بەدەستهێنانی دەدات.

لێرەدا ئەوەی جێگای بایەخە، ئەوەیە کە سەبارەت بەهەر گۆڕەپان و بابەتێکی پێویستی پێی هەیە، بەمەبەستی جێبەجێکردنی ئەو پێویستیە یەکینەی وشیار و رێکخراوی کۆمەڵگا ئاوا بکرێت؛ واتە بۆ تێپەڕکردنی دەوڵەت و کۆمەڵگای کلاسیك، خوڵقاندنی **گۆڕەپانی سێیەمە**. مەبەست لەگۆڕەپانی سێیەم؛ ئەو چەمك و پراکتیکە سەرەکیەیە کە نەلایەنگر و نەرکابەری کۆمەڵگا و دەوڵەتی کۆنە و دەرفەت بەوە نادات بکەوێتە نێو رەوشێك بەردەوام لەمیانەی ململانێیەوە بنبەستبوون قووڵ بکاتەوە، ئەو وەرچەرخانەی بەهۆی کەم و کوڕیەکانیان ئەنجامیان نەدابوو، ئەو لەهەناوی هەردووکیان ئەنجامیدەدات و لەمیانەی ئاستی رێکخستن و وشیاریەوە ناکۆکیەکان چارەسەر دەکات. لەرابردوو یان لەمیانەی بۆچوون و کرداری فەرمی دەوڵەت کە

کۆمەڵگای کۆنی دەڕووخاند وەرچەرخان ئەنجامدەدرا؛ یاخود لەمیانەی ئەو تیۆری و پراکتیکەوە هەوڵ دەدرا کۆمەڵگای نوێ ئاوابکرێت کە دەوڵەتی دەڕووخاند. هەرچی تیۆری و پراکتیکی گۆڕەپانی سێیەمە، لەژێر سایەی هاوسەنگی جیهانی کە لەئارادایە لە نزمترین هەلومەرجەکانی دیموکراسیدا، لەڕێگای خۆگەیاندنی بەئاستی وشیاری و رێکخراوەیی پێویست بەشێوەیەکی خوڵقێنەرانە بەئاواکردنی کۆمەڵگای نوێ بەبنەما دەگرێت. لەجیاتی پێکدادان و رووخان، لەهەناوی کۆنەکەدا ئەلتەرناتیف دەخوڵقێنێ، هەوڵ دەدات لەنێو زەمینەی ئاشتی و پەیڕەوی پلەبەپلە (تدریجی) وەرچەرخان ئەنجام بدات. کاتێك رێگای ئەمەش ئاستەنگ بکرێت، ئەوا لەمیانەی بەکارهێنانی شێوازی بەرگری رەوا، بەرەو بەکارهێنانی ئەم مافە ئەنجامگیر دەبێت.

لە بەرنامەرێژکردنی سیستەمی ئابووری و کۆمەڵایەتیدا هاوسەنگیەکی گونجاو لەنێوان بەتاکبوون و بەکۆمەڵگابوون بەبنەما دەگرێت. نە لەپێناو تاك دەست لەکۆمەڵگا بەردەدات، نە لەپێناو کۆمەڵگاش دەست لەتاکی ئازاد بەردەدات. ئەوەی لەحاڵەتی تاکێتی و بەکۆمەڵدا بەرهەمهێنان دەست نیشان دەکات ئەم پێودانگە سەرەکییەیە. هەڵبەتە لەژێر هەموو هەلومەرجێکدا کۆکبوون لەگەڵ ژینگە لەپێشەوە دێت. لەنێو ئەم چوارچێوەیەدا دەرفەت بەموڵکایەتی تاك و کۆمەڵەیەکیش دەدرێت. پێویستییەکی دادوەرییە کە رەنجی خوڵقێنەر بەبەراوردکردن لەگەڵ ئەوانەی دیکە بەگوێرەی رێژەی خوڵقکاریەکەی بەشی خۆی وەربگرێت. نەهێشتنەوەی هیچ کەسێك بە بێکاری ئەرکی رای گشتییە. لەمیانەی سیاسەتی گونجاو، لەبوارەکانی تەندروستی، پەروەردە، هونەر و وەرزشی تەڤلیبوونی هەموو کەسێك بەگوێرەی رەنج و پێداویستیەکانی مەرجە.

دەشێ باس لەوە بکرێت ئەو کۆمەڵگا نوێیەی بەمجۆرە شێوە دەگرێت، بەڕێوەبەرایەتیەکی دەوڵەتی کلاسیکی تێپەڕکردووە. دەبێ ئەوەش بزانرێ کە زانست و تەکنۆلۆژیای لەئارادایە دەرفەت بەکۆمەڵگایەکی بەمجۆرە دەدات، ئەوەی پێویستە بەڕێوەبردن و رێکخستنی ئەم تواناکاریانەیە. لەڕەوشێکی وەهادا ناوبردنی ئەو کارگێڕیەی دێتە ئاراوە بە **خشتەکاری رۆڵ و کار** گونجاوتر دەبێت. ئەمە مەکانیزمێکە وەکو دەستەی چاودێری کاروباری کۆمەڵگا وایە. پەیڕەوکردنی توندوتیژی، بڵاوەکردن، دەستێوەردان، بڵاوکردنەوەی بەرژەوەندیخوازی، بەدەستهێنانی هێز و خوڵقاندنی دەستە و گروپی جوداخواز نابێتە کاری ئەم کارگێڕیە. لەلایەنێکیشدا دەتوانرێ وەکو رێکخستنێکی تەکنیکی پێناسەی بکەین، ناوبردنی ئەم کۆمەڵگایە بەسۆسیالیستی یاخود دیموکراتی وردەکاری مەسەلەکەیە. ئەوەی گرنگە، زاڵبوونی گەوهەرە. ئاشکرایە کە ئەمەش مەسەلەی قۆناخێکە تێپەڕکردنی جیاوازی و نایەکسانی کۆمەڵایەتی و فشار، لەمیانەی تێکۆشانی

دیموکراسییانەی درێژخایەن سروشتییە. لەم بوارەدا بەخێرایی پێشکەوتنی کۆمەڵگاکانی ڕۆژئاوا، هۆکاری راستەقینەی بالأبوونیانە. شارستانییەتی رۆژئاوا لەئەنجامی ئەو پەندو ئەزموونانەی لەپێکدادانەکانی سەدەی ١٩ و ٢٠ ی وەرگرت لەئاستێکی بڵند کۆمەلگای دیموکراسییانەی خولقاند و بالأبوونی خۆی بەسە رجیهاندا چەسپاند. کەموکوڕی هەیە. تێپەڕکردنی ناتۆ و ئاواکردنی سوپای پاراستنی یەکێتی ئەوروپا، وەکو ئامرازی بەرگری رەوا پتەوتری دەکات. بابەتەکانی نەتەوە، ولأتپارێزی، هاوولأتییەتی و ئەنتەرناسیۆنالیزم کە پێویستە شێوەبەندی ئایدیۆلۆژی رەنگدانەوەی خۆی بکاتە سەر پرۆگرام، لەمیانەی کۆکبوون لەگەڵ ئەم چوارچێوە سەرەکیەدا شیکردنەوەیان دەکرێت بەئامانج. لەژێر سایەی کارگێڕی هاوبەشی دەوڵەتێکی تەکنیکی، تاك یان هەمەڕەنگی نەتەوەیی و کولتووری هیچ کێشەیەك پێك ناهێنێ. کاتێك رێساکانی دەوڵەتی یاسای دیموکراسییانە پەیڕەو بکرێت، ئەو بابەتانەی کێشەیان لەگەڵ یەکتردا هەیە لەنێو ئاشتیدا چارەسەر دەکرێت. دوای ئەوەی نکوڵیکردن و فشار بەبنەما نەگیرا، ئیتر تێکۆشانی دیموکراسییانە ئەوەی دواتر دەست نیشان دەکات. تەنیا لەمیانەی ئەم تێکۆشانە یەکسانی و ئازادی بەدەست دەهێنرێ، برایەتی و دۆستایەتی راستەقینە لەنێوان گەلان و ناسنامەکان دێنێتە ئاراوە.

وەکو گوزارشتی توانستێك ئەو شوێنەی گەلێك یاخود کولتوورێك تێیدا بژیت، کاتێك بگوترێ ناوچەی رەسەن یاخود هەرێمی خۆیەتی، نابێتە جوداخوازی. بەلأم ئەمە راستینەیەکی هاوچەرخە کە تەنانەت هەمان نەتەوە لەچەندین گۆڕەپاندا پلەی هاوولأتییەتی هەیە، لەژێر هەمان کارگێڕیدا ئەم رەوشە لەنێوان سنووری هەر ولأت و نەتەوەیەکدا لەئارادایە. تەنیا کاتێك هاوولأتییەکان لەولأتی خۆیاندا ئازادانە بژین، ئەو کاتە یەکێتی ولأت دەکەوێتە ژێر گەرەنتیەکی بەهێزەوە. زاراوەی ولأت و ولأتپارێزی کە وەکو ناسنامەی بالأی جڤاتەکانە، تەنیا لەمیانەی زاراوەی ژیانی گروپە بچووکەکان و کولتوور و گەلان لەهەرێمە رەسەنەکەیان و شوێنی توانستە مەعنەویەکەیان دەوڵەمەند دەبێت. هاوولأتییەتی گوزارشت لەو پەیوەندییە دەکات کە لەگەڵ دەوڵەتی تەکنیکدا هەیە. لەمیانەی توندوتیژیەوە گۆڕینی ناسنامە لەخۆوە ناگرێت. مرۆڤی هەر باوەڕیەك، نەژادێك، رەگەزێك و نەتەوەیەك وەکو ئەندامی هەمان دەوڵەتی تەکنیك دەتوانێ ببێتە هاوولأتی؛ بەلأم ناتوانرێ بەناچاری بکرێت بە ئەندامی نەتەوەیەك. ئەنتەرناسیۆنالیزم وەکو دابەشکردنی هاوبەشی ناسنامە کولتووری و نەتەوەییەکان، لەهەرچەرخێکدا پێشکەوتنی بەخۆوە دیوە. لەڕۆژگاری ئەمڕۆشماندا وەکو لایەنێکی ئەرێنی جیهانگیری، لە بەربلأوترین و چڕترین قۆناخی خۆیدا دەژیت. لەگوندی جیهاندا هاوبەشێتی لەتەواوی کێشە و پێشکەوتنەکاندا هەیە. هەربۆیە

چارەسەریش پێویستی بەهەوڵی هاوبەش هەیە و تەواوی مرۆڤایەتیش بەیەکەوە پێشکەوتن و گۆڕانکاریە ئەرێنییەکانی لەنێو خۆیدا دابەش دەکات.

ج ـــ شێوەگرتنی ئایدیۆلۆژی قۆناخی نوێ کە لەمیانەی هێڵە گشتیەکان هەوڵی روونکردنەوەیماندا، هەروەها رەنگدانەوەی پرۆگرام، رێکخستن و بنەماکانی خەبات لەچوارچێوەی ئەم پرەنسیپانەدا، سەبارەت بە PKKی قۆناخی نوێش لەجێگای خۆیدایە و واتایەکی مەزن دەبەخشێ. هەوڵەکانی رەخنە و رەخنەدان و نوێبوونەوەی کە PKK تێیدا دەژیت، لەمیانەی ئەم پرەنسیپانەوە زیندوو و بەگوڕتر دەبێت. ناشێ نکوڵیکردنێکی تەواوەتی لەڕابردوو بکرێتە جێگای باس. بەڵام ئاشکرایە کە پێویستە وەرچەرخانی گرنگ و ژیانی ئەنجام بدات. پێویست دەکات بەخۆداچوونەوە گشتگیر بێت و نوێبوونەوە قووڵ بێت و لەناویەك لەگەڵ پراکتیکدا واتادار بکرێت. شێوەگرتنی ئایدیۆلۆژی PKK ی قۆناخی داهاتوو چارەسەرکردنی کێشەکانی پرۆگرام لەپێش هەموو شتێکەوە دێت. شێوەگرتنی ئایدیۆلۆژی، روانگەی سەبارەت بەجیهان و ئەگەر و شیمانە تیۆریە سەرەکیەکان لەخۆوە دەگرێت.

لەپەرتووکی یەکەمدا هەوڵدرا لەدایکبوون و واتای هزری میتۆلۆژی و ئایینی و فەلسەفی و زانستی شیبکرێتەوە. لەجیاتی دووبارەکردنەوە، تەنیا بەیەکتریان گرێدەدەین. بەرلە هەموو شتێك پێویست دەکات پێشکەوتنی دیالەکتیکی هەر چوار شێوەی هزر بەبنەما بگیردرێت و دەرکی پێبکرێت. گەیشتن بەهزرێکی زانستیانە؛ بەرجەستەکردنی یاساکانی گۆڕانکاری کە لە وەرچەرخانی وزە ـ ماددەوە تاوەکو پەیوەندی بچووکترین پارچەی پێشکەوتن، لەسروشت بۆ گیانلەبەری، لەدانەوێڵە و ئاژەڵ و رەگەزی مرۆڤ تاوەکو دیاردەی کۆمەڵگا و بەدەستهێنانی دیدگایەك، بەو واتایە دێت کە لەم بوارەوە تەماشای تەواوی رووداوەکان دەکرێت و شرۆڤەکەی بەبنەما دەگیردرێت، ماتریالیزمی دیالەکتیکی و مێژوویی فۆرمیلەی ئەم تێڕوانینەیە. بەشێوەیەکی راست بەرجەستەکردنی، سەبارەت بەشێوەگرتنێکی ئایدیۆلۆژی دروست ناچاریەکە. ئەوانەی خاوەنی تێڕوانینێکی بەمجۆرە نەبن، کاتێك رێبەرایەتی وەرچەرخانەکانی کۆمەڵگا بکەن مەترسی مەزن لەخۆوە دەگرێت. هەربۆیە ئەم شێوە گرتنە ئایدیۆلۆژیە چوارچێوەی تیۆری ئەو پارت و رێکخراوانە پێك دێنێت کە بانگەشەی وەرچەرخاندنی کۆمەڵگایان هەیە و زانست بەبنەما دەگرن. لەم ئاستەدا بەدەستهێنانی شێوەگرتنێکی ئایدیۆلۆژی لەلایەن PKK کە لەنێو وەرچەرخاندایە، مەرجێکی لەپێشینە و پێویستیەکە. لەم چوارچێوەیەشدا پێویستە رەخنە و رەخنەدانی تەواوی ئەم رەوشە هزریانە بکرێت کە بەسەر پێکهاتەی کادیر و شێوازی ژیاندا زاڵە، هەروەها لەبەرجەستەکردنی شێوەگرتنێکی ئایدیۆلۆژی پتەو و تێڕوانینێکی تیۆری یەکلابۆوە

سه‌ربکه‌ون و ده‌بێ ئه‌م نزیکبوون و هه‌ڵوه‌سته‌ له‌پێشینه‌ش وه‌کو ئه‌رکێکی سه‌ره‌کی ببینرێت. ئاشکرایه‌ که‌ شێوه‌گرتنی ئایدیۆلۆژیانه‌ چه‌نده‌ی لێهاتوو و تۆکمه‌ بێت، به‌و راده‌یه‌ پرۆگرام و پراکتیکیش راست ده‌بێت و پێشکه‌وتنێکی سه‌رکه‌وتووانه‌ به‌دیدێنێت.

ئه‌و خراپه‌کاریانه‌ی پێکهاته‌ی هزری گوندێتی ــ ده‌ره‌به‌گایه‌تی و ورده‌ بۆرژوا رێگای له‌پێش کرده‌وه‌ بچووك ناکرێته‌وه‌. ئه‌م هزر و پێکهاته‌ی که‌سێتی بناخه‌ی هه‌موو چه‌ته‌گه‌رێتی و گه‌نده‌ڵی و راکردن و خیانه‌تێکه‌. پارتییه‌کی به‌بڕیار کاتێك هه‌رسکردنی شێوه‌گرتنێکی ئایدیۆلۆژی تۆکمه‌ بۆ پێکهاته‌ی کادیران و ئه‌ندامه‌کانی به‌بنه‌مابگرێت و سه‌رکه‌وتنی تێدا به‌ده‌ستهێنا، به‌و راده‌یه‌ پرۆگرام و پراکتیکێکی راست ده‌خاته‌ ژێر گه‌ره‌نتیه‌وه‌. تاوه‌کو ئه‌وه‌ ئه‌نجام نه‌درێت، ئه‌وا ئه‌و ته‌گبیرانه‌ی به‌پله‌ی دووه‌م پێشده‌خرێن ئه‌نجامی هه‌میشه‌یی به‌ده‌ست ناهێنن، هه‌ربۆیه‌ پێویسته‌ به‌ئه‌ندازه‌ی شکاندنی تێنوێتی، په‌روه‌رده‌ی ئایدیۆلۆژی هه‌رس بکرێت؛ به‌تایبه‌تیش پێویسته‌ کادیرانی ناوه‌ندی "سه‌رکردایه‌تی" به‌قووڵایی هه‌رسی بکه‌ن. به‌ته‌نیا نیاز باشی، دڵسۆزی، بوێری و فیداکاری تێرناکات و له‌و رۆڵه‌ گرنگانه‌ی وه‌رچه‌رخانی کۆمه‌ڵگا که‌ پێویستی به‌ هزرێکی مه‌زن و که‌سێتی هه‌یه‌ ناتوانن سه‌ربکه‌ون. ئه‌م خه‌سڵه‌ته‌ به‌هادارانه‌ ته‌نیا له‌میانه‌ی شێوه‌گرتنی ئایدیۆلۆژی به‌هێز و تۆکمه‌ ده‌توانێ به‌ره‌و ئه‌و سه‌رکه‌وتنه‌ بچێت که‌ شایسته‌ی خۆیه‌تی.

پرۆگرام و پراکتیك کێشه‌ی گرنگ و به‌په‌له‌ن. پرۆگرامی قۆناخی دامه‌زراندنی PKK، هه‌روه‌کو کۆپییه‌کی ناوینی جیهان پێکهات. ناتوانرێ بگوترێ ئه‌م پرۆگرامه‌ به‌پێی پێویست په‌یوه‌ندیه‌کی خوڵقێنه‌رانه‌ و نزیك به‌ڕاستی له‌گه‌ڵ تایبه‌تمه‌ندێتیه‌ به‌رجه‌سته‌کانی سه‌رده‌م و مێژوو و هه‌نووکه‌یی و سیاسه‌تێکدا پێشخست که‌ توانای پراکتیزه‌کردنی هه‌بێت، ئاشکرایه‌ که‌ له‌ئاستی داڕنراو و گشتیدا ماوه‌ته‌وه‌. هه‌روه‌کو ده‌زانرێ، تاڕاده‌یه‌کی مه‌زن جیهانی ساڵانی حه‌فتاکان گۆڕاوه‌. سۆسیالیزمی بونیادنراو هه‌ڵوه‌شاوه‌ته‌وه‌. چه‌مکی شارستانییه‌تی دیموکراسییانه‌ بالآبووه‌. به‌بێ ئه‌وه‌ی ئه‌م گۆڕانکاریه‌ مێژووییانه‌ ره‌چاو بکرێت، ناشێ هیچ پرۆگرامێکی سیاسی به‌رنامه‌ڕێژ بکرێت. ئه‌گه‌ر پرۆگرامی به‌مجۆره‌ش هه‌بێت، له‌خه‌یاڵی بێ ناوه‌ڕۆك به‌ولاوه‌ تێپه‌ڕناکات. ده‌بێ پرۆگرامی قۆناخی نوێ به‌ئه‌ندازه‌ی ره‌خنه‌دانی پرۆگرامی کۆن، شێوه‌گرتنی ئایدیۆلۆژی به‌بنه‌ما بگرێت؛ گرنگتریش ئه‌وه‌یه‌، ده‌بێ قورسایی بداته‌ سه‌ر ده‌ستنیشانکردنی ئه‌و ئامانجانه‌ی واقیعین و پراکتیزه‌ ده‌کرێن و به‌دیده‌هێنرێن. هه‌ربۆیه‌ ئه‌گه‌ر کوردستان وه‌کو یه‌ك وڵاتیش دیاری بکات، ئه‌وا پێویسته‌ سنووره‌ سیاسییه‌کانی وه‌کو کۆسپێك نه‌بینێ، به‌ڵکو وه‌کو پردێکی په‌ڕینه‌وه‌ هه‌ڵیان سه‌نگێنێ و له‌سه‌ربنه‌مای یه‌کێتی دیموکراسییانه‌ هه‌ر پارچه‌یه‌ك له‌گه‌ڵ ئه‌و وڵاته‌ی جێگای خۆی تێدا ده‌گرێت به‌دوای یه‌کپارچه‌ییدا بگه‌رێت و وه‌کو بژارێکی ستراتیژی

جەختی لەسەر بکاتەوە. دەبێ یەکێتی دیموکراسییانە لەگەڵ هەر وڵاتێك، وەکو دروستترین رێگای برایەتی و دۆستایەتی و یەکێتی نێوان وڵاتەکان ببینرێت. هەروەکو چۆن کوردستانێکی جودا کە لەنێو خۆیدا گۆشەگیر کراوە لەلایەنی ئایدیۆلۆژیدا راست نییە، ئەوا لەبواری پراکتیکیشدا راست نییە.

هەرلەئێستاوە گۆڕانکاریەکان و رەوشی لەئارادایە ئاماژە بەوە دەکەن، هەم لەبواری ئایدیۆلۆژی هەم پراکتیکی کوردستان لەڕێگای یەکێتیە دیموکراتیەکان بەشداری و رۆڵێکی مەزنی لە دیموکراتیزەکردن و یەکێتی رۆژهەڵاتی ناویندا دەبێت و دەگێڕێت. هەربۆیە دروشمی سەرەکی " **یەکێتی دیموکراتییانە لەگەڵ وڵاتانی دراوسێ، رۆژهەڵاتی ناوینی دیموکراتییانە**"یە. دەشێ بەشێوەی " **رۆژهەڵاتی ناوینی دیموکراتییانە، یەکێتی دیموکراتییانەی کوردستان**" فۆرمیلە بکرێت. پێویستە قورسایی بخرێتە سەر پێشخستنی یەکێتی دیموکراتییانە لەگەڵ هەر وڵاتێك. هەروەکو لە نموونەی ئەوروپاشدا بینرا، ئەو جوداخوازییەی سەدان ساڵە خوێنی لەپێناو دەرژێنرێ، لەکۆتاییدا یەکێتیەکی فیدراڵیانە لەگەڵ خۆیدا دێنێ. واتە ئەگەر جیابوونەوەش روویدات، دوای ئەمە چەمکی هەمەجۆری یەکێتی دەکەوێتە رۆژەڤ. تەنانەت بەهۆی چەندین فاکتەرەوە واقیعی کوردستان ناچارە هەڵوێستی یەکێتی دیموکراسییانە ببژێرێ. بەبەراوردکردنی لەگەڵ کوردستانێکی گۆشەگیرکراو، ئەو ئەرێنی و سوودەی یەکێتی دیموکراسییانەی سنووردار لەگەڵ خۆیدا دێنێ، بەهاکەی چەندین قات زیاترە لەبوارەکانی سیاسی، ستراتیژی، ئابووری، دیپلۆماسی و کولتووریدا، لەناوچەکە و تەواوی رۆژهەڵاتی ناویندا رۆڵی هاندانی و خێراکردنی دیموکراتیزەبوون و دۆستایەتی دەبینێ.

بابەتێکی دیکەی گرنگ ئەوەیە کە پرۆگرام، **کۆمەڵگای دیموکراتییانە** بەبنەما بگرێت. بەرامبەر بەدەوڵەت و کۆمەڵگای کۆن لەجیاتی نزیکبوونەوەیەك کە لەمیانەی پێکدادان و فشارەوە چارەسەری بسەپێنێ، پێوستە لەمیانەی ئاواکردنی ئەلتەرناتیف و بەبنەماگرتنی تیۆری و پراکتیکی گۆڕەپانی سێیەم چارەسەری بەدیبێنی.

پێویستە ئەو باس و ئاماژانەی سەبارەت بەبوارەکانی ئابووری و کۆمەڵایەتی لەبەشە پەیوەندیدارەکاندا ئەنجام درا بەرچاو بگیردرێت. پێویستە ئازادی رادەربڕین لەبواری کولتووری و پەروەردە بەزمانی کوردی وەکو سەرەکیترین بابەت جێگای خۆی تێدا بگرێت. داخوازیەکانی راگەیاندن و بڵاوکردنەوە و هونەر بەزمانی دایك، داواکاریەکی دەست لێبەرنەدراون.

پێویستە بناخەی هاوکاری دیموکراسییانە لەنێو پارچەکان دابنرێت. دەبێ لەنێو ڕۆحی یەکێتی دیموکراسییانەدا لەگەڵ تەواوی وڵاتانی دراوسێدا نزیکبوونەوەیەکی دۆستانە بەبناخە دابنرێت.

پێویستە بەشێوەیەکی بیروکراسیانە و قاڵب نزیکی مەسەلەی ڕێکخستن نەبنەوە. دەبێ سیاسەتی ڕێکخستن بەگوێرەی پێویستی و ڕۆڵەکەی بەبنەما بگیردرێت. چەمکی ڕێکخستنی نمایشکردن بناخەی بیروکراسیەتە؛ مسۆگەر پاشماوەیەکی چەمکی دەوڵەت و کۆمەڵگای چینی کلاسیکە. پێویستە لەو چەمکەی ڕێکخستن و پراکتیزەکردن دوور بن کە بەکاریگەر نییە و ڕۆڵ و چوارچێوە و ماوەکەی ئاشکرا نییە. چەمکی ڕێکخستن بە ئەندازەی ڕۆڵ و کاریگەریەکەی زیاتر پێشکەوتن بەدیدێنێت. چەمکی گشتی ڕێکخستنی بیروکراسیانە، چەمکی ڕێکخستنی فرە لایەنی و بەرهەمەکەی بەربەست دەکات. پێویستە چەمکێکی دیموکراسییانەی فرەلایەنی بەتەواوی پەیڕەو بکرێت. بابەتێکی دیکە لەم لایەنەوە بایەخدار دەبێت، ئەرکی پێگەیاندنی ئەو کادیر و کارگێڕیەیە کە بۆ ئەم جۆرە ڕێکخراوانە پێویستە. گرێدراو بەبنەماکانی کارگێڕی هاوچەرخ سیاسەتێك سەبارەت بە کادیران مەرجە. لەڕەوشێکی پێچەوانەدا ئەمانە ڕێگا لەپێش نەخۆشی دەسەلات دەکەنەوە، زیاتر نەخۆشی بیروکراسیەت بڵاو دەکەنەوە. نەخۆشی دەسەڵات نەخۆشیەکی کۆمەڵگای چینایەتیە و تێپەڕکردنی مەرجە. بەڕێوەبەرایەتیەکانی ڕێکخراو نەك بەگوێرەی دەسەڵات، بەڵکو بەگوێرەی توانست و سەرکەوتن دیار دەکرێن. بەگوێرەی پێویست ئەندامی بۆ دیاری دەکرێت.

لەم چوارچێوەیەشدا مەترسیدارترین نەخۆشی چەمکی چەپڕەوێتی کلاسیکە، کە ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنی وەکو کارێکی ئیمپریالیزم دەبینێ، خۆی وەکو کادیرێکی شۆڕشگێڕ و پیرۆزی سۆسیالیستی دەبینێ و لەوەبەولاوە بە هیچ خەباتێکی دیکە رازی نییە. پێویستە لەم هزرە رزگاریان بێت کە بەتەواوی ئیفلاسی کردووە و کاتێك دەرفەت بڕەخسێ بەباشترین شێوە خۆی بۆ سەرمایەداری هەراج دەکات. پێویستە زەمینە بۆ ئەم جۆرە کەسایەتیانە نەڕەخسێنرێ. پێودانگی بەهادارترین ڕەنجی سۆسیالیستانە؛ خەباتی کۆمەڵگای دیموکراتییانەیە کە پێشیخستووە، ڕێکخستن و پراکتیکەکەیەتی. بەکارهێنانی هەموو کەسێك لەنێو ڕێکخستنێکدا کە بتوانێ خۆی و دەوروبەرەکەی پێش بخات و بەرهەمهێن بێت، پێویستە وەکو ئەرکێکی گەوهەری کارگێڕی ڕێکخراو ببینرێت. پێویستە ئەوە وەکو ئاکارێکی ڕێکخراو پەسند بکرێت کە لەڕێکخستنێکی ئابووری سادەوە تاوەکو دەگاتە ڕێکخستنێکی ئایدیۆلۆژی باڵا هەموویان واتایەکی شکۆداریان هەیە.

دەبێ باش بزانرێ کاتێك هەوڵدەدرێ سەرلەنوێ رێبازی چالاکی دیار بکرێت، ئەوا بەبێ ئەوەی رەخنەدانێکی دروستی رابردوو بکرێت و پەند و وانەی پێویست هەڵنەهێنجرێ پێشکەوتن بەدینایەت.

چەمکی شەڕی رزگاری نەتەوەیی ١٩٧٠ کان، بۆ ئەو قۆناخە واتایەکی هەبوو. لەو قۆناخەی کە سۆسیالیزمی بونیادنراو و نەتەوەپەرستی زاڵ بوون، داکۆکی نەکردن لەسەر ئەم رێچکەیە، لەگەڵ خیانەتدا هاوتا دەبینرا. ئەو رێچکەیەی کە PKK ش پەنای بۆ برد، سەرباری ئەوەی چەتەگەرێتی لەناودا پێشکەوت و پووچەڵی کردەوە، رۆڵێکی ئەرێنیشی بینیوە. ئەگەر مەیلەکانی چەتەگەرێتی نەبووایە، تواناکاریەکانی سەرکەوتن زیاتر دەبوو. بەڵام لەو نموونانەی بەتەواوەتیش بە سەرکەوتن گەیشتووە دیارە کە لە گەوهەری خۆیدا کۆمەڵگایەکی دیموکراتی یاخود سۆسیالیستیانە ناهێنێتە ئاراوە. لەڕاستیدا ئەو چەمکەی توندوتیژی کە پێویست بوو لەسەرەتاوە PKK پەسندی بکات، دەبووایە نەکەوێتە دەرەوەی چەمکی بەرگری رەوا. سەرەڕای ئەوەی لەگەوهەری خۆیدا وەها بوو، بەڵام فۆرمیلەنەکردنی بەشێوەیەکی راست، پێویستە وەکو بابەتێکی رەخنەدانی دروست ببینین. ئەگەر سەرنج بدرێ دەبینرێ کە، دەرکەوتنە شاخ، پەنابردنە بەرچەك، تەنانەت خۆپاراستن بەرامبەر پەلامارەکانی ئاغا و فاشیستەکان، هەموویان دەکەونە نێو چوارچێوەی بەرگری گەوهەری یاخود چەمکی بەرگری رەوا. لەمیانەی وەرچەرخاندنی ئەم مافە بۆ هێرش و یاخیبوون، لەکۆتاییدا رۆڵی چەکێك دەبینێ کە لەخۆی دەدات. هەرواش روویدا. ئەو هەڵسەنگاندنە بەرفراوانەی لەسەربنەمای رەخنەدان بکرێت، ئەوە نیشاندەدات: ئەگەر PKK تەواوی هێزەکانی خۆی لە جوگرافیایەکی گونجاو بەگوێرەی هەلومەرجەکانی جەماوەر و لۆژستیك هەڵسەگاندبوایە، بەتایبەتیش ئەوەی بەبنەما گرتبووایە کە لە نەوەدەکان دەوڵەت دانی بە ریالیتەی کورد دانا، تەنانەت ئەگەر متمانەشی پێ نەکردبایە، لەمیانەی ئامادەکاریەکی دیارکراودا، دیسان بۆ ئەوەی شانسێك بۆ ئاشتی بڕەخسێ، ئاگربەستێکی ئەوتۆی رابگەیاندبوایە کە متمانەی پێبکرێت، ئەوا راستینەیەکە و ناتوانرێ رەتبکرێتەوە کە تواناکاریەکانی چارەسەری زیاتر دەبوو.

لەوانەیە لەکاتی خۆیدا نەبینینی پێویستی رێککەوتن، بۆ شۆڕشگێڕیەتێکی تیژ سەروەری بێت؛ بەڵام کاتێك لەگەڵ راستینەکان بەراورد بکرێت، ئاشکرایە کە هەڵوێستێکە پێش خۆی نابینێت و پووچە. زۆر جار ئەم جۆرە هەڵانە ئەنجام دراون.

پێویستە ئەوەش ببینرێ کە نەتەوەپەرستەکان و نەتەوەپەرستە سەرەتاییەکان لە پەیوەندیەکانیان لەگەڵ دەوڵەتەکانی ئەوروپا و رۆژهەڵاتی ناوین، زۆرجار کەوتوونەتە نێو هەمان هەڵوێستی هەڵەوە. پێویست بوو بەهەڵسوکەوتێکی دڵنزمانە (متواضعة) و بینینی راستییەکان،

هونەری رێککەوتن پـەیڕەو بکرێت. پێویستە بـاش بزانـرێ کـە نـابێ ئەمـە لەگـەڵ تەسـلیمیەتدا تێکەڵ بکرێت. کەسایەتی کورد یـاخود بەشـێوەیەکی گشـتی ئـەو کەسـایەتیەی خـۆی بەشۆڕشـگێر دادەنێ، خۆی لەدووڕیانی؛ یان تاوەکو دوایی بەرخودان یان تەسلیمیەت، رزگار نەکردووە. تەنانەت پێویست بوو ببینرێ کە ژیان تەنیا رەش و سپی نییە، بەدڵی خۆمان رەنگێکی گونجاو و جوانمـان لـەناو رەنگـەکانی دیکـە هەڵبژاردایـە. ئـەم توانسـتە رەچـاونەکرا. کەسـایەتی دۆگمـای سـەدان سـاڵ دەرفەتی بە بینینی هەمەرەنگی ژیان نەدا. قۆناخی فیلمی رەش و سپی تێپەڕنەکرد.

بەڵام چەوتی یاخود هەڵەی سەرەکی پراکتیکی PKK لەبواری رێبازی شەڕ ــ چالاکیدا؛ بـەو ئەندازەیەی بەقووڵایی رێبازی بەرگری رەوای نەکرد بەتیۆریەك، بە رۆحی بێ بەرپرسیاریەتیەك کە ئەقڵ پەسندی ناکات، پراکتیزەکردنەکەی بۆ چەمك و بێ ویـژدانی چـەتەگەرێتی بەجێهێشت. ئەگەر تاڕادەیەك ئەو بابەتانە بەهەنـد وەربگیرابایـە کـە **شـەهید عەگـید** سـەرنجی بـۆ راکێشابوو، لەوانەیە دەرفەت بەچەمکی چـەتەکان نەدرابووایـە؛ دەتـوانرا رێگـا لـەو گەندەڵییـە بگیردرێت کـە لەهیچ چەمکێکی شەڕ نەدەچوو. بەڵام کاتێك بەرپرسـیارێتی جێبـەجێ نـەکرا، ئـەوا ئـەو قۆناخـە مێردەزمـەی کـە دەزانرێـت و نەدەبووایـە ببێـت چـەندە خـۆی دەسـەپاند ئەوەنـدەش ئـەنجامی بەدەستدەهێنا، چەندە ئەنجامیشی بەدەستدەهێنا ئەوەندەیتر خۆی دەسەپاند. سـەپاندنی گەیانـدە خاڵێك تەنانەت کوشتنی بەهادارترین هەڤاڵانی کرد بەچەمکی سەرۆکایەتی. لەڕاستیدا لەیستۆکی هەزاران ساڵەی خیانەتی چینی ژوور پەیڕەو دەکرا. بەهەرحاڵ بۆ خۆ لـەناوبردن رێگایـەکی لەمـە مەترسـیدارتر نەدەدۆزرایـەوە. ئـەو شـوێنەی ئـەم چـەمکەی لێبوایـە کـە تەنانـەت غـەریزە سەرەتاییەکانی لەمیانەی کوشـتن چارەسـەر دەکـرد، ئـەوە لـەولاوە بمـێنێ کـە چاوەڕوانی ئـازادی و سەرکەوتنی لێناکرێت، ئاشکرایە تەنانەت مرۆڤایەتیش رێگای تێپەڕبوونی تێدا نابینێت. لەوانەیە ئاژاوەچی لەئارادا هەبووبێت. بەڵام ئاشکرایە زیاتر سەرچاوەی خۆی لەکەسایەتی نیو ـ دەرەبـەگ، وردە بۆرژوا و نەزانی گوندێتی و بـێ بەرپرسـیارێتی بەڕێوەبەرایـەتی و فەرمانـدارێتی و رێکخـراو دەگرێت کە ئەمانەی نەخستە ژێر کۆنترۆڵەوە.

ئەم رەوشە تەواوی ئەو تواناکاریانەی سـەرکەوتنی لەگـەڵ زەویـدا تـەخت کـرد، کـە دەوڵـەت و تەنانەت ناوەندە پەیوەندیـدارەکانی جیهـانیش پەسـندیان کردبـوو. مەسـەلەی ئایـا لەئاسـتی نـاودا پێویستە کامانە بەرپرسـیار ببینـرێن، واتـای کـرداری خـۆی لەدەسـتداوە. بـەڵام ئاشـکرایە کـە ئـەو پەندانەی پێویستە لێی وەربگیردرێت جۆر و چۆنایەتیەکی ئەوتۆیان هەیە هەرگیز لـەبیر ناکرێـت و بـەردەوام دڵـی مـرۆڤ دەهـەژێنێ؛ ئـەم پەنـد و وانانـە لەئاسـتی تراژیدیایەکـدان، تەنانـەت بـۆ ساتێکیش لەبیر ناکرێت. ئەگەر ئەم بەڵایە ئاستەنگ کرابایە، ئەگەر ئەو ئاگربەستە سەرکەوتووانە

پراکتیـزە کرابایـە کـە سـەرۆك کۆمـاری ئەوکاتـە **ئـۆزالیش** رێگـای لـەپێش کـردەوە، ئـەوا دەشـیا نەکەوینە نێو بەئازارترین قۆناخ و لەوانەیـە قۆنـاخی رێککەوتن پراکتیـزە کرابایـە. بـەڵام کـینی کەسـێتی و ئـەو بەرژەوەندیانـەی قـازانجی ئـابووری بـەرزی دەکـردەوە، بـاڵاتر بینـرا. دیسـان لـەم رەوشەشـدا دەرفـەتی بـەرگری رەوا هەڵنەسـەنگێنرا. توندوتیـژی بـێ سـنوور، لەهـەردوو لایەنـدا گەیشتە ئاست و بواری هەرە بەئێش و تەنانەت یاساکانی شەڕیش بێ واتا ببوو. دەرفـەتێکی هـەرە بچووك، لەمیانەی کوشتنەوە وەڵامی دەدرایەوە.

مـن خـۆم وەکـو سـەرۆکایەتی، لەگـەڵ دەسـتپێکردنی ئـەم قۆناخـە بـۆ لەسـەرپێ مانـەوە لەخەباتێکی بێ پەروا بەولاوە هیچ رێگایەکی دیکەم نەدەبینی. لەگەڵ ئەوەی هەوڵەکانی قۆنـاخی ٢٨ی شوبات بۆ ئاسایی کردنەوەی رەوش دەنگدانەوەی هەبوو، بەڵام درەنگ کەوت. چەنـدین هێـزی ناوخۆ و دەرەوە بەرژەوەندیەکانی خۆیان بەزەمینەی توندوتیـژی کوێرانـەوە گرێـدابوو. سـەرباری ئەوەی ئومێد دەکرا، بەڵام لەناو PKK، لەپراکتیکدا توانستێك دەرنەکـەوت بتـوانێ ئـەم قۆناخـە بـەلاوە بنێت. بەتایبـەتیش گـروپ گـروپ نـاردنی کـچ و کـوڕی لاو بـۆ لەنێوچوون، هێشتنەوەیان رووبەڕووی مردن، وەکو هەڵوێستێك خۆی دەسەپاند کە نابێت لێی ببووردرێت. سـەرەڕای ئـەوەش لێپرسـینەوەی پێویسـت نـەدەکرا و رێگـای لـێ نـەدەگیرا. لـە راسـتییدا هـەر لـە سـەرەتاوە ئـەو رێککەوتنە تێکدرابوو کە لەمیانەی بەرگری رەوا و کەمترین زیـان بەدیـدەهات. ئـەوە سـەرەکیترین هۆکاری ناوخۆ بوو کە کۆتایی بەسەرۆکایەتی هێنا. چوون بۆ شاخ خەونێکی چل ساڵە بـوو. بـەڵام ئەمەش بەواتای مردنی هەزاران گەنج دەهات، کـە هـەقی ئێمـە نـەبوو. بەرپرسـیارێتی ئـەخلاقیم ئەم هەقەی پێ نەدەدام و خەونە مێژووییەکـەی خـۆم بەدینـەهێنا. هـەر لەمێـژبوو چـەتەگەرێتی ئـەم رێگایـەی بەربەسـت کردبـوو. بـەمجۆرەش دووڕوویـی خۆیـان نیشـاندەدا. بـەجۆرێك ئـەوەیان نیشاندەدا کە تۆڵەیان سەندەوە. کاتێك **شەمدین** بەنهێنی و بەئاشکرا ئەمەی لەدانیشتنەکانی دادگا راگەیانـد، یـەکێکی دیکـە کـۆنترین هـاوڕێی منـداڵیم دەکوژێـت، یـەکێکیتریان دەڵـێ "**بەدڵنزمیـەوە سەرۆکایەتی دەکوژین**"، ئەوەیتریش ئەو گەنجانەی وەکو شاخ خۆڕاگر بوون، گوللە بارانیان دەکات.

تا چ رادەیەك بەوردەکاریانـەوە پـاڵاوتنی ئـەم پراکتیکـە سـەبارەت بەهـەر کـەس بکرێـت، بـەو ئەندازەیـە راسـتیەکان دەبینـرێت. لەبەرئـەوەی تـەواوی پێکهاتـەی رێکخـراو بەشـێوەیەکی بابـەتی کەوتۆتـە نـاو ئـەم تاوانـە لەبەرپرسـیارێتی رزگـاری نابێـت و تەنانـەت رەخنـەدانێکی دروسـت لەسادەترین ئەندامیش دەخوازرێت.

بێگومـان رۆڵێکـی دیـاری ئـەو هـزرەی لـەماوەی ١٩٩٣ ــ ١٩٩٦ بەسـەر دەوڵەتـدا زاڵ بـوو، لـەو گۆڕانکاریانـەدا هـەبوو کە بـەمجۆرە لـە کـۆنترۆڵ دەرکـەوتبوو. ئەگـەر بەشـێوەیەکی قـووڵ مردنـی

بەگومانی **ئۆزال** و **ئەشرەف بەدلیسی** فەرماندەی جەندرمە و **خستنەگەڕی حزب اللە**، شیکرابایەوە، دەتوانرا تەگبیری باشتر پێشبخرێت. گووتەی سەرۆك وەزیرانی ئەوكاتە " لیستە لەگیرفانمە، ئەوەی پێویست ئەنجام دەدرێت"، دەستگیرکردنی ئەندام پەرلەمانەکانی پارتی ڕەنجی دیموکراتی DEP، ڤالاکردنی نزیکەی ٤٠٠٠ گوند؛ کوشتنی هەزاران کەسی بێتاوان و بێ چەك، کە هیچ پەیوەندیەکیان لەگەڵ ڕێکخستن نییە، دڵسۆزن، دیموکراتن و دەیانخواست بە ئاسوودەیی لە ماڵی خۆیان دابنیشن، ئابڵۆقەی ئابووری، لەهەموو شوێنێك ئەنجامدانی کێوماڵی بەرفراوان، نیشانی دەدا کە لەئاستی دەوڵەتیشدا کارەکان لەژێر کۆنترۆڵ دەرکەوتبوون. تاریکترین و بێ بەزەییانەترین قۆناخێکی مێژوو بەمجۆرە پیادە دەکرا. کێوماڵەکانی لەدوای ١٩٩٦ سەبارەت بە **سوسورلوك** و **حزب اللە** ئەنجامدران، زۆربە رووکەشی ماونەتەوە. تاوەکو ئەو کەس و لایەنانەی تاوانی یاسایی زۆر قورسیان ئەنجامداوە ئاشکرا نەکرێن و دادگایی نەکرێن، ناشێ دەوڵەت خۆی بەبێ تاوان دەربخات. مسۆگەر پێویستە ئەم قۆناخە بە دادگایی کردنێکی بەرفراوان تێپەڕ بکرێت. ئەو هەستیاریەی ڕۆژئاوا سەبارەت بە **میلۆسۆڤیچ** نیشانیدا تاوەکو بەرامبەر بەرپرسیارانی ئەو قۆناخەی دەوڵەتی تورك نیشانی نەدات، هەرگیز لەدووڕوویی و هاوبەشێتی کردنی تاوان ڕزگاری نابێت.

لەلایەنی دەوڵەت قۆناخی ٢٨ی شوبات سەبارەت بەوەستاندنی ئەم سەرشێتیە، ئەگەر سنووردارێش بێ واتایەکی ئەرێنێ هەبوو. ئەو زانیاریانەی بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ بۆیان دەناردین لەئاستێکی واقیعی و هەستکردن بەبەرپرسیارێتی دابوو. هەرچەندە ئاگربەستی یەکلایەنە گەرەنتییەکی ئەوتۆی نییە، بەڵام تەگبیرێکی ڕاست بۆ وەستاندنی ئەو سەرشێتیە هەبوو. بەڵام پێویست بوو لەمیانەی هەنگاوی بەرامبەر، خولقێنەرانە پاڵپشتی بکرێت. سەرکەوتنێکی ئەوتۆ لەمەشدا بەدینەهات. کەوتنە گەڕی پیلانگێڕی ١٥ی شوبات، بەتەواوی ڕەوشەکەی گۆڕی. ئیتر ئاشکراکردنی هۆکارە ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ، دەرەکی و ناوخۆییەکانی پیلانگێڕی و شوێن و چۆنیەتی پێشکەوتنی ئامانج و ئەنجامەکانی و بەگوێرەی ئەمەش ئەنجامدانی ڕێکخستنەوەیەکی نوێ، ناچاری بوو. دەبووایە قۆناخی ئیمرالی لەهەموو لایەنێکەوە ئەم واقیعە، واتە ئەم پیلانگێڕییە، ئاشکرا بکات و بێکاریگەرکردنی بکات بەئامانج، چالاکی تۆڵەسەندنەوە و گیانبازی کە ئەنجامی بەدەست نەدەهێنا هەڵوێستێك بوو پیلانگێڕان چاوەڕوانیان دەکرد، ڕاستیش نەدەبوو. بەڵام هەڵوێستی دەوڵەت لەمەدا ڕۆڵێکی یەکلاکەرەوەی دەبینی. هەرچەندە ئەم قۆناخە پڕ بوو لەئەگەری نادیار و تەواو مەزەندە نەکرێت کە ئەنجام بەرەو کام ئاقار دەچێت، لەو باوەڕەدام ئەو خاڵەی پێی گەیشتووین، ڕاسترە. زۆرینەی خەڵك و PKK

پشتگیری لەو هەڵوێستە کردووە کە سەرۆکایەتی نیشانیداوە. ئەم هەڵوێستە تاوانەکانی وەستاندووە، رێگای لە پێش کۆتاییهێنان بە چەمکی چالاکی تاوانباری شاخ کردەوە، دەرفەتی بۆ هەنگاونان بەرەو دەوڵەتی یاسا رەخساندووە. ئەگەر بەشێوەیەکی سنوورداریش بێت زەمینەی بۆ کاری دیموکراسییانە کردەوە. هەربۆیە پێویستە ئەم هەڵوێستە بچووك نەکرێتەوە.

هەرچەندە چەند کەسێکی سنوورداریش بن، بەڵام توێژێك کە بەهەرزانی خۆی لەسەر پشتی PKK و گەل مەزن کردووە، پشتی خۆی داوەتە ئەوروپا و نەتەوەپەرستی سەرەتایی بۆرژوا، کە تەواوی ئامانجیان رەخساندنی دەرفەت و زەمینەیە بۆ غەریزەکانیان، بەرامبەر بەم هەڵوێستە هەڵوێستیان نیشاندا و هەندێ نەخشەی راکردنیان دانا و پەیڕەویان کرد؛ بەتایبەتیش هەوڵدراوە لەژێر کۆنترۆڵی ئەڵمانیا و گرێدراو بەئامانجە مێژووییەکانی وەکو رەوتێکی سیاسی لەنێو کوردان و پارتێکی رێکخراوی ئاژاوەچێتی و تێکدەر شێوەی پێبدرێت. بەهۆی هاوکاری بەرفراوانی پارە و پەیوەندیەکانی ژیانی ئاسودە و راگەیاندن و هەوالگری، پێویستە ئەم مەترسییە بچووك نەبینرێت. بەشێکی گرنگی دیکەی پیلانگێڕی، هەوڵەکانی چەندین دەوڵەتە کە هاوشێوەی ئەوە دەخوازن PKKی دروستکراوی تایبەت بەخۆیان بخولقێنن و بخەنەگەڕ.

ئەم رەوشانە، هەرچەندە دەکەوێتە دەرەوەی بابەت و لەبەشەکانی دواتردا بەبەرفراوانی روون دەکرێتەوە، ئەوا وەرچەرخانێکی خێرای لەڕێبازی چالاکی و رێکخستن و پرۆگرام و ئایدیۆلۆژیای PKK ی دەکرد بەناچاریەك. بێگومان لەنێو هەوڵە هەمەلایەنەکانی وەرچەرخاندا گرنگترینیان، پێویست بوو بەشێوەیەکی قووڵ PKK بۆ رێبازی بەرگری رەوا رابکێشرێت، سیستەمی پاراستنی گەوهەری رێکبخات و وەرچەرخانەکانی دیکە قووڵ بکاتەوە.

ئەو هەڵوێستەی PKK وەکو وەڵامێك بۆ بانگەوازی سەرۆکایەتی پیادەی کرد پاشەکشێی بەهێزەکان کرد و پەیڕەوکردنی بەرگری رەوا، پێویستە وەکو گۆڕانکاریەکی بچووك و تەکتیکی نەبینرێت. ئەم هەڵوێستە تاوەکو دوایی واتایەکی ستراتیژی هەیە و پێویستییەکی وەرچەرخانی پرۆگرام و ئایدیۆلۆژی و تەکتیکییە. هەروەکو چۆن گروپەکانی چەپی تورك و ئەو چەتە خائینانەی رایانکرد و گروپە نەتەوە پەرستە سەرەتاییەکان و وردە بۆرژواکان بانگەشەی بۆ دەکەن، ئەم هەڵوێستە نە تەسلیمیەتە و نەرێککەوتنێکە لەگەڵ فەرماندارێتی گشتی. هەروەکو چەندین جار جەختم لەسەر کردۆتەوە، ئەگەر رێککەوتن بووایە، ئەوە وەکو بەرپرسیارێتیەکی مێژوویی شەرفمەندانە رامدەگەیاند. نابێ هیچ کەسێك ئومێدەکانی بەم بانگەشە پۆزەتیف یان نێگەتیڤانە گرێبدات. نزیکبوونەوەیەکی بەمجۆرە بەرەو ئامانجی مەترسیدار ئاراستە دەگرێت. بەڵام لەساڵی ١٩٩٨ دا کاتێك لەڕۆژهەڵاتی ناوین بووم بەردەوام دەمخواست ئەو ئاگربەستەی پێشمان

خستبوو جێگیرتری بکەین و جەختمان لەسەر ئەوە کردەوە پێویستە سوپای تورکیاش بەبەرپرسیارێتی و هەستیارییەوە هەڵوەستە بکات. تاچ ڕادەیەك پێداویستیەکانی جێبەجێ دەکەن، کارێکە خۆیان دەیزانن. لەبەرئەوەی ئەم مەسەلەیە ڕێگای لەپێش گەلێك بانگەشەی بێ بنگە و چەواشەکاری کردەوە، ڕوونکردنەوەیەکی بەمجۆرەم بەپێویست زانی.

سیستەمی نوێی بەرگری ڕەوا؛ هەردوو تەنیشتی گۆڕەپانی **بۆتان، بادینان، زاگرۆس** دەگرێتەوە، ئەگەر زۆر ناچاری نەبێت بڵاوبوونەوە لەگۆڕەپانەکانی دیکە بەبنەما ناگرێت، لەم گۆڕەپانەدا هەموو جۆرە تەگبیرێکی بەرگری ڕەوا ڕێکدەخات، پشت بەسیستەمێکی پلاننامە و خەبات دەبەستێت کە لەم چوارچێوەیەدا چەمکی چالاکی و یەکینەکانی جێگیرکردووە. ئەم ڕێکخستنە پەیوەستبوون بەئامانجی **" ئاشتی و چارەسەری دیموکراسییانە"** بەبنەما دەگرێت. هەروەها سەبارەت بەدەوڵەتە دەسەڵاتدارەکانی ناوچەکە، واتە ئێراق و تورکیا و ئێران و سوریا، ئومێد دەکات لەژێر ناوی ئاشتی و چارەسەری دیموکراسییانە دیالۆگ بەبنەما بگرن و پێشیبخەن، ئەو دانوستاندنانەی کە هەیە بەپرەنسیپ بێت و بەئاستێك بگات، کە لەم لایەنەوە ئامانجی بەدیهێنانی چارەسەری بێت. ڕوونکردنەوەیەکی بەرفراوانی ئەم هەڵوێستە ستراتیژییە سەبارەت بە ڕێبازی ئایدیۆلۆژی و پرۆگرامی نوێ و خەباتی ڕێکخراو بایەخداره، ئەم ڕوونکردنەوەیە لەبەشەکانی دیکەشدا زیاتر باس دەکەین. هەروەها بۆ ئەوەی چالاکبوونێکی کرداری بۆ ئەو قۆناخەی ڕەخنەدان بەدیبێت، ئەم ڕێکخستنە ستراتیژیە واتایەکی ژیانی هەیە. لەبەرئەوەی ئەم ڕێکخستنە ئەوە دەخاتەڕوو، تا چ ڕادەیەك PKK لەوەرچەرخاندا بەبڕیارە، واقیعییە و پێویستە سەرکەوتن بەدەست بێنی، هەربۆیە گرنگیەکی ژیانی هەیە.

هەروەها ئەم ڕێکخستنە نوێیە گونجاوترین زەمینە دەڕەخسێنێ بۆ ئەوەی بۆ دەوڵەتە دراوسێکان بسەلمێنن کە تا چ ڕادەیەك نیازیان پاکە، بۆ ئەوەی بەبێ دەستکاریکردنی سنوورەکان، لەنێو ڕۆحی یەکێتی دیموکراتییانە و پێوانەکانی، کێشەی کورد چارەسەربکەن. دەرفەت و هەلومەرجێکی ڕۆشنی وەها پێشکەش بە هەرچوار دەوڵەت دەکات، تاوەکو ئەوە نیشانبدەن "بەبێ دەستکاری کردن و تەنانەت لەسەر بنەمای بەهێزکردنی لەمیانەی یەکێتی تا چ ڕادەیەك بەبڕیارن و داخوازی چارەسەرکردنی کێشەی کوردیان هەیە. هەربۆیە سیستەمی نوێی بەرگری ڕەوا؛ واتا مێژووییەکەی مەزنە، لەجیاتی لەناوبردنی کوردان لەڕێگای ئاواکردنی ئابلوقەکانی خنکاندن، پردەکانی دۆستایەتی و برایەتی بونیاد دەنێ و دەرفەتی ئەوە دەڕەخسێنی شەرەفمەندانەترین ئاشتی بەدیبێت کە دەسکەوتی بۆ هەموو لایەك دەبێت. ئەم هەڵوێستەی لەسەربنەمای چارەسەری برایانە بانگەوازی بۆ تەواوی کوردان و عەرەب و عەجەم و تورکەکان دەکات، پێویستە وەکو

هەڵوێستێکی بەرپرسیارانە هەڵسەنگێنرێ. گەرەنتی ئەوە دەدات کە هەر لایەنێکی بەرەو چارەسەری بێت، ئەوا دەست لەچەك بەردەدات و یەکلایەنە بەکارهێنانی چەك دەوەستێنێ. هەر بەمجۆرە لەمیانەی رێنەدان بەڤۆناخێکی خوێناوی لەجۆری پێکدادانی عەرەب ــ ئیسرائیل کە لەرۆژهەلاتی ناوین بێتە ئاراوە، هەوڵدەدات بەرپرسیارێتی بالای خۆی نیشان بدات.

لەبەر تەواوی ئەم هۆکارانە چاوەڕوانی دەکرێت ئەم سیستەمەی بەرگری رەوا وەکو سەرچاوەیەکی هەڕەشە نەبینن بەڵکو لەدڵەوە وەکو گونجاوترین رێکخستن ببیینن لەپێناو چارەسەرکردنێکی برایانەی ئەو کێشەیەی پڕ لە ئێشە و قووڵاییەکی مێژوویی هەیە.

تاوەکو ئاشتی و چارەسەری دیموکراسییانە لەلایەن دەوڵەتە پەیوەندیدارەکان پەسند دەکرێ، لەمیانەی هەستێکی بەرزی بەرپرسیارێتی، لەم پێناوەدا بۆ گەیشتن بەپلەی هێزێك کە بەهەند وەردەگیرێ، هەموو جۆرە چالاکیەکی تەڤلیبوون، رەخنەدان، لۆژستیك، سەنگەر گرتن و ئامادەکاریەکانی سەرخان و ژێرخان، بۆ گونجاوترین چالاکی یەکینە و پاراستنی گەوهەری، بەشێوەیەکی سەرکەوتوو و فیداکارانە بەردەوام دەکات.

تاوەکو بەرگری رەوا ئاشتی و چارەسەری دیموکراسییانە دێنێتە ئاراوە، لەبواری چەندایەتی و چۆنایەتیەوە هێزێك دەکات بەپێویستی. هیچ ئاشتی و چارەسەریەکی دیموکراسییانە کە گەلێك یاخود هێزێك پاڵپشتی نەبێت بەسەرکەوتن ناگات، تەنانەت بەهەندیش نابینرێ. تەنیا لەمیانەی خاوەنداریێتی هێز و دیسپلین و کارگێڕیەك ئاشتی و چارەسەریەکی راستەقینە بەدیدێت. بۆ گەیشتن بەم رەوشەش خەباتی بوارە جیاکان، رێکخستنی یەکینەکان، پێگەگرتن، لۆژستیك و سیستەمی نهێنی هەموو جۆرە خەباتێك، رێکخستنێکی راست و بەجێی فەرماندارێتی، پێویستە. بۆ سەرکەوتنی تەواوی ئەم تێکۆشانەش پەیرەوکردنی پەروەردەیەکی بەهێز، ئاواکردنی زەمینەی ژیانێك کە پڕ لەرێز و خۆشەویستی هەڤاڵێتی بێت، خوڵقاندنی ژیانێکی ئازاد و بەدیهێنانی ئاشتی مەرجە، لەم پێناوەشدا پێویستە سەرەتا پێشبڕکێیەکی خوڵقکارانە لەنێو کەسێتیەکان سەفەربەر بکرێت، تەنیا جێبەجێکردنی ئەم کارانە بەشێوەیەکی سەرکەوتووانە بەرامبەر بەو خراپەکاری و تاوان و هەڵانەی تاکەکان تێی کەوتوون بهێننە ئاستێك کە تاك لێی ببوردرێت. لەمە بەدەر بۆ هیچ کەسێك رەوشی لێخۆشبوون نابێت، دەبێ بزانرێ کە لەدەوڵەتەوە تاوەکو ویژدانی خودی مرۆڤ، تاوەکو دوایی حیساب لەهەموو دەزگا و کەسێك دەخوازرێ، پێویستە وەکو دواترین و گرنگترین دەرفەت پەسند بکرێت بۆ جێبەجێکردنی پێویستیەکانی گرێدان بەیادی پیرۆزترین بەهاکان و شایستەی بن و ئەم ئەرکە بەسەرکەوتوویی جێبەجێ بکرێت.

ئـەم بابەتـەی پێویسـتی بـەڕوون کردنەوەیـەکی بـەرفراوان هەیـە، بـەهۆی گشـتگیرییەکەی پوختەیەکی وەها بەس دەبینم. جگە لەبەرگری ڕەوا کە هەڵوەستەی سەرەکی PKK سەبارەت بە چالاکییە، ئەوا بابەتێکی دیکەی گرنگ وەرچەرخان و نوێبوونەوەیە؛ ئەو مەسەلانەیە کە پێویستە بۆ سـەرکەوتنی پرۆگـرام و شـێوەگرتنی ئایـدیۆلۆژی، لـەنێو هەلومـەرج و زەمینـەی یاسـایی هـەر وڵاتێکی پەیوەندیداردا کامە جۆر و شێوەی خەبات بەبنەما بگیردرێت. پێویستە ئەم بابەتـە وەکو نزیکبوونەوەیەکی بەرتەسکی تەکتیکی نەبینرێ، بەڵکو وەکو بابەتێکی وەرچەرخان و دیاریکردنی ڕێبازی ستراتیژی تاوتوێ بکرێت و بۆ ئەوەی پراکتیزە بکرێت بەشێوەیەکی کارامـە و خوڵقکارانـە هەموو توانا و هەوڵێکی بۆ تەرخان بکرێت.

لەهەر چوار پارچەی کە کاریگەریەکی بەرفراوانی هەیە، دەبـێ PKK ی قۆنـاخی نـوێ وەکو پێویسـتیەکانی خـەبات و تێکۆشـانی پرۆگرامـی نـوێ لەچوارچـێوەیەکی یاسـایی و دیموکراسـی جموجۆڵ بکات، راسـتر بڵێین؛ پێویسـتە لـەژێر سـایەی شـێوە یاسایی و دیموکراسـیەکان قـەوارەی تایبەتی خۆی ئـاوا بکـات و بـەڕێوەیان ببـات، ئەمـەش بـەلانی کـەم هێنـدەی بابـەتی بـەرگری ڕەوا گـرنگ و بەبایەخـە. تەنانـەت سـەبارەت بەسـەرکەوتنی شـوێنگەی بـەرگری ڕەوا، بـەڕێوەبردن و سەرخستنی هەوڵە پێویستییەکانی وەرچەرخانی وڵاتەکان بۆ دەوڵەتی یاسا، دەکـات بەناچـارییەك. پێویست دەکات بەگوێرەی شوێنگەی واقیعی مێژوویی، کۆمەڵگا، کولتووری، سیاسـی و یاسـایی هـەر وڵاتێـك بەشـداری لەڕێکخسـتن و چـالاکی گونجـاو بکـات و پشـتگیری لـێ بکـات، ئـەم بابەتانـە وەکـو خەباتێکی سەرەکی ببینێ.

هیوادارم لەبەشی دوای ئەمەدا هەر وڵاتێك بـەجیا تـاوتوێ بکـەین، لەمیانـەی هەڵوەسـتەکردن سەبارەت بەڕێبازی سەرەکی باهەوڵبدەین ئەم بابەتە تەواو بکەین. شیمانەیەکی لاوازە کـە PKK بەناو و پرۆگرامی تایبەتی خۆی لەم وڵاتانە خەبات بکات. لەوانەیە ئەمە بۆ ئێراق بشێت. PKK بەناوی خۆی تەنیا لەدەرەوە وەکو ناوەنـدێکی سـنووردار دەتـوانێ بـەردەوام بێـت. تەنانـەت پێشـتر خـەباتێك بـەناوی **PKKی باشـوور** هـەبوو. بـۆ ئێـراقیش هەلومەرجـەکانی ڕۆڵـی یەکلاکـەرەوە دەبینن. بەڵام لـە تـەواوی وڵاتـەکانی دیکـە، تەنانـەت ئـەوروپاش، لـەجیاتی PKK، یـان پێویسـتە سەرلەنوێ ڕێکخستنی گونجاو ئاوا بکرێت، یاخود پشتگیریکردنی ئەوانـەی لـەباری دەبیـنن، دەکـات بەناچاریەك. پێویستە وەکو بابەتێکی ئاشکرا و بەبایەخ بزانرێ کە ئەو ڕێکخستنانەی ئاوا دەکرێن نـابێ بـەمجۆرە ببینرێـت کەشـێوەیەکی PKKن و بـەرگی خۆیـان گۆڕیـوە، یـاخود ڕێکخراوێکـی وابەستەی ئەون. پێویستە ئەمانە وەکو پارتی و هەرجۆرە ڕێکخراوێکی کۆمەڵگای مەدەنی ببینرێن کە سەربەخۆن، یاسایین، پرۆگرام و کاروباری ڕێکخستن و تێکۆشانیان هەیە. پێویسـتە جـەماوەر و

لایەنگرانی PKK هانبدرێن بۆ ئەوەی بەشێوەیەکی گونجاو لەم رێکخراوانەدا ئەرك بگرنە ئەستۆ. بەکارهێنانیان وەکو رێکخراوێکی پاشکۆ یاخود وەکو شێوەیەك کە بەرگی خۆی گۆڕیوە، زەمینەیەکی کراوە بۆ ئاژاوەچێتی دەرەخسێنێ، لەجیاتی سوود زیان بەچارەسەری دیموکراسییانە دەگەیەنێ. گرێدراو بەم هەڵوێستە سەرەکییە، پێویستە گرنگی بە بەرەی هاوبەش و رێککەوتن لەگەڵ تەواوی ئەو پارتی و رێکخراوانەی کۆمەڵگای مەدەنی بدرێت کە هەمان ئامانجی دیموکراسییانەیان هەیە. پێویستە نەکەونە نێو هەڵوێستێکی چەوتی بەمجۆرە کە ببێت بەبەڵگە بۆ بانگەشەکانی "فەرمان لە PKK وەردەگرن"، هەروەها ئاگادارکردنەوەی ئەمانەش بەبنەما دەگرێت کە دەکەونە نێو هەڵسوکەوتێکی بەمجۆرە. پێویستە بەشێوەیەکی بەرفراوان گفتوگۆ سەبارەت بەم بابەتانە بکرێت و بە پلانێکی هەمەلایەنی تێکۆشان گرێبدرێت و پیادە بکرێت، ئەمەش دەبێ وەکو راستترین رێگا و شێوازی ئەوە ببینرێت کە هەم وەرچەرخان هەم رەخنەدانێکی بەجێ لەبواری پراکتیکیدا واتادار بێت و دەبێ سەربخرێت. سەبارەت بەئەوروپاش گونجاوترین تێکۆشان و رێکخستن و شێوەی چالاکی هاوشێوەی ئەمە بایەخێکی مەزنی هەیە.

تەنیا کاتێك کە رۆحی هەڤاڵێتی و وەرچەرخانی کەسێتی و ئاکاری ژیانی قۆناخی نوێ شێوەی گرت و جیاوازیەکەی دەرکەوتەڕوو، ئەوا ئەو کاتە بڕیار لەسەر ئەوە دەدرێت کە لەدڵەوە رەخنەدان پەیڕەوکراوە و پێویستیەکانی لەبواری کرداریدا پراکتیزەکراوە. هەربۆیە کاتێك ئەم رێبازە ئایدیۆلۆژی و کرداریەی تاوەکو ئێستا هەوڵی دەست نیشانکردنی چوارچێوەکەی درا، لەکەسێتی هەڤالان، جیهانی هزر و رۆحیان و لەنیشاندانی ژیانی هاوبەش و ئاکاری ئیرادەی ئازاد رەنگی دایەوە، لەپەیوەست بوون بە بەها پیرۆزەکان و هەڵوێستەکانی خۆشەویستی و رێزگرتن رەنگی دایەوە و واتاداربوو، ئەو کاتە دەتوانرێ باس لەسەرکەوتنی ئەم رێبازە بکرێت.

وەکو دوا پارچەی بابەتە سەرەکیەکانی وەرچەرخان پشتگوێ نەخستنی پەروەردە و ئاواکردنی دامەزراوەکانی هونەر، وەرزش، تەکنیك و تەندروستی، گرنگ و بایەخدارە. کاتێك داهێنان و پەروەردەی جەستە و رۆح و هزر هەرسێکیان بەیەکەوە بەڕێوەچوو، ئەوکاتە بەداخوازی نموونەیی دەگات.

پێویستە سیستەمی **ئەکادیمیا** لەخەباتی پەروەردە پێشبخرێت. پێویستە بەرلەهەموو شتێك سیستەمی ئەکادیمی بوارەکانی هونەر، زمان، مێژوو فەلسەفە، ئیلاهیات، ئازادی ژن و راگەیاندن و بڵاوکردنەوە سەرلەنوێ بەشێوەیەك رێك بخرێت کە هێز بەبنەماکانی پرۆگرام و ئایدیۆلۆژیای قۆناخی نوێ ببەخشێت. هەروەها پێویستە لەمیانەی چوارچێوەی ئەکادیمیایەکی هاوشێوە هەڵوەستە سەبارەت بەپەروەردە سەربازی و سیاسیە سەرەکییەکان بکرێت.

لەمیانـەی ڕەچـاوکردنی ڕاسـتیەکانی جیهـان لـەبواری دیپلۆماسـی و ئەنتەرناسـیۆنالیزم، ئـەوا خوڵقاندنی کادیر و گەیشتن بەشێواز جێگای بایەخە.

وەکـو بابـەتێکی دیکـەی سـەرەکی، بـۆ پـەروەردەکردنی گـەل لـەبواری کولتووریـدا، سـەرلەنوێ ڕێکخستنەوەی دامەزراوەکانی ڕاگەیاندن ــ بڵاوکردنـەوە بـەگوێرەی ڕێبـاز و گەیانـدنی بەئاسـتێك بتـوانێ داواکاریـەکان جێبـەجێ بکـات، بابەتێکـە ڕۆژ بـەدوای ڕۆژ بایەخەکـەی زیـاتر دەبێـت. بەشێوەیەکی سەرەکی گەل لەڕێگای ئەم دەزگایانە فێری سیاسەتی دیموکراسییانە دەبێت. هەروەها تاکـە ئـامرازی پێداویسـتیەکانی هونـەر، هـەواڵ و شـرۆڤەکردن، کـە سـنووردارن، ئـەم دەزگایانـەن. هەربۆیە پێویستە لەئاستێکی بەرزدا کادیری پێویستی بۆ دابین بکرێ و چاودێری بکرێت. لەگەڵ ئەوەی درێژکردنەوەی ئەم بابەتانە بۆ ئەم خەباتە (بەرگرینامە) پێویست نابینم، بـەڵام ئاگـاداری ئەوەشم کە بەواتای دەوڵەمەندێتی و هەمەڕەنگی ژیان دێت و سنووردار ناکرێت.

یەکێك لـەو بابەتانـەی دەخـوازم لەکۆتاییـدا بیخەمـە سـەر ئەوانـەی تـر، پێویسـتی نیشـاندانی چەمکێکی ژیان و بەڕێوەبەرایەتییە. چ لەناوەوە بێـت یـاخود لـەدەرەوە، کـە هەڕەشـە ناکاتـە سـەر ژیـان. لەمیانـەی خۆشەویسـتی و بەیەکـەوە ژیـان هەڵوێسـت بەرامبـەر خـاوەنی هـەر بۆچـوون و هەڵوێسـتێ نیشـان دەدات، جیاوازیـەکان وەکـو دەوڵەمەنـدێتی و سەرچاوەی وەرچـەرخان دەبـێنێ، لەمیانەی فشار و دەسـەڵاتەوە هەڵسوکەوت و جموجۆڵ ناکـات، بـەڵکو زەمینەیـەك بـۆ قەڵـەمبازی ئازادانە و جموجۆڵی توانستە سروشتیەکان دەڕەخسێنی. پێویستە ئەو هێز و توانسـتەتان هـەبێت؛ جگــە لەڕەوشــی بــەرگری ناچــاری و ڕەوا، تەنانــەت هەڵوەســتە دوژمنکارانــەکانیش لــەجیاتی لەنێوبردن، لەمیانەی گۆڕینی بـۆ دۆسـتایەتی بـەلاوەی بنـێن. بـەڵام ئەوانـەی خائینانـە، لەشوێنی هەسـتیار و ژیـانی نامەردانـە و لەپشـتەوە هـەوڵی خەنجەرلێـدان دەدەن، دەبـێ ئـەم دەرفەتـەیان پێنەدرێت؛ کاتێك سووربوون لەسەر ئەم کارەیـان ئـەوا مسۆگەر پێویسـتە لـەکاتی خۆیـدا زوو یـان درەنگ وەڵامی شایستە و پێویستیان بدرێتەوە. ئازادی بۆ ئەو کـەس و سەرچاوە و هەڵسوکەوت و هەڵوێسـتانە نییـە کـە دوژمنایـەتی دەخـوڵقێنن و بـەردەوام خراپـەکاری و ئاژاوەچـێتی و زۆرداری دەکەن و نایێنەوە سەرڕێ. ئەگـەر ڕێگایـان پێبـدرێت، بـەواتای خیانـەتکردن لـەئازادی دێـت. نـابێ لەبیربکەین کە بێئامانترین دوژمنایـەتیش کاتێـك واتـای پێبـدرێت دەتـوانرێ کۆتـایی پێبهێنرێـت. بەڵام سەرباری ئەوەی هیچ واتایەکی نییە، بەڵام بـەردەوام ئەوانـەی ئـیش و کاریـان خـراپ کـردن، ئاژاوەچـێتی، لـەناوبردنی مـاددی و مەعنەوییـە، بەتامــەزرۆیی ئـەم کـارە ئـەنجام دەدەن، ئــەوا بەلاوەنانیان دەبێ وەکو ئەرکێکی مرۆڤایەتی ببینرێ و سەر بخرێ، ئەمـەش پێویسـتییەکی ژیـانی مافی مرۆڤانەی کۆمەڵگا و مرۆڤە.

کاتێك PKK بەرەو کۆنگرەی هەشتەمی ئاسایی دەچێت، لەچوارچێوەی بەرگرینامەشدا بێت بەهۆی گرنگییە مێژووییەکەیان هەوڵمدا سەبارەت بەم بابەتانە بەشداری بکەم. تاوەکو دوایی دەتوانن گفتوگۆ سەبارەت بە بۆچوون و پێشنیازەکانم بکەن و رەخنەی بکەن. تەنانەت ئەوانەی ئەڵتەرناتیڤی واتادار و سەرکەوتووانەتریان هەیە ئەوا رەخنە ئەنجامگیرەکانیان من دڵتەنگ ناکات، بەپێچەوانەوە دڵشادم دەکات. هەموو کاتێك فورساییم خستە سەر ئەوەی کە هەرگووتە و هەڵسوکەوتێکم پەروەردەکارانە بێت. ئەگەر بڵێم بەهەوەس خۆم سەپاند و خواستم خۆم بژێنم، ئەوا گەورەترین ناهەقی لەخۆم دەکەم. پێویست بوو کاتێکی زیاتر بۆ گەنجان، منداڵان، ژنان و پیران تەرخان بکەم؛ دەبووایە بەگوێرەی تایبەتمەندێتیەکانیان نزیکیان ببومایەوە. لەم بوارەدا خۆم قەرزار و شەرمەزار دەبینم.

لەهەڵوەستەکردن بەرامبەر ژنان تاڕادەیەك خواستم بەرەو پێشەوە بڕۆم. هەوڵمدا دوو مەسەلە بڕووخێنم کە بەدرێژایی مێژوو بووەتە کۆنکرێت و تایبەتمەندێتیەك دەرخەمە ڕوو. خواستم بەبێ ڕێزگرتن لەدەمامکە ئایینی و ئاکاریەکان راستینەی رەگەزییان ئاشکرا بکەم کە خۆشیان دەرکیان پێنەدەکرد و وەکو رەگەزی چەوساوەی کۆنترین و قووڵترین جیابوونەوەی چینایەتی، ئەم رەوشەیان وەکو قەدەرێك دەبینی، خواستم ئەمە وەکو ئاکارێکی ئازاد بخەمەڕوو کە نابێ لە رەسەنایەتی و ئازادی رەگەزی خۆیان دوور و دوودڵ بن، بەپێچەوانەی ئەمەش نابێ رەگەزی خۆیان وەکو کاڵایەك بەکار بێنن. بەڵام لەلایەن چەندین ژن و پیاوی ناوخۆ یان دەرەوە بێت، هەوڵیاندا ئەم فیداکاریە مەزنە دژی من بەکاربێنن. لەمە نەدەترسام.

سەرنەکەوتنی ژنی ئازاد و ژیانی ئازاد بەردەوام وەکو کەموکوڕیەکی مەزنم بینی و بەرامبەر بەم رەوشە رق ئەستوور بووم. بەڵام تاوەکو ئەم تەمەنە شکست نەهێنانم بەرامبەر ئەم بابەتە، بۆ ئێوە و بەتایبەتیش ئەو ژنانەی کە لەدڵەوە خاوەن بانگەشەی ئازادین و بەهێزن، هەڵسەنگاندنی وەکو توانست و میراسێك، بەتواناکاریەکی مەزنم لەقەڵەمدا. هەندێ جار پێشنیازێکی **عەزیز پاول** بەبیرمدا دێت. وەکو بژاری خۆم ئاماژەی پێناکەم، باوەڕدەکەم گووتەکەی بەم واتایە دێت: "ئاستەمە وەکو من بەتەنیا، بەبێ ژن بتوانن بژین؛ دەشێ وەکو ژن و مێردێك بەیەکەوە بژین کە لەجیاتی زیان، سوودی بۆ تێکۆشان هەبێت". ئەمە تەنیا بەبیرهێنانەوەیە کە لەم گووتەیەشدا دیارە کەسێتیەکی رەسەن بووە. بەڵام دەبێ ئەوە لەبیر نەکرێت کە لەپەیوەندیەکاندا لەسەر بنەمای دەسەڵات و هێز و تواناکاری پەنابردنە بەر سەپاندن و فشار، پەیوەندی لەگەڵ ئەخلاقی کۆیلایەتیەوە هەیە. گووتەی "بژاری رەگەز جێی گفتوگۆ نییە" کە لەرۆژگاری ئەمرۆمان بۆتە مۆدە، هەرچەندە گوزارشت لەهەڵوەستەیەکی نزیك بەئازادی بکات؛ بەڵام ئاشکرایە کە بواری

مێژوویی، کۆمەڵایەتی، سیاسی، کولتووری، ئایینی و ئاکاری ئەم بابەتە زۆر بەرفراوانە و پێویستی بەچارەسەریەکی بنەڕەتی هەیە.

بەڕێزەوە پێشوازیم لەدامەزراندنی پارتی ژنی ئازاد PJA کرد. ئەمە لەدیارکردنی چارەنووسی خۆیان بەشێوەیەکی ئازادانە هەنگاوێکی مێژووییە، دەشێ لەئاشکراکردنی ناکۆکیەکان و چارەسەرکردنیان ڕۆڵی ئامرازێکی سەرەکی ببینێت. بەڵام لەمیانەی تێڕوانینێکی ئەفسانەزانی، ئایینی، فەلسەفی و زانستی بەرفراوان شیکردنەوەی کێشە لەنێو تەواوی ڕەهەندە مێژوویی و هەنووکەییەکان، لەم چوارچێوەیەشدا دیارکردنی ڕێبازێکی شێوەگرتنی ئایدیۆلۆژی، بەرنامەڕێژی، ڕێکخستن و چالاکی و پراکتیزەکردنی، جێگای بایەخە. ئاواکردنی **ئەکادیمیای ئازادی** پێویستە و لەجێگای خۆیدایە. دەشێ تێکۆشانەکانی وەقفی ئازاد و پراکتیزەبوونیان لەناو هەموو جۆرە ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنی، لەبەدیهێنانی ناسنامە و ژیانی ئازاد ڕۆڵێکی مەزن ببینێ. بەشێوەیەکی گشتی بینینی ڕۆڵی پێشەنگایەتی لە پێکهێنانی کۆمەڵگای دیموکراسییانە، پێویستییەکی پێکهاتەی واقیعیانە و بەڵگەی وەرچەرخانیانە. لەداهاتوودا هەوڵدەدەم لەمیانەی هەڵوەستە لەبوارەکانی ئەدەبی و فەلسەفیدا بەشداری خۆم سەبارەت بەم بابەتە بکەم. بەڵام ناوەڕۆك پێشکەشکراوە. هەروەکو لەهەڤاڵێتی و ژیانی ئازاد و ئایینی خوداوەندی ژن و ئەوانەی ڕێزیان بەرامبەر ئەشق هەیە و شەهیدە بەهادارەکانماندا سەلمێنراوە کە ئەم گەوهەرە نەمرە؛ بەم بۆنەشەوە دەخوازم هیوا و ئومێدەکانم دیاری بکەم کە، تۆڵەی خۆی لەژنی گەندەڵ و پیاوی باڵادەست و قێزەون کردۆتەوە و تاوەکو گەیشتن بەسەرکەوتن درێژەی پێدەدات و سەرکەوتن بەدەست دێنن.

لەو باوەڕەدام کە ئەم هەڵسەنگاندنانە هێز بەگفتوگۆکانی کۆنگرە دەبەخشێ، تەنانەت ئەگەر بەرلە کۆنفرانسەکانیش پێیان بگات دیسان هەمان هێز بەکۆنفرانسەکان دەبەخشێ. ئومێد و باوەڕی خۆم دیار دەکەم کە لە ناو تا دەگاتە گەوهەر، بەگوێرەی هەمئاهەنگی ڕەنگەکانی سروشت، بەخوڵقکارترین شێوە گفتوگۆ لەسەر هەر بابەتێك دەکەن، دەتوانن بەبڕیار و پێکهاتەیەك بگەن کە بەباشترین شێوە توانای پراکتیزەکردنی هەبێ و خاوەنی بەهایەکی هەمیشەیی بێت.

وەکو دوا گووتە دەخوازم ئاماژە بەوە بکەم، ئازادی و شەرەفتان چی بەپێویست ببینێ، لەگەیشتن بەو بڕیارە ئازادن. هەروەکو چۆن دەبێ بڕیاری شەڕێکی بێ ئامان بێت، دەشێ بڕیاری ئاشتیش بێت. بەڵام باوەڕیم هەیە کە ڕاستترین هەڵوێست نیشاندەدەن، ئەوە ئەنجام دەدەن کە لەبەرژەوەندی ڕەهای تەواوی مرۆڤایەتی و مافەکانمان دایە؛ لەگەڵ سووربونتان لەسەر ئاشتییەکی شەرەفمەندانە و ئازاد، تاوەکو دوایی بەرامبەر هێرشەکانی هێزە لەناوبەرەکان لەنێو ئامادە باشیدا

دەبن، لەکوێوە و کامە هێز بن، خاوەنی هێز و بڕیارێکی شەڕی ئەوتۆن لە پەلامارەکانیان و هاتنیان پەشیمانیان دەکەنەوە. لەدوای ئەمە هەموو شتێك هەڵوێستی " بەڵێنمان، دەبێتە کردارمان" یەکلای دەکاتەوە کە زۆر جار دووبارەتان دەکردەوە. هەروەها ئاماژە بەوە دەکەم کە هەموو شتێك ناچارتان دەکات ئەم گووتەیە واتادار بێت و پراکتیزە بکرێت، وەکو پێداویستییەکی بەبڕیاربوونتان، ئەوا جێبەجێکردنی هەموو ئامادەکاریەك مەرجە، پێویستە خافڵبوون و زیانی نابەجێ وەکو قەدەرێك بەلاوە بنێن.

دەخوازم تاکە تکایەك بکەم و ئەم بابەتە دابخەم؛ داوادەکەم هەموو هەوڵێکی رێکخستنی و چالاکی خۆتان بەگوێرەی من، بەتایبەتیش بەگوێرەی هەلومەرجەکانی دیلێتیم پێودانگ نەکەن؛ بەڵکو ئەوەی سەرەکیترە تەندروستی و شەرەف و رەوشی سەرکەوتنی ئێوەیە، هیوادارم ئەمە بەبناخە بگرن. پیلانگێڕەکان خواستیان ژیانی من بەرامبەرتان بەکاربێنن. لەمێژە تواناکاری مردنێکی قارەمانانە لەدەستم دەرهێنراوە. خرابوومە نێو ژیانێکی بەهەژمەت. تەواوی نەفرەتلێکراوەکانی مێژوو منیان لەخاچدا، بۆ بەختەوەری ئێوە، تەنانەت بەئاستەمترین و زەحمەتترین شێوەش بێت، تاوەکو ئەمڕۆ مانەوەی من لەژیان گرنگ بوو. هەروەکو چۆن تاڕادەیەکی مەزن راستیەکان ئاشکرابوون، لەو باوەڕەدام بەرەوشی بڕیار و چالاکیەکی راست گەیشتوون. منداڵ نین؛ هەڵوێستی راست و ئەو هێزەتان کە توانای بەدیهێنانی سەرکەوتنی هەیە، تەنیا بۆ خۆتان و گەل بەکاری بێنن. ئەگەر بتوانن، هەندێ شت بۆ مرۆڤایەتیش بکەن. بەڵام تەندروستی و شەرەف و سەرکەوتنتان، پێش هەموو شتێك بۆ خۆتان پێویستە. ئێوە و گەل فیداکاریەکی مەزنتان لەپێناومدا کرد، باوەڕ دەکەم ئەمە بەسە. منیش ئیتر دەخوازم لەدڵەڕاوکێ رزگارم بێت و کەمێك گوێڕایەڵی خۆم بکەم.

بەڵام زۆر باش ئاگاداری ئەو مەسەلەیەم و سەرەنجی دەدەم: لۆژیکی پیلانگێڕی، بەشێوەیەکی سەرەکی لەناوبردنی من بوو، تەنانەت ئەگەر لەناویشم نەبات، تەواوی ئەوانەی تادوایی پەیوەستدارن؛ گەلە دڵسۆزەکەمان، دۆستان لەسەرووی هەمووشیان ئێوە لەنێو ببات، ئەوانەی دەمێننەوەش پارچەیان بکات و بەگژیەکتریان بێنێ، بەمجۆرەش بەشێوەی لەنێوبردنی جەستەیی و مەعنەوی کۆتایی بەقەوارەی رێکخستنتان بێنێ. هەروەکو بەشێوەیەکی ئاشکرا لەتێخستنی ئەم سیستەمە رووڕەشەدا دەردەکەوێت، ئەوا دژ بەگەلی تورکیش نەهامەتییەکی هاوشێوە کرابوو بەئامانج. تەواوی لێکدانەوەی پیلانگێڕان، بەلایەنی ئەوە بوو لەمیانەی شێوەیەکی پووچی بەرخودان، رۆڵەکانی گەل و گەلان دژ بەیەك بەکار بێنن. لەیۆنانی نەفرەت لێکراو کە بەدوای تۆڵەی مێژوویيدا بوو، تادەگاتە ئەو تورکانەی لایەنگری "لەسێدارەدان" بوون، تەواوی ئەو

هێزانەی دەیانخواست زیاتر تورکیا بەخۆیانەوە وابەستە بکەن لەمیانەی ئالۆزیەك کە بەهۆی مەسەلەی من دەهاتە ئاراوە، چاوەڕوانی و هیوای بەرژەوەندیخوازیان هەبوو. تاوەکو مردن بەرخودانم بکردایە، چوارچوار لەیستۆکەکەیان سەردەکەوت؛ هەوڵی ژیان بدەم، دەیانگوت "تەسلیم بوو". ئەمە ئەو دووڕیانە پڕ لەئێش و هەژمەتەکە بوو. قەبەنەبوونی کاردانەوەم و ئارامیم، کاتێك هێشتا لەناو فرۆکەدا بووم بەرگرینامەی برایەتی هێنا ئاراوە. ئەم هەڵوێستە لەمن زیاتر بۆ ئێوە شانسێکی مەزنە. بەڵام نازانم چۆن کۆتایی پێدێت.

کۆششێکی زۆرم دا بۆ ئەوەی مردنم تەنیا بەخۆمەوە سنووردار بێت. بەڵام مردنێکی چاوەڕواننەکراوی من یاخود ئەنجامێکی کە بەگوێرەی خۆیان پێودانگیان کردووە، تاکو ئێستا لەنێوبردنی ئێوە و گەلی لەرۆژەڤدا هێشتۆتەوە. دیسان بۆ ئەوەی بەمجۆرە نەبێت هەوڵ و کۆشش دەکەم. بەڵام هەروەکو بڵێی سبەینێ مەرگێکی بەمجۆرە روودەدات، پێویستە لەنێو هەموو جۆرە ئامادە باشیەك دابن، ئەمەش تەنیا بۆ ئێوە نییە، بۆتەواوی گەلە وڵاتپارێزەکەمان و دۆستان پێویستە، هەربۆیە گوتبووم، وەکو دیاری پێشکەشکردنی من بەتورکیا بۆمبایەکی لەوەی هێرۆشیما مەترسیدارترە. هەروەکو بڵێی سبەینێ رۆژی ئافات دێت، هەمووتان، هەرکەسێك لەنێو ئامادەکاری دابێت، ئەمەش بۆ شەرەف و سەرکەوتن مەرجە. هەروەها دیسان ئومێدی خۆم بۆ ئەوە دیاردەکەم کە ئاشتی و برایەتی و چارەسەری دیموکراسییانە سەردەکەوێت، لەگەڵ باوەڕی بەوەی کە لەپراکتیکی خۆتاندا ئەمە دەسەلمێنن، لەمیانەی رێز و خۆشەویستی هەڤاڵێتیەوە کە لەپێش هەموو شتێکەوە دێت، سڵاو لەهەمووتان دەکەم، هیوای سەرکەوتنی بەردەوامتان بۆ دەخوازم.

٥- بەرەو چارەسەری کێشەی کورد

ئەگەر دیاردەیەکی کۆمەڵگا لەنێو کێشەیەکدا دەژی کە ریشەکەی بۆ سەدان ساڵ پێشتر درێژ دەبێتەوە و بەچارەسەریەك ناگات کە بەگوێرەی سەردەمی خۆی ئاسایی دەبینرێت، ئەوا لەنێو هەلومەرجە بابەتی و خودیەکانی ناوخۆ و دەرەوەدا گەڕان بەدوای کەموکوڕیەکان واقیعی نابێت. هەر کێشەیەك هەلومەرجی بابەتی خۆی هەیە، بەڵام ئەم فاکتەرانە تادوایی رۆڵی کۆسپ نانەوەیان لەپێش چارەسەری نەدیوە. تەنانەت، هەرچەندە هەلومەرجە بابەتیەکان کامڵ و لەبار بێت، بەڵام بەتەنیا چارەسەری بەدیناهێنێت. تەنانەت لەنێو خراپترین هەلومەرجیشدا، لەهەموو کاتێکدا دەشێ لەلایەکیەوە تواناکاری چارەسەری بەدەست بهێنرێ. هەروەها بەشێوەیەکی بەرتەسك گرێدانی بێچارەیی بەناتەواوی هەلومەرجە خودیەکان، واقیعی نابێت. ئەگەر بگوترێ خوێنێکی کەمی لەپێناو رژێنرا یاخود ئاستی وشیاری رێکخستنی لاوازە، نابێ بەفاکتەرێکی یەکلاکردن و

روونکردنـەوە. هـەروەها هـەموو شـتێکیش بخرێتـە ئەسـتۆی هەڵـە و کەموکورِیـەکانی سـتراتیژی و تەکتیکەکانی سیاسی و سەربازی، لەوانەیە بەهەڵەداچوون بێت. لەشێوازی نزیکبوون لەچارەسەری و ئاستی واقیعیبوون و توانای پـەیرِەوکردنی، بـەدوای هۆکـاری سـەرەکی بێچـارەیی بگـەرِێین، ئـەوا هەڵسەنگاندنێکی راستترە.

یـەکێتی سـۆڤیەت هێزێکـی زەبـەلاح بـوو. لەلایـەنی سـەربازی و سیاسـیەوە هـیچ تێـك نەشـکا. هێرشـی هێزێکـی دەرەکـی یـاخود یـاخیبوونی نـاوخۆییش لەئارادانـەبوو، بـەڵام هەڵوەشـایەوە. لەگرێدان بەئامانجی خۆیدا ژێرکەوت. هۆکارەکەی سادەیە: ئاستی ئازادی تاکی سۆسیالیست و ئاستی دیموکراسـییانەی کۆمـەڵگا، لـەدەرەوەی راسـتینەی سۆسیالیسـتی بـوو. وەڵامنەدانـەوەی راسـتینەی مرۆڤی ئازاد، بـەرەو بێچارەیی بـردووە. دەتـوانرێ هـەمان هۆکـار بـۆ رووخـانی فاشـیزم بەرامبـەر کێشـەکان، بگوترێـت. چارەسـەرکردنی کێشـە هونەرێکـە. لـەم پێناوەشـدا نزیکبوونـەوەی زانسـتی مەرجە، بەڵام بەتەنیا تێر ناکات. پێویستە لەگەڵ ئەمەدا هونەرەکەشی بزانرێت. کلیلێك هـەموو دەرگاکان ناکاتەوە. بەڵام هەموو کلیلەکان هاوشێوەن. بە تەنیا لێکچوون، بـۆ کردنـەوە تێـر ناکـات. تەنیا کاتێك کونی گونجاو بدۆزنـەوە و کلیلەکـەی تـێ بخـەن، دەتـوانن دەرگـای داخـراو بکەنـەوە؛ ئەگەرنا بڵێی دەرگاکان بەهیچ کلیلێك ناکرێنەوە، نزیکبوونەوەیەکی واقیعی نییە.

بۆ چارەسەرکردنی کێشەی کورد، نەخوێنێکی کەم رژێنـرا، نەژمارەیـەکی کـەمی رێکخسـتنیش ئـاوا کـران. نـاتوانرێ بگـوترێ " ئـەو دیبلۆماسـی و شـەرِەی کـراوە کـەم بـوو". نـاتوانرێ ئـەو بەهانەیەش پێشبخرێت کە کێشەکە لەلایـەنی بابـەتی کامـڵ نـەبوو. رەوشـی پارچـەیی کوردسـتان، تەنیا هەلومەرجی نەرێنی پێکناهێنێ بەڵکو دەشێ هەلومەرجی ئـەرێنیش پێکبـێنێ؛ بـەڵام کاتێـك تەماشای ئاستی چارەسەریش بکەین دەبینین سانتیمەترێکیش بەرەو پێشەوە نەچووە. بـۆ نموونـە رووداوەکـانی ئـەم دە سـاڵەی دوایـی باشـووری کوردسـتان، نـە بـە لاوازی هەلومەرجـە بابەتیـەکان، نەبەکەمی یارمەتی دەرەوە، نەبەلاوازی ئاستی وشیاری و رێکخستن، روونندەکرێتەوە. بەپێچەوانەوە هـەموو هەلومـەرجێك کامـڵ و لـەبارە، بـەڵام بـەهیچ جۆرێـك بـەرەو چارەسـەری ناچـن. هۆکـاری سەرەکی ئەمە هەڵوێستی بێ رێزییە بەرامبـەر بـە راسـتی، تەنانـەت بەئەنقەسـت کۆسـپ دەخەنـە پـێش سـانایيترین رێگاکـانی چارەسـەری؛ ئـەو هێزانـەی پێویسـتە بـبن بـەهێزی چارەسـەری، بەسـووربونەوە، کۆسـپ دەخەنــە پـێش راسـتینە و رێگاکـانی چارەسـەری. هـەر کێشـەیەکی پێگەیشتبێت، رێگایەکی ماقووڵی چارەسەری خۆی هەیە. بەڵام ئـەوەی بـەر لـە هـەموو شـتێك لـەم پێناوەدا پێویستە، بەقووڵایی دەرك بەراستینەکان بکرێت و تەنانەت سنووردارترین تواناکاریەکانی

چارەسەریش بەهەند بگیردرێت و بەعینادەوە ئیرادە و سەبر نیشان بدرێت. تاکە فاکتەرێك کە بۆ چارسەرەکردنی کێشەی کورد لەئارادا نییە، ئەمەیە.

بێگومان هۆکاری مێژوویی، کۆمەڵایەتی و سیاسی سەرچاوەی ئەم هەڵوێستانە پێکدێنن. ئەو فاکتەرانەی بناخەی هەر هەڵوێستێك پێکدێنێ، دەتوانرێ بەدرێژی باس بکرێت. سەبارەت بە بابەتی چارەسەری کە هەلومەرجە واقیعیەکان دەرفەتی پێدەدەن، لەئەنجامدا دێت پشت بەجددیەت و بەبڕیاربوون دەبەستێت. لەوانەیە ئەمە وەکو دوو وشەی سادە ببینرێ. بەڵام کاتێك ئەمانە نەبوون، ئەوا چارەسەری لەسەر سینییەکی زێڕینیش پێشکەش بکرێت، ئەوا بۆ ئەو کەسانەی جددیەت و برِیاریان نییە هیچ واتایەك نابەخشێت. واقیعیبوون و جددیەت و بەبڕیاربوون لەچارەسەریدا؛ رۆڵی ئەو کلیلە دەبینێ کە قوفڵە یەکلاکەرەوەکە دەکاتەوە. ئەگەر بڵێین هەر " ئۆتۆنۆمییەکی بەدڵی خۆمان یاخود وەکو پێداویستیەکی مافی چارەی خۆنووسینی نەتەوەکان دەوڵەتێکی وەها دەخوازم" ئەوا بژارە ماقووڵەکەی پێشتان نابینن؛ هەربۆیە دەرفەتە بێ ژمارەکانی چارەسەری لەدەستدەدەن. ئەوەی تاڕادەیەك لەکێشەی کورد روویداوە ئەم لۆژیکە و خواردیتنەیە.

نابێ پرەنسیپەکان و سیاسەتی واقیعی تێکەڵ بەیەکتر بکرێن. هەروەکو بڵێی بۆ ئەوەی وەکو خاوەن پرەنسیپ بمێنێتەوە سیاسەتی واقیعیانە ناکرێت، یاخود بەپێچەوانەوە لەژێرناوی سیاسەتی واقیعی دەست لە پرەنسیپ بەردەدرێت! ئەو مەیلانەی بە لارێدا چوون و نەخۆشی لۆژیکی ناو دەبرێن، ئەوانەن کە ئەم دووڕیانەیان تێپەڕنەکردووە. رۆڵێکی مەزنی ئەم دووڕیانە لەڕەوشی بێچارەیی کێشەی کورد هەیە. ئەو هەڵوێستانەی کە لەژێر ناوی پرەنسیپ **دۆگماتیزم** و لەژێرناوی سیاسەتی واقیعیانە **خۆبەدەستەوەدان** لەگەڵ خۆی دێنێ، هەروەها بەرپرسیارێتی ئەوەشی دەکەوێتە ئەستۆ کە کێشەکەی خستۆتە نێو رەوشێکی نەخۆشیدا. هەروەکو دەزانرێ فرە رەنگی لەژیاندا زاڵە. ئەوەی بخوازێ دەتوانێ رەنگی خۆی بخولقێنێ. بۆ ئەوەی رەنگی چارەسەری بۆ کێشەی کۆمەڵگاش بدۆزرێتەوە، بەر لە هەموو شتێك ئەوانەی جگە لەرەش و سپی شتێکی دیکە نابینن پێویستە لەکوێرایەتی بینینی رەنگەکان رزگاریان بێت. خۆمان لەم راستینەیە دانابڕێنین. ئێمەش کەوتینە نێو هەمان هەڵەوە. گرنگ ئەوەیە بزانی لە هەڵە رزگارت بێت.

کاتێك هەوڵدەدەین دەرك بەقۆناخەکەی چارەسەری کێشەی کورد بکەین کە لەقۆناخی داهاتوودا بەچڕی هەنگاوی بۆ دەنێین، پێویستە تەواوی ئەو بابەتانەی سەبارەت بەرێچکە و شێواز بەرچاوان بگرین. هەروەکو مەزەندە دەکرێ، چارەسەری لەمیانەی ئەنجامدانی رێککەوتن یاخود لەسایەی هەڵوێستی بەخشندەیی دەوڵەت بەدینایەت. واقیعی کورد دەرفەت بەو شێوازانەی

چارەسەری نادات. بەڵام کاتێك بەمجۆرە نەبێت، بێچارەیی وەکو قەدەرێك نابینرێ؛ بەپێچەوانەوە، ئەم رەوشە ئەوە دەخاتەڕوو، پێویستە بۆ چارەسەری لەشێوەی دیکە بگەڕێین.

ئەزموونەکانی ئەم ٢٠٠ ساڵەی دوایی ئاشکرای کردووە کە کێشەی کورد لەرێگای نزیکبوونەوەکانی نەتەوەپەرستی بۆرژوازی و ئۆتۆنۆمیخوازی دەرەبەگایەتی چارەسەر نابێت. واقیعی نەتەوە ـ دەوڵەتە دراوسێکان، دەرفەت بەم مۆدێلە نادەن؛ ئەم مۆدێلە رێگا لەپێش ئەوە دەکاتەوە لەژێر ئابلۆقە و لەنێو دیوارێکی گۆشەگیریدا هەڕەشەی خنکانی لێ بکرێت. ئەو بێچارەییە و ئەنجامانەی هەڵوێستە نەتەوە پەرستیەکانی ئیسرائیل ـ عەرەب رێگای لەپێش ئاواڵا کردووە بەرچاوانە.

ئەم مۆدێلەی پاشماوەی سەدەی نۆزدەهەمە و سۆسیالیزمی بونیادنراو بەرگێکی نوێی پێداوە، بەرپرسیارە بەرامبەر پێشخستنی لۆژیکی رەش ــ سپی. لەڕاستیدا سیستەمی دیموکراسییانەی رۆژئاوا کە لەمیانەی بەهایەکی مەزن پێی گەیشت، کلیلی چارەسەرکردنی تەواوی کێشەکانی کۆمەڵگای دابین کردووە. رۆژئاوا سەرەتا تەواوی ناکۆکیە مێژووییەکانی خۆی چارەسەر کرد؛ ئێستاکە جیهان فێر دەکات. ناتوانین بڵێین: سیستەمی دیموکراسی، رۆژهەڵاتی ناوینی لەخۆوە گرتووە. بەڵام ئەمە راستینەیەکە ئەم سیستەمە زیاتر لەدەرگاکەی دەدات. جگە لەسیستەمی دیموکراسییانە، رێگایەکی دیکەی چارەسەری کێشە زەبەلاحەکانی کۆمەڵگا دیارنییە. لەمیانەی دەرئەنجامەکانی باڵابوونی بەرچاوی سیستەمی دیموکراسییانە دەردەکەوێ کە وەکو لەبارترین رێگایە و لەرێگای کەمترین زیانەوە قازانج بۆ هەموو لایەنێك بەدەست دێنی و رۆژبەدوای رۆژ بەهاکەی زیاتر دەبێ. لەگەڵ ئەوەی ئەو سنوورە سیاسیانەی لەئارادان وەکو پێدراوێك پەسند دەکات، مافی تەواوی ئەو دەوروبەر و گروپ و کولتوورانە بەدیدێنێ کە خاوەن کێشەن. دەرفەتی ئەوە دەدات بەپێی تێپەڕبوونی کات و لەمیانەی پەرەسەندن و ئاراستەیەکی یەکسانی و ئازادی، هەر دیاردەیەك لەرێگای ئیرادەی خۆیەوە پەرەبستێنێ و پێشکەوتنەکانی شایستەی خۆی بخوڵقێنێ. بەردەوام ناچاری پەروەردە و رێکخستن و هەڵبژاردن و خۆباڵاوتنیان دەکات، لەمیانەی سیاسەتی دیموکراسییانەوە بۆ دەوڵەت و یاساکانی دەگوازێتەوە. کۆمەڵگاکانی رۆژئاوا سەبارەت بەباڵابوونی خۆیان تەنیا قەرزاری پێشکەوتنە زانستی و تەکنۆلۆژیەکان نیین، لەمانە زیاتر، سیستەمی دیموکراسییانە ئەم باڵابوونەی خوڵقاندووە. ئەوانەی لەدیموکراسی دەترسن، ئەوانەی دەڵێن سەرەتا ئابووری، دوایی دیموکراسی، لەڕاستیدا گالیسکە دەخەنە پێش ئەسپ! دیموکراسی راستەقینە، بۆ هەڵسانە سەرپێی ئابووریە دواکەوتووەکان، مەرجێکی لەپێشینەیە، لەژێر سایەی ئەم راستینەیە کە بەشێوەیەکی زانستیانە سەلمێنراوە و خاوەنەکانیان **خەڵاتی نۆبل** یان

وەرگرتووە، ئەوا لەتەواوی رۆژهەلاتی ناوین، بەپەلەش بۆ کێشەی کورد، لەنێو سیستەمی دیموکراسییانەدا گەڕان بەدوای چارەسەری، تەنیا یەکێك لەڕێگا گونجاوەکان نییە، لەهەمانکاتدا لەنێو ئەم هەلومەرجانەی لەئارادایە لەبارترین رێگای چارەسەرییە. دووربوونی نەتەوە ـ دەوڵەتە دەسەلاتدارەکان لەدیموکراسی، نابێ وەکو کۆسپێك یاخود وەکو ئامرازێکی لاڕێبوون ببینرێ.

هەروەکو لە بەشەکانی پێشتریشدا روونکرایەوە، خودی کێشەی کورد ئەم دەوڵەتانە ناچار دەکات بەرەو دیموکراتیزەبوون هەنگاو بهاوێژن. چونکە ئەو بێچارەیی و قەیرانە قووڵانەی تێیدا دەژین، سیستەمی دیموکراسییانە بۆ ئەوانیش دەکات بەتاکە بژاری راست. هەربۆیە رووبەڕوو بوونەوەی شارستانییەتی دیموکراسی هاوچەرخ و پێکهاتە بەقەیرانەکانی رۆژهەلاتی ناوین، بەتایبەتیش سەبارەت بەکێشەی کورد، پەڕینەوە بۆ سیستەمی دیموکراسییانەی گەیاندۆتە ئاستێك بەبێ ئەو نابێت. (لەبەرئەوەی ئەم بابەتە لەبەشە پەیوەندیدارەکاندا بەڕادەی پێویست روونکرایەوە، پێویستی دووبارەکردنەوەی نابینم). هەروەکو چۆن لەمێژوودا شارستانییەت لەنموونەی سۆمەر لەدایك بوو، ئەوا لەرۆژهەلاتی ناویندا و لەمیانەی ناوەرۆکێکی نوێ لەدایکبوونی سەردەمی شارستانییەتی دیموکراسییانە دەکاتە ناچاریەك. جارێکی دیکە قەدەر رۆڵی **کلیلی** شارستانییەتی دیموکراسییانە دەداتە دەستی کوردان، کە شێوەیەکی شارستانییەتە، پێکهاتە بێ واتاکانی چینایەتی تێدا بەلاوەنراوە. کوردان تەنیا بەوە ناوەستن کێشە قورسەکانی خۆیان چارەسەر بکەن، لەهەمانکاتدا شانسی ئەوەش بەگەلە دراوسێکان دەدەن، لەنێو چوارچێوەی سیستەمی دیموکراسییانەدا بەیەکەوە هاوبەشێتی لەشەرەفی برایەتی و یەکێتیەکی ئازادانەی راستەقینە بکەن. کلیلی زێڕینی ئەو ئازادیە راستەقینەیە و ئاشتی و خۆشگوزەرانی پێشکەش دەکات، کە بەدرێژایی مێژوو گەلانی ناوچەکە تامەزرۆی بوون. نابێ ئەم هەڵوەستەیە وەك خەیاڵێك ببینن. بەڵکو دەبێ وەکو پێویستییەکی واقیعیبوون و گەیشتن بەسەردەم و رێگای راستی دابینکردنی هەموو پێداویستیەکان ببینرێ؛ بەرپرسیارێتی و بایەخ پێدان و بە عینادەوە ئەنجامدانی ئەرکەکان؛ پێویستە وەکو پێداویستیەکی خاوەن دەرکەوتن لەئەرکە مێژووییەکان ببینرێ.

لەژێر سایەی ئەم چوارچێوە گشتییە سەبارەت بەچارەسەرکردنی کێشەی کورد ئەنجامدرا، باهەوڵبدەین لە ئاستی بیرۆکەدا بابەتە سەرەکییەکانی سەبارەت بەشێوەکانی ئەگەری چارەسەری هەر وڵات و دەوڵەتێك دابنێین کە کورد تێیدا دەژیت.

١ ـ کێشەی کورد لە تورکیا و چارەسەری دیموکراسییانە

لەلۆژیکی ئاوابوون و پێشکەوتنی پەیوەندییەکانی تورك ـ کورددا گەڕان بەدوای هۆکارەکانی ئاستەمبوونی کێشەی کورد و ڕێگای چارەسەریەکەی، ڕاستترین پێڕەوە. چارەسەری بەخۆی ئەنجامێکە. کاتێك لەمیانەی هێڵە گشتییەکان سەرچاوەی مێژوویی و چۆنیەتی پەرەسەندنی ئەو دیاردانە خرایەڕوو کە بۆ سەرکەوتن پشتی پێبەستووە، دەتوانین باس لە پیادەکردنی ڕێچکەی زانستیانە بکەین. لەبەرئەوەی لەبەشە پەیوەستدارەکان بەدرێژی تاوتوێکرا تەنیا بەپوختی بۆ بەبیرهێنانەوە ئاماژە بە هەندێ تایبەتمەندێتی ڕێبازەکەی دەکەین.

أ ــ قۆناخی میرنشینی دەرەبەگایەتی و سوڵتانەکان: لە ئەم قۆناخەی بەکۆچی سولتانە مەزنەکانی سەلجوقی و هۆزەکانی ئۆغوز دەستیپێکردووە؛ لەپێکدادان زیاتر لەمیانەی ڕێککەوتنەوە بەڕێوەچووە. بەرامبەر بە ئیمپراتۆریەتی بێزەنتی، ڕێککەوتنی باوی ئیسلامیەت بەبناخە وەرگیراوە. ڕێزیان لەمافەکانی یەکتری گرتووە، میرنشینەکانی کورد و تورك دانیان بەهەبوونی یەکدی ناوە. لەچەندین شەڕدا، لەسەرووی هەمووشیان شەڕی **مەلازگرت**، ڕێککەوتنیان ڕۆڵێکی سەرەکی لە بەدەستهێنانی ئەنجامدا هەبووە. لەکاتێکدا پادشایەتی و هۆزە تورکەکان لەبواری سیاسی و سەربازی بەهێزبوون، کوردەکان لەلایەنی ئابووری، کولتووری و کۆمەڵایەتی باڵاتر بوون. کولتووری کوردان زیاتر کاریگەری دەکات. کێشەی کە لەئارادان، سەرچاوەی خۆی لەو ململانێیانە دەگرێت کە لەم قۆناخەدا لەنێوان میرنشینەکاندا هەبوون و لەپێناو کاریگەری و دەسەڵاتی زیاتر بوو. پێکدادانەکان لایەنێکی ئەتنیکی و قەومی ئەوتۆی نییە بەئەنقەست بێت. ئەم پێکدادانانە وەکو کێشمەکێشی موڵکایەتی و سیاسی و سەربازی نێوان چینە دەسەڵاتدارەکان تێپەڕ دەبێت. هەربۆیە لەم قۆناخەدا لەپەیوەندی تورك ـ کورددا گەڕان بەدوای کێشەی ئەتنیکی و قەومی، هێندە واتادار نییە.

لەسەردەمی سوڵتانە عوسمانیەکاندا پەیوەندیەکان دەکەونە نێو سیستەمێك و ستاتۆیەك بەدەست دێنن. ئەم ستاتۆیە تا سەدەی نۆزدەهەم بەردەوام دەبێت؛ کە بەشێوەیەکی سەرەکی میرنشینە کوردیەکان لەکاروباری ناوخۆ سەربەست دەهێڵێ، دان بەو حکومەتانەیان دادەنێت کە سیستەمەکەی بنەماڵێتییە و لە باوکەوە بۆ کوڕ دەمێنێتەوە. لەنێو بونیادی ئیمپراتۆریەت و چینە دەسەڵاتدارەکاندا، دەشێ ئەمە وەکو پێشکەوتووترین ستاتۆ ببینرێ. لەزۆر لە فەرمانەکانی سوڵتانەکاندا بە ئاشکرا دیارە کە ئەم پەیوەندیانەیان لەئاستی ستراتیژیدا هەڵسەنگاندووە. بەتایبەتیش زاراوەکانی هەرێمی کوردستان، حکومەتی کوردستان، میرنشینی کوردستان، کە بەخۆیان ئاوایانکردبوو، پەیوەندی لەگەڵ کوردان مۆرکی فەرمی لێدرا، ئەمە بەواتایەك جیاکاری لەخۆوە دەگرێت. ڕۆڵی ئەو جوگرافیایەی کوردەکان وەکو خێڵ و قەوم تێیدا نیشتەجێ ببوون،

هەروەها ئەو رۆڵە ستراتیژیەی سەبارەت بە دەسەڵاتداریّتی رۆژهەڵاتی ناوین هەیانبوو، وەکو هۆکاری سەرەکی ئەم رەوشە لەقەڵەم دەدریّت. تاوەکو لەگەڵ میرنشینە کوردیەکان ریّکنەکەون، ناتوانن بەرامبەر بەدەرەبەگەکانی ئیّران و عەرەبستان ببنە خاوەن شویّنگەیەکی بالاّ. سوڵتانە تورکەکان بەقووڵایی دەرکیان بەم راستینەیە کردبوو. میرنشینە کوردەکانیش لەمیانەی کەڵك وەرگرتن لەم پێویستیە ستراتیژیە، بەهێزترین ئۆتۆنۆمیەکانی ئیمپراتۆریەتیان ئاواکردووە. ئۆتۆنۆمیخوازی کوردان، ستاتۆی قۆناخی دەرەبەگایەتییە، هەروەکو ریّگایەکی چارەسەرییە.

لەسەرەتای سەدەی نۆزدەهەمەوە، لەگەڵ کاریگەربوونی داگیرکاری ئەوروپا لەرۆژهەڵاتی ناوین، ئەم ستاتۆیەی پەیوەندی کورد ـ تورك دەهەژیّ. دەوڵەتە سەرمایەداریە داگیرکەرەکان لەسەرووی هەمووشیانەوە ئینگلتەرا، لەو سیاسەتانەی کە لە رۆژهەڵاتی ناوین سەبارەت بە خاوەنداریکردن لە کەمایەتییە مەسیحیەکان و پاراستنی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بەرامبەر بەپەلهاویّشتنی روسەکان، مەیلێکی مەترسیدار لەشێوەی گۆشەگیرکردنی کوردان و بەکارهێنانیان وەکو قۆزێك، پێشدەکەویّت. ئەم مەیلە، وەکو کردارێکی پراکتیزەکردنی سیاسەتی پەرتکە ـــ زاڵبەی ئینگلتەرا کە هیچ بنەمایەکی ئەخلاقی نییە، رۆڵێکی زۆر مەترسیدار دەبینیّ. لەپێناو کاریگەریەکی زیاتر، یاریکردن لەگەڵ هەموو هێزەکان، هۆکاری راستەقینەی کوشتارەکانە. ئەو ئاشتیەی کوردان ـــ عوسمانیەکان کە سەدان ساڵ بەردەوام دەبێت، تێکدەچێت. قۆناخی شەڕ و یەکترخواردنی قەومەکان دەستپێدەکات. ئەو نەتەوەپەرستییەی لەسەربنەمای داگیرکاری سەرمایەداری پێشدەکەویّت، وەکو قۆناخی پارچەبوون و ململانیّ جێگای خۆی لەناو مێژوودا دەگریّت. پێویستە لەپەیوەندیەکانی کورد ـ تورك دا ئەم قۆناخە وەکو قۆناخی سەرهەڵدان و پێشکەوتنی کێشەکان بەبناخە بگرین.

ب ـ قۆناخی نەتەوەپەرستی، یاخیبوون و قڕکردن: ئەو قۆناخەی کە داگیرکاری سەرمایەداری ریّگای لەپێش کردەوە، قۆناخێکە کە کێشەی کورد بە واتا هاوچەرخەکەی سەریهەڵدا و پەرەیسەند. ئەو لۆژیکەی لەژێر ئەمەدا شاراوەیە؛ بۆئەوەی کەمایەتیە مەسیحیەکان بەخۆیانەوە گرێبدەن کوردان وەکو درندەیەك بەکاردێنن، لەهەمانکاتدا بۆ ئەوەی بەرێوەبەرایەتی تورکەکان، دواتریش ئێران و عەرەبەکان زیاتر بەخۆیانەوە گرێبدەن، پشت بەو یاخیبوونانەی کوردان دەبەستن کە بەخۆیان ئاگرەکەی خۆشدەکەن. هەوڵدەدریّ کوردان وەکو بابەتێکی تاقیکردنەوە و ئامرازێکی وروژاندن بەکار بێنن. هیچ نیازی ئەوەیان نییە لەمیانەی رۆڵێکی شارستانییانە هەڵوەستە بکەن. ئینگلتەرا سەرکێشی ئەم سیاسەتە دەکات. دەوڵەتە سەرمایەدارە داگیرکارەکانی دیکەش ئەم سیاسەتەیان بەبنەما وەرگرت و درێژەیان پێدا. ئەو سیاسەتەی سەرمایەداری ئیمپریالیستی سەبارەت بەکورد کە تا ئەمڕۆش بەردەوامە، ریّگای لەپێش ئەوە کردەوە تەواوی

گەلانی رۆژهەلاتی ناوین، بەتایبەتیش گەلی کورد لەناو دژوارترین قۆناخدا بژین. نەتەوەپەرستی بۆرژوازی کە پارچەیەکی جیانەکراوەی ئەم سیاسەتەیە، بەهۆی چاوگەکەی، لەبەرئەوەی پشت بەئامانجی **پەرتکە ــ زاڵبە** دەبەستێ، رۆڵێکی نەرێنی بینیوە؛ لەکاتێکدا لەئەوروپا رۆڵێکی ئایدیۆلۆژی بنەڕەتی لەئاواکردنی بازاڕ و زمان و کولتوور و دەوڵەتی نەتەوەییدا بینی، لەڕۆژهەلاتی ناوین بووە ئامرازی یەکتر قڕکردنی گەلان. لەکاتێکدا رۆڵێکی سەرەکی بینی لەپەرتەوازە بوونی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی، ئەوا رێگای لەپێش ئەوەش کردەوە کە مۆزائیکی رۆژهەلاتی ناوین پارچە ببێت، گەلان تەنیا بمێنن، تەنانەت هەروەکو لەنموونەی عەرەبەکان و کوردان دەبینرێ رێگای لەپێش ئەوە کردۆتەوە بۆ زۆر پارچەی جیاجیا پارچە ببن و بەسانایی ببن بەنێچیر. هەروەها قوولکردنەوەی ئەم پارچەبوونە لەلایەن نەتەوەپەرستی ئەتنیکی تەسك و نەتەوەپەرستی خۆجێیی کەدواتر بەهێز بوو، ئەم پارچەبوونانەش وەکو بەردەوامی سیاسەتی **پەرتکە و زاڵبە** درێژەی بەرۆڵی خۆی داوە.

نەتەوەپەرستێتی تورك، وەکو کاردانەوەیەك بەرامبەر هەڵوەشانەوەی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی، لەسەرووی ئەو نەتەوەپەرستیانە دێت کە زوو لەناوچەکەدا شێوەیان گرت. ئەم نەتەوەپەرستیەی بەنامیق کەمال دەستپێکرد و ئەگەر بەشێوەیەکی سنووردداریش بێت بەئامانجی **مەشرووتیەت** لەمیانەی گەوهەرێکی پێشکەوتووخوازی پەرەیسەند وەکو عوسمانیگەرایی نوێ ناوبرا، لەمیانەی کۆمەڵەی ئیتحاد و تەرەقی وەکو پان تورکێتی، لەلایەن سوڵتان عەبدولحەمیدیش وەکو پان ئیسلامیەت ناوبراوە، بەمجۆرە کراون بەزاراوە. رژێمی **مەشرووتیەت** وەکو دەسکەوتێکی ئەم نەتەوەپەرستیە دێتە ئاراوە. ئەم نەتەوەپەرستیە لەگەوهەری دیموکراسییانە بێبەشە. لەسەرەتا داکۆکیکردن لەسەر ئازادی و برایەتی، دواتر جێگای خۆی بۆ دیکتاتۆریەت و نەژادپەرستی بەجێهێشت. کاتێك لەمیانەی ئەم سیاسەتەوە کەوتنە ناو شەڕی یەکەمی جیهانیەوە بەپارچەبوونی ئیمپراتۆریەت ئەنجامگیر بوو.

نەتەوەپەرستێتی "مستەفا کەمال"ی قۆناخی کۆمار، جیاوازترە، نەژادپەرست نییە؛ تەواوی شارستانییەتەکانی ئەنادۆڵ بۆ خۆی وەکو سەرچاوەیەك دەبینێ و رێزیان لێدەگرێت. بۆئەوەی ورە و وشیاری نەتەوەیی گەلی تورك بەرزبکاتەوە کە لەلایەن عوسمانیەکان بچووك کرابۆوە دروشمی " **ئەوەی بڵێ من تورکم بەختەوەرە"** بەکارهێنا. لێرەدا ئەوەی بەئامانج کراوە لایەنێکی نەژادپەرستی نییە، بەڵکو بەنەتەوەبوونی گەلی تورکە کە بەدرێژایی چەرخەکانی ناوین لەلایەن سوڵتانەکانەوە بەنەزانی و بچووك دەبینرا. ئەو جیاوازیەی نێوان نەتەوەپەرستی مستەفا کەمال و ئەو نەتەوەپەرستییە نەژادپەرستییەی کەدواتر پێشخرا، گرنگە.

سەرباری ئەوەی نەتەوەپەرستی ــ نەژادپەرستی قۆناخی کۆمار، نەتەوەپەرستی ئیتحاد و تەرەقی بەبنەما وەردەگرت، بەڵام لەو دواکەوتووترە. ئەو نەتەوەپەرستیەی دوای شەستەکان بەرامبەر بە زیادبوونی قەیرانی ئابووری، کۆچی گوندەکان بۆ شار و هەڵکشانی چەپ، بەرەو سیاسیبوون هەنگاوی هاوێشت و لەمیانەی **ئولکە ئۆجاغلاری** و MHP گوزارشتیان لێکرا، لەڕۆژگاری ئەمڕۆمان بووە بەرەوتێکی ناو دەسەڵات؛ ڕۆڵێکی گرنگی لەپاکتاوکردنی چەپدا بینیوە. ناکۆکبوونی لەگەڵ هاوچەرخێتی مستەفا کەمال، دیموکراتیزەنەبوونی و درێژەدانی بەدەسەڵاتێکی فاشیستی، لەمیانەی بناخە نەژادپەرستیەکەیەوە ڕۆڵی کۆسپ و ئاستەمکردنی دەبینی. لەگەڵ ئەوەی نەتەوەپەرستی مستەفا کەمال، لەسەرووشیانەوە CHP، هەوڵی نوێبوونەوەیان دەبینرێ، تاوەکو ئێستا قەڵەمبازی چاوەڕوانکراوی ئەنجام نەداوە. چارەنووسی نەتەوەپەرستی مستەفا کەمال، گرێدراوی ئەنجامدانی ئەو قەڵەمبازەیە بەئاقاری دیموکراتیزەبووندا.

عوسمانیگەرایی کلاسیکی لەمیانەی دەوڵەتێك بەشێوەی سەنتێزی تورك ـــ ئیسلام خواستوویەتی نوێبوونەوە ئەنجام بدات. ئەو ڕەوتەی پشت بە هەڵکشانی سیاسیانەی ئیسلام دەبەستێ، زیاتر وەکو مەیلی **لیبرالی** بۆرژوازیەتی ئەنادۆڵ شێوە وەردەگرێت. ئەم مەیلە کە لەتورکێتی زیاتر، جەخت لەسەر ئیسلامیەت دەکات، هەوڵدەدات هێز لەمەیلە ئیسلامیەکانی ئێران و عەرەبەکان وەربگرێت، لەم قۆناخانەی دواییدا زیاتر هەوڵ دەدات وەکو پارتیە دیموکراسیە مەسیحیەکانی ئەوروپا پێشبکەوێت.

بەرەی کلاسیکی دەسەڵات کە وەکو بۆرژوازیەکانی تورکیا لە CHP جیابوونەوە و بانگەشەی لیبرالیزمیان دەکرد؛ دوا ئەزموونەکانی پارتی دیموکراسی، پارتی عەدالەت AP، پارتی نیشتمانی دایك ANAP ، کەوتۆتە نێو قۆناخی پەرتەوازەبوون. ئەم بەرەیە، نموونەیەکی بەبڕیار و سەقامگیری دیموکراسی پێشکەش نەکردووە. ئەوەی هەرە زێدە لەڕۆژگاری ئەمڕۆماندا هەوڵی بۆ دەدەن، کۆششەکانی خولڤاندنی بەرەی ناوەندی پارتی دیموکراتە. هەم ناوەندی راستڕەو، هەم ناوەندی چەپڕەو لەمیانەی جەختکردنە سەر دیموکراسی و مافی مرۆڤ، هەوڵ دەدەن ئەم بۆشاییە پڕبکەنەوە.

ئەو قەیرانە هەمەلایەنەی تورکیا لەئاستی جیهاندا تێیکەوتووە، بێچارەیی و بنبەستبوونی ئەو نەتەوەپەرستیەش نیشاندەدات کە مۆری خۆی لەم سەدەیەی دوایی تورکیا داوە. لەگەڵ ئەوەی ڕۆڵی نەتەوەپەرستی مستەفا کەماڵ لەئاواکردنی کۆماردا مسۆگەرە، بەڵام ئەنجامنەدانی گۆڕانکاری و پێشکەوتنی دیموکراسییانە بناخەی ئەم بێچارەییەیە. هەمان نەخۆشی بێچارەیی لەسەرتاسەری ڕۆژهەڵاتی ناوین لەئارادایە. ئەوروپا کاتێك ئەو نەتەوەپەرستیە شۆڤێنیەی لەمێژوودا ژێرخاك

کرد کە لەرێگای فاشیزمی هیتلەردا گەیشتە لوتکە، ئەوا پێشکەوتووترین قۆناخی نەتەوایەتی دەستپێکرد. هەروەها بەرزکردنەوەی ئاڵای دیموکراسی ئەو مەیلە سەرەکیەیە کە مۆری خۆی لەنیوەی دووەمی سەدەی بیستەم داوە. ئەگەر بە رادەیەکی سنوورداریش بێت مستەفا کەمال سوودی لەقۆناخی پێشکەوتووخوازی نەتەوەپەرستی ئەوروپا بینیوە. لەم لایەنەدا هاوچەرخە. بەڵام دوای شەڕی دووەمی جیهانی هاوچەرخێتی وەکو **شارستانییەتی دیموکراسییانە** پێناسەکرا، بەڕێوەبەرایەتیەکانی تورك لەناوەڕۆکدا دەرکیان بەم پێشکەوتنانەی شارستانییەت نەکرد؛ تەنانەت ئەگەر دەرکیان پێ کردبێت، لەبەرژەوەندی خۆیاندا نەبینی و باوەڕییان پێ نەهێنا. زیاتر بەڕێوەبردنی کۆماریان لەژێر سایەی بەڕێوەبەرایەتیەکی ئۆلیگارشیانە بەگوێرەی بەرژەوەندی خۆیان بینی. دیموکراسی هاوچەرخیان وەکو هەڕەشەیەك بۆ سەر بەرژەوەندیەکانی خۆیان لەقەڵەمدا. ئەمەش بەواتای دابڕانی کۆمار لەشارستانییەتی هاوچەرخ دێت.

ئەم راستینەیە بناخەی قەیرانی ئابووری پێکدێنێ. تەواوی وڵاتەکانی ئەوروپا لەدوای شەڕی دووەمی جیهانیەوە لەمیانەی سیستەمی دیموکراسییانەدا بەئاستی رۆژگاری ئەمڕۆمان گەیشتوون، بەردەوام تورکیا دووری دیموکراتیزەبوون وەستا؛ تەنانەت وای مەزەندە کرد لەمیانەی خۆشاردنەوە لەژێر سایەی دیماگۆژیەتی دیموکراسییانە دەتوانێ قەڵەمباز بکات. لەکاتێکدا وایدەزانی لەرێگای فێڵبازی گوندێتی و خۆنیشاندانی بەنوژەنی هەموو کەسێکی خەڵەتاندووە، بەڵام تازە بەتازە دەرك بەوە دەکات کە تورکیا سەری خۆی بە بەردا کێشاوە. ئاشکرایە کە چینی بەڕێوەبەرایەتی نیوەی دووەمی سەدەی بیستەم هەروەکو چۆن لەگەوهەری خۆیدا لەبانگەشەی هاوچەرخی کۆمار تێنەگەیشت، لەهەمانکاتدا میراسە سنووردارەکەشی بەخراپی بەکارهێناوە. کاردانەوەی سوپاش بەرامبەر بەمە، لەمیانەی چاودێری کردنی بەردەوامی توێژی سیاسەتمەداران و چوار کودەتای گرنگ بووە. کە بەشێوەی رێگرتنە لەپێش لەرێلادانی کۆمار. بەڵام لەبەرئەوەی ئەم کودەتایانە پشتیان بە بەرنامەیەکی بەبایەخ نەدەبەست و زیاتر لەسەربنەمای پێوانە کلاسیکیەکان پاراستنی کۆماریان بەبناخە دەگرت، کاریگەریەکەیان لەپێکوتەکردن لەجێگای خۆیان بەولاوە تێپەڕی نەکردووە؛ رێگای لەپێش ئەوە کردۆتەوە کۆمار زیاتر لەناوخۆیدا دابخرێت و بەرەو رەوشی موحافەزەکاری بچێت. ئەوەی لەکۆتاییەکانی سەدەی بیستەم لەئارادایە تەنیا تەنگەژەیەکی ئابووری نییە، بەڵکو لەهەموو بوارەکانی ئابووری، کولتووری، کۆمەڵایەتی و سیاسی قەیرانێکی گشتگیریە. هەنگاوێکی لەپێشتری ئەم رەوشە، نەهامەتیە و هەڵئاوسانی دارایی (**التضخم المالي**) بالآیە ئەگەر جەخت لەسەر پیادەکردنی کۆن بکرێت، روودانی ئەم رەوشەش دەبێتە ناچاری.

ئەوەی رێگای بەوەداوە مەودا لەنێوان تورکیا و شارستانییەتی دیموکراسی هاوچەرخ ببێتەوە، جولانەوەکانی دژە دیموکراسی نەتەوەپەرستی پاشڤەرۆ و بەرێوەبەرایەتی ئۆلیگارشیانەیە. لەرۆژگاری ئەمرۆماندا تورکیا لەشێوەی قورسترین و درێژخایەنترین قەیرانی مێژووی، لەنێو دەرئەنجامەکانی ئەو ناکۆکیانەدا دەژیت. کاتێك تایبەتمەندێتی زاڵبوون و داخراوبوونی رژێم رێگا بەوە نادات دەستێوەردان لەمیانەی هەلومەرجەکانی ناوخۆ رووبدات، هەروەکو زۆر نموونەی لەمێژوودا بینراوە، ئەم دەستێوەردانە لەدەرەوە چاوەڕوان دەکرێت. IMF و یەکێتی ئەورووپا لەدوو کەناڵەوە هەوڵی ئەنجامدانی ئەم دەستێوەردانە دەدەن. بەڵام ترسی باوی دەوڵەت و پێکهاتەی داخراوی بەرامبەر بەڤەبوونی دیموکراسییانە، کۆسپ دەخاتە پێش سەرکەوتنی دەستێوەردانی دەرەوە. هەربۆیە کاتێك تواناکاریەکانی چارەسەری ناوخۆ و دەرەوە ئاستەنگ دەکرێت، ئەوا بەردەوام قەیران، تەقینەوەیەکی کۆمەڵایەتی لەرۆژەڤدا دەهێڵێتەوە. لەکاتێکدا بەشێوەیەکی گشتی نەتەوەپەرستی تورك لەنێو قووڵترین بنبەستبووندایە، نەتەوەپەرستی ــ شۆڤێنی تورك کە دەخوازێ لەرێی فاشیزمەوە دەرەتانێك (**منفذ**) بدۆزرێتەوە، رووبەڕووی سەختترین دیوارەکانی هەلومەرجی ناوخۆ و دەرەکی دەبێتەوە. کاتێك فاشیزم کۆڵەکەیەکی پتەو بۆ هەڵکشان و دەسەڵات نادۆزێتەوە هار دەبێت و لەمیانەی لەدەستدانی هێز ئابلۆقە دراوە. تەواوی هەلومەرجە ناوخۆیی و دەرەکیەکان دووڕیانێك دەخاتە پێش هەردوو نەتەوەپەرستی، یان وەرچەرخان یان پاشەکشێ. سوپا بەقووڵاییەوە دەرك بەوە دەکات کە لەرێگای کودەتای باو شتێکی ئەوتۆ ئەنجام نادرێت. هەروەها بەهۆی رێککەوتنەکانی دەرەوە هەلومەرجەکانی ناوخۆ ئەگەری ئەوە لەئارادا نابینرێ کە سوپا لەپێناو پەیرەوکردنی پرۆگرامێکی بەرفراوانی ریفۆرم، بەتەواوی دەسەڵات بگرێتە دەست. تەنیا ئەگەر کۆمار دووچاری هەرەشەی پەرتەوازەبوون بێت، ئەوا دەستێوەردانێکی ئاشکرای سوپا دەکرێتە جێگای باس. تەنانەت هەروەکو دەبینرێ سوپا لەرێگای رۆڵی کاریگەری MGK (ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیی) وە چاودێری و کۆنترۆڵی بەردەوامی خۆی دەکات.

لەنێو ئەم هەلومەرجانەدا تورکیا گفتوگۆ سەبارەت بەقووڵترین کێشەکانی وەرچەرخان و گۆڕانکاری دەکات. لەرێگای رۆڵی ناوبژیوانی و گواستنەوەی ئامرازەکانی راگەیاندن، گفتوگۆ رۆژانە تاوەکو گۆشە هەرە دوورەکانی رەنگدەداتەوە. ئەم گفتوگۆیانە، بەگفتوگۆی بەرلە مەشروتیەتی رۆشنبیرە بیروکراتەکان و پێهەلگرتنە دیموکراسیخوازەکانی ناو CHP ناچێت کە دوای شەڕی دووەمی جیهانی ئەنجامیاندا. ئەمە گفتوگۆیەکە، تەنانەت گفتوگۆی راستڕەوی ــ چەپڕەوی تورکیای سالانی حەفتاکانیشی تێپەڕکردووە. ئەم قۆناخە کەسیستەمی سۆسیۆ ــ ئابووری پێی

گەیشتووە، بنبەستبوونی سیستەمی سیاسی، ئەو شێوەیەی کێشەی کورد پێی گەیشتووە و ئەو ناتەباییەی لەگەڵ جیهانی دەرەوە لەئارادایە، رۆڵێکی سەرەکی لەمەدا دەبینن. وەکو رابردوو کەس باوەڕی بەوە ناکات لەمیانەی هەندێ تەگبیری ئاسایی لەهەق تەنگژە و قەیران دەردەکەون. هەر تەگبیرێکی چارەسەری کە یەکلایەنە پێشبخرێت، لە قورسکردنی قەیران و کێشەکان بەولاوە هیچ واتایەکی دیکەی نییە. ئەم رەوشەش ئەمە نیشان دەدات کە رەوشی نەخۆشیەکە بەڕاستی دەستنیشان نەکراوە.

تورکیا لەمیانەی ئایدیۆلۆژیای نەتەوەپەرستیدا بەدوا قۆناخی گەیشتووە. لەڕێگای ئەم ئایدیۆلۆژیایەوە کێشەکان چارەسەر ناکرێت، ئاستەمتر دەبێت. تەواوی ئەو راستییانەی لەڕۆژهەڵاتی ناوین لەئارادان ئەمە دەسەلمێنن. قەیرانی تورکیا، رەوشێکی گشتی هەلومەرجی ئیمپریالیزمیش نیشاندەدات. لێکچوونی رەوشی تورکیا لەگەڵ رەوشی ئەرژەنتین، بەرازیل، ئەندەنوسیا سەرچاوەی خۆی لەڕەوشی گشتی دەگرێت.

ئەگەر لەنزیکەوە تەماشای نموونەی تورکیا بکرێت دەتوانرێ ئەمانە بگوترێ: ئابووری سەرمایەداری لەڕێگای ئەو سیستەمەی لەئارادایە زیاتر پێشناکەوێت، بەپێچەوانەوە دوادەکەوێت. قۆناخی دامەزرانی کۆمار، قۆناخی بەدیهێنانی توانستی سەرمایەداری یە بەدەستی دەوڵەت و یارمەتیدان و خوڵقاندنی بۆرژوازیەتە تازەکەیە لەناو بیروکراسیدا. بەمجۆرە بناخەی سەرمایەداری دانرا. ساڵانی پەنجاکان قۆناخی پێشخستن و بڵاوکردنەوەی سەرمایەداری بووە. سەرمایەداری کشتوکاڵی لادێکان و سەرمایەداری پیشەسازی شار، لەم قۆناخەدا هەڵمەتیان ئەنجامدا. لەپاڵ سەرمایەداری بیروکرات، قۆناخی سەرمایەی تایبەتیش دەستیپێکرد. سەرمایەداری بازرگانی ــ پیشەسازی دەردەکەوێتە پێش. لەدوای ١٩٨٠ هەڵمەتی سەرمایەی دارایی دەستیپێکرد. لەمیانەی **جێگیربوونی سەرمایەی ناوخۆ** و قەبوون بەرەو دەرەوە لەڕێگای پیشەسازی، هەڵمەتێکی دیکە ئەنجامدرا. سەرمایەداری تورکیا لەڕێگای تەواوی ئەم هەنگاوانە، گەیشتە قۆناخێکی دیار. لەنێو هەلومەرجەکانی ئابووری پێشنەکەوتووی جیهانی سێیەمدا، بەشوێنگەیەك گەیشت بتوانێ پێشبڕکێ لەگەڵ ئەوروپا بکات. کەموکوڕیەکەی ئاوا نەکردنی سیستەمی سیاسی ئەم ئابووریەیە. لەمەدا بەدوودڵی هەڵسوکەوتی کرد. کۆسپی سەرەکی سەبارەت بەم بابەتەش کێشەی کوردە.

ئەگەر بەشێوەیەکی گرێدراو بەمێژووی نزیکی، کێشەی کورد تاوتوێ بکەین، ئەوا دەبینین کە، لەقۆناخی دامەزرانی کۆماریشدا رووبەڕووی رەوشێکی هاوشێوە دەبینەوە. کاتێك کۆمار بوو بەسیستەم کوردانی لەبیرکرد. بەڵام هەموو کاتێك هەستی بەترسەکەی کردووە، بەمجۆرە لەچارەسەریەکی وەها دوورکەوتۆتەوە کە کوردان لەگەڵ سیستەم رێك دەکات.

هــەروەکو بانگەشــەی بــۆ دەکرێــت، یاخیبوونــەکانی کــوردان، یاخیبوونێــك نــین کــە لەســەربنەمایەکی جوداخــوازی بــن. یاخیبوونــەکانی کــوردان کــە بەدرێــژایی ســەدەی نۆزدەهــەم بــەردەوام بــوو، لــەپێناو جیابوونــەوە لەسیســتەم نــەبوو، لەبەرئــەوەی لەسیســتەم بــەدەرنران، هەڵگیرســان. ئــەو مەرکەزیەتــەی زیــاد ببــوو جێگــای بــەکوردان نــەدەدا. هــەروەکو چــۆن کــوردان ئۆتۆنۆمییــە بەرفراوانــەکانی جارانیــان لەدەســتدا، لەهەمانکاتــدا دەیــانبینی لەسیســتەمی نــوێی مەرکەزیدا جێگایــان نییــە. شانبەشــانی ئــەوەی دەوڵەتــە گــەورەکان هەنــدێ جــار بــۆ ئــەوەی زیــاتر تورکیــا بەخۆیانــەوە گرێبــدەن هەنــدێ ڕووداویــان وروژانــدووە، بــەڵام هــیچ کاتێــك بــەئامانجی جودابوونەوە هاوکاری ئــەم یاخبوونانــەیان نــەکردووە. لەدامەزرانــدنی کۆمــاردا ئــەم ڕەوشــە زیــاتر ئاشکرابووە. کوردان تەنیا ئۆتۆنۆمییەکانیان لەدەست نەدا، خۆیـان ڕووبــەڕووی نکوڵیــەك بینیــەوە کە نکوڵی لەتەواوی هەبوونیان دەکات. بێگومان ئەو دەوڵەتانەی بەرژەوەندییان هەبوو، لەسەرووی هەمووشیانەوە ئینگلیزەکان، بــەمجۆرە کــەڵکیان لــەو یاخیبوونانــە بینیــوە کــە هاتوونەتــە ئــاراوە؛ لەکۆتاییــدا لەگــەڵ کەمالیســتەکان ڕێککــەوتوون. قۆنــاخی دواتــر کــوردان خرانــە نێــو قۆنــاخی قەدەخەکردن، ڕووبەڕووی ڕزین و لەبیرکردن بەجێ دەهێڵدرێن. ئــەو وەڵامــەی لەمیانــەی واقیعــی درایە ئەم ڕەوشە، ئەو ڕەوشە بوو کە لە دواچارەگی سەدەی بیستەم پێشکەوت. PKK

کۆمار کە لەقۆناخی دامەزراندندا لەژێر بیانووی یاخیبوونی کوردان دیموکراتیزەبوونی ئەنجام نەدا، لەکاتێکدا لە گرنگترین قۆناخی هاوچەرخ بوونیشدا پێویست بــوو لــەڕێگای دیموکراتیزەبــوون سیســتەمی خــۆی کامــڵ بکــات. دیســان بــەهۆی تــرس و پەشــۆکان لەپارچــەبوون، لــەو بــاوەڕەدا بــوو لــەڕێگای ســەرکوت کردنــی کــوردان دەتــوانێ کێشــەکە چارەســەر بکــات. لەمیانــەی هــاربوون و ســەفەربەری سەرتاســەری و هــەموو جــۆرە شــێواز و ڕێچــکەیەکی شــەڕی تایبــەت، پاکتــاوکردنی کێشــەکەی خســتە ڕۆژەڤــی خۆیــەوە. بــەگوێرەی هەنــدێ سەرچــاوە ١٠٠ ملیــار دۆلار، بــەگوێرەی هەنــدێکی دیکە ٤٠٠ ملیــاری بــۆ ئــەم کــارە تــەرخانکرد. ئــەنجام؛ قــەیرانی ئــابووری کــە لەئارادایــە، تێکچوونی شیرازەی بواری کۆمەڵایەتی، ئیفلاسکردنی تەواوەتی پێکهاتەی سیاسییە. پشتگیریکردنی دەســەڵات کەوتۆتــە ژێــری لەســەدا دە. ئابووریــەك کــە لەلایــەن تــەواوی جیهــان چــاوەڕوانی ڕۆژی کەوتنی دەکرێت، لەڕەوشێکدایە IMF نەبێت تەنانــەت بــۆ یــەك ڕۆژیــش نــاتوانێ بــەردەوام بێــت. دەست لەوە بــەردە کــە بەربــەرەکانی لەگــەڵ جیهانــدا بکات، ئەگــەر ئــەمریکا و یــەکێتی ئــەورووپا و دامەزراوەکانی دیکە نەبن؛ کەوتۆتە ڕەوشی کۆمارێك یەك ڕۆژ ناتوانێ بەردەوام بێت. ئەمەیە ئەو ڕەوش و شوێنگەیەی تورکیا کە نەتەوەپەرستی تــورك پێــی گەیانــدووە. نەتوانیویــەتی کوردەکــانی

خۆی لەنێوببات، نە بەتەواویش تواندوونیەتەوە، بەپێچەوانەوە راستینەیەکی کوردان جێگای باسە کە لەژێر رێبەرایەتی PKK لەنێو وەرچەرخانێکی مەزنی دیموکراسییانەدان.

بەرامبەر بەم رەوشە بابەتییە هەوڵدەدرێت سەبارەت بە قۆناخی داهاتوو هەنگاو بهاوێـژرێت. ناوەنـدی چـەپڕەو و راسـتڕەو، سـەرلەنوێ هـەوڵی خۆرێکخسـتن و بـەپارتیبوون دەدەن. هـەر لـە ئێستاوە سەبارەت بەوانەی لە ئاراداـن بانگەشەی کۆن بوونیـان دەکرێت. هـەروەکو بڵێـی حکومـەت گەیشتۆتە رەوشێك لە خولەکە زیادکراوەکانی یاریەکدا رۆڵ دەبینێ. زۆرینەی گەل گۆڕانکارییـەکی بنچینەیی دەخوازێت. مسۆگەرە کە بژاری گەل بە لایەنی شارستانییەتی دیموکراسییانەیە. سوپا لە رەوشێکدایە دوورە لەوەی بیر لە کودەتا بکاتەوە؛ بە بێ فشارێکی ئـەوتۆ بـۆ سـەر هاوسـەنگییەکان، دژی ئـەو وەرچـەرخانە نوێیانـە نییـە کـە لـە کارەکتـەری دیموکراسـی و عـەلمانی کۆمـار ئـەنجام بدرێت.PKK لە پێگەی بەرگری ڕەوا، هەڵوێستی یەکلاکەرەوەی سـەبارەت بـە بـژاری چارەسـەری دیموکراسییانە دیار کردووە.

ئاشکرایە بەرامبەر بـەم تابلۆیـە، کێشـەکان لەمیانـەی تـەگبیری یەکلایەنـە چارەسـەر نـاکرێن. سەرتاپاگیری و بەناویەکدا چوونی چارەسەری پێویستییەکی لۆژیکە. کاتێك بینایەك ئاوا دەکرێت، تەنانـەت یـەك گۆشەشـی بـۆش بهێڵـدرێ، تـەواوی بیناکـە بـێ واتـا دەکـات. دیسـان کاتێـك لـەبواری دەستوور و یاسادا گۆڕانکاری ئەنجام دەدرێت، کوردان رووبەڕووی لاتەریککردن بـەجێ دەهێڵـدرێن. هەرلـە ئێسـتاوە زەمینــەی پێکـدادانێکی نـوێ بـەکراوەیی بـەجێ دەهێڵـدرێ. نەتەوەپەرسـتی ـــ نەژادپەرسـتی تـاکو ئێسـتا بـەردەوام یـاری بەچارەنووسـی تورکیـا دەکـات. دیسـان لەمیانـەی تـرس دەخـوازێ ئاییـندەی تورکیـا دیـار بکـات. هەربۆیـە قـەیران قـووڵتر دەبێتـەوە. دابـڕان لـەجیهان و تەنگەتاوبوون لەناوەوە، جەماوەر دەگەیەنێتە خاڵی تەقینەوە.

لەڕاسـتیدا کۆمـار بەگۆڕانکاریـەکی مەزنـدا تێدەپـەڕێ. بـەخێرایی بنـەما کۆنـەکانی بـەلاوە دەنرێت. نوێبوونەوە بووە بەئومێدێکی هەرە بەهێز. رق و کاردانەوەیەکی مەزن بەرامبەر ئەوانـە هەیە کە دژی گۆڕانکارین. ئەگـەر تـەنیا بەقسـەش بێـت، کـەس نـەماوە کـە لایـەنگری رێککـەوتن، گۆڕانکاری و وەرچەرخان نەبێت. بەڵام تورکیا دەترسێ. تورکیا لەمێژووی نزیکـی خـۆی دەترسـێ. بەهۆی ئەو تاوانانەوە دەترسێ کە لەبەرامبەر کوردان ئەنجامـدراون. لەبەرئـەو تاوانانـە دەترسـێت کە لەمێژووی نزیکدا بەرامبەر هێزە دیموکراسیخوازەکان ئەنجامیداوە. لەو دووڕووییە دەترسێ کە لەبەرامبـەر پێوانـەکانی دیموکراسـی نیشـانیداوە. تـەواوی ئـەم ترسـانە، قـەیران قـووڵتر دەکاتـەوە. لەڕاستیدا هەروەکو بانگەشەی بۆ دەکەن، قەیران یەکلایەنـە نییـە، بەرلەهـەموو شـتێك سیاسـییە. تادواڕادە رەهەندە سیاسی، سایکۆلۆژی، کۆمەڵایەتی و ئابووریەکەی لەناویەکدایە. تەواو بـەو خاڵـە

گەیشتووە، یان چارەسەریەکی سەرتاسەری یاخود بێچارەیی. بەگوێرەی ئەوەی ئیتر هیچ کێشەیەك لەڕێگای کودەتا و سەرکوتکردنەوە چارەسەر نابێت و رەوشێکی بەمجۆرە لەئارادا نییە، ئیتر ناچارییە کە ئەو قۆناخەی تێیدا این جیاواز بێت. رەوشێکی وەها لەئارادا نییە لەڕێگای نەتەوەپەرستییەوە چارەسەر بکرێت. نەمەترسی جولانەوەیەکی چەپڕەوی لەئارادایە کە سەرکوت بکرێت، نەجولانەوەیەکی کورد جێگای باسە کە لەنێو رەوشی شەڕدا بێت. نەتەوەپەرستی بەرامبەر چی شەڕ دەکات؟ تەواوی دراوسێکان دۆستایەتی دەخوازن. گەل بەهیچ جۆرێك لایەنگری توندوتیژی نییە، بەپێچەوانەوە لەتوندوتیژی بێزاربووە، نەفرەتی لێدەکات. ئەگەر زیاتر تەنگەتاو بکرێت، لەڕێگای تەقینەوەیەکی کۆمەڵایەتی هەڕەشەی لێدەکات.

ئەمەش بەو واتایە دێت قۆناخێك لەمێژووی تورکیا بەڕێوە دەچێت کە زەمینەی ماددی نەتەوەپەرستی، یاخیبوون و نکوڵیکردن و سەرکوتکردن نەماوە و سەردەمی بەسەرچووە. قۆناخی نەتەوەپەرستی و یاخیبوون و فڕکردن کۆتایی پێدێت. هەرچەندە هەندێ کەس نەخوازن، بەڵام قۆناخێك دەست پێدەکات ئیتر رۆڵی رەوتی نەتەوەپەرستی نەتەوەی سەردەست و نەتەوەپەرستی بۆرژوای گەلی ژێردەست و چەپڕەوێتی کۆن و ئیسلامی سیاسی نەماوە و نابێت. هەرچەندە لەم لایەنەوە سەبارەت بەتوانستی ئایدیۆلۆژی و سیاسی هەندێ کەموکوڕی هەبێت، بەڵام بەڕاستی تورکیا دەکەوێتە نێو قۆناخێکی نوێوە. مسۆگەرە کە جەماوەری گەل بەچڕی چاوەڕوانی قۆناخی نوێ دەکەن. ئەگەر دەوڵەت گۆڕانکاری ئەنجامنەدات ئەوا بەڕووتی لەم گۆڕەپانەدا دەمێنێتەوە. ئەگەر لەبواری ئایدیۆلۆژی و سیاسی و ئاکارییەوە سیاسەت سەرلەنوێ قۆناخی نوێ نەخولقێنێ، مسۆگەر ژێر دەکەوێت. ئەگەر نەخوازن تەقینەوەی سیاسی پێ بەپێ وەکو مەترسیەك مەزن بێ و بتەقێتەوە، پێویست دەکات دەربازی قۆناخی نوێ بن. بەرامبەر بە رەهەندە سیاسی، سایکۆلۆژی و کۆمەڵایەتیەکانی قەیران، چەندە بڕێکی زۆری دۆلار تەرخان بکرێت، تاوەکو هەلومەرجەکانی قۆناخی نوێ نەبێت و سەرلەنوێ ئاواکردن ئەنجام نەدرێت، ئابووری لەو قەیرانە رزگاری نابێت کە زیاتر قووڵبوونەوەی ناچاریەکە. قۆناخی نوێ، دەبێتە ئەو قۆناخەی کە تەواوی ئەم بنبەستبوونانە بەلاوە نرابێت، لەبواری هزری و سەرلەنوێ ئاواکردندا گۆڕانکاری و وەرچەرخان ئەنجامدرا بێت؛ دەبێتە قۆناخێك کە بەڕاستی کۆمار وەکو دەوڵەتێکی یاسا و عەلمانی و دیموکراسییانە سەرلەنوێ ئاواکرابێتەوە. دەبێتە قۆناخێك کەکێشەی کورد لاتەریك ناکرێت، لەسەربنەمای یەکێتی دیموکراسییانە بەرەو چارەسەری هەنگاو دەهاوێژرێ.

ج ـ قۆناخی سەرلەنوێ ئاواکردنەوەی کۆمار و چارەسەری دیموکراسییانەی کێشەی کورد:
تێڕوانینێکی گشتی سەبارەت بەوە هاتۆتە ئاراوە کە ئەو قەیرانەی تورکیا لەساڵانی ٢٠٠٠ تێیدا

دەژی دەشێ بە دیموکراتیزەبوونی پێکهاتەکانی دەوڵەت، کۆمەڵگا و سیاسەت تێپەڕ بکرێت. نە گرژیەکی نوێ، نە دروشمەکانی یەکێتی و هەمئاهەنگی نەتەوەپەرستی، گوزارشت لەئومێدەکانی قۆناخ ناکەن. گەل، بەئەندازەی پەسندنەکردنی دروشمە نەتەوایەتییەکان، هەڵوێستە دیماگۆژیەکانی پێکدادانیش پەسند ناکات. لەژێر سایەی سیستەمێکی دیموکراسیدا شانبەشانی دەوڵەتی ماف، سیستەمێکی ئابووری دەخوازێت کە خۆی لەگەندەڵبوون پاك کردۆتەوە ، لەهەلئاوسانی دارایی رزگاری بووە، دەتوانێ کێشەی بێکاری چارەسەر بکات، چاودێری دابەشکردنێکی عادیلانە بکات. ئاشتی و ئازادی و دادوەری دەخوازێت، کە ئومێدێکی مێژووییەتی. لەمیانەی ئەم بەهایانەوە کارەکتەری قۆناخی نوێ شێوە دەگرێت. دەستێوەردانێکی نوێ بۆ ئەمە پێویستە. بەبنەماگرتنی ئەو ئیرادەیەی گەل کە هاتۆتە ئاراوە، سەبارەت بە دیموکراتبوونەکەی مەرجە. بۆ ئەوەی سیاسەت ببێتە خاوەنی پێکهاتەیەکی دیموکراسییانە، یاسایەکی دیموکراسییانەی هەڵبژاردن و پارتە سیاسیەکان ناچارییەکە. لەکاتێکدا دەستوور دەوڵەت دیموکراتیزە دەکات، یاسای هەڵبژاردن و پارتە سیاسیەکان سیاسەت دیموکراتیزە دەکەن. هەرچی رێکخراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنییە کە لەرێگای یاساکانەوە خراونەتە ژێر گەرەنتییەوە، سەرەکیترین ئامرازەکانی دیموکراتیزەکردنی کۆمەڵگایە. کاتێك بەتەواوی مافی ئازادی بیروڕا دەربڕین و کولتووری بکەوێتە ژێر گەرەنتییەوە، ئەو کاتە مافە سەرەکیەکانی مرۆڤیش پەیڕەو دەکرێت. هەرجولانەوەیەکی سیاسی بخوازێت بەرەو دەسەڵات بچێت، تەنیا کاتێك دەرفەتی سەرکەوتنی هەیە، کە بەڕاستی گرێدراوی ئەم پرۆژەیەی دیموکراسی بێت، رۆژبەڕۆژ زیاتر مەیلی نوێ بەم لایەدا دەشکێتەوە. بۆ بەدیهێنانی ئەم پێشکەوتنانە، پێویستی بەشۆڕشی هزری هەیە. کاتێك هەرکەس دەڵێ: "من گۆڕام" ئەوە نیشان دەدات کە شۆڕشی هزری بەرەو پێش دەچێت.

ناوبردنی ئەو قۆناخەی لەپێش کۆمەڵگا و دەوڵەتی تورکیا دایە بەتورکیایەکی دیموکراتییانە واقیعییە. یەکەمین قۆناخی کۆمار (١٩٢٠ ـ ١٩٥٠)، بەهۆی دامەزراندن و ریفۆرم و پاراستن، بووە قۆناخی **کۆماری زاڵ**؛ قۆناخی دووەم (١٩٥٠ ـــ ٢٠٠٠)، قۆناخی **کۆماری ئۆلیگارشیەتە**، کە بەڕێوەبەرایەتی هاوبەش و ئارەزوومەندی توێژێکی سنووورداری چینی سەردەستە؛ قۆناخی نوێش، قۆناخی **کۆماری دیموکراسییانەیە**، ئەو سەردەمەیە کە تێیدا دەژین، کە بەواتای رەنگدانەوەی ئیرادەی گەل دێت لەسەر بنەمای پێڕەوێکی دیموکراسییانە. ئەم قۆناخە لەبواری هزری و بەدەزگابووندا لەسەر بنەمای جموجۆڵێکی بەرفراوانی کۆمەڵگا پێك دێت.

چارەسەری دیموکراسیانەی کێشەی کورد هەم هۆکاری سەرەکی ئەم قۆناخەیە، هەم تەواوکەریەتی. هەردوو قۆناخی یەکەمی کۆمار، سەرباری ئەوەی لەدامەزراندندا کوردان

هاوپەیمانێکی ستراتیژی بوون، بەهۆی نەتەوەپەرستی و یاخیبوونـەکان، لەمیانـەی لاتـەریککردن و نکوڵیکردن لە کوردان بەڕێوەچووە، تەنانەت کاتێك ڕێبەری جولانەوە مستەفا کەمال جولانەوەکەی ڕێکدەخست، کورد و تورکی وەکو دوو هاوپەیمان راگەیاندبوو کە وەکو نینۆك و گۆشت پێویستیان بەیەکتری هەیە. بەبیانووکردنی ئەو یاخیبوونانەی کە بە ڕێبەرایەتی دەرەبەگەکان ئەنجامدران بۆ نکوڵیکردن لەکوردان، خراپترین رووداوی کۆمارە؛ ڕێگای لەپێش ئەوە کردۆتەوە بەناتەواوی بمێنێ و پێچەوانەی لۆژیکی سەردەمی دامەزراندن بۆتەوە؛ هەروەکو چۆن نکۆلیکردن لەکێشە و دیاردەکە نـەیتوانیوە کۆتـایی پـێ بێنێـت، نـەیتوانیوە ڕێگـا لـەپێش ئـەوەش بگرێـت کـە قورسـتر نـەبێت و نەکەوێتە رۆژەڤەوە. بێچارەیی بەردەوام ترسی ناوەتەوە، ئەمەش کۆماری بەرەو وشکبوون بردووە و ڕێگای لـەپێش دیموکراتیزەبـوونی گرتـووە. گەیشـتنی نەتەوەپەرسـتی بەئاسـتی شـۆڤێنیزم بۆتـە کۆسپ لەپێش بینینی راستینە مێژووییەکان.

هـەروەکو لـە بەشـە پەیوەندیدارەکانیشـدا ئامـاژەی پێکـرا، کـوردان لەڕۆژهەڵاتـدا کۆڵەکـەی سـەرەکی بـەهێزبوونی تورکـەکانن کـە لـە ئـەنادۆڵ هەڵکشـان. کاتێـك ئـەم کۆڵەکەیـە لەدەسـت دەربهێنرێ، زۆر زەحمەتە تورکێتی ئەنادۆڵ بەتـەنیا لەسـەر پێیـان بمێنێتـەوە. لەتـەواوی قۆناخـە هەستیارەکانی مێژوودا ئەم راستینەیە بینراوە. مێژوو ئەوەی سەلماندووە کە لەهاتنی تورکەکان بۆ ئەنادۆڵ، ئەگەر کـوردان نەبوونایـە ئـەوا مـەحاڵ بـوو سـەرکەوتنی مـەلازگرت بـەدیبێت. هـەروەها لەسـایەی تـەڤلیبوونی کـوردان بـۆ شـەڕی چـالدێرانی ١٥١٤ و ئـەو سـەرکەوتنەی بەدەسـتهات، ئیمراتۆریـەتی عوسمـانی لەئاسـتی رۆژهـەڵاتی نـاوین تـوانی ببێـت بـەهێز. زۆر لەراگەیانـدن و فەرمانـەکانی مستەفاکەمال، ئـەوە نیشـان دەدەن کـە بـە بـێ کـوردان نـاتوانن لەشـەڕی رزگـاری نیشـتمانیدا سـەرکەوتن بەدەسـت بێـنن. چـەندین رووداو و گۆڕانکـاری ئـەوە نیشـان دەدەن کـە هەبوونی کوردان بۆتە هۆکاری ئەوەی ئەنجام بەلایەن تورکەکاندا بشکێتەوە.

لەکاتێکدا ئەم راستیانە لەئارادان، بەنەبوو لەقەڵەمدانی کوردان بەواتای ئەوە دێت کـە تـەوری لەپێی خۆیداوە. کاریگـەری کوێرانـەی شـۆڤێنیزم لێرەدایـە. هـەم وەکـو هاوپـەیمانێك دەیبـینێ کـە پێویسـتی پـێ هەیـە و وەکـو گۆشـت و نینـۆك وایـە دواتـریش کاتێـك پێویسـتی پـێ نـامێنی نکـوڵی لێدەکات، ئەمـە بـووە بـەخراپترین سیاسـەتی کۆمـار. ئـەم هەڵوێسـتە جگـە لـەوەی زەبـری لـەخۆی وەشاندووە هیـچ ئەنجامێکی دیکەی نـەبووە. هـەروەکو چـۆن تواندنـەوەی چاوەڕوانکراو ئـەنجامگیر نەبوو ئەوا ئاستی تەکنۆلۆژیا و گەیاندنی رۆژگاری ئەمڕۆمان ئەوەی مسۆگەر کردووە کە ئیتر ئـەم جۆرە ڕێچکە و شێوازانە سەردەمیان بەسەر چووە.

لەم ڕێیەوە ڕوونکردنەوەی هەندێ زاراوە سەبارەت بەبێ واتابوون و بەسەرچوونی ئەو ترسەی دەرهەق بەدیاردەی کورد هەبوو:

یەکەمین ئەو هەستیارییە کە سەبارەت بە یەکپارچەیی وڵات و یەکێتی دەوڵەت نیشاندەدرێت. ئەم هەستیارییە زیاتر سەرچاوەی خۆی لەو ترسە دەگرێت کە بەرامبەر مەسەلەی کورد هەیە. ترس نکوڵیکردنی هێناوە، نکوڵیکردنیش بەردەوام یاخیبوونی لاسەنگ و قەیرانی لەگەڵ خۆیدا هێناوە ئەنجامیش، خۆتەفرەدان و زیانی ماددی و مەعنەوی مەزنە. هەروەکو ئاشکرایە ئەگەر کوردان لەوڵاتی دایکدا بەبرایانە و لەمیانەی هەبوونی زمان و کولتووری خۆیان بژین، ئەوا یەکپارچەیی وڵات پتەوتر ئاوا دەکرێت. لەوە دەترسن، ئەو ئازادییەی بۆ کوردان دانی پێدا بنرێت، بەجوداخوازی و بوون بەنەتەوەیەکی جیا ئەنجامگیر بێت. لەڕێگای گفتوگۆیەکی ئازادانە دەتوانرێ بێ سوودی و بێ واتایی جوداخوازی بسەلمێنرێ. دەتوانرێ لەهەموو لایەکەوە کاریگەری دەوڵەمەندێتی ژیانێکی هاوبەش و ئازادانە، نیشان بدرێت. لەڕاستیدا جوداخوازی ڕەوتێکە کە نەتەوەپەرستی دوو لایەنە دەیوروژێنێ. تەنیا لایەنێك بەرامبەر ئەمە بەرپرسیار نییە، هەر دوو لا بەرپرسیارن. دژە ژەهری جوداخوازی، بژاری ئازادی و یەکێتی دیموکراسییانەیە. کێشەی تاکە نەتەوەیەك و بوون بەنەتەوەیەکی جودا یاخود نا، کێشەیەکە لەئەنجامی وتووێژێکی زانستیانە تێپەڕ دەکرێت. بانگەشەی، کوردان گەیشتوون بەقۆناخی نەتەوەبوون یاخود نا، تەنانەت ئەگەر پێی گەیشتبێ هەڕەشە لەنەتەوەی تورك دەکات، بانگەشەی فەناتیزمی نەتەوایەتییە. ئاشکرایە کە بەزۆر بەتورککردنی کوردان و بەتورك لەقەڵەمدانیان نەتەوەی تورك بەهێز ناکات. ئاشکرایە کە تورکەکان نەك بە زیادکردنی ژمار، بەڵکو لەمیانەی ئابووری و دیموکراسیەتێکی پێشکەوتوو بەهێزتر دەبن. هەڵسەنگاندنی کوردان وەکو دیاردەیەکی کۆمەڵناسی، لەبەرژەوەندی نەتەوەی تورك دایە. کاتێك نەتەوەی تورك هەبوونی کوردان پەسند بکات، زیاتر ڕێزگرتن و داخوازی یەکێتی لەلای کوردان چەکەرە دەکات؛ بەپێچەوانەوە، نکوڵی لێکردن، قەدەخەکردنی زمان و زەوتکردنی مافەکانی پەروەردە، بەردەوام ڕێگا لەپێش بندەستی و بچووك بینین دەکاتەوە. بۆ هەردوو لایەنیش، چاوەڕوانی هەڵوێستێك ناکرێ لەمە زیانبەخشتر بێت.

ئەوەی من سەبارەت بەم بابەتە دەخوازم پێشنیازی بکەم، تاوەکو ببێتە تێڕوانینێکی گشتی ئەوەیە، هەروەکو دەبینرێ چەندین وڵات، بەناوی وڵاتێکی یەك نەتەوە ناوی دەبرێت. بۆ نموونە هەر وەکو چۆن سویسرا، بەلژیکا، ئیسپانیا، ڕوسیا، ئەمریکا و چەندین وڵاتی دیکە وەهایە، چەندە هەمەڕەنگی و هەبوونی زمان و کولتووریش هەبێت، هەروەکو چۆن گووتنی تاکە نەتەوەی سویسرا، بەلژیکا، ئیسپانیا و ئەمریکا دەبێ، ئەوا وەکو نەتەوە(گەل)ی تورکیاش تاکە نەتەوە دەبێت.

لـەجیاتی نەتـەوەی تـورك، نەتـەوەی تورکیـا واقیعـیترە، لەگـەڵ واقیعـی کۆمەڵایـەتی و مێـژوویی گونجاوترە. هەروەکو لق و پۆپە جیاوازەکانی دارێك، هەر زمان و کولتوورێکیش دەتوانن وەکو لقـی جیا جێگای خۆیان لەنێو یەك قەوارەدا بگرن. لەمیانەی فشارەوە حاشاکردن لەهەبوونی کولتووری و دیـاردە کۆمـەڵایەتیـەکان کـە جیهـان وەکـو چـاوگێکی دەوڵەمەنـدی دەبـینێ، ئاسـتەمە و هـیچ سوودێکی نییە. کاتێك کوردانیش وەکو دەوڵەمەندێتیەك لەنێو هەمان قـەوارەی نەتـەوەیی وڵاتـدا جێگای خۆیـان بگـرن، ئـەوا دەتـوانن هاوکاریـەکی راسـتەقینەی نەتـەوەی تـورك بکـەن. بـەزیادەوە سەلمێنراوە کە لەڕەوشێکی پێچەوانەدا، واتە گومانی بەردەوام و پێکدادان و هێرشی سەربازی دەبنە سەرچـاوەی گـەورەترین زیـان. هێشـتنەوەی دیـاردە کۆمەڵایەتیـەکان بـۆ گـۆڕانی سروشـتی لـەپاڵ ئەمەشـدا دەرفەتـدان بەپێشـکەوتنی بـەها کولتووریـەکان، بەدرێـژایی مێـژوو بـووە بـە ڕەوڕەوەی مرۆڤایـەتی. تـەنیا تونـدڕەوترین دەمارگیرەکـان هەبوونـە کولتووریـەکانیان لـەناوبردووە. جێگـای ئەمانەش لەمێژوودا دیارە.

ئەگەر ئەم ئالۆزیەی زاراوەکان و نزیکبوونەوە شۆڤێنیەکان دەستی لێبەربدرێت، ئەوا کۆسپێکی ئەوتۆ نامێنێ کە نەهێڵێ کوردان ببن بەهاووڵاتی وشیار و دروستی کۆمار، چارەسەری راستەقینەی کێشـەی کـورد لەمیانـەی ئـەو هاووڵاتێتیـەی کۆمـار دەسـت پێـدەکات کـە بـەئازادی و ناسـنامەی کولتـووری خـۆی تـەڤلی دەبێت. چارەسـەری نـە دەوڵـەتێکی جـودا، نـەنکوڵیکردن، نەسـەفەربەری سەربازییە؛ بژاری هاووڵاتییەتی کۆماری دیموکراسییانەیە، کە لەهـەموو بوارێکدا خـاوەن مـافێکی یەکسانە، وشیار و بەڕێکخستنە. ئەمەش جوداخوازی نییە، یەکێتیەکی برایانەی راستەقینەیە، لەم پێناوەشـدا سـوودوەرگرتنی هاوبەشـە لەتـەواوی مافـەکان. ئـەم نزیکبوونـە مەترسـیەکی ئـەوتۆی لەدواوە نییە، کە دەڵێ با زمانی کوردی ببێتە زمانی فەرمی و فیدراسیۆنی بـەدواوە بێـت. هەنـدێ هەڵوێسـتی نەتەوەپەرسـتی و شـۆڤێنی بـەردەوام ئامـاژە بـەم دیماگۆژیەتـە دەکـەن. لەبـەر ئـەوەی تێناگـەن کـە دیموکراسـییەتێکی راسـتەقینە لـە دەوڵـەتێکی جیـا و فیدراسـیۆنیش بـەهادارترە و رژێمێکـە مافـەکان لەگـەڵ خۆیـدا دابـین دەکـات، ئـەم سەفسـەتانە دەردەخەنـە پـێش. هێـزی دیموکراسیەت کە توانستە بێ هاوتاکەی چارەسـەری و تایبەتمەنـدێتی بـەدیهێنانی بـەرفراوانترین بەرەی هاوپەیمانی و ڕێککەوتن دێت. ئەگەر دیموکراسی سیستـەمێکی بـاڵا نـەبێت، لەوانەیـە بـاس لەمەترسی جودابوونـەوە و فیدراسـیۆن بکرێـت. کەمایەتیـەك دەتـوانێ بانگەشـەی ئەمـە بکـات. لەمیا نـەی بـاڵابوونی خۆیـەوە ئـەوەی سـەلماندووە کـە دیموکراسیـەتی تـەواو تاکـە سیستـەمێکە کـە هەموو کاتێك گەلان، گروپ، تەنانەت چینەکانیش لەبەرزترین ئاستی سوودمەندی دەهێڵێتەوە.

ئیتر لەهەموو لایەنێکەوە ئاستەمە رێگا لەوە بگیرێت کە کوردان وەکو دیاردەیەکی مێژوویی، وەکو هاووڵاتی ئازاد لەمیانەی ناسنامەی کولتووری خۆیانەوە تەڤلی کۆماری دیموکراسییانە ببن. لەسەرووی هەموو شتێکەوە بەهۆی دیموکراتیزەبوون ناتوانرێ کۆسپی بخرێتە پێش: یان دەست لە دیموکراسییەت بەردەدەیت، یان تەڤلیبوونی ئازاد پەسند دەکەیت. لەمیانەی دیماگۆژیەت و سەرکوتکردنەوە ئاستەنگ کردنی ئەمە، کۆنەپەرستیەکە و، مسۆگەر چەرخەکەمان پەسندی ناکات. ئاستەنگ کردنی ئەمە نە دەتوانرێ وەکو پێویستییەکی هاوچەرخ بوون، نە بە ئاتورکچێتی روون بکرێتەوە، وتەیەکی فاشیزمە و پێویستە دەستی لێ بەربدرێت. ئەوەی دەمێنێتەوە، ئەوەیە، گەلان بە بەهێزترین شێوە ئیرادەی ئازادانەی خۆیان نیشانبدەن، یەکپارچەیی وڵات و یەکێتی دەوڵەتە.

هەروەکو چۆن ئەم نزیکبوونەوە بەگوێرەی رۆحی پەیوەندی تورك ـ کورد مێژووییە، ئەوا لەگەڵ تایبەتمەندێتیەکانی دیموکراسی و مافەکانی مرۆڤی ئەم سەردەمەشمان کۆکە. ئەگەر سەرنج بدرێ دەبینرێ، لەم چارەسەریەدا باس لەگۆڕینی سنوورەکان و ئۆتۆنۆمی و لیستەیەکی جیاوازی ئابووری، کۆمەڵایەتی، کولتووری و سیاسی گەلان ناکرێت. تەنیا ئەوەی پێویست دەبینرێ، گرێدانێکی راستەقینە بەسیستەمی دیموکراسی و دەستبەردان لەبانگەشەکانی فاشیزمە، هەر گروپێك بەبێ نکوڵیکردن لەسیستەمی فەرمی، ناسنامەی کولتووری خۆی و پەروەردە پەیڕەو بکات. گەوهەری چارەسەری دیموکراسییانەی کێشەی کورد ئەمەیە. لەوانەیە هەندێ ناوەندی نەتەوەپەرستی کوردان بەمە قەڵس ببن، تەنانەت ئەمە بە"خیانەت لەدۆزی سەدان ساڵەی کورد" دابنێن. بەڵام هەروەکو نەتەوەپەرستی ـ شۆڤێنی نەتەوەی سەردەست، ئەم نەتەوەپەرستییەش لەجیاتی چارەسەری بەردەوام جگە لەو دوژمنایەتی، جوداخوازی، ئێش و خوێن، زیانی ماددی و مەعنەوی، هیچ بەهایەکی دیکەی بەرهەم نەهێناوە. لەبەرئەوەی ئەمانە لەلایەن گەلەوە پشتگیریان لێناکرێت، بەرەو چارەسەری دیموکراسییانە نایەن. لەبەرئەوەی ئۆتۆنۆمیخوازی بەگوێرەی بەرژەوەندییە چینایەتیەکانیان گونجاوە، دووری دیموکراسی رادەوەستن.

کاتێك لەم هەلومەرجە سنووردارەدا رێگا لەپێش چارەسەری دیموکراسییانە دەکرێتەوە، ئەوا لەمیانەی هاوپەیمانێتی جیاوازەوە و پێ بەپێی قۆناخ رەهەندە یاسایی و دەستووریەکانی کێشەکە دەکەونە سەر رێڕەوی چارەسەری. جێگەگرتن لەنێو دەستوور و یاسادا، کێشەیەکی کات و تێکۆشانی دیموکراسییانەیە. زوو یا درەنگ بەرهەمەکەی بەدەست دەهێنرێ. دەشێ پێکهاتە و پلاننامەی کۆمەڵایەتی ـ ئابووری گونجاو بەگوێرەی ناوچە ئاوا بکرێت. چالاکی هونەری و کولتووری و راگەیاندن ـ بڵاوکردنەوەی بە زمانی خۆی، پەروەردە بە زمانی زگماکی، بابەتێکن

پێبەپێ و لە میانەی ئامادەکارییەکی درێژەوە بە چارەسەری دەگات. هێندەی دیموکراسی ببێت بە کولتوورێکی ژیان، ناشێ ئەم هەموو کێشانە بەچارەسەرنەکراوی بمێنێتەوە.

ئاشکرایە کە ئەم چارەسەریە ماقووڵە سەبارەت بەکێشەی کورد، بەئەندازەی یەکپارچەیی تورکیا توانا و هێزێکی راستەقینە بەیەکێتی دەوڵەتیش دەبەخشێ. ئاشکرایە کە ئەم چارەسەریە لە ئەندامێتی تورکیا لەئەوروپا، تادەگاتە پەیوەندیەکانی لەگەڵ رۆژهەڵاتی ناوین، قەفقاسیا، ئاسیای ناوین، بەڵکان و چەندین دەوڵەت، لەهەموو بوارێکدا کاریگەریەکی پۆزەتیڤانە دەبینێ و ڕێژەکەی زیاد دەکات. تورکیایەك کە لەناوەوە تەواوی هێزی خۆی داوەتە سەر پێشکەوتنی ئابووری، کێشەکانی ئاسایشی چارەسەر کردووە، لەگەڵ تەواوی هاووڵاتییەکانی ئاشت بۆتەوە، ناشێ بەخێرایی هەڵنەکشێ. ئاشکرایە کاتێك کوردان ببن بەهاووڵاتی شەرەفمەند و لە گوند و شار و شارۆچکەکانی خۆیاندا بژین، رۆڵێکی باش لەچارەسەرکردنی کێشەکانی ناهاوسەنگی ژمارەی دانیشتوانی شارە گەورەکان، گەیاندنێکی دروست، مەزنبوونی لەڕادە بەدەریان و پەروەردە و چەندین کێشەی دیکە دەگێڕن. دانیشتوانی کورد کە ڕێگای بەرهەمهێنان و بازاڕیان لەپێش کرابێتەوە، هەربەخۆی بەتەنیا، سەرچاوەی دەوڵەمەندێتییە. نابێ لەبیر بکرێت کە مرۆڤی ئازاد زیاتر بەرهەمدێنێ و کارا دەبێت. ئەمەش ڕێگای راستەقینەی پێشکەوتنی ئابووریە. تەنگەژە و قەیران لەولاوە بمێنێت، تەنانەت بەرەوشێك دەگات چەندین وڵاتی پێشکەوتوو تێپەڕ بکات، لەڕاستیدا دەبێتە هێزی پێشەنگی ناوچەکە. ئەم راستییانە لەئاسۆی ئەم چارەسەریەدا دەبینرێ. ئاشکرایە کە میراسی بێچارەیی چییە: خوێن، ئێش، لەهەموو لایەنێکەوە زیان و گەڕانەوەیە بۆهەمان خاڵەکانی دەستپێك. ئەگەر کۆماری تورکیا وابیربکاتەوە کە لەمیانەی نکوڵیکردن لەکێشەی کورد، لەقۆناخی دواتردا دیموکراتیزە دەبێت و قەیرانەکانی خۆی تێپەڕ دەکات، لەناوەوە لەمیانەی یەکێتی و لەدەرەوەش رێککەوتنی بەهێز درێژە بەڕێگای خۆی دەدات، لەو رەوشەی رۆژگاری ئەمڕۆماندا ئاشکرابووە کە ئەمە خۆخەڵەتاندنێکە. تەنانەت هەڵمەتێکی نوێی گەریلایی PKK کە تاوەکو ئێستا لەنێو رەوشی ئاگربەستدایە، بەسە بۆ ئەوەی یەکەمین چارەکی سەدەی بیست و یەك لەدەست بدات. هیچ کەسێك کەڵك لەمە نابینێت، لەوانەیە کوردەکان زیاتر بەقووڵایی دەرك بەهەبوونی خۆیان بکەن و کێشەکە قورستر بکەن. رۆژێك دێت هەمان ڕێگای چارەسەری دیسان خۆی دەسەپێنێ.

لەڕاستییدا ئەم چارەسەریە دیموکراسییانەی پێویست بوو لەسەرەتای سەردەمی کۆماردا پێشبکەوێت، چەندە بەئێشە کە هێندە درێژەی کێشا و پڕ لەئازار بوو بۆ گەل و وڵاتێك چ زیانێك لەخۆوە دەگرێت! هەروەکو چۆن چارەسەری مەحاڵ نەبوو، سوودی بۆ هەموو لایەنێك و کەسێك

هەبوو. بۆچی لە چارەسەری رابکرێت؟ ئەگەر لێی رابکرێت، ئەوا هەروەکو لەتوێژە بەرژەوەندیخوازەکان بینرا، ئەمانە توێژێکن کە ژیانی خۆیان بەقەیران و شەڕ بەستۆتەوە، بەڕادەی هەرە زێدە لەڕەنج دابڕاون، بێ بەزەیین، بەبێ کارکردن چاویان لەقازانج بەولاوە هیچ شتێکی دیکە نابینن. بەڵام راستیەکان ئەوە نیشان دەدەن کە ئیتر کۆتاییەکانی ئەمانەش هاتووە، گەلان وشیار بوونەتەوە، کۆتایی گەمەکەش هاتووە. هەرلەبەرئەوەیە دەڵێین قۆناخی داهاتوو، قۆناخی سەرلەنوێ ئاواکردنەوەی دیموکراسییانەی کۆمار و لەگەڵ ئەمانەشدا قۆناخی چارەسەری کێشەی کوردە لەمیانەی یەکێتی ئازادانەوە. ئەمەیە ئەو ئاقارەی مێژوو پێیدا دەڕوات. هەرچەندە هەندێ رووداوی کاتی لەرێگا رووبدات، بەڵام مسۆگەر لەم رێگایە ئامانج بەدیدێ.

دەشێ رەوشی بەرگری رەوای چەکداری PKK ببێتە کێشە. نابێ لەمیانەی هەندێ داواکاری کە جێبەجێ ناکرێت، کۆسپ لەپێش بەلاوەنانی ئەم کێشەیە بنرێتەوە. لێبوردنێکی گشتی و هەڵوێستی بەیەکەوە ژیان و تەبایی، رێگا لە پێش ئەوە دەکاتەوە کە بە سانایی تێپەڕ بکرێت. بەڵام پێویستە زۆر بەباشی بزانرێت: تاوەکو بەتەواوی دیموکراسی نەکەوێتە ژێر گەرەنتیەوە، دەرفەت بەوە نەدرێت کە گەلی کورد ئازادانە گوزارشت لەخۆی و هەبوونەکەی بکات و ناسنامەی کولتووری و زمانی زگماکی خۆی پێشنەخات، ئەوا نابێ بیر لە کۆتاییهاتن و هەڵوەشانەوەی PKK یاخود هاوشێوەکانی بکرێت. تاوەکو ئەم کێشە زەبەلاحانە لەئارادا بێت، هەموو کاتێك رێگا لەپێش ئەو رێکخستنانە دەکەنەوە کە بۆ هەموو شێواز و رێچکەیەك کراوەن.

کۆك لەگەڵ هەڵوەستەی بەیەکەوە ژیان، نزیکبوونەوەیەکی ماقووڵانەی دەوڵەتی دیموکراسییانە کە ئیتر ئەوە ببینێ تێپەڕکردنی کێشەکە گرێدراوی هەڵوێستی خۆیەتی و هەنگاو بهاوێژێ؛ قۆناخی ململانێی نەتەوەپەرستی و یاخیبوون و سەرکوتکردن کۆتایی پێدێنێت، ئەوە بزانێ کە راستەڕێگرتنی تەواوی کێشەکان بەرەو قۆناخی رێککەوتنێکی دیموکراسییانە واتایەکی مێژوویی هەیە و جێبەجێکردنی پێویستیەکانی، پێداویستیەکی بەرپرسیارێتی خۆیەتی.

مێژوو پڕە لە نموونەی ئەو کەس و پارتی و دەوڵەتانەی لەکاتی خۆیدا هەنگاویان نەهاوێشت و رێگایان لەپێش ئازار و زیانی مەزن کردەوە. تورکیا وڵاتێکە کە بەڕادەیەکی هەرە زێدە لە مێژووی خۆیدا نموونەی وەهای بەخۆیەوە دیوە. ئەگەر بەشێوەیەکی سنوورداریش بێت ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لەکاتی خۆیدا هەڵوێستێکی لیبرالی وەکو ئینگلتەرای بنواندایە، ئاراستەی مێژوو جیاوازتر دەبوو. هەروەکو چۆن ئەتاتورکیش زۆر هەڵوەستەی لەسەر کردووە، لەسەردەمی دامەزراندنی کۆماردا توانستی پێشکەوتن بەئاراستەی دیموکراسی نیشاندرابووایە، ئەوا تورکیا بەئاستی ژاپۆن دەگەیشت. هەڵوێستی موحافەزەکارانەی تورکیا بەرامبەر بەکێشەکان، رووبەڕووی

ڕەوشێکی مەترسیداری ئەوتۆی دەهێڵێتەوە زۆر لەو وڵاتانەی جەمسەری سۆسیالیستی دواکەوتووتر بمێنێتەوە کە دوێنێ رووخان. پێشنەخستنی نزیکبوونەوەیەکی پۆزەتیڤ بەرامبەر بەکێشەکان، ناوی لەدەستدانێکە کە لەئەنجامی ئازار و زیانێکی مەزن روودەدات. تورکیا لەتەنگەڕێی ساڵانی ٢٠٠٠ی مێژووی خۆیدا، لەقۆناخی تاقیکردنەوەیەکدایە کە لەمیانەی حەزکردن لەهەڵەکانی و خۆگرێدان بەترسەکانی بە هیچ بیانوویەك ناتوانێ ونکردن بۆ کەس روونبکاتەوە. پێویستە ببینێ کە کۆسپێکی ئەوتۆ لەپێش سەرکەوتندا نییە، ئەگەر گرێدراو بەپرەنسیپە سەرەکیەکان و رۆحی سەردەم بەرێوەبچێت. ئەو رقەی بەرامبەر بە ئێش و زیانەکانی رابردوو هەیە بکرێت بەهێز و ئاییندە قازانج بکرێت، دەبێتە خودی ئەم مێژووەی دەنووسرێ، دەبێ ببێت.

هەروەها ئەمەش بابەتێکە زۆرجار نموونەی لەمێژوودا بینراوە، کە لەقۆناخی بەمجۆرەدا وڵاتپارێزی و برایەتی راستەقینە، داستانی بەکەسان و گەلان نووسیوە، باوەڕی و سووربوونی خۆم نیشان دەدەم بەرامبەر بەوەی کە هێزە بەرپرسیارە راستەقینەکانی تورکیا و ئازادیخوازە راستەقینەکانی گەلی کورد، بەیەکەوە لەمیانەی ئەم رۆح و پرەنسیپانەوە سەرکەوتنی کۆماری دیموکراسییانە بەدیدێنن و بڕیاری مێژووش بەم ئاراستەیەدا دەبێت.

٢ ـ کێشەی نەتەوەیی لە ئێران و چارەسەری ئیسلامی دیموکراسییانە

هەر لەسەرەتای مێژووەوە پێکهاتەی فرە نەتەوەیی ئێران، بەڕێوەبەرایەتیەکی بەشێوە و شێوازی هەرێمی هێناوەتە ئاراوە. وڵات، لە **چوار هەرێمی ئەتنیکی ــ قەومی** خاوەن بنەمای مێژوویی و چەندین ناوچە پێکهاتووە کە کەمایەتیەکانی تێدا دەژین. هەرێمی فارس، باشوور و ناوەندی ئێرانە، کە گەورەترین قەوم، فارسەکان تێیدا چڕبوونەوە و ناوەندەکانی شارستانییەتیان تێدا ئاوا کردووە. هەرێمی خوراسانیش دەکەوێتە باکووری رۆژهەڵات، کە لەمێژوودا بە **پارتیا** ناودەبرا، لەرۆژگاری ئەمڕۆشماندا چەندین ناسنامەی کولتووری لەخۆوە دەگرێت. لەباشووری رۆژهەڵاتیش بەلوجستانە، کە زۆر جیاوازترە، شوێنی نیشتەجێی بلوجە بەڕیشە ئاریانیەکانە. بەشێکی باکووری رۆژئاواش بەئازەربایجان ناو دەبرێت، هەرێمی گەلێکە تایبەتمەندێتی ئەتنیکی جیاوازتر لەخۆوە دەگرێت، لەڕۆژگاری ئەمڕۆمان بەشێوە زمانێك قسە دەکەن کە نزیکی زمانی تورکییە. گرنگترین بەشی باکووری رۆژئاوا، کە یەکەمین **کۆنفدراسیۆنی مادی** لەمێژوودا ئاواکرد، بوو بەلانکەی نەریتی زەردەشت و ئایینی مەزدا و کوردان لەخۆوە دەگرێت کە نزیکترین قەومن لەفارسەکان، ئەم هەرێمە پێشتر بە **میدیا** ناو دەبرا، لەڕۆژگاری ئەمڕۆماندا بەفەرمی ناوی کوردستانی لێنراوە. لەسەردەمی سەلجوقیەکانەوە ئەم هەرێمە لەمیانەی ناوی کوردستانەوە وەکو

یەکینەیەکی سیاسی و ئیداری هەڵدەسەنگێنرێت. لەپاڵ ئەمەشدا ناوچەی خوزستانی کەمینە عەرەبەکان و چەندین ناوچەی دیکەی کولتووری و ئایینی، بایەخ بەتایبەتمەندێتی هەرێمی دراوە و وەکو پارچەی جوگرافیای کولتووری، هەریەکە وەکو راستینەیەك جێگای خۆیان گرتووە. ئێران بەدرێژایی مێژووی رابردووی خۆی رێزی بەرامبەر کولتوورەکان و ئەو شوێنانە نیشانداوە کەتێیدا پێکهاتوون. هێندەی بایەخ بەنکوڵیکردن و گۆڕین و توانەوەی زۆرەملێ و هەڵوێستی هاوشێوە نەداوە.

ئەم هەڵوێستە بەرێز و واقیعیانەی بەگوێرەی راستینە مێژوویی و کولتووریەکان سەبارەت بە گروپە قەومی و ئەتنیکیەکان نیشاندراوە، رێگای لەپێش ئەوە کردۆتەوە بەدرێژایی مێژوو دابونەریتێکی دەوڵەمەند لە ئێران پێکبێنێت. لەنێو هەموو قەوم و کولتوورێکدا بەرێوەبەر و بنەماڵەی بەرێوەبەرایەتی دەرکەوتوون. بایەخ بەزێدەرۆیی و قەومگەرایی و نەتەوەپەرستی نادەن، بەهەندی دانانێن. زیاتر دەرفەت و تواناکاری ئەوە هەیە رۆل بینین بەگوێرەی توانست و باڵابوونی کولتووری بێت. لەئیمپراتۆریەتی پارسەوە تاوەکو کۆماری ئیسلامی رۆژگاری ئەمرۆمان کەم زێدە ئەم تایبەتمەندێتیانە پارێزراوە. هەروەکو لە رووخانی شاهنشاهیەتە گەندەڵبووەکان سەلمێنراوە، کاتێك ئەم بەرێوەبەرایەتییانە دەکەونە رەوشێك کە شایستەی بەرێوەبەرایەتی نیین، لە کامە خانەدان و بنەماڵە و خێزان بن، تەنانەت ئەمانە بەهێزترین شابن، ئەوا لەرێگای ئەو راپەرینانە لەرووخان رزگاریان نابێت کە زۆرینەی گەل رۆڵی تێدا دەبینێ.

ئێران کە باوەڕی مەزدا و نەریتی زەردەشتی تێدا بەهێزە، هەروەکو چۆن بووە ناوەندی لەدایکبوونی دووریانی رۆژهەلات ـ رۆژئاوا، بەدرێژایی مێژوو، رۆڵی مێژوویی لەپەسندکردن و وەرچەرخانی کولتوور و باوەڕی و بەها ئاکارییە سەرەکیەکاندا بینیوە، ئینجا ئەمانە چ هی رۆژهەلات بن یان رۆژئاوا. نەریتی مەزدا و زەدەشتی یەکێکە لەبەرچاوترین نموونەکانی ئەم وەرچەرخانە، کە لەمیتۆلۆژیای کۆیلەداری سۆمەریەکان زیاتر، دەرفەتی بەئاکاری ئازاد و ئیرادەی مرۆڤ داوە. توانیویەتی چەندین بیروباوەڕی و فەلسەفە بەوەرچەرخان تێپەڕ بکات کە ناوەندەکەیان لەهیندستان بوو. هەروەها نەریتی شیعەگەرایی کە رۆڵێکی مەزنی لەمێژوو و ئایینی ئیسلامدا گێڕاوە، گەورەترین وەرچەرخانە کە لەسەربنەمای کولتووری ئێران لەئیسلامیەتدا ئەنجامدراوە.

تایبەتمەندێتیەکی مێژوویی و باڵابوونی ئێران ئەوەیە، کە بەبێ ئەوەی نکوڵی لەنەریتە ئایینی و فەلسەفی و قەومیەکان بکات و لەناویان ببات، بەڵام بەبێ ئەوەی وەکو خۆیان بهێڵێتەوە،

بەوەرچەرخانێکی واتاداریان تێپەڕ دەکات. لەڕۆژگاری ئەمڕۆشماندا دەخوازێ گەورەترین هەڵمەتی بەمجۆرە لەمیانەی پێکهێنانی ئیسلامی دیموکراسییانە ئەنجام بدات.

ئەزموونی ئیسلامی دیموکراسییانەی پێکهاتەی کۆمەلگا و دەوڵەتی ئێران، لەلایەن تەواوی وڵاتە ئیسلامیەکان و رۆژهەلاتی ناوین بەوردەکاری و هەستیاریەوە هەڵدەسەنگێنرێت. لەنێو کۆمەلگای ئێراندا، بەردەوام پێهەلگرتنی دیموکراسییانەی باو دەبینرێت. چەرخی ناوین پڕیەتی لەم جۆرە پێهەلگرتنانە (رابوونانە). لەڕاستیدا لەسەردەمی کۆیلەداری سۆمەرەوە، بەردەوام گەل وەلامی سیستەمە فشارهێنەرەکانی داوەتەوە. زەردەشت، مانی، مەزدەك، بابەکی خورەمی، ئەبو موسلیمی خۆراسانی، نەریتی دوازدە ئیمام و دوا هەڵمەتی شۆڕشگێڕی شیعە، ئەڵقە سەرەکیەکانی ئەم زنجیرەیەی قەڵەمبازەکان پێکدێنێت کە بەدرێژایی مێژوو پێشکەوتوون. هەربۆیە دەشێ هەڵمەتی ئیسلامی دیموکراسییانە واتادار بێت.

بەشێوەیەکی گشتی ئیسلامیەت بەتایبەتیش لەگەڵ کۆچی دوایی حەزرەتی محەمەد، لەقۆناخی رەهابووندا پێشکەوتووە. لەگەڵ فەرمانڕەوایەتی بنەماڵەی **ئەمەوی**، هەستاریە سنووردایە دیموکراسیەکەی قۆناخی هەرچوار خەلیفەی راشدین، جێگای خۆی بۆ سەڵتەنەتی رەها بەجێ دێڵێ. سوڵتانەکان، گوایە بەڕەوشێك گەیشتوون کە لەخودا بەولا حیساب نادەن بەهیچ کەسێك. بەرپرسیارێتی بەرامبەر ئەڵلا، شێوەیەکی نەرمی چەمکی پادشای ــ خوداوەندی سۆمەریەکانە؛ هێزی خۆی لەم دابونەریتە وەردەگرێت. بەهۆی زاراوەی ئەڵلا کە زۆر بەهێزکراوە، سوڵتانەکانی چەرخی ناوین زۆر لەپادشاکانی چەرخە سەرەتاییەکان بەهێزتر و زاڵترن. زاراوەی خودای چەرخە دێرینەکان لاوازە و هێندە دووری مرۆڤەکان نییە. هەرچی خوداوەندەکانی سەردەمی نیۆلیتیکە، دۆستی مرۆڤە و لەگەڵ یەکتردا دەژین. هەرچی لەچەرخی ناوینە، ئەو ئەڵلایەی کە لەمیانەی نەوەد و نۆ خاسیەتی سەرسوڕهێنەرانە تەنیا فەرمان دەدات، لەڕاستیدا نوێنەرایەتی و رەنگدانەوەی کۆمەلگای چینایەتی دەرەبەرگایەتییە کە پێشکەوتووە و گۆڕانکاریەکەی چڕبۆتەوە، زیاتر پێویستی بە رێسا و دەسەڵات هەیە. هەرچی دەسەلاتی سوڵتانە وەکو سێبەری خودا (**ظل الله**) لەسەر زەوی هەڵدەسەنگێنرێ. رەها بوون گرێدراوی گەوهەری زاراوەی خودایە، بۆ شیکردنەوەی موتڵەقیەت (رەها بوون) پێویستە زاراوەی ئەڵلا (خودا) شیبکرێتەوە. هەربۆیە دیموکراتیزەکردنی ئیسلامیەت، گرێدراوی ئەوەیە کە لە ڕەوشی ئایینی چینی دەرەبەگایەتی بالادەست دەربهێنرێت، بکرێت بەئایینی گەل. ئەمەش پێویستی بەوەیە؛ شیکردنەوەیەکی زانستی ــ کۆمەڵناسی سەبارەت بەزاراوەی ئەڵلا (خودا) بکرێت؛ لەڕەوشی سەمبۆلێکی مەعنەوی دەربهێنرێت کە دەسەلاتی سەڵتەنەتی دەرەبەگایەتی پەنای بردبووە بەر،

پێویست دەکات وەکو چەمکێکی فەلسەفی و سەمبوڵێکی مەعنەوی روون بکرێتەوە کە لەلایەن گەلەوە دەرکی پێبکرێت.

شیکردنەوەی دیاردەی ئایین و ئەڵڵا (خودا) لەبواری مێژوویی، کۆمەڵایەتی، فەلسەفی و سیاسی پێویستی بەشۆڕشێکی هزری هەیە. ئەگەر لەلایەنی زانستی ــ فەلسەفی ئایین وخودا روون نەکەینەوە، ئەوا دیموکراتیزەکردنی ئیسلام لەدروشمێکی تەفرەدان بەولاوە تێپەڕ ناکات. ئەگەر بەشێوەیەکی سنوورداریش بێت گفتوگۆیەکی بەمجۆرە لەنێوان رۆشنبیرەکانی ئێران و ئیسلامە دیموکراتیخوازەکاندا هەیە. بەڵام ئایین وەکو هزرێك کە لەسەردەمی سۆمەریەکانەوە بەشێوەی هزری خودایی و خاوەنی شرۆڤەیەکی دۆگماتیکانەیە و بەسەر دەسەڵاتدا زاڵە. ئەوە هەروەکو تەواوی وڵاتانی جیهان و رۆژهەڵاتی ناوین، تادوارادە لەئێرانیش بەکاریگەرە. جیاوازی چەمکی (عەلمانی) پۆزەتیف لەگەڵ خوداناسی (تیۆلۆژیای) ئێران، بەوە سنووردارە کە خودا ناناسێ؛ ئەمەش بەواتای ئایینی پۆزەتیڤیستی دێت. هەربۆیە لەسەربنەمای عەلمانی پۆزەتیڤیستی کە لەئارادایە، ململانێکردن لەگەڵ ئایین، لەگەوهەری خۆیدا چەوتە و هێندە خزمەتی دیموکراتیزەبوون ناکات. تەنیا لەمیانەی شیکردنەوەیەکی راستی ئیلاهیات (خوداناسی) و ئاشکراکردنی کارەکتەری باڵادەستی و چەوسێنەرانەی ئەم دەسەڵاتە، لەلایەکی دیکەشەوە لەڕێگای بەدەزگاکردنی ئەو شێوەیەی دەسەڵاتی مەعنەوی و ئاکاری کە بۆ هەر گەل و کۆمەڵگایەك پێویستە، دەتوانرێ دەسەڵاتی خودایی دەوڵەت تێپەڕ بکرێت و دیموکراتیزەی بکەین. هەربۆیە کێشەی دیموکراتیزەکردنی ئیسلام کە لە ئێران بووە بەرۆژەڤ، پێویستی بە وتووێژێکی بەرفراوانی ئیلاهیات ـ فەلسەفە و شێوەیەکی نوێی هزری و بەدەزگابوونی ئاکاری هەیە کە بنەمایەکی زانستی هەبێت و لەخزمەتی گەلدا بێت. ئەمە بابەتێکی زۆر قووڵە و پێویستی بەوەرچەرخانی ئایدیۆلۆژی و سیاسی و ئاکاری هەیە. کاتێك ئەمە ئەنجامنەدرێت، لەدیماگۆژیەتێکی ئایینی بەولاوە هیچ واتایەکی دیکەی نییە.

ئەگەر ئێران ئەم گفتوگۆیە قووڵبکاتەوە کەسەبارەت بەم بابەتە لەئارادایە، بەشداری لەوەدا بکات کە گەل بەرامبەر بەئایین بژاری ئازاد و وشیارانە و نەریتی ئاکاری خۆی ئاوا بکات، بەڕاستی ئەو هەڵمەتەی لەژێر ناوی ئیسلامی دیموکراسییانە بەڕێوە دەبرێت بەهایەکی مەزن لەخۆوە دەگرێت و دەشێ رۆڵێکی گرنگ لە **ڕێنسانسی رۆژهەڵاتی ناویندا** ببینێ. بەڵام هەروەکو دیارە ئاستەمە کە ئیسلامیەتی باوی دەرەبەگایەتی دەرفەت بەمە بدات. بەڵام دیسان هەستیارانە هەڵسەنگاندنی ئەم ئەزموونە و لەچارەسەری دیموکراسیدا تاوتوێکردنی وەکو مۆدێلێك، هەڵوێستێکە پێویستە بەهەند دابنرێت. مسۆگەرە کە شرۆڤەی ئێران سەبارەت بەئیسلامیەت،

بەرامبەر بەشرۆڤەی عەرەبەکان، گەلەری و پێشکەوتووترە. بەڵام ئەوە جێگای گفتوگۆکردنە تا چ رادەیەك وەڵامی دیموکراسیەتی هاوچەرخ دەداتەوە یاخود بەشداری تێدا دەکات. مسۆگەر پێویستی بەوە هەیە تاقیبکرێتەوە و بەناوی گەل دەسکەوت بەدەست بێنێ. لەم چوارچێوەیەدا دەشێ رێگایەکی نەرمتر و ئاسانتری چارەسەری ئەو کێشە قەومی و نەتەوەییانە بدۆزێتەوە کە بنەمایەکی مێژووییان هەیە. لەمەڕ ئەم مەسەلەیە، ئێران دۆگماتیکی وشك و نکوڵی کار نییە. تەنانەت رەوشی ئێستاکەشی، قۆناخێکی گرنگ لەرێگای چارەسەری دیموکراسییانە پێکدێنێت. ئەوەی پێویستە، لەمیانەی شرۆڤەیەکی هاوچەرخی دیموکراسییانە و هەلومەرجەکانی ئێران، سەنتێزێك پێك بێنێت. لەم لایەنەوە دەشێ کێشەی کورد لە شرۆڤەی هاوچەرخی ئێران و گەیشتن بەسەنتێز رۆڵی کلیل ببینێ.

تا سەردەمی ئەزموونی PDK جولانەوەی کورد لەئێراندا کارەکتەرێکی دەربەگایەتی خێڵەکی لەخۆوە دەگرێت. لەسەردەمی مادەکانەوە بەردەوامی بەم تایبەتمەندێتیە دەدات. جێگیربوونی لەبنارەکانی **زاگرۆس**، سەبارەت بەتامەزرۆیی کوردان بۆ ئازادی، دەرفەت و شانسیان بۆ دەرەخسێنێ. هەروەکو لەپارچەکانی دیکەشدا دەبینرێ هەڵوێستی بەکاربردانەی ئیمپریالیزم سەبارەت بە کوردەکانی ئێران، ئەنجامێکی نێگەتیڤی لێکەوتۆتەوە. لەم لایەنەوە جولانەوەکانی **شێخ عوبەیدوڵڵا**ی کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەهەم و **سمکۆی شکاکی** یەکەمین چارەگی سەدەی بیستەم پڕ لەپەند و ئەزموونن. ئەزموونی **کۆماری مەهاباد** کە **قازی محەمەد** رێبەرایەتی کرد بووە قوربانی ئەم لەیستۆکانە. رێکخراوی PDK ی ئێران کە کارەکتەری نەتەوەپەرستی سەرەتایی تێپەڕ نەکردووە، بەهۆی هەرس نەکردنی داب و نەریتی ئێران و دەرکنەکردنی بە دواگەمەکانی رۆژئاوا، دوا رێبەریان **قاسملۆ** شەهید بووە. هەندێ گروپی نەتەوەپەرستی سەرەتایی و چەپەکان، لەسەردەمی شۆڕشی ئیسلامی ئێرانیش ئەوەیان نیشاندا کە توانستی چارەسەری کێشەی کوردیان نییە. لەڕاستیدا هەلومەرجەکان بۆ بەدەستهێنانی دەسکەوتی مەزن لەبار بوو. دەرفەت و شانسی شێوازێکی چارەسەری هەبوو کە بەگوێرەی واقیعی ئێران راستینەکانی دیموکراسی هاوچەرخی بەبنەما بگرتایە. ئەگەر درەنگیش بکەوێت، لەم لایەنەوە کێشەی کورد دەتوانێ لەمیانەی هەڵمەتی ئیسلامی دیموکراسییانە دەرفەتی چارەسەری بەسەرکەوتن بگەیەنێ. راستتر ئەوەیە کاتێك جولانەوەی کورد لەسەر ئەم بنەمایە خۆی نوێ دەکاتەوە، لەرێگای چارەسەری دیموکراسییانە، هەم سەبارەت بە کێشەی کورد هەم تەواوی کێشە نەتەوەییەکانی ئێراندا رۆڵی کلیل ببینێ. دەشێ **ئێرانی ئیسلامی دیموکراسییانە و فیدراڵ** وەکو رێنمایی و دروشمێك واتادار بێت. لەمیانەی رەچاوکردنی راستینەی کولتووری، سیاسی و ئیداری ئێران، بەبایەخەوە شرۆڤەکردنی ئەوەی چۆن

پێوانەکانی دیموکراسی هاوچەرخ لەگەڵ ئەم راستینانە دەگونجێ و گەیشتن بەسەنتێزێك، دەشێ ببێتە هەنگاوێکی گرنگی رێگای چارەسەری. ئەگەر بەشێوەیەکی سنوورداریش بێت ئازادی کولتووری، پەروەردە بەزمانی زگماکی و ئازادی راگەیاندن و بڵاوکردنەوە لەئارادایە. هەروەها بەڕێوەبەرێتی هەرێمی کوردستان راستینەیەکە. بە گەلەریکردنی ئەم زاراوە و دامەزراوانە و گەیاندنی بەگەوهەرێکی پێشکەوتووخوازی، ئاواکردنی ئەو رێکخراوانەی لەم پێناوەدا پێویستن، دەشێ رێ لەپێشکەوتنێکی زیاتر بکاتەوە. دەشێ ئەو رێکخستنانە لەچوارچێوەی دەستوور و یاسادا بکرێت بەرۆژەڤ کە گوزارشت لەقۆناخ دەکات. تەواوی کێشەکە گرێدراوی ئەوەیە کە جولانەوەی ئازادیخوازی کورد لەئێران واقیعیانە دەرك بەتایبەتمەندێتی ئێران بکات، بەدروستی پێوانەکانی دیموکراسی هاوچەرخ پەسند بکات و لەمیانەی بەبنەماگرتنی لایەنە پۆزەتیڤەکانی و هەنگاوی ماقووڵانە بەرەو پێشەوەی ببات. ئاشکرایە ئەگەر جولانەوەی ئازادیخوازی کورد بزانێ بەرامبەر هەڵوێستی تەسکی ئۆتۆنۆمیخوازی نەتەوەپەرستی سەرەتایی و گەمەکانی دەرەوە رابوەستێ، ئەوا بەڕێوەبەرایەتی ئێران بەشێوەیەکی ماقووڵتر نزیك دەبێتەوە. زیاتر پێشخستنی ئەو دیالۆگەی لەئارادایە، نیشاندانی پەیوەندییە کولتوورییە نزیکەکانی کوردان، واتادارکردنی برایەتی باو لەرۆژگاری ئەمڕۆماندا، رۆڵێکی زیاتری لەبەدیهێنانی چارەسەریدا دەبێت. لەجیاتی قۆناخی نەتەوەپەرستی سەرەتایی ئۆتۆنۆمیخواز، قۆناخی نوێ کە لەسەربنەمای تێزی دیموکراتیزەکردنی ئیسلام و دیموکراسی هاوچەرخە، لەچارەسەریدا خاوەن شانسی سەرکەوتنە. ئەگەر جولانەوەی ئازادیخوازی کوردستانی ئێران لەم چوارچێوەیەدا خۆی نوێ بکاتەوە، ئەگەر وەکو هێزێکی گونجاو و بەکاریگەر خۆی رێکبخات و پێگە بگرێت، دەشێ ببێتە دەستپێکەری قۆناخێکی نوێ. هەروەها لەئەنجامی پەند وەرگرتن لەئەزموونەکانی جولانەوەی کورد لەپارچەکانی دیکە، بەتایبەتیش لەمیانەی سوود وەرگرتن لە ئەزموونی PKK و سیستەمی بەرگری رەوای کە لەئارادایە، بەخۆی دەتوانێ ببێتە نوێنەرێکی خاوەن بانگەشەی قۆناخی نوێ. ئەو وەڵام و بەشداریەی جولانەوەی کوردی لەواقیعی خۆیدا دەیداتەوە هەڵمەتی ئیسلامی دیموکراسییانە، دەشێ زیاتر رێگا لەپێش پەرەسەندنی بکاتەوە.

هەڵبەتە لەبەر ئەوەی ئەو زەمینەیەی لەئارادایە پڕە لەکۆسپ و تەڵەزگە، ئەوا نابێ لەلایەنی چەمکی تێکۆشان و رێبازی کرداری و رێکخراو ئەوە پشتگوێ بخرێ کە تادوا رادە پێویستی بە جموجۆڵێکی واقیعی و هەستیارانە هەیە. لەڕەوشێکی پێچەوانەدا، هەروەکو زۆرجار لەمێژوودا روویداوە لەوانەیە لەمیانەی پیلانگێڕی لێدانی بەر بکەوێت. بەتایبەتیش لەم چوارچێوەیەدا بەشێوەیەکی راست هەڵسەنگاندنی جولانەوەی لاوان و ژنان و شێوەپێدانی، تواناکاری گرنگ

لەپێناو سەرکەوتن دابین دەکات. شێوە گرتنێکی دروستی پراکتیکی و ئایدیۆلۆژی جولانەوەی لاوان و ژنان، واتایەکی مەزنی هەیە. بەڵام ئەوەش گرنگە کە لەڕەوشێکی ئەوتۆ بێت بتوانێ لەگەڵ جولانەوەی پارچەکانی دیکەش هاوتەریب بێت، دەرفەت بەپێشکەوتنی یەکتری بدەن، لەناوخۆیدا دانەخرێت، بەڵام نەکەوێتە رەوشی پەنابەریش.

لێرەدا شێوەی ئیسلامگەرایی چارەسەری دیموکراسییانەی شێوازی تورکیا بەڕێوە دەچێت. هەربۆیە ئەگەر بەراوردێکی باش لەنێوان هەردوو چارەسەریدا بکرێت، ئەوا لەمیانەی چارەسەری کێشەی کورددا دەتوانرێ سەنتێزێکی باڵای شرۆڤەی ئیسلامی و شرۆڤەی هاوچەرخی رۆژئاوا بخولقێنرێ. ئەو ئومێدە مەزنە و هەنگاوە پراکتیکیە شیاوانەی لەم لایەنەوە دەهاوێشترێ، لەمیانەی باوەڕی و ئاکاری ئیبراهیمی و زەردەشتی هاوچەرخ، جولانەوەی ئازادیخوازی (ماد)ی کاوەکانی هاوچەرخ، ئەو گەوهەرە بۆ شارستانییەتی دیموکراسییانە بەدەست دێنێ کە پێویستی پێیەتی؛ بەهێزترین دەسکەوت و بەشداری لەسەنتێزی دادوەری و ئاکار و ئازادی مرۆڤایەتی دەکات.

٣ ـ عەرەبەکان و کێشەی کورد و چارەسەری

یەکێك لە دراوسێ گرنگەکان کە گەلی کورد لە گەڵیدا تێکەڵ بەیەك بووە گەلی عەرەبە. عەرەبەکان ئەو هۆز و تیرە سامییانەی بیابانی عەرەبستانن کە دواترین قەڵەمبازی رۆژهەڵاتی ناوینیان ئەنجامدا. یەکەمین شەپۆلی کۆچ کردنیان شەش هەزار ساڵ بەر لە زایین بەرەو میسر و میزۆپۆتامیای خواروو دەستی پێکرد. بەمڕەنگە تەقلی ئەم کولتووەر نوێیە بوون کە لەم ناوچانە پێکهاتبوون و رۆڵیان لە دەرکەوتنی شارستانییەتی میسر و سۆمەردا هەبووە. دووەمین شەپۆلی کۆچبەری سامییەکان سێ هەزار ساڵ پ.ز. دەستی پێکردووە، بەردەوام وەکو هێزی کاری هەرزان روویان لە شارستانییەتی میسر و سۆمەر کردووە. دووەمین شەپۆلی کۆچبەری سامییەکان لە سایەی سەرۆك تیرە و هۆزە بەهێز و بەتواناکان لە ساڵانی ٢٠٠٠ پ.ز. رۆڵێکی کاریگەریان لە گۆڕانکاری خانەدانە دەسەڵاتدارەکانی سۆمەردا بینیوە؛ لەم بەرەوارە بەدواوە ئیتر جێگای خۆیان لە بەڕێوەبەرایەتی شارەکاندا گرتووە. ئەم تیرانە بە "ئامۆرییەکان" ناوزەد کراون، لەم مێژووە بەدواوە سەرەتا ئیمپراتۆریەتی بابل و دواتریش ئیمپراتۆریەتی ئاشوورییان ئاوا کردووە. ئەم تیرە و بنەماڵە سامییانە بەهۆی پێویستییان بۆ بەرهەمەکانی دارستان و کانزاکان بەرەو باکوور درێژەیان بە کاروانی خۆیان داوە و رووبەڕووی "هۆریەکان" بوونەتەوە، کە رەچەڵەکی کوردان پێکدێنن. بەگوێرەی ئەوەی کە لە مێژوودا دەستنیشان کراوە، ئەو دوو تیرەیەی کە لە ٢٠٠٠ ساڵ

پ.ز. تاوەکو ئێستا پەیوەندی و ناکۆکییەکان درێژە دەکێشێ، ئێستاش پاشماوەکانیان لە میزۆپۆتامیای ناوین لە سەرووی هەمووشیانەوە لە **حەڕان** ماوە و لە ناو یەکتردا دەژین. یەکێك لە تێکەڵەی ئەم تیرانە، هۆز و تیرە عیبرانییەکانن کە حەزرەتی "ئیبراهیم" ڕێبەرایەتی دەکردن. هەروەکو دەزانرێ ئەو تیرانە خاوەن پەیوەندییەکی هاوبەشی رەچەڵەکی ئاری و سامی بوون و نوێنەرایەتی یەکەمین سەنتێزی کولتووری دەکەن. داب و نەریتی ئیبراهیمی ئەم سەنتێزە بەرەو پێشەوە دەبات و بەمرەنگە نوێنەرایەتی قەڵەمبازی مەزنی ئایینی تاکخودایی دەکات.

شارستانییەتی سۆمەری بە رادەیەکی هەرە زێدە لەلایەنی ئەو تیرانەوە ئابلۆقە دراوە کە نوێنەرایەتی ئەم دوو ریشە کولتووریە دەکەن. سۆمەرییەکان لە ئاکامی ئەو پەیوەندی و رێککەوتنانەی لەگەڵ هەر دوو رەچەڵەکدا پێشی دەخات، زیاتر لە ٢٠٠٠ ساڵ فەرمانڕەوایەتی دەکەن. دوای ئەوەی لە ساڵانی ٢٠٠٠ پ.ز. بەدواوە سۆمەریەکان لە ئەنجامی فشاری خانەدان و هۆزەکانی ئەم دوو رەچەڵەکە هەڵوەشایەوە، ئەمە وایکرد کە ئەم دوو کولتوورە و رەچەڵەکە زیاتر بەرەنگاری یەکتری ببنەوە، لە سەردەمی بابلی و ئاشوورییەکاندا ململانێ و پێکدادانی نێوانیان دژوارتر دەبێت. هۆری و گۆتی و کاسیەکان گوزارشت لە هەمان بنەچەی کولتووری دەکەن. گەلێك زانیاری سەبارەت بەم پەیوەندی و پێکدادانە لە تاتەقۆڕینە کۆنەکانی بابلی و ئاشوریەکاندا دەبینرێ. لە سەردەمی میتان و ئۆرارتۆ و مادەکاندا ململانێ و پێکدادان دەگاتە لوتکەی خۆی. لە دوای ئەوەی لە ساڵی ٦١٢ دا پایتەختی ئاشووریەکان لەلایەن مادەکانەوە خاپوور دەکرێ، کۆتایی بە قۆناخێك دێنن. بەمرەنگە قۆناخی باڵادەستی ماد ـ پارس دەستپێدەکات.

کاتێك حەزرەتی محەمەد دواترین تیرە و هۆزەکانی بیابانی لەگەڵ ئایدیۆلۆژیای ئیسلامییەت کرد بە یەك، سێیەمین شەپۆلی مەزنی پەلهاوێشتن دەست پێدەکات. بەمرەنگە لە میانەی شارستانییەتی مەزنی ئیسلامییەتەوە عەرەبەکان پایەدار و باڵادەست دەبن. هەروەکو دەزانرێ بەر لە ئیسلامییەت عەرەبەکان دواکەوتووترین تیرە و هۆزی رۆژهەڵاتی ناوین بوون. بەڵام ئاشوورییەکان و کوردەکان دوو کولتوورن کە ئاوێتەی یەکتر بوون، بۆیە لەوانەیە کۆنترین و درێژخایەنترین دراوسێی مێژوویی بن. ئاشورییەکان ئەو تیرە ئامۆریانەی بەر لە هاتنی عەرەبەکانن. زاراوەی زمانیان لە عەرەبەکان جیاوازترە. کولتوورەکەشیان پێشکەوتووترە. پەیوەندی عەرەب ــ کوردەکان لە سەردەمی ئەمەوی و عەباسیەکاندا زۆر پێشدەکەوێ. دوای رووخانی ئیمپراتۆریەتی ساسانییەکان لە ساڵی ٦٤٠ی زایینیدا کوردەکان دەکەونە ژێر کاریگەری شارستانییەتی عەرەبی ئیسلامی. تەنانەت بۆ ئەوەی ئیمتیازات بەدەست بێنن و مامەڵەیەکی تایبەتیان بۆ بکرێت، خۆیان بە عەرەب و نەوەی پێغەمبەر و رەچەڵەکەکەی لەقەڵەم دەدەن.

بەمرەنگە کورد دەبنە چینی ژێر، عەرەبەکانیش چین سەروون. سەرباری ئەوەی هەمان بنەچەی نەژادی و ئەتنیکیان هەیە، بەڵام ئەم جیاوازییە زۆر بەربڵاو دەبێت. بزووتنەوە و جموجۆڵی شێخایەتی، سەید و مەلایەتی کوردەکان تارادەیەکی مەزن پڕوپاگەندە بۆ زمان و کولتووری عەرەبی دەکەن و بڵاوی دەکەنەوە. زمان و کولتووری کوردی بچووك دەبینن و سووکایەتی پێدەکەن.

لە قۆناخی باڵادەستی عوسمانییەکاندا کاریگەری عەرەبەکان خێراییەکەی وەکو جاران نامێنێ و کەم دەبێتەوە. پەیوەندی کوردان لەگەڵ تورکەکان، زۆر لەو پەیوەندییەی پێشوویان لەگەڵ عەرەبەکان، زیاتر خزمەتی پێشکەوتنی زمان و کولتووری کوردی دەکات. بە ئەندازەی لاوازی زمانی تورکی، ئەوا ڕۆڵێکی گرنگ دەبینن لەو هاوسەنگییەی لە پەیوەندییەکاندا هەیە.

لە سەدەی نۆزدەهەمدا ئینگلیزەکان لە ئێراق جێگیر بوون، تاوەکو ڕێگای بازرگانی هیندستان و سەرچاوەکانی نەوت کۆنترۆڵ بکەن، ئەمەش قۆناخێکی نوێی پەیوەندی نێوان کورد ـ عەرەب لەگەڵ خۆیدا دێنێ. ئینگلیزەکان لە میانەی تەکتیکی "پەرتکە ــ زاڵبە" هەر دوو لایەن دژ بە یەکتری بەکاردێنێ و بەخۆیانەوە گرێدەدات. هەرجارە و پشتگیری لە یەکێکیان دەکات و هەوڵدەدات بەردەوامی بە دەسەڵاتی خۆی بدات. باڵادەست بوونی عەرەبەکان بە سەر کوردانەوە، لە ئێراقدا لە سایەی ئەو پێکهاتە و بەڕێوەبەرایەتییە نوێیە بوو کە لە دوای شەڕی یەکەمی جیهانییەوە لەلایەن ئینگلیزەکانەوە ئاوا کرا. هەروەکو چۆن لە فەلەستین جوولەکەکانی باڵادەست کرد، لە ئێراقیش بەرامبەر کوردەکان و ئاشوورییەکان و تورکمانەکان، شێخ و سەرۆك عەشیرەت و دەرەبەگە عەرەبەکانی بە دەسەڵات گەیاند. هەروەها لەو قۆناخەدا ڕژێمێکی پادشایەتی دامەزراند. قۆناخێکی نوێی سەڵتەنەتی (پادشایەتی) ئیسلامی دەستپێکرد. ئەو کوردانەی نەیانتوانی ئەم ڕەوشە پەسند بکەن، لە سەرەتای سەدەی نۆزدەهەمەوە دەستیان بە یاخیبوون کرد. ئینگلیزەکان هەندێ جار شاکانی ئێران، هەندێ جاریش عوسمانییەکانی بەکار دەهێنا و ئەم یاخیبوونانەی پووچەڵ دەکردەوە. بەتایبەتیش جوڵانەوەی ساڵانی ١٩٢٠ی شێخ مەحموودی بەرزنجی لەلایەن ئەم مەنگەنە سیانییەوە بێ ئەنجام دەهێڵرێتەوە.

لەدوای شەڕی دووەمی جیهانی قۆناخی PDK وەکو ڕێکخستنێکی نەتەوەپەرستی سەرەتایی دەستپێدەکات. ئەم ڕێکخستنە کە دەخوازێ دەرەبەگ و سەرۆك عەشیرەتەکان لەگەڵ ڕۆشنبیر و وردەبۆرژواکانی شار بکاتە یەك، ناتوانێ لە پێکهێنانی گەمەیەکی دەستی هێزە ئیمپریالیستییەکان بەولاوە ڕۆڵێکی دیکە ببینێ. دوای ئەوەی یەکێتی سۆڤیەت پشتگیری لە وردە بۆرژوا رادیکاڵەکان دەکات، سیستەمی پادشایەتی ئێراق دەڕووخێنرێ. قۆناخی نوێ، قۆناخی هەڵکشانی نەتەوەپەرستی عەرەبییە. کاتێك بژاری یەکێتی سۆڤیەت دەبێتە مایەی لایەنگریکردنی نەتەوەپەرستەکانی عەرەب،

ئەوا PDK، کە بارزانی ڕێبەرایەتی دەکاتن، لە تێکشکان و ژێرکەوتن ڕزگاری نابێت، بەمرِەنگە بۆرژوازی نەتەوەپەرست جیادەبێتەوە و YNK بە ڕێبەرایەتی تاڵەبانی ئاوا دەبێت. کاتێك بزووتنەوەی کوردان لە ئێراق یەکێتی خۆی لەدەست دەدات، ئەمە دەبێتە هۆی ئەوەی کە ببنە ئامرازێکی بەکارهێنان. بەمرِەنگە کاریگەرێتی ئیسرائیل و ئەمریکا زیاتر دەبێت. بەرژەوەندی تەسك دەبێتە نەخۆشییەك کە بزووتنەوەی کوردی دەخوات. بە بەراوردکردن لەگەڵ قۆناخی کۆنی ململانێ و پێکدادانی نێوان خێڵەکان، دەکەونە نێو قۆناخێکی خراپتری بەکرێگیراوێتی. بۆیە ناتوانن ئەو دەرفەتانەی لەدوای سالآنی ١٩٨٠وە، لە شەڕی ئێران ـــ ئێراق و کەنداودا هاتە ئاراوە، هەڵیسەنگێنن و بیقۆزنەوە.

لە سالآنی ١٩٩٠ بەدواوە، لەژێر سایەی پاراستنی ئەمریکا و یارمەتی تورکیا دا دەکەونە نێو ئەزموونی حکومەتی فیدراڵی. جیاوازی داب و نەریتی باوی سۆران ـ بادینان کە لە کۆنەوە ماوەتەوە، ڕێگا لەپێش دوو بەڕێوەبەرایەتی جیاواز دەکاتەوە. لەم قۆناخەدا لە ئەنجامی ئەو مامەڵە و لەیستۆکانەی بەرامبەر PKK پەیڕەوی دەکەن، لە بوارەکانی سیاسی، سەربازی، دیپلۆماسی و ماددیدا، مەودایەکی بەرچاو لە بەدەستهێنانی قازانج و بەرژەوەندی دەگرن. بەرامبەر بەو قازانج و بەرژەوەندییانەی وەری دەگرن، ڕۆڵێکی سەرەکی دەبینن لە ناوزڕاندن و گۆشەگیرکردنی PKK و سەرۆکایەتییەکەی. سەرەڕای ئەوەی چەندی بڵێی هەلومەرجەکان گونجاو و لەبارن، وەلێ تاوەکو ئێستا کێشەی کورد لە ئێراق چارەسەر نەکراوە. بەڕێوەبەرایەتی کوردان تاوەکو سەر ئێسقان کەوتۆتە ناو بەرژەوەندی تەسکی کەسێتی و بنەماڵەیی. لەناوخۆدا لە شێوازی دیموکراسییانە بێبەرین. چەندەی دەکرێ ناتوانن حکومەتێکی فیدراڵی هاوبەشی کوردان ئاوا بکەن. وەکو سەرەڕمی سیاسەتەکانی ئەمریکا و ئینگلتەرای دەرهەق بە ئێراق لە چاوەڕوانیدا هێڵراونەتەوە. بۆ ئەوەی PKK کاریگەری خۆی لەسەر ناوچەکە زیاد نەکات، تورکیا لە ڕێگای هێزەکانی چەکوشی ئامادەوە کۆنترۆڵی خۆی لەسەر ناوچەکەدا زیاد کردووە. بەرامبەر بەمەش PKK لە ناوچە شاخاوییەکاندا جێگیر بووە و درێژە بە کاریگەری خۆی دەدات. لە سالآنی ١٩٩٠وە تەنانەت لە ١٩٨٦وە، سەرەڕای پشتگیری چالاکانەی YNK و PDK، وەلێ دەوڵەتی تورکیا نەیتوانی بەرخودانی PKK تێکبشکێنێ. هەروەها ئاشکرایە کە ئێرانیش لەمیانەی دیالۆگی لەگەڵ هەموو لایەنەکان، درێژە بە کاریگەری خۆی دەدات و ناخوازێ دەست لە بەرژەوەندییەکانی خۆی بەربدات.

باشووری کوردستان ئێستا لە نێو ڕەوشێکدایە، کە وەکو لوبنان وایە، تەنانەت لەنێو ستاتۆیەکی لەشێوەی شەڕ و پێکدادانی فەلەستین ـ ئیسرائیل دایە. ئەو ڕەوشە قوفڵبوون و گرێکوێرەی کە لە ئارادایە، هەمە لایەنەیە. هێزە جیهانی و ناوچەیی و خۆجێییەکان تا دواڕادە تێکچڕژاون و ڕێگایان

لەپێش رەوشێکی وەها کردۆتەوە کە لە رەوشی پێکدادانی نێوان ئیسرائیل ــ فەلەستین ئاڵۆزترە. تاوەکو ئێستاش سەبارەت بە رەوشی گشتی ئێراق و ستاتۆیەك بۆ کوردان، رەوشێکی یەکلاکەرەوە و دیار لە ئارادا نییە. لە کاتێکدا کە ئەمریکا و ئینگلتەرا دەخوازن سەددام بڕووخێنن دەبینرێت بەشێکی دیکەی جیهان لایەنگری ئەمە نییە. ئابلۆقەی نەتەوە یەکگرتووەکان کاریگەری خۆی لە دەستداوە. لەسەر ئەم بنەمایەش رەوشێکی ئاڵۆز لە ئارادایە و بەردەوام دەبێ.

هەروەکو دیارە چارەسەری کێشەکانی ئێراق لە دوو لایەنەوە پێشدەکەون: **یەکەمیان**، پلاتفۆرمی نەتەوە یەکگرتووەکانە. ئەمریکا لە رێگای بەکارهێنانی UN درێژە بە تەنگەتاوکردنی رژێمی ئێراق دەدات و دەخوازێ لە ناوەوەش لە رێگای بەکارهێنانی کوردەکان و کۆنگرەی نیشتمانی ئێراق یۆگسلاڤیایەکی نوێ بخوڵقێنێ. بەڕێوەبەرایەتی "بۆش" لەم بوارەدا بەبڕیارە. ئیسرائیل هەر لە سەرەتاوە کاریگەرییەکی بەهێزی لەسەر ئەم مەسەلەیە هەیە. تورکیا بە شێوەیەکی قووڵتر و هەمە لایەنەتر لێکدانەوەی هەموو ئەگەرێك دەکات. پێ بە پێ بزووتنەوەی تورکمانەکان بە هێز دەکات و وەکو ئامرازێکی دەستێوەردان پێشیان دەخات. ئێرانیش لە رێگای شیعەکانی ئێراق و بەکرێگیراوەکانی لەناو جوڵانەوەی کورد، بەبێ ئەوەی هێزی خۆی لەدەست بدات، بەردەوامی بە کاریگەری خۆی دەدات. ئەوروپا، روسیا، چین و وڵاتە عەرەبییەکان لە ئاست و بواری جیاوازدا لەنێو مەسەلەکەدان. تەواوی ئەم هێزانە سەبارەت بە شێوە چارەسەرییەك هاوبیرن کە لە چوارچێوەی یەکپارچەیی خاکی ئێراقدا بێت، بەڵام پەسندنەکردنی سەددام لەلایەن ئەمریکاوە، شێوازێکی بەمرەنگەی چارەسەری یاخود ئاسایی بوونەوە، ئاستەنگ دەکات. چارەسەرییەکی بەمجۆرە تاوەکو ئێستا لە ئاسۆدا نابینرێ.

دووەمیان: رێگای چارەسەری دیموکراسییانەیە کە هێز و لایەنەکانی ئێراقی، رژێمی ئێراقیش لەنێودا بێت، لە ناو خۆیاندا پێشیبخەن. بەڵام پێکهاتەی دوور لە دیموکراسییەتی تەواوی هێزەکان، لە سەرووی هەمووشیانەوە رژێم، دەرفەت بە هاتنەئارای ئێراقێکی دیموکراتی نادەن، کە گونجاوترین رێگای چارەسەرییە. لە راستییدا دیموکراتیزەکردنی ئێراق دەبێتە وەرچەرخانێك کە رۆڵە مێژوویی و هەرێمییەکەی زۆر زیاتر بێت. ئەگەر لەمیانەی چارەسەرکردنی کێشە نەتەوەیی، ئەتنیکی، ئایینی و کولتوورییەکان لە رێگای ئەم شێوازە و لەنێو ئاشتیدا هەنگاو بهاوێژرێ، ئەوا دەبوو بە هەنگاوێکی گرنگ و مەزن بۆ دیموکراتیزەبوونی رۆژهەڵاتی ناوین. پێویست بوو لە چارەسەرییەکی بەمجۆرەدا کوردان رۆڵی پێشەنگایەتی ببینن. ئەگەر ئەو بەڕێوەبەرایەتییە فیدراڵییانەی کە هەن، بکرێن بە یەك، ئەوا دەیانتوانی **بەڕێوەبەرایەتی فیدراسیۆنی دیموکراسییانەی کوردستان** ئاوا بکەن، لەسەر بنەمای پشت بەستن بە هێزی خۆیی، دەتوانن فیدراسیۆنێکی دیموکراسییانە لەگەڵ ئێراق ، ئەگەر

ئەمەش زۆر ئاستەم بێت، ئەوا دەتوانن لەبن گەرەنتی دەستوورێکدا بۆ تەواوی ئێراق، لەسەر بنەمای سیستەمی کۆماری دیموکراتییانە رێکبکەون. ئەگەر چارەسەرییەك لەسەر بنەمای ئازادی و مافە سەرەکییەکان و لەژێر سایەی گەرەنتی دەستوورێکدا، کە دان بە هەموو گروپە ئەتنیکی و کولتووری و زمانەکاندا بنێت پێش بکەوێت، ئەوا ئەمە تواناکاریەکە ناتوانرێ بچووك بکرێتەوە. بەگوێرەی هەلومەرجەکانی ئێراق، **ئێراقێکی دیموکراسییانەی گەرەنتی کراو**، هەنگاوێکی مەزنی چارەسەرکردنی گرێکوێرەکانە.

لە هەنگاونانێکی بەمجۆرەدا رۆڵی کوردان دەردەکەوێتەی پێش. رێبەرایەتی بۆرژوا ـ دەرەبەگ، وەکو پێویستییەکی بەرژەوەندی چینایەتییان دوودڵن لەوەی هەنگاوێکی بەمجۆرە بهاوێژن و سەبارەت بە چارەسەرکردنی کێشەکە لەپێناو بەرژەوەندییە چینایەتییەکانیان خۆپەرستانە دەجوڵێنەوە و جێگا بە رەنگدانەوەی بەرژەوەندییەکانی گەل نادەن و گیانی رێککەوتنی دیموکراسییانەیان تێدا نییە. بۆیە بە بێ ئەوەی دەست بۆ گەوهەری رژێم ببەن و قۆناخێکی دیموکراسییانە بۆ کوردستان بکەنە جێگای باس، دەخوازن لە رێگای ئۆتۆنۆمییەکی کوردی کلاسیکی لەگەڵ کۆمارێکی ئێراقی باڵادەست رێکبکەون. بە بێ دیموکراسییەت بەدوای چارەسەریدا دەگەڕێ، ناکۆکی سەرەکییان لەگەڵ PKK سەبارەت بەم بابەتەیە. وەها بیر دەکەنەوە کە ڤەبوونی دیموکراسییانە کۆتاییان پێ دێنێ. بۆیە بۆ ئەوەی ئەم قۆناخە ئاستەنگ بکات، لەنێو هەوڵ و تەقەلایەکی بەمجۆرەدایە کە لە هەموو گۆڕەپانەکاندا لە سەنگەری دژ بە PKK زیندوو و لەسەر پێیان بێت. نە بۆ خۆی هەوڵدەدات کێشەکە چارەسەر بکات، نە دەخوازێ دەستپێشخەری بکەوێتە دەست هێزەکانی گەل. رەوشی ئێستا بەمجۆرەیە و لە میانەی ئەو بەرژەوەندییانەی بەدەستی هێناوە لە توانایدایە تا ئەو ئاست و شوێنە بچێت. ئەوە بخەینە لایەك کە بەدوای لێگەڕینی نوێ و قۆناخی دیکەدا بێت، بەڵکو کۆسپ خستنە پێش پێشکەوتنی بەمجۆرە، بە ئەرکێکی سەرەکی خۆی دەبینێ. پەنجا ساڵ زیاترە لە تەواوی کوردستاندا مەسەلەکەی لای خۆی قوفڵ کردووە، بۆ ئەوەی ئەو بەرژەوەندییانەی بپارێزێت کە بەدەستی هێناوە، لە رەوشێکی وەهادایە کە بۆ هەموو هەڵوێستێك تەنانەت بۆ خیانەتیش کراوەیە. بێگومان ژیان لەبەرامبەر هەوڵ و تەقەلای موحافەزەکاری و پاشڤەڕۆیەتی بەمجۆرەدا ناوەستێ. ئەو ڤەیرانەی لە ئارادایە، هەروەکو چۆن بۆ ئێراق بەمجۆرەیە، ئەوا بەردەوام رێگا چارەی نوێ سەبارەت بە کوردستانی ئێراق لە رۆژەڤدا دەهێڵێتەوە. بێگومان کێشەیەك کە بەردەوام جێگای خۆی لەنێو رۆژەڤی جیهانیدا بگرێت، ئەوا بە بێ خۆڵقاندنی چارەسەری وەکو خۆی بەردەوام نابێت. چونکە بەردەوام دەرفەت و تواناکاری چارەسەری دێتە

ئــاراوە. هەربۆیــە ئامادەکــاری و هــەبوونی ئەلتــەرناتیف بەرامبــەر هــەر ئەگــەر و پێشــکەوتنێکی شیمانەکراو گرنگ و بایەخداره.

بەهۆی ئەم فاکتەرانەیە کە PKK لە جاران زیاتر بۆ بەدیهێنانی چارەسەری ڕۆڵێکی کاریگەرانە دەبینێ. بەرجەستە و بەجێکردنی PKK وەکو پارتییەکی باشووری کوردستان، بابەتێکە ماوەیـەکی درێژە لە ڕۆژەڤدایە. بێگومان لـە ئـەنجامی هـەزاران تـەقلیبوون و شـەهادەتەوە بـووە بـە پارتییـەکی گــەلی باشــووری کوردســتان. نیشــاندانی وەکــو دیاردەیــەکی دەرەوەی باشــوور، ئاکــارێکی ئــەو پڕوپاگەندەیەیە کە هێزە بەکرێگیراوەکان لە میانەی هەموو هێـز و توانایەکیانـەوە، ئەنجامیانـداوە. کاتێك PKK لە تەواوی ئەم هێزانە زیاتر خۆی بە هێزێکی ناوچەکە ببینێ، پێویستە لـە بوارەکـانی سیاسی، سەربازی، کۆمەڵایەتی و کولتووریدا ببێتە خاوەن پێگە و لە هەموو ڕوویەکـەوە پراکتیـزەی بکات. پێویسـتە جـەخت لەسـەر بەڕێوەبەرایەتییـەکی فیدراسـیۆنی دیموکراتییانـەی کـوردان بکـات. دەبێ بژاری ئەوە بێ کە PDK و YNK بە یەکەوە بکێشێنێتە ناو فیدراسیۆنێکی بەمجۆرە؛ ئەگـەر یەکێکیان نـەبێت، لەگـەڵ ئـەوەی دیکـەیان، ئەگـەر ئـەویش نـەبێت، ئـەوا دەبـێ لـە میانـەی هـەوڵ و کۆششــەکانی خــۆی، لــەو گۆڕەپانانــەی کاریگــەرێتی لــە ســەریاندا هەیــە خێرایــی بــە پێکهاتــەی دیموکراسییانەی خۆی بدات و تۆکمەی بکات. لـە کاتێکـدا لـە چوارچـێوەی ئێراقـدا بـە گشـتی ڕۆڵـی خــۆی لــە پێکهێنــانی بەرەیــەکی دیموکراســیدا دەبــینێ، کــە تــەواوی گروپــە نــەژادی و ئــایینی و کولتوورییەکان جێگای خۆیانی تێدا بگرن، ئەوا هاوکات پێویستە بە سووربوونەوە بەڕێوەبەرایـەتی فیدراســیۆنی دیموکراســییانە لــەناو کــوردان بــەرز بکاتــەوە. دەبــێ جــەخت لەســەر چارەســەری دیموکراسییانە بکاتەوە و هەموو گروپ، پارتی، عەشیرەت و تەنانـەت ڕژێمـیش و هـەموو ڕێکخـراوە بەرەییەکانیش ڕاکێشێتە سەر ئەو ڕێباز و بۆچوونەی، کـە سـەرلەنوێ ئاواکردنـەوەی ئێـراق لەسـەر بنــەمای کۆمــاری دیموکراســییانە لــەناو ئــەم چوارچێوەیەشــدا جێگــرتنی ســتاتۆی فیدراســیۆنی دیموکراسییانەی کوردان، ڕاستترین ڕێگای چارەسەرییە.

تەواوی هەلومەرجـە نـاوخۆیی و دەرەکییـەکان وەرچـەرخانی دیموکراسییانەی ئێـراق دەکەنـە ناچارییەك. ئەگەری ئەوە هەیە پێشکەوتنی لـە جۆری یۆگسلاڤیا بێتـە ئـاراوە. بـەڵام دەبـێ لەسـەر بنەمای بینینی ئەو ڕەوشەی کە شیمانە دەکرێت بەردەوام گۆڕان بە خۆیەوە ببینێ و بەلاوە بنرێـت، تــەگبیر بــۆ هــەموو جــۆرە شــێوازێکی چارەســەری وەربگیردرێــت. دەبــێ بــە شــێوەیەکی ڕۆژانــە هەڵسەنگاندن ئەنجام بدرێت. بەرەو پێش یـان بـۆ دواوە، هـەنگاوی سیاسـی و سـەربازی، بـە قـووڵی و بـەرفراوانی بهاوێـژرێت. ئامادەکـاری و هـەبوونی ئەلتـەرناتیف بەرامبـەر بـە خـراپترین ئەگـەریش ناچارییە. واتە ئەگەر ئەو سیستەمەی کە ئێستا هەیـە، یـاخود ئـەو سیستـەمەی لـە دوای ئـەو دێت،

لەگەڵ هێزە بەکرێگیراوەکانی کوردان ببن بە یەك و هێرش بێنن، پێویستە ئامادەکاری هەبێت، لەگەڵ ئەوەشدا دەبێ لە میانەی دیسیپلینێکی باڵا و پتەوی شێوازی ژیان و تێکۆشانی قۆناخی نوێ بە لێهاتووترین شێواز و هەناسە بە هەناسە زاڵ بکرێت. پێویستە لە بواری چەندایەتی و چۆنایەتیدا مەزن بوون لە ئارادا بێت، بەشێوەیەك بتوانێ بەرەنگاری هەموو جۆرە هێرشێك ببێتەوە و دژەهێرش ئەنجام بدات. لەسەر بنەمای گیانی بەرپرسیارێتی بەرامبەر بە گەلە خێرلەخۆنەدیوەکەمان و هەڤاڵانی زیندان و کەم ئەندامان و شەهیدانمان، دەبێ بە شێوەیەکی سەرکەوتووانە هەموو ئەو ئەرکانەی کە دەکەوێتە سەرشان جێبەجێ بکرێت. بە بێ هیچ بەهانە و خۆدزینەوەیەك، پێویستە بە شێوەیەکی سەرکەوتووانە داخوازی و ئۆمێدی چارەسەری بۆ ئەم ناوچەیە بخوڵقێنرێ، کە خوێنێکی زۆری لێ چۆڕاوە و قوربانییەکی یەکجار زۆری داوە. کاتێك بزووتنەوە کوردییەکان لە ئێراق، PKKشی لەناودا، ئەم ڕۆڵە مێژوویییەی خۆیان لە ئاستی تەواوی کوردستان و ڕۆژهەڵاتی ناویندا ببینن، نەتەوەپەرستی سەرەتایی و نەتەوەپەرستی بۆرژوای باڵادەست تێپەڕ بکەن، لەهەق کۆسپەکانی خیلایەتی و بنەماڵەیی و پاشڤەڕۆیی بێن، ئەوا هەروەکو سەردەمی بەرەبەیانی شارستانییەت، جارێکیتر شارستانییەتی دیموکراسییانە بەشێوەیەکی سەرکەتوو لە بەرەبەیانی ڕۆژهەڵاتی ناوین هەڵدێت. ئەو کاتە بەدەستخستنی شەرەفی هێزی دەستپێشخەری سەردەم و قۆناخی نوێ لە هەموو شتێك بەهادارترە. ئەوانەی لەمیانەی ئەم چەمکە مێژوویی و شەرەفمەندییەوە بژین، ناشێ بیر لەوە بکرێتەوە کە لەو ئەرکانەی دەکەوێتە سەرشانیان سەرکەوتوو نابن. تاکە هۆکار و بەهانەی ژیانمان ڕەچاوکردنی پێشکەوتنێکی واتاداری بەمجۆرەی مێژوو و چاوەڕوانکردنی سەرکەوتنەکەیەتی.

٤ـ کێشەی کوردەکانی سوریا بۆ بەدەستهێنانی ناسنامە و چارەسەری تەڤلیبوونی دیموکراسییانە

هەروەکو چۆن پارچەی عەرەبەکان (ئاشوریەکان) بۆ ناو کوردەکان درێژ بۆتەوە، ئەوا کوردەکانیش پارچەی وەهایان هەیە کە بۆ ناو عەرەبەکان درێژ بۆتەوە. کوردەکانی سوریا لەسەرووی ئەمانەوە دێت، لەلایەنی کولتووری و جوگرافیەوە پارچەی بەمجۆرە پێکدێنن. بەدرێژایی مێژوو درێژ بوونەوە و بەناو یەکداچوونی وەها لەنێو گەلان لەئارادا بووە. تەواوی جیهان، بەتایبەتیش ئاسیا و ئەوروپا بەردەوام ڕووبەڕووی دیاردە و کێشەی بەمجۆرە بۆتەوە. هەڵوێست و مەیلە نەتەوەییەکان ڕەوشی کەمایەتی بەمجۆرەیان کردووە بە بیانووی توندوتیژی و ڕێگایان لەپێش چەندین شەڕ کردۆتەوە. لەگەڵ سەقامگیربوونی سیستەمی دیموکراسییانە، ئەم

جۆرە کێشانە لەناو سنووری هەمان دەوڵەت و وڵاتدا، لەڕێگای دانانی بەهەبوون و مافە کولتوورییەکانی کەمایەتییەکان و وەکو بابەتی جیاجیا بەجێکردنی تەڤلیبوونی دیموکراسییانە لەنێو مافەکانی مرۆڤ و دەستوور، سەرکەوتووانە چارەسەر بووە.

بەشێکی مەزنی کوردەکانی سوریا، تایبەتمەندێتیەکی بەمجۆرەی هەیە کە لەوانە پێکدێت کە لەئەنجامی یاخیبوون، شەڕی خێڵایەتی و بێ یاسایی بەدرێژایی مێژوو، لە ناوچەی جیاجیا کۆبوونەتەوە. مێژوو ئەمە نیشان دەدات کە لە دەرکەوتنی حەزرەتی ئیبراهیم لەئورفا تاوەکو دوا پێهەلگرتن و کۆچی PKK ، لێشاوێکی بەمجۆرە بەرەو ناوچەکانی دەریای سپی لەسەرووی هەمووشیانەوە سوریا، چڕبۆتەوە. هەروەها ئەوەش دەبینرێ کە عەرەبەکان (ئاشوریەکان) لەئاکامی هۆی هاوشێوە، لەئەنجامی کاریگەری گەرما و بەئامانجی بازرگانی بەرەو ناوەوەی کوردستان و ئەنادۆڵ کۆچیان کردووە. بەدرێژایی مێژوو دەبینرێ کە کۆچێکی بەردەوام و نیشتەجێبوون و دانوستاندنی دوولایەنەی کولتووری و بازرگانی لەم نێوانە (گۆڕەپانە)دا ئەنجامدراوە. ئەمانە ڕۆڵێکی گرنگی گۆڕانکاری و وەرچەرخانی نێوان کولتوورەکانیش دەبینن. دواتر ئەرمەنی و تورکمانەکانیش بەچڕی تەڤلی ئەم قۆناخە بوون. هەربۆیە هەمەڕەنگیەکی کولتووری، زمان، ئایینی دەوڵەمەند دێتە ئاراوە. بەشێوەیەکی سەرەکی سوریا وەکو وڵاتێکی خاوەن دەوڵەمەندیەکی بەمجۆرە شێوەی گرتووە. بوونی بە زەمینەیەکی لەبار بۆ ڕێککەوتنی دیموکراسییانە و بەیەکەوە ژیان، هۆکارەکەی بۆ ئەم پێکهاتە مێژووییانە دەگەڕێتەوە. کێشە سەرەکیەکانی تەواوی گروپەکانی سوریا، کوردانیش لەنێو ئەم ڕاستینە مێژووییەدا، لەمیانەی پاراستن و پێشخستنی ناسنامەی کولتووری خۆیان، پەروەردە بەزمانی زگماکی، دابینکردنی مافەکانی ڕاگەیاندن ــ بڵاوکردنەوە و وەکو هاووڵاتیەکی ئازاد و یەکسان پەیڕەوکردنی مافی تەڤلیبوونی ژیانی سیاسی، چارەسەر دەکرێت.

هەرچەندە لەم لایەنەوە دان بەهەندێ ئازادیەکانی نرابێت، بەڵام چەندین کێشەی تاوەکو ئێستا چاوەڕوانی چارەسەری دەکەن. ئەمانەش بابەتەکانی سەبارەت بە هاووڵاتییەتی، پەروەردە بەزمانی دایك، مافە سیاسیەکان و مافی ڕاگەیاندن ــ بڵاوکردنەوەیە. لەگەڵ ئەوەی کۆسپ نانەوەیەکی بەدژواری لەئارادا نییە، بۆ ئەوەی ئەم مافانە لەژێر گەرەنتیدا بەکار بهێنرێن پێویستی بەستاتۆیەکی سیاسی هەیە. ئەنجامگیر بوون و سەرکەوتنی تێکۆشانی یاساییبوون دەبێتە دەسکەوتێکی مەزنی دیموکراسییانە، ڕۆڵ و بەشداریەکی بەهێزیشی لە دیموکراتیزەبوونێکی گشتی سوریادا دەبێت. لایەنگر و جەماوەرێکی بەرفراوانی PKK لەم ناوچەیەدا هەیە. ئەرکی سەرەکی ئەم جەماوەرە ئەوەیە، لەچوارچێوەی ئەم مافە یاساییانە لەڕێگای پرۆگرامێکەوە تێکۆشان و

رێکخستنی یاسایی و دیموکراسییانە لەگەڵ هەڵمەتی وڵاتپارێزی گشتی و دیموکراتیزەبوونی سوریا بکاتە یەك و پشتگیری و هاوکاری تێکۆشانی ئازادی ئەو وڵاتانە بکات کە لێیەوە هاتوون.

تەواوی ئەو کوردانەی لەئەنجامی هۆی جیاواز لەتەواوی جیهان بڵاوبوونەتەوە لەسەر هەمان بنەما ئەرك و بەرپرسیارێتیان دەکەوێتە ئەستۆ. ئەو کوردانەی لەهەر وڵاتێکەوە هەن، لەسەرووی هەمووشیانەوە ئەوانەی لەشارە گەورەکانی ئەو وڵاتانەن کە بەیەکەوە تێیدا دەژین، ئەوانەی ناوچەکانی کۆچی زۆرەملێیان بۆ کراوە، ئەرکیان ئەوەیە، هەبوونی کولتووری خۆیان بپارێزن، بەدەستهێنانی ماڧی هاووڵاتێتی، پەروەردە بەزمانی زگماکی، ماڧەکانی راگەیاندن و بڵاوکردنەوە، لەسەربنەمای ماڧەکانی مرۆڤ و پێوانەکانی دیموکراسی چالاکانە تەڤلی ژیانی سیاسی ببن و سەرکەوتووانە ماف و ئەرکەکانی خۆیان جێبەجێ بکەن. بۆ ئەمەش پێویستە لەسەرووی هەموو شتێکەوە لەبواری هونەر و هەموو بوارەکانی کۆمەڵایەتی، وەرزش، پەروەردە و تەکنیکی خۆیان پێبگەیەنن و لەمیانەی ژیانێکی چالاکانە هەبوونی کولتووری خۆیان بپارێزن و پەرەی پێبدەن. لەم چوارچێوەیەشدا هاوبەشێتیکردنی تێکۆشان و ژیانی گەلانی دیکەیە لەسەربنەمای شەرەفمەندی و یەکسانی و ئازادی. بەشداری و هاوکاری و پشتگیریکردنیەتی لەتێکۆشانی ئازادیخوازی وڵاتی دایك بەپێی توانا و هێز.

خاڵی کۆتایی، کێشەی یەکێتی تەواوی کوردەکانە. لەرابردوو بەردەوام دروشمی "کوردستانێکی سەربەخۆ و یەکگرتوو سۆسیالیستی" دەگووترایەوە. ئەم دروشمەی سەرچاوەی خۆی لە نەتەوەپەرستیەوە دەگرێت، هەم لەلایەنی ئایدیۆلۆژی، هەم لەلایەنی سیاسی ـ پراکتیکی واقیعی نییە. ئەگەر لەلایەنی یۆتۆپیاوە لەگوێی مرۆڤدا خۆشیش بێت، راستتر ئەوەیە دروشمی وڵاتپارێزی و ئەنتەرناسیۆنالیزم لەسەر ئەم بنەمایە بێت واقیعی ترە: **"وڵاتی دیموکراتی، نیشتمانی دایکی ئازاد"** کە بۆ هەموو ئەو دەوڵەت و وڵاتانە گونجاوە کە کوردی تێدا دەژین، سەبارەت بەتەواوی رۆژهەڵاتی ناوینیش "**رۆژهەڵاتی ناوینی دیموکراسییانە، نیشتمانی دایکی یەکگرتوو**". ئەم دوو دروشمە سەرەکیە بۆ تەواوی گەلانی رۆژهەڵاتی ناوین لەجێی خۆیدایە. عەرەبەکان بۆ زیاتر لەبیست پارچە دابەشکراون. رەوشی پارچەبوونی تورکەکانیش تابڵێی بەرفراوانە. ئێرانیش خۆی لەنێو رەوشێکی پارچەبووی هاوشێوەدا دەبینێ. رەوشی پارچەبوونی کوردان رەهەندێکی جیاوازتری هەیە و تایبەتمەندێتی جودای هەیە. ئەگەر هەر پارچەیەکی گەلێکی دابەش و پارچەکراو تەنیا سەربەخۆ، بکەوێتە نێو شەڕێك لەپێناو نەتەوە و وڵاتێکی یەکگرتوو، ئەوکاتە رۆژهەڵاتی ناوین سەرتاسەر دەبێتە گۆڕەپانێکی شەڕ و پێکدادان. لەمیانەی جیاوازیە جوگراڧی، کۆمەلایەتی و ئایینیەکان زیاتر پارچە پارچە بووە و رەوشێکی ئاڵۆزی وەها لەئارادایە رزگاربوون

لێی سەختە. هەموو لایەکی، وەکو پێکدادانی عەرەب ــ ئیسرائیل ی لێدێت. ئەم چەمکانەی نەتەوەی یەکگرتوو یاخود وڵاتی یەکگرتوو سەرچاوەی خۆیان لەنەتەوەپەرستی وەردەگرن و رێگایان لەپێش شەڕەکانی هەردوو سەدەی خوێناوی ١٩ و ٢٠ کردەوە. لەمیانەی شێوازی نەتەوەپەرستیەوە وروژانی پێکدادانەکان لەرۆژهەلاتی ناوین، بەواتای ئەوە دێت سەرتاسەری سەدەی ٢١ میش پڕ لە شەڕ و کوشتار و جینۆساید تێپەڕ ببێت. هەربۆیە ئەمە شایستەی وڵاتپارێزی و ئەنتەرناسیۆنالیزم و مافپەروەری هیومانیزم نییە و لێیان ناوەشێتەوە.

هەڵوێستی راست ئەوەیە، سنوورە سیاسیەکانی ئێستای رۆژهەلاتی ناوین وەکو پێدراوە (معطيات) بەبناخە بگیردرێت، لەنێو یەکێتی تەواوی دەوڵەت و وڵاتەکان تێکۆشانی سەرەکی دیموکراسییانە بکرێت و یەکسانی ماف و یەکێتی ئازادانە بەدیبهێنرێت. هەر وڵاتێکی دیموکراتیزە دەبێت، هەنگاوێکی دیکە نزیکی **رۆژهەلاتی ناوینی دیموکراسییانە** دەبینەوە. رۆژهەلاتی ناوینی دیموکراسییانە لەگەڵ خۆیدا لەمیانەی پێکهاتەیەکی لەجۆری یەکێتی ئەوروپا لەنێو ئازادیدا دەتوانێ ببێتە وەڵام بۆ ئومێدەکانی یەکێتی تەواوی گەلان. گۆڕانکاریەکانی دەوڵەتە عەرەبی و تورکیەکان زیاتر مەیلی وەها دەسەلمێنن. ئەوە سەلمێنراوە کە شێوازەکانی **پان تورکیزمی ئەنوەر پاشا** و **پان عەرەبیزمی جەمال عەبدولناسر** لەواقیع دوور بوون و جەربەزە (مغامرة) بوون.

ئەو رۆڵە دەگمەنەی مێژوو بۆ کوردانی رەخساندووە، هەر پارچەیەك لەمیانەی چارەسەری دیموکراسییانە ئەو وڵات و دەوڵەتە بۆ شارستانییەتی دیموکراسییانە راکێش بکات کە تێیدایە. ئەم رۆڵەش، لەگەیشتن بەشارستانییەتی دیموکراسییانەی رۆژهەلاتی ناویندا، گونجاوترین و واقیعیترین رێگایە بەگوێرەی نەریتی مێژوویی و جوگرافیا و ئابووری و واقیعی کۆمەلایەتی کوردان.

وەکو ئەنجام، کێشەی کورد لەوە دەرچووە کە لەمیانەی نزیکبوونەوە و شێوازەکانی سەردەمی نەتەوەپەرستی چارەسەر بکرێت. ئەو نەتەوەپەرستیەی شۆڕشی فەرەنسا بەرزی کردەوە، هەڵوێستێکی ئایدیۆلۆژی چینی بۆرژوایە کە سەبارەت بەدیاردەی نەتەوە و کێشەکانی پەیڕەوی کردووە. رۆڵێکی ئایدیۆلۆژی سەرەکی لەدەرکەوتنی دەوڵەتی نەتەوەیی و سەرکوتکردنی دیموکراسیەت و تێکۆشانی چینایەتی، یەکتر قڕکردنی نەتەوەکان پێکدادانە ئەتنیکیەکان و سیاسەتی داگیرکردندا بینیوە. رۆڵی شۆفێنیزمی نەتەوەپەرستی بۆرژوا لەوەدا یەکلایی کەرەوەیە کە سەدەی ١٩ و ٢٠ خوێناوی تێپەڕ بێت. ئەوروپا کە سەرچاوەی لەدایکبوونی نەتەوەپەرستییە، لەمیانەی ئەم پەند و ئەزموونانەی لەو شەڕ و پێکدادانانەی وەرگرت لەنیوەی دووەمی سەدەی بیستەم نەتەوەپەرستی خستە پلەی دووەمەوە، پێوانە دیموکراسیەکانی لەسیستەمی سیاسی خۆیدا بەبنەما گرتووە. سیستەمی دیموکراسییانە بەرامبەر بەتەواوی سیستەمە سیاسیەکان، سۆسیالیزمی

بونیادنراویشی لەناودا، بالآبوونی خۆی سەلماند، لەکۆتاییەکانی سەدەی بیستەم لەگەڵ رووخانی سۆسیالیزمی بونیادنراو لەجیهاندا بووە بەسیستەمی یەکەمین.

هەم نەتەوەپەرستی نەتەوەی سەردەست، هەم نەتەوەپەرستی سەرەتایی خۆجێیی سەبارەت بەکێشەی کورد لەقووڵکردنەوەی بێچارەیی و هاژۆتنی وڵاتەکانیان بۆ نێو بنبەستبوونێکی قووڵ بەولاوە رۆڵێکی دیکەیان نەبینیوە. داکۆکیکردن لەسەر ئەم هەڵوێست و شێوازانە، قووڵبوونەوەی قەیرانەکان و یاخیبوون و سەرکوتکردن و کوشتاری بەکۆمەڵە. ئەم دوو جۆرەی نەتەوەپەرستی لەگەڵ پێشکەوتنی شارستانییەتی دیموکراسی هاوچەرخ ناکۆکە، بوونە بەئایدیۆلۆژیای پاشڤەڕۆ و پاشماوەکانی سەدەی نۆزدەهەم. ئەم راستینەیە ئەوە دەخاتەڕوو کەپێویستە سەبارەت بەکێشەی کورد پێوانەکانی شارستانییەتی دیموکراسییانەی هاوچەرخ بەبنەما بگیردرێت. کوردان لەم قۆناخە نوێیەی مێژووییاندا، لەمیانەی بینینی رۆڵی پرد لەنێوان سێ نەتەوەی مەزن، بەهۆی هەلومەرجە جوگرافی، مێژوویی و کۆمەڵایەتیەکانیان خاوەنی ئەو هێز و تێکۆشانە دیموکراسییەن کە هەم خۆیان هەم گەلانی دراوسێ راکێشی ناو قۆناخی چارەسەری دیموکراسییانە دەکەن. کوردان بەبێ ئەوەی لەپێناو سنوورەکان بکەونە نێو ململانێی خوێناوی، لەمیانەی ئەو تێکۆشانە دیموکراسییانەیەی لەهەر پارچەیەکدا بەدەستی دێنن، لە بەدیهێنانی یەکێتیەکی راستەقینەی گەلانی رۆژهەڵاتی ناوین و برایەتی و ئازادی، گەرەنتی بنەڕەتی سەرکەوتنن.

بەشی حەوتەم

بوون بە جەنگاوەری ئازادی گەلێك كە لەنێو گەمارۆی پیلانگێڕیدایە

دەروازە

شیکردنەوەی ڕووکاری ناوەوەی پیلانگێڕییەکەی دژ بە عەبدوڵلا ئۆجـ ئالان، بۆ تێگەیشتنی تراژیدیای ئەو گەلەی لەچوارلاوە گەمارۆ دراوە و لەناوخۆش خیانەتکاری یەکجار زۆرە، ڕۆشنکەرەوە و پڕ لەئەزموونە. تەنیا بەرپرسیارێتی خستنە سەر ساویلکەیی دۆستان و لاوازی هەڤالان، دەبێتە هەڵوەستەیەکی بەرتەسك. هەروەها ڕوونکردنەوەی ئەم پیلانگێڕییە وەکو دەستێوەردانێکی ئیمپریالیزم لەسەرەوە، نابێتە ڕوونکردنەوەیەکی تێروتەسەل.

چاوەڕوانی دەکرا سەبارەت بەم بابەتە تاڕادەیەکی مەزن و ئاستێکی بڵند قووڵ ببمەوە، هەر ئاواشم کرد. کاتێك ئەمەم ئەنجامدا بینیم مێژوو بە حەشامەت زیندوو دەبێتەوە و شەپۆل شەپۆل بەلامدا دێت. ڕاستینە بنەڕەتیەکان زیندوو دەبوونەوە. ئەو بوونەوەر و دیاردانەی ئەگەر هەزار ساڵ لەدەرەوە ژیابووامایە لێی تێنەدەگەیشتم، یەك یەك واتادار دەبوون. نەك تەنیا زمانی زگماکی کۆمەڵگا و لۆژیکەکەی، بەڵکو زۆر بەئاسانی دەمتوانی زمانی تەواوی سروشت شیبکەمەوە و چارەسەربکەم. دەرکم بەوەش دەکرد ئەو ڕاستینەیەی بە ئەفسانە ناودەبرێت خودی ڕاستییە، ئەو ڕاستینەی بە هەنووکە و ڕۆژانەیی ناو دەبرێت، کوێرانەیە. چەندە لەچۆنیەتی لە سەرپێیان ڕۆیشتنی یەکەمین مرۆڤ و یەکەمین چەکەرەی هزر و شێوازی موعجیزەیی یەکەمین وشە تێبگەیشتبووامایە، هەروەها زیاتر دەرکم بەوە بکردبایە کە جۆش و خرۆشی دروستکردنی یەکەمین نان کە بەرهەمی چاندنە، بە واتای جەژن دێت و دۆستایەتی ئاژەڵ ئارامی و ئاسوودەیی لەگەڵ خۆیدا هێنا، هەروەها زیاتر دەرکم بەوە بکردبووایە کە بۆ یەکەمین جار هۆشمەندبوونی کۆمەڵگا و ناسینی خۆی سەرچاوەی هەموو جۆرە زاراوەیەکی خودایییە، هێزە سروشتییەکان بۆ ئاستی خوداییبوون بەرزکراونەتەوە، هەروەها گەوهەری خوداوەندی دایك و ئەو ژیانەی تەونکاری و خانووی لەبەرد دروستکراو و داهێنانی دەستاڕ و جووتکردن تێبگەیشتبووام کە لە چواردەوری خوداوەندی دایك پێشکەوت و بەواتای شۆڕشێکی مەزن دێت، کەمێك لە هەژمەتی دوا ساڵی سەدەی بیستەم ڕزگارم دەبوو کە پیلانگێڕی دژی من ئامادەکرد. مەسەلەی واتاپێدان زیاتر پێشدەخەم. هەروەها دەستم بە شیکردنەوەی واتای سووڕانەوەم بەسەر ئەو خاکە کردبوو کە لێی لە دایك بووم و وەکو چەرخ و فەلەك وابوو. ئەوکاتە بەهای ئەوەش تێدەگەیشتم کاتێك بە تەوژمی غاردانی ئەسپ ڕووم لەچیا دەکرد و دایکیشم سێ جار بەشێوەی لەسێدارەدانێکی نیوەچڵ سزای دەدام. دەبووایە زۆر باش لە گووتەی " هیچ کەسێك تەڤلی ئەم جۆرە کارکردنەی تۆ نابێت، هەموو کەسێك سوودت لێ دەبینێ و بە تەنیا دەمێنیتەوە" تێبگەم، کە ئەو دایکەی بە نەزانم دەبینی زۆر

باش منی ناسیوە. هێشتا تەمەنم دە ساڵان بوو. دەبووایە ئەو هەڵوێستەش بە یادی خۆم بێنمەوە، کە بەبێ ئەوەی ئاوڕ بدەمەوە و تەماشای دایکم بکەم گووتم "قەیناکە، سوورم لە سەر ئەوەی بەتەنیا بڕۆم". کاتێك بەمجۆرە دەرکم بە خۆم دەکرد، ئەو خاکەم شیدەکردەوە کە تێیدا لەدایکبووم. ئەو کاتە دەمزانی کاتێك سەدەی بیستەم بە قورسایی هەموو هێز و توانای خۆی هێرشم دێنێتە سەر، تۆڵە لەچی دەسێنێتەوە. کاتێك دەرکم کرد رووبەڕووی هێرشێکم کە لەو هێرشە دەچێت لەمیانەی ئەو دەوڵەتەی زادەی راهیبە سۆمەرییەکانە کراوەتە سەر خاکی بەپیتی خوداوەندی دایك، ئەوکاتە خۆشم لەخۆمم رادەکرد و دەمبینی کە لە چەند دڵۆپێکی واتا بەولاوە هیچ شتێکی دیکە نەماوە. کاتێك وەکو گلگامێش بەدوای ژیانی نەمریدا دەگەڕام، دەرکم بەوە دەکرد رووبەڕووی هێرشێك بوومەتەوە و ئەمەش لەلایەن ئەو هێزانەوە ئەنجام دەدرێت کە بە ملیۆنان جار لەوانەی ئەو قۆناخ بەهێزترن، هەروەکو بڵێی لەهەر چوارلاوە هێرش دەکەنە سەر چەقی هەمان بازنە و لەمێژە بەگوێرەی ئەمە ئامادەکارییان کردووە و ژیانی خۆیان بەمە پابەند کردووە. ئەوکاتە چەندەی ئەو ئەژدیهایە مەزن بێت کە بەشارستانییەت ناودەبرێت، تێدەگەیشتم کە مرۆڤ مەترسیدارترین ئاژەڵە. بەجۆش و سەرسوڕمانەوە دەمبینی کە چۆن ئەو خوداوەندانەی ئەفسانەکانی راهیبەکان بوونە بەخاوەنی سیستەمی سەیری کۆیلەداری. دەرکم بەوە دەکرد پێغەمبەرەکانی لەسەر پێڕەوی ئیبراهیمی باپیرەمانن، لەرێگای بەرزکردنەوەی ئەم خوداوەندانە بۆ ئاسمان، ویژدان ـ ئایین یان خوڵقاندووە. بەڵام بە حەزەوە ئەو باوەڕییەی خۆم مسۆگەر و پتەوتر دەکرد کە ئەو داهێنانانەی سۆمەر ــ بابل کە بە Allah،Ellah،Ilah ناو دەبرێت، داهێنان و خولقێنەری سیستەمی کۆیلەدارین. کاتێك تێگەیشتم ئەو هێزانەی لەتەمەنی دە ساڵان خواستیان من دیل بکەن ئەو خوداوەندە تۆقێنەر و خوڵقێنراوانەن کە گەوهەوی خۆیان لە دەستداوە، لە رێگای ئەم چەمکەوە بۆ یەکەمین جار بەرامبەر خۆم رێزدار بووم. بەردەوام مەراقم سەبارەت بە پەرستگای راهیبە سۆمەریەکان زیادی دەکرد.دەرهەق بەم پەرستگایانە دەگەیشتم بەو حوکمە مسۆگەرە: دەرکم بەوە دەکرد کەخاوەنەکانی سیستەمی کۆیلەداری کراونەتە خوداوەند، بۆ ئاسمان بەرزکراونەتەوە و شکۆمەند کراون، مرۆڤە کۆیلە ــ بەندەکانیش وەکو خزمەتکاری رەبەن و بێچارە ژێر خاك کراون و ناچاری هەموو کارێکی قورس کراونەتەوە، ئەو دیاردەی بە جیابوونەوەی چینایەتی کۆمەڵگا ناو دەبرێت، لە ناوەندی خۆیەوە وەکو سەمبۆلێك دەوڵەتی قیت کردۆتەوە، پەرستگاکان بوون بە سەرچاوە و منداڵدانی ئەم کارە. دەمبینی ئەو کارەی ئەنجامیانداوە چەندە سەمەرەیە، هەموو شتێك، تەواوی مێژوو، تەنانەت رۆژگاری ئەمرۆمان و منیش کۆنترۆڵ دەکەن. ئیتر گومانم لەو کارەیان نەدەکرد کە بە ئیلاهی ناو دەبەن. لە ئاکامی

ناسینی خوداوەندەکانم حەسابوومەوە. لەبەر ئەوەی بـە جـددی بـاوەڕم پێنـەهێنان و نەمپەرسـتن خۆم مافدار دەبینی و رێزم لەخۆم دەگرت.

ناوم عەبدوڵڵایە، واتـە بەنـدەی خـودا؛ بـەڵام بـاوەڕیم بـەوە هێنـابوو لـە رێگـای جێنـەدان بـە بەندێتی، لەدڵەوە بەرامبەر خۆم بەڕێز بـووم، هەربۆیـە چـەندەی ئـەم هێـزە خوداییانـە هێـرش و پەلامارم بێننە سەر ، داکۆکیکردنم لەسەر مرۆڤی ئازاد سەروەرییەکی هـەرە مەزنـە. بەشـێوەیەکی بەهێزتر سەرلەنوێ لەدایك دەبووم . بەرامبەر بە لەدایکبوون لەو دایکەی لێی ڕازی نەبووم و ئـەو هەولانەی لەدایکبوونی نوژەن کە هیچ جارێك باوەڕیم بە جددیبوونەکـەی نـەهێنا ، دوای تـەواوی لەنێوبردنەکان ئەو لەدایکبوونەی سێیەمم بە جددی دەگرت و حەزم لێـی بـوو کـە بـەخۆم خـۆمم خولقاند. دیسان پێویستیم بە هەڤالانی بەسەرهاتەکانی رابردوو نەدەبوو. ئیتر تەواوی هەڤالانم لە ئەفسانەکان دەبینییەوە. کاتێك بینـیم ئـەوەی زیۆسـی پیلانگێـڕ لـە رابـردوو بەرامبـەر **پرۆمـەتا** و **هکتـۆر** ئەنجامیـداوە، لەگـەڵ ئـەو کـە نـەوەکانی ئەسـینا ئـەمڕۆ ئەنجامیانـداوە بەرامبـەرە، باشـتر هەڤالانی خۆم دەناسی. هەڤالێتی لەگەڵ پرۆمەتا و هکتـۆر دەبـووە جێگـای شـانازی. لەبـەر ئـەوەی شایستەی ئەمە بووم ، بۆ من جێگای شانازی بوو.

تاوەکو مۆخی ئێسقان دەرکم بەو راستینەیە کردبوو کـە راهیبـە سـۆمەریەکان عەشـتاری ژنـی ئەشـق و خوداوەنـدیان بـۆ پەرسـتگا گواسـتەوە، لەوێشـەوە بـۆ کۆشـکی پادشا، کاتێـك بردیانـە لای پادشـای ــ خوداوەنـد، لەگـەڵ مردنـی ئـەم پادشایە بەزینـدوویی لەگەڵیانـدا زینـدە بەچـاڵ کـران. تەنانەت ئەگەر پادشا ـ خوداوەندەکانیش بوونایە، هیچ کاتێك پەسندم نەدەکرد کە ژنان بکەن بە پارچەیەکی رازاندنەوەی مێزی رابواردن و کەیف و سەفا. بەڵام کاتێك تا رۆژگـاری ئـەمڕۆمان زۆر وردەکارانـە پارچـە بـە پارچـە واتـای خوداوەنـدی ژن و ئەشـقیان خـوارد، لـەژێر نـاوی هاوسـەرێتی دوولایەنەی ژن ـ مێرد پێشکەش بـە کۆیلـەکانیان کـرد، دەرکـم بـەوە کـرد بەشـێکی کەمیشیان بـۆ پیاوە کۆیلەکان هێشتۆتەوە. چەندەی وەکو پیاوێك ئەم دیاریانـەم پەسـند نـەکرد و بـاوەڕیم بـەوە هێنا کە دەبم بە کوڕێکی باشی خوداوەندی دایك و ژنی ئەشق، ئـەوا پـڕ لەخۆشەویسـتی و شـانازی دەبووم. بەمجۆرە بۆ یەکەمین جار لەقووڵایی مێژوو دەرکم بەخاکی دایك دەکـرد، ئـەو ناکۆکیانـەم چارەسەر دەکرد کـە بـە هـەزاران سـاڵە گرێکوێرەی لێـدراوە و دەمبـینی کـە لـەدایکبوونی ئـەمجارە جیاوازترە. باوەڕیم بەوە هێنابوو پەیامی ئەوە بەو دۆسـتانە بـدەم کـە تائێسـتا باوەڕییـان بەمنـە، ئەوانــەی مــردن دەســەپێنن و ســەدەی بیســتەم و تــەواوی پیلانگێــڕان، هەرکێیــەك بــن دەتــوانم بــەرەنگاریان ببمــەوە. کاتێــك شــیمکردەوە و دەرکــم بــەوە کــرد، منیــان کردبــوو بــە بۆمبایــەکی ئامـادەکراو و ئـەوەی دەیسـەپێنن زۆر لـە هێرۆشـیما مەترسـیدارترە، ئەڵقەکـەیم راکێشـاو تـەواوی

کەرەستەکانم بەرووی خوڵقێنەرانی بۆمباکە داداوە، ئاسوودە بووم. لایەنگری مرۆڤایەتی بووم، بۆ جارێکی دیکە خوداوەندەکانی زۆرداری ژێرکەوتبوون.

دیالەکتیکی مێژوویی کورد، پشتی بە رزگاربوون لە گەمارۆیەکی پەرژینکراو دەبەست. لەسەردەمی شارستانییەتی سۆمەریەکانەوە تاوەکو سیستەمی نێودەوڵەتی رۆژگاری ئەمڕۆمان ، دیاردەی کورد بەردەوام دووچاری پەلاماردان و فشار هاتووە و خوازراوە ژێردەست بکرێت و بتوێنرێتەوە ، لە وڵاتی هێزە دەسەڵاتدارەکان وەکو کەرەستەیەك وابووە چۆنی بخوازن بەکاری بێنن. گەلی کورد تۆزقاڵێك دژی ئەم ستاتۆیە دەربکەوێت، خاوەنەکانی سیستەم تەڵەزگەکانی خۆیان دەخەنە گەڕ، ئەوانەی وەکو پاشماوەکانی لێدان و سەرکوتکردنەکان دەمێننەوە، هەندێکیان دەستگیر دەکات و هەندێکی دیکەیان لە رێگای پەیڕەوکردنی شێوازی برسیکردنەوە دێنێتەوە سەر رێی خۆی، جارێکی دیکە دەیانخەنەوە نێو گەمارۆی ئەو سیستەمەی خۆیان دەیخوازن. بۆ ئەوە هەڵسەنگاندنێکی گشتیمان ئەنجامدا تاوەکو ئەم دیلێتیە گەمارۆ دراوەی مێژووی کوردان لەناو مێژووی شارستانییەت روون بکەینەوە، دووبارەی ناکەمەوە. بەتایبەتیش مێژووی ئەم دووسەد ساڵەی دوایی، لە راستیدا مێژووی گەندەڵترین پیلانگێڕیەکانە. پیلانگێڕی بووە بەناوی سیاسەتی کارامەیی و دیپلۆماسیەت. وەکو گەلێك، دەتوانین بڵێین کەس نییە وەکو دۆست نزیکی بووبێتەوە. هەرچی ئەوانەن کە بانگەشەی نوێنەرایەتی کردنی گەل دەکەن، ئەو زیانەی بەخۆیان و بەگەلیان گەیاندووە، لە خراپەکاری و زیانەکانی پیلانگێڕان کەمتر نییە. سیستەم لەڕێگای کۆڵەکەکانی ناوەوە و دەرەوە پیلانگێڕی کردووە بە شێوازێکی ژیان. ئەمە وەکو نەخۆشیەکی بۆماوەیی بڵاودەبێتەوە.

کاتێك هێشتا لە ئەنقەرە بووم، بزاڤی چەپ کە دەبووایە نوێنەری یەکسانی و ئازادی و شەرەفمەندی مرۆڤ بووایە، لەکەسایەتی ئێمەدا، گەنجە کوردەکانی وەکو ئامرازێکی تەکتیکی سادە بەکار دەهێنا. لەبەردەوامیەکی وردکارانەی تەکتیکی چینی دەسەڵاتدار بەولاوە تێپەڕی نەدەکرد. کاتێك ئەم رەوشە رێگای لەپێش کاردانەوە کردەوە، هەروەکو دیاردەی کورد و چارەنووسی کێشەکەیەتی، بەواتای کەوتنە نێو تۆڕێکی بەرفراوانتری پیلانگێڕی بوو. تەمەنی جەنگاوەرێکی ئازادی چەند ساڵێك نەبوو، بەرد شەقی بردبووایە چەند مانگێکی تێپەڕ نەدەکرد. بەرلەوەی بکەوێتە ناو تۆڕی دەوڵەتەوە، دابونەریتەکان و پاشماوە هەنووکەییەکان، تۆڕی بەناو دۆستەکان و هەڤاڵان بە ئەنقەست بێت یاخود غەفڵەت ، بەسە بۆئەوەی لەماوەیەکی کورتدا کۆتایی بەم مەسەلەیە بێنێت.

کاتێك تاڕادەیەك لەمیانەی لاوچاکیەوە ، تاڕادەیەکیش لەمیانەی یاوەری بەخت، جەنگاوەرێکی

ئازادی بە بانگەشەی خۆی بەرەو رۆژهەڵاتی ناوین کۆچی کرد، رووبەرووی ئاستی پسپۆڕی هونەری پیلانگێڕی دەبۆوە. هاتبووینە ئەو شوێنەی دەکەوێتە نێوان شام ـ بەیروت ـ حەلەب کەلە مێژوو وەکو رێکخەر و رۆحی بازرگانی لەدایك بووە. سیاسەت شێوەیەکی ناسکتری بازرگانی بوو. هەموو شتێك لە رێگای شێوە وردەکەی بازرگانی واتە سیاسەت پێوانە دەکرا، ئاخۆ چەندە پارە دەکات. لەڕاستیدا سیاسەت و یەکەمین شێوازەکەی لە چەرخی ناویندا کە ئایینە، بەدرێژایی تەمەنی لەگەوهەری خۆیدا ئایدیۆلۆژیایەکی بازرگانانە، لەو گوزارشتەی خاوەنی ناوەڕۆکێکی پیرۆزییە، بەئەندازەی بەهاکەتان جێگاتان هەیە. چەندەی بەهەرزانی خۆتان خەرج نەکەن و بەکارنەهێنن، ئەوا باشتر بەهای خۆتان دەزانن. نوێنەرەکانی پێکهاتەی هزری باڵادەستی تەنانەت فریشتەش بن کە تا ئەم رادەیە شێوەی بە پیرۆزی ئایین دا، ئەو سیاسەتمەدارانەی لە رێگای شکۆمەندییەوە ئەو هزرەی باڵادەستییان تێپەڕکرد، هەروەکو زۆر جار لاف بۆ لێدەدرێ چاوەڕوانی نزیکبوونەوەی دۆستانە و برایانەیان لێنەدەکرا، تەنانەت هەندێ هەڵوێست و نزیکبوونەوەی مرۆییانەی سنوورداریش لەهەڵوێستی کاتی و دەگمەن بەولاوە تێپەڕی نەدەکرد.

لە چوونم بۆ رۆژهەڵاتی ناوین تەنانەت یەك چرکەش رۆحم بێ ئەندێشە نەبووە. هەروەکو ئەوەیە بە هەزارو یەك زەحمەتیەوە لەخاکێکی مین رێژکراو بەڕێوە دەچیت،بەگشتی مرۆڤی کورد، بەتایبەتیش پەکەکەییەکان لەناو ئەم هەست و سۆزەدا نەژیاون . چونکە بەڕێوەچوون لەو رێگایەی کراوەتەوە و شوێنەوارەکەی دیارە و ئاشکرایە، بەردەوام جێگای باوەڕییە. سەرباری ئەوەی بەشێوەیەکی زۆر سەرسوڕهێنەرانە بانگەوازی و هاوارم دەکرد ، تاکە ئاقڵمەندێکیش ئەو کات و تواناکارییە پێویستەی بەدەست نەهێنا، لەهەمووشیان گرنگتر بە هۆشمەندی پێویست نەگەیشت و رۆڵی خۆی نەبینی. لەرۆژهەڵاتی ناوین هەولێکی مەزن درا لەپێناو خولقاندنی تواناکارییەکانی پچڕاندنی پیلانگێڕی و توانستی گرنگ خولقێنرا . بەڵام پێکهاتە نەفرەت لێکراوەکانی کەسایەتی بە هیچ جۆرێك دەرفەتی بەکارهێنانی ئەم توانستانە نادات. ئەم دووبارە کردنەوە مەزنانەم ئەنجامگیر نەدەبوو. هەروەکو بڵێی تەواوی هەڵمەتەکان بەر دیوار دەکەوت و دەگەڕایەوە. بۆئەوەی باشتر لەم راستینەیە تێبگەین، پێویست دەکات لەنزیکەوە رواڵەتی ناوەوەی پیلانگێڕی و پێکهاتەکەی پێناسە بکەین.

پیلانگێڕی جولانەوەیەکە جگە لە قۆناخە ئاساییەکانی رووداوەکانی کۆمەڵگا، تەنیا لەئاکامی هێزەکانی بەرامبەرت نییە، بەڵکو تەنانەت لەئەنجامی هەڵوێستی بە ئەنقەست یاخود غەفڵەتی ئەو کەسانەی هاوسەنگەری تۆن و دەبن بەیەك، لەئاکامی لێدان و کودەتا هێزی ئەو کەسایەتی، گروپ و پارتی و یاخود گەلەی کردوویانە بە ئامانجی پێکان دەیخات و بەرەو رەوشی نائاسایی

دەبات.

سەبارەت بەو کەسایەتی، گروپ، گەل یاخود ئامانجی بەرزتری کۆمەڵگا، پیلانگێڕان بەردەوام نەخشە دادەڕێژن و لەتەواوی خاڵە هەستیارەکاندا هێزی خۆیان ئامادە دەکەن، کاتێك دەرفەت ببینن نێچیرکردنی ئامانجەکەیان بەبنەمادەگرن.

کاتیك جولانەوەی ئازادی گەلی کورد هەنگاوێکی هەرە بچووکی هاوێشت، لەهەموو وڵاتێکدا لەوە زیاتر کە لەڕێگای یاسا و بنەما سیاسیەکان و تەنانەت بەگوێرەی یاساکانی شەڕی سەربازی بەدوایدا بچن، لەپشت پەردەوە پیلانیان لەناو تاریکایی پێشخست. لەمیانەی بەکارهێنانی هەموو شێوازەکانی قڕکردن، پلیشاندنەوە، تۆقاندن، وروژاندن، ڕفاندن،تەسلیمگرتن، ئەشکەنجە، بەندکردن، ئیفلاسکردنی ئابووری، یاریکردن بە بەها ئەخلاقییەکان، سەپاندنی ژیانی ساختە، بەکارهێنانی لاوازیەکانی، پارە، بەکارهێنانی تەواوی ڕێگاکانی نانەوەی ناکۆکی کە ناکەوێتە ناو چوارچێوەی هیچ یاسایەك، جولانەوەی ئازادی بەلاوە دەنرێت. ئەگەر سەرنج بدرێ دەبینرێ کە تەنانەت لۆژیکێکی ئاسایی شەڕیش پەیڕەو ناکرێت. پیلانگێڕی کردارێکە زۆر لە شەڕی تایبەت و قڕێژ گڵاوترە. چونکە هەڤاڵی غافڵ و ئەوانە جێگای خۆیان تێدا دەگرن کە گوایە دۆستن. هەربۆیە لەهەمانکاتدا تاوتوێکردنی مێژووی جولانەوەی ئازادی گەلی کورد وەکو مێژووی پیلانگێڕان بەزێدەڕۆیی دانانرێت؛ بەپێچەوانەوە زیاتر بەرەو ڕاستیمان دەبات. چونکە لەناو مێژوویەکی هاوشێوەی گەلانی تر ناژین.

لایەنێکی ترسناکتری پیلانگێڕی، غەفڵەتی ئەوانەیە گوایە دۆست و هاوڕێن و لەکاتی خۆیدا ئەرکەکانیان جێبەجێ ناکەن و بەگوێرەی بەڵێنەکانیان بەڕێوە ناچن. چەندە خاوەنی نیازی باش بن و کۆشش بکەن. بەڵام لەئەنجامی ئەم ڕەوش و شوێنگەیان هەستیارترین زەمینە بۆ سەرکەوتنی نەخشەی پیلانگێڕان پیکدێنن. ڕووداوی بێ ژماری لەجۆری خیانەتی **یەهودا ئیسکاریۆت** کە عیسای بەرەو لەخاچدان برد و کوشتنی خەلیفەکان کە ڕێگای لەپێش ڕێڕەوی خراپی مێژوو کردەوە، ڕوویانداوە. ئەوەی سەبارەت بەگەلی کورد جێگای ئێش و هەژمەتە ، یەکە یەکەی ڕووداوەکان نییە، بەڵکو ئەوەیە کە تەواوی مێژووەکەی لەڕێگای جموجوڵی بەمجۆرە ئاراستەیان وەرگرتووە. ئەوەی لەژێر ناوی دۆستایەتی لای خۆت هێشتۆتەوە، لەو شوێن و بەو شێوازەی چاوەڕێی ناکەی پێتدا دەکێشێ. ئەوەی پێشەنگایەتیتان بۆ دەکات، کاتێك بەئەنقەست یان بەنەزانی بەرەو هەڵدێرتان دەبات، وادەزانی ڕێچکەی ڕاستی گرتۆتە بەر، لەو شوێنە و بەو شێوازەی چاوەڕوانی ناکەن، لەوانەیە بکەون و لەناو بچن. زەمینەی جولانەوەتان بەتەواوی گۆڕەپانێکی مین ڕێژکراوە. ڕووبەڕووبوونەوەی سەختیەکی زۆر بۆ باوەڕ کردن بەخۆتان و هاوسەر

و براتان هەروەکو بڵێی قەدەرێکە.ناتوانن بڵێن هەموویان بەئەنقەست وادەکەن. ئەو کەسایەتییەی پێنەگەیشتووە لەهەلومەرجی سەختدا تەواوی هاوسەنگی خۆی لەدەستدەدات و تاوەکو دوایی بێ خێرە و حوکمی ئەو مێژووە نەفرەت لێکراوە بەردەوام دەبێت کە بەدەستی مرۆڤ پێکهێنراوە. هەرچی ئەوەی کەسایەتی رێبەر دووچاری دێت هەروەکو بڵێی دیمەنی "قوربانیکردنی پادشا" ی میتۆلۆژیەکانە. لەو قۆناخەی هێشتا پادشای زۆردار و چەوسێنەر دەرنەکەوتبوو، تەواوی نەفرەت و بێخێری کۆمەڵگا لەرێگای قوربانیکردنی ئەو کەسایەتیەی رۆڵ و جێگای رێبەرایەتی لەناو گەل و کۆمەڵگا هەیە بەلاوە دەنرا. ئەگەر لەنێو کوردان دا رێبەر نەکوژراوە ، تەسلیم نەبووە و شێت نەبووە ، تائێستا لەسەر هۆشی خۆیەتی و شەرەفی پارێزراو بێت، ئیتر ئەوەی چاوەڕوانی دەکات یان ئازادی یاخود "رێورەسمی کوشتنی پادشا" یە. لایەنی هەرە سەیری ئەم مەسەلە ئەوەیە، کە ئەو رووداوە میتۆلۆژیانەی بەر لەمێژوو راستینەیەکە و تاوەکو ئێستا لەناو کوردان دەژیت. هەربۆیە ئەفسانە و میتۆلۆژیا لەناو کوردان دەبێتە راستی، هەرچی را ستییە کوێر و کەڕولاڵ دەبێت.

جێگرتن لەناو گەلێکی وەها زۆر بە ئێشە؛ هەرچی راکردنە نامەردییە. هەرچی رانەکردنە واتای بەرگەگرتنی لۆژیکی بێبەزەییانەی پیلانگێڕانە کە کردەوەکانیان هیچ یاسایەك ناناسێ. چەندەی بەرگە بگریت و ببیتە قوربانی، ئەو نەفرەتەی خراوەتە ئەستۆت هێندە پاك دەبێتەوە . تاوەکو ئەم نەفرەتە نەوەستێنرێ هەموو شتێك حەرامە. ترپەی دڵی، زۆر لەترپەی دڵی ئاژەڵێك بێ نرخترە. لۆژیکەکەی بەتەواوی خیانەتکردنە لەراستی. هەروەکو بڵێی لەهەموو لایەکیەوە کێم دەچۆڕێ. هەموو کەسێك لێتان رادەکات. تاکە رێگای رزگاربوون لەم رەوشە یان ئازادی یان مردنە. جگە لەمە تاکە وشەیەکتان نییە کە بە دایك و باپیر و دۆستانی بڵێن و تەنانەت بۆ جارێکیش دەستی حەڵاڵەکەتان بگرن.

هێشتا کاتێك منداڵ بووم هەستم بەو نەخۆشییەی کۆمەڵگا کردبوو. کاتێك منداڵ بووم بە گووتەی "ئایا دەزانی لەئەنجامی ئەوەی منت هێنا دونیا تا چ رادەیەك رێگات لەپێش ئازار کردۆتەوە؟" ئەو دایکەم تاوانبار کردبوو کە پێویست بوو ببێتە یەکەمین پەناگەم. دەرکم بەو ژیانە کردبوو کە هەر هەنگاوێکی پڕ لە هەژمەتی مەزنە. بەڵام خیانەتم لەژیان نەدەکرد. بەبێ ئەوەی بێزار و ماندوو ببم، دونیا لەلایەك، من لە لایەکی دیکە، لەرێگای کاروانی مەزنی تەنیایی قەدەری سەپێنراوم پارچە پارچە کرد، یەك بەدوای یەك دەمامکەکانی خوداوەندەکانم دادەماڵی. دەزانم کە رێگام لەپێش ئێشی مەزن کردۆتەوە. بەتایبەت بەرامبەر ئێش و بوێری و ئازایەتی سنوورنەناسی ئەو قارەمانانەی ئاگریان لەجەستەی خۆیان بەردا، دەبووایە دیسان هێزی ژیان بەدەست بێنم. مێژووی پیلانگێڕی و ژیانی نەفرەت لێکراو لە کەسایەتی مندا ئێشی مەزنی

دەسـەپاند. لەئەفسانەکاندا یـەکجار حـەزرەتی ئیـبراهیم بـە مەنجـەنیق فڕێدەدرێتـە نێـو ئـاگر؛ ئاگرەکەش دەبێتە ئاو. بەڵام تەواوی نەمرووده هاوچەرخەکان (سـەرۆکەکان)، لـە ڕێگـای تـەواوی نەفرەتەکانی سەدەی بیستەم، ئـەو ئـێش و ئازارانـەی لـە کەسایەتی منـدا بەسـەر گەلەکەمانیانـدا سەپاند، تەماشاکردنی ئەو لەیستۆکانەی ڕێکیان خستبوو، تەنانەت بێ هاوتاترین شانۆگەری تێپەڕ کردبوو و بۆ خۆیان بەمەرجێکی دەسەڵاتە بێ سنوورەکەی خۆیان دەبینی. تەنانـەت پێناسـەیەکی ڕاسـتیان دەرهـەق بـەو شـەڕە نـەدەکرد کـە بەهاوئاهـەنگی بـەڕێوەیان دەبـرد و یاساکانیان پێشێل دەکرد. بەڵام تەواوی تاوانەکانیان دەخستە ئەستۆی من، جارێکی دیکە دەیانگووت " **تـۆ هیچی** " نکۆڵیان لە گەلی کورد دەکرد و فڕێیان دەدایە لایەك. تیرۆریستێك لەبەرامبەریان بوو کە هەڕەشـە لـەو دونیـا زەبەلاحـە دەکـات. پێویسـتە بـەردەوام لەسـەر تـەختی سـێدارە چـاوەڕوان بـێ، بـەر لەسـێدارەدان دڵـی بوەستێ و مێشکی تێك بچێ. ئەمـەش دواتـرین داهێنـانی ئەشکەنجەی پۆست مۆدێرنیزمە. دوا قوربـانی **ئاپـانـ**ـای هاوچـەرخ بـووم، ئـەوەی نـیرۆن ئـەنجامی داوە لـە بەرامبەریـدا سفری لای دەستە چەپە.

بەرامبەر بەو پیلانگێڕیەی دوا ساڵی سەدەی بیستەم دژ بەو هەنگاوە ئەنجامدرا کە دەیخواست گەلی کورد ببێتە خاوەنی ئازادی و شەرەف کە بەردەوام بۆتە قوربانی مێژووی پیلانگێڕان، کاتێك تێپەڕی سـەدەی بیست و یەکـەم دەبـووین هێشتا هـەوڵی بـەردەوامکردنی ژیـانم دەدا. هـەر لەبـەر ئەوەی ئەو دڵ و چەند دڵۆپ واتایە بە ملیۆنان کەسی کردۆتـە یـەك و ئـەو ژیانـەی لـەناو تابوتـدا پەسندم کردووە، لە خاوەنەکانی جیهان بەدووری دەگرتم بە شەرەفمەندی و شانازیەوە پێشوازیم لێکرد.

١ ـ مێژووی پیلانگێڕیەکان و ئەو وانانەی پێویستە لێیەوە هەڵبهێنجێنرێن

أ ـ پیلانگێڕی چەرخی یەکەم و ئەفسانە خەڵەتێنەرەکان

لەبنچینەدا پیلانگێـڕی دیاردەیـەکی کۆمـەڵگای چـینایەتییە. لـەڕێگای شـێوازی ورد و درشـت، بێکاریگـەرکردنی ئـەو هێزانـەی کۆمـەڵگا بـەئامانج دەگرێـت کـە لـەدژی چەوسـاندنەوە و گوشـاری دژواری چـینایەتی دا لەبەرخودانـدان. هەمیشـە دوو شـێواز بـەکاردەهێنرێت: خەڵەتانـدنی ئایـدیۆلۆژی و سیسـتەمەکانی فشاری قەبـە. بـەگوێرەی شـوێن یـەکێکیان یـاخود ئـەوەی دیکـەیان، لەزۆربەی کاتیشدا هەردووکیان بەیەکەوە بەکاردەهێنرێت. ئەگەر هاتوو سیستەمی ئایدیۆلۆژیانـە

رۆڵـی بـاوەڕی پێـدەر و خەڵەتێنــەری خـۆی بـەتێر و تەســەلی بگێڕێـت، ئـەوا سـەرەتا ئـەویان هەڵدەبژێرێت، کاتێکیش ئەمە تێری نەکرد و دژبەر سەریهەڵدا و سیستەمی باوەڕی خۆی سەپاند، ئەوا هەوڵدەدرێت قۆناخی گوشاری دژوار وەکو دوا شێواز و بەخستنەگەڕی هەموو ئامرازەکانیـەوە ئەنجامگیر بێت.

ئەوەی ئەم کردەیەی خستە روو و وەکو زۆربـەی سـەرەتاکان پێشکەشـی مێـژووی کـرد، دیسان شارسـتانییەتی سـۆمەرە. گـرنگترین کـار کـە لەپەرسـتگا هـەوڵی سەرخستنی دەدرێـت، پەیوەسـتی چۆنیەتی پەسندکردنی سیسـتەمی چەوسـاندنەوەیە وەکـو باشـترین سیسـتەم بـە مرۆڤایـەتی. لـەم رووەوە ئەو میتۆلۆژیایەی راهیبەکانی سۆمەر ئافراندیان رەنگە گەورەترین پیلانگێڕی بێت کە بۆ مرۆڤایەتی تەنراوە. شێوەیەکی هزری ئەوتۆ دەئافرێنرێت کە وا پێدەچێت هەموو ئـەو مرۆڤانـەی دەکەونـە ژێـر کاریگەرییـەوە بـە بەنـدەیی لـەدایك بـبن. بـەزاڵکردنی ئـەو خوداوەندانـەی هـەموو لایـەکیان گـەمارۆ داوە، بەسـەر زهـنی مرۆڤـدا، هـەروەها لـەڕێگای بەخزمـەتکارکردنی دڵخوازانـەی مرۆڤـەکان بـۆ خوداوەنـدەکان، گـەورەترین لادان و جیابوونـەوەی چـینایەتی کۆمـەڵگای ناسـراو لـە مێژوودا پەیرەو دەکرێت و بەپەسندکردن دەدرێت. خوداوەندەکانی سیسـتەمی ئاسمـانی رێکوپێـك دەکـەن و خۆشـیان وەکـو نوێنــەری ئـەوان لەسـەر زەوی و پاشـانیش راسـتەوخۆ وەکـو پادشـا ــ خوداوەنــدەکان رادەگەیــەنن؛ ئەربابــەکیان لــەنێو ئەوپــەڕی پارێزراویــدا وەکــو راســتینەیەکی خوداوەنــدی نیشـاندەدرێن و بەســەر هــزردا زاڵ دەکــرێن، بەواتایــەك لــەواتاکان مێــژوو وەکــو پێشـکەوتنێك بـە شـێوەی هەقایـەت و سـەربردەی وەرچـەرخانی ئـەم خەڵەتانـدن و پیلانگێڕییـە یەکــەمین و مــەزنترین شــێوەگرتنە بــەگوێرەی هەلومــەرجی دیــاریکراو و جێگیربــوونی ئــەو و بڵاوبوونەوەی لەنێو هەموو کۆمەڵگاکاندا. هەڵبەتە وەکو مێژووی باڵادەستی و چەوسێنەران شێوە دەگرێت.

لەم چوارچێوەیەدا هەڵسەنگاندنی پەرستگای سۆمەر وەکـو یەکـەمین بڕیارگـەی پیلانگێـڕی، واقیعبینانەیـە. لـەم رووەوە دەربـڕینی میتۆلۆژیانــەی خوداوەنــدەکان و بەنــدەکان یــەکێك لــەو بابەتانەیە کە پێویستی هەرە زۆری بە لێتوێژینەوە و شـیکردنەوە هەیـە. بەتایبـەتی شـیکرنەوەی **ئەنکی** وەکـو کـارگێڕ (کۆردیناسـیۆنی) و ئاقڵمەنـدی خوداوەنـدەکان ئـەزموون بەخشـە. وەك بڵێـی ئــەنکی پسـپۆڕی بــەتام و چـێژی پیلانگێڕییــەکان بێـت. یــەکێك لــەگرنگترین بەشــەکانی ئــەو پیلانگێڕییـەی لـە پەرسـتگادا پێکدێت خستنی رەگـەزی ژنـە. سـەرنج راکێشـترین تێگەیاندنـەکان سەبارەت بە پێشکەوتنی تێکهەڵکێشی جودایی چینایەتی ـ رەگەزایـەتی، تایبەتمەندییـەکی گرنگـی میتۆلۆژیای سۆمەرە. ئـەم تایبەتمەندییـە میتۆلۆژییـە سـەبارەت بـە ئافرانـدنی یەکـەم کۆمـەڵگای

چینایەتی لەلایەن ئەوانەوە و بەرِێگای خستنی ژن وەکو رەگەز، ئەو هەڵسەنگاندنانە دەسەلمێنێ کە ژن رووبەڕووی کۆنترین جیابوونەوەی چینایەتی بۆتەوە. پێکهاتەی کۆیلایەتی رەگەزی و چینایەتی لە قۆناخی دوو هەزار ساڵەی باڵادەستیدا وەکو ئاوێنە لەمیتۆلۆژیادا رەنگ دەداتەوە. لەبەرئەوەی کە هەوڵدان بۆ خستنی ژن لەسەرەتای خۆیدایە، رادەی هێزی کۆنی ئەویش بەشێوەیەکی ناراستەوخۆ دەرکی پێدەکرێت. هەوڵەکانی خەڵەتاندن لەبەرامبەر ژن، لەمیتۆلۆژیادا بەڕادەی هەرە زۆر لەشەڕ و تەباییەکانی نێوان خوداوەند ئەنکی و خوداوەندە ژنی چیا **نینهورساك**، پاشانیش شێوەی ماڵیکراو و وەرچەرخاوی ئەو، واتە **ئینانا**، دەبینرێت. وەك بڵێی خوداوەندە ژنی قۆناخی نیۆلیتیك هەنگاو بە هەنگاو لەلایەن کۆمەڵگای باڵادەستی پیاو کە **ئەنکی** سەمبۆلیزەی کردووە، قووت دەدرێ. بەڵام تێکۆشانی **ئیناناش** کە بەسانایی خۆ بەدەستەوە نادات و تەواو و ئاقڵمەندانەیە، سەرسوورهێنەرە.

لەکۆتاییدا بەشێوەیەکی گشتی پێکهاتنی کۆیلایەتی مرۆڤ و کۆیلایەتی ژن وەکو خاڵی سەرەتا لە کۆمەڵگای سۆمەردا، لە پەرستگای راهیبەکان و کۆشکی پادشاکاندا وەکو بنچینەییترین دۆزراوەی مێژووی شارستانییەت سەرکەوتن بەدەست دەهێنێت. وەکو بڵێی خستنی زاییندیانەی ژن و پاشان خودەکەیشی تێری نەکردبێت، ئەم جارەیان لەبەردەوامی سیستەمدا کاتی ئەوە دێت وەکو یەکێك لە بنچینەییترین ئامرازەکانی خستن بەکاربهێنرێت. ئەو کچانەی بەرِێگای هەڵبژاردن و پەروەردەکردنەوە دەئاخنرانە نێو پەرستگاکانەوە، وەکو بەکاریگەرترین ئامراز بۆ راوکردنی پیاوانی سیستەم رۆڵ دەبینن. بەمجۆرە کۆمەڵگا هەم دەکەوێتە ژێر بەڕێوەبەرایەتی پەرستگاوە، هەم لەلایەن کەوتووەکانەوە دەخرێت. گڵاوترین پیلانگێڕی بۆ یەکەمجار بەم چەشنە رێکدەخرێت. بۆ یەکەمجار لەپەرستگادا ***سەگبازی*** دوو رەگەز هێزێکی مەزن بە سیستەم دەبەخشێت. پاشان ئەم سیستەمە لە پەرستگاوە بۆ یەکەمین ماڵی گشتی دەگوازرێتەوە. لەمێژوودا دەبینین یەکەمین ماڵی گشتی وەکو ناوەندی کولتوور و باوەڕی لە شاری شکۆداری **نیپوور** دامەزرا. ئیدی ماڵی گشتی ناسراو بە **موسافقەتیم** رۆڵی زەلکاوێك دەبینێ سەرجەم کۆمەڵگای پیسکردووە. کۆمەڵگا بە رەگەزی کەوتوو و چینی کۆیلەوە بێ ئەوەی توانای رزگاربوونی لەم زەلکاوە هەبێت لە پەلەقاژەدایە. ئەوەتا ئەو تەڵەزگەیەی کە شاعیر دەڵێت "هەرگیز سەرم لە بەلا رزگاری نابێت"، لەگەوهەری خۆیدا سەرنج راکێشترین گوزارشتی خۆی لەم کەوتنەدا دەبینێتەوە. تۆڵە لە خوداوەندە ژن و مرۆڤی سروشت و ئازاد وەرگیراوە. لەکاتێکدا ئەربابەکانی کۆمەڵگای پیاوسالاری بە پلەی خوداوەندی دەگەن، بەندەکانیش سەرەتا لە پەرستگادا و دواتریش لە سۆزانیخانەکاندا، تا ئەو رادەیە نغرۆی زەلکاو دەکرێن کە هەرگیز سەریان لە بەلا رزگاری نەبێت. لەڕاستیدا مێژووی

شارستانییەت وەکو پێشکەوتنی ئەم دوو دامەزراوە بەردەوام دەکات. لەکاتێکدا پەرستگای کاهینی بۆ دامەزراوەی وەکو حەورا، کڵێسە، مزگەوت وەردەچەرخێ؛ ئەوا سۆزانیخانە لەرێگای جیابوونەوەی لەجۆری ماڵی تایبەت، ماڵی گشتی، ماڵی خانەدان، ماڵی لادێ، ماڵی شاری، درێژە بەخۆی دەدات.

کۆمەڵگای دەرەبەگایەتی و سەرمایەداری منداڵی کۆمەڵگای سۆمەرن، بۆهێڵی (جیناتی) سەرەکییان لەوێ وەرگرتووە. شێوە پوختەکانی پیلانگێڕی پەرستگا و کۆشك، وەك سەرچاوە و بنەچە لە کۆمەڵگای سۆمەردا پێکهاتوون. بەخۆڕایی نەمانگووت گرنگترین داهێنانی مێژووییانە.

چەند بەئێشە کە دەبینرێت یەکەم پەیڕەوکردنی پیلانگێڕی سۆمەری لەبەرامبەر دەرەوەش لەدژی گروپە ئەتنیکیە کوردەکانە کە لەوێوە هاتوون و بۆ یەکەمجار بەزمانی سۆمەری وەکو **کورتی (کور** = چیا، لەگەڵ پاشگری: **تی**، دەبێتە چیاییەکان) ناودێریان کردووە. لە **داستانی** گلگامێشدا کە یەکەم داستانی نوسراوەی مرۆڤایەتیە، دیتنی ئەم بابەتە زۆر سەیر و سەرنج راکێشە. خودی گلگامێش پادشای فارەمانی ئورگ کە لە یەکەمین دەوڵەتە شارەکانە. پێداویستی ئەو سەرەتا بە کەرەستەی دارستان و کانزا و بەرد، گلگامێش بەرەو سەفەری دارستان هاندەدات، بۆ ئەمەش پێویستی بە یارمەتیدەرێك هەیە کە بەباشی دارستان بناسێ. بۆ ئەم مەبەستە **ئەنکیدۆ** وەك رێنیشاندەر و بەکرێگیراو، لەچیا، لە دارستان دەدۆزێتەوە و راوی دەکات. هەروەها سۆزانیەکانی پەرستگاش بۆ ئەمە بەکاردێنێ. بەشێکی گرنگی داستانەکە گرێدراوە بەم بابەتەوە: خستنی بەکرێگیراو لە رێگای زایەندی ژنەوە. کچە باش پەروەردەکراوەکانی پەرستگا تا دواڕادە لەم کارەدا بەکاریگەرن. لەماوەیەکی کورتدا **ئەنکیدۆ** لە شاخ دادەبەزێنن و فێری شاری دەکەن. جارێکی دیکەش ئەنکیدۆکان سەریان لە بەلا رزگاری نابێت. ئیدی کلیلی کردنەوەی وڵاتی دارستان دەستکەوتووە. کەوی نێچیرکراو لەشاخ خراوەتە قەفەسێکەوە، بۆ راوکردنی کەوەکانی دیکە بەکاردەهێنرێ.

گلگامێش لە سەفەرە بەناوبانگەکانی بۆ شاخ لە چوونی بەرەو زنجیرە چیای زاگرۆس وەك نزیکترین چیا، ئەنکیدۆش لەگەڵ خۆیدا دەبات. لە رەوتی داستانەکەدا تا دواڕادە بەباشی دەرك بەوە دەکرێت کە ئەنکیدۆ نوێنەرایەتی یەکەم کوردی بەکرێگیراو دەکات. ئەنکیدۆ، گلگامێش دەباتە سەر خاوەنەکانی **وڵاتی چیای** دارستان، قەومی خۆی راو دەکات. لە راستیدا ئەوەی یەکەمجار چاویان پێیکەوت، بە پاسەوانی دارستان ناویان بردووە و وەك دڕندە نیشانیانداوە، واتە **خمبابا** ، سەرۆك عەشیرەتە. نیشتمانەکەی دەپارێزێت. بەڵام لەبەرامبەر گلگامێشی خاوەن چەك و تفاقی رێکخراو و بەکاریگەر، لەشکست رزگاری نابێت. بەمجۆرە یەکەم جەنگاوەری ئازادی کورد کە

نێوی لە مێژوودا دێت، بەدیل دەگیرێت. گلگامێش خوازیارە خمباباش بکاتە بەکرێگیراو. بەڵام ئەنکیدۆ کە خواستوویەتی باڵادەستی خۆی لەدەست نەدات یاخود لەترسی ئەوەی جێگاکەی بگرێتەوە، بۆئەوەی ئالتەرناتیفی نەبێت گلگامێش بە کوشتنی ئەو رازی دەکات. گلگامێش بە کوشتنی خومبابا قۆناخی خوێناوی دەستپێدەکات. لەڕاستیدا داستانەکە پەیوەندی و ناکۆکییەکی دیالەکتیکی درێژخایەنی بەمجۆرە لەخۆوە دەگرێت. چیا ــ دەشت ــ عەشیرەت ــ شار ــ پادشا ــ یاخی ـ نیشتمانپەروەرـ بەکرێگیراو و مۆتیفەکانی هاوشێوەی ئەمانە ئەو چیرۆکانە دەکەن بە داستان کە نەوە بە نەوە هاتووە. ئەوەی سەبارەت بە بابەتەکەمان گرنگە، ئەوەیە کە لەیەکەم داستانی تۆمارکراوی مرۆڤایەتیدا هەقایەتی بەئێشی کورد بە سەرداپۆشراوی تێپەڕدەبێت و مێژووی کوردان بە پیلانگێڕی دەستپێدەکات. وڵاتەکەیان کە تاوەکو بەکرێگیراوێکی کەوتووی ناوخۆ نەبێت هەرگیز کەس ناتواتێ بێتە ناویەوە، ئەوا لە ڕێگای ڕێنیشاندەری ئەو خائینانەی کە زۆربەیان بە زایەندی ژنەوە لەکۆمەڵگای شاردا خستراون، دەکەوێتە دەستەوە. لەو ڕۆژەوە تا ڕۆژگاری ئەمڕۆمان ئەم مێژووە چڕ دەبێتەوە و پەرە دەسێنێت و بەردەوام دەکات. ئەوەی درەخت دەڕزێنێ و دەخات بە ئەرزا ئەو کرمانەیە کە لەنێو دارەکەدا نەشونمایان کردووە. لە خاڵە بەرچاوەکانی پێچدانەوەی مێژوودا هەمیشە ئەم شێوانەمان بەرچاو دەکەوێ. ئەوەی لەکەوتنی دەوڵەتی هۆری ـ میتانیدا ڕۆڵ دەگێڕێت شازادە **ماتیزاوا** ی بەکرێگیراوە. لە کەوتنی خانەدانی ماد دا **کۆرش**ی پارسی خوارزایان ڕۆڵی سەرەکی دەگێڕێت.

لە تەواوی ئەو ڕووداوانەی شوێنپەنجەی خۆیان لەمێژوودا بەجێهێشتووە، پیلانگێڕییەکان بەردەوامن و دەردەکەون. دیسان خستنی شاری تروادەش لەڕێگای پیلانگێڕییە، کە لەڕێگای ئەنادۆڵەوە ڕۆڵێکی سەرەکی بینیوە لە گواستنەوەی بەهاکانی شارستانییەت بۆ کیشوەری ئەوروپا، **هیکتۆر** ی قارەمان پارێزگاری لە ترواده دەکات. بەهیچ جۆرێك ناتوانن ئەم شارە بخەن. لە داستانی **ئیلیادە**ی **هۆمیرۆس** ئەم ساتە لەنێو تەواوی تابلۆ پڕ لەئێشەکانی دەگێڕێتەوە. خوداوەندی چینی سەردەستی تازە هەڵکشاوی هێلینیەکان بابا **زێوس** و **ئەسینا**ی کە لەنێو چاوانی خۆی خوڵقاندی، ئەوەیان بە ئەقڵدا دێت کە تەنیا لە ڕێگای پیلانگێڕی دەتوانن ئەم کارە چارەسەر بکەن. ئەسینا دەکەوێتە کەوڵی **دیفۆبۆ** ی برای هیکتۆر و متمانەی سەرکەوتنی پێدەدات لە شەڕی بەرامبەر **ئاقهیلیۆس** و بەم چەشنە لە شوێن و کاتی چەوتدا هیکتۆر هانی شەڕ دەدات. **هیکتۆر** دەکوژرێ و ترواده دەخرێت. دەروازەی ئەنادۆڵ بۆ هێلینیەکان لەسەر پشت دەکرێتەوە. قۆناخی سێ هەزار ساڵەی باڵادەستی کولتووری هێلینی دەستپێدەکات. لە باڵادەستی ڕۆژئاوا بەسەر ڕۆژهەڵات و هەروەها ئەوروپا بەسەر ئاسیاشدا، دیسان ئەو پیلانگێڕیانەی پشت بە بەکارهێنانی زایەندی ژن

دەبەستن، ڕۆڵی گرنگ دەبینن. زمانی میتۆلۆژیا ڕاستیەکان وەك خۆی ناگێڕێتەوە، بەڵام یەکێك لە سەرچاوە گرنگە مێژووییەکانە گوزارشت لەوقۆناخە دەکات کە بەربڵاون و هەروەکو بڵێی بووە بە دیاردەیەك. لەم واتایەدا ئەم گووتەیە زۆر بەجێیە کە دەڵێ لەبن هەر ئەفسانەیەکدا ڕاستییەك هەیە.

بەناوبانگترین و ناسراوترین پیلانگێڕی سەردەمی کلاسیك کوشتنی جۆلیۆس قەیسەرە. بەشێکی زۆری ئەوانەی ڕۆڵیان تێدا بینیوە دەورووبەرە نزیکەکەیەتی. گوایە ڕۆمایان لە دیکتاتۆریەتی **قەیسەر** ڕزگار دەکرد. گێڕانی بە ئێشترین ڕۆڵی پیلانگێڕییەکە لەلایەن **بڕۆتۆس** ی خوارزای، جارێکی دیکە ڕێسایەکی ئەم مەسەلەیەمان لەبەرامبەر ڤیت دەکاتەوە. تاوەکو هەندێ کەسی زۆر نزیك بە کەسایەتیەك، پارتییەك و گەلێك نەخرێنە دەست. وا بەسانایی پیلانگێڕییەکان بەسەرکەوتن ناگات. پیلانگێڕی دژ بە قەیسەر دواتر بەشێوەی زنجیرەیەك بەسەر زۆر لەئیمپراتۆر و پادشا دێت. دەسەڵات و پیلانگێڕی زۆر گرێدراوی یەکترن. لانی کەم هێندەی شەڕ لە مەسەلەی دەسەڵاتدا ڕۆڵ دەبینێ.

هێنانەوەی دوانموونە، گرێدراو بە مێژووی ئیسرائیل و عیبرانیەکان، ئەزموون بەخش دەبێت. لە ئینجیل دا هاتووە: تیرە عیبرانیەکان کاتێك قۆناخی دوای موسا هەوڵیانداوە شارەکانی ئەمڕۆی فەلەستین ــ ئیسرائیل بخەن، لەناو شاردا **ڕەهاب** ی سۆزانی بەکاردێنن؛ هەروەها ڕۆڵەکانی ئیسرائیل خۆیان بە سیخوڕ و قەومی بژاردەی خوداوەند یاهۆڤا دەبینن. لای ئیسرائیلیەکان سیخوڕی پیشەیەکە لەلایەن خوداوەندەوە پێیان بەخشراوە. هەربۆیە لە سەرتاسەری دونیا لەبواری سیخوڕی بەهێزن. هەروەکو دەزانرێ ئەوەی عیسا دەداتە دەست یەهودا ئیسکاریۆتە کە دوانزەدەمین حەوارییە و گرێدراوی سەرۆکی کاهینانە. تەواوی مێژوو نووسەکان لەسەر ئەوە هاوبیرن کە ئەگەر عیسا دەستگیر نەکرابووایە و لە خاچ نەدرابووایە، ئایینێك بەناوی مەسیحیەت نەدەهاتە ئاراوە. زۆر بەدەگمەن نموونەیەکی پیلانگێڕی هاوشێوەی دەستگیرکردنی عیسا دەبینرێت بەپێچەوانەی داخوازیەکانی پیلانگێڕیەکە ڕۆڵ لە پێشکەوتنێکی مێژووییدا ببینێت.

پێویستە بە شێوەیەکی بەرجەستە دەرك بە پەیوەندی ئەم دیاردە نەفرەتلێکراوەی کۆمەڵگای چینایەتی چەرخی یەکەم بکرێت لەگەڵ چەوساندنەوە و دەسەڵات. پیلانگێڕی لە نیاز خراپی یاخود خۆش نەویستنی خوداوەندەکان بۆ مرۆڤەکان سەرچاوە ناگرێت. گەمەیەکی مرۆڤە بەدڕەوشتەکانیش نییە. میکانیزمێکی دەسەڵاتە کە بەرادەی نینۆك و گۆشت پەیوەستی پێکهاتەی کۆمەڵگای چەوسانەوەیە. ئەوەی گرنگە ڕووی شاراوەی دەسەڵاتە نەك ڕووخسارە بەرچاوەکەی. دەسەڵاتی ڕاستی لەم ڕووە ڕۆڵ دەبینێ کە لە گەل و کۆمەڵگا شاراوەیە. زۆربەی جارانیش ناوی ئەم

گەمەیە پیلانگێڕییە.

لە دیاردەی کۆمەڵگای کوردەواریدا وەکو تایبەتمەندییەك رۆڵی کرمی دار دەبینێ کە هەر لە چەرخە سەرەتاییەکانەوە ریشەی خۆی بەقووڵی داکوتاوە. کرمەکان زۆرن و بۆ ئەوەی بژین ناچار لە هەرلایەکەوە ئەو دارە بخۆن و بجوون کە خودی هەبوونی کۆمەڵگایە. لە خۆڕایی نییە تراژیدیای کورد و هەروەها داستانە بەئێشەکانی کە گوزارشتێکی فۆلکلۆری ئەم تراژیدیایە یە، هەمیشە ئەم چەشنە خیانەت و لاوازییانە باس دەکات. چونکە کرمەکانی ناو داری ئازادی کۆمەڵگا دەخۆن. ئەمەش بەواتای گوزەرانی ژیانێکی پڕ لەئێشی بەردەوام دێت. داستانەکەی، ئاوازەکەی هاواری ئەوە دەکات.

لە هەلومەرجی چەرخی ناویندا پیلانگێڕی هارتر دەبێت. تواناکاریەکانی چەوساندنەوە کە لە گەشەسەندندان و هەروەها ناوەندەکانی دەسەڵات کە پەرە دەسەنن هونەر و پسپۆڕی پیلانگێڕیش پێشدەخەن.

ب ـ چەرخی ناوین و پیلانگێڕی پەردەپۆشکراو بە ئایین

رەخنەنەکردنی ئایین وەکو شێوەیەکی هزر، کەموکورپیەکی مەزنە بۆ جیهانی ئیسلامی. چەندە نکوڵیکردن لە ئایین راستی بەلاوە دەنێ، ئەوا بەو ئەندازەیەش پابەندبوونێکی موئمینانە ئایین لە جیهانی راستیەکان دادەبڕێنێ. چۆنیەتی نزیکبوونەوە لە ئایینی ئیسلام رۆڵێکی مەزنی لە پێشنەکەوتنی هزری زانستیانە لە رۆژهەڵاتی ناویندا هەیە. ئایین، بریتییە لە شێوەی وەرچەرخێنراوی میتۆلۆژیای چەرخەکانی یەکەم و وەکو رێساکانی باوەڕی وشك پێشکەشکراوە؛ کۆی ئەو هزرە گشتییانەیە کە کۆمەڵگا پەرەسەندووەکە دەرهەق بە سروشت و راستینەی خۆی پێیگەیشتووە. ئەو باوەڕی و خەیاڵانە پێکدێنێت کە دەرهەقی رابردوو، ئەمڕۆ و ئاییندەیە. لەگەڵ دەرکەوتنی کۆمەڵگای چینایەتی، بەڕادەی هەرە زێدە دیاردەکانی دەسەڵات، دەوڵەت و پادشایەتی لە هزری ئایینی تاکخودایی گوزارشتی لێکراوە و رەنگی داوەتەوە. کاتێك ئەم دەزگا و دامەزراوانە خواستوویانە خۆیان بەسەر زهندا زاڵ بکەن و بسەپێنن، سەرەتا لە رێگای میتۆلۆژیا، کاتێك ئەمە تێری نەکرد، هەوڵیانداوە لە رێگای ئایینی تاکخودایی ئەم پێویستییە جێبەجێ بکەن. لەم رەوشانەدا لە رەنگدانەوەی هێزەکانی سروشت زیاتر، خوداوەندەکان، رەنگدانەوەی هێزەکانی کۆمەڵگا پێك دێنن. هێزی مەعنەوی پادشاو چینی بەڕێوەبەر سەمبۆلیزە دەکات کە فەرمان دەدەن. لە پێناسەی گشتی کۆمەڵگاوە بەرەو پێناسەکردنی پادشا و چینی بەڕێوەبەر رێگا لە پێش خزانی واتا دەکەنەوە. خودی خودا بەشێوەیەکی کاریگەر گەورەترین یارمەتیدەری چینی

بەڕێوەبەر و دەسەڵاتە تاکڕەوێتیەکەیەتی کە ئەویش سوڵتانە. خاسیەت و تایبەتمەندێتیە چینایەتی و سیاسیەکانی لە زیادبووندایە تۆکمەتری دەکات. هەرچی خودایە کە پێناسەیەکی گشتی سروشت و گەردوون و کۆمەڵگایە، گرێدراو بە هەبوونی هزری فەلسەفی و زانستی، لە میانەی راستیە تیۆریەکان بەرەو یەکبوون دەچێت.

بۆئەوە ئەم جیاوازییە دەکەین: چەرخی ناوین کە چەرخی پیلانگێڕییەکانە، بانگەشەی ئەوە دەکات تەواوی تاوان و لەیستۆکەکانی دەسەڵات و تەنانەت چەوساندنەوە رووت و ئاشکراکەشی بەناوی خوداوەند ئەنجامداوە. دەمامکی ئایینی و خوداوەند دەکرێتە بەهانەی چەوسانەوە و فشارەکانی سەر کۆمەڵگا. هەموو شتێك لە پێناو خودا و ئایینە. ئەگەر بێتو ناوەڕۆکی ئەم دوو زاراوەیە بکرێتەوە دەبینرێ کە هەموو جۆرە فشارێك، دەسەڵات، چەوساندنەوە و خەڵەتاندنی لەناودا شاراوەیە. ئایین کە وەکو شێوەیەکی نوێی ئایدیۆلۆژیا پێکهاتووە، لە میتۆلۆژیەکانی چەرخەکانی یەکەم زیاتر رۆڵێکی مەترسیدارتر و بەندکردن دەبینێ. ئەو نەرماییەی لە میتۆلۆژیادا هەیە، لە ئارادا نامێنێ. باوەڕیەکی رەها بەرێساکانی ئایین و قاڵبەکانی باوەڕی مەرجە. بەمجۆرە ئەو پاشماوەی ئازادیش لە ئارادا ناهێڵرێ کە لە مرۆڤدا مابوو. مرۆڤ دەکەوێتە ژێر فشاری سزا توند و دژوارە پیادە کراوەکان. پاکتاوکردنی مرۆڤی ئازاد گرنگترین چالاکی مێژوویی چەرخی ناوینە کە لەرێگای ئایین تێیدا سەرکەوت. نابێ ڕۆڵی رۆشنگەری و پێشکەوتووخوازی ئایینی نوێ لە پاکتاوکردنی شێوە کۆنەکانی ئایین نکۆڵی لێبکرێت. بەڵام نەبینینی ئەو تاریکاییەی لەگەڵ خۆیدا هێناو رێگای لە پێش کردەوە، بەواتای بێ رێزی و نکوڵیکردن لە مرۆڤی ئازاد دێت.

بەتایبەتیش لەو قۆناخەی پاشڤەڕۆ بووە، دۆگمای ئایینی بە تەواوی سیستەمێکی پیلانگێڕی لەسەر کۆمەڵگا پێشدەخات. ئەم قۆناخەی لەگەڵ خانەدانەکانی **موعاویە** و **عەباسی** دەستیپێکرد، گەلێك عیبرەت بەخشە. کاتێك موعاویە بەخۆی بەرەو ژێرکەوتن ئاراستەی گرت، قورئان بەسەری رم گرێدەدات و شەڕ دەوەستێنێ. بەڵام دوایی دەبێتە بکوژێکی بێبەزەییانەی سەرجەم ئەندامانی ئەهلی بەیت . لەوانەیە لەمێژووی هیچ ئایینێکدا هێندەی ئیسلامیەت پیلانگێڕی تێدا نەبێ، لە چوار خەلیفە سێیانیان بە پیلانگێڕی کوژران. ئەوەی بەسەر دوانزە ئیمامدا هاتووە زۆربەی پیلانگێڕییە.هەروەها ئیسلام رێسای ئەمەشی دیارکردووە. وەکو زاراوە تەقیەگەرایی خودی پیلانگێڕییە. لە رێگای پەیڕەوکردنی ئەم پرەنسیپە تاوانی بێ سنوور ئەنجامدراوە.

ئەمە رووداوێکە پەیوەستی گەوهەری ئایدیۆلۆژیای ئایینە. دوای ئەوەی ئەوانەی دەرەوەی خۆی بە کافر رادەگەیەنێ و مرۆڤەکانی دووچاری جیابوونەوەیەکی دژواری بەمرەنگە کرد، ئەوا تەواوی رێگا و رێچکەکانی پاکتاوکردنی ئەمانە، لەژێر ناوی خودا وەکو شکۆمەندی و گەورەترین

سەروەری پێشکەش دەکات. ئەوکاتە سەرتاسەری چەرخی ناوین پڕ لە ئاغاکانی شەڕ دەبێت. خودا (ئەڵڵا) ی چەرخی ناوین وەکو هەبوونێکی تاك و تەنیا، هیچ هاوبەشێتیەك (شریك) بۆخۆی پەسند ناکات. لەڕاستیدا ئاراستەگرتنی بەرەو پادشایەتی رەها (موتڵەق) لەئارادایە. هەبوون و تاقانەیی خودا، لەڕاستیدا جگە لە سەمبۆلیزەکردنی ئیرادەی پادشا (خەلیفە) وەکو بالاترین بوونەوەر و یەکێتی، نرخێکی دیکەی کرداری نییە. تاکانەیی دەسەڵاتی پادشا، پێویستی بە یەکبوونێکی مسۆگەری خودا (ئەڵڵا) هەیە. دوای ئەوەی بەمجۆرە سەڵتەنەت هێزی بەدەستهێنا، مرۆڤێك ناهێڵێت کە نەخرابێت. تەنیا مرۆڤ دەتوانێ لە لوتکەی چیاکان و تەریقەتە سۆفیگەراییەکان یاخود یاخیبوونە ئاشکراکان هەوڵی پاراستنی ئازادی خۆیان بدەن. ئیتر بوون بە بەندەی خودا بەگرنگترین سەروەری لەقەڵەم دەدرێت. هەروەکو بڵێی بۆڕی هەناسەی خوداوەندە ژنی دایك بڕاوە.

بەگوێرەی تێڕوانینی خوداوەندی چەرخی ناوین ژن بووونەوەرێکی ناتەواوە. بۆ پاشکۆ و ئەندامێکی زۆر بێکاریگەری پیاو داخراوەتە نزمترین ئاست. کۆیلایەتی رەگەزی گەیشتۆتە بێ واتاترین شێوەکانی خۆی. بەشێوەیەکی بێ سنوور ژن دیاریەکە پێشکەش بە پیاو کراوە. لەجیاتی مرۆڤ، وەکو موڵکێك هێندەی بخوازرێت دەکڕدرێت، دەفرۆشرێ، بەکاردەهێنرێ. تەواوی ئایینەکانی دیکەی چەرخی ناوین لەگەڵ یەکتر لەنێو پێشبڕکێ دان بۆئەوەی ئەم پیلانگێڕییە لەسەر مرۆڤایەتی پەیڕەو بکەن. بە رەوشێکی وەها گەیشتوون کە دەڵێن: خۆزگە و هەزار رەحمەت لەچەرخی یەکەم. لە مەسیحیەتدا ئەنگیزاسیۆن، لە ئیسلامیشدا داخستنی دەرگای ئیجتهاد (أجتهاد)، بەرفراوانترین تیرۆرە لەسەر پێکهاتەی زهنی مرۆڤ. لەلایەکی دیکە پیلانگێڕی کۆشك لە گەشەدارترین سەردەمی خۆی دابوو. باوەڕی پەرستگا لە کۆشکەکان لە ڕێگای پیلانگێڕییەوە ئەنجامگیر دەبێت. هەردووکیان یەکتری دەخوڵقێنن و دێننە ئاراوە.

بەئەندازەی ئەوەی بالادەستی پشتبەستوو بە ئایین لەکۆمەڵگای چەرخی ناوین پەرەدەسێنێ، نامۆبوونی گەلان سەبارەت بە ناسنامەی ئازادی خۆیان زیاد دەکات. پەرەسەندنی بالادەستان لەرووی چەندایەتی و چۆنایەتی، یەکبوونیان لەگەڵ ئایدیۆلۆژیای ئایینی نوێ، گەل ناچار دەکات بەتەنیا لەمیانەی هەبوونی ئەتنیکی و کولتووری نوێ بژیت. چینە بالادەستەکانی خۆیان وەکو هەڵگرانی ناسنامەی خودایی کە گەل دەرکی پێناکات، رۆڵێکی خەڵەتاندن دەبینن. بە ناسنامەی ئایدیۆلۆژی نوێ چەوسانەوە و دەسەڵات لەسەر رێڕەوی خۆی بەجێدەکەن، بەقووڵایی و فراوانیش بڵاوی دەکەنەوە. کاردانەوەی گەل بەشێوەی تێکدانی ئایین و مەزهەبە باتینیەکانە.بەرامبەر ئەو پیلانەی دووچاری هاتووە، بەردەوام گەل لەژێر ناوی تەریقەت بەدوای ڕێگای نوێدا دەگەڕێت.

هەڵبەتە تەریقەت بەواتای ڕێگا دێت، ناوی ئەو پێهەڵگرتنانەیە کە بەردەوام بوون. ئەو گۆڕەی لەچەرخی ناویندا سەری کوردانی پێ داخرا بەشێوەی پەردە و دەمامکی ئایینی یە. ئەو بەکرێگیراوێتیەی لەچەرخی یەکەم ماوەتەوە، بەخێرایی لەگەڵ ئایینی نوێ دەبێتەیەك و نامۆبوونی خۆی قووڵتر دەکاتەوە. ڕۆڵی باشترین گروپ و توێژی پادشاکان دەبینن. هەرچی گەلە لە ڕێگای ئەو ژمارە زۆرەی مەزهەب و تەریقەتەکان بەرخودانی خۆی دەکات. لەمیانەی ئەو دیوارانەی لە چواردەورەی شارستانییەتی ڕۆژهەڵاتی ناوینی بەرزکردۆتەوە دەکەوێتە نێو ژیانی بەندیخانەیەکی ئاسایی.

تەواوی ئەو کارانەی باڵادەستەکان ئەنجامی دەدەن کە هەوڵدەدات لەنێو شا و سوڵتانەکان جێگایەك بەدەست بێنن، بەناواخنکردنی خیانەتە. زەمینە بۆ پیلانگێڕی ئامادە دەکەن. باڵادەستەکان کە لەمێژەوە یەکێتی زیندوویی گەل لەبیر دەکەن، لەئەنجامی پێکدادانی ئایینی و ئەتنیکی نەزۆك، ژیان دەخەنە نێو ڕەوشێك کە بریتییە لە تووش هاتنی پیلانگێڕی. هەڵکەندنی بیر بۆ یەکدی لە سەرووترین واتە لە بنەماڵەی سوڵتانەوە تا ژێرین، واتە خوڵام و لادێییەکان پەیڕەو دەکرێت، ئەنجامێکی سروشتی ئەخلاقی دەرەبەگایەتی بەدەزگابوونی خیانەتە.

ئەو نامۆبوونەی تەواوی گەلانی ڕۆژهەڵاتی ناوین لە چەرخی ناویندا دووچاری هاتن، پابەندی ئەو وەرچەرخانەیە کە لە ئامرازە ئایدیۆلۆژیە پاشڤەڕۆکانی کولتووری ڕاهیبی سۆمەر ڕوویداوە. شێوەی فەرمی سوننیگەرایی ئایین کە سێیەمین شێوەی وەرگێڕاوی ئەم کولتوورەیە، لەنێو بازنەیەکدا گەلانی لەنێو ڕەوشێکدا بەجێهێشتووە کە لەهەموو ئاستێکدا لەگەڵ خۆیان لەنێو شەڕدا بن. ئەوانەی لەم ڕەوشە سوودمەندن، دەستەیەکی سنوورداری دەوروبەری کۆشك و ئاغاکانی شەڕن کە هیچ پرەنسیپێکیان نییە و بەکرێگیراون.

گەلی کورد مەحکومی ئەوە کراوە کە بەشێوەیەکی قووڵ و گەمارۆدراو لەهەر چوار لاوە لەنێو ئەم دیاردەیەدا بژیت، خراوەتە ڕەوشی گەلێك کە لەنێو ئاڕانادا (ئاڕانا، ئەو مەیدانەیە کە لە سەردەمی کۆیلایەتییدا مرۆڤیان دەرخواردی شێر دەدا ــ و) بێت. هەروەکو چۆن یەکەمین مەسیحیەکانی فڕێدرانە ناو ئاڕاناکان لەلایەن شێرەوە پارچە پارچە دەکران، ڕاستینەی گەلی کوردیش لە چەرخی ناویندا بەمرەنگەیە، لەسەرەتاوە تاوەکو کۆتایی لەژێر دەستەی بەکرێگیراوەکانی کۆشك و ئاغاکانی شەڕ پارچە پارچە کراون. تەنانەت ئەوەی لە ئەفسانەی کاوەی ئاسنگەریش باسی لێوە دەکرێت کە زوحاك ڕۆژانە سەری دوو لاوی کورد دەبڕێ و مێشکیان دەخوات و بەمجۆرە دەتوانێ درێژە بە تەندروستی و ژیانی خۆی بدات، لەگەڵ گەوهەری خۆیدا ئاماژە بەو ڕاستینەیەی گەل دەکات. لە ڕاستیدا ئەو زوحاك و نەمرووودانەی ناوەڕۆکەکەیان

پڕکردۆتەوە، سەرباز و فەرمانبەرە کرداری و ئایدیۆلۆژییەکانیان، هەموو ڕۆژێك مێشکی گەل، واتە هـزری ئـازادی و هەبوونـە کولتووریەکـەی، تواناکاریـەکانی بەرهـەمهێنانی لـە چـنگ دەردێـنێ و دەیخوات و بەمجۆرە بەردەوامی بەژیانی خۆیان دەدەن. زوحاك یەکێك نییـە کـە لەمێـژووی کۆنـدا تێپەڕ بووبێت. هەم ژمارەیان، هەم بەکرێگیراوەکانیان زیاد بوونە، ئەمانە نـەك تـەنیا مێشکی دوو گـەنجمان دەخـۆن، هـەموو سـاتێك مێشـکی تـەواوی لاوەکانمـان و گەلەکـەمان دەخـۆن. لـە ڕۆژگـاری ئەمڕۆشماندا بە بەربلاوی و قاڵبۆوەوە بەشێوەی لاشەخۆر و قەلەڕەشەی برسی ڕووبەڕوومانن.

بەم چەشـنە پێویسـتە میراسـی پیلانگێـڕی و چەواشـەکردنی ئایـدیۆلۆژی و کـرداری و ئـایینی فەرمی چەرخی نـاوین، ئیسلامیەتی سـونیگەرایی بـۆ پیلانگێـڕی سـەرمایەداری پێناسـە بکـەین و کاریکاتۆریزەی بکەین، ئەمەش پێویستی ڕێزگرتنمانە بەرامبەر ڕاستی.

ج ـ نەتەوەپەرستی سەرمایەداری و فاشیزم گەشەکردووترین پیلانگێڕییە

نەتەوەپەرستی سەرمایەداری بە جولانەوەی عەلمانییەوە، ڕۆڵی ئایینی نوێ دەبینێ کە جێگـای ئایـدیۆلۆژیای ئـایینی دەگرێتـەوە. جیـاوازی نێوانیـان ئەوەیـە کـە نەتەوەپەرسـتی هەنـدێ زاراوەی زانستی نوێ بە بنەما دەگرێت. هەوڵدەدات سوود لەو پێدراوە زانستیانە وەربگرێت کە هەرە دوایی سەبارەت بە چەمکەکانی نەتەوە، دەوڵەت، کۆمەڵگا و بەڕێوەبەرایەتی دەرکەوتووە. لە شۆڤێنیزمی عەشیرەت و ئوممەت واتە لە شۆڤێنیزمی گروپی ئایینی هاوبەش جیاوازتر، جـۆرێکی هاوچـەرخی شۆڤێنیزمە کە پەیوەندییەکی پتەویان لەنێواندا هەیە. دەتـوانرێ شـۆڤێنیزم وەکو ئـەو هەسـتەی پەرستن و واتایە پێناسە بکرێت کـە کۆمـەڵگاکان لـەو ڕۆژەی خوڵقـاون بەراسـتینەی خۆیـان داوە و بەرامبەری نیشانیانداوە. لـەقۆناخی کۆمۆنـەی سـەرەتایی تـیرە بەراییـەکان خۆیـان لەمیانـەی ئـەو سەمبۆلانە پێناسە دەکەن کە **تەوتـەم** یـان پێـدەگووترێت، دواتـر کاتێـك کۆمەڵـەکان پەرەدەسـەنن بەردەوام گۆڕانکاری بەخۆیەوە دەبینێ و بە پێناسەی نوێ دەگات. کۆمەڵگای نیۆلیتیـك، کۆمـەڵگای دایکسالاری پێشکەوتووتر، ڕێگا لەپێش ئایینی خوداوەندە دایك دەکاتەوە. پەرستنێك پێشدەکەوێت کـە دایـك و ژن لەناوەندەکـەی دایـە. تایبەتمەندێتیـەکانی مێینـە لـەناو کۆمـەڵگادا زاڵ دەبێـت. خوداوەندە ژنەکان دەبنە سەمبۆلی ئەم ڕاستینەیە.

دیاردەی زاڵی کۆمەڵگای کۆیلەداری دەوڵەتە. دەوڵەت لە دەوروبەی ئـەو پەرسـتگایە پێـك دێـت کە سەمبۆلەکانی دەوڵەت و پێناسەکانی واتاکان پێشدەخات، بەهۆی گرنگیەکـەی بـەردەوام شـکۆدار دەکرێـت. ئـەو چـینە دەسـەڵاتدارەی لـە دەوروبـەری پێکـدێت هەوڵـدەدات ئـەو خەیاڵـە کۆنـەی بەدەستیهێناوە، جیاکاریە نوێیەکان سەمبۆلیزە بکات و وەکو ئایینێکی نوێی زاڵ بەسـەر کۆمـەڵگادا

پێشکەشی بکات. میتۆلۆژی وەکو پەرەسەندووترین گوزارشتی ئەم هەولانە رێکدەخرێت. کۆمەڵگای چینایەتی لەگەوهەری خۆیدا حەشارداوە و هەوڵدەدات چینی نوێی باڵادەست و دەوڵەتەکەی، لەمیانەی ئەو زاراوانەی دەیکات بەهەموو شتێکی پیرۆز و هەرە سروشتی، باڵای بکات.هەروەها پێڕەوێکی دیکەی سەرەکی ئەم میۆتۆلۆژیانە ئەوەیە کە توێژە زەحمەتکێشەکانی کۆمەڵگا بۆ خزمەتکاری خولقێنراون، شایستەی هەموو سزایەکن و پێویستە بچووك و نەزان ببینرێن. لەئەنجامدا ئایدیۆلۆژیای زاڵ، بەشێوازی شۆڤێنیزم کە هەست و شێوە ئەو پەرگریەکەی دەبێ وەکو ئایین بناسرێ، وەکو باڵادەستێك بەسەر کۆمەڵگادا رۆڵی مەزنترین راستی پێدەدرێ. ئەم شۆڤێنیزمە میتۆلۆژیە هزر و هەستی تەواوی کۆمەڵگا داگیر دەکات. ئەم رەوشە هێزێکی بێ سنووری بەڕێوەبەرایەتی بە چینی باڵادەست دەبەخشێ. هەر بۆیە گرنگی پەرستگاکان زیاد دەبێت. یەکەمین کاری دەوڵەتی شار کە تازە ئاوادەکرێت، دروستکردنی پەرستگایەکی رێکوپێکە وەکو شوێنێکی پیرۆز. هیچ دەزگایەکی دیکەی گرنگ نییە کە وەکو پەرستگا بەڕێوەبەرایەتی ئاسوودە بکات. زیندان، ماڵی گشتی و هونەریش گرنگە. بەڵام هیچ کاتێك رۆڵەکانیان ناگاتە ئاستی رۆڵی پەرستگا.

ئوممەت کۆمەڵگای ئایینی چەرخی ناوینە. هاوتای چەمکی میللەتی رۆژگاری ئەمڕۆمان دەبینرێ. کۆمەڵگای ئیسلامی، کۆمەڵگای مەسیحی و کۆمەڵگای موسەوی لەهەمانکاتدا میللەتەکانی ئیسلام، مەسیحی و یەهودی پێکدێنێ. ئوممەت پێکهاتەیەکی ئایدیۆلۆژیە. جگە لە یەهودیەکان یەکینەی ئەتنیکی دیکەی موسەوی نییە. بەڵام لەبەرئەوەی ئایینی چینی سەردەستە، جیاوازی ئەتنیکیش لەنێوانیاندا پێشدەکەوێت. دەمارگیری (التعصب) ئایینی شۆڤێنیزمی زمانی عەرەبییە. وەکو پێویستیەکی گەوهەرەکەی، لەتەواوی ئەو ئایدیۆلۆژیانەی رێزگرتن بەرامبەر بە زانست بەبناخە ناگرێت، بەتایبەتیش لەوانەی کارەکتەری ئایینیان هەیە، دەمارگیری زاڵە.ریشەکەیان بۆ بنەچەی نموونە رەسەنەکانی سۆمەر و میسر دەگەڕێتەوە. بەڵام هێندەی کۆمەڵگا و شوێن بگۆڕێت، لەئەنجامی ئەو وەرچەرخانەی روویداوە رەوشێکی وەها دەردەکەوێت، هەروەکو بڵێی هیچ پەیوەندیەکیان لەگەڵ نموونە رەسەنەکە نییە.تەنانەت بۆ پەردەپۆشکردنی لایەنە لەیەکچووەکان نکوڵیکردن لە رەسەنەکە رێسایەکە. لە رەوشێکی پێچەوانەدا ئاستەم دەبێت خۆیان وەکو شتێکی نوێ و جیاواز بە دەوروبەر بە پەسندکردن بدەن.

ئەو زەمینە مێژووییەی نەتەوەپەرستیش پشتی پێدەبەستێت هەمان شتە. بەهۆی ئەو بازاڕەی هەلومەرجی بەرهەمهێنانی سەرمایەداری خولقاندوویەتی لایەنە جیاوازەکەی دەرکەوتنەپێشی راستینەی نەتەوەییە. لەجیاتی تەوتەمی تیرە و هۆز و خێڵ، تەوتەمی نەتەوە،

واتە خوداوەندی نەتەوەپەرستی یاخود ئایینەکەی جێگای دەگرێتەوە. لە ئوممەتێکی بەرفراوان تێپەڕی ئایینی نەتەوەیی و نەتەوەپەرستی دەبن. نەتەوەپەرستی بەواتای کلاسیکی ئایین نییە. بەڵام پەیوەندییەکانی نێوانیان زۆر روون و ئاشکرایە. پێشکەوتنی هەلومەرجەکانی بەرهەمهێنان و گۆڕەپانە زانستیەکان، ئەوە دەکاتە پێویستیەك کە پێهەڵگرتنی ئایینی نوێ ببێتە خاوەن رەنگی نەتەوەپەرستی.

هەروەکو هەموو دەرکەوتن و سەرهەڵدانی ئایینەکان لەقۆناخەکانی سەردەمی سەرهەڵدانیدا دەشێ نەتەوەپەرستیش رۆڵێکی پێشکەوتووخوازی ببینێ. ئەو گەلانەی لەسایەی پەنجەی گشتگیری ئوممەت ناسنامەی خۆیان لەدەست دا، کاتێك لەژێر کاریگەری نەتەوەپەرستی زیندووبوونەوەی کولتووریان بەخۆیانەوە بینی، ئاشکرایە کە ئەم رۆڵە ئەرێنییە. هەڵبەتە ئەم دیاردەیە لە بەدەستهێنانی پەرەسەندنێکی خێرا شاراوەیە. بەڵام پێکهاتنی سەرمایەداری و ئاراستەگرتنی بەرەو چەوساندنەوە، نەتەوەپەرستیش تایبەتمەندێتیەکی شۆڤێنی بەدەستدێنێ و ئەمەش رێگا لەپێش بچووك بینینی نەتەوەکانی دیکە دەکاتەوە. لە رەوشێکی بەمجۆرەدا لەوە دەردەکەوێت کە ئایدیۆلۆژیای گەلێك یاخود نەتەوەیەکی ژێردەست و چەوساوە بێت، دەبێتە ئامرازی ئەو هێزانەی لە قۆناخی پەلهاوێشتن و بڵاو بوونەوەدان . وەکو هێزێکی دیماگۆژی دەکرێتە بەهانەی هەموو جۆرە پیلانگێڕی و پێکدادن و شەڕێك. لەبەرئەوەی بەسانایی کاریگەری لە کۆمەڵگا دەکات و دیماگۆژیەتەکەی بەهێزە، کاریگەری پیلانگێڕیەکەی بەهێزتر دەکات. بۆ نموونە ئەم تایبەتمەندییانە لە **هیتلەر** و مۆسۆلۆنی زەق و بەرچاون. لە رێگای نەتەوەپەرستی ئەڵمانی گەورەترین پیلانگێڕی لە مێژوودا ئەنجام دەدات. نەتەوەپەرستی یەهودیش لایەنە هاوشێوەکانی ئەوەی بەهێزە. یەهودیەکان باوەڕیان وایە کە وەکو **قەومی هەڵبژاردە** لەلایەن خوداوەندەوە خوڵقێنراون. ئەم باوەڕیە رێگا لەپێش شۆڤێنیزم دەکاتەوە و دەبێتە هۆی ئەوەی تەواوی کۆمەڵگاکانی دیکەی مرۆڤایەتی لە خۆیان بچووکتر ببینن. لەگەوهەری تەواوی ئەم شۆڤێنیزمانەدا چەمکی " تەوتەمی من لە هی تۆ بەهادارترە" شاراوەیە. هەربۆیە ئاشکرایە کە پشت بە پاشکەوتوویی دەبەستن. هاوچەرخبوونی نەتەوەپەرستی بەو واتایە نایەت کە پشت بە سەرەتاییبوون و پاشکەوتوویی نابەستێ. تەنیا ئەوە نیشان دەدات کە شێوەی هاوچەرخی پاشکەوتوویی و تەوتەمە؛ هەروەکو لێگەڕینەکانی ئایین بۆ باڵا بوون، دیسان هەروەکو چۆن لە چەرخەکانی یەکەمدا زۆر بەر بڵاو بوو، چەمکی " بتی من لە هی تۆ باڵاترە" نیشان دەدات و رەنگدەداتەوە. کاتێك باس لە کارەکتەری ئایینی نەتەوەپەرستی دەکەین، مەبەستمان ئەم لایەنانەیە، ئەمانەش دەستنیشانکردنی لەجێی خۆیدایە.

پێویستە باش دەرك بەوە بکرێت کە چەمکی نەتەوەیی پشت ئەستوور بە وڵاتپارێزی و هەبوونی کولتووری لە لایەنی چۆنایەتیەوە لەگەڵ ئەو هەڵوێستە جیاوازە، تەنانەت دژێتی. وڵاتپارێزییەکی باش و رێزگرتن لە قەوارە کولتوورییەکان بناخەی چەمکێکی راستی مرۆڤپەروەریشە. بەپێچەوانەوە ئەو مرۆڤەی هەستی وڵاتپارێزی و رێزگرتنی لە بەرامبەر قەوارە کولتوورییەکان لەدەست دابێت، واتە لەمێژوو و راستینەی کۆمەڵگا دابڕاوە. زەحمەتە ئەمانە بەهای واتادار بخوڵقێنن و گوزارشتی لێبکەن.

دانانی پەیوەندی نەتەوەپەرستی لەگەڵ پیلانگێڕی هێندە ئاستەم نییە. هیتلەر کاتێك شەڕی دووەمی جیهانی ئامادەکرد، بەتەواوی پەنای بردە بەر شێواز و رێچکەکانی پیلانگێڕی. لەهاتنە سەر دەسەڵات و دەستپێکردنی شەڕدا، رێچکەی سەرەکی بەردەوام بە شێوەی پیلانگێڕی پێشدەکەوێت. لەناوەوە بۆ خەڵەتاندنی کۆمەڵگا، لەدەرەوەش بۆ پەردە پۆشکردنی تەماعکاری فراوانخوازی خۆی بەردەوام پەنا دەباتە بەر چەمکی پیلانگێڕی نەتەوەپەرستی. پیلانگێڕی بەکاریگەرترین چەکی بەڕێوەبردنێکی هەرزانە. تاکو ئێستاش کاری میتۆلۆژی راهیبە سۆمەریەکان بەشێوەی نەتەوەپەرستی بەرهەمی خۆی دەدات. بەردەوامی دواتری ئەم بەرهەمە ئایدیۆلۆژیای سۆسیالیزمی بونیادنراوە. تەنانەت ئایدیۆلۆژیای سۆسیالیزمی بونیادنراو زۆر لە ئایدیۆلۆژیای پەرستگای سۆمەریەکان دەچێت. وەکو ئایدیۆلۆژیایەکی چڕی دەوڵەت ــ کۆمەڵگا، هەردووکیشیان سۆسیالیزمی دەوڵەتی واتە کۆیلایەتی دەوڵەت پێکدێنن. تاوەکو دەوڵەت هەبێت، ئەوا هەموو شێوەکانی بەرهەمهێنان کە لەدەوروبەریدا هەن، لە سۆمەریەکان تاوەکو سۆڤیەت لە نوێنەرایەتیکردنی هەمان گەوهەر رزگاریان نابێت. لەوە بە دوا ناکەوێت هەمان کاریگەری بەکۆیلەکردن بکاتە سەر کۆمەڵگا. لە چوارچێوەی واتای چینایەتیدا نابێت دەوڵەت و سۆسیالیزم بەیەکەوە لە ئارادابن. ئەگەر یەکێکیان هەبێت، ئەوی تریان نابێت یاخود ناچارە بەرەو وەرچەرخانێکی ریشەیی تێپەڕبێت. تاوەکو سۆسیالیزمی بونیادنراو جەخت لەسەر سۆسیالیزمی دەوڵەت بکات، ئەوا لە قۆناخی هەڵوەشانەوەیدا، بەشێوەیەك کە باوەڕکردنی زەحمەتە، دەرکەوتووە کە رژێمێکی پیلان و گەمەی چۆن بووە لەسەر کۆمەڵگا. شێوازی دەوڵەتی راهیبی سۆمەر لەژێر بناخەی ئەم راستینەیەدا شاراوەیە. لە لایەنی ئایدیۆلۆژیشەوە دیسان میتۆلۆژیای راهیبی سۆمەر بناخەی هەموویان پێکدێنێ.

جیاوازیەکانی نێوان قاڵبە ئایدیۆلۆژیەکانی سۆسیالیزمی بونیادنراو و میتۆلۆژیای راهیبی سۆمەر لەگەوهەردا نییە، بەڵکو لەشێوەدایە. تەواوی ئایدیۆلۆژیاکانی ریشەکەیان بۆ ئەمە دەگەڕێتەوە بۆئەوەی بەسانایی کۆمەڵگا و تاك بەڕێوەببەن لەسەر بنەمای خەڵەتاندن بەدوای

زاڵبوونی هەست و هزریدا وێڵن. کاتێك یەکێکیان لەئەوەی دیکەیان زیاتر بەکاردێنێت فەلسەفە و زانست، پێڕەو و کاری بناخەیی و لێکچوویان لەبەین نابات. تەنانەت ئەو ئایدیۆلۆژیایەی زیاتر زانست بەکار دێنێ لەهەمووان مەترسیدارترە. هیچ کاتێك میتۆلۆژیای سۆمەر لە فاشیزمی هیتلەر تێکدەرتر نەبووە. ئایدیۆلۆژیای نەتەوەپەرستی شێرپەنجەی چەرخەکەمانە. ئەگەر بەشێوەی شۆڤێنیزم بێت یاخود سۆسیال ـ شۆڤێنیزم، هەر کۆمەڵگایەکی دەیخاتە ژێر کاریگەری خۆی تووشی نەخۆشیەکی بکوژی دەکات. چارەسەری ئەم نەخۆشیە، بەکارهێنانی بە رادەی کەم یاخود زۆری نەتەوەپەرستی نییە، بەڵکو دەستبەردانێکی ریشەییە. نەك تەنیا دەستبەردان لەم شێوە هەست و شێوازە هزرە، پێویست دەکات تێکۆشان لە بەرامبەریان بکرێت. جیهانێکی رۆح و هزر کە گیرۆدەی ئەم نەخۆشیە بووبێت، تەنیا لەرێگای تێکۆشانێکی مەزنی پاکژی و یەکلابوونەوە دەتوانێ خۆی و کۆمەڵگاش ساخ بکاتەوە. رێگای ئەمەش، ولاتپارێزیەکی بە پرەنسیپ، رێزگرتن لەقەوارە کولتووریەکان و مرۆڤپەروەریەکی قووڵە.

لەکاتێکدا هێشتا گەلی کورد لە تەڵەزگە ئایینی و میتۆلۆژیاکانی چەرخەکانی یەکەم و ناوین رزگاری نەببوو، تەنانەت لەگەڵیدا لەنێو ململانێدا بوو، دووسەد ساڵی دوایی خۆی رووبەڕووی تەڵەزگەکانی پیلانگێڕی نەتەوەپەستی دۆزیەوە. لەکاتێکدا دەیگووت با لە باران رابکەم، تەواو کەوتە ژێر تەرزە و گەردەلوول. ناوەندە نەتەوەپەرستیەکانی لە ناوەوە و لە دەرەوە باڵا دەکات بۆ بەدەستخستنی فەرمانی کوشتنی لەگەڵ یەکتر لەنێو پێشبڕکێدان. هەروەکو بڵێی لەدەرەوە بەکرێگیراوێتی نەتەوەپەرستی ئینگلیز و فەرەنسا و ئەڵمان و نەتەوەپەرستی تورك، عەرەب و فارسی هەرێمە نزیکەکان تێری ناکات، لەناو خۆشیدا رووبەڕووی پیلان و گەمەکانی نەتەوەپەرستی سەرەتایی ئەرمەنی و ئاشووری و خۆیان بوونەتەوە. دەتوانێ بەرەنگاری کامەیان بێتەوە؟. چەرخی کارەسات بەشێوەیەك خراپ و چاوەڕوان نەکراو یاری لەسەر دەکات. لەکاتێکدا نەتەوەپەرستیە باڵادەستەکان دەڵێن "تۆ تەنیا دەتوانیت ببیتە تورك، فارس، عەرەب"، نەتەوەپەرستی کەمایەتییەکان دەڵێن: "خاوەنی راستەقینەی ئێرە، ئێمەین". بەردەوام چاوی نەتەوەپەرستی نەتەوە گەورەکان لەسەر ئەوەیە "لەکوێ و چۆن دەتوانین وەکو قۆزێك بەکاریان بێنین؟". هەرچی نەتەوەپەرستی سەرەتایی خۆجێیە، هەموو دەردەکەی ئەوەیە کە گەل وەکو دواموڵکی کە لەدەستی ماوەتەوە بە پێنج قروشێك بفرۆشێ. گەلێك دووچاری کارەساتێکی لەمە قورستر نابێتەوە. لەوانەیە دووچاری نەفرەتێك هاتبێ کە نموونەکەی لەمێژوودا نەبینراوە.

دەتوانین لەمیانەی چەند قۆناخێکەوە باشتر سەردەمی پیلانگێڕی نەتەوەپەرستی روونبکەینەوە:

١ـ قۆناخی ١٨٠٠ ـ ١٩٤٠: لەم قۆناخەدا کە لەلایەن میرنشینەکان، سەرۆك خێڵ و شێخەکان نوێنەرایەتی دەکرێت و کاریگەری نەتەوەپەرستیەکی سەرەتایی خۆجێیی لاواز دەبینرێ، گەمە لەنێو گەمەدا دەبینرێ. ئیمپریالیزمی ئینگلیزی بۆ ئەوە هەوڵدەدات کە بنکە و بەڕێوەبەرایەتیەکی بەکرێگیراوی پابەند بەخۆی لەناوچەکەدا بخولقێنێ. بۆئەوەی کەمایەتییە مەسیحیەکان، عەرەبەکان و باشووری ئێران بەخۆیەوە گرێ بدات سیاسەتی پەرتکە و زاڵبەی خستۆتە گەڕ. میرنشینە کوردیە وروژێنراوەکان، خێڵ و شێخەکانیان هەم بەڕێوەبەرایەتی عوسمانی و ئێرانی، هەم کەمایەتی مەسیحی ئەرمەنی و ئاشووری تەنگەتاو دەکەن. ئینگلتەرا لەمە سوودمەند دەبێت، زیاتر بەڕێوەبەرایەتی عوسمانی و ئێرانی بەخۆیەوە گرێدەدات، خۆشی بە پارێزەری ئەرمەنی و سوریانیەکان نیشاندەدات. مەسەلەکە بەسەری کوردانـدا دەتەقێ. چەندە یاخیبوون رووبدات، بەو ئەندازەیەش سەرلەنوێ داگیرکردن، دەستدرێژی و دەربەدەری دێتە ئاراوە. رێبەرە یاخیبووەکان یان دەکوژرێن یاخود بەخۆیانەوە گرێدەدەن. گەلیش تێنەگەیشتووە چی بووە و چی روویداوە. لەهەموو لایەك خۆی لەنێو گەمارۆ و تالان دەبینێتەوە. لە یاخیبوونی **عەبدولڕەحمان پاشای بابانی** ١٨٠٦ی سلێمانی باشوری کوردستان تاوەکو یاخیبوونی **سەید رەزا** ی سەرۆك عەشیرەتی عەباسان لە دێرسیمی باکووری کوردستان لە ساڵی ١٩٣٨، ئەو راپەڕینە یەك لەدوای یەکە بێ پلان و بێ رێکخستنەکان، بەگرانی لەسەر گەلی کورد دەوەستێ. تەنانەت ناتوانرێ حیساب بکرێت کە چەندە زیانی لێکەوتۆتەوە. راپەڕینەکان پشت بەهیچ پلان، ستراتیژ و چەمکی رێکخستن نابەستن. پیلانگێڕی بەرفراوان لەدەوروبەری بەڕێوە دەچن. لەکاتێکدا هەر هێزێکی پەیوەندیدار بەدوای سوود و بەرژەوەندی خۆیدا دەگەڕێ، مێشکێکی کوردان لەئارادا نییە. میرنشین زۆرن، بەڵام مێشکیان نییە. بەرامبەر بەم بوویەرە گەل جگە لەدەردی گیان خاوەنی هیچ بژارێکی دیکە نییە. رەوشی کۆمەڵگایەکی پەرتەوازە بووی هەیە کە پارچە بووە، دووچاری کۆچ و نیشتەجێبوونی زۆرەملێ هاتووە و ئاوارەیە. چینە سەردەستەکانی خۆیان بەهیچ کێشە و گیروگرفتێکیانەوە خەریك نابن. باڵادەستەکان بەدوای بەرژەوەندیە بنەماڵەیی و کەسێتیە باوەکانی خۆیاندان.

نەتەوەپەرستی تورك، عەرەب و فارسی گرێدراو کە تازە لەڕۆژهەڵاتی ناوین هەڵدەکشێ، بە بەراورد کردن لەگەڵ نەتەوەپەرستی سەرەتایی کورد خاوەنی گەلێك تواناکاریە. ئەگەر سەرەتاییش بێت هێزی دەوڵەتیان بەدەستەوەیە. خاوەنی پارتی نەتەوەپەرستی بەهێزن. چینی بۆرژوازی بچووکی نەتەوەپەرست گەشەدەکات، ناوەندەکانی نەتەوەپەرستی سەرەتایی کوردان زۆر لاوازە. هێزە خێڵەکییە باوەکان هێزی خۆیان لەدەست داوە. میرنشینە بەهێزەکانی رابردوو

لەئارادانەماوە. کاتێك دەگەینە کۆتاییەکانی ئەم قۆناخە، قوربانیەکانی پیلانگێڕی نەتەوەپەرستی ڕووبەڕووی بەئێشترین قۆناخی پاکتاوکاری مێژووی خۆیان بوونەتەوە. بزاڤی نەتەوەپەرستی ئەرمەنی دوای کوشتارە بەرفراوانەکان بەشێکی زۆری خاکی دایکیان بەجێهێشت و دووچاری پەرتەوازەبوونێکی مێژوویی هاتن. هەروەها چارەنووسی ئاشوورییەکان کە یەکێك لەکۆنترین گەلانی ناوچەکەیە، هەمان شت دەبێت؛ لەئاکامی گوشار و کۆچبەرێتیدا دەکەوێتە ڕەوشی گەلێکی تاراوگە.

بەهەمان شێوە ڕۆمەکان ئەنادۆڵ بەجێدێڵن کە سێ هەزار ساڵ شوێنی نیشتەجێ بوونیان بووە، هەرچی کوردانن لەگەڵ نیشتەجێ بوونێکی زۆرە ملێ، وەکو کۆمەڵگایەکی پەرتەوازە بوون، بەڵام بە جەستەیی لەشوێنی خۆیان دەمێننەوە. لەوانەیە تاکە خێری موسڵمانێتی ئەوەیە کە ڕێگای لەپێش مانەوە لەشوێنی خۆی کردۆتەوە.

لەڕاستیدا ڕەوشی گەلانی دیکەش هێندە پڕشنگدار نییە. تورك و عەرەب و گەلە موسڵمانەکانی دیکەی ئێران، هێندەی لەشەڕەکاندا هێز و توانایان لەدەستدا کەوتنە ڕەوشێکی نەداریەوە. بەتایبەتی نەتەوەپەرستی ئیتحاد و تەرەقی بەملیۆنان ڕۆڵەی گەلانی ڕۆژهەڵاتی ناوینی بەگژ یەکترەوە نا، بوو بە بەرپرسیاری گەورەترین تێکدان و وێرانکاری لەناوچەکەدا. نەتەوەپەرستی عەرەب ــ ئیسرائیل لەنێو ڕەوشی هەوێنکردندایە. نەتەوەپەرستی وەکو پەڵە هەورێکی ڕەش لەسەر ئاسۆی ناوچەکە وەستاوە و دەسوڕێتەوە. لەکاتێکدا لەم قۆناخەدا چەندێك لە گەلە کۆنەکانی مێژوو پاکتاو دەبوون، کوردان لە ڕەوشی گەلێکی زۆر زامدار دان. گەلەکانی دیکەی تورك، ئێران و عەرەب لەنێو ڕەوشێکی زۆر پەرێشاندا دەژین. میراسی نەتەوەپەرستی بۆ گەلان ئەم ڕاستینە بەئێش و خوێناوی و پاکتاوکاریانە بووە.

٢ـ قۆناخی ١٩٤٠ ـ ١٩٧٥ ی PDKکان: چینی سەردەستی کورد کە لە هەلومەرجەکانی شەڕی دووەمی جیهانی لەپای سوود وەرگرتن و بەدەستهێنانی هێز و بەرژەوەندی بوو، کاریگەری پێشکەوتنەکانی سەرتاسەری جیهانی کرایە سەر و لەدواییدا هەوڵدەدات خۆی وەکو ڕێکخستنێکی نەتەوەپەرستی بۆرژوازی بچووك رابگەیەنێ کە ئامانجی ئۆتۆنۆمییە. ئەو دەوروبەرانەی بەشداری ئەم ڕێکخراوە دەکەن لە تێکەڵاوی دەرەبەگایەتی و وردە بۆرژوا پێکهاتوون و قورسایی هێزە دەرەبەگەکان زاڵە. لەئاواکردنی ڕێکخستنێکی نوژەنی نەتەوەپەرستی سەرکەوتوو نابن. لە سەرەتادا بە پشتبەستن بە بلۆکی سۆڤیەت هەوڵدەدەن ئۆتۆنۆمی بەدەست بێنن، کە ئەو کاتە ئەم بلۆکە لە سەرتاسەری جیهان لە قۆناخی پرشنگداری خۆیدا بوو. بەڵام وەکو پێویستیەکی پێکهاتەی چینایەتییان، کەوتنە ژێر کاریگەری کۆنترین هێزە ئیمپریالیستەکانی ناوچەکە، ئینگلتەرا و

ئـەمریکا، دەبێتـە ناچـاریەك. دەکەونـە ژێـر کـۆنترۆڵی ئیسـرائیلیش کـە وەکـو هێزێکـی تازەیـە. لەبەرئـەوەی لـەم قۆناخـەدا ئیمپریـالیزم لـە پارتیـە بـەکرێگیراوەکانی سۆسـیالیزمی بونیـادنراو و ڕەوتە رادیکالە نەتەوەپەرستیە چەپەکان وەڕسە، ئەوا دانی کۆنترۆڵی وزەی شاراوەی کوردان بـەو پارتیانەی بەناوی PDK بەگوێرەی بەرژەوەندیەکانی خۆی دەبینێ. هەروەکو بڵێی PDKکان بۆ قووتـدانی وزەی شۆڕشـگێڕی رۆڵـی بروسـکەگر دەبیـنن. ئەمانـە هـیچ کاتێـك جولانەوەیـەکی شۆڕشگێڕی لەبەرژەوەندی خۆیاندا نابینن کە لەناوجەرگەی گەلی کورد بـژێت. PDKکان وەکو ماڵیترین ئامراز هەم بـۆ پـەروەردەکردنی کـوردان و خستنە ژێـر کۆنترۆڵی خـۆی، هـەم بـۆ لـەژێر کۆنترۆڵ هێشتنەوەی وڵاتە دراوسێکان سەبارەت بـە کێشـەی کـورد و لـەپێناو سـوودوەرگرتن لێیـان بـەکاریان دێـنن. لـە قۆنـاخی وشـیاربوونەوەی نەتـەوەیی گـەلی کـورد لەسـەرەتادا خواسـتیان لـە بنەماڵە کۆنـەکانی عەشـیرەت و بەگـەکان ئـەربابی (ئەفەنـدی) بـۆرژوازی ئامـادە بکـەن. گەوهـەری پیلانی نوێ پشت بەوە دەبەستێ کە لەڕێگای ئەربابە (ئەفەندیـە) بـۆرژوا دروسـتکراوەکان کـوردان بخەنـە ژێـر کۆنترۆڵـەوە. بۆئـەوەی کـەس حیسـاب لـە خۆیـان و بـەکرێگیراوەکانیان نەپرسـێ بێبەشـکردنیان لـە ڕێبەرایـەتی گەلـەری شۆڕشـگێڕ، یـەکێك لـە ئامانجـە هـەرە سـەرەکیەکانی ئـەم هەڵوێستە پیلانگێڕیەیە.

هەر بۆیە ڕێبەری شۆڕشگێڕی کوردانی ئێـران **سولێمان مـوعینی**، ڕێبـەری چـەپی شۆڕشـگێری کـوردانی تورکیـا **سـەعید قـورمزی تـۆپراغ**، لـەو پیلانگێڕیانـەدا لـەنێودەبرێن کـە بەرێبەرایـەتی بارزانی ئەنجامدەدرێت. بۆ ئەوەی ڕێکخستن و ڕێبەرێکی سـەربەخۆ و شۆڕشـگێر دەرنەکـەوێت، لـە تەواوی پارچەکانی کوردستان بەشێوەی سیخوڕی دەکەونە گەڕو نێچیر دەکەن. سەرباری ئەوەی لەم قۆناخـەدا ڕێبەرایەتییـە شۆڕشـگێڕەکان لـە سەرتاسـەری دونیـا لـە تێکۆشـانی ڕزگـاری نیشـتمانی دیموکراسیدا نموونەی سەرکەوتوویان پێشکەش کـرد، بـەهۆی ئـەو پیلانگێڕیانـەی کـە PDK کـان ڕۆڵی سەرەکییان لە ـ بەڕێوەبردنیاندا بـینی ڕێبەرایەتیـەکی نیشتمانی شۆڕشگێڕی کوردان پێـك نایـەت. ئامـانجی راسـتەقینەی گەمـە و پیلانگێڕیەکان،گـەلی کـورد لـەژێر کـۆنترۆڵی PDK کـانی کوردایـەتی سـاختەدا بمێنێتـەوە، هەربۆیـە بـەبێ بەشـی هێشـتنەوەی لـە ڕێکخسـتن و ڕێبـەری نیشتمانی ـ شۆڕشگێر، وەکو پارچـەیەکی سروشـتی ئەمـەش، ئامـانج بێکاریگـەرکردنی رێکخسـتنی سۆسیالیزمی بونیادنراوە. پارچەیەکی گرنگی ئەو ڕۆڵەی پێیان دراوە ئەمەیە.

دەشێ بگووترێ " دەڵێ نە من خۆم ئەرکی نیشتمانی ـ دیموکراتی ئەنجام دەدەم، نە دەهێڵم کەس ئەنجامی بدات". بە کرێگیراوانی کورد هەندێك تایبەتمەندێتی تایبەت بە خۆیان هەیە. تەنیا بەجێبـەجێکردنی فەرمانـەکانی هێزێـك ناوەسـتن. بـەر لـە دوژمنـانی لـە ڕێگـای هـەموو جـۆرە

پیلانگێڕییەك پاكتاوكردنی ئەو هێزانە بە ئەركی خۆیان دەبینن كە ئەگەری ئەوەی هەیە حیسابیان لێ بپرسن. بوونیان بە پاشڤەڕۆترین گروپەكانی رۆژهەڵاتی ناوین، بە هۆی ئەم تایبەتمەندێتیانەی پێكهاتەكەیانە. شەڕكردنیان دژ بە PKK گرێدراوی ئەم تایبەتمەندێتیانەی پێكهاتەكەیانە. هۆكاری سەرەكی ئەو شەڕەی لە دژی PKK هەڵیان گیرساندووە، بۆ ئەم ترسەیان دەگەڕێتەوە كە لەحاڵەتێكدا رووی راستەقینەیان بۆ گەل ئاشكرا بێت ناتوانن حساب بدەنە گەل. رزگاربوونی گەلی كورد لە هزر و هێزەكانی پیلانگێڕی هەزاران ساڵە، لە نزیكەوە گرێدراوی هەڵسەنگاندنێكی راستی ئەنجامی شەڕە و بەراستی دەستنیشانكردنی بژاری ئازادییە.

٣ـ **قۆناخی ١٩٧٥ ـ ٢٠٠٠:** ئەم قۆناخە كاتی بەرەبەیانی PKK و ئازادییە. دەتوانرێ بگوترێ هیچ جولانەوەیەكی كۆمەڵایەتی هێندەی PKK لە ناوەوە و دەرەوە دووچاری پیلانگێڕی نەهاتووە. ئەو شەڕەی لە رێگای ئایدیۆلۆژیاكانی نەتەوە پەرستی سۆسیال ـ شۆڤێنی بەڕێوە براوە تایبەتمەندێتی سەرەكی ئەم قۆناخەیە. ئامانجی سەرەكی پەیوەندی بە وەڵامدانەوەی پێویستی رێبەرایەتی گەل هەیە. كاتێك بینیان یەكەمین جارە لە مێژوودا كۆنترۆڵی گەلی كوردیان لەدەست دەركەوت، هێزە جیاجیاكان لەسەرتاسەری جیهان پەنایان بردە بەر گەمە سیاسیەكان. ئەو تێكۆشانەی لە گۆڕەپانی ئایدیۆلۆژی ئەنجامدراوە، ناسنامەی ئەو هێزە دیاردەكات كە بەرەو گەل دەچێت و رێبەرایەتی بۆ دەكات و ئەوەش دەستنیشان دەكات كە پێویستە چۆن بێت.

لەم قۆناخەدا نەتەوەپەرستی نەتەوە باڵادەستەكانی هەرێمەكە بەردەوام هێزە بەكرێگیراوەكانی كوردان وەكو هێزێكی یەدەگ لەلای خۆیان رادەگرن. هێز بەوە دەدەن كە باڵادەستی هزری پاشماوەكانی چەرخەكانی ناوین لە رێگای تەریقەتەكانەوە بەردەوام بێت. بەو رادەیەی بەكاریگەر دەبن، لە سەرووی هەموویان پارتیەكانی سیستەم، تەواوی دەزگاكانی هونەری، وەرزشی، ئابووری، كۆمەڵایەتی، سیاسی هاوچەرخ بۆ ئەوەی گەل نەبێتە خاوەن هزری ئازادیخوازی، بە ئامانجی لەرێ دەرخستن و گەندەڵكردن بەكاردەهێنرێ. یەكێك لە ئامانجە سەرەكییەكانیان ئەوەیە لەمیانەی پیلانگێڕی هەمەلایەنی نەتەوەپەرستی سەرەتایی خۆجێیی و نەتەوەپەرستی نەتەوەی سەردەست ئەگەری یەكێتی هزری ئازادانەی گەل پووچەڵ بكەنەوە.

هێزە جیهانگیریەكانی وەكو ئەمریكا و یەكێتی ئەوروپا، لێكدانەوەی ئەوە دەكەن لەمیانەی كارتی كوردان تا چ رادەیەك دەتوانن بەكاریگەربن و بەگوێرەی ئەمەش سیاسەت دیار دەكەن. كاتێك زنجیرەی پیلانگێڕی لە ئاستی جیهانی دژ بە PKK تەواو بوو، هێزە مێژوویی و هەنووكەییەكان بەمجۆرە لە دەوروبەری دیاردەی كورد ریزبوون و هەروەكو لاشەخۆرە بەوە خەریكن كە دەنووكیان تاوەكو كوێ و چۆن لێی دەدەن.

٢. راستینەی ئەو پیلانگێڕیەی PKK دووچاری هاتووە

ئەو رێکخستنانەی بناخەی کۆمەڵایەتییان هەیە بە باوەڕی و وشیاریەوە دەست بە دانانی بناخەکەیان بکەن، ئەوا جارێکی دیکە مێژووی ئەو کۆمەڵگایە زیندوو دەبێتەوە و لەمیانەی ئەو پەیوەندی و ناکۆکیانەی لەئارادایە لەژێر هەلومەرجی نوێدا هەوڵدەدات بژێتەوە. لەم واتایەدا هەر رێکخستنێك دەستێوەردانێکی کۆمەڵایەتییە. لەو قۆناخەی تێیدا لەدایك دەبێت، سەرەتا لێپرسینەوە و دادگایی سەبارەت بە تەواوی ئەو فۆرمانەی ژیان دەکات کە لەئارادان. لەکاتێکدا ئەوانەی واقیعین بۆ خولقاندنی فۆرمی نوێ یەکدەگرن، لەگەڵ ئەو فۆرمانەی شانسی ژیانیان نییە تێکۆشانێکی هەمەلایەن و نەپساوە دەستپێدەکات. دەشێ تێکۆشان لەبواری ئایدیۆلۆژی بۆ گۆڕەپانی سەربازی بخزێت و چەند گۆڕەپانێك بگرێتەوە. لەبەرئەوەی قۆناخ قۆناخی مانەوە و مردنە، بەتایبەتی لە هەلومەرجەکانی دەستپێکردندا تێپەڕبوونی بەشێوەیەکی خوێناوی و پڕ لەئێش ناچارییە. شەڕێکی ماندووکردن لەدواییدا ئەوە یەکلا دەکاتەوە کە چ تواناکاری ژیانی هەیە و چ ئەو تواناکاریەی نییە. ئەو قۆناخەی بە **رۆژگاری شۆڕشگێڕی** ناو دەبرێت ئەگەر تێکۆشان بەقووڵایی پێویست و شێوەی راست کرابێت، ئەوا ئەو لایەنانەی پێویستیان بە رووخان هەیە بەشێوەیەکی گشتی تێپەڕکراوە. دوای ئەوە قۆناخی نوێبوونەوەی کۆمەڵگا دەستپێدەکات. ئەم قۆناخە هەستیارترین کات و ساتە، بە راستی هەڵسەنگاندنی بایەخێکی مەزنی هەیە. تراژیدیترین هەڵەکانی مێژوو، تەنانەت ژێرکەوتنەکانی لەم سات و کاتەدا روودەدات. بەهەمان شێوە وەکو خۆی درێژەدان بە رێساکانی قۆناخێك، وەڵامنەدانەوەی هەلومەرجە نوێکان؛ بەشێوەیەکی لەخۆوە گیراو و تەریقەتی پاشڤەرۆ و رەنگدانەوەی دەبینێتەوە. تەنانەت ئەگەر رێکخراوی شۆڕشگێڕیش لەرەوشێکی وەهادا وەڵامێکی ئەرێنی نەداتەوە، لە گۆڕان بۆ هەمان مارژینالی و بوون بە تەریقەت رزگاری نابێت. تەواوی ئەم قۆناخانە، بەواتای ئەوەش دێت کە ئەو راستییانەی بەدرێژایی مێژوو کۆمەڵگا تێیدا ژیاوە بەشێوەیەکی دژوار و لەماوەی ساتێکی زۆر کورتدا بە قارەمانێتی و هیچ و پووچیەکەوە، بەدەستنیشانکردنەکانی راستی و پیلانگێڕیەوە، بەجوانی و قرێژەکانیەوە سەرلەنوێ جارێکی دیکە هەروەکو بڵێی لە گۆڕستان هەڵدەستێتەوە ودەگووترێتەوە.

ئەم پێناسە گشتییەی سەبارەت بە دەستێوەردانەکانی کۆمەڵگا، لە راستینەی کۆمەڵگای رۆژهەڵاتی ناویندا لەمیانەی گوزارشتی چۆنایەتی تایبەت پێناسە دەکرێت. هەروەکو خۆی گواستنەوەی شێوەکانی رێکخستنی شارستانییەتی سەرمایەداری ئەوروپا بۆ ئەم کۆمەڵگایە، مەترسی نەگەیشتن و کۆك نەبوون لەگەڵ ریشەکەی لەخۆوە دەگرێت. هەروەکو چۆن هەر خاکێك

هەموو بەرهەمێکی لێ ناڕوێت، هەر کولتوورێکیش دەشێ بەرهەمی کولتووری گۆڕەپانی جیا هەرس نەکات. گواستنەوە، چاندن و بەدەستهێنانی بەروبووم؛ لەحاڵەتێکدا بەدیدێت کە گەلێك تایبەتمەندێتی تایبەت بەرچاو بگیردرێت و پێویستیەکانی جێبەجێ بکرێت.

هەروەکو چۆن لەچوارچێوەی فراوانی هەڵسەنگاندنەکانماندا دەرکی پێدەکرێت، کۆمەڵگای ڕۆژهەڵاتی ناوین وەکو ئەو ماددە وایە کە لەزۆر ئاوێتەی جیاواز پێکهاتووە: سەرباری ئەوەی بنەچەی کولتووری دونیایە، بەڵام کولتوورێکە لەم هەزار ساڵەی دوایی خوڵقکاریەکەی مردووە. هەرچی ئەوروپایە، بەتایبەتیش لە ساڵانی ١٥٠٠ بەولاوە، وا لەخۆی رازییە هەروەکو بڵێی دونیا بەو دەستپێکردووە، بە هەڵوێستێکی خۆسەنتەردیتن سەری رێی گرتووە. بەگوێرەی خۆی بەهەشت و دۆزەخی نوێ دەخوڵقێنێ، هەروەکو نموونەی ئەو هەرزەکارە مێردمناڵانەی تازە پێدەگەن و نرخی باپیرەیان نازانن، هەروەکو چۆن ریشەکەی خۆی لە رۆژهەڵاتی ناوین ناناسێ، لەکامپانیای بچووك کردن و بەنەزان بینین و بە خراپ نیشاندانی دوور نەوەستاوە.

هێندەی ئەوروپا خۆی بخوڵقێنێ و بە دەزگا بکات و لە دونیا بڵاوبێتەوە و باڵادەست بکات، لێکدانەوەی ئەوەی دەکرد کە پەسندکردنی ئەم ریالیتەیە وەکو خۆی ئەرکێکە دەکەوێتە ئەستۆی هەمووان. دەشیا ئەم تێڕوانینە بۆ هەموو شوێنەکانی دیکەی دونیا لە جێگای خۆیدا بێت. بەڵام ئاستەم بوو بەم رەنگە بۆ کۆمەڵگاکانی ڕۆژهەڵاتی ناوین پەیرەو بکرێت.ئەگەر بستە باڵاش بووبن، بەڵام خوڵقێنەرەکانی شارستانییەت هێشتا لە شوێنی خۆیان بوون. تەنانەت هەمووشیان لە نێو ببرێن، ئەوا ئەو کوولتورەی پێشکەشی هەموو لایەکیان کردووە رەسەنێتی و تایبەتمەندێتی خۆی دەسەپاند. ئەوروپا کە شەپۆل بە شەپۆل پەلاماری هێنا سەر ناوچەکە، نەیدەتوانی باڵادەستی خوازراو بەدەست بێنێ. لە تێکشکان و پارچەبوون و بەمجۆرەش لە لێکدانەوەیەکی چەوت سەبارەت بە هێزی کولتووری ناوچەکە رزگاری نەدەبوو. رۆژهەڵاتی ناوین بە هێزی سەربازی، سیاسی، کۆمەڵایەتی، ئابووری کۆمەڵگاکەی بەرخودانی نەدەکرد، یاخود ئەگەر بەم هێزانە بەرخودانیشی کردبووایە شانسی سەرکەوتنی نەبوو، ئەوەی بەرخودانی کرد لایەنەکانی کولتوور و شارستانییەتی کۆن بوو کە هەروەکو بڵێی بووە بە خاوەنی تایبەتمەندێتی بۆهێڵی(جنینی). هەمان ئەنجام بۆ بڵاوبوونەوەی سیستەمی سۆسیالیزمی بونیادنراویش لە جێگای خۆیدابوو. هیچ سەرکەوتنێکی ڕۆژهەڵاتی ناوینیش لە ئارادا نییە. چۆن وەکو ژاپۆن و چین نییە، رەوشێکی وەهاشی نییە ببێتە ئەفریقیا، ئوسترالیا و باشووری ئەمریکا. تاکە سەرکەوتن و قازانجی ئەوەبوو دانان بەوەبوو کەخاوەن ڕەسەنێتیە، تەنانەت ئەگەر داخوازیشی هەبێت ناتوانێ لێی رزگار ببێت. شەڕی عەرەب ــ ئیسرائیل، ئێران ــ ئێراق و ململانێی هەرکەسێك لەگەڵ کوردان گوزارشتی

جیاوازی راستینەی ئەم دانپیانانە بوو.

هەروەکو تەواوی شێوە گرتنەکانی کولتووری ئەوروپایی، لە کاتێکدا بڵاوبوونەوەی کولتووری ئایدیۆلۆژی و سیاسی راستڕەو ــ چەپڕەو لە ڕۆژهەڵاتی ناوین زۆر بێکاریگەر و بێ وەڵام مایەوە، جۆرەکانی ئیسلامیەتیش کە وەکو کاردانەوەیەك بەرامبەر ئەم کارتێکردنە پەرەیان سەند و زیاتر لەمیانەی تێکەڵکردنی زاراوەی سەرمایەداری لەگەڵ ئیسلامیەتی دەرەبەگایەتی چەرخی ناوین دەخوازێ ببێتە وەڵام، زۆر دوورن لە وەی ببنە وەڵامێکی رەسەن. ئەوەی رووددات زیاتر لە نەزۆکی و لاساییکردنەوەیەکی هەرزان تێپەڕ ناکات. لەگەڵ ئەوەی مانەوە بە رەسەنێتی پێویستی بە پێکهێنانی دژە تێز هەیە بەرامبەر بە تێزەکانی شارستانییەتی رۆژئاوا، ئەوا خوڵقکاریەکی نوێی دەکرد بە ناچارییەك. لەو خاکانەی کە سەرچاوەی پیلانگێڕیەکانی تەواوی ئەو قۆناخانەیە، رێککەوتنی سەرمایەداری لەگەڵ تەڵەکەبازترین بەکرێگیراوەکانی، ناچاری بوو بە شێوەیەك رەنگ بداتەوە کە تا دواڕادە ئاڵۆز، پێناسەکردنی زەحمەتە، راستینەی کەسایەتی و رێکخستن و جوڵانەوەیەکی وەهایە کە بە سانایی دەستنیشان ناکرێت دۆستە یان دوژمن، تەنانەت وەکو حەربا بەگوێرەی جێگا رەنگی خۆی دەگۆڕێ، بێ ناوەرۆکە، تەڵەکەبازی و پیلانگێڕیەکەی لەڕادە بەدەرە.

لەنێو هەلومەرجێکی وەهادا لەسەرەتادا گووتنی "بەشێوەی هێڵێکی راست بەرەو پێشەوە دەڕۆم"، لە رێگای خۆخەڵەتاندن یاخود هەروەکو زۆرجار نموونەکەی بینراوە لە ئاکامی بوون بەئەندامێکی کوێرانەی تەریقەتێك بەدیدێت. تەنانەت لەدەستنەدانی هاوسەنگی و توانای لەسەرپێ مانەوە، تاوەکو دەتوانرێ کاری ژیرییە. بەتایبەتی دەستبەرنەدان لە تایبەتمەندێتییە سەرەکییەکانی ئەو بوونەوەرەی مرۆڤی پێ دەگووترێت، مەیدان خوێندن بۆ هەموو قرێژیەکانی بوارەکانی رەگەزی و چینایەتی شارستانییەت، دەبێ بگووترێ "ئەم خاکانە لانکەی مرۆڤایەتین" و بوون بە خاوەن بانگەشەی "لەراستیدا ئەوەی مرۆڤە نابێ لە کچ و کوڕەکانی بێبەش بمێنێ " پێویستی بە توناکاری و هێزێکی بەرگەگرتنی وەهایە کە زۆر لە دەرەوەی پێوانەکانی سەردەمە.

لە مەسەلەی PKK دا، هەرچەندە هێندە هەستی پێنەکرێت، بەڵام بە گوێرەی گەوهەرەکەی بەردەوام لە گۆشەیەکیدا بانگەشەیەکی مرۆڤایەتی بەمجۆرە هەیە کە خوازراوە بە شاراوەیی و پتەوی بمێنێ، بەبناخەگرتنی دیاردەی کورد لەو بانگەشەیەی PKK دا واقیعی و لە جێگای خۆی دابوو. ئەگەر راستینەی کورد بژێنرێ، مسۆگەر ئەمە بەشێوەیەکی بەرفراوان لەمیانەی خۆنوێکردنەوەیەك بەدیدێت کە لەشێوەی **مرۆڤی نوێ** بێت. لەو دیاردەیەی بەکورد ناودەبرێت مرۆڤ لەسەر بنەمای چینی باڵادەست و چەوسێنەر لەنزمترین خاڵی کەوتندایە. ئەمە هەلۆوەستەیەکە ئاستی لەوە نزمتر نییە. هیچ شتێکی نەماوە لەدەستی نەدابێت. تەنانەت

لەبەرئەوەی زنجیرەکانی کۆیلایەتیش سنوورەکانی تێپەڕکردووە، بەهۆی ئەو حوکمەی کە دەڵێ ــ ئەگەر زنجیریش نەبێت، وەکو کەر لە کۆیلایەتیدا دەژیت ـ تەنانەت زنجیری کۆیلایەتیشی لەدەست دەرهێنراوە. ئەگەر بەشێوەیەکی راست و دروست خەریکبوون و پەیوەندیدار بوون لەگەڵ ئەم مرۆڤە بکرێت، ئەگەری ئەوە هەیە کە نەکەوتبێتە نێو قرێژی و پیسایی رەگەزی و چینایەتی، تەنانەت ئەگەر تێیکەوتبێ رەوشی مرۆڤێکی وەهای لێ دروست دەبوو کە بەبێ دوولی بۆ پاکژبوونەوە رازی بێت.

کاتێك PKK ئاواکرا؛ خاوەن بانگەشەیەکی وەهابوو کە لەمیانەی راستینە هاوچەرخە زاڵەکان ئەو بوویەرانەی راستینەی گەلێك کە بووە بەلانکەی لەدایکبوونی شارستانییەت، بەڵام لەژێر دەستی رزگاری نەبووە ، لە رێگای پەیوەندی و ناکۆکیەکانەوە لە کەسایەتی خۆیدا بەرجەستەی بکات، چارەسەری بکات. لە هەڵسەنگاندنەکانی تاکو ئێستا ئەنجامهمان داوە هەوڵماندا ئەگەر بەشێوەیەکی سنوورداریش بێت دیاربکەین کە چ واتایەك دەبەخشێ. بەڵام ئەوەی سەرنج راکێشترە لەسەردەمی ژیانی PKKدا دەردەکەوت. مێژوو و سەردەم، تەواوی تایبەتمەندییەکانی سەبارەت بە دیاردەی کورد، ئامانج و کردەوەکانی، نیازە باش و خراپەکانی، رووی جوان و قرێژی، راستی و چەوتییەکانی، دڵسۆزی و پیلانگێڕیەکانی ناچار دەبوو جارێکی دیکە لە راستینەی PKK دا بژیت. یان وەکو گەل و مرۆڤێکی ئازاد دەکەوێتە سەر رێگای ژیان یاخود دەمرد. هیچ چەمك و هەڵوەستەیەکی دیکە نەیدەتوانی ژیانێکی لە لاشەیەکی کەوتووی پیستر و نەفرەت لێکراوتر خاوێن بکاتەوە. لەم چوارچێوەیەدا هەڵسەنگاندنی مێژووی PKK پڕ لە پەند و ئەزموون دەبێت.

١ـ لەدایکبوون تاوەکو راگەیاندنی بەفەرمی: ئەم قۆناخە ساڵانی ١٩٧٠ ــ ١٩٧٨ دەگرێتەوە، بە پشتبەستن بە دوا پاشماوەکانی مرۆڤایەتی کە لەخۆیدا هەیە، بە بانگەشەی "منیش هەم" گوزارشت لەنیازی پەیڕەو کردنی پرەنسیپەکانی پێشکەوتووخوازی هاوچەرخ دەکات لەسەر قەوارە و هەبوونی کۆمەڵگای خۆی. کاریگەری ئەو کەسایەتی و رێکخراوە بەرچاوانەی دەکرێتە سەر کە لەتورکیای ئەو قۆناخەدا لەژێر ناوی زەحمەتکێشان دەجولانەوە. لەم زەمینەیەدا گوێبیستی بانگەشەکانی نەتەوەپەرستی سەرەتایی کوردان دەبێت. ئەم ساڵانە قۆناخێکە تێکۆشانی ئازادی گەلان لە سەرتاسەری جیهان گەیشتۆتە لوتکە. چەوساوە بێت و شانسی ئازادی تاقی نەکەیتەوە، هەروەکو خیانەتکردن لەمرۆڤایەتی دەبینرێ. بەڵام ئەگەر ئەو راستینەیەی دەچەوسێنرێتەوە و سەرکوتدەکرێت دیاردەی کورد بێت، هەروەکو گۆڕەپانی لماوی بەبێ پشتگیری مانەوەی پێویستیەکی سروشتەکەیەتی. بەدرێژایی مێژوو پیلانگێڕیەك، خیانەت و بەکرێگیراوییەك نەماوە کە تاقی نەکرابێتەوە. دروشمی ئازادی چەند گەنجێك تا چ رادەیەك دەیتوانی رزگاری بێنێ؟ سەبارەت بە

مەسەلەی ئازادی لە ئاستی جیهاندا خراوەتە ڕەوشی کۆمەڵگای هەرە بێ بڕیار، خراپتریش ئەوەیە کە چینێکی بەکرێگیراوی پیلانگێڕی کە بەدەگمەن هاوتاکەی بینراوە لەهەر گۆشەیەك دا ئەرکی پێدراوە و جێگیر کراوە. لەژێر هەر بەردێکدا مار و دووپشکێك هەیە. سەرباری ئەمەش، لە هەنگاونان بەرەو جولانەوەیەکی هاوچەرخی عیسای مەسیح دوو دڵ نەبوو. لە ڕاستیدا لایەنە لێکچووەکان زەق و بەرچاوە، **جولانەوەی ئەسەنی** سەردەمی عیسا و جولانەوەی زەحمەتکێشان تایبەتمەندێتی لێك نزیك لە خۆوە دەگرن. **یەحیای واعیزکار** و پروپاگەندەچیەکانی سۆسیالیست زۆر لێك دەچن. لایەنی سەیر و سەرنج ڕاکێشی مەسەلەکە، گروپی سەرەتای ئاواکردنی PKKش ژمارەیان نزیکەی ١٢ کەسە. لەوانەیە سیخوڕێك یان دووانیش لە ڕیزەکانماندا بن.

گروپ زۆر بەرێکخستن و زانا نییە. دڵسۆزی و بنەچەی هەژاری لایەنە بەرچاوەکانیانە. کۆمەڵگا بەها بەم لایەنەیان دەدات و بنگە پێکدێنێ. ئەو لایەنەی قورسایی و مۆری خۆی لە شێوازی تێکۆشانیان داوە پڕوپاگەندەی زارەکییە. هەوڵیاندەدا بەشێوەیەکی سنووردار بەیاننامە و نامیلکە بڵاوبکەنەوە. ئەگەر لەساڵی ١٩٧٧ ئەندامە هەرە دڵسۆز و فیداکارەکەی گروپمان هەڤاڵ حەقی قەرار ی بە ڕەچەڵەك تورکی دەریای ڕەش لەئاکامی پیلانگێڕی شەهید نەکرابووایە، گروپ یەکسەر بەرەو ڕادیکالیزم نەدەچوو. لێرەشدا لێکچوون زەق و بەرچاوە. هەروەکو چۆن لەخاچدانی عیسا حەوارییەکانی کردە خاوەن باوەڕیەکی مەزنتر و ناچاریکردن لەهەموو لایەك بڵاوببنەوە و زیاد ببن. کوشتنی حەقی قەراریش ڕێگای لەپێش ئەنجامێکی هاوشێوەی ئەوە کردەوە. بە بڕیارتر بوون و بڵاوبوونەوە لەهەرلایەك زیادبوون، بووە پێودانگی سەرەکی پابەندبوون بە یادی شەهید. لەگەڵ ئەوەی پیلانگێڕیەکان تایبەتمەندێتی پەرتەوازەکردنیان هەیە، کاریگەری لەسەر ڕادیکالیزم بوون بچووك ناکرێتەوە و زۆرینەیە. یەکەمین پیلانگێڕی لەسەر مەسەلەی PKK؛ ڕۆڵێکی مێژوویی گێڕا لەلایەنی بانگەشە، جددیەت و مەزنبوون. ئەگەر ئەم پیلانگێڕیە ڕووینەدابووایە، جێگای گفتوگۆیە کە گروپ چ شێوەیەکی دەگرت. پرۆگرام و ناوی PKK وەکو خاوەن دەرکەوتن لەیادی حەقی قەرار نووسرا و ڕاگەیەنرا.

کاتێك حەقی قەرار ساخ بوو هێشتا پرۆگرام و ڕاگەیاندنی پارتی و پرۆفسیۆنالبوونی تەواو لەرۆژەڤدا نەبوو. خۆڕسکی لایەنی قورسی بوو. لەبواری شێوەدا جیاوازییەکی ئەوتۆی لەگەڵ گروپەکانی دیکە نەبوو. تەنانەت تێکەڵاوتریش بوو. لەڕەوشێکی وەهادا بوو کە تەنانەت هێزەکانی ئاسایش و چەندین گروپی چەپ بەگاڵتەوە پێشوازیان لێدەکرد. تەنانەت ئەوەشمان بەبیردێت کە یەکەمین دزەکردنی جددی کە فرۆکەوانی خەڵکی ئاگری **نەجاتی قایا** بوو گاڵتەی پێدەکرد. ڕووداوەکەی **حەقی قەرار** کۆتایی بە قۆناخی گروپێکی وەها سست هێنا، سەرەکیترین پەرەسەندنە

کە ڕاگەیاندنی بە پارتیبوونی کردە ناچارییەك. ئەمجارە پیلانگێڕیەك ڕێگای لەپێش ئەوە کردەوە کە جولانەوەی مێژوویی گەلەری هەنگاوێکی وەها بهاوێژێ گەڕانەوەی بۆنەبێت. حەزرەتی محەمەدیش تا دواسات ئەگەر مەترسی کوشتنی لەئارادا نەبووایە، نیازی ئەوەی نییە مەککە بەجێ بێڵێ. کاتێك زۆر بە ڕوون و ئاشکرایی پیلانی کوشتن خۆی سەپاند، کۆچکردن بۆتە ناچاریەك. یەکێك لەبەردی بناخەی مێژووی ئیسلام هیجرەتە. ئەگەر هیجرەت نەبووایە، ئەوا مەسەلەی پەرەسەندن و پەرەسەندنی ئیسلام جێگای گفتوگۆ بوو. ڕاستینەی لەخاچدانی عیساش گفتوگۆیەکی هاوشێوە لەگەڵ خۆی دێنێ.

له دیاردەی کورددا بەشێوەیەکی باو پیلانگێڕی قازانج بۆ ئەم لایەنە دەهێنێ کە ئەنجامیداوە. زیاتریش ڕێگا لەپێش قۆناخێکی تۆڵە سەندنەوەی خوێناوی دەکاتەوە. کاریگەری پووچەڵکردنی پیلانگێڕی وەکو ڕێگایەکی بەکاریگەربوون لەناو کۆمەڵگا بیری لێدەکرێتەوە. پیلانی کوشتنی **خەلیل چاوگون** لەساڵی ١٩٧٨ لە **حیلوان** دیسان لەم چوارچێوەیەدا خرایە گەڕ. ئامانج پەرتەوازەکردن و سڕینەوەی گروپ بوو لە حیلوان کە تێیدا پێشکەوتنێکی مەزنی بەدەستهێنابوو. یەکسەر دەمەوێ ئاماژە بەوە بکەم کە ڕاستەوخۆ بوون یا نەبوونی دەوڵەت لەپشت ئەم پیلانگێڕیە کاریگەریەکی جیاواز ناکاتە سەر ئەنجامەکەی. بەڵام ئەوە دەستنیشانکردنێکی ڕاسترە کە هەڵوێستی دەوڵەت ئاستی بەدواداچوون (تعقیب) ی تێپەڕ نەدەکرد. هەروەکو چۆن لە مردنی حەزرەتی عیسادا زیاتر کاهینە خۆجێییە پاشڤەڕۆ و بەکرێگیراوەکان بەرپرسیارن، ئەوا بەرپرسیارێتی پاشڤەڕۆیەتی خۆجێیی لەئەنجامدانی ئەم دوو تاوانەدا بەرچاو و زەقترە. لەسەردەمی ئاواکردنی PKK دا پاشڤەڕۆیەتی ناوخۆ لەسەرووی هەموو شتێکەوە ڕۆڵی هەڵوێستی چەتەگەرێتی و پیلانگێڕی بینیوە. ئەم چەتە خۆجێییانەی هەندێکیان وەکو فاشیستی ڕاستڕەو و هەندێکیشیان خۆیان وەکو سۆسیال ـ شۆڤێنی چەپڕەو نیشاندەدا بۆماوەیەکی درێژ کێشمە کێشیان لەگەڵ PKK دەکرد. هێشتا دەوڵەت بە هەڵوێستێکی ڕوون و ئاشکرا دەرنەکەوتووە. بەکرێگیراوێتی خۆجێیی لە ڕەوشێکی وەهادان بۆئەوەی کۆنترۆڵیان لەدەست دەرنەکەوێ، تاوانیش لەناودا، ئامادەن پەنا بۆ بەکارهێنانی هەموو جۆرە ڕێچکەیەك ببەن. ڕێگای دەرنەکەوتنی گەل لەژێر کۆنترۆڵیان بە شەڕکردن لەدژی ڕێبازی PKK تێپەڕدەبێت. PDK لەم کارەدا بەئەزموونە، لەخستنەگەڕی پێوانەکانی خۆی دواناکەوێت. هەروەکو دەزانرێت ئەو گروپەی **عەلائەددین قەپان** کە بە "پێنج پارچە" ناودەبرێن وەکو گروپێکی ملیتانی گرێدراوی PDK دەناسرێن. "KUK" **ڕزگاری نیشتمانی کوردستان**" کە بەتاوانکاریەکی بەرفراوان دەستیپێکرد، کاتێك یەکەمین چالاکی خۆیان دژی PKK ئەنجامدا، دیسان PDKیان لەپشتەوە بوو.

PDK بۆئەوەی بەناوی هێـزە ئیمپریالیسـتەکان و بەڕێوەبەرایـەتی نەتـەوە سەردەسـتەکانی هەرێم گۆڕەپان لەژێر کۆنـترۆڵی خۆیـدا بهێڵێـت، لەسەرتاسـەری پارچـەکانی کوردسـتان و لـەڕێگای رێکخـراوی سـیخوڕی هاوشـێوە سـەرکوتکردنی دەرکـەوتن و پێهـەڵگرتنی گروپـە شۆڕشـگێڕە ــ وڵاتپارێزەکانی وەکو ئەرکێکی سەرەکی ئەم قۆناخە دیارکردبوو. لە تەواوی پارچـەکانی کوردسـتان دەرفەت بە دەرکەوتنی گروپە شۆڕشگێڕە دیموکراتەکان نادات. شێواز و پێڕەوی سەرەکی لەهـەموو لایەك بەشێوەی پیلانگێڕی دەبێت بـە رۆژەڤ. لەئـەنجامی ئەمـەدا بەهـەر جۆرێـك بێـت لەتـەواوی پارچەکان پێهەڵگرتنە شۆڕشگێڕ ـ دیموکراتی و وڵاتپارێزەکان نەیانتوانی بێنەوە هۆش خۆیان. یان تەنگـەتاو کـراون، یـان ناچـاری بـەکرێگیراوی کـراون. یـاخود پاکتـاو بـوون. بـۆ یەکـەمین جـار لـە کەسایەتی PKK دا بەرامبەر بەم رەوشە هەڵوەسـتەیەکی سـەربەخۆ و بـەبڕیار نیشـاندراوە. ئـەو کۆنترۆڵ و چاودێریە تێکشکێنراوە کە هێـزە سـەرکوتکەرەکانی نەتەوەپەرسـتەکان و ئیمپریـالیزم دەیانخواسـت بەدەسـتی PDK ئـەنجامی بـدەن؛ لەسـەر راسـتەڕێی وڵاتپـارێزی و شۆڕشـگێڕی ــ دیمـوکراتی رێکخسـتنی، ئایـدیۆلۆژی، سیاسـی و کـرداری هاتوونەتـە ئـاراوە. ئەمـەش بـەواتای دەرکەوتنی رەوشێکی نوێ دەهات. ئیتر کاتی هاوێشتنی دووەم هەنگاو هاتبوو.

٢ـ ١٩٧٨ ــ ١٩٨٨ پیلانگێـڕی نـاوەوە و تەسفیەچێتی: کاتێـك یەکـەمین شـاڵاوی پیلانگێـڕی و گەمارۆی کۆنەپەرستی خۆجێیی پووچەڵکرایەوە، بەفەرمی بەرەو راگەیاندنی PKK هەنگاونـرا و بۆ یەکەمین جار لە مێژوودا بە ناوی گەل بە بڕیاری ئەوە گەیشتبوو لەسەر ڕێبازێکی شۆڕشگێڕی و وڵاتپارێزی بەڕێوەبچن. ئاسایی بوو کە دەوڵەت لـە نزیکـەوە بـەو پەرەسـەندنانەوە پەیوەندیـدار بێت. ئیتر دەوڵەت تەنیا بە بەکرێگیراوە خۆجێیی و رێکخراوە ماشەکان سنووردار نەدەما. هەنـدێ جـار ئـەم جـۆرە رێکخراوانـە بـۆ دەوڵـەت هـەبوونیان لـە نـەبوونیان باشـتر بـوو. هەرچـەندە بەشێوەیەکی بـەرفراوان شـێوازی پێکدادانی گروپـە چەپەکانی لـەناو یـەکتردا و بەگژیەکداکردنی گروپـە راسـتڕەو و چـەپڕەوەکان بـەکار بهێنرێـت، بـەڵام ئـەو ئاسـتەی PKK پێـی گەیشـتووە زۆر دووری ئەم خاڵەیـە کـەبتوانرێ لەلایـەن ئـەو رێکخراوانـەوە تەسـفیە بکرێـت کـە ماشـەن. لەلایـەن دەوڵەتـەوە زیـاتر ئـەوە دەکەوێتـە رۆژەڤ کـە لـەناوەوە بـە پارچـەکردن و تارادەیـەکیش بـەرێگای بەکرێگیراوەکان بخرێتە ژێر کۆنترۆڵەوە.

PKKی ئـەم قۆناخـە لـە ئـەنجامی چالاکیەکانی حیلـوان ــ سیڤەرەك بەسـەر ناوەنـدەکانی پاشڤەڕۆیی خۆجێیی زاڵ بووە، بە گەلەری بووە و بەرەو رۆژهەڵاتی ناوین کراوەتەوە. ئاسـتەمە و دەوڵەتیش ناتوانێ بە تەواوی بیخاتە ژێر کۆنترۆڵەوە. فشاری راستەوخۆ و دەستگیرکردنی رووداوی چاوەڕوانکراو بوون. هەربۆیە کودەتای ١٢ی ئەیلول و ئەو رژێمە سەربازیەی لەم پێنـاوەدا هـاتبووە

ئاراوە، لەسەرتاسەری تورکیا ڕەشبگیرییەکی بەرفراوانی ئەنجامدا، لە ئاکامی ئەمەدا PKKش زیانێکی گەورەی بەرکەوت. بەڵام کراوەبوونی ڕێگاکانی چیاو دەرگاکانی دەرەوە، دەرفەتی پاراستنی هەندێ لە هێزەکانی ڕەخساندووە. هەربۆیە شاڵاوی سەرەکی دەوڵەت بەشێوەی ناچارکردنی زیندانیان بۆ پاکانە و دانپیانان و بێکاریگەرکردنی گروپەکانی دەرەوەی وڵات بووە.

دوو ناو کە ڕۆڵی کلیلیان لەم بارەیەوە دەبینی **کەسیرە یلدرم** و **شاهین دۆنمازن**. شاهین لە ناو زیندانیەکان، کەسیرەش لە سەر ئەوانەی لە دەرەوەی لە دەرەوەی وڵاتن، کارتێکردنە سەریان و کۆنترۆڵکردنی ڕێکخستنیان وەکو ئەرکێکی خۆیان دەستنیشان کرد بوو. لە نزیکەوە ئەنجامدانی هەڵسەنگاندن و شیکردنەوە سەبارەت بەم دوو ناوە پڕ لە پەند و ئەزموون دەبێت. **عەبدوڵڵا ئۆجەلان** کە بەشێوەیەکی سروشتی ڕۆڵی ڕێبەرایەتی گروپ دەبینێ، لە نزیکەوە لەگەڵ ئەم دوو ناوە پەیوەندیدار بووە. هەردووکیشان خەڵکی شاری دێرسیمن. **شاهین** لە بنەماڵەیەکی پاشماوەی یاخیبوونی دێرسیم دێت کە تا دوایادە داڕووخێنراوە. هەرچی کەسیرەیە، بە پێچەوانەوە سەر بە بنەماڵەیەکە لەسەردەمی یاخیبوونەکاندا شانبەشانی هێزەکانی ئاسایش کاری کردووە و تاگەیشتۆتە ئاستێك لە بەرزترین ئاستەکانی کۆمار، لەلایەن ئینۆنۆ سوپاسنامەی پێشکەش بکرێت و لەم چوارچێوەیەدا لە ناوچەکەدا زۆر بە باشی دەناسرێت. هەردووکیشیان لە دەورووبەرەکانی زانکۆ وەکو چەپڕەو دەناسران. لەکاتی دابڕان لە چەپی تورك پەیوەندی لەگەڵ هەردووکیان بەسترا، بۆ تەڤلیبوون بەو گروپەی بەناوی کوردستان ئاواکراوە گونجاو بینراون و ڕازیکران.

ئەم پێکهاتەیە ئەندامەکانی دیکەی گروپی نارەحەت دەکرد.کەسایەتی لۆمپەنیزمی **شاهین** و بنەماڵەی **کەسیرە** کە ڕۆڵی لە یاخیبوونەکانی کوردان باش دەناسران، هۆکاری سەرەکی بوون . بەڵام باوەڕبوون بە کەسێتی تاك و گوێنەدان بە بنەماڵەگەرێتی تایبەتمەندییەکی سەرەکی گروپی نوێمان بوو. هەروەها ئەندام وەرگرتن لەهەموو توێژ و ناوچەکاندا، پێویستیەکی وڵاتپارێزی و یەکێتی بوو. تەنانەت لە ڕێگای ئەندامی لە پێشینەی بەریشە تورکی وەکو حەقی و **کەمال پیر** هەرلەسەرەتاوە هەوڵدراوە برایەتی نێوان گەلان گەرەنتی بکرێت. ڕەوشی کەسیرە، بەگشتی سەبارەت بە واتادانی ئازادی و یەکسانی ڕەگەزی ژن و بەتایبەتیش باوەڕی و متمانەدان بە لاوانی چەندین بنەماڵە، تادوایادە وەك هەنگاوێکی گونجاو دەبینرا، بۆ سەرەتا نیازی باش پێویستیەکی دەست لێبەرنەدراو بوو.

ئەم تایبەتمەندیانە سەبارەت بە یەکێتی ڕەگەزی، ئایدیۆلۆژی و سیاسی عەبدوڵڵا ئۆجەلانی بەرەو هەڵسەنگاندنێکی نزیك لە واقیعی و تەنانەت لەگەڵ کەسیرە بەرەو ئەزموونی پێکەوەنانی خێزانی برد. لەگەڵ ئەوەی ئۆجەلان لە هەست و هزرەکانیدا شێلگیر بوو، بەڵام سەبارەت بە

کەسیرە تاوەکو ئەمڕۆش بە روونی و ئاشکرایی دەرنەکەوتووە کە راستی چییە. بەلانی کەم ئەم پەیوەندیە هێندەی رووداوی حەقی قەرار کاری لە PKK کردووە. هەڵسەنگاندنی پەیوەندی کەسیرە وەکو سیخوڕێکی سادە دەبێتە هەڵوێستێکی ناتەواو. هەروەکو دەزانرێ ئەم کەسە گرفتێکی وەهای نەبوو بڵێ "ئیللا تەڤلی گروپ دەبم".زۆر بە باشی بینراوە کە لە مەسەلەی هاوسەرێتیدا ئارەزوومەند نەبوو، رێبازێکی مردووی پەیڕەو دەکرد. دەتوانرێ ئاماژە بەوەش بکرێ کە رۆڵی سیخوڕێکی ئاسایی نەبوو. سەرباری ئەوەی یەکێکی ژیر و خاوەن تێڕوانینی راست بوو، چالاکانە بۆ گروپ کاری نەدەکرد، بەرامبەر بە کەسایەتیە گرنگەکانی گروپ لە سەرووی هەمووشیان بەرامبەر ئۆجەلان هەڵوێستی زراڤ و وروژاندنی نیشاندا، بە شێوەیەکی گشتی کەوتە نێو هەڵوێستێك وەکو سارد و سڕی مار وابوو، بەچەمکێکی ناڕازی پەیوەندی دەجولایەوە، هەڵوێستێکی پەیڕەو کرد تەنانەت بژاردەترین پیاویش مسۆگەر بۆ ماوەی ٢٤ کاتژمێر تەحەمولی نەدەکرد، سەرباری ئەوەی تواناکاریە هزریەکەی بەرفراوان بوو، لەرێگای جۆشی شۆڕشگێریەوە ئەمەی نیشان نەدا، کاتێك ئەمەش بێنینە بەرچاوان کە ئاستی گشتیش بەگوێرەی خۆی خاوەنی تایبەتمەندێتی وروژاندن بوو، مسۆگەر دەرهەق بەم کەسایەتیە پێویستی بە هەڵسەنگاندنی قووڵ هەیە. هەروەها بۆ یەکەمین جار لە ناو رێکخستندا شاهین گەنجێکی بەناوی **جەلالی مەلاتیا**ی بەشێوەیەکی درندانە کوشت، هەروەها لەبەر ئەوەی کچی موختارێکی پازارجك بەناوی عایشە لەگەڵ کوڕە گەنجێك کەوتبووە نێو پەیوەندیەکی نابەجێ، کەسیرە لە بیقاع تاوەکو مردن بەندی کردبوو، تەنانەت دواتر ئەم هەڵوێستە لەناو PKKدا بوو بە رێبازێك.

هەروەکو دەزانرێ شاهین پێشەنگایەتی ئەو ئەشکەنجە کردنەی دەکرد کە لەسەر زیندانیان پەیڕەو دەکرا. هەروەکو دەزانرێ ئەم هەڵوێستە رۆڵێکی دیاریکراوی هەبوو لەوەی کە کادیرەکانی ئاستی رێبەرایەتی وەکو **مەزلۆم، خەیری، کەمال پیر** و **فەرهاد کورتای** و چەندین کادیری دیکە بە مانگرتن تا مردن و ئاگرلەخۆبەردان کۆتایی بەژیانی خۆیان بێنن. وەکو پیلانگێریەکی ناوخۆش رۆڵی لە پاکانەکردنی سەدان کەسی دیکەش دا هەیە. ئەم رەوشە ململانێیەکی دوولایەنەی لەگەڵ خۆیدا هێناوە و رێگای لەپێش ئەوە کردۆتەوە بەشێوەی بەرخودانی زیندانی **دیاربەکر** وەڵامبدرێتەوە. ئەوەی سەپێنرا پیلانگێریەکی کلاسیك بوو. ئامانج تەواوی زیندانیان و رەنگدانەوەکانی دەرەوەی بوو. رۆڵی سەرەکی لەوەدا بینی دەوڵەت بکەوێتە سەر رێگایەکی بێبەزەییانە. بەڵام تەنانەت دوای بیست ساڵیش بەرخودانی زیندانی دیاربەکر وەکو دابونەریتێکی زیندوو بەردەوام دەکات، رۆڵی مێژوویی خۆی لە گۆڕانی سیاسەتی زیندان بینیوە. وەکو گوزارشتێکی سەمبۆلی هەڵوەستەی پتەو و دروست جێگایەکی مێژوویی لە رێبازی ئازادیخوازی

گەلەری PKKدا گرتووە. ڕۆڵێکی دیاریکراوی مانگرتن تا مردن لە هەنگاونان بەرەو هەڵمەتی ١٥ی ئاب هەبووە. ئەگەر ئەم **مانگرتن تا مردن**ە نەبووایە، ئەوە ئەنجامدانی هەڵمەتێکی بەم شێوەیە نەدەکەوتە ڕۆژەڤەوە. هەروەکو چۆن یادی حەقی قەرار ئێمەی بەرەو ڕاگەیاندنی PKK برد، ئەوا پابەندبوون بە یادی بەرخودانانی زیندانی دیاربەکریش ئێمەی بەرەو ڕاگەیاندنی هەڵمەتی ١٥ ی ئاب برد.

لەراستیدا ئەم نموونانە پڕ لەپەند و ئەزموونە سەبارەت بەوەی ئەو دوو پیلانگێڕیە چۆن کاریگەرییان کردۆتە سەر مێژوو. ئەگەر لەژێر ناوی دەوڵەت کارەکان بە مانگرتن تا مردن نەگەیەنرابایە و هەندێ تەسلیمکار بەئامانجی وروژاندن بەکار نەهێنرابووایە، هەرحاڵ زیاتر ڕەوشی دیموکراتی و ئاشتی لە وڵات تێکنەدەچوو؛ بەڵکو ئەگەر لەسەر بنەمای قازانجکردن هەڵوەستە کرابووایە، ئەوا هەر زوو دەوڵەت و دیموکراسی بەسوودمەند دەردەکەوتن. ئەوا هەردوو لایەنیش دووچاری هێندە ئێش و ئازار و زیان نەدەهاتن. سیاسەتی باوی قڕکردن لە ڕۆژهەڵاتی ناوین، بێبەشی لەتەبایی و ڕێککەوتنی دیموکراتییانە، زۆر بە گرانی لەسەر دەوڵەت، گەل، لەسەر ڕێکخستنەکان لەسەرووی هەمووشیانەوە PKK وەستاوە.

کاریگەریەکانی کەسیرە لەو قۆناخەدا زیاتر پێویستی بە هەڵسەنگاندن هەیە. دەبێ ئەنجامێکی هەناسەبڕینی بنکەکەمان لەدەرەوەی وڵات و گەرەنتیکردن و پتەوکردنی کاریگەری ڕێبەرایەتی خۆی بێت. هەمان ئەو ڕەوشەی لەئەوروپاش بەردەوام بوو، دواتر خوازرا بۆ پارچە بوون بگۆڕدرێ. ئەو پەیوەندیەی لەگەڵ **پارێزەر حوسێن یلدرم** پێشیخست، هەڵوێستی یلدرم لە زیندان، هەڵوێستیان بەرامبەر سەرۆکایەتی، پڕن لەو لایەنانەی پێویستییان بە ڕۆشنکردنەوە هەیە. ئاشکرایە کە هەوڵیاندا ڕۆڵێکی گرنگ لە پاکتاوکردنی PKK دا ببینن. بەڵام ئایا ئەمەیان لەپێناو دەسەڵاتخوازی ئەنجامدا یاخود بۆ ئاواکردنی PKK یەکی دیکە یان وەکو سیخوڕێك ئەنجامیان دا، سەرباری چەندین سەرەداوی کە هەن، ئەمانە بابەتێکن پێویستییان بە لێکۆڵینەوە هەیە.

دەتوانرێ هەمان شت دەرهەق بە **عەلی چەتینەر، محەمەد شەنەر، سەلیم چرو قایاش** بگووترێ. هەروەکو بڵێی چەتینەر شێوەی پیاوێتی کەسیرە بوو. سەرباری ئەوەی تواناکاری هەبوو، هەڵوێستی موحافەزەکار و بەگومانی، لەسەردەمی تاوانی **پاڵمە** هەردووکیان بەیەکەوە لەگەڵ یلدرم بەڕێوەبەرایەتی ئەوروپابوون، سەرباری ئەوەی ڕۆڵێکی فەرمی PKK لەم ڕووداوەدا نەبوو، بەڵام هێشتنەوەی مەسەلەکە بە گومان و تەمومژاوی ئەوا پێشکەشکردنی بەهانە بە تێزی "شوێنپەنجەی کوردان"، لایەنە تاریکەکانیان پێکدێنێ. **سەلیم چروقایا** و **شەنەر** هەروەکو بڵێی

هەڵوێستی **شاهین دۆنماز** و **یلدرم مەرکیت** یان نیشانداوە؛ لەجیاتی ئەوەی لە بەرەی بەرامبەر هەڵوێست بەرامبەر رێکخستن نیشانبدەن، خواستوویانە لە ناوەوە دەست بەسەر رێکخستندا بگرن و ئەمەیان زۆر بە رق و کینەوە ئەنجامداوە. بەشێوەیەکی بابەتی روون و ئاشکرایە لەژێر ناوی PKKیەکی جیاواز بەرەو پاکتاوکاری ئاراستەیان گرتووە. ئەو لایەنەی پێویستە بزانرێ، لەکەڵ هەڵوێستی تەسلیمکارانەی شاهین لەزینەدان، ئەوەیە کە ئەم دووانە چۆن و تا چ رادەیەك خواستوویانە درێژە بە رۆڵی تەسلیمکاریەکی نهێنی و شاراوە بدەن. ئەو پەیوەندیانەی لە رێگای وڵاتانی ئەوروپا بەرێوەیان دەبرد، ئەو پرسەش لەگەڵ خۆیدا دێنێ ئاخۆ گرێدراوی کێ بوون. ئاشکرایە گەلێك لایەنیان هاوشێوەی ئەو رێبازەیە کە **چەتین گۆنگۆر** بەرێوەی دەبرد. بەشێوەیەکی مێژوویی لەهەوڵ و کۆششەکانی ئەڵمانیا بۆ زاڵبوون و کاریگەربوونی لەسەر کوردان و رۆژهەڵاتی ناوین و تورکیا بەتایبەتی، دەبینرێ کە لەئاستێکی بەرزدا لەم جۆرە کەسایەتیانە خاوەن دەرکەوتووە و دەستی گرتوون. پێ بە پێ روونبۆتەوە کە ئەم هەڵوێستە هیچ پەیوەندیەکی بە مافەکانی مرۆڤ و هەڵوێستی دیموکراتییانەوە نییە، بەڵکو کارێکە وەکو لقێکی پارچەکانی تێکۆشانی خۆی رێکیخستووە.

زۆر بەسانایی دەرك بەوە دەکرێت کە ئەڵمانیا دەخوازێ بەرەیەکی کوردان لە PDK و PSK و پاشماوەکانی PKK (ئەوانەی دابڕاون) پێکبێنێ و تەنانەت لەچوارچێوەیەکی ئاشکراشدا نیشانی بدات. سروشتیە کە سەبارەت بەم بابەتە لەگەڵ تورکیا و دەوڵەتەکانی هەرێمیش رێکبکەوێت. هەربۆیە کاتێك دەرکی بەوە کرد چۆنی دەخوازێ ناتوانێ PKK کۆنترۆڵ بکات، هەوڵ و کۆششێکی مەزنی لەپێناو قەدەخەکردن و هەڕاجکرن و لەخۆوەگرتنی دا. لە سەرووی ئەم وڵاتانەوە دێت، کە لەم قۆناخە بەدواوە بەڕادەی هەرەزێدە هەڵوەستە لەسەرPKK دەکات و لەرێگای فشار خستنە سەری دەخوازێ ئەنجام بەدەست بێنێ. گرنگترین یارمەتی دەداتە ئەوانەی دژی PKKن و رکابەرایەتی دەکەن. تواناکاری مەزن بۆ ئەو گروپە کوردیانە دابین دەکات کە نزیکی خۆیەتی. بەشێوەیەکی گشتی لەسەر رێبازی باڵادەستی مێژوویی لەسەر رۆژهەڵاتی ناوین، میزۆپۆتامیا و تورکیا دەجوڵێتەوە. هەروەها بەر چاوە کە بەپرەنسیپ هەڵوەستە سەبارەت بە مافەکانی مرۆڤ و دیموکراتیزە بوون ناکات و زیاتر وەکو ئامرازێك بەکاری دێنێ.

هەروەها ئەمریکا و ئینگلتەراش دەخوازن رێبازێك و بلۆکێکی کوردانی پابەند بەخۆیان پێك بێنن. YNK وەکو هێزێکی جێبەجێکرن رادەگرن.لەبەر ئەوەی پێشکەوتنی PKK لەگەڵ بەرژەوەندیەکانی ئەم لقەش کۆك نییە، بەتایبەتی لە ١٩٩٠کان بەولاوە بەدواداچوونێکی چڕیان پەیڕەو کرد، کاریگەرییەکانی خۆیان لەسەر ئاستی جیهان لەم پێناوەدا بەکارهێنا و ئەمەش لە

تەسلیم کردنەوەی سەرۆکایەتی PKK بە دەوڵەتی تورکیا زۆر بە ئاشکرایی دەرکەوتەڕوو. کاتێك دەوڵەتانی هەرێم نەیانتوانی PKK کۆنترۆڵ بکەن، ئەمریکا و دەوڵەتە لەپێشەکانی ئەوروپا کە لێکدانەوەیان لەسەر ناوچەکە هەیە ناچاری هەڵوێست نیشاندان. هەربۆیە دوودڵیان لە پێشکەشکردنی یارمەتی ماددی و دیپلۆماسی بۆ ئەوانە نەکردووە کە رکابەرن یاخود لەنێو PKK دا تەسفیەکاری دەکەن. دەستیان لە هەوڵەکانیان بەرنەداوە بۆ ئەوەی رێکخراوێکی دروستکراوی خۆیان لە جێگای PKK بەجێبکەن. وەکو ئەنجام، لەم قۆناخەدا سەرنەکەوتنی سەرکوتکردنی PKK و خولقاندنی ئەنجامێکی وەها لە رێگای هەڵمەتی ١٥ی ئاب کە تورکیای تێپەڕ دەکرد، وایکردووە گەلێك لە وڵاتان کە لێکدانەوەیان لەسەر جولانەوەی کوردان هەیە هەڵوێست بەرامبەر PKK نیشان بدەن. هێزە جیاوازەکان گرنگیان بەوە دەدا کە ئیرادەیەکی ئازادی کوردان دەرنەکەوێت.

دەوڵەتانی هەرێمیش لەجیاتی دانان بە ئیرادەی ئازادی کوردان، هەوڵێکی مەزنیان لەپێناو کۆنترۆڵکردنی دا. پەیوەندییە تاکتیکییەکان لە ناوچەکە بەدواوە دەرفەتی بە PKK نەداوە. ئەگەر نەکەوتوونەتە نێو هەڵوێستێکی دژوارتریش، بۆئەوە دەگەڕێتەوە کە بەرژەوەندیەکانیان رێگای پێنەداوە. ئەگەرنا نەتەوەپەرستییەکی پشت بەستوو بە نکوڵیکردن لەلایەن هەموویانەوە بە بنەما گیراوە. هەر دەوڵەتێکی دراوسێی کوردان، بەبێ ئەوەی دان بەئازادییەکەی بنێن، گرێدانی"کوردی خۆی" بەشێوەیەکی توندوتۆڵ بەخۆیەوە وەکو سیاسەتێکی سەرەکی درێژە پێداوە. بەرادەی هەرەزێدە ئەم سیاسەتانەش لە هەڵوێست بەرامبەر PKK دا دەردەکەوێت.

سەرباری تەواوی ئەم پیلانگێڕییانەی ناوەوە و تەسفیەچێتی و ئەو فشارەی لەدەرەوە پشتگیری لێدەکرێت و سیاسەتەکانی سەرکوتکردن و پلیشاندنەوە، نەتوانراوە ئیرادەی ئازادی PKK سەرکوت بکرێت. سەرەڕای ئەوەی هەژێنراوە، یاری بەهاوسەنگیەکەی کراوە و هێزی لە دەست داوە، بەڵام PKK شانسی بوون بەئیرادەی ئازادی گەلی کوردی بەزیندوویی هێشتۆتەوە. بەرخودانی قارەمانانەی زیندان ئامانجی پاراستنی کەرامەتی مرۆڤ بوو. ١٥ی ئاب واتای سووربوون لەسەر ئیرادەی ئازاد لەخۆوە دەگرێت. بۆ یەکەمین جار خۆ سەپاندنەکانی ناوەوە و دەرەوەی رێکخراو و کەسایەتییە بەکرێگیراوەکان پووچەڵکراوەتەوە و هەوڵەکانی پلیشاندنەوە و کۆنترۆڵی دەوڵەتە بچووك و مەزنەکان پووچەڵکراوەتەوە، وەکو ئیرادەی ئازادی گەل لەسەرپێیان ماوەتەوە. ئەم ئیرادە ئازادەی بەهاکەی بووە زیان و ئێشی یەکجار مەزن، وەکو مەزنترین دەسکەوت لەم قۆناخەدا جێگای خۆی لە مێژوودا گرتووە.

٣ ـ ١٩٨٨ ـ ١٩٩٨ چەتەگەرێتی و دەستێوەردانی ئیمپریالیستی لەئاستی جیهاندا: سەرباری

هەموو داسەپاندن و فشارەکانی ناوەوە و دەرەوە بەردەوامکردنی ئیرادەی ئازادی گەلی کورد لەژێر پێشەنگایەتی PKK، تێکۆشانی دژوارتر کردووە. ئەو مەیلانەی لە ناوەوە پەرەیان سەند و خواستیان تێکۆشانی چەکداری لەدژی ڕێباز و ئەخلاق و بەگوێرەی هەڵوێستە ئارەزوو مەندانەکانیان و داخوازیە سیاسیەکانیان بەکاریان بێنن، ئیتر سەریان هەڵدەهێنا، ئەو کادیرەی بە گوێرەی پێویستییەکانی تێکۆشانە پەرەسەندووەکە خۆیان پێ نەگەیاندبوو، تایبەتمەندێتیەکانی کۆمەڵگای پاشڤەڕۆ و ئەو کەسایەتیانەی بە سەرەڕۆیی چینی باڵادەست چەوسانەوەیان دەکرد و تازە وشیار دەبوونەوە؛ هەڵوێستە پیلانگێڕیەکانیان کردبوو بە شێوازێکی سەرەکی لەناوبردنی ئاستی سیاسی و ئایدیۆلۆژی ڕێکخستن. لە بەکارهێنانی کاریگەری دڕندەگەرایی شاخ و ئاستەمی چاودێری و بەکارهێنانی چەك بۆ هەڵوێستە ئارەزوومەندییەکانیان هیچ سنوورێکیان نەناسی. لە جیاتی بە سوپابوون لە پێناو چەتەگەرێتی پێشبڕکێیان دەکرد. بەبێ ئەوەی جیاوازی لە نێوان تاوانبار ـ بێتاوان بکەن، بەبێ ئەوەی بکەونە نێو سیستەمی شەڕ، شێوازێکی چالاکی بوو بە شێوەی سەرەکی کە لە جیاکردنەوەی زەحمەتی تێدا بینرا. ڕەوشێکی گەندەڵی وەها هاتەئاراوە کە بەهیچ شێوەیەکی شەڕ ناچێت. هەمان ڕەوش لەلایەن ئەو هێزانەش پەیڕەو دەکرا کە دژی گەریلا بوون و بە کۆنتراگەریلا ناودەبران.

تەنیا پابەندکردنی ئەم پەرەسەندنانە بە بەکرێگیراوێتی باو و کاریگەرێتی نوێنەرەکەی کە PDK یە، دەبێتە روونکردنەوەیەکی ناتەواو. دوو هۆکار ڕۆڵی گرنگ لەوەدا دەبینێ: یەکەمیان، ئەو بنکەی شەڕڤان و کادیرە دڵسۆزانەی کە بەرامبەر ئەرکە سەختەکان بەپێی پێوست خۆی پەروەردە نەکردووە؛ دووەمیان، هەوڵەکانی تەڵەکەبازی وردەبۆرژوا کە ئەمەی وەکو هەلێك بینی و خواستی PKK بکاتە ڕێکخستنێکی جیاواز، هەروەکو خۆیان مەزەندەی دەکەن لادێیەکان دەرفەتی ئەوەیان دەست کەوتووە دەسەڵات لەدەستی ڕۆشنبیران دەربێنن.

کاتێك نەتوانرا وەڵامی ئەو ئەرکانە بدرێتەوە کە لەقۆناخە زەحمەتەکاندا قات بە قات قورستر ببوو، ئەوا پێویستە دەرکەوتنی ڕەوشی بەمجۆرە لەهەموو دەزگایەکدا چاوەڕوانی بکرێت. بەتایبەتی لەو زەمینانەی شێوێنراوە و بەشێوەیەکی بەرفراوان پیلانگێڕیەکانی تێدا دووبارە دەبێتەوە، ئەوا دەرکەوتنی ئەم جۆرە چەتە و ڕێگرانە ڕاستینەیەکی دەست لێبەرنەدراوە. تەنیا پەروەردەیەکی سەربازی و ئایدیۆلۆژی مەزن دەتوانێ ئەم قۆناخە تێپەڕ بکات. بەڵام دیسان ناتوانرێ ڕۆڵی هەوڵە بە ئەنقەستەکانی پیلانگێڕی و یارمەتی بەردەوامی هێزە بەکرێگیراوەکان و ڕۆڵی PDKکان لەمەدا بچووك بکرێتەوە. دەکرێ لەگەوهەری خۆیدا ئەمە وەکو تێکۆشانێکی چینایەتیش ببینرێ. چەتەگەرێتی و PDK سەبارەت بە کۆسپ خستنە پێش بە سوپایی بوونی

گـەریلا رۆڵیـان لـە تـەواوی هێزەکـانی دیکـە زیـاترە. لەسـەدا نـەوەدی زیانـەکانی نـاو شـەڕ و پێکدادانـەکان کـە بـێ واتـا و نابـەجێ بـوون ئـەنجامێکی ئـەم لـەڕێ لادانەیـە. تێکۆشـانێك توانـای قـازانجکردنی هـەبوو، بەلایـەنی کـەم تێکۆشـانی ئـازادی کـە لەسـاڵی ٩٣ دا دەیتـوانی رێگـا لـەپێش هەنگاوی دیموکراتییانە بکاتەوە، کراوەتە قوربانی ئەو چەتەگەرێتیەی کە لەهەردوو لایـەن رێگـای لـەپێش زیـان و ئێشـی مـەزن و بـێ واتـا کردۆتـەوە. لـە خراپەکاریـەکانی ئـەو سـاڵانەی دەوڵـەت و PKK ش لە رێگای خۆیان دەرکەوتبوون، رۆڵی چەمك و کرداری چەتەگەرێتی یەکلاکەرەوە بووە. دەوڵەتیش هێز و بوێری لەمە وەرگرتووە و وایزانیوە سەرکەوتنی بەدەست هێناوە و کەوتۆتە نێـو پێشـێلکاریەکانی یاسـا و بـەلانی کـەم لـەقۆناخی حکومـەتی چـیللەر دا بـەپێی زهنیـەت لاڕێیـی و پێشێلکاری یاسا کراوە، کە لەهیچ قۆناخێکی مێژوودا نەبینـراوە.

لەکاتێکدا لەنێو پێکهاتە چەکدارەکەی PKK دا ئەم پیلانگێڕی و لاڕێیانە لەئارادا بوو، چەتە تاوانبارەکانی بە دەمامکی **حزب الله** بەردەپۆش کراون لەسـەر سـەری گـەلی وڵاتپـارێزدا باڵادەسـت کراون. بەهەزاران تاوانی دڕندانە لەڕێگای ئەم چـەتانەوە ئەنجامـدراون. نزیکـەی ٤ هـەزار گونـد و کوێستان چۆڵکراون، لـەڕێگای برسـێتی و تاوانـەکان هەڕەشـە لەگـەل کـراوە، هەوڵـدراوە کوردسـتان چۆڵ بکرێـت. ئـەم تاوانانـەی بـە نهێنی بـەڕێوەبراون و بەشـێکیان لەلایـەن کەسـانی تایبەتـەوە و تاڕادەیەکیش بەبێ ئاگاداری دەوڵەت بـەڕێوەبراون، دڕندانـەترین لایـەنی پیلانگێـڕی نیشـاندەدەن. کاتێـك شـوێنپێی ئەسـپ و سـەگ لەمـەدا تێکـەڵ بەیـەکتری بـوون، زەحمەتـە بەشـی هەریـەك لـە دەوڵەت، هێزەکانی نـاوخۆ و ناوەنـدە خۆجێیـە پاشـڤەڕۆکان دەستنیشـان بکرێـت. بـەڵام مسۆگەرە ئەمە یەکێك لەقۆناخەکانی ئەو پیلانگێڕییە پێکدێنێ کە دژ بە گـەلی کـوردی وڵاتپـارێز و دڵسۆز پیادە کراوە. ئەو قەیرانەی تاوەکو ئێستا لـەتورکیا قـووڵ دەبێتـەوە و بـەردەوام دەکـات بناخەکـەی بەرهـەمی ئـەو قۆناخەیە.لـەڕێگای ئـابووری شـەڕی تایبـەت، هـزری بەرژەوەنـدیخوازی، ئـەو پیلانگێڕیانەی هیچ بەرپرسیارێتیەکی کۆمەڵایەتیان نییە. قۆناخێـك بـەفیڕۆ چـوو کـە لەڕاسـتیدا دەکـرا لەمێـژوودا بکرێتـە قۆنـاخی برایـەتی گـەلان و ئـازادی. قۆنـاخی ٢٨ ی شـوبات کـە وەکـو کاردانەوەیەك بەرامبەر ئەو قۆناخە پێشکەوت، لەڕاستیدا هەنگاوێکی رەستۆڕاسیۆنە کە نیوەچڵ مایەوە و بەتەواوی پراکتیزە نەکرا، جموجۆڵی راکێشانی دەوڵەتـە بـۆ سـەر رێبـازی رەوا کـە لـەڕێ دەرکەوتبوو. لەو قۆناخەدا لەرووی ئایدیۆلۆژیش دەوڵەت دەبوو بـە کۆمـاری تەریقەتـەکان. کۆمـار دەکەوتە رەوشێك بەتەواوی ئەو پرەنسیپەی عـەلمانی لەدەسـت بـدات کـە بەخۆیشـی ناتـەواوە. زۆر لەپرەنسـیپی عـەلمانی و مافپـەروەری دوورخرابـۆوە. بێگومـان ئـابووری لـە قۆنـاخی قـەیرانێکی هەمیشەیی قووڵدا بوو.

بەناوی PKK وەڵامدانەوەیەکی ئەرێیانە بۆ هەنگاوە ئەرێیەکانی ٢٨ی شوبات هەڵوێستێکی لەجێی خۆیدا بوو. ئەگەر دیالۆگ پێشبکەوتبووایە، دەشیا زۆر بەخێرایی ئاساییبوونەوە بەدیبێت. ئەمجارە ئەو کێوماڵانەی لەسەر ئاستی جیهان رێکخران و بەئامانجی خنکاندنی PKK و سەرۆکایەتیەکەی بوو دەرفەتی ئەمەی نەدا. لەڕاستیدا بۆ جارێکی دیکە تورکیا بۆ رێبازی ١٩٢٥ راکێش دەکرا. بۆ ئەوەی ئێراق ببێتە بەشی ئەمریکا و ئینگلتەرا، هەروەکو لەساڵی ١٩٢٥ ئەنجامدرا، سەرەتا زێدەڕۆیی لە مەزن نیشاندانی بزاڤی کورد دەکرێ و وەکو هەڕەشە نیشاندەدرێ، دوای ئەوەی هەموو قەرەبوویەك لە ئەنقەرە وەردەگیردرێت، ئەوا لەنێوبردن و فڕکردنی بزاڤی ئازادی گەلی کورد PKK و سەرۆکایەتیەکەی و تەواوی جەماوەرە وڵاتپارێزیەکەی چاوی لێ دەپۆشرا. ناوەندی کوردانی بە کرێگیراو کە دەخوازرا لەجێگای ئەوە دابنرێت، YNK و PDK لە سەر هێڵی ئەنقەرە ـ واشنتۆن پەروەردە دەکران و ئامادە دەکران.

لە راستیدا پیلانگێڕی زۆر بەرفراوان بوو، گومان لەوەدا هەبوو کە لە بەرژەوەندی تورکیادا بێت. هەروەکو دەزانرێ لە رێگای ئاگربەستی یەکلایەنە PKK ئامادە بوونی خۆی بۆ رێککەوتن دیار کردبوو. دەتوانرا لە رێگای دیموکراتیزەبوون و بەبێ ئەوەی لە رێگای میانەی ئێراقەوە تورکیا تەنگەتاو بکرێت هەنگاو بۆ چارەسەریەکی برایانە بهاوێشترابووایە. ئەم هەڵوێستە لەگەوهەری خۆیدا بەگوێرەی بەرژەوەندی ئەو توێژانەش نەبوو کەلەسەر بنەمای بەرژەوەندیخوازی شەڕ ژیانی خۆیان بەسەر دەبرد. ئیسرائیل بۆ ئەوەی تورکیایەکی تەنگەتاو بەخۆیەوە پابەند بکات، تادواڕادە دژی PKK کەوتەکار. تورکیا بە تێڕوانینێکی پڕ لە هەست و سۆزداریانە تەماشای PKK ی دەکرد. وەکو گەورەترین هەڕەشە و مەترسی دەزانی، خۆی گەیاندبووە خاڵێك هەموو قەرەبوویێك بدات. ئەو ناوەندانەی لەناوەوە و دەرەوە پشتیان بەبەژرەوەندیخوازی دەبەست هێندە وێڵی ئەم سیاسەتە ببوون و تێیەوە گلابوون، لە شەوێکدا بانکەکان پڕ دەبن، لەهەمانکاتدا هیچی تێدا نامێنێ و بۆش دەبێ. پەنا برابووە بەر ئابووری تالانکاری. هیچ حکومەتێك بەبێ ئەوەی لەمە نەخوات، نەیدەخواست دەست لەم شەڕە بکێشێتەوە. زەمینە و رەوشیش بۆ ئابووریە بەهێزەکان و دەوڵەتە بەهێزەکانی رۆژئاواش لەباربوو کە دەیانخواست تورکیا بەخۆیانەوە گرێبدەن. PKK و گەلی کوردی وڵاتپارێز کە دەکرا بە قوربانی بەرامبەر قازانجە شیرینەکەیان هیچ نەبوو. کوردانیان بە مرۆڤ لەقەڵەم نەدەدا تاوەکو مافیان هەبێت. بە تیرۆریست راگەیەنرابوون. رۆژئاواش پشتگیری لەمە کردبوو.

بەکرێگیراوە باوەکان و نەتەوەپەرستی بۆرژوای سەرەتایی کە بەرامبەر PKK لەنێو پاشڤەڕۆیەتییەکی مەزندا بوون، ساتێك زووتر چاوەڕوانی لەناوچوونی PKK بوون. ئەمریکا و

ئیسرائیل، بە پیلاننامەیەك كە ناوەندەكەی بریتانیا بوو لەسەرتاسەری دونیا كەوتبوونە ئینزارەوە. كاتێك بەرەو ساڵی ٢٠٠٠ دەچووین لە دوا پیلانگێڕی دژ بە عەبدوڵڵا ئۆج ئالان لە بوارەكانی ئابووری، هەواڵگری، دپیلۆماسی و سەربازی خستبووە گەڕ. ئەمجارە لە كەسایەتی عەبدوڵڵا ئۆج ئالان وPKKدا كۆتاییهێنان بە ئیرادەی ئازادی كوردیان خستبووە مێشكی خۆیانەوە.

دەتوانرێ بە شێوەیەكی قووڵتر ئەم پیلانە روونبكرێتەوە. بەڵام لە قۆناخەكانی دوایی ئاشكرا بووە كە لایەنێكی ئامانجی ئەمەش تێوەگلانی توركیا بوو بۆ نێو قووڵایی قەیرانێك. كاتێك ئەو هەڵوێستە چاوەڕوانكراوەی یاخیبوون نیشاننەدرا، بە پێچەوانەوە هەڵوێستێكی هەرە نەرمی ئاشتی برایانە و رێككەوتنی دیموكراتییانە نیشاندرا، وایكردووە ئەم پیلانگێڕیە ئیمپریالیستیانە بەسەركەوتنی تەواو نەگات.

ئەو پیلانگێڕیە سەرتاپاگیریەی دژی PKK و گەلی كوردی وڵاتپارێز و عەبدڵڵائۆج ئالان ئەنجامدرا، دواترین و گەورەترین پیلانگێڕی سەدەی بیستەم پێك دێنێ. لەسەر ئاستی جیهان رێكخراوە. دەرك بەوە كراوە كە یەكێك لە ئەنجامە هەرە گرنگەكانی تەختكردنی توركیایە. جولانەوەیەك كە وڵاتپارێزە و برایەتی گەلانی وەكو هەڵوێستێكی سەرەكی دیاركردووە، ناهێڵێ وەكو كەرەستەیەكی ئەم گەمانە بەكار بهێنرێ. بەپێچەوانەوە ئازادی و برایەتی گەلان چی پێویست بێت ئەوە ئەنجام بدات، پێویستیەكی رێزگرتنە لە گەوهەر و پابەندبوونە بە گەل. تاوەكو PKK لەو ئەشكەنجە و تەسلیمكاریەكانی زیندان و پیلانگێڕی و چەتەگەرێتی لە ریزەكانیدایە رزگاری نەبێت، رێزگرتن بەرامبەر خۆی بەدەست ناهێنێ.

PKK بۆ ئەوەی لەهەمانكاتدا لەو رێبازە دوور بكەوێتەوە كە خزمەتی جوداخوازی دەكات، لەرێگای ستراتیژیەكی پشت ئەستوور بە یەكێتی خاكی وڵات و یەكێتی دەوڵەت، لە سەربنەمای رێبازی بەرگری رەوا لەنێو چەمكێكی تەكتیكی پاراستندا پێویستە لە پێناو ئاشتی و رێككەوتنی دیموكراتییانەدا بەجددیەتەوە هەموو پێداویستیەكانی بەرپرسیارێتی جێبەجێ بكات. ئەم قۆناخەی لە ٢٠٠٠كان دەستپێكردووە بە قووڵایی بەردەوام دەكات. دەبێ دەوڵەتیش ئەم قۆناخەی تاڕادەیەك ئارامییە باش هەڵسەنگێنێ؛ بۆ ئەوەی نەكەوێتە نێو نەتەوەپەرستیەكی كوێرانەی هاوشێوەی فەلەستین ــ ئیسرائیل، چاچانستان ـ روسیا، پێویستە هەرچیەكی دەكەوێتە سەرشانی جێبەجێی بكات و رۆڵ ببینێ. دەبێت ئەو ئەركەی دەكەوێتە سەرشانی جێبەجێی بكات بۆ ئەوەی PKK و ئیرادەی ئازادبووی گەلی كورد لە توركیادا بكرێتە هێزی دیموكراتی عەلمانییەت و دەوڵەتی مافپەروەری. ئەم رەوشەی سادە و بچووك دەبینرێ لە راستیدا واتادارترین چارەسەری

ئاشتی و برایەتی گەلان لە خۆوە دەگرێت.

ئومێدەوارم لە کۆنگرەی هەشتەمدا کە PKK ئامادەکاری بۆ دەکات لەم بارەیەوە کاملتر و واقیعیانەتر هەنگاو بهاوێژێ. بەمجۆرە PKKیەك کە واقیعیانەتر دەجوڵێتەوە و بەواقیعی خۆی وەڵامی هەلومەرجەکانی دەداتەوە و لەرێگای وەرچەرخان خۆی دەسەلمێنێ، لەهەمانکاتدا بەشێوازێکی هەرە بەهێز هەنگاو دەهاوێژێتە نێو ئەو قۆناخەی کە خۆی نوێکردۆتەوە. لە دوای ساڵی ٢٠٠٠ کوردان و گوزارشتی وشیاری و رێکخستەیی ئیرادەی ئازادییان PKK، کەوتۆتە نێو قۆناخێك کە لەهەموو لایەکەوە پێویستی بە نوێبوونەوە هەیە. جێبەجێکردنی پێویستیەکانی ئەم قۆناخە لە خۆیەوە بەدینایەت. لە میانەی وەرچەرخانێکی رێکخراوانە و وشیارانە بەدیدێت کە لە تەوقی سەر تاوەکو پەنجەی پێیەکان بگرێتەوە. هەربۆیە پێویست دەکات لەمیانەی رێبازێکی رێکخراوەیی و چالاکی بەرجەستە بکرێت کە پشت بە هەڵسەنگاندنێکی بەرفراوانی رەخنەگرانە ببەستێ و مسۆگەر لە بواری کرداریدا گوزارشتێکی تەواو ببینێتەوە و هەموو بوارەکانی ئایدیۆلۆژی، تیۆری، پرۆگرامی، ستراتیژی و تەکتیکی بگرێتەوە.

تاوەکو پەندو وانەی پێویست لە رابردوو وەرنەگیرێ و بە شێوەیەکی یەکلایی و بەگوێرەی پێویست ئەرکەکانی قۆناخی نوێ جێبەجێ نەکرێت، ئەوا قۆناخی نوێ لە زاراوەیەکی بێواتا بەولاوە تێپەرناکات. ئەو ئەرکانەی کە پێویستە PKK پێکیبێنێ و ئەو پەند و ئەزموونانەی لەمێژووی رابردووی وەربگرێت کە پڕ لە ئێش و زیانی بێواتا، تراژیدیا، کەوتوویی، تەسفیەکاری و پیلانگێری و لەدەستدانی دەرفەتی ئازادی، قارەمانێتییە. ئەگەر بەشێوەیەکی کورت و رێبازە گشتیەکانیشی بێت دەتوانین بەمجۆرە ریزبەندی بکەین:

١ــ تاوەکو لەپێناو ئەو ئەرکانەی کە کەوتۆتە سەرشانی، خۆپڕچەککردنێکی ئایدیۆلۆژی پێویست ئەنجام نەدرێت، ئەوا ئەو کارپێسپاردن و بەرپرسیارێتییەی لەبەڕێوەبەرایەتی دیاردەکرێت گەندەڵی و لەرێ لادانی مەزن لەگەڵ خۆیدا دێنێ. ئەو کەسایەتی و یەکینانەی رێکخستن کە حاکمیەتی ئایدیۆلۆژی، یەکلابوونەوەی رێباز، رەوشی ویژدان و ئەخلاق، تواناکاری پلاننامە و هێزی بەڕێوەبردن و چاودێری نییە، نابێ ئەرك و بەرپرسیارێتی پێبدرێ. لە کاتێکدا ئەرك و بەرپرسیارێتی پێبدرێ، ئەوا دەرکەوتنی ڕەوشی خیانەتکاری هەرە خراپ و خراپەکاری کە چاوەڕوان ناکرێت دێتە ئاراوە. هەربۆیە سەرەکیترین ئەرکی ئەم پەندە دەخاتە ئەستۆمان، کە پێویستە هەر ئەرك و دەسەڵاتدانێك بەشێوەیەکی یەکلاکەرەوە سەبارەت بە بابەتەکانی، سروشتی کار، چۆن و تاکەی پێکدێت، پێویستی بە چ تواناکاریەك هەیە، بەچەند کەس پێکدێت و بەرامبەر کێ بەرپرسیارە و بە فەرمانی کێ بەڕێوەدەچێ، پلاننامە دابنرێت و پراکتیزە و چاودێری بکرێت.

٢ـ سەبارەت بەو چالاکیانەی بەشێوەی تێکۆشانی چەکداری و سەرهەڵدانن و ڕێگا لەپێش ئەنجام و ڕووداوی مەزن دەکاتەوە، پێویستە هەزار جار بیر بکرێتەوە، یەکجار ئەنجامبدرێت. لەحاڵەتێکدا بەبێ ئەوەی سافبوون و یەکلابوونەوەیەك سەبارەت بەوە نەبێت کە بۆچی و بەکامە ئامانج، بەرامبەر بە کێ، لە ماوە و فراوانیەکی چۆندا، بەرامبەر بە کێ و چۆن بەڕێوەدەبرێت، پەنا ببرێتە بەر تێکۆشانی چەکداری؛ ئەوا ناتوانرێ ڕێگا لە تاوانکاری، گەندەڵبوون و ژێرکەوتن بگیردرێت. تەنیا کاتێك تەواوی ڕێگا ڕەواکانی ئازادی و ژیان لەمیانەی توندوتیژی دابخرێت، یاسا و مافپەروەری پێشێل بکرێت، ئەگەر لەبواری کولتووری و کەسێتیدا مردن بەسەر گەلدا بسەپێنرێ، ئەوا نەك تەنیا وەکو پێویستییەك پەنا دەبردرێتە بەر تێکۆشانی چەکداری، بەڵکو مافێکی بەرگری ڕەوا بەکاردەهێنرێت کە لەیاسای گەردوونی و هەموو دەستوورێکدا دانی پێدانراوە. ئامانجی ئەو شەڕانەی بە شێوازی گەریلا و سەرهەڵدانی چەکدارین؛ تاوەکو پێویستیەکانی یاسای گەردوونی جێبەجێ دەکرێت، واتا مافی تاك و گەلان جێبەجێ دەکرێت کە بە "مافی سێ نەوە" ناودەبرێت و گوزارشتی دەستووری یاسای گەردوونیە و لەنێو یاساکانی نەتەوە یەکگرتووەکان جێگیرکراوە و پێویستە لەلایەن تورکیا و گەلێك وڵاتی دیکەوە گوێڕایەڵی و پراکتیزە بکرێ، ئەوا وەکو شێوەی تێکۆشانێکی ڕەوا بەکارهێنانی مافی بەرخودانی پیرۆزی گەلە کە خاوەنی مافی دیموکراتی و هاووڵاتییەتی ئازادە. لە کاتێکدا پەنا نەبردرێتە بەر ئەم بەرخودانە؛ لە گەوهەری خۆیدا بەواتای ئەوەدێت کە پێویستیەکانی مافپەروەری جێبەجێ نەکراوە و باوەڕی بە دیموکراسیەت نییە، واتا بەرامبەر بە دەوڵەتی مافپەروەری دیموکراتییانە ئەرکەکان جێبەجێ ناکرێت. پێویستە لەم چوارچێوەیەدا ڕەخنەدان پێشبخرێت.

٣ـ ڕێبازی گەریلایی و یاخیبوونی PKK کە لە رابردوودا پەیڕەوی کرد، هەم لە ڕێبازی سیاسی، هەم لەلایەنی ستراتیژی و تەکتیکی سەربازی مافی بەرگری ڕەوای تێپەڕ کردووە. واتای ئەمەش ئەوەیە کەوتۆتە ڕەوشێك ئەگەر لە گەوهەریشدا نەبێت، لە ڕواڵەتدا وەکو ستراتیژیەکی سەربازی و پرۆگرامێکی کراوە بۆ جوداخوازی، گەیشتۆتە ئاستی هێرشکردنە سەر هەندێ ئامانجی تەکتیکی کە دەبووایە لە بەرامبەریدا بەرپرسیار نەبێ.

ئەو ڕەوشەی ڕەخنەدان کە پێویستە سەبارەت بە پرەنسیپبوونی ئایدیۆلۆژیەکەی بەرامبەر ئەم ڕەوشە بیدات، سەرلەنوێ بونیادنانەوەی پرۆگرامەکەیەتی بەگوێرەی یەکێتی و یەکپارچەیی خاکی وڵات و دەوڵەت. دروشم و گوزارشتی هەرە سەرەکی ئەمە؛ پێکهاتەی بەرنامەیەکە سنووری سیاسی هەر وڵاتێك بەبنەما بگرێت کە پارچەکانی کوردستانی تێدایە، لەچوارچێوەی ئەم سنوورانەدا یەکێتی ئازاد بە ئامانج بگرێت. "وڵاتی دیموکرات، پارچەی ئازاد" گوزارشتی بەرنامە و

بیانووی سیاسی مافی بەرگری رەوایە.

هەروەکو چۆن گەیشتن بە چەمکی پرۆگرامێکی بەمجۆرە پێویستیەکی رەخنەدانە، ئەوا لە بواری سەربازیشدا پێویست دەکات دەربازی رەوشی بەرگری رەوای ستراتیژی بێت. ئەو رەوشەی مافی بەرگری رەوا کە تا ئاستێکی گرنگ بەدیهاتووە، پێویستە بە پرەنسیپتر و بەئامادەکاری و پڕچەکتر بێت، دەبێت رێکخستن هێزێکی وەهای هەبێت کە ئاشتی و دیموکراسی و دەوڵەتی مافپەروەری تۆکمە و پتەوتر بکات. پێویستە ئەوە لێکبدرێتەوە و رەچاو بکرێت کە رەوشی چەندایەتی و چۆنایەتی، پێگە گرتنی، لۆژستیك و پەروەردەکەی، رێکخستن و شێوازی فەرماندارێتیەکەی هێندە بەهێزبێت بتوانێ وەڵامی ئەگەری هەر هێرشێك بداتەوە، لەسەر ئەم بنەمایە دەبێ ئەم مافە بەکاربهێنرێ.

هێزی بەرگری رەوا نابێتە هێزێك کە کوشتاری بەکۆمەڵ ئەنجام بدات. ئەمە تەنیا دەبێتە هێزی لەناوبردنی خۆی. لەڕابردوو زۆرجار کەوتبوونە نێو رەوشێکی وەها. ئەگەر یەکینەکان خاوەن رەوشێکی چەندایەتی و چۆنایەتی گونجاو و پێگەگرتن و فەرمانداریتی و لۆژستیك نەبێت و رێگا لەپێش لەنێوچوون بکاتەوە، یان دەبێت خۆی بکات بە سڤیل و کۆتایی بەم رەوشە بێنێ، یاخود پێویستە پاشەکشێی دەرەوەی سنوورەکانی بکات. هەروەکو چۆن زۆرجار لەڕابردوو ئەنجامدرا بەبێ ئەوەی پێویستیەکانی جێبەجێ بکرێت، ئەوا بڵێن "ئەم گوندە هی من، ئەو گوندەش هی تۆ"، لەم شاخە یاخود تەپۆلکەیەدا جولانەوە وەکو یەکینەی ئاوارە مسۆگەر نابێتە شێوەی بەرگری رەوا. ئەم هەڵوێستە هۆکاری لەسەدا نەوەدی خراپەکاری و زیانەکانە. ئەو یەکینانەی دەخوازن لەسەر بنەمای بەرگری رەوا لەناو وڵات جێگیر بن، ناچارن هەموو مەرجەکانی ئەمە جێبەجێ بکەن. لەڕەوشێکی پێچەوانەدا، بەناوی PKK لێی بەخاوەن دەرناکەون و یارمەتی و پشتگیریان ناکرێت. کاتێك ئەمجۆرە یەکینە و کۆششانە لەنێودەچن، پێشکەشکردنی هەلودەرفەت بۆ ئەو ناوەند و دەوروبەرانەی بەرژەوەندییان لە ئاشتی و دیموکراتیدا نییە، ئەوا تێکۆشانی ئاشتی و دیموکراتییانەی گەل دەخاتە نێو تەنگەتاوی و رەوشێکی زەحمەتەوە.

بەڵام تاوەکو دوایی سیستەمی بەرگری رەوا لە دەرەوەی سنوورەکان نامینێ. هەلومەرجەکانی رۆژگاری ئەمڕۆمان دەرفەت بەمە نادات کە بە خێرایی دەگۆڕێت، ئەگەر هەبێت، گەلێك خراپەکاری لەگەڵ خۆیدا دێنێ. هەربۆیە بۆ ماوەیەکی ماقووڵ دەتوانرێ سەبارەت بە هەر پارچەیەك لەپشت سنوورەکان بمێننەوە. لەسەر بنەمای بەرگری رەوا لەگەڵ دەوڵەتی پەیوەندیداردا بەدوای ئاشتی و رێککەوتنی دیموکراتییانەدا دەگەڕێن. ئەگەر وەڵام نەبێت یاخود

بەشێوەیەکی پەلامارهێنان بێت، بۆ ئەوەی ئاشتیەکی شەرەفمەندانە و رێککەوتنێکی دیموکراتییانە بەدیبێت، لەو چوارچێوەیەی دیاریکرا بە تێکۆشانی (شەڕی) چەکداری، جێگرتن بەشێوازێکی راست، پاراستنی گەل، بەشداری و رۆڵی خۆی لە بەدیهێنانی ئاشتی و دیموکراتیدا دەبینێ. بەرامبەر بە تەواوی دەوڵەت و هێزە پەیوەندیدارەکان ئەم رەوشە جێی باسە. بایەخدان بەوەی تەنیا دڵۆپێك خوێنیش بە نابەجێ نەرژێت، بەڵام تاوەکو "مافی سەرەکی سێ نەوە" بەدی نەیێت کە بۆتە پێوانە و رێسای یاسای گەردوونی، ئەوا وەکو مافی بەرخودانی پیرۆز، لەپێناو سەرکەوتنی شەڕی بەرگریدا جێبەجێکردنی هەموو پێویستیەك، پێداویستیەکی سەرەکی رەخنەدانی قۆناخی نوێیە. رەخنەدان واتای ئەوەیە کە بە شێوازێکی سەرکەوتووانە بەو رەوشە دەگەی. لە رەوشی پێچەوانەدا داکۆکیکردن لەسەر رابردوو هەیە. ئەنجامەکانی، کەوتنە نێو رەوشێکە کە بۆ هەموو پیلانگێڕیەك کرایەوە ئەوا لە خیانەت زۆر خراپترە.

٤ــ ئەگەر بەناوی PKK بێت یان بە ناوی دەوڵەتەکان و هێزەکانی دیکە، لە رابردوو بەشێوەیەکی نهێنی یاخود ئاشکرا بێت، ئامارێکی بەرفراوانی ئەو گەریلا و سەرباز و ژن و منداڵ و پیاوە بێتاوانانە بکرێ کە لە ئەنجامی ئەو چالاکیانەی بەشێوازی یاسایی یاخود پیلانگێڕی و چەتەگەریێتی بەرێوە براون، کوژراون؛ یەکێك لە ئەرکە سەرەکیەکان ئەوەیە کە دیاربکرێ بەرپرسیارەکانیان کێن، سەبارەت بە چۆنێتی دادگاییکردنیان لە یاسای نەتەوەیی و نێونەتەوەیی و رێکخراوی مافپەروەری و پێویستی سزادانیان، رەخنەدانی پێویست پێشبخرێت و پەندوئەزموونی لێ وەربگیردرێت.

تەنیا بە جێبەجێکردنی پێویستیەکانی بەرپرسیارێتی و جددیەت بەرامبەر ئەم ئەرکانە بەدیدێت. تاکو لەلایەن هەموو هێزە پەیوەندیدارەکان ئامارێکی ئەو هەڵوێست و هەڵسوکەوت و چالاکیە تاوانباریانە نەکرێت کە تەنیا زیانی بەخۆی گەیاندووە و هەموو چەمکێکی ئایینی و ئەخلاقی و سەربازی و سیاسی تێپەڕکردووە، حیسابی ئەو بەشە نەدرێت کە دەکەوێتە سەر ئێمە، تاوەکو حساب لەتەواوی هێز و کەسایەتی و ئاستە دیاریکراوەکان نەخوازرێت کە لەبواری کرداریدا بەمەسەلەکە پەیوەندیدار بوون؛ ناتوانرێ باس لەوە بکرێ کە بەرامبەر مێژوو، گەل، مرۆڤایەتی، یاسا و دیموکراسی بەشێوەیەکی راست خاوەن لە ئەرکەکانمان دەرکەوتین. ئەنجامدانی ئامار و حیساب پرسین لەسەرەوە تا ژێر لەو رووداو و کاربەدەستانەی تەنانەت خودی دەوڵەتی خۆشیان خەڵەتاند، کردیان بە چەتە، بردیانە دەرەوەی رێبازی یاسا و تاڕادەیەکیش بەشێوەیەکی سنووردار لەلایەن یاسای نەتەوەییەوە بەرەو دادگاییکردن بران، پێویستیەکی رێبازی بەرگری رەوایە. هەروەکو چۆن نابێ تاوانبارێك لەژێر ناوی PKK جموجۆڵ بکات، ئەوا ئەوانەی بەناوی

دەوڵەتیش تاوانیان کردووە نابێ ئاسوودە بن.

ئەگەر یاسای نەتەوەیی ئەو هێزەی نەبێت بەفەرمی حیساب بخوازێت، ئەوا بەناوی یاسای گەردوونی و بەرخودانی پیرۆزی گەل حیساب بپرسین لەو بکوژ و تاوانبارانە پێویستیەکی بەرپرسیارێتییە. حیساب نەخواستن هیچ پەیوەندیەکی بە ئاشتی و دیموکراتییەوە نییە. بەتایبەتی بەرامبەر هەر کەسایەتی، پلە و پایە و هێزێك کە خاوەنی هەڵوێستی "لەسێدارەی بدەین، پارچەی بکەین، لەناوی ببەین"، لەژێر هەر هەلومەرجێکدا، لە هەر شوێن و کاتێکدا پێویستیەکانی بەرگری رەوا، چەکداریشی لەناودا بێت، جێبەجێ بکرێت، بەڵام لەپێناو سەرکەوتنیش هەموو شتێك بە لایەنە هەرە وردە کارەکانیەوە لێکبدرێتەوە و ئەنجامبدرێ، پێوستیەکی رێبازی بەرگری رەوای قۆناخی نوێیە. تەنیا بەمجۆرە دەتوانرێ خاوەن لە دەوڵەتی یاسای دیموکراتییانە و کۆمار دەربکەون. ئەگەر لەرەوشێکی وەهادا نەبێت، ئەوا دەتوانرێ بۆ بەدیهێنانی هەموو پێوستیەکانی جێبەجێ بکرێت. بەپوختی پێشخستنی رەخنەدان بەرامبەر تەواوی هەموو جۆرە خراپەکاری و رەوشەکانی تاوانباری کە لەلایەن هەموو هێزەکان ئەنجامدراوە، تەنیا لەرێگای جێبەجێکردنی پێوستیەکانی ئەمە لەرووی شێواز و کرداریدا بەدیدێت.

٥ـ رێبازی بەرگری رەوا لەنێو گەلدا پێویستی بە تێکۆشانێك هەیە کە بەگوێرەی سیاسەتی دیموکراتییانە بێت. جگە لەو پێگەگرتنانەی قایمن و دەشێ بپارێزرێن، ئەوا هەروەکو رابردوو لەقۆناخی نوێشدا جولانەوە و هەڵسوکەوتکردن بەناوی PKK و بەرێوەبردنی خەبات و چالاکی سیاسی، جگە لەو شوێنانەی هەلومەرجی دژە دیموکراتی تێدا پەیرەو دەکرێت، نابێتە هەڵوێستێکی راست. چالاکی و دەزگا بەرفراوانەکانی کۆمەڵی مەدەنی کە بەگوێرەی پێویستیەکانی مافپەروەری و دیموکراسیە، دەبێ وەکو گونجاوترین کار و خەبات رێکبخرێت و بەرێوەببرێت. لەرەوشێکی پێچەوانەدا رەوشی شێواندن و تێکدان دێتە ئاراوە. وەرچەرخانی PKK بەرەو ئەم گۆرەپانە، پێویست دەکات بەگوێرەی هەلومەرجی یاسایی، کولتووری و سیاسی هەر وڵاتێك، لە ناو تا دەگاتە پرۆگرام و کردارەکەی، پێویستی بە پێکهاتەی سیاسی، کولتووری، ئەدەبی، هەموو لقەکانی هونەرە جوانەکان، ژینگە، ئابووری، کۆمەڵایەتی، سیاسی و رەگەزی هەیە. ئەوکاتە وەرچەرخان مسۆگەر دەبێت و بەدیدێت کە ئەم پێکهاتانە ئاوابکرێن، کارابن، دەوڵەتی یاسایی دیموکراتییانە سەربخرێ و پێویستیش بکات بۆ سەرلەنوێ ئاواکردنەوەی بکرێتە زامنی سەرەکی. بۆئەوە پێویست دەکات تواناکاریەکانی فۆرماسیۆنی کرداری و سیاسی و ئایدیۆلۆژی بەدیبێت، کە ناچارییە؛ ئەوە دەکاتە پێویستیەك کە توانستی ئەخلاقی، باوەڕی و هزری وەڵامی ئەمە بداتەوە. لەم بارەیەوە بەئەندازەی دەرفەت نەدان بەدیماگۆژیەتەکانی چارەسەری مەزهەبگەرایی چەمکی چەپی کلاسیکی

تورك، ئەوا رێنەدان بە رەخساندنی زەمینە بۆ دیماگۆژیەتەكانی نەتەوەپەرستی كوردی وروژێنەر و هەنگاوەكانی لارێكردن، یەكێكە لە ئەركە دیموكراتیە گرنگەكان. خاوەن دەركەوتن لە ئەركە دیموكراتیەكان و ئاشتی و یەكێتی ئازادانەی گەلان، لەم بارەیەوە ئەنجامدانی ئەوەی دەكەوێتە سەر شان پێویستیەكی شۆڕشگێڕێتییەكی بەرپرسیارە. ئەگەر بەمجۆرە نەبێت، ئەوا لایەنی دژە شۆڕشگێڕی رۆڵ دەبینێ، نەك شۆڕشگێڕێتیەكی تەریقەتگەرایی راستڕەو و چەپڕەو. سەبارەت بەم بابەتانەش ئەوكاتە رەخنەدان پێشدەخرێ و جێگای خۆی دەگرێت كە بەشێوەیەكی راست خاوەنداریێتی لەم ئەركانە بكرێت و بۆ ئەم ئەركانەش لەرێگای ئامادەباشیەكی پێویست رێبازی سەركەوتن جێگیر دەكرێت.

٦ـ لەسەر ئەم بنەمایانە، لەسەر ئاستی نێودەوڵەتیدا وەرچەرخان سەرلەنوێ خەباتێكی راست دەخاتە رۆژەڤەوە. لەمیانەی پێوانە دیموكراتیەكانەوە بەرامبەر نەتەوەپەرستە بەكرێگیراوەكان گەڕان بەدوای چارەسەری، زیاتر خزمەت بە یارمەتی و هاوكاری دەكات. ناشێ لەرێگای ئەم رێبازەوە پشتگیری تەواوی ئەوروپا، ئەمریكاشی لەناودا، تەنانەت پشتگیری تەواوی گۆڕەپان و وڵاتەكان بەدەست نەهێنێ. ئەگەر پشتگیری بەدەست نەهێنێ ئەمە بۆ كەموكوڕی تێكۆشان و نوێنەرایەتییەكی ناتەواو دەگەڕێتەوە. لە ئەمریكا و ئەوروپا دەوروبەرە پیلانگێڕەكان سنووردارن و بۆ سەركەوتنەكانیان قەرزاری هەڵوێستەكانی پێشێلكردنی یاسا و چالاكیە نهێنیەكانن. بەلەبەر چاوگرتنی ئەم راستیە، بەتایبەتی ئاشكراكردنی بەرپرسیارانی پیلانگێڕیەكان و لەپێناو بەلاوەنانی ستەمكاریەكان دەبێ ئەم رووداوانە لەلایەنی تەواوی ناوەندەكانی مافی مرۆڤ و ئەنجوومەنە دیموكرات و حكومەتەكان، تەنانەت لەلایەن تەواوی دەزگا و دامەزراوە نێودەوڵەتییەكان لەسەرووی هەمووشیانەوە نەتەوە یەكگرتووەكان و یەكێتی ئەوروپا روونبكرێتەوە، سەبارەت بە چارەسەری مافپەروەری دیموكراتییانە داواكردنی یارمەتی و هاوكاری؛ سەبارەت بە تێپەڕكردنی كۆن و ئامادەكردنی سەركەوتنی قۆناخی نوێ بایەخێكی گرنگی هەیە. خستنەڕووی ئەوەی كە بەسووربوونەوە لەلایەنی كێ درێژە بەتیرۆریزم دەدرێت و كامە هێز و دەوڵەت نایەنە سەر رێگای ئاشتی و چارەسەری دیموكراتیانە، هەروەها دەرخستنەڕووی ئیرادەی ئازادی گەلی كورد و دەزگاكانی كە نوێنەرایەتی دەكەن و تا دواڕادە رەوان و پشتگیریان لێدەكرێت و كارا كردنیان، یەكێكە لەو ئەركە سەرەكیانەی پێویستە جێبەجێ بكرێت. لەم بوارەدا تێپەڕكردنی رابردوو و پێشخستنی رەخنەدان، تەنیا لەحاڵەتێكدا بەدیدێت كە بەشێوازێكی راست و تۆكمە و سەركەوتووانەی كرداری وەڵامی ئەم ئەركانە بدرێتەوە. لەمیانەی ئاواكردن و پێشخستنی **بەرەی رەنج و هاوكاری گەلان** بەرامبەر چەوساندنەوەی جیهانگیری، لەرێگای دەنگی بەهێز و رەسەنی

دادوەری و ئازادی و یەکسانی لانکەی مرۆڤایەتی بۆ مرۆڤپەروەری و ئەنتەرناسیۆنالیزمی قۆناخی ٢٠٠٠ کان بەدیدێت.

٧ـ سەبارەت بە تەواوی ئەم بابەتە ژیانیانە تەنیا لەڕێگای پەروەردەیەکی بەهێزەوە ڕەخنە و ڕەخنەدان واتادار دەبێت. چارەنووسی گەل و ڕێکخستن تەسلیم بەوانە ناکرێ کە لەڕێگای فەلسەفەی مێژوویی و دیالەکتیکی مێشکیان بەکارناهێنن، تەواوی بەهاکانی جوانی و باشی و خۆشەویستی مرۆڤایەتی لە ویژدانی خۆیدا بەجێ ناکات و پێکهاتەکانی قۆناخی نوێ ئاوا ناکات و جێبەجێیان ناکات.

ئامانجی دەست لێبەرنەدراوی پەروەردە ئەوەیە کە لەسەر بنەمایەکی خۆبەختانە بێت و تەنانەت ڕێگا لەپێش گەورەترین زەحمەتیش بکاتەوە پێویستیەکانی جێبەجێ بکرێت. لە ئەنجامی کارامەیی و هەوڵ و کۆششێکی مەزنی هاوشێوەی ڕاهیبەکانی سۆمەر کە تاوەکو ڕۆژگاری ئەمڕۆمان شارستانییەت ئاراستە دەکات، مسۆگەر پێویست دەکات لە ڕێگای پەروەردەیەك لەشوێنە پیرۆزەکانمان هێزێك بخوڵقێنین کە تێزی نوێی کولتووری ڕۆژهەڵاتی ناوینی تێدا ڕەنگ بداتەوە و ڕۆڵ لە پێشکەوتنی شارستانییەتی دیموکراتیدا ببینێ. ئەوەی ڕاهیبەکانی سۆمەر لە شارستانییەت و دەوڵەت تێیدا سەرکەوتن، دەبێ ئێمە ئەمە وەکو ڕێبەرێك بۆ سەرکەوتن لە ڕێگای درێژخایەنی شارستانییەتی دیموکراتی و نەمانی دەوڵەتدا ببینین. شێوازی شارستانییەتی نوێمان کە لە لانکەی پیرۆزی مرۆڤایەتیدا دیسان خوداوەندە ژنە بەهێز و جوانەکان باڵای گرت، هەنگاو بەهەنگاو کۆمەڵگای پیاوسالاری چەوساندنەوە بەلاوەدەنرێت و مرۆڤایەتی ڕاستەقینە یەکتر ئامێز دەکەن، بەگوزارشتی هەنووکەیی وەکو لانکەی زایینی شارستانییەتی دیموکراتی کراوە بۆ پێشکەوتن، لەمیانەی تینوێتیەکی مەزن، جۆش و خۆشەویستی و باوەڕی و بوێریەوە، بەهزر و ئیرادەیەکەوە لە ئەرکە مێژوویەکانمان خاوەن دەردەکەوین کە سەرکەوتن بەدیدێنێ. نەك تەنیا لەپێناو گەل و ڕێکخراوی خۆمان، بەڵکو لەپێناو سەرخستن و بوون بە ئومێدی ئێش و ئازاری رابردووی تەواوی گەلان و مرۆڤایەتی، خستنەڕووی هەموو شتێکمان؛ پێویستییەکی شایستە بوون بەرەنج و ئومێدەکانی داهاتوو و خاوەن دەرکەوتن لەیادی بەها مەزنەکان و چەمکی پیرۆزی ئەرکەکانمانە.

PKK کە تەواوی فشارەکانی فڕکردنی هێزە ئیمپریالیستیەکانی پارچە کرد و نوێنەری ئیرادەی ئازادی گەلە، لەئەنجامی ئەم ڕاستینە مێژووییانەدا کەوتۆتە نێو قۆناخێکی بەرفراوانی وەرچەرخان، بەرامبەر تەواوی ئەو پیلانگێڕییە ناوخۆ و دەرەکی و تەسفیەچێتی و چەمك و کردەوەی چەتەگەرێتی کە لە کەسایەتی ئەودا بەسەر گەلەکەی و مرۆڤایەتی سەپێنراوە، لەمیانەی ئەم شێوەگرتنە نوێیە وەڵام دەداتەوە و ئەو هەڵوێست و هێزەی هەیە کە بەسەرکەوتووانە لە جیهانی شارستانییەتی دیموکراتی هاوچەرخ بەڕێوە بچێت.

٣ـ ئەو پیلانگێڕیانەی بەسەر سەرۆکایەتی PKK دا سەپێنراوە دانانە بەو ترسەی بەرامبەر ناسنامەی ئازادی گەل هەیە

ئەو هەنگاوانەی تەسفیەچێتی و پیلانگێڕی کە وەکو کەسێتی دژ بە من و دەزگای سەرۆکایەتی PKK سەپێنراوە لەوە زیاتر کە لەلایەنی سیاسی و ئاسایشەوە شیبکرێتەوە، تەنیا بەشێوەی رۆمان دەتوانرێ بەسانایی باسی بکرێت. بێگومان لایەنی ئایدیۆلۆژی، سیاسی و هەوالگری بەدواداچوون و تەسفیە زۆر گرنگە. بەڵام تەنیا پەیکەرەکەی دەتوانێ راستی روونبکاتەوە. هەرچی باسکردنی بەرجەستە و زیندووەکەیەتی، لەمیانەی بەکارهێنانی نزیکبوون و هەڵوێستەکانی میتۆلۆژی، ئایینی، فەلسەفی و زانستی لەناویەکدا، بە تەڤلیکردنی بەراوردکاریە مێژوویەکان و یۆتۆپیا و شیکردنەوەی بەشێوەی رۆمانی هەمە جۆر، راستر دەبێت و پەند و ئەزموونی زیاتری لێدەکەوێتەوە.

ئەم راستینەیە واتایەك لەخۆوە دەگرێت کە وەکو دەزگا PKK و کەسێتیش **عەبدوڵڵا ئۆجەلان** تێپەڕ دەکات. ناشێ رەوشی گەلی کورد بە زاراوە تیۆریەکانی کۆمەڵناسی و پێوانەکانی زانستی سیاسەتی هاوچەرخ شیبکرێتەوە. خودی دیاردەکە بە تایبەتمەندێتیەکانی قۆناخەکانی میتۆلۆژی و ئایینی پەردەپۆشکراوە یاخود خنکێنراوە. لەوانەیە بەشێوەیەکی جەستەیی گەلێك لەبەرمان وەستابێ. خۆی بە مرۆڤیش دادەنێ. بەڵام کاتێك بەپێوانە هاوچەرخەکان تەماشامان کرد، ئەوا دەبینرێ کە لەڕەوشێکدایە هێندەی تیرەی زۆلۆی باشووری ئەفریقیا ناناسرێت، بێ ناسنامەیە، لەتەواوی مافە سروشتیەکان بێبەشە، تەنانەت ناتوانێ ئازادانە زمانی خۆشی بەکاربێنێ. ئەمە رەوشێکی سەرسووڕهێنەری وەهایە لەنێو هیچ پێودانگێکی مرۆڤایەتیدا جێگای نابێتەوە. هەم هەیە، هەم نییە؛ هەم مرۆڤە، مرۆڤیش نییە؛ هەم گەلە، گەلیش نییە. مرۆڤ دەتوانێ ئەم هەمهەمانە زیاد بکات. هەروەکو دەزانرێ سیاسەتە فەرمیەکان زۆر بەئاشکرایی ئاماژە بەم شێوازە دەکەن و پراکتیزەی دەکەن.تەنیا بەرپرسیار بینینی حکومەت و سیاسەتە هەنووکەییەکان بەرامبەر ئەم رەوشە، دەبێتە باسێکی ناتەواو. تەنانەت بە گووتەی " ئەنجامێکی بەرژەوەندیە هەرێمی و نێو دەوڵەتیەکانە " روون بکرێتەوە، تەنیا دەبێتە سەرنج راکێشان بۆ سەر لایەنێکی سنوورداری راستی.

کودەتاکانی هێزە جۆربەجۆرەکان لەتەواوی قۆناخە گرنگەکانی مێژوودا کاریگەریان کردۆتە سەر دیاردەکە. لەچەندین ناوچەی دیکەی جیهانیش رەوشی هاوشێوەی ئەمە روویداوە. بەڵام تایبەتیبوونی دیاردەی کورد نە بەشێوازی وەك خۆی و نە بەشێوازی خەڵکانی دیکە بووە کە

خۆیان دەسەپێنن. هیچ کاتێك لە رەوشی مانـەوە لـە نێـوان دوو لادا رزگـاری نـەبووە. تـەواو دەرك بەوە نەکراوە پاکیزەیەکە یاخود سۆزانی. ئەوەی هاتووە خراپی خۆی تێوەنەگلاندووە، نـەیتوانیوە فەتحی بکات. لایەنی سەیر و سەمەرەی مەسەلەکە ئەوەیە کاتێـك بەرامبـەر خـاوەن بانگەشـەکانی لەجۆری "گەلێکی بەمجۆرە بوونی نییە یاخود لە پارچەیەکی فلانـە شـوێنی مـن دروست کـراوە." بگووترێ کەواتە ئەگەر پارچەیەکی تۆ بێت، لاشە یەکپارچەیە، بۆچی وەکو پارچەیەکی شێرپەنجە بەجێی دێڵێ؟ بە تەواوی بێ وەڵام دەمێننـەوە. لـەو دونیایـەدا رێکخراوێك هەیـە کـە UNی پـێ دەگووترێت. بەناوی نەتەوە و گەلانی جیهان خاوەنی دەسەڵاتێکی بەرفراوانە. بـۆ دواکـەوتووترین هۆزەکانی ئەفریقیا بڕیار دەسەنێ، گەلێك بە نـاو دەوڵـەتی ژمـارەی دانیشـتوانەکەی ملیـۆن تێپـەڕ ناکات وەکو ئەندام پەسند دەکات. بەڵام کاتێك دیاردەی کورد ببێتە جێگای باس، دیسان هـەبوونی ئـەم گەلـە دەبێتـە جێگـای گفتوگـۆ کـردن. مافـەکانی بـە نـەبوو دادەنـرێ. ریشـەی تـەواوی ئـەم راستییانە لە مێژوودا شاراوەیە. تەنیا کاتێك بە تەواوی زمانی ئەفسانە و ئایینەکان شیبکەینەوە و تێبگەین، هەندێ زانایانی بە ئەخلاق و بە شەرەف سەفەربەر بکەین، لەوانەیـە پارچەپارچـە لێـی تێبگەین.

لەم لایەنەوە درێـژە بـە راڤـەی تیـۆری نـادەم. تـەنیا بـۆ شـیکردنەوەی سـەرۆکایەتی و سـەرنج راکێشان بۆ ئەو زەمینەی تێیداین، پێویستی ئاماژەپێکردنم بینی. بـە سـاڵان خـەریکی خـۆم بـووم. وەکو تاکێك کە لە نێو رەوشێکی زۆر زەحمەتدا هاوسەنگی رۆح و دەروونـی پێکهـات. پێکهاتەیـەکی وەهام هەبوو گومانم لە گەردیلەی تۆزیش دەکرد. شیکردنەوەی بابـەتێکی وەهـا تێکـەڵاو و ئـاڵۆز و خستنەسەر رێگای گونجاوی خۆی، واتە گۆڕینی راستینەی ئەم گەلە زۆر لە سەرووی هێزی من بوو. ئەگەر پێغەمبەریش نەبم، بە ئەنجامدانی بانگەوازییەك بەملاوە کاریگەری دیکەم نەدەکرد. بەڵام ئەم کێشەیە هەروەکو ئەو کونە رەشەی گەردوون کە تەنەکان رادەکێشێ، منی بەرەو تاریکایی خۆی رادەکێشا. دواییەکەی لە رەوشێکی وەهـا رزگـارم نـەدەبوو کـە زۆر بەدەگمـەن نموونەکـەی بینـراوە، لەوانەیە نەتوانرێ بە هیچ پەڕتووکێك روونبکرێتەوە کەمرۆڤ نووسیویەتی و دەینووسێ.

مەسەلە هێزی مێشك و هەستەکانم نەبوو. یەکێکم کە هێشتا تەمەنم دە ساڵان بـوو پێشـبینی چارەنووسی خۆم دەکرد، وەکو بڵێی حیساب بخوازم بەدایکمم گووت "بۆچـی منـت هێنـا دونیایـەك کە لە بەرگەگرتنیدا زەحمـەتی دەبیـنم؟". گوایـە بـە مەعریفـەتی سـەرۆکی ئـەو ئەمریکایـەی کـە شێوە هەرە نوێکانی فشار و چەوساندنەوەی لە دونیا پێشخستووە، ئەو کوشتارە بەکۆمەڵانەی سپی پێسـتەکان بەرامبـەر هینـدۆ سـوورەکانیان ئەنجامـداوە وەکـو پێشـکەوتووترین شارسـتانییەت دەرخواردی جیهانی داوە و ئاگاداری ئەوە نییـە کـە چۆن لـەناو کولتـووری دڕندانـە و ناهاوسـەنگی

کابۆییدا دەژیت؛ هەروەکو بڵێی بەشێوەیەکی زۆر ستەمکارانە لە سەراکانی قەرەمدا، دوا هیندۆ سووره نێچیردەکات، هەم بە یارمەتی و گەمە هەرە گاڵوەکانی ئەو بەکرێگیراوانەی بەدۆستم دەبینین، منی دەستگیر کرد؛ شیکردنەوەی لۆژیك و ویژدانی ئەم تەسلیمکردنەوەیەم، کارێکە تەنانەت بلیمەتترین ڕۆماننوسیش ناتوانێ تێیدا سەربکەوێ. دیسان پێویست دەکات کەمێك ئەمە ڕوونبکەمەوە.

تورکەکان خواستیان دەستگیرکردنی من بە ڕووداوێکی دڵخۆشکەرانە و گرنگترین بوویەری مێژووی خۆیان هەڵیسەنگێنن. بەڵام ئەوەی سەرکەوتنیان لێ بەدەستهێنا؛ لەوە بەولاوە نەبوو کە هەبوونی جەستەیی من لەنێو تابووتێکدا بەند بکەن، کە لەلایەن خاوەنی هزرێکی بێ وێنە و ویژدان ڕەشەکان لەخاچدرام و وەکو دیاری پێشکەش کرام. بەگوێرەی ئەوەی لە ئینجیل باسکراوە کاتێك عیسا لەخاچ دەدرێت لەدوا گووتەکانی دەڵێت" ئەی خودایە بۆچی منت بەتەنیا هێشتەوە؟". وەکو زهنیەت و هەڵسوکەوتی ڕۆحی، لە ڕەوشێکی وەهادا نەبووم بەرامبەر هیچ کەسایەتی و دەزگایەك سەرزەنشتێکی بەمجۆرە بکەم. بەڵام پێویستی بە پابەندبوونێکی مەزنی ئێش و ئازارە مەزنەکانی ڕووداوەکە و یادەوەری ئەو مرۆڤانە هەبوو کە بەسەدانیان خۆیان کوشت و سووتاند. لەوەش گرنگتر پەیوەندی و ڕووداوی بێ ژمار هەبوون کە بەناوی مرۆڤایەتی پێویستی بە خاوەن دەرکەوتن هەبوو. جولانەوە و کەسایەتیەك بەرەو خنکان دەبران کە بەتەواوی گوزارشتیان لە ڕەوشێکی پێچەوانەی ئەو تاوانبارییانە دەکرد کە دەرهەقیان دەکران. ڕەسەنترین جولانەوەی بەناوی برایەتی گەلان بەڕێوە دەبرا نکۆڵی لێدەکرا،گاڵوترین بێ ویژدانی و زهنیەتی بەرژەوەندیخوازی دەیخواست ئەنجام بەدەست بێنێ. ئەوەی ئەم ڕەوشە خوڵقاندوویەتی، پێویستی ئەوەی دەرخستە ڕوو کە بەناوی مرۆڤایەتی بژیت. بۆئەوەی پیلانگێڕی زیان بە گەوهەری ناسنامەی ڕۆژهەڵاتی ناوین و گەلەکانمان نەگەیەنێ، دەبووایە هێز و توانای پێویست نیشان بدەم. ئەوروپا و مناڵە شوومەکەی، ئەمریکا، بە هێزەکانی شارستانییەت تا بڵێی منی بچووك بینیبوو. لەوە واقم وڕمابوو بۆچی هێندە بێ ڕێزیان کرد. بەڵام لەشەڕدا تەکتیکێکی زرافیان پیادە کردبوو. سەرباری ئەوەی بەشێوەیەکی زۆر بێ بەزەیی و بێ ڕێز هەروەکو لەچەند سەدەی ڕابردوو ئەنجامیانداوە کاتێك منیان لە خاچدا، گەلەکەمان و PKK ئەمەیان دەخستە ئەستۆی تورکان. ڕووداوی من ئاشکرابوو. سەرباری ئەوەی هەموو شتێك لەلایەن ئەوروپا و ئەمریکا و ناسنامەی باڵادەستی یۆنان ئامادەیان کرد، ڕۆڵی جەلادیان بە تورکان دەدا. ئەم تەکتیکەی "پەرتکە ــ زاڵبە" شێوەی هەرە دڕندانەی "بەگژیەکدابردنی سەگ بوو". دەمامکی باڵادەستی تورکیان بە خراپ بەکاردەهێنا. چەندە زەحمەتیش بێت، هەڵوەشانەوە و تێکدانی ئەم گەمەیە لەلایەن منەوە،

دەبووە رەسەنترین هەڵسوکەوتی ئەم سەدانەی دوایی.

هیچ کەسێك لەمیانەی هزری شۆڤێنی تورك نەڵێ گەل ناناسێ و نازانێ برایەتی چییە، یاخود بەمجۆرە من تاوانبار بکات کە کەم جەنگاوم، یاخود لەئەنجامی هەڵوێستی ئاشتی و رێککەوتنی دیموکراتییانەی زانراو من بە تەسلیمکار یاخود ملکەچ لەقەڵەم بدات. گەورەترین بەرخودان لەم هەڵوێستە نوێیەدا شاراوەیە. لە رێگای ئاشتیەکی شەرەفمەندانە و رێککەوتنێکی دیموکراتییانەی راستەقینە بەشداریکردن لە یەکێتی گەلەکەمان، بە کاریگەرترین وەڵامە بەرامبەر پیلانگێڕی. بەلانی کەم تەواوی ئەو هەڵوێستانەی دەرەوە بەگوێرەی من، لەنێو ئەم لاسەنگیە مەزنەی هێزدا، خزمەتکردن بوو بە ئومێدی ئەو کەسانەی بێ شەرمانە چاوەڕوانی شەڕ بوون. ئەو خاڵەی هەرە زێدە پێی خەمناك بووم ئەو حەقارەتە بوو کە لە کەسایەتی مندا بەرامبەر گەلی کورد ئەنجامیاندا. دەیانتوانی من لەناو ببەن. بەڵام هەر هیچ نەبێ بیانتوانیبوایە لەو گەلە تێبگەن! سەرچاوەی ژیانی گەلێك بووم کە بێ کەسە، تەنانەت خاوەنی رۆڵەیەکیش نەبوو کە بزانێ سەرکەوتن بەدەست بێنێ. چاوەڕوانی ئەم گەلە لەو پیاوەی کە لە خاچ دراوە و لەنێو تابووت دایە، بەردەوام دەبوو. چاوەڕوانی مامانێتی لەدایکبوونی ژیانیان لەو پیاوە دەکرد کە لەدایکبوونی خۆی بەهۆی گەورەترین تاوانباری دادەنا. هیچ کاتێك فەرمانی ئەوەم بە PKK و گەلی کورد نەدا کە بەدوای مندا بێن. لەبەرئەوەی هیچ کەسێکی دیکەی نەبوو، ناچار بووم دوای ٢٠٠٠ ساڵ هەڵوێستێکی زۆر لەوەی عیسا زەحمەتتر بگرمە ئەستۆ. رۆڵی کاوەی شۆڕشگێڕیشم خستە ئەستۆم. پیرۆزیەکەی حەزرەتی ئیبراهیمیشم هاوچەرخ کردەوە.

بووم بە **مەم و دەورێشی عەبدی** هەموو **زین و عەدولەکان**. لە دوا ئاخی **مانی** و **مەزدەك** و **بابەك**ەوە بگرە تا دەگاتە تەنیایی **حوسێن** لە کەربەلا بوومە هەڵگری ئەشقی ڕاستی **مەنسووری حەللاج**، پلەی دۆستایەتی **پیرسوڵتان**. هاوڕێی **دەنیز و ئیبراهیم و ماهیر** بووم. جەنگاوەری تۆڵەسەندنەوەی **مەزلوم، خەیری، کەمال و فەرهاد** بووم. بەمجۆرە دوانموونەی ئەو کەسانە بووم کە لە هەر سەردەمێکدا بە هەزاران کەسی کردە یەك و وشیاری کردنەوە. ئەم ئەڤینداراانەی مرۆڤایەتی تەنیا دۆزی بەرخودان و شەڕیان نەبوو، بەڵکو داواکاری ئاشتییان هەبوو کە دەرفەتی بەدیهێنانیان نەبوو. ئەم بەرگرینامەیە هی من نەبوو بەڵکو بەرگرینامەی ئەوانە سەبارەت بە ئاشتی کە ئەم لایەنەی بە ناتەواوی مابۆوە. خواستم ئەم کەم و کوڕیە نەهێڵم. باوەڕدەکەم کە بەشێوەیەکی راست پێناسەی مرۆڤایەتی، مێژوو، سەردەم، چەوساندنەوە، زۆرداری، بەرخودان، ئازادی و ئاشتی کراوە. رێگایەك بۆ مێژووی گەلان کراوەتەوە. هەروەها باش دەزانم ئەوکارەی ئەنجاممداوە سەرۆکایەتی نییە، خاوێنکرنەوەی پیسی و قرێژی ئەو کەسانەیە بەهەزاران ساڵە

دەردەکەون و بانگەشەی سەرۆکایەتی دەکەن. فڕیژی مێژوو خاوێن دەکەمەوە. ئەوەش ئاشکرا دەکەم کە کێ بەناوی چی و بەچ واتایەك پیسی کردووە. هیچ کاتێك چاوم لە پلەو پایەی دەوڵەت، تەنانەت سەرۆکێتی ژنێکی ساویلکە نەبوو کە بەهەر شتێك رازی بێت. بەبێ ئەوەی جیاوازی لەنێوان ژن و پیاو و نەتەوە بکەم، لەگەڵ هەرکەسێکی مەیلی هەیە هەڤاڵێتیم لەسەرووی هەموو شتێکەوە دانا. لەوانەیە هیچ کاتێك بە خەیاڵی هەڤالانمدا نەهاتووە کە من لەنێو رەوشێکی وەهادا ببینن. جارێکی دیکە ڕاستیەکانم بۆ روونکردنەوە. ئەگەر رازی بن و بەڕاستی ببینن، ئەوا تراژیدیای من گەورەترین سەرچاوەی هێزە بۆیان. ئەگەر تاوەکو ئێستا زۆر بە مەزنی کاربکەن بەلام نەتوانن سەرکەوتن بە دەست بێنن، کەواتە لەنێو رەوشی خۆ خەڵەتاندن دان. دەڵێم بادەستی لێبەربدەن.

لە بەشی کۆتایی بەرگرینامەکەم دا ناسنامەی خۆم زیاتر روونذەکەمەوە. لەم بەشەدا هەندێ لە هەڵوەستەکانم بەرامبەر پیلانگێڕی و چەواشەکاریەکانی هاوشێوەی ئەمە دیار دەکەم. مەسەلە ئەوە نییە کە بە قارەمانێتی بمرم. ژمارەیەکی لەبن نەهاتووی قارەمانان بە هێزێکی بێ سنوور سەرکەوتووانە ئەم رۆڵەیان پێکهێنا. ئەوەی ناتەواوە ئەنجامدانی پێناسەیەکی بەهێزی ژیانێکی شایستە بەم قارەمانانە و کۆسپکردن و داخستنی هەموو ئەو رێگا و پردانەی کە زۆردار و ساختەکارەکان دەخوازن بۆ بەخراپی بەکارهێنانی میراسەکەیان بیگرنە بەر. وەکو پێویستیەکی پابەندبوون بەسەرۆکایەتی هێشتا بەردەوامی بەم ئەرکە دەدەم.

ڕاستە کە دەڵێن سەرۆکایەتی هونەرێکە؛ ناتوانرێ بگووترێ من بەباشی نوێنەرایەتی ئەم هونەرەم کرد. بەلام لەو باوەڕەدام کە بەگشتی و بۆ کوردانیش تایبەتمەندێتیەکانی کەسایەتی و دەزگاکەم تاڕادەیەك شیکردەوە. لەوانەیە ساختەکار و زاڵمەکانم نەڕووخاندبێت. بەلام بەشداری و رۆڵێکی گرنگم لەخستنی دەمامکەکانیاندا هەبوو. کاتێك گووتم قرێژەکانیانم پاککردەوە مەبەستم ئەوە بوو. بۆ ئەو کەسانەی کە تێدەگەن روونمکردەوە کە ئەوانەی خۆیان لەژێر دەمامکی خودا حەشارداوە تادەگاتە جۆری دیماگۆژە زانستیەکان چین و چ ماڵێکن. بەتایبەتیش لە کەسایەتی خۆمدا لەمیانەی داننان بەراستی و پلیشاندنەوەی پیاوێتی ئەوەم روونکردەوە کە بۆچی سەرۆکایەتی جەخت لەسەر ئەم مەسەلەیە دەکاتەوە و ئەو پیاوێتییەی خۆی لەسەر پشتی ژنان و چەوساوەکان بە پیاو نیشاندەدات واتای چییە. هەوڵمدا ئەوە نیشانبدەم کە ئەو دەزگایەی سەرەتا رۆڵی خوداوەندێکی تەواوی بەخۆیدا، دوایش رۆڵی نیو خوداوەندێکی بینی نموونەیەکی سەرەتایی دەوڵەت بووە و ئەگەر بانگەشەی رۆڵی سەرۆکایەتی گەل بکرێت، سەرەتا پێویست دەکات ئەم ناسنامە دێوەزمە شیبکرێتەوە و بڕووخێنرێ، بەلام بەمجۆرە شێوازی نوێی سەرۆکایەتی تەنیا

وەکو کۆردیناسیۆنی گشتی کاروباری گەل واتادار دەبێت. هەوڵمدا پێشکەوتنە تیۆریەکانی لەم لایەنەوە بەدەستمهێناوە لەڕاستینەی گەلی کورددا پراکتیزەی بکەم.

سەرباری تەواوی هاوکاری و یارمەتیەکانم، کاتێك بینیم لەپەیڕەوکردنی شێوازێکی نیو ئاغایەتی بەولاوە شتێکی دیکە لەناوەوە و دەرەوەی رێکخستن پێشکەش ناکەن، وەکو ناچاریەك بەرامبەر ناولێنان و سیستەمی لەجۆری "**رێبەر**" و "**سەرۆك**" بەڕێز بووم، ئەمە داخوازی گەل و ئەو کەسانە بوو کە خۆیان لەپێناویدا بەخت دەکرد. نەمدەمتوانی بێ رێزی بکەم. بەو رادەیەی توانیم ئەنجامی بدەم تا دەرکەوتنی ئەو کەسانەی لەهەموو بوار و گۆڕەپانەکاندا تواناکاریان هەیە، لە رۆڵی "**سەرۆکایەتی گشتی**" رام نەکرد. لەڕاستیدا ئەمە باریك بوو تێگەیشتنی زەحمەت بوو. بۆشاییەکی گەورەی مێژوویی، سیاسی، کۆمەڵایەتی و سەربازی لەئارادا بوو. هەرهەموو گۆڕەپانەکان پێویستیان بەوە بوو بۆیان ببمە وەڵام. بەبێ ئەوەی شیکردنەوەی تیۆری ئەم ئەرکە پشتگوێ بخەم، کە تەنانەت زەحمەتە رۆژێکیش بەرگەی بگیردرێت و پێویستی بە تواناکاریەکی بەرفراوان هەیە، لەبواری پراکتیکیشدا لەڕێگای نیشاندانی شێواز و خێرایی پێویست خواستم ببمە وەڵام. خۆم رێساکە و شێوازی پراکتیزەکردنم هەڵدەبژارد. چونکە لەم لایەنەوە هیچ شتێك لە ئارادا نەبوو کە بۆ سەپاندنی رێسا ببێتە نموونە. لە رۆیشتن بە دارستانێکی وەحشی دەچوو. دارستان پڕ لەدڕندە بوو. سەرباری ئەوەی ئەمە دەزانرا، وەکو پێویستیەکی رێز لێگرتن لەگەل و باوەڕهێنەکان، دوورەپەرێز نەمام لەوەی کاروانێکی وەکو گلگامێش بگرمە بەر.لەدارستاندا گلگامێش ڕێبەرایەتی گەلی تێکشکاند و رێگای رێبەرە ــ پادشاکانی دەکردەوە. هەرچی من بووم دەمخواست پادشاکانی دارستان تێکبشکێنم و مافی بەڕێوەبەرایەتی بدەمەوە ئەو گەلەی کە بە هەزارویەك فێڵ و تەڵەکەبازی و ستەمکاریەوە ئەو مافەی لەدەست دەرهێنرا بوو. بەدوای ئەوەدا وێڵ بووم کە رێگا بۆ رێبەرەکانی گەل بکەمەوە. لەکاتێکدا گلگامێش لە رێگای ئەو ژنەی لەپلەی خوداوەندێتی بۆ سۆزانی داخراوە بە کرێگیراوەکەی خۆی ڕاو دەکات، دیسان من پێچەوانەی ئەمە ئەنجامدەدەم. هەوڵدەدەم ئەو ژنەی خراوەتە نێو رەوشێکی زۆر خراپتر لە سۆزانی بیکەم بە خوداوەند، بەمجۆرەش پیاو، واتا جارێکی دیکە ئەنکیدۆ بکەمە رێبەرێکی وشیاری گەلەکەی. خوداوەندێتی ژن لەمیانەی گەوهەرە هەرە پتەو و یەکسانیخواز و ئازادیخوازی دەزگای رێبەرایەتی گەل، دەیتوانی پیاو پەروەردە بکات. بەڵام تەنانەت ئەو ئەنکیدۆیانەی وادیارن کە زۆر پابەندن بە بێ ورەییەکی مەزن و یاخیبوونێکی بابەتی وەڵامیان دایەوە. خۆیان لەگێلی و نەزانی دا. بەرامبەر بە تەواوی ئەو هاوار و بانگەوازیانەی کردم دەیانگووت "نەمبیست، نەمدیت، نازانم". نەك خوداوەندە ژن، بەڵکو سۆزانیەکی تایبەت یاخود گشتییان دەخواست. لێرەشدا شەڕێکی مەزنم

بەرامبەر ڕاستینەی ڕێبەرایەتی پیاوسالاری کرد کە وەکو دامەزراو بەهایەکی مەزنی هەیە و لەبواری کرداریش دا بەهاکەی کەم نییە.

ئەوانەی پێنج هەزار ساڵە هەموو گۆشەیەکی دارستانی جیهانیان گرتووە، بەتایبەتیش ئەوروپاییە زاناکان، بەهیچ جۆرێك منیان نزیك بەخۆیان نەبینی، تۆڕە تەنکەکانی خۆیان بۆ دەستگیرکردنی من دەکردەوە. شتێکی ئەوتۆ نەبوو بتوانرێ ئەنجامبدرێ. راکردن یاخود خۆکوشتن زیاتر لەبەرژەوەندی ئەواندا بوو. ئەوەی دەمتوانی ئەنجامی بدەم تاوەکو دواهەناسەی خۆم ئازادی دڵم بپارێزم. لەمیانەی ئەو دڵۆپانەی واتابەخشین کە پێشیدەخەم بەرێزێکی مەزنەوە بەردەوامی بە ژیان بدەم. ئەوان بەشێوەیەك قوربانیەکەی خۆیان هاوێشتە نێو ئاڕانا کە حەوت بەرد بە نیرۆنەکان دا دەدەن، لەنێو جۆش و خرۆشی دەرخواردنی ئەو شێرەی بەخۆیان بەخێویان کرد، بەدڵخۆشیەوە وەکو چەند دیمەنێکی رابواردن و سەیرکردن، لەنێو هاوارە بەترسەکانی بەرامبەر دەیانخواست چارەنووسەکە ببینن. گوایە مەسیحین و تەنانەت ئەرسۆدۆکسین! بەڵام هەروەکو چۆن خۆیان زۆر پێشتر نووسیویانە، ئەوان ئەو نوێنەرانەی رۆما بوون کە هەزاران جار سەرلەنوێ عیسایان لەخاچدا. ئەم کولتوورەی لەخاچدان لە بۆهێڵە (جینات) کانیاندا هەبوو. دەرککردنم بەوە زەحمەت نەبوو. عیسا لەئێمە بوو، دراوسێی دەرگا بە دەرگامان بوو. بەشەرەف و شانازیەوە خاوەن دەرکەوتن لێی پێویستی دراوسێتی بوو. بەهەزاران کێومالّی لەخاچدان و دەرخواردانی شێر لەسەر ئەو و شوێنکەوتەکانی ئەنجامدران. دوا قوربانی من بووم. هەم بەرخودانی شکۆمەندانەی خێڵایەتی باپیرانمان کە پابەندی گەوهەری مرۆڤایەتییە، هەم دابونەریتی ئاشتی پێغەمبەری باپیرەمان حەزرەتی ئیبراهیم و حەزرەتی عیسا، بەشێوەیەکی زۆر سەیر لەمندا دەبوو بەیەك. مەزنبوونێکی خودایی ناچاری بوو. خوداوەندم شیکردەوە و، رامگەیاند کە کێیە. بەڵام بەرامبەر پیرۆزی خودایی گەلان، ژنان و منالان و ئەو بەسالاچووەی لەنێو زەحمەتیدایە بەرێز بووم. لەنێو تایبەتمەندێتیە پیرۆزەکانی ئەوان و مەزنایەتی خوداوەنددا بووم. لەڕاستیدا ئەم مەزنبوونە لەنێو پیرۆزیە مەزنەکەی گەلدا بەس بوو. مردن لەنێو ئەو شێوە و هەلومەرجەی تێیدا بووم، دەبوو بەناوی شکۆمەندیەکی زۆر مەزنتر. ئیتر ئەم راستیە نەك ترس، بەڵکو رۆژ بەدوای رۆژ بژاری رەسەنی ئاشتی مرۆڤایەتی خولّقاند. ئەگەر شەڕوقڕکردن بسەپێنن، ئەوا تا دوایی بە بەرخودانێکی ئاشتیخوازانە و شەڕی بەرگری رەوا؛ ئەگەر داخوازیشیان هەبێ ئەوا هێزی ئەوەم هەیە لەمیانەی دادوەر و شەرەفمەندانەترین ئاشتی وەڵامبدەمەوە. درێژەپێدەری رێبازی قارەمانەکانی بەرخودان و ئاشتی بووم؛ وەکو پێویستیەکی وەسیەتەکان لەرێگای بەرگرینامە بۆ تەواوی جیهان راگەیەنرا. مردن هەرچۆنێك دێت بابێت کۆتاییەکەی ئەم راستییە بوو کە مرۆڤایەتی و گەلانمان سەردەکەون.

أ ـ سەردەمی لەدایکبوونی رێبەرایەتی لەپێناو گەل (١٩٧٠ـ١٩٨٠)

بەرێوەچوون لە کێڵگەی گەلی کورد کە سەدان ساڵە زەمینەی رێبەرایەتی بە پیلانگێڕی و خیانەت مینرێژ کراوە، هەر لەسەرەتاوە پێویست بوو هەموو ساتێك پارچەبوون بەرچاوبگیردرێت. تەنیا ئەو مینە جەستەییانە نییە کە لە توندوتیژی دەوڵەت پێکهاتووە، بەڵکو ئەو مینانەی بەشێوەیەکی کاریگەر لە دونیای هزر و رۆحیدا بەجێکراوە بەهەزاران قات لەو مەترسیدارترن. جۆرێکی وەهایە کە هەرساتێك دەتوانێ مێشك و دڵ پارچە پارچە بکات. هەربۆیە ئەم زەویە، واتە راستینەی گەلی کورد بێخێر و وەکو خاکێکی بێ خێر بەجێهێشتراوە. هەروەکو مینرێژکراوەکانی سەر سنوور ئەگەر خاکێکی بەپیتیش بێت، لەبەرئەوەی بە سەدان ساڵە ناچێنرێت بووە بە بیابان. ئەگەر بەبێ ئامرازەکانی مین هەڵگرتنەوە و پسپۆڕان دەستپێبکەیت، واتە کار بۆ موعجیزە ماوەتەوە.

هەندێ تواناکاریم هەبوو، ئومێدەوارم لەبەشی تایبەت بە ناسنامە تاوتوێی بکەم. مێشکێکی پڕ بەگومانم و هەروەها ئەو دڵەی بەردەوام لەپێناو ئازادی لێیدەدا، رۆڵی خوداوەندەکانی منیان دەبینی. بەردەوام ئەم خوداوەندانە هێزی بەدواداچوونی راستی و ئازادی هەبوو کە رۆڵەکەیەتی. هێندە بەعینادبوون، ئەگەر ئامادە نەبن، لێگەڕین دەکات، لەدایکنەبووبن، دەیانهێنێتە دونیا.

لەئەنقەرەی ساڵانی حەفتاکان دەنگی لاوانی شۆڕشگێڕ بڵند و بێ ترس بوو. هەست بەوە دەکرا کە لەگۆڕەپانێکی پڕ لەتەڵەزگە بێ ترسی هەبوو. بەڵام ئەگەر ئەوان هێندە بوێر و بەجەسارەت بن کە لەهەبوون و رەسەنێتی من بەخاوەن دەربکەون، ئەگەر هەستێکی سنووورداری شەرەفمەندیش لەمندا هەبێت، ئەوا نەمدەتوانی لە بەردەوامکردنی رێبازی ئەم لاوانە دوابکەوم. شەهیدبوونی **ماهیر چایان** و **هەڤاڵانی لە قزلدەرە**، لەسێدارەدانی **دەنیز گەزمیش** و هەڤاڵەکانی، وەکو هەوادارە بەشەرەفەکان ئەرکی درێژەدان بە بیرەوەری ئەوانی پێسپاردبووین. ئیتر خوێندن ببووە بەهانەیەك. مسۆگەر بوو کە بەناوی گەل دەجوڵێمەوە، بەڵام لەسەرووی هەموو شتێکەوە پێویست بوو ئەوە بزانرێ گەلەکەی من، کە لەسەر سەکۆی لەسێدارەدانیش هاوار بۆ ناوەکەی کراوە، گەلی کورد چۆن گەلێك بوو؟ بەمجۆرە دەستم بۆ کێشەی نەتەوەیی برد.

ئەمە مەسەلەی پێشووتریشی هەبوو. کاتێك هێشتا لەقوتابخانەی سەرەتایی بووم کوردێتی وەکو پاشکۆیەك بەمنەوە نووسابوو. نەتەوەپەرستی سەرەتایی کورد هەروەکو چۆن ماسی لەئاوی شێلودا دەگرێت، دەیخواست ئێمەش نێچیر بکات. تەواوی ئەمانە هەریەکە وەکو کونێکی رەش منی بەرەو ناسین و ئاشنابوون لەگەڵ کێشەی کورد دەبرد. لەم سەردەمانەدا بۆ لاوێکی خاوەن

کولتووری رۆژهەڵاتی ناوین، شتێکی نزیك بەمەحاڵ بوو زهنیەتی دۆگماتییانە تێپەڕ بکات. دوای ئەزموونێکی یەکجار مەزن دەردەکەوت کە بڕاڕێکی لەجۆری ئەگەر ئیسلامیەت نەبێت، با سۆسیالیزم بێت، بۆ رزگاربوون لە دۆگماتیزم تێری ناکات. هەروەها لەم قۆناخەدا دەرك بەوە دەکرا تاوەکو زهنیەتی دۆگماتییانە تێپەڕ نەکرێت ئەوا جیاوازیەکی ئەوتۆ لەنێوان دووبارە کردنەوەی شتە گشتیەکانی سۆسیالیزم و بیرکردنەوە بەپێی ئایەتەکان لەئارادا نییە. لەسەر بنەمای باوەڕی بە سۆسیالیزمی بونیادنراو و سۆسیالیزمێك کە خۆی لە زهنیەتی دۆگماتییانە تێپەڕ نەکردووە، پەیڕەوکردنی لەسەر کێشەی کورد وەکو ئەرکێك خستۆتە سەر شانی قوتابیەکی خاوەن زهنیەتی دۆگماتییانە. خودی کێشە و موخاتەبەکەی بەتەواوی یەکتریان دۆزییەوە. دەشیا شتێك دەربکەوێتە مەیدان. ئەمەش **ئاپۆچێتی** بوو.

لەنێو ئەو کێشمە کێشەی ساڵانی ١٩٧٥ ی نێوان چەپڕەو و راستڕەوەکان کە سەرۆکایەتی ADYOD (کۆمەڵەی باڵای خوێندکارە شۆڕشگێڕەکانی ئەنقەرە) م دەکرد، زەمینەی پێویستی بۆ گروپ ئامادە کردبوو. لەنێو ئەو هەلومەرجانەی کە DEV-GENC (فیدڕاسیۆنی لاوانی شۆڕشگێڕ)، دووچاری تەسفیەچێتی هاتبوو، هەروەها نەتەوەپەرستی سەرەتایی کورد دەیخواست DDKD (کۆمەڵەی کولتووری شۆڕشگێڕی دیموکراتی) لەجیاتی DDKO (کۆمەڵەی کولتووری شۆڕشگێڕی رۆژهەڵات) بەجێ بکات، بەڵام بێکاریگەر بوو، زەمینە و هەلودەرفەت بۆ ئەنجامدانی پێهەڵگرتنێك و هەنگاو هاوێشتن کراوە بوو. لەنێو ئەم هەلومەرجەدا لەدایکبوونێکی نوێ، **ئاپۆچێتیمان** پێکدەهێنا و پەرەمان پێدەدا. لەو هەلومەرجانەدا دۆگماتیزم لەولاوە بمێنی؛ لاوان سۆزداری بوون. گروپەکەمان لە دەستەیەك لاو پێکدەهات کە بەریشە هەژار و زەحمەتکێش بوون. بەشێکیشیان بەڕیشە تورك بوون. هەروەکو **کەمال پیر** دەیگووت:"**رێگای رزگاری تورکیا بە ئازادی گەلی کورددا تێپەڕ دەبێت**"، بەچەمکێکی ئەنتەرناسیۆنالیستی بەمجۆرە تەڤلی ببوون. ئەوەی جیاواز بوو **کەسیرە یلدرم** بوو. لەبنەماڵەیەکی بەکرێگیراوی بەناوبانگ دەهات. ئەمە لە بەکرێگیراوێك بەلاوەتر، بنەماڵەیەکی CHP (پارتی گەلی کۆماری) بوو کە ملیتانێتی رژێمی ئەنقەرەی کردبوو. مەیلی سروشتی بۆ چەپڕەوی، تایبەتمەندێتی CHP ی ئەم قۆناخە بوو.

روونکردنەوەی ئەم کێشەیە هەرچەندە وەکو مەسەلەیەکی تاکەکەسێتی دیار بێ، لەبەرئەوەی شێوەیەکی وەهای گرتووە کە ئەنجامی کولتووری، سیاسی، کۆمەڵایەتی و مێژوویی قووڵی هەیە، لەڕاستیدا کارەکتەرێکی وەهای هەیە کە گرێ پێکدێنێ. گەلێك شت سەبارەت بە کەسایەتی کەسیرە یلدرم گووترا. زۆر گفتوگۆ لەسەر ئەوە کرا کە نێردراوێکی دەوڵەتە یان نا. زێدە ناکەومە نێو ئەم لایەنە، زیاتر هەوڵدەدەم ئەو پەیوەندیەی شیبکەمەوە کە لەگەڵ گروپدا هەیبوو.

پشتبەستنی کەسیرە بە گروپ بەواتای نیشانەی بوەستە دەهات. هەڵوەستەیەکی وەهای هەستی پێدەکرا هەروەکو بڵێ "دەبێ کێشەی کورد، کێشەی چەپ، لەئێمە بپرسن، ئێمە خاوەنی ئەم کێشەیەین". تا بڵێی زیرەك بوو، ژنێکی سەرنج راکێش و رازاوە بوو. لەبواری جەستەییەوە هەڵگری تایبەتمەندێتیەکانی کوردان بوو. نازانم کە تا چ رادەیەك دەگووترێ رێکەوتە؛ بەڵام بەنداوێك لەپێشم قووتبۆتەوە کە تەوژمی ژیانم سەروبن دەکات، رۆژبەدوای رۆژ دەرکم بەوە دەکرد کە لەکەسایەتی کەسیرەدا نوێنەرایەتی ئەم بەشە دەکرێت. هەرچەندە بەشێوەیەکی زۆر وشیار و هۆشمەندانەش نەبێت هەڵوێستەکانم هەندێ لایەنی گرنگی لەخۆوەدەگرت. دەتوانرا لەنێو ئەم هەلومەرجە نوێیەدا رەوشی بنەماڵە بۆ خاڵێکی ئەرێنی و بەسوود بگۆڕدرێ. لاو بوو، دەشیا ببێتە سۆسیالیستێکی باش. ئیتر کێشەی کورد کێشەی دەرەبەگەکان نەبوو، بەڵکو کێشەی زەحمەتکێشان بوو. وەکو گەنجێکی سۆسیالیست دەتوانرا خاوەندارێتی لێبکرێت. هەروەها خەڵکی دێرسیم بوو. لەمیانەی هەڵوەستەیەکی راستی بەرامبەر کێشەکە هەم بۆ یەکێتی گەل، هەم بۆ گۆڕان و وەرچەرخانی گەلێك کەسایەتی هاوشێوەی خۆی دەیتوانی ببێتە نموونە. ئازادی ژنیش لەرۆژەڤدا بوو. دەکرا بۆ ئەمەش ببێتە مۆدێلێك. ئەم تایبەتمەندیانە پەیوەندی بە لایەنە سیاسی و ئایدیۆلۆژیەکانی مەسەلەکەوە هەیە. هەروەها لە رووی سۆزداریشەوە نزیکبوونەوە بەدیدەهات. کاتێك تەواوی ئەم ئامانجانە بوونە یەك، هەروەها لەمیانەی کاریگەری کولتووری بنەماڵەیش، هەر زوو هزر و داوای "هاوسەرێتی"م پێشخست. بابەت هەستیار بوو. ساتێك بوو کە زەنگی مێژوو بەئێشەوە لێدەدرا. ئەم مەیلە بووە کێشمەکێشێکی مەزن. دەشێ بەگوێرەی خۆی داواکاریەکەی منی بەشێوەی کۆنترۆڵکردن و بێکاریگەرکردنی خۆی شرۆڤە کردبێت یاخود ئەو بۆ ئەوەی من پێوانە بکات تاقیکردۆتەوە. کاتێك ئالێرەدا کەوتینە نێو قۆناخی، "یان لەگەڵ من یاخود لەگەڵ هەر یەکێکی گروپ ئەڵقە ببەستە" گروپی رووبەڕووی پەرتەوازە بوون هێشتبۆوە. لەبیرمە جارێکیان کەوتمە نێو هەست و سۆزی دەستبەردان لەگروپ. ژن هێزی خۆی نیشان دەدا. ئاستەم بوو تێیبگەم کێی لەپشتە.

مارەییەکی ساختە کە دەبووە ماڵ بەسەر ئەندامێکمان، تەواو گێرەشێوێنیەك بوو بەگوێرەی قۆناخ. ئەو تایبەتمەندێتیە رواڵەتیانەی کە دەتوانم بە عیناد و ناموسی کوردی ناو ببەم، منی ناچارکرد دەستی لێبەرنەدەم. مارەییە ساختەکەم تێکدا و مەسەلەکەم بە هاوسەرێتیەکی فەرمی ئەنجامگیر کرد. ساڵ ١٩٧٨ بوو. دواتر چوومە دیاربەکر، لە کۆتاییەکانی هەمان ساڵیش لەئەنجامی ئەو کۆبوونەوەیەی لەگوندی **فیس** ئەنجامدرا PKK بەفەرمی ڕاگەیەنرا. سۆزداری و دۆگماتیزمم دەکردە قوربانی کێشەکە. ئەوەی چاوەڕوان دەکرا سەرکەوتن نەبوو. بەڵکو رێوڕەسمی

پێناسەکردنی ئەو کێشەیە بوو کە خۆی گەورەتر کردبوو. بەلاّم دیسانیش زۆر گرنگ بوو. ئایا دەوڵەت خەوتبوو؟. ئەم بابەتە گفتوگۆیەکی زۆری لەسەر کرا. ماوەیەکی کورت دوای ئەوەی **ئۆغور مومجو** خواستی بە بانگەشەی روونکردنەوەی ئەم بابەتە پەرتووك بنووسێ بووە قوربانی پیلانێك. پەیوەندی نێوان پەرتووك و بابەتەکە هیچ دەرکی پێنەدەکرا. **عەلی یلدرم** ی باوکی کەسیرە خزمەتکارێکی بەئەزموونی دەوڵەت بوو. هێندەی بەبیرم بێت لەساڵی ١٩٨٥ لە رۆژنامەیەکدا بینیم کە گووتبووی "ئێمە بۆ ئەوە رازی بووین کچەکەمانی بدەینێ تاوەکو لەدەوڵەتی نزیك بکەینەوە". بەلاّم دەشێ ئەمە تێری روونکردنەوەی هەڵوێستی دەوڵەت نەکات.

گرنگی مێژوویی مەسەلەکە ئەوەیە: سەرۆکایەتی و بنەماڵەگەرێتی و پیلانگێڕی لەقۆناخێکی هەستیاری مێژوودا دەکەوتە رۆژەڤ. پەیوەندیەکی پێویست بوو وەکو پەیوەندیەکی تایبەتی خێزان تەماشای بکرێت، پێ بە پێ دەبووە ڤەیرانێکی کۆمەلاّیەتی، سیاسی و رێکخستنی. ئەو قۆناخەی دیاربەکر کە نزیکەی ساڵێك بوو، هەروەکو دۆزەخ وابوو. پەیوەندی نێوان ژن و مێردێك لەو لاوە بمێنێ، نمایشی وروژاندن لەلایەن ژنێکەوە لەئارادا بوو کە دەرك پێکردنی و بەرگەگرتنی زەحمەت بوو، تەنیا ئەوانەی دەتوانن رووخسار بخوێننەوە لێی تێدەگەیشتن. شەهیدی مەزنمان **محەمەد خەیری دورموش** روژێکیان ببووە شاهیدی ئەم شێوە پەیوەندیە. **جەمیل بایق**یشی لەگەڵدا بوو. ئەو ئەنجامەی هەڵیانهێنجابوو بەشێوەی "مافی ئەوەی نییە وابکات" بوو. دوایی باسی ئەوەیان دەکرد کە مەیلی لەنێوبردنیان لەلا گەلاّڵە بووە. **کەمال پیر**یش لەبەیروت بووە شاهێدی هەمان رەوش و کاتێك بەرەو شەهادەت دەچوو دەگووترێ تەنانەت بەشێوەی "با سنوورێك بۆ کردەوەکانی ئەم ژنە دابنرێت" وەسیەتی هەبووە. راست بوو، پەیوەندیەکی پیاوێکی ئاسایی تەنیا ٢٤ کاتژمێر ناتوانێ بەرگەی بگرێ، سەرباری ئەوەی زۆربەی هەڤالانمی تەنگەتاو دەکرد، تاوەکو ساڵی ١٩٨٧ بەڕێوەم برد.

زۆر بەسانایی ئەوەمان بۆ دەرناکەوێت کەسیرە تا چ رادەیەك نێردراوە یاخود بابەتییە. بەلاّم لایەنە گرنگەکە ئەوە نییە. دەیتوانی بەناوی دەوڵەت ژنێتی خۆی بەشێوەیەکی پۆزەتیڤیش بەکاربێنێ. بەشێوەیەکی گشتی شێوازی پەیڕەوکراو ئەمەیە. بەلاّم ئەوەی بە شێوەیەکی بابەتی بەسەر مندا سەپێنراوە بە شێوەی ـ یان تەسلیم بە، یاخود هەموو شتێکت بەسەردا دێت ـ بووە. رەوشی" بە سەرتدا دێت" زیاتر بەواتای ئەم هارکردنە دەگووترێت. ئەگەرنا ئەوە بەواتای "مەترسە ژەهر خواردەت ناکەم" هەڵناسەنگێنم کە لە قۆناخی رۆژانی نزیك بەجیابوونەوە گوتی. لەوانەیە لەلای هەندێك کەس ئەمە سەیر بێ، بەلاّم بۆ ئەوانەی دەخوازن بەقوولاّیی لە دیالەکتیکی کوردان تێبگەن، هەروەکو مەزەندە دەکرێ رزگاربوون لەم تەڵەزگەیە هێندە سانایی

نییە. کوشتنی زۆر سانایی بوو، بەڵام ئەمە چارەسەری نەبوو. ئەگەر بەشێوەیەکی بابەتی یان خۆیی، تەنانەت داسەپاندنێکی دەوڵەتیش بێت، چارەسەرکردنی گرفتەکە لەڕێگای توندوتیژی واتای کەوتنە نێو گەمەکە بوو. سەرباری تەواوی ئەم هاندان و وروژاندنانە، لەو باوەڕەدا بووم چەندەی بەرگەی بگیرێت هێندە بۆ گروپ و PKK پێویستە.

کاتێك تەماشای مێژوو بکرێ دەبینرێ کە تەواوی ئەزموونەکانی سەرۆکایەتی بە شێوەیەکی بەهێز بە بنەماڵەگەرێتی کاریگەر بوون. لەچەرخەکانی یەکەمین و ناویندا ئەمە تایبەتمەندێتیەکی بەربڵاوە. هەرچی لای کوردانە رۆڵێکی هێگجار بکوژانەی بینیوە. خێزان وەکو دەزگایەکی سۆسیۆلۆژیك، لە تەمەنێکی زوودا لە تەمەنی نێوان ١٥ ــ ٢٠ساڵیدا پیاوانی کورد دەگرێت و وەکو درندەیەکی بێکاریگەرکردن وایە. هەروەکو دەزانرێ ئەگەرچی لەئاستی باب و باپیراندا بێت یاخود ئاستی ژندا بێت ئەوانەی دووچاری ئەم پەیوەندییە دەبن هێندە خێریان تێدا ناهێڵێ. تەنانەت تەواوی کات و وزەی خۆی بۆ ئەم کێشەیە بەکاردێنێ. ئەنجام؛ هاربوونێکی نیوەچڵ، شێتایەتی و کەسایەتییەکە لەلایەنی کۆمەڵایەتی و سیاسی هیچ واتایەکی نەمابوو. ئەمە لایەنە گشتییەکەی مەسەلەکەیە. فۆرمی سەرەکی سیستەمی کولتووری و کۆمەڵایەتی کوردانە کە تاك قووت دەدات. ئەگەر لەو گۆڕەپانەی لەئاستی مێژوودا دەوڵەت و سیاسەت پەیوەندیدار دەکات هەنگاو بهاوێژێ، واتە بە شێوازی گرتنی ئەنکیدۆ لە بۆسەدا گیرایت. بەبێ ئەوەی پێویستی بە سۆبژەکتیڤی هەبێت، رۆڵی ژن، ئامرازێکی خستنە کە ناقۆڵاترین و وشیارترین سیخوڕ تێپەڕ دەکات. هەر لەسەردەمی سۆمەریەکانەوە لە سیستەمی دەوڵەتی راهیبەکان، ژن بوونەوەرێکی سەرەکی ماڵیکردن و پابەندکردنی پیاوە بە سیستەم و سیاسەت و دەوڵەت. ئەگەر لەبیرمان بێ چۆن ئەنکیدۆ پەروەردە کرا، ئەوا دەرك بە گەوهەری سیستەم دەکەین.

لەو رووداوەی مندا کەسیرە بەتەنیا رۆڵی دەوڵەتی دەبینی. کاتێك بەشێوەیەکی بابەتی هەڵیسەنگێنین دەبینین کە ئاغا ژنێك بوو، کە هێزی لە پەیوەندی خێزانی بۆرژوای نیو دەرەبەگ و دەوڵەت وەرگرتووە. یەکێکی وەها ئاسایی نەبوو، خاوەنی زۆربەی ئەو تایبەتمەندێتیانە بوو کە لەئاستی بەرزدا یاری بە پیاو بکات. دەشێ هیچ بۆ دەوڵەت پێویست نەبێ . وەکو ئاغا ژنێك، ئاشکرا بوو کە وەکو ئێمە نەدەبوو بەکەسێك کە پارچەکانی گوندێتی سادە قووت بدات. لەخۆ بەگران فرۆشتن بەولاوە، سروشتییە کە لەنیازیدا نەبێ دەست لەئارەزووی باڵادەستی و تامەکەی بەربدات. بێگومان وەکو پێویستی کارەکتەرێکی چینەکەی لەبەرئەوەی لە دەزگایەك دەهات کە لە نێوان کوردان و دەوڵەتدا یاری دەکرد، بەمەرجی شێوازێکی بابەتیانە، ئاشکرا بوو کە هەردوولا بەکاردێنێ. چاوەڕوانی ئەوە دەکرا کە بە سانایی دەست لە رۆڵی رێبەرایەتی بەرنادات. دەشێ ئەم

هەڵوێستە واقیعیانەتر بێ. ئەگەر وەکو ملیتانێك کە باش کار دەکات، من بخاتە ژێر کۆنترۆڵی خۆی، بۆخۆی رێگای لەپێش تواناکاری مەزن دەکردەوە. شیمانەیەکی مەزن ئەوەیە کە مەسەلەی هاوسەرێتی بەم ئامانجە لێکدراوەتەوە. تامردن لەسەر رێبازی خۆی بەرێوەدەچوو. لە ئەنجامی بە قورسایی وروژاندنی گروپ و گۆڕانی لەدایك بوونی PKK بۆ دێوەزمەیەك و پەشیمان کردنەوەی من لەوەی هاتوومەتە دونیا، تاوەکو دوایی ڕۆڵی خۆی دەبینی. چینی بەکرێگیراوی نەتەوەیی لەنێو سارد بوونی ماردا بە داکۆکی کردنێکی مەزن تاوەکو دوایی درێژەی بە هەڵوێستی خۆی دەدا.

باشە من لێکدانەوەی چیم دەکرد؟ بەر لەهەموو شتێك دەرکم بەوە کردبوو کە کێشەکە کێشەیەکی بچووکی خێزان نییە و کارەکتەری موحافەزەکارانەی راستینەی خێزانم ناسی. بە ئێشێکی مەزن دەرکم بەوە کردبوو کە لە راستینەی کورددا کاتی هەستە شکۆدارەکان نەهاتووە. لەیەکەم هەنگاودا خەیاڵی سەبارەت بە **لە وڵاتێکی ئازاددا رۆیشتن لەگەڵ ژنی ئازاد** وەکو گەورەترین بەڵا بەسەر سەر و دڵمدا تەقیەوە. موخاتەبەکەم ژنێکی ئاسایی نەبوو. نموونەی هەرە پاڵاوتەی ئاغاژنی شێوەی بە کرێگیراوی بنەماڵەی کوردان بوو کە هەزاران ساڵ پێشتر پاڵێورا بوو. ئەگەر بەردیش شەقی ببردبایە لە رەوشێکی وەهادا نەبوو ئێمەمانان لە نۆکەرێك جیاوازتر لە ماڵی خۆیاندا پەسند بکەن. بەڵام منیش نوێنەرایەتی ئەو **کوردە نوێیەم** دەکرد کە تازە لەدایك ببوو، رۆڵی ئەوەم دەبینی. موخاتەبەکەم زوو هەستی بەمە کردبوو. ماوەیەك بەردەوام لە دەوروبەری خۆیدا رۆژ بە رۆژ گووتنێکی وەهای پێشدەخست:"ئەمە لە هیچ یەکێکتان ناچێت" ئەوەی مەبەستی ئەوانەی تر بوو وەکو نێچیرێکی ئاسایی وابوون.

پێ بە پێ ئاشکرا دەبوو کە خاوەنی نیشانەکانی مێردایەتی کلاسیك نیم. ئەمەش ژنەکەی شێت و هار دەکرد. شیمانە دەکرێ ئەم تایبەتمەندێتیەم ئەو هۆکارە بێ کە تەواوی پیلانەکانی ئەوی تێکدەدا. دایکم منی بە زنجیر بەند نەکردبوو. کەچی ئەویش لە خۆشی ئەوەدا بوو کە ئەمە ئەجام بدات. شەڕی من لەپێناو ژن هەر لەمێژەوە دەستی پێکردبوو. هەرچی ئێستایە بە هەستیارترین لاپەڕەیدا تێپەڕدەکەم. ئایا دەبووم بە ئەنکیدۆ؟ یاخود جارێکی دیکە خوداوەندە ژنم لەسەر تەختی خۆی دادەنا و دەمتوانی ئەنکیدۆکان لەدەست سۆزانیە تایبەت و گشتیەکان رزگار بکەم؟ لەڕاستیدا کێشەکە مێژوویی بوو و چارەسەریەکەشی زۆر زەحمەت بوو. قووڵبوونەوە و درێژخایاندن و بەردەوامبوونی ململانێکە، لەنزیکەوە پابەندی رەوشی هەردوو لایەنەی هێزەکان بوو. لەو رەوشانەی بەمجۆرەن لەناوبردنی جەستەیی بەهایەکی ئەوتۆی نییە. شیکردنەوەی پەیوەندیەکە، بەهایەکی مێژوویی هەبوو. هیچ کاتێك گومانم لە ڕاستی شێوازەکانی خۆم نەکرد. مەسەلە ئەوە بوو تا چ رادەیەك دەتوانم شیبکەمەوە و بەرگە بگرم. تا چ رادەیەك دەمتوانی گروپ

و PKK لەو بەڵایە بپارێزم کە بە زەحمەتیەوە تازە هەوڵی هەنگاو هاوێشتنی دەدا؟ ساتی مردن و ژیانی پیلانگێڕیە بابەتیەکان، ئەگەر هەشبێت خۆییەکان، لەئارادا بوو. باس لە مردنی ماددی و جەستەیی ناکەم. باس لەمردنی شێوازەکەی ئەنکیدۆ دەکەم. دەشیا لە تەنگەبەری خێزان و ژن قووت بدرێم. قەدەر و پیلانیش پێویستی بەمە دەکرد.

لە بەرامبەر مێژوو دەتوانم ئەوە بڵێم کە لەگەڵ دەرکەوتن بۆ دەرەوەی وڵات لەیەکەم هەنگاودا سەرکەوتووو بووم. بەبێ داڕووخان لەبواری ماددی و مەعنەوی رزگاربوون لەم پەیوەندیە، بابەتێکە بەپێی پێویست نرخ و بەهاکەی شینەکراوەتەوە. بەڵام لە دیالەکتیکی مێژووی کورددا بەواتای کۆتاییهێنان بە قۆناخێك و هەنگاونان لەقۆناخێکی نوێدا بایەخێکی مسۆگەر و یەکلاکەرەوەی هەبوو. کاتێك بەتەواوی سەبارەت بەم بابەتە دەرك بە هەڵوێست و چاوەڕوانیەکانی دەوڵەت کرا، ئەوا دەتوانرێ هەڵسەنگاندنی واقیعیانەتر دەرهەق بە قۆناخ بکرێت.

رەهەند و بوارێکی بەرزتری بابەتەکە، دوای ساڵی ١٩٨٠ لە خەباتی رۆژهەڵاتی ناوین و ئەوروپا رەنگی دەدایەوە. لە لقی دووەمدا هەوڵی هەڵسەنگاندنی دەدەم.

لەقۆناخی لەدایکبوونی گروپ و PKK دا گرێدراو بە پێشکەوتنی پێشەنگایەتی هەڵسەنگاندنی هەندێ پەیوەندی کە شایانی باسکردنە جێگای بایەخ و گرنگی پێدانە. ئەمانەش خۆدەرخستنە پێشی **شاهین دۆنماز** و شەهیدکردنی **حەقی قەرار** و پەیوەندیەکانی **نەجاتی قایا**ی فرۆکەوان بوو کە وەها باوەڕدەکرا ئەرکی پێ سپێردراوە. حەقی قەرار سەمبۆلی بوێری و فیداکاری گروپ بوو. هەروەکو رۆحی شاراوەی من بوو. بەردەوام تێگەیشتنی ژیانە کورت و واتادارەکەی و گەیاندنی برایەتی، یەکێتی و ئازادی گەلەکانمان، پێویستە هەم وەکو سەرەکیترین سەرچاوەی ئیلهام هەم وەکو ئەرکێکمانی بزانین. سەرباری ئەوەی ئەو گێرەشێوێنیەی بنەماڵەکەیان لەسەرووی هەمووشیان باقی قەرار رۆڵی تێدا بینی زیانێکی مەزنی لێکەوتەوە، دیسان بەردەوام بەهای ئەم بیرەوەریە بەشکۆمەندی دەمایەوە. بەڵام لەوانەیە چالاکیە تاوانکاریەکەی **عەلائەددین قەپان** ی سەر بە پێنج پارچە خوازەکانی گرێدراو بە نەتەوەپەرستە سەرەتاییەکانی PDK نەخشە بۆکێشراو بێت. ئەمە بە تاوانێکی تەسلیمکار و گێرەشێوێن دەچێ. لەڕەوشێکی وەهادا شرۆڤەیەکی بەمجۆرە راستە کە خواستیان لەدەستی راستەم بێبەش بکەن. ئەگەر کوشتنەکە نەخشەی بۆ کێشرابێت، ئەمە کراوە بە ئامانج. حەقی لەژێر چاودێری نزیکی نەجاتی قایاشدا بوو. بەڵام بەشێوەیەکی خاوەن دەرکەوتنی گروپ لەبیرەوەری شەهید کرابوو بە سەرچاوەی بەهێزبوون. ئەنجامێکی پێچەوانەی ئەنجامە چاوەڕوانکراوەکانی لێکەوتەوە.

لەوانەیە فرۆکەوان **نەجاتی قایا** نموونەی بۆیەکەمجار کەوتنەگەڕی سوپا بێت. هەندێ

پێشنیازی کە ڕاستەوخۆ سەبارەت بە چالاکی گێرەشێوێنانە بۆ منی کرد، هەندێ پەیوەندی دیکەی، زوو ڕێگای لەپێش ناسینی ئەو کردەوە. کوردێکی خەڵکی ئاگری بوو. هیچ کاتێك دونیا ڕاستەقینەکەیم نەدەزانی. من دەرکم بە ئامانجە سەرەکیەکەشی نەکرد کە سەبارەت بە من هەیبوو. ئەوەم لەبیرە جارێکیان لەو بینایەی لێی دەماینەوە گووتی:" کاکە تەنیا تۆ فەرمان بدە، دەتوانم لە نهۆمی چوارەمی ئەم بینایە خۆم فڕێدەمە خوارەوە، دەتوانم هەر بانکێك رووتبکەمەوە و هەر فاشیستێك بکوژم". بەڵام فەرمانم نەدا. باسیان کرد کاتێك چوومە دەرەوەی وڵات هاربووبوو. دواتر بیستم کە لە ڕووداوی فرۆکەیەکی دەرمانکردنی کێڵگەکاندا مردووە. وەکو پیاوێکی ئەرك پێسپێردراو هەردەم لەپشتمەوە بوو. دەیتوانی ببێ بە سەرهەنگ **ئەلیاس ئایدنێکی** دیکە کە لەگەڵ ماهیر چایان و هاوڕێکانی چالاکی ئەنجام دەدا. تەنانەت ئەگەر شیمانەیەکی لاوازیش بێت، پرسیاری ئەوەم لەخۆم دەکرد ئایا نابێ بە هەوادارێکیش. بەشێوەیەکی بابەتی رۆڵێکی زۆری لەوەدا هەبوو گروپەکەمان لە ئەنقەرە بەهێز بێت. ئەندامێکی گروپ نەمابوو بەخێوی نەکردبێت.

ملیتانی بەرچاوی ئەم قۆناخە شاهین دۆنماز بوو. رۆڵی یارمەتیدەری منی دەبینی. بەڵام لەناوخۆدا یەکەمین تاوانی دڕندانەی بەرامبەر هەڤاڵی خۆی ئەنجامدا. داخوازی خۆ بەهێز نیشاندانی لەڕێگای ئەم دەستپێشخەریانە لایەنی لەپێشی بوو. ئاڵۆزی کەسایەتیەکەی سەرچاوەی خۆی لەپێکهاتەی بنەماڵەکەیەوە دەگرت. لایەنێکی لاوازی لەدایکبوونی ڕێبەرایەتی بوو. زوو تەسلیمبوونی لە لێپرسینەوەی پۆلیسدا، ڕێگای لەپێش ئەوەدا کردەوە زوو بەرەو ڕۆژهەڵاتی ناوین ئاراستە بگرم. ئەگەر تەسلیم نەبووایە ئاراستەی مێژوو زۆر جیاواز دەبوو. هەروەها گوشاری بۆ ئەو هەڤاڵانەی نەهێنابووایە، کە شەڕی پاراستنی کەرامەتییان دەکرد و ناچاری مانگرتن تا مردنی نەکردبووانایە، لەوانەیە قۆناخی ١٥ی ئاب بەم شێوەیەی کە هەیە پێشنەکەوتبووایە. نوێنەرایەتی ئەو کەسایەتیەی کوردانی دەکرد کە لە هەلومەرجە سەختەکاندا بەسانایی ڕیز دەگۆڕێ. هەرچی لەڕۆژانی ئاسوودەیی و ئاساییدا، ئەمانە خۆیان وا نیشان دەدەن کە لەپێشەوەی هەمووانن.

شیمانەی هەرە مەزن ئەوەیە دەوڵەت لە ڕێگای کەسیرە و نەجاتی خواستی گروپ، بەتایبەتیش من، بخاتە ژێر کۆنترۆڵی خۆی، دەتوانم بڵێم کە خواستی بەڕێگای شێوازی باو واتە بە پارە و ژن ئەمە ئەنجامبدات. ئەگەر هەڵەی مەزنم بکردبووایە، ئەوا بەرلەوەی PKK لەدایك بێت، واتە لەقۆناخی گروپدا پاکتاو دەبوو. پارە و ژن کە بەردەوام کەسایەتی کورد لەبەرامبەری تێکدەشکا، وەکو دوو چەکی بەکاریگەر بەکارهێنرا بوو. لەلایەك ئەو تاوانەی ئەنجامدرا، لەلایەکی دیکەش تەسلیمکاری پێشوەخت، ئەوەی لەگەڵ خۆیدا هێنا هەنگاوێکی وەها بهاوێژم کە ئاراستەی مێژوو

بگۆڕێ. بۆ یەکەمجار بوو لەقۆناخی کۆماردا ئیرادەی ئازادی گەل ڕووبەڕووی بە دەزگابوونێکی مێژوویی ببێتەوە. کەسایەتیم قۆناخێکی قورس و ئاستەمی تێپەڕ کردبوو. وڵاتپارێزی، ڕزگاربوون لەگەمارۆی خێزان، بەبێ دارووخان دەرکەوتن لە نەخۆشیە سۆزداریەکەی گەنجێتی، بەدەستهێنانی ناسنامەیەکی نوێ بەناوی PKK لەم قۆناخەدا بۆ یەکەمین جار لەسەر شانۆی مێژوودا دیار دەبێت. ئیتر ئەلتەرناتیفی گەل لەدایك دەبوو. پیلانگێڕیە باوەکان ئەنجامێکی پێچەوانەیان لێکەوتبۆوە. کۆچکردنم بۆ ڕۆژهەڵاتی ناوین، بایەخەکەی لە نموونە مێژووییەکان کەمتر نییە. لەسەرۆکایەتیدا نوێنەرایەتی وێستگەیەکی نوێی دەکرد.

ب ـ پارچەبوونی سۆسیۆلۆژی کەسایەتی و سەرلەنوێ ئاواکردن

قۆناخی ١٩٨٠ ـ ١٩٩٠ سەبارەت بە پەرەسەندنی پێشەنگایەتی سەردەمی دڕاندنی کەسایەتی خۆجێیی و سەرلەنوێ ئاواکردنیەتی. سەرباری هەندێ زیان کۆچکردن بۆ دەرەوە بەشی سەرەکی گروپی ڕزگارکردووە. لەشڵەژاوترین سێگۆشەی هاوسەنگی جیهان قەرارگا ئاواکراوە. سێگۆشەی ئیسرائیل ــ لوبنان ــ سوریا لەسەرووی گۆڕەپانی کۆچە باوەکانی خەڵکانی میزۆپۆتامیا دێت. هاوسەنگی و پێکدادانی ڕۆژهەڵات ـ ڕۆژئاوا لەم گۆڕەپانەدا لەناو گەرمترین قۆناخ و ڕۆژانی خۆیدا بوو. یەکێك لەقۆناخە گرنگەکانی پێکدادانی مێژوویی ناوخۆی ئیسلام، شەڕی ئێراق ـ ئێران (١٩٨٠ ـ ١٩٨٨) دەستی پێکردبوو. پێکدادانی عەرەب ــ ئیسرائیل لەیەکێك لەقۆناخە هەرە گەرمەکانی خۆیدا بوو. نەتەوەپەرستی کوردان لەنێو لێگەڕینی نوێدایە. نەتەوەپەرستی سەرەتایی هەوڵدەدات سوود لەو هەلومەرجە نوێیانە وەربگرێت. لەم هەلومەرجانەدا ئیرادەی ئازادی گەلی کورد بەدەزگا ببوو و خاونی شانسی بڵاوبوونەوە بوو. توێژێکی گرنگی کۆچبەران کەڵەکە ببوو. گروپێکی ٣٠٠ کەسی بەبڕیار پێکهاتبوو. کوردەکانی سوریا و لوبنان ڕیزەکانی خۆیان بۆ شۆڕش کردبۆوە. شۆڕشی ئێران تواناکاری مەزنی خوڵقاندبوو. گەرمایی تێکۆشانی وڵات بەردەوام بوو. بە هۆی مەترسی دەرکەوتنی گۆڕانکارییەکان لەژێر کۆنترۆڵی تورکیا، ڕۆژئاوا ڕژێمی ١٢ی ئەیلولی ئەرێ کردبوو. هەڵوێستی فەلەستینیەکان پڕبوو لە لۆژیکی بازرگانان. کاتێك لەسایەی هەبوونی ئێمە هەندێك قەرەبوویان لە ئەنقەرە سەند، دۆستایەتیەکی بەهەندیان لەگەڵ ئێمەدا نەمابوو. سورياييەکان وەکو یەدەگێکی درێژخایەن و بەتەدبیر نزیك دەبوونەوە. سەرۆکی YNK کە نەتەوەپەرستێکی کوردە و بووە بە گورگ، هەروەکو چۆن گەلێك کەسایەتی هەرزەکار و بێ ئەزموونی بەکارهێنا، بەهەمان شێوە نزیکی سەرۆکایەتی PKKش بۆوە. لەهەموو لایەکەوە ڕەوش گۆڕابوو. بۆئەوەی ڕۆڵی مێژوویی ببینرێ دەبووایە هەڵەی مەزن نەکرێت. هەروەها نەدەبووایە ببێتە تاراوگەیەك کە

بۆنی کۆچبەری گرتبێت. پێویست بوو بەرامبەر کاریگەری گەندەڵی ئەوروپا وشیار بین. پێویستی گەڕانەوە بۆ وڵات لەکاتێکی گونجاودا، سەرەکیترین خەبات بێت.

لە ڕەوشێکی وەهادا بووم بتوانم تەواوی ئەم مەسەلانە هەڵسەنگێنم. گێرەشێوێنیەکانی کەسیرە و نەبوونی بانگەشەی ئەو هەڤاڵانەی کە دەبووایە یارمەتیدەربن لەسەرووی هۆکارەکانی تەنگەتاوبوونم دەهات. یەکبوونی کاریگەری هەردووکیان هێزەکەمی دەخوارد و بێکاریگەری دەکردم. **محەمەد قەرەسونگور** بەشێوەیەکی زۆر ساف لە بەهاری ١٩٨٣دا بووە قوربانی پێکدادانەکانی YNK و PDK. گروپە چەپەکانی تورك و گروپە کوردیەکانی خاوەن زهنیەتی بۆرژوای بچووك ـ دەرەبەگ کە هاتبوونە گۆڕەپانی رۆژهەڵاتی ناوین، جگە لەبوون بە کۆت و بەندەکانی بەرپێیان هیچ واتایەکی دیکەیان نەبوو. هەر لەبەهاری ١٩٨٠دا جارێکی دیکە گروپەکانمان بەرەو ناوەوە ئاراستەیان گرت. دەستگیرکردنە بێوەخت و نابەجێیەکەی **کەمال پیری**ش ئەنجامی ئەوە بوو. لەڕاستیدا یەکێکی وەها بوو کە ببێتە دەستە راست. بەردەوام بەمجۆرە خۆزگەم دەخواست بمابووایە و سەرجەم کارەکانی ملیتانی و کرداریمان بۆ ئەو دانابووایە! هەڤاڵێك بوو کە هەرە زێدە هەست بەبۆشایی جێگاکەی دەکرا. هەڤاڵێکی هێندە خۆش و ژیر بوو، تەنانەت کاتێك دواهەناسەی خۆشی دەدات سەبارەت بە مەسەلەی سەرۆکایەتی سەرنج رادەکێشێ و دەرهەق بە **کەسیرە** و **جان یوجە** و وشیارمان دەکاتەوە، وەسیەتی خۆی دەکات. هەرچەندە لەناوەوە گرتنێکی بەرفراوان هەیە، هەروەکو چۆن سەرکەوتووانە دەردەکەوێتە دەرەوەی وڵات، سەرلەنوێ یەکەمین هەنگاوەکانی چوونە ناوەوەی ئەنجامدەدا لەو کات و زەمینەیەی بەدەستهێنرا بوو سەربەخۆیی، رەسەنێتی و خاوێنی رێبەرایەتی گەلی کورد لەسەرووی هەمووشتێکەوە دەهات. دەشیا ئەمە بۆتەواوی گەلانی رۆژهەڵاتی ناوینیش ببێتە ئومێدێك. ئەوەی باوەڕیان بەمە هێنابوو بەخێراییەکی بەردەوام ژمارەیان مەزن دەبوو. هەلومەرجەکانی زیندانی دیاربەکر و مانگرتن تا مردن جموجۆڵێکی زووتری پێشوەختی دەکردە ناچاریەك. ١٢ ی ئەیلول کەوتبووە قۆناخێکی نوێ. بۆئەوەی نیشانبدرێ شۆڕشگێڕێتی کۆتایی پێنەهێنراوە و چیتر ناتوانرێ بەرامبەر ئەشکەنجە بێ کاردانەوە بمێنن، هەروەها پێویستیەکی پابەندبوون بە رێباز، هەنگاوی ١٥ی ئاب گونجاو بینراوە. بەشێوەیەکی کرداری قۆناخی نوێ دەستپێکردبوو. ئەگەر شەهیدەکانی چالاکی مانگرتن تا مردن نەبووایە، لەوانەیە بەشێوەیەکی جیاواز بمابووایەین. توندوتیژی بانگی توندوتیژی دەکرد. ئیتر مێژوو لەنێو بازنەی توندوتیژی دەخولێتەوە و رێگا دەگرێتەبەر. هەروەها لەهەمانکاتدا وەڵامێك بوو بۆ ئەو وەسیەتەی **مەزلۆم دۆغان** کە دەیگووت" دەبێ دونیا بانگەوازیەکەمان ببیسێ".

چەندین پەڕتووکی وەکو **پرسی کەسایەتی لە کوردستان، ژیانی پارتی و تایبەتمەندیەکانی**

خەباتکاری شۆڕشگێر و رۆڵی زەبر و زەنگ لە کوردستان و سەبارەت بە رێکخستن و راپۆرتی سیاسی کە بەناوی سەرۆکایەتی پێشکەش بە کۆنفراسی یەکەمی (١٩٨١) کرا و ئەو نووسینانەی لە رۆژگاری ئەمرۆمان بەهایەکی کلاسیکی هەیە لەم رێککەوتەدا نووسرابوو. هەموویان لە ماوەی نێوان ١٩٨٠ ــ ١٩٨٥ نووسرابوون. چەندین ئاخافتنی درێژ کە بۆ کۆمیتەی ناوەندی کرابوو هەریەکەو بەهای پەرتووکێکی هەبوو. رۆژنامە و گۆڤارەکان بە زمانی جیاجیا بڵاودەکرایەوە. بە سانایی کێشە و گرفتە ماددیەکان و خۆ پڕچەککردن چارەسەر دەکرا. ڤەبوونە پراکتیکی و تیۆریەکان هێندە دەوڵەمەند بوو کە رێگا لە پێش هەر سەرکەوتنێك بکەنەوە. هەنگاو بۆ رێبازێکی مێژوویی چالاکی هاوێشترا بوو. بەرامبەر بە ١٢ی ئەیلول کە رووی بۆ ئاشتی و رێککەوتنی دیموکراتییانە کراوە نەبوو و مەزەندە نەدەکرا کە ئەم قۆناخەی تاوەکو کوێ و چۆن و چ کاتێك ئەنجامگیر دەبێ، شێواز و بەبڕیاربوون و خێرایی کار لە ئاستێکی شایستەی رێبەرایەتی گەل بوو. بێبەشی لە یارمەتیدەرە بەهێزەکان، لەو قورساییەدا نەبوو قۆناخ دووچاری دابڕان بکات.

بەڵام ئەو لاوازیانەی لە قۆناخەکانی پێشووتر دەرنەکەوتبوون ئیتر سەریانهەڵدەدا. هەندێ گۆڕەپانی جیاواز سووربوون لەسەر ئەنجامنەدانی گۆڕان و وەرچەرخان؛

بەرلە هەمووشتێك خۆسەپاندنی کەسیرە لە دەرەوەی سنوورەکانی تەحەموول کردندا بوو. گوری بە پیلانگێریەکانی دەدا. لە هەستیارترین شوێن و خاڵدا بە رووی هەندێك دەوروبەری دۆستان و هەڤاڵانی دەکێشا. هیچ کەسێك وەکو ئەو واتای ئەوەی نەدەزانی کە ئیتر بە شێوەیەکی مێژوویی کۆتاییەکەی کولتووری بنەماڵەی بەکرێگیراو هاتووە. جیهانێکیان هەبوو، هەڵدەوەشایەوە. جیهانێکی نوێی گەل دەکرایەوە. بەهیچ جۆرێك لەلایەنی نیاز و رۆحدا نەیدەخواست خۆی بەگوێرەی ئەمە ئامادەبکات. هەروەکو بڵێی دەیخواست بسەلمێنێ کە گەلان دونیایەکی ئازادی و جوانی وەهایان نابێت کە هی ئەوان تێپەڕبکات. هێندەی جیهانی گەل لەکەسێتی مندا دەکرایەوە، رەنگی ئەو کاڵ دەبۆوە. ئەگەر بەشێوەی کاریکاتێرێکی زۆر سادەش بێت ئەم هەڵوێستەیەی بەردەوام **کیلیۆپاترای** بەبیردەهێنامەوە کە لە فیلمێکدا بینیبووم. بۆ ئەو، کۆشکە کۆنەکانی میسریەکان گرنگ بوو، نەك ئیمپراتۆری رۆمای قەیسەر. تاکە کۆشکێکی فێرعەونی بە جیهان نەدەگۆڕیەوە. کەسیرەش کۆشك و خانەدانێکی هەبوو، ئەویش بنەماڵەکەی بوو. تەنانەت ئەگەر دونیای گەل بەهەشتیش بێت، ئەو تەنیا پێی تەنگەتاو دەبوو.

کاتێك بەرەو سێیەمین کۆنگرەی PKK ی ساڵی ١٩٨٦ دەچووین دەیخواست دواترین و گەورەترین گێرەشێوێنی خۆی بتەقێنێتەوە. لەبەرئەوەی خۆم لەخراپەکانی بەلاوە دەدا، لەدواوە بەدواداچوونی کۆنگرەم گونجاوتر بینی. لەنێو کین و نەفرەتێکی وەهادا بوو هەروەکو بڵێی هەزار

ساڵە شەڕ دەکەین. هێشتا دۆڕاندنی پەسند نەدەکرد. هەروەکو بڵێی چینە تواوەکەی سەردەستی کورد لەکەسایەتی ئەودا دوا هەناسەی خۆی دەدا. تەنانەت من تا دوا ساتیش هەموو پێویستیەکانی هاوسەرێتی، دۆستایەتی و هەڤاڵێتیم پێشکەش کردبوو. بەڵام بەردەوام ئاماژەم بەوە کرد کە تەنانەت من خۆشم بم دەرفەت بەکەس نادەم دژی رێبەرایەتی گەل بێت، ئەوەی راستە جیهانی ئازادی گەلانە، یەکبوونمان لەم پێناوەدا بەهایەکی مەزن لەخۆوە دەگرێت. بەڵام داکۆکی لەسەر هی خۆی کرد. رێکخراو لایەنگری ئەوە بوو کە بە مردنێکی رەها سزابدرێت. ئەویش مردنی دەخواست. ئەمە بەردەوام منی بەرەو تێفکرین برد. ئەو کاتە گوتبووم گەورەترین سزا ئەوەیە بهێڵین بژیت. هەروەها لەرەگەزێکی چەوساوە و کورد بوو. ئەنجامی مێژوویەکی نەفرینی هەزاران ساڵە گەیشتبووە ئەم خاڵە. سەرباری ئەمانەش تۆڵەسەندنێکی قەبە لە جێگای خۆیدا نەبوو. گرنکتریش ئەوە بوو کە پەیوەندی من هەر لەسەرەتاوە بەدوای رێککەوتنەوە بوو. بەو ئامانجەش پەیوەندیم بە بنەماڵەکەی ئەو بەست. ئەمە نیازی **رێککەوتنێکی سیاسی دیموکراتییانە** بوو. خیانەتکردن، شایستەی راستینەی سەرۆکایەتیم نەبوو. بەڵام ئەو پەیوەندیەی تەنیا لەرێگای دێرە قووڵەکانی رۆمان روونکرێتەوە، دوای قۆناخێکی گڕگرتووی دەساڵە، لە پاییزی ١٩٨٧دا هەروەکو چۆن لەتاریکییەوە هاتبوو، بەبێ دڵی و خواحافیزی لە تاریکییدا نقووم بوو.

تاقیکردنەوەیەکی ئەشق زۆربەگرانی لەسەر من و گەل دەوەستا. هەربۆیە راپێچکردنی هەندێ لەهەڤاڵانم تاخۆکوشتن، بەردەوام منی دەئێشاند. بەڵام تاوەکو تێکۆشانە کۆمەڵایەتی و نەتەوەییەکان، پەیوەندی دیالەکتیکی زاڵ بەخۆیەوە نەبینێ و وەرنەچەرخێ بەرێوەنەدەبرا. رووخانی تراژیدیانەی هەندێ پەیوەندی بۆ ئاواکردنی پەیوەندی نوێ دەبووە ناچارییەك. ئەمەش شتێکی هاوشێوەی ئەمەبوو. تاوەکو ئەم گرێکوێرە پارچە نەبووایە، بە هیچ جۆرێك خوداوەندە ژنی ئەشق نەدەناسرا و ژنم نەدەناسی. ئەوەی لەپەیوەندیەکدا شیکرایەوە، چینایەتی و مێژوویێکی زەبەلاح بوو. پەیوەندی ئاماژەپێکراو، کۆنترین پەیوەندی کۆیلایەتی بوو. زۆر دووری مێژووی گەلێك و راستینە کۆمەڵاتیەکەی بوو. هەرچەندە ئێش و زیانەکانی مەزنیش بێت، بەمجۆرە شیکردنەوەی ئەو پەیوەندیە منی لەژن دوور نەخستەوە، بەرامبەریان رق ئەستووری نەکردم. بەشێوەیەك رێگای لەپێش ئەوە کردەوە کە بکەومە نێو قووڵایی راستینەی ژن لەوانەیە بەنەسیبی هیچ رۆشنبیرێك نەبوو بێت. بەمجۆرە تۆڵەی ئەو لەیستۆکە ترسناکە و یاریکردن بە غرورم دەسەندەوە. بەبڕیاربووم ئەو ژنێتییەی ئەو و پیاوێتیەی خۆم بکوژم کە رێگایان لەپێش ئەم پەیوەندیە کردەوە. تەنیا بەمجۆرە دەمتوانی بە ناوی مرۆڤایەتی، وڵاتپارێزی، یەکسانی و ئازادی وەڵامی بدەمەوە. لەو ساڵەوە تا ئەم رۆژگارە، زۆر نووسینم سەبارەت بەژن کرد، بەرامبەریان

کرامـەوە. مەزنایـەتی ئـەوانم بـینی، هـەروەها بچووکایەتی خـۆم و ئـەو پیـاوەی کـە لـە هـەقیان دەرناکەوێت و پەیوەندییە قێزەونەکانی ژنـانم شـیکردەوە. تـەواوی ڕواڵـەتی نـاوەوەی ژیـانی مـاڵی گشتی و ماڵی تایبەتم روونکردەوە. بە هەڵە تێنەگەن؛ پەیوەندیـە ئاواکراوەکـانی خێـزان تاوانبـار ناکـەم. بـەڵام لەبـەر ئـەو ڕێـزە گەورەیـەی بەرامبـەر ئەشـق هەمـە، بەرامبـەر بەوانـەی ئومێـدی مـەزنیان بـە منـەوە گرێـداوە و بەسـەدانیان بـە ئاگرلەخۆبـەردان خۆیـان سـەلماندووە، ئەمـە وەکـو ئەرکێك دەزانم. دەبووایە ئەشق لەم خاکەدا بژیت. لەم پێناوەشدا دەبووایە شەڕی پێویست بکات.

ئەو شەڕە مەزنەی بەهایەکی زۆرم پێدەدا پەیڕەو کراو ئەشق تێیدا سـەرکەوت. ئـیتر داهاتوو بۆ سەروەری ژن و پیاوی ڕەسەن مابۆوە. ئیتر ببووین بـە ڕۆڵەی شایستەی خوداوەنـدی ژنـی ئـەو خاکەی کە تەواوی بەهاکانی شارستانییەتی، لەسـەرووی هەمووشـیانەوە ئەشـقی، تێـدا هەڵکشابوو. تیـۆری و کـرداری ئەشـق بەشـێوەیەکی ڕاسـت پـەیڕەو کرابـوو. ئەوانـەی مەشـخەڵی سـەرکەوتنی ئازادییان بەدەستەوە بوو دەیانتوانی نزیکی خوداوەندە ژنـی ئەشـق ببنـەوە. لـەو خاکانـەی کـە بـە ڕەنجـی خوداوەنـدە دایـك بـۆ چاندن و ئاژەڵـداری کرایـەوە، ئەوانـەی شایسـتەی بـوون مـافی ئاشـق بوونیان هەبوو. یاسایەکی ئەشق هەبوو، پەیڕەودەکرا.

هـەموو جۆرێکی شـەڕ لـەگۆڕەپانی گەلانـدا زەحمەتـە. ئەگـەر زۆر ئاسـتەم و تەنانـەت لـەنێو زەحمەتیشـدا بێـت، ئەگـەر بـەم چەشـنە ژنێکـی بـەمجۆرە بەرامبـەر سـەرۆکێك بخەیتـە هێـرش، لەمیانـەی گەمـەکانی زایەنـدی بخـوازی بیخـەیت کـە هـەزاران سـاڵە پـەیڕەودەکرێت، ئـەوا دەبـێ پەسندیش بکەیت کە وەڵامی بەرامبەری وەها دەبێت. بەرامبەر کاریگەرترین ئامراز و شێوازەکانی پیلانگێڕییــە مێژووییــەکان، بــەناوی مــرۆڤ و شــکۆمەندی و ئەشــقەکەیەوە وەڵامێکــی وەهــای دراوەتەوە. هەنگاوی دواتریش بۆ کۆششی ڕەسەن و سەرکەوتنی ئەوانە ماوەتەوە کە سەبارەت بـەم بابەتە خاوەن پەیمان و بەبڕیارن.

نەبوونی یارمەتیدەریش زەحمەت بوو. لەهەڵکشانەکانی سەرۆکایەتیدا کاتێك یارمەتیدەرەکان هێز و توانای پێویستیان نەبێت، تەنانەت کاتێك خیانەتکاریان لـەناودا دەرکـەوێت، ڕێگـای لـەپێش تراژیـدیای مـەزن کردۆتـەوە. هـەموو کاتێـك دەڵـێم: ئەگـەر سـێ ــ چـوار کـەس هەبووانایـە کـە بەتەواوەتی خۆیان گەیاندۆتە شێوازی سەرۆکایەتی، ئەوا ئێش و ئازارەکان هێندە گەورە نـەدەبوو، شەڕیش نەدەکەوتە نێو ئەم زەحمەتیەوە. ئەو تەنیاییـە مـنی مـەزن کـرد. بـەڵام هـەڤاڵان و گـەلی دووچاری چەندین ئێش و زیانی نابەجێ کرد. لەم بارەیەوە بەردەوام حەزرەتی موسام دێتەوە یاد. حەزرەتی موسا بۆئەوەی قەومی نەفرەتلێکراو بکات بەیەك چل ساڵ لەچیا و بیابان هاوار دەکات. دە فـەرمان دەئـافرێنێ. بـەڵام دیسـان قـەوم وەکـو خـۆی دەکـات. مێـژوو نووسـیویەتی کـە بەتـەنیا

فەرماندەیەکی بەناوی یەشوو لەدوای خۆی بەجێدێڵێ. هەندێ چیرۆك باس لەوە دەکەن کە قەومەکە بەخۆیان کوشتیان. تەنیایی موسا خەمگینە. تا رادەیەکیش مێژوو وەهای پێویستە. هەروەها دەزانم کە کەسانی وەها هەبوون کە هەزار قات لەمن فیداکارتر و بوێرتر بوون، ژمارەشیان بە هەزاران بووە. بەڵام کاتێك مێژوو دەخوڵقێنرێ، بوون بە خەلیفە و یارمەتیدەر پێویستی بە تایبەتمەندێتی زۆر جیاواز هەیە.

گۆڕانکاریەکی گرنگ کە بەدەزگابوونی سەرۆکایەتی چەواشە کرد، گوایە لەژێر ناوی رێبەرایەتی گوندێتی، هەوڵی لەخۆڕا دەرکەوتنی گروپێکە کە لە ئایدیۆلۆژیا و دیسپلین ڕادەکەن. هەلومەرجەکانی شاخ کە مرۆڤ دوادەخات، لاوازی کۆنترۆڵ، رێگای لە پێش ئەوە کردۆتەوە شانس و دەرفەتی پێشکەوتنی کەسایەتی دووڕوو و دوور لە پەروەردەی سەرۆکایەتی دەرکەوێتە مەیدان. بەربڵاوی کۆنگرەی سێیەم و خاوەن دەرنەکەوتنی کۆمیتەی ناوەندی لە پارتی، تادوایی زەمینەی بۆ ئەوانە کردەوە. ئەو پێکهاتەیەی بە **چوارچەتە**ی ناودەبەین، بەرهەمی ئەم هەلومەرجانەیە. ئەم مەیلە، لەلایەك بنکەی فیداکار و خاوەن باوەڕی تێکدەشکاند، لەلایەکی دیکەشەوە هەوڵەکانی سەرۆکایەتی دەهاوێشتە بیرێکی بێبن و پووچەڵی دەکردەوە. ئەمانە لەو پەروەردە و ئەخلاقە بێبەش بوون کە بتوانن پێهەڵگرتن و قەڵەمبازی سەرۆکایەتی شرۆڤە و پراکتیزە بکەن. کوشتنی ژنان و منداڵان کە لە دەرەوەی رێبازی ئێمە بوو، بەشێوەیەکی سەرەکی لەسەر ئەم سەرچاوە دەژیا. ئەمانە بناخەی گەندەڵییەکی جددییان دادەنا. ئەو جۆرە کەسایەتیانەی **شەهید مەعسوم قۆرقماز** سەرنجمانی بۆ راکێشا بوو، تا ئەو ئاستە چوون کە ئەو ملیتانە هێژایانەی پارتیش بکوژن کە وەکو کۆسپ لە پێش خۆیان دەبینن. تەنانەت رۆڵی ئەمانە لە شەهید کردنی هەڤاڵ مەعسومدا جێگای لێپرسینەوە و بایەخ پێدانە.

محەمەد شەنەر و **سەلیم چروقایا** کە دوای شاهین لە ناو زیندان وەکو تەسلیمکار رۆڵیان دەبینی، بەڵام لەرێگای دیماگۆژیەتێکی تیژ بەڕێوەیان دەبرد، وەکو ئەدرەسێك رکابەرایەتیان کرد بە رۆڵی خۆیان. خواستیان لەرێگای دیماگۆژیەتەوە و بەکارهێنانی شەهادەتەکانی مانگرتن تا مردن و خۆسووتاندن ئەنجام بەدەستبێنن. شێوازی دیماگۆژیەتی رکابەرایەتیان بۆ پەردەپۆشکردنی رزگاری کەسێتی خۆیان هەڵبژارد. لە خراپ بەکارهێنانی ئەو تواناکاریە زیادانەی لەئارادابوو دوودڵییان نەکرد. کەسایەتییەکی دیکەی جیاواز **دلاوەر یلدرمە**. لەئەنجامی چەند رەخنەیەکی ئاسایی تۆقی و خۆی کوشت، قۆناخێکە پێویستی بە شیکردنەوە هەیە. پێکهاتەی بنەماڵەکەیان کە هاوشێوەی بنەماڵەی کەسیرە بوو، بەپێچەوانەی چاوەڕوانییەکان، لە بواری پراکتیکیدا بەهیچ جۆرێك کۆششێکی پۆزەتیڤانەی نیشاننەدا، لەلایەکی دیکەشەوە بەردەوام نەخشەکردنی مۆدێلی

سەرۆکایەتی، رەوشەکەی زۆر سەیر کردبوو. شێوازی دەرکەوتنە دەرەوەی وڵات و بەیەکگەیشتنی لەگەڵ سەرۆکایەتی وەکو هەڤاڵێکی بەرپرسیار دیار نەبوو. یەکێکی خاوەن وزەی شاراوە بوو. بەئومێد بووین. ئەگەر لەدڵسۆزیەوە بەرەو مەرگ چووبێت، مەخابن و حەیفە. بابەتێکی شایستەی لێکۆڵینەوەیە.

لەم قۆناخەدا هەندێ هەوڵی تیرۆر روویدا. گەلێك لێپرسینەوە ئەنجام دران. بەڵام بەهۆی زهنیەتی دۆگماتیانە و چەندین تاوانباری دروستکراو ئەگەر و شیمانەی روودانی هەندێ سزادان هەیە. لەو باوەڕەدام کە گرنگترین کەموکوڕیم لەم قۆناخەدا لەوە سەرچاوە دەگرێت کە متمانەیەکی زیادەم بە راستیە گشتیەکان هەبوو، لە ژێرناوی بابنە خاوەن ئەزموون وردکاریە کرداریەکانم بۆ بەرپرسیارێتی کەسایەتی سادە و ئاسایی بەجێهێشت. دەبێ ئاماژە بەوە بکەم کە بەشی خۆم لەو نەخۆشیە قووڵەی سۆسیالیزمی بونیادنراو وەرگرتووە. دانانی راستینەی داڕنراو لەجێگای راستینەی مرۆڤی ئاڵۆز، داهێنانێکی ژیاری راهیبەکانی سۆمەرە. لەژێر ناوی راستییە گەردوونیەکان، راستییە خوداییەکان، پرەنسیپە فەلسەفی و راستییە زانستییەکان، راستینەی بەرجەستە لەپلان و ریزی دووەمدا مایەوە. ئەوەی دۆگماتیزمی بەخێوکرد، ئەم خوورەوشتە هزریە بوو، دوای ئەوەی راستیەکان دەگووترێ هەروەکو بڵێی دەکەوێتە نێو هەستێك کە خزمەتی خودایی راهیبی پیرۆز بە تەواوی پێکهێنراوە. هەڵە لێرەدا بوو.

دەتوانم بڵێم سەبارەت بەم بابەتە رەخنەدانێکی بوێرانەم پێشخست. هەرچەندە درەنگیش کەوتبێت، تا رادەیەکی گرنگ ئەم رەخنەدانە لەم بەرگرینامەیەدا رەنگی داوەتەوە. لەو باوەڕەدام هەم زەحمەتی و هەم بەهایەکی مەزنی هەیە.

وەکو ئەنجام سەبارەت بە پێشکەوتنی پێشەنگایەتی ئەم قۆناخە هەنگاوێکی پێشکەوتوو پێکدێنێ. بەنداوە راستەوخۆ و ناراستەوخۆیەکانی دەوڵەت تێپەڕکراوە. ئەو شێوازە کلاسیکیانەی دەوڵەت بێگاریکەر کراوە کە شۆڕشگێڕان و کوردە یاخیبووەکانی بێکاریگەر کردبوو. ئیتر بە قازانجکردنی دۆستانە بێت، یاخود نزیکبوونەوەکانی بەشێوەی وروژاندن، نەکەوتینە نێو گەمەکانی ئەنجامدانی هەڵەی مەزن. هەروەکو هەوڵەکانی بەرامبەر PKK، وەکو کەسایەتیش ئەو هەوڵانەش پووچەڵ کراونەتەوە کە خواستوویانە بەرامبەر نوێنەری سەرۆکایەتی ئەلتەرناتیف پێش بخەن. کۆنەپەرستی ناوخۆی کوردی کلاسیك، ئەو کەسایەتیەی ئیفلاسی کردووە، بەشێوەیەکی چاوەڕواننەکراو و بەجورئەت لە پووچەڵکردنەوە رێگای لەپێش زیانی هەرە زێدە کردۆتەوە. هەندێ هەوڵی تیرۆرکاری پووچەڵکرانەوە. راکێشانی جولانەوە بۆ ئەوروپا و ماڵێکردنیشی، دوای ئەوەی زانیمان دەزگاکانی سیخوڕی و هەوالگری ئەوروپای بەدواوەیە

پووچەڵمان کردەوە.

تایبەتمەنـدێتی بەرچـاوی ئـەم قۆناخـە، ئەوەیـە کـە دەوڵـەتانی هـەرێم کـۆنترۆڵکردنی سەرۆکایەتی PKK یان بەبناخە گرتـووە. سیسـتەمی ئیمپریالیسـتی لـەجیاتی ئـەوەی راسـتەوخۆ بکەوێتە نێو مەسەلەکە ماشـە بـەکاردەهێنێ. بەتایبـەتیش نیازەکانی ئـەڵمانیا لەسـەر ناوچـەکە و تورکیـا. هـەر لەسـەرەتاوە بـەئامانج گـرتنی سـەرۆکایەتی PKK پێویست دەبـینێ. ئـەو هـەوڵ و کۆششـانەی لـەرێگای رێکخـراوە دەسـتکەلاکان بـەرێوەدەبات بـەهۆی PKK ئاسـتەنگ کـراوە. سەرۆکایەتی بەرامبەر ئەمە بەرپرسیار دەبینێ. لەوە دەترسێ ئـەو لێکدانەوانـەی لەسـەر کوردانی کردووە سەرنەگرێ. هەر لەسەرەتاوە یان PKKیەکی بەگوێرەی خۆی یان پارچەبوونی لە رۆژەڤی خـۆی دانـاوە. گرتنـەکانی ١٩٨٧ تاقیکردنـەوەی خولّقانـدنی ئەلتـەرناتیڤی سـەرۆکایەتی PKKیـە. لەپشتەوەی هەموو پرۆگرامەکانی شەڕی تایبەتی تورکیا بووە. بەڵام کۆك نەبوونیان سـەبارەت بـە هەنـدێ خـاڵ و زیـادبوونی هێـز، لەنێوانیانـدا رێگـای لـەپێش نـاکۆکی کردۆتـەوە. دابرانـی یـاخود ملکەچکردن بە سەرۆکایەتی لە ئەوروپا، هەر لەسەرەتاوە ئەو سیاسەتەی بووە کـە بـەبڕیاربوون و سووربوونەوە پیادەی کردووە. ئەمریکا و ئینگلتـەرا خواسـتوویانە لەسـەر YNK بەکاریگـەر بـن. ئێران و عەرەبستانی سعودیا گروپـە ئیسلامیەکانیان سـەپاندووە. هـەروەکو چـۆن لـە دەوروبـەری PKK پـەیڕەوکرا، هـەنگاو بـە هـەنگاو هەوڵـدراوە گۆڕەپـانی جموجـۆڵی سـەرۆکایەتی تەسـك بکرێتەوە. بـەڵام سـەرەڕای کـۆنترۆڵی دەوڵـەتانی ناوچـەکە، مـەوداگرتنی بـەرەو سـەرۆکایەتی گـەل پێشکەوتنێکی مێژووییـە. بەتایبـەتیش لـەم قۆناخـەدا بـەهای راسـتەقینەی تێکۆشـانی رۆژهـەڵاتی ناوین دەرکی پێنەکراوە. پێویستە بەئاشکرا بڵێم کە تاوەکو ئێستا منیش بەتەواوی کردنەوەی ئەم بابەتە لەجێگای خۆیدا نابینم. بەڵام دەبێ بزانرێ کە تێکۆشانی سەرۆکایەتی لە رۆژهەڵاتی ناوین بە نێو شـەرێکی دەروونـی مەترسـیدار تێپـەڕبووە. گـەورەترین بـەرخودان لـەپێناو لەدەسـتنەدانی رۆحی ئازادی ئەنجامدراوە. تەنیا لەمیانەی رۆمانی بـەرفراوان و تێروتەسـەل دەشـێ ئـەم بابەتانـە بەواتای راستەقینەی خۆی بگات. تاوەکو خەباتی من لەرۆژهەڵاتی نـاوین دەرکـی پێنـەکرێت، ئـەوا لەو قۆناخە ناگەن کە بـەرەو پیلانگێـڕی ١٥ی شـوبات رۆیشت.تاوەکو ئێسـتا سـەبارەت بـەم بابەتـە بەتایبەتیش لەبواری شەڕی سایکۆلۆژیدا بەنەزانی ماوەتەوە. ئەزموون وەرگرتن لەرووداوەکان، بـۆ بەلاوەنانی کەموکوڕیەکانی قۆناخ دەشێ رێگا لەپێش رەخنـەدانێکی راسـتەقینە بکاتـەوە. مسۆگـەر پێویستە بەتەواوی دەرك بە سەرۆکایەتی ئەم قۆناخە بکرێت.

٤ـ چۆن دەرك بە رووی ناوەوەی پیلانگێڕی سەدە بکرێت؟

أـ پیلانگێڕییە مێژووییەکان پێشکەوتنەکان ناوەستێنێ، خێرای دەکات

قۆنـاخی دوای ۱۹۹۰سـەبارەت بـەجیهان، ناوچـەکە، وڵات، PKK و منـیش قۆنـاخێکی نوێیـە. بەفەرمی وەکو قۆناخی هەڵوەشانەوەی کرداری سۆسیالیزمی بونیادنراو پەسند دەکرێ. سیستەمی سۆڤیەت بە هەڵوەشانەوە و پەرتەوازەبوون قەرەبوو و وەڵامی بنبەستبوونی ناوخۆ، ئەنجامنـەدانی گۆڕانکـاری لـە کـات و شـوێنی خۆیـدا دایـەوە. ئـەو رێسـایەی بـۆ هـەموو دیاردەیـەکی کۆمـەڵگا پەیڕەودەکرێت، جارێکی دیکە دەسەلمێنرێ. نـاکۆکی نێـوان ئامـانج و بـەدیاردەبوون، بـۆ ماوەیـەکی درێژ بە رێگای توندوتیژی بەڕێوە نابردرێت. یان لە رێگای ریفۆرم یاخود لـەرێگای شـۆڕش بـەرەو پێشـەوەبردن و گەیانـدنی بـەقۆناخێکی بـەرزتر ناچـارییە. ئەگـەر ئەمـە ئەنجامنـەدرێت، ئـەوا پووکانەوەی ناوخۆ و پەرتەوازەبوون، لە رێگای توندوتیژی، کەلە رۆژگـاری ئـەمڕۆمان بـە فاشـیزم ناودەبرێ دووچاری رەستۆراسیۆن دێت. رەستۆراسیۆن، وادەکات هەمان بینا بە کەرەستەی نوێوە لە رابردوو بەهێزتر دیاربێت و بەردەوام بێت. بەڵام لەبەرئـەوەی دینامیکیـەکانی کۆمـەڵگا جموجـۆڵ ئاستەم دەکات، ئەم بینایانە دەکات بە مۆزەخانەیەك کە کەسی تێدا نیشـتەجێ نابێـت. سیسـتەمی سۆسیالیزمی بونیادنـراو و فاشیزم کە بەرهەمی شـۆڕش و دژەشۆڕشـن، کاتێـك بـۆ قۆنـاخی ئاسـایی بوونـەوە نابنـە وەڵام و بەرامبـەر ئەنجامـدانی ریفـۆرمی پێویسـت بـەرخودان بکـەن، لـە رووخـان رزگاریان نەبووە. لە کاتێکدا دوای شەڕی دووەمی جیهانی، دونیا بووە شـاهێدی رووخـانی فاشـیزم، ئـەوا سۆسـیالیزمی بونیـادنراویش کەبەرهـەمی شـەڕە، لـەدوای ۱۹۹۰ هەڵوەشـانەوەی نـاوخۆ و پەرتەوازەبوونی بەخۆیەوەبینی. ئەو قۆناخەی هەنگاوی بۆ نراوە، سەردەمی بـاڵابوونی سیسـتەمی شارستانییەتی دیموکراتییانەیە کە راستڕەو و چەپڕەو گۆڕانکاریان بەسەردا هاتووە، وەرچەرخانیان بەخۆوە بینیـوە و بەیەکگەیشـتوون. بەقورسـایی رێگاچـارەی چارەسـەرکردنی کێشـەکان، بەپێوانـە باڵاکانی سیستەم ئەنجامگیردەبێت. لەسەر ئەم بنەمایە سیستەمی نێودەوڵەتی چاوێك بە پرەنسیپ و دامەزراوەکانی دەخشێنێ و ئەو سەرلەنوێ رێکخستەبوونە ئەنجام دەدات کە وەڵامی هەلومەرجـە نوێکان دەداتەوە. ئەو وەرچەرخانەی لەسەرتاسەری جیهان لە ئارادایە لەسەر ئەم راستەڕێیە دایە. لەسەدەی بیستەمەوە هەنگاونان بۆ سەدەی بیست و یەکەم، زیاتر دەتوانرێ لەمیانـەی ئـەم دیـاردە سەرەکییە پێناسە بکـرێ. سـەدەی بیسـت و یەکـەم، خـۆی بەچـەرخی شارسـتانییەتی دیمـوکراتی و

مافەکانی مرۆڤ ناودەبات.

ئــەو شــەڕ و ئاشــتییەی ڕۆژهــەڵاتی نــاوین کــەبۆ ســەدان ســاڵ پــێش ئێســتا دەگەڕێتــەوە و نەتەوەپەرســتی پاشــڤەڕۆ بناخەکــەی پێکــدێنێ بەتــەواوەتی لــە قۆنــاخی بنبەســتبووندایە. وزە و توانای گەلان لەئاکامی کردەوەکانی پاشڤەڕۆیی نەتەوەپەرەستی فووت دەدرێت. کێشەکان چارەسەر ناکرێـت، لەلایـەن گروپێکـی بەرژەوەنـدیخوازی نێـو قـەیران دەکرێتـە شـێوازێکی ژیـان. لەئـەنجامی زێــدەڕۆیی ڕەوشــی بێچــارەیی قۆنــاخ ڕێگــا لــەپێش دەرکــەوتنی ئایــدیۆلۆژیا و تەریقەتگــەرایی پاشڤەڕۆتر دەکاتەوە.

لەبەرئـەوەی تورکیـا یەکێکـە لـە وڵاتـە سـەرەکیەکانی ناوچـەکە، لەمیانـەی ئـەو قەیرانانـەی بەردەوام دووبارە دەبنەوە، بە بەرفراوانترین شێوە لەنێو بنبەستبووندا دەژی. نـەیتوانیوە هـەنگاو بــۆ گۆڕانکــاری زهنیــەت و وەرچــەرخانی پێکهاتــەکانی بهاوێــژێ. شــەڕی تایبــەت کــە بــووە بــە سەفەربەرێکی گشتی، دەوڵەتیشی لەرێبازی بـاوی خـۆی دەرخسـتووە، بـەرەو گۆڕەپـانێکی نایاسـایی کرداری وەهای بردووە کە چەتەکان خولقاندوویانە.

PKKش لەنێو ڕەوشێکی هاوشێوەی ئەمەدا دەژی. بەشێوەیەکی بەرجەستە گۆڕانکاریـەکانی سەرتاســەری جیهــان و پێکهاتــەکانی نێــو بونیــادی خــۆی هەڵناســەنگێنێت. چــەمك و هەڵوێســتە کۆنەکان، لەمێژە لـە ڕێبـازی ئایـدیۆلۆژی، سیاسـی و ڕێکخسـتنی خـۆی دەرکـەوتووە، ڕێکخـراوی بـۆ گروپــەکانی چــەتەگەری گۆڕیــوە. پێکهاتــەی بــەمجۆرە، لــەزۆر لــەگۆڕەپان و ناوچــەکانی شــەڕی چـەکداری، لەئـەنجامی شـێوازی چالاکی و ژیـانی دوور لـە ڕێسـاکان، PKK ی بـۆ شـێوەیەکی زۆر پاشڤەڕۆ تەنگەتاو کردووە. کادیران و کۆمیتەی ناوەندی کە دەبووایە بەرپرسیاربن، هەروەکو بڵێی لە خۆڕا بێڵ لەپێش تەوژمەکە دێنن و دەبەن.

لەبەرامبەر ئەم ڕاستینانەدا، ڕۆڵی سەرۆکایەتیم پێ بەپێ لە گۆڕەپـانێکی سـنووردارردا پـەنگ دەکرێـت. ئـەو هەڵمەتانـەی بەتایبـەتی هەوڵمانـدا لـەناوەوەی وڵات لـەپێناو ڕاکێشـان بـۆ ڕێبـاز و وەرچەرخان ئەنجامی بدەین، لەلایەن چەمکەکانی چـەتەگەرێتی پووچـەڵکرایەوە. هـەروەك چـۆن لـەناو دەوڵـەت ڕوویـدا، لـەناو PKK شـدا بـەکرداری قۆنـاخی گروپـە لادەرەکـان لـەئارادابوو. ئـەم ڕەوشە ڕێگا لەپێش بێ واتاترین چالاکی دەکاتەوە، بەئەندازەی هەرەس ئێش و زیانە تـراژیدیەکان مەزن دەکـات. ئـەو دووبارەکردنـەوە بەردەوامـەی لـەپێناو بـەلاوەنانی ڕەوشـەکە دەکرێـت، دەزگـای سەرۆکایەتیش بێ ڕۆڵ دەکات. بەمجۆرە لەبارترین زەمینەی پیلانگێـڕی و پاکتاوکـاری دەڕەخسـێ. لەســەرەتاکانی ١٩٩٠ بــەرەو ٢٠٠٠ کــان، بەئەنــدازەی ئــەو هــەوڵ و کۆششــانەی لــەپێناو ڕووخــانی ئەنجامەدا پێبەپێ پیلانگێڕی لقەکانی خۆی لەهەموو لایەکی من دەئالاند.

هەر لە سەرەتاکانی نەوەدەکاندا هەروەکو بڵێی دەنگی پێی پیلانگێڕیەکانی ناوخۆ و دەرەوە کە بەردەوام زیادی دەکرد، دەڵێ"من دێم". لە ٢٥ی ئۆکتۆبەری ١٩٩٠ کوشتنی کۆنترین هەڤاڵی مندالێتیم **حەسەن بیندال**، گوایە بەفیشەکی قەزا بووە، لەراستیدا رووداوێکە گەلێك نهێنی لەناوخۆیدا حەشارداوە. ئەم تاوانە پیلانگێڕیەك بوو شیمانەی هەرەلەپێش ئەوەیە؛ بەیەکەوە لەلایەن **ساری باران** و **محەممەد شەنەر** و **شاهین باڵیج** نەخشەی بۆکێشرابێت. ئەگەر رووداوەکەم قووت بدابووایە، ئەوا دوای ماوەیەکی زۆر کورت لەوانەیە کێومالٚ بە لەنێوبردنی من تەواو ببووایە. لەو رۆژانەی بەخۆم لەرێگای Star TV بینیم کە دوو سیخوڕ بەئەرکی تەسفیەکردنی من پەیوەندیدار دەبن، بەرامبەر ئەو تاوانانەی ئاراستەیان دەکرا، وابزانم بە ئامانجی پاراستنی **جەم ئەرسەڤەر** دەیانگووت "ئێمە ژێرکەوتوونین، ئەگەر بمانخواستبایە دەمانکوشت، بەلاٚم دەخوازن بە زیندوویی بیگرین" ئەمەش داننانێك بوو کە ئەمە شێوازێکی بەردەوام بووە. لایەنی ڕاستی خۆی هەبوو. زۆر بەسانایی دەتوانرا ئەمە لە ڕێگای ئەم چەتانەوە ئەنجام بدرێت کە لەناو PKK دا تاڕادەیەك مەودایان بڕیبوو. بەلاٚم بۆئەوەی کۆنترۆڵی ڕێکخراویان بەدەستەوە بمێنێ، گەوهەری ستراتیژیەکەیان ئەوە بوو، سەرەتا من بەزیندوویی بمێنم، دوای ئەوەی ڕێکخراو بەتەواوی بکەوێتە ژێر کۆنترۆڵی چەتەکان لەنێوم ببەن. دەبووایە تەواوی ڕێکخراو بخەنە ژێر کۆنترۆڵ. هەربۆیە پێویست بوو تەواوی کادیرە پابەند و دڵسۆزەکانی کە وەکو مەترسییان دەبینن لەژێر ناوی قەزا لەنێوببردرێن. **شەمدین، کۆرجەمال، هۆگر** و **شاهین باڵیج** لەگەڵ مردنە پڕ لەگومانەکەی مەعسوم قۆرقماز لە ساڵی ١٩٨٦ بەدواوە هەنگاویان بۆ ئەم قۆناخە هاوێشتووە کە ئێستا دەرك بەوە دەکرێ ئەوانەی لەژێر ناوی قەزا، یان لەژێر ناوی ئەوەی "سیخوڕ بوو" بەسەدان کادیر و مرۆڤی وڵاتپارێز هەن کە سزا دراون. بۆ ئەوەی هێزا و بەهادارترین پێکهاتەی کارامە و کادیرانی پارتی پاکتاو بکەن، بەئەنقەست لەژێر ناوی چالاکی بۆ مردنیان دەنێرن. هەربۆیە سەبارەت بە دەستپێشخەری فەرماندەیی زۆر هەستیارانە هەڵسوکەوتیان دەکرد. چونکە چەندەی دەسەلاٚتی فەرماندەیی هەبێت، ئەوا بەم واتایە دێت کە تا ئەم ڕادەیە هێزی پیلانگێڕی و تاوان بەدەستدێنێ. ناڵێم دەوڵەت هەمووی، بەلاٚم هەروەکو لە رووداوی جەم ئەرسەڤەر دەردەکەوێ کە هێشتا رۆشن نەکراوەتەوە، شیمانەیەکی مەزن ئەوەیە کە ناوەندێك راستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ لەگەڵ ئەم چەتەگەرێتیەی نێو PKK لەپەیوەندیدا بوو. هەروەکو دەزانرێت لەم قۆناخەدا زەحمەتی دەبینرا لە کۆنترۆڵکردنی ئەو چەتەگەرێتیەی لەبونیادی دەوڵەتدا هەبوو. هەروەها لەم قۆناخەدا PDK لەسەرووی هەموویان بەشێکی KUK، چەندین عەشیرەت و کارمەندی تایبەت بەشێوەیەکی بەرفراوان لەم قۆناخەدا ئەرکیان پێ سپێردرا.

هۆکاری ئەوەی ئەم قۆناخەیان بەتەواوی نەگەیشتە سەرکەوتن، ئەوەیە کە سەرۆك چەتەکان ناسران و ئاشکرا بوون. سزادانی شاهین باڵیج بە مردن، راکردنی ساری باران و محەمەد شەنەر و هۆگر، پێشتر سزادانی کۆرجەمال و کۆنترۆڵکردنی شەمدین، تاڕادەیەکی مەزن کاریگەری چەتەکان شکێنرا. گرنگی مەزنی رووداوی حەسەن بیندالّ، ئەوەیە کە سەرداوی تەواوی نیازی چەتەکان و ئەگەری پەیوەندیەکانیان بەدەستەوەدا. ئەگەر ئەم رووداوە شینەکرابایەوە و ئاشکرا نەکرابا، ئەوا سەرۆکایەتی بۆئەوان دەمایەوە و هەوڵیاندەدا چۆنی بخوازن بەکاری بێنن. زەحمەتە بڵێین ئەمانە هەموویان بەئەنقەست سیخوڕییان دەکرد. بەڵام پەیوەندی هەندێکیان لەگەڵ ناوەندەکانی چەتەگەریّتی دەوڵەت مسۆگەرە. وەکو سیخوڕی ناونووسکراو و خاوەن فایل ئەم ڕۆڵەیان نەبینی، لەسەر بنەمای بەرژەوەندیەکانی بنەماڵێتی و تاکەکەسی کە بە بەربلاّوی لەنێو کوردان پەیڕەو دەکرێت، بەشێوەی سازشی رێژەیی بەڕێوەیان بردووە. ئەمانە جۆرە کەسایەتیەك بوون کە لەپێناو دەست بەسەردا گرتنی یەکینەکانی رێکخراو هەموو شێواز و رێچکەیەکیان تاقیدەکردەوە. ئەم رەوشە، بەوشێوازەی ڕێبەری حزب الله دەچێت کە بەرامبەر PKK دەوڵەتی بەکارهێنا. هەندێ گروپی PDK وKUK ، چەندین عەشیرەت و رێکخراو کە ناوی جیا جیایان هەبوو لە ڕێگای ئەم شێوازەوە راوو رووتێکی زۆریان کردووە و تاوانیان ئەنجامداوە. ئەوەی بە (پاداشتی ئاپۆ) ناوزەد دەکرێ سەرچاوەیەکی گرنگی بەرژەوەندیخوازییە، ئەگەر بەئەنقەستی یان لەخۆیەوە بێت تاوەکو ناو PKK درێژببۆوە و وەکو نەخۆشی بلاّودەبۆوە.

بە باوەڕی شەخسیم، هەوڵی تیرۆری دژ بە ئۆزال و مردنی ئوزال، کوشتنی هەندێ فەرماندەی فەرماندارێتی گشتی ژەندرمەیان داوە؛ رۆڵی ئەمجۆرە چەتانە هەیە کە کەتوونەتە نێو دەوڵەت، گوایە فەرماندەکان و ئۆزال بە ژێرکەوتوو دەبینێ، یاخود ناتوانرێ ئەم شیمانەیە بچووك بکرێتەوە.

ساڵی ١٩٩٣ ئەو مێژووەیە کە لە مێژووی دەوڵەت و PKK دا شکاندنەوەیەکی گرنگ و لادان لەرێبازی فەرمی بەرفراوان بوو. پێکهاتەی کراوەی تۆرگوت ئۆزال بۆ دیالۆگ، رێگای لەپێش ئەوە کردەوە ببێتە قوربانی ئەو هێزانەی نەیتوانی کۆنترۆڵیان بکات. لەم رێکەوتەدا مردنی فەرماندەی گشتی ژەندرمە **ئەشرەف بەدلیسی** بە قەزایەکی فرۆکە، زۆر سەیرە. دوای ئەوە ئەو تاوانانەی ڕۆژ بەدوای ڕۆژ لەژێر دەمامکی حزب الله زیاد دەبوو، چۆڵکردنی هەزاران گوند، ئەوکێومالاّنەی چڕ و بەرفراوان کرابوون وەکو سەفەربەری فڕکردن دەرکی پێکرا. تاکتیکیەکانی PKK کە ماقوولّ نەبوون، جگە لە زیادکردنی زیانەکان و بنبەستکردنی قۆناخ رێگای لەپێش شتێکی دیکە نەکردەوە. گەریلا بۆ چەمك و پراکتیکێکی راستی بەرگری رەوا راکێش نەدەکرا. بەڕێوەبەرایەتی

سیاسی و سەربازی قۆناخ تارادەیەکی مەزن تیرۆری بۆ دەرەوەی ڕێبازی یاسایی گواستبۆوە. لەرێ دەرکەوتنی دەوڵەت خێرا ببوو.

گرنگترین پیلانگێڕی و هەوڵی تیرۆرکردن لەم قۆناخە، تەقینەوەی ئەو ئۆتۆمبێلە بوو کە نیو تەن ماددەی تەقینەوەی TNTی لێ بارکرابوو لە شام لە نزیك ماڵە قەرەباڵغەکەمان دانرابۆوە. لەبەر ئەوەی لە تەلەفۆن گوێ بیستم بوون، وایانزانیوە لەم کاتژمێرەدا لەوێم و ئۆتۆمبێلەکە دەتەقێننەوە. ئەو پیلانگێڕییەی **تانسۆ چیللە**ری سەرۆك حکومەتی ئەوکاتە لەرێگای دراوی شاراوە بە ٥٠ ملیۆن دۆلار فینانسی کرد، رەهەندی هەمەلایەنی هەیە. لەمیدیاکاندا باس لەوە کرا **مەحمود یڵدرم** کە نازناوی یەشیلە، هەندێ کەس لەبنەماڵەیەکی کوردی سوریا و سەرۆکی ئەوکاتەی شارەوانی وێرانشار لەگەڵ ئەوانەی بە چەتەکانی سوسورلوك ناودەبرێن لەنێو ئەم پیلانگێڕیەدا هەبوون. لەکاتی لێپرسینەوە ئەوانەی بەناوی سەربازەکانەوە قسەیان دەکرد دەیانگووت و جەختیان لەسەرئەوە دەکردەوە کەئەم دەستەیە رۆحی بەرپرسیارێتی نییە و نوێنەرایەتی ئەوان و دەوڵەت ناکەن. دەیانگووت، ئەگەر بمانخواستبووایە ئەوا بە مووشەك ئەم کارەمان زۆر سەرکەوتووانە جێبەجێ دەکرد. هەروەها ئەمە دەزانرێ کە دوو هەڵوێستی جیاواز لەناو دەوڵەتدا هەیە. لەگەڵ ئەم رووداوەدا، لەسەربنەمای خۆبەختانە چالاکییە گیانبازەکان و خۆتەقینەوە پێشکەوت. گەردەلولی توندوتیژی زیاتر پەرەی سەند.

لە رێ دەرکەوتنی دەوڵەت گۆڕانکاریەك بوو هەموو کەسێك بە ئەندێشەوە بەدوایدا دەچوو. چالاکیەکانی (**خولەکێك تاریکی لەپێناو روناکی**) گرێدراوی ئەم قۆناخەیە. لادانی بەگوڕ لە کارەکتەری عەلمانی دەوڵەتدا روویدەدا. ئەو قۆناخەی لە مێژوو بە ٢٨ی شوبات ناودەبرێت، زیاتر وەکو جولانەوەیەکی رەستۆراسیۆن کەوتە رۆژەڤ. لەرێگای ناراستەوخۆوە بەناوی ئاسایی بوونەوە PKKشیان بانگی بەرپرسیارێتی دەکرد. بە ئەرێنیەکی بەتەدبیرەوە لێی نزیك بووینەوە. بەلانی کەم کوشتنی مرۆڤی بێ تاوان و چۆڵکردنی ناوچەکان دەوەستێ و گەمارۆ سنووردار دەبێ؛ بەو چەمکەوە هەنگاو بۆ ئەم هەڵوێستە نرا کە ئەگەر شەڕ بەردەوامیش بێت، هەرنەبێت بەگوێرەی رێساکانی شەڕ بێت.

ئەو رێککەوتنانەی تورکیا لەگەڵ ئیسرائیل کە لە ١٩٩٦ گەیشتە ئاستێکی ستراتیژی دەرفەتێکی مەزنی بۆ هەوالگری دەرەخساند. هەوالگری و کۆنترۆڵی ئیسرائیل لەسەر ئاستی جیهان، راگەیاندنی PKK وەکو "رێکخراوێکی تیرۆریست"، بەدواچوون و چاودێریکردنی سەرۆکایەتی بۆ تورکیا سانایی تر دەکرد. هەروەها زانیاریەکی دیکەی کەدواتر بیسترا ئەوەیە سەرۆك وەزیرانی یۆنانی **سمیتیس** کە دوای پاپاندریۆ هاتە سەر دەسەلات، لەساڵی ١٩٩٦ لەگەڵ سەرۆکی ئەمریکا کلینتۆن

سەبارەت بە بابەتی ڕێنەدان بەیاساییبوونی سەرۆکایەتی PKK و ئەگەر دەرفەت هەبێت تەسلیم بگیردرێت، هاوبیربوونە، تەسککردنەوەی ئەو گۆڕەپانە یاساییەی دەوروبەری PKK زیاتر دەبوو. لەسەرووی هەموویانەوە ئەڵمانیا و فەڕەنسا و ئینگلتەرا بەئامانجی سیاسی بۆ دەستگیرکردنی لایەنگرانی PKK کامپانیایەکی بەرفراوانی گرتنیان دەستپێکرد.

ڕێبەرایەتی PDK و YNKی باشووری کوردستان وەکو کۆڵەکە سەرەکیەکانی کامپانیای دژ بە PKK، لەساڵی ١٩٩٦ هاوشێوەی ڕێککەوتنی ئیسرائیل، کەوتبوونە نێو پەیوەندییەکی چڕ کە ئەنقەرە، لەندەن و واشنتۆن ناوەندەکەی بوون. لەسەر ئەوە ڕێککەوتبوون کە لەڕێگای باکووری ئێراق سەرۆکایەتی PKK گۆشەگیر بکەن و هەموو جۆرە یارمەتیەك بەکێوماڵەکان بدرێت. سوریا وەکو دوا ئەڵقەی پیلانی تەسفیەکردنی PKK و سەرۆکایەتیەکەی مابۆوە. میسریشیان بۆلای خۆیان راکێشا و ئەو شەڕە دەروونیەی لەڕێگای سوریا پەیڕەویان کرد لەماوەیەکی کورتدا بەرهەمی خۆی دا. سوریا، ملکەچکردنی بۆ ئەم فشارانە و ڕێککەوتن سەبارەت بە مەسەلەی PKK ی بەگوێرەی بەرژەوەندیەکانی خۆی بینی.

بەرلەوەی لەسوریا دەربچم، هەڵوێستی کەناڵێکی سوپا زۆر سەیر بوو کە بەدرێژایی هاوین بەناوی سوپا زانیاری ناڕاستەوخۆی بۆ دەناردم. لەگەڵ ئاگربەستێکی واتادار، هیوای قۆناخێکی نوێ دەکرا. هەڵوێستی واقیعی سەبارەت بەم بابەتە جێگای باس بوو. ئەو ئاگربەستە یەکلایەنەی لە کۆتاییەکانی ئابی ١٩٩٨دا بەئاگاداری تەواوی ڕێکخراو پێشخرا بۆ ئەم زانیاریانە دەگەڕایەوە. بەڵام پچڕانی ئەم ئاگربەستە لەنیوەدا هیچ واتایەکی ئەوتۆی پێنەدرا. ئەگەر ئەم دیالۆگە ئەرێنیە ناراستەوخۆیەی گەیشتبووە هزری بەکارهێنانی بەرگری ڕەوا و لایەنە باشەکانی لەپێش بوون، بەفەرمی دەستی پێکرابووایە، ئەوا قۆناخ زۆر پۆزەتیڤانە پەرەی دەسەند. باوەڕدەکەم ئەمە ڕەوشێك بوو پەیوەندی بەو قۆناخانەوە هەبوو کە هەنگاوی ٢٨ی شوبات پێیدا تێپەڕبوو.

تەواو گەیشتبووینە دووڕیانێك. ئیتر دەرك بەوەکرابوو کە بەشێوەی پێشوو ناتوانین گۆڕەپانی ڕۆژهەڵاتی ناوین بەکاربێنین. ئەوەی دەبووایە بکرێ، وەکو سەرۆکایەتی یان گۆڕەپانی شاخم وەکو بڕیارگا هەڵدەبژارد، شەڕم بۆ ئاستێکی بڵندتر بەرزدەکردەوە و چالاکیەکەکانی نێو شارانمان زیاد دەکرد، یاخود لەنێو هەلومەرجەکانی ئەوروپادا بەشێوەیەکی گەرەنتیکراوی زیاتر لێگەڕینەکانی ڕێککەوتنمان پێشدەخست. ڕەوشی بنبەستبووی شەڕ و گەیشتن و وەستانی لەگرێکوێرەدا، بەو هزرەی کە لەرەوشێکدا من لەشاخ بم ئەگەری بەکارهێنانی هەموو جۆرە چەکێك دێتە ئاراوە و ڕەوشی منیش قورساییەکی زیاتر لەگەڵ خۆیدا دێنێ. هەڵنەبژاردنی ئەم ڕێگایە لەجێی خۆی بینرا. شەڕێك لەدەوروبەری مندا چڕبێتەوە لەهەموو لایەکەوە مەترسی مەزنی لەخۆوە دەگرت.

لەلایەنی ئەخلاقیەوە راست نەبوو خۆم بکەم بەبار. هەروەها رێبەرایەتییە بەکرێگیراوە کوردەکان بۆ هەموو جۆرە خراپ بەکارهێنانێك کراوەبوون. ئەمە راستیەکی زانراوە زۆر بەخراپی هەبوونی منیان بەکاردەهێنا. **رێککەوتنی واشنتۆن**ی ١٧ ی ئەیلولی ١٩٩٨ نیشانەیەکی ئەمە بوو. سەرباری ئەوەی زەمینەی ئەوروپا پڕلە مەترسی بوو، ئەگەر بەشێوەیەکی رێژەییش بێت متمانە بە چەمکی دیموکراتی و کولتووری و سیاسی و مافپەروەریەکەیان دەکرا. هەرچی حکومەتی یۆنانە، هیچ بەمجۆرە مەزەندەم نەدەکرد و بەبیرمدا نەدەهات کاتێك کە لە ٩ ـ ١٠ ـ ١٩٩٨دا هەنگاوم بۆ ئەم وڵاتە هاوێشت هێندە بچووك بێتەوە و ساختەکاری بکات.

لەکۆتاییەکانی سەدەی بیستەم، دوای قۆناخێکی ئامادەکاری درێژخایەن بۆ پیلانێك کە لەسەرتاسەری جیهان دژبە ئیرادەی ئازادی گەلی کورد پیلانگێڕی و کودەتا ئەنجام بدرێت، هەنگاو بەهەنگاو پراکتیزە دەکرا. ئەگەر جارێکی دیکە فیلمەکە بۆ دواوە بگەڕێنینەوە و تەماشای بکەین، دەبینین کە لەراستیدا ئەم پیلانە لە سەرەتای نەوەدەکان لەلایەن لەندەن گونجاو بینراوە و خواستراوە لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی پراکتیزە بکرێت. لەگەڵ ئەوەی کەم تا زۆر لایەنەکانی پیلان سەبارەت بەتورکیا دەزانرێ، رەهەندەکانی لایەنی ئەمریکا و ئەوروپا بەتەواوی و ئاشکرا دەرکی پێنەکراوە. ئەگەر رەهەند و لایەنە نێودەوڵەتییەکانی نەبینین، هەڵسەنگاندنەکانمان بە ناتەواوی دەمێنن. هەرچەندە دووبارەش بێت، ئەگەر پێویستی بەکورتکردنەوە بێت بەمجۆرەیە:

١ ـ **کوشتنی پالمە**: لەگەڵ ئامانجەکانی دیکە، بۆ ئەوەی رژێمی ١٢ی ئەیلول و دوای ئەوە تورکیا گرێدراوی دەرەوە بهێڵن و هەروەها وەکو ئامرازێکی خۆپاراستن لەشۆڕشی ئازادی گەلی کورد بپارێزن. لەبەر ئەوەی پالمە پشتگیری لەجولانەوەکانی وڵاتەکانی وەکو ڤێتنام و باشووری ئەفریقیا کردبوو و بەرۆحی بەیەکەوە ژیان هەڵوێستی بەرامبەر نیشاندابوون، سوێدی کردبوو بە ناوەندێك چونکە سەرۆك وەزیران بوو. دەشیا سوێد ببێتە ناوەندی جولانەوەی ئازادی کوردیش. پالە دژی ئەوە بوو کە جوڵانەوەی ئازادی کورد مۆرکی تیرۆریستی لێبدرێت. لەگەڵ کوشتنیدا پێشخستنی تیۆری"شوێن پەنجەی کورد" و هەوڵەکانی بەتیرۆریست لەقەڵەمدانی PKK و قەدەخەکردنی، لەنزیکەوە پەیوەندی بەنەهێشتنی ئەم رۆڵە ئەرێییەی سوێدەوە هەیە. رۆژێك دێت پەیوەندی گلادیۆ GLADIO لەگەڵ ئەم پیلانگێڕییە و هاوشێوەکانی رۆشن دەبێتەوە، کە ئەو کاتە رێکخستنێکی بەهێزی ناتۆ بوو لە ئەوروپا و هێشتا ئاشکرا نەببوو. یەکسەر دوای چالاکیەکانی ١٥ی ئابی ١٩٨٤ ، دوای ئەوەی ئەڵمانیاش فورسایی خۆی خستە سەر، رێککەوتن لەگەڵ حکومەتی تورکیا بەدیهات. لەئەنجامی رەخساندن و پێشکەشکردنی هەندێ بەرژەوەندی ئابووری لەتەواوی ئەوروپا قۆناخێکی گۆشەگیرکردن لەدژی PKK دەستیپێکردووە. ئاژاوەچێتی و

گێرەشێوێنیەکەی مەسەلەی پالْمە یەکێك لە گرنگترین ئەڵقەکانی ئەم قۆناخە بوو. پارچەکردنی PKK مەسەلەیەکی دیکە بوو کە ببووە رۆژەڤ. رۆڵی سەرۆکایەتی بەگروپێك درابوو کە **چەتین گونگور** سەرکێشی دەکردن. هەروەکو بڵێی هاندانەکانی کەسیرە بەرهەم دەدات. چەندین رۆشنبیر و مرۆڤی وەکو **مەحمود باکسی** و **شڤان پەروەر** دوورخرابوونەوە. ناتوانرێ ئەمە تەنیا بەهەوڵەکانی تورکیا روونبکرێتەوە. لەراستیدا بڕیارێك پراکتیزە دەکرا کەلەناوەندی ئەوروپا دەرچووبوو. هەر لەزووەوە لەم رێگایەوە چەپی تورك خەسێنرابوو. پیلانی هاوشێوەی جولانەوەکانی ئازادی دیکەی جیهان پراکتیزە دەکرا.

هەروەها دەستگیرکردنی کادیرەکانی ناوەندی PKK لەلایەن ئەڵمانیاوە، پارچەیەکی نەخشەبۆکێشراوی ئەم پیلانە بوو. ئامانج پارچەکردن و کۆنترۆڵکردنی بەشە گرنگەکە بوو. لەسەرەتاکانی ١٩٩٠ لەسەردانێکی سەرۆکی ئەرکانی گشتی سوپای تورکیا **دۆغان گورەش** بۆ لەندەن گوتبووی"پیلانەکەمان پەسندکرا" و ئەمەش جێگای خۆی لەهەڵسەنگاندنەکانی میدیادا گرتبوو. دەرك بەوەکرابوو کە لەندەنیش وەکو ئەڵمانیا سەبارەت بە تەسفیەکردن ئەرکی گرتبووە ئەستۆ. هەروەها سکرتێری YNK جەلال تاڵەبانی لەساڵی ١٩٩١ لەڤیەنناى پایتەختی نەمسا بەنهێنی سەبارەت بە تیرۆریست لەقەڵەمدانی PKK لەگەڵ وەزیری دەرەوەی تورکیا **حیکمەت چەتین** رێککەوت. ئەم هەڵوێستەی تاڵەبانی بەتێکەڵاوی لەگەڵ هەڵوێستی ئەڵمانیا، فەرەنسا و ئینگلتەرا رۆڵی سەرەکیان سەبارەت بە تیرۆر لەقەڵەمدان بینی. ئەو یەکێتیە چەمك و هزریەی لەئاستی ئەوروپا پێی گەیشتن، ئامانج جولانەوەیەکی کوردی بێ PKK بوو. جولانەوەیەکی کوردی بێ PKK کارتێکی زۆر پێویست بوو بۆ ئەوەی لە چوارچێوەی رۆژهەڵاتی ناوین بەکاریبێنن.

٢ـ دوای ئەوەی لەساڵی ١٩٩٣ ئەزموونەکەی ئاگربەست لەگەڵ ئۆزال ئەنجامەدا سەرنەکەوت، ئەم جارە ئەو تاکتیکەی لەرۆژەڤدا بەجێبوو، شێوەی "بەڵێ بۆ PKK، نەخێر بۆ ئاپۆ"ی بەخۆوە گرت. کاتێك هەوڵەکانی پارچەکردن و بەتەواوی دژایەتیکردنی PKK ئەنجامی بەدەستنەهێنا کە بۆتە خاوەن بنگەیەکی جەماوەری چەند ملیۆنی، ئەوا ئاراستەگرتن بەرەو تاکتیکێکی بەمجۆرەی لەگەڵ خۆیدا هێنا. هەر دەوڵەتێك هەنگاوی نا کە بەگوێرەی خۆی کادیرانی PKK پێبگەیەنێ. لەرۆژهەڵاتی ناوین تا دەگاتە ئەوروپا و روسیا هەنگاوی وەها هاوێشترا.

ئەدرێسی "**پیاوی دووەم**" بۆ **شەمدین ساکیك** دۆزرایەوە. تەسفیەکردنی ئاپۆ بڕیاری لەسەر درابوو، لێکدانەوە لەسەر قۆناخی دوای ئەو دەکرا. بۆ ئەوەی رۆڵێکی وەها بە **کانی یەڵماز** بدەن بۆ نێو قۆناخێکی بێواتای بەندکردنیان راکێش کرد. ئامانج ئەوە بوو تەسلیم بگیردرێ و دوای ئەگەری تەسفیەکردن وەکو رێبەرێکی PKK بەکاربهێنرێ. مۆسکۆ کاری لەسەر **نومان ئۆچار**

دەکرد.

لەرۆژهەڵاتی ناوینیش ئەمە لەهەڵوێستی چەندین دەوڵەتدا دەبینرا. YNK و PDK گەمەکانی خۆیان لەسەر PKK چڕکردبۆوە. لەبونیادی HADEP یشدا کێومالێکی هاوشێوەی ئەمە بەڕێوەدەچوو. لەکاتێکدا **خەتیب دیجلە** و **لەیلا زانا** و ئەندام پەرلەمانتارەکانی دیکەی تەسلیمنەبوون ئاخنرانە زیندانەوە، ڕێکخراوی DEP دادەخرا. هەروەها کێشمەکێشێك لەسەر HADEP لەئارادابوو. کوردستان چۆڵدەکرێت، بەهەزاران وڵاتپارێزی دڵسۆز و بێتاوان لەژێر دەمامکی حزب الله بەشێوازی تۆقێنەرانە دەکوژرێن. بەرلەوەی نیو کاتژمێر بەسەر تەقینەوەی ئەو بۆمبایەدا تێپەڕبێت کە لە ٦ی گوڵانی ١٩٩٦ وەکو پیلانێك دژی سەرۆکایەتی ئەنجامدرا، ئەو هەواڵانەی سەرچاوەکەیان لە لەندەن بوو بەجیهانیان راگەیاند کە عەبدوڵڵا ئۆج ئاڵان یان کوژراوە یان بۆمباران کراوە. پێشتر دەیانزانی چی ئەنجام دەدرێت.

٣ــ ڕێککەوتنی ١٩٩٦ی نێوان تورکیا ـ ئیسرائیل و پەیوەندییەکانی نێوان تورکیا و ڕێکخراوە کوردی و تورکمانەکانی باکووری ئێراق کە لە هەمان ڕێکەوتدا پێشکەوت لەیەك چوارچێوەدا بوون. گرنگترین ماددەی ڕێککەوتنی کوردانی سەبارەت بەئۆتۆنۆمی لە ١٧ی ئەیلولی ١٩٩٨ لە واشنتۆن، هەڵوێستی بەرامبەر PKK بوو. هەروەکو ساڵی ١٩٢٥ بەرامبەر ئەو زنجیرە بەردەوامەی قەرەبووکانی تورکیا دابووی، لە بەرەو ساڵانی ٢٠٠٠دا دیسان ڕێککەوتنێکی هاوشێوەی ئەو ئەنجامدرابوو. ئەمەش لەلایەکەوە واتای نوێکردنەوەی لۆزان بوو. PKK و جولانەوەی ئازادی گەلی کورد بەتەواوی گۆشەگیر دەکرێت، بۆئەوەی سەرۆکایەتیەکەی دەستگیر بکرێت هەموو جۆرە بەڵێنێك دەدرێت، هەروەها لامپی سەوز بۆ کێومالْ دژبە گەریلا پێدەخرێ و کوردە بەکرێگیراوەکان و تەکنۆلۆژیای ئیسرائیل و پسپۆڕەکانی لەم پێناوەدا دەخرێنە گەڕ، ئەمە پیلانێکی پاکتاوکاری سەرتاسەری بوو.

لەگەڵ ئەو هەڤاڵانەی هێشتا مەسەلەی چەتەکانی نێو خۆیان چارەسەر نەکردووە، سەبارەت بە سەرلەنوێ بەجێکردنی هێزەکاندا خەمساری دەکەن و هێشتا لەشێوازێکی ساختەی بەڕێوەبەرێتی و فەرمانداریێتی رزگاریان نەبووە و لەسەر پشتی سەرۆکایەتی فێری ژیانێکی هەرزان بوونە، لەسەرووی هەموو شتێك هێشتا دووڕوویی گوایە دۆستە سورییایی و یۆنانیەکانمان دەرکی پێنەکراوە، هەروەها بەرامبەر ئەو هەڵوێستانەیان کەتا دوایی پڕ لە بەرژەوەندیخوازی و ترسە، ئەوەی کەوتە سەر سەرۆکایەتی PKK کاروانێکی بەترس بوو بەرەو ونبوون، بەداشکانەوەیەکی ناوخۆ ماجەڕای ٩ی ئۆکتۆبەری ١٩٩٨ دەستیپێدەکرد.

کاتێك دەرکەوتنی ٩ی ١٠ ی ١٩٩٨ هەڵدەسەنگێنین، پێویستە لەدڵ و بەشێوەیەکی پتەو ئەمە

شـیبکەینەوە کـە زەمینـەی رۆژهـەڵاتی نـاوین چ واتایـەکی هـەبوو. پەیوەنـدی و تێکۆشـانێکی بـێ سنوورم پێشخست. پێشکەوتنی وەها هاتنە ئاراوە کە گرنگی مێژووییان هەبوو. مسۆگەر پێویستە لەهـەموو لایەنێکـەوە دەرك بـەوە بکرێـت کـە ئـەم پێشـکەوتنانە بەکامـە دەروون و رۆحێکـی پەیوەندیـدار بەمنـەوە ئەنجامـدراو چۆن بەرگـەم گـرت. لەسـەرووی هـەموویان بنکـەی PKK و چـەندین ناوەنـد هێزێکـی تێگەیشـتنی گـەورە و رۆحکێشـەکەی نیشـان نـادەن، تـەنیا رووخسـارە فەرمیەکەی دەبینن کە گوزارشت لە هیچ شتێك ناکات. هەروەکو بڵێـی لەبـەرەی پێشکەتووخوازە ئاسـاییەکاندا بـە شـان و شـکۆ ژیـاوین و تێکۆشـان کـراوە و سـەرکەوتن بەدەسـت هـاتووە. شـتێکی بەمجۆرە لەئارادا نییە. بێگومان روونکردنـەوە بـەگوێرەی شـرۆڤەی هـەرزان، رەحـەتیان بـۆ دابـین دەکات. سیاسەتی دۆگماتییانە و چەمکەکانی رێکخستنیان تێر دەکـات. کاتێـك ئـەم هەڵوەسـتە تێـر ناکـات، ئـەمجارە بەپەنابردنـە بەرچـەمکەکانی پـیرۆزی بـاو، بەتایبەتمەندێتیە"نائاسـاییەکانی" کەسایەتیم روونیدەکەنەوە و دەخوازن بـە هـەرزانی لـە بەرپرسیارێتی رزگاریـان ببێـت. هەربۆیـە کەس بەلای ئەوەدا نەچوو ئەو پراکتیکەی من تێیدا ژیام بەتەواوی واتا مێژووییەکانی میتۆلۆژی، فەلسـەفی، ئـاییـنی و زانسـتی شـیبکاتەوە. گـەلێك پـەرتووك نووسـرا؛ منـیش نووسـیم. ئێسـتاش لەرەوشێکی وەهادا نیم ئەو راستیانە بنووسـم کـە تێیـدا ژیـاوم. هەربۆیـە پێویسـت دەکـات بـوار و گۆڕەپانـەکانی ئـازادی پێشـبکەوێت. بـەڵام لەسـەرووی هەموویانـەوە ئـەو کەسـایەتی و دەزگایانـەی خۆیان بەهەڤاڵ دادەنێن، بەڵام هەلومەرجەکانیان لەبارە و مەسەلەی تێگەیشتن بـۆ گەشـەکردنیان مەرجە و تێیدا سەرناکەون، لەراستیدا بەم هەڵوێستە خۆیان مەحکومی پێشنەکەوتن و ژێرکەوتن دەکـەن. ئەگـەر لـەتوانادا بێـت ئەمانـە شـیکردنەوەی ئـەم ساڵانە بکـەن و ئـەوە بکـەن بەئـەرکێکی سەرەکی کە بۆ مێژوو و ئاییندەی مرۆڤایەتی، کوردان و رۆژهـەڵاتی نـاوین چ واتایـەك دەبەخشـێ. چـونکە لـەدەرەوەی ئـەم هەڵـە، نـەدەتوانن لـەرێگای ژیـانی ئـازاد، نەمێـژوو و سـەردەم، نەراسـتینە بەرجەستەکانی رۆژگاری ئـەمرۆمان شـیبکەنەوە و پـێش خۆیـان رۆشـنبکەنەوە. ئێسـتا تاکـە رێگـا ئەمەیە، بە رەنجێکی مەزن پێویستی بەتێگەیشتن و پراکتیزەکردن هەیە.

ئەگـەر بەشـێکی بچـووکی ژیـانم لەرۆژهـەڵاتی نـاوین لەمیانـەی هێڵـە گشـتیەکانی، لایـەنی پەیوەندیدار بە سیاسەت و دیپلۆماسی هەڵسەنگێنم بەمجۆرەیە؛

دوای ئەو هەموو ساڵە بەساخی دەرکەوتن لەناو ئەو پێچاوپیچ و تەنگەبەریانەی لەسەردەمی سـۆمەریەکانەوە راخرابـوون، کارێکـە بـە هەڵوێسـت و کەسـایەتیەك بەدیـدێت کـە بـەواتای وشـە پێخەمبەرانە بێت. ئەم قۆناخە تەنیا وای نەکرد دەرك بە دەزگای پێخەمبەرایەتی بکەم، بەڵکو بە گەوهەری خۆی نیشانیدام کـە بـە پراکتیکی چۆن دەتـوانرێ خاوەنـدارێتی لەمرۆڤایـەتی بکرێـت.

ئەمەش بەو واتایە دێت کە هەرپێخەمبەرێك لە پەرەسەندنی کۆمەڵگادا هەڵکشانی واتایە. چەندەی زمانەکەی ئیلاهی بێت، ئەوا گەوهەرەکەی رێگا لەپێش تۆمارکردنی قۆناخێکی کولتووری جیاواز دەکاتەوە، کە ئەمەش سەبارەت بەگەلێك بابەتی سەرەکییە و لە سەرووی هەمووشیان واتای کۆمەڵگای گەشەسەندوو و بیرەکەی، دابونەریتی، ویژدانی، ئازادی و یەکسانیەکەی لەخۆوە دەگرێت. گەل ئاگاداری ئەم مەسەلەیەیە و دەیزانێ، واقم ورما کاتێك گووتیان" ئەوەی ئەنجامتداوە، خولقاندنی ئایینێکی نوێیە، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە بۆ ئایینی چوارەم کاردەکەیت" مەبەستی سێ ئایینە سەرەکیەکەیە، دوای ئەوە تێگەیشتم کە دەخوازن چی بڵێن.

هەرچەندە بگووترێ کە دوای ئیسلام رێگای پێخەمبەرایەتی و ئایینێکی نوێ گیراوە، ئەمە پاراستنێکە بۆ ئەوەی هەر چەرخێك خۆ بە ئەبەدی شرۆڤە بکات. بەبێ شیکردنەوەی ئەو دەرئەنجامانەی لەئاکامی کاریگەری کولتووری ئایینە کۆنەکان لە رۆژهەڵاتی ناوین رەنگدانەوەی خۆی لەهەموو بوارەکانی کۆمەڵگادا کردووە لەسەرووی هەمووشیانەوە بواری سیاسی و ئایدیۆلۆژی کە تا رۆژگاری ئەمرۆمان هاتووە، ناشێ دەرك بە شارستانییەتی ئەوروپا بکرێت، هەروەها ناتوانرێ شەرێکی رزگاری ناوخۆیی و دەرەکی سەرکەوتوو واتادار بەرێوەببردرێت. مێژوو حوکمی خۆی جێبەجێ دەکات. عەلمانیەتی رووکەشی ناتوانێ ئایین بتوێنێتەوە و ناتوانێ کۆمەڵگایەکی نوژەنیش بخولقێنێ. هەرچی ئەزموونەکانی نوێکردنەوەی نەتەوەپەرستی ئەم دوو سەد ساڵەیە لەبەرچاوانمانە، ئەگەر داکۆکی لەسەر ئەم رێگایە بکرێت، ئەوا هەروەکو لە نموونەی بنبەستبوونی عەرەب ــ ئیسرائیل دەبینرێ، دەتوانرێ مەزەندە بکرێ کەرێگا لەپێش ئێش و ئازار و داڕووخانێکی چۆن دەکاتەوە. چارەسەری ئەوەیە سروشتی مێژوو شیبکرێتەوە و لەوێشەوە دەرفەتێکی ئازادی بخولقێنرێ.

هیچ واتایەکی نابێت کەلەم سەردەمەدا ئەم جولانەوەیە بە"ئایینی چوارەم" ناوببرێت. بەڵام پێناسەکردنی ئەم جولانەوەیە وەکو **رێنسانسی رۆژهەڵاتی ناوین** کە لەسەر بنەمای پەرەسەندنی دیالەکتیکانە ئاسۆی شارستانییەتی دوای سەرمایەداری و ریشەی شارستانییەتی خۆی کردۆتە سەنتێز و بەرێنسانسی ئەوروپای ساڵانی ١٥٠٠ دەچێت، واتادارترە و دەبێتە وەڵام بۆ پێویستی مێژوویی. ئەگەر بڵێین ئەمەمان خولقاند، دەبێتە زێدەڕۆیی. ئەوەی هەوڵدراوە ئەنجام بدرێ ئەوەیە کە بەشێوەیەکی گونجاو لەگەڵ گەوهەری کولتووری ئەم خاکە و بەبێ ئەوەی دیلی پاشڤەڕۆیەتی چەرخ ببینن، گەوهەرە ئەرێنیەکانی پەسند کراوە و ڕۆڵ و بەشداری لە جولانەوەی ڕەسەنی ئازادی ڕۆژگاری ئەمرۆمان کراوە. باوەڕیم تەواوە بەوەی کەئەمە لەمێژوودا واتادار دەبێت و دەبێتە نوخبەیەکی بەهێز و هەمیشەیی قەڵەمبازێك کە بە مەشخەڵەیەك بەرەو ئامانجەکانی

ئـازادی دەچـن کـە ناکوژێتـەوە. هـیچ کاتێـك ئومێـد و بـاوەڕیم بـەوە لاواز نـەبووە، هەرچـەندە کەموکوڕی و قرێژی هەبێت، ئەوا نوێنەرە بەهێزەکان ئەم نوخبەیە پاکـژتر دەکەنـەوە و بـەهێزی جولانــەوەی دەگەیــەنن، هــەنگاو بــە هــەنگاو بەئامانجــە گونجــاو و واقیعیــەکانیان دەگــەن. بــە پێچەوانەوە، لەبەرئەوەی ئەم جوگرافیایە بەئەندازەی نان، ئاو و هەوا بەو هێزە ڕۆحی و هزریەش گەیشتووە کە پێویستی پێیەتی، ئەوا واتای ژیان لەو بنبەستبوون و تاریکاییە دادەماڵێ کە هەزاران ساڵ پێش ئێستا تێیکەوتبوو، ئەوا بەجۆش لەڕێگایەکی ڕاست و ڕۆشنکراوە بەرەو پێشەوە دەچێت و بەئامانجەکانی دەگات. خولقاندنی ژیانێکی واتاداری بەمجۆرە لەهەموو شتێك بەهادارترە و دەبێ بەو ئەندازەیەش نرخ و بەهاکەی بزانرێ. پابەندبوون و ریزگرتن لەخاوەنەکانی ئەو قارەمانێتی و ئـێش و فیداکارییــەی کەهاوتاکــەی لەمێــژوودا نــەبینراوە، یەکســانە بــە خۆرزگارکردنمــان لــەو راستینەیە نەفرینەی هەزاران ساڵ و پیرۆزکردنی. مەگەر هەر واتای ئایینێکی نـوێ بەمـە بـدرێت، دەبێ ئەم خاڵەش ببینرێ. پیرۆزییەکی هەیە، ئەویش ئـەو گەوهەرەیـە کەهـەوڵی رۆشـنکردنەوەی درا. ئەم بەرگرینامەیەم ئەوە رووندەکاتەوە کە ئەو ژیانە هاوچەرخەی لە نەفرەت رزگاری بووە و پیرۆزکراوە چ واتایەك دەبەخشێ.

بەراوردکردنی چوونم بۆ ئەوروپا لەگەڵ هەندێ نموونەی مێژوویی بەهەڵە شـرۆڤە دەکرێـت. بەڵام ئەگەر مێژوو و هەنووکە لەگەوهەری پیرۆزیدا بەرێوەبچێت، ئەوا ئەم لێچواندنە ناچارییە و راستیشە. بەڵام مێژووی چەواشەکراو و پشت ئەستوور بەنکوڵی ، لەوانەیـە بەربەسـت بـێ لـەپێش راستینەی لێکچوونی بەها پیرۆزەکان. تەنانەت ئەم رەوشەش مەگەر پـەردە پۆشـکردن بـێ. ئـەوەی راستییە جولانەوەی یەك بەدوای یەکی پیرۆزییە.

باسی **عەزیز پاوڵ** ی مەزن دەکەم کە بەتایبەتی لقی ئەوروپای مەسیحیەتی خوڵقاند. سەرەتا دوژمنایەتی بەرامبـەر حەواریـەکان دەکـرد. لـەرێگای شـام لـەئاکامی پەرجوویـەك تـەڤلیبوونی بـۆ ریـزی حەواریـەکان، وەکـو رووداوێـك بـاس دەکرێـت کەمێـژووی گۆڕیـوە. سـەر بـە بنەماڵەیـەکی یەهوودییە کە لە **تەرسوس** لەدایك بووە. لـە **ئـەنتاکیا** دەسـت پێـدەکات چـەند جارێـك سـەفەر بـۆ ئەنادۆڵ. یۆنانستان و ئیتاڵیا دەکات. پروپاگەندەچییەکی مەزن و بـەباوەڕە. ئەگـەر ئـەو نەبووایـە بەمجۆرە مەسیحیەت بۆ ئەوروپا نەدەگواسترایەوە. لەرۆما کوژرا.

ئەو کاتدرائیانەی **ساینت پاوڵ** کە لە هەر لایەکی ئەوروپا بۆ بیرەوەری ئەو ئاواکراوە، لـەخۆڕا هێنـدە شـکۆمەندیە پیشـان نـادەن. چـونکە ئـەخلاقی ئـەوروپا و گەیشـتنی بـەو قۆناخـەی ئـەمرۆ، هەوڵ و کۆششەکانی عەزیز پاوڵ بۆ مرۆڤایەتی بناخەکەی پێکدێنێ. ئەوروپا بەنیوەی تری ساینت پاوڵ دادەنرێ. هەرچەنـدە لەزۆر لایەنـەوە دووچاری خیانـەت هاتبێت و خوازرابێت بکرێتە ئامرازی

سەرچاوەی خراپەکاریەکان، بەڵام ئەم راستییە ناگۆڕێ. ئەوەی سەیرتر ئەوەیە، هێندەی دۆستە باشەکانی لە یۆنان چاوی پێیکەوتن، چەندین دۆستی هەڵگەڕاوە و ساختەش هەبوون. سکاڵا لە خەمساردی هەندێك لە دۆستانیش دەکات.

لە ٩ی ١٠ی ١٩٩٨ دەرکەوتنم لەشام ئەم دیاردە مێژووییە دێنێتەوە یاد. ژمارەیەکی زۆری دۆستان هەیە. گەلێك بانگهێشت لەلایەن پارتە دەسەڵاتدارەکان کراوە. پەرلەمان بە زۆرینەیەکی وەها منی بانگهێشت کردووە کە دەتوانێ دەستوور بگۆڕێ. بەرلەوەی بچین وەرگێڕ **ئایفەر قایا** کە لەگەڵ **کۆستاس بادافۆس**ی دۆست قسەی کرد و ئەویش کۆنەوەزیرە و ئێستاش پەرلەمانتەرە، سەبارەت بەچوونمان لەرێگای تەلەفۆنەوە نزیکەی دە پشتگیری وەرگرتووە.

کاتێك گەیشتم" **بادافۆسی دۆست** " نەبینرا. ئەوەی پێشوازیکردین **ستافراکیس** ی سەرۆکی هەوالگری و **قەلاندەریس** بوو کە رۆڵی **یەهودا ئیسکاریۆت** (ئەو حەواریەی ئیخباری لەعیسا کرد)ی هاوچەرخ دەبینێ و ناوی خۆشی کردۆتە عەگید. هەڵوێستیان هیچ جیاوازیەکی لەگەڵ هەڵوێستی هێلینییەکانی سێ هەزار ساڵ پێش ئێستا نییە. هەڵوێستێکی هێلینیەکان کەلەم رۆژەوە تا ئێستا نەگۆڕاوە ئەوەیە کە ئەوانەی دەرەوەی خۆیان و کە بەگوێرەی بەرژەوەندیەکانیان نین بە بەربەر ناو دەبەن، ئەوەی لەدەرەوەی دونیا بچووکەکەی ئەوانە بەبیانی دەبینن، ئەمەش هەستێکی ریشەییە. بەڵام ئەم هەڵوێستە گوزارشت لەتەواوی راستی ناکات، لەلایەنێکەوە لەوانەیە بواری سۆزداری و ئەخلاقی مەسەلەکە روونبکاتەوە. راستینە سیاسی و دیپلۆماسیەکان زۆر جیاوازترە.

سوود لەبینینی ئەم راستینە هەیە: جولانەوەی ئازادی گەلی کورد بەرێبەرایەتی PKK، بەواتایەك وەکو بەلشەفیکی هاوچەرخ دەبینرێ. هەڵبەتە لێدانی مۆرکی" ستالینی وشك " ئەم تێڕوانینە نیشاندەدات. هەرچەندە تایبەتمەندێتی گەلێك جیاوازیشی هەبێت، هەڵوێستەکانیان هاوشێوەیە. سیاسەتی فەرمی و سیستەمی دەوڵەتان، PKK و بەشێوەیەکی گشتی یاساییبوونی جولانەوەی ئازادی کوردان ناخوازن. هەرچی چەندین وڵاتن، بەرەو نایاسایی بوونیان راکێشاوە. وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا وشکترە. دەوڵەتەکانی رۆژهەڵاتی ناوینیش لەناو هەمان هەڵوێستدان. مسۆگەر PKK لەدەرەوەی یاساییبوون لەقەڵەم دەدەن. ئەوانەی دۆستیشن لەنێو هەڵوێستێکی کەسێتی و نافەرمی دان. سوریای کە هەرە زێدە وەکو وڵاتێکی دۆست و پارێزەر دەناسرێ، هیچ کاتێك رێبازی رادیکاڵی نەتەوەپەرستی عەرەبی تێپەڕنەکردووە. لەبەرئەوەی وەکو کەسێتی هەڵوێستی سەرۆك دەوڵەت **حافز ئەسەد** جێگای بایەخە، بەچەند رستەیەك دەتوانین هەڵیسەنگێنین. حافز ئەسەد بەهۆی ئەو دەسەڵاتە مەزنەی و ئەو هەلومەرجانەی پێیدا تێپەڕبوو، بەگوێرەی من لە ناوەڕاست لە نێوان دەوڵەتی دەسپۆتی کلاسیك و دەوڵەتی دیموکراتی شۆڕشگێڕی

وەستا بوو. پێیەکی دەوڵەتی ئیلاهی بۆ ناو گەل راکێشابوو. بە پێچەوانەی مەزەندەکان، بەشێوەیەکی سادە تاڕادەیەك دەوڵەتی پیرۆز و دەستڕۆی خستبووە خزمەتی گەل. بەڵام ئەم راستییە کە بەشێوەیەکی سەرەکی چەمکی دەوڵەتی راهیبی سۆمەری پاراستووە، ناسنامەیەکی رۆژهەڵاتی ناوین بوو کە نیوەی رووناکی و نیوەکەی دیکەی تاریکی بوو. دوژمنی جولانەوەی ئازادی گەلی کورد نەبوو. بەڵام چەمکی دەوڵەت و ئایدیۆلۆژیای باو، نەتەوەپەرستی و دیپلۆماسییەتی هاوچەرخ، دۆستایەتی نێوان هێزەکانی ئاستەنگ دەکرد. مەزنترین جوامێری ئەوە بوو، لەبەر خاتر و داخوازی هەندێکی دیکە دوژمنایەتی کەسی نەدەکرد. بەڵام لەو دوارۆژانەی ئیتر لەوێ جیا دەبووینەوە، ئەوەی **فیرعەون** سەرۆکی میسر **موبارەك** ئەوەی دیارکردبوو کە ئەو هێزەی نییە بیرۆکراسیەتی دەوروبەری تێپەڕ بکات. لەرەوشێکی وەهادا نەبوو بەشێوەیەکی زێدەڕۆیی نەتەوەپەرستی تەنگەتاو بکات.

لەلایەنی منەوە ئەوەی پێویست بوو رەخنە بکرێ سوریا نەبوو، رەوش و شوێنگەی خۆم بوو. لەسەرەتای ١٩٩٠کان، تەنانەت لەسەرەتاکانی ١٩٨٠ لە گۆڕەپانی عەرەبەکان جیا بووامایەوە لەوانەیە ئاراستەی مێژوو زۆر جیاوازتر بووایە. جێگیربوونم لەزنجیرە چیای زاگرۆس بەهەندترین بژاربوو. بەڵام نەدەزانرا کە هەڵوێستەکانی ئێران و بەکرێگیراوە کوردەکان چی لەگەڵ خۆی دێنێ. دووەمیان، هەڤاڵی وەها هەبوون کەزۆر بەسانایی و سەرکەوتووانە بتوانن ئەم رۆڵە بگێڕن. چاوەڕوانیەکی وەها لەمندا زاڵ بوو دەمگووت با ئەوان ئەم مافە بەکاربێنن. بەڵام هێندە بچووك دەرکەوتن، خۆیان وا نیشاندا بستە باڵایەکی وەهان تەنانەت خۆیان لە دۆڵێکی تەنگیشدا دەخنکێنن. هیچ کاتێك ئەو دەرفەت و خزمەتە مێژووییە تێنەگەیشتن کە بۆم رەخساندبوون. هەروەکو بەڕەڵا و میراسخۆر یارییان بە تواناکاریەکان کرد. خۆیان و ئەو رەنجە سەیرەی منیان بە شێوەیەکی خافلانە بەکارهێنا و لەخۆڕا خەرجیان کرد کە بەهایەکی مەزنی هەبوو. ئەو بابەتەی پێویستە هەرە زێدە رەخنە بکرێت و راکێشی رەخنەدان بکرێت ئەمەیە. بەڵام تاکو ئیستاکەش باوەڕیم وایە کاتێك لە ٩ ی ١٠ ی ١٩٩٨ هەنگاوم هاوێشت، ئەم بژارەم هەڵنەبژارد هەڵوێستێکی راست بوو. چونکە لەرەوشێکی وەهادا شەڕ دەبووە شەڕی کەسێتی، تەواو دەگۆڕا و دەبووە شەڕی تۆڵە سەندنەوە. بەتەواوی دەرفەت و ئەگەری ئاشتی و برایەتی لەدەست چوو. سەرباری ئەوەی چوونە شاخ خەونی چل ساڵەم بوو، تاکە هۆکاری ئەوەی لەخەمگینی و لەداخان نەتەقیم ئەوەبوو کە ژیان و ئازادی مرۆڤ هێندەی کونی دەرزی دەرفەتێکی ئاشتیانەی هەبێت، بژاردی تاقیکردنەوەی ئەمە بەهادارتر بوو. بۆیە تەنانەت تاکە هۆکاری ئەوەی لەنێو ئەو تابووتەی ئێستاشدا ورە بەرزم ئەوەیە کە ژیانم لە پێناو ئاشتیەکی شەرەفمەندانە بەهاکەی لەشەڕێکی رەسەن کەمتر نییە.

تێگەیشتنی گەوهەری ئەم هەڵوێستەی حکومەتی **سمیتیس** بایەخدارترە. شیمانەی ئەوە هەیە کە ئەم هەڵوێستە لەچوارچێوەی ئەرێکردنی ئەمریکا و ئینگلتەرا و تەنانەت ئەڵمانیاش دا بێت. هەروەها خاوەن دەرنەکەوتنی **بادافۆس** لە بانگێشتەکەی خۆی جێگای تێفکرینە. بێگومان دەیتوانی چوونی ئێمە پەسند نەکات. هێندە بەساویلکەیی مانەوەی یەکێك کە وەزیر بووبێت، دوورە لەوەی دەرکی پێبکرێت. شیمانەی هەرە گرنگ ئەوەیە، بەئەنقەست دەخوازن پێیەکانم لە رۆژهەلاتی ناوین جیابکەنەوە. لەوانەیە ئیستخباراتی ئینگلتەرا ڕۆڵێکی سەرەکی لەمەدا بینیبێ. ئەوە دوورنیە کە چەندین هێز کەوتبنە جوڵەوە. گۆڕانکاریەکانی دواتر ئەم راستیە نیشاندەدات: ئەگەری هەرە بەهێز ئەوەیە نەخشەی ئەوەیان داناوە دوای ئەوەی بۆ ئەورووپام رادەکێشن و کەرامەتم دادەڕووخێنن، ئەوا وەکو ئامرازێکی ماڵیکراوی دەستیان، لەسەرووی هەموویان بەرامبەر تورکیا و تەواوی ڕۆژهەڵاتی ناوین و هاوسەنگییەکانی بەکارم دێنن. هەرچۆن هەنگاوم بۆ یۆنان هاوێشت تێگەیشتم کە یاسا، مافەکانی مرۆڤ و رێساکانی کۆمەڵگای دیموکراتی بۆ من بوونی نییە، بەرژەوەندیە ئابووری و سیاسیە وشکەکان بەبنەما وەرگیراوە. ئەگەر بڵێم ئەو هەڵوێستەی لە یۆنانەوە دەستپێکرد لەترسی تورکیا بووە یاخود بەرێککەوتن ئەنجامدراوە واقیعی نابێت. بەپێچەوانەوە لەو باوەڕەدام لەسەرەتا لەسەرووی هەموویانەوە سەرۆك **کلینتۆن**، سیستەمی رۆژئاوا لەبەرزترین ئاستدا زۆر پێشتر و بە وردکارانە لێکۆڵینەوەیان سەبارەت بەهەڵوێستی تورکیا کردووە. هەروەها دەبێ ئاماژە بەوە بکەم کە لەپێناو بەرژەوەندیەکانی خۆیان لە تەقاندنەوە و بەکارهێنانی دیاردەی عەبدڵلا ئۆجەلان و PKK بەسەر سەری تورکیادا زۆر کارامە و زانابوون. ستراتیژ و تاکتیك ئەمە بوو: بۆ ئەوەی هەم PKK و گەلی کورد، هەم تورکیا و گەلی تورك بەکاربێنی؛، پێویست بکات بۆ تێوەگلاندنە نێو شەڕێك پەنجا ساڵ بەردەوام بکات، لەم پێناوەدا سوودم لێ ببینێ، تەنانەت لەنێوبردنی من بەدەستی تورکیا، بەلانی کەمیش ئەمانە بەدەستی توێژە پاشڤەڕۆیەکانی گرێدراوی خۆیان ئەنجام بدەن. بەمجۆرە زیاتر گرێدانی تورکیا بەخۆیان و لەژێر ڕەوشی پەنابەرییەکی بێشەرەفانە کوردان موحتاجی خۆی بکات، ئەمەش وەکو پارچە سەرەکییەکانی ستراتیژیەکە دادەنێ. ئەو ماجەڕا (مغامرة) چوار مانگیەی لەئەورووپا روویدا، گەوهەرێکی وەهای هەیە کە ئەم مەیلە دەسەلمێنێ.

دەبێ ئاماژە بە مەیلی دۆستایەتی خۆم بکەم. تەنانەت ئەگەر منداڵێکی پێنج ساڵانەش بێت، کاتێك وەکو دۆست دەستنیشانم کرد، تادواڕادە باوەڕهێنانم پێی، بۆ من تایبەتمەندێتیەکی کەسایەتی و کارەکتەرە. لەوانەیە لاوازترین لایەنی من لە ژیان (تاوەکو ئێستاکەش وەکو باوەڕیەکی باتڵ لای من بەمجۆرەیە کە نابێ بە هیچ جۆرێك مەرجەکانی متمانەی هەڤاڵێتی و دۆستایەتی

پێشێل بکرێت) هەستێکی بەمجۆرەی متمانەیە. باش دەزانم کە لەژێر ناوی هەڤاڵێتی و دۆستایەتی بەشێوەیەکی مەترسیدار ئەم لایەنەی من بەکارهێنراوە. بەڵام دڵنیام کە سەرەکیترین بەهای مرۆڤانەیە و پێویستە دەستی لێ بەرنەدەم. بەگوێرەی من یاریکردن بە هەڤاڵێتی و دۆستایەتی وەکو ئەوە وایە کە دایك و هاوسەرەکەت بفرۆشی. لەبەر ئەوەی پەیوەندی هەڤاڵێتی و دۆستایەتی لە کەسێتی سەدەی بیستەم گەورەترین زیانی بەرکەوت، ئەوا من دەبوومە دواترین و تراژیدیاترین قوربانیەکەی. لەم واتایەدا پێویستە باس لە زۆرانبازییەکەم بکەم لەگەڵ سەدەی بیستەمدا. ئاماژەکردن بەوەی سەرەتا لە یۆنان، دواتریش لە روسیا کە وەکو وێستگەی دووەمە و بەناوی ئەگەری دۆستایەتی روومان تێکردبوو، بەسەر دۆستایەتی هاتووە، ئەزموون بەخش دەبێت.

لەکۆتایی دووجار قاڵبوونەوەم، ئەگەر بەشێوەیەکی سنووردارییش بێت دەرفەتی ئەوەیدا کارەکتەری یۆنان شیبکەمەوە. ئەوەی باسمکرد، کارەکتەری زاڵی یۆنانە. مسۆگەر گەل هەندێ تایبەتمەندێتی کارەکتەری تایبەت و جیاواز لە باڵادەستانی هەیە. لەسەردەمی خوداوەند **دیونیسۆس** وە تایبەتیبوونی گەلی یۆنان راستیەکە. بەجۆش و دۆستانەیە. بەڵام هەروەکو لەتەواوی وڵاتانی جیهان دەبینرێ، ئەم کارەکتەرە تێکشکێندراوە و تەنیا گریانی لەدەست دێت. هەموو گەلانی جیهان لە دۆستایەتی خاوەن دەرناکەون. دوای ئەوەش دەگرین. کاتێك لەنێوخۆشیاندا دەبنە هەڤاڵ و دۆستی یەکتری وەها دەکەن. جیابوونەوەیان، ونبوون و بەیەکەوەبوونیشیان لەنێو گریان و خۆشەویستی هەرزان نقووم بووە. ئەگەر رێزیش بگیرێت، ئەمە بەهایەکی ئەوتۆی نییە. یەکێك رێزگرتن و خۆشەویستیەکی دۆستایەتی و هەڤاڵێتی نەپارێزێت، تەنانەت دایکیشم بێت، بەبچووك و نەزانم بینی. خۆشەویستی و لێبووردنێکی دوولایەنم نیشان نەدا. هەروەکو بلێی قەدەر پێم دەڵێ: "گریان بۆ ئەو دۆست و هەڤاڵانەت لەجێگای خۆیدا نییە کە بەهایەکی زۆرت پێدان". ئەوەی بەرامبەری دەرکەوتم دۆستایەتی و هەڤاڵێتی نەبوو. بەپێچەوانەوە ئەو کەسە ساختە و پەرێشانانە بوو کە نەیاندەزانی ببنە دۆست و هەڤاڵ و بەهای سەرکەوتنیان پێنەدەدا.

کاتێك تەماشای مێژووی چینی سەردەستی یۆنان بکرێ، دەبینین کە بەگوێرەی ئەو شێوازە هزرەی لە ساڵانی ١٦٠٠ پێش زایین ی سەردەمی میکانیەکان کە شێوەی میتۆلۆژی وەرگرتووە، خوداوەند **زیۆس** دەتوانێ هەمووجۆرە زۆڵێتی و خیانەتکاری بکات. دەتوانێ هەر ژنێك لە رێگا دەرخات کە دەیبینێ، لەنێوچەوانی و رانی و هەموو شوێنێکی دەتوانێ لەسەرووی هەموویان **ئەسینا** و چەندین خودای بچووك بخولقێنێ. درۆ و خەڵەتاندن تایبەتمەندێتیە ئیلاهییەکانێتی. چۆن قارەمانی تراودە **هکتۆری** خەڵەتاند، تەنانەت **هۆمیرۆس** کە باوەڕی پێهێنا حەسرەتی کێشا و

چۆك دادەدات. دەڵێ هەرچی دەبێ با لەبەرژەوەندی هێلینیەکان بێت. لەلایەنێك وەکو **یاهۆڤای** خوداوەندی ئیسرائیلە، لەبەرئەوەی هێلینیەکان و نەوەکانی ئیسرائیل قەومی هەڵبژێردراون، ئەوا بەرامبەر مرۆڤەکانی دیکە، واتە بەرامبەر بەربەرەکان چیبکەن مافی خۆیانە و خوداوەندەکەیان بەمجۆرە فەرمانیان پێدەدات. ئەم ڕاستینە میتۆلۆژییە، دواتر دەگۆڕێ و دەبێتە ڕاستینەی ئایینی و سیاسی. نابێت بڵێین میتۆلۆژی و تێپەڕ ببین. ئەوەی تاوەکو ڕۆژگاری ئەمڕۆمان لە بناخەی ئایین و سیاسەت شاراوەیە ڕاستینە میتۆلۆژیەکانە.

ئەم تایبەتمەندیە میتۆلۆژیانە باس لەوەدەکات کە چینی سەردەستی یۆنان چۆن لە دایك بووە. سەرچاوە سەرەکییەکەشی میتۆلۆژیای سۆمەرە. هەروەکو دەزانرێ هێلینیەکان هەم لە بواری میتۆلۆژی، هەم وەکو کۆمەڵگای ماددی لەسەر ئەنادۆڵ، فینقی و میسریەکان ژیاون. ئەم کارەکتەرە نەتەوەیی و چینایەتییەی لەو ڕۆژە بەدواوە نەگۆڕاوە بەتەواوی ڕووتیەکەیەوە بەرامبەرم دەردەکەوێت. زهنیەت و ئەخلاقێکی فێڵباز و چەواشەکارە، لەپێناو بەرژەوەندیەکانی نرخ و بەها بە هیچ مرۆڤێك نادات، لەدەرەوەی خۆی هەموو کەسێك بە بەربەڕ و هیچ دادەنێت. ئەو ڕاستینەی مرۆڤایەتی و گەل و مێژوو کە نوێنەرایەتیم دەکرد، ڕووبەڕووی ڕاستینەیەکی کولتووری، سیاسی و مێژوویی جیاواز بۆوە کە لە گەوهەردا شایستەی نییە. لەواتایەکدا ئەمە بەردەوامیەکی بچووکی ئەو ڕووبەڕووبوونەوەیەی ڕۆژهەڵات ـ ڕۆژئاوایە کەلە سەردەمی مادەکان و پارسەکانەوە بەردەوامە. هێندە بە سانایی دەرگای ڕۆژئاوا مۆڵەتی بە قەڵەمبازی ڕۆژهەڵات نەدەدا تێپەڕ بێت کە لە کەسێتی مندا نوێنەرایەتی دەکرا، ئەتینا لێکدانەوەی جیاوازتریشی هەبوو. هەموو هەڵوێستەکانی ئەوە بوو، بەرامبەر مەترسی تورکان، بەهەر شێوازێك سوود لە هەموو کەسێك ببینرێ. ـ بێگومان بەشێوەیەکی دۆستانە ـ چاویان نەدەبڕی کە سوود لە کەسێتی من ببینن. لایەنگری ئەوەبوون بۆ سوود وەرگرتن، بەشێوەیەکی سیاسەتی ئینگلیز "سەگ بەگژ سەگەوە بنێ" مەسەلەکە تاوتوێ بکەن. دەرك بەوە دەکرا کە دۆستایەتیەکەیان تەنیا خەڵەتاندنە.

بەرامبەر بەو زەحمەتیانەی لەئەنجامی دەرکەوتنە بێ پلانەکەمان هاتە ئاراوە، ڕوسیا لەسەرووی ئەمانە هات کە پێویست بوو تاقیبکەینەوە. قۆناخێکی قەیراناوی لەئارادا بوو کە دوای سۆسیالیزم لەئەنجامی قۆناخی گەندەڵبوون دەرکەوتبوو. سەرۆك وەزیران **پریماکۆف** و سەرۆك **یەڵتسین** خیانەتکارە گەورەکانی سۆسیالیزمی بونیادنراو بوون. بەهۆی پەیوەندییە بەرژەوەندیخوازەکانیان لەگەڵ هەوالگری نهێنی و قڕێژ و ئابووری، چەندەی شوێنگەکەم ستراتیژیش بێت، لەو قۆناخە بۆ هەڕاجکردنی زۆر ئامادە بوون. چاوەڕوانیکردنی ڕێز لە وانەی ئەم سیستەمە زەبەلاحەی سۆڤیەتیان هەڕاجکرد، خۆخەڵەتاندن بوو. ئەو پەیوەندیانەی لەگەڵ

IMF ، ئـــەمریکا، ئیســـرائیل و تورکیـــا بـــەرێوەبران، ئـــەوەی یـــەکلاکردبۆوە کـــە هەڵوێســـتێکی ناياسايیانە بەرامبەر من نیشاندەدرێت. هەروەکو دەزانـرێ پەرلـەمانی دوما بـە ٢٩٨ دەنگـی ئـەرێ بەرامبەر ١ رکابەر سەبارەت بە دانی پەنابەری سیاسی بە مـن برِیـارێکی سـەندبوو. بـەڵام لەلايـەن دەوڵەتی سەرەڕۆ ئەمە واتایەکی نەبوو. بەزۆر دەیانخواست بەسەر ئاسمانی تورکیا من لـە **قوبرس** دابنـێن. شـیمانەی مـەزن ئەوەیـە بەشـێوەیەکی هاوبەشـانە هـەر لـەو رۆژانـە لەوانـە بـوو پیلانـی تەسلیمکردنەوەم ئەنجام بدرێ.

ئەمە بژارێك نەبوو بەقەناعەتەوە هەڵمبژاردبێت. بەڵام بەمجۆرە دانیشتنی رژێمێکی گەندەڵی وەها لەسەر بانگەشـەکانی یەکسانی و ئـازادی کـە هێنـدە خوێنـەی لـەپێناو ڕژێنـراو ئـێش و ئـازار چەشـترا، لەراسـتیدا لارێبوونـە فووڵـەکانی سۆسـیالیزمی بونیـادنراوی نیشـاندەدا. ئـەم رەوشـە دەسەلمێنێ کە لەسیستەمی بـاوی چەوسـانەوە و فشـار دانـەبڕابوو، ئـەوەی دەهێنـا بـیرم کـە زۆر لـە سۆسـیالیزمی پەرسـتگاکانی راهیبـەکانی سـۆمەریش دواکـەوتووتر بـوون. نموونەیـەکی ئـەوە نیشـاندەدرا کـە شۆڕشـگێڕێتی روسـیا ئاسـۆی دەرەبەگایـەتی و سـەرمایەداری تێپـەڕ نـەکردووە، سـەرمایەداری دەوڵـەت نـاتوانێ سۆسـیالیزم بخـولقێنێ، هەربۆیـە نـاتوانێ بەرامبـەر سـەرمایەداری لیبرالی هاوچەرخ خۆی لەسەر پێیان بگرێت. بەتایبەتی بینینی ئەمە رێگای لـەپێش ئـەوە کـردەوە باشتر رووێکی سەدەی بیستەم بناسم. سەدەی بیستەم زۆر لە **سەدەیەکی خیانەت** دەچوو، سـەدەی شـۆڕش و ئازادیـەکان، بەرلـەوەی کۆتـایی بێـت، پـاڵی بـە ٢٠٠٠ وە نـاوە کـە سـەدەیەکە لەریشـەوە پابەندی هیچ بەهایەکی مرۆڤایەتی نییە و بەرژەوەنـدی مـاددی هـەموو پرەنسـیپێکی دیلکـردووە. تێپەڕبوونی بەشێوەیەکی هێندە خوێناوی بەڵگەیـەکی هۆڤێتیەکەیـەتی نـەك شـکۆمەندی. ئـەوەی بەسەر گشتیدا زاڵ بـوو، نەتەوەپەرسـتی سـەرەتایی و ماتریـالیزمی قەبـە بـوو. بـەرفراوانترین دژە شۆڕش بەرامبەر تەواوی تایبەتمەندێتیە شکۆدارەکان و خـاوەن گەوهـەرە دیموکراسـی و مافـەکانی مرۆڤە کە بەدرێژایی مێژووی مرۆڤایەتی هەبووە.

رووبەڕوی ئەنجامێك ببووینەوە کە ناچاری دەکردین سەرلەنوێ شۆڕش و دژەشۆڕش پێناسە بکـەین. بـەراوردکردنی پرەنسـیپەکانی لەگـەڵ ئـەو شـێوازە ژیانـەی بـۆ رۆشـنکردمەوە کـە لـە رۆژانەییدا نقووم بووە. خۆ خەریك نەکردن و بەهەڵواسراوی نەمانەوەم بەرامبەر هەندێك قـاڵبی سەمبۆلیك، زانابوون و بوێری منی سەبارەت بـەوە زیـاد دەکـرد کـە ئـیتر پێویسـت دەکـات ئازایانـە دەمامکـەکانی مـرۆڤ و خوداوەنـد (گوزارشـت لەهـەمان راسـتینە دەکـەن) پارچـە بکـەم. دەبووایـە بتەکانی سەدەی بیستەم بشکێنرێن. هەبوون و مافەکانی تاك پێویستە بەر لەهـەبوون و مافـەکانی کۆمـەڵگا بێـت یـاخود بـەلانی کـەم پێویسـت دەکـات خـاڵێکی نـاوینی نێـوان هـەردووکیان بەبنـەما

بگیردرێ. بەجێهێشتنی بابەتی کەسێتی تاك و مافەکانی بۆ ویژدانی سەرمایەداری خەڵەتاندنێکی شووم بوو. هەر کۆمەڵەیەکی هەبوونی تاك و گەشەسەندنی ئازادانەی بەبناخە نەگرێت، لە ڕاستیدا شێوازی ڕاهیبی سۆمەر بوو و مەحکومی ئافراندنی چینی سەردەست و چەوسێنەر بوو. لەراستیدا دروشمی "هەموو شتێك لەپێناو کۆمەڵگا" دروشمی کۆنترین کۆمەڵگای چینایەتی بوو. هەرچەندە "هەموو شتێك لەپێناو تاك" ناکۆکیش دیاربێت، دروشمی پێشکەوتووترین کۆمەڵگای چینایەتیە، کە ئەویش سەرمایەدارییە. بەبێ ئەوەی بەرامبەر دروشمەکانی هەردوو پرەنسیپەکە تێکبشکێی، ڕێگای سەرەکی پشتبەستن بوو بە بانگەشەی مرۆڤایەتی و ئازادی و یەکسانی. ئەگەر سۆسیالیزمی زانستی ببێتە دیاردەیەك دەبێ خۆی لە دۆگماتیزم و سۆسیالیزمی پەرستگا ڕزگار بکات. هەموو تێکۆشانێك لەپێناو دەوڵەت، پێچەوانەی سۆسیالیزم بوو. لەجیاتی ئەو، لێگەڕین گەوهەری سۆسیالیزم بوو. ئەو دەوڵەتەی هەیە، فۆرمیلی دیکتاتۆرێتی پرۆلیتاریاش بێت، جگە لە ئامرازێکی نوێی کۆیلایەتی ئەنجامێکی دیکەی نەدەدا. تیۆری و پراکتیکی سیاسی کە لەسەر بنەمای تێپەڕاندنی سیستەمی فشار بێت، لەمیانەی ئەو تواناکاریانەی کە لەڕێگای ئازادی ڕەنجی هاوبەشی کۆمەڵگا و بەرزکردنەوەی ئایدیۆلۆژیای یەکسانی و زانستی و تەکنۆلۆژیا ڕێگای لەپێش کردەوە و لەسەرووی هەمووانەوە تاك بەبناخە دەگرێت، دەتوانێ هۆڤێتی چینی سەردەست تێپەڕبکات و ئەو یۆتۆپیا کۆمەڵایەتیەی بۆی تامەزرۆین بە گوزارشتی واقیعی خۆی بگەیەنێ.

هێندە خێرابوونی قاڵبوونەوەی ئایدیۆلۆژیم لەئەنجامی سەفەرەکەم بۆ مۆسکۆ، سەرەکیترین وەڵام بوو کە بیدەمەوە یادی ئەو کەسانەی کە باوەڕییان بە یۆتۆپیای سۆسیالیزم هێناوە و ڕەنجێکی مەزنیان لەپێناوی داوە. مۆسکۆی سەدەی بیستەم هێندە بچووك ببۆوە، هێزێکی وەها نەبوو تەنانەت خەیاڵێکی نەرێنیش زیندوو بکاتەوە. ئاشکرا بوو کەبەلانی کەم هێندەی ڕاستینەی یۆنان، هەڵوەستەکردن لەسەر ڕاستینەی ڕوسەکان پێویست بوو. لێرەشدا ئەمە بەئاشکرا دەرکەوت کە هەڵوێست نیشاندان لە میانەی سووتانی هەندێ بت، سەبارەت بە گەیشتن بە ڕاستینەکان ناچاری‌و دەست لێبەرنەدراوە.

لە ١٢ی ١١ی ١٩٩٨ چوونم بۆ ڕۆما، لەبەرئەوە بوو کە تاکە پایتەختی وڵاتانی ئەورووپا بوو کە بتوانم بۆی بچم. بە یارمەتی ئەندام پەرلەمانتەری گروپی"**سەرلەنوێ ئاواکردنەوە**" ی پارتی کۆمۆنیست **ڕامۆن مۆنتاڤیانی** گەیشتمە ڕۆما. ئەمەش هاوکات بوو لەگەڵ ئەو چەند مانگەی حکومەتی **ماسیمۆ دالیما**. هەڵوێستەکانی زگزاگی بوو. هەڵوێستێکی یەکلابۆوەی سیاسی و یاسایی نیشاننەدا. وروژاندنی قورسی ناوەندە مەزنەکانی سەرمایەی ئیتالیا، نەبوونی پشتگیری وڵاتەکانی ئەورووپا، بەتایبەتیش لەژێر قورسایی هەڵوێستی خۆسەپاندن و هەژاندنی کەسایەتی ئەڵمانیا

نەیدەتوانی خاوەن دەستپێشخەری بێت. هەڵوێستی لەسەرخۆ دوور خستنەوە پێشدەکەوێت. لەرێگای ئەو پۆلیسانەی بەباشترین شێوە پەروەردە کراون، فشارێکی سایکۆلۆژی چڕدانرا. هیچ دەرفەت بەوە نەدرا کە لە ژوورەکە دەربکەوم. ئەگەر رفاندن یاخود سووربوون لەسەر مانەوە بکرابووایە، ئەوە دەسەپێنرا کەبە کۆنترۆڵێکی زۆر وشك و چڕ رازی ببم. ئاشکرا بوو یەکێك کە خاوەن بەرپرسیارێتی قورس بێت، دەبووایە لە یەکەمین دەرفەتی بڕەخسێ لەوێ جیا بێتەوە. تەنیا ئەوە مابوو بە فشار و گوشار بەدەرم بنێن. پێشکەشکردنی پارە بەچەندین وڵات و هەوڵدانیان بۆ ئامادەکردنی شوێن نیازە راستەقینەکانی نیشاندەدان. هەڵوێستی یاسای دیموکراتییانە نیشاننەدرا.

نیازم راکێشانی کێشەی کورد بوو بۆ پلاتفۆرمێکی دیموکراتییانە. ئەگەر پشتگیری هەبووایە، زەحمەت نەبوو تورکیاش بێتە سەر ئەم هەڵوێستە. روونبۆوە کە ئەوروپا لایەنگری چارەسەریەکی جددی کێشەی کورد نییە. خەریککردنی تورکیا بەکێشەکە زیاتر بەگوێرەی بەرژەوەندیەکانی خۆیان دەبینی. ئەمە لە هەڵوێستی یۆنانیش دەرکی پێدەکرا. لەوانەیە لە ئەوروپا سیاسەت کۆتایی بەشەڕ بێنێ. ئەمەش لەگەڵ ستراتیژی رۆژئاوا، ئەمەریکاشی لەناودا ناکۆك بوو. هەڵوێستی ئەڵمانیا ئەوەبوو ساتێك زووتر رێگای شاخ بکرێتەوە. ئاشکرابوو کە بەشێوەیەکی درێژخایەن بیردەکەنەوە. ئالۆزی رۆژهەڵاتی ناوین کەپشت بەکوردان ببەستێ، زیاتر بەگوێرەی داخوازیەکانیان بوو. هەربۆیە دەرکەوتنێکی چاوەڕواننەکراوی من، رەوشێکی دەرەوەی تاکتیکەکانیان بوو. تەواوی ئامادەکاریەکانیان پشتی خۆی بە کەسایەتی کوردە بەکرێگیراو و ماڵێکراوەکان دەبەست. PKK بەتایبەتیش هەبوونی من، ئەو کارتەی دەستیانی لەکار دەخست کەبەدەیان ساڵ ئاراستەیان کردبوو و لەرێگایەوە سەرمایەیەکی زۆریان کۆ کردبۆوە. یان زۆر دەیهەژێنن و دەیخەنە رەوشی یەکێکی بێ کەسایەتی، یاخود بەدەریانەوە دەنا. مەیلی ئەمریکاش لەمەدا دەکەوتە نێو لێکدانەوەکان. فشارێکی زیاترم کردبووایە دەمتوانی بمێنمەوە. زەحمەت بوو لەو ناوەندە بەدەرنرێم کە یاسای رۆمای تێدا لەدایکبوو. بەڵام مەترسیە سیاسیەکانی ئەمە قورس بوو. پێویست بوو هەموو جۆرە هەڵوێستێکی مەترسیدارانەی دەوڵەتێك لێکدانەوەی لەسەر بکرێت کە تا ئەم رادەیە تەنگەتاو ببوو. جیابوونەوەم لەیەکەم دەرفەتی کە دەڕەخسێ ببووە ناچاریەك.

ئەوچوار مانگەی لەسێ پایتەختی مێژوویی ئەوروپا بەسەرم برد هەندێ راستینەی گرنگی ئاشکرا کردبوو. دیموکراسی و یاسا نیازی نەبوو مافی ئیرادەی ئازادی گەلی کورد بدات. ئەوروپا سیاسەتێکی مرۆڤانەی سەبارەت بە کوردان نەبوو. تەنیا سەبارەت بەداخوازیەکان لە تورکیا وەکو سەری ڕم بەکاریان دەهێنا. لەراستیدا سیاسەتەکانی ئەم دوو سەدەی دوایی پیادە دەکرا. بۆئەوەی

بەڕێوەبەرایەتی ئێران، ئێراق و تورکیا لەرۆژهەڵاتی ناوین بەگوێرەی سیاسەتەکانی خۆیان ئاراستە بکـەن کـوردان وەکـو گونجـاوترین ئـامراز دەبینـران. هەڵوێسـت نیشـاننەدانیان سـەبارەت بەچارەسەریەکی بەپەلە، هۆکارە سەرەکیەکەی بۆ ئەمـە دەگەڕێتـەوە. پێویسـتیان بـە دیاردەیـەکی کورد هەبوو کە بۆ ماوەیەکی درێژخایەن کێشـەیان بـۆ بخـولقێنێ. بـەڵام چارەسـەرکردنی کێشـەکە کەرەستە و ئامرازێکی بەکارهێنانی لەئارادا نەدەهێشت.

ئەم هەڵوێستە سەبارەت بە رێکخراوە بەکرێگیراوەکانی باکووری ئێراقیش لەجێگای خۆیدایە. تورکیایەکی بەکێشە و گیروگرفت پێویستی پێیان دەبوو. هەربۆیە بەردەوام مانەوەی PKK وەکـو کێشەیەك، لەپێناو بەرژەوەندیە سیاسیەکان بۆ هـەموویان پێویست بـوو. لـەجیاتی ئـەوەی لەگـەڵ مندا بەرەو چارەسەری بچێت، بیری لەیەکێك دەکردەوە کە بەگوێرەی داخوازیەکانیان هەڵسوکەوت بکات و لەخزمەتی سیاسەتە درێژخایەنەکانیاندا بێت. لەگـەڵ راسـپاردە و چوارچێوەی سیاسـەتی دووسـەد سـاڵە نـاکۆك دەبینـرام. ڕەوشـێك نـەبوو کـە کارەکتـەری ئـازاد و دەستپێشـخەری بڕیـاری سەربەخۆ پەسند بکەن. پەسندکردنی ئەمە، بەواتای لەدەستدانی ئەو کوردە بەکرێگیراوانە دەهات کە بەدەیان ساڵە بەخێویان دەکـەن. ئیتاڵیـا دەیخواسـت دەرفـەتی زیـاتری بـەجێکردنی سـەرمایە و بازرگانی لە تورکیا بەدەست بێنێ. هەربۆیە رادیکاڵترین هەڵوێستی نیشاندەدا. بـەڵام هـەروەکو لـە بواری کرداریش بینرا رەوشی من ئەم لێکدانەوەیەی تێکدەدا. بەرژەوەندیەکانیان لەگەڵ هەڵگرتنی کەسایەتی من کۆك نەبوو. وەکو دیاربوو دیموکراسی و مافپەروەری ئەوروپا لەسنوورەکانی کێشەی کورد دەوەستا. تـەنیا هەڵوێستی کـورد سـەبارەت بـەوە جێگـای بـاس بـوو کـە وەکـو هێزێکـی کـاری هەرزان بەکار بهێنرێ و بۆ ماوەیەکی درێژخایەن وەکو ئامرازێـك بـۆ سیاسـەتەکانی سـەبارەت بـە رۆژهەڵاتی ناوین بەکاربهێنرێت. هەرچەنـدە بەمجۆرەش بێت، بەڵام دیسان دوور بـوو لـەوەی وەکـو سیاسەتێك شێوە بگرێت. ئەو لایەنەی دەردەکەوتە پێش، هـەروەکو لـە چـەندین کێشـەی گشـتییدا دەبینـرێ ــ بەڵکان لەسەرووی هەموویانـەوە ــ سـەبارەت بەکێشـەی کـوردیش سیاسـەتێکی ئـەوروپا نـەبوو کەشـێوەی گرتبێـت. هـەر دەوڵـەتێك لەمیانـەی ناوەنـدەکانی پـۆلیس و ئیسـتخبارات نزیـك دەبێتەوە، لەرێگای دەزگاکانی کۆمەڵی مەدەنیش هەوڵی دزەکردنی دەدا.

وابزانم کاتێك لەرۆما بووم، تەنانەت لە مۆسکۆ بووم هێزێـك کـە بـەردەوام بـە مەسـەلەی مـن پەیوەندیدار دەبوو **مۆساد** بـوو. پێبـەپێ ئاشـکرا دەبـوو کـە بـەو رادەیـەی بڵـێ" خـاوەنی سـەرەکی مەسەلەی کورد منم" هێزێکی سەرەکی بوو کە تۆڕی چاودێری و ئیستخباراتی پێشخست.

ئەمریکا، ئیسرائیل و ئینگلتەرا وەکو کەناڵێکی جیاواز بەجێدەبوون. هێشتا ئەوروپا بڵاوەبوو. بێگومان سەبارەت بەکێشەی گرنگی بەمجۆرە لەسیاسـەتێکی هاوبـەش بێبـەش بـوو. دووسـەد سـاڵە

ئینگلتەرا ڕێبەرایەتی دەکرد. بەبێ ئینگلتەرا ناتوانرێ بیر لە ئەگەری سیاسەتێکی سەبارەت بەکوردان بکرێتەوە. لەگەڵ ئاواکردنی ئیسرائیل کۆنترۆڵ و چاودێری لەرێگای مۆسادەوە بەڕێوەدەبردرا. لەگەڵ تاڵەبانی و بارزانی و چەندین سیستەمی کوردەوە گرێدراو بوو. بەڵام ڕەوشی PKK ئەو سیستەمە تێکدەدات کە خوڵقاندوویانە، هەڕەشەی لەو هاوسەنگییە دەکرد کە خوڵقێنرا بوو. هەربۆیە منیان بەرپرسیار دەبینی، لەمیانەی سیاسەتێکی ریسواکردن و گۆشەگیر کردنەوە بەندیان دەکردم. ڕێککەوتنەکانی ساڵی ١٩٩٦ لەگەڵ تورکیا، ڕێگای لە پێش ئەوە کردەوە ڕۆڵی کێومالی بگرێتە ئەستۆ. زۆر بەباشی لێکنەدانەوەی ئەم ڕەوشە کەموکوڕیەك بوو. کاتێك لە ڕۆما بووم هێشتا بەهەندوەرنەگرتنی ئەمە، سەرچاوەی خۆی لە کەموکوڕی لێکدانەوەی ئیسرائیل دەهات. دوایی دەرك بەوە دەکرێت کە ئەوەی سەبارەت بەمن مۆسکۆی لە نێو دەستەکانی خۆیەوە گرت ئیسرائیل بوو. ڕۆڵی ئیسرائیل لە تاقیبکردنی من و خستنە نێو ڕەوشی بێکاریگەرکردن یەکلاکەرەوەیە. بێگومان ئەمە لەمیانەی یارمەتی دارایی و دیپلۆماسی مەزنی ئەمریکاوە بەڕێوەبراوە. بۆئەوەی لە مۆسکۆ نەمێنم، قەرزی ٨ ملیاری دۆلاری IMF بەکارهێنراوە. دیسان بەهەمان ئامانج پرۆژەی **ڕەوتی شین** لە تورکیا سەندرا، چەپەڵانەترینیان ئەوەبوو کە بەبێ ئەوەی هیچ شتێك بدەن، لەمیانەی بەکارهێنانی ڕەوشی تەنگەتاوی من، گەلێك قەرەبوویان لەیەکتری دەسەند. سیستەمی بەرژەوەندیخوازی لە تورکیا کە بە" پاداشتی ئاپۆ" ناودەبرێ، لە گۆڕەپانی نێو دەوڵەتیدا بەشێوەیەکی بەرفراوانتر پیادە دەکرا. تەواوی بیرۆکراتە ئەوروپایی، ڕوسیایی و ئەمریکایی و تەنانەت کینیاییەکانیش پاداشتەکانی خۆیان وەردەگرت. لە کەسایەتی مندا بەمجۆرە لە میانەی بەرژەوەندیە ماددیەکانیان هەڕاجکردنی داخوازییەکانی ئازادی گەلێك، زۆر چەپەڵانە بوو.

لە ئیتاڵیا شەڕی دەروونی ئەنجامی بەدەست دەهێنا. ئامادەکاریم دەکرد لە بچووکترین دەرفەتدا ئەوێ بەجێبێڵم. ساویلکەیی گوندێتی **نومان ئۆچاری** نوێنەرمان لە مۆسکۆ، یارمەتیدەر بوو بۆ قووڵبونەوە و بەردەوامکردنی پیلانگێڕی. ڕەوشی بێبەرپرسیارێتی و بێکاریگەری نوێنەری ئیتاڵیاش **ئەحمەد**، دوور بوو لەوەی ڕووداوەکان تێبگات، هەموویان لەمێژبوو لەنێو دونیا بچووکەکەی خۆیان کۆتاییان پێهاتبوو. دوای دەرکەوتن لە ئیتاڵیا هەم من، هەم سەرۆك وەزیران دالیما ئاسوودە ببوو. دالیما تاقیکردنەوەیەکی خراپی دیموکراسی و مافەکانی مرۆڤی دابوو، لەبەرامبەر سەرمایەی ئیتاڵیا بەترس بوو. ئەگەر ببووایە دەنگی ڕەسەنی مافپەروەری و دیموکراسی، ئەوا ڕۆڵ و بەشداری لە مێژووی ئازادیدا لەبیر نەدەکرا.

کاتێك دووبارە گەڕامەوە مۆسکۆ، شیمانەی مەزن ئەوەیە دوا پەردەی گەمەکە دەزانرا و

ئامادە کرابوو. دەرخستنم لە ئیتاڵیا لە ئەنجامی هێزی تاریکی هەر دوو لایەن و هەڵوێستی ساکارانەی نوێنەرەکانی PKKبەدیهات. قۆناخ، قۆناخی ئامادەکردنی خاچ یان تابووت بوو. ئەوانەی مۆسکۆ بەتوندی بزماری یەکەمیان لێدەدا. بۆ یەکەمین جار لە رووخساریاندا ئاشنای دیمەنێك دەبووم کە جێگا بە دۆستایەتی نادات. دیارە کە بڕیار لەئاستی سەروو هاتبوو و مسۆگەر بوو. ئەوەی بۆ چارەنووسی زانراو کەوتبووە ئەستۆیان بەجێیان دەگەیاند. بە لەیستۆك و فشار سواری فڕۆکەیەکی بارهەلگر کرام، دواتر دوای هەفتەیەك دەستبەسەرداگرتنم لە گوندێکی پایتەختی تاجیکستان **بیشکەك** دیسان لەنێو هەمان ستاتۆ لەرێگای **پترۆگراد**، نوێنەری ئەسینا **ئایفەر** لەگەڵ **ناکازاکیس**ی کە وەکو دۆست دیاربوو دەگووترا کە ژەنڕاڵێکی خانەنشینە و بەیەکەوە بە فڕۆکەیەکی تایبەت هاتن و بەرەو ئەسینا کەوتینە رێ. ئاشکرا بوو کە فڕۆکەکە پەیوەندی بە دەوڵەتەوە هەیە. سەرەتا خواستیان لە **رۆمانیا** دابەزین. ناگازاکیس بانگەشەی ئەوە دەکات کە لەگەڵ سمیتیس بڕیاری ئەوە درابوو کە تەسلیمکردنم لێرە رووبدات. لەوانەیە راست بێ. کاتێك پەسندم نەکرد، بەناچاری لە ئەسینا دابەزین. هەمان کرپارەکانی دۆزەخ، دیسان **ستافراکیس** و **قەلاندەریس** چاوەڕوان بوون. بەڵام ئەمە دوای رۆژێك بوو. یەکەمین رۆژ چۆن هاتم بەرێگای VIP تێپەڕین و لەماڵی خەسووی ناکازاکیس دا مامەوە کە ژنێکی لە میللەت و دۆست بوو، لێم پرسی : دەشێ **پانگالۆس** خیانەت بکات؟ زۆر بەدڵنیایی گووتی: نەخێر، لەمە باشتر دەرفەتێك بۆ هەڵبژاردن نابێت.

پانگالۆسی وەزیری دەرەوە پەنای بردە بەر فێڵێکی ئاشکرا. لە بەرزترین ئاستدا دەستەیەکی ئیستخباراتی بۆ ئەو ماڵە ناردبوو کە بەشێوەیەکی فەرمی بە ئامانجی چاوپێکەوتن بانگ کرابووم. بەشێوازێکی هەڕەشە ئامێزانەی دوور لە دۆستانە گووتی" تاوەکو کاتژمێر چواری بەیانی ماوەت پێ دەدەین، لەرەوشێکی پێچەوانەدا ئەوەی دەخوازین بەفشار ئەنجامی دەدەین". ئەمە هەڵوێستێکی دوژمنکارانە بوو. رووی راستەقینەی خۆیان نیشاندەدا. ئاشکرا بوو کە پێشتر رێککەوتوون. ئەوەی مابۆوە ئەوە بوو هێشتا ئەو باوەڕیەی من بەدۆستایەتی کە بەردەوام بوو، بەکاریان دەهێنا و بەو لایەیان رادەکێشا کە دەیانخواست. زۆر پێشتر بەیەکەوە لەگەڵ CIA کینیا ئامادە کرابوو. دواتر دەرکم بەوە دەکرد. **قەلاندەریس**ی زۆر باوەڕیم پێی هێنا، سوێندی لەسەر شەرەف یۆنان خوارد، گووتی وەکو شوێنێکی دوور لە مەترسی دوای ١٥ رۆژ مانەوە لە کینیا کە یۆنانیە کۆنەکان تێیدا بەکاریگەرن، لەرێگای ئەو پاسەپۆرتەی **باشووری ئەفریقیا** کە وەزارەتی دەرەوە ئامادەی دەکات چارەسەری دەدۆزرێتەوە. لەبەرئەوەی متمانەکردن بەدۆست بەبنەما دەگیرا، نەدەبوو پەسند نەکرێ. یەکێکی وەهام لانەبوو بەجددی ئاگادارم بکاتەوە. ئەو وەرگێڕەی

بەتەواوی لێی تێنەگەیشتم **مەلسا**، بەشێوەیەکی سڕکراو هەڵسوکەوتی دەکرد. دەیتوانی دۆستایەتیە ساختەکەیان تێبگات. دەستیان بەسەر ئایفەر دا گرتبوو. لەراستیدا گۆشەگیر کرابووم.

لەم قۆناخەدا هەندێ جموجۆڵم بینی کە دەیانخواست بەرێگایەکی ناراستەوخۆ باسی خیانەت بکەن. **شوفێر** بەتوندی ئوتۆمبێلەکەی بەو فڕۆکەیەدا کێشا کە دەبووایە سواری ببم. لەو باوەڕەدام ئەم هەڵوێستە بەئەنقەست بوو. فڕۆکەکە هەڵنەفڕی. بەڵام دوایی لەو شوێنەی کە گومانم دەکرد لەرێی سوێدەوە بێت، فڕۆکەیەکی زۆر تایبەت چاوەڕوانی دەکردم کە گروپەکەی یۆنانی نەبوون. شیمانەی ئەوە لەپێشە فڕۆکەی CIA یاخود ئیستخباراتی ئینگلتەرا بووبێت. بەرلەوەی سواربم شوفێری تاکسی دەجار هاتوچۆی کرد، نەیدەخواست بەفڕۆکەکە بگەین. ئەنجامێکم لەوەش بەدەست نەهێنا. هێندە باوەڕم کردبوو کە خیانەتی وەها لە پەڕتووکی دۆستایەتیدا نییە، تەنانەت ئەوکات یەکێك پێی بگووتمایە "دەڕفێنرێی"، بەتوندی وەڵامم دەدایەوە. چونکە جێگای ئەمە لەپەرتووکی مرۆڤایەتیدا نەبوو.

دواتر روونبووەوە کە هەموو شتێك بەرنامەڕێژکراو بوو. باڵیۆزی یۆنان لە کینیا **کۆستۆلاس** زۆر بەسانایی منی لە فڕۆکەخانە وەرگرت. یەکەمین قسەی واتادار بوو. خواستی ئەو هەستە لای من دروست بکات کە، لەوانەیە کەمێ شەرەفی ئینگلیز و ئەڵمانیەکان هەبێت، بەڵام یۆنانیەکان شەرەف و کەرامەتیان نییە. مەحاڵ بوو ئەنجامێك لەم قسانەی بەدەست بهێنرێ. بەزۆر نیازی ئەوە بوو من لە کۆبوونەوەی UN بەجێبێڵێ. هیچ شتێك لەمەش تێنەگەیشتم. دوایی وازی لەوەش هێنا نانم لەگەڵدا بخوات. هەوڵیدەدا لەگەڵم دانەنیشێ. دیار بوو کە رۆژانی دوایی بەسەر دەبرد. بەگوێرەی ئەو راسپاردەیەی لە ئەسیناوە هات مسۆگەر دەیانخواست لە باڵیۆزخانە بەدەرم بنێن. چوار کەسی ئەرك پێدراویان ناردبوو. کاتێك پێمان گووتن بەرخودان دەکەین، وازیان لەمە هێنا. لەئاستی وەزارەت لە وەزارەتەکانی دەرەوە، گشتی، دادوەری و ئیستخبارات، تاوەکو بەیانی داکۆکیان لەسەر ئەوە دەکرد پێویستە لە باڵیۆزخانە بەدەربنرێم و لەمەشدا بەبڕیاربوون. کۆستۆلاس پێی راگەیاندم کە لە کۆبوونەوەیەکدا کە کوڕی سەرۆکی ئیستخباراتی وەزارەتی دەرەوەی کینیا ئامادەبووە، دەرکەوتووە کەهەموو شتێك دەزانرێ، تەنانەت وێنەشیان گرتووم، ماوەی دراوە تا ١٥ی شوباتە، بڕیاری ئەوەیان گرتووە ئەگەر دەرنەکەوێت ئەوا بەفشار ئەمە جێبەجێ دەکەن. ئەگەر ١٥ی شوبات دەرنەکەوین، شیمانەی هەموو شتێك، تەنانەت کوشتنیش هەیە. هەربۆیە ئەم رۆژە ناچاری بوو دەرکەوین. ئەگەر بمێنین، ئەوا هێرش دێنن، ئەوکاتە دەڵێن بەرخودانی کرد و پێکدادان دەرکەوت و کوژرا. دوا خیانەتی گەورەی **قەلاندەریس** ئەوەبوو. گووتی" قسەم لەگەڵ سمیتیس کرد، گەرەنتی ئەوەی پێدام کە دەتوانین لەرێگای میسرەوە بەرەو

هۆڵەندا بچین" . جگە لە پەسندکردن هیچ بژارێکی دیکە نەبوو. پێشتریش لە رێگای پایتەختی **بیلاروسیا مینسك** بیر لەسەفەری هۆڵەندا کرابۆوە. لەراستیدا ئەمەش رێکخرابوو. شیمانەیەکی مەزن ئەوەیە کەهەر لەکاتی دەرکەوتنم لەشامەوە هەموو شتێك بەگوێرەی پێویستییەکانی پیلانی CIA و ئیستخباراتی ئینگلتەرا و یۆنان ئاراستەکراوە کە رووی ناوەوەی نازانرێ. گومانم لەوەدا نییە کەئەم پیلانە وەکو یەکێك لە گەورەترین گێرەشێوێنیەکانی مێژوو ئامادەکراوە. بەڵام مەحاڵە بتوانم بڵێم سەبارەت بە رووی ناوەوەی هەمووشتێك دەزانم. تەنیا خۆیان ئەمە دەزانن. ئەوەی دەبێ بیکەین، پێشخستنی شرۆڤەیەکی راستە سەبارەت بەو گۆڕان و پەرەسەندنانەی هاتۆتە ئاراوە. پۆلیسی کینیایان تاوەکو ناوەوەی باڵیۆزخانەکە هێنابوو. بەئاشکرایی ئەوەیان نیشاندام ئەگەر نەچم، ئەوا پەلامار دەدەن. کاربەدەستەکە لەمیانەی چەند رستەیەکەوە دەیگووت:" ئێمە ناخوازین خوێن لە وڵاتی ئێمەدا بڕژێ". شیمانەی ئەوە هەیە لەم ناوەدا دەرمان و ماددەی هۆشبەریان بەکار هێنابێ. بەشێوەیەکی رەها کارمەندەکانی چێشتلێنان گرێدراوی خودی باڵیۆزخانە بوون. رەوشم هەروەکو نیو خەوتوو- نیو وشیار وابوو. هەربۆیە شیمانەیەکی لەپێش ئەوەیە کەبۆ ئەوەی لەم کاتەدا نەهێڵن بەشێوەیەکی دروست بیربکەمەوە بەپێی پێویست دەرمانیان بەکارهێنابێ. لەوانەیە ئەم دەرمانە سڕکەرانە یەکێك لەو هۆکارانە بێت کە نەمتوانی ئەو رەوشانەش شیبکەمەوە کە بەئاشکرایی جێگای گومان بوون.

هەستم بەوەکرد کە لەدەوروبەری ئەو فڕۆکەیەی ئامادەکراوە پیاوی چاوشین و قژزەرد و باڵابەرز کە تفەنگی ئۆتۆماتیکیان بەدەستەوەیە تەدبیریان گرتووە. شیمانەیەکی مەزنە ئەوانە ئەندامی CIA، MOSSAD بوون.

شیمانەیەکی مەزن ئەوانەی لە باڵیۆزخانەش وێنەیان کێشام سەر بە مۆساد بوون. لەناو فڕۆکەدا ئەندامانی تیمی تایبەتی تورك خۆیان فڕێدا و منیان درێژکرد. هەموو شتێکی لام بوو بردیان، بەباند هەموو شوێنکیان گرێدام. بە هەمان باندی ئەستوور چاوەکانمیان گرێدا و منیان لەدواوەی فڕۆکە بەجێکرد. فڕۆکەکە هی **جاوید چاغلار** بوو. رووداوێك بوو ناوەڕۆکی حکومەتی پارتی رێگای راستی (DYP)ی نیشاندەدا. فڕۆکەکە دووجار نیشت. شوێنێکیان میسر بوو، ئەوەی دیکەشیان ئیسرائیل یان قوبرس بوو. کاتێك بە کەشتی منیان بردە دوورگە بەیانیەکەی ١٦ی شوبات بوو. کاتێك یەکەمجار لەناو فڕۆکە چاوەکانمیان کردەوە ئەو پەیامەی خواستم بیدەم بەمجۆرە بوو:"ئەم سەرکەوتنە هی ئێوە نییە، ئەوانەی دەڵێن دۆستایەتیتان لەگەڵ دەکەین، بەدروستی هەڵوێست نیشان نادەن، دەخوازن ئەم گەمەیە لەسەر هەر دوو لا پەیڕەو بکەن. هیچ کاتێك من دوژمنایەتی گەلی تورکم نەکرد، تەنانەت لە لایەنی دایکەوە پەیوەندی خوێنمان لەگەڵ

تورکان هەیە. ئاشتی و برایەتی تاکە ڕێگای ڕاستە. مسۆگەرە لەمە بەدواوە لەسەر ئەم بنەمایە درێژە بەخەباتی خۆم دەدەم". لەڕاستیدا هەڵوێستی یەکەمم ئەوە بوو تاوەکو دوایی هیچ قسەیەك نەکەم. بەڵام یەکسەر دەرکم بەوە کرد کە ئەم هەڵوێستە ڕێگا لەپێش ئەوە دەکاتەوە کە پیلانگێڕی وەکو خۆی بەنهێنی بمێنێتەوە. بۆ ئەوەی پیلانگێڕی ڕۆشن بکەینەوە درێژەدان بە ژیان هەڵوێستی هەرە ڕاست بوو. لەڕێگا کاتێك منیان لەفڕۆکە دابەزاند و کەمێك بۆ ڕۆیشتن پاڵیان پێوە ناین، کاتێك گووتم"چیە بۆ کردەوەیەکی بکەری نادیارم دەبەن؟" لەبیرمە کە گووتیان" ئەم شانسە بە تۆ نادەین، دەمت داخە، ئەگەرنا ئێمە دایدەخەین".

یەکەم کەسی لەدوورگە پێشوازی لەمن کرد فەرماندەیەکی بە پلەی سەرهەنگ بوو کە گووتی "من نوێنەرایەتی سەرۆك ئەرکانی گشتی دەکەم". پوختەی قسەکانی ئەمە بوو:" گەلێك گەمە لەناو ئەم مەسەلەیەدا هەیە، ئێمە دەخوازین بە برایانە چارەسەری بکەین، دەرفەت بەم لەیستۆکانە نادەین." ئەمە هەڵوێستێك بوو چاوەڕوانیم نەدەکرد. لەرەوشێکی وەهادا نەبووم کە هەڵیسەنگێنم قسەکە جێی باوەڕیە یان نا. لەگەڵ خەڵەتاندنی تاکتیکی، لەوانەیە ئاماژەی بە سیاسەتێکیش کردبێت. جگە لە چاوەڕوانی و تەماشاکردن هیچ بژارێکی دیکە نەبوو. ١٠ ڕۆژ لە ژوورێکدا مامەوە کە هەلومەرجەکانی زۆر قورس بوو. ئاسایش، میت، ژەندرمە و ئیستخباراتی ئەرکانی گشتی، لەچوار لاوە لێپرسینەوەیان بەڕێوە برد. فشارێکی قەبە و جنێودان نەبوو، بەڵام هەلومەرجی مەعنەوی و دەروونی بۆ من زۆر قورس بوو. بەرگەگرتن موعجیزە بوو. بەدرێژایی دە ڕۆژ ئەوەی بە ڕاستم بینی باسم کرد. هەڵوێستم نیشاندا. بەشێکی قسەکانم لە چاپەمەنی بڵاوکرایەوە. بەشەکەی دیکەیشیان بڵاونەکرایەوە. مسۆگەر بوو کە ڕووبەڕووی ڕووێکی دیکەی دەوڵەت بووینەتەوە. ماقووڵانە هەڵسوکەوتیان دەکرد. زەحمەت بوو تێبگەم تا چ ڕادەیەك جێگای خۆیان لەنێو گەمەکان دەگرن یاخود لەدژی دەوەستن. ئەو هەڵوێستەی پەیڕەوم کرد، بەباوەڕی و وشیاری و بڕیاربوونەوە پاراستنی ڕێبازێك بوو کە لە سەرەتاوە تا دوایی لەنێو ئاشتی و برایەتیدا دەرفەت بە بەیەکەوەژیانی گەلان بدات. ئەم ڕەوشە لەگەڵ ڕێبازی ئایدیۆلۆژی و سیاسیم دا ناکۆك نەبوو. لەبەرئەوەی هەڵوێست دیارکردنم بەرامبەر جوداخوازی و ئەو توندو تیژیەی بەرگری ڕەوا تێپەڕدەکات پێویستیەکی هێڵی ئایدیۆلۆژیم بوو. زۆر بەئاسودەیی درێژەم بەهەڵوێستی خۆمدا.

دادگاییەکەی ئیمرالی هیچ بنەمایەکی ڕەوا و پێویستی گەردوونی و پەیمانی ماف مرۆڤی ئەوروپای نەبوو. ڕفاندن و پیلانگێڕیەکی قورس لە بناخەی مەسەلەکەدا هەبوو. دەبووایە دادگاییکردن لەژێر ئەم هەلومەرجانە ئەنجام نەدرابایە. تەنیا پێشکەشکردنی ئەم بەشەی شانۆگەری جێگای باس بوو کە سەمبۆلی بوو، بەگشتیش لە دەرەوەی نووسینی سیناریۆنووس و

بەڕێوەبەران بوو. بەگوێرەی من پێشکەشکردنی بەرگرینامە وەکو"پەیامی ئاشتی و یەکێتی دیموکراتییانە" راستترین هەڵوێست بوو. بۆ ئامادەکردنی بەرگرینامەیەکی بەرفراوان کات، کەرەستە و لەبواری سایکۆلۆژیەوە رەوشێکی لەبار نەبوو.

گەلێك لێدوانم سەبارەت بەفۆناخی ئیمرالی کردووە. ئومێدەوارم ناوەڕۆکەکەی وەکو خۆی بەشێوەی پەرتووکێك بلاوببێتەوە. دیسان دووبارەکردنەوەی ئەوانەی پێشوو هێندە واتادار نابێ. ئەم بەرگرینامەیەم تەواوی بناخەی ئایدیۆلۆژی، سیاسی و ئەخلاقی دیالۆگەکانم لەگەڵ پارێزەرەکانم دیار دەکات و دەبێ وەکو تەواوکردنیان ببینرێ. هەندێك دەوروبەر چ لەناوەوە دەبێت یاخود لە دەرەوە، خواستیان هەڵوێستەکەم چەواشە بکەن. ئەمەش مەترسیدارترین رەوش بوو. بەردەوام خواستم ئەم لایەنانە روونبکەمەوە کە لە ژیان و مردنی من گرنگتر بوو. ئەو پڕوپاگەندەیەی بەشێوەیەکی بەرفراوان کرا ئەوەبوو کە"لەگەڵ دەوڵەتی ژێر زەمین و سەرۆك ئەرکان رێککەوتم، سازشکاریم کرد یاخود تەسلیم بووم" . ئەمە بەئامانجی پڕوپاگەندەکردن بوو، هەم لایەنەکانی ناوەوە، هەم دەرەوە لەمیانەی ئەم پڕوپاگەندانە دەیانخواست رووی راستەقینەی خۆیان بشارنەوە. ئەگەر رێککەوتنێك بووایە، ئەوا راگەیاندنیم بەشەرەفێك دەزانی. بەردەوام جەختم لەسەر ئەوە کردەوە، رەوشێکی وەها لە ئارادا نییە. هەرچی مەسەلەی ئاگربەستە لەساڵی ١٩٩٣وە هەڵوەستەی لەسەردەکەم. وەکو پابەندبوون بەو ئاگربەستە یەکلایەنەی کە هێشتا لە شام بووم لە ١ی ئەیلولی ١٩٩٨ رامگەیاند، ئەوا بە بڕیاری واقیعیترکردنی ئاگربەست و زیاتر رەخساندنی هەلومەرج بۆ ماوەیەکی ماقووڵ و دیاریکراو هێزەکانمان بۆ دەرەوەی سنوور راکێشا و ئەمەش هەنگاوی دووەم بوو. ئەو رەوشەی لەئارادایە، بەهۆی هەندێ هەلومەرجی ناچاری، هێزێکی سنووردار لەناوەوە، بەشی هەرە زۆریشی لەدەرەوە لەسەر بنەمای بەرگری رەوا بەجێبووە، ئەمەش بەشێوەی پێگەگرتنێکی چاوەڕوانی"دیالۆگە لەپێناو ئاشتی و رێککەوتنی دیموکراتییانە".

ئەمە دەزانرێ کە بەرپرسیارێتی گەڕان بەدوای چارەسەری دەکەوێتە ئەستۆی سیاسەت و حکومەت و پەرلەمان، رەوشی هەنووکەش لە هەموو لایەنێکەوە مەترسی لەخۆوە دەگرێت. ئەگەر لەسەر بنەمایەکی پۆزەتیڤانە ئەم رەوشە تێپەڕنەکرێت، ئەوا مەترسی ئەوە دێتەئاراوە کە بازنەیەکی توندوتیژی مەزن و درێژخایەنتر دەوروبەر بتەنێتەوە. رێککەوتن لە پەیڕەوکردنی گەوهەری "کۆماری دیموکراتی و عەلمانی"دا دەبینرێ و بەدیدێت. باش دەزانرێ کە لە تەواوی ئەو قەوارە سیاسی و دەوڵەتانەی بەدرێژایی مێژوو تورکەکان لە ئەنادۆڵ ئاوایان کردووە، رۆڵی کوردان هەبووە، دوا نموونەشی ئاواکردنی کۆماری تورکیا و شەڕی رزگاری نیشتمانی بوو کە پێشتر بەڕێوەبرا. لەحاڵەتێکدا دەست لەو سیاسەتانەی نکوڵیکردن بەربدرێت کە بەهۆی یاخیبوونەکان

تاوەکو رۆژگاری ئەمرۆمان بەشێوەی جیاواز بەردەوام بووە، ئەوا باوەڕدەکەم و چاوەڕوانی دەکرێت دەرفەتەکانی چارەسەری بێتە ئاراوە. کاتێك کوردان وەکو گەلێك و هاووڵاتی ئازاد رەچاوبکرێن و پێوانەکانی یاسا ــ مافپەروەری گەردوونی بەبنەمابگیردرێت، ئەوا یەکبوونی لەگەڵ کۆمار بە هەڵوێستێکی ستراتیژی دەبینرێت.

ئەم هەڵوێستەی لە پرۆگرام و ستراتیژ و تاکتیکی قۆناخی نوێی PKK رەنگ دەداتەوە، لەبەرئەوەی لە بەشە پەیوەستدارەکانی بەرگرینامە بەفراوانی روونکراوەتەوە، پێویستی دووبارەکردنەوەی نابینم. ئەوەی پێویستە سیاسەت و هەڵوێستی خۆی نیشان بدات، ئاستی بالاًی دەوڵەتە. ئەم راستینەیە تەنیا بۆ کوردەکانی تورکیا نییە، بۆ کوردەکانی تەواوی پارچەکانی دیکەش وەکو هەڵوێستێکی ستراتیژی دەبینرێ.

سەرباری ئەوەی راستی هێندە ئاشکرا بوو، بەلاًم دیسان بەشێکی زۆری ئەو هەڵوێستانەی بەرامبەر PKK ، بۆئەوەی رووی قێزەون و خائینانەی خۆیان بشارنەوە کە ئاشکرا ببوو و شلەژا بوو بەشێوەی تاوانباری "ئاپۆ مەسەلەی کورد لە ئیمرالی ژێر خاك دەکات" بوو. زۆر چاك بەدواداچوونی ئەمانە و حیساب لێخواستنیان، بایەخێکی مەزنی هەیە.

بەتایبەتیش لەو دە ساڵەی دوایی کەلە ئەنجامی سەپاندنی خیانەتێکی بێ ئامان، هەم لە لایەن بەکرێگیراوەکان لە باشووری کوردستان، هەم لە لایەن ئەوانەی پەنایان بردۆتە بەر ئەوروپا، لەهەموو لایەنێکەوە بە ئەوروپا گرێدراوە، هیچ بەهایەکی ئەخلاقی ناناسن و هەموو ژیانی خۆیان بەدژایەتیکردنی ئاپۆچێتی پابەندکردووە، ئەوا ئەو کامپانیایەی تاوانباری و ریسواکردنی کە بەڕێوەی دەبەن ناتوانێ رزگاریان بکات. PKK لەمیانەی هەڵوێستی شەڕ و ئاشتی لەمەیدانە. هێز و شەهیدان و جەماوەرەکەشی لەبەرچاوانە. ئەمانە لەکوێن؟ ئەگەر دڵسۆز بن گۆڕەپان کراوەیە، لەچیا، دەشت، شار، گوند، ناوەوە و دەرەوە با نوێنەرایەتی مەسەلەی کورد بکەن. تادوایی بەرخودان بکەن و نموونەیەکی وەها نیشانبدەن، تاوەکو بسەلمێنن کە ساختەکار و تۆمەتکار نین.

١٠ ساڵە بەکرێگیراوەکانی باشوور لەسەر پشتی PKK بەخەیاڵی ئۆتۆنۆمیەوە دەژین. هەم YNK و هەم PDK لەرێگای هێزە گرێدراو و ئاراستەکراوەکەیان هەڵوێستی مەترسیداریان بەرامبەر PKK پێشخست. دوو رێگا بۆ ئەوان هەبوو: یان لەرێگای رەخنەدانێکی دروست دێنە سەر رێگای ئاشتی و رێککەوتنی دیموکراتییانە، یاخود دەست لەو ئۆتۆنۆمیە بەردەدەن کەشایستەی نین و بەبێ PKKش بەدینایەت. ئەو سیاسەت و دیپلۆماسیەی چل ساڵە ئەمانە بەڕێوەیدەبەن لە دەسەلاًتی چوارهەزار ساڵەی بیانییان زیاتر زیانی بەگەلی کورد گەیاندووە. هەر هیچ نەبێت با لەمەبەدواوە بزانن بێنە سەر رێبازی ئاشتی و دیموکراسی و دروست بن. لەرەوشێکی پێچەوانەدا

دەبێ ببینن کە تەنانەت دونیاش بێت لەو رەوشە رزگاریان نابێت کە تێیکەوتوون. نابێ لەبیر بکەن کە بڕیاری تەواوی شەهیدان، هەڤاڵان، گەل و هی منیش بەمجۆرەیە.

قۆناخی ژیانی من لە ئیمرالی بەگوێرەی رۆحی ئەم بەرگرینامەیە بەردەوام دەکات. هەڵوێستم بەمجۆرەیە: هەروەکو بڵێی سبەی بەدیدێت بەردەوام بۆ ئاشتی و رێککەوتنی دیموکراتییانە ئامادەم، تاوەکو دوایش وەستان لەدژی شەڕێکی قڕکردن کەسبەی لەمنەوە دەست پێدەکات و هەموو کاتێك وەڵامدانەوەیەتی لەرێگای باوەڕی و بڕیاربوون و ئامادەباشیەوە. لەدەرەوەی ئەمەش نە ژیانم ناسیوە، نە لێشی تێدەگەم. هەرچەندە کەموکوڕی مەزنیشیان هەبێت، ئەوانەی هەموو کاتێك ئومێد و پابەندبوونی خۆیان بەمن دیاردەکەن، پێویست دەکات لەهەموو لایەنێکەوە تێبگەن کە ئەم راستینە چ واتایەك دەدات. بەپێی ئەو هەلومەرجانەی تێیدان پێویستیەکانی ئەنجامبدەن، ئەمە بۆ خۆشیان کێشەیەکی ژیانە. ناسینی چۆنیەتی پابەندبوون و جولانەوە بەگوێرەی پێوانەکانی تادوارادە گرنگە؛ پێویست بەوە دەکات بەرامبەر هەموو جۆرە گۆڕانکاری و پەرەسەندنێك بەتەواوی ژیان رێکبخرێت و ئامادەبکرێت.

لەو باوەڕەدام لەرێگای ئەم بەرگرینامەیەم وەڵامی بەرفراوانی ئەو لایەنانەم دایەوە کە بە ناتەواوی مابۆوە و جێگای پرسیارکردن بوو. بە بەرفراوانترین شێوە وەڵامی پرسیار و چاوەڕوانی گەلەکەمان و هەڤاڵان و تەواوی گەلانی دراوسێ، لە سەرووی هەمووشیانەوە گەلی تورك و دۆستان، لە جیهان دەدەمەوە کە بەلانی کەم زۆر مەراقی ئەو هەلومەرجە فورسەی ئیمرالی دەکەن کەتا ئێستاش تێیدا دەژیم، بەمەش قەرزی خۆم دەدەمەوە. هەروەها دەبێ لەژێر هەمان بەرپرسیارێتی پێشخستنی رەخنە و جێبەجێکردنی پێویستییەکانی رەخنەکانیان لێ چاوەڕوان دەکەم و مافێکی منیشە. پیلانگێڕی ٩ی ئۆکتۆبەر ـــ ١٥ی شوبات، کەپارچەیەکی جیانەکراوەی ئەو هەوڵانەی بەکۆلۆنیکردنە کە لە سەردەمی سۆمەریەکانەوە دژ بە گەلەکەمان پێشدەخرێت و وەکو بەرفراوانترین پیلانگێڕی پشتبەستووە بەو هێز و کەسایەتییە بەکرێگیراوانەی خۆیان بەدۆست نیشاندەدەن، پەیڕەوکرا، لە گەیشتن بە ئەنجامە خوازراو و نەخشە بۆ کێشراوەکەی خۆی دوورە. گۆڕین و وەرچەرخانی ئەم پیلانگێڕیەی کەتەواوی خیانەتکار و بەکرێگیراوانی سەدەی بیستەمی لەژێر چەتری بەرزترین ئیرادەی ئیمپریالیستی کردە یەك، بۆ ئاشتیەکی مێژوویی ئەنادۆڵ و میزۆپۆتامیا وەکو ئەرکێك دەکەوێتە سەر شانی گەلەکانمان و تەواوی هێزە بەرپرسیارەکان. خاوەن دەرکەوتن لەم ئەرکە، هەم بۆ بەهێزی یەکپارچەیی وڵات و هەم بۆ یەکێتی گەوهەری کۆماری دیموکراتی و عەلمانی، تاکە هەڵوێستی راستە. ئەمە لەهەمانکاتدا رێگای ئەو یەکسانی، ئازادی، برایەتی و ئاشتیە شەرەفمەندانەیە کە بەدرێژایی مێژوو خوازراوە.

ب ــ دەتوانرێ پیلانگێڕی ١٥ی شوبات بۆ گەلان بكرێتە ئاشتی و دیموكراسیەتێكی هەمیشەیی

كاتێك لەرووی مێژووییەوە پیلانگێڕی ١٥ی شوبات شرۆڤە بكەین تایبەتمەندێتی گرنگ دەردەكەوێتە روو:

١ــ دەبینرێ كە بە شێوەیەكی گشتی پیلانگێڕی لەسەر رێبازی پێكدادانی رۆژهەڵات ــ رۆژئاوا ئەنجامدراوە. من وەكو خاڵی لاوازكردنی ئەنادۆڵ و توركیا هەڵدەسەنگێنن. منداڵە بێ عارەكەی رۆژئاوا و وەكو خاڵی لوتكەی، سیاسەتی یۆنان بەردەوام خواستوویەتی من لە رەوش و پێگەیەكی بێ پرەنسیپ و وەهادا ببینێ كە بەردەوام زیانبەخش بێت. بەپێچەوانەوە كاتێك دەبینن پەیوەندیەكانم زیانیان پێدەگەیەنێ ئەوا لەوە دوودڵ نابن كە بمهاوێژنە ناو ئاگرەوە. بەڵام رۆڵی لەدوا پیلانگێڕیدا، بەشێوەی بەكرێگیراوێتیەكی خائینانەیە كە دۆستایەتی خراپ بەكاردێنێ. خۆی هێزی نەخشەكێش و پراكتیزەكردن نییە، بەڵكو ماشەیە. ئاشكرایە كەبەرامبەر ئەم رۆڵەی خۆی لەداهاتوو سەبارەت بەمەسەلەی قوبرس و ئیگە چاوەڕوانی قەرەبوو دەبێت. لە پەرەسەندنەكانی دواتردا ئەم بابەتە بەباشی روونبۆتەوە. لەلایەن **بلینكن**ی نوێنەری تایبەتی سەرۆكی ئەمریكا بۆ میدیا راگەیەنرا كە ئەوەی فەرمانی تەسلیمكردنی منی داوە **كلینتۆن** خۆیەتی. روونكردنەوەی ئەمە وەكو هەڵوێست دژ بە تیرۆریزم دەبێتە هەڵوێستێكی تەسك. مسۆگەرە كە ئیسرائیل لە پشت ئەم مەسەلەیەیە. پەیوەندی لەگەڵ ئەو بەڵێنە بەهێزە كە راستەوە ئەوپەڕگرە شەڕخوازەكانی ئیسرائیل بە توركیایان دابوو. سەرۆك وەزیرانی ئەو كاتەی ئیسرائیل سەرۆكی ليكوِد و بەرەی راستڕەو **بنیامین ناتانیاهۆ** بوو. ئیسرائیل بۆ ئەوەی لە هاوسەنگی ستراتیژی رۆژهەڵاتی ناوین توركیا لە تەنیشت خۆی ببینێ لەئەنجامدانی پیلانگێڕیدا رۆڵی ئەكتەری سەرەكی دەبینێ؛ بەڵام بەتەنیا نییە. هەروەها مەزەندە ناكەم پەیوەندی لەگەڵ دیموكراتی چەپی ئیسرائیل واتە پەیوەندی لەگەڵ رێبازی **شەمعون پێرێز** هەبێت. نابێ لەبیر بكرێت كە تیرۆركردنی **ئیسحاق رابین** پەیوەندی بەراستڕەوە ئەوپەڕگرەكان هەیە. كاتێك ئامادەكارییەكانی پیلانگێڕی چڕبۆوە، كلینتۆن لەرێگای مەسەلەی **مۆنیكا**وە بێكاریگەركرا و لەرەوشێكدا بوو لۆبی ئیسرائیلی چی گووتبایە جێبەجێی دەكرد. لێرەدا سەبارەت بەبابەتی توركیا هاوكاریەكی كاتی لەنێوان ستراتیژی ئیسرائیل و یۆنان دێتەئاراوە. كلینتۆن ئەمە كۆردینە (تنسیق) دەكات. بناخەكانی كۆردینەكردن لە لەندەن دانراوە، لێكدانەوەی ئەوە زۆر بەهێزە كە من گۆشەگیر بكەن و كوردان و PKK بخەنە ژێر كۆنترۆڵی خۆیانەوە. شوێنگە و رۆڵی سەرۆكایەتی من ئەو سیاسەتە باوەی رۆژئاوا دەهەژێنێ كە

لەسەر کوردانی پەیڕەو دەکات. گەوهەری بویەرەکە بۆ ئەم راستینەیە دەگەڕێتەوە. هەربۆیە ئەوروپا پاکتاوکردنی منی بەگوێرەی بەرژەوەندیەکانی خۆی بینیوە. چونکە ئەو سیاسەتەی ماوەیەکی درێژە لەسەر کوردانی پەیڕەوکردووە بەهۆی من پووچەڵ دەبێتەوە. تایبەتمەندیەکی دیکەی گشتی کە دەرهەقی دەبن بەیەك، ئەوەیە کە نەیانتوانیوە کولتووری رۆژهەلات لە کەسێتی مندا لێکهەڵوەشێننەوە.

٢ـ ئەمەش بیانووی کولتووری و سایکۆلۆژی تەسلیمکردنەوەی منی پێکهێناوە. لەبەرئەوەی کولتووری رۆژئاوا خاوەن پێکهاتەیەکی وەها نەبوو بتوانێ من بتوێنێتەوە، لەوەدا کاریگەر بوو کە من وەکو کەسایەتیەکی نەخواستراو ببینێ. لەگەڵ ئەوەی بەرژەوەندیە ماددی و ئابووریەکان رۆڵێکی دیاریکراویان هەیە، ئەوا نابێ بنەمای کولتووریش رەچاو نەکرێ. ئەو هەوایەی ئەوروپاییەکان لەوەدا بەکاریگەر بووە؛ گوایە ناخوازن دووەمین **لینین** یاخود **خومەینی** دروست بکەن. بەشێوەیەکی روون و ئاشکرا ئەمە دەرکەوتۆتەڕوو کە ئەوەی بەکرێگیراو یاخود لاساییکەرەوەی کولتوورەکەیان نەبێت ، یەکێك خۆی بە بچووك نەبینێ و ئەوان بە بالاّ و پایەدار نەبینێ، بەهیچ شێوەیەك بەگیانی لێبوردن و بەیەکەوە ژیان هەڵوەستەی لەگەڵدا ناکەن. لەم رووداوەدا رێبازی جیاوازی شارستانییەت ـ بەربەریان پاراستووە. ئاشکرابوو کە بۆ ماوەیەکی درێژ تێڕامانیان سەبارەت بەکەسایەتی من کردووە. خۆم لەنێو رەوش و کەشێکی وەهادا بینی کە لەمێژەوە بڕیاریان لەسەرئەوە داوە کە لەگەڵ چەمکەکانیان ناکۆکم. ئەم کەشە رەوشێك بوو بەئەنقەست خوڵقێنرابوو.

٣ـ لەگەوهەردا ئەوروپا گرێدراوی ئەو سیاسەتە ماوەتەوە کە ئەم دوو سەد ساڵەی دوایی سەرمایەداری دەرهەق بەکوردان پەیڕەوی کرد. ئەوەی بناخەی ئەم سیاسەتە پێك دەهێنێ ئەوەیە، کەبۆ ئەوەی لەسەرووی هەموویانەوە تورکەکان، ئێران و عەرەبەکان گرێدراوی خۆیان بهێڵن، کوردان وەکو ئامرازێکی هەڕەشەکردن بەکاربهێنن. من ئەوەم دەردەخستە پێش کە بەرێگای ئاشتی بێت یاخود شەڕ دەبێ کێشەی کورد بە چارەسەرییەکی هەمیشەیی بگات. هەرچی ئەوان بوون بەردەوام دەیانخواست ئەم کێشەیە وەکو کارتێك بۆ خۆیان بەکاربهێنن. لەدەست دەرهێنانی ئەم چەکە هیچ بەگوێرەی بەرژەوەندیەکانیان نەبوو. نەیاندەخواست دەست لەوە بەردەن کە وەکو پاشماوەیەکی قێزەونی سیاسەتی چەوسانەوەی باو هەڵیسەنگێنن. زۆر بەروون و ئاشکرایی ئەو هەڵوێستە دەبینرا کەتاوەکو لێکدانەوەکانی خۆیان لەگەڵ ئێراق، ئێران و تورکیا یەکلا نەکەنەوە دەخوازن کارتی کورد بەشاراوەیی لەدەست خۆیان بهێڵنەوە. ئەمەش هەڵوێستێکی هاوشێوەی هەندێ توێژی تورکیایە کەبەرژەوەندی خۆیان لەبەردەوامکردنی رەوشی چارەسەرنەکراوی

کێشەکەدا دەبینن؛ ئەمەش سیاسەتی **"مەمرە، مەژی"**یە سەبارەت بەکوردان. هەڵوێستێکی هۆڤانەی وەهایە کە هێندە لێی بەخاوەن دەردەکەوێ نەمرێ، بەو رادەیەش لەهەڵدێریدا دێڵێتەوە کە نەژی. تۆزێك یارمەتیان بدابووایە، ئەوا دەشیا لە سەر بنەمایەکی راست تا دوا رادە هەلومەرجی ئەرێنی بخولقێ. بۆ نموونە ئەگەر ئەو هەڵوێستەی ئەمرۆ سەبارەت بەکۆسۆڤۆ و مەکدۆنیا نیشانیدەدەن، بە داکۆکیکردن سەبارەت بەکوردانیش نیشانیبدەن، ئەوا لە زووەوە کێشەکان دەکەوتنە سەر رێگای چارەسەری. رەوشێکی هاوشێوەی ئەمەش سەبارەت بە عەرەب و ئیسرائیلیەکان، روسیا و چاچانیەکانیش لەجێگای خۆیدایە. بەرژەوەندیەکانیان لە درێژخایاندنی کێشەکاندا شاراوەیە. بەڵام کاتێك ناوخۆی ئەورووپا و نزیکی ئەو پەیوەندیدار بکات، ئەوا بەخێرایی و چڕی هەڵسوکەوت دەکەن و چارەسەری پێشدەخەن. لەبەر ئەوەی هەلومەرجی سیاسی رەوشی من ئەم چارەسەریە بەگوێرەی بەرژەوەندیەکانیان رێك ناخات ئەوا بەلاوەنانی دەکردە رەوشێکی ئاسایی.

٤ــ پاکتاوکردنی جولانەوەی ئازادی کوردان و سەرۆکایەتییەکەی ئامانجێکی بەرچاوی تەسلیمکردنەوە بوو. ئەو پەیوەندیانەی بەساڵان لەگەڵ کوردە بەکرێگیراوەکان بەرێوەبراوە لەمیانەی ئەم پاکتاوکردنەوە خواستراوە بخرێتەگەڕ و چالاك بکرێت. گوایە رێبەرایەتیەکی لیبرال ـ دیموکراتی کوردان دەخولقێنرێ، ئەو کەسایەتیە کوردانە دێنە ئاراوە کە هەر دەوڵەتێك بۆ خۆی ئامادەی کردووە، رێکخراوی جیاوازییان لەناو ئەو بۆشاییە ئاوادەکرد کە دێتە ئاراوە. سەبارەت بەم بابەتە ئەڵمانیا سەرکێشی دەکات. خوڵقاندنی گروپی تورك، کورد، عەرەب و ئێرانی لایەنگری ئەڵمانیا، سیاسەتێکی کۆنی ئەڵمانیا لە رۆژهەڵاتی ناوین، ئەم سیاسەتە لەسەردەمی **ئەنوەر پاشاوە** بەکاریگەربووە. لەکاتێکدا کوردەکانی ئێراق بوونەتە گورگی ئەم سیاسەتە، لەقۆناخەکانی دوایی خواستراوە لەتورکیاش هەنگاو بەرەو پێش بهاوێژێت. درەوشانەوە لەژێر سایەی پاراستنی هێزە دەرەکییەکان بووە بە شێوازێکی گوزەران.

پاکتاونەبوونی جولانەوەی ئازادی کوردان، جارێکی دیکە رێگا لە پێش قورسایی دانە سەر هەوڵەکانی پاکتاوکردن و پارچەکردن دەکاتەوە، یاخود پەرتەوازە دەبن و لەئارادا نامێنن. هەروەها هەوڵدەدەن ئەو هەلومەرجەی ئاشتی بەخراپ بەکاربهێنن کە بە شێوەیەکی سنووردار پەرەیسەندووە؛ کاتێك جولانەوەی ئازادی کۆمەڵی مەدەنی ئازاد نەخولقێنێ هەوڵەکانی خراپ بەکارهێنان زیاد دەبێت. هەربۆیە بە ئاگابوون سەبارەت بەرێکخستنە پاشڤەرۆییەکان شێوازی تەریقەتی کۆن و دەزگا ساختە و بەکرێگیراوەکانی کۆمەڵی مەدەنی و دەرفەت نەدان بە خەڵەتاندنی گەل گرنگییەکی مەزنی هەیە.

٥ــ تەرخانکردنی قۆناخی ئیمرالی بۆ زیندووکردنەوەی ئاشتی نێوان هەر دوو کولتووری برای ئەنادۆڵ و میزۆپۆتامیا لەشەڕ سەختترە، هەرچی ئەنجامەکانیەتی شۆڕشگێڕانەتر و بەرهەمهێنە. ئاشتیەك لەسەر بنەمای بەکارهێنانی ئازادانەی قەوارە و هەبوونە کولتووریەکان بێت، ئەوا دەبێتە راسترین وەڵام بۆ رێنسانسی میزۆپۆتامیا و ئەنادۆڵ و گەوهەری شۆڕشگێڕانەی کۆماری تورکیا. بە لەبەرچاوگرتنی پرەنسیپی هەر شەڕێك ئاشتیەکی هەیە، هەوڵەکانی ئاشتی بەگوێرەی بەرژەوەندی گەلان، تادوارادە پێویست و بایەخدارە. ئەوانەی شەڕەکانیان بە ئاشتی ئەنجامگیر نەکەن لەلایەن هێزەکانی دیکەوە دژ بە خۆشیان بەکار دەهێنرێن و لەرەوشێکی وەها رزگاریان نابێت.

لێگەڕین بەدوای ئاشتی، ئەگەر سنوورداریش بێت پێشخستنی، هەرگیز بەواتای ئەوە نایەت کات بەکاری پووچ بەسەر دەبردرێ. ئەوانەی شەڕ دەکەن ئەگەر رێگای واقیعیانەی شەڕ پێش نەخەن، تەنانەت ئەگەر لە لایەنی سەربازی سەرکەوتنیش بەدەست بهێنن، ئەوا لە کۆتاییدا لە پووچەڵکردنەوە رزگاریان نابێت. لێکدانەوەیەکی چەوت سەبارەت بە مەسەلەی ئاشتی تەنانەت دەسکەوتە سەربازیە گرنگەکانیش بێ واتا دەکات. رێبەرە بەرپرسیارەکان بەرامبەر گەل و سەربازەکانیان کەسایەتیەکن بەلایەنی کەم هێندەی کێشە سەربازیەکان لێکۆڵینەوە سەبارەت بە کێشەکانی ئاشتیش دەکەن و دۆزینەوەی چارەسەری واقیعی دەکاتە ئامانج. ئەو رێبەر و فەرماندانەی نەتوانن ئەمە ئەنجامبدەن لە شکست رزگاریان نابێت.

ئەگەر تەماشا بکرێ کە ئەو هەڵوێستانەی دژ بە هەوڵەکانی ئاشتی قۆناخی ئیمرالی نیشاندرا لەچ کەسانێکەوە سەرچاوە دەگرێ، دەبینرێ کە ئەوانەی بەردەوام گەندەڵبوون، مارژینالبوون، حیزبچێتی و دوژمنایەتییان بۆ خۆیان کردۆتە هونەرێك رۆڵیان لەمەدا بینیوە. چونکە ئاشتیەکی واتادار و بەهەند، ئەو دێوەزمە ساختەی خزمەت بەکۆمەڵگا ناکات و تاك مەزن ناکات لەئارادا ناهێڵێ، رێگا لە پێشێلکردنی یاسا دەگرێت، گوزەرانی رەوا و شێوازی ژیانی سیستەم زاڵ دەکات. ئەوانەی تواناکاری و شێوازی ژیانیان بەگوێرەی ئەمە نییە و لەکاتی خۆیدا ناگۆڕێن، نە لە ئاشتی تێدەگەن و نە دەشیخوازن. ئەمانە لەئێش و زەحمەتیەکانی شەڕیش تێناگەن. سەرباری ئەمەی پێویستە جددیەتی قۆناخ ببینرێ. ئەگەر بەسەرکەوتنی تەواو بگات، یاخود پێی نەگات، ئەم قۆناخە بایەخدارە. تەنانەت شەڕێکی دوای ئەمەش پێشکەوێت لەهی جاران جیاوازتر دەبێ. درێژخایەنترین قەیرانی مێژوویی کۆماری تورکیا، ئەنجامی شەڕی رابردووە. تا بەشێوەیەکی راست دان بەمەدا نەنرێت و بۆ ئاشتییەکی دادوەرانە وەرنەچەرخێ قەیران کۆتایی پێنایەت. چونکە ناخوازن بەشێوەیەکی راست هۆکارەکەی دەستنیشان بکەن. لەحاڵەتێکی وەهادا تیمارکردنیش راست

نابێت. لەساڵانی ٢٠٠٠دا تورکیا لەنێو ئەم ناکۆکیەدا دەژی. یان لەرێگای شەرێکی نوێ و خوێناویتر، یان لەرێی ئاشتییەکی دادپەرەوەر و شەرەفمەندانە ئەم تەنگژە کۆتایی پێدەهێنرێ. لەرەوشێکی پێچەوانەدا بەشێوەیەکی رۆژانە رزگاربوون لەو دێوەزمە کۆمەڵایەتیە بەدینایەت کە لە ئارادایە.

٦ـ قۆناخی ئیمرالی سەبارەت بەگەلی کورد و وەکو دەزگایەکیش سەبارەت بەمن قۆناخی سێیەمین لەدایکبوونە. قۆناخی یەکەم لەدایکبوونە لەنێو هەلومەرجەکانی کۆمەڵگای کشتوکاڵی گوند کە لەگەڵ سەدەی بیستەم ناکۆکە و تاماوەی تێپەڕبوون بۆ مۆدێلی کۆمەڵگای فەرمی دەگرێتەوە. ئەم قۆناخە بەناو کەموکوڕی و واتای مەزنی قۆناخی دابڕانی تێپەڕبوو کە مێژووەکەی ١٥ هەزار ساڵ دەبێت. تۆڕی ژیانی پێش ١٥ هەزار ساڵ و دواتریش شینەکراوەتەوە. ئەم بێچارەییە رێگای لەپێش شەڕی کۆمەڵایەتی ناوخۆی خێزان و گوند کردەوە. یاخیبوویێکی گوند بووم. ئەم یاخیبوونە تاوەکو تێپەڕبوون بۆ کۆمەڵگای فەرمی بەردەوام بوو. دواتر لە قوتابخانەی سەرەتاییەوە تا سەردەمی یاخیبوون بەرامبەر کۆماری ئۆلیگارشی بەردەوام بوو و بە گەلێك قۆناخی جیاواز تێپەڕی. **دووەمین قۆناخی** خولقاندنی هاتە سەر. ئەو قۆناخەی بە هێرشەکەی دۆنکیشۆت بۆ سەر ئاشی با دەچێت، رێگای لەپێش ئاشکرابوونی کێشەکان و زیاتر قورسبوونی کردەوە. تایبەتمەندێتیەکانی سەرمایەداریش هاتە سەر ناکۆکیەکانی نیۆلیتیك و کۆمەڵگای دەرەبەگایەتی. لەبەرئەوەی شێوازی شۆڕشگێڕی لە ئارادا نەبوو کەش و هەوایەکی ئاڵۆز زاڵ بوو. ئەو یاخیبوونەی دەستپێکرابوو تەنانەت ئەو پاشڤەڕۆیەتیەی ناوخۆشی چارەسەرنەکرد. ئەم قۆناخەی یاخیبوون کە نزیکەی ٢٠ساڵ بەردەوام بوو، دوای ئەوەی لەئاستی ناوچەکە و جیهان رێگای لەپێش کاریگەری خۆی کردەوە، وەکو ئەنجامی ئەو بنبەستبوون و کۆسپانەی کەوتنە پێشی بۆ قۆناخی ئیمرالی گۆڕابوو.

هەلومەرجەکانی ئیمرالی نەك تەنیا بۆ کەسێتی من بەڵکو سەبارەت بە گەل و کۆمار بە واتای **سێیەمین** لەدایکبوون دێت. وەکو پێویستیەکی یاسای یەکێتی دژەکان کە لە هەر دیاردەیەکی سروشت و کۆمەڵگا پەیڕەو دەکرێت. ئەو قۆناخەی دژایەتیکردنی کۆماری ئۆلیگارشی کەلەسەر بنەمای توندوتیژی درێژەی خایاند، جێگای خۆی بۆ کۆماری دیموکراتی و عەلمانی بەجێدەهێشت کە لە رێگای دیموکراتیزەبوونەوە بەدیدێت. هەروەکو چۆن بەبێ ناکۆکی پێشکەوتن بەدیناێیت، ئەوا لەولاوە بمێنێت کە لە ئاکامی زۆرانبازی لەگەڵ ناکۆکیە پووچەکان پێشکەوتن بەدینایەت؛ تەنیا تێکدان و رووخان و قەیرانەکان دێنەئاراوە. لەبەر ئەوەی تورکیا لەتێگەیشتنی ناکۆکیەکان درەنگ کەوت و لەکاتی خۆیدا چارەسەری نەکرد، بەشێوەیەکی سروشتی کەوتۆتە نێو قۆناخی قەیران و چەندەی دەکات ناتوانێ لێی دەرکەوێت.

سەبارەت بەتەواوی هێزەکانی قۆناخ لەدایکبوون و شێوەگرتنێکی نوێ دەکاتە ناچاریەك. لە دەوڵەتەوە تا ئابووری، لەسیاسەت تا یاسا، لە ئەخلاق تاوەکو دەگاتە هونەر هەموو گۆڕەپانێك دەهەژێت، لەگەڵ شێلوبوون و قەیراندا بەدوای چارەسەریدا دەگەڕێت. قۆناخی ئیمرالی بەواتای دەستپێکردنی ئەم ڕاستینەیەش دێت. هەروەکو چۆن قۆناخی پێشتر وەکو دیاردەی **"من و شەڕ"** واتاداربووە، ئەوا ئەم قۆناخە نوێیەش وەکو دیاردەی **"من و ئاشتی"** واتادار دەبێت. وەکو دەزگایەك پارچەیەکی سەرەکی هەبوونی من، هۆشمەندی و ئیرادەی ئازادی کوردە. ئەم وشیاری و ئیرادەیەی لەڕێگای شەڕ بە تاقیکردنەوەدا تێپەڕ بوو، ئێستاش بە قۆناخی ئاشتیدا تێپەڕ دەبێت. لە کاتێکدا لە قۆناخی شەڕدا خۆی بەشێوەی دژە ـ دەرەبەگ و دژە ـ کۆماری ئۆلیگارشی فۆرمیلە کرد، ئەوا لە قۆناخی ئاشتیدا وەکو "کۆماری دیموکراتی و عەلمانی" لە گەوهەر و ڕواڵەتدا بەشێوەی نوێبوونەوە گوزارشت لەخۆی دەکات. جوداخوازی و توندوتیژی ناخوازرێ، ئەگەر تەنانەت بەتەواوی بخوازن لەسیستەمی بەدەر بنێن، ئەوا پێویستە بەفشار نکوڵی لەو ڕەنجەی کوردان نەکرێت کە بەدرێژایی مێژوو لە قۆناخی دەوڵەتبوون و نەتەوە بوون لەگەڵ تورکەکان داویانە و نابێ بەلاوە بنرێن. ئاشتی و سیاسەت و مافپەروەری ئەوە دەکاتە مەرجێك کە کوردان چۆن دەخوازن بەئازادانە لەنێو هەبوونی کولتووری خۆیاندا بژین و جێگا بەوەبدات لەگەڵ کۆماردا ئاوێتە ببن. کۆمارێك کە لەسەر بنەمای نکوڵیکردنی ئیرادەی ئازادی کورد بێت ئۆلیگارشییە و ئەمەش جوداخوازی و توندوتیژی دێنێتە ئاراوە. کراوەبوونی بۆ یەکێتی ئازاد و ڕێککەوتنی دیموکراتییانە، واتای بەیەکەوەژیانە لەنێو ئاشتی و یەکێتیدا. جێبەجێ نەکردنی ئەمە، بۆئەوە دەگەڕێتەوە هێشتا تێکۆشانی نێوان کۆماری دیموکراتی و کۆماری ئۆلیگارشی ئەنجامگیر نەبووە. هەربۆیە وەکو سەمبولێك قۆناخی ئیمرالی ئاماژە بە گۆڕانکارییەکی مێژوویی دەکات. ئەم قۆناخە یان ئاشتی دەئافرێنێ، یاخود ئەگەر سەرکەوتن لەمەدا بەدەست نەهێنرێ و کۆماری ئۆلیگارشی درێژە بە سیاسەتی نکوڵی و قڕکردن بدات، ئەوکاتە ئەمە جگە لەوەی توندوتیژیەکی چڕ و بەرفراوان لەگەڵ خۆیدا دێنێ، لەهەمانکاتدا دەبێتە قۆناخی قووڵبوونەوەی جوداخوازی.

ئەم ڕاستینەیە بناخەی ئەو قەیرانە پێکدێنێ کە یەکەمین جارە تورکیا لەمێژووی خۆیدا بەم قووڵاییە دووچاری دێت. حکومەت و ئەنجوومەن کە دیاردەی سیاسەتن و گۆڕەپانی چارەسەرین، لەبەرئەوەی بەشێوەیەکی واقیعی و لەکاتی خۆیدا تاوتوێی نەکردووە و ئەو ئەرکەی سەرشانی جێبەجێ نەکردووە، پەردەپۆشکردنی کێشەکان و بەجێهێشتنی بۆ پووکانەوە و بێچارەیی، هەروەکو بە بەرفراوانی لە دەزگاکانی میدیا تاوتوێ دەکرێت ئەوە نیشاندەدات کەسەرچاوەی

تەنگژەکە سیاسەتە. سیاسەت بڕیاری لەسێدارەدان وەکو شمشێری **دیموکلیتس** لەسەرم دەهەژێنێ و وادەزانێ ئەنجام بەدەست دێنێ، مەزنترین هەڵەش لێرەدا دەکات. ئەم هەڵوێستە تورکیا مەحکومی سیستەمێك دەکات کە لەناوەوە و دەرەوە بەسەر تورکیادا دەسەپێنرێ و لە گەوهەری خۆیدا پشت بە بازرگانانی شەڕ و چەتەکان دەبەستێ، ئەمەش مەحکومی تەنگژەی دەکات؛ هەمووساڵێك، تەنانەت هەر مانگێك بەملیاران دۆلار زیانی ماددی پێ دەگەیەنێ. لەلایەنی مەعنەویش وڵات لەناو ئێش و زەحمەتی ریشەیی دەخنکێنێ. مادام ئاماری گشتی شەڕی ١٥ساڵ بریتییە لەمردنی ٤٠ هەزار کەس و زیانێکی ماددی بەسەدان ملیار دۆلار، لە حاڵەتێکی وەهادا ئەوەی پێویستە ئەنجام بدرێت لەنێو تەواوی هەلومەرجە مێژوویی و کۆمەڵایەتی و نێودەوڵەتییەکان ئەم دیاردە تاوتوێ بکرێت و بە پێناسەیەك و چارەسەریەکی راست بگەیەنرێت. تاوەکو ئەمە ئەنجام نەدرێت، ئەوا لەگەڵێك لایەنەوە قەیران باڵا دەگرێت.

وەکو کەسێتی و دەزگای سەرۆکایەتی قۆناخی ئیمرالی ئەوە دەکاتە پێویستی کە لەم چوارچێوەیەدا کێشەکە هەڵسەنگێنرێ. کاتێك لەرێگای هێزی بەرژەوەندیخواز و بە هەرزان خەرجکردن بەدینەهات، ئیتر چ لەلایەنی ناوەندە فەرمییەکانی دەوڵەتەوە بێت، یان ناوەند و دەوروبەرەکانی کوردە بەکرێگیراوەکان، ئەوا لوتکەی ئەو هەڵوێستە نکوڵێکارە و تاوانباری و قڕکردنەی پێشخراوە لەسەر بنەمای بنبەستبوون قۆناخێکی شەڕ دەسەپێنێ. بۆئەوەی نەکەوینە نێو ئەم گەمەیە جگە لەوەی پێویستە زۆر بەوردی و وشیارانە هەڵسوکەوت بکرێت، دەبێ بزانرێ کە گۆڕانکاریەك لە ئیمرالی کە لەسەر بنەمای پاکتاوی مەعنەوی و ماددی من بێت بەواتای پاکتاوکردنی هێزەکانی ئیرادەی ئازادی کوردان و تورکان دێت، هەروەها بۆ ئەوەی شەڕی ئازادی دژ بە داخوازی گەلەکانمان ئەنجامگیر نەبێ، هەروەکو بڵێی سبەینێ شەڕ روودەدات، ئەوا بەشێوەیەکی تۆکمە بەڕێوەبردنی تەواوی ئامادەکاریەکانی شەڕی بەرگری رەوا، یەکێك لە هەلومەرجە هەرە سەرەکیەکانی سەرکەوتنی قۆناخە. ئەمە واتای مێژوویی ئیمرالییە سەبارەت بە دەوڵەت، کۆمەڵگا، گەلەکەمان، PKK و سەبارەت بەمنیش.

٧ـ پیلانگێڕی ١٥ی شوبات سەبارەت بە ئەوروپا، ئەمریکا و پەیمانی مافی مرۆڤی ئەوروپاش واتایەکی هەیە کە پێویستی بە پێناسەکردنێکی راست هەیە. رەوشی بنچاوکردن و دەستگیرکردنم، کە بەرامبەر ئیرادەی ئازادی کوردان ئەنجامدراوە و مسۆگەرە کە پێشێلکاری یاساییە و لەگەڵ پەیمانی مافی مرۆڤی ئەوروپا ناکۆکە، لە کۆماری تورکیا زیاتر، هەم لە لایەنی یاسایی هەم لە لایەنی سیاسی دامەزراوەکانی ئەمریکا و یەکێتی ئەوروپا بەرپرسیار دەبینێ، چونکە هەروەکو چۆن بەبەرفراوانی لە بەرگرینامەدا روونمکردەوە، هێز و دەزگا ئاماژە پێکراوەکان لەمیانەی

چـەمکێکی سیاسـی داگیرکاریـەوە پـەیمانی مـافی مرۆڤـی ئـەوروپایان پێشـێل کـرد و لـە ئـەنجامی هەڵوێسـتێکی دژبـە یاسـا ئـەم رەوشـەیان خوڵقانـد. هەربۆیـە کاتێـك دەچـینە دادگای مـافی مرۆڤـی ئـەوروپا، نـەك تـەنیا رەوشـی نـاکۆکی کۆمـاری تورکیـا لەگـەڵ پـەیمانی مـافی مرۆڤـی ئـەوروپا، بەشێوەیەکی سەرەکی لە دادگایکردندا بەرچاو گرتنی ئەو بەرپرسیارێتیەی لەو پێشێلکاریە یاسایی و ئەخلاقیانـەی ئـەمریکا و یـەکێتی ئـەوروپا لـە کەسـایەتی منـدا دژی ئـیرادەی ئـازادی کـوردان ئەنجامیدا لەریزی یەکەمین و پێشەوەی هەموو شتێك دێت.

لەهەرسێ پایتەختە گرنگەکەی ئەوروپا بزمار لەو تابووت یان خاچە دراوە کە دەخرێمە ناوی یان پێیـەوە هەڵدەواسـرێم. دواتـر لـە ئـەنجامی لەیسـتۆکێکی تەڵەکـەبازی سـەرمایەداری بەدەسـتی هۆڤەکانی ئەفریقیا فرێدرامە فرۆکەی تورکان.

یەکەمین شوێنی لەخاچدرام ئەسینای پایتـەخت بـوو. ئەگـەر بـەهۆی پەشـۆکاوی بێـت یـاخود لەرێی ئیلهام وەرگـرتن لـە تۆڵەسـەندنەوەیەکی کوێرانـە بـە کولتـوورێکی کۆنەپەرسـت و رۆحێکـی ترسنۆکانە، خواستوویەتی ئێشی ئەو باڵادەستیە سێ هەزار ساڵیەکەی سـەر ئـەنادۆڵ دەربخـات کـە لەدەستیداوە، بەرامبەر تـورکێتی ئـەنادۆڵ چاوەڕوانی سـەرکەوتنێکی هـەرزان و بـێ پرەنسـیپانەی لـەمن کـردووە. کاتێـك تێگەیشـت ئەمـە مەحاڵـە، هـەروەکو بڵێـی ئـەوان خـاوەنی مـنن، بەرامبـەر بەهەندێ قەرەبوو سەبارەت بە مەسەلەی قوبرس و ئیگە، وەکو دیاریەك یان وەکو قۆچی قوربانی منی پێشکەشی حکومەتی تورکیـا کـردووە، خیانـەتێکی بـێ هاوتـای لـە مێـژوودا ئەنجامـداوە و بـێ شەرەفیەکی وەهای نیشانداوە کە لە هیچ پەرتووکێکی دۆستایەتیدا نییە؛ وەکو ئەندامێکی یەکێتی ئەوروپا، بەرامبەر پـەیمانی مـافی مرۆڤـی ئـەوروپا، تـاوانی پێشـێلکردنی یاسـای ئەنجامـداوە. بـەبێ ئەوەی بتوانن هیچ بیانوویەکی بەرامبەر پێشبخەن، ئـەوا بـێ ئەخلاقیـە مەزنەکـەی و تاوانەکـەی بەرامبـەر یاسـا روون و ئاشـکرایە. پێویسـت بکـات دەتـوانرێ لـە میانـەی هێنـدە شـاهید و روونکردنەوانە بسەلمێنرێ.

لەمێژە رۆماننووسی یۆنـانی **کـازانزاکیس** رۆمـانی "**لـەنوێوە لەخاچـدانی عیسـا**"ی نووسـیوە. بەڵام رەوش و شوێنگەی من، هی تاکەکەس نییـە. کـرداری لەخاچـدان دەرهـەق بەهـەزاران کـوردی خاوەن ئیرادەی ئازادیش بەڕێوەبراوە کە تـا مـردن بەسـەرۆکایەتی خۆیانـەوە گرێـدراون. لەوانەیـە لەسەردەمی خوداوەند زیۆسەوە یۆنانیەکان خۆیان بەفێڵباز لەقەڵەم بدەن. خوداوەندە ژن **ئەسـینا** کـە کچـی خوداوەنـد **زیـۆس**ە و کـە لەنێوچـەوانی خـۆی خوڵقانـدووە، بەفێڵـەوە خـۆی دەخاتـە رووخساری برای **هیکتۆری** قارەمانی تروادە **دیافۆبۆس** و دەیهاوێژێتـە نێـو ئـاگری شـەڕ و لـەنێوی دەبات. بەمجۆرە دەتوانێ دەرگای ئـەنادۆڵ بکاتـەوە. ئـەم راسـتینەیە لـە میتۆلۆژیـادا هەیـە. بـەڵام

ساڵێك بەرلە ٢٠٠٠ . کاتێك لەسەدەی بیستەم دەژیام خرامە نێو ئەم تەڵەزگەیە. ئەگەر لەرێی پیلانێکیش بێت خۆیان منیان بکوشتایە و بیانگووتبایە قەزا بوو، خەمم نەدەخوارد. دەبووە پێویستیەکی کولتوورەکەیان و کۆتایی پێدەهات. بەڵام بەشێوەی دیاریەکی پاکێتکراو، کە لە هیچ پەڕتووکێکی مرۆڤایەتی و لە ناو هیچ پرەنسیپێکی ئەخلاقی جێگای نابێتەوە، چۆن دەتوانن لەناو ئێشی ٣٠ هەزار شەهید و فرمێسکی دایکان و هەستیارترین دایك کە تاکو ئێستا چاوەڕوانی شتێك لەمن دەکات و منیش هیچ ئامادە نەبووم، منیان تەسلیمی تیمەکانی شەڕی تایبەتی تورکان کردەوە؟ سەرۆکی ئەمریکا **کلینتۆن** یان لەپشتەوەبووە، ئەو فەرمانی داوە، حکومەتی یۆنانیش یاری بە دۆستایەتی کردووە و ئەمەی جێبەجێ کردووە.

لەو قۆناخەدا کلینتۆن لەژێرفشاری دادگای **سەناتۆ** دایە کە سەبارەت بە سکانداڵی **مۆنیکا** بوو. هاوسەرەکەی **هیلاری** و دۆستەکەی **مۆنیکا**، هەردووکیان دوو ژنە سیخوڕی بەڕیشە یەهودی بوون کە پێشتر ئامادەکرابوون و خزێنرابوونە ناو کۆشکی سپی. یەهودیەکان بانگەشەی ئەوە دەکەن کە خوداوەند سیخوڕێتی وەکو هونەرێك پێشکەش کردوون. هەروەکو چۆن لەباسی ئینجیل سەبارەت بە عیبرانیەکان تێپەڕدەبێت و بە پیاهەڵدانەوە باسی ژنە سیخوڕ و سۆزانی **راهاب** دەکات، کلینتۆنیش ئەو پیاوە پێست سپییەی راوچی هیندەسوورەکانە و دوا نوێنەری کولتووری کابۆی سنوورنەناسە. تەنیا بۆ ئەوەی بە هەرزانی لەو سکانداڵە رزگاری بێت کە مۆنیکا پێشیخست، نیشاندانی ئیرادەی تەسلیمکردنەوەی من کە مۆساد کردی بەمەرجێك، ئەمە نەدەبوو بەئەرکی حکومەتی یونان. هەموو شتێك ئەنجامدرا بۆ ئەوەی پشتگیری سەرۆکی ئەمریکای مەزن بەدەست بهێنرێ.ئەگەرنا بەجۆرێکی دیکە نەدەتوانرا بێ ئەخلاقی پیلانگێڕی و پێشێلکردنی یاسا رەچاوبکرێت.

ئیسرائیل بۆ ئەوەی لەرێگای تورکیاوە هاوسەنگییەکی ستراتیژی ئاوابکات، نەدەبووایە مافی ئەوە لەخۆیدا ببینێ من بکاتە قوربانی. تەنانەت باپیرەی هاوبەشمان حەزرەتی ئیبراهیم، پێخەمبەرێکە لەیەکەم ئایینەدا بە قوربانیکردنی مرۆڤی لەئارادا نەهێشت. بۆ یادکردنەوە و پێویستییەکی رێزگرتن لە ئایینەکەی، دەبووایە مۆساد نەکەوێتە نێو ئەم چالاکیەی بەقوربانیکردن. پێویستە سنوورێکی ئەخلاقی لە پێناو باڵابوون هەبێت. هەرهیچ نەبێت دەبووایە حکومەتی یونان نەبێتە ئامرازی ئەم لەیستۆکە قرێژە. لە ئەنجامی ئەم لەیستۆکە زراڤانەی سەبارەت بە تورکیا لەنێوان خۆیاندا رێککەوتن و دەبووایە کوردێکی وەکو منیان بە شێوەی بۆمبایەکی ناوکی زیندوو بەکار نەهێنابووایە، کە لەو باوەڕەدابوون بێ ئەقڵە. پێویست بوو لێکدانەوەی ئەوەش بکەن کە رۆژێکیان هۆشی دێتەوە سەر و تۆڵەسەندنەوەی خۆی رێکدەخات.

تەنانـەت لـە هـەزاران یـەکیش بووایـە پێویسـت بـوو لێکدانـەوە لەسـەر ئـەم شـیمانەیەش بکـەن. دەبووایە لەناوەندی مەسیحیەتی ئۆرتۆدۆکس تاوانی سەرلەنوێ لەخاچدانی رۆحی عیسای مەسیح بـەم هەرزانیـە ئـەنجام نـەدرێ. نەدەبووایـە ببنـە چەشـنێکی هاوچـەرخی **یـەهودا ئیسـکاریۆت**. خراپتریش ئەوەیـە، لەمیانـەی لێدوانی ساختەکارانەوە دەخـوازن ئـەم بـێ ئـەخلاقی و تاوانکاریـە مەزنــە پــەردەپۆش بکــەن. زێــدە درێــژی ناکــەم. چــەقاندنی یەکــەم بزمــاری خاچــەکەم یــاخود تابووتەکەم لە ئەسینا واتا مێژوویی و مرۆییانەکەی لەم چوارچێوەیەدایە. ئەگەر هەڵوێستی راست بە بنەمابگیرێت، ئەوا مسۆگەر پێویست دەکات هەم لایەنی سیاسی هەم یاسایی بەرچاوان بگیرێت.

دووەم بزمار لە مۆسکۆ چەقێنرا. هیچ واقم ورنەما و لام سەیر نـەبوو. سکاڵاکردنیش واتـادار نابینم. هیچ ئەگەری ئەوەم دانەنا کە ئەو روسیاییانە و حکومەتەی تەنانەت بە چەپەڵترین شێوە رەسـەنترین بـەهاکانی پشـتگوێ خسـت هـیچ بەرپرسـیارێتیەکی مرۆیـی و ئـەخلاقی هـەبێت. لـەم قۆناخەدا روسەکان بە زیادەوە ئەوەیان سـەلماند کـە هـیچ بەهایـەك نییـە نەیکەنـە قوربـانی پـارە. روسیا وەکو ئەنـدامی کۆنسەی ئەوروپا، گرێدراوی پەیمانی مـافی مرۆڤـی ئەوروپایـە. هەربۆیـە ئـەو بڕیارەی دومایان پشتگوێ خست کە بە ٢٩٨ دەنگ مەسەلەی پەنابـەری سیاسـی پەسـندکرد، بـەزۆر بەدەرنانم لە روسیا پێشێلکردنی یاسایە. ئەمەش یەکێتی ئـەوروپا و دادگـای مـافی مرۆڤـی ئـەوروپا پەیوەندیداردەکات.

سێیەمین بزماری لە پایتەختی پیرۆزی ئەوروپا رۆما چەقێنرا، لەپێش چاوی پاپا ئەنجامـدرا. هەرچـەندە مرۆڤـی مـەزن **عـەزیز پـاوڵ** یەکـەمین مەسـیحی بێـت کـە لـە رۆمـا کـوژرا، دەبووایـە قۆنـاخێکی لـە مـردن خـراپتر بەسـەرمندا نەسـەپێنرێ. ئـەوروپا و رۆمـا کـە خـاوەن بانگەشـەی نوێنەرایەتیکردنی شارستانییەتی هاوچەرخ بوون. دەبووایە ساڵێك بەرلە ٢٠٠٠ رۆمـا جـاری دووەم ئەو کردەوە دووبارە نەکاتـەوە کـە بەرامبـەر **سـاینت پـاوڵ** ئەنجامـدرا. بەهـەمان شـێوە وەکـو ئـەو منیش لە شامەوە هاتبووم. هێندەی زمانم بگەڕێ سەبارەت بە شارسـتانییەت هەنـدێ راسـتی بـاس دەکـەم. بۆچـی کەوتنـە رەوشـێکی وەهـا کـە پەسـندنەکەن؟ هـەروەکو بڵێـی ٦٦ رۆژ مـنی لـەنێو قەفەسێکی ئاسنین بەندکردووە، پۆلیسی تایبەتیان لەهەموو شـوێنێکی دەوروبـەرم بـەجێکرد. مـن باسـی داخوازیـەکانی ئـازادی و هـەبوونی کـۆنترین گـەلی مێـژووم دەکـرد کـە دان بـەهیچ مـافێکی مرۆییانەی دانانرێت، تەنانەت ناوەکەشی پەسند نەکراوە. ئاشکرایە کە بـەگوێرەی بـەها سیاسـی و یاساییەکانی ئەوروپا ئەمە مافێکە و داخوازیەکی دیموکراتییانەیە. هیچ ڕێزێك لەم مافە نەگیردرا. هـەموو شـتێك لـە پێنـاو رفانـدنم ئەنجامـدرا. تـەواوی کاروبـارە سـایکۆلۆژیەکانی لـە خاچـدان جێبەجێکراو پۆستەکرام. دادگای مافی مرۆڤی ئەوروپا لەسەر ئەم لایەنەی راستی بوەستێ، پێویستە

حیساب بخوازێت بۆچی لە ڕۆما ڕەوشێکی بەمجۆرە هاتە ئاراوە کە شێوە و ڕۆحی بە یەکێتی ئەوروپا داوە، هەروەها پێویستیەکان ڕەچاو بکات.

ڕفاندنم لە پایتەختی کینیا بە تەواوی لەئەنجامی ئیرادەی هاوبەشی ئەوروپا و ئەمریکا جێبەجێکراوە. چەپەڵترین ڕۆڵیشیان بە حکومەتی یۆنان بەخشیبوو کە منداڵە لاسارەکەیانە. چیرۆکی ئەمە درێژە. تارادەیەك باسمکرد. ئەگەر پێویست بکات ڕاستینەی ڕفاندنم و تەسلیمکردنەوەم لە باڵیۆزخانەی یۆنان لە کینیا بەشێوەیەکی درێژ و زارەکی پێشکەشی دادگای مافی مرۆڤی ئەوروپای دەکەم و هەمووی دەسەلمێنم. یەکێك لە کارە هەرە قڕێژەکانی پیلانگێڕی ئەوەبوو کە ئەرکی گەیاندن بە پەتی سێدارە و لەخاچدان و خستنە نێو تابووت بەدەستی ئەو کینیاییە هۆڤانەی ئەفریقیا ئەنجامدرا کە زۆر بەباشی پەروەردەیان کردبوون. گوایە ئەوروپا خۆی پاکژ دەرخست، کینیا تاوانباریەکەی ئەنجامدا. ئاشکرایە کە سەبارەت بە بەگژ یەکترەوەنانی گەلان ئەوروپا ئەزموونێکی زۆری بەدەستهێناوە. لێرەشدا ڕۆڵی جەلادێکی سیاسی بچووکی بینیوە. لەبەر ئەوەی لە ڕای گشتی و یاساکان ڕایان دەکرد، کەمێکیش ئەم تاکتیکەیان خستۆتەگەڕ. واتە هەرگیز لە ئەوروپا کاری قڕێژ ناکرێ؛ ئەگەر ببێت لەناو هۆڤەکان ڕوودەدات!

ڕۆڵی ئەمریکا لە کینیا ئاشکرایە. هەروەکو دەزانرێ سەرۆکی ئەمریکا لەڕۆڵی خۆی، واتە لە فەرمانی تەسلیمکردنەوە خاوەن دەرکەوت. بەگوێرەی من ئیستخباراتی یۆنان و CIA لەبەرخاتری چاوی ڕەشی تورکیا ئەم چەرخەیان نەسوڕاند. گومانم لەوەدا نییە ئەنجامدانی کوشتنی من بە دەستی تورکان وەکو ئامانجێکی ستراتیژی پەسندیان کردبوو. لەو بڕوایەدام هەڵوێستی ئینگلیزەکانیش بەم شێوەیە بوو. بەگوێرەی من لەبەرئەوەی تاڕادەیەك بە بەرخودانێکی قەبە دوژمنایەتی تورکانم نەکرد، هەندێکیش بە تەدبیر جموجۆڵکردنی ئەرکانی گشتی، ڕێگا لەوە گیراوە وەکو چۆن چاوەڕوانیان دەکرد لەکەسایەتی مندا ئەو بۆمبایە بتەقێتەوە کە گیانی هەزاران کەس لەگەڵ خۆی ببات. ڕێگا لەوە گیراوە سەدەی بیست و یەکەم ببێتە سەدەی پێکدادانی کورد ـ تورك. بەڵام ئاشکرایە کە ئەم گەمەیەی بەرامبەر هەردوو لایەن، هەم بەرامبەر کوردان هەم بەرامبەر تورکان لەژێر ناو و دەمامکی دۆستایەتی ئەنجامدرا لەیستۆکێکە هاوتاکەی لە مێژوودا نەبینراوە، لە گەمەکانی بێزەنتییەکانیش خراپترە، پیلانگێڕیەکی چەپەڵانە و بێ شەرەفانەیە. لەو باوەڕەدام مسۆگەر پێویستە کوردان و تورکان ئەم لایەنەی پیلانگێڕی ببینن.

ئیسرائیل ڕۆڵێکی دیاریکراوی لەوەدا بینی لەسەرتاسەری دونیا گۆشەگیر بکرێم و تەسلیم بکرێمەوە. دەرکەوتنی من بۆ ڕۆژهەڵاتی ناوین و پێشخستنی ڕێبازێکی نوێ لە جوڵانەوەی کورددا لەلایەنی ستراتیژیەوە بۆ خۆی وەکو ڕەقیبێك و مەترسی بینیوە. بەشێوەیەکی باو کاتێك

دەگووترێ جولانەوەی کورد، هێزە بەکرێگیراوە کوردەکانی ئێراق بۆ خۆی بەبناخە دەگرێ، لەمیانەی پەیوەندی هەمەلایەن و بەرێگای ئەوانەوە هەوڵدەدات، تەواوی کوردان بخاتە نێو تۆڕێکی ستراتیژی. پارچەکردنی ئەم تۆڕە و تابلێی بەسەربەخۆیی جولانەوەم، هەروەها بەردەوام تەسککردنەوەی گۆڕەپانی جموجۆڵی بەکرێگیراوان و بۆماوەیەکی درێژ مانەوەم لە گۆڕەپانی عەرەبەکان، رێگای لەپێش ئەوە کردەوە لەسەر ئاستی دونیا ستراتیژی دەرهەق بەمن پێشبخەن. وابزانم لە عەرەفات زیاتر، لەلایەن ئیسرائیل من لەرەوشێکی نەخواستراودام. ئەم فاکتەرانە رۆڵی سەرەکی دەبینێ لەوەی دەرهەق بەمن لەگەڵ تورکیا بە رێککەوتنێکی ستراتیژی بگەن. لەگەڵ ئەوەی هیچ گومانێکم لەوەدا نییە کە ئەم رێککەوتنە ستراتیژیە بۆ راسترەوانی ئیسرائیل دەگەڕێتەوە، ئاشکرا نەبووە رێبازی **شەمعون پێرێز** کە نوێنەرایەتی چەپ دەکات تاچ رادەیەك پەسندیان کردووە یان نا.

بەرلە ٩ی ئۆکتۆبەری ١٩٩٨ ئیسرائیل دەستدرێژی سەبارەت بە من کردووە. ئاگادار و تەنانەت پشتگیری بۆ تەقینەوەکەی ٦ی گولانی ١٩٩٦ هەبووە. تاچ رادەیەك یۆنان وەکو ماشەیەك بەکارهێنراوە بابەتێکە شایەنی لێکۆڵینەوەیە و بایەخدارە. دوورخستنەوەی من لە مۆسکۆ لەلایەن **پریماکۆف** ی سەرۆك وەزیرانەوە مسۆگەر پەیوەندی بە ئیسرائیل و لۆبی یەهودیەوە هەیە. لەبیرمە کە دواجار **ئاریەل شارۆن** سەردانی ئەوێی کرد. ئەوەی لەرێگای ئەمریکاوە ئیتاڵیای تەنگەتاو کرد ئیسرائیلە. شیمانەیەکی بەهێز ئەوەیە ئەو هێزەی لەپشت ئەوە بوو کە لە لەندەن، ئەوروپا وەکو پیاوێکی نەخواستراو هەڵوێستی بەرامبەر نیشان بدرێ **مۆسادە**. دیسان ئەوەی ئەمریکای ناچارکرد سەبارەت بە تەسلیمکردنەوەی من فەرمان بدات راستینەی یەهودی یە. من بەردەوام ئەم هەڵوێستەی ئیسرائیل وەکو ئەو رەوشە دەبینم کە لەسەرەتای دەرکەوتندا بەسەر موسایان هێنا، بەڵکو خۆشیان کوشتبیان. بەردەوام دەخوازم جێگای گەلی یەهودیش لەرۆژهەلاتی ناوینی دیموکراتییانەدا هەبێت. دیسان رێزم بۆ هێزی یەهودیەکان گرت لەبواری زانست، هونەر و فەلسەفە. رۆژ بەدوای رۆژ زیاتر تێ دەگەن لەئەنجامی ئەوەی بەسەر منیان هێنا زیانێکی زۆریان بەخۆیان گەیاندووە. هێندەی کوردان ئەم راستی یە ببینن زیاتر وشیاردەبنەوە، بەهێزی خۆیان دەگەن و دەسەلمێنن کە دەتوانن دادوەری بەدیبێنن.

بەشی هەشتەم

ئایا یاسای ئەوروپا تواناکاریەکی چارەسەری بۆ کێشەی کورد دەخوڵقێنیٚ؟

دانانی کێشەی کورد و ئەو رووداوانەی لە دەورووبەری من پێشدەکەوێت لە چوارچێوەی مافپەروەری یەکێتی ئەوروپا، لەگەڵ ئەوەی دەرفەتێکە بۆ دابینکردنی تواناکاریەکانی چارەسەری سیاسی یەکێك لە کێشە گرنگەکانی کە لە رۆژگاری ئەمڕۆمان لە ئارادایە، لەهەمانکاتدا مافێکیشە. هەروەکو چۆن کۆماری تورکیا نوێنەرایەتی بەشێکی ئەم یاسایە دەکات، تاوەکو ئێستاکەش بەگەلێك رێککەوتنامەی پۆزەتیف گرێدراوە. دەستڕۆیی پەیماننامەی مافی مرۆڤی ئەوروپا و دادگای مافی مرۆڤی ئەوروپای پەسند کردووە. تاوەکو ئێستاکەش پێویستی بە تێپەڕکردنی ئەو ترسە سنووردارانە هەیە کە پێوەی دەناڵێنێ. لەسەر ئەم بنەمایەش کێشەی کورد کە گرنگترین کێشەی سەرەکی تورکیایە دەکەوێتە چوارچێوەی ئەو دەسەڵاتەی بە دادگای مافی مرۆڤی ئەوروپا دراوە. بە هەزاران سکاڵای سەبارەت بەم کێشەیە بۆ دادگای مافی مرۆڤی ئەوروپا گوازرایەوە و بڕیاری سەبارەت وەرگیرا و مافی تاکە کەسی منیش بۆ پەنا بردنە بەر ئەم دادگایە لەم چوارچێوەیەدا تاوتوێ کرا. بابەتەکە لە چوارچێوەی ناکۆکی لەگەڵ هەندێ بەندەکانی پەیماننامەی مافی مرۆڤی ئەوروپا تاوتوێ کراو دوای لێ وردبوونەوە پەسندکرا. لەبەر ئەوەی من لایەنێکم لە کێشەکەداو تاکە شاهێدێکم سەبارەت بە زۆربەی مەسەلەکان ئەوا بەرگرینامەی نووسراو و زارەکی من بایەخێکی زۆری هەیە. بێگومان شوێنگەی سەرۆکایەتی کە وەکو پارچەیەکی جیانەبۆوەی کەسایەتی گەلەری من دەبینرێ، ئەوە دەکات بە پێویستییەك کە لە بواری سیاسی و کۆمەڵایەتییەوە کێشەکە بایەخێکی گرنگی پێبدرێت. هەروەکو چۆن لە کەسایەتی مندا ئیرادەی ئازادی گەلی کورد گوزارشت دەکرێت، ئەوا هەوڵدەدات لە نێو مافپەروەری جێگای خۆی بدۆزێتەوە و بە دوای مافی خۆیدا دەگەڕێ.

یەکسەر دەخوازم ئاماژە بەوە بکەم، کاتێك وەکو تاك بەدوای مافەکانی خۆمدا دەگەڕێم، ئەمە بەبناخە دانانێم؛ ئەوەی لە رێگای ئەمەوە بە شێوەیەکی سەرەکی پێویست دەکات، کۆتاییهێنان بە پێشێلکردنی مافەکانی بەملیۆنان کوردە کە لە رەوشێکدان زۆر لە رەوشی من ئاستەمترە و زیاتر ستەمی لێکراوە، هیچ نەبێت بەشێوەیەکی راست پێویستییەکانی ماف راست پێناسە بکرێت و لەلایەنی مافی پۆزەتیڤەوە هەندێکیان پەیڕەو بکرێت. هەربۆیە وەکو دەزگایەکی سەرەکی مافی گەردوونی رێزم لە دادگای مافی مرۆڤی ئەوروپا ناو، گواستنەوەی دۆزەکەم بۆ ئەوێ لە جێگای خۆیدا بینی. هەروەها باوەڕی خۆشم سەبارەت بەوە دیار دەکەم کە دادگا لەم چوارچێوەیەدا راستەوخۆ و ناراستەوخۆ و ئەو بابەتانەی پەیوەندییان بەمن هەیە رەچاودەکات و لێی دەکۆڵێتەوە و بڕیاری دەرهەق دەدات. چەندین ناوەند هاوبیرن لەوەی ئەو ئەنجامەی دەردەکەوێت واتایەکی

مێژوویی دەبێت. ئەم واتایەش وەکو تاکێك زۆر لەولاوەتری شوێنگەی منە. ئایا کێشەی کورد لە رێگای یاسای دیموکراتی و ئاشتیخوازی بە رێککەوتنێك ئەنجامگیر دەبێ، یاخود هەنگاو بۆ کەش و زەمینەی شەڕێکی قورستر دەهاوێژرێ، لە نزیکەوە گرێدراوی ئەو بڕیارانەیە کە دادگای مافی مرۆڤی ئەوروپا دەیدات و لەوەش گرنگتر تا چ رادەیەك هێزی پراکتیزەکردنی هەیە.

دەرفەتی ئەوە هەیە بڕیارەکانی دادگای مافی مرۆڤی ئەوروپا رۆڵ لە ئاشتی و رێککەوتنی دیموکراتیدا ببینێ. هەربۆیە بە ئەندازەی ئەوەی پێویستە بڕیارەکان ناوەڕۆکی پۆزەتیڤانەو رۆحی یاسای یەکێتی ئەوروپا بە بناخە بگرێت، ئەوا نیشاندانی هێزی پراکتیزەکردنیشی لە سەرووی هەموو شتێکەوە دێت. لە رەوشێکدا بڕیارێکی سنووردارو ناتەواو و پراکتیکێکی ناتەواو بێتە ئاراوە، ئەوا رێگا لە پێش سەرهەڵدانی قۆناخێك دەکاتەوە، بە لایەنی کەم هێندەی بۆسنا، کۆسۆڤا و مەکەدۆنیا، ئەوروپا بەخۆیەوە خەریك دەکات. هەرچی لە رەوشێکدا کە بە پۆزەتیڤی رۆڵ ببینێ، ئەوا رۆڵێکی مەزن دەبینێ لە ئاواکردنی پردێکی دۆستایەتی نێوان ئەوروپا و رۆژهەڵاتی ناوین و کۆچبەری کوردان و چالاکیەکانی نارەزایی لە ئەوروپا دەوەستێ. هەروەکو چۆن رۆڵ لە پەیوەندیەکی دۆستانەی نێوان کولتووری رۆژهەلات ــ رۆژئاوا دەبینێ، بە تایبەتیش دەبێتە خاوەن کاریگەریەکی پۆزەتیڤ لە سڕینەوەی شوێنپەنجەی ئەو رۆڵە نێگەتیڤەی سیاسەتی داگیرکاری دووسەد ساڵەی دوایی ئەوروپا لە ناوچەکە و بەدیهێنانی تەبایی و رێککەوتن لە نێوان ئیسلامیەت و مەسیحیەت.

لەبەر تەواوی ئەم هۆکارانە لەو بەرگرینامەیەی پێشکەش بە دادگای مافی مرۆڤی ئەوروپام کردووە، لە چوارچێوەی شارستانیەتی مێژووییدا شیکردنەوە و پێشخستنی دوولایەنەی رۆژهەڵات ــ رۆژئاوا و ئەو پەیوەندییە سەرەکیەی نێوان رۆژهەڵاتی ناوین و ئەوروپام بە بناخەگرت. هەروەها هەوڵمدا بابەتی پەیوەندی نێوان کورد ــ تورك روونبکەمەوە کە پەیوەندیەکی بە گێرمە و کێشەی لەگەڵ ئەوروپا هەیە. باوەڕیم بەوە هەیە کە تەنیا لە میانەی رۆشنایی ئەو راستینە مێژوویی، سیاسی و کولتووریانە باشتر دەرکی پێدەکرێت و رۆڵ دەبینێ. هەر بۆیە هەرچەندە درێژخایەن و بێ خەمیش دیاربێ، ئومێدەواری ئەوەمکرد دادگای مافی مرۆڤی ئەوروپا بە چەمکێکی راست پێشوازی لەم هەڵوێستە بکات. لەم بەشەشدا سەبارەت بە چۆنیەتی پەیڕەوکردنی مافپەروەری دیموکراتی ئەوروپا و دۆزەکەمان دەرهەق بەکێشەکانی گەلەکەمان هزرو بۆچوونی داواکاریەکەمان دیار دەکەین.

١. دەرکەوتن و پەرەسەندنی یاسا

کاتێك دەچینە نێو گۆڕەپانی یاسا و مافپەروەری، پێناسەکردنی و تێگەیشتنم سەبارەت بەم زاراوەیە بە پێویست دەبینم. یاسا بەمانای ئەو ڕێسایانە دێت کە بەزەحمەتی بە دیهاتووەو پێویستە لە نێو کۆمەڵگا پەیڕەو بکرێت. دەشێ نووسراو یاخود زارەکی بێت. لەو قۆناخانەی کە کۆمەڵگا لە هۆزو تیرە بەراییەکان پێکهاتبوو ناتوانرێ باس لە یاسا بکرێت. هەر لە خۆیانەوە ئەو ڕێسایانە پەیڕەو دەکەن کە نەریتی پێدەگووترێت و لەلایەنێکەوە دەتوانین وەکو یاسایەکی سروشتی پێناسەی بکەین. ناوەکەی دیکەی دابونەریت، ئاکارە. جیاوازی نێوان یاساو ئاکار ئەوەیە، یەکێکیان بە هێزو سزایەکی دیاریکراو پەیڕەو دەکرێت، بەڵام ئاکار بەبێ سزادان پێویستە پەیڕەو بکرێت، واتە لە ڕێگای هێزەوە پەیڕەو ناکرێت.

یاسا سیستەمی ئەو ڕێسایانەیە کە لە چارەسەری ئەو کێشانە دەگەڕێت کە لەگەڵ هاتنەکایەی کۆمەڵگای چینایەتی و جیابوونەوەی کۆمەڵگا بۆ چینی جیاواز دەرکەوت، ئەمانەش لە سەر تەختە بەردینی جیاواز نووسراون، تاوەکو هاووڵاتییەکانی دەوڵەتەکانی شار پێشتر ئاگادار بن، بەم جۆرەش ئاسانکاری لە بەردەوامی رژێم بەدیدێت.

هەر لە سەردەمی دەرکەوتنیەوە دەبینین کە دووگۆڕەپان هەن مافپەروەری و یاسا ڕێکیان دەخات. ئەو بەشەی ڕێکخستنی دەوڵەت دیار دەکات و پەیوەندیەکانی لەگەڵ هاووڵاتیەکان شیدەکاتەوە بە " **مافی گشتی**" ناو دەبرێت، ئەو بەشەی ڕێساکانی هەڵسوکەوتی نێوان هاووڵاتیان ڕێکدەخات بە " **مافی کەسێتی**" ناودەبرێت.

ئەو ئیرادەیە بەڕێوەبەرایەتی دەوڵەت دەخوڵقێنێ و حوکم دەکات و بەسەر سەرچاوەکان زاڵدەبێت. ئەمە پادشا بێت یاخود ئەنجوومەن هیچ لە گەوهەرە چینایەتیەکەی ناگۆڕێ. لەگەڵ گۆڕانی کۆمەڵگا بۆ کۆمەڵگای چینایەتی دەبینین کە دابونەریتە کۆنەکان بووە بە سەرچاوەیەکی ڕێساکانی مافپەروەری. ناوەندە شارەزاکانی بە یاساوە خەریکن ڕێسا پێکدێنن. هەندێك جار دانانی ڕێسا لە لایەن ئیرادەیەکی دەرەکی وەکو سەرچاوەی یاسا رۆڵ دەبینێت.

کاتێك سیاسەت یاخود نوێنەرەکە، پادشایە لە حاڵەتێکدا خۆی بکات بە خودایی، فەرموودەکانی وەکو یاسای خودایی هەڵدەسەنگێنرێت. لەرەوشی وەهادا فەرموودەکانی خوداوەند دەبێتە کراسی ئەو ئیرادە سیاسییەی بە رەهایی بووە. لە راستیدا یاسای خودایی، یاسایەکی یەکجار نایەکسانە. هەر گووتەیەکی پادشای ــ خوداوەند کە پشت بە هیچ جۆرە گفتوگۆو تەباییەك نابەستێ و هەموو هێزێکی لە خۆیدا کۆکردۆتەوە وەکو یاسایەك پەیڕەو دەکرێت. هەر بۆیە تەنیا سەرچاوەیەکی یاسا پەسند دەکات. ئەم قۆناخە کە لەگەڵ سۆمەریەکان دەستیپێکردووە بۆ

ماوەیەکی درێژخایەن مۆرکی خۆی لە شارستانیەت داوە؛ بە تایبەتی لە کۆمەڵگاکانی رۆژهەڵات، لە ژێر ناوی یاسای سەرچاوەی خودایی، بەڕێوەبردنی لەلایەن دەسەڵاتی رەهای پادشایەتی لەگەڵ خۆیدا هێناوە. دەشێ یاسای خودایی وەکو دواکەوتووترین شێوەی یاسا ــ مافپەروەری نیشانبدرێت. چونکە هیچ تایبەتمەندێتییەکی رێککەوتن و دابونەریتی نییە. دەسەڵاتی پادشا وەکو تاکە سەرچاوەی یاسا دەبینێ کە لە ناو کۆمەڵگادا بەرز بۆتەوەو هێندەی خوداوەند شکۆمەند کراوە. کاریگەری ئەمجۆرە چەمکەی یاسا ــ ماف رۆڵێکی گرنگ دەبینێ لە دواکەوتنی کۆمەڵگاکانی رۆژهەڵات و شێوازی سەرەڕۆیی بەڕێوەبەرایەتی و بەسانایی گەشەنەکردنی دیموکراتیزەبوون.

لە دایکبوونی راستەقینەی یاسا و مافپەروەری لە ساڵانی ٧٥٠ پێش زایین لەگەڵ گۆڕانی کۆمەڵگای رۆما بۆ دەوڵەتی شار دەستپێدەکات. هەر لەسەرەتاوە لە ئیرادەی پادشا زیاتر یاسا لەلایەن ئەو نوێنەرانە پێکدەهێنرێت کە وەکو نوێنەری کۆمەڵگا هەڵبژێردراون. ئیرادەی پادشاش یاسا دەخولقێنێ؛ بەڵام هەر لە سەرەتاوە وەکو پێویستیەك بەتایبەتی هاووڵاتیەکانی رۆما لە رێگای ئەو یاسایانە بەڕێوەدەبەن کە لەلایەن نوێنەرەکانیان دیاریکراوە. تاوەکو قۆناخی جونستینی ئیمپراتۆری رۆمای رۆژهەڵات(٥٦٥ زایینی) یش ئەوەی مۆری خۆی لە چەرخە داوە یاسای رۆمایە، بە چەندین قۆناخدا تێپەڕبووە و وەکو بناخەی یاسای هاوچەرخ رۆڵی بینیوە. لایەنە گرنگەکانی ئەوەیە کە سەرچاوەی یاسا خودایی نابینێ، وەکو یاسایەك گەشە دەکات کە بەتایبەت هاووڵاتیان رێکیان خستووەو کارەکتەرێکی عەلمانی هەیە. جیاوازی نێوان ئەم چەمکانەی یاسای رۆژهەڵات و رۆژئاوا هۆکارێکی گرنگە لە باڵابوونی شارستانیەتی رۆژئاوا بەرامبەر شارستانیەتی رۆژهەڵات. یاسای عەلمانی، هاووڵاتێتی و وشیاری کەسێتی تاك پێشدەخات، هاووڵاتی بەرامبەر دەوڵەت و کۆمەڵگا زیاتر دەپارێزێ و بە هێزی دەکات.

لە چەرخی ناوین دا، لە کاتێکدا یاسا لە کۆمەڵگاکانی رۆژهەڵاتدا هێشتا درێژە بە رەوشی سەرچاوەی خودایی دەدات، لە کۆمەڵگاکانی رۆژئاوا چینە نوێیەکان لە سەپاندن و پەسندکردنی ئیرادەی خۆیان بەسەر دەسەڵاتی پادشاکان، هەنگاوی نوێیان دەهاوێشت. لە سەدەی سێزدەهەم بەولاوە لە میانەی **ماگناکارتا** پێشەنگایەتی ئیرادەی چینی بۆرژوای کۆمەڵگای دەکرد، کە تازە گەشەی کردبوو. یاسا درێژەی بە دابونەریتی رۆما دەدا. ئەو کاتە هیچ نوێبوونەوەیەکی یاسایی پێکنەهاتبوو کە نوێنەرایەتی قەڵەمبازێکی ئیرادەی هێزێکی نوێی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگاکانی رۆژهەڵات بکات. لە میانەی ئەو شرۆڤە جیاوازەی بە ئیجتهاد ناو دەبرێت، دەرگای پێشخستنی ئەو یاسایەش دادەخرێت کە لە دەستی دایە. **شەریعەت** لە بەیانکردنی یەکلایەنەی ئیرادەی یاسایی پادشا بەو لاوە هیچ واتایەکی دیکەی نییە.

لە یاسا ــ ماف دا گرنگترین لایەنی ئەوەیە، کەستاتۆی هەیی و سیستەمی سیاسی هەر هێزێکی کۆمەڵایەتی یاخود جوڵانەوەیەك تەنگەتاو دەکات و جێگا بۆ خۆی دابین دەکات. ئەو هێزانەی ئیرادەی خۆیان لە یاساکان نیشان نادەن، هەرچەندە بە کرداری بوونیان هەبێ، ئەوا بێبەش دەبن لەوەی بەشێوەیەکی فەرمی ببنە خاوەن ماف. بەیاساکردنی مافەکان، واتە بەیاساکردنی جاڕدانی ئیرادەی ئازادی تاك و کۆمەڵگا، ئەمەش لە سەرووی کێشە سەرەکیەکانی تەواوی سیستەمەکانی یاسا دێت. رێگای سەرەکی چارەسەرکردنی بێزاری کۆمەڵایەتی و چالاکیەکان، بەجێکردنێتی لە چوارچێوەی گوزارشتێکی یاسایی. ئەم رێگایە، دیموکراتیزەکردنی یاسایە.

لەگەڵ زاڵبوونی شێوەی بەرهەمهێنانی سەرمایەداری تا دواڕادە پێکهاتەیەکی ئاڵۆزی کۆمەڵگای خوڵقاند. نەدەشیا چینی بۆرژوازی پێشەنگ لەگەڵ یاسای مۆنارشی دەرەبەگایەتی بگونجێ. بۆرژوازی بۆ ئەوەی یاسای خۆی بخوڵقێنێ سەر لە نوێ یاسای رۆمای زیندووکردەوە. بەتایبەتیش یاسای مەدەنی نوێکردەوە؛ وەکو بناخەی تەواوی سیستەمی یاسایی هەنگاوی بۆ قۆناخی جوڵانەوەی دەستوور هاوێشت. دەستوورێکی جیاواز بۆ هەر دەوڵەتێکی نەتەوەیی، بوو بە ئامانج. دەستوورەکان رۆڵی رەمزی وەرچەرخانی نوێی کۆمەڵگاکانیان دەبینی.

هاوچەرخبوون لە هەمانکاتدا گوزارشت لە زاڵبوونی مافپەروەری و یاسا دەکات. لە گۆڕەپانی نەتەوەیی و نێونەتەوەییدا بە یاسایی نەبوونێکی بەرفراوان و دەستبەرنەدان لە پەیوەندی بێ رێسایی زاڵە. دیموکراتیزەبوونی سیستەمە سیاسیەکان بناخەی یاساش بەرفراوان دەکات. قۆناخێکی نوێ کە هەموو مافەکانی هاووڵاتییان دەخاتە ژێر گەرەنتیەوە، وەکو مافەکانی مرۆڤ دەردەکەوێتە پێش. پێناسەی نوێی شارستانیەتی رۆژئاوا وەکو چەرخی **یاسای دیموکراتی** ناو دەبرێت.

٢. رۆڵی یاسا لە چارەسەرکردنی کێشەکانی کۆمەڵگا

بە درێژایی مێژوو تەواوی کێشە گرنگەکان بە رێگای سەربازی و سیاسی چارەسەر دەکران. بە هێزبوونی توێژی سەربازیش پشتی خۆی بەم راستینەیە دەبەستێ. ئەوەی ماف دیار دەکات هێزی سەربازییە. ئەوەی دەکەوێتە ئەستۆی سیاسەتیش بەدەستهێنانی باشترین ئەنجامە بە گوێرەی هێزی سەربازی. لە پێناو دادوەری پرەنسیپێکی گەردوونی لە ناو کۆمەڵگادا جێگای باس نییە. دادوەری لە رێگای شمشێرەوە دیاری دەکرێت. یاسای هاوچەرخ لە میانەی شەڕکردن بەرامبەر ئەم چەمکە گەشەی کرد. گرێدانی سیاسەت و سەربازی بە هەندێ رێسای سەرەکی، گرنگترین

سەرکەوتنی پێشکەوتنی یاسای هاوچەرخە. دەزگا گرنگە نێودەوڵەتییەکان، لە سەرووی هەمووشیانەوە نەتەوە یەکگرتووەکان و یەکێتی ئەورووپا، سنوورە نەتەوەییەکانی یاسایان تێپەڕاندووە و نموونەی پڕشنگداری بەدەستهێنانی ڕەهەندی گەردوونین. ئەمانە سیستەمێکی ئارام و جێگیری جیهان ئاسانتر دەکەن.

ئیتر هەم لەنێو سیستەمی نەتەوەیی هەم نێونەتەوەیی چارەسەرکردنی کێشەکان لە چوار چێوەی یاسادا دەبێ بە شێوازێکی هاوچەرخانە. پشتگوێ خستنی تواناکاریەکانی یاساو راستەوخۆ پەنابردنە بەر ڕێگا سیاسی و سەربازیەکان، وەکو هەڵەیەکی جددی شێواز هەڵدەسەنگێنرێ. ڕاستتر ئەوەیە کە بۆ چارەسەرکردنی تەواوی ئەو ڕەوش و بوویەر و پەیوەندییانەی دەبنە کێشەوگرفت، تا دواڕادە یاسا تەنگەتاو بکرێت. ئەگەر ڕێگای ئەمە نەدۆزرێتەوە و بە تەواوی ڕێگای یاسا داخراو بێت، ئەوکاتە پەنابردنە بەر ڕێگا سیاسی و سەربازیەکان ڕەوا دەبێت.

بەتایبەتیش وڵاتەکانی ئەورووپا کە شەڕی نەتەوەیی و کۆمەڵایەتی و ئایینی مەزنیان بە خۆیانەوە بینی، لە دوای هەر دوو شەڕی جیهان بە چڕی هەڵوەستەیان لەسەر سیستەمی یاسای دیموکراتی کرد. ڕێگرتن لە دوژمنکاری سیاسی و ئەو شەڕانەی ڕێگایان لە پێش کاولکاری و ئێش و ئازارێکی مەزن کردۆتەوە، ئاراستەکردنی کێشەکان بە ئاقاری چارەسەری دوور لە خوێن ڕشتن، تەنیا لە میانەی یاسایەك بەدیدێت کە پێشکەوتووە و تا دواڕادە پێویستییەکە. گرنگترین تایبەتمەندێتی یاسای ئەورووپای هاوچەرخ؛ تەنیا بە پێشخستنی پێوانەکانی یاسا ناوەستێ، بەڵکو بالآبوونێکی وەهای هەیە کە لە ڕێگای چەمکێکی دینامیکی یاسا و لە میانەی یاسای پۆزەتیڤەوە پێشتر چارەسەری هەر ڕووداوێکی داناوە. لەگەڵ ئەمەدا ڕۆڵێکی سەرەکی (یاسا) مافپەروەری ئەوە نییە کە دەوڵەت بەرامبەر بە هاووڵاتی بپارێزێ و بە هێزبکات، بەڵکو بەپێچەوانەوە دەبێ بەرامبەر بەهێزی دەوڵەت لە میانەی مافە سەرەکیەکان تاك پڕچەك بکات و بەرامبەر هێزی دەوڵەت بیپارێزێ. ئەوەی پێویستی بە پاراستنە دەوڵەت نییە، بەڵکو تاکە، هاووڵاتییە. کولتوور و کەمایەتیەکانیش کە پێشتر سیستەم لەسەرکوتکردنیاندا هیچ کێشەیەکی نەدەبینی، ئیتر لە ڕۆژگاری ئەمڕۆماندا بەرەو پێش چووە و هەستیاریەکی مەزن سەبارەت بە لەخۆوەگرتنیان و پاراستنیان لە چوارچێوەی یاسادا نیشاندەدات. کێشەی کولتوور و کەمایەتیەکان ڕۆژبەڕۆژ زیاتر جێگای خۆی لە نێو یاسادا دەگرێت و پێویستی چارەسەری بە بنەما دەگرێت. بەمجۆرە گەلێك بابەتی پێشووتر کە بناخەی یاخیبوون و شەڕ و دوژمنایەتی کۆمەڵایەتی پێکدەهێنا، ئیتر جێگای خۆی لە چوارچێوەی ماف ـــ یاسا دەگرێت و بە ئامرازی پێویستی چارەسەری دەگات. ئەو ئەنجامەی ئەورووپا لە میانەی ئەزموونی مێژووە بەرفراوانەکەی پێی گەیشتووە، بۆ تەواوی جیهان

بووە بە نموونـە. بەرجەسـتەترین گوزارشـتی سیسـتەمی یاسـای دیمـوکراتی ئـەوروپا پـەیمانی مـاف مرۆڤـی ئــەوروپا و دادگــای مــاف مرۆڤــی ئەوروپایــە کــە دەزگــای کرداریــە. هــەنگاونان بــەرەو دەستووریکی یەکێتی ئەوروپاش لە رۆژەڤدایە.

لەنێو ئەم هەڵسەنگاندنە کورتە مێژووییە و پێناسە هاوچەرخەدا هەڵوەستە کـردن بەرامبـەر کێشەی کوردو هەڵسەنگاندنی یاسا وەکو تواناکاریەکی چارەسەری سانایيتر دەبێ.

٣ ـ یاسای ئەوروپا، کۆماری تورکیا و کێشەی کورد

کۆمـاری تورکیـا لـە نێـو پەیوەنـدی و نـاکۆکی لەگـەڵ ئـەوروپادا، دامـەزراوە. کـەمالیزم وەکـو فاکتـەرێکی دامەزرانـدنی کۆمـار، مـۆدێلێکی شارسـتانیەتی ئەوروپایـە. مسـتەفا کـەمال ئـەتاتورکی دامەزرێنـەر بۆشارسـتانییەتی هاوچـەرخ بەپەرۆشـە. ئـەو رێککەوتنانـەی کۆمـاری هێنـا دونیـاوە، رێککەوتنی لۆزانە کەلە سەرووی هەموویانەوە لە میانەی ئیمزای دەوڵەتەکانی ئەوروپا ئـەرێ کـرا. لە بواری فەلسەفە و بەدەزگابوون شارستانیەتی ئەوروپا کراوە بە نموونە؛ چەندین دەقـی یاسـایان وەکو خۆیان بردووەو بەجێیان کردووە. لە دوای نیوەی دووەمی سەدەی بیسـتەم بـەولاوە بـووە بـە ئەندامی دەزگا سەرەکیەکانی. ئەندامێکی سەربازی لە پێشینەی ناتۆیـە. لـە سـەرەتای سـاڵانی ١٩٥٠ جێگـای خـۆی لـە کۆنسـەی ئـەوروپا دا گرتـووە کـە رێکخراوێکـی سیاسـی سـەرەکییە. ئەنـدامی رێکخراوی OECDشە کە رێکخراوێکی ئابوورییە. ئیستاش بەرئەندامی یەکێتی ئەوروپایە.

لەگـەڵ ئـەوەی تورکیـا خـاوەنی گـەلێك هەلومـەرجی رووکەشـی دیمـوکراتیزە بوونـە، بـەڵام سـەبارەت بـە هاوێشـتنی هـەنگاوە پێویسـتەکانی سـەبارەت یاسـاو گەوهـەری دیموکراسـیەت، بـە موحافەزەکاری هەڵسوکەوت دەکات. دەخوازێ بە کۆمارگەرایی سەدەی نۆزدەهەم سـنووردار بمێنێ. ئەمەش رێگا لە پێش ئەوە دەکاتەوە کە لەگەڵ ئـەوروپای هاوچـەرخدا کـۆك نـەبێت. ئـەو ترسـەی بەرامبـەر کێشـەی کـورد هەیـە، سـەرەکیترین هۆکـاری شـاراوەی ئـەم رەوشـەیە. تـاوەکو رۆژگـاری ئـەمڕۆمان ئـەم ترسـە لـە رێگـای نکـۆڵیکردن یـان شـێوازی سـەرکوتکردن کێشـەکەی راپێچـی نێـو بێچارەیی کردووە. بەمجۆرە وایزانیوە لە میانەی ترسەوە کێشەکە لە بیردەکرێت. بـەڵام لەمیانـەی ئەو چالاکیانەی بـە رێبەرایـەتی PKK تەقیـەوە کێشـەکە بـووە بابـەتی سـەرەکی رۆژەڤ. بـەهۆی بێچارەییەوە تەواوی کێشەکانی تورکیای بەخۆیەوە گرێداوەو رێگای لەپێش قۆنـاخێکی قـەیراناوی وەها کردۆتەوە رزگاربوون لێی ئاستەمە. سەرباری ئێشی مەزن و کۆچبەری و مردنی زیاتر لە چل هەزار کەس، بـەڵام تـاوەکو ئێسـتاش سـوورن لەسـەر ئـەوەی کـە کێشـەکە وەکـو " **کێشـەی تـیرۆر**"

ببینن و ناچنە نێو ناوەڕۆکی مەسەلەکەوە. ئەم ڕەوشەش بووە بە قۆناخێکی قورسی مێژووی کۆماری تورکیا کەهەموو بوارێکی گرتووەتەوەو بووە بە قەیرانێك. ئیتر کێشەی کورد سەبارەت بە کۆمار بووە بە فاکتەرێك یان لە ڕێگای چارەسەری بەرەو پێشەوەی دەبات، یاخود لە ڕێگای سەرکوتکردنی زیاتر دەبێتە هۆکاری ڕزین و پووکانەوەی کۆمار. قەیرانی ساڵانی ٢٠٠٠ ی تورکیا زۆر لەوە قووڵترو بەرفراوانترە کە مەزەندە دەکرێت. لەبەرئەوەی بواری دارایی بەشێوەیەکی ڕۆژانە چینی ناوینیشی لە خۆوە گرتووەو هەژاندوویەتی، بووە بە ڕۆژەڤی ڕاگەیاندن. لەبەرئەوەی گووتەبێژەکانیان زۆرن، دەبێتە هۆکاری ئەوە وەکو کێشەی یەکەم تاوتوێ بکرێت. لایەنی دارایی قەیران تەنیا پارچەیەکی قەیران و تەنگەژەی گشتیە. هەروەها هۆکار نییە، بەڵکو قەیرانی ئەنجامێکە. سەرباری ئەوەی چەند مانگێکە لە سەرتاسەری جیهان ئەو یارمەتییە داراییەی دەخوازرێ پێشکەش دەکرێت، دیسان بەردەوامکردنی ئەم ڕەوشە ئەوە دەسەلمێنێ کە قەیرانی ئەنجامێکە.

ئەم ڕەوشەی کۆماری تورکیا زۆر لەو قەیرانە داراییە دەچێت کە ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە ٧٠ ساڵی دوایی تەمەنی خۆیدا تێی کەوتبوو. لەبەر ئەوەی لەکاتی خۆیدا بەشێوەیەکی گەوهەری و لەمیانەی دینامیکی ناوخۆ ریفۆرمی پێویستی ئەنجامنەداوە، کۆتاییهێنان بە دەسەڵاتی سوڵتان سەلیمی سێیەم و بە رووکەشی مانەوەی ریفۆرمەکانی سوڵتان محەمەدی دووەم، هەروەها لە دەستدانی هێزێکی مەزن لە ئەنجامی شەڕو پێکدادانەکان، رێگای لە پێش لە دەستدانی دەرفەتێکی مێژوویی کردەوە. ئەو ریفۆرمانەی ئیمپراتۆریەتی ئەڵمانی و روسی لەو ساڵانە لە بونیادی خۆیاندا ئەنجامیان دا، ئەنجامی سەرکەوتووانەتریان بەدەستهێنا. کارەکتەری زاڵبوونی سوڵتان محەمەد و هێندە کاریگەرنەبوونی بە کولتووری ئەوروپا، دەرفەتی بەوە نەداوە بەلانی کەم وەرچەرخانێکی بە شێوازی ژاپۆن رووبدات. هەروەها لە قۆناخی سوڵتان عەبدولمەجید کە دوای ئەو هات، **فەرمانی ڕێکخستن** بەخێرایی راگەیەنرا، بەڵام لەبەرئەوەی بێناوەڕۆك بوو، لە مەعریفەتی چەند بیروکراتێکی رۆژگاری ئەمڕۆمان جیاوازتر نەبوو، ئەنجامێکی جێگیری بەدەستەوە نەدا؛ دەرگای لە پێش ئەوە کردەوە کە بکەوێتە ڕێگایەك بە لەدەستدانی شانسی وەرچەرخانی ئیمپراتۆریەت کۆتایی پێ بێت. بۆ یەکەمین جار لەگەڵ **شەڕی قرم** بەرامبەر بە ئەوروپا کەوتونە نێو قۆناخی قەرزاری، هەروەکو ڕۆژگاری ئەمڕۆمان دەبینرێ ریفۆرمەکان لە پێناو بەرژەوەندی گەل و نیشتمان نییە، بەڵکو بۆ دۆزینەوەی پارە وەکو فۆزێك بەکارهێنراوە. شتێکی سروشتییە کە چەمکێکی ریفۆرمگەرایی دووڕوویی و بێناوەڕۆکی بەمجۆرە، قەیران و هەڵوەشانەوە قووڵتر دەکاتەوە. ریفۆرمەکان لەپێناو چارەسەری نییە، بەڵکو بەرامبەر بە بەرتیل

ئـەنجام دەدرێـت. هـەروەکو بڵێـی دەڵێـن "چـەندە پـارە بـدرێت، هێنـدە ریفـۆرمیش دەکرێـت" لـە ڕەوشێکی بەمجۆرەدا لە ئیفلاس و پەرتەوازەبوون رزگاری نابێت. بە ئامانجی ڕێگرتن لە پەرتەوازە بوون، بە تایبەتیش لەگەڵ ئەو فشارانەی لە سەرەوە سوڵتان عەبدولحەمیـد پـەنای بـۆ بـرد و ئـەو گۆڕانکاریـە ناچـاریانەی ئەنجامـدران نـەیتوانی ڕێگـا لـە هەڵوەشـانەوەی ئیمپراتۆریـەت بگرێـت. سیاسـەتە هاوشـێوەکانی ئیتحادیـەکانیش کـە لەمیانـەی دەمـارگیری میللیگـەرایی پـەیڕەویان کـرد، هەمان چارەنووسی بە خۆیەوە بینی. هەربۆیە رژێمی **"دیون ألامەیة"** کەئـەو کاتـە کەوتـە گـەڕ لەگەڵ نوێنەرانی **سندوقی دراوی نێودەوڵەتی** IMFی رۆژگاری ئەمڕۆماندا لێك دەچن.

هەلومەرجەکانی دەمەزراندنی کۆمار و کەسایەتی مستەفا کەمال، هەرچەندە لە سەرەوە لەنێو دەوڵەت و کۆمەڵگادا قورسایی زیاتر بیرۆکراتەکان بن، وەلێ ڕێگای لە پـێش ریفـۆرمێکی رادیکاڵانـە کـردەوە. ئـەم ریفۆرمگەراییـە لـە رووی مێژووییـەوە رادیکـاڵترین هـەنگاوە کـە لـە کۆمـەڵگاکانی رۆژهەڵاتـدا بینـراوە. بـەڵام لـەو قۆناخـەی دوای شـەڕی دووەمـی جیهـانی هـەنگاوی بـۆ هاوێشـترا، قووڵنەکردنەوەی ریفۆرمە کۆمەڵایەتیەکان و لە جیاتی وەرچەرخانی تەواو بـەرەو دیموکراسـیەت، هەڵبژاردنی سیستەمی ئۆلیگارشی، ڕێگای لە پێش لەدەستدانی شانسی ریفۆرمی هەمیشەیی کۆمـار کردەوە. بە هۆی کاردانەوەی دژواری چینایەتی ئۆلیگارشـی و قووڵکردنـەوەی پێکدادانی راسـت ـــ چـەپ، بـە تایبەتمەندێتیـە ریفۆرمخوازەکـانی دەسـتووری ٢٧ی گـوڵان پووچـەڵکراوەتەوە، هـەروەکو قۆنـاخێکی لێکچـووی قـەرزاریی دوای سـاڵانی ١٨٥٨ ی عوسمانیـەکان، دوای سەدسـاڵ دیسـان لـە ژێرکـۆنترۆڵی IMFدا بەشـێوەی ١٨ ڕێککـەوتن پەنابردنـە بـەر سیاسـەتی قـەرزکردن بـووە بـە سیاسـەتێکی ناچـاری. لەبەرئـەوەی پرۆگرامـە کۆمەڵایـەتی ـــ ئابووریـەکانی دوای ئـەم قۆناخـە هـەنگاوی بـۆ هاوێشـترا لەگـەڵ دیموکراسـیەت گونجاو نـەبوو، لەبەرئـەوەی بـە گومـان و بـە چـاوی گەمەیەکی سیاسی تەماشای دیموکراسیەت کراوە کێشەو پێکدادانەکان زیاد بووە، شانسی بـوون بـە کۆمارێکی عـەلمانی و دیمـوکراتی شـێوازی رۆژئـاوا بـە فـیڕۆ و لـە دەسـتدراوە. لـە ساڵانی ٢٠٠٠دا لـە هەموو بوارێکدا رووبەڕووی ئیفلاس، پووکانەوە و بنبەستبوون و قەیرانێکی بەرفراوان بۆتەوە.

ئیتر تورکیا رووبەڕووی دووڕیانێکە دەرفەتی مانۆڕێکی وەهای نییە. یان بـژاری شارسـتانیەتی دیموکراتی لە ڕێبـازی یـەکێتی ئـەوروپا هەڵدەبـژێرێ، یـان بـژاری شارسـتانیەتی دیمـوکراتی وەکو داخوازییەکی ستراتیژی بەلاوە دەنێ، هەندێ جار ئەگەر بە گوێرەی بەرژەوەندیـەکانی بێت وەکو ئامرازێکی تـەکتیکی بـەکاری دێـنێ. هـەروەکو **"سـەردەمی تـەنزیمات"** شـوێنگەی سـتراتیژی خـۆی بەرامبـەر رۆژئـاوا هـەڕاج دەکـات، لـە ژێـر سـایەی سیسـتەمێکی گەندەڵـدا بـە هەڵواسـراوەیی بەڕێوەدەچێت. لە ڕەوشێکی بەمجۆرەدا بە ئەندازەی رابـردوو گەمـەی دیموکراسی پـەیڕەو ناکـات؛

ئەوا لەنێو زەمینەی قەیرانی دژواردا، قۆناخێکی تەقینەوەی پێکدادانەکان دەبێتە ناچاریەك؛ لە لایەنێکەوە دەکەوێتە نێو رەوشی وڵاتانی وەکو یۆگسلافیای کۆن، ئێراق، کۆریا، پاکستان و ... هتد. بەڵام ئەو راستینە جیۆستراتیژی و کێشە قورسە سیاسی و سۆسیۆ ئابووریەی پێیەوە دەناڵێنێ بۆ ماوەیەکی درێژ ئەم رەوشە هەڵناگرێت. هەربۆیە جیابوونەوەی رێبازی یەکێتی ئەوروپا و رێبازی بەرامبەرو ئەنجامەکەیان بە قۆناخێکی چارەنووسساز گەیشتووە. دواخستنی چارەسەری کێشەکان، هەر رۆژێك بە واتای لەدەستدان و زیان دێت. لەبەر هۆکارە زۆر و زەبەنەکان تورکیا ناچارە بژاری مێژوویی خۆی دیار بکات.

واتای هەنووکەیی بژاری یەکێتی ئەوروپا پراکتیزەکردن و جێبەجێکردنی پێوانەکانی کۆپنهاگنە. ئەمەش لە میانەی بڕیارێکی تەواو و بە پرەنسیپی دەوڵەت و کۆمەڵگا بەدیدێت بۆ هەنگاونان بەرەو سیستەمی دیموکراتی. بە درێژایی مێژوو تورکیا بەهۆی لە پەلوپۆکەوتن و ستاتۆکەی ئەم بڕیارەی نەداوە. هەربۆیە ئەو توانستانەی هەن بەفیڕۆ دەچن. رەوشێکی وەها لە ئارادایە، یاخود دەسەپێنرێ، کە خۆی دادەڕووخێنێ. ئەم راستینەش سەرچاوەی خۆی لە ئابووری بەرژەوەندیخوازی و شەڕی ئاست هێوری بەردەوام وەردەگرێت کە پێیەوە گرێدراوە. ئاگربەستی یەکلایەنەی PKK بەواتای کۆتاییهاتنی شەڕی ئاست هێوری بەردەوام نایەت؛ بەواتای راوەستانی دێت. سیستەم هەروەکو خۆی بەردەوامە؛ تاوەکو سیستەم هەڵنەوەشێتەوە ناتوانرێ لە میانەی پێوانە ئاساییەکان دەست بۆ هیچ کێشەیەك ببرێت. کاتێك تاوتوێش نەکرێت، لە میانەی کاریگەرییە یەك لە دوای یەکەکان رەنگدانەوەی لە سەر هەموو بوارەکان دەبێت و دەبێتە قەیرانی ئایدیۆلۆژی، دەوڵەت، سیاسەت، ئابووری و کۆمەڵگا. بەم رەوشەوە یەکێتی ئەوروپا نەدەتوانێ تورکیا پەسند بکات، نەدەتوانێ رەتیبکاتەوە. بەدەرنانی تورکیا لە بواری ستراتیژیدا رێگا لە پێش روودانی هەندێ خراپەکاری دەکاتەوە کە کۆنترۆڵ ناکرێت. کێشەی نوێتریش دەکەوێتە سەر ئەو کێشانەی کە ئێستا لە بەڵکان، قەفقاسیا و رۆژهەڵاتی ناوین لە ئارادان، دەرفەت بۆ زەمینەی ئاڵۆزی و پێکدادان لەبارتر دەکات. هەر بۆیە ئەگەرچی یەکێتی ئەوروپا بە جیاکاری هەڵوەستە دەکات، بەڵام لەبەرئەوەی تورکیا هەنگاوە پێویستەکانی تەڤلیبوونی نەهاوێشتووە ناتوانێ رۆڵێکی بەکاریگەر لە چارەسەرکردنی کێشەکان ببینێ. هێزە ناوخۆییە میلیگەراییە شۆفێنیەکانی تورکیا لەم لایەنەوە لە میانەی موحافەزەکاریەوە بنبەستبوون بەهێز دەکەن، لە ئەگەری رەوشێکی ئاڵۆزی و پێکدادان و زەمینەکەیدا پشت بە بەهێزبوونی سیاسی دەبەستن و خۆراکی خۆیان لە پێکدادان وەردەگرن و هەوڵدەدەن شوێنگەی خۆیان لە نێو کۆمەڵگا و دەوڵەت بەهێزبکەن.

دیموکراتیزەبوونی تەواو لەسەر رێبازی یەکێتی ئەوروپا وەکو کۆتایی هاتنی سیاسەتی خۆیان هەڵدەسەنگێنن.

رۆڵی پێکهاتە و چەمکی نوێنەری میللیگەرایی نەژادپەرستی تورکی ناوخۆ لە دژوارکردنی قەیران لە قۆناخەکانی دواییدا یەکلاکەرەوەیە.ئێستاش بەدوای رێبازی ئەنوەر پاشاوەن، کە سەردەمی بەسەرچووە. هەرچەندە بۆماوەیەکی درێژخایەنیش ئایینی سیاسی لە گرژکردندا، رۆڵێکی لە موحافەزەکاری هەبێت، لە قۆناخەکانی دواییدا جیابوونەوەو گۆڕانکاری زهنیەت و هەڵوێست بەرەو دیموکراسیەت وەکو پێشکەوتنێکی پۆزەتیڤانە دەبینرێ. بێگومان ئەم مەیلە بۆ ئەوانە لە جێگای خۆیدایە کە لە دەرەوەی زهنیەتی تەقیەگەرین. خۆ نوێ نەکردنەوەی زهنیەتی کەمالیستی لە چوارچێوەی شارستانییەتی دیموکراتییانەدا وەکو گرنگترین کەموکوڕی دەبینرێ، بۆ کۆماریش جددیترین رۆڵی بەهەڵەداچوون دەبینێ. پارتەکانی سیستەمی ئۆلیگارشی بەرژەوەندیخواز لە نێو ئیفلاسبوونێکی تەواوەتیدا دەژین، بەخێرایی کۆمەڵگا لێیان دوور دەکەوێتەوە، هەموویان کەوتوونەتە ژێر بەنداوەوە.

وەکو نەریتێکی باو لە رەوشی بەمجۆرە، تورکیا هەوڵیدەدا لە رێگای سوپاوە قەیران تێپەڕبکات. بەڵام رەوشی سیاسی ناوخۆ و دەرەوە و تاقیکردنەوە هەمەلایەنەکان، هەنگاونانی سوپای خستۆتە نێو رەوشێکی زۆر بەترس. ئێستا سوپا بە کۆنترۆڵێکی چڕ و چاودێریکردن سنووردارە. ئەمەش بەواتای بەستەڵەکی و بێخەمی سوپا نایەت. بە پێچەوانەوە دەزگایەکە کە سەبارەت بەهەموو مەسەلەیەك خاوەن لێکۆڵینەوەی بەرفراوان و پلان و یەکینەکانی سیاسەتە. هەروەکو پارتێکی پۆست مۆدێرنیزم ستراتیژی و تاکتیکی تایبەت بەخۆی بە قووڵایی پراکتیزە دەکات. جگە لە بڵاوکراوەکان، بە ئاشکرا یاریکردن گونجاو نابینێ. تەواوی ئەم راستیانەش جیاوازی رەوشی تورکیا لەگەڵ ئەرژەنتین، بەرازیل و ئەندەنۆسیا دەخاتەڕوو. ناچاری کۆنترۆڵی نێودەوڵەتی لە رێگای ئەمریکا و یەکێتی ئەوروپاش، سەرچاوەی خۆی لەم راستینە وەردەگرێت. لەکاتێکدا ئەمریکا هەوڵدەدات لە رێگای کۆسپ نانەوە، پێش لە داڕووخانی ئابووری بگرێت و تورکیا بە خۆیەوە گرێبدات، یەکێتی ئەوروپا هەوڵدەدات شانبەشانی ئابووری ڕێگا لە پەرتەوازەبوونی ئەو توانستە دیموکراتیە بگرێت کەلە ئارادایە و بەمجۆرە لە دەست خۆی بهێڵێتەوە. ئەم هەڵوێستانەش ئەگەر لە رێگای تورکیاشەوە بێت کێشمەکێشی نێوان ئەمریکا ــ یەکێتی ئەوروپا لەگەڵ خۆیدا دێنێ.

نابێ هەبوونی هێزەکانی لایەنگری یەکێتی ئەوروپاش بچووك بکرێتەوە، لەماوەکانی دواییدا ئەم هێزانە هەوڵدەدەن بەکاریگەر بن. ناوەندەکانی سەرمایە لەسەرووی هەمووشیانەوە کۆمەڵەی

پیشەکارو کارسازانی تورکیا TUSIAD بۆ یەکەمین جارە بژاری دیموکراتییانەی خۆیان دیار دەکەن، تەنانەت لەم لایەنەوە بە گوێرەی سەندیکا بەکرێگیراوەکانی کرێکاران خاوەنی هەنگاوی پێشکەوتووترن. ئەو چەپەی بەرامبەر پێشخستنی ئەلتەرناتیفی زەحمەتکێشان بەرپرسیارە لە ژێر کاریگەری سۆسیالیزمی بونیادنراو و نەتەوەپەرستی خۆجێیی رزگاری نەبووە. ناوەندێکی راستڕەوی لیبرال و سۆسیال دیموکراسیەکی هاوچەرخ بەتەواوی پێکنەهاتووە و دوورە لەوەی ئەم بۆشاییە پڕبکاتەوە.

تورکیا بەرامبەر بەم راستیيانە تواناکاری ئەوەی هەیە بەتەواوی بکەوێتە رێگای دیموکراسیەت. بەپێچەوانەوە یەکەمین جارە هەلومەرجە ناوخۆیی و دەرەکیەکان بەیەکەوە بژاری دیموکراتی دەکەن بە ناچاریەك. هەربۆیە شانسی ئەوە بڵندە کە قەڵەمبازی دیموکراتی بۆ رزگاربوون لەم قەیرانە بەدیبێت کەلە ئارادایە. بەمجۆرە بۆ بەتەواوی جێگیربوونی لە نێو سیستەمی یاسای دیموکراتی یەکێتی ئەوروپا، هەلودەرفەت دەڕەخسێ. لە رووی توانستەوە سەبارەت بەم مەسەلەیە تورکیا بەهێزو دەوڵەمەندە. کێشە تێپەڕکردنی خاڵە هەستیارەکانە. کێشەی کورد نەك تەنیا لە بونیادی خۆیدا، بەڵکو لەنێو تەواوی تورکیاو پێکهاتەی رێککەوتندا جێگای سەرئێشەیە و کاریگەری لەهەموو گیروگرفتێك دەکات. توێژە راستڕەو و نەتەوەپەرستە باوەکانی تورکیا، تەنانەت پەسندکردنی کوردان وەکو زاراوە، بەخیانەتکردن لەولات لەقەڵەمدەدەن. تەنانەت هەبوونی کوردان وەك وشەیەك بە پارچە کردن و هەڕەشکردنی ئاسایشی نەتەوەیی هەڵدەسەنگێنن. لەگفتوگۆکانی قۆناخەکانی ئەم دواییەدا تا دواڕادە ئەم راستینەیە ئاشکرابوو.

بێگومان ناشێ لەمیانەی ئەم هزرەدا جێگای خۆی لە نێو دیموکراسی و یاسای یەکێتی ئەوروپا بگرێت. تەنانەت دان بە بچووکترین و سادەترین مافی کوردان دانانێ، کە خۆی لە دەرفەتەکانی ئازادی راگەیاندن ـ بلاوکردنەوە دەبینێ و بەواتای مافی تاکەکەسی و پەروەردە بەزمانی زگماکی دێت. گەلێك ناوەند هەن کە ئەم مافانە لەچوارچێوەی پارچەکردنی ولات هەڵدەسەنگێنن. شایانی باسە تەنانەت لە دەوڵەتی وەکو ئێراق و ئێران کە بەدوور لە دیموکراسی لەقەڵەم دەدرێن و خاوەن رژێمی جیاوازن، لەزووەوە پەروەردەو راگەیاندن بەزمانی کوردی پراکتیزە کراوە. تورکیا لەو لایەنەوە نامۆترین ولاتە بە سیستەمی ئەوروپا. کاتێك دەرك بەوەکرا کە تەکتیکی قووتدانی کوردانی نەتەوەپەرستە شۆفینیەکان جێگای خۆی نەگرت، ئەمجارە ئەو سیاسەتەی پەنایان بۆ برد بە شێوەی هەڕەشەکردنە سەر ئاسایشی نەتەوەیی بوو. بەمجۆرە خودی ئەم چەمکە کێشەیەکی زۆر بەسانایی لەرێگای رێککەوتنی دیموکراتییانە چارەسەر دەکرێت، دەیکات بەسەرچاوەی هەڕەشەیەکی پلە یەك. لە ناوەندی رۆژهەلاتی ناوین نکۆڵی لە کۆنترین گەلەکەی دەکەی، لە

میانه‌ی هه‌موو شێوازێك پاكتاوكردنی به ئه‌ركێكی نه‌ته‌وه‌یی داده‌نێت، بێگومان ئه‌وكاته كوردان ده‌بن به گرنگترین سه‌رچاوه‌ی هه‌ڕه‌شه. ئاشكرایه كه‌سیسته‌مێكی فشار كه‌تا قه‌ده‌خه‌كردنی زمان چووه و نموونه‌ی له جیهان و مێژوودا نه‌بینراوه به‌رده‌وام زه‌مینه‌ی جوداخوازی و توندوتیژی ئاماده ده‌كات و به‌رهه‌مدێنێ. هه‌روه‌كو بڵێی توركیا كه‌وتۆته نێو ته‌ڵه‌زگه‌ی ده‌وروبه‌ر و بانگه‌وازی هزری جوداخوازی و ئامرازه‌كانی توندوتیژی ده‌كات. له‌راستیدا ئه‌م ده‌وروبه‌ره به‌رته‌سكه. به‌ڵام له‌به‌رئه‌وه‌ی ژیانی باو و هێزی خۆی به‌گوێره‌ی ئه‌م هه‌ڵوێسته رێكخستووه، له‌نێوخۆیدا زۆر به‌چڕی رێكخراوه و ته‌ڵه‌كه‌بازه، وه‌ستایه له بنبه‌ستبوون و ئاسته‌نگ كردنی هه‌ڵمه‌ته پێشكه‌وتووه‌كان.

چه‌ندین نموونه‌ی ئه‌م هه‌ڵوێسته له مێژوودا هه‌یه. هه‌وڵی تیرۆركردنی **تورگۆت ئۆزال** و مردنه پڕ له‌گومانه‌كه‌ی و هه‌وڵه‌كانی تیرۆركردنی **بولنت ئه‌جه‌وید** و تاوانه‌كانی بكه‌ری نادیارو هه‌وڵه‌كانی به گرژی هێشتنه‌وه‌ی كه‌ش و ره‌وش، له‌نزیكه‌وه گرێدراوی ئه‌م ناوه‌ند و هێزانه‌یه. وه‌كو یه‌كتر بینینی ئه‌م ناوه‌ندانه له‌گه‌ڵ سوپا و ده‌وڵه‌تی قووڵ خه‌ڵه‌تاندنه. به‌پێچه‌وانه‌وه ئه‌گه‌ر ئه‌مانه له‌نێو سوپاو قووڵایی ده‌وڵه‌تدا به‌هێزبن، دوودڵ نابن له په‌یره‌وكردنی فاشیزمێكی چواربه‌چوار.ئه‌م هێزانه به‌شێوه‌یه‌كی سه‌ره‌كی كۆمه‌ڵگا و سیاسه‌تیان ته‌سلیم گرتووه. تاكه كه‌موكوڕیان، لاوازبوونیانه له‌نێو سوپا و هه‌ندێ ده‌زگای هه‌ستیاری ده‌وڵه‌ت. هه‌ر له‌به‌ر ئه‌م هۆكاره‌شه له‌لایه‌ن هه‌ندێ ناوه‌نده‌وه نیشاندانی خاڵه هه‌ستیاره‌كانی ده‌وڵه‌ت و سوپا به تێكه‌ڵه له‌گه‌ڵ پێكهاته چه‌ته‌گه‌ریه‌كان به هه‌ڵه‌دا چوون و چه‌واشه‌كاری مه‌زن له‌خۆوه ده‌گرێت. له‌م خاڵه‌دا هه‌ردوو ناوه‌ندی دژ رۆڵی په‌رده‌یه‌كی مژاوی ده‌بینن له پێش شیكردنه‌وه‌یه‌كی راستی ده‌وڵه‌ت و سوپا؛ دیمه‌نێكی چه‌وت و مژاوی به‌راستی نیشان ده‌دات.

بۆماوه‌یه‌كی درێژخایه‌ن پێشنه‌خستن و نه‌خستنه‌گه‌ڕی ستراتیژی رێككه‌وتنی دیموكراتییانه له‌لایه‌ن بزاڤی ئازادیخوازی كوردان، به‌شێوه‌یه‌كی بابه‌تی رێگای له پێش ئه‌وه كردۆته‌وه كه ناوه‌نده ده‌مارگیریه نه‌ته‌وه‌په‌رسته‌كان و ئایینی و شه‌ڕخواز و دژه دیموكراتیه‌كان به‌هێز ببن. ئه‌مه زیاتر سه‌رچاوه‌ی خۆی له كه‌موكوڕی هه‌وڵه‌كانی ئاشتی و رێككه‌وتنی دیموكراتییانه ده‌گرێت كه‌له هێزه چه‌په ـ دیموكراتیخوازه‌كان چاوه‌ڕوان ده‌كرا.

زیاتر پێشخستنی ئاگربه‌ستی یه‌كلایه‌نه‌ی PKK له‌گه‌ڵ قۆناخی ئیمرالی؛ به‌ته‌واوی ئه‌و ناوه‌ندانه‌ی خستۆته نێو بۆشاییه‌وه كه گرێدراوی ئابووری به‌رژه‌وه‌ندیخوازین؛ لێدانێكی توندی له‌و رۆڵه‌یان داوه كه بۆماوه‌یه‌كی درێژ وڵات ببه‌ستێنن و به بارمته‌ی بگرن. سه‌رباری هه‌موو جۆره هه‌وڵه‌كانی وروژاندن، داكۆكی له‌سه‌ر ئه‌م هه‌ڵوێسته كراوه، ئه‌م هێزه فه‌رمی و نافه‌رمیانه‌ی

بێکاریگەر کردووە کە لە نێو کۆمەڵگا و دەوڵەتدا ژەنگیان گرتووە. ئـەم ناوەندانـە بەسووربوونەوە دەسـتیان لـە هەڵوێسـتی بانگـەوازیکردنی شـەڕ بەرنـەداوە. بـەڵام لـەماوەی رابـردوودا رووی راسـتی خۆیان ئاشکرا کردووە؛ کاتێك هۆکاری بە زیندوویی هێشتنەوەی زەمینـەی پێکدادان، رۆڵەکـەیانی لــە ئــابووری بەرژەوەنــدیخوازی و چــەتەگەری روونکــردەوە، بــەخێرایی کەوتوونەتــە رەوشــی گۆشەگیریەوە. ئەو کاتە دەرفەتی گفتوگۆکردنێکی راست سەبارەت بە کێشە و راستینەکانی تورکیا رەخساوە. ئەوەش بینراوە کە دەشێ کێشـەی کـوردیش بـە رێککـەوتنی دیموکراتییانـە بگـات؛ دەرك بــەوە کــراوە کــە ئاسایشــی نەتــەوەیی راســتەقینە بەچارەســەری دیموکراتییانــەی کێشــەی کــورد تێپەڕدەبێت. ئەو پێشکەوتنانەی ئاماژە بـە وەرچـەرخانێکی رادیکاڵ دەکـەن، ئەگـەر بەشـێوەیەکی هێدیش بێت ئەمەی دیارکردووە کـە رێگـای چارەسـەری و زەمینـەکـەی گرێـدراوی چییە؛ بەشـێوە راستەکانیەوە ئەوەی نیشانداوە کەچۆن ئەم قەیرانە لەئارادا نامێنێ کە هەر رۆژ قووڵ دەبێتەوە و رەهەندی زیاتر بەخۆیەوە دەگرێت.

ئەم پێشکەوتنانە ئەوەش دەخاتە روو کە ئەم دوو هەڵوێستە دژ بەیەکەی سەبارەت بە کێشەی کورد نیشاندراوە مانایەکی مێژوویی لەخۆوە دەگرێت. چارەسـەری دیموکراتییانـەی کێشـەی کـورد شوێنگەیەکی یەکلاکەرەوەی هەیە لەوەی تورکیا بکەوێتە سـەرڕێی یاسـا و دیموکراسـیەتی یـەکێتی ئەوروپا. هەربۆیە بـە قۆنـاخێکی پێشکەوتن گەیشـتووە کـە لەنزیکـەوە یاسـای یـەکێتی ئـەوروپا و بەشـێوەیەکی بەرجەسـتەش پـەیمانی مـافی مرۆڤـی ئـەوروپا پەیوەندیـدار دەکـات. پراکتیزەکردنـی پاراسـتنی مـافی مرۆڤـی ئـەوروپا، بایـەخێکی ژیـانی هەیـە لـە چارەسـەرکردنی کێشـەی کـورد و هــەنگاونانی تورکیــا بــۆ دیموکراســیەتێکی تــەواو. لەلایەنێکــەوە کێشــەکە دەکەوێتــە ســەرڕێی چارەسەری یاساییانە. بەمجۆرە ئەو مافە یاساییەی بۆکوردان دانی پیادەنرێـت رۆڵێکی مەزن لەوەدا دەبــینێ کــە هــەنگاو بــۆ قۆناخێـك بنرێـت کـە هـەم ئـەوروپا، هـەم تورکیـا ئاسـوودە دەکـات. بەپێچـەوانەوە لەحاڵـەتی جێبەجێنـەکردنی پـەیمانی مـافی مرۆڤـی ئـەوروپا، لەگـەڵ ئـەوەی رێگـا لەپێش ئەوە دەکاتەوە وڵاتەکانی یەکێتی ئـەوروپا رووبـەڕووی گـەلێك کێشە ببێتـەوە، لەسـەرووی هەمووشیانەوە هێزی کوردان، ئەوا تورکیاش دەخزێتە نێو زەمینەی پێکدادان، رێگـا لـەپێش ئـەوە دەکاتەوە لەهەموو رووێکەوە لـە یاسـاو دیموکراسیەت دوور بکەوێتـەوە. ئـەو ئەنجامـەی رەوشـێکی بـەمجۆرە لەگـەڵ خـۆی دێـنێ زۆر قورسـتر دەبـێ لـەو کێشـەو گیروگرفتانـەی دوای هەڵوەشـانەوەی یۆگسلافیا هاتە ئاراوە.

هـەروەکو چـۆن یـەکێتی ئـەوروپا کێشـەکانی بۆسـنا، کۆسـۆڤۆ و مەکـەدۆنیا دەخاتـە رۆژەڤـی خۆیەوە، ئەوا ناچارە بەگوێرەی پەیمانی مـافی مرۆڤـی ئـەوروپا بـەئامانجی چارەسـەرکردن کێشـەی

کوردیش بخاتە رۆژەڤەوە کە گرنگترین کێشەی تورکیایە، تورکیاش ئەندامی چەندین دەزگای یەکێتی ئەوروپایە. تاوەکو ئێستا یەکێتی ئەوروپا سیاسەتی بانێك و دوو هەوای پەیڕەو کرد؛ لەمیانەی واقیعە سیاسیەکان سەبارەت بەم بابەتە یاساکانی خۆی پەیڕەو نەکردووە. ئەم هەڵوێستەش تورکیای سەبارەت بە بابەتەکانی یاساو دیموکراسی بێ خەم کردووە. بەسوودترین یارمەتی بۆ تورکیا بکرێت، ئەو هەنگاوانەن کەسەبارەت بە دەوڵەتی یاسای دیموکراتییە. ئەو رۆڵەی دادگای ماڤ مرۆڤی ئەوروپا و پەیمانی ماڤ مرۆڤی ئەوروپا لەم لایەنەوە دەیبینن سنووردارە. لەدۆزەکانی پەیوەندییان بەکوردانەوە هەیە تەنیا بەدانەوەی قەرەبوو سنووردار دەبن، ئەنجامنەدانی زۆربەی زۆری ئەو گۆڕانکارییانەی دەبووایە بەگوێرەی پێویستی بڕیارەکانی دادگاو ماڤ مرۆڤی ئەوروپا ئەنجامی بدات، دووڕیانێکی یاسایی خولقاندووە. تەنانەت پێویست بوو بەسەدان دۆزی کوردان بەهەندێ ئەنجامی یاسایی گرنگ بگات. پێویست بوو بەسووربوونەوە هەڵوەستە بکات دەربارەی بەلاوەنانی مادده دژەدیموکراتی و کەموکوڕییەکانی یاسای تورکیا و ئەنجام بگرێت. بەتایبەتیش کۆنسەی ئەوروپا، کە بەرپرسیارە بەرامبەر چاودێریکردن یاخود پەیڕەوکردنی فەرمان و بڕیارەکانی پەیمانی ماڤ مرۆڤی ئەوروپا و دادگای ماڤ مرۆڤی ئەوروپا، سەبارەت بەبینینی رۆڵی خۆی بەرامبەر بە تورکیا زۆر بە سازشکاری هەڵوەستە دەکات؛ بەگوێرەی قورسایی کێشەکە تاوتوێ ناکات و بۆ دەزگا بە دەسەڵاتەکانی ناگوازێتەوە. نزیکەی ٤٠٠٠ گوند و کوێستان چۆڵکراوە. بەشێکی هەرە مەزنی بەشێوەیەکی نایاسایی تێکدراوە. ئەمەش بەتەواوی لەگەڵ پەیمانی ماڤ مرۆڤی ئەوروپا ناکۆکە. بێگومان دادگای ماڤ مرۆڤی ئەوروپا گەلێك بڕیاری سەبارەت بە مەسەلەی چۆڵکردنی گوندەکان وەرگرتووە. ئەمەش زۆر بەروون و ئاشکرا دیاردەکات کە کێشەکە هی تاکە کەس نییە ، گەوهەرێکی گشتی هەیە، تەواوی چین و توێژەکانی گەل پەیوەندیدار دەکات.

ئەو کاتە ئەمەش دەسەلمێنێ کە کێشەکە لە مەسەلەی تاکە کەس دەرکەوتووە و بە ئاستێك گەیشتووە چارەنووسی تەواوی گەل پەیوەندیدار دەکات. لەم بارەیەوە "بەکارهێنانی تیرۆری PKK" وەکو بەهانەیەك، سەبارەت بە پرەنسیپەکانی یاسای دیموکراتی راست نابێ. ئەو ستەمەی دەرهەق بە هەبوونی کوردان دەکرێت تەنیا دەربازکردنی لەمیانەی چوارچێوەی مافەکانی مرۆڤ وەکو مەسەلەیەکی کەسێتی و تێپەڕاندنی بە قەرەبووی چەند هەزار دۆلارێك، بابەتێکە پێویستە لە ئاستی رووداوێکی مەزن هەڵسەنگێنرێ. لەپەیمانی ماڤ مرۆڤی ئەوروپادا، سێ جۆرە ماڤ سەرەکی رێکخراوە. پارچەیەکی ئەم مافانەش، ئازادانە دیاریکردنی چارەنووس و ئازادانە گوزارشت کردنە لەژیانی کولتووری. سەبارەت بەکوردان، لەسەرووی هەموویانەوە ئەم مافانە، بەشێکی

مەزنی مافەکانی دیکەش پەیڕەو ناکرێت، بەشێوەیەکی بەربڵاو ڕەوشی ناکۆك لەگەڵ ئەم پەیمانە روودەدات. تارادەیەکی مەزن کوردان لەدەرەوەی ماف بەجێهێڵراون. لەکاتێکدا وەکو تاك بەشێوەیەکی ڕێژەیی خراوەتە چوارچێوەی ماف، وەکو گەل و قەوارەی کولتووری لەماف بێبەش ماوەتەوە. لەهیچ یەکێك لە وڵاتەکانی ئەندامی کۆنسەی ئەورووپا ڕەوشێکی بەم جۆرە لەئارادا نییە.هیچ کاتێك ئەو بڕیارانە بەهەند وەرنەگیراوە کە ناوە بەناوە لە پەرلەمانی ئەورووپا سەبارەت بەم بابەتە دەردەچێت. هەروەکو چۆن لە تورکیا نکوڵی لە کوردان دەکرێت و تەنیا وەکو تورك دەکەونە چوارچێوەی یاسا، سەبارەت بەیاسای ئەورووپاش هەڵوێستێکی هاوشێوەی ئەمە جێگای باسە.ئاشکرایە ئەم هەڵوێستەی دەتوانین بەشێوەی "بەڵێ وەکو تاکێك، نەخێر بۆ گەل و کولتوور" فۆرمیلەی بکەین لەگەڵ یاسای ئەورووپا و پێوانە دیموکراتیەکانی ناکۆکە.

بەشێوەیەکی جددی هەڵنەسەنگاندنی خراپی کۆماری تورکیا لەم لایەنەوە و نەگەیشتن بە بڕیاری پێویست، فاکتەرێکی گرنگی تائەم رادەیە قووڵبونەوەی کێشەی کوردو قەیرانە هەمەلایەنەکان و بەردەوامبوونیانە. ئەمەش بەشێوەیەك لە شێوەکان سیاسەتێکی باوی داگیرکاریە کە لەرێگای کێشە ناوخۆییەکان وڵاتەکان بەخۆیانەوە گرێدەدەن.

کاتێك بەرگرینامەکەم پێشکەش دەکەم ئامانجی ئەوە لەخۆوە دەگرێت کەگرنگی بەرەوشی کەسێتی من نەدرێت و ئەم هەڵوێستە نێگەتیڤە بەلاوە بنرێت. وەکو تاکی گەلێك کە لەرەوشێکی زۆر ترسناك دایە، تەواوی هەبوونی رەتدەکرێتەوەو وەکو گەلە هاوچەرخەکان پەسندناکرێت، باوەڕیم وایە کە بەجێکردنم لە چوارچێوەی یاسادا بەبڕیار و پرەنسیپ نابێت. باوەڕیم وایە تاوەکو دان بە مافە سەرەکیەکانی گەلێك دانەنرێت، تەنانەت مافی تاکەکانی ئەم گەلەش دانی پێدانبنرێت، ئەمە واتایەکی ئەوتۆی نابێت. تەنانەت بەسووربوونەوە هەڵوێستەکردن بەرامبەر کێشەکان وەکو "لەمیانەی یاساوە خاوەن دەرکەوتن لە ئەندامی رێکخراوێکی تیرۆر کەناهەقی لێکراوە" زۆر ترسناکە. ئەمە لەژێر ناوی یاسا، بوونە بەئامرازی ناهەقیەکی مەزن. سەبارەت بە بابەتی دۆزە پەیوەندیدارەکان بەکوردان ئەم دووانەیە مەترسیدارە، لەئارادایە. لێرەدا ئەم لایەنانە بەئەقڵی مرۆڤدا دێت: ئایا یاساو دیموکراسیەتی ئەورووپا دەخوازێ کوردان لەچوارچێوەی گەلێکدا ببینێ؟ ئەگەر دەخوازێ، بۆچی ئەم هەڵوێستەی سەبارەت بەکێشەی گەلانی دیکە دیار کردووە، سەبارەت بەکوردانیش نیشانی نادات؟ ئایا کوردان وەکو ئەو باڵندانە هەڵدەسەنگێنێ کە رەچەڵەکەکەیان بنبڕ بووە؟ ئەو مافانەی کەلە زووەوە کەوتۆتە چوارچێوەی مافپەروەری و لەمیانەی پەیمانەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان بووە بە یاسا، چ کاتێك بۆ کوردانیش پەیڕەو دەکرێت؟ گەلێك کێشەی هاوشێوەی ئەمە پێویستی بەوەڵامدانەوە هەیە. لەکاتێکدا دۆزی من لە

ستراسبۆرگ لێکۆڵینەوەی لەسەر دەکرێ، لەمیانەی هەندێ دروشمەوە داخوازیەکانی کۆمەڵەی گەلێك تاوەکو تەلاری دادگا گواستراوەتەوە، کەسەدان هەزارانی تێپەڕکردووە. دەبێ ئەم دەنگانە ئاماژەیان بە راستیەك کردبێت.

لەکاتێکدا دادگای مافی مرۆڤی ئەوروپا رەوشی من تاوتوێ دەکات، لەو باوەڕەدام کە پێویستە گەلی کورد و ئەو رەوشەی تێیدا دەژین، بێتە بەرچاوان. یاسای رۆما کە بناخەی یاسای ئەوروپایە سەرەکیترین سەرچاوەی رێزگرتنە بەرامبەر نەریتی گەلان، واتە رێزگرتنە لە قەوارە و هەبوونە یاساییەکەی. بە بەرواوردکردن لەگەڵ یاسای رۆمای ٢٥٠٠ ساڵ بەرلەئێستا، ناشێ یاسای ئەوروپای سەدەی بیستەم لە رەوشێکی دواکەوتووتردا بێت. ئەگەر بەمجۆرە بێت کەواتە نکوڵی لە گەوهەری خۆی دەکات.

پێشخستنی بەرگرینامەکەم لەسەربنەمای ئەوەی چۆن راستینەی گەلی کورد بە درێژایی مێژوو پەرەی سەندووە، سەبارەت بەدۆزینەوەی وەڵامی ئەم جۆرە پرسانە ناچاریەکە. بۆئەوەی وەڵامی پێویست بۆ ئەوانە بدرێتەوە کە بانگەشەی ئەوە دەکەن گەلی کورد کە بەردەوام نکوڵی لێدەکرێت جێگای لەنێو مێژووی شارستانییەت نییە، هەربۆیە تاوتوێکردنی لەگەڵ مێژووی شارستانییەت گرنگ بوو. ئەوانەی لەنێو قۆناخی مێژوودا هەبوونی خۆیان نەناسن، لە رۆژگاری ئەمرۆشماندا خۆیان ناناسن و ناتوانن لە پێناو بەدیهێنانی مافەکانیان تێکۆشان بکەن.

کاتێك شیکردنەوەی مێژوویی لەهەمانکاتدا بە شێوەیەکی زانستی ئەوە دەخاتەڕوو کە سەرجەم شارستانییەتەکان وەکو ئەڵقەکانی زنجیرەیەك بەیەکەوە گرێدراون و ئەڵقەی دوایش شارستانییەتی ئەوروپایە، خزمەتی ئەوە دەکات لەجیاتی شێوازێکی سۆزداری بەشێوەیەکی زانستی کێشەکان تاوتوێ بکرێت. گەیشتنی دۆزەکە تاوەکو دادگای مافی مرۆڤی ئەوروپا پەیوەندیەکەی لەگەڵ ئەم راستینەیە دەخاتەڕوو.

بۆ ئەوەی شارستانیەتی ئەوروپا بە شێوەکی راستەوخۆ بەرپرسیارێتی خۆی سەبارەت بەگەلی کورد نیشان بدات، ئاماژەم بەوە کرد کە چۆن کاریگەری سیاسەتی داگیرکاری ئەم دووسەد ساڵەی دوایی کراوەتە سەر کە بەریتانیا سەر کێشی دەکرد، ئەمەش پێویستی بە هەستکردنە بە بەرپرسیارێتی ئەخلاقی و سیاسی. واتای کرداری تێپەڕاندنی ئەم سیاسەتە داگیرکاریە لەلایەن یاسای یەکێتی ئەوروپا، بەواتای ئەوە دێت کە سەبارەت بە کێشەی کورد گرێدراوی پەیڕەوکردنی پەیمانی مافی مرۆڤی ئەوروپایە.

ئیتر لەبەر ئەوەی کێشەی کورد بووە بە کێشەی ئەوروپا، لەو باوەڕەدام کە دادگای مافی مرۆڤی ئەوروپا بە شێوەیەکی وەها بەرفراوان هەبوونی کوردان ڕووندەکاتەوەو دەخاتەڕوو. بەهۆی ئەو

هەلومەرجەی تێیدا بووم ئەو هەڵسەنگاندنەی لە بەرگرینامەی ئیمرالی نەمتوانی ئەنجامی بدەم، هەرچەندە چەندین کەموکوڕی و ناتەواوی لە خۆوەبگرێت، لەو باوەڕەدام کە بۆشاییەکی پڕکردووەتەوە. هەوڵمدا هەڵسەنگاندنی بەرفراوان سەبارەت بە PKK ئەنجام بدەم. دادگای مافی مرۆڤی ئەوروپا لە بڕیارە جیاجیاکانیدا هەرچەندە تەواوی بنکەی ڕێکخستن لەخۆوە نەگرێت، هەندێ بڕیاری سەبارەت بەتیرۆر تاوانبارکردنی هەبووە، لەبەرگرینامەدا گرنگیم بە ڕوونکردنەوەی ئەم بابەتە دا. بەشێوەکی گشتی لەدیاردەی توندوتیژیەوە، تاوەکو دەگاتە چەمکی توندوتیژی لەنێو PKK بەشێوەکی بەرفراوان جێگام بە بابەتەکە دا. لەمیانەی ئەمە هەوڵمدا هەڵوێستی خۆم و ڕێکخستن بەرامبەر توندوتیژی و شەڕ ڕوونبکەمەوە. بەشێوەیەکی بەرفراوان ئەوە خراوەتەڕوو کە هەبوونی گەلی کورد بەشێوەیەك لەژێر توندوتیژی دەسەڵاتدارە بیانیەکاندا ژیاوە کە بەسەر هیچ گەلێکی دیکە نەهاتووە، هەربۆیە دەرفەتی پێشکەوتنی ئازادانەی نەبووە. بەدرێژایی مێژووی شارستانییەت کوردان تەنیا لەمیانەی پاشەکشێ بۆ شاخەکان توانیویانە هەبوونی خۆیان بپارێزن. هەربۆیە هێزی ئەوەیان بەدەست نەهێناوە کە بەئیرادەی ئازادی خۆیان شارستانییەتی شار ئاوا بکەن و بۆ ماوەیەکی درێژ بەردەوامی پێبدەن. ئەوانەی ئاواشکراون لەدوای ماوەیەکی کورت لە داگیرکردن ڕزگاریان نەبووە. تاوەکو ئێستاش مانەوەیان بەشێوەی خێڵەکی سەرچاوەی خۆی لەم تایبەتمەندێتیە مێژووییە وەردەگرێت.

PKK خواستی ئەم گەمارۆ مەزنەی توندوتیژی بشکێنێ. بەڵام زهنیەتی گوندێتی ـ خێڵەکی بنکەکەی بە تەواوەتی لەمیانەی شێوازێکی ڕاست و دروستی بەرگری ڕەوا بەتەواوەتی تێکۆشانێکی چەکداریان پەیڕەو نەکرد. هەروەکو دەزانرێ گەلێك کەهەموو هەبوونێکی قەدەخە کرابێت تادەگاتە دەربڕینی ئازادانەی زمان، ئەوا مافی بەرگری ڕەوای هەم بەگوێرەی یاسای گەردوونی هەم لە دەستوورە نەتەوەییەکاندا هەیە. نەك بەکارهێنانی ئەم مافە، بەڵکو بەکارنەهێنانی ڕەوشێکی لە یاسا بەدەرە. ڕێبازی بەرگری ڕەوای PKK هەم مافێکی بەگوێرەی دەستوور، هەم ئەرکێکی پیرۆزە پێویستە لە پێناو گەلەکەی پەیڕەوی بکات. هیچ دەزگایەکی یاسا ناتوانێ بەهۆی بەکارهێنانی ئەم مافە گەلی کورد تاوانبار بکات. لەڕاستیدا ئەوانەی پێویستە تاوانبار بکرێن، ئەوانەن کە پێویستییە دەست لێبەرنەدراوەکانی یاسای هاوچەرخیان شایستەی گەلەکەمان نەبینی. لەم ڕەوشەدا بەرگری ڕەوا تاکە بژارە کە لەدەستدا دەمێنێتەوە. ئەم مافە دەستووریە بەکارهێنراوە. تاوەکو دان بەو مافانەی گەلەکەمان دانەنرێت کە بەشێوەیەکی زۆر ئاشکرا لە پەیمانی مافی مرۆڤی ئەوروپا دیارکراوە، تاوەکو هەموو شتێکی نکوڵی لێبکرێت و پەروەردە و قسەکردن بەزمانی زگماکی قەدەخە بێت کە سادەترین مافە، ئەوا تاوەکو دوایی دەست لەبەکارهێنانی مافی بەرگری ڕەوا

بەرنادەین، ئەمە پێویستییەکی یاسایە. لەچەندین بڕیارەکانی دادگای مافی مرۆڤی ئەورووپا سەبارەت بەم بابەتە ئاشکرا بووە کە تاوانباری راستەقینە سیاسەتەکانی دەوڵەتە. سەرباری ئەوەی هیچ تاوانێکیان نەبوو بەڵام کوشتنی بەهەزاران هاووڵاتی سڤیل بەدەستی ئەو چەتانەی کە لەلایەنی دەوڵەتەوە خۆراکیان پێدراوە و چۆڵکردن و وێرانکردنی بەهەزاران گوند، کردەوەی تیرۆریستین کە تاوانی مەزن پێکدێنن. گەلەکەمان لە رابردوو و رۆژگاری ئەمڕۆمان لەژێر تیرۆرێکدا دەژی کە بەسەر هیچ گەلێکی دیکە نەهاتووە. هێشتا نموونەی هەڵەبجە لەبیرنەکراوە. هەربۆیە بەکارهێنانی بەرگری رەوا ئەگەر لەسەر بنەمایەکی چەکداریش بێت، پێویستییەکی یاسای گەردوونی و دەستووری نەتەوەیی یە.

ئەوەی پێویستە پەسند نەکرێت و سەرباری ئەوەی منیش بەدرێژایی چەندین ساڵ بەرامبەری راوەستام، بەڵام ئەو توندوتیژیەی زەحمەتیم بینی لە رێگرتنی، دەرکەوتە دەرەوەی رێبازی بەرگری رەوا. هەندێ کەسایەتی و گروپی نێو PKK، هەم بەرامبەر هەڤاڵانی خۆیان ، هەم بەرامبەر گەل، هەم بەرامبەر ئەو کەسایەتی و هەندێ دەزگای دەوڵەت کە دەرەوەی توندوتیژین، توندوتیژییان پیادە کردووە. هەروەکو دەزانرێ ئەمەم بە هەڵە بینی و هەوڵێکی مەزنم دا بۆئەوەی هەروەکو لەنموونە و ئاستی توندوتیژی نێوان ئیسرائیل ــ فەلەستین دەبینرێ نەبێتە رێبازێك. نەگەیشتنی توندوتیژی بەم ئاستە لەنزیکەوە گرێدراوی ئەم هەوڵانەی منە. لەقۆناخی ١٩٩٣ بەدواوە بەتایبەتیش لەمیانەی جەسارەت وەرگرتن لە **تورگۆت ئۆزاڵی** سەرۆك کۆماری ئەو قۆناخە، ئەو ئاگربەستە یەکلایەنەی هەنگاومان بۆی هاوێشت، لەدوای چەند قۆناخێکەوە بەدیسپلینێکی مەزن و بەرزەوە پراکتیزە دەکرێت. PKK بەشی هەرە مەزنی هێزە چەکدارەکانی خۆی بۆ دەرەوەی سنوورەکان کشاندۆتەوە و خستوویەتیە نێو سیستەمی بەرگری رەوا. لەراگەیاندنی فەرمانڕەواکانی تورکیاش ئاواکردنی ئەم سیستەمە پشت راست کراوەتەوە. گرێدراو بەم بابەتە، PKK لە کۆنگرەی حەوتەمدا بە ئاشکرا راگەیاندووە کە بەدوای جوداخوازیدا نییە؛ لەم لایەنەوە پرۆگرام و ستراتیژی خۆی ئاشکرا کردووە . لەچوارچێوەیەکدا کە یەکێتی وڵاتی تورکیا و یەکپارچەیی دەوڵەت بەبنەما بگیردرێت، چەندین جار رایگەیاندووە کە ئامادەیە کێشەی کورد لەنێو ئاشتی و چارەسەری دیموکراتییانە چارەسەر بکات. ئەم هەڵوێستەی بەواتای ئەوەش دێت کە بە بێ ئەوەی داواکاریەکی زێدەڕۆیی دەربخاتە پێش، لەسەر بنەمای بەکارهێنانی ئەم مافە لەچوارچێوەی پەیمانی مافی مرۆڤی ئەورووپا لایەنگری چارەسەریەکە، تاوەکو ئێستا بەفەرمی لەلایەن دەوڵەت وەڵامی نەدراوەتەوە. تەنانەت دەوڵەت لە دانان بەکێشەی گەلی کوردیش زەحمەتی دەبینێ. چەندەی دەکرێت دان بە پێوانەکانی دیموکراسی و یاسای

ئـەورووپا دانانێـت. سـەرباری ئـەوەی بەرئەنـدامی یـەکێتی ئەورووپایـە، تاکـە وڵاتـە کـە پێوانـەکانی کوپنهاگنی جێبەجێ نەکردووە.

بەرامبەر بـەم رەوشـە پێویسـتە دادگـای مـافی مرۆڤـی ئـەورووپا رەوشـی بـەرگری رەوای PKK بەرچاو بگرێت کـە بـە بەرپرسـیارێتیەکی بـەرزەوە تەنانـەت دەرکەوتنـە دەرەوەی سنوورەکانیشـی بەرچاوگرت و دوو ساڵە هەم بەفەرمی هەم بـە کـرداری بـە دیسـپلینێکی تـەواو پـەیرەوی دەکـات. پێویستە دادگای مافی مرۆڤی ئەورووپا ئەوە بزانێ و تەقدیر بکات کەلـەم رێکەوتـە بـەدواوە PKK خۆی لە رووداوە تیرۆریەکانی دەرەوەی یاسا بە دوورخستووە و هەموو شتێکی بە گوێرەی رێبـازی بـەرگری رەوای پـیرۆز پیـادە دەکـات. تەقـدیرێکی بـەمجۆرە رۆڵـی دەبێـت لـەوەی کێشـەی کـورد لەزەمینـە رەواکانـدا گفتوگۆبکرێـت و بکەوێتـە قۆنـاخی چارەسـەری. ئـەو بڕیارانـەی دادگـای بـاڵا، سـەبارەت بـە تـاوتوێکردنی کێشـەکە لەچوارچـێوەی یاسـای دیموکراتیـدا دەیـدات، کاریگەریـەکی پۆزەتیڤانە دەکاتە سـەر دەزگاکـانی یـەکێتی ئـەورووپا و کـار بەدەسـتانی کۆمـاری تورکیـا، هـەروەها لەچوارچێوەی پێوانەکانی یاسای دیموکراتی، PKK هانی چارەسەری دەدات. هەربۆیە ئاماژە بەوە دەکەم کە ئـەو بڕیارانـەی دادگـا لەسـەر بنـەمای ئـەم راسـتیانە بەتایبـەتیش لەمـە بـەدواوە پێشـی دەخات واتایەکی مێژوویی دەبێت لەچارەسەرکردنی کێشەیەکی قورس. لەگەڵ رێزگرتنم بەرامبەر ئەو بڕیارانەی پێشتر سەبارەت بەم بابەتە وەریگرتووە، ئاشکرایە کە ئەم بەرگرینامەم بنەمای ئەو رەخنانە پێك دێنێت سەبارەت بە ناتەواوییەکانی. بابەتی توندوتیژی و جوداخوازی کە دادگای باڵا بەردەوام بەرچاوانی دەگرێت، هۆکارە راستەقینەو بەرپرسـیارەکانی خراوەتـە روو. تێکەڵنـەکردنی ئەوەی رێگا لە پێش مەغدوریـەت دەکاتـەوە و مەغـدورەکان گرنگییـەکی مـەزن لـەخۆوە دەگرێـت. هەربۆیـە بەسەرتاسـەری و یەکپارچـەیی بینـینی PKK سـەبارەت بـەدادگا تـا دواڕادە بایەخـدارە. بەشێکی مەزنی ئەو دۆزانـەی پێشکەشـکراوە گرێـدراوی PKKیـە. هەربۆیـە لەبەشـی تایبـەت بـە PKK ی بەرگرینامەدا هەروەکو بەشەکانی سەبارەت بەگەلی کوردیش، داخـوازی و بـاوەڕی خـۆم دیاردەکەم کە پێویستە بەبایەخەوە هەڵسەنگێنرێت. ئاشکرایە کە ئەم بەرگرینامەیە لەهەمانکاتدا بـۆ ئـەم دادگـا باڵایـەش گەوهـەری بەلگـەی گـرنگ لـەخۆوە بگرێـت کـە وەکـو کۆڵەکەیـەك هەڵبسەنگێنێ.

تەنیا کاتێك ئەم دوو بابەت و راستینە سـەرەکییە، واتـە رەوشـی یاسـایی گـەلی کـوردو رەوشـی سیاسی، سەربازی و یاسایی PKK روونکرایـەوە و هەڵسـەنگێنرا، ئـەوکات دەتـوانرێ بەشـێوەیەکی راست و بابەتی رەوشی من تاوتوێ بکرێت.

٤ـ قۆناخی دادگایی ئیمرالی، پەیمانی ماف مرۆڤی ئەوروپا و دادگای ماف مرۆڤی ئەوروپا

گریمانی ئەوەی کەتاکەکان بێ بەرپرسیارێتی و بەتەنیا دەتوانن بژین، بەشێوەیەکی زانستی تەنیا حەوت ملیۆن ساڵ بەرلەئێستا ، جێگای باسە کە هێشتا مرۆڤ لەقۆناخی پەڕینەوە بوو بۆ بەمرۆڤبوون. ئەوە وەکو بۆچوونێکی زانستی بەشێوەیەکی گشتی پەسند دەکرێ کە ئەو کاتە بەشێوەی کۆمەڵەی بچووك لە نێو سیستەمێکی هاوشێوەی لەیستۆك دەژیان. لەم مێژووە بەدواوە لەگەڵ گەشەکردنی ئاستی کۆمەڵگای توخمی مرۆڤ، تاکەکانیش پەرەسەندنیان بەخۆوە بینیوە، ئەوانەی لەدەرەوەی کۆمەڵگاش ماونەتەوە بەواتای مردن دێت. لەبەرگرینامەدا هەڵوەستەم سەبارەت بەم بابەتەش کرد، هۆکارەکەی ئەوە بوو: هەروەکو تیرۆریستێکی درندەی لەئاسمانەوە کەوتۆتە خوارەوە، لەمیانەی فەرمانە نهێنی و تایبەتەکانی سەرۆکی گەورەی ئەمریکا و دوا سەرۆکی کابۆی، تەواوی هێزە مەزن و قارەمانەکانی جیهان، سەرەتا لەلایەن یەکینەکانی هەواڵگری و ئاسایش، لەدوایی دەستگیرکرام و لە مەحکەمترین ژوور، لە دورگەی ئیمرالی دەریاچەی مەڕمەڕە لەمیانەی تەدبیری ئاوارتەوە، بەتەنیا خراومەتە نێو تابوتێکی سێ ــ پێنج مەتری. لەرەوشی "گەورەترین تیرۆریست دام کە بەلانی کەم سی هەزارکەسی کوشتووە" کە لە مێژوودا نموونەی نەبینراوە. لەسەرتاسەری جیهان و تورکیا لەمیانەی پروپاگەندەیەك تا ئێستا هاوتای نەبینراوە بەمجۆرە نیشاندەدرام. گەلێك شت سەبارەت بە پیادەکردنی سیاسەتێکی تایبەت گوترا، نووسراو پەیڕەو کرا کەچۆن لە سێدارەم بدەن یاخود پارچە بە پارچە گۆشتم بخورێت، تا دەگاتە هێشتنەوەم بۆئەوەی زیاتر خزمەت بکات و برزێ و تاوەکو تاکە دۆستێکی نەمێنێ.

بۆئەوەی بتوانرێ ئەوە هەڵسەنگێنرێ کە دادگای ئیمرالی بە گشتی بە گوێرەی یاسا، بەتایبەتیش بەگوێرەی پەیمانی ماف مرۆڤی ئەوروپا گونجاو بووە یان نا، مسۆگەر هۆکاری ئەوە بووە کە بەرگرینامەکەم بەرفراوان بگرمە دەست. بەتایبەتیش ئەوەی لەسەرووی هەموویانەوە لە بەرگرینامەکەم هەڵسەنگاندو هەوڵمدا بیسەلێنم کە "منیش مرۆڤم، گەلێکم هەیە کە جێگای خۆم تێدا دەگرم" بۆ ئەوە پێشکەشم نەکرد ببێتە فەنتازیا. رووبەڕووی جیهانێکی بەدرۆ و دەمامککراوین کەمن بە مرۆڤ نابینێ، گەلەکەشمان بەگەل لەقەڵەم نادات و بێ بەزەییە و لەمیانەی پەردە و درۆی بێ هاوتا بەڕێوەدەبردرێت. تەنانەت ئەمە لە رۆژگاری ئەمرۆماندا پەیڕەو ناکرێت، راستینەیەکە بۆ قووڵاییەکانی مێژوو درێژ دەبێتەوە. ئەگەر وەکو مرۆڤ و گەلان ببینرابواین، بەمجۆرە یەکسانی یاسایی کە بۆ هەر کەسێك پیادە دەکرێت بۆ من و گەلەکەشمان پەیڕەو بکرابووایە، مسۆگەر سیناریۆیەکی تراژیدی ــ کۆمیدی یاسایی لە جۆری ئیمرالی

ئەنجامنەدەدرا. کێشەکە لەوەدا سەرچاوە ناگرێت کە دادگایی کردنەکەم لەنێو هەلومەرجێکی بێ ئاماندا ئەنجامدراو ئەم دادگاییە لەگەڵ زۆربەی ماددەکانی پەیمانی مافی مرۆڤی ئەوروپا ناکۆکە. لەگەڵ ئەوەی ئەم لایەنانەش گرنگن، جیاکاری سادەن سەبارەت بەشێوە پێویستەکە. سەرەکیترین پرەنسیپی یاسا بابەتیبوون و واقیعیبوونە. یاسا پشت بە نیازو بانگەشەی تاکەکان نابەستێت، کاتێك ئاماژە بەوە دەکەم مەبەستم یاسای هاوچەرخە. ئەگەرنا ئاشکرایە کە فەرمانەکانی دەوڵەت کە ریشەکەی یاسای خودایی یە بە یاسا دانانرێت، لەم چوارچێوەیەدا نەك یاسا، بەڵکو دەتوانرێ باس لە فڕکردن و داگیرکاری و دەستدرێژی بۆچوونی ستەمکارو ساختەکار بکەین کە خۆی بە خاوەنی ریشەیەکی ئیلاهی دادەنێت. دادگاییکردنی من لە ئیمرالی تەنیا نکۆلیکردن لە یاسا و تاوانێك نییە، لەهەمانکاتدا کراوە بە ئامرازی لەناوبردنی راستییەکان، کەئەمەش زۆر بەمەترسیدار دەبینم و ئامانجێکی نهێنی یە، نەك تەنیا لەو رۆژانەی لە ئیمرالی بووم، لە تەواوی قۆناخی ئەوروپا و کینیا ئەو سەرسامبوونەی رۆژانە روویدەدا، ئامانجی ئەوە بوو کە راستینە مێژوویی و مرۆییەکان بۆ من و گەلەکەمان پەیڕەو نەکرێت. دەیانخواست لە رەوشی کەسایەتی وگەلێك بەجێمان بهێڵن کە لە هێندییە بێنەواکان بێ نرخترەو لە ئاستێکی نزمتری ئاژەڵدا دەبینرێ، ئەوەی مەترسیدار بوو، ئەم رەوشە بوو، لایەنی بێبەزەیی و پڕلەئێشی مەسەلەکەش ئەوە بوو لەمیانەی سڕکردن و نەهێشتنی هۆشمەندی من دەیانخواست بەو ئەنجامە بگەن. پیادەکردنی کردارێکی (رهابلیتە ـ اصلاح) و لەنێوبردنی بەرفراوان و قووڵ تاوەکو نەمانی یەك دۆست جێگای باسە، ناتوانم بڵێم رەوشێکی مەترسیداری وەها بەتەواوی کۆتایی پێهاتووە. راستە لە دادگادا گووتم ئەشکەنجەی قەبە نەکراوە، تەنانەت باسم لە قۆناخی لێکۆڵینەوە کرد کە رێزگرتنی دوولایەنەی لەخۆوە دەگرت. بەڵام ئەم لایەنە تەنیا پەردەیەکی ئەم قۆناخەیە. راستیەکان لەشوێنێکی دیکە شاراوەیە. شایانی باسە کە ناکۆکبوون بە یاساو پەیمانی مافی مرۆڤی ئەوروپا تەنیا بە یاسای تورك و بەڕێوەبەرایەتی و دادگای ئاسایشی دەوڵەت گرێبدرێت دەبێتە هەڵوێستێکی تەسك. تەنانەت لەو باوەڕەدام کە تورکەکانیش وەکو گەل و دەوڵەت، بەشێوەیەکی راست و تێر زۆر لەوە دووربوون کەلە رووداوەکان ئاگادار بن. هەربۆیە هیچ کاتێك پەیرەو کردنی دژە ــ تورکێتی هەرزانم لە جێگای خۆیدا نەبینی. بەئەندازەی دەرککردن بەراستیەکان، زانینی ئەوەی کە لەشوێنێکی جیاوازترە، بەردەوام ئەوەم هێنا بەرچاوان کە هەڵوێستێکی زانستی و بەرپرسیارانە ژیانییە. ئەنجامدانی بەرگرینامەیەکی فرەلایەن تاڕادەیەکیش پشت بەم هۆکارانە دەبەستێت.

مەزنترین خراپەکاری بەرامبەر یاسا و دادگا بکرێت، لە دەستدانی توانستی تێگەیشتنی خودی ڕاستی و چیرۆکەکەیەتی. لەبەر تەواوی ئەم هۆکارانە تاوەکو ئەوساتەی قۆناخی ژێرچاوکردن دەستپێکرد گرنگیم بە ڕوونکردنەوەی ڕاستیەکان دا. ئەگەر سەرۆکی گەورەترین دەوڵەتی جیهان کلنتۆن دەڵێ: "من فەرمانی تەسلیم کردنیم دا"، ئەگەر **بریماکۆف** ی سەرۆك وەزیرانی دووەمین هێزی مەزنی جیهان، لەو ڕۆژەی لە ئەوروپا بەدەرنرام، بڵێ: "من فەرمانم بەتەواوی وڵاتەکانی کۆمەڵەی دەوڵەتە سەربەخۆکان دا کە نەیەتە وڵاتەکەتان"، لەئیتاڵیا سەرباری ئەوەی بەگوێرەی یاسا مافی بە سەربەستی مانەوەم هەبوو، بەفشارێکی دەروونی ناچاری دەرکەوتنم بکەن، لەیۆنانستانیش لای ئەو بەڕێوەبەرایەتی و حکومەتە لێدانی کوشندەم بەربکەوێت کەباوەڕیم بەدۆستایەتیەکەی هێنا، ئەگەر بەرژەوەندی ناهەقانەی ئابووری و سیاسی لەژێر ئەم هەڵوێستانە شاراوە بێت، تەنانەت هەرە دوایش لە ئاستی وەزیردا بڵێن "ئێوە دەبەینە هۆڵەندا" و بەشێوەیەك من تەسلیم بە یەکینە تایبەتەکانی ئاسایشی تورکیا بکات کەلە یاسادا جێگای نییە، لێرەدا تەنیا باس لە پێشێلکردنی یاسا ناکرێت، ئاشکرایە ڕووبەڕووی پیلانگێڕیەکین کە لەم سەردەمەدا هاوتاکەی نەبینراوە.

کێشە ئەوە نییە من تاوانبارم یاخود نا. کێشە سەبارەت بەوەیە کە لەمیانەی کامە زهنیەت و بەرژەوەندیەوە لەسەرتاسەری ئەوروپا هەڵوێستی ناکۆك لەگەڵ پەیمانی مافی مرۆڤی ئەوروپا نیشاندرا. لە کەسایەتی مندا خیانەتێکی گران بەرامبەر پێوانە یاسایی و دیموکراتیەکانی ئەوروپا جێگای باسە. لەو سنوورانەی کە پەیمانی مافی مرۆڤی ئەوروپای تێدا پیادە دەکرێت، ئەو مادە یاساییەی بەرامبەر من پەیڕەو دەکرێت پەیوەندی بە پەنابەری سیاسیەوە هەیە. شایانی باسە دادگای ئیستنادی ڕۆما لە ئیتاڵیا داخوازی پەنابەریمی پەسند کردووە. لەرەوشێکی بەمجۆرەدا ئەو کەس و دەزگایانەی ڕۆڵیان هەیە لە بەدەرنانی من بۆ دەرەوەی ئەوروپا لە میانەی شێواز و ڕێچکەی کە هاوتاکەی نەبینراوە، تاوانیان ئەنجامداوە. دەستگیرکردنێك کە بەدەستی تاوانبارەکان ئەنجامدراوە، ئاشکرایە کە لەگەڵ ماددەی پێنجەمی پەیمانی مافی مرۆڤی ئەوروپا ناکۆکە و پێشێلکراوە. هەربۆیە بەرلە هەموو شتێك پێویست دەکات بڕیار سەبارەت بە پووچەڵکردنەوەی ئەم دەستگیرکردنە نایاسایی و بەدیلگرتنم بدرێت. بەشێوەیەکی بەرفراوان ئاماژە بەم بابەتە دەکەم. بەڵام هەروەکو چۆن زۆر بەسانایی دادگای باڵاش دەتوانێ ببینێ، پێویست دەکات باش ئەوە دەستنیشان بکرێت بۆچی من و گەلەکەم وەکو مرۆڤ و گەلانی دیکە لەقەڵەم نەدراین. ئەم بابەتە لەسەرووی هەمووانەوە دێت. هەرلەبەر ئەمەش بۆئەوەی ببێتە یارمەتیەك بۆ دادگا، لەخۆڕا بەشێوەیەکی درێژو لەسەر بنەمایەکی زانستی ئاماژەم بەوە نەکردووە کەمرۆڤێکی چۆنم و وەکو

قوربانی ئەو تیرۆرە مەترسیدارانەی بەدرێژایی مێژوو پەیڕەو دەکرێت چۆن بەم ڕۆژانە گەیشتم. چونکە ئەوەی لەسەر من پەیڕەو دەکرێت، تەنانەت لەسەر هیچ دڕندەیەك پەیڕەو ناکرێت. هەروەها هەوڵەکانی نکۆڵیکردن لە هەبوونی گەلەکەمان، تەنانەت دژی پێکهاتەی دواکەوتووترین تیرەش پەیڕەو نەکراوە. کاتێك دەڵێم پێویستە یاسا واقیعیبوون بەبناخە بگرێت، مەبەستم ئەم ڕاستینەیەیە. ئەوەی لەو دەنگە دەرکی پێدەکرێت کە دەگاتە هۆڵی دادگای باڵاو بەملیۆنان کەس پەیوەندیدار دەکات، ئەوەیە تاوەکو ئەم دۆزە بەگوێرەی پرەنسیپە گەردوونیەکانی یاسا بەڕێوە بچێت، ئەمەش تەنیا لە میانەی دانان بە مافی ئەم ڕاستینانە دەبێت.

بەئاشکرا ناچارم ئاماژە بەم لایەنە بکەم. تەنیا هەلومەرجەکانی دادگایی ئیمرالی بە سەرپێچیکردن لە پەیمانی مافی مرۆڤی ئەورووپا ببینرێ و بڕیاری لەسەر بدرێ، ئەوا وەکو بەردەوامی پیلانگێڕی هەڵدەسەنگێنم. مەحاڵە ئەمە پەسند بکەم. لە حاڵەتێکدا بڕیارێکی وەها پەسند بکەم، لەکاتێکدا لە ڕابردوو و ڕۆژگاری ئەمڕۆمان خۆشەویستی و ڕێزێکی مەزنی گەلم بەدەست هێنابێ، ئەوا منیش دەبم بەیەکێك لە بەکرێگیراو و خائینەکانی نێو کوردان. ئەم بەکرێگیراوانەی کە لاساییکەرەوەی سەرەکی بێ یاسایی و ناهەقیکردن لە گەلەکەمان، بەردەوام تێکۆشانم لەدژیان کرد بۆئەوەی بێنەوە سەر ڕێگای شەرەفمەندانەی یاسا . بەڵام هەر هەوڵێکی دادگای ئیمرالی کە بەواتای قووتدانی پیلانگێڕی بهاتبووایە، ئەوا بەواتای سەرکەوتنی لەیستۆکی ئەم بەکرێگیراوانە دەهات. ئەگەر ئەم ناهەقیە تاوتوێ بکەین، دادگا دەبێتە ئامرازێکی ئەمە و ئەگەر منیش ئەمە هەرس بکەم، باهیچ گومانێك نەبێت تاوەکو مرۆڤە دڵسۆزەکانی ئەم گەلەمان بمێنێ ئەم ڕەوشە ڕێگا لە پێش ئەوە دەکاتەوە ئەم تابلۆیەی کە لەئارادایە بێبەزەییانە بەردەوام بێت، لەوانەیە بەهۆی هەلومەرجەکانی ئەورووپا بینینی ئەم ڕاستییە ئاستەم بێت. بەڵام ئەوەی دادگایی دەکرێت ئەو تاکە ئومێد و ئیرادە ئازاد و شەرەفمەندانەی گەلەکەمانە کە بەناوی گەلەکەمان کڵپەبەکڵپە خۆی دەسوتێنێ و تاوەکو دوا هەناسەکانی بەرامبەر هێزە پەلاماردەرەکان خاوەنداریێتی لە شەرەفی مرۆڤایەتی دەکات و پێویستە بپارێزرێت. هەرچەندە هێندەی شایستە بوون نوێنەرایەتی ئەم ئیرادەیەم نەکردبێت، بەڵام هەرگیز ناهێڵم و ڕێگا بەوە نادەم ئەم بەهایانە لە کەسایەتی مندا، بەتایبەتیش بەرامبەر یاسا زیانی بەربکەوێت، یاخود لاواز بێت و نابم بەئامراز. بەرلەهەموو شتێك پێویستە تەواوی ئەم ڕاستینانەو هێزو سیستەمانە بەشێوەیەکی ڕاست پێناسە بکرێت کە هەنگاو بە هەنگاو یاسای ئەورووپایان پێشێلکرد و نەك لەمیانەی پیلانگێریەك، بەڵکو لەرێگای زنجیرەیەکی پیلانگێڕی منیان ڕفاند، داواکاریم لە دادگای باڵا ئەوەیە بەتایبەتی ئەم بابەتە ڕوونبکاتەوە و بەبڕیار بگات، چونکە بەگرنگ و مێژوویی دەبینم.

ناتوانرێ رفاندن و دەستگیرکردنی من وەکو رووداوێکی ئاسایی هەڵسەنگێنرێ. تەنیا بۆ ریسوا کردن و نارەزایی دەربڕین دژی ئەم رووداوە شوومە بەسەدان مرۆڤ ئاگریان لە جەستەیان بەردا، پێشوازییان لەمردن کرد. خواستیان زەبرێکی مەزن لە ئومێدو باوەڕیەکانی گەلەکەمان بوەشێنن. خراپتریش ئەوەبوو، ئەگەر قۆناخی خۆکوژی سەری بگرتبووایە کە خواستیان منی تێبخەن، ئەوا راستییەکی دەست لێبەرنەدراو بوو کە قۆناخێکی نوێی لەگەڵ خۆی دەهێنا، کەگیانی هەزاران کەسی لەگەڵ خۆی دەبرد، هەربۆیە وەکو دیاریەك پێشکەشکردنم بە تورکیا، لەلایەنێکەوە کاریگەری بۆمبایەکی ئەتۆمی نیشاندەدا کەزۆر لەوەی ژاپۆن و هەڵەبجە تێکدەرو خراپەکارتر بێت. بەڵام سەرباری هەموو زەحمەتییەکانی، پووچەڵکردنەوەی قۆناخی خۆکوژیدا سەپێنراو، ئەوانەی پووچەڵ کردەوە کە کاریگەری بۆمبایەکی بەمجۆرەیان پیلانکردبوو. تەواوی لێکدانەوەکان لەسەر ئەوە کرابوو کە من بەرگەی ئەم هەلومەرجە سەخت و بێبەزەییانە ناگرم، یان دەکەومە نێو مانگرتنی تامردن، یاخود بەو دەمانچەیەی باڵیۆزی یۆنانی بۆی بەجێهێشتبووم کۆتایی بەژیانی خۆم دێنم. ئەنجام دەبووە، بەهەزاران چالاکی گیانبازی و فووڵبوونەوە و بەردەوامبوونی قۆناخێکی توندو تیژی درێژخایەن و خوێناوی کە سنووری توندوتیژی نێوان ئیسرائیل ــ فەلەستین تێپەڕ دەکرد. بەرپرسیارێتی ئەخلاقیم بەرامبەر گەلەکەمان و دۆستان و هەڤاڵانم و هەڵوێست و کەسایەتییە ئاشتیخوازەکەم، پێویستی دەکرد نەکەومە نێو ئەم گەمەیە؛ خۆم بەوە ئیقناع کرد کە ئەنجامەکەی چی دەبێت بابێت تاوەکو لە دەستم بێت ژیان راستتر دەبێت، بەمجۆرە لەیستۆکەکەم تێکدا. بەشێوەیەکی سەرەکی پیلانگێری لەئەنجامی ئەم هەڵوێستەم زەبری بەرکەوت و پووچەڵ بۆوە. رێگای ئەوەم نەدا کە خاکی ئەنادۆڵ و میزۆپۆتامیا بخرێتە نێو گەمەیەکی خوێناوی کە بەساڵان بەردەوام دەکات. لەراستیدا ئەو سیاسەتەی پەیڕەوکراوە وەکو پوختەیەکی ئەم دوو سەد ساڵەی دوایی یە. سەرەتا راکێشانی کوردان بۆ نێو یاخیبوون و دوایی هێشتنەوەی بەبێ پشتگیری و گەیاندنی بەخاڵێك کە (بەتورکان بڵێ لێیان بدەن) پوختەی ئەم سیاسەتە یە. بەگوزارشتێکی دیکە یاری (کەروێشك رابکە، تاژی بیگرە) بەڕێوەدەبرد. ئاشکرایە کە سیاسەتێکی زۆر بێ بەزەییانە پیادە دەکرا.

لە بەرگرینامەدا شوێن شوێن ئەوەم نیشاندا کەلە قۆناخی رفاندنەکەدا کامە دەوڵەت چ جۆرە رۆڵێکی بینیوە. ئەگەر بخوازرێت لە داهاتوودا دەتوانم بەشێوەیەکی زارەکی و نووسراو لەگەڵ شاهیدەکان وەڵامی پرسیارەکان بدەمەوە. ئەگەر وەکو پوختەیەکی کورت دووبارەی بکەمەوە:

١ ــ قۆناخی رفاندنی من و هەڵوێستی لە یاسا بەدەر: ئەم قۆناخە لە رێکەوتی ٩ی ئەکتۆبەری ١٩٩٨ لە فرۆکەخانەی ئەتینا لەکاتی پێشوازیلێکردنم دەستیپێکرد، لە جیاتی پەرلەمانتەری دۆست

بادۆڤاس کە کۆنە وەزیرە، **ستاڤراکیس**ی سەرۆکی ئیستخبارات کە نازناوەکەی **بابی** یە لەگەڵ کالاندریس ی نازناو عەگید کەخۆی بەدۆست دەزانیّ، پێشوازیان لێکردم. سەربارى ئەوەى ئاماژەم بەوەکرد کە دەخوازم داواى پەنابەرى سیاسی بکەم و مافی ئەوەم هەیە، کاتێك گوتیان زەبر بەکاردێنین، بەرەو مۆسکۆ ڕێگام گرتەبەر. لە مۆسکۆ لەلایەنی **جیرنۆفسکی** پەرلەمانتەر پێشوازیم لێکرا. نوێنەری پارتیمان **نومان ئوچار** بوو. دوایی پێیان ڕاگەیاندم کە **بریماکۆڤ** سەرۆك وەزیران گوتوویەتی هەرە زێدە دەتوانیّ نۆ ڕۆژ بمێنێتەوە، ئەگەر نەڕوات بەزۆر دەینێرین. لەم ماوەیە لە ماڵی **میترۆفانۆف** ی پەرلەمانتەر مامەوە. قۆناخی مۆسکۆ کە ٣٣ ڕۆژی خایاند، کاتێك حکومەت پێویستی ئەو بڕیارەی دومای جێبەجێ نەکرد کەبە ٢٩٨ دەنگ بەرامبەر یەك بڕیاری سەبارەت بە پەنابەری سیاسی مندا، بەرەو ئیتالیا کەوتمە ڕێ. کاتێ چاوەڕوانی دۆستایەتی بووم، دەستگیر کرام. دواتر دادگا کۆتایی بە دەستگیرکردن هێنا. بەڵام لە ژێر گەمارۆیەکی دژواردا هێڵرامەوە، هەموو ڕێگایەك بۆ ڕفاندنم تاقیکرایەوە. دواى ٦٦ ڕۆژ لە یەکەمین دەرفەتدا لە دەرکەوتن بەولاوە چارەیەکی دیکەم نەما. لەم قۆناخەدا پارێزەری ئیتاڵی و وەرگێڕم هەبوو. دەتوانن هەموو ڕووداوەکان ڕوونبکەنەوە. پەرلەمانتار و پارێزەرم **پیاپیسا** و **ئەحمەدی** وەرگێڕ شایەدی هەموو ڕووداوەکانن. کاتێك دووبارە هاتمەوە مۆسکۆ، سەربارى ئەوەى خۆیان پەیمانیان دابوو، بەڵام منیان خستە نێو ڕەوشێکی دژوار. ئەوانەى وەکو وەزیر بە ناوى ئەمریکا و ئیسرائیل هاتنە مۆسکۆ **مادلین ئولبرایت** و **شارۆن** بوون. قەرزەکانی IMF گفتوگۆ دەکرا. پرۆژەی **شەپۆڵی شین**یش لە ڕۆژەڤدا بوو. وابزانم بۆ تەسلیم کردنەوەی من سەبارەت بە قەرزی IMF و پرۆژەی شەپۆڵی شین لەگەڵ بەڕێوەبەرایەتی مۆسکۆ ڕێککەوتن.

وەکو دوا وێستگە، کاتێك جەنڕاڵی خانەنشین **"ناکزاکیس"** و وەرگێڕ **"ئایفەر کایا"** فڕۆکەیەکی تایبەتیان هێنا، لە پەترۆگراد چووینە ئەتینا. دواى تێپەڕبوون بە ڕێگای کەسایەتی تایبەت (لە فڕۆکەخانە)، شەوێك لاى هاوڕێی ناکازاکیس مامەوە. ئێوارەکەیتر کاتێك بە ئامانجی چاوپێکەوتن لەگەڵ وەزیری دەرەوە **پانگالۆس** چوومە شوێنێك دیسان چاوم بە "ستاڤراکیس"ی سەرۆکی ئیستخبارات کەوت. خرابوومە نێو تەڵەزگەوە. بە زۆر منیان بردە شوێنێك دواى ئەوەى شەوێك بە فرۆکە لە ئاسمان گەڕاین و سوڕاین، لە دوورگەی کۆرفۆ دابەزێنرام. میدیای ئەوروپا دەیگووت **"ئەم شەوە تەواوی فڕۆکەخانەکانی ئەوروپا بە ڕووی ئاپۆ داخرابوو"**. سەرۆك وەزیرانی ڕوسیاش بە ناوی کۆمەڵەی دەوڵەتە سەربەخۆکان قەدەخەی کردبوو. ئاشکرابوو کە لە ئاستی هەرە باڵادا بڕیارێك وەرگیرابوو. دوایی ڕوون بۆوە کە ئەم بڕیارە بە نهێنی لە سویسرا وەرگیرابوو. ئەو هێزەی بڕیاری دەرخستبوو یەکینەیەکی دەرەوەی یاسای شێوازی **گلادیۆی** ناو **ناتۆ** بوو کە لە ژێر

کۆنترۆڵی ئەمریکایە. هەروەها ئەمەش ڕاستینەیەکە کە دواتر ئاشکرا بوو، هەمان یەکینە لە کینیا ڕفاندنی منی پیلان کرد. هەروەها لە ڕاگەیاندندا ئاماژە بەوە کرا کە ئیستخباراتی ئینگلترا ڕۆڵێکی کاریگەرانەی لەمەدا بینی. حکومەتی یۆنانیش لەمیانەی پشت بەستن بە دۆستایەتی ساختە ڕۆڵی ماشەی بینی. باوەڕیم بە کالاندەریس هێنا کاتێ بە ناوی حکومەتی یۆنان پێی گووتم، لە ماوەی ١٥ ڕۆژدا پاسپۆرتی کۆماری باشووری ئەفریقیا ئامادە دەکرێ، بۆ ئەوەش مانەوەت لە باڵیۆزخانەی یۆنان لە کینیا بۆ ئاسایش باشتر و گونجاوترە، بەمجۆرە بەرەو کینیا ڕفێنرام. سەرباری ئەوەی حکومەتی یۆنان و "کۆستولاس"ی سەفیر ئاگاداری مەسەلەی ڕفاندن بوون، بەلام پێیان ڕانەگەیاندم. لە ڕۆژی هەرە دواییدا لەگەڵ هێزی ئاسایشی کینیا ڕێککەوتن، بە تایبەتیش بە ناوی پانگالۆس متمانەیان دا و گووتیان "دەچینە هۆڵەندا"، باوەڕ دەکەم لەگەڵ کاریگەری ماددە سڕکەرەکانیش منیان بۆ فرۆکەخانەیەك ڕفاند، سەرکەوتن لەوەی تەسلیمی یەکینەیەکی تایبەتی هێزی ئاسایشی تورکیام بکەنەوە کە لە ٢ی شوباتەوە ئامادەکاری خۆیان کردبوو.

دواتر نوێنەری تایبەتی سەرۆکی ئەمریکا "بلینکن" بۆ میدیای ڕاگەیاند کە ئەم ئۆپەراسیۆنە بە فەرمانی تایبەتی بیل کلینتۆن ئەنجام دراوە. تەنانەت ئەم پوختە باسەش زۆر بە ئاشکرا نیشان دەدات کە سەرباری ئەوەی داوای پەنابەری سیاسی لەسەفارەتی ئیتاڵیا و یۆنان پەسند کرابوو، بەشێوەیەکی قورس حوکمەکانی پەیمانی مافی مرۆڤی ئەورووپا پێشێل کراوە و ڕفاندنی من لەمیانەی چ جۆرە پێشێلکاریەکی یاسا ئەنجامدراوە. لەو شوێنەی کەبەزۆر تەسلیم کرام، خودی کۆستلۆس پێی گوتم: ئەو داواکاریەی پەنابەری کە لەباڵیۆزخانەی یۆنان لە کینیا پێشکەشت کردووە پەسند کراوە و پەیڕەو دەکرێت. لەمیانەی پارێزەرێك کە لە ئەتیناوە هاتبوو هەوڵم دەدا ئەم کارە بەڕێوەببەم. تەنانەت لەکینیاش لە چوارچێوەی پەیمانی مافی مرۆڤی ئەورووپادا بووم. هەربۆیە پەسندم نەکرد بەزۆر لە باڵوێزخانە دەرم بخەن و بەرامبەریان بەرخودانیم کرد. بەکورتی لەماوەی نێوان ٩ی ئۆکتۆبەر تاوەکو ١٥ی شوبات دەبووایە حوکمەکانی پەیمانی مافی مرۆڤی ئەوروپا دەرهەق بە من پەیڕەو بکرێت. هیچ یەکێك لەم وڵاتانە ڕوسیاشی تێدا، دەسەڵاتی ئەوەی نییە ئەو مافانە پێشێل بکات کە پەیمانی مافی مرۆڤی ئەوروپا دانی پێداناوە. تەڤلی ئەو سەرلێدانەی پارێزەرەکانم دەبم کە دەرهەق بەم دەوڵەتانە پێشکەشی دادگای مافی مرۆڤی ئەوروپایان کردووە. تەڤلی ئەوە دەبم کەبەر لە دۆزی ئیمرالی، ئەو داواکاریە لێکۆڵینەوەی لەسەر بکرێت کە سەبارەت بەم وڵاتانە واتە یۆنان، ئیتاڵیا و ڕوسیا ئەنجامدراوە. بەڵام دوای ئەوەی ڕووی شاراوەی مەسەلەی ڕفاندنی من ئاشکرابوو، ئەوا ئاشکرا دەبێت کە دەستگیرکردنم لەگەڵ پەیمانی مافی مرۆڤی ئەوروپا ناکۆکە.

ئاشکرایە کاتێك منیان تەسلیمی تیمی تورکیا کرد گرێدانیان بە هیچ ڕێسایەك نەما، سەبارەت بەم بابەتە هیچ بەڵگەنامەیەك لە ئارادایە، هەروەها ڕووداو لە چوارچێوەی سنوورەکانی ئەوروپا ڕوویداوە، هەربۆیە بەئاشکرا حوکمەکانی پەیمانی مافی مرۆڤی ئەوروپا پێشێل کراوە. لەسەر ئەم بنەمایە ئەنجامگیربوونی مەسەلەی دانیشتنەکانی ئیمرالی بەوەی لەبەرئەوەی لە بناخەی یاسایی بێبەشە، "داوا نییە" یاخود " پێکنەهاتوە" دەبێتە پێویستیەکی گرێدان بە یاسا. بڕیارێکی پێچەوانەی ئەمە بێت، دژی پەیمانی مافی مرۆڤی ئەوروپا دەبێت. هەتا ئەمە بەو واتایە دێت کە دادگای مافی مرۆڤی ئەورووپاش دەبێتە ئەڵقەیەکی ئەم زنجیرە و، یاساش دەبێتە ئامرازی پیلانگێری قۆناخی ڕفاندنی من، باوەڕیم وایە کە دادگای باڵا ئەمە پەسند ناکات. جارێکی دیکە ئومێد و باوەڕی خۆم سەبارەت بەوە دیار دەکەم کە دادگای باڵا هەڵوێستێکی واتادار بەرامبەر بوویەری ڕفاندن نیشاندەدات کە ئەویش پەیوەندیدار دەکات، بڕیارێکی مێژوویی دەدات کە شایستەی مێژووەکەی بێت.

ب ــ سزای لە سێدارەدان و بەکارهێنانی وەکو ئامرازێکی فشار و هەڕەشە دژ بەگەلی کورد:

لەگەڵ ئەوەی باوەڕیم وایە کە لەلایەنی یاساییەوە پێویستە ئەم دۆزە بەنەبوو دابنرێت، بەئامانجی ئەوەی ئاگاداری هەندێ زانیاری ببن، ئەوا ئەنجامدانی هەندێ هەڵسەنگاندن سەبارەت بە سزای لە سێدارەدان، بایەخدار دەبینم.

سزای مەرگی من لە ڕێککەوتی ٢٨ی حوزەیرانی ١٩٩٩ بوو. ئەم مێژووە ساڵڕۆژی لە سێدارەدانی شێخ سەعیدی ڕێبەری یاخیبوونی کوردانی ساڵی ١٩٢٥ ـە هەروەها لەمەش گرنگتر، ١٥ی شوبات ڕۆژی تەسلیمکردنی من بە تورکیا، ڕۆژی دەستپێکردنی یاخیبوونی شێخ سەعیدە. هەردوو مێژووش بە ئەنقەست هەڵبژێردراوە. واتە دەیانخواست ئەمە بە گەلی کورد بڵێن: هەرچەندە سەرهەڵدان بکەن ئەنجام ناگۆڕێت. سلێمان دیمرێلی سەرۆك کۆمار لە گووتەیەکی خۆیدا دەیگووت" ٢٨ یاخیبوون ئەنجامدرا، هەمووی سەرکوت کرا، دوایاخیبوونیش هەمان چارەنووس بەخۆیەوە دەبینێ". ئاشکرایە کە پیلانکردنی سیناریۆیەکە بۆ کۆن دەگەڕێتەوە، دوایی پێم زانی کە ئیسرائیل، ئەمریکا و یۆنان لە ساڵی ١٩٩٦ تەقلی ئەم سیناریۆیە بوون. لەوانەیە لەچاوەڕوانی و ئامانجەکانیان جیاوازبن، بەڵام لە پاکتاوکردنی من بەرژەوەندیان هاوبەش بوو. تاوەکو بڵێی کاریگەریەکانی ئەوانەم لەسەر کوردان و بزاڤی ئازادی کوردان سنووردار کردبوو. تەواوی ئەو لێکدانەوانەی لەسەر بەکرێگیراوان کردبوویان پووچەڵ کرایەوە. هەربۆیە هەموویان بە کین بوون. لەبەرئەوەی ئەو لێکدانەوانەی ٤٠ ــ٥٠ ساڵە لەسەر سەدان کەس و گرووپی کوردستان، لەسەر ڕووی هەمووشیانەوە لە سەر بارزانی و تاڵەبانی دەیکەن، بەهۆی من بێکاریگەر بوون، هۆکاری ماددی

بنگەی پیلانگێڕی دژ بە ئاپۆیە. کارتی کوردان بەردەوام پێویستیەکی ژیانییە و دەیانەوێ بە دەستیانەوە بێت. هەرگیز پەسندیان نەدەکرد بەهۆی من ئەم کارتەیان لەدەست دەربکەوێت. لە گەوهەری خۆیدا لەسەر ئەم بنەمایە لەگەڵ بەڕێوەبەرایەتی تورکان ڕێککەوتن. پاکتاوکردنی ئاپۆ بۆ هەموویان سوودمەند بوو. تەنانەت بۆ سوریاش زۆر قورس بوو. یاریدەدری سەرۆك کۆمار عەبدولحەلیم خەددام لە چاوپێکەوتن لەگەڵ ڕۆژنامەیەکی تورکیدا گوتبووی" عەبدوڵڵا ئۆج ئالان کاریگەری دەکاتە سەر کوردەکانی سوریا، ئێراق و ئێرانیش، هەربۆیە ئیتر ئێمەش نەماندەخواست، لەمەسەلەی PKK هەمان ڕێبازمان هەیە".

حکومەتی یۆنان و کلینتۆن ساڵی ١٩٩٦ لەسەر ئەوە ڕێککەوتبوون کەپاکتاوکردنی من گونجاوترین ڕێگایە تاوەکو بزاڤی کورد بکەوێتە ژێر کۆنترۆڵی خۆیان. لە ڕاستیدا بەکرێگیراوەکانیان بێکاریگەر کرابوون. ئیتر نەیاندەتوانی سیخوڕێکی کورد بەکاربهێنن. ئەڵمانیا بەهۆی هۆکاری زۆر ریشەدارتر بەرامبەر من کیندار بوو. غروری ئەڵمانی کەسایەتی منی هەرس نەدەکرد. پێچەوانەی ئومێدە باوەکانیان بووم سەبارەت بە میزۆپۆتامیا.ئینگلتەرە، فەرەنسا، سوێد و ڕوسیا و دەوڵەتانی دیکە هۆکاری هاوشێوەی ئەوەیان هەبوو. ڕاستی پێکهاتەی هزرم لەگەڵ هیچ یەکێکیان نەدەگونجا. تەنیا ئیتاڵیا لەبەرئەوەی تازە نزیکی مەسەلەکە دەبۆوە، بێ ئەزموون بوو. کاتێك بۆ ماوەیەکی کورت لە ئیتاڵیا مامەوە بەو ئەنجامە گەیشت کە ڕزگاربوون لەمن گونجاوترین ڕێگایە. لەڕاستیدا مەزنترینی ئەوانەی بەرژەوەندییەکانی خۆیان لە جیهان بەکاردەهێنن، هەم لەلایەنی چینایەتی، هەم نەتەوایەتی، تەنانەت نێودەوڵەتیش هاوبیربوون سەبارەت بەوەی من لە بواری سیاسی و ئابووریەوە بەگرانی لە سەریان دەوەستم. نەیاندەخواست **لینینی دووەم** بخوڵقێنن. بەڵام تاوەکو دوایی ڕێگای بوون بە **عیسای دووەمیان** ئاواڵا دەکرد. پێ بە پێ تورکان بەو باوەڕییە گەیشتبوون کەلەوانەیە ببم بەگەورەترین دوژمنیان لەمێژوودا. لە ڕاستیدا پاشڤەڕۆیەتی باو و شۆڤێنیزم لە کەسایەتی مندا تواناکاری بەرژەوەندییان بەدەست هێنابوو. چەپی تورك ئەوەی خستەڕوو کە لە پێکهاتەیەکی دیموکراسی و یەکسان دوورە. بەکرێگیراوی کورد لە تەواوی پارچەکانی کوردستان پێ بە پێ زیاتر باوەڕییان دەکرد کە هەڵدێر لە نێوانماندا هەیە.

بەپوختی، تەواوی هێزە باڵادەستەکانی ناوخۆ و دەرەوەی سیستەمی ئاواکراو لە پاکتاوکردنی مندا هاوبیر بوون. ئەگەر لە میانەی پێڕەو و شێوازی پیلانگێڕی و بەدەر لە یاساش بێت، هەوڵیاندەدا بەیەکەوە فەرمانی مەرگی من بنووسن. هەندێ کەس، دۆستان و هەڤاڵان لەوانەیە سەرسوڕماو بمێنن، بەڵام پێویستە ئەم وەڵامە گشتییەیان پێبدەم:" حەزرەتی عیسا ڕەوشێکی وەهای نەبوو ستراتیژ و تەکتیك پێشبخات". لەڕێی کاهینە فەرمیە یەهودیە بەکرێگیراوەکانی

رۆما، گرتنەبەری کاروانی قودس، یەکەمین رێگای چالاکییە کە شایستەی مێژووەو ئەنجامگیر دەبێت. دواتر تەماشام کرد: لەم خاکەدا چەندە چارەنووس لە یەکتر دەچێ؛ کەسایەتیەك کاتێ بەرامبەر جیهانی بالادەستی قۆناخ سەرهەڵدەبرێ، تاچ رادەیەك نزیکی پێغەمبەران دەبۆوە! کەواتە قۆناخی هاوشێوە رۆح و کەسایەتیەکی هاوبەشیان هەبوو. لە هەلومەرجی جیاوازدا، بە شێوەی جیاواز لەکاتی لێکچووی مێژوودا نوێ دەبۆوە. هەلومەرجەکان بە خێرایی منیان بەرەو ئەو ئەنجامە دەبرد. ئاشکرا بوو کە بڕیار بڕیاری مردن دەبێ، پراکتیزەکردنی گەلێك سەرئێشەی دەنایەوە. تەنانەت والی رۆمایی پلاتۆسیش سەبارەت بەحەزرەتی عیسا لایەنگری لە خاچدان نەبوو. کاهینە یەهوودیە بە کرێگیراوەکان ناچاریان کرد. تەنانەت گلگامێشیش لایەنگری کوشتنی خمبابای پاسەوانی دارستان نەبوو. ئەنکیدۆی بە کرێگیراو ناچاری کرد بیکوژێ.

ئاشکرا بوو کە بڕیاری مردن بە ئامانجی سیاسی بەکاردەهێنرێ. بەتەواوەتی ئەمە وەکو پارچەیەکی پیلانگێڕی هەڵناسەنگێنم. تەنانەت بە ئامانجی نیازی باش و ئاشتی، تەنانەت بە زیادبوونی ئەو کەسانەی کە خاوەن مێشکێکی دروستن دەتوانرا وەکو بەردێکی بناخەی رێککەوتنی دیموکراسییانە بەکاربهێنرێت. هەڵسەنگاندنی ئەم نزیکبوونەوەیە وەکو لەیستۆکێك، تەنیا دەشێ کاری ئەوانە بێت کە بەرژەوەندیان لە پیلانگێریدایە. هەربۆیە ئاشکراش دەبن.

دەبێ ئاماژە بەوە بکەم کە من بەخۆشم تەواو بڕیارم لەسەر راستینەی ژیان یان مردن نەداوە. ئەم لایەنە زۆر روون و ئاشکرایە کە ئەگەر بە راستی بووبم بە کەسایەتیەکی کۆمەڵکاری ، مەردایەتی تاك و مەیدان خوێندن بۆ مردن، نەدەبوو بەو شێوازەی چالاکی کە راستەوخۆ پەنای بۆ ببەم. لە کاتێکدا دادگا بڕیاری مردنی دەدا، دادگەر تونجای ئۆکتای قەڵەمەکەی خۆی نەشکاندو ناچاردەبوو نارەزایی خۆی بەرامبەر سێدارەدان نیشان بدات. بەراستیش لوغزێکە، ئایا مەسەلەی مردنی من چۆن دەبێت. بووە بە کارتێکی سیاسی مەزن. مەترسیەکان دەیگووت وادیەم. PKK و کوردان مێژووی سەرهەڵدانی نوێیان بە گوێرەی ئەنجامەکانی بڕیاری لەسێدارەدان ئامادە دەکرد. ناوەندە کۆنەپەرست و شۆفێنیستەکانی تورکان جێبەجێکردنی بڕیاری لەسێدارەدانیان وەکو پروپاگەندە و پرۆسەیەکی هەڵبژاردن هەڵدەسەنگاند و بەکاردەهێنا. سۆزو هەستەکانی تۆڵەسەندنەوە لە هەردوولا هەڵسابووە سەرپێیان. تەواوی هێزە دەرەکیەکان ئەگەر و ئەنجامەکانی بڕیارەکەیان هەڵدەسەنگاند. ئاشکرایە کەزۆر لەولاوەی ئەندێشە و لێکدانەوەی کەسێتیەکان دەبووایە بە بەرپرسیارێتی بجوولێمەوە. هەڵسەنگاندنی هەر رۆژێکی تێیدا دەژیم بەگوێرەی پێویستیەکانی رێککەوتنێکی دیموکراتییانە و ئاشتییەکی شەرەفمەندانە، راسترین هەڵوێست بوو. قورسایی دانە سەر بەرژەوەندییەکانی خۆم، هەم لە بواری سیاسی، هەم ئەخلاقی، راست نەدەبوو.

هەربۆیە نەدەبوو پەیامی وەها بدەمە دەوروبەرو ناوەندەکانمان کەلە چاوەڕوانیدا بوون و ڕێگا لە پێش ئەنجامی خراپ بکاتەوە. نەدەبووایە لە میانەی تەکتیکی سادەوە PKK بەڕێوەببەم. بۆ حیسابی وەها تەسك هەم تواناکاری نەبوو، هەم دەبوو بە هەڵوێستێکی چەوت.

بەرامبەر بەمردن هەوڵمدا ئەو هەڵوێستە بە بنەما بگرم کە بە هەڵوێستی سوکرات ناودەبرێ. تەنانەت واتادارکردنی مردنیش؛ تەنانەت دۆزینەوەی واتای فەلسەفەی مردن کەبۆ چییەو چۆنە! مەزەندەم نەدەکرد هێندە بژیم. لە ژێر بڕیاری مردن کەوەکو شمشێری دیموکلیتس لە سەرم دەهەژێنرێ، لە نێو ئاسوودەییەوە پێشوازی لە هەڵکشانی مەزنی ڕۆح دەکەم کە پەرەسەندنی مەزنی واتا زیاد دەکات. شێوەیەکی ژیان واتادار کرا کە بە شێوەیەکی ئاسایی چەند هەفتەیەك بەرگەی ناگیرێت و تەنانەت بەردیش بێت دەتەقێ. لە راستیدا نەك مردن من شیبکاتەوە، بەڵکو من مردنم شیکردەوەو چارەسەرم کرد. نەك بڕیاری مردن من بێکاریگەر بکات، من بڕیاری مردن و شێوازە ڤێزەون و بێخێرەکەیم بێکاریگەر کرد. لەکوێوە و چۆن دێت بابێت، ئەگەر سبەینێ بێت یاخود لە ساڵانی داهاتوودا بێت، ئیتر مردن بۆمن بابەتێکی جددی نییە. تەنانەت بە هێزێکی واتاداری وەها گەیشتوومە بڵێم بەخێرو سەفا بێت. کێشەو گیروگرفت روونکردنەوەی ئەم راستینە بوو بۆ گەلەکەمان، دۆستان، PKK و دەوڵەت. بەپێی هێزم و تواناکاریەکان هەوڵمدا ئەمە ئەنجام بدەم. بە شێوەیەکی ڕێژەیی پەڕینەوە لە فەلسەفەی" بمرە ـــ بکوژە" بۆ فەلسەفەی "بژی و بژێنە" بەشێوەیەکی بەرفراوان بەڕێوەبرابوو. ئەگەر لایەنەکان خەبات بکەن، ئەوا دەتوانن بە شێوەیەکی هاوبەش لە نێو ئاشتییەکی شەرەفمەندانە خاوەنداریێتی لە سەرکەوتن بکەن.

ئەمانە پێشکەوتنی پۆزەتیڤ بوو. پووچەڵبوونەوەی نیازە خراپەکانی پیلانگێڕی و گووتەی " لەنێو هەر خراپیەکدا باشە هەیە" پێکهات. بێگومان وەکو بەرهەمی ئەزموونی پۆزەتیڤی مرۆڤایەتی، پەیمانی مافی مرۆڤی ئەوروپا کە بێگومان بەرهەمی ئەزموونی باشەی مرۆڤایەتی و بەڵگەیەکی هاوچەرخی یاسایە، بەهۆی ناکۆکبوون لەگەڵ ماددەی (٢) لێکۆڵینەوەی لەسەر ئەم بڕیارە وەرگرت، رۆڵ لە وەستاندنی ئەم بڕیارە دەبینێ. لەراستیدا ئەم بڕیارە دەرگایەکی بەختی لە پێش دەوڵەت و سیاسەتی تورك کردەوە کە لەنێو بنبەستبوون دایە.

لەلایەنێکەوە دادگای مافی مرۆڤی ئەوروپا بووە بە ناوبژیوان. بانگەوازی بۆ لایەنەکان دەکات کە پێویستیەکانی یاسای گەردوونی پەیڕەو بکەن. لە کاتێکدا بانگەوازی بۆ کوردان دەکات" دەست لە یاخیبوون بەربدەن"، بە دەوڵەتی تورکیاش دەڵێ " بەدوای دەرگای چارەسەری یاسای دیموکراسییانەی کێشەکان بگەڕێ". تەواوی ئەم راستیانە بە شێوەیەکی ئاشکرا نیشاندەدات کە ئەو مەسەلە و تایبەتمەندێتیانە مێژوویی و سیاسیە قووڵانەی لە ژێر بڕیاری مردن شاراوەیە،

تیرۆریستێك نییە. دۆزی من و بڕیاری پەیوەندیدار بە سزای مردن، بووە بە گرنگترین فاکتەری پێشخستنی یاخود راوەستانی پەیوەندی نێوان ئەوروپا و تورکیا. تەنانەت ئەم لایەنەش ئاماژە بەوە دەکات کە رێگای تەڤلیبوون و قۆناخی شارستانییەتی دیموکراتی هاوچەرخ بە کوێدا تێپەڕ دەبێت. لەسێدارەدانی کوردان، لە نێو بردنیان، بە نەبوو لە قەڵەمدانیان؛ بەواتای داخستنی گرنگترین دەرگاکانی جیهان دێت. شایانی باسە وەکو پێویستیەکی سەردەم، ئیتر خودی کوردان لە ئاکامی بڕیاری مردن لە جیاتی کپ بوون، هەموو راستیەکانی هەڵسانە سەرپێیان بەدەست هێناوە. بەڵکو لە جددیترین کێشەی مێژوودا، لە بڕیارێکی مردندا حوکمێکی وشیاری و ئارامی نیشاندەدات، ئەم رەوشە دەکات بە بیانووی ئاشتی و ئازادی و بڕیاری ژیان. ئەگەر سەرجەم لایەنەکان بە قووڵایی سەبارەت بابەتەکە بیربکەنەوە، ئەوا لە هەموو خراپیەکدا لەوانەیە رووبەڕووی بە پیترین بەرهەمی خێر ببنەوە. تەنیا بە پووچەڵکردنەوەی نیازی لایەنە تاریکەکانی پیلانگێڕیەکی بێخێر ناوەستێ، دەبێتە خاوەن شانسی گەیشتنی لایەنەکانی خێر بە سەرکەوتن. هەروەکو بڵێی بۆ یەکەمین جارە لە میانەی بڕیاری ژیانی ئاشتی ئازادانە بڕیاری مردنی لە ئیمرالی دەرکەوت هاوسەنگ دەکات. تێکۆشانێکی گرێدراو بە ئاشتی و رێککەوتنی دیموکراتییانەو یاسا هەموو شتێك دیاردەکات.

لەسێدارەدانی شێخ سەعید و هەڤاڵەکانی رێگای لە پێش سەرەڕۆیی کۆمار و نکۆڵی و توانەوەی زۆرەملێ لە پەیوەندی کورد ـ تورك کردەوە. بە شێوەیەکی ریشەیی پەیوەندی نێوان هەردوو گەل زیانی بەرکەوتووە کە بەیەکەوە جێگایان لە رزگاری نیشتمانی گرت. کۆمار شانسی دیموکراتیزەبوونی لە دەستداوە. یەك لەدوای یەك یاخیبوونەکانی ئاگری و دێرسیمی هێناوەتە ئاراوە. هەندێ بەڕێوەبەر لەسەرووی هەمووشیانەوە مستەفا کەمال و عیسمەت ئینۆنۆ دەرکیان بەوەکردووە کە کێشەکان بەم شێوازە چارەسەرنابن. رۆڵی سیاسەتی " کەروێشك رابکە، تاژی بیگرە" ئینگلتەرای هێزی سەرەکی ئیمپریالیستی ئەم قۆناخە لەم رووداوەدا هەیە. ئینگلتەرا یاری بە هەردوو لایەن کرد و سیاسەتی موسڵ ـ کەرکوك ی بە شێوەیەکی سەرکەوتووانە بەڕێوەبرد.

دوای ٧٥ساڵ ئینگلتەرا خواستوویەتی لە رێگای هەمان سیاسەتەوە بۆ ئەوەی سەرکەوتووانە لێکدانەوەکانی خۆی سەبارەت بە ئێراق پەیڕەو بکات کوردان و بەڕێوەبەرانی تورك بەکاربێنێ. لە دادگادا گوتبووم" پێویستە جارێکی دیکە ١٩٢٥ بێنمەوە یاد"و جەختم لەسەر ئەوە کردەوە کە پێویستە پەندو ئەزموون لە مێژوو وەربگرین و ئەمەراسترین رێگایە. بانگەوازیم بۆ هەردوو لا کردبوو کە پێویستە ئەمجارە هەردوولایەن ئەوەی دەکەوێتە ئەستۆیان جێبەجێی بکەن لە پێناو گۆڕینی یاخیبوونی کوردان و بڕیاری مردن بۆ برایەتی واتادار و ئاشتییەکی شەرەفمەندانەی کۆمار. تاوەکو ئێستاش دەقی بەیاننامەی ئاشتی و رێککەوتنی دیموکراتییانەی ٢ی ئابی ١٩٩٩

پەیڕەو دەکرێت و بەردەوامە. بە شێوەیەکی سەیر مێژوو لە دووڕیانی، یان شەڕ، یان ئاشتی بە هەڵواسراوی ماوە. هێزی PKK لە هەموو کاتێك زیاترە و دەتوانێ شەڕێکی بەرفراوان بەڕێوە ببات. ئاشکرایە کە وزەی شاراوەی گۆڕانکارییەکی خراپیش لەخۆوە دەگرێت کە سەدەی بیست و یەکەمیش لە دەست دەدات.

بۆ من زەحمەتی ئەوەیە کە بەشێوەیەکی هێندە قووڵ لە ژێر کاریگەری دووڕیانی شەڕ و ئاشتی دام. لە ژێر بڕیاری مردن بە پۆزەتیڤی ئەنجامگیرکردنی دووڕیانی بەمجۆرە پێویستی بە سەبرێکی مەزن و هێزی چەمکێکی راست هەیە. بەڵام دیسان بە بناخە گرتنی سیاسەتە سەرەکیەکانی PKK و دەوڵەت بە گوێرەی بڕیاری مردنی من مەترسی مەزن لە خۆوە دەگرێت. ئەمانەش تەنیا بەڕادەی ئەوەی هێزەکانی بەرگری رەوای PKK ئاشتی بکەنە ناچاریەك، پێویست دەکات لە سەر بنەمای رازی کردنی دەوڵەت و کۆمەڵگای تورکیاو قازانج کردنیان بکاتە ئامانج و بە هێزێکی چەندایەتی و چۆنایەتی بگات. هیچ ئاشتیەك بەبێ هێز بەدی نایەت. ئاشتییە واتادارەکان گرێدراوی جددیەت و پێگەگرتن و وزەی شاراوەی هێزەکانە. گۆڕینی شێوازی شەڕێك کە سەرکەوتوو و ژێر کەوتووی نییە بۆ ئاشتی قازانجی بۆ هەرتوێژێك دەبێ. ئامانجی هەموو کەسێك ئەوەیە پەیوەندی کورد ــ تورك لە میانەی لایەنی ئاشتی دووڕیانەکەدا بکەوێتە سەر راستەڕێی برایەتیەکی مێژوویی. پێویستە لە بەڕێوەبردنی تەواوی دیموکراسی و ئاشتیەکی شەرەفمەندانە بەدوای یەکێتیدا بگەڕێن. لە راستیدا ئەم هەڵوێستە پێویستییەکی رۆحی "ڤیوای میللیە" کە لە ساڵانی ١٩٢٠ بناخەی کۆماریان دانا. کوردان هێزێکی ستراتیژی ئەم سەرکەوتنە بوون. پێدانی ئەو شوێنەی کە مافی خۆیان بوو لە لایەن کۆمارەوە، قەرزێك و پێویستیەکی سروشتی دامەزراندنە.

لە کاتێکدا ئەوروپا لە لۆزان کۆماری ئەرێ کرد، عیسمەت ئینۆنۆش بە شێوەی" ئێمە کوردان و تورکان بەیەکەوە..." هەڵسەنگاندنی دەکرد، ئەوەیسروشتی بوو، بەلانی کەمەوە بەرچاو گرتنی داواکاریە کولتووریەکانی کوردان بوو. بەمجۆرە کۆمار لە هەڵەیەکی مێژوویی دەگەڕایەوە. شەڕێکی بەرفراوانی نێوان کورد ــ تورك یش گرێدراوی ئەم بڕیارە بەهەڵواسراوی ماوە. دیموکراتیزەبوونی کۆماری تورکیا وکێشەکانی تەڤلیبوونی یەکێتی ئەوروپا بەبڕیاری مردنی منەوە بە هەڵواسراوی ماوەتەوە. تەواوی گۆڕانکاریە پۆزەتیڤ یاخود نێگەتیڤەکان گرێدراوی چارەنووسی ئەم بڕیارەیە. یەکێتی ئەوروپا و پەیمانی مافی مرۆڤی ئەوروپا کە چوارچێوە یاساییە سەرەکیەکەیەتی دەتوانن رۆڵی ناوبژیوانێکی دادوەرانە ببینن لەوەی رەوش بەلایەنی پۆزەتیڤ بەرەو پێش بچێت. بە شێوەیەکی بنەڕەتی نەهێشتنی ریشەی مەترسیەکانی شەڕ گرێدراوی بینینی ئەم رۆڵەیە بە شێوەیەکی سەرکەوتووانە. پێویستە کۆماری تورکیاش لەلایەنی خۆیەوە وەڵامی ئەم چارەسەرییە دادوەرانە بداتەوە کەپێویستیەکی یاسای هاوچەرخی خۆیەتی.

بە درێژایی مێژوو کوردان خزمەتی تورکانیان کردووە. ناشێ بەرامبەرەکەی نکۆڵیکردن و بێبەشکردنی بێ لە تەواوی مافە هاوچەرخەکان. تەنانەت بەکارهێنانی بڕیاری مردن وەکو شمشێری دیموکلیتس بە هیچ جۆرێك نابێت. برایەتی پێویستی بە چی بێت دەبێ مەزنایەتیەکەی بسەلمێنرێ و نیشانبدرێت. پێویستە PKKش بەو رادەیەی ئاشتی بەدیدێنێت هێزی سیاسی و سەربازی خۆی بخاتە ڕوو. لە هەمانکاتدا پێویستە ئەوەش بسەلمێنی کەچۆن یەکپارچەیی وڵات و یەکێتی دەوڵەت متمانە و گەرەنتیەکی چەندە پتەون. ئەگەر ئەمانە لەگەڵ یەك ناکۆکیش ببینرێ، نابێ ئەوە لە بیر بکرێت کە هەریەکێتیەك لە سەنتێزی ناکۆکیەکان پێکهاتووە. ئیتر پێویستە ئەمە پەسندبکات کە سەرلەنوێ ئاواکردنەوەی کۆمار لە سەر بنەمای دیموکراتیەت، تەنیا لەم چوارچێوەیەدا لە رێگای رێککەوتنی دیموکراسییانە و ئاشتی کوردان ئەنجامدەدرێت. دەبێ ببینرێ کە جگە لەمە بە هیچ بژارێکی دیکە سەدەی بیست و یەك قازانج ناکرێت.

شەڕی مردن ــ ژیان کە چل ساڵە لە سەر کەسایەتی من بەڕێوە دەبرێت، کەوتووەتە نێو دوا قۆناخی خۆی. لە راستیدا ئەنجامگیربوونی ئەم قۆناخەی لە میانەی پێگە گرتنی تەواوی هێزە نەتەوەیی و نێو نەتەوەییەکان لە ئارادایە بەلایەنی یەکپارچەیی دیموکراتییانەی دەوڵەت و بەهێزی وڵات، گرێدراوی بڕیاری یەکلایەنەی تەواوی هێزە پەیوەندیدارەکانی کۆمەڵگا، سیاسەت و دەوڵەتە سەبارەت بە بابەتی ئاشتی و دیموکراسی. سەرباری ئەوەی بژاری منیش ئاشتی و دیموکراسییە، بەڵام ئەگەر هێزە خراپەکارەکان بە سووربوونەوە هێرش بێنن و درێژە بە پووکانەوە بدەن، ئاشکرایە کە کۆتایی ئەم کارە شەڕێکی ئازادی شەرەفمەندانە دەبێت.

ج ـــ لینجی سیاسی لە قۆناخی ئیمرالی: لەگەڵ رەچاوکردنی ئەوەی کە دادگای ئیمرالی بەشێوەیەکی ناکۆك لەگەڵ یاسا ئەنجامدرا، لەو باوەڕەدام کەپێشکەشکردنی زانیاری و هەڵسەنگاندنی خۆم سوودمەند دەبێت. بەتەواوی تەقلی ئەو داوایانەی پارێزەرەکانم دەبم سەبارەت بە پێشێلکردنی ماددەکانی ٢، ٣، ٥، ٦، ٧، ٨، ٩، ١٠، ١٣، ١٤ ی پەیمانی مافی مرۆڤی ئەوروپا. ئەو بەرگرییە بەرفراوانانەی لەم لایەنەوە ئەنجامیانداوە، هەم بە گوێرەی تەکنیکی یاسایە، هەم لە لایەنی گەوهەرەوە دەوڵەمەندە، بەرگرینامەکەیان سەبارەت بە منیشەوە لە جێگای خۆیدایە. من زیاتر هەوڵدەدەم ئەو راستیانە روونبکەمەوە کە لە گەوهەری ئەو بابەتانە شاراوەن کە زۆر ناشازن. هەرچەندە تائێستا زیندانی بم، رەوشێکی زۆر سەختە و لە تورکیا تەنیا تایبەت بە منە، لە مێژووودا هەلومەرجەکانی نەگۆڕە و لە دوورگەیەك بە تەنیا دەهێڵدرێم، ئەمەش رەوشێکی سەختە. لە تورکیا بەهۆی ناڕەزایی دەربڕین بەرامبەر شێوەی زیندانی F ، زیاتر لە ٥٠ زیندانی یان لە ئەنجامی هێرش یان مانگرتن تامردن شەهید بوون. ئەو هەلومەرجانەی من تێیدا دەژیم زۆر لە رەوشی زیندانی شێوەی F قورسترە. لە هیچ پەیڕەوێکی زیندانەکاندا ماددەی سەبارەت بەم

کردارانەیان نییە. مامەڵەیەکی کەیفی و زیندانیەکی تایبەتم لەگەڵ دەکرێ. هیچ کەسێك نابینێ کەچۆن دەژیم. بەردەوام بۆماوەی بیست و چوار سەعات هەم بەکامێرا هەم بە چاو لەلایەن هێزە تایبەتەکانی ئاسایش کۆنترۆڵ و چاودێری دەکرێم کە ژمارەیان دەگۆڕێ و هەر جارە و ژمارەیان لە ٢٠ کەس کەمتر نییە. تەنیا کۆمیتەی بەدواداچوونی ئەشکەنجە کە دەزگایەکی نزیك بە دادگای مافی مرۆڤی ئەوروپایە و ئەو راپۆرتەی لەم بارەیەوە پێشکەشی دەکات دەتوانرێ هەڵبسەنگێنرێ کە تەنیا ئەم کردەوەیان لەرووی سایکۆلۆژیەوە چەندە قورسە. تەنیا لە ئەنجامی تێکچوونێکی ئاسایی کەش و هەوا، چاوپێکەوتنی هەفتانە لەگەڵ پارێزەرەکان هەندێ جار دوو یان سێ هەفتە تەنیا یەك کاتژمێر دەبێت. تەنیا دوای چەند مانگێك دەتوانم بۆ جارێك چاوم بە برایەك و دوو خوشکەکەم بکەوێت. بە هۆی دووری مەودا وهەژاری، بە شێوەیەکی دیکە چاوپێکەوتن ئاستەمە. حەساسیەتێکی قورسم هەیە، هەلومەرجەکانی ئێرەیش قورستری دەکات، بێگومان کەشی دەریا بەردەوام کاریگەری خنکێنەرانە دەکاتە سەر تەندروستیم. لەم ماوەیەی دواییدا هەر خولەکێك جارێ؛ ناچار دەبم ئەو بەڵغەمە فڕێ بدەم کە لە قورگم کۆدەبێتەوە. هەروەکو بڵێی لاشە لەدوا قۆناخی بەرخودان دایە. خواردنەکان بەشێوازی (گشتییە) کارافانایە. سەبارەت بە تەندروستیم ناتوانم هیچ شتێك وەربگرم. لەگەڵ ئەمەشدا هەوڵدەدەم لە چوارچێوەی پێوانە مەدەنیەکان لەگەڵ فەرمانداریێتی دوورگە و بەڕێوەبەرایەتی زیندان پەیوەندییەکان بەردەوامی پێبدەم. کێشەو گرفتەکانم لەوانەوە سەرچاوە ناگرێت. ئەو ستاتۆیەی پیادەدەکرێت گەورەترین ئامرازی فشاری سایکۆلۆژیە.

لەگەڵ ئەوەی ئەم لایەنانەم هێندە لاگرنگ نییە، پێویست دەکات سیستەمی لینجی سیاسی راستەقینە روون بکرێتەوە. تەواوی دونیا بووە شاهید کە لە قۆناخی دادگادا لەلایەن توێژە شۆڤێنیە بەرگ مەدەنیەکان و راگەیاندنەوە تەواو کەشو هەوایەکی لینج (سزادانی بێ دادگا) زاڵ کرابوو. تەنانەت لە هۆڵی دادگا رەخنەیەکی بچووکیش بەهەوڵ و هەنگاوەکانی لینج کردن وەڵام دەدرایەوە. ئەگەر تەدبیری تایبەتی سەربازان نەبووایە، ئاشکرابوو کە هەر جۆرە هۆڤێتیەك رووبدات. ئەو تیرۆرەی راگەیاندن لەدەرەوە پەیڕەوی کرد، ئامانجی ئەوە بوو کە بەتەواوی گەلی کورد بترسێنێ و دەست لە دۆزەکەی خۆی بەربدات. دەیانخواست لەوە پەشیمانمان بکەنەوە کە هاتووینەتە دونیا. لەم قۆناخەدا بەسەدان مرۆڤی دۆست و وڵاتپارێز ئاگریان لە جەستەی خۆیان بەردا. لەمیانەی پروپاگەندەیەکی لە پێشینە بە شێوەی ئەوەی لە سێدارە دەدرێم، دەیانخواست هەموو ئومێدێکی ئەو مرۆڤانە بڕووخێنن. هەوڵدەدرێ بۆ ئەوەی بخرێتە رەوشی مرۆڤێکی زۆر ئاساییەوە، گرنگیەکی مەزنیان بەوە دەدا لە بەرچاوی گەل بچووك بکرێمەوە. لە رێگای شرۆڤەو کاریکاتۆری سەیرەوە دەخوازرا تەواوی خاڵەکانی بەرخودان لە پەلوپۆ بخرێت. تەنانەت ئەو

کەسانەی مەیل و دۆستایەتیەکی بچووکیشیان هەبوو بە توندوتیژیەکی زێدەڕۆییەوە سەرکوت دەکرا.ئامانجی سەرەکی سیستەمی فشاری پەیڕەوکراو لە نێوبردنی وشیاری سیاسی ولاتپارێزی خەڵك و نیشاندانی ئەوە بوو کە دۆزێکیان نییە، تەنانەت گووتنی گۆرانیەك، خوێندنەوەی هۆنراوەیەك سەبارەت بەمن، لەنێو کۆمەڵگادا بەس بوو بۆ لینج کردن. گووتەی هونەرمەند **ئەحمەد قایە** کە بەشێوەیەکی ناراستەوخۆ بەلایەنی من دەرهەق بە ئاشتی دوو قسەی کرد، بەس بوو بۆ ئەوەی دووچاری لینچی سیاسی بێت. ئیتر نەیدەتوانی لە تورکیا بمێنێ. بە خیانەتکار ڕاگەیەنرابوو. دوای ماوەیەکی کورت بەرگەی ئەم ئێشەی نەگرت و لە ئەورووپا شەهیدبوو.

لە ئەنجامی هەوڵەکانمان بۆ ئاشتی و ڕێککەوتنی دیموکراتییانە تا ڕادەیەك ئەم کەشە شۆفێنیە تێپەڕکرا. ئیتر کۆمەڵگا بە شێوەیەکی واقیعی ناکۆکیەکانی خۆی دەبینی. بینی کە لە میانەی شەڕی تایبەت و ئابووری بەرژەوەندیخوازی چ جۆرە پێشێلکاری و لەڕێ لادانێك ڕوویداوە؛ دەرکی بەوە کردووە کە هۆکاری سەرەکی ئەو قەیرانەی لە ئارادایە پێکهاتەی سیاسی بەرژەوەندیخوازە. لەلایەکی دیکەوە، دەوروبەرە بەرپرسیارەکانی دەوڵەت بەردەوام ئەمە وەکو ڕاپۆرت پێشکەش دەکەن کە لەمیانەی پێکهاتە کلاسیکیەکانی قڕکردن و نکۆڵیکردن دەوڵەت ناتوانێ خۆی لە کێشەکان ڕزگار بکات و سەرلەنوێ ئاواکردنەوەی دیموکراتییانە ناچاریەکە و پێویستی پراکتیزەکردنی ریفۆرم لەم بوارەوە ژیانییە. PKK دەرکی بەوە کردووە کە بنبەستبوونە پراکتیکی و ئایدیۆلۆژیەکان لە میانەی هەڵۆێستە کۆنەکان تێپەڕ ناکرێت و چارەسەرییان بەدینایەت. لە ئاستی خۆیدا لە هەموو بوارێکدا بە سەرلەنوێ ئاواکردندا تێپەڕ دەبێت.

لەلایەن تەواوی توێژەکانی کۆمەڵگا بەقووڵایی هەست بەوە دەکرێت کە ڕەوشێکی نوێ هاتووەتە ئاراوە، ئێستا ئێشی ئەمە دەبینرێ. ئەوەی دەرهەق بەکێشەی کورد لە ئارادایە، ڕەوشی "نەشەر نەئاشتی"یە؛ قۆناخێکی هودنەیە کە بەگوێرەی ئاگربەست شێوەی گرتووە. لایەنەکان زۆر بە قووڵی بیردەکەنەوە، هەوڵ دەدەن ئەوە دەربخەن کە گونجاوترین هزرو پراکتیك پێویستی بە چییە، بەگوێرەی ئەمەش سیاسەت دیار بکەن و سەرلەنوێ ئاواکردن ئەنجام بدەن. تەواوی کۆمەڵگای تورکیا کەوتۆتە نێو ئەم قۆناخەوە. هەرتوێژێك لە ڕابردوو بۆ ڕەوشی هەنووکەیی و تاوەکو ئایندە لەگەڵێك لایەن چاو بە خۆیان دەخشێننەوە. بە شێوەیەکی واقیعی تر جیهان و هەلومەرجە ناوخۆیی و دەرەکیەکانی وڵات شرۆڤە دەکەن، بەرنامەو ڕێنومایی نوێ بەدەست دێنێ. زۆرینەیەکی تەواو پێشوازی لە نوێبوونەوەی ژیانی سیاسی دەکەن. بەڵام تەواوی ئەم پێشکەوتنە پۆزەتیڤانە، ئەوە گەرەنتی ناکات کە چارەسەریەکان بەدیدێت. تەنیا ئەوە دەسەلمێنێ کە وەکو جاران نابێت. گرێدراوی پەیمانێکی کۆمەڵگای نوێیەکە جیاوازییەکانی ڕەگەزی، هزر، باوەڕی و ناسنامەو چۆنیەتی ژیان لە خۆوە دەگرێت. ئەمەش پێویستی بە دەستوورو یاسای نوێ هەیە.

کێشەی شەڕ و ئاشتی تورکیا، هێندە قووڵە کە تا رادەیەکی زۆر بابەتی کورد تێپەڕدەکات. هەم رابردووی مێژووی درێژخایەن، هەم کێشمەکێشە کۆمەڵایەتی، ئایینی و ئەتنیکیەکانی ئەم سی ساڵەی دوایی ئەم راستینەیەی دەرخستۆتە روو. هەرچەندە ئایدیۆلۆژیای فەرمی دەوڵەت و بەڕێوەبەرایەتیە ئولیگارشیەکەی هەوڵیدابێت لە میانەی فشار پەردەیەکی یەکڕەنگ بخاتە پێش چاوی تەواوی کۆمەڵگادا، بەڵام سەرکەوتوو نەبووە. ناکۆکی و پێکدادانەکان ئەم پەردەیان دڕاندووە. ئەوەی پێویستە؛ گەیشتنە بە سیستەمێکی دەستووری کە هەمەرەنگی و فرەکولتووری وەکو دەوڵەمەندیەك پەسند بکات. داخوازی کۆمەڵگا لەم لایەنەوە چڕەو بەردەوام پەرە دەسەنێ. تورکیای ٢٠٠٠کان، ناچارە سەر لە نوێ لەناوەڕۆکدا شێوە بە کۆماری دیموکراتی و عەلمانی بدات. بەلانی کەم هێندەی ساڵانی ١٩٢٠ پێویستی بە وەرچەرخانێکی ریشەیی دەبینرێت.

قۆناخی ئیمرالی ژیان ــ مردنی من، هەم پێویستی ئەم وەرچەرخانەی یەکلاکردۆتەوە، هەم رێچکەو رێگا بەرجەستەکانی پێویستی و چۆنیەتی چارەسەری دەست پێکردووە. بێگومان پەیوەستبوونی PKK و زۆرینەی گەلی کورد بە سەرۆکایەتییەوە رۆڵێکی سەرەکی لەمەدا بینیوە. بۆ یەکەمین جارە لە مێژوودا کوردان بەرامبەر پیلانگێڕییەکی بەهێزی ناوخۆ و دەرەوە پەرتەوازە نابن. بە پێچەوانەوە لە میانەی فوفلبوونێکی ئاوارتەوە هەڵوێستی نموونەیی ئاشتیو رێککەوتنی دیموکراتییانەی خۆی نیشانداوە. هێزو دروستی ئەم هەڵوێستە، بۆ یەکەمین جارە کاریگەری دەکاتە سەر دەوڵەت و تەواوی کۆمەڵگا، بوێری هەنگاو نان بۆ ئاشتی و پەیمانێکی نوێی کۆمەڵایەتی پێداون. لە بەرزترین ئاستدا گفتوگۆ سەبارەت بەو پەیمانە کۆمەڵایەتیە دەکرێت کە کوردانیش لە خۆوە دەگرێت و وەکو راسترین شێوازی یەکپارچەیی وڵات و یەکێتی دەوڵەت دەبینرێ و زۆرینەش ئەم هەڵوێستە بەباش دەبینێ. ئەوەی لە ئارادایە، ژانی لە دایك بوونە. بەڵام ئەمە بەو واتایە نایەت کەهەموو شتێك لەسەر رێگای راست پەرە دەسەنێ. هێزە ناوچەگەر و شوڤێنیستە پاشڤەڕۆکان و پاشماوە سیاسیە کۆنەکان و ستاتۆ بیروکراتیەکان وزەیەکی وەهایان هەیە کەبتوانن هەموو جۆرە کۆسپێك بنێنەوەو تەقینەوەی نوێ دروست بکەن. مەترسیەکانی تەقینەوەی کۆمەڵایەتی، هێشتا دوورە لەوەی بەتەواوی لە رۆژەڤ دەربکەوێت.

لە میانەی جوڵانەوە بە گوێرەی ئەم راستینەیە، قۆناخی ژیانی من لە ئیمرالی، سەبارەت بە شوێنگەی بەرگری رەوا، لە منەوە تا دەگاتە هەر کەس و دەوروبەرێکی پەیوەندیدار ئەرکی هەمەلایەنمان دەخاتە ئەستۆ. ئەم ئەرکانە بۆ گەیشتن بە ئاشتیەکی پۆزەتیڤانەو دیموکراسیەتێکی تەواو، چەندایەتی و چۆنایەتیەکی هێزە چەکدارەکانی PKK دەکاتە ناچاریەك. ئەمە تەنیا بەرامبەر بەو هێزانەی تورکیا پێویست نییە کە ئاشتی ناخوازن، بەڵکو بۆ پووچەڵکردنەوەی

هێرشەکانی هێزە پاشڤەڕۆکانی رۆژهەڵاتی ناوین و ناوخۆی کوردان ناچاریەکە. ئەگەر ئەمە بەدی نەیەت، ئاشتی و دیموکراسی تەواو، تەنیا دەبێتە خەیاڵێك.

دووەمین لایەنی گرنگ، لە رێگای تێپەڕاندنی پێکهاتەی کلاسیکی کۆمەڵگا، پێویستی بە ئاواکردنی دیاردەی کۆمەڵگای مەدەنی هەیە کە بە شێوەیەکی بەرفراوان و هەڕەمەکی زۆرینەی کۆمەڵگا لە خۆوە بگرێت. ئەو وەڵامەی گەل بیداتە ژیانی منی ئیمرالی، ئاواکردنی کۆمەڵگای مەدەنییە بەم بەرفراوانیەوە. چارەسەری بۆ گەلی تورکی براو گروپە کولتوریەکانی دیکە ئاواکردنی کۆمەڵی مەدەنی خۆیانە. راستییەکی حاشاهەڵنەگر ئەوەیە کە یەکێك لە پرۆژە هەرە سەرەکییەکانی پێشخستنی کۆمەڵی مەدەنیە. بەبێ ئاواکردنی کۆمەڵی مەدەنی، ئەنجامدانی سەرلەنوێئاواکردنەوە لە رێگای فەرمانەکانی دەوڵەت، دەبێتە خەیاڵێك و خۆ خەڵەتاندن. بەتایبەتی ئەوەی هەرە زێدە پێویستە لەم پرۆژەیە بە خاوەن دەرکەوێت، چەپ و سۆسیال دیموکراتەکانن، کە پێویستە پێکهاتە موحافەزە کارەکەیان تێپەڕبکەن، لە ژێر چەترێکی بەرفراوان و بەپشتبەستن بە رێککەوتن لەگەڵ کۆمەڵی مەدەنی، پێشەنگایەتی چارەسەری بکات، ئەمەش گرنگیەکی ژیانی هەیە. ئەگەر کەمێك گرێدان بە یادی هێندە ئێش و شەهادەتەوە هەبێت، ئەوا بە سەرکەوتوویی خاوەن دەرکەوتن لەم جۆرە ئەرکانەیان بەسەردا دەسەپێنێ. لە حاڵەتێکی پێچەوانەدا بە خۆیان پێشەنگایەتی دەسەڵاتو سیاسەت پێشکەش بەو توێژە راست رەوانە دەکەن کە باوەڕیان بە ئاشتی و دیموکراسی نییە و بێ پرەنسیپن.

لە شەڕی مردن ــ ژیانی ئیمرالیدا، لە میانەی ئەم وشیاری و هەست کردن بە بەرپرسیارێتی، بە باوەڕی و سووربوونەوە پێویستیەکانی ئەنجام دەدەم. زۆر باش شیکردنەوەی واتای ئەم ژیانەی گەلەکەمان لە لایەن کەسایەتیو دەزگا پەیوەندیدارەکان، بۆ خۆیان واتایەکی ژیانی لە خۆوە دەگرێت. ئاشتیەکی شەرەفمەندانەو چارەسەریەکی دیموکراتییانەی تەواو، بژاری هەمووان و چەقی قورسی تێکۆشانمانە. بەڵام لە میانەی ناسینی هێزە چەتەگەریەکان و شەڕخوازان، نابێ ساتێکیش ئەوە بەر چاو نەگیرێت کە دەستپێکردنی قڕکردنێك کە سەرەتا لە منەوە دەستپێدەکات، بەواتای کوشتنی بەدەیان هەزار لە گەلانی تورکیا دێت، کوردانیشی تێدا. بەبێ ئەوەی هیچ کاتێك لە بیر بکرێت کە سەرەکیترین ئامانجی هێزە ناوخۆ و دەرەکیەکانی ئەم پیلانگێڕیەیان ئامادەکرد ئەمە بوو، بەڵکو لە کات و شوێنی گونجاودا بەرەو قڕکردنێکی بەمجۆرە هەنگاو بهاوێژن، هەروەکو بڵێی سبەینێ ئەمە روودەدات، پێشخستنی هەموو ئامادەکاریەکانی پاراستن مەرجە. ئەگەر ئاشتیەکی شەرەفمەندانە بەدی نەیەت، ئەوا شەڕی ئازادی شەرەفمەندانە تەنیا لەسەر ئەم بنەمایە بە سەرکەوتن دەگات.

یەکێتی ئەوروپا و پەیمانی ماڤی مرۆڤی ئەوروپا و دادگای ماڤی مرۆڤی ئەوروپا هێزی کە چارەسەری یاسای دیموکراتی دیار دەکات، بۆ ئەوەی بەلایەنی پۆزەتیڤ رۆڵ لەو قۆناخەی تورکیادا ببینێ، دەبێت زهنیەتی داگیرکاری کلاسیکی رابردوو و سیاسەتەکانی تێپەڕ بکات، جارێکی تر داخوازی و ئومێدی خۆم دیار دەکەم کە لە میانەی بڕیارە دادپەروەرەکانیان بەرەو ئاشتی و رێککەوتنی دیموکراتییانە رۆڵێکی شایستەی مێژوو دەبینن.

د ــ چارەسەری دۆستانە لە دادگای ماڤی ئەوروپا، لێکەڕینەکانی دیالۆگ و ئەو ئەرکەی دەکەوێتە ئەستۆی کۆنسەی ئەوروپا: رێگایەکی چارەسەری کە دادگای ماڤی مرۆڤی ئەوروپا دەخوازێت پێشی بخات، **چارەسەری دۆستانەیە** لە نێوان داواکارو داوالەسەر. مەبەست لەوەدا ئەوەیە کە هەوڵبدرێت لە میانەی دیالۆگی دوولایەنە کێشەی لە ئارادایە بەلاوە بنرێت؛ ئەوەی پێویستە بەیەکەوە پێشوازی لە قەرە بوو یاخود خاڵی رێککەوتن بکەن، یان بڕیاری لەسەر بدەن.

ئەگەر هەلومەرجە سیاسی و ئۆرگانەکانی بڕیاردان لە تورکیا ئامادە بووانایە، بەر لەوەی دادگای ماڤی مرۆڤی ئەوروپا سەبارەت بە من بکەوێتە قۆناخی بڕیاردان، ئەوا بژاری من ئەوە دەبوو کە بە دیالۆگێکی دوولایەنە کێشەکان لەگەڵ تورکیا و لایەنە پێشێلکاریەکانی دژ بە پەیمانی ماڤی مرۆڤی ئەوروپا چارەسەر بکەین. من خۆم بۆ ئەمجۆرە چارەسەرییە خاوەن بانگەشەو ئامادە دەبینم. شایانی باسە لە ساڵی ١٩٩٣وە لەگەڵ سەرۆك کۆمار بەرێز تورگۆت ئۆزال سەبارەت بە قۆناخێکی وەها بڕیاری خۆم خستبووەڕوو. دواتر لە هەندێ رێگای ناراستەوخۆوە هەندێ نزیکبوونەوەی بۆ دیالۆگ پێشکەوت. دەوڵەت نیشانیدا کە بەتەواوەتی بەرامبەر ئەم شێوازە داخراو نییە. بەڵام هەندێ گۆرانکاری نێگەتیڤ، ئەو هێزانەی چارەسەری ناخوازن و تا دوایی جەخت لەسەر توندوتیژی دەکەن توانیان ئەم هەنگاوانە بێکاریگەربکەن. سەرباری ئەمەش دواجار لە سەرەتای ئەیلولی ١٩٩٨ لە میانەی دەستپێکردنی ئاگربەستێکی یەکلایەنە، هەوڵدرا زەمینە بۆ پێشکەوتنی بەمجۆرە ئامادەبکرێن: دیسان دوای سیاسەتی فشاری قۆناخی ٩ی ئۆکتۆبەری ١٩٩٨ ، لە جیاتی چیا، بژاری ئەوروپا، هۆکارەکەی پێشخستنی رێگاکانی دیالۆگ بوو. قۆناخی لێپرسینەوە لە ئیمرالی لە نێو هەمان کەشدا تێپەڕبوو. لێرەدا لە جیاتی لێپرسینەوەیەکی کلاسیك. جەخت لە سەر ئەوە کرایەوە کە لەمیانەی دیالۆگ وەڵامدانەوەی کێشەکان تاکە رێگای راستی رزگاربوونە. دواتر لە سەر ئەم بنەمایە نامەی بەرفراوانم بۆ ناوەندە کاربەدەستەکانی دەوڵەت و بەرپرسیارانی PKK نارد کە هەڵوێستی بەمجۆرە لە خۆوە دەگرێت. ئەو بەرگرینامەیەی سەبارەت بە دادگاکەی ئیمرالی ئامادەم کرد پەیامێکی ئاشتی و رێککەوتنی دیموکراسییانە بوو کە زیاتر لە دیالۆگ دەگەڕا. ئەم بەرگرینامەیە رێگای لە پێش کاریگەریەکی گرنگ کردەوە بۆ راکێشکردنی زەمینە بۆ نێو

لێگەرینەکانی ئاشتی و چارەسەری دیموکراتییانە. خوازیارم ئەم بەڵگەیەش وەکو بەرگرینامەیەکی پاشکۆ بۆ دادگای مافی مرۆڤی ئەوروپا لێکۆڵینەوەی لەسەر بکرێت.

ئەم بەرگرینامەیەی بۆ دادگای مافی مرۆڤی ئەوروپا ئامادەم کردووە، بە شێوەیەکی بەرفراوانتر ئامانجی روونکردنەوەی ئەو رێگایەیە کە بەرەو دیالۆگ دەچێت و پێوانەکانی یاسای دیموکراتییانە بەبنەما دەگرێت. کاتێك لێی بکۆڵرێتەوە دەبینرێ کە لەنێو لێگەڕینی چارەسەریەك دایە کە بە گوێرەی رۆحی پەیمانی مافی مرۆڤی ئەوروپایە. هەربۆیە لەکاتێکدا دادگای باڵا پێشنیاری چارەسەری دۆستانە پێشدەخات، لێکۆڵینەوەو لێتوێژینەوەی بەرگرینامەکەم بە شێوەیەکی بەرفراوان بە گرنگ دەبینم و چاوەڕوانی دەکەم.

له تورکیاشدا ئەنجوومەنی مەزنی میللەتی تورکیا لەم نزیکانە ئامادەکاری هەندێ گۆڕانکاری گرنگ لە دەستووری خۆی دەکات. ئەم ئامادەکارییانەش بە ئامانجی خۆ گونجاندنە بە گوێرەی پێوانەکانی کۆپنهاگن و ئەندامێتی یەکێتی ئەوروپا. ئەگەر گۆڕانکاری گەوهەری لە دەستووردا ئەنجام بدرێت کە وەڵامی چوارچێوەی پەیمانی مافی مرۆڤی ئەوروپا بداتەوە، دەرفەتی چارەسەری دۆستانە دەخولقێنێ. بەڵام داکۆکیکردنی هەندێ پارتی پاشڤەڕۆ شۆڤێنی لە سەر سزای لەسێدارەدان و هەڵوێستی درێژەدان بە قەدەخەنامەکانی سەر پەروەردەی زمانی کوردی و ئازادی رادەربڕین، دەشێ ئەم جۆرە هەنگاوانە پووچەڵ بکاتەوە. بەڵام دیسان هەڵسەنگاندن و قۆستنەوەی هەر دەرفەت و تواناکاریەك کە دێتە ئاراوە، ئەرکێکە دەکەوێتە ئەستۆی لایەنە بەرپرسەکان.

له لایەکی دیکەوە بەبڕیاربوون و لە نێو ئامادە باشی مانەوەی PKK لە دەرەوەی سنوورەکان لە نێو سیستەمی بەرگری رەوادا، زەمینەی بۆ دیالۆگ گونجاو کردووە. ئیتر ئەو لایەنەی پێویستە هەنگاو بهاوێژێ ناوەندە بەرپرسیارەکانی دەوڵەتە، ئومێد و پێشنیازمان ئەوەیە، کە لەو لایەنەوە دەوڵەت هاندەربێت و هەنگاو بهاوێژێت، کە رێگایەکەی تا دوایی بۆ خۆشی شەرەفمەندانەو سوودمەندە. لە راستیدا تەواوی هەلومەرجە ناوخۆیی و دەرەکیەکانی لایەنەکان هەڵدەسوڕێنێ هەنگاو هاوێشتنی بەمجۆرەی کردووە بەژیانی و مێژوویی . بە هۆی بایەخداری بابەتەکە، لە میانەی هەوڵێکی تایبەتەوە بە ئامانجی لێگەڕینەکانی دیالۆگ هێزی بەخشینی دادگای مافی مرۆڤی ئەوروپا و بانگەوازی کردن بۆلایەنەکان، لە کاتێکدا سەرکەوتووبێت، واتایەکی مێژوویی دەبێت. داخوازی و هەڵوێستی نیاز باشی خۆم بەرامبەر تەواوی ئەو لایەنانە دیار دەکەم کەدادگای باڵا سەبارەت بەم بابەتە بڕیاری لە سەر دەدەن یاخود پێشنیازی دەکەن.

بە پێویستی دەبینم کە بە پوختی هەندێ بۆ چوون و پێشنیازی خۆم سەبارەت بە کۆنسەی ئەوروپا دیار بکەم کە هێزی پراکتیزە کردنی بڕیارەکانی دادگای مافی مرۆڤی ئەوروپایە. کۆنسەی ئەوروپا بەرپرسیارە بەرامبەر پراکتیزە کردن و چاودێریکردنی پەیمانی مافی مرۆڤی ئەوروپا.

نزیکەی پەنجا ساڵە تورکیا ئەندامێکی دامەزرێنەری کۆنسەی ئەوروپایە. تەنانەت ئازەربایجان و ئەرمەنستان کە هەرە دوایی تەڤلی بوون گۆڕانکاری پێویستیان لە دەستووری خۆیاندا ئەنجامدا، تاوەکو ئێستا تورکیا لە گەلێك بوارەوە ئەو گۆڕانکاریە یاساییانە ئەنجام نادات کە بە گوێرەی پەیمانی مافی مرۆڤی ئەوروپا پێویستە، لەم لایەنەوە بەردەوام ئەو گۆڕانکارییە یاسایی و دەستووریە دوا دەخات کە یاسای ناوخۆ پەیوەندیدار دەکات و بە گوێرەی راستەڕێی بڕیارەکانی دادگای مافی مرۆڤی ئەوروپایە. بێگومان سەبارەت بەم مەسەلەیە چەندین جار کۆنسەی ئەوروپا تورکیای ئاگادار کردوەتەوە. بەڵام ئیتر لە ئاگاداری بەولاوە، رووبەڕووی ئەرکی پێشخستنی هەندێ تەدبیرە. پێشنەخستنی ئەو تەدبیرانە، واتای پێشێلکردنی یاساکانی خۆشیەتی. هەروەکو بڵێی بە شێوەی قەرەبوودان لەگەڵ ئەندامێکی هەڵسوکەوت دەکات. ئەم رەوشە بە شێوەیەکی خراپ کاریگەری دەکاتە سەرپێشکەوتنی دەوڵەتی یاسا لە تورکیا. کۆتایی هێنان بەو دواخستنانەی کە سەرچاوەی خۆی لە کێشەی کورد و عەلمانیەت دەگرێت، تا دوارادە گرنگە بۆ ئەوەی ئەم متمانەیە نەشڵەژێت کە بە یاسا دەکرێت.

تورکیا حوکمەکانی یاسا لە سەرووی هەمووشیانەوە سزای لەسێدارەدان و ئەوانەی ئازادی رادەربرینی تەواوی کەمایەتی و هزرەکان قەدەخە دەکات، بەگوێرەی پەیمانی مافی مرۆڤی ئەوروپا رێك ناخات. دۆزی من سەبارەت بەم بابەتانە، بەرەوشێك گەیشتووە کە رۆڵی کلیل دەبینێ، تەنانەت وەکو ئامرازێکی ئیستیسماری سیاسی بەکاردەهێنرێ. سزای لەسێدارەدان سەبارەت بەمن نەك تەنیا لە ناوخۆ، بە داخەوە لە پلاتفۆرمی یەکێتی ئەوروپا، بۆ ئەندامبوون لە یەکێتی ئەوروپا وەکو کارتێك بەکاردەهێنرێ. ئەم رەوشەش نەك تەنیا من،تەنانەت ماف و داواکاریە رەواکانی گەلی کوردیش دەکاتە بابەتی هەڕاجکردن. شایانی باسە دەزگاکانی یەکێتی ئەوروپا خاوەن پێوانەی تایبەت بە خۆیانن. ئەگەر بە شێوەیەکی رێژەییش بێت ئەم بەهایانە جێگای گفتوگۆ و قەرەبوودان نییە. بە گرنگیەوە ئاماژە بەوە دەکەم کە بەردەوام گفتوگۆکردنی مافە رەوا و یاساییەکانی من و گەلەکەمان لەگەڵ تورکیاو کردنی بە بابەتی هەراج و مامەڵە کردن تاوەکو دوایی بە هەڵەو ناهەقی دەبینم. دیسان دیارکردنی ئەوە بە ئەرکێك دەزانم کەپێویستە کۆنسەی ئەوروپا ساتێك زووتر بانگەوازی بۆ تورکیای ئەندامی دامەزرێنەر بکات کە پێوانەکانی پەسند بکات و بە خێرایی پێویستیەکانی جێبەجێ بکات.

هەروەها بەکارهێنانی پەیوەندییە بەهێزەکانی کۆنسەی ئەوروپا لەگەڵ تورکیا بۆ پێشخستنی دیالۆگی سیاسی کێشەی کورد، رۆڵێکی گرنگ دەبینێ لە جێبەجێکردنی بڕیارەکانی دادگای مافی مرۆڤی ئەوروپا و پێشکەوتنی تورکیا بەرەو دەوڵەتێکی یاسای دیموکراتییانە و عەلمانی. لە میانەی هەڵسەنگاندنی ئەو ئاگربەستە یەکلایەنەی کە PKK بە شێوەیەکی بەهێز لەسەر بنەمای

بەرگری رەوا بەڕێوەی دەبات، کۆنسەی ئەوروپا بەلانی کەم هێندەی ئەو پەیوەندیەی بەرامبەر کۆسۆڤۆ و مەکدۆنیا نیشانیدا، سەبارەت بە دیالۆگ لەگەڵ دەوڵەتی تورکیاش هەوڵ بدات و یارمەتی بدات، بایەخێکی مەزنی دەبێت. کوردان و تەواوی تورکیا پێویستیان بەم یارمەتیە هەیە. بە هۆی ئەگەر و ئەنجامەکانی دۆزەکەم دیاریکردنی داواکارییەکانم لەم لایەنەوە بە پێویست دەبینم، هەروەها ئومێدم وایە کۆنسەی ئەوروپاش لە میانەی هەوڵە هێژاو بەهادارەکانی هاوکاری دەکات.

وەکو ئەنجام، لەکاتێکدا بەم شێوەیە ئەو بەرگرینامەیە تەواو دەکەم کە بۆ دادگای مافی مرۆڤی ئەوروپام ئامادەکردووە، باوەڕیم وایە کە لەگەڵ بەرگرینامەکەی ئیمرالی، پێویستی بە هەڵسەنگاندنێکی ورد هەیە. هیوادارم ئەو زانیاریانەی سەبارەت بە چەندین رووداو و کەسایەتی دایە و پێویستی بە لێکۆڵینەوە هەیە، وەکو بەڵگەو شاهید هەڵسەنگێنرێ. هەروەها دووبارەی دەکەمەوە ئەگەر پێویست بکات بۆ بەرگرینامەی زارەکی و نووسراو ئامادەم. باوەڕیم بۆ ئەوە دیار دەکەم لە میانەی ئەم بەرگرینامەمەوە دادگای مافی مرۆڤی ئەوروپا هەم بۆ گەلەکەمان، PKK و بۆمنیش، هەم بۆ مرۆڤایەتی پێشکەوتووخواز و تورکیا، بڕیارێکی راست و دادوەرانە دەدات کە شایستەی مێژوو بێت، سڵاو و رێز پێشکەش دەکەم.

بەشی نۆیەم

ناسنامەی ئاپۆ:
لەتیرەوە بەرەو بەگەلبوون

دیارکردنی چوارچێوەیەك بۆ ناسنامەی عەبدوڵڵا ئۆج ئالان، وەکو کەسایەتیەك کە بە شێوەیەکی چڕ لە نێو ئەم دیاردەیەدا ژیاوە، بۆ من وەکو ئەرکێکە. چوارچێوەیەکی بەمجۆرە لە هەمانکاتدا بۆ ئەوانەی بە خەباتی مێژوو، کۆمەڵناسی، بیۆگرافی و هونەرەوە خەریکن، دەبێتە بەڵگەیەکی گرنگ سەبارەت بەم بابەتە و بۆشاییەکی گەورە پڕدەکاتەوە. هەروەها وەکو دەزگایەکی تیۆری و پراکتیکی بە شێوەیەکی بەرجەستە پەیوەندیدارکردنی ناوەند و دەوروبەرێکی بەرفراوان و کاریگەریکردنە سەر چەندین گۆڕانکاری و پێشکەوتنی کۆمەڵگا، ئەوا پێناسەکردنێکی راست بایەخدارتر دەکات. سەبارەت بە روونکردنەوەی ئەو هەڵسەنگاندنانەی لە بارەیەوە نووسراوە و دەنووسرێ، گووتراوە و دەگووترێ، سوودمەند دەبێت. بێگومان تاوتوێکردنی بابەتەکە بەرەهەندە زانستی و ئەدەبیەکانەوە پێویستییەکە و رۆژبەرۆژ بایەخەکەی زیاتر دەبێت. هەروەکو چۆن بەدەگمەن روویداوە کە مێژوو و گەلێك تا ئەم رادەیە لە تاکێکدا قاڵبێتەوە، زۆر بە دەگمەنیش بینراوە کە تاکێك لە میانەی کاروانێکی تەنیایی بەمجۆرەدا، مێژوو و گەلێك بخولقێنێ و بەڕێوەی ببات. رۆژ بەدوای رۆژ زیاتر هەست بەوە دەکرێت کە گەلێك بوار هەن پێویستییان بەروونکردنەوە هەیە. ئەنجامدانی شرۆڤەیەکی راست سەبارەت بەو پرسانەی هەم لە هەست و هزری دۆست و هەڤالان و هەم رکابەران گەلاڵە بووە و و ئەو گۆڕانکاریانەی لە ژیانیاندا دەرکەوتووە، پێناسەیەکی راست سەبارەت بە ناسنامە دەکاتە پێویستییەکی ژیانی. گرنگتریش ئەوەیە، پێشنەخستنی پێناسەیەکی راست، بەبێ هیچ پێویستییەك مەترسی ئەوە لەخۆوە دەگرێت تراژیدیای زۆر ترسناکتر بخاتە سەر ئەو تراژیدیانەی پێشتر رێگای بۆ کردەوە. هەروەها ناوەند و دەوروبەرێکی بەرفراوانی بەکارهێنانی ئەم بابەتە پێکهاتووە. ئەنجامنەدانی پێناسەیەکی راست، رۆڵ دەبینێ لەوەی ئەمانە بە شێوەیەکی سانایيتر درێژە بە لەیستۆك و بەرژەوەندییەکانیان بدەن. گەلێك بیانووی هاوشێوەی ئەمە، سوودمەند دەبێت لە زیاتر زیندوو راگرتنی بەرگرینامەی دادگای مافی مرۆڤی ئەوروپا. ئەمەش نووسینی ناسنامە دەکاتە پێویستیەك. سەبارەت بەوەی پاشماوەکانی رۆژهەڵاتی ناوین بەرامبەر شارستانییەتی ئەوروپا واتایەك دەبەخشێت، مرۆڤ بەرەو تێفکرینێکی بایەخدار دەبات.

١ـ لەدایكبوونی سروشتی، پەرتـەوازەبوونی كولتـووری تـیرە و هـەنگاونان بـۆ دارستانی شارستانییەت

ئەمە بۆچوونێكی زانستییە كە پەرەسەندنی سروشتی ژینگە و مێژوو رۆڵێكی یەكلاكەرەوە لە پێكهاتنی كەسێتیدا دەبینێ. لە ئاستی پێناسەكردندا دەتوانرێ هەندێ بۆچوونی گەوهەری دەرهەق بە چوارچێوەی مێژوویی و ژینگە پێشبخرێت. ئەو ژینگەیـەی تێیـدا هاتمـە دونیـاوە، شـێوەی ئـەو تەپۆلكە بچووكانەی هەیە كە لە رێگای ئەو دۆڵانەوە لێك دابڕاوە كە ناوەندەكانی چیای تـۆرۆس و دەشتەكانی میزۆپۆتامیا بە یەكتر دەگەن. گوندی **ئۆمەرلی**(عەمارە) كە پێنج كیلۆمەتر دەكەوێتـە نزیكەی پێچەكانی رووباری فورات كە لە باكوورەوە بەرەو باشوور هەڵدەقووڵێت، ئەو دەوروبەرەیە كە تێیدا هاتمە دونیا و مەزن بووم. كەشەكەی وەكو كەشی دەریای سپی وایـە. دەكەوێتـە ناوەنـدی ئەو ناوچەیەی لە مێـژوو بـە **هیلالی بەپیت** نـاودەبرێ. بـۆ كولتوورەكـانی دانەوێڵـە و ئاژەڵـداری گونجاوە. لەو تایبەتمەندێتیانەی سەردەمی نیۆلیتیـك كـە تـاوەكو ئێستا تێیـدا دەژی، دەرك بـەوە دەكرێـت كـە سـەرەكیترین ناوچـەیە كۆمـەڵگای نیـۆلیتیكی تێـدا پێشـكەوتووە. تایبەتمەندێتیـە فیوداڵیەكان لە نزیك ناوچەی ئێمە بە هێـزە، تەنانـەت تایبەتمەندیـەكانی سـەرمایەداری كـەدواتر پێشـكەوتن، لـە شـوێنی لـەدایكبوونی مـن كاریگەریـەكی ئـەوتۆی نـەبووە. بـە شـێوەیەكی بـەهێز بەردەوامكردنی هەبوونی كۆمەڵگای گوندی نیۆلیتیك، رەوشێكە شایەنی تێڕامانە.

هـەروەكو دەزانـرێ ئـەم ناوچـەیە بـە شـێوەیەكی دژوار دووچـاری یەكـەمین هەوڵـەكانی بـە كولـۆنیكردنی شارسـتانییەتی سـۆمەر هـات. دەكەوێـتە ناوەڕاسـتی كۆلۆنیـەكانی سـۆمەر، كـە لـە باشووردا كارگامێشە، لەرۆژهەڵات ئورفاــ بیلیچیك، لە باكوور سامسات و رۆژئاواش شـاری پەرەیـە. ناوچەی ناوەندی پادشایەتی كۆماگەنایە. مسۆگەرە ٢٠٠٠ پێش زایین ئاشنایی شارسـتانییەت بـووە. شیمانەیەكی بە هێزیش ئەوەیە، كە لە كۆمەڵگای نیۆلیتیكی پێشووتر تـاوەكو رۆژگـاری ئـەمڕۆمان تەمـەنی ١٥ هـەزار سـاڵە. ئاشـنای شارسـتانییەتەكانی ئاشـووری، مـاد، پارسـی، ساسـانی، هێلـینی، كۆماگەنا، رۆما، بێزەنتی، عەرەبی ــ ئیسلامی و عوسمانی بووە.

تایبەتمەندیەكی دیكەی گرنگی مێژووی ئەم ناوچەیە، ئەوەیە كە دەرگا و پـردی تێپـەڕبوونی كۆمەڵە ئەتنیكی و قەومە جیاوازەكانە. كۆمەڵەیەكی ئەتنیكی و قـەومی بێگـەرد لـە ئـارادا نییـە. تاوەكو ئێستاش شـوێنپەنجەی مـۆزائیكێكی تێكەڵـەی هـەموویان بـەهێزە. لـە پێـدراوە مێـژوویی و شوێنەوارناسی و نەژادناسیەكانەوە دەرك بەوە دەكرێت كـە یەكـەمین كۆمەڵـەی ئـەتنیكی خـاوەنی جێنیشـنە جێگیرەكـان هۆریـە بەریشـە ئاریـەكانن. لێكچوونی پێكهاتـەی زمـانی كوردانی رۆژگـاری ئەمڕۆمان لەگەڵ پێكهاتـەی زمـانی هۆریـەكان ئـەم راسـتینە دەسـەلمێنێ. هـەروەكو دەزانـرێ هـۆری

ناوێكی گشتییە، سۆمەریەكان لەم گەلانەیان ناوە كە لەناوچە گرد و شاخاوییە بەرزەكانـدا ژیاون. هەروەها هەندێ جار سۆمەریەكان گەلی ئـەم ناوچـەیان بـە **كوردی** نـاوبردووە كەبـەواتای" **گـەلی چیایی**" دێـت. **كور** واتە **شاخ** ، **دی** واتە **عائیدبوون.** ئەمەش بە واتای **شاخی** دێت. لە باشووریش كۆمەڵەی ئەتنیكی **ئامۆری** بەریشە سامی دەژین، كە بەردەوام بـەرەو ناوچـەكە دزە دەكـەن. دەشـێ ناوی **عەممار** كاریگەری ئەم نەریتە كولتووریە بێت. دواتر ئـەم كۆمەڵانـەی لـەرێی عەرەبەكانـەوە پێگەیەنران لە ژێـر فەرمانـدارێتی **سـەعدی كوڕی وەقـاس** ئیسلامەتیان بـۆ ناوچـەكە گواسـتەوە. تا وەكو ئێستا ناوی زۆربەی گونـد و مرۆڤـەكان ریشـەكەی عـەرەبی ــ ئیسلامییە. شیمانە دەكـرێ كێشمە كێشی **هۆری ــ ئـامۆری** بـاو لەناوچـەكەدا بـۆ مێـژوویێكی یـەكجار كـۆن بگەڕێتـەوە. گـەلێك پاشماوەی ئاشووریەكان تاوەكو ئێستاش لە ناوچەكەدا ماوەتەوە. گەلێك بەردی نووسراو هەن.

گروپە ئەتنیكیەكانی دیكەی ناوچە ئاشنایی بووە **لووییەكان** و **ئەرمەنیەكان** جێگای بایەخن. مسۆگەرە لە قۆناخی توانەوە كە لەلایەن گریكەكان لـەماوەی ١٠٠٠ سـاڵ پـێش زایـین تـاوەكو ١٠٠٠ی زایین بەرێوەچوو، **لووییەكان** كۆمەڵەیەكی ئەتنیكی بە كاریگەربوون لەناوچەكەدا. وشەی **گوند** كە بەواتای لادێ دێت بەزمانی لوویە و بەمانای گردۆڵە دێت. كاتێـك سـۆمەریەكان ئـەم گردۆڵانـەی شوێنی نیشتەجێبوون بە"**ئور**" ناو دەبـەن، لوویـەكان پێیـدەڵێن گونـد. كۆنـترین گـەلی ئەنادۆڵـە، زیاتر لە باشوور و باشووری رۆژهەڵاتی ئەنادۆڵ نیشتەجێبوون. زمان و كولتوورەكەیان ئارییە.

لـە پاشمـاوە كولتووریەكانـدا دەردەكـەوێت كـە ئەرمەنیـەكانیش لـە گەلـە كۆنـەكانی ناوچـەن. گونـدی **جـەبین** (سـایلاك قایـا) كـە گونـدێكی دراوسـێمانە و تـاوەكو پێنجـەمی سـەرەتاییم تێـدا خوێنـدووە، هـەموو رۆژێـك هاتووچـۆم دەكـرد، تـاوەكو سـەردەمی كۆمـار گونـدێكی ئەرمەنیـە. **خەلفەتی** (رۆم قەڵا) كە قەزای ئیداریمان بوو، شیمانەیەكی بەهێز ئەوەیە ناوی لە گەلێك دێت كە بـەكانزا خـەریك بـوون و بـە هـال ـــ پـاوۆ نـاودەبران. شـیمانە دەكرێـت ئـەم گەلـەش بـاپیرانی ئەرمەنیەكان بن (هەروەكو لە منداڵیشەوە بینیومە ئەوانەی بەكاری كانزاكاریەوە خـەریكن زیـاتر ئەرمەنیـەكانن). وەسـتایی كانزاكـاری لەناوچـەكە تایبـەت بەئەرمەنیەكانـە. لـەدووەمین سـەدەی زایینـەوە ئـیتر كۆچـی تـیرە توركمانـەكانیش بـەرەو ئـەم ناوچـەیە دەبینرێـت. لەبـەر ئـەوەی لەرۆژهەڵات بەتەواوی كوردەكان باڵادەسـتن، توركمانـەكان زیـاتر لـە رۆژئـاوای فوراتـەوە هـاتوون و هـەوڵی دزەكردنیـان داوە. ئەگـەر لـە ژێـر رۆشـنایی ئـەم راسـتینەیەدا نەخشـەیەكی ئـەتنیكی دەوروبـەری گوندەكـەمان بكێشـم بەمجۆرەیـە، لەناوەڕاسـت گونـدی **عـەممارە** (ئۆمـەرلی) كـوردە، لەرۆژئاوا لە كەناری فورات **عەینۆ** (عەین، بەزمانی عەرەبی بەواتای كانی دێت، كانیەكی گرنگە) توركمانن. لەباكوور **پازوور، دارتۆ، گۆلگان** كوردن. لەرۆژهەڵات **ئارا** (رێی ناوین) توركمانن. **ئارام** لە

باشوور تورکمانن. شیمانە دەکرێ ناوی ئاراو ئارام بەریشە ئاشووری ـ ئامۆری بن. لەباشوور جەبین(سایلاك قایە) لە رابردوویەکی نزیکدا ئەرمەنیە، لەگەڵ کۆماردا بەتورك کراوە. تەواو لەنێو زەمینەیەکی مۆزائیکی ئەتنیکی کولتووری داین. هەروەکو بڵێی سێ چوار گروپی ئەتنیکی ـ کولتووری سەرەکی رۆژهەڵاتی ناوین لەنێو بەیەکەوە ژیانێکی چڕدان. بەردەوام کاریگەری ئامۆریە سامیەکان، ئاشووری و عەرەبەکان لە باشوور هاتووە، کاریگەری ئەرمەنیەکانیش وەکو گەلێکی پیشەکار، ئاسنگەر و کانزاکار لەباکوورەوە هاتووە. تورك ـ تورکمانەکان گروپێکی دیکەی ئەتنیکی ـ کولتوورین کەدوای هەمووان هاتوونەتە ناوچەکە. هەرچی کوردانن، وەکو سەرەکیترین خولقێنەر و بەهێزترین درێژەپێدەری کولتوور و شۆڕشی نیۆلیتیك، لەناوچەدا رۆڵێکی ناوەندییان بینیوە. چاندن و ئاژەڵداری کاری سەرەکیانە. عەرەبەکان ـ ئامۆریەکان بە بازرگانی، ئەرمەنیەکان بە کانزاکاری، تورکمانەکانیش بەکۆچەری و شەڕڤانیەوە خەریك بوون.

ئەم تایبەتمەندێتیەی ناوچەکە، دەرفەت بەزاڵبوونی کولتوورێك نادات کە سەر بە تاکە قەومێك بێت، لە قۆناخە کۆنەکانی مێژووەوە بەیەکەوە ژیانی فرە کولتووری دەکاتە ناچاریەك. لەبواری باوەڕیشەوە ناوچەیەکە لەکۆنەوە مەسیحیەت و موسوڵمانێتی لەناو یەکتردا دەژین. هەربۆیە خاوەن ئەدرەسی کۆنترین ناوچەی فرە کولتووری و ئەتنیکی و مرۆڤپەروەرییە. تەڤلیبوون و بەناویەکداچوونی کۆمەڵە ئەتنیکیەکان چڕە. ژن لە یەکتری دەگوازنەوە. ئەم رەوشە ئەوە رووندەکاتەوە بۆچی سیستەمێکی فشاری چینایەتی بەهێز ئاوانەکراوە. زاڵنەبوونی تاکە کۆمەڵگایەك، هەبوونی هەرگروپێکی ئەتنیکی لە نێو کۆمەڵگاکاندا و پاراستنی بونیادی خۆیان، تایبەتمەندێتیە بەهێزەکانی گوندی نیۆلیتیك؛ ناهێڵێت دەوڵەتێکی بەهێز یاخود میرنشینێکی شێوازی کۆیلەداری بێت یاخود دەرەبەگایەتی مۆری خۆی لەناوچەکە بدات. ناوچەکە ئاستی هۆز ـ تیرەی کۆمەڵگای گوندی تێپەڕنەکردووە و بەهەزاران ساڵە هەوڵدەدات ئاستێکی کۆمەڵگایی نزیك بە بنەماڵە ئازادە لادێیەکان بپارێزێت. چونکە بەگایەتی بەخۆیەوە نەدیوە. لە سەردەمی سۆمەریەکانەوە لەگوندەکانی بیرەجك ـ خەلفەتی، سامسات، بیرۆکراتێکی کۆلۆنی گرێدراو بە سەرەڕۆیی ناوەندی هەیە کەخاوەن هێزێکی سنووردارە. ئەم بیرۆکراسیە لە کولتووری گەلانی ناوچە نامۆیە، هەروەکو بڵێی دیوارێکی ئەستووریان لەنێواندا هەیە. تاوەکو ئێستاش ئەم تایبەتمەندێتیە بەردەوامە. ئەم گەوهەرە کۆلۆنیگەراییەی بیرۆکراسیەت، لە ئاستی خۆجێییدا رێگای بە جیابوونەوەی چینایەتی نەداوە، دەرفەتی بە پێکهاتنی بیرۆکراسیەتێکی خۆجێیی نەداوە. هەربۆیە ناتوانرێ باس لە کولتوورێکی بەهێزی چینایەتی بکرێت. کولتووری زاڵ زیاتر کولتووری بنەماڵەی لادێیەتی ئازادە. تەنانەت کولتوورێکی بەهێزی خێڵەکیش نەهاتووەتە ئاراوە.

کولتووری سەرمایەداری تازە پێشدەکەوێت. ئەم راستینەیەش رەوشێکی تایبەتە بەناوچەکە. بوونی شوێنپەنجەی بەهێزی کولتووری کشتوکاڵی نیۆلیتیك، هۆکارێکی گرنگی هەستەکانی یەکسانی و بەتەواوی نەپلیشانەوەی ژنانە. بەکورتی دەتوانم بەم شێوەیە تایبەتمەندێتییە سروشتی و مێژووییەکانی ئەو ناوچەیە پێناسە بکەم کە تێیدا هاتوومەتە دونیاوە.

فاکتەرێکی لەنزیکەوە ناسنامەی منداڵ یەکلادەکاتەوە خێزانە، کۆمەڵی گوندە کە خێزانیش جێگایی خۆی تێدا دەگرێت. هەروەکو چۆن لە چوارچێوەی دیاریکراویشدا دەرکی پێدەکرێ جڤاتی گوندەکەمان لە ژێرکاریگەری کولتووری نیۆلیتیکی هەزاران ساڵ بەر لە ئێستا، بەبێ ئەوەی هێندە لە باوەڕی ئیسلامی تێبگات لە نێویدا دەژی. لەو خێزانە هەژارانە پێکدێت کە جیاوازی چینایەتییان لە نێواندا نییە، مولکێکی هێندە کەمیان هەیە کە تێری گوزەرانی خۆیان ناکات، کارکەری و **سەپانی** بۆ دەرەوە دەکەن. ئەگەر لەکۆنیشەوە بێت عەشیرەتگەرایی تێپەڕکراوە؛ پەیوەندیەکانی خزمایەتی و بنەماڵەیی هێندە لاواز بووە تەنانەت تێری بەتیرەبوونیش ناکات. بەرامبەر بە پەیوەندیەکانی سەرمایەداری کە لە پێشکەوتندایە، کەوتوونەتە نێو رەوشی زەحمەتکێشی نەدار. دەرهەق بە پێکهاتەی بیروکراسیەتی کۆماریش نامۆن. خوێندەوارییەکی سنووردارییان هەیە. هێندە ئاگاداری کولتووری کۆمار نین. دەتوانرێ بگووترێ کە کۆمەڵگای نیۆلیتیك لەناودا کاریگەری کۆمەڵگاکانی کۆیلەداری، دەرەبەگایەتی و سەرمایەداری لەدەرەوە وەرگرتووە، بەبێ ئەوەی بە وەرچەرخانێکی دیالەکتیکی تێپەڕبکات، لە میانەی چەمکی "ئەوەی بەسەرمان دێت، ناچارین پەسندی بکەین، قەدەرە "بەقوولایی لەنێو پاسیفیزمدا دەژیت. ئاستەمە هەموو کولتوورەکان واتایەکیان بۆی هەبێت. ئەوانەی لە ژێرەوە ماون وەکو چینەکانی ژەنگ، بەستوویانە. لەلایەنی هزری و رۆحیەوە هیچ خولقکاریەکیان لێ چاوەڕوان ناکرێت. دەتوانین ئەمە بە "مانەوە لەدەرەوەی رۆژگار"یش ناو ببەین. بەگشتی کۆمەڵگای رۆژهەڵات کە لە ساڵانی ١٠٠٠ی زاینییەوە دووچاری موحافەزەکاری و لەناوخۆ داخراوبوون هات ئەم تایبەتمەندیانە تا ئێستاش بەردەوامە. بەبێ ئەوەی دەرك بەوە بکەن کە ئەو خوداوەندەی باوەڕییان پێیهێناوە کامە پێویستیانی پێکهێناوەو تەنانەت لەبواری میتۆلۆژیشدا یادگاریەکانی لەدەستدا.وەکو کۆمەڵگایەکی مارژینال لەنێو رەوشێکدا دەژی کە لە نزمترین خاڵدایە و دابەشکراوە. تەڤلینەبوونیان بۆ هیچ قۆناخێکی شۆڕشگێری سیستەمی سەرمایەداری، رەوشی مارژینالی تەنگەتاوتردەکات. زۆر بە ئاستەم کۆمەڵگای گوند لەبواری جەستەیی خۆی بەرهەمدێنێ، هەرچی لە بواری ئایدیۆلۆژیە بە قوولایی لە نێو نامۆبوونی هزری و رۆحی دەژیت. ئامانجێکی ئەوتۆی کۆمەڵایەتی، سیاسی و ئایدیۆلۆژی ژیان نییە. تەنانەت هزری فریادرەسی و ئاخیرەت واتای خۆی لەدەستداوە. بەڵام بوون

بە فەرمانبەری بچووك و كاركەری لە ئەوروپا، دەتوانێ ئومێدی سنوودار بخولقێنێ. رووبەڕووی راستینەی مرۆڤێكین كە خراپی نییە، بەڵام خێریشی نییە و بێكاریگەر و ملكەچە. هەروەكو بڵێی مەحكومی ژیانێكە، كە هەموو شتێكی رزاوە، بێواتا بووە، بێچارەیی بەقەدەرێك دەبینێ و وەكو ئەوە وایە كە لە بەندیخانەیەكی كراوەی جیهان خۆی بەندكردووە.

لە بنەماڵەیەك هاتوومەتە دونیاوە كەلە نێو ئەم راستینەیەدا دەژی. بەڵام كاتێك لەمیانەی هەندێ زاراوە بیرم كردەوە، كە شیمانەی هەیە بۆهێڵی كۆمەڵایەتی هەبێت، دەركم بەوە كرد كە پێویستە لە نزیكەوە لێكۆڵینەوە لەسەر بنەماڵەمان بكرێت. دراوی ئەوتۆ نین كە ئاماژە بەهەبوونی ریشەی تیرەی بەرایی و خانەدان بكەن، دەشێ بنەماڵەیەكی بەرەچەڵەك بێت كە ناوەندی هەردووكیانە. بەزمانی كوردی بە **"ماڵی ئۆجە"** ناودەبرێت. دەتوانین"ماڵی" وەكو فامیل بەكار بێنین، "ئۆجە" كۆنترین باپیرەمانە كە دەزانرێ. لەو باوەڕەدام، نازناوی ئۆجەلان بۆئەم باپیرە دەگەڕێتەوە. ئۆجە دوو خێزان (عائلة) بۆ هەردوو كوڕەكانی حوسێن و عەبدوڵڵا پێكدێنێ. باوكم كوڕی عەبدوڵڵایە، ناوی عومەرە. ناوی منیش لە باپیرەم عەبدوڵڵا ماوەتەوە. ئەو تایبەتمەندێتیانەی باپیرەم كە زۆرجار دەگووترێتەوە، ئەوەیە كە زۆرزان و سوارچاك بووە. من خۆشم شایەدم كە باوكم كارەكتەرێكی وەهای هەبوو، دەست و پێ سپی، بەڵام مسۆگەر گرێدراوی باوەڕیەكانی بوو، دڵسۆز و بەناموس بوو، سەبارەت بەهیچ كەسێك بەخراپی بیری نەدەكردەوە. وەكو كەسایەتیەك هاتە بەرچاوم، كە ئەگەر هەلومەرجەكانی لەباربووایە، لەرێگای ئەم تایبەتمەندێتیەیەوە دوودڵی لە تەڤلیبوونی قەڵەمبازە مێژووییەكان نەدەكرد. لەراستیدا عارف بوو. سەبارەت بەناسینی من لە ئاستێكی بەرزدا بوو. ئێستاكەش لەبیرمە. كاتێك لەژێر داری فستق پێی گووتم كاركردنت زۆر خاوێنە و شێوازەكەت فەتحكارییە، لەژێر قووڵایی ئێشی بێهێزیەوە دەیناڵاند. ئەگەر ئەو ساتە دیار بكەم كەهیچ كاتێك لەبیری ناكەم لەجێگای خۆیدا دەبێت. كاتێك وەكو فەرمانبەرێكی مساح لە دیاربەكر بووم، لەسەر دیواری ویلایەت بینیم. كاتێك كاڵەكێكم پارچە كرد و خواردمان خۆشحاڵی خۆی نیشاندا. دڵم بەم رەوشەی ئێشا. ئەو لایەنەی هەرە زێدە گرنگی پێدەدا قازانجكردن بوو لەڕێی رەنجەوە. كاتێك لەئێمە تووڕە دەبوو دەیگووت:"خۆزگە نان كەروێشك بووایە، ئێوەش تاژی و بەدوای بكەوتنایە". دەیخواست ململانێی نانمان تێبگەیەنی. بەڵام هێزی تێگەیشتنی ئەمەمان نەبوو. كاتێك بەمنی گووت" ئەگەر بمرم، تەنانەت دڵۆپە فرمێسكێكیش لەچاوت نایەتە خوار" بەزانایی قسەی دەكرد و راستی گووتبوو.

لەلایەكی دیكەوە لەخۆرازیبوونی رەسەنێتی لەسەر خێزاندا زاڵ بوو. هەروەها باسی ئەوەش دەكرا كە زۆر لەكۆنەوە بیروكراتێك بەناوی عوسمان پاشا لەنێو خێزاندا دەركەوتووە. ئەو

خەباتــەی **ئیســمەت ئیســمەت** ســەبارەت بــە بیوگرافیــای مــن بــە پشتبەســتن بــە لێکۆڵینــەوە و لێگەڕینەکانی فەرمانداریێتی گشتی ئەنجامیدا، بەهەمان ئەنجام گەیشتبوو. شیمانەی ئـەوە لەپێشـە کە بەرامبەر هێرشەکانی تیرە عەرەب و تورکمانەکان بۆسەر کوردەکان بنەماڵەکەمان پێشەنگایەتی کـردووە. لـەو زەوی و زارە بەرفراوانـەی بۆیـان ماوەتـەوە دەرك بـەوە دەکرێـت کـە ناوچـەکەیان بەرامبەر هێرشی تیرە عەرەبەکان لەباشوور و تـیرە تورکمانـەکان لـەرۆژئاوا پاراسـتووە. لـەرابردوو کاتێك یەکپارچەبوون لە بەسکیەکان هاتوون کە لقی رۆژئاوای خێڵی **بەرازین**، دەتوانرێ بگووترێ تێکۆشەرترین بنەماڵەی رۆژئاوایان پێکدێنن. هەروەکو دەزانـرێ بەشـێکی بەرازییـەکان لەناوچـەی سنووری ئێراق ـ ئێرانی نزیك سلێمانییە دەژین. لـەو قۆناخـەی مـن تێیـدا بـووم، پەیوەندیـەکانی خێڵەکی بەتەواوی لەبیر کراوە. وەکو ناوێکی گشتی هەر بنەماڵەیەك خۆی بە" کرمانج" ناودەبات. کرمانجێتی گوزارشت لەو کوردە دەکات کە لـەخێڵ دابـڕاوە، هـەنگاوی ناوەتـە قۆنـاخی بەگـەلبوون. بەشـێوەیەکی بـەربڵاو **بـوون بـە کرمـانج** لـە کۆتاییـەکانی سـەدەی نۆزدەهـەم و سـەدەی بیسـتەم پێشدەکەوێت. ئەمـەش بـۆ کـوردان بـەواتای بەگـەلبوونێکی بـەرفراوان دێـت. کاتێـك ئـەوە بێنینـە بەرچـاوان کەتــەواوی ئــەو خێــزان و بنەماڵانــەی لــەدەرەوەی خێــڵ و تــیرە دەمێــنن بــەکرمانج نــاودەبرێن، ئــەو قۆناخــەی کــە شــکانی کاریگــەری دەرەبەگایــەتی و دەرکــەوتنی لادێــی ئــازاد و زەحمەتکێشـانی لادێـی تێـدا پێشـکەوت، دینـامیکێکی گرنگـی کوردانـە. هـەروەکو چـۆن مـن لـەم دینامیکـەوە هـاتووم، PKKش لەبەرئـەوەی کـوردان بەشـێوەیەکی سـەرەکی پەیوەندیـدار دەکـات، جوڵانەوەیـەکی کرمانجانـە. بناخـەی کۆمەڵایـەتی ـ ئابووریەکـەی بەشـێوەیەکی قـورس کرمانجـە. کرمانج گوزارشـت لـەکوردی قۆنـاخی بەگـەلبوون دەکـات. سـۆزەکانی تـیرە و خێـڵ نـامێنێ؛ ئەگـەر بەشێوەیەکی لاواز و لەخۆشیەوە بێت، وشـیاری قـەوم و گـەل جێگاکـەی پـڕ دەکاتـەوە . بـەگوێرەی وشیاری خێڵەکی، گوزارشت لەشێوەیەکی پێشکەوتووتری وشیاری میللی و کۆمەڵایەتی دەکات. ئـەم رەســەنێتییەی لەپێکهاتــەی ســەرۆکایەتی PKK و کــادیرە ســەرەکیەکانیدا هەیــە، ئــەو بناخــە کۆمەڵایەتییە پێکدێنێت کە لە رێکخستن و رێبەرەکانی دیکەی کوردان جیای دەکاتەوە.

لایەنی دایکمان ئاڵۆزترە. دایکی باوکم **بەسێ** سەر بە لقی شابیقان ی خێڵی **گەدیکانە** کەتاوەکو ناوچـەی عەرەبـەکان بڵاوبوونەتـەوە. مردنـی ئاسـایی بـەمردار بـوون" حـەرام، مردنـی پـیس " ناودەبەن. باپیرەم "باوکی دایکم" **حەمید** لەگوندی **ئارای** تورکمانان لەگەڵ حەوا دەبن بە هاوسەر، دایکم **عوەیش** لەوانە دێتە دونیا. حەوا و عوەیش لەنێو بنەماڵەدا نوێنەرایەتی ژنـی بەکاریگـەر و بەهێز دەکەن. مسۆگەر خۆیان لە مێردەژن کەمتر نەدەبینی. دەتـوانرێ بگـووترێ بەسـەرەتاییترین شـێوە تێکۆشـانی کۆمەڵایـەتیان دەکـرد کـە سەرچاوەی خـۆی لـەناکۆکی ژن ــ پیـاو دەگرێـت. ئـەو

هاوسەنگیەی ئاواکراوە بەشێوەی باڵادەستی نەبووە، بەڵکو بەشێوەی رێککەوتن بوو. بەڵام بەردەوام تۆوی پێکدادانی لەخۆوە دەگرت. ئاشکرایە کە لەنێو بنەماڵەکەماندا لەبەرئەوەی ژن گواستنەوە لەرەچەڵەکی جیاوازتر هەبوو، پێویستییان بەوە بینیوە کە نزیکبوون و تەبایی لەنێوان خۆیاندا ئاوابکەن. رێگایەکی کۆتاییهێنان بە کێشمەکێشە باوەکان، تێکەڵاوی ژنخوازیە. وەکو دیارە بەشێوەیەکی بەربڵاو ئەم شێوازە پەیڕەو دەکرێت.

کاتێك من لەو خێزانە هاتمە دونیا کە بەکورتی بەمجۆرە دەتوانم چوارچێوەکەی دیاربکەم، لەراستیدا نوێنەرایەتی دوا پاشماوەکانی فامیل و تیرەم دەکرد. هەروەکو بڵێی مێژوویێکی ١٥ هەزار ساڵەی ئەتنیکی لەگەڵ مندا کۆتایی پێدێت. ئەو قۆناخە سەرسوڕهێنەرە سیاسی و ئایدیۆلۆژیەی دەکەومە ناوی پێکهاتەیەکی وەهای هەیە کە کۆتایی بە ئەتنیك دێنێ و قۆناخی گەل دەکاتەوە. تێپەڕبوونی پڕ بەئێش و ئازار سەرچاوەی خۆی لەم تایبەتمەندێتیە وەردەگرێت. هەروەکو بڵێی رۆڵی دوا هیندە سوورە دەبینم. لەوانەیە بەبێ ئەوەی هەستی پێبکەم، رۆڵی دوا ئومێدی رەچەڵەکیان پێداوم. کاتێك بێبەزەییانە بەرگی بنەماڵە " **عائلة**" م پارچەپارچە کرد، دواتر دەرکم بەوە کرد کە میراسێکی مێژوویی ١٥ هەزار ساڵم تەنگەتاو کردووە. زۆر دوای مردنیان دەرك بە فرمێسك و خەمگینی دایك و باوکم دەکەم. بەڵام هەر شۆڕشێك لایەنی بێبەزەیی هەیە. سروشتی ئیرادەی شۆڕش وایە؛ هەست بە هەندێ ئێش و ئازار ناکات. تاکە لایەنی کە بینیم ئاسودەم دەکات، ئەوەیە کاتێك دایك و باوکێك منداڵێکی نوێ دێنێتە دونیا، دەخوازن ببینن کەخیانەت لە رابردوویان ناکەن، بەپێچەوانەوە بۆ خاوەن دەرکەوتن لێی سەختترین و بەئازارترین بەڵام شەرەفمەندانەترین رێگا هەڵدەبژێرن. هەربۆیە دەیانتوانی بەئاسوودەیی لەنێو گۆڕدا بخەون.

هەرچۆن هاتمە دونیا و خۆمم ناسی، خۆم لەنێو شۆڕشی خێزان و گوند دۆزیەوە. هیچ ئامانجێکی خێڵەکی، چینایەتی و نەتەوەیی نەبوون کە خۆم پێیانەوە گرێبدەم. تەنانەت ئایینیش کە بریتیە لە ئەزبەرەکردنی عەرەبی، دوور بوو لەوەی تێرکەر بێت. هەلومەرجەکانی ئەوە لەئارادا نەبوو بەشێوەیەکی بەهێز سەرلەنوێ خێزان بەرهەم بهێنرێتەوە. هیچ شتێك لەئارادا نەبوو کە هەستەکانی هەڵکشان تێر بکات. ئێستاش لە بیرمە کە قوتابخانەم وەکو دڕندەیەك دەبینی کە قووتم دەدات. شاریشم وەکو دیاردەیەك بینی کەمن قووتدەدات و هێزم بۆ بەدیناهێنێت. گروپەکانی گوندیش هیچ ئومێدێکیان نەدەدا. لە بڕیارگای فیسکە فیسك و فیتنە و فەساد بەولاوە هیچ رۆڵێکی دیکەیان نەبوو. لەم قۆناخەدا بەردەوام چاوم لەناوچە شاخاویەکان بوو. تەنانەت زۆر باشم لەبیرە کە دایکم سێ دەرگای لەسەرم داخست، سێ جار دوای ئەوەی منی نیو خنکێن دەکرد و دەبوورامەوە، هەرچۆن دەهاتمە هۆش خۆم، بەخێرایی بروسك دەمکێشا

بەدەرگا، خۆم دەهاوێشتە دەرەوە و تاوەکو شاخ رانەدەوەستام. دەگەڕام و دەسووڕام. دیارە کەلە شتێك دەگەڕێم. دوایی کاتێك بەراوردم کرد بینیم کە قەڵەمبازەکانی پێخەمبەر و فەیلەسوفەکان پێویستی بەکاروانی تەنیایی بەمجۆرە هەیە. رزگاربوون لەرەوشی رۆژانەیی و قالبوونەوە بەرەو نوێ، زیاتر لەمیانەی ئەم شێوازە دەرفەتی هەبوو. رکابەرایەتی هەموو رێسا گرنگەکانی ماڵەوەم دەکرد. بەگومانەوە هەڵوەستە کردنم بەرامبەر دابونەریت و چەمکی نامووس و پێشێلکردنی ئەمانە پێبەپێ زیادی دەکرد. کاتێك داپیرەم حەوا جارێکیان بینی بەدزیەوە لەگەڵ یەکەمین هاورێی منداڵیم شەهید حەسەن بینداڵ لە گەڕانێکی شاخ دەگەڕاینەوە، قیامەتی بەسەرمدا خراپ کرد. چونکە حەسەن منداڵی دوژمنەکەمان بوو. هەنگاونانم بۆئەمە تاوانێکی ترسناك بوو. ئێستاکەش لەبیرمە، بەرامبەر دایکم وەستاو گووتی "عوەیش ئەم کوڕەت بێ نامووس دەرکەوت". سەرباری ئەم کینە، یەکبوون لەگەڵ منداڵی دوژمن، رۆژ بەدوای رۆژ بەهێزتر دەبوو. لەکاتێکدا لەمنداڵانی خزم و کەس دوور دەکەوتمەوە، گەڕان بەدوای پەیوەندی و یەکێتی لەگەڵ منداڵانی ئەو خێزانانەی بەدوژمن گوزارشتیان لێدەکرا، بۆمن بوو بە چالاکیەك. لەراستیدا دوایی تێگەیشتم کە یەکەمین رێکخستن و سروشتی ئایدیۆلۆژی و سیاسی خۆم لەم رێگایە پێشخست. بەمجۆرە یەکەمین پرەنسیپی پرۆژەی کۆمەڵگای نوێم هاتە ئاراوە.

بەردەوام پەسندنەکردنی پراکتیکی و پرەنسیپیانەی کۆمەڵگای گوند و خێزان پەرەیدەسەند. لەیاریەکانمدا شێوازی نوێی ژیانم تاقیدەکردەوە. یاری بۆمن راستی بوو، هەرچی راستی خێزان و گوند بوو بۆمن ئەو زنجیرانە بوون کە دەبووایە لێی رزگار ببم. هەربۆیە چۆن هەستم بەخۆم کرد، لەمیانەی هەوڵێکی نائاساییەوە هەوڵمدەدا گروپەکانی منداڵیم بخولقێنم. پرەنسیپەکەی، یاری و تواناکاری بوو. کێ هەرە زێدە یاریم لەگەڵ بکات و سەرکەوێت، ئەو منداڵە هێژاترین ئەندامی رێکخستنەکەمانە. لەمەسەلەی شەهید حەسەن بینداڵ زۆر زەق و بەرچاوە کە جیاوازی نێوان دۆست و دوژمنم نەکردووە، لەم لایەنەوە تاوەکو دوایی بەپرەنسیپ هەڵسوکەوتم کردووە. لەم لایەنەوە دووەمین پرەنسیپم، جیاوازیم لەنێو هەردوو رەگەزدا نەدەکرد. ئێستاش ئەو کیژۆڵانەم لەبیرە کە لە کاتی یاریکردندا هەستم بە تواناکارییەکانیان کردووە. هەندێ جار بەمانگان لە دەوریان دەگەڕام و سووڕام ، هەوڵمدەدا رایانکێشمە نێو یاری. لەم لایەنەوە یادێکی زیندوو، پەیوەندی بە **ئەلیف** ی کچە مامی حەسەنەوە هەیە. دوایی گوێبیستی بووم کە بەمجۆرە گێڕاویەتەوە. "لەو رۆژانەی ئیتر بە بووکێنی دەچووم، زۆر بە رێك و پێکی لەماڵ نزیك بۆوە و بانگێشتی یاری کردم". ئەمە راستە. لەم تەمەنەشدا مێردکردنی کچانی خاوەن تواناکاریم پەسند نەدەکرد. لەبیرمە کە لەم تەمەنەشدا پەیوەندیەکی تایبەتم لەگەڵ ئەو کیژۆڵانە هەبوو کە

خاوەنی تواناکاری و جوان بوون. بەگوێرەی من ئەوەی ژیر بووایە، جوانیش بوو؛ ئەوەی جوانیش بووایە، دەبووایە ژیریش بێت. هەروەها لە بیرمە کە ئەو ژنانەی ئەو کاتە هەستیان بەو مەیلەی من دەکردو لەو قۆناخەدا، بەشێوەی گروپ گوێرایەڵیان دەکردم و پێشوازییان لێدەکردم. بە هۆشمەندی گوند ناو دەبرام. ئیمامی گوند **موسلم** هەستی بەوە کردبوو کەلەم تەمەنەدا بەردەوام لەریزی دوای ئەو نوێژ دەکەم، لەبیرمە کە گووتی" ئەگەر بەم خێراییە بەردەوام بیت، وەکو ئەولیاکان دەفڕیت". ئایین دابونەریتێکی گرنگ بوو. بەڵام هۆکارێکی گرنگی ئەوە بوو کە پێ بە پێ کەسایەتیەکی بەگومانم تێدا پێشبکەوێت. بەجۆرێك هەڵوەستەم سەبارەت بە خوداوەند دەکرد کە هەندێ جار دەگەیشتە ئاستی قەیران. بەڵام دەتوانم بڵێم لە شیکردنەوەکانی ئەم بەرگرینامەیەدا هەیە، بەشێوەیەکی ریشەیی ئەم زاراوەیەم شیکردەوە. رێگایەکی رێکخستنی مندالانیش ئەوە بوو، کە بەخۆم بەر نوێژم بۆ دەکردن و بەمجۆرە رێکمدەخستن. پێویستە بگووترێ کە لەخۆمەوە بینینی رۆڵی ئیمام شتێکی سەیرە. لەجیاتی شەڕ، زیاتر مەراقم ئەو یاریانە بوو کە تواناکاریەکان ئاشکرا دەکات.

چوونم بۆ قوتابخانەی سەرەتایی لەنێو هەستێکی ئالۆزدا بەدیهات. بەرەوشێکی رۆحی ئەندێشەوە پێشوازیم لەقوتابخانە کرد؛ بەڵام هەستم بەوە کردبوو کە تاکە رێگای بەرزبوونەوەم بێرەدا تێپەڕدەبێت. لەیەکەم رۆژی چوونم بۆ قوتابخانە تاوەکو دوا قۆناخی زانکۆ بەردەوام جێگای سەرنج راکێشان بووم. بەردەوام لەریزی پێشەوەی سەرکەوتووەکان بووم. بەڵام ژیانی گوندیشی تێدا بێت، ئەو کەش و هەوایەی کەسایەتی من لەو رۆژانەوە تێیکەوت، پارچەیەکی جیا نەبۆوەی کارەکتەری منە. ئەو تایبەتمەندێتیەم کە لەرووخساردا لەگەڵ ستاتۆی گشتی گوند، خێزان، دەوڵەت و کۆمەڵگا دەگونجێ، لەگەڵ تایبەتمەندێتی سۆفیگەراییم بەتەواوی ناکۆکە کە لەژێرەوە بەراستی باوەڕیم پێی هەیە و هەوڵدەدەم جێگیر و پراکتیزە بێت. دوایی بەو رادەیەی دەرکم پێکرد، بۆم دەرکەوت کە ناکۆکیەکی گەردوونییە. کاتێك هەوڵدەدەم خۆم وەکو کۆمەڵگای فەرمی و نیو فەرمی نیشانبدەم، ئەم ناکۆکیە هەر بەرێوەدەچێت. لەناکۆکی نێوان تاك و کۆمەڵگاشدا هەمان رەوش لەئارادا بووە. ناکۆکی ئایینی فەرمی و ئایینی سۆفیگەرایش لەم راستینەوە سەرچاوە دەگرێت. ئەوەی بۆمن جیاواز بوو ئەوەیە بەردەوام و پێ بەپێ و بەچڕی ئەم دووڕیانەم بۆ دوو تێڕوانینی جیاواز سەبارەت بەژیان گۆڕی. ئەم ناکۆکیەش رێگای لە پێش ئەوە کردەوە کە کەسایەتیم لەنێو گومان و ئەندێشە و دوودڵی مەزن گەشە بکات.

رۆژانە بەپێ هاتووچۆی قوتابخانەی سەرەتاییم دەکرد کە لەگوندی **جەبین** ی ئەرمەنیەکان بوو. ئاشنای کۆمار ببوو. خێزانێك لەبەر چاوان بوو کە کاریگەری کۆماری نیشاندا. زۆر چاك

هەستم بەو ڕاستییە کرد. لەو کاتە هەستی کوردایەتی لەژێر وشیاریمدا شاراوە بوو. هەستم بەوە کردبوو کە دەبێتە سەرەکیترین کۆسپ لەپێش بەرزبوونەوەی من. هەروەکو بڵێی گوێم لەگووتەی (کوردە بەکلکەکان)دەبوو. ئیتر هێدی هێدی دەنگی ئەو گووتانەی شۆڤێنیزم دەهات کە ناڕەحەتی دەکردین. دەبێ ئاماژە بەوە بکەم کە بەشێوەیەکی سەرکەوتووانە ئەم کۆسپانەم لە مامۆستاکان و گەلی جەبین تێپەڕکرد. سەرباری هەموو کۆسپەکان، ئەو پەیوەندییانەی لەو قۆناخانەدا لەگەڵ ئەو گوندانە پێشمخست کە بەزمانی تورکی قسە دەکەن، لە باشترین نموونەکانی برایەتییە. ئەم گوندانە بە قورسایی تاوەکو ئێستا وەك دۆست ماونەتەوە. نەکەوتنە نێو شۆڤێنیزمی فاشیزمەوە. تەنانەت پەیوەندییەکەیان جێگای باسە کەلە گوندەکانی کوردان زیاترە.

شوێنپەنجە و کاریگەری کودەتای ٢٧ی گوڵانی ١٩٦٠لەسەر من هەبووە کەلە قۆناخی سەرەتایی و کۆمەڵگای گوند هاتەئاراوە. یەکەمین مەیلی سیاسیم بەهۆی ئەم ڕووداوە پێشکەوت. هەستم بەوەکرد کە سەرچاوەی سەرەکی هێز سوپایە. بەشێوەیەکی ڕەشبینی پێشوازیم لە لەسێدارەدانی **مەندەرەس** کرد. بەڵام کاردانەوەشم بەرامبەر ٢٧ی گوڵان نەبوو. لەبیرمە لەو قۆناخەدا لەسەر دارێکی بەرز بە **عەزیزی** هاوڕێی سەرەتاییم گووت "تۆ ڕۆڵی فەرماندەیی هێزەکانی پیادە ببینە، منیش ڕۆڵی فەرماندەی هێزی ئاسمانی ، باهەوڵ بدەین لەم ڕێگایەوە ئەنجامێکی باشتر بەدەست بێنین". تایبەتمەندێتی ئەم هەڵوێستە، دواتر وەکو تایبەتمەندێتی شۆڕشگێڕی لە پێشکەوتنی مندا بەکاریگەر دەبوو. هێز و گۆڕانکاری وەکو دوو فاکتەری تامەزرۆیی یەخەی بەرنەدام. لەو ماوەیەی لە گوند مامەوە خاوەنی هەڵوێستێك بووم کە بە دۆستی ئاژەڵان دیار بوو و کارکەرێکی باشی کشتوکاڵ بووم. وەکو عیبادەت پێشوازیم لەکاری چاندن و دروێنە دەکرد. خەریکبوونم بە ئاژەڵەوە کارێکی بە زەوق بوو. لەوەڕاندنیان لە بەپیتترین لەوەڕگا بەختەوەری دەکردم. بەپەرۆشەوە بە درەختەکانەوە پەیوەندیدار دەبووم. خەریکبوون بە خزمەتکردن و کۆکردنەوەی بەروبوومی ڕەز خۆی لە خۆیدا کارێکی پیرۆزی بوو. دانەوێڵە و ترێ و بەروبوومی درەختەکان بە نیعمەتی پیرۆز لە قەڵەمدەدرا. فڕێنەدانی وردکەنان و تەنانەت خواردنی نانی گەنم، تایبەتمەندێتیەکی جیاکاری بوو. ئاشکرایە کەلەژێر کاریگەری قووڵی کولتووری نیۆلیتیك دەژیام.

بەکاردانەوە وەڵامی بانگەشەی خاوەندارێتی دایکم دایەوە کە سەبارەت بە من هەیبوو. بوون بەخاوەنی خۆم ئامانجێك بوو. هەربۆیە ناکۆکیەکانم لەگەڵ دایکم بەردەوام بوو. بانگەشەکانی باوك سنووردارتر بوو. سەبارەت بەکاری ڕێك و پێك و چاك لەگەڵ براکەنم لەناکۆکیدا بووم. ململانێ لەنێوانمان دا ڕوویدەدا. خێزان دوور لەباوکسالاری بوو. سەربڵندی دایکم هاوسەنگیەکی مسۆگەری ئاوا کردبوو. ئەم هاوسەنگییە هەلومەرجی گونجاوی بۆ ئەوە ئامادە دەکرد ئازادانە

پێبگەم . کلیلبوونی دەسەڵات باوك ـ دایك لەنێو خێزاندا بۆشاییەکی دەخولقاند. سوود وەرگرتنم لەم بۆشاییە، دەتوانرێ وەکو یەکەمین دەرفەتی کارەوانی ئازادی ببینرێ. خاڵانم وەکو سەرچاوەیەکی هێز بینی. بەهۆی کاریگەری بەهێزیان لەسەر دەسەڵاتی گوند، کاریگەرییان هەبوو لەوەی بەرەنگاری هەلومەرجەکانی گوند ببمەوە. دەرك بەوە کرابوو کە ئەدەبیاتی خاڵ لەخۆڕا نییە.

یەکەمین دابڕانی جددی لە گوند وخێزان، لە یاخیبوونێکی نێو خێزان (**عائلة**) دەستیپێکرد. بەپێی ئەوەی دواتر زانیاریم پێگەیشت، نووسەر **ئەحمەد قارەمان** ئەم یاخیبوونەی بە"**یاخیبوونی یەکەم**" ناوبردووە، کە دەخوازێ بیکات بەرۆمان. سەبارەت بە کۆتاییهاتنی قۆناخێك ئاماژەکردن بەم قۆناخە شایانی ئاماژەپێکردنە. لەمیانەی ڕەنجەوە باخم ڕێکدەخست، براکەشم **محەمەد** لەخۆیەوە تێیدەکەوت و خراپی دەکرد. بەبەرد راوە دووم دەنا. تاوەکو ئەو شوێنە راوە دووم نا کە ساواری لێ دەکوڵێنن. کاتێك باوکم هاتە وەڵام، لەناوەڕاستی گوند بەبەرد لەگەڵیدا کەوتمە نێو پێکدادانێکی دژوار. ئیتر ئەوە تێگەیشتم کە جێگام لەماڵەوە نەماوە، ئیتر رووی ئەوەشم نەمابوو لەگوند بمێنمەوە. بەمجۆرە شەڕکردنم لەگەڵ باوکم، جێگای گاڵتەجاڕییەکی مەزن بوو. لەهەمان رۆژ بەنهێنی چوومە ماڵەوە. کیسی پارەی باوکم بینیەوە کەزۆر بەتایبەت حەشاری دابوو. دە لیرەم هەڵگرت کە بۆ ئەو سەردەمە پارەیەکی کەم نەبوو، بەخێرایی و بەتەنیا، بەکین و چاوی پڕ لە فرمێسکەوە نەفرەتم لەگوند کرد و بەجێمهێشت. هەرە دوایی کاتێك لەژێر دار گوێژێکی بچکۆڵانەکە تەماشای گوندم کرد، بە حەسرەت و چاوی پڕ لە فرمێسکەوە کاتێك تەماشای دواوەم کرد و گووتم " جارێکی دیکە ناگەڕێمەوە "دواتر دەرکم بەوە کرد لەڕاستیدا بەشێوەیەکی جددی لە کولتوورێکی هەزاران ساڵە دابڕام و هەنگاوم بۆلێگەڕینێکی نوێ هاوێشتووە.

ئەم دوا ڕێپێوانەم سەیربوو. کاتێك گوندی **ئارام** ی دراوسێم تێپەڕکرد، بەبێ ئەوەی هیچ شوێنپەنجەیەکی ڕەنجاوبوون بمێنێ بەسەرکەوتوویی تێپەڕمکرد. کاتێك گەیشتمە دووەمین گوند **قەرەمەزرا** بەشێوەیەکی زۆر پێگەیشتووانە چاوەڕوانی ئەو پاسەم کرد کە لە خەلفەتیەوە دێت. کاتێك سواری پاسیش بووم زۆر ئارام و لەسەر خۆ بووم. بەسەرکەوتوویی بیرەجیکم تێپەڕکرد، گەیشتنم بە پردی بیرەجیك کە یەکێك بوو لە ئاسەوارەکانی قۆناخی مەندەرەس و تازە ئاواکرابوو، بەهەمان خێرایی بوو. ئامانجم چوونە ماڵی خوشکم حەوا بوو کەلە نیزیپ بوو. گەیشتم. دووەمین رۆژ منیش لەگەڵ چەند خزمێك چووم بۆ کۆکردنەوەی گەنم و تاوەکو دەستەکانم ئەستوور بوو دوو رۆژ بەرگەم گرت. ڕاستتر کارەکە هێندەبوو. ١٠ لیرەم دەسکەوت بوو. ئەمە هەنگاوێکی گرنگی خۆسەلماندن بوو. ئیتر بێ گوند و بێ ماڵەوە دەمتوانی بژیم.

دیاردەیەکی دیکەی شایەنی بەبیرهێنانەوەیە، هەڵوێستی خەڵکی لادێ بوو بەرامبەر بەمن. مەیلی هاوبەش ئەوەبوو: "خوا کوڕی هیچ کەسێك وەکو کوڕی عومەر لێ نەکات، بووە بە شێتی چۆڵایی، ئیتر خێری لێ پەیدا نابێت" بەڵێ قەناعەتێکی بەمجۆرە دروست ببوو. دواتر سەرکەوتنە نائاساییەکانم لە قوتابخانە کە بەخەونیشیاندا نەدەهات، دەیخستنە نێو شەرمەوە. ئەمە شێوازێکی وەڵامدانەوە بوو.

یادگاریەکی دیکەی گرنگ ئەو هەنگاوانە بوو کە بەرامبەر شەڕی **محۆ وجمۆ** هاوێشتم. محۆ بەردەوام شەڕی دەخواست. رۆژێکیان کراسەکەی خۆم پڕ لە بەردکرد و لەسەر گۆشەی بانێك چاوەڕوانیم دەکرد، بەشێوەیەك بەرد بارانم کرد کەهیچ دەرفەتێکم پێنەدا. تاوەکو ماڵی خۆیان رایکرد. جارێکی دیکە شەڕی نەکرد. هەرچی جمۆیە دوای ئەوەی ماوەیەك بەدوایدا گەڕام، دیسان رۆژێکیان کراسەکەم پڕلە بەردکرد و فشارم بۆ برد. ئەویش تاوەکو کۆتایی ماڵ رایکرد. ماڵەوەیان بەزۆر لەدەستیان دەرهێنام. دوای ئەوەی بەباشی وانەی خۆی وەرگرت، ئیتر مەترسی لەو نەمابوو. بەبیرم دێت کە بەرامبەر بەم رووداوە دایکم خاوەنداری لێکردم و بەشان و باڵی هەڵدام. بێچارەیی باوکم و یاخیبوونی دایکم کە بۆ بەدەستهێنانی ماف وەك رێگایەکی دەبینی و هیچ سنوورێکی نەدەناسی، کاریگەریان هەبوو لەچەمکی بەرەنگاربوونەوەی مندا. بەپێی ئەوەی دواتر گوێبیستی بووم، تێڕوانینی دایکم سەبارەت بەمن باش و پێگەیشتووانە بوو. باوەڕدەکەم لەوەڵامدانەوەی پرسیارێکی فەرماندەی سەرلەشکری ئورفا گووتبووی" زۆر هەوڵمدا لەژێر چۆکی خۆمی بهێڵمەوە، بەڵام نەمتوانی" ئەمەش راست بوو. ئەو یەکەم کەس بوو هەستیکرد و گووتی کە شێوازەکەت بەتەنیات دەهێڵێتەوە. گووتەکەی بەمجۆرە بوو: "هەموو کەسێك سوودت لێ دەبینێ، بەڵام وەکو خۆت، لەگەڵتدا کار ناکەن"، ئەمەش وەکو خۆی راست دەرکەوت. هەروەها دوا هەڵسەنگاندنی سەبارەت بەمن بەم شێوەیە بووە"ئەو تاقانەی من بوو، جێگاکەی و بەخۆیشی زۆر جیاوازبوو". کاتێك مردووە دوا گووتەی"بەردەوام دوعا بکەن، خێر بەسەر هەرکەسێکدا بڵاوبکەنەوە" بووە. دواتر کاتێك رۆڵی ئەوم لە هەڵسەنگاندنەکانی سەبارەت دایك و ژن تاوتوێکرد، پێویستی ئەوەم بینی بەبچووکی نەبینم و مافی خۆی پێبدەم. ئەم هەڵسەنگاندنانەشی سەبارەت بە ژنان زۆر عاریفانە بوو کە دەیگووت" زۆر زەحمەتە بەو مێشك و کەسایەتیەوە ژن بدۆزیەوە" دەبووایە ئەقڵی ئەم دایکەم پەسند بکەم کە دەمگووت لە کین بەولاوە هیچ تایبەتمەندێتیەکی دیکەی نییە، بەهۆی ئەو مێژووەی کوێرمان دەکات لەیەکتر نامۆ ببووین. بەڵام کاتێك بگەڕێینەوە و تەماشایەکی دواوە بکەین، ئەوا دەمبینی و پەسندم دەکرد کە دەنگێکی رەسەنی باوەڕی خوداوەندی دایك بووە و پڕ لەمنەتەوە یادی دەکەمەوە چونکە ئەم دەنگەی بەمن گەیاند. ئەوەی یاخیبوونم

بەرامبەری کرد، دایکم نەبوو، بەڵکو سیستەمی دووڕوو و نـامۆ و سـتەمکاری کۆمـەڵگای باڵادەسـتی پیاو بوو کە ژن و دایکی کردبوو بە هیچ. هەرچەندە لە یەکتریشمان پیرۆز نەکردبێت، بەڵام ئەوەم سەلماندووە کە کوڕێکی باشی دایکم بووم.

٢ـ کۆمەڵگای بۆرژوازی و ئاشنابوون بەکۆمار، گومان و هەڵوێستی شۆڕشگێڕی

لەساڵی ١٩٦٤ لە نزیپ چوونم بۆ قوتابخانەی ناوەندی، دووەمین قۆنـاخی ژیـانم دەسـتپێدەکات. لەهەمانکاتدا لەلایەن خوشکی گەورەم کەلسوم و داپیرەم حەوا(دایکی دایکم) هەوڵمدەدا لەسـەر دوا تواناکاریە لاوازەکانی پەیوەندی خزمایـەتی بەڕێوەبچـم. نیزیـپ ئـەو شـوێنە بـوو کـە خاڵـەکانم و پورەکانم لێی دادەنیشتن. ئەو شارە بوو کەبـەخێرایی لـە ناوچـەکە پەرەیدەسـەند. کارگـامێش بـۆ سـۆمەریەکانی سـەردەمی کۆیلـەداری واتـای چـی بێـت، ئـەوا نیزیـپ کـە لـە شـوێنێکی نزیکـی ئـەو ئـاواکراوە، لـە هەلومەرجـەکانی کۆمـاردا هـەمان رۆڵـی هـەبوو. کۆلۆنیـەکی نـوێی سـەرمایەداری پەرەیدەسەند. تەنیا لەرێی ئەو شووشە و پەیکەرانـەی خـاڵۆم مستەفای بازرگـانی شـتومەکی کۆن لەوەختی بەرەبەیاندا دەیهێنا و دەیبردن، دەرکم بـە نکوڵیکردن لەمێـژووی رابـردووی وێرانـەکانی شـوێنەواری کارگامێشـی مێـژوویی و **بـەلقیس ـــ زەوگمـا** دەکـرد. لەگـەڵ ئـەوەی لەقوتابخانـە لەگەوهەردا تواناکاری ئاوێتە بوونی ئەوتۆم نەبوو. لەرووخساردا دەمتوانی لەریزی پێشەوە لەسەر هێڵێکی سەرکەوتوودا بەڕێوە بچم. هەڵوێستی وشکی داپیرەم حەوا بـەجۆرێك خـۆی نیشاندەدا کـە دەیگـووت هێنـدەی دەخـوازی نـاتوانی نـان بخـۆی. دەرکـم بـەوە دەکـرد کـە رووبـەڕووی جیهـانی رکابەرەکان بوومەتەوە.

قوتابیەکی زیرەك و بەرچاوانی مامۆستایان بووم. سەرنجیانم راکێشا بوو، باوەڕییانم بەدەست هێنـابوو؛ یـەك بـەدوای یـەك نمـرەی باشـم وەردەگـرت. بـەڵام پاشمـاوەی تایبەتمەندیـەکانی دەرەبەگایەتی و لاوازیەکانی ژیانی بۆرژوازی کـە هەسـتمکرد نـاتوانم لەگـەڵیان ئاوێتـە بم، دەبـووە کۆسـپ لـەوەی ببمـە خـاوەن هیـوا و ئومێـد. لـەدوای قوتابخانـەی ناوەنـدی لـەجیاتی قوتابخانـەی مامۆستایان، خوێندنی دواناوەندیم هەڵبژارد. لەبەر ئـەوەی بـەپارەبوو توانـام نـەبوو. دواناوەنـدی بەخۆڕایی و خوێندنگای پیشەکاری بژارەکانی پێشم بوون. بەڵام داخوازی راستەقینەم دواناوەندی سەربازی بوو. لەبەر ئەوەی تەمەنم گونجاو نـەبوو، رێگـای لـەپێش گـەورەترین تێکشکانی خـەیاڵم کردەوە. هەروەکو بڵێی ئەم رووداوە لێدانێکی گـەورە بـوو بـەر خـەیاڵی گـۆڕینی بـەهێزی کۆمـەڵگا کـەوت. کاتێـك دەرکـم بـەوە کـرد کەلـەبوارەکانی ئـایین و سـەربازی نـاتوانم پێشکەوتن بـەدیبێنم،

گۆڕەپانی سیاسیم وەکو ئامانجێك بۆ خۆم دیارکرد. بەو ئامانجەش دواناوەندی پیشەکاری مساحة کە وەرگیرابووم، دەبووە قۆناخێکی تێپەڕبوون. ئەم خوێندنگایە لەناوەندی ئەنقەرە بوو. لەماوەی نێوان ساڵانی ١٩٦٦ ــ ١٩٦٩دا لەوێم خوێند. بەشێوەیەکی سەرکەوتووانە پۆلەکانم دەربازکرد. تاوەکو پۆلی دووەمی دواناوەندی ئایدیۆلۆژیای ئایینی لە پێشتر بوو. لەقۆناخی دواناوەندیشدا درێژەم بە رێکخستنی گروپەکانی نوێژکردن دا. چوومە کۆمەڵەکانی ئولکە ئۆچاغلاری و تێکۆشان بەرامبەر کۆمۆنیزم. لێرەدا گوێبیستی هەندێ کۆنفرانس بووم کە **سلێمان دیمرال** یش دەهات. لەبواری ئایدیۆلۆژیەوە لەکۆنفرانسی نەجیب فازل کساکورك هەستم بەسەرنج راکێشترین کاریگەری کرد. تاوەکو نیوەی شەو گوێگرتنم لەکۆنفرانسەکەی ترسناك بوو. وەڵامێکی سۆزداری دەدایە ئەو کینەی بەرامبەر کۆمەڵگای بۆرژوازی هەم بوو؛ ئاماژەی بەهەبوونی رێگای دیکە دەکرد.

یەکێك لەبەکاریگەرترین مامۆستاکانی ئەم قۆناخەم مامۆستای ئەدەبیات بوو. سەرهەنگ فاروق چاغلایان کە مامۆستای ئەدەبیاتی قوتابخانەی شەڕ(**مدرسة الحرب**) بوو، پەیوەندیەکی نائاسایی بەرامبەر من نیشاندەدا. نووسینەکانی منی لەگیرفانی خۆی دەگەڕاند، وەکو نموونە لەگەڵ مامۆستاکان گفتوگۆی لەسەر دەکرد، پێشنیاری بۆ قوتابیەکانی پۆل دەکرد بەهای من بزانن و تا ئەم رادەیە باوەڕی پێدەدام. تەنانەت نووسینەکەمی بۆ لای دکتۆرە تایبەتەکەی خۆی برد. پەیوەندیداریەکەی بەرامبەر من، بەردی بناخەی پێشکەوتنی بەخۆ باوەڕکردنم بوو.

لەپۆلی دوای قۆناخی ناوەندی پەیوەندیم لەگەڵ چەپ پێشکەوت، ئەمەش چیرۆکێکی سەیری هەیە. کاتێك چەپڕەوی ــ راستڕەوی وەکو مۆدێلێك هاتە مەیدان، من بەتەدبیر هەڵسوکەوتم کرد. بەوشیاریەکی سنوورداری وەها گەیشتبووم کە بەبێ تێگەیشتن بڕیار نەدەم. رۆژێکیان، کاتێك خوێندنەوەی پەرتووکی **ئەلفبای سۆسیالیزمم** تەواو کرد کە لە تەنیشت جێگاکەی خۆمم بینی، لەبیرمە لە هزری خۆمدا گووتم: "**محەمەد دۆڕاندی، مارکس سەرکەوت**". زانیاریم سەبارەت بە هەردوو بابەتیش سنووردار بوو. هێزێکی وەهام نەبوو دۆگماتیزم تێپەڕبکەم. بەڵام دیسان دەتوانم ئاماژە بەوە بکەم کەلەساڵی ١٩٦٨ کەوتمە سەر راستەڕێی جیابوونەوەی دووریان. لەساڵی ١٩٦٩ لەمیانەی تەڤلیبوونی مەراسیمی **ئیمران ئۆکتەم**ی سەرۆکی دادگای باڵا وەڵامی دەنگی پێی چەپم دایەوە. ئیتر لەبواری کرداریشدا دەتوانرا بەچەپ لەقەڵەم بدرێم. تەواوی ئەم گۆڕانکاریە نائاساییانە لەماوەی یەك دوو ساڵ روویدا. مێشکم بەتەواوی ببووە ناوەندێکی گومانکردن. لایەنگریکردنی چەپڕەوان یاخود راستڕەوەکان، منی تێرنەدەکرد. لەنێو برسێتی ئایدیۆلۆژیدا بووم. یەکێکی وەها نەبووم لەرێگای دروشمەکانەوە بکەومە جوڵە.

بەبێ ئەوەی لەهزر و چەمکدا ئیقناع ببم، رۆژ بەدوای رۆژ ژیانم ئاستەمتر دەبوو. گومانکردن گەیشتبووە ئاستی هەرە بڵندی خۆی. گومانم لەهەمووو شتێك دەكرد. زانیاریە فەلسەفیە سنووردارەکان گومانی زیاتر دەکرد. نەدەبووم بەملیتانێکی ئاسایی چەپڕەو. هەروەکو چۆن نەبووم بە ملیتانێکی راستڕەو، لەنێو کەش و هەوایەکی بەمجۆرەدا لەساڵی ١٩٧٠ لە دیاربەکر دەستم بەکاری فەرمانبەری تاپۆیی کرد. یەکەمین جار بوو پارەیەکی زۆر قازانج بکەم. کوردایەتیش کەوتبووە نێو گفتوگۆکانی چەپگەری. دیاربەکر شارێك بوو کە بەتەواوەتی کوردبوو. هەربۆیە کێشەی نەتەوەیی زیاتر جددیەتی خۆی دەسەپاند. لەوێدا ئامانجم ئەوەبوو تاقیکردنەوەی وانەکانی دواناوەندی بدەم و بچمە زانکۆ. لەوەدا سەرکەوتم. لەهەمانکاتدا دیپلۆمەی قوتابخانەی **زیاگۆکالپ**م وەرگرت. پارەیەکی وەهام کۆکردەوە تێری زانکۆ بکات. ئەو ساڵە لە تاقیکردنەوەکانی چوون بۆ زانکۆ، زانکۆی دادوەری ئەستەنبۆڵم بەدەستهێنا. شوێنی دامەزراندنی خۆم بۆ باقرکۆی ئەستانبوڵ گواستەوە. کۆتاییەکانی ساڵی ١٩٧٠ و ١٩٧١ م لە ئەستەنبۆڵ بەسەربرد. بە خێرایی بووم بە ئەندامێکی (کۆمەڵەی شۆڕشگێڕی کولتووری رۆژهەڵات) DDKO. رێبەرایەتی بەریشە دەرەبەگ، رێگای پێشکەوتنی بنبەست دەکرد. بەشێوەیەکی رەخنەگرانە هەڵوەستەم کرد. سەرباری ئەمەش هەنگاوێکی جددی بوو. لەکاتێکدا بەخێرایی بەرەو رەوشی ئەندامێکی لە پێشینە دەچووم، کودەتای ٢ی ئاداری ١٩٧١ روویدا. ئەگەر ئەم کودەتایە کەمێك درەنگ تر بهاتبووایە، لەوانەیە منیشی لەگەڵ خۆی بردبووایە. هەربۆیە بە تەنیشتمدا تێپەڕبوو.

لەئەستەنبۆل کەسایەتی وەکو **موسا عەنتەر و حیکمەت کفلجملی**م ناسی. موسا عەنتەر وەکو رۆحی DDKO وابوو. باسی ئەزموونەکانی خۆی دەکرد، دەیگووت"مەهێڵن یاریتان پێ بکەن. بەتایبەت گوێبیستی گووتەی" رۆڵەکانی میزۆپۆتامیا، سەرکەوتن بۆ تێکۆشانتان دەخوازم"لەحیکمەت کفلجملی بووم. بەڵام ئەوەی رێگای لەپێش بژارێکی ریشەیی من کردەوە، ئەو ئاخافتنەی **ماهیر چایان** بوو کە چەند رۆژێك بەر لە هەنگاونان بۆ خەباتی نهێنی بەتەنیا لە زانکۆی پیشەکاری ئەستەنبۆڵ چووە سەر کورسی (سەرباری ئەوەی ئەوەی هێنایە زمان ئەو بابەتانە بوون کەمنیش رەخنەم دەکرد) بەو دەنگە رەسەن و بەبڕیار و باوەڕی و وشیاریەکەی دەیگووت" ریڤیزیۆنیزم راستیەکە، پێویستە لە دژی بوەستین. ناتوانرێ کێشەی کورد بشاردرێتەوە، نابێ ئەمە پەسندبکرێت. ئەگەر داکۆکی لەسەر هەڵوێستی هەڵپەرستانە بکات، پێویستە پەیوەندیەکان ببڕدرێت"، ئەم ئاخافتنەش نزیکبوونەوەی منی لەچەپڕەوی قووڵتر کردەوە. لەساڵی خوێندنی ١٩٧١ ــ ١٩٧٢ لەریزی بیستەمدا سەرکەوتم و لەزانکۆی زانیاری سیاسی وەرگیرام. ئیتر بەئامانجەکەی خۆم گەیشتبووم. ئیدی لەزانکۆی زانیاری سیاسی فێری سیاسەت

دەبووم. هێندە ئاستەم نەبوو ببم بەملیتانێکی لە پێشینەی چەپڕەوێتی. کاتێك لەئەنجامی کودەتای ١٢ی ئادار ملیتانە لە پێشەکان دووچاری تەسفیەبوون و گرتن بوون، ڕێگامان والابوو. لەمیانەی وشیاری و ئەزموونی سنووردار، ئەو سێ ساڵەی پێشتر لە ئەنقەرە بەسەرم برد رۆڵی لەوەدا بینی بەخێرایی بەرەو پێشەوە بڕۆم. هەروەکو لایەنگری بەرەی پارتی کۆمۆنیستی گەلی تورکیا جموجۆڵم دەکرد. لەزانکۆدا فورساییان زاڵ بوو. ماوەیەکی درێژ چاوەڕوانی THKP-C راستەقینەکانم کرد. کاتێك قەڵەمبازە چاوەڕوانکراوەکانم نەبینی، هێدی هێدی لەسەر ڕێبازی خۆم قاڵدەبوومەوە. هەنگاوم بۆ ئامادەکاری سەبارەت بەکێشەی نەتەوەیی کورد دەست پێکردبوو. بەهۆی هەڵوێستە شۆڤێنیەکانی بەڕێوەچوون لەگەڵ چەپی تورك ئاستەم دەبوو.

شەهیدبوونی ماهیر چایان و هەڤاڵەکانی و ئەنجامدانی یەکەمین چالاکی بایکۆت بەرامبەر ئەمە، ڕێگای لە پێش زیندانیکردنێکی حەوت مانگی کردەوە. بەهۆی لاوازی و ناتەواوی شاهێدەکانم، لە پانزە ساڵ زیندانی رزگارم بوو. دەنیز گەزمیش و دوو هەڤاڵەکەی لە سێدارەدرابوون. تابلێی چەپ سەرکوت کرابوو. کاتێك لەکۆتاییەکانی ساڵی ١٩٧٢ لە زیندانی ماماق دەرکەوتم، بە تەواوی خۆم بەگوێرەی قەڵەمبازی گروپی سەربەخۆ ئامادە دەکرد، لە نیسانی ١٩٧٣ لە ئەنقەرە، لەبەنداوی چوبوك یەکەمین کۆبوونەوەی سەبارەت بە چارەسەری کێشەی کوردم بە شەش کەس ئەنجامدا. لەکوردستان بیرۆکەکانی دژ بە داگیرکاریم بە بناخە دەگرت. ئەمە پێهەڵگرتنێکی تایبەت و رەسەن بوو. ساڵی یەکەم نزیکەی دوازدە خوێندکاری زانکۆمان قازانج کرد. حەقی قەرار، کەمال پیر و دوران کالکان کە بەریشە تورك بوون هاتبوونە ریزەکانمان. لەساڵی ١٩٧٤ ـ ١٩٧٥ بەڕێوەبردنی ئەرکی بەرپرسیارێتی "کۆمەڵەی دیموکراتی خوێندنی بالای ئەنقەرە" ADYÖD شانسی پێشکەوتنی گروپی زیاد دەکرد. کاتێك لەساڵی ١٩٧٦ بەشێوەیەکی ریشەیی لەچەپی تورك دابڕاین، بڕیاری ڤەبوون بەرەو کوردستانمان دا، لەگەڵ کۆبوونەوەی **دیکمانی** ساڵی ١٩٧٦ بۆ یەکەمین جار حەقی قەرار بەرەو ئاگری، مەزلوم دۆغان بەرەو باتمان کەوتنەرێ. ئیتر ئەو پردانەمان دەفڕاند کە ئێمەی بە سیستەمەوە گرێدەدا. ئەو کاتە بە **ئاپۆچیەکان** ناودەبراین.

بۆ وەڵامدانەوەی پیلانگێڕی تیرۆرکردنی حەقی قەرار لەساڵی ١٩٧٧ لەعەنتاب، ئامادەکردنی پرۆگرام، ئەو یەکێتیە مەترسیدار و سۆزداری و ماجەرایەی لەگەڵ کەسیرە یلدرم، ئاراستەگرتن بەرەو دیاربەکر بەئامانجی گەیشتن بەدوایی، کۆبوونەوە ٢٣ کەسیەکەی گوندی فیس و بڕیاردان دەرهەق بەجولانەوەکە وەکو پارتیەك، کۆتایی بە قۆناخێك دەهێنا. لەکاتێکدا تورکیا بەرەو کودەتای ١٢ی ئەیلول ئاراستەی گرتبوو، یان دەرکەوتن بۆ دەرەوە یاخود ئەگەر بەردیش شەق ببات بەرخودانێکی شاخی چەند مانگێك یان چەند ساڵێك، وەکو بژار رووبەڕوومان ببووەوە کە شەرەڤ

مرۆڤ دەپارێزێ. دەستگیرکردنی شاهین دۆنماز و یلدرم مەرکیت و ئیعترافکردنیان و داواکاریەکانی کەسیرە، کۆچی ٢ی تەمموززی ١٩٧٩ی بەرەو رۆژهەڵاتی ناوینی مسۆگەرکرد. جارێکی دیکە هەمان رێگای حەزرەتی ئیبراهیم دەگیردرێتە بەر؛ لە ئورفاوە، منیش وەکو خەڵکی ئورفا، لەپێناو هەمان ئامانجی پیرۆز و دادوەری، لە پێناو یەکسانی و ئازادی رێگای ناوچەیەکی دیکەی پیرۆز دەگرێتە بەر.

دەتوانرێ شرۆڤەی هەمەجۆر سەبارەت بە کۆماری تورکیای ماوەی نێوان ١٩٦٠ ــ ١٩٨٠ بکرێت. دەتوانرێ بگووترێ کە کۆمەڵگای تورکیا لەلایەن سەرمایەداریەوە هەژێنراوە و لەنێو قاڵبە تەسکەکانی کۆمەڵگا و دەوڵەتی کلاسیکی جێگای نابێتەوە. راستە کە لێکەرپینێکی قووڵی دیموکراسیەتیش کەوتەگەڕ. دەستووری ٢٧ی ئادار دەرفەتی گفتوگۆکردنی ئازادانەی کێشەکانی رەخساندبوو. بەڵام لەجیهانێکدا کە شەڕی ساردی لەسەر زاڵ بوو، دینامیکی ناوخۆ هێزی ئەوەی نییە لەوڵاتێکی هەستیاردا ئەنجام بەدەست بێنێ. تەنیا لەمیانەی شۆڕشێکی گەلەری بەهێز دەتوانرا وەرچەرخانی خێرایی کۆمار لە سیستەمی ئۆلیگارشی بگۆڕدرێت و لەخزمەتی گەلدا بەرەو دیموکراتیزەبوون ببرێت. هەرچی هاوسەنگیەکانی دەرەوەشە دەرفەتی بەشۆڕشی بەمجۆرە نەدەدا. بزاڤی لاوان کە بەناوی گەل بەڕێوەدەچوو، ئەو هێزەی نەبوو دیوارەکانی ستاتۆی لەئارادایە تێك بشکێنێ. بزاڤەکانی لاوان لەجیهان هەناسە کورت ببوون. تاوەکو موحافەزەکاری سۆسیالیزمی بونیادنراو تێپەڕنەکرێت، ئەوا هێندە شانسی هەنگاوی دیموکراتییانە نەبوو. تەنانەت لەم قۆناخەدا بەرفراوانترین شۆڕشی گەلیش روویدات، ئەوا سەرکوتکردنی لەرێگای هاوکاری هێزی ئیمپریالیزمی جیهانی ئاستەم نەبوو. شایەنی باسە رژێمەکانی ١٢ی ئاداری ١٩٧١ و ١٢ی ئەیلولی ١٩٨٠ لە ئەنجامی یارمەتیەکانی ئیمپریالیزم بەسانایی جێگیر بوو. ئەم کودەتایانە دیمەنی وڵاتێکی نیشاندەدا کە کێشەی قورسی هەیە. تێکۆشانی شۆڕشگێڕی سەرکەوتنی بەدەست نەهێنا. بەڵام کودەتاکان ئەوەیان سەلماندووە کە حکومەتی ئۆلیگارشی و ئەنجوومەن تواناکاریەکی وەهایان نییە تورکیا لە کێشەکانی رزگار بکەن.

وەکو کەسایەتیەکی کۆمەڵایەتی و نەتەوەیی کەوتبوومە نێو دێوەزمێك کە بۆی ئامادە نەبووم. ناسنامە و وشیاری و ئیرادەم نەیدەهێشت تەڤلی پێشکەوتنێکی شێوازی بۆرژوای تورکیای ساڵانی ٦٠ ــ ٨٠ و پێشکەوتنێکی شۆڕشگێڕی وەها ببم کە تا دواڕادە ماجەڕایە، بێ سەرۆکایەتیە، رێباز و کردارەکەی یەکلا نەبۆتەوە. بەشێوەیەکی سەرتاپاگیری نەمدەتوانی تواناکاری هەرسکردنی دەزگاکانی کۆمار نیشانبدەم. هەروەکو بڵێی پێوانەکان زۆر جیاوازبوون. ئەو پەروەردەیەی دەمبینی لەسەر بنەمای ئەزبەرەکردن و تەنیا بەئامانجی فەرمانبەرێتی بوو. لەراستیدا کۆماری تورکیا

لەمیانەی نکوڵیکردن لەناسنامەی کورد شانسی ئەوەی لە دەستدابوو هەرس بکرێت. دەتوانی چ بە دیاردەیەك بڵێی کە نکوڵیت لێکردووە یاخود لەمیانەی ئیرادەیەکی یەکلایەنی فشار بگریتە دەست و وەکو بڵێی" من بەمجۆر شێوەت پێدەدەم و راستت دەکەم"، رووبەڕووی کامە ئامانج دەبیتەوە؟ ئەوەی بەرامبەرت دار نییە، مرۆڤە. ئەم چەمکە تەنیا بۆ سیستەمی دەوڵەتی راهیبی سۆمەرو میسر لەجێی خۆیدایە کە ۳۰۰۰ ساڵ پێش زایین تازە سەریهەڵدابوو. ئەوانیش وەکو پێویستیەکی ئیرادەی رەهای خودایی، هاووڵاتیەکانیان لەمیانەی چەمکێکی یەك لایەنە بەڕێوەدەبەن کە تەنیا لەنێو زیندەوەرە خشۆکەکاندا هەیە. ئەو ئایدیۆلۆژیا فەرمییەی لەسەر بنەمای نکۆلیکردنە ناوی کۆماریش بێت، ناشێ هیچ واتایەکی لەمە جیاوازتر لەخۆیەوە بگرێت. ئەگەر شێوەیەکی توانەوەی داگیرکاری بەشێوازی شارستانییەتی رۆژئاوا پەرەیسەندبووایە، لەوانەیە واتایەکی هەبووایە. شایانی باسە قەدەخەکردنی زمان لە سیستەمی راهیبی سۆمەر و میسر بە ئەقڵیشدا تێپەڕنەدەبوو. لەلایەن بەڕێوەبەرایەتی تورکیا کار گەیەنرابووە ئەم ئاستە.

بێگومان لەدایکبوونێکی بەگیروگرفت بەرامبەر بەرژێمێکی نکۆلیکردن کە لە دێوەزمە خراپترە لەجێی خۆیدا دەمێنێ و دەکەوتە نێو گومان و ئەندێشەوە. ئەگەر تایبەتمەندێتی مرۆڤێکی شەرەفمەند هەبێت، لێپرسینەوە بەرامبەر رووداوەکان دەکات، هەوڵدەدات تێبگات بۆچی دەخوازن نکۆلی لێبکەن. ئەمەش بەمانای لێپرسینەوەی کۆمەڵگا و دەوڵەتی فەرمی بەرامبەر دەهات. تایبەتمەندێتیە باوەکانی یاخیبوون، بۆ دۆگماتیزمێکی ئەوپەڕگەری کوێك دەبوو. بوون بەموریدێکی باوەڕمەندی هەر قەڵەمبازێکی ئایدیۆلۆژی کە پەسندی دەکات، ببووە راستینەیەك. ناکۆکی و ململانێی کۆماری ئۆلیگارشی و لاوانی شۆڕشگێڕ و ناسنامەی کوردان، تایبەتمەندێتیەکی سەرەکی قۆناخە.

ئەنجامی ئەمەش بونیادنانی فاشیزمە. لەمیانەی دەستووری ۲۷ی گوڵان دەرفەتی دیموکراتیزە بوون لە پێش کۆمار رەخسا. بەڵام بە پێی پێویست پێنەگەیشتنی هەلومەرجەکان، لەوەش گرنگتر دەرنەکەوتنی ئیرادەی گەلێك کە وەکو هێزی ئیرادە و وشیاری ببێتە وەڵام، رێگای لە پێش بەفیڕۆچوونی ئەم تواناکارییە کردەوە. ئەو ئۆلیگارشیەی هەستی بەمەترسی وشیار بوونەوەی گەل کردبوو، بە پشتبەستن بە ئەزموونە مێژوویی و هاوپەیمانە رۆژئاواییەکانی، زەحمەتی لە پێشخستنی پێکهاتەیەکی لەرابردوو دژوارتر نەبینی. ئیتر سیستەم لەمیانەی خواردنی قوربانیەکی زۆر گەورە دەبوو. چالاکی و شەهید بوونەکانی گروپە شۆڕشگێڕیەکان، بیانووی بۆ درندەیی و تۆکمەبوونی ئۆلیگارشی دەخولقاند. ناتەواوی شۆڕشگێڕێتی بەواتای پێگەیشتنی دژە شۆڕش دەهات.

بەرامبەر بەم راستینەیە نەدەتوانرا لەگەڵ کۆماری ئۆلیگارشی بەدوای رێککەوتن بگەڕێین. چونکە بەتەواوی پشتی بە پاشڤەڕۆیی، نکوڵیکردن و خوێنمژی دەبەست. تاکە گووتەی وەڵامدانەوەی ئەمە بەکارهێنانی توندوتیژی بوو لەبەرامبەر توندوتیژی. دەرفەت و تواناکاری هیچ جۆرە وەڵامێکی دیکە نەبوو. یان تەسلیمیەت، یاخود بەرخودان وەکو تاکە رێگایەك دەردەکەوتە پێشمان. چەپی تورك بەهۆی ئەو پێکهاتەی کە پێ بەپێ پەرتەوازە دەبوو دووربوو لەوەی وەڵامێکی سەرکەوتووانە بداتەوە. لەمیانەی پێکدادانە لادەرانەکەی راستڕەوی ـــ چەپڕەوی، فاشیزم بەدەزگا دەبوو. هەرچەندە زۆر قارەمانانە بەرخودان بکەن لە پیرعەودالْ و بەدرەدینێکی هاوچەرخ تێپەڕیان نەدەکرد. شایانی باسە چارەنووسی رێبەرە شۆڕشگێڕە مەزنەکانی وەکو **دەنیز، ماهیر، ئیبراهیم** بەم واتایە دەهات. بەرەو سالآنی ١٩٨٠ کان توندوتیژی شۆڕشگێڕی دووبارەبوونەوەیەکی زێدەڕۆیی بوو. لەخولقاندنی ئەنجامێکی هاوشێوەی حەفتاکان تێپەڕی نەدەکرد. لەم قۆناخەدا کۆماری ئۆلیگارشی سەرکەوتنی بەدەستدەهێنا. هێندەی دەیتوانی و دەیدۆزییەوە بەدوای تواناکاریەکانی ژیان دەگەڕا.

وەکو تاك رووبەڕووبوونەوەی تەنیاییەك ببوو بەناچارییەك کەپێ بە پێ قووڵدەبۆوە. ماجەڕای کەسیرە دەبووە خوێ و بیبەری مەسەلەکە. ئەوەی توانیم ئەنجامی بدەم، ئەوە بوو کە لێکۆڵینەوەم لەسەر تەواوی ئەزموونە نەتەوەییە ـــ دیموکراتیە هاوچەرخەکان و خولقاندنی دەرفەتی ئومێدێك بوو.

ئەمە واتادارترین وەڵام بوو بەرامبەر بەیاد و کۆششەکانی ئەم هەموو شۆڕشگێڕە، لەراستیدا خولقاندنی رێبازێکی ئایدیۆلۆژی، سیاسی و رێکخستنی بەناوی کوردستان، نەك وەکو جودابوونێکی ستراتیژی بەڵکو وەکو ئامرازێکی تاکتیکی یەکێتی ئازادانە دەبینرا. پێویستی جودابوونەوە لەپێناو یەکبوون زەق بوو. یەکێتیەکی زۆرە ملێیانەی کە هیچ بنەمایەکی هاوچەرخی نەبێت، دان بەهیچ پرەنسیپ و رێسایەك دانەنێت، تەنانەت زۆر لەوەی عوسمانیەکان دواکەوتووتر بێت، هیچ واتایەکی نەبوو. کۆمار خۆی مەحکومی دۆگمای نەتەوەپەرستیەکی نکوڵیکار کردبوو. نەدەکرا لەرێگای ئەمەوە بەگەلبوون و نەتەوەبوونێکی دروست ئەنجامبدرێت. بەرادەی هەرە زێدە فاشیزمیش لەسەر ئەم شێوازە شۆڤێنییەی میللیگەراییەوە بەرز دەبۆوە. هەلومەرجی ئەوەیان بۆ رەخسابوو میللگەرایی ئەتاتورك بەکاربهێنن. هەربۆیە توانست و بانگەشە هاوچەرخەکانی سەرەتای کۆمار دەخرایە خزمەتی پاشڤەڕۆیی. ئەمە پیلانگێڕیەکی سیستەمی ئۆلیگارشی بوو، باش سەری گرتبوو. دەرەبەگ و کۆمپرادۆرە کوردەکانیش جێگای خۆیان لە نێو سیستەمی ئۆلیگارشیدا پتەو کردبوو.

بەرامبەر بەم ڕاستینانە نەك لەلایەنی گەوهەر، بەڵکو لەشێوەدا بە گشتی بەئامانجگرتنی کۆمار ناچاریەك بوو. لەکاتێکدا لەو ساڵانەی بەرەو هەشتا من وەکو تاك و PKK ش شێوەمان دەگرت، دیاردەی کۆماری بەرامبەرم فاکتەرێکی یەکلاکەرەوە بوو. ئەوە لەولاوە بمێنێ کەدان بەناسنامەی کورداندا بنرێ، هەموو جۆرە ڕێگا و ڕێچکەیەکی لەگۆڕنان لەرۆژەڤدابوو. لەمیانەی وشیاری ناسنامەی کولتووری و چینایەتیم کە بەگوێرەی قۆناخ پێکهاتبوو، تاکە خەباتی واتاداری دەمتوانی ئەنجامی بدەم، ئەوەبوو ئەگەر هیچ نەبێت شتێك لە وزەی شاراوەی کوردان بەرهەم بهێنرێ. تەنیا بەمجۆرە وابەستەبوونمان بەیادی شۆڕشگێڕەکانی تورکیا و بەتایبەتی شەهیدی هێژای گروپەکەمان هەڤاڵ حەقی قەرار دەسەلمێنرا. ڕەوش لە ڕۆیشتن بەدارستانێکی هۆڤ دەچوو کە هیچ ڕێگایەکی نەکراوەتەوە. لەکاتی بەمجۆرەی مێژوودا بەردەوام قەڵەمبازی هاوشێوە ئەنجامدەدرێت. ئامادەکاریەکی وەها ستراتیژیەتێکی ئەوتۆی نییە. هەنگاو بۆ نادیار(مجهول) دەهاوێژی، شتی نوێ تەنیا بەمجۆرە لەدایك دەبێت. دەرکەوتنی حەزرەتی محەمەد لە مەککە و کاروانی قودسی حەزرەتی عیسا لەگەوهەری خۆیدا هەمان واتایان هەیە. یان تەسلیمی نەزانی و نکوڵیکاری قۆناخ دەبیت، یاخود بن پێیدەکەیت. بەجۆرێکی دیکە پێشکەوتنی مێژوویی بەدینایەت. پێهەڵگرتنی سامسۆنی مستەفا کەمالیش بەمجۆرەیە. لەسەرەتادا ستراتیژ و پڕۆگرام و ڕێکخستنی نییە؛ بەڵام تاکە هەنگاوی ڕاست کە ڕێگای مێژوویی دەکاتەوە، لە پێهەڵگرتنی وەهادا شاراوەیە. تەنیا کاتێك پێهەڵگرتن واتادار دەبێت، ئەوا ئامادەکاری و ستراتیژی و ڕێکخستن دێتە ئاراوە. لەراستیدا ئەوەی مستەفا کەمالی گەورە کردووە تواناکاری و دەستەڕۆیی سەربازی نییە؛ سەبارەت بەم لایەنە بەهێز نییە. هەوڵدەدات ساتێك زووتر لەم گەوهەرە ڕزگاری بێت. ئەوەی بەئەنجامێکی ڕاستەقینەی گەیاند، ئاسۆ و واتای پێهەڵگرتنەکەیە. قەڵەمبازی وەها لەمێژوودا زۆرن. بەشێوەیەکی گشتی ئەوەی ڕێگای پێشکەوتنی کردۆتەوە، بەبوێری هاوێشتنی ئەم هەنگاوانەیە.

هەربۆیە سەرباری ئەوەی تەواوی هەلومەرجە ماددیەکان لە دژتە، بەڵام بیرکردنەوە لە قەڵەمبازی PKK نیشاندانی بوێری لەم پێناوەدا، هەرچۆنێکی چەواشەدەکرێت بابکرێت، لەگەوهەری خۆیدا ئەولایەنەی قورسە ئامانجی کۆماری دیموکراتییە. تەنانەت ئەمە چەمکی ڕاستەقینەی ستراتیژی بوو کە ئامانجی کوردستانێکی ئازاد و سەربەخۆ تەنیا لەمیانەی کۆمارێکی دیموکراتی بەدیدێت. بەرامبەر بە چەمکی یەکێتی پاشڤەڕۆیانەی هێزە ئۆلیگارشیەکان و کۆماری ئۆلیگارشی، لەبواری پراکتیزەکردنیشدا ئەوە پشت ڕاست کرایەوە کەچەمکی کۆماری دیموکراتییانە و یەکێتی ئازادانەی هێزە دیموکراسیخوازەکان گوزارشتی قەڵەمبازە مێژووییەکەمانە.

دەخـوازرا رزگـاری نیشـتمانی کـە لـە بیسـتەکان بـە پێشـەنگایەتی تورکـەکان بـەڕێوە چـوو، لەمیانەی پێشەنگایەتی کوردان بـە رزگـاری دیمـوکراتی تـەواو بکرێـت. یـەکێتی دیالـەکتیکی نێـوان هەردووکیان، درێژکراوە و گوزارشتی هاوچەرخی پێشکەوتنی مێژوویی بوو. هەڵوێست نیشاندانێکی بەپرەنسیپانە بەرامبەر میللیگەرایی سەرەتایی کورد و میللیگەرایی شۆڤێنی تورکان، بەقووڵاییەوە گرێدراوی ئەم راستینەیەیە.

کەسایەتی ئەم قۆناخە بەقاڵبێك، دەفتەرێك دەچووێنم کە رێگا بە نووسینی هەڵەی مێژوویی نادات، بەرامبەر بەمە دەرفەت بەنووسینی چەند راسیتەکی گشتی بـدات. هـیچ جەسـارەتی ئـەوەم نـەبوو خـۆم بـژێنم. نـامۆبوونم بەرامبـەر سـەدەی بیسـتەم هـەر بـەردەوام بـوو. بەتـەواوی نقـووم نەبوونم لەنێو رەوشی رۆژانەیی هۆکارێکی بەدەستهێنانی رەهەندی مێژووییە. ئەگەر سەبارەت بە کوردان ئەم قۆناخە وەکو قۆناخی کورکبوون هەڵسەنگێنرێ چـەوت نـابێ. شانبەشـانی خولقانـدنی گەل خۆخولقاندن، تەنیا گرفتێکی وشیاری و فەلسەفی نییە، لەهەمانکاتدا ناوەرۆکێکی ئاکاری بـوو. ژیـانێکی دابـڕاو لـە راسـتینە سـەرەکیەکانی گـەل، بەکـەوتن و بێشـەرەفی و بـێ ئـەخلاقی دەبینـرا. گومانەکانی سەبارەت بەخوداوەند لە مێشکمدا هەبوو، جێگای خۆی بۆ گومان لەبوارەکانی کێشـەی نەتەوەیی و رێکخستن و سیاسەت بەجێهێشت. سەبارەت بەتێرکردنی زاخاوی مێشکم ئـەم دیـاردە ماددیانە گونجاوتر بوون. لەجیاتی میتافیزقیا، شێوازی دیالەکتیکی سەرنج راکێشتر بـوو. بێگومـان بەرامبــەر جموجــۆڵ و بزووتنــەوەی شــۆڤێنی کۆمــار و کۆمــەڵگای بــۆرژوازی، بەرجەســتەکردنی ناسنامەی کـورد، هـەنگاوێکی گـرنگ و بایەخـدار بـوو. ئەمـە سـەبارەت بـەکۆماریش دەسـکەوتێکە. کاتێك بەهەموو پێودانگەکانیەوە دیموکراتیزەبوون رێڕەوی گرت، هیچ گومانم لەمە نەبوو کە ئەم رۆڵەم دەرکی پێدەکرێت.

درەنـگ دەرکـم بـەوە کـرد کـە گـرنگترین کـەموکوڕیم تێکـەڵکردنی دۆگمـاتیزم و راسـتی بـووە لەگەڵ یەکتردا. بەڵام ئەم دیاردەیە تاوەکو ئێستاش لـە ئاسـتێکی بـەرزدا وەکـو راسـتینەیەك لـەنێو کۆمەڵگای رۆژهـەڵات لـە ئارادایـە. سەرسـوڕهێنەر نییـە کـە دۆگمـاتیزمی سۆسـیالیزمی بونیـادنراو جێگای دۆگماتیزمی ئایینی بگرێتەوە. دۆگمـاتیزم وەکـو نەخۆشـیەك لـە چـەمکەکانی کولتـووری و ناسنامەی تەواوی لایەنە راست و چەپەکان وەکو نەخۆشییەك وەسـتاوە و پێویسـتی بـە بـەلاوەنان هەیە.

٣ـ خۆخولقاندن لەمیانەی شەڕ، بەڵام تاوەکو کوێ؟

قەڵـەمبازی شـۆڕگێڕانە لەخاکـەکانی میزۆپۆتامیـا و ئـەنادۆڵ بـەرەو شـوێنگە پیرۆزەکـانی رۆژهەڵاتی ناوین، نموونە مێژووییەکان دێنێتـەوە یـاد. ئـەوەی ئەنجامـدراوە قەڵـەمبازی گروپێکـی ئـەتنیکی یـاخود قـەوم نییـە؛ لەمیانـەی هـەنگاونان بـەو باوەڕیـەی کـە ئایـدیۆلۆژیای شۆڕشـگێڕی هاوچـەرخە، ئـەزموونی سـەرلەنوێ خـۆ پراکتیزەکـردن و بەژیانیکردنـە. هـەموو شـێوەیەکی کۆیلایـەتی رەتدەکرێتـەوە، تـاوەکو بڵێـی بـاوەش بـۆ ئـازادی دەکرێتـەوە. لـەنێو سـەختترین هەلومەرجدا و لەمیانـەی مامـانێتی زەبـری شۆڕشـگێڕی، ئـەو شـوێنەی بـۆ سـەرلەنوێ لـەدایکبوون هەڵبـژێردراوە، لەسـەرووی شـوێنە گونجاوەکـانی جیهـان دێـت. هـەروەکو تۆوەکـانی بـاوەڕی کـە لـە مێـژوودا هـەوێن بـووە و لەوێشـەوە بەجیهانـدا بڵاوبووەتـەوە، تـەواوی کەسـایەتی گرتۆتـەوە. لەسـەرووی هەموویانــەوە تایبەتمەندێتیــە سیاســی و ئایدیۆلۆژیــەکان، کولتــووری چــینایەتی و نەتـەوەیی، وەکـو هـەویر بەیەکـەوە دەیانشـێلێ و دەکرێـت بـە خانەیـەکی سـەرەکی و لەمیانـەی گوزارشتێکی ئازادانەی بەهێز لە پێناو سەرلەنوێ زایین، وەکـو پـیرۆزی راهیـب ـــ مـوئمین هـەموو جـۆرە هـەوڵ و کۆششـێك دەدرێـت. هـەروەکو بڵێـی هـاوڕێی حـەزرەتی ئیـبراهیمم، هەوڵـدەدەم بـە خێرایـی زۆری و زەحمەتیـەوە رێگـا بکەمـەوە. هـەروەکو حـەزرەتی موسـا، بـۆ ئـەوەی ئـەو قەومـە نەفرەتلێکراوە لاڕێیە بێنمەوە سەر راستەڕێ، تاوەکو دوایی هێزی هزر دەکەمەوە. هەروەکو عەزیز پاوڵ باوەڕمەندەکان بۆهەموو شوێنێك دەنێـرم و بڵاودەکەمـەوە. بـۆ ئـەوەی ویـژدانی مرۆڤایـەتی لەدەست دەرنەچێ، چەندەی بڵێـی نزیکـی شـێوازی پێغەمبەرایـەتی دەبمـەوە. دەبووایـە بەرامبـەر راستینەکانی سەدەی بیستەم کەلێی بەگومان بووم چۆك دانەدەم. رۆحی مرۆڤایەتیم تەسلیمی ئەو نەدەکرد. یاخیبوون ریشەیی بوو و بەجۆرێك کە شایستەی نموونە مێژووییەکان بوو. زۆر لەولاوەی نەتەوەپەرسـتیەکی تەسـك بـوو، بـەناوی مرۆڤایـەتی بەرپرسـیارێتی بـوون بـەهیوا و ئومێـدێکی لەدەسـت نـەدەدا. بـەپوختی بـاوەڕی بـەجیهانی لـە ئـارادا نـەبوو و تەسـلیمی نـەدەبووین. بـەبێ سڵەمینەوە بەدوای یۆتۆپیای نوێدا وێڵ بووین کە پێویست بوو پشت بە راستی و دادوەری و جوانی ببەستێ. هێزە ماتریالیستەکانی سەردەم هەرچەندە زۆرینەش بن، خولقاندنی یۆتۆپیایـە نوێکـانی رۆژهەڵاتی ناوین، دەبوو بە عینادێك بەرامبەر هەموویان.

دیاریکردنی ئامـارێکی ئـەو تێکۆشـانەی لـەماوەی نێـوان سـاڵانی ١٩٧٩ ـــ ١٩٩٩ بـەڕێوەم بـردووە ئاسـتەمە و پێویسـتیش ناکـات. لەئاییـنـدەدا بـە پشتبەسـتن بـە ماتریالـە دەوڵەمەنـدەکان مێـژوو ئامــارێکی راســتەقینە دیاردەکــات. شــیکردنەوەی رێبــاز و هێڵــە ســەرەکیەکانی هەڵوەســتەکەم سوودمەندتر دەبێت.

١ ـ نابێ ئیرادەی ئازادی دیل بکرێت و بشێوێندرێ. لە رۆژهەڵاتی ناوین تەنیا رێگایەکی سیاسەت ئاڵۆز و نادیار نییە، بەڵکو کەناڵەکانی بڵاوبوونەوەی ئایدیۆلۆژیاش ئاڵۆز و نادیار و تێکەڵە. دەرکەوتن بەبێ لارێچوون پێویستی بە تواناکاریەکی مەزن هەیە. لەو سەردەمەی رێگا سەرسورهێنەرەکانی زیگۆراتەکانی سۆمەر و ئەهرامەکانی میسر ئەم راستینەیە بەم شێوەیە، ئایدیۆلۆژیا و سیاسەتەکان بەرادەیەکی سەرسورهێنەرانە دەتوانێ سەرکەوتووبێت. هەربۆیە چوون بۆ رۆژهەڵاتی ناوین و هەوڵدان بۆ بەرێوەبردنی سیاسەت، بەوە دەچێت کە رێگا زگزاکەکان دەکەوێتە نێو ئاڵۆزی و نادیاریەکی بێ سنوور. گەوهەری سیستەمە ئاڵۆز و نادیارەکە تاك دەپەشۆکێنێ و بەخۆیەوە گرێ دەدات. راهیبەکانی میسر و سۆمەر هەموو هێزی خۆیان لەو تاقیکردنەوە سەرسورهێنەرانە وەردەگرت کە تەواوی بەرئەندامەکانیان پێدا تێپەردەکرد. تەواوی ئیرادە سەرەرۆییەکانی دواتر لاسایی ئەم پێرەوانە دەکەنەوە، هەرکەسێکی دەکەوێتە پێشیان واقورماوی دەکەن و دەیخەنە ژێر کاریگەری خۆیان. هەروەکو بڵێی ئەمە جۆرێکی پەروەردەی ملکەچکردنە. کاتێك هەموو جۆرێکیش لە باخێکدا دەگەرێنرێن ئامانج ئەوەیە. کاتێك بەکردەوەیەکی جەهەنەمیشی تێپەردەکەن، ئەوەی دەخوازن ئەنجامی بدەن، جیاوازی یان شکاندنی ئیرادەی ئازادە، یاخود ملکەچکردنە. پێکهاتەی بۆهێڵی (Genatik) بەرێوەبەرایەرتی سیاسی رۆژهەڵاتی ناوین بەمجۆرە دانراوە.

ئەوەی کۆماری تورکیا ئەنجامیداوە شکاندنی ئیرادەیە لەرێگای پێرەوی قەبە و دژوار، هەرچی لە رۆژهەڵاتی ناوینە بەشێوەیەکی نەرمتر و خەڵەتێنەر و لێکدانەوە وردەکانی بازرگانان ئەنجام دەدرێت. هەربۆیە ئەگەر بگووترێ "هەنگاومان بەرەو گۆرەپانی ئازادی هاوێشت و رزگارمان بوو" خۆ خەڵەتاندنە. لە پێهەلگرتن بۆ ئەوروپاش ئەمە بەمجۆرەیە. پێهەلگرتن بۆئەوەی سۆزێکی ئازادی خەڵەتێنەر دەداتە دەست، بەڵام کەسایەتیەکی قووڵ و نەخۆش بەتەواوی گەمارۆ دەدات و دەیکاتە بەڵایەکی سەر ئەوانەی دەمێنێتەوە.

دەبێ ئاماژە بەوە بکەم کە لەرۆژهەڵاتی ناوین بۆئەوەی ئیرادەی ئازادی لەدەست نەدەم، هەوڵ و کۆششێکی زۆرم دا. لەو ناوچەیەی کە بەرادەی هەرە زێدە میللیگەرایی تێدا پێشکەوتووە، لە چوارچێوەیەکی دیموکراتی هاوچەرخدا گەران بەدوای پەیوەندیدا، تەنانەت هەوڵێکی لەخۆرایە. ئەوەی دەسەپێنرێ عەشیرەتگەراییەکی هاوچەرخە کە لەسەرووی هەموویانەوە بەرژەوەندی تیرە و هۆزی خۆی لە پشتەوەیە. هەرچەندە لەمیانەی ووشەی بریقەدار گوزارشتی لێبکرێت، میللگەرایی شێوەیەکی پێشکەوتووی شۆڤێنیزمی خێڵە، گوزارشتێکی خێڵایەتییە کە گەورە کراوە و بەسیاسی

بووە. ئەمەش تێڕوانینێکی تەسکە و لە خۆی بەولاوە کەسی تر نابینرێ. کاتێك بەمجۆرە بوو بەردەوام ئیرادەی ئازادی تۆ بۆخۆیان وەکو هەڕەشە دەبینن.

دەتوانم بڵێم ئاستەمترین مەسەلە بۆمن، پاراستنی ئیرادەی ئازادم، نیازی ئازادی بەرئەندامە نوێیەکانی هەڤاڵێتی بوو، ئەمە بووە بەسەرەکیترین کێشە. تاوەکو ئێستاش دۆستان و ئەندامانی PKK لەوە دوورن کەبزانن ئەمە بە چ واتایەك دێت. هەربۆیە تەسك و لەیەك ئاستدا دەمێنێ، ناتوانن خۆیان رزگار بکەن و نەبنە قوربانی تەکتیکە بچووکەکان. کۆششێکم کەزۆر لەسەرووی بەشداربوونە کردارییەکەم بەهادارترە، ئەوە بووە کەنەهێڵم چ لە ناوخۆ بێت یاخود لەدەوروبەردا ئیرادەی ئازادی لەلایەن تەڵەکەبازەکان بەخراپی بەکار بهێنرێت. نابێ لەبیربکرێ کە ئیرادە و رۆحی ئازادی لەدەست بدەین، تەنانەت ئەگەر دەوڵەتیشی لەپشت بێت لەرووخان رزگاری نابێت.

ب ـ ئاواکردنی ئیرادەی ئازاد، لەمیانەی سەربەخۆیی ئایدیۆلۆژی و بەهێزبوونی رێکخراوبوون بەدیدێت. ناشێ باس لەئیرادەی ئازادی ئەوانە بکرێت کە سەربەخۆیی بیرکردنەوە و رێکخراو بوونیان لەدەستداوە. مسۆگەر ئەمانە بەشوێنێکەوە گرێ دەدرێن. ئەگەر بۆشایی لە سیستەمی رێکخستن و بیرکردنەوەدا هەبێت، مەحاڵە لەلایەن رکابەرەکانیان پڕ دەکرێتەوە.

لەرۆژهەڵاتی ناویندا تێکۆشانی مەزنم بەڕێوەبرد تاوەکو رەوشی دیلێتی ئیرادە و بێ رێکخستنی روونەدات. ئەو مەیلەی ئاستەمە ئاستەنگ بکرێت ئەوەیە کە ئەوەی بەزۆری لەو کەسایەتیانەدا دەبینرێ کە قەڵەمباز ئەنجام دەدەن ئەوەیە کەساتێك زووتر بۆئەوەی لە کاریگەری زەحمەتیەکان رزگاریان بێت، بەدوای رزگاری کەسێتی خۆیدا دەگەڕێت. لەراستیدا کەوتنە نێو ئەم مەیلە، ئەگەر بەشێوەیەکی جیاوازیش بێت بەواتای دەستپێکردنی دابڕان لە واتای شکۆداری قەڵەمباز و بەها ئازادەکەی دێت. کاتێك دەڵێ ماڵ ـ خاوەن ماڵ، ماڵ ـ منداڵ، بەرامبەر بە کێشە و گرفتەکانی گوزەران، لەهەموو شوێنێك و بەرامبەر هەرکەسێك ملکەچ دەکات. چ رۆژهەڵاتی ناوین بێت یاخود ئەوروپا لەم رێگایەدا بۆتە گۆڕستانی هەزاران شۆڕشگێڕ و جەنگاوەرانی ئازادیخواز. ئەوانەی لە شەڕەکانیشدا ژێر نەکەوتوون لەم رێگایەدا بەلێزمە لە پەلوپۆ کەوتوون. لەبەرئەوەی دەرکم بەو مەترسییە کردبوو، گەورەترین کارو خەباتم ئەوە بوو کەژیانێکی وەها بۆخاوەن ئیرادە ئازادەکان بەدیبێنم کە گرێدراوی هێزی بیرکردنەوە و دیسیپلینی رێکخستن بژین، لەم پێناوەشدا لەهەموو بوارێکدا فیداکاریم کرد. لەکاتێکدا تەواوی رێکخراوەکانی دیکە پەرتەوازە بوون و لەبیر کران، ئەوا ئەم هەوڵ و کۆششانە بناخەی ئەوە پێکدێنێت کە تاوەکو ئێستا PKK لە میانەی هێزێکی مەزنەوە پێشدەکەوێت و وەرچەرخانی خولقێنەرانە ئەنجامدەدات.

زۆر دەخوازم ئەوە بزانرێ کە: پێشخستنی وشیاری ئازادی و تواناکاری رێکخستنی گەنجێک، بەتایبەتیش کچانی گەنج، زەحمەتترین خەباتە، بەڵام خەباتێکە ئەنجام دیاردەکات. خۆفیداکردن بەبێ ئەوەی کات و شوێنی هاتبێت، کەوتنە نێو پێکدادان و خەباتێکی حەماڵی، لەسوود زیاتر، زیانبەخش دەبێت. بەتایبەتیش لەمیانەی وشیاری ئازادیەوە تواناکاریە رێکخراوەییەکان زاڵ نەکرێت کە ئیرادەی ئازادی بەهێز دەکات، ئەو خەباتە کردارییانەی بەڕێوە دەبرێت زیاتر بەڵا دێنێتە ئاراوە. سەرباری ئەوەی هەوڵەکانم لەم لایەنەدا یەکلاکەرەوە بوو، ئەو بەشە بوون کە بەرادەیەکی هەرە کەم دەرکی پێکراوە لەبەرئەوەی کاتێك باسی خەبات دەکەیت بەردەوام حەماڵی بەخەیاڵی کەسایەتی کورددا دێت، هێندە نرخی بیرکرنەوەی ئازاد و بەڕێوەبەرایەتی رێکخستن نازانێ. لەم رووەوە شەڕیکی مەزنی ئیرادەم بەڕێوەبرد. ئەگەر ئەم شەڕە نەبووایە، ئەوا هەر ئەندامێکی PKK لەدەستی ئەم هێز و ئەو هێز یان دەبێتە حەماڵێکی ئاسایی یاخود بەبێ ئەوەی هەست بکات کە کراوە بەنۆکەر، دەبێتە یەکێك کە خۆی خەڵەتاندووە یاخود لە موئمینێکی پەرێشان تێپەڕناکات کە لەناوخۆیدا داخراوە. ئەوەی منی بەتەنیا هێشتەوە عیناد و داکۆکیکردنی مەزنم بوو لەم لایەنەدا. بەگوێرەی من بێبەشبوون لە سووربوون و هەوڵێکی بەمجۆرە، زۆر لەوە مەترسیداترە کە پیرۆزترین بەهاکەی بەناموس دەناسرێت، واتە لەوە مەترسیدارترە کە خێزان و خوشکی خۆت پێشکەش بەخەڵکی بکەیت.

ج ـ پاراستنی ناسنامەی کورد لەسەر بنەمای ئازادی، یەکێك لە ئاستەمترین خەبات و تێکۆشانە. نەك تەنیا لە ئایدیۆلۆژیای فەرمی تورکاندا، بەڵکو لە ئایدیۆلۆژیای فەرمی عەرەب و فارسەکانیشدا کورد گوزارشت لە بەشێکی پارچە خراپبووەکان دەکات. رووبەڕوو بوونەوەیان لەمیانەی ناسنامەیەکی کوردی ئازاد و شەرەفمەندانە، جیاوازی لەگەڵ هەڵوێست نیشاندانێکی دوژمنکارانە نییە. کاتێك بەشێوەیەکی ئازاد لەمیانەی ناسنامەی کوردەوە رووبەڕوویان دەبنەوە کە سەدان ساڵە نکوڵیان لێکردووە هەموو جۆرە پیلانگێڕیەکیان لەسەر رەوا بینیوە، بۆیان رەوشێکی پڕ لەئێشە. هەربۆیە پێویست دەکات باش دەرك بەوە بکرێت کە ناسنامەی کوردی ئازاد مەترسیدار نییە و پێویستییەکی ژیانی برایانەیە و بۆ پەسندکردنی ئەمەش بەسەریاندا پێویستی بە تواناکاریەکی مەزن و ئارامی و کارامەیی هەیە. لە مۆزائیکی گەلانی رۆژهەڵاتی ناوین کردنەوەی جێگایەکی شەرەفمەندانە بۆ کوردان زۆر ئاستەم بووە. گەیاندنی ناسنامەی کورد بە شوێنێکی شایستە و شەرەفمەندانە، کە بەکرێگیراوانی کورد وەکو هەرزانترین کاڵا کردوویانەتە بابەتی هەراجکردن، زەحمەتترین تێکۆشانم بوو لەرۆژهەڵاتی ناویندا. لەم لایەنەوە PKK و گەلێك ناوەند و دەوروبەری کورد، ئەوانەی دۆستن و دۆستیش نین، وەها مەزەندە دەکەن کە

پێشکەوتنەکان لەخۆڕا بەدیهاتوون. بەتەنیا هێشتنەوەم لە رۆژهەڵاتی ناوینیشدا لەنزیکەوە گرێدراوی بە بەرزی هێشتنەوەی کەرامەتی کوردە. هەموو کەسێك کوردی نۆکەر و داردەست دەخوازێت. کاتێك ئەمە پەسند ناکرێت و رەتدەکرێتەوە، ئەوا هاوکاری و یارمەتیدان لە گەمە و پیلانگێڕیەکاندا یەك بە دوای یەکتر پێشدەکەوێت. کاتێك کەسایەتی خۆم لەگەڵ کەسایەتی کوردی ئازاد دەکەم بەیەك، واتای راکێشانی تەواوی مەترسیەکانی مێژوو و سەردەمە بۆ سەر خۆم. ئەو نەفرین و دوژمنایەتییە زیادەی لە راستینەی کورد پەنگی خواردۆتەوە، ناوەرۆکێکی وەهای هەیە، هەر کەسێك لێی نزیك بێتەوە دەیسووتێنێ. هەربۆیە بەدرێژایی مێژوو زیاتر راکردن لە ناسنامەی ئازاد بووە و بڕیار بەلایەنی بەکرێگیراوی دراوە. ئەگەر ئەویش مەترسیدار بینرابێت، رۆڵی داردەستی ماڵەوەیان بینیوە و بۆ هەر رەنگێك خۆیان گۆڕیوە کە ئەربابەکانیان خواستوویانە. پارچەکردنی تەواوی ئەم دابونەریتانە، تەنانەت سەرباری ئەمانەش بەزیندوویی هێشتنەوەی ناسنامەیەکی ئازاد، دیموکراسی و یەکسانی و ئازادی لەناسنامەی خۆیاندا لەو پێکهاتانەی کە پێشنەخراوە، بەردەوام رێگای لەپێش گرژی و نائارامی کردۆتەوە. بڕیاریان لەسەر ئەوە داوە، کە ئەو ناسنامە ئازادەی لەکەسایەتی مندا نوێنەرایەتی دەکرێت لە بەرژەوەندیاندا نابێت. کاتێك دەڵێم "من وەکو تاك ونم کرد، بەڵام گەلی کوردی ئازاد سەرکەوت" مەبەستم ئەم راستینەیە بوو.

ژیان و تێکۆشانم لەرۆژهەڵاتی ناوین ئەگەر سەبارەت بەراستینەی گەوهەری تەماشای بکرێ، ئەوا دەبینرێ کە سێ پێکهاتەی سەرەکی بەدیهاتووە.

یەکەمیان خولقاندنی راستینەی گەلێکی جەنگاوەرە. گەوهەری ئایدیۆلۆژی و رێبازی سیاسی کەلە هەلومەرجی تورکیا خولقێنراوە هەرچەندە لەژێر کاریگەری دۆگماتیزمێکی قورسیش دابێت، ئەوا لەچارەسەرکردنی کێشەی نەتەوەییدا بەشێوەیەکی گشتی کاریگەری سۆسیالیزمی زانستی کراوەتە سەر و گوزارشت لە گونجاندنی دەکات بەگوێرەی هەلومەرج و واقیعی بەرجەستە. لێرەدا ئەوەی گرنگە بەبێ پەنابردنە بەر قاڵب و هێزەکانی سۆسیالیزمی بونیادنراو، خولقاندنی سیستەمێکی ئایدیۆلۆژی بۆ گەلی کورد پێویستە کە لەمیانەی هێزی بیرکردنەوەی خۆی و هەوڵی کرداری بێت. هەرچەندە ئەم ئەرکە هەندێ لایەنی کەموکوڕی و دۆگماتیبیانەشی هەبێت، بەشێوەیەکی سەرەکی لەو قۆناخ و لەنێو ئەو هەلومەرجەدا سەرخراوە کە هێشتا لەتورکیا بووم. هەرچەندە چەندین لایەنی گشتی لەخۆوە بگرێت، لە ئەنجامدا رێبازە سیاسیەکەی بۆیەکەمین جار لەسەر بنەمای بەرژەوەندیەکانی گەلی کورد، بەشێوەی ئیرادەیەکی ئازاد بەرجەستە بووە کە خزمەتی دەکات. رێگای بزاڤی ئازادیخوازی گەلی کوردی قۆناخی نوێ رۆشنکراوەتەوە، ئەو رێگایە دیارکراوە کە دەیگرێتەبەر. تاوەکو ساڵی ١٩٨٠، بەتایبەتی لەمیانەی چالاکی ٣٠ی تەممووزی ١٩٨٠ی

PKK لـە سـیڤەرەك بەرامبـەر بنەماڵـەی بۆجـاق، ئـەم قۆناخـە گەیشـتە لوتكـەی خـۆی. ئەمـە دەتوانرێ وەكو كۆتایی قۆناخێك و راگەیاندنی قۆناخێكی نوێ هەڵسەنگێنرێ.

ئەوەی لە رۆژهـەڵاتی نـاوین خـوڵقێنراوە، وەڵامدانـەوەی هێزەكـانی فشـاری نـاوخۆ و دەرەوەی سـەر گـەل و پەیوەندییـە ئایـدیۆلۆژی و سیاسـیە پاشـڤەڕۆكانە لەمیانـەی شـێوازی شـەڕەوە. بـۆ یەكـەمین جـارە گـەلی كـورد لـەو رێگایـەی لەلایـەن ئـیرادەی خـۆی و بـەگوێرەی بەرژەوەندیـەكانی دیاركراوە، لەپێناو بەدەستهێنانی ژیانێكی ئازاد، كەوتۆتە نێـو بڕیـار و شـەڕیكی وەهـا كـە هەرچـی كۆسپێكی لەپێشیدا هـەبێت پێیـان لێبكـات و بـەلاوەیان بنێـت؛ لەگـەڵ هـزری دواكـەوتوو و خـو و رەوشتی هـەزاران سـاڵەی خـۆی كەوتۆتـە نێـو شـەڕ و ململانـێ. بۆئـەوەی مێشـكی ئـازاد و لقـەكانی بخـوڵقێنرێ، ئـەم شـەڕە پێویسـتییەكی ژیـانی بـوو. لـە هێرشـكردنە سـەر و پاككردنـەوەی تـەواوی پاشخانەكانی كۆیلایەتی سیستەمە باڵادەستەكان، لە نیۆلیتیك تاوەكو كۆیلەداری و دەرەبەگایەتی و دواتریش تاوەكو ئەوەی سەردەمی سەرمایەداری دوو دڵـی نـەكردووە. ئـەوەی پێویسـتە لـە پێنـاوی ئازادی ئەنجام بدرێت، شەڕیكی ناوخۆیە. هەرچەندە پڕ لە ژانـیش بێـت، لەمیانـەی ئـەم شـەڕەوە ئەو لایەنانە فڕێدەدات كەبووەتە كانگرێن. بۆ یەكەمین جارە لە مێژوودا بەشێوەیەكی بـەرفراوان و سیستەماتیك ئەو پەیوەندیە ئایدیۆلۆژی و كرداریانە رووخێنراوە كە سەرچاوەی خۆی لە چینی كوردە بەكرێگیراوەكان وەردەگرێت و هەموو جۆرە پاشڤەڕۆیی و نۆكەرایەتیەك لەخۆوە دەگرێت و دەرفەت بە رۆشنگەری نادات. ئەگەر ئەم شـەڕە پیادەنـەكرێت، ئەگـەر بەشـێوەیەكی سـنووردداریش بێت سەرنەخرێت، ناشێ شەڕی ئازادی بەرامبەر هێزە دەرەكیەكان ئەنجامگیر بێت. ئەوەی خـوازرا لە میانەی چالاكیەكەی دژ بە بۆجاق بسەلمێنرێ ئەم راستینەیەیە. ئەو شـەڕەی چـەتەگەرێتی نـاو PKK و میللیگەرای سەرەتایی كورد رێگایان لەپێش كردەوە، دیسان سەرچاوەی خۆی لەم راستینە وەردەگرێـت. دەرنەكـەوتنی ئـیرادەی ئـازادی گـەل و ئەگـەر سەریشـی هەڵـدابێت، سـەركوتكردن و هێرشە بێبەزەییەكانی ئەم هێزانـە لـە بەرامبـەری، هۆكارەكـەی بۆئـەوە دەگەڕێتـەوە كـە مسۆگەر گرێـدراوی تایبەتمەنـدێتی مێـژوویی و بەرژەوەندییـە ژیانیەكانیـەتی. ئەگـەر بـەگوێرەی ئاسـتی خوازراویش نەبێت، دەتوانرێ بگووترێ تاڕادەیەك ئەم شەڕەی گەل سەركەوت.

پێناسـەكردنی چـالاكی ١٥ی ئـاب وەكـو پاراسـتنی گەوهـەری راسـتینەی گـەل كـە دەخـوازرا بـە تەواوی بخنكێنرێ، راسترین گوزارشتە. ئەگەر ئەمە وەكـو هێـرش دیـار بێـت، لەگەوهـەری خۆیـدا ئاگاداریەكە دەڵێ "من گەلم، لەنێوم مەبە". بەتایبەتیش وەڵامـە بـۆ دڕندایـەتی زینـدانی ئامـەد و هاوارەكانی " دەست لەهەبوونی خۆمان بـەرنادەین"؛ شـەڕیكە لـە پێنـاو وەڵامدانـەوەی گووتـەی " پێویستە دونیا دەنگمان ببیسێ"ی **مەزلۆم دۆغان** و گووتەی "ناتوانن نكوڵی لە هەبوونمان بكـەن"

ی **محەمەد خەیری دورموش** و واتاداربوونی گووتەی " رزگاری گەلی تورك لە شەڕی ئازادیخوازی گەلی کوردا دەبینم" ی **کەمال پیرە**. ئەم هەڵمەتەی شەڕ وەڵامێکە دراوەتە هێزە سەرەڕۆیی و ئۆلیگارشیەکان، لەسەرووی هەمووشیانەوە هێزە ئۆلیگارشیەکانی تورکان و کوردان و جەخت لەسەر ئەوە دەکات " ئیتر قۆناخی فشار و چەوسانەوەی بێ سنوورتان لەسەر گەل تێپەڕبوو، کاتی ژیانی ئازادی ئێمە هاتووە". بۆ ئەوەی بەشێوەیەکی هاوچەرخ و شەرەفمەندانە بژی، پێویستە قوربانیەك بدرێت. ئەم قوربانیەش خودی شەڕی گەلە. بەجۆرێکی دیکە دەرفەتی رزگاربوون لەو هێزە ئۆلیگارشی و سەرەڕۆییانە نییە کە لە چوار لاوە گەمارۆی داون. بە ئەندازەی ئەوەی شەڕی خۆی بەرامبەر هەموو جۆرە هێزێکی ئۆلیگارشی و سەرەڕۆ بەڕێوەببات، ئەوا بوون بە گەلێکی ئازاد و شەرەفمەند دەبێتە راستییەك.

هەرچەندە زیان و ئێش و ئازارەکانی چەندە مەزن بێت، بەڵام پارچەکردنی سیستەمێکی توانەوەی زۆرەملێ و فشار کە گەیشتبێتە ئاستی نکوڵیکردن لە هەبوونت، تەنیا ئەو کاتە بەدیدێت، کە گەل تاوەکو مۆخی ئێسقانی هەست بە شەڕی پاراستنی گەوهەری خۆی بکات. ئەگەر ئەم شەڕە نەبێت هەروەکو چۆن نابێ بە خاوەنی هیچ مافێك، ئەوا لە فڕکردنیش ڕزگاری نابێت. هەربۆیە شەڕی گەلی کورد لەنێو هەلومەرجەکانی رۆژهەڵاتی ناوین بەرامبەر ئەو هێزە پاشڤەڕۆ و پاکتاوکارانەی هێرشیان کردۆتە سەر هەبوونەکەی، لەوە بەولاوە کە پێویستییەکە، چالاکیەکی پیرۆزی درێژەدان بە هەبوون و ئازادکردنی خۆیەتی. کەموکوڕیەکانی، ئەو خیانەتانەی دووچاری هات و پێشنەکەوتنی فەرمانداریێتیەکەی و کورتخایەنی و درێژخایەنی، هیچ لەم پیرۆزیە ناگۆڕێ و ناتوانێ بێ واتای بکات. هەروەها ئەم شەڕە شەڕیك نییە لەدژی گەلانی دراوسێ یاخود لە پێناو دابڕان بێت. بە پێچەوانەوە شەڕی یەکێتی ئازادانە و کۆماری دیموکراتییە کە هەموویان دەوڵەمەند و شەرەفمەند دەکات. شەڕی یەکێتی ئازادانە و پێشکەوتووخوازی گەلانە بەرامبەر بە جوداخوازی و پاشڤەڕۆیی ئایینی و میللگەرایی کە هێزە باڵادەست و چەوسێنەرەکان دەیسەپێنن. چ لەلایەنی تیۆری بێت یاخود کرداری تەرخانکردنی هەموو شتێك لەپێناو شەڕیکی گەلەری بەمجۆرە باوەڕیم وایە کە ئەرکێکی منە بەرامبەر گەلەکەمان. هەرچەندە هەروەکو چۆن خواستوومە ئەم شەڕە گەلەرییە بەڕێوەنەبراوە، بەڵام باوەڕیم بە پێویستی و گەوهەرەکەی مسۆگەرە. بەڵام ناتوانم بڵێم بەرامبەر بە چەتەگەریێتی ناوخۆ تاوەکو دەگاتە هێزە ئیمپریالیستە هەمە جۆرەکان سەرکەوتنی پێویستم بەدەستهێنا کە دەخوازن ئەمە بەخراپی بەکار بێنن. بەڵام هەرگیز نابێ لەبیر بکرێت کە ئەم ئەرکە دەکەوێتە ئەستۆی هێزی پێشەنگ و ئەو گەلەی شەڕ بەڕێوە دەبات. هەوڵەکانم لە پێناو گرێدان بە بەرخودانی هەزاران ساڵەی گەلی کورد و گەلانی

رۆژهەڵاتی ناوین و پێ بەخشینی گەوهەرێکی هاوچەرخ و پێشکەوتنخوازانە، پێویستیەکی ژیانی گرێدان بەم خاکە و رێزگرتنە بەرامبەر قەوارە کولتووریەکان. خەمگینیەکەم ئەوەیە، کە تاوەکو دوایی، تەنانەت لەمیانەی چەند تەمەنێك خستنە سەر یەکتر، لەهەموو جۆرە هەوڵێك دوور مامەوە یاخود بەگوێرەی ئەوەی دەمخواست ئەم هەوڵ و کۆششانەم پێشکەش نەکرد، کە ئاشتییەکی شەرەفمەندانە و یەکێتیەکی ئازادانە ئەنجامگیر بێت، بەڵام لەو باوەڕیەدام کە گەلەکەمان و هێزە بەرپرسیارەکانی، ئەم کەموکوڕیە بەلاوە دەنێن و سەرکەوتن مسۆگەر دەکەن.

دووەمین تێکۆشانی واتاداری ئەنجامم دا، خولْقاندنی خەباتگێڕانی ئازادییە. لە هەلومەرجەکانی تورکیا بەملیتانبوون نەزۆك و دۆگماتیك بوو. بەناوی PKK بەملیتانبوونێك هەبوو کە بەشێوەیەکی سنووردار توانای بیرکردنەوەی هەبوو و لەئاستی تەقاندنی چەند فیشەکێکدا توانای چالاکی هەبوو. نەدەشیا لەڕێگای ئەمەوە شەڕی گەلەری بەڕێوە ببردرێت. تەنیا هێزی ئایدیۆلۆژی و سەبر و بوێری و کارامەیی لە کۆتاییدا هەوڵ و کۆششی مەزنی بەدەستدەهێنا. خولْقاندنی ملیتانانی ئازادی، بەشی هەرە مەزنی کات و هەوڵەکانی منی پێکهێناوە. خولقاندنی خەباتگێڕانی ئازادیخوازی گەل لەو تاکانەی کە لەمیانەی پاشڤەڕۆیی هەزاران ساڵە بەخێو کراون و لە هێزی هیچ سۆز و بیرکردنەوەیەکی واتادار و یەکلابۆوە خاوەن بەشی خۆیان نین و لەشەڕ بەرامبەر بەخۆشی بۆتە جەنگاوەرێکی کوێرانە و خیانەتکار، لەراستیدا زەحمەتترین کار بوو کە پێویستی بە توانایکاری هەیە. لەمیانەی سەدان خولی پەروەردە و بەدەیان هەزار دیالۆگ و ئاخافتنی تایبەت خواستم بە ملیتانی ئازادی بگات. بەبێ هەناسەدان بەردەوامیم پێدا. تەنانەت کاتێك بەڕێوە دەچووم و خواردنیشم دەخوارد، چاوەکانم و زمانم لەم پێناوەدا کاری دەکرد. دەمزانی کە ئەرکەکەم زەحمەتە و شەرەفمەندانەترین کارە و مردن لە پێناویدا هێندەی داوەپەمۆ باریکە. بەڵام لەمیانەی بەهای مەزنی بەلاوەنانی مێژووی نەفرینلێکراو و لەپێناو رۆڵ بینین و بەشداریکردن لە مێژووی ئازادی، هەر هیچ نەبێت بۆئەوەی چەند ساڵێکی خۆی بەشێوەیەکی راست تەرخان بکات. بەهەموو هێزی خۆم هەڵوەستەم لەسەر ئەم ملیتانە کرد. خەباتێکی تایبەتی گەوهەری و بە چەندایەتی و چۆنایەتی وەهام سەبارەت بەملیتانێتی کرد کە هیچ سیاسەتمەدار و سەرباز و پێخەمبەر و فەیلەسوف لە مێژوودا ئەنجامیاننەداوە. بەڵام بێ بەزەییانە خەرجکردن تەنانەت بەفیڕۆدانی ئەو گەنجانەی دڵی گەلن و ئەو ڕەنجە مەزنەی من کە لەم لایەنەوە خەرجمکرد، لەلایەن چەتەگەرێتی ناوخۆوە کە هەڵوێستێکە دەگاتە ئاستی بەئەنقەست پێشخستن، بەردەوام سەرچاوەی خەمگینیەکی مەزن و کین بوو. سەپاندنی ئەمجۆرە خیانەت و

پیلانگێڕییانــە بەرامبــەر بەمــەیلی خولقێنەرانــەم لــەو ئاســتەدا نــەبوو کــە دەرکــی پێبکرێــت و بەرپەرچی بدرێتەوە.

بەڵام ملیتان بەخۆشی بەرامبەر ئەمە بەرپرسیاربوو. ئایا بـەهیچ شـێوەیەك رێـزی بەرامبـەر خۆی نەبوو؟ ئایا هێندە رەنجە نابینێ؟ ئایا دەرکی بەوە نەدەکرد کـە خۆشەویسـترین بەرخۆڵـە و شێری باوك و دایکیەتی و رۆڵەی هیوا و ئومێدەکانیەتی؟ تا چ رادەیەك دەتوانێ خاوەنداریێـی لـەو هەوڵ و کۆششانەی من بکات کە تەنانەت کاریگەری دەکاتە سەر بێ ویژدانترین کەس، تـا چ کاتێـك بـەکرداری واتـا بـەم سـۆز و پەیمانـە مەزنانـە دەدات کـە داویـەتی؟ لەسـەرووی هەمووشـیانەوە بـۆ ماوەیـەکی درێژخایـەن چـۆن هـەبوون و پێشـکەوتنی خـۆی مسـۆگەر دەکـات؟ دەبووایـە ملیتـان و جـەنگاوەری ئـازادی وەڵامـی ئـەم پرسـانە بداتـەوە. ئـەو رێنومایییانـەی لەمیانـەی سـەدان بەلگـەوە روونکرابوونــەوە، هێــزی کــرداری دەســتەبەردەکرد و لــە رەوشــێکی وەهــای دەردەخســت کــە ببنــە ئامرازی فەرماندەی ساختە و بێ رەچەڵەك، پێویست بوو نوێنەرایەتی ئەمە بکەن. لـەو بـاوەڕەدام گەلێك شتم پێشکەشکرد. ئەو وەڵامەی درایەوە ئەمانە؛ مردن و کوشتنی نابـەجێی هـەزاران کـەس بوو. بەهیچ جۆرێك ئەوەی نەکرد بە ئەرکی سـەرەکی کـە پێویسـت دەکـات چـۆن و لـەکوێ بـژی و بژێنێ. گەلێکم پێگەیاندن. ئەویش شەڕیکی زۆری پیـادەکرد، بـوێری و فیداکاریـەکی بـێ سـنووری نیشاندا؛ بەڵام نەبووە پسپۆر، هیچ نزیکی خولقاندنی سیستەمی خۆی نەبووە. لە فێربـوون و خـو و رەوشتە هەرزانەکانی ژیان و مردن رزگاری نەبوو، نەبوو بە سوپا و ئاستی فەرماندەبوون. نکوڵی لە قارەمانێتیەکەیان و ئەو بەهایانە ناکەم کە هاتوونەتە ئاراوە. بەڵام لەکاتی خۆیدا بە شێوەیەکی سەرکەوتووانە پێشنەخستنی هەڵوێست بەرامبەر چەتەگەرێتی ناوخۆ و نەتەوەپەرستی سـەرەتایی و بەدەستنەهێنانی ئەنجام، بەسە بۆ نیشـاندانی کەموکوڕیـە مەزنەکـەیان. بـەردەوام ئەمـە لـەخۆم دەپرسم: ئایـا لەسـەرەتاوە بمزانیبووایـە وەهـا دەبـن، مۆڵـەتم دەدا شـەڕ بەرێوەببـەن؟ بـەلانی کـەم لەلایەنی خۆمەوە بەرپرسیارێتیەکەم پەسند دەکرد؟ بەڵام سەرباری ئەم خەم و پەژارە مەزنانـەم، دیسان خولقاندنی خەباتگێڕانی ئازادی، خەباتێکی ئەفسانەییە. شایسـتەی ئەمـە نـەبوون. بـەفیڕۆ خـەرج کـرا. بـە شـێوەیەکی خیانەتکارانـە و بـێ بەرپرسـیارێتی بـەکارهێنرا. بـەڵام دیسـان لـەو باوەڕەدام ئەو جێگایەی لە مێژوودا گرت کە شایستەیەتی. مسۆگەر یـادی هـەزاران شـەهید ژیـانی ئـازاد دەخـولقێنێ، گـەلی کـوردی ئـازاد دەئـافرێنێ. هـەروەها هیـوا و بـاوەڕی خـۆم دیاردەکـەم کـە ئەوانەی ماونەتەوە لە ئاستی بەرگری رەوادا، جگە لـەوەی تـەواوی کەموکوڕیـەکانی خۆیـان بـەلاوە دەنێن، لە پێناو ئاشتیەکی شەرەفمەندانە و یەکێتی ئازادانەی گەلانی برا، بە ئاستی چـەندایەتی و چۆنایەتی پێویست دەگەن و دەبنە هێزی گەرەنتی سەرکەوتن.

سێیەمین خەباتی ئەفسانەیی من لە رۆژهەڵاتی ناوین، سەبارەت بەئازادی ژنە. ئەو خەباتەی کە پێویست بوو بەر لە خەباتی رزگاری نیشتمان و رەنج بێت، زەحمەتترین تێکۆشان بوو. ژن یەکەمین چین و نەتەوە و رەگەزی چەوسێنراوەی پاشڤەڕۆیی و کۆیلەدارییە. جیاوازی رەگەزی لە رووخساردا، دەکرێتە بیانووی فشار و نایەکسانی. کاتێك بەقووڵایی لێکۆڵینەوە سەبارەت بەمێژوو بکرێت، دەرك بەوە دەکرێت کەژنان یەکەمین قوربانی باڵادەستی کۆمەڵایەتی و سیاسین. یەکەمین چینی هەموو جۆرە نایەکسانی و بەکۆیلە کردنێکە کە بەسەر مرۆڤایەتیدا سەپێنراوە. دوای ئەوەی ژن کرا بە کۆیلە و بووە ئامرازێکی کۆك وماڵیکراوی ناوماڵ، ئیتر خولڤاندنی کۆمەڵگای چینایەتی و دەوڵەتەکەی کەوتەگەڕ. دوای ئەوەی پیاوی ستەمکار و درۆزن ژنی خست، لەمیانەی ئەو بوێریەی لەمەیەوە وەرگرت، بەرەو سەرکوتکردن و بەرزکردنی رەگەزی خۆشی هەنگاوی هاوێشت، میتۆلۆژی و ئایینەکانی خولڤاندووە کە گەورەترین سیستەمی هزری خەڵەتێنەرن. هەڵبەتە میتۆلۆژیا و ئایینی وەهاش هەن کە گەلان لە راستی نزیك دەکەنەوە. ئێمە باس لە ئایین و میتۆلۆژیای باڵادەست و چەوسێنەرەکان دەکەین کە تەڵەکەبازی و زۆرداری بەرهەم دێنن. کاتێك تەماشای ئەم ئایین و میتۆلۆژیانە بکرێ، دەبینرێ کەژنان هەنگاو بەهەنگاو لە تەختی شکۆداری خوداوەندی ژن دەخرێت و بێ بایەخ دەکرێت و لەدواییشدا لە نێو دەبردرێت. نەدەشیا جەنگاوەری ئازادی بیت و ئەمە نەبینی. وەکو منداڵانی ئازادی ئەو خاکانەی ئایینی خوداوەندی دایکی خولڤاندووە و شوێنی یەکەمین خوداوەندی ئەشقە، هەوڵمدەدا دەرك بە یەکەمین سەرچاوەکانی تامەزرۆییە و مەزنەکانمان بکەم و لێکۆڵینەوەم دەکرد و بیانووەکانی هەبوونیم دەدۆزیەوە.

هەڵوەستە کردنم سەبارەت بە کێشەی ژن ئەوەی تێپەڕکردووە کە کێشەی کەرامەتی تاکێك بێت. تەواوی دژی پێویستییە بچووکەکانی زایەندییە. مسۆگەر گەیشتنی رەگەزەکان بە یەکتری، گەیاندنی بە ئاستێکی باڵاتر لە غەریزەی سێکسی ئاژەڵی، کە بریتیە لە دۆستایەتی و هەڤاڵێتیەکی مەزن، بۆمن وەکو مەردایەتیەکی راستەقینە بوو، دەرکم بەوەش کرد دوودڵیم لە جووتبوون لەگەڵ ژندا لە ترسەوە سەرچاوەی دەگرت. پیاوی باڵادەست ترسی خولڤاندبوو. لە ژێرناوی ناموس ئەم لەیستۆکەی پیادە دەکرد. تەنانەت کاتێك دەیگووت"خۆشم دەوێیت" جاری دووەم چەقۆی لێ دەوەشاند. زۆرداریەکەی سەرسوڕهێنەر بوو. وەکو رەگەزێك ژنی بچووك کردۆتەوە، جەستە و ژیری و سۆزەکانی ئیفلیج کردووە. خرابووە نێو قووڵاییەك کە باوەڕ ناکرێت. تەنانەت ئەو پیاوە سۆسیالیستانەی لەخۆیان رازین تەنانەت ژنیش، نەیانتوانی خۆیان رزگار بکەن و نەبنە داشی ئەم لەیستۆکە. لەمیانەی ئەو هێزەوە هەڵوەستەم سەبارەت بەم کێشەیە کرد کە تینوێتی

مەزن بۆ ئازادی پێی بەخشیبووم. چەندین شیکردنەوە و دیالۆگ و ئاخافتنی ریشەیی بێ ژمارم ئەنجامدا. نەك وەکو خاوەنێکیان، بەڵکو وەکو هونەرمەندێك، لە راوەستانێکی جەستەیی جوان و رێك و پێك، تاوەکو ببن بە پشکۆی زانابوون و گەیاندنیان بە ئاستێك کەلەمیانەی دەنگ و زمانیان تامێکی وا بەدیبێت کە هیچ شتێکی دیکە ئەم تامەی نەبێت. موداخەلەی هەموو شتێکیانم کرد. پێگەیشتن، بەڵام هەرزەکار و بێ ئەزموون بوون. ژیانی نەفرینلێکراو و پیاوە ئەفەندیەکان لە تەنیشتیانەوە بوون. لە کارامەیی و ئەزموونێکی وەها بێبەش بوون کە بەرامبەریان و لەگەڵیاندا شەڕیکی مەزنی رەگەزی گەوهەری بەرێوە ببەن. بەم ئێش و ئازارەوە خۆیان لە هەڵدێرەوە فرێدا خوار، ئاگریان لە جەستەی خۆیان بەردا، بەبۆمبا خۆیان پارچە پارچە کرد. ئەوان لە ژێر ناوی قارەمانێتی هەموو شتێکیان ئەنجامدا. ئەو پیاوێتییەی لە بەرامبەریان بوو لە هەڵوێستێکی قەبە جیاوازتر نەیانخواست جۆرێکی دیکە، هەڤاڵێتی و دۆستایەتی مەزنی یەکسانیخوازەکان بە ئەقڵی خۆیاندا تێپەڕبکەن، هەروەکو گوڵ هەڵدەوەرین و لەناوچوون.

بە ئەندازەیەك کە لە گەوهەردا باوەڕیم بە باوەڕی خوداوەندی ژن هەبێت بە هێزی رێزگرتن و خۆشەویستی گەیشتم. هەرچەندە هەوڵ بدەن شەڕی ژنی مەزن بچووك بکەنەوە و لە بەرچاوانی بخەن، بەڵام هەقی خۆم پێدا. هەم بۆ ژنێك خیانەت لە پیرۆزترین ئەرك دەکەیت و بە شێوەیەکی ناڕەزایی دەژیت، هەم لە پێناو هەڤاڵێتی ژنی رەسەن ئەو ئەرکە جێبەجێ ناکەیت کە دەکەوێتە ئەستۆت! خواستم بۆ هەموو ناوەند و دەوروبەرە پەیوەندیدارەکان لە سەرووی هەمووشیانەوە بۆ PKK نیشانبدەم کە شەڕی ژن لایەنێکی وەهای نییە کە بە بچووك ببینرێ. بەلانی کەم هەوڵمدا هێندەی خوداوەندە پیاوە زۆردار و درۆزنەکان، جیهانی خوداوەندی ژن بناسرێ کە هێزی ئەشق و راستیە و تاوەکو دوایی بە شێوەیەکی جددی و بەپرەنسیپانە هەوڵمدا لەناوەڕۆکەوە خۆشەویستی و رێزلێگرتنی پێویستی بەرامبەر نیشانبدرێ و بیسەپێنم.

هەرچەندە خیانەتکار و بەکرێگیراویش دەرکەوتبن، هەرگیز نابێ ئەوانە لە بیر بکرێن کە بەدڵ و گیان تەڤلی بوون. بەتایبەتیش شەهیدەکانیان بەردەوام وەکو عەزیزە پیرۆزەکانی ئەم خاك و گەلەکانمان یادیان دەکرێتەوە. ئەوان هەریەکە و خوداوەندێکی ئازای راستەقینەن. بەرێزەوە پێشوازیم لە یەکێتی و بەپارتیبوونیان کرد و یارمەتیانم دا. بەردەوام جەختم لەسەر ئەوەکردەوە پێویستە ببنە گەرەنتی ژیانێکی ئازاد و جوان. بەو باوەڕیەوە تاوەکو دوایی درێژەم بەهەوڵ و کۆششەکانی خۆمدا کە مسۆگەر رۆژێکیان بە ئاستی ئەو ژنە بەهێزە دەگەن کە پیاوی ستەمکارو درۆزن و پاشڤەڕۆ دێنێتەوە سەر رێ. مرۆڤ تەنیا لە میانەی ئەو ژنەوە مەزن نابێت و نابێت بە پیاو، کەموڵکیەتی. من نەمخواست بەمجۆرە مەزن بم و ببم بە پیاو؛ تەنانەت رەوشێکی وەهام بە

کەرامـەت شـکێن بـینی، دەزانم کـەژنانم خسـتۆتە رەوشـێکی سـەختەوە. دەرك بـەوەش دەکـەم کـە ئـەوانم کـردووە بـە پارچـەیەك لـە ئـاگر، ئـەوەش دەزانم کـە هـی وەهـا لـە نێویانـدا هـەن کـە دوژمنایەتیەکی مەزن و ستەمکاریش دەکەن. ئـەوەش دەزانم کـە بەتـەنیام هێشـتوونەتەوە. بـەڵام گرنگترین راستی کە دەخوازم بیزانن ئەوەیە کە پێویستە بزانن هێندە بەهێز بـن کـە چارەنووسـی شەڕ و ئاشتی دیار بکەن. ئەگەر ئەمە نەبێـت ژیـان حەرامـە. ئەگـەر ئەمـە نـەبێت ئەشـق نابێـت. ئەگەر ئەمە نەبێت هیچ ئومێد و هیوایەك بەدینایەت. تەنیایی و جودایی ئەو بـەدەل و رێگایەیـە پێویستە بۆ بەدەستهێنانی ئەم مەزنایەتیە و زاڵبوونی بگیردرێتە بەر. باوەڕی و ئومێدەکانی خـۆم دیـاری دەکـەم کـە لەمیانـەی هێـزی هـەزاران سـاڵەی ئـازادی و یەکسـانی خوداوەنـدی دایـك و خوداوەندەکانی ئەشق کە لەم وڵاتانە لە دەستیاندا. لە رێگای خەبات و شـەڕیك لـە تـەوەرەی ژنـدا سـەرلەنوێ جـوانی و ژیـری دەخـولقێنرێ، ئـەوەی کـە هەشـە بـە هێزێکـی خـۆیی وەهـا دەگـات کـە پەیمانی نوێی کۆمەڵایـەتی پراکتیـزە بکات. بـە ئەنـدازەی بانگەشـەی هەڤاڵێتیـەکی پـڕ لـە رێـز و خۆشەویستی لەگەڵ ژنان، مسۆگەرە کەتادوا هەناسەکانم وەکو کارکەرێکی ئەشق درێژە بە هـەوڵ و کۆششەکانم دەدەم. بێگومان کە بە ئەندازەی واتا پێدان و بە پێویستی بینینیان هی هـەڤاڵانی ژنم و بەردەوامیش بەمجۆرە دەبم.

لـە رۆژهـەڵاتی ناوینـدا تێکۆشـانی دیکـەی گرنگیشـم بـەڕێوەبرد. بەتایبـەتی پێویسـتە هەوڵـە دیپلۆماسیەکانی من زۆر باش بزانرێ کە لە پێناو گەلی کوردا بە شوێنێکی شەرەفمەندانە بەڕێوەم برد، چونکە ئەو دیپلۆماسیەتەی کوردە بەکرێگیراوەکان گەلی کردبوو بە هیچ. مەسەلە ئەوە نییـە کە دیپلۆماسیەتێکی فەرمی لەگەڵ ئەم توێژانە بەڕێوە ببردرێت کە مەزن دیارن. ئـەوەی پێویسـتە وابکەیت کەتەواوی هێزەکانی جیهـان و هـەرێم هەسـت بـەو هەوڵانـەت بکـەن کـەناهێڵی گەلەکـەت ببێتە ئامرازێکی هەرزانی بازرگانی و لەیستۆکە سیاسی و پیلانگێڕیـەکان. ئـەوە نیشـانی دۆسـت و دوژمنان دەدات کەناتوانرێ هـەبوون و ئـازادی گـەلی کـورد ببێتـە بابـەتی هـەڕاجکردن. ئەگـەر بـە شـێوەیەکی سـنوورداریش بێـت بـۆ یەکـەمین جـارە لـە مێـژوودا هـەنگاوی وەهـا دەهاوێشـترێت. لـە ئەنجامی ئەم هەوڵو کۆششانە گەلی کورد لەهەموو کاتێك زیـاتر بۆتـە خـاوەنی ناسـنامە و ئـیرادەی ئازادی خۆی. ئەوە نیشاندراوە کە بەسانایی ناتوانرێ بکرێتە بابەتی لەیستۆك و پیلانگێڕی. ئـەوە سەلمێنراوە کە بێخاوەن نییە و بەخۆی و هێـزە پێشـەنگەکەی بـە هێزێـك گەیشـتوون کـە دەتـوانن هەموو جۆرە لەیستۆك و پیلانگێڕیەك پووچەڵ بکەنەوە. لەوانەیە بەناوی گەلەکەمان رێککەوتنی دیپلۆماسی بریقەدارمان ئەنجامنەدا. بەڵام مسۆگەرە کە پـەیمانی نەنووسـراومان لـە مێشك و دڵـی

دۆست و دوژمنان بەجێکرد کە کوردان بۆ ژیانێکی ئازاد بە بڕیارن و هەرگیز دەستی لێ بەرنادەن، تەنانەت ئەگەر پێویست بکات لەم پێناوەدا هەر جۆرە بوێری و فیداکاریەك نیشاندەدات.

تەنانەت دەسکەوتە دیپلۆماسیەکانی کوردە بە کرێگیراوەکان، لە سایەی بوونی ئێمەدا لە رۆژهەلاتی ناوین بەدەستیانهێناوە. تەنانەت لە سەربنەمای دژایەتی ئێمەش بێت تەواوی ئەو رێککەوتنانەی ئەنجامدراون و ئەو بەرژەوەندییە ماددیانەی بەدەستهاتوون لە سەر خوێن و رەنجی ئێمە بەدیهاتووە و بەرزبووەتەوە. ئەمڕۆ ئەمە بۆ خاوەنی بەکرێگیراوەکان باس دەکەین. گەلەکەشمان قارەمانە راستەقینەکانی رەنج دەناسێ. لە میانەی پێزانین بەوەی کە ئیرادەی ئازادی کوردان و تەواوی پێگەگرتنەکانی کە PKK لەناوەوە و دەرەوە پشتی پێدەبەستێ، گرێدراوی ئەم هەوڵ و کۆششانەمانە و شایستەبوونیان بەمە بایەخدار دەبینم. بۆ ئەوەی بە هێزی خۆییان لەهەموو بوار و گۆڕەپانێکدا بە هێز و توانایەك بگەن کە سەرکەوتن بەدیدێنێ، ئومێدەوارم بە ستاتۆ نەخەڵەتێن و بە دیپلۆماسیەتێکی راستەقینە بگەن.

ئەگەر بە شێوەیەکی زۆر سنوورداریش بێت. جێگاو بایەخێکی زۆر بەو خەباتانە دراوە کە قۆناخی ئەکادیمیای نەتەوەیی دێنێتە ئاراوە. لە رێگای باوەڕهێنان بەوە کە ئەو هەوڵ و خوێنە زۆرەی بە قەدەر دەریا بە درێژایی مێژوو رژێنراوە تێری نەکرد و ئەوەی پێویستە هێزی واتابەخشین و قووڵاییەکەیەتی، لەم چوارچێوەیەدا قۆناخی فێرگەی بەرفراوان بۆ گەل و پێشەنگەکەی دەستپێکردووە. گۆڕینی هەر ماڵێکی تێیدا دەژیام و گۆڕەپانێکی خەبات بۆ خوێندنگایەك، بۆتە تایبەتمەندێتی و بەشێکی جیانەکراوەی ژیانم. هەروەکو فەیلەسوفەکانی چەرخەکانی یەکەمین هەر ژێر دیوارێك و بن دارێك کراوە بە خوێندنگایەك. لە میانەی هەستکردن و دەرککردن بەوەی کەلاوازترین لایەنی گەلەکەمان هێزی مێشکە، بایەخ بەم هەوڵ و تێکۆشانە دراوە. ئەزموونی **ئەکادیمیای مەعسوم قۆرقوماز** شەپۆل بە شەپۆل بۆ هەر مرۆڤێك و گۆڕەپانێك گواستراوەتەوە. نەك تەنیا لە بوارەکانی سیاسی و سەربازی، بەڵکو لە بوارەکانی مێژوو، زمان و هونەریشدا بۆ هەنگاونان بەرەو سیستەمی ئەکادیمیا بناخەی هزری و پێکهاتەی ژێرخانەکەی دانرا. لەو رێگایەی بەرەو ئازادی و هەبوونی کولتووری کوردان دەچێت سیستەمێکی پەروەردەیی لە ئاستی ئەکادیمی کە قۆناخێکی مێژووییە، راستینەیەکە. ئەوەی پێویستە ئەنجامبدرێت ئەوەیە هەموو تواناکاریەکانی بوار و گۆڕەپانە پەیوەندیدارەکان بکرێت بەیەك و بە فێرگەی تایبەتی خۆی بگات. لە سیاسەتەوە تا زمان، لە مێژووەوە تا فەلسەفە، لە هونەرەوە تاوەکو ئابووری لە هەموو بوارێکدا دەرفەتی ئەکادیمیایەکی نەتەوەیی هەیە. لەمیانەی باوەڕی و هەوڵێکی مەزنەوە بەشداریکردن و رۆڵ بینین لەم جۆرە تێکۆشانەدا، تاکەکان شکۆمەند دەکات و ئازادی بۆ

گەلەکەمان دێنێ. ئەوانەی لەم بوارەدا سەرکەوتووانە ئەرکەکانی خۆیان رانەپەڕێنن، ناشێ و ناتوانن جێگای خۆیان لەناو شارستانییەتی دیموکراتیدا بگرن. لە کرداری ژیاندا زاڵبوونی هزری و تواناکاری هونەر واتای سەرکەوتن و چاکە و جوانییە.

وەکو دەرئەنجام، لە ژیانی رۆژهەڵاتی ناویندا تەنیا بەوە نەدەوەستاین کە یۆتۆپیایەکی ئازادی بخوڵقێنین کە گەلەکەمان و دۆستان لە سەر پێیان بوەستن. بە ئەندازەی بناخە مێژووییەکەی کە پێویستە ئەم یۆتۆپیایە پشتی پێ ببەستێ، تواناکاریەکانی ئازادیشمان پێشکەش کرد، تاوەکو ئەوەی لە ئارادایە سەرکەوتووبێت. ئەو یۆتۆپیایانەی گەلانی دیکە بە سەدان هەزاران ساڵە پێکیانهێناوە، ئێمە لەماوەی ٣٠ ــ ٤٠ ساڵ لەو پارچە شکست و لە پەلوپۆخراوانەی کەس پێی رازی نەبوو و ئومێدە لاوازەکانی سەبارەت بە ئاییندە، تا دواڕادە بە گوێرەی راستینەیەك خوڵقاندمان کە تا دواڕادە متمانە و باوەڕی پێ دەکرێت و جێگای سەرکەوتنە. لە ئاکامی دەرککردن بەوەی ئەم یۆتۆپیایە هێندەی نان و ئاو و هەوا پێویستە، بەواتای ئەوە دێت کە دۆستان و هەڤاڵان و گەلەکەمان بیکەن بە موڵکی خۆی و لە رێگای بێ کۆتایی ژیانی ئازاد بەرێوەبچن.

٤. گەڕان بەدوای ئاشتی و پێشخستنی رەخنە و رەخنەدان

گووتەی "هەر شەڕێك ئاشتی خۆشی هەیە" راستیەکی گشتییە. شەڕ چەندە بیانوو و ئامراز و ئامانجی هەبێت، ئەوا ئاشتیش بیانوو و ئامراز و ئامانجی خۆی هەیە. هەروەکو مەزەندە دەکرێ ئاشتی چالاکیەکی پاسیفانە نییە؛ هەروەها قۆناخێکی ژیانی وەها نییە کە بە سانایی پێیبگەیت و بەشێوەیەکی ئاسایی و لە خۆیەوە بەدیبێت. دەشێ ئاشتی وەکو قۆناخێکی چڕی ژیانی سیاسی بەر لە شەڕ و دوای شەڕ پێناسە بکرێت. دەشێ وەکو قۆناخێکی ناجێگیری نێوان سیاسەت و شەڕیش هەڵسەنگێنرێ. بەڵام ئەوەش راستە کە سیستەمێکی بەهای ئەخلاقییە کە لە نێو ژیانی کۆمەڵگادا دەخوازرێ و تەنانەت لە پێناویشیدا شەڕ بەرێوە دەبردرێت. نابێ هیچ کاتێك لە بیر بکرێت کە ئاشتی دیاردەیەکی دینامیکیە و لە نزیکەوە پەیوەندی بە شەڕەوە هەیە. ئەوەی شەڕی نەبێت ئاشتیشی نابێت. بە پێچەوانەشەوە ئەوەی لە ئاشتی تێنەگات دوورە لەوەی بەگەوهەری لە شەڕ تێبگات.

باسکردنی مێژووی تیۆری شەڕ بە شێوەیەکی درێژ لە دەرەوەی بابەتەکەمانە. بەڵام ئەمە تێڕوانینێکی بەگشتی پەسندکراوە کە لە رابردوویەکی نزیکدا بە شەڕیکی چڕی هێوردا تێپەڕین. قەڵەمبازی ١٥ ی ئابی PKK ، ئەو قۆناخەی کە قەڵەمڕەوانی کۆماری تورکیا بە گەورەترین

چالاکی تیرۆریستی ناوی دەبەن، لە ٢٠٠٠ بە دواوە کەوتۆتە نێو لێگەڕینێکی قووڵی ئاشتی. ئەوەی دەبێ لێپرسینەوەی لێبکرێت، تا چ رادەیەك ئەم لێگەڕینانەی ئاشتی واقیعی بوون. ئەگەرنا سەدان ساڵ بەر لە ئێستا بە هۆی چەندین فاکتەرەوە دیاردەی ئاشتی بەردەوام لە رۆژەڤی کۆمەڵگای تورکیادا بووە. ئەگەر شەڕ و پێکدادان هەبێت، داخوازی ئاشتی کراوە؛ ئاشتی هەبێت، مافی ژیان بە کارهێنراوە. لەلایەنی نەتەوەییەوە تاوەکو دەگاتە نێو خێزان، ئەو کۆمەڵگایەی تێیدا دەژین، رووبەڕووی دیاردەی قورسی توندوتیژییە. لەبەرئەوەی کێشە نەتەوەیی و کۆمەڵایەتیەکان چارەسەرنەکراوە، بەردەوام کین و توندوتیژییان کەڵەکە کردووە. رۆژێکیان ئەم توندوتیژیە کەڵەکە بووە تەقیوەتەوە، بەرەو یاخیبوون و پێکدادانی بردووە.

بەهۆی ئەو پێچارەییە قورس و قووڵەی کێشەی کورد تێیدا دەژی، دیاردەیەکە کە بەرادەی هەرە زێدە توندوتیژی لە خۆیدا کەڵەکە کردووە. هەربۆیە بە سەدان ساڵە یاخیبوون روودەدات. لەبەر ئەوەی یاخیبوونەکان بە ئاشتییەکی دادوەر و شەرەفمەندانە ئەنجامگیر نەبوو، ئەوا رەوشی "نەشەڕ، نەئاشتی" وەکو سەختترین و بێ خێرترین شێوازی ژیان، یەخەی گەلەکەمانی گرتووە، لە راستییدا "نە شەڕ، نە ئاشتی" بێبەزەییترین شێوازی بەڕێوەبردنی کۆمەڵگایە. لە میانەی ئەم سیاسەتەوە گۆڕینی گەلێکی لاواز و کردنی بە سەرسام، بەواتای ئەوەش دێت کە بۆ چەوسانەوە و فشاری بێ سنوور کراوە دەبێت. لەو جوگرافیایەی کوردان تێیدا دەژین، بەڕێوەبەرایەتیەکانی نەتەوەی سەردەست ئەم سیاسەتە پیادە دەکەن. بەردەوام شێوەی بەڕێوەبەرایەتی **قەیران**، یاخود **رەوشی ئاوارتە**، هەروەکو بڵێی شێوازێکی بەڕێوەبەرایەتی ئاسایی و هەمیشەییە، سانایی و ئاسایی بووە. تەنانەت سەدەکانی ١٩و ٢٠ پڕ لەم شێوازانەی بەڕێوەبەرایەتی تێپەڕبووە. ئاشکرایە پێویست دەکات کۆتایی بەم شێوازە بەڕێوەبەرایەتیانە بهێنرێت و دەستی لێبەربدرێت کە لە مرۆڤایەتی بەدەرن.

لەراستیدا ئەو چالاکیانەی لەدەوروبەری PKKدا پێشکەوت، لە ئاشکراکردنی رەوشی "نەشەڕ، نەئاشتی" بەولاوە شتێکی دیکە نییە. ئەم چالاکیانە گوزارشت لە تێکدانی ستاتۆی توندوتیژی شاراوە و دەمامککراو و یەکلایەنە و تێپەڕبوون بۆ زەمینەیەکی توندوتیژی دوولایەنە دەکات (هەرچەندە لاسەنگیش بێت). لە ستاتۆیەکی نایەکسان و ستەمکار و لەنێو بەر، تێپەڕبوون بۆ ستاتۆیەك دەسەپێنێ کە بەدوای دادوەری دەگەڕێت و دەخوازێ کۆتایی بە ستەمکاری بێنێ و لە رێگای پێشکەوتنی هاوچەرخانە پەرەسەندن بە ئامانج دادەنێت. هەربۆیە پێویستە ئەو شەڕەی لە دەوروبەری PKK پەرەیسەند، لەگەڵ شەڕە کلاسیکیەکانی رزگاری گەلان یاخود یاخیبوونە شۆڕشگێڕیەکان تێکەڵ نەکرێت. تاوەکو سروشتی شەڕەکان نەناسین، ئەوا لە هەنگاو نان بۆ رێگای

چارەسەریش سەرکەوتوو نابین. لەرەوشێکی وەهادا ئەو کێشەیەی پێویستە لە قۆناخی رۆژگاری ئەمرۆمان گفتوگۆ بکرێت؛ گفتوگۆکردنی ئەوەیە کە پێناسەیەکی راست سەبارەت بەو شەڕەی PKK بکرێت کەنزیکەی بیست ساڵی خایاند و ئێستا لەرەوشی بەرگری رەوادایە، لەمیانەی ئەم پێناسەشەوە بە ئەندازەی وەڵامدانەوەی پرسی"ئەگەر بەردەوام بێت، چۆن شەڕێك؟ ئەگەر بەردەوام نەبێت، ئەوکاتە چۆن رێگایەکی چارەسەری کە بەرەو ئاشتی بچێت" پێویستە. رەوشی"نەشەڕ، نە ئاشتی" هەڵوێستێکی پتەو و مرۆڤانە نییە. ئەمەش تەنیا گوزارشت لە **قۆناخی پەڕینەوە** دەکات کە پێویستە زۆر کورتخایەن بێت. وەکو دەرئەنجام یان بە شەڕیکی نوێ یاخود بە ئاشتیەکی هەمیشەیی ئەنجامگیر دەبێ. لە رەوشی رۆژگاری ئەمرۆماندا "نەشەڕ، نەئاشتی" حاڵەتێکی مەترسیدارە کە گەندەڵی لەگەڵ خۆیدا دێنێ و بەواتای قۆناخێك دێت کە تەنیا لە بەرژەوەندی ئەو هێزانەدایە کە ئاشتی و خۆشگوزەرانی کۆمەڵگا ناخوازن.

بەلاڕێدا چوونی بانگەشەیەکی وەها لە ئارادایە: ئەگەر قۆناخێك بنبەست بووبێت ــ ئیتر ئەمە لەرەوشی شەڕدا بێت یاخود ئاشتی ــ ئەو شتەی پێویستە ئەنجام بدرێت، بێگومان نابێ تاوەکو لەنێوچوون ئەم رەوشە بەردەوام بێت. هەروەکو دەزانرێ گەورەترین شەڕەکانی مێژوو بە خێرایی ئەنجامگیربووە. شەڕی درێژخایەنیش روویداوە. بەڵام لە لۆژیکی ئەمانەدا، لە ئەنجامدا بنبەستبوون نییە، تواناکاری و دەرفەتی چارەسەری هەیە. بەهۆی ستراتیژ و تاکتیکی درێژخایەنە. هەنگاوێکیش بە ئاراستەی چارەسەرییە. ئەوەی راست نییە، ئەم شێوازانەی شەڕ نییە. پەسندنەکردنی ئەو شەڕانەی شێوازی چارەسەری لەنێودەبەن و خۆیان دووبارە دەکەنەوە، بایەخدارە. کەموکوڕی هی کام لایەن دەبێت بابێت، ئەنجام ناگۆڕێت. تێپەڕکردنی ئەم چەشنە شەڕ و پێکدادانانەی کە رێگا لە پێش زیان و ژانێکی مەزن دەکەنەوە و هیچ واتایەکیشیان نییە، پێویستیەکی بەمرۆڤبوون و ئاقڵمەندییە. لە مێژوودا گووتەیەك بەناوی "**سەرکەوتنی پیروس**" هەیە. ئەم گووتەیە بەتەواوەتی گوزارشت لەو پرسە دەکات کە دەخوازین ئاماژەی پێبکەین. شەڕ هێندە درێژخایەن بووە، لە کۆتاییدا هەردوو لایەن ژێرکەوتوون. ئەگەر یەکێکیان سەرکەوتووش بێت، هیچ شتێك لە ئارادا نییە بەدەستیهێنابێت.

ناوەرۆکی ئەو شەڕانەی بەسەر گەلی کورد سەپێنراوە، زۆر نزیکی ئەم رەوشە بۆتەوە. ئەمە شەڕیکە کە هیچ دەسکەوتێکی بۆ لایەنە سەرکەوتووەکەش نییە. مەگەر گەلی کورد لە سەدەی ٢١مدا لە نێو ببردرێت، ئەگەرنا ئەم شەڕانەی سەپێنراون هیچ واتایەکیان نابێت. ئەگەر کوردان وەکو گەلێك لە نێو ببردرێن، لەوانەیە گەلێکی دیکە لە جێگای ئەو نیشتەجێ بکرێت. ئەگەر دەرفەتی ئەمە نەبێت و مەحاڵ بێت، ئەو کاتە دەبینرێ کە لە دەرەوەی ئازادییە هاوچەرخەکان

رێگایەکی دیکەی چارەسەری نییە، ناشێ بیر لەوە بکرێتەوە کە مافە هاوچەرخەکانی مرۆڤ زیان بە هیچ دەوڵەتێك بگەیەنێ. جگە لەوانەی مەیلی فاشیزم و شۆڤێنیزمییان هەیە، ئازادییە هاوچەرخەکان دەوڵەت و کۆمەڵگا بەهێزدەکەن. نە تواناکاری نەپێویستی ئەمەش هەیە گەلی کورد لەمیانەی شاڵاوێکی توندوتیژی درێژخایەن بەرەو جودابوون بچێت. لە میانەی یەکێتی ئازادانەوە بەیەکەوە ژیان لەگەڵ گەلان، لەبەرژەوەندی خودی گەلی کوردیش دایە. لەم چوارچێوەیەدا لە هەلومەرجەکانی رۆژگاری ئەمڕۆماندا کە دەرفەتی ئازادییە هاوچەرخەکان لە ئارادایە، بەهایەکی ئەوتۆی شەڕیکی درێژخایەنی رزگاری نییە. بەرژەوەندی گەلی کورد بە ئاشتیەکی شەرەفمەندانە و خەباتی سیستەمێکی دیموکراتیدا تێپەڕدەبێت. بەڵام کاتێك نکوڵی لە هەبوونی بکرێت و دەرفەت بەوە نەدرێت کە ئازادانە گوزارشت لە هەبوونی کولتووری خۆی بکات، هەنگاونانی بۆ نێو رەوشی بەرگری رەوا، تەنانەت ئەگەر سەد ساڵیش بەردەوام بێت، تاوەکو ئەم رەوشە بەلاوە نەنرێت و دان بە ئازادییە هاوچەرخەکان نەنرێت، درێژەدان بە رەوشی بەرگری رەوا وەکو پێویستی یاسای گەردوونی مافێکە. هیچ رەوشێك لەوە بێ شەرەفانەتر نییە کە هەبوون و بەها کولتوورییەکانی خۆت نەپارێزیت. لە هیچ شێوەیەکی بەڕێوەبەرایەتی مرۆڤایەتیدا بەرامبەر بە نکوڵیکردن لە هەبوون و بێبەشکردن لە کولتوورەکەی، بێ دەنگ نامێنن. تەنیا کاتێك لە حاڵەتی مرۆڤایەتی دەربکەوێت، دەشێ ئەمە رووبدات. لە حاڵەتێکی وەهادا، نە شەڕە درێژخایەنەکانی جوداخوازی، نە رژێمە زۆردارەکانی لەسەربنەمای نکوڵیکردن لە هەبوون و قەدەخەکردنی کولتوورەکانن، هیچ شتێك نییە بە دەستی بێنن و لێی سوودمەند ببن. بەو ئامانجە ئەگەر شەڕی پیادەکراو لە ئارادابن، دەستبەردان لەمانە پێویستییەکی بەمرۆڤبوون و ئاقڵمەندییە.

دانان بەوەی هەندێ چالاکی PKK لە رابردوو بەرگری رەوای تێپەڕکردووە، بینینی وەکو هەڵەیەك و تێپەڕکردنی، هەڵوێستێکە لە جێگای خۆیدایە. ئەو خاڵەی PKK پێیگەیشتووە، بەدیهێنانی ئەو قۆناخەیە. هەم لە بواری تیۆری، هەم کرداری وەرچەرخان لە هێڵی بەرگری رەوا ئەنجامدراوە. شتێکی لەمە زیاتر نییە کە PKK ئەنجامی بدات. مەسەلەکە دەکەوێتە ئەستۆی دەوڵەت. دانان بە هەبوونی گەلی کورد و رەخساندنی دەرفەتی مافی ئازادی رادەربڕین و گوزارشت کردن لە بەها کولتوورییەکانی و بەبێ جیاوازی خستنە گەڕی سیستەمی دیموکراتی و لەگەڵ ئەنجامەکانی دەرخستنی لێبوردنێکی گشتی؛ هەلومەرجی سەرەکی بەلاوەنانی ناهەقی و بەدیهاتنی ئاشتییە. ئەگەر دەوڵەت یاخود دەوڵەتەکان ئەم مافە بچووکانەی گەلی کورد پەسند نەکات و دانی پێدا نەنێت، ئەوا ئەو ئەرکەی دەکەوێتە ئەستۆی گەلی کورد و هێزە پێشەنگەکەی، ئامادەکاری یە بۆ شەڕیکی بەرگری رەوا ئەگەر سەدان ساڵیش بەردەوام بێت. تەواوی گۆڕەپانە گونجاوەکانی

جوگرافیا و پەیوەندیەکانی دۆستایەتی و بنکەی جەماوەری، بۆ بەکارهێنان بەگوێرەی ئەمە ئامادە دەکرێت. تەنانەت ئەگەر پێویست بکات سوپای بەرگری رەوا دەگەیەنرێتە سەد هەزاریش. مەزنکردنی هێز گرێدراوی پاراستنی هەبوونی خۆیەتی، ئەگەر لەمیانەی هێزێکەوە بەدیبێت، باهێزێك بێت، ئەگەر بە سەد هەزار کەس ئەنجامبدرێت، ئەوا بەو ژمارەیە درێژە بەرەوشی بەرگری رەوا بدرێت، لەمە بەو لاشەوە چارەیەکی دیکە نییە.

رەوشی ئێستای کوردان دەرفەتێکی ئەوتۆ نادات لەسەر بنەمای هێرشی ستراتیژی شەڕیك بەڕێوە ببات؛ ئەگەر دەرفەتێکی بەمجۆرەش هەبێت پێویست ناکات. زیانەکانی ئەمە چەندین قات لە سوودەکانی زیاتر دەبێت. بەڵام لە رەوشێکی وەهادایە کە چەندین ساڵیش درێژبخایەنێ دەتوانێ شەڕیکی ستراتیژی گەوهەری خۆپاراستن بەڕێوە ببەن. هیچ زیانێك لەمەدا نابینێ. لەوانەیە هەندێ زیانی مرۆیی بدرێت. هەروەکو دەزانرێ زیانەکانی مردنی ئاسایی، لە هی شەڕ کەمتر نییە. بەڵام سوودەکانی زۆرە. تەنانەت بەلانی کەم لەنێو رەوش و زەمینەی شەڕیشدا بێت دەتوانێ شەرەف و هەبوون و کولتوور و وشیاری و ئیرادە و تەنانەت پارچە پارچەش بێت نیشتمانی خۆی رزگار بکات. رۆژ بەرۆژ وشیار دەبێتەوە و دۆستان قازانج دەکات. رۆژێکیان دێت گەلە دراوسێکان و مرۆڤایەتیش قازانج بکات. هەربۆیە شەڕی بەرگری رەوا ئاییندەی هەیە. بنبەستبوونی نییە. ئەگەر لەناوەوە لە خۆوە نەگیردرێت لەدەرەوە، لە دەشت نەبێ لە شاخ، لە شاخ نەبێت لە شار، چەکداری نەبێت بێ چەك، بێ چەك نەبێت بە چەکداری، بەئاشکرا نەبێ بە نهێنی، بە نهێنی پێویست نەبێ ئەوا لە میانەی تاقیکردنەوەی هەموو شێوەیەکی ئاشکرای ـ ئابووری، کۆمەڵایەتی، سیاسی، سەربازی ـــ دەتوانێ هەبوون و کولتووری خۆی بپارێزێ، شایەنی باسە لە سەردەمێکدا دەژین تەنانەت بە هێزترین دەوڵەتیش هێرش بکاتە سەر هەبوونە کولتووریەکان و دان بە مافەکانی مرۆڤ نەنێت، لەلایەنی جیهانەوە گۆشەگیر دەکرێ.

ئەگەر دووبارەش بێت بۆیە دیسان ئەم لایەنانە باس دەکەم: ناتوانرێ خۆ لە ئاشتیەك بدزنەوە کە لەگەڵ کوردان ئەنجام دەدرێت. ناتوانرێ درێژە بەرەوشی" نەشەڕ، نەئاشتی"بدرێت. ئەو شەڕانەی دەسەپێنرێن لە"سەرکەوتنی پیروس" زیاتر دەسکەوت بەدەستناهێنێ. لە حاڵەتێکی وەهادا بە رۆژەڤکردنی ئاشتی قەڵەمبازی ١٥ی ئاب کەزێدە درێژەی کێشا، پێویست و واقیعیە. وەکو نموونە هاوچەرخەکانی دیکە، هاوێشتنی هەنگاوی پێویست، پێداویستیەکی بەرژەوەندیەکانیەتی. ئەوەی کوردان دەیخوازن تەنیا رێزگرتن لە هەبوونیان و ئازادی بۆ کولتوورەکەیان و خستنەگەڕی سیستەمێکی دیموکراتی تەواوە. ناتوانرێت بیر لە چارەسەرییەك بکرێتەوە کە لەمە مرۆڤانەتر و

دڵنزمتر بێ. سیستەمی نوێی بەرگری رەوا کە PKK لە نێویدایە پێویستیەکی رۆحی بڵندی بەرپرسیارێتیە. پێویستە دەوڵەت، یاخود دەوڵەتەکان هەنگاوەکانی پێویست بەمە نیشانبدەن.

بەر لە قۆناخی ئیمرالی لە رێگای جیاوازەوە ئەوەم نیشاندابوو کە لێگەڕینێکی ئاشتی لەم چوارچێوەیەدا بێت، بۆ من زۆر لە پێشخستنی شەڕەوە بەهادارترە. راگەیاندنی ئاگر بەستی یەکلایەنە لە ١ی ئەیلولی ١٩٩٨ ، هەڵوێستی ئەرێیانە لە دیالۆگی راستەوخۆ و ناردنی نامە بۆ فەرماندە باڵاکانی دەوڵەتی تورکیا، پەیوەندی ناراستەوخۆ لەگەڵ سەرۆك کۆمار ئۆزال و سەرۆك وەزیران ئەربەکانیش لەم چوارچێوەیەدا بوو. چەندین جار ئاماژەم بەمە کرد. لە قۆناخی ئیمرالی زیاتر سەبارەت بە ئاشتی قاڵبوومەوە. ئەمە وەکو وەڵامێك بۆ هیچ قەرەبوودانێك نەبوو، بەڵکو وەکو ئەرکێکی سیاسی و مرۆڤپەروەری دیارم کرد. بەلانی کەم تیۆری و پراکتیکی ئاشتی هێندەی تیۆری و پراکتیکی شەڕ پێویستە. ئەگەر بە شێوەیەکی سنووردراویش بێت، کرانەوەی بۆ پێهەلگرتنەکانی ئازادی، ئەوا پێویستە وەکو بژارێك هەڵبژێردرێ کە لە پێشەوەی ئەو شەڕانەش بێت کە دەسکەوتێکی زێدە بەدەستدێنێ. هەروەها باوەڕیم بەوە هەیە کە سۆز و وشیاری و ئیرادەی ئاشتی رەسەنترە. باوەڕیم بەوەیە گەلێکی بە شێوەیەکی ئازادانە ئاشتی بە دیهێنابێت، بەردەوام بە رێکخستن و وشیاریەوە لە نێو شەڕ و ئاشتیدا بە شێوەیەکی سانایتر دەتوانێ مافەکانی خۆی بەدەست بهێنێ. هیچ گومانم لەوەدا نییە کە ئاشتی لاوازی نییە، بەڵکو بەهێز بوونە. لە میانەی دیلبوون بە دۆگما نەتەوە پەرستیەکان و ئەو گوزارشتە دیماگۆژیانەی لە ژێر ناوی "وڵات و ئاڵا و دەوڵەتی پیرۆز" نیشاندەدرێت، وەکو درۆی فاشیانە هەڵدەسەنگێنم. باوەڕیم وایە کە بەبڕیارترین وڵاتپارێزی بەرێزگرتن بەرامبەر تەواوی هەبوون و قەوارە کولتووریەکان تێپەڕدەبێت. هەروەها ئەوانەی بخوازن بەرادەی هەرە بەرز سوودیان بۆ نەتەوەکەیان هەبێت، تەنیا کاتێك بەئەندازەی کولتووری خۆیان رێز بەرامبەر کولتووری تەواوی گەلان نیشانبدەن، ئەمە بەدیدێت. سەدەی بیست و یەکەم دەبێتە گەواهی ئاشتی کوردان، لەسەرەتاکانی سەدەی بیستەم هەردوو گەلی کورد و تورك بەیەکەوە شەڕی رزگاری نیشتمانیان دژی لەیستۆکەکانی ئیمپریالیزم بەڕێوە برد. هۆکارەکانی چی دەبێت با ببێت، کەموکوڕیەکانیان ئەوەیە کە شانبەشانی ئاواکردنی کۆمار سیستەمی دیموکراتی و یەکێتی ئازادانەیان بەدینەهێنا. ئەو ئەرکەی دەکەوێتە ئەستۆیان ئەمجارە لەسەرەتاکانی سەدەی بیست و یەکەمدا چاوەڕوانی سەرکەوتنە. ئەم سەرکەوتنەش رێگا لەپێش ئەوە دەکاتەوە تورکیا لە رۆژهەڵاتی ناوین، قەفقاسیا، بەلکان و ئاسیای ناوین ڕۆڵی پێشەنگی ببینێ.

بێگومان قۆناخی ژیانم لە ئیمراڵی رۆڵی لەوە هەبوو بەقووڵایی بیر لەدیاردەی ئاشتی بکەمەوە. لەچوارچێوەی تواناکاریەکاندا ئەنجامەکانی ئەوەم بۆ دەرەوەش گواستەوە. ئەم

هەولانەشم رۆڵێکی دیاریکراوی بینی لە نەرمکردنی زەمینەی تورکیا لەم دوو ساڵەی دواییدا، بەتایبەتی نەهاوێشتنی ئەو هەنگاوانەی لەچینی سیاسەتمەدار، پەرلەمان وحکومەت چاوەڕوان دەکرێ، دەرفەتی لەپێش زیاتر کردنەوەی رێگا و ئاشتیەکی هەمیشەیی نەداوە. من بەهۆی ترسان لەمردن ئەم هەڵوێستانە نیشان نادەم. باش دەزانم کەئەمە بە سوود و چارەسەری نابینم. بەڵام بە بایەخەوە ئاماژە بەوە دەکەم کە وەکو پێویستیەکی ناسنامە ئایدیۆلۆژیەکەم هەنگاوەکانم بەهەڵە شرۆڤە نەکرێ و لێکدانەوەی چەوتی لەسەر نەکرێت. ئەوەی لەسەر من بەڕێوە دەبردرێت سیستەمی ڕزینە. هەڵبەتە دەزانرێ بەچۆن پیلانگێڕییەك خرامە ئێرە. دەرفەت نەدان بە ئومێدە باوەکانی پیلانگێڕان لەسەر ئەنادۆڵ، میزۆپۆتامیا و تورکیا، بۆئەوەی زیاتر دەرفەت بەو توێژە شۆڤێنی یە پاشڤەرۆیانە نەدرێت کە سیاسەت لەسەر خوێن و شەڕ بەڕێوە دەبەن، بەبڕیارم لەسەر درێژە دان بەهەڵوێستی ئاشتی و یەکێتی ئازادانە کە لە بەرژەوەندی تەواوی گەلانی تورکیادایە. هەروەها ئاماژەم بەوە کردبوو کە لەنێو بردنی من تەنیا بەکەسایەتی من سنووردار نییە، ئەگەر بەمجۆرە بووایە هێندە روونم نەدەکردەوە و نەمدەکردە مەسەلەیەك. بەڵام لەبەرئەوەی زۆر باش دەزانم بەهۆی ئەو پیلانگێڕیەی تاوەکو ئێستا بەڕێوە دەچێت لەنێو بردنمان وەکو سەرەتایەك بۆ لەناوبردنی یەك بەدوای یەکی تەواوی هەڤاڵان، دۆستان و گەلە وڵاتپارێز و دڵسۆزەکەمان بەکاردەهێنرێت، کاتێك ئەگەرێکی بەمجۆرە کەوتە رۆژەڤ و وەکو مەترسیەك هاتە ئاراوە ئەوا هەنگاوەکان بۆ ئامادەکاریەکی سەرتاسەری و رابوونە سەر پێیان و سیستەمی بەرگری رەوا ناچاریەکە. ئەوانەی ماقووڵترین هەنگاو لەپێناو ئاشتی ناهاوێژن هەموو شتێکیان لێ چاوەڕوان دەکرێ. پووچەڵکردنەوەی پیلانگێڕی پێویستی بەهەوڵ و کۆششێکی زیاتر هەیە. پێویستە باش لێکدانەوەی ئەوە بکرێت کە سیستەمی پووکانەوە دەخوازێ بەکوێ بگات. لەسەرەتا شێوەی خۆکوشتن بەسەر مندا سەپێنرا بوو. لەچەندین گۆڕەپاندا قۆناخی دوای من نەخشەی بۆ کێشرابوو. ئەوەی **تاڵەبانی** تەنیا یەکێکیان بوو. پیلانی گرێدراو بە بارزانی ش هەبوو، ئەم پیلانانە کۆتاییان پێنەهات، بۆ کات بەجێهێڵدرا. بە هیچ جۆرێك نازانرێ شێوازی چارەسەری تورکیا چییە. بەڵام ئاشکرایە کە بۆ کات درێژی دەکاتەوە و گونجاوترین ئەلتەرناتیف بەگوێرەی بەرژەوەندیەکانی خۆی پەیڕەو دەکات.

هەڵوێستی ئێمە دەزانرێ. مەرجە کە هێزەکانی بەرگری رەوا خاوەن چەندایەتی و چۆنایەتیەکی وەهابن کە لەنێو هەر چوار دەوڵەتی دراوسێدا بتوانن ئاشتی و چارەسەری یەکێتی دیموکراسییانە بەدیبێنن. تەنانەت سادەترین ئاشتیش پێویستی بە تۆکمەترین و بەهێزترین هێزی بەرگری رەوا هەیە. کامە دەوڵەت هێرش دەکات با هێرش بکات، پێویستە بەرامبەر

هەموویان خاوەن پلانی تۆکمە و ئامادەکاری و پێگە گرتنێکی قووڵ و بەرفراوان بن. ئەوکاتە شانسی ئاشتی و چارەسەری دیموکراتییانە دەبێت کە سیستەمێکی بەرگری رەوای بەمجۆرەی لەپشت بێت کە بەرگەی هەموو جۆرە هێرشێك بگرێت. دووبارەی دەکەمەوە: ئەمە بۆ هەرچوار دەوڵەتیش لە جێگای خۆیدایە. لەسەر ئەم بنەمایە پێویستی بەتێکۆشانێکی بەرفراوانی کۆمەڵی مەدەنی و خەباتێکی سیاسی هەیە کە پشت بە رێککەوتن لەگەڵ هێزەکانی چارەسەری دیموکراتییانە دەبەستێ، بەشێوەیەکی سەرەکی تێکۆشانی کۆمەڵی مەدەنی و هێزەکانی رێککەوتنی دیموکراتییانە ئاشتی و چارەسەری دیموکراتییانە بەدیدێنن. تەنیا بەئەندازەی بەهێزکردنی ئەم تێکۆشانە و هێزەکانی هاوپەیمانێتی لەلایەن هێزەکانی بەرگری رەوا و دەرەوە ، دەشێ پێشکەوتنەکان پۆزەتیف و خێرا ببن.

هەلومەرجەکان چەندە سەختیش بن، هەوڵدەدەم بەرخودان بکەم. لەژیانی ئیمرالیدا، بەرهەمهێنانی سەبر، واتا و بوێری، بۆمن زەحمەت نابێت. زەحمەتی جەستەیی لەئیرادەی من بەدەرە. پۆزەتیڤانەتر ئەوەیە کە هەم مێژووی گشتی، هەم مێژووی بزاڤی ئازادی لەمیانەی هێزی سۆزداری ئیمرالی بەردەوام هەڵدەسەنگێنم. هەندێ کار و خەباتی ئەدەبی پلان دەکەم. دەتوانم ئاماژە بەوە بکەم، دەرککردن بەهێزی سۆز و بیرکردنەوەم لە قۆناخی ئیمرالی بایەخێکی نائاسایی هەیە و بەرەو بوون بەهێزێکی ئاوارتە دەبات. مەزنایەتی و مەزنبوونی مێژوویی، بەتوندی گرێدراوی هاوبەشی کردن و نوێنەرایەتیکردنی راستینەکەمە لە ئیمرالی. هێندە بێبەزەییانە و بەچڕی بەرێوەچوونی مێژوو و رەوشی هەنووکەیی، یەکێك کە پێکهاتەیەکی وەکو منی هەیە، چاودێریکردن و ئەنجام وەرگرتنی، هەروەکو چۆن هێزێکی مەزن بەوانە دەدات کە باوەڕییان بەخۆیان هەیە، ئەرکی گەورەشیان دەخاتە ئەستۆ. خۆشیم لە خۆمەزنکردن نایەت. بەڵام بۆ بەراوردکردن بەردەوام رەچاوکردنی **عیسا، پاولوس، محەمەد، لینین، ستالین** و نموونەکانی دواتر سوودمەند دەبێت. لەو باوەڕەدام کە ئەم شیکردنەوانەی بە شێوەیەکی بەرگرینامە پێشکەشم کردووە کاریگەری دەبێت لە ڤەبوونی ئاسۆ و دەوڵەمەندکردنی هزر و سۆز و تارادەیەکی مەزن وەڵامی پێویستیەکان دەداتەوە، بەڵام ئەگەر ئاشتییەکی شەرەفمەندانە و ژیانێکی ئازاد بۆخۆیان بخوازن، پێویست دەکات هەرکەسە و هەوڵ و کۆششی تایبەتی خۆی بەگوێرەی تایبەتمەندێتیە ئاوارتەکەی قۆناخ تەڤلی بکات.

تاوەکو ئێستا من ٩٠٪ ی باری دەوڵەت و PKK و گەل هەڵدەگرم. ئەمە بۆ خۆم بەشەرەف دەزانم. بەڵام ئەوانەی بار هەڵنەگرن، شانسێکی ئەوتۆی شکۆداری و مەزنبوونیان نییە. هەربۆیە تاوەکو بڵێی بایەخدان بە شێوازی گەوهەری و بوێری و سەرکەوتووانە پێویستە. قۆناخی بەمجۆرە

قورسایی وەهایان هەیە کە چارەنووسی سەدەیەك ـــ دوو سەدە دیار دەکەن. بەمجۆرە هەڵسەنگاندنی ئەمە، گرگنبوونی سەدەکان تێپەڕدەکات، ئەو قۆناخانەی دەتوانین بڵێین کە شایستەی مێژوون، ڕێگا لە پێش هەبوونی هێزی ڕەسەن و بەکەسایەتی بوونیان دەکاتەوە. لە بەکارنەهێنانی ئەم شانسەدا نەك بەناوی خۆم، بەناوی هەموو کەسێك خەمگینی خۆم دیار دەکەم. ئەو خاکانەی دەتوانرێ بەهەشتی لێ بخولقێندرێ نابێ هێندە سەرەتایی و وەکو شوێنی بێ خێری و بێ کەڵك بمێنێ. مەزنایەتی ئومێدەکانم لە هەموو کاتێك بەهێزترە. دابەشکردنێکی ناتەواو و نوێنەرایەتی نەکردن، بەناوی ئێوە و تەواوی ئەو مرۆڤانەی خاوەن چەمکی تێگەیشتنن، وەکو سەرچاوەیەکی خەمگینی و زیان دەبینم. من هیچ واتایەك بەوە نادەم کە ئەوانەی بەدوای ڕاستی و ژیانی ئازاد و جوانین بۆچی سەرکەوتنێکی باڵادەست ناهێنن. هەربۆیە چاوەڕوانیەکانی بەردەوامم سەبارەت بە سەرکەوتن و چارەسەری مەزنە.

پێشخستنی ڕەخنە ـ ڕەخنەدان سەبارەت بەم قۆناخانەی ژیانم کە بەشێوەیەکی درێژخایەن و چڕ تێپەڕبوو پێویستییەکە و گەلێك ئەزموونی لێدەکەوێتەوە. هەوڵدەدەم بەشێوەی چوارچێوەیەك و بەپێناسەوە، وەکو خاڵی سەرەکی ڕیز بەندی بکەم:

١ ـــ لەسەردەمی سیستەمی ڕاهیبی سۆمەرەوە زەمینی ژیانی کەسێتی تاك لە کۆمەڵگاکانی ڕۆژهەڵات بەردەوام جاڕ دراوە. هەزاران ساڵ بەر لەئێستا بڕیار لەسەر ئەوە دراوە کە پێویستە تاك چۆن بژیت و بیربکاتەوە و وەکو قەدەرێك پێشکەشکراوە. ئەمەش پشت بەو چەمکە دەبەستێ کە دەڵێ باڵادەستی کۆیلەداری لە گەوهەری خۆیدا سیستەمی جێگیری ئاسمانە لەسەر زەوی. شێوازی هزری میتۆلۆژی و ئایینی بەردەوام ئەم سیستەمەی تۆکمە کردووە. بەهۆی یەکەمین هەلومەرجەکانی کۆمەڵگای کۆیلەداری، تارادەیەك گرێدانی تاك بەسیستەم کە خاوەنی سێبەری خۆشی نەبێت، هەر لەسەرەتاوە بنچینەییترین لێدانی لە کەسێتی تاك داوە. ئەو ڕۆڵەی بێ کەسایەتیکردنی کە میتۆلۆژیای سۆمەر دەستیپێکرد، لەلایەنی ئایینە تاکخوداییەکان بە ڕێسای وشکتری باوەڕی گرێدراون. سەبارەت بەهەر بابەتێکەوە تاك هەنگاو بۆ سۆز و هزرێکی خولقکارانە بهاوێژێ مۆری گوناهباری لێدەدرێت و ئەمەش ڕێگا لە پێش ئەوە دەکاتەوە لەناو کۆمەڵگا بەلاوەبنرێت. تاك کە بەرامبەر ئەمە بێ دەسەڵاتە یەکسەر تەسلیم دەبێت. ئەو دەسپۆتیزمەی پێ بەپێ بڵاودەبێتەوە، چەمکێکی قەدەرگەرایی بەهێز لەسەر تاکەکانی ڕۆژهەڵات زاڵ دەکات و ئاسانکاری بۆ بەڕێوەبەرایەتیەکەی دەکات.

ئەوە لەولاوە بمێنێت کە باوەڕی بەهزری خۆی ناکات. تاك دەخرێتە ڕەوشی وەها تەنانەت نازانێ و هەست بەوە ناکات تواناکاریەکی بەمجۆرەش هەیە. ئەوەی دەکەوێتە ئەستۆی،

هەرچییەکی پێشکەشی دەکرێت وەکو خۆی پەسندی بکات. لەژێر ناوی سیستەمی ئاسمانی یاخود سیستەمی خودایی، بەهێزبوونێکی سەرسوڕهێنەرانەی سیستەمی شارستانییەتی کۆیلەداری و لە دەستدانی هێزی تاك، ئیتر وەکو شتێکی سروشتی و قەدەر پێشوازی دەکرێت. هەر دەوڵەت و میرنشینێکی تازە دێتە ئاراوە جگە لەهەنگاوێکی دیکەی پێشخستنی ئەم سیستەمە ڕۆڵێکی دیکە نابینێ.

ب ـ ئەو وەڵامەی تاك لە کۆمەڵگای ڕۆژهەڵات دەیداتەوە ئەم ئایدیۆلۆژیا فەرمی یە، لەمیانەی شێوازی **سۆفیگەرایی** هزری نهێنی بەشێوەی بەدواداچوونی بووە. ئەمانە کە یەکەمین شێوەی تەریقەتگەرایی بوون، وەکو گروپی شرۆڤەکردنی ئاییتی بەگوێرەی خۆیان، هیچ کاتێك نەبوونەتە ئەلتەرناتیڤی سیستەم. لە کاتێکدا لەرێگای هزری فەلسەفی بناخەی شارستانییەتی ڕۆژئاوا دادەنرێ، کاتێك لە شارستانییەتی ڕۆژهەڵات هزری میتۆلۆژی (ئەفسانەیی) کە بەردەوام پەرە دەسەنێ، پێ بەپێ دەگاتە ئاستی باوەڕی ئاییتی، ئەوا موحافەزەکارتر دەبێت. ئەو گومانکردنە سنووردارەی سەرەتا بەتەواوی جێگای خۆی بۆ دۆگماکان بەجێدێڵێ. دوای ئەوەی گووترا فەرموودەی خودایە، ئیتر بیرکردنەوەی سەربەخۆ هیچ واتایەکی نەماوە، گوێپێنەدانی، واتای ڕووبەڕووبوونەوەی خوداوەندە. هیچ کەسێك وەکو فەرموودەکانی خوداوەند ڕاست قسە ناکات. تاکی ڕۆژهەڵات هزری تایبەت بەخۆی نییە. خاوەن قاڵبی هزری ئامادەکراو و کلێشەی ئەزبەرەکراوی هەزاران ساڵ بەر لە ئێستایە. پێویست ناکات بەدوای هزری خولقکارانە بکەوێت. هەمووی لە پەرتووکەکاندا نووسراوە. بلیمەتترین کەسایەتی، ئەوەیە کە زانیاری هەموو پەرتووکەکانی ئەزبەرە کردووە. کاتێك شرۆڤەی سۆفیگەرایی کراوە، بەزەندیق تاوانبار کراوە. بەچەندین قات باڵادەستی ئایدیۆلۆژیای فەرمی بەسەر تاکدا تۆکمە کردووە.

ئەم شێوازەی لە تەواوی ئاسیا و ڕۆژهەڵاتی ناوین زاڵە، لە گریکەکان(یۆنان) دووچاری تێکشکان هات، کۆمەڵگای گریك زەمینەی بۆ ئەوە نەرەخساندووە کە ئەم شێوازە هێندە پێشبکەوێت و پەسندی بکات. زیاتر ڕێگای لەپێش پەسندکردنی تایبەتمەندییە پێشکەوتووەکانی هزری فەلسەفی کردۆتەوە. شارستانییەتی ڕۆژئاوا لەمیانەی ئەمجۆرە هزرە فەلسەفیە یەکەمین بناخەی خۆی داناوە. بایەخدان بەهزری تاك لە گەوهەری ئەمەدا شاراوەیە. بەمجۆرە جیابوونەوەی نێوان ڕۆژهەڵات ــ ڕۆژئاوا، لەسەر بنەمای بەکەسێتی بوون دەستپێدەکات و دەکرێتەوە . لەکاتێکدا لەرۆژئاوا هێزی مێشکی تاك و خولقکاریەکەی پێشدەکەوێت، تاکی ڕۆژهەڵات پێ بەپێ زیاتر لەنێو دۆگما بێواتاکان دەخنکێت و بەتەواوی دەسڕێتەوە.

بێخێربـوونی رۆژهـەڵات سەرچـاوەی خـۆی لـەو دۆگماتیزمـە دەگرێـت. ئـیتر تـاك لەمیانـەی چاویلکەی **رەش یان سپی** ی دۆگما لە جیهان و گەردوون دەڕوانن. لەرێگای ئەم چاویلکانەوە پێشتر دیارکراوە کەتاك چی بـەچ رەنگێـك دەبـینێ، تەنانـەت چۆنیەتی ژیـانکردنی کامـە هەسـت و سۆز تاوەکو وردتـرین لایەنەکانیـەوە بـە رێساکانیەوە گرێـدراوە. بـەگوێرەی ئـەوەی هـەزاران ساڵ بـەر لەئێستا، تەنانەت لەسەرەتای هەبوونەوە (الازل) ئەوە دیـارکراوە و بڕیـاری لەسـەر دراوە کـە چۆن دەبـینێ و قسـە لەسـەر چـی دەکـات، شـتێك لـە ئـارادا نییـە بدۆزرێتـەوە و بخـولقێنرێ. ئـەنجام تەماشاکردنێکی سەرسوڕمانە. دەبێ جیهان و وڵات هاوشێوەی ئاو، بەیەك ڕەنگ ببینی. لەسروشتدا بـەدوای یاسـاو دۆزینـەوە و داهێنـان ناگـەڕێی. ئەمانـە هـەمووی تایبـەت بەخوداوەنـدە. ئـەو بیردەکاتەوە و بەنووسین پێمان ڕادەگەیـەنێ. بـە کورتی، لەکاتێکدا تـاکی رۆژهـەڵات بـەهۆی ئـەم شـێوازەی بیرکردنـەوە تـەواوی تواناکاریـەکانی هـزر و هەسـتی خـۆی و دەسـکەوتە مەزنـەکانی شارستانییەت لەدەست دەدات، تاکی رۆژئاوا هەروەکو بلّێی تازە بەتازە دارستانی دۆزیوەتەوە و لـەم پێناوەدا کەوتۆتەڕێ، هەموو رۆژێك لە رێگای هزرو سۆزی نوێ، هەوڵدەدات جیهان وەکو بەهەشت ببینێ، وەکو سەرچاوەیەکی بێ سنووری هێز بدۆزێتەوە.

ج ـ ئەو گوناهەی من لە منداڵیەوە ئەنجامم دا، لەراستیدا سەرچاوەی خـۆی لـەو سـەرهەڵدانە دەگرێت کە بەرامبەر دابونەریتی پێنج هەزار ساڵە کردم، گومان و ناکۆکییە دژوارەکانی گوند، ئەو سیستەمە پەیوەندیدار دەکات کە لە قووڵاییدا جێگیر بووە. هەر لەسەرەتاوە هەڵوێستی سـەربەخۆ بەرامبەر بەهەر شتێکی لەنێو خێزان و گوند بەگوێرەی ئەقڵ و ئازادیم نەبینیوە، بەواتای هەژانی نەریتی پێنج هەزار ساڵە دەهات. شوێنگەی تایبـەتی بـاوك و دایـك، بـێ کاریگـەرکردنی یـەکتریان، ئێجگار لاوازبوونی کۆمەڵگای دەرەبەگایـەتی و نـەبوونی سـەرۆکێکی سـەرەڕۆ لـە گونـد دا، بـەواتای شکانی دابونـەریتی باو دەهات. کەسایەتی دایك ی تایبەت بەگوێرەی کۆمەڵگای نیۆلیتیك، قاڵبەکانی کۆیلەداری لاوازتر کردبوو. بێچارەیی و نەبوونی بانگەشەی باوك بەناوی سیستەم، زیاتر گۆڕەپانی لە پێشدا کردمـەوە. کەسێتیەکەم ئـەم زەمینـەیـە هەڵدەسـەنگێنێ. هێنـدە مـەودا دەگرێـت، زیـاتر متمانە بەخۆی دەکات. گاڵتەجاڕی لادێییـەکان کاریگـەریم لـێ ناکـات. هـیچ دەسـتـەڕۆییەك نـامێنێ پێشم لێ بگرێت. لەناوەڕاستی گوند یاخیبوون بەرامبەر باوك کە گەورەترین دەسەڵاتە، لەراستیدا لە بناخەوە سیستـەمی پێنج هەزار ساڵەی راهیبی سۆمەر دەهەژێنێ. هێزی ماڵـەوە و گونـد تێـری پەروەردەکردنی من ناکات، ئیتر ئەو باوەڕی و متمانەم بەدەست هێنابوو کە بەرێگای خۆمدا برۆم. دەتـوانرێ هیـوا و ئومێـد لـەو منداڵـە چـاوەڕوان بکرێـت، کـە قاڵبـەکانی کۆمـەڵگای رۆژهـەڵاتی رووخاندووە.

تەنانـەت بـەگوێرەی راسـتی گووتـەی (خوێـك گرتـت بـە شـیری، تـەركی ناكـەیت بـە پـیری)، زەحمەتە كۆمەڵگای بۆرژوازی و دەزگاكانی كۆمار بتوانێ من بووەستێنێ. شایەنی باسە، ئەگـەر بـە رووكەشیش بێت، خۆیان لەگەڵێك لایەنەوە لەگەڵ كۆمەڵگای دەرەبەگایەتی لەنێو ناكۆكیـدا بـوون. ئەمە بەكەڵك من دەهات. مەیلی شۆڕشگێڕێتی كە لە تەنیشتمەوە دۆزیمەوە، زیاتر ئەمـەی بـەخێو دەكـرد. كاتێـك رێگـای رۆژهـەلاتی نـاوینم گرتەبـەر، هـەروەكو شـكاندنی بـت لەلایـەن حـەزرەتی ئیبراهیمـەوە، لەراسـتیدا منـیش بەشـێكی گرنگـی دابونـەریتی پێـنج هـەزار سـاڵەم تێكشـاند بـوو. بێگومان ئیتر رەوشێكی وەها لە ئارادا نەمابوو بمێنمەوە. یان پاشەكشێ بۆ شاخ، یان كۆچكردن، یان چالاكی قارەمانانە، ئەو چارەنووسە بوو كە چاوەڕوانی دەكردم. دواتر باش دەرك بەوە دەكرا كە بە درەنگكەوتنێكی دوو هەزار ساڵە كارێكی ئیبراهیمی ئەنجامدرا. لەژێر هەلومەرجی تایبـەت بـەخۆم ئەگەر هەستیشی پێنەكەم، هەر لەمنداڵیـەوە، ئـەوە یـەكلا دەبـۆوە كـە بەرامبـەر سیسـتەمی پێـنج هەزار ساڵەی شارستانییەت یاخیبووم. ئەم راستینەیە، لەهەمانكاتدا دەبێتە شۆڕشێگریەكی تایبەت بەخۆی.

د ـــ ماركسـیزم و چـەپی تـورك شۆڕشـگێڕی قۆنـاخێكی سـنووردارە. تێكۆشـانیان بەرامبـەر سەرمایە داری لەسایەی ئەو كەسایەتیەی لـە ژێـر كاریگـەری ئـەوان بەدەسـتیان هێنـاوە، هۆكـارێكی سـەرەكی ژێركەوتنیانــە. لــە ناوەڕۆكــدا لــە سیســتەمی ســەرمایەداری دانــەبڕاوە. نیــاز پــاكی و رادیكالیزمی دژە سەرمایەداری بەتەنیا تێری تێپـەڕكردنی سیسـتەم ناكـات. ژیـان و كەسـایەتی كـە هەیانە، تواناكاری و هێزێكی وەهای نییە ئەو دەوڵەتەی سەرمایەداری پشتی پێدەبەستێ تێپەڕبكات و وەریچەرخێنێ، لەشێوەی هاوچەرخی تەریقەتە سۆفیگەراییەكانی چەرخە كۆنەكان تێپەڕناكـەن كە هێندێكی تر پێشكەوتووترە و تاڕادەیەك بناخەیەكی زانستی هەیـە، لـەوە رزگاریـان نابێـت كـە نـەبن بـە جەمسـەری هـەرە چـەپی سـەرمایەداری. شۆڕشـگێڕێتی سـەرمایەداریش، سـەرباری ئـەو هەموو دژە ـ دەرەبەگایەتیەی، لەژێر كۆنترۆڵ و كاریگەری ئەو پێدەگات. چەندین قـاڵبی رۆحـی و هزری لەوێ بەدەستدێنێ. شارستانییەت وەكو شێوەی گشتی كۆمـەڵگای چـینایەتی، تایبەتمەنـدێتی سەرەكی بۆهەموویان بەدەستدێنێ.

خودی شارستانییەت سیستەمێكی گشتگیرە. شۆڕشێكی راستەقینە، تەنیا بەو ئەندازەیـەی ئـەم گشتگیریە شیبكاتەوە، دەتوانێ بانگەشەی ئـەوە بكـات كـە شۆڕشـێكی كۆمەڵایـەتی جیـاوازە. ئـەوەی نوێ دێت لەجیاتی رووخانی كۆن، رۆڵی تۆكمەكردنی دەبینێ، هەرە دوایی ئەوەی كـە سۆسـیالیزمی بونیادنراویش ئەنجامیداوە ئەمەیە. ئەمەش بەڵگەیـەكی تێپەڕنـەكردنی سیستەمە. رەنگدانـەوەی ئەم سیستەمە وەك راستڕەو و چـەپڕەو لەسـەر كۆمـەڵگای توركیـا بـە شـێوەیەكی تێكچوو و لاواز

بەدیدێت. شوێنگەی من تەنیا دەتوانێ ڕێککەوتنی کاتی لەگەڵ کۆمەڵگای فەرمی بۆرژوازی و پاشماوە چەپڕەوییەکەی بکات. چاوەڕوانی ئەوە ناکرێت هەردووکیان لەناو یەکتردا بتوێنەوە. ئەم خاسیەتەی بەشێوەیەکی تیۆری راستە، بەکرداریش بەدیدێت. هەم بە مەودا نزیکی مارکسیزم و سۆسیالیزمی بونیادنراو دەبمەوە، هەم بەشێوەیەکی هاوشێوە پێشوازی لە شێوەی مارکسیسزمی دەرچووی تورکیا دەکەم. شتێکی سروشتییە کە هەڵوێستێکی هاوشێوە بەرامبەر کۆپییە بێکاریگەرەکانی رۆژهەڵاتی ناوین نیشان بدەم. نەمدەتوانی لەنێو پێکهاتەی هیچ یەکێك لەدەوڵەت، شۆڕشگێڕێتی وچەپڕەوی ئەواندا بتوێمەوە. ناچاری بوو کە ڕێگای خۆم بگرمە بەر. هەرچەندە بەتەنیابم بەڵام قووڵایی واتاو شکۆداری ئەو ڕێگایەی دیارکرا بوو روون و ئاشکرا بوو. بۆ یەکەمین جار بوو لە کۆمەڵگاکانی رۆژهەڵاتی ناوین تەواوی سیستەمە کۆن و نوێکانی داگیرکاری خستۆتە بەرامبەر خۆی و تاوەکو دوا سنوورەکانی یەکسانی و ئازادی درێژ بۆتەوە. لێگەڕینەکانم سەبارەت بە سیستەم هێندە قووڵە کە دەتوانێ ئەو شارستانییەتانە تێپەڕبکات کە بەرِیشە هی رۆژهەڵاتی ناوینن. بەو رادەیە گرێدراوی ناسنامەی خۆیەتی کە سیستەمی رۆژئاوا وەکو خۆی پەسند ناکات، ئەم رەوشە لە ئەنجامدا تەواوی سیستەمی ئیمپریالیستی جیهان لەبەرامبەر خۆیدا دەبینێتەوە. مسۆگەرە لەخاکی رۆژهەڵاتی ناوین نقوومی لێگەڕینێك بوومە کە لە دۆگماتیزم رزگاری بووە. تەنانەت ئەگەر تواناکاری داهێنانیش نەبێت، دەرکەوتن لەنێو هەموو شێوە کۆن و نوێکانی دۆگماتیزم، هەست و هزرێکی زۆر جیاواز دەبەخشێ.

هـ ـ من هێز و تامی ئەم هەست و هزرە ئازاد کراوەم ناسی. لەوانەیە لەمیانەی گێڕانەوە بەشێوەی رۆمانی درێژ تێڕوانین و خەیاڵەکانی ژیانم شیبکەمەوە. تەنیا بەمجۆرە گرێکوێرە کراوەتەوە، چاویلکە رەش و سپیەکەی ئەسپ فڕێدراوە. ئەو دۆگماتیزمەی پێنج هەزار ساڵ لەرێگای هێزی ئیلاهی پارێزراوە، بەتەواوی پیرۆزییەکەیەوە، خراوەتە رەوشێك تەنیا بۆ مۆزەخانە ببێت. لە کۆنترین بلیمەتەکانی رۆژهەڵاتی ناوین و شۆڕشگێرە راستەقینەکان نزیك بووینەتەوە. لەنێو دەوڵەمەندێتیەکی نائاساییەوە، هەم لێشاوی بەوروژمی هەست و سۆزەکان، هەم لێدانی بروسکە ئاسای هزر لەمێژوو نزیك دەبینەوە. وڵاتی بێخێر نەماوە، هەموو لایەك بە پیرۆزییە کۆنەکەی خۆی گەیشتووە و پڕ لەرەنگ بووە. هەرگۆشەیەك تا ئاستێك بانگەوازی دەکات و دەڵێ "وەرە لە منیش تێبگە و چارەسەر بکە". تەواوی ئەوانەی لە گۆڕستانن هەروەکو بڵێی لەزیندووبوونەوەی رۆژی مەحشەر نزیك بوونەتەوە و زیندوون. لەراستیدا کاتێك پەردەی رەشی دۆگماتیزم دەدڕێت، هەروەکو بڵێی هەموو شتێك لەنێو دەوڵەمەندی و جوانی رەنگی خۆی و بە دەنگی خۆی بانگەوازی دەکات. کاتێك ئاماژە بە پچڕانی پەردە دەکەم، لەوانەیە ئەوانەی دەخوازێت

روونی بکاتەوە لەبەرچاوانە. ئەو وڵاتەی خوداوەندەکان و سەرەڕۆکان قەدەخەیان کردبوو، ئەو مرۆڤەی ڕێگای بیرکردنەوەی لێگیرابوو، ئیتر دەبێتە هی خۆی. جیهانی پیرۆزیەکانی پێنج هەزار ساڵ بەر لەئێستا بەدەستیهێنا، لەگەڵ مرۆڤە دۆستەکان بەیەکتر دەگات. ئەو راستینەیەی بەرووخانی ئایدیۆلۆژیای فەرمی سەردەست ناودەبرێت، پێویستە ئەمە بێت. مرۆڤپەروەری نوێ و رێنسانس بەمجۆرە دەست پێدەکات. تێدەگەم، تاکەکانی ئەورووپاش کاتێك شارستانییەتی خۆیان پێشخست، بەمجۆرە دەستیان پێکردبوو. بەڵام ئەمە لاساییکردنەوە نییە، بەرێوە چوونە لەسەر خاکی رۆژهەڵاتی ناوین. دووبارە کردنەوەی ئەوروپا نابێت. ئەو وەکو منداڵی دوێنێ یە. رێنسانسی رۆژهەڵاتی ناوین، لەسەر بنەمای رەگ و ریشەکانی خۆی دەبێت. دەشێ ئەوروپا تەنیا ببێتە بەشێکی ئەم پەرتووکەی داستانی ئازادی.

دونیایەکی بەرەخنە وەها دەکرێتەوە و پێشدەکەوێت، لق و پۆپ دەگرێت و مەزن دەبێت. گرنگ ئەوەیە نارەزاییەکانی ژیانم بۆ چەکێکی راستەقینەی رەخنە گۆڕیوە. لەمیانەی جێگیربوون لەسەر بنەمای زانستیبوون و پارچەکردنی دۆگماتیزم و رووخانی یۆتۆپیا پووچەکان، وەکو ئەوە وام کە بە سیستەمێکی هزر و هەست و یۆتۆپیایەکی وەها گەیشتووم، کە مرۆڤانە ترە و زیاتر گرێدراوی مێژوو و ئاییندەیە و تاوەکو بڵێی بەدەوڵەمەندێتی گەیشتووە.

ز ــ وا لەقەڵەم نادەم کە بەتەواوی لە دۆگماتیزم رزگارم بووە. پڕ لە ئێش و داخە، راستیەکیش ئەوەیە ماوەیەکی درێژخایەن لەژێر کاریگەری دۆگماکان جولاومەتەوە. چەندە پێویست و راستیش بوو بێت، بەڵام منیش کەوتمە نێو ئەو هەڵەیەی کە دۆگماکان لەپێش یاخود لەسەرووی مرۆڤ ببینرێ. هێندە پشتبەستن بە بەرێوەبردنی مرۆڤ وەکو پێویستییەکی رێساکان، مسۆگەرە کە نەریتێکە لە سیستەمی راهیبی سۆمەر ماوەتەوە. کاتێك گووترا (ئەمە رێسایە، یاسایە) بەردەوام دەبێ سیستەمی بەکۆیلەکردن بێننەوە یادتان. یاسا و رێسا پێویستن، بەڵام هیچ کاتێك نابێ دەرفەت بەوە بدرێت کە بەشێوەیەکی دارنراو حوکم بەسەر مرۆڤدا بکات. لەوانەیە رێساکان شکۆمەندی بێنێ، تەنانەت رێگا لە پێش ئاواکردنی گەورەترین دەوڵەت و شارستانییەت دەکاتەوە. بەڵام ئەوەی لەدواییدا دێتەئاراوە، بەکۆیلەکردنی مرۆڤەکانە، بەکۆیلەکردنی رەگەزی مرۆڤە. هیچ جۆرە پێشکەوتنێك نابێتە بیانووی پاراستنی کۆیلایەتی. تەنیا بەرادەی سانایکردنی دونیا زەحمەتەکەی مرۆڤ دەتوانرێ بەها بە سیستەمێك بدرێت. بەناوی مرۆڤایەتیەوە ناتوانین هیچ سیستەمێك پەسند بکەین کە لەژێر ناوی ئاییندە، خوداوەند، دەوڵەت، نەتەوە یاخود بەناوی مەزنایەتیەکی دیکە مرۆڤ بکات بەقوربانی. لەو رۆژانەدا ئەو یاسایانەی زۆر باسی دەکرێت لەپێناو

دەوڵەت و مرۆڤەکانە. گووتەی " پێویستە وەها بێت" لە سەلماندنی ئەوەی تاج رادەیەك خائینانە جموجۆڵ دەکرێت بەولاوە، واتایەکی دیکەی نییە.

بەلانی کەم سەرباری ئەوەی باشترینیانم بەناوی هەڤاڵێتی خواستووە، بەڵام کەوتنم بۆ نێو ئەم نەریتە نەفرینکراوە، حیساب نەکردنی هێزی ئەم نەریتە لەلای منەوە، وەکو رەخنەدانێکی راستەقینە دەمێنێتەوە. من نەبووم کە بەردەوام بەمجۆرە بیرمدەکردەوە: تاوەکو دوایی راستییە گشتییەکانم پێشکەشکرد، تەنانەت بەخۆم سادەترین پەروەردەشیانم بەرێوەبرد، ئەوەی دەمێنێ ئەرکی ئەوانە؛ ئەوەم بەئەقڵدا نەدەهات لەگۆڕەپانی ئەرك و بەرپرسیارێتیدا سەرکەوتوونەبن! باوەڕیم بەهێزی یاساو رێساکان هێنابوو. دووربووم لەوەی لەنێو راستینەی بەرجەستەو واقیعی لەمرۆڤ تێبگەم. ئەگەر لەنێو رێسای لایەنی بەرامبەردا بێت، تەنانەت فریشتەش بێت، چی بەرامبەر بکرێت لەجێی خۆیدایە،هەقە. ئەمەش باوەڕیەکە لە نەریتە نەفرینلێکراوەکەی بالادەستەکان ماوەتەوە؛ خودی دۆگمایە. لەکاتێکدا بەسەدان گروپی هەڤالان رێ دەکەوتن، هەروەکو یەکێك وابووم کە باوەڕی بە خوداوەند هێناوە. ئەوان لەنێو هەموو هەلومەرجێکدا بەشێوەی موعجیزەیی فەرموودە پیرۆزەکانیان سەردەخەن. دۆگماتیزم ئەمە بوو. تاوەکو قورگ تێیکەوتبووم.

ئەگەر بلێین لەو سەردەمەدا زانست خۆی لە دۆگماتیزم رزگارکردووە، دەبێتە خەڵەتاندنێکی مەزن. بەپێچەوانەوە ئەو دۆگماتیزمەی زاناکان بەناوی زانستیبوون تێیکەوتوونە، لەدۆگماتیزمی راهیبەکان مەترسیدارترە کە میتۆلۆژییان خوڵقاند. هیچ نەبێت راهیبەکان بۆمبای ئەتۆمیان نەبوو. لەلایەنێکی دیکەش ئەوان زۆر بەئەنجامی ئەوکارەوە خەریکبوون کە ئەنجامیاندەدا. زاناکان کەراهیبی مۆدێرنی ئەم چەرخەمانن، ئەوە بەراوردبکەین کە پرۆفسۆرەکان هەولێکیان لەولایەنە نییە و، جگە لە پەرستگاکانی زانست، واتە جگە لە خوێندنگاکان، لەسەرووی هەمووشیانەوە زانکۆکان، پێیەوە خەریك نابن، ئەوا دەبینرێ کە بەگوێرەی ئەو راهیبانەی میتۆلۆژییان خوڵقاند و پێخەمبەرەکانی ئایینیان ئافراند، زۆر لەمەسەلەکە دوورن و بێ رۆحی بەرپرسیارێتین. نوێنەرەکانی دۆگماتیزم کە لەهەموو ئەو دامەزراوانە قووڵبوونەتەوە کە جێگای بەرپرسیارێتین، لەسەرووی هەمووشیانەوە دەوڵەت، راستیەکی دیکەی پێویستە ببینرێ ئەوەیە کە هەریەکە وەکو دیلێك هەڵسوکەوت دەکەن یاخود دیلکراون. مەترسیدارترین لایەنی دۆگماتیزم لەزۆربەماندا ئەوەیە، خۆخەڵەتاندنە لەمیانەی زانستی بینین. ئەنجام هێرۆشیما و هەڵەبجەکانە. دۆگماتیزم بەشێوەیەکی گشتی بەرهەمی راستینەی کۆمەڵگا، بەتایبەتیش بەرهەمی جیابوونەوەی چینایەتییە. بەهێزترین چەکی پەروەردەیە. ناتوانرێ وابەسانایی دەستبەرداری لێبکرێت. تاکە

چەکی بەکاریگەری بەرەنگاربوونەوە، بەوەدا تێپەڕدەبێت کە ئەوەی ئەنجام دەدرێ و بیری لێبکرێتەوە تاکو بڵێی لەتاکدا قاڵ بکرێتەوە. ئەگەر بەمەرجی واتای داهێنانی گەوهەری و لێکدانەوەی تەواوی ئەنجامەکانی فۆرمیلەی بکەین بەشێوەی"هێندەی دەتوانی بیربکەیتەوە کاربکە، هێندەی دەتوانی کاربکەیت بیربکەرەوە" دەبێت. ئێستا بەرامبەر بەم نەخۆشیە گشتییە جگە لە جموجوڵێکی بەرپرسیارانە هیچ چارەیەکی دیکە دیار نییە.

ر- ئەوکاتە پێویست دەکات یەك بە دوای یەك ئەم پرسیارانە لەخۆم پرس بکەم: کاتێك درزی نێوان شێوازی کرداری و ڕاستیەکان مەزن بوو، ئایا پێویست بەگۆڕینی پێگەکان و داکەوتنە نێو گۆڕەپانی کرداری نەبوو؛ ئەمە ڕاستتر نەدەبوو؟ لەبەشە پەیوەستدارەکان هەوڵدەدەم وەڵامە گشتییەکان شیبکەمەوە. ئەگەر هەر لەمیانەی ڕستەیەکەوە دووبارەی بکەمەوە، یاخیبوون بەرامبەر خێزان(عائلة) و گوند پێویست بوو. بەردەوام بەرێزەوە پێشوازی لەم چالاکیە ڕەسەنە دەکەم. بایەخ و گرنگی لە پێشینە بەو منداڵانە و خەیاڵەکانیان دەدەم کە بەرامبەر دۆگماکانی هەزاران ساڵە سەریانهەڵداوە. دواتر بەگوێرەی کارەکانی ئەنجامم داوە بەدوای وەڵامدا دەگەڕێم. لەگەڵ ئەوەی کە لێگەڕینەکانی ڕێککەوتنم بەرامبەر کۆمەڵگای بۆرژوازی و دەزگاکانی کۆمار ڕاست دەبینی و درێژەم بەم چەمکە دەدا. لەجیاتی پێشخستنی ئەلتەرناتیفی ئەمە و چالاکیەکی ڕادیکاڵانەی ڕووخاندنی ئەو لایەنانەی پێویستی بەرێکخستن هەیە، ئەوا بەرەنگار بوونەوە لەمیانەی هێزێکی سیستەمی بەرگری ڕەوا و قووڵکردنەوەی ڕێککەوتن و وەرچەرخان بەرێگا و پێڕەوێکی ڕاستتر دەبینی. چەمکی مرۆڤانەم، جگە لە چەمکی بەرگری ڕەوا و ئامرازەکانی، مۆڵەت بەهیچ ئامرازێکی توندوتیژی و تێپەڕبوون بۆ دەوڵەت نادات و هەرگیز بەرامبەر بە مرۆڤ و کۆمەڵگا تێکەڵی ئامرازی "بەشێوەیەکی کلاسیکی ئامرازی بەڕێوەبەرایەتی چینایەتی" دەوڵەت نابم. لەچەمك و کرداری خۆمدا جێگا بە شێوازی بەڕێوەبەرایەتی دەوڵەت و کۆمەڵگای کلاسیکی نادەم. لەرێگای هێزێکی بەرامبەر ڕووخاندنی ئەمە و ئاواکردنی نوێتر لە شوێنیدا، خەڵەتاندنێکە. بەرامبەر ئەمە بە پشتبەستن بە خشتەکاری گشتی کۆمەڵگا و ڕێکخستنە تەکنیکیەکەی، بەڕێوەبەرایەتی لەرێگای یەکینەی سڤیل بەبناخە دەگرم کە هیچ هێزێکی جەستەیی و چەك بەکارناهێنن. ناکەومە نێو لەرێ لادانی سۆسیالیستی بونیادنراو. تەنانەت ئەگەر پێویست بکات بەرامبەری تەواوی جیهان، لەتاکە مرۆڤێکەوە دەست پێدەکەم تاوەکو تەواوی مرۆڤایەتی و گەلان دەگرێتەوە، پێویست بکات و ببێتە ناچاری تاوەکو بەدەستهێنانی ئەنجام درێژە بەبەرگری ڕەوای پیرۆز دەدەم. لەم واتایەشدا گرێدراوی گووتەی "مرۆڤێك بەسەردونیا سەردەکەوێ" دەمێنم.

هەربۆیە پاراستنی بزاڤی ئازادی بەرامبەر تەواوی جیهانیش لەجێگای خۆیدا بوو، لەبواری تەکتیکدا دەمانگووت ئایا لەمیانەی بەڕێوەچوون بۆناواخنی ئەوان ئەنجامێکی باشتر بەدەست دێنین، یان زیاتر لەمیانەی پاشەکشێکردن بۆ چیاکان و نێو گەل؟ لەسەرەتای ساڵانی هەشتاکان، پێگەگرتنم لە زاگرۆس، دەشیا ببێتە رێگایەك. بێگومان لەسەرەتاکانی نەوەدەکاندا لەگەڵ شەڕی کەنداو ئاڕاستەگرتنم بەرەو ئەم ناوچەیە بەلایەنی پۆزەتیف بێت یاخود نێگەتیف، دەشیا رێگا لەپێش ئەنجامی بایەخداردا بکاتەوە. هەرە دوایی لەسەرەتای هاوینی ١٩٩٨ ئەم تواناکاریە هاتبووە ئاراوە. لەگەڵ تەقینەوەی بۆمباکەی ١٩٩٦ لە شام بەتەواوی بەجێهێشتنی ئەم ناوچەیە، لەوانەیە گونجاوتر بووایە. بەڵام بەشێوەیەکی گشتی چەمکەکەی دیکە ئەوەبوو، کەتا دوا هەناسە لەسەربنەمای پێویستیەکانی دۆستایەتی پێگە سەرەکیەکان بپارێزرێ، ئەمەش چەمکێکی نامووس بوو. ئەگەر لەگەڵ دۆستەکانت لەیەك سەنگەردا بیت، هەڵوێستێك بەواتای راکردن بێت، دەبووە خیانەتکردن لەدۆستایەتی. هەربۆیە هەرچەندە مەترسیەکان بەرچاوان بوون، سەرباری ئاستەمکردنی پێشکەوتنە مێژووییەکان، سەنگەرم نەگۆڕێ. لاوازی دۆستەکانم و جموجوڵ نەکردنیان بەگوێرەی پرەنسیپی ئەخلاقی، ئەوان پەیوەندیدار دەکات. من کەسایەتیەك نیم کە دەست لەچەمکی دۆستایەتی بەردەم و دەستی لێ بەرنادەم. تەنانەت ئەگەر منداڵێکی پێنج ساڵیش من بخەڵەتێنێ، دیسان بەڕێوەچوون لەسەر رێگای دۆستایەتی بەبنەما دەگرم. ئەمە مەسەلەی بژار نییە، بەڵکو کێشەی کەسایەتی و ئەخلاقە.

و- چەندەی بڵێی کەموکورتی ئاستی ناوەندی PKK و کادیرەکانی دەرکەوتبوو. ئایا بۆ وەڵامدانەوەی ئەمە پەروەردەکردنی هەزاران گەنج تێری دەکرد؟ ئایا راستتر نەبوو گروپێکی بچووك لەوانە بگرمە لای خۆم و قاڵبیان بکەمەوە؟ ئەمانە پرسیاری گرنگن و گرێدراوی پرسیارەکانی پێشووترن. ئەو وەڵامەی دەمدایەوە، یان دەبوو لەلایەك راستەوخۆ دابکەومە نێو گۆڕەپانی پراکتیکی و لەبواری کرداریشدا بەرپرسیارێتی سیاسی و سەربازی بگرمە ئەستۆ، یاخود قاڵبوونەوەیەکی زیاتر بوو لەگەڵ گروپێکی تەسکدا. لەراستیدا لەهەردوو بواریشدا نزیك بەپێویستی خەباتێکی چڕکرا. بە پشتبەستن بەتەلەفۆن و بێتەل و کاسێت و نووسین و تەکنۆلۆژیای هەیە، قاڵبوونەوەی مەزن ئەنجامدرا، رۆڵێکی نزیك بەفەرماندارێتی گۆڕەپانی مەیدانی بینرا. ئەوانەی بەنجی پێنج هەزار ساڵەیان خواردبوو نەیاندەتوانی وەڵامی بانگەوازیەکانم بدەنەوە. کڵپەبەکڵپە خۆیان دەسووتێنن، بەڵام تێریان نەدەکرد. بۆ ئەوەی تێربکەن گۆڕەپانی سەربازی و سیاسەتی پراکتیکم بۆیان بەجێهێشتبوو. ئایا دەبوو ئەمە هەڵەیەك بێت؟ باوەڕیەکی وەها لەمندا بەهێزبوو کە لەدوای ئەوەی پەروەردەیەکی چڕ و گەوهەری وەهایان

بینی کە نموونەکەی لەمێژوودا نەبینراوە، مسۆگەر کەسانێك دەردەکەون تێر بکەن و بگەنە ئاستی پێویست. بەڵام پێشکەوتنەکان ئەوەیان نیشاندا نەك من، بەڵکو چەمکی چەتەگەرێتی بەهێزە. بەرامبەر بە پێکهاتەی ناوەند و کادیران کە ئەرکی فەرماندارێتی سەربازی و سیاسییان جێبەجێ نەکرد و لەکاتی خۆیدا کەموکوڕیەکانیان بەلاوەنا، چەمکی چەتەگەرێتی بێبەزەییانەترین وەڵامی دایەوە و تەنانەت رەنجە مەزنەکانی ئێمەی بەرەو خیانەتێك برد کە بەرامبەرمان بەرەو سەرکەوتن بچێت. لەراستیدا لەو لایەنەوە زیاتر رەخنە و رەخنەدان، نوێبوونەوە و وەرچەرخان دەکەوێتە سەرشانی ناوەندی PKK و کادیرەکانی. من تەنیا ئێشی مەزن لەوەدا دەبینم کە شایستەی رەنجەکانم نەبوون. هەروەها ئەنجامی ئەو پەند و وانانەش نیشاندەدات کە بەدەستم هێناوە، بەڵام دیار ناکەم.

ی ــ دەبێ ئاماژە بەوە بکەم کە جێگام بە پرەنسیپی ستاتیکاو ئەخلاقی لەشێوەی ژیان و خۆشەویستی و رێزگرتن داوە. وابەستەبوونم بە پرەنسیپی"یان ژیانی ئازادانە دەبێت، یان هیچ نابێت" لەسەردەمی لەدایکبوونەوە تامردن تەنانەت هەتا هەتاییە. رێز و خۆشەویستی دەشێ لەرێگای ستاتیکا و گەلی ئازاد بەدیبێت. راستە کە ژنانم لەناوەندی ئەمە داناوە. هیچ گومانم لەوە نەکرد کە ئەو ژنە ئازادانەی لەمیانەی مەیلی ئازادیخوازی لەدایك بووە، لەگەڵ ئەو ژیانەی لەدەوروبەری پێشدەکەوێت، جوانترین و دۆستانە دەبێت. نەکەوتمە نێو کۆمپلێکس. لەجیاتی ئایین و کۆمەڵگای پیاوسالاری، واتایەکی مەزنم بەو ئایین و کۆمەڵگایەدا کە مۆرکی خوداوەندە ژنی پێوەیە و بەلانی کەم یەکسانی ژن بەرچاودەگرێت. لە پێناو بەدیهاتنی ئەمەش کارکەریەکی مەزنی ئەشق و ئازادی ژنم پەیڕەو کرد. بەچاوی موڵکایەتی تەماشای هیچ ژنێك، مرۆڤێکم نەکرد. بەبێ قەرەبوودان بەرێوەچوونم بە ئاقاری ئەم رێگایەم و درێژەدان بە بەهای ستاتیکی و ئەخلاقی، تادوایی بەرێوەچوونم، ئەنجامێکی سروشتی کارەکتەری کەسایەتیمە.

لەجیاتی شیکردنەوەی زیاتری بویەری رەخنە ــ رەخنەدان، لەبابەتە پەیوەندیدارەکاندا نیشاندان و رەنگدانەوەی لەچارەسەری کرداریدا بەبایەخترە. دەبێ بزانرێ کە بەردەوام گرنگیم بەوە داوە. بەتایبەتی لەگەڵ قۆناخی ئیمرالی بەقووڵایی بەخۆمدا چوومەوە؛ بۆ گەیشتن بەوشیاری گەوهەری و سۆزی ئازاد و هاوبەشێتیکردنی ئەمانە و رەنگدانەوەیان درێژەم بەهەوڵ و کۆششەکانم دا. ئەو پێشکەوتنانەی لە ئارادان ئەوە دەسەلمێنن کەگرێدراوی گووتەی بەڵێنمان کردارمانە ماوینەتەوە.

دوا گووتە (١)

ئەو بەرگرینامەیەم کە سەبارەت بەو دۆزە پێشکەش کرد کە بەرامبەر شارستانییەتی ئەوروپایە و ئەمڕۆ لەدادگای مافی مرۆڤی ئەوروپا تاوتوێ دەکرێ کە دادگای باڵایەتی، بەرگرینامەیەکی زۆر جیاوازە و تایبڵێی هەمەڕەنگە. بەشێوەیەکی سەرەکی شارستانییەتی ئەوروپا چارەنووسی من دیار دەکات. بۆ نەبینینی ئەمە پێویست دەکات تا دواڕادە گێل و نەفام بیت. هەندێ دەوڵەتی ئەوروپا ئەو ڕۆڵەی بۆ تورکیایان دیارکردووە بەشێوەی کردەوەی تاژییە کە لە گووتەی"کەروێشك ڕاکە، تاژی بیگرە" دیار دەبێت. ئاشکرایە لەمێژە ئەمانە کوردانیان خستۆتە ڕەوشی کەروێشکەوە. سەرەکیترین بانگەشەی بەرگرینامەکەم سەبارەت بەوەیە کە ئەوروپا دەرهەق بەکوردان لەنێو دووڕوویی و ناهەقییەکی مەزندایە. ئەم هەڵوێست و نزیکبوونەوەیەم سۆزداری نییە. بۆ ئەوەی بسەلێنم بەمجۆرە نییە، لەپێناسەکردنێکی زانستیانەی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی تاوەکو شیکردنەوەی مێژوو، پێویستی ئەوەم بینی دەست بۆ کار و خەباتێکی زۆر ئاستەم ببەم. ئەگەر سنووردارбوونی زانیاریەکانم سەبارەت بەمێژوو ڕێگا لە پێش چەندین هەڵە و کەموکوڕیش بکاتەوە، باوەڕیم بەراستی ئەم شیکردنەوانە هەیە کە ئەنجامم داوە. لەراستیدا بۆ ئەوەی بەگوێرەی واتا مێژووییەکەی ڕۆڵێکی تایبەت بە بەرگرینامە گوزارشت بکرێت. لەبەرگرینامەدا دەبینرێ کە هەندێ هەڵسەنگاندنی بوێرانە هەیە. لە لێپرسینەوە و حیساب لەیەك خواستن لەگەڵ گۆڕەپانی شارستانییەتی خۆی هیچ چارەیەکی دیکەی نییە. ئەوەی بەرامبەر ئەوروپا ڕەزیل و ڕیسوا بووە من نیم، شارستانییەتی ڕۆژهەڵاتی ناوینە. هەربۆیە هەوڵمدا لەمیانەی شیکردنەوەیەکی بەرفراوان سەبارەت بە ڕاستینەی هەنووکەیی و مێژوویی ڕۆژهەڵاتی ناوین هەنگاوی قەڵەمباز بهاوێژم کە هەروەکو بلێی لەگۆڕی خۆیدا خەوتووە و لەدەوروبەری بستەباڵاکاندا دەژی.

بەردەوام باوەڕیم بەوە هەیە: ئەوانەی خۆیان شینەکەنەوە و تێنەگەن، مافی ئەوەیان نییە هیچ شتێك لەکەسانی دیکە چاوەڕوان بکەن، هەروەکو لە گووتەی گەلەریدا گووتراوە، بەیارمەتی کەسانی دیکە نابێ ببیت بە زاوا. ئەمە ڕاستیەکە کۆمەڵگاکانی ڕۆژهەڵاتی ناوین و جیهان جگە لەوانەی بەریشە ئەوروپایین، نەك تەنیا بەیارمەتی کەسانی دیکە، خراپتریش ئەوەیە سەرەتا لە

دۆشـەگی بـووکێنی ئـەوروپا تێپـەڕدەبن، دواتـریش لەسـەر دۆشـەگەکانیان پاڵدەکـەون و بـەدوای بەختەوەریدا دەگەڕێن. ئەمـە لایـەنێکی سیاسـی و ئـەخلاقی نییـە پەسـند بکرێـت. ئـەو وەڵامـەی لەلایەنی خۆمەوە داومەتەوە ئەم مەترسییە، کاروانی ئازادی بـوو. لـەرێگای بەسـانایی بـەلاوەنانی کۆت و بەندەکانی گوند و خێزان، لەمیانەی کونکردن یـاخود تێپـەڕکردنی دیوارەکـانی دەزگاکـانی کۆمار و کۆمەڵگای بۆرژوازی تورکیا کە پشتم پێیبەست، توانیم بەلاوەی بنێم و تێپەڕی بکەم. ئەو دەستەی رێککەوتن کە بۆ رۆشنبیران و پێشکەوتووخوازان و چەپی تورکیا درێژمکرد، کەس دەستی بـۆ درێـژ نـەکرد و لـە هـەوا مایـەوە. خـودی تورکیـاش وابەسـتەبوو؛ وەکـو چارەسـەری خـۆی لـە پاشڤەڕۆیی ناوخۆ دەئاڵاند. چەکی بەکاریگەری راستڕەو و چەپڕەو و ناوەندی نەتەوەپەرستی بوو. لەرەوشێکی وەهادا نەبوون دەست لەمـە بەربـدەن و واتـا بـەمافی برایـەتی بـدەن. لـەژێرناوی وڵات پارچـە دەکـەن و دابەشـی دەکـەن، بەتـەواوی گرێـدراوی قـەیران بـوون. جگـە لـە کاردانـەوەکانی هێرشبردن بۆ خۆپاراستن هیچ تواناکاریەکی دیکەی لـە رۆژەڤدا نـەبوو کـە بـۆ جموجـۆڵێکی دیکـە هەنگاو بهاوێژێ.

ئەمە راستییەك بوو تەنانەت ئەگەر بەتەنیاش بم جگە لە سەرهەڵدان بەرامبـەر ئـەم زوڵـم و ستەمکاریە هیچ بژارو رێگا چارەیەکی دیکە نـەمابوو. لەجیهانێکـدا تەنانـەت دەنگـی ئاژەڵـەکانیش سـنووردار ناکرێـت، دەرکـەوتنم لـەنێو راسـتینەی گـەلێك کـە دووچـاری فشـارێکی وەهـا هـاتووە گەیشـتۆتە ئاسـتی قەدەخـەکردنی زمـان زۆر بـەئێش بـوو و تـەنیا لەمیانـەی هەنـدێ وەڵامـی دژ دەتـوانرا شـەرەف و نامووسـی مرۆڤایـەتی رزگاربێت. جگـە لەکاردانـەوەی بـەرخودانێکی بـەمجۆرە دەرفەتی ئەوە نەدەبینرا لە هەلومەرجی ئـەو رۆژانـەدا وەڵامێکـی خولقکارانـە تـر بـەناوی کـوردان بدرێتەوە. گوزارشتی بەرجەستەی ئەم راسـتینەیە دەرکـەوتنی PKK بـوو. بـەخێرایی خـۆی لـەو دۆگما ئایدیۆلۆژیانە پێچا کە وەکو پێشکەوتووترین ئایدیۆلۆژی سەردەم مەزەندە دەکرا، ئیتر ئـەو قۆناخە نوێیەی هەنگاوی بۆ نرا دیاردەیەکی مێژوویی بـوو. هـەوڵی ئەنجامـدانی ئـەوە دەدرا کەلـە سـەردەمی نوێـدا بـەناوی تـەواوی گـەلان ئەنجامـدەدرا. بـەجۆرێکی دیکـە هاوچـەرخ بـوون بەدینەدەهات. نزیکترین نموونەی ئەمەش خودی کۆماری تورکیا بوو.

بەئەندازەی ئەوەی ئەو هەنگاوەی نرا هەموو بریتی نییە لەراستی، نـەدەتوانرا بگووترێ کـە پڕ لە هەڵەی مەزن و نەخۆشی بوو. ئەو گۆڕانکاریانەی رێگای لـە پێشکردەوە، ئـەوە نیشـاندەدات کە لە تەرازووی دادوەری راستیەکان سـەنگین تربـووە. بـەڵام راسـتی ئەوەیـە کـە بـۆ چارەسـەری و سەرکەوتن، بەتەنیا تێر ناکات.

لەبەرئەوەی ناوچەیەکن بەدرێژایی مێژوو بەرادەی هەرە زێدە دۆگماکانی چینی باڵادەست و چەوسێنەری تێدا قاڵبۆتەوە، ئەوا قووتدانی ڕاستیەکانی جیهانی سیاسەت و سەربازی و لەناوبردنی تێپەڕکردووە. هەربۆیە پێویست بوو تایبەتمەندیەکان و پێوانەکانی داهێنانی ئایدیۆلۆژیا و پەیڕەوکردنی سیاسەت و سەربازی بەناوی گەلان و چەوساوەکان بەشێوەیەکی تۆکمە پێشبخرێت. بەتایبەتی لەم پێناوەدا هەوڵ و کۆششی مەزن لە ڕۆژهەلاتی ناوین نیشاندرا. بەبایەخەوە گرنگی بەوە درا کە لەمیانەی تێکنەشکان و هەمیشەییەوە بەردەوامی بەئیرادەی ئازادی گەلی کورد بدرێت. بەشێوەیەکی بەردەوام و چڕ قەڵەمباز بۆ چیاکان و جیهان و مرۆڤایەتی ئەنجامدرا. هەوڵدەدرا دۆست ــ ئەگەر ناتەواویش بێت ـــ دروست بکرێت. ویژدانی جیهان وشیاربکرێتەوە. هەرچەندە زیان و ئێش و ئازارێکی مەزنی هەبوو، بەڵام بەرامبەر خولقاندنی وشیاری و ئیرادەی ئازادی کوردان، ئەمە وەکو بەرامبەر و بەهایەك پەسندکرا. لە ئەنجامدا دیاردەی کوردی ئازاد خولقێنرابوو کە پێویست بوو ڕێزی لێبگیرێت و لەگەڵیدا ڕێکبکەون. ئەگەر بەشێوەزمانی چینی باڵادەستیش نەبێت، تەنانەت لەنزمترین ئاستیشدا بێت، ئەوا بۆ چارەسەرکردنی کێشەی کورد ئەم دیاردەیە تێر دەکات. ئیتر هەنگاو بۆ قۆناخێکی ئاشتی دڵنزم و شەرەفمەندانە نرابوو. ئاشتیەکی واتادار و جیهانی برایەتی لەگەڵ گەلانی دراوسێ ئاوا دەکرا. ئیتر دەبووایە بەڕێوەبەرایەتیەکانی دەوڵەت لە پێناو ئاشتی هەنگاو بهاوێژن.

کاتێك بەم خاڵە گەیشتین، پیلانگێڕیەکەی ١٥ی شوبات تەقیەوە. ئەم پیلانگێڕیەی لەتورکیا زیاتر لەرێگای ئەمریکا و ئیسرائیل پێشخرا، تەنیا بەمنەوە پەیوەندیدار نەبوو. ئەم پیلانگێڕیە لەدژی دەزگایەکی سەرۆکایەتی پێشخرا کە زۆرینەی گەلی کورد پێیەوە گرێدراو بوو کە خۆی لەپێناویدا بەخت بکات. لەبواری کرداریدا وەها نیشاندەدرا کە ئەم پیلانگێڕیە لەدژی تاکە"تیرۆریستێکە" بەڵام ئامانج تەواوی وڵاتپارێزە دڵسۆز و گرێدراوەکان و PKK و دۆستانی بوون. پاکتاوکردنێکی ریشەیی پیلانکرابوو. ئاشکرایە پێویست بوو زۆر بە وریایی و دوور لە سۆزداری و قاڵب، جموجۆڵ بکەم.

بەشێوەیەکی یەکلاکەرەوە لەم قۆناخەدا بەشێوەیەکی ڕاست یەکێتی برایانە و ئاراستەی بەرژەوەندییە ڕاستەقینەکانی تورکیا پێناسەکرا. هەم لەلایەنی گەل، هەم PKK چەمکی بەرگری ڕەوا پەسندکرا و پراکتیزە کرا. بەلانی کەم هێندەی قۆناخی شەڕ، ئەم هەنگاوانەش واتاداربوو و بەهایەك بوو لەکاتی خۆیدا هەنگاوی بۆ نرا. هێندەی شەڕ، ببووم بە کەسایەتیەك کە ئاشتیشی پێوە کلیل کرابوو. ئەگەر زۆر سەختیش بوو بێت، بەڵام ئاشکرایە کە وەڵامی پێویستم دایەوە، شیکردنەوە و پراکتیزەکردنی قۆناخی ئاشتی. ئیتر هەنگاوی دواتر وابەستەی هەڵوێستی کۆماری

تورکیا و تەنانەت دەوڵەتەکانی دراوسێ بوو کە نیشانیاندەدا. قۆناخی دادگای مافی مرۆڤی ئەوروپا کە لەژێر ئەم هەلومەرجە دەستیپێکرد، نەدەبوو بە دۆزێك کە لە میانەی لێتوێژینەوەیەکی سادە پێشبخرێت. بۆ ئەوەی دەرك بە واتای بکرێت، شیکرنەوەی شارستانییەتی ئەوروپا مەرج بوو. ئەوەی دادگای دەکراو دۆزەکەی ببوو بە ڕۆژەڤ من نەبووم، بەڵکو ڕاستینەی گەلی کورد بوو کە لەژێر بەرپرسیارێتی ئەوروپا بە ئاستێك گەیشتووە لە مرۆڤایەتی دەربکەوێت. تاوەکو تەواوی ئەم ڕاستینەیە بە هەموو ڕەهەندە مێژوویی و هەنووکەییەکان نەخرێتە ڕوو و پێناسە نەکرێت، ئەوا لەقەڵەمدانی دادگاییکردنی دۆزەکە بە دادوەرانە، هەڵەیەکی مەزن بوو. تەنانەت ڕێگای لە ئەنجامێکی مەترسیداری وەها دەکردەوە کە ببێتە ئامرازێکی درێژەپێدەری پیلانگێڕی. هەربۆیە قاڵبوونە سەبارەت بە ڕاستینە و کێشەی کورد ژیانی بوو.

ئەو دەستنیشانکردنە مێژوویی و کۆمەڵناسیانەی لەم بارەیەوە ئاماژەم پێکردووە، سەرباری ئەوەی بەردەوام ڕێگا لەپێش گفتوگۆ بکاتەوە، لەو باوەڕەدام ناوەڕۆکێکی وەهای هەیە خزمەت بە زانیاری و وشیاریەکی وەها دەکات کە هزر دەکاتەوە. تەنانەت لەوەش دڵنیام کە بۆ یەکەمین جارە هەندێ بیرۆکە سەبارەت بە بابەتی جیاواز پێشدەخرێت. بەتایبەتیش ئەم دوو سەدە سەختەی دوایی کە لەژێر بەرپرسیارێتی ئەوروپا تێپەڕبوو، واتە تاوەکو شیکردنەوەیەکی ڕاست سەبارەت بە سەدەی نۆزدەهەم و بیستەم نەکرێت، ئاشکرایە کە بە شێوەیەکی ڕاست و دروست دەرك بە ڕۆژگاری ئەمڕۆشمان ناکرێت. تەنانەت ئەگەر لەمیانەی هێڵی گشتیش بێت، ڕاستیەکانی شیکردنەوەی ئەم سەدەیە قورسترە، بێگومان بەشداری و ڕۆڵی لە پراکتیك و چەمکێکی ڕاستی سیاسی و سەربازی دەبێت. هەروەها لەو باوەڕەدام وەکو ئیرادەی ئازادی گەلی کورد شیکردنەوەی PKK لە میانەی هێڵی گشتی، ڕاستە و پڕ لە پەند و ئەزموونە. بەهەزاران دۆز لە دادگای مافی مرۆڤی ئەوروپا تاوتوێ دەکرێ کە ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ پەیوەندییان بە PKK وە هەیە. دۆزی منیش یەکێك لەوانەیە. ئاشکرایە بۆ گەیشتن بە ئەنجام و بڕیاری ڕاست بە ئەندازەی ڕاستینەی گەل، هەڵسەنگاندنێکی بابەتیانەی ڕاستینەی PKKش پێویستە. دابڕاندنی دۆزی من لە ڕاستینەی PKK و گەلی کورد پەسند ناکرێ. ئەمە بەواتای ئەوە دێت بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ ببیە ئامرازی پیلانگێڕی. بۆئەوەی ڕێگا لە پێش ئەمە نەکرێتەوە، لە هەڵسەنگاندنەکانی سەبارەت بە PKK ناچار بووم لە بواری جیاوازدا تاقیبکەمەوە.

بەرلەوەی دادگای ماف مرۆڤی ئەوروپا لێکۆڵینەوە سەبارەت بە من بکات و بڕیار وەربگرێت، پێویست دەکات سەبارەت بە ڕاستینەی PKK و گەلی کورد بەهۆی دیموکراسی و یاسای ئەوروپا لێکۆڵینەوە بکات و بە بڕیار بگات. هەروەها بەمجۆرە بە هەزاران ئەو دۆزە تایبەتانەی کە وەکو

ناتەواویــەکی جــددی دەبیــنم، لەســەر کۆڵەکــە واقیعیــەکانی پێوانــەکانی یاســای دیموکراتییانــە دەچەسپێ. کاتێـك شارسـتانییەتی ئـەوروپا هەڵدەسـەنگێنین، بـۆ شـیکردنەوەی ڕۆژهـەڵاتی نـاوینی ڕۆژهەڵاتی ئەمڕۆمان، هەم بۆ ڕوونکردنەوەی چەمکی تایبـەتم سـەبارەت بـە سۆسـیالیزم بایـەخم پێدا، لە کوێی مێژووی شارستانییەتی ئەوروپا دایە؟ چی قەرزاری کۆمەڵگاکانی ڕۆژهەڵاتی ناوین و مێژووی شارستانییەتە؟ ئـەو گۆڕانکاریـە گەردوونیانـە کامانـەن کـە ڕێگایـان لـە پـێش کردۆتـەوە؟ هەوڵمدا بەشێوەیەکی گشتی و لـە ئاسـتی پێناسـەکردندا وەڵامـی ئـەم پرسـیارانە بدەمـەوە. تـاوەکو پێکهاتـەی فەلسـەفی و ئـەخلاقی ئـەوروپا دەرکـی پێنـەکرێت، نەدەشیا وەڵامێکـی ڕاسـت بدرێتـەوە داگیرکاری ئیمپریالیزمی کە لەرابردوو وەکو سیستەمێك بەسەر جیهانی دەسەپاند. تەنانەت لەگەڵ هەڵوەشـاندنەوەی ئـەو شـێوازە مارکسیسـتیەی ڕێگـای لـە پـێش سۆسـیالیزمی بونیـادنراو کـردەوە، گەلێك هەڵە و کەموکوڕیەکانی دەرکەوتبووە ڕوو. پێویست بوو هەڵوێست بەرامبەر شارسـتانییەتی ئەوروپا چۆن بێت کە لە ڕۆژگاری ئەمڕۆمانـدا بـە سـەردەمی یاسـای دیموکراتییانـە نـاو دەبرێـت؟ هەروەها ئایا هەڵوێستی دۆگماتییانەی مارکسیستی تێری دەکرد؟ شێوە نوێکەی دژە ــ ئیمپریـالیزم کە ئەمڕۆ بە شێوەی دژە ـ جیهانیبوونە، دەیتوانی چی بۆ ڕزگـاری گـەلان بـەدی بێنێـت؟ هەوڵـدرا چــەندین گیروگرفــت و مەســەلەی لــەجۆری ئەمــە لێکۆڵینــەوەی لەســەر بکرێــت. هەرچــەندە پەیوەندیەکی ڕاستەوخۆی لەگەڵ بابەتەکەدا نـەبینرێ، بـۆ تـەواو دەرککـردن بـە ڕاسـتی، جگـە لـە تێگەیشـتنێکی ڕاسـت سـەبارەت بـە زاراوەکـان، هـیچ چـارەیەکی دیکـەمان نـەبوو. شارسـتانییەتی دیموکراتی هاوچەرخ کە ڕۆڵێکی گرنگی لە پێشخستنی ئەوروپا هەبوو، وەکو قۆناخێکی پێشکەوتنی چارەسـەر ئامێزانـە، بـە پـۆزەتیف هەڵیدەسـەنگێنم. بەتـەواوی ئەمـە لـە دەوروبـەری سیسـتەمی سـەرمایەداری هەڵناسـەنگێنم؛ وەکـو میراسـی هاوبەشـی مێـژووی مرۆڤایـەتی بەهایـەکی مـەزنی پێدەدەم. هەربۆیە باوەڕیم وایە کە شارستانییەتی دیموکراتییانە توانستی گرنگی وەها لـە خـۆوە دەگرێت وەڵامی تێکۆشانی هەزاران ساڵەی زەحمەتکێشان بداتەوە. هەروەها بـاوەڕی خـۆم دەرهـەق بـەوە دیـار دەکـەم کـە نـابێ گەوهـەری چارەسـەر ئامێزانـەی پێشـکەوتنی سـێ نەوەکـەی مافـە سـەرەکیەکانی مـرۆڤ بچـووك ببینـرێ، لەسـەر بنـەمای پشتبەسـتن بـەم مافانـە، هەڵوێسـتێکی بونیادنەرانە سەبارەت بەو کێشانە دیـاری دەکرێـت کـە لـە هـەر وڵاتێکدا هەیـە و لـە گونجاوترین زەمینەی ڕێککەوتن و تەبایی بەیەکتر دەگەن. هەروەها نابێ بێخەمی لە کۆمەڵی مەدەنی بکرێ کە پێویستە وەکو گۆڕەپانی سێیەم بیری لێ بکرێتەوە. ئەوە سەلمێنراوە کە کۆمەڵگای دەوڵەتی فەرمی و کۆمەڵگای کلاسیکی دەرەبەگایەتی یاخود کۆمەڵگای بـۆرژوازی، ئـەم دوو مۆدیلـەی کۆمـەڵگا نـەك شێوەی چارەسـەرکردنی کێشـەکانن، بـەڵکو سەرچاوەی خوڵقانـدنی کێشـە و گیروگـرفتن. هەربۆیـە

بەمەرجی هێشتنەوەی مافی بەرگری رەوا، دەزگاکانی کۆمەڵی مەدەنی ئامرازی ژیانین لە چارەسەرکردنی کێشەکانی لە ئارادان. لە قەڵەمدان و تاوانبارکردنی ئەم ئامرازانە بە **"ئامرازە نوێکانی ئیمپریالیزم"** لەلایەن چەپە کلاسیکیەکان هەڵوێستێکی دوور لە بەرپرسیارێتی و بەپێچەوانەوە کەوتنە نێو لەیستۆکی ئیمپریالیزمە.

لەگەڵ ئەمەشدا لە چوارچێوەیەکی بەرفراوانتر تەماشای زاراوەی بەرگری رەوام کرد. دوای ئەوەی رەوشی سەپێنراوی" **نەشەڕ، نە ئاشتی** "م وەکو رەوشێکی پووکانەوە و ڕزین دیار کرد، ئەوا ئەگەر حکومەت و دەوڵەت و هێزە بەرپرسیارەکان هەنگاوە پێویستەکان نەهاوێژن، ئەوا ئەو ئەرکەی دەکەوێتە ئەستۆی گەلی کورد؛ هەنگاونانە بۆ سیستەمێکی بەرفراوان و باش ئامادەکراوی بەرگری رەوا کە چەندایەتی و چۆنایەتیەکی وەهای هەبێت بتوانێ وەڵامی هەموو جۆرە هێرشێك بداتەوە و خۆی بپارێزێ. لە پێناو ژیانێکی شەرەفمەندانە ئەمە وەکو تاکە بژارێك رووبەڕووی گەلی کورد دەبێتەوە. بۆئەوەی جارێکی دیکە رێگا بە تراژیدیا هاوچەرخەکان نەدرێت، ئەوا دەرکپێکردن و جێبەجێکردنی تەواوی پێویستیەکانی بەرپرسیارێتی سەرجەم لایەنەکانم وەکو بابەتێکی ژیانی هەڵسەنگاند. جەختم لەسەر ئەوە کردەوە کە ئەو وەڵامەی پێویستە لە چوارچێوەی رۆژهەڵاتی ناوین بدرێتەوە شارستانییەتی رۆژهەڵاتی ناوین بە پێشخستنی سیستەمی دیموکراتییانە تێپەڕدەبێت. رێنسانس و دیموکراتیزەبوونی رۆژهەڵاتی ناوینی نوێ لەسەر بنەمای شارستانییەت، تاکە رێگای چارەسەری تەواوی ئەو کێشە و گیروگرفتانەیە کە رەهەندی قووڵ و هەمەلایەنیان هەیە. ئیتر هەروەکو لە نەتەوەپەرستی نەزۆکی سەدەی دوایی و بەرهەمە دواییەکەی دەبینرێ کە تراژیدیای ئیسرائیل ــ فەلەستینە، ئیتر دەستبەردان لەم نەخۆشیە و گەڕانەوە بۆ بەها دیموکراتیەکانی و بایەخدان بەمەی کردۆتە ناچاریەك. ئیتر مەسەلەکان لەچوارچێوەی سیاسی دەرکەوتوون، ئیتر بووە بە قەیرانێکی ئەخلاقی. ئەو بژارە دیموکراتییانەی رۆژهەڵاتی ناوین لە میانەی پشتبەستن بە هەبوونی کولتووری و مێژوویی خۆی پێشی دەخات، دژە بیرۆکەی گرنگ بەرامبەر بیرۆکەی ئەوروپا دەسەپێنێ کە یەکلایەنە شارستانییەتی ئەوروپا لە جیهانی بڵاودەکاتەوە، بەمجۆرەش ئومێد و باوەڕیم بەوە هەیە ڕۆڵ و بەشداری لە سەنتێز و یۆتۆپیایەکی واتاداری مرۆڤایەتی دەبێت.

ئەوە تێڕوانینێکی گشتی پەسندکراوە کە شارستانییەتی ئەوروپا لە دوا قۆناخدا دەژی. خواستوویەتی رووخانی شارستانییەت لەرێگای فاشیزم بووەستێنێ؛ کاتێك لەمەدا سەرکەوتنی بەدەست نەهێنا، جگە لە هەنگاونان بۆ شارستانییەتی دیموکراتییانە هیچ شانسێکی دیکەی نەبووە، کە بۆ وەرچەرخانی ئاشتیخوازانە کراوەیە؛ هەرچەندە ئەوەی هەڵدەوەشاوە سۆسیالیزمی

بونیادنراو بێت، بەڵام ئەمەش ڕاستییە کە سەرمایەداری ئەورووپاش ڕووبەڕووی وەرچەرخانی ئەوتۆ بۆوە کە لە چوارچێوەی سەرمایەداری دەربکەوێت. ئەشقی ترمیستانا و ئیمسۆڵدا کۆتایی پێهاتووە. بوێری پارزیڤالیش و بەڕێوەچوونی لەنێو ئەو دارستانانەی کەسی تێنەکەوتووە بەهۆی ماندووبوون و بە ساڵاچوون ڕووبەڕووی هەمان چارەنووسە. کاتێك گومان لەوەدا نییە کە ئەو ئەشقەی لەسەر ڕێبازی خوداوەند عەشتارە ئەشقی دواییە، ئاشکرایە پێویست دەکات زەمین بۆ ئەشقی نوێ چۆڵ بکات. ئەمەش ڕاستیەکی حاشا هەڵنەگرە کە کاروانی پارزیڤالی دوا نوێنەری گلگامێشی قارەمانە. بەڵام ئەوەش مسۆگەرە کە لە وڵاتی گلگامێشدا پێویستی بەو کەسانە هەیە کە شایستەی کاروانی ئەم وڵاتە بن.

کێشەی کورد بووە بە کلیلی تورکیا سەبارەت بە ئەزموونی شارستانییەتی هاوچەرخ، یان دەیکاتەوە و تێپەڕی شارستانییەتی هاوچەرخ دەبێت یان دەست لەم لەخۆباییبوونە بەردەدات. هێندە بە سانایی ناتوانن دوورکەوتنەوە لە ڕێنومایییە هاوچەرخەکانی ئەتاتورکی دامەزرێنەری کۆمار بگرنە بەرچاو.هەرچەندە قورسیش بێت، بەڵام شیمانەی هەرە بەهێز ئەوەیە کێشەی کورد لە چوارچێوەی پەیوەندی تورکیا ـ یەکێتی ئەورووپا بەرەو چارەسەری بچێت. پێویستە بەبێ ئەوەی چیتر ئەورووپا تەنگەتاو بکرێت، چارەسەریەکی ناوخۆیی تورکیا دوا نەخرێت، هەم بۆکۆتاییهێنان بەو هەلومەرجانەی ڕێگایان لە پێش قەیران کردۆتەوە، هەم سەبارەت بە کەوتنە نێو قۆناخی هەڵکشانی دیموکراتییانە لە مێژووی تورکیا، دەبێ وەکو شانسێك هەڵیسەنگێنێ و بەکاری بێنێ. لەلایەنی بەهێزترین و گەشەسەندووترین دەوڵەت و وڵات سەلمێنراوە کە بەهێزی یەکێتی وڵات و دەوڵەت بەم ڕێگایەدا تێپەڕدەبێت.

کۆنسەی ئەورووپا وەکو هێزی جێبەجێکردنی بڕیارەکانی دادگای مافی مرۆڤی ئەورووپا، وەکو پێداویستی پەیمانی مافی مرۆڤی ئەورووپا کە بەڵگەی سەرەکی مافپەروەرییە، پێویست دەکات بەهۆی دۆزەکەی من لەڕێگای بەرپرسیارێتی و هەڵوێست و نزیکبوونەوەیەکی گەوهەری و ئەنجامگیر پشتگیری لەو پێشکەوتنانەی تورکیا بکات کە بەئاراستەی یاسا و مافپەروەری دیموکراتییانەیە. بەبێ ئەوەی چیتر هێز لە دەست بدەن و خۆیان بخەنە ڕەوشێکی سەختەوە، لە گرنگترین ناوچەی مێژوو هەنگاونان بەرەو چارەسەری کێشەیەك کە بووە بەکانگرێن، تەنیا سوودی بۆلایەنەکان دەبێت. هەروەکو چۆن هیچ زیانێك بەکەس ناگەیەنێ و هیچیان پێ ون ناکات، سەرلەنوێ دەرفەتی گەڕانەوە و بەدەستهێنانەوەی ئەو مرۆڤایەتییەیان بۆ دەدات کە ونیان کردووە و سەردەمانێکی درێژە لە بیریان چۆتەوە. ئایا دەبێ سەرکەوتنێکی لەمە گرنگتر و بەهادارتر هەبێت؟

هەرە دوایی لە بەرگرینامەدا چیرۆك و ناسنامەی کەسێتی خۆم شیکردەوە و هەوڵمدا روونی بکەمەوە. ئەمەش لەلایەنێکەوە ئامانجی پێویستی وەڵامدانەوەی ئەو رەخنە نەرێنی و ئەرێنیانەیە کە لەلایەن گەلێك کەسەوە ئاراستە کراوە. گەلێك نووسین و پەرتووك دەرهەق بەمن نووسراون. ئێستاش رۆژەڤی گفتوگۆی چڕ و بەرفراوانم. مافی وەڵامدانەوە کە تەنانەت کاتێك لە دەرەوەش بووم بە ئاستەم پێیدەگەیشتم، دەرفەت نەبوو لەناوەوە بەکاری بێنم. لەم میانەدا بۆ وەڵامێکی گشتگیر پێشکەشکردنی چەندین سەرەداو کە ببێتە زەمینەی وەڵامدانەوە، گەلێك سوودی لێ دەکەوێتەوە. خولقکارانە جوڵامەوە. لەراستیدا لەم ئاوێنەیەدا هەرکەس جێگای خۆی دەبینێ کەلە کوێیە. ئامانجێکیشم ئەوە بوو کە بەئاوێنەیەکی گشتی مەزن ئەوە نیشانی ئەو کەسانە بدەم کە بە هەڵە تەماشا دەکات" تۆ لە فلان شوێنی ئاوێنەکەیت". هەروەها بەتەواوی هێزم و لە ناخمەوە خواستم ئەوە نیشانی ئەو کەسانە بدەم کە دەخوازن دۆستایەتی و هەڤاڵێتی بکەن رووبەڕووی چۆن پێکهاتەیەك بوونەتەوە و ئەمەم بە ئەرکێکی دەست لێبەرنەدراو بینی. هەروەها خواستم بەشێوەیەکی ئاشکراو مەردانە نیشانی ئەوانە بدەم کە بە شێوەیەکی بێواتا سوورن لەسەر دوژمنایەتی من، کە من چیم، چیم کردووە، دەتوانم چی بکەم و رێگا لە پێش چی بکەمەوە. مەزەندە دەکەم هەموو کەسێك ئینجا ئەمە دەزگا بێت یاخود کەسایەتی، بە دروستی هەڵوەستە سەبارەت بە راستینەی من دەکەن و بە ئەنجامی سوودمەندانە دەگەن.

بێگومان بەرگرینامەکەم هەوڵدەدات گەلێك بابەت لە میانەی شێوازی جیاوازەوە تاوتوێ بکات و نیشانی بدات. لەوێدا تا دوارادە بە روونی و ئاشکرایی و بەرپرسیارێتی ئەوە دەخاتەڕوو کە مرۆڤایەتی و گەل و رێکخستنێك چی بووە و خواستوویەتی چی بێت. واتا بە گەلێك لایەن و پەیوەستیدارەکان دەدات و رۆڵیان پێ دەبەخشێ. نەمدەتوانی خۆم لەم هەڵوێستە بەلاوە بدەم. خواستم دوا گووتەی بەهەزاران شەهیدی مێژوو و ئەو کەسانە بڵێم کە نەیانتوانی بڵێن بۆچی دوا هەناسەیان دا. خواستم راستینە و هاوارەکانی گەلێك نیشانبدەم کە بێ زمان کراوە و مەحکومی بێچارەیی و رەوشێکی وەها کراوە کە دیار نییە لەکوێ و چۆن لەنێوبردراوە، کۆنترین گەلی مێژووە بەڵام دووچاری گەلێك خیانەت هاتووە. هەوڵمدا بە رۆحێکی بەرپرسیارێتی بڵند ئەوە پێناسە بکەم و بپارێزم کە وەکو رێکخراوێکی بەهەزاران شەهیدی قارەمانی هەیە، لە نێوخۆ و دەرەوە دووچاری گەلێك خیانەتی مەزن هاتووە، بەراستی PKK چییە و چی بووە و پێویست بوو چۆن بێ.

بەتەواوی دەرك بەو پیلانگێڕییە دەکەم کە دووچاری هاتووم. ئەم بەرگرینامەیەم یەکەمین وەڵامی بەکاریگەرمە بەرامبەر ئەوانەی دەخوازن نەك تەنیا بەرامبەر من بەڵکو لە رێگای

پیلانگێڕیەوە خۆیان بەسەر تەواوی مرۆڤایەتی زاڵ بکەن و هەوڵدەدەن رۆژی خۆیان بەسەر بەرن. تۆڵەسەندنەوە شایستەی خۆم نابینم. تەنانەت ئەگەر لە هەزاران یەك گەوهەرێکیش لەلایەنی بەرامبەردا هەبێت ئەوا قازانجکردنی دوژمن و کردنی بەدۆست پارچەیەکی جیانەبۆوەی کەسایەتییە مرۆڤپەروەرانەکەمە. بەڵام ئەگەر دەرفەت ببینم و بە پێویستی بزانم، ئەوە دەمخواست ئەوەش نیشان بدەم کە چۆن تۆڵە لە پیلانگێڕان دەسەنرێتەوە و ئەو چالاکییە قارەمانانە و جەنگاوەریە چۆنە کە دەیانهێنێتەوە هۆش خۆیان و جارێکی دیکە هەڵوێستی نەفرەتکارانەی بەمجۆرە بەرامبەر مرۆڤایەتی نیشان نادەن.

مرۆڤایەتی و ئازادی سەردەکەوێت،

تەواوی پیلانگێڕ و زۆردار و تەڵەکەبازەکان ژێر دەکەون.

دوا گووته (٢)

ناچار بووم بە پشتبەستن بە شیکردنەوەی شارستانییەت بەرگرینامەکەم پێش بخەم، گەوهەری شیکردنەوەی ئەو وەرچەرخانانە دەکات کە کۆمەڵگاکان لەسەر بنەمای شێوەی باڵا بەخۆیانەوە دەبینن. دیارکردنی ئەو گەوهەرە دیالەکتیکیەی پێشکەوتنەکان پشتی پێدەبەستێ، پێناسەی دیاردەی کۆمەڵگای ئامازەپێکراو جێگای باسە؛ گرێدراوی ئەو تێڕوانینە دەمێنێ کە جیابوونەوەی چینایەتی و بەدەوڵەتبوون لە بناخەی مێژووی شارستانییەت شاراوەیە، خودی مێژووش تاوەکو ڕۆژگاری ئەمڕۆمان بەشێوەی ئەڵقەکانی زنجیرەیەك وەکو یەکێتیەکی ئۆرگانی بەخۆیەوە دەبینێ، چەمکێکی دینامیکی و ئۆرگانی سەبارەت بە مێژوو، وەکو گوزارشتی قۆناخی دیالەکتیکی هەڵدەسەنگێنرێ کە لەسەر بنەمای جیابوونەوەی چینایەتییە. وەکو ئەنجامێکی سروشتی ئەم چەمکە، بە شێوەیەکی تیۆری پێشبینی ئەوە دەکرێت کە ئەو گەوهەر و مەودایەی لە نێوان ڕاستینەکانی دوێنێ و ڕاستینەکانی لە داهاتوو پێکدێت هێندە دووری یەکتر نین.

لە ڕێبازی مێژووییمدا دوو تایبەتمەندێتی بەبایەخ و ڕۆڵی کلیلی هەیە. **یەکەمیان،** جیابوونەوەی چینایەتی و سیستەمی سیاسی کە لەسەربنەمای زێدە بەرهەمە، بەشێوەیەکی سەرەکی بۆ کولتووری پەرستگای ڕاهیبەکانی سۆمەر دەگەڕێتەوە. لەلایەنێکەوە شارستانییەت ڤەبوون و بڵاوبوونەوەی ئەم شارستانییەتەیە. پەیوەندیەکی توندوتۆڵ لەنێوان زێدە بەرهەم و میتۆلۆژیاکان هەیە کە پەرستگا پشتی پێدەبەستێ. بە واتایەکی دیکە بەرهەمی میتۆلۆژیای ڕاهیبەکان و بەروبوومەکانی زێدە بەرهەم، سەرەکیترین پێشکەوتنن کە مۆری خۆیان لەمێژوو داوە. تەواوی مێژوو نووسەکان هاوبیرن لەسەرئەوەی ڕاهیبە سۆمەریەکان یەکەمین نموونەی ڕەسەنیان داهێناوە. هەربۆیە شیکردنەوەی کولتووری پەرستگای سۆمەریەکان، لە شیکردنەوەی **مارکس** سەبارەت بە **سەرمایە** لە پێشترە. بە تەنیا و دابڕاوی شیکردنەوەی سەرمایە کەموکوڕی مەزن و هەڵەی شێواز لە خۆوە دەگرێت. زێدە بەها شێوەیەکی مێژوویی زێدە بەرهەمە و زۆر دواتر دەرکەوتووە. جیاوازی چینایەتی بۆرژوا ــ پرۆلیتار کەلە دەوروبەری زێدە بەرهەم پێشدەکەوێت لەنێو یەکبوونی مێژوویی خاوەن شوێنگەیەکی سنووردارە. بەتەنیا ناتوانێ و دوورە لەوەی هێز و دەوڵەت و ئەخلاق و هونەر پێناسە بکات. تەنانەت لەنێو لۆژیکی سیستەمی باڵادەست و چەوسێنەر تێکۆشانی چینایەتیش تاوتوێ دەکات، لە ئەنجامیشدا هەروەکو لە نموونەی سۆسیالیزمی بونیادنراودا بینرا، جگە لە کردنەوەی ڕێگا لە پێش سیستەمی زێدە بەها بەولاوە تێپەڕی نەکردووە. چەندەی دەکرێ ناتوانرێ ئەو ڕێگایە بدۆزرێتەوە کە بەرەو ئەو سیستەمە

کومەڵایەتییە خەیاڵ بۆکراوە دەچێت کە بە یۆتۆپیای کۆمۆنیستی ناودەبرێت. بێگومان کاریگەری ئەو ڕێگایەی لەمەدا گیراوەتەبەر یاخود ئەو ڕێچکەیەی پێیەوە پابەندن یەکلاکەرەوەیە. خودی ئامانج لەگەڵ مەزنایەتی هەوڵ و کۆششەکان و قارەمانێتییەکە تێرناکات. شیکردنەوەو تێپەڕکردنی کولتووری پەرستگای سۆمەریەکان دەشێ ڕۆڵ لە ڕزگاربوون لەم بنبەستبوونەدا ببینێ. بەلانی کەم شرۆڤەکردنێکی ڕاست سەبارەت بە سەرجەم پێشکەوتنەکانی شارستانییەت، لە پێناسەکردنی وەرچەرخانێکی کۆمەڵایەتی گشتگیردا دەرفەتێکی زیاتر دەرەخسێنێ.

دەشێ شیکردنەوەکانم سەبارەت بە شارستانییەت کە لەنێو هەلومەرجێکی دوور لەتەندروستی و بێ ئامادەکاری پێشمخست وەکو هەنگاوێکی لەجۆری تاقیکردنەوە بمێنێ. دەتوانرێ ئەمە وەکو چوارچێوەیەکیش هەڵسەنگێنرێ. بەڵام باوەڕیم وایە کە گەیشتن بە ڕاستینەی زاراوەی پێشخراو و ئەو ڕێچکەیەی پێیەوە گرێدراون بەهاکەی زانستییە، هەر بۆیە بالأبوونی پایەدار لەخۆوە دەگرێت. کاتێك لەم چوارچێوەیەدا تەماشای مێژوو بکرێت، دەبینرێ کە هەر شتێکی ڕوویداوە لەمیانەی بەدەزگابوونی زێدە بەرهەم و بەرهەمی میتۆلۆژی لەدەوروبەری پەرستگا، بەپێی بەسەرچوونی کات بەفووڵیی و فراوانی بڵاوبۆتەوە. بۆنموونە کاتێك ئیستیسماری سێکسی هەڵدەسەنگێنین کە وەکو بێبایەخ دەبینرێ و گۆڕەپانێکە دەتوانرێ کەمترین پەیوەندی تێدا پێشبخرێ، ئەو کاتە باشتر دەرك بەراستی ئەم هەڵوێستە مێژووییە دەکرێت. دەزگای **هۆلیوود** و **پلەیبۆی** ئەمریکا، جگە لەشێوەیەکی گەندەڵبووی خۆجێیی دەزگای ڕاهیبی ژن و پیاوانی سۆمەر کە بەشێکی ژێرەوەی کولتووری پەرستگای سۆمەرە، هیچ واتایەکی دیکەی نییە. کارگە، کۆشك و سەراکان، دەزگاکانی دەوڵەت، مافپەروەری، باوەڕیەکان، مزگەوت، کلێسە، حەوراکان، تەواوی لقەکانی هونەر و پیشەکاری لەمنداڵدانی کولتووری پەرستگادا شاراوەیە. کاتێك کات و هەلومەرجەکانی ئامادە و لەباربێت هەموویان لەوە دوور نامێنن کە سەرلەنوێ لەدایك بن و جێگای خۆیان بۆ هی پێشکەوتووتر بەجێبێڵن. ئەوکاتە زۆر بەسانایی دەبینرێ کە **مێژوو لەرۆژگاری ئەمڕۆمان، ئەمڕۆش لەمێژوودا شاراوەیە**. پێویستە ئەمە وەکو ڕاستینەیەك پەسند بکرێ کە خۆ بینینمان لەدەرەوەی یاخود لەسەرووی مێژوو ڕاست نییە، مێژوو تەنیا لەنێو مۆزەخانە و وێرانەکان دا نەماوەتەوە، بەڵکو لەرۆژگاری ئەمڕۆشماندا بەردەوامە.

لێرەدا ڕاستینەیەکی مێژوویی ڕووبەڕوومان دەبێتەوە، ئەویش ئەوەیە هەر قۆناخێکی مێژوویی واتادار، بەردەوام تایبەتمەندیەکی وەها بەبناخە دەگرێت کە دەزگا و هزر و باوەڕی خۆی بە نموونەی ڕەسەن نیشانبدات. لێکدابڕانی نێوان مێژوو و ڕۆژانە، لەهێزی پڕوپاگەندەکردنی باڵادەستی فەرمی ئەم تایبەتمەندێتییە سەرچاوە دەگرێت. ئەمانە بۆ ئەوەی زاڵ و باڵادەست بن

ناچار دەبن بانگەشەی نوژەنی خۆیان و نموونەی یەکەم بکەن. بەڵام لێرەدا پێویست دەکات دوولایەن لەیەکتر جیابکرێنەوە: جیاکردنەوەی راستینەی ئەو نوێبوونەوەیەی بەراستی لەرێگای وەرچەرخانەوە بەدیهاتووە لەگەڵ ئەوەی تەنیا پشت بەهێزی پڕوپاگەندە دەبەستێ و هەڵخەڵەتاندن و تەڵەکەبازی لەخۆوە دەگرێت و راستینەیەکی ماکیاژکراوی گەندەڵ و دیماگۆژیەتە، بایەخێکی مەزنی هەیە. کاتێك دەرفەت بەخەڵەتاندن و چەواشەکاری ئەو دیاردانە نەدەین کە دیماگۆژیەت و پڕوپاگەندە لەمێژووی شارستانییەت ئەنجامی دەدات، ئەو راستینە بێگەرد و راستەی مێژووە کە رەوشی هەنووکەش یەکلایی دەکاتەوە. باوەڕیم وایە لەشیکردنەوەکەمدا لەسەر ئەم هێڵە بەشێوەیەکی راست شارستانییەتم روونکردەوە و خستمە روو. هەربۆیە ئەو پیلانگێڕیە نێودەوڵەتیە بەرفراوانەی کۆتایی سەدەی بیستەم راستینەی خۆی لەم شارستانییەتەدا دەدۆزێتەوە.

خودی شارستانییەتیش پشتی خۆی بەو خەڵەتاندن و فشار و گوشارە جەستەییەی باوەڕ و هزری ئەفسانەیی دەبەستێ کە دوایی بەسیستەم کراو لەلایەن راهیبەکانی سۆمەر بەرامبەر بەمرۆڤایەتی و کۆمەڵگای نیۆلیتیك پێشخرا کە هێشتا ئاشنای جیابوونەوەی چینایەتی و بەدەوڵەتبوون نەببوو. دیسان لەنێو تەواوی ئەو پەرەسەندنانەی شارستانییەت مافپەروەری وەکو نزیکترین دەزگای دادوەری دەبینرێ. لێرەدا ئەو مافپەروەرییەی باسی دەکەین، ئەوەیە کە لەدەوروبەری زێدە بەرهەمدا شێوە دەگرێت. دواترین شێوەی کە مافپەروەری شارستانییەتی ئەوروپا بەخۆیەوە گرتووە، پشت بەو پێشکەوتنە بایەخدارانە دەبەستێت کەمافپەروەری لەگۆڕەپانی دیموکراسی و مافەکانی مرۆڤ بەدیهێناوە. ئەگەر سنوورداریش بێت، لەسیستەمی مافپەروەری ئەوروپادا کە لەسەربنەمای دیموکراسی و مافەکانی مرۆڤە، دەرفەتی ئەوە هەیە تاك و گەلان داوای هەندێ مافی خۆیان بکەن.

لەرێبازی مێژوویی‌مدا دووەمین لایەنی گرنگ، سەبارەت بەو توێژانەی کۆمەڵگایە کە بەرهەمی زێدەیان لەسەر بەدەست دەهێنن. بەدرێژایی مێژوو چینە سەردەستەکانی کۆمەڵگای چینایەتی، دژ بەو توێژانە لەنێو تەواوی دەزگاکانی ژێرخان و سەرخانی کۆمەڵگادا باڵادەستبوون. ئەگەر ئەوانە بەشێوەی کۆمەڵەی ئەتنیکی هەوڵی خۆ پاراستنیشیان دابێت، ئەوا لەسەر بنەمای ئەو جیابوونەوە چینایەتیەی لەهەناویاندا پێشکەوتووە بەبەردەوامی سەنگەریان لەدەستداوە. رەوشی فشاری بەردەوام و پاشفەڕۆیی رۆژانەیی کە لەنێو هەلومەرجی ماددی و هزریاندا هەیە، رێگای لەپێش ئەوە کردۆتەوە بەدرێژایی مێژوو گەلان لەنێو رەوشی کۆمەڵگای نیۆلیتیك بەهەڵواسراوەیی بمێنێ. شارستانییەت وەکو کۆمەڵگای شار بەردەوام لە بەرامبەر کۆمەڵگای لادێ بەهێز بووە، بەرامبەر

راستینەی لادێیی گەلان بەشێوەیەکی زیاتر کۆمەڵگای چینایەتی لەنێو هەلومەرجی شاردا پێشکەوتنێکی بەدەستهێناوە. لەراستینەی بەکۆمەڵگابوونی گەلاندا، جگە لەکەمینەیەکی بچووک، جیابوونەوەی چینایەتی هێندە دەرفەتی پەرەسەندنی بەخۆیەوە نەبینیوە. بەرخودان بەرامبەر چەوساندنەوە و فشار رۆڵێکی یەکلاکەرەوەی لەمەدا هەیە. هیچ کاتێك مرۆڤایەتی لەخۆیەوە رەوشی کۆیلایەتی بێ سنووری پەسند نەکردووە. بەردەوام لەمیانەی سەرهەڵدان و لێگەڕینەکانی ئازادی بەرەنگاری ئەو سیستەمانەی کۆمەڵگای چینایەنی بۆتەوە کە لەئەنجامی فشار و هەوڵێکی ئایدیۆلۆژی گەورە بەسەریدا سەپێنراوە، هەرکاتێك دەرفەتی بینیبێ دوو دڵی لەوە نەکردووە کە هزری ئازادی و دەزگاکانی پێش بخات.

سۆسیالیزمی زانستی کە پشت بەشیکردنەوەی شارستانییەتی سەرمایەداری دەبەستێ، بۆ یەکەمین جار رۆڵی ڕێزانی و چوارچێوەی ئایدیۆلۆژی تێکۆشانی توێژە چەوساوە و ستەملێکراوەکانی کۆمەڵگای بینی.بەڵام بەتەواوی تێپەڕنەکردنی کاریگەریەکانی کۆمەڵگای چینایەتی لەهەناویدا شێوەی گرتووە، هۆکاری سەرەکی سەرنەکەوتنی سۆسیالیزمی بونیادنراوە. کاتێك بزووتنەوە کۆمەڵایەتیەکانی کە بەدوای یەکسانی و ئازادیدا دەگەڕێن خاڵی دەرکەوتنیان بەهەلومەرجی سەرەتایی ئازادی و یەکسانی کۆمەڵگای نیۆلیتیك گرێبدەن، دەشێ ئەم راستینەیە بەشێوەیەکی پۆزەتیڤانە تێپەڕبکرێت. راستینەی ئەو گەلانەی کە بەهەڵواسراوی لەنێو هەلومەرجی کۆمەڵگای نیۆلیتیك ماونەتەوە، لەتەواوی قۆناخەکانی شارستانییەتدا ناچاری دووبارە بوونەوەی هەمان چارەنووسکراون، لەسەرووی هەموویانەوە رەگەزی ژنی چەوساوە لەژێر هەموویانەوەیە، فشارە چینایەتی و ئەتنیکی و کولتووری و نەتەوەییەکان بەناویەکدا پەیڕەو دەکرێن، تاوەکو رۆژگاری ئەمرۆمان مێژوویێکی تایبەتیان بەخۆیانەوە بینیوە. هەندێکیان کەم، هەندێکی دیکە زۆر، هەندێکیان کورتخایەن و هەندێکیش بەردەوام لەژێر ئەو زنجیرەیەی فشار و چەوسانەوە هەبوونی کولتووری خۆیان پاراستووە و بەرخودانیان پێشخستووە، ئەو بەشەی مێژوویان پێکهێناوە کە فەرمی نییە. ئەگەر بەشێوەیەکی بێکاریگەر و لە بەرچاو سووککراویش بێت، ئەم مێژووە بەشێوەی تەواوی هاوکێشەی هزری و فەلسەفی و ئایینی و ئەفسانەییش بێت هەبوونی خۆی پاراستووە. لەقۆناخی خۆیاندا بەرامبەر هزرە فەرمی و باڵادەستەکان بەشێوەی رەوت و مەزهەبی نیوشاراوەی جیاواز تێکۆشانیان کردووە، وەکو تیشکی لێگەڕینەکانی ئازادی و هێزی ئیرادەکەیان خزمەتی کردووە.

بێگومان هەڵوێستی بەمجۆرەم سەبارەت بەمێژووی شارستانییەت بەهۆی پەیوەندیەکەی بەدیاردە و کێشەی کورد کە بەناویەوە دادگایی دەکرێم، ئەوە دیار دەکات تاوەکو بەشێوەیەکی

ڕاست جێگای کوردان لەنێو شارستانییەتی دیموکراتی دیار نەکرێت، ناشێ بەشێوەیەکی ڕاست دەرك بەکێشەکانی بکرێت. ئەگەر لەمیانەی هێڵی گشتیش بێت توانراوە مێژووی کوردان شیبکرێتەوە و بخرێتەڕوو. کوردان لەسەرووی ئەو گەلانەوە دێن کە نیۆلیتیکیان خوڵقاندووە. بێگومان ئەگەر وەك پۆلێنکردنی گەل دواتر دەرکەوتبێت، کۆمەڵە ئەتنیکیە ڕەسەنەکانی وەکو ڕیشەیەك بەبنەما داناوە. لەم لایەنەوە ڕۆڵی لەپێشخستنی کۆمەڵگای ئاژەڵداری و کشتوکاڵی شۆڕشی نیۆلیتیك مسۆگەرە. تەواوی ڕاستینەکانی ئاسەوارناسی، نەژادناسی و جوگرافی ئەم ڕۆڵە دەسەلمێنن. گەورەترین بەشداری و ڕۆڵی لەمێژووی مرۆڤایەتیدا، لەرۆژی لەدایکبوونیەوە تارۆژگاری ئەمڕۆمان نزیکەی بەدرێژایی ١٥ هەزار ساڵ، وەکو کۆمەڵگایەکی ئاژەڵداری و کشتوکاڵ بەردەوام خزمەتی کردووە. لەهەمانکاتدا ئەم تایبەتمەندێتییەی کاریگەری لەوە هەبووە کە بەدرێژایی مێژووی شارستانییەت لەنێو ڕەوش و هەلومەرجی نیۆلیتیك بەهەڵواسراوی بمێنێتەوە.

مێژوو ئەمە نیشاندەدات: ئەو کولتوور و گەلانەی بەشێوەیەکی هەرە قووڵ و درێژخایەن لەنێو شێوەیەکی کۆمەڵگا ژیابێت، بەشێوەیەکی ناوەندی ناتوانن ببنە لانکەی ئەو شێوە کۆمەڵگایانەی کە لەدوای خۆیانەوە هاتووە، کاریگەری چڕ و بەهێزی ئەو کۆمەڵگا کۆنەی لەناوی ژیاون دەرفەت بەکۆمەڵگای نوێ نادات. وەکو دژە ــ تێزی کۆمەڵگای کۆن، کۆمەڵگای نوێ لەو گۆڕەپان و هەلومەرجانە پەرە دەسەنێ کە ئەو کاریگەریانەی تێدا لاوازە. بێبەختی کوردان لەوە سەرچاوە دەگرێت کە بەشێوەیەکی هەرە قووڵ و درێژخایەن لەنێو قۆناخی نیۆلیتیك دا ژیاون. جیهانی سەرەکی کوردان بەهەزاران ساڵ لەدەوروبەری کشتوکاڵ و ئاژەڵەماڵیەکان شێوەی گرتووە. ئەم ڕاستینەیە لەهەمانکاتدا بەواتای ئەوەدێت کە لەکۆمەڵگای شار نامۆ بێت و بەردەوام مەحکومی ژیانێکی لەشێوەی خێڵەکی بێت. کوردان کە بوونە لانکەی لەدایکبوونی کۆمەڵگای شاری سۆمەریەکان، هەر لەرۆژی لەدایکبوونەوە بەردەوام لەنێو پێوەندی و ململانێدا بوون. کاتێك ئەو هێزە زیادبووەی کۆمەڵگای شار لەماوەیەکی کورتدا ڕێگای لەپێش باڵابوونی سەربازی کردەوە، لەو ڕۆژەوە تارۆژگاری ئەمڕۆمان نزیکەی پێنج هەزار ساڵە بەگووتەی سۆمەریەکان وەکو **هۆریەکان** ی (خەڵکی بەرزاییەکان) **کورتیەکان** (گەلی وڵاتی بەرزاییەکان) جگە لەوەی لەمیانەی پاشەکشێکردن بۆ شاخەکان هەبوونی خۆیان پاراستووە، بەسانایی دەرفەتی پێشکەوتنی دیکەیان نەبینیوە. بەرامبەر بەو فشار و شاڵاوانەی لەچوارلاوە هاتوون، تەنیا توانیویانە بەشێوەی یەکینەی خێڵەکی بچووك بۆ سەختترین ناوچە شاخاویەکان پاشەکشێ بکەن و درێژە بەڕەچەڵەکی خۆیان بدەن. هەروەکو بڵێی لەماوەی کورت کورتدا داگیرکردنیان بۆتە چارەنووسێك.

ئەم ڕاستینە ئەوەش ڕووندەكاتەوە كە بۆچی كوردان بەشێوەی یەكینەی خێڵی تەسك و بەهێز ماونەتەوە و هەبوونی كۆمەڵایەتی خۆیان هێنده پێشنەخستووە؛ لەهەمانكاتدا جگە لەتوێژێكی بەكرێگیراوی سنووردار ئەوەش ڕوون دەكاتەوە كە بۆچی لەهەناوی خۆیدا جیابوونەوەیەكی چینایەتی قووڵی بەخۆیەوە نەبینیوە. جیابوونەوەی چینایەتی وەكو دیاردەیەكی دەرەكی بەدیدێت. هەم چینی سەردەستی بەكرێگیراو، هەم چینی چەوساوەی ژێردەست لەنێو هەلومەرجی شارستانییەتی بیانی پێكدێت. ئەم ڕەوشەش وەكو هۆكارێكی سەرەكی توانەوەیەكی بەرفراوان و پێشنەخستنی ئازادانەی كولتوور و زمانی خۆی ڕووبەڕوومان دەبێتەوە. كاتێك لەنزیكترەوە تەماشای ئەو ڕاستینە مێژووییە بكەین كەتێیدا ژیاون دەبینین كە ستاتۆی كوردان نەبەباڵادەستی ناوخۆ نەبەباڵادەستی دەرەكی ڕوون ناكرێتەوە. كاتێ بەرەو دەرەوە هەنگاو بهاوێژێ دەتوێتەوە و گەوهەری خۆی لەدەست دەدات، كاتێ بەرەو ناوخۆ پاشەكشێ بكات بەشێوەی پاشكەوتووترین یەكینەی خێڵ و تیرە و بنەماڵە لەنێو ڕەوشی دابڕان دەژی و دووچاری گۆشەگیری دەبێت. مەحكومی بێكاریگەرترین و ستاتۆی كۆمەڵگایەكی وەها دێت كە لەمەترسیدایە. هەروەكو بڵێی لەكۆنترین مامان كەمرۆڤایەتی هێناوەتە دونیاوە كەوتۆتە ڕەوشی داپیرەیەك كە لەكۆشەیەك كەوتووە و كەس لەزمانەكەی تێناگات. ئاشكرایە كە ئەم ڕاستینەیە ڕێگای لەپێش ستاتۆیەكی زۆر ستەمكارانە و نایەكسان كردۆتەوە.

كاتێك لەلایەنێكی ترەوە هەڵوەستە بكرێت، لەبواری ئایین و ئەخلاق تەماشای مەسەلەكە بكرێ، دەبینرێ كە هەلومەرجێكی كۆمەڵایەتی وەها لەناواخنی خۆی دەگرێت كە بەڕادەی هەرە زێدە گوناهباری و نەفرەتی تێدایە. پیرۆزییەكەی بۆ تەواوی ئەو میوە و ئاژەڵەماڵیەكان دەگەڕێتەوە كەبۆ یەكەمین جار بۆ مرۆڤایەتی بەدەستهێنا. پیرۆزی نان، شەراب و شیر، ڕەمزی ئەم لایەنەی ڕاستینەكەیە. ناتوانرێ نكوڵی لەهەبوونی پیرۆزی لەنێو بۆهێڵی كوردان و پەیڕەوكردنی بكرێت. بەڵام ئەمە ڕاستینەیەكە لەژێر ماوەتەوە و بەتەواوی گوزارشتی لە خۆی نەكردووە. گوناهباری كوردان لەوە سەرچاوە دەگرێت كە بەشێوەیەكی شایستە خاوەن لەپیرۆزیەكانیان دەرنەكەوتوون. خاوەنی هێندە پیرۆزیە بیت و نەبیتە كۆمەڵگایەكی ئازادی شایستە بەمە، ڕەوشێكی گوناهباری گشتی هێناوەتە ئاراوە. لای كوردان ئایین لەجیاتی پاكبوونەوە لە گوناهەكان، گوناهەكان دەشارێتەوە. ئەوەی ڕۆڵی سەرەكی لەوەدا دەبینێت ئەوەیە كە تەواوی ئەو باوەڕیانەی لەدوای كولتووری خوداوەندی ژنی هەلومەرجەكانی كۆمەڵگای نیۆلیتیك هاتوون، ڕیشەكەیان بیانییە.

ئــەم ئــایین و خوداوەندانــەی ئــامرازی ئایــدیۆلۆژی پەلهاوێشــتن و کۆلــۆنی هەلومــەرجی کۆمەڵگایــەکی جیـاوازن، بـاوەڕی و ئـیرادە و وشـیاری کـوردانی تێکـداوە و ڕێگـای لـەپێش ئـەوە کردۆتەوە لەبواری هزر و سۆزداریشدا زۆر بەپاشکەوتوویی بمێننەوە. هـزر و سـۆزێکی خوڵقکارانـە بۆ خۆیان و هەلومەرجەکانی ژیانیان بەرهەمناهێنێ کەپشتی پێدەبەستن، نەداری ماددی بەنەداری مەعنەوی ئەنجامگیر دەبێت.هەرچی نەفرەتە، ئـەو وەڵامـە ئەخلاقیەیـە کـە دراوەتـە تـەواوی ئـەو جوڵانەوانەی داگیرکاری، دەست بەسـەرداگرتن و وێرانکاریانـەی بەدرێـژایی مێـژوو بـەڕێوە چووە؛ لەلایــەنی ئایینیشــەوە لەبــەرزترین ئاســتدا گوزارشــت لــەگوناهباری دەکــات. لەبەرئــەوەی هــیچ کۆمەڵگایەك لەمێژووی خۆیدا هێندە لەناویەکدا دووچاری داگیرکـاری و دەسـتدرێژی و وێرانکـاری نـەهاتووە، کـوردان هـەرە زێـدە دووچـاری نـەفرەت هـاتوون، مـەحکومی تاریکـایی و ئێشـی گـەلێك هاتوون کە بێبەخت و بێچارەنووسە. لەلایـەنی تـەواوی شـێوەکانی شارسـتانییەت و لـەڕێگای هێـزە بژاردەکانی نەفرەت بەشێوەی کارەسات بەسـەدان سـاڵ شـەپۆل بـە شـەپۆل تـا ڕۆژگـاری ئـەمڕۆمان شوێنگەیەکی بەکاریگەری هەبووە. ئێش و ئازارە مەزنەکانی ئـەو کۆمەڵگایـەی کـوردانی دووچـاری نـەفرەت کـردووە، تاریکـایی و شـەرمی لـەخۆوە گرتـووە. ئـەم ڕاسـتینەیە لـەلای کـوردان نەخشـە و وێنەی پیرۆزی و گوناهباری و نەفرەت دەکێشێت.

ڕۆشنکردنەوەی کێشەی کورد یەکێك بوو لەئامانجە سەرەکیەکانی بەرگرینامەکەم. زۆر لەولاوە کە کێشەی کورد کێشـەیەکی تەسـکی نەتـەوەیی بێـت، وەکـو کێشـەیەکی مرۆڤایـەتی ڕووبـەڕوومان دەبێتەوە کە پێویست دەکات لەهەموو بوارەکانی مێژوویی و کۆمەڵایەتی شیبکرێتەوە؛ تـەنیا بـەو کێشە نەتەوەییانە ناچێت کە لەهەناوی سیستەمی سەرمایەداری و لەدەوروبەری بازاڕی نەتـەوەیی پێکهـاتووە. بناخــە مێــژوویی و کۆمەڵایەتیەکــەی دەرفــەت بەشــێوەگرتنێکی بــەمجۆرە نــادات. کێشەیەکە لەگەڵ نموونەی سۆمەری کۆمـەڵگای چینایەتی لـەدایکبووە و مـەزنبووە. کاریگەریـەکی بەرچاوی سەرجەم سیستەمە کۆیلەداری و دەرەبەگایەتییـەکان جێگـای باسـە. دەتـوانرێ بگـووترێ تەواوی شارستانییەتە گرنگەکەکانی لەرۆژهەڵاتی ناوین ئاواکراون و پـەرەیان سـەندووە، سـەبارەت بەکێشــەی کــورد بــەقووڵایی ڕێگایــان لــەپێش کێشــە و گیروگرفــت کردۆتــەوە. ســەرجەم ئیمپراتۆریەتەکانی سۆمەر، بابـل، ئاشـوور، هیتیـت، گریکـۆ ــ ڕۆمـان، بێزەنـت، پـارس، ساسـانی، و ئیسلامی جوگرافیـای کوردانیـان کـردووە بـەگۆڕەپانێکی شـەڕ. وەڵامـی کـوردانیش بەرامبـەر ئـەم هێزانـە، بەشـێوەی کۆمەڵـەی بچـووکی خێـڵ و تـیرە پاشەکشـێی قـووڵایی ناوچـە شـاخاوییەکانیان کردووە و هەبوونی خۆیان پاراستووە، هەرچی تویێژەکانی دەشتن لەناو کولتوور و هێزی باڵادەستدا

تواونەتەوە و بێ کەسایەتی ماونەتەوە. هەڵوێستی " ئەوەی هات و چو، ئاغام و پاشامی " چینی سەردەست تایبەتمەندێتیەکی نەگۆڕی ئەم قۆناخەیە.

له سایەی ئەو هەلومەرجانەدا کێشەی کورد ناتوانێ بگاتە ئاستێکی سیاسیش؛ بەرامبەر بە داگیرکاری و دەستدرێژییە بێسنوورەکان، تەنیا دەتوانێ هەبوونی جەستەیی خۆی بپارێزێ. له ژێر جۆرێکی هەڕەشەی قڕکردن پاراستنی هەبوونی خۆی لە بواری جەستەیی، وەکو ئامانجێکی سەرەکی بەرجەستە بووە. له جیاتی ئەوەی سەرکەوتن لە ئەنجامدانی هەڵمەتێکی کولتووری ــ سیاسی ببینێ، بەڵکو لەوەدا دەبینێ کە ڕێ لەوە بگرێت و نەهێڵێ لە ڕەوشی کۆمەڵگابوون دەربکەوێت. کاتێك بەشێوەی پاشکەوتووترین خێڵ، تیرە و بنەماڵە لەسەر پێیان مایەوە، ئەوا سوپاسی ئەم ڕەوشە دەکات و بەسەرکەوتنی لەقەڵەم دەدات. چونکە ڕەوشی لەمە بەولاوەتر، دەرکەوتنە لەڕەوشی کۆمەڵگا؛ کەوتنە نێو ڕەوشی جینۆساید و قڕکردنە. دووڕیانەکە ئەوە بوو، له بواری جەستەییدا یان لە ناوچوون یاخود بەردەوامکردن. وەکو هێزێکی سیاسەت و ڕێکخستن گەیشتن بە ئاستی ئازادی سیاسی و کولتووری ڕەوشێکی زۆر سنووردار بوو، بەڵام لەهەلومەرجەکانی ڕۆژگاری ئەمڕۆمان پێشکەوتنێکی لەمجۆرە لەئارادایە. بەڵام هەڕەشە و مەترسی سەرەکی بەجۆری کوشتاری جەستەیش نەبێت، ئەوا لەمیانەی سیاسەتی توانەوە و فشار گۆڕینی و دەرخستنی لەگەوهەری خۆی، وەکو سەرەکیترین تایبەتمەندێتی کێشەکە بەدرێژایی مێژوو ڕووبەڕوومان بۆتەوە. کاتێك وەکو کێشەیەکی ئازادی دەنگی دایەوە، ئەو کاتە واتایەکی هەبوو.

کێشەی کورد لەمیانەی ئەم تایبەتمەندێتیانەیەوە، دوو واتای سەرەکی هەیە: یەکەمیان، بەرخودان بەرامبەر هەوڵەکانی توانەوە و نەبوونی بەمولکی خۆی؛ دووەمیان، گەیشتن بە تواناکاریەکانی ژیانی ئازاد. ئاڵۆزی فرە ڕەهەندی کێشەکە لەم تایبەتمەندێتیە مێژوویی و کۆمەڵایەتیانەی سەرچاوە دەگرێت. داگیرکاری و فشاری نەتەوەیی و چەوسانەوەی ئابووری و توانەوەی کولتووری کە بە پشتبەستن بە سەرمایەداری پەرەی سەندووە، ئەو کێشە و گیروگرفتانەی قووڵتر کردۆتەوە کەبە درێژایی مێژوو کێشەی کورد پێیەوە دەناڵێنێ. هەڵبەتە کوردان کە مەحکومی شێوازی ژیانێك بوون بەردەوام لەنێو تەنگەتاوی دان و هەروەکو ئەوەیە لەسەر پردی سیرات بێت، بەرامبەر هێزە نەتەوەیی و سیاسییەکانی لەژێر سایەی سیستەمی سەرمایەداری خۆیان ڕێکخستووە، تادواڕادە لەڕەوشێکی بێ چەکی و لاوازی دایە. گوشاری نەتەوەیی کە لەسایەی سیاسەتەکانی توانەوە و چەوسانەوە بەگوێرەی فشاری باو هاوچەرختر و بەهێزترە، ئەو ڕاستینەیەی لە کێشە و دیاردەی کورد بەرامبەر ڕێرەو و پەیڕەوەکانی چەوسانەوە و توانەوە

لەئارادایـە رەوشـێکی وەهـا پێشکەوتووە تەنانـەت خۆبەدەسـتەوەدانیش تێپـەڕدەکات، بێچـارەییە، بەشێوەیەکی خۆبەختانە دەست لە خۆبەردان، پەنابردنە بەر ناسنامە نامۆکانی دوژمنان. هەرچی بەرخودانـە سـنووردارەکانە کـە لـەپێناو ئـازادی نیشـاندراون، لـە ماوەیـەکی کورتـدا لـە ئـەنجامی پیلانگێڕیە ناوخۆ و دەرەکیەکان لەوە رزگاریان نەبووە کە ئەنجامی پێچەوانەیان لێنەکەوێتەوە.

ئەمە راستینەیەکی دەرکپێکراوە لە ناو ئەم راستی و رەوشەدا کوردان ناتوانن تواناکاری سیاسی و هونەری و باوەڕی و هزرێکی تۆکمە پێش بخەن. هەروەکو بڵێـی لـە ئـەنجامی ئـەو کۆڵەمسـتانەی لەلایەن هەرکەسەوە بـەر دەم و چـاوی دەکـەوێت تەنانـەت نـاتوانێ بـە دروسـتی هەناسـەش بـدات. ئاشـکرایە لـەنێو هەلومــەرجێکی بــەمجۆرەدا نــاتوانێ بــە تێڕوانینێکــی هونــەری و زانســتیانە و شـوێنەوارەکانی بگـات. کاتێـك ئـەو شـێتایەتیەی لـە تێـڕوانینی کـوردان هەیـە لەگـەڵ بێچـارەیی و داخوازی بەزەیی پێهاتنەوە بەناو یەکتردا دەچن و لەگەڵ یاخیبوونی سەرەتایی دەبن بەیەك، ئـەوا ئـەو دووبـارە بوونـەوەی وەکـو سـووڕانەوەی چـەرخ وایـە و پێبـەپێ بـێ واتـاو بـێ شـێوە دەبێـت، سەرچـاوەی خـۆی لـەم راسـتینەوە دەگرێـت. ئـەو نـەفرەت و گوناهباریـەی ئایینـەکان دەخـوازن روونیبکەنەوە ئەنجامێکی دیکەی ئەم راستینەیەیە. ئەو رەهەندەی لە کێشەی کورد هاتۆتە ئاراوە، واتە راکردن لەخود و قووڵایی خیانەتی بابەتی و پەنابردنی خۆبەختانە بۆ ناسنامەی نامۆ و هـی دوژمنان، تەنیا دەشێ لەژێر سایەی پێشکەوتووترین نەفرین و گوناهباری رووبدات. لەنێو کـەش و هەوایەکی بەمجۆرە دەنگی خۆش و رەنگ و شـێوە پێشـناکەوێت. لـە میانـەی هێـزی واتـا بەخشـین نـاتوانرێ بـە ئاراسـتەی راسـت، چـاك و جـوانی بـە قـووڵایی سـۆزداری بگـات. بـە پوختـە بـەهۆی نەبوونی هەلومەرجە ماددی و مەعنەویەکانی کە دەتوانین بە مرۆڤانەی ناو ببەین، بەشـێوەیەکی ئازاد و شەرەفمەندانە ناژین.

لـەو شـیکردنەوانەی لـە بەرگرینامەکەمـدا سـەبارەت بـە راسـتینەی PKK ئەنجامدا و شوێنێکی گرنگی گرتەوە، هەوڵدرا ئەوە بسەلێنرێ کە PKK ئامانجی بـەدیهێنانی هەڵوەسـتەیەك بـووە سـەبارەت بەکێشـەی کـورد و هـەر هـیچ نـەبێ بتـوانێ بڵـێ منـیش مـرۆڤم. هەرچـەندە بـە قووڵبوونێکی ئایدیۆلۆژی چڕ و هێزێکی پراکتیکی نەگەیشتبێت، بەشێوەیەکی سەرەکی لە دیاردەی کورد بەدوای هەڵوەستەیەکی مرۆڤانەی بەبڕیار دەگەڕێ و هەوڵدەدات بیهێنێتە ئاراوە. پەنابردنی بۆ شێوازی توندوتیژی کە نەیتوانی سەرکەوتووانە پەیڕەوی بکات، لـە گەوهـەری خۆیـدا جگـە لـە ئامرازی بەرگری رەوا هیچ رۆڵێکـی دیکـە نـابینێ. بەکارنـەهێنان و پەیڕەونـەکردنی بـەرگری رەوا بەشێوەیەکی راست و دروست بەرامبەر تیرۆرە هەمەجۆرەکانی قڕکردن؛ ئەو لایەنەیـەتی کەهـەرە زێدە پێویستە رەخنەی بکرێ و تاوانبار بکرێ. ئـەو راسـتینەیەی کـوردان تێیـدا ژیـاون؛ لەهـەموو

گۆڕەپانەکاندا لەسەر بنـەمای ئایـدیۆلۆژی، ئـەخلاقی، سیاسـی، سـەربازی، کولتـووری بـەرگری ڕەوا دەکاتە ناچاریەك. لەڕەوشێکی پێچەوانەدا تەنانەت ناتوانن خۆیان وەکو مـرۆڤیش پێناسـە بکـەن. بـەرخودانی کـوردان لەگـەڵ سووربوون لەسـەر ئـەوەی وەکو مـرۆڤ و گـەلێك بـژین، جگـە لـەوەی کەدەبێ وەکو گەلێك بۆ ئەوانیش دان بە ئازادی و دادوەری دابنرێـت، نـابێ بـەهیچ جۆرێکی دیکـە هەڵسـەنگێنرێ. ئیستیسـمارکردن و کردنــی بــە ئـامرازی بەرژەوەندییـە تەسـکەکانی کەسـێتی و بنەماڵێتی، وەکو قوربانیەك پێشکەشکردنی بەگەمە سیاسییە هەمە جۆرەکان، ئەو لێگەڕینە ڕاستە ناگۆڕێت کە لە ناوەڕۆکەکەیدا هەیە، پێناسە سەرەکییەکەی کێشـەکە لـەنێو نابـات. ئـەوەی PKK تێیدا سەرکەوتنی بەدەسـتهێنا؛ کێشـەکەی ئاشـکرا کـرد، کـردی بـە مـوڵکی رای گشـتی نەتـەوەیی و نێونەتەوەیی و ڕێگا ڕاستەکانی چارەسەری دەرخستە ڕوو. ئەگـەر کـەموکوڕی و هەڵەی گرنگیشـی هەبووبێت، لەو باوەڕەدام پێویستە ڕۆڵە مێژووییەکەی بەمجۆرە پێناسە بکرێت، نابێ ئەمە ڕەچاو نەکرێت کەلە ساڵانی ۲۰۰۰دا PKK ڕووبەڕووی وەرچەرخانی زۆر گرنگ بۆوە.

لە بەرگرینامەکەمدا هەوڵمداوە ئەوە نیشانبدەم کە چارەسـەری هاوچـەرخانەی کێشـەی کـورد بە پێودانگەکانی دیموکراسیەتێکی تەواو و دەوڵەتی مافپـەروەری تێپـەڕدەبێت. ئـەوە خراوەتـەڕوو کە ئەو چارەسەرییە نەتەوەپەرسـتییەی لـە سـەدەی ۱۹ و ۲۰ بەبنـەما گیـراوە، زیـانی لـە دەسـکەوت زیـاتر بـووە. ئایـدیۆلۆژیای نەتەوەپەرسـتی و پێڕەوەکـانی هەوڵیـداوە جێگـای عەشـیرەتگەرایی و ئایینگەرایی بگرێتـەوە، لـە جیـاتی بنـەمای زانستی لەسـەر بنـەمای سـۆزداری و شـۆڤێنیزم ڕێگـای گرتۆتەبـەر، لـە ئەنجامیشـدا هـەردوو شـەڕی دابەشـکردنی جیهـانی و چـەندین شـەڕی هـەرێمی و نــاوخۆیی لەگــەڵ خۆیــدا هێنــاوە و لــەڕێگای ئــەم شــەڕانەوە مرۆڤایــەتی هەژانــدووە. لەگــەڵ ئیفلاسـکردنی فاشـیزمی نەتەوەپەرسـتی کـە سـەرمایەداری وەکـو ڕێگـای ڕزگـاربوون لـە قـەیران تـاقیکردەوە، لـە کۆتاییـەکانی سـەدەی بیسـتەمدا، سـەرکەوتنی سیسـتەمی دیموکراسـییانە وەکـو گونجاوترین ڕژێم مسۆگەر بـووە، گرێـدراو بـەوەی بـەبێ پێویسـتی بینـینی یـاریکردن بـە سـنوورە سیاسیەکان و لەدەستدانی واتای توندوتیژی لە ئەنجامی شۆڕشە تەکنۆلۆژی و زانستیەکان، تەنانەت لــە ئاســتەمترین کێشەکانیشــدا تواناکاریــەکانی ڕێککــەوتنی دیموکراتییانــە، بــەهای چــارەنووس ئامێزانەی خۆی سەلماندووە. لەگەڵ ئەو ئاشـتییە درێژخایەنـەی سیسـتەمی دیموکراتییانـەی وەکـو گــرنگترین دەســکەوتی شارســتانییەتی ئــەورووپا بەدەســتهاتووە، لەگــەڵ ڕەخســاندنی دەرفــەتی گەشـەپێدانی ئـابووری، ڕێگـای لـە پـێش ئـەوە کردۆتـەوە لەئاسـتی دونیـادا ببێتـە هێـزی سـەرنج ڕاکێشـان. پێناسـەی بـەرفراوانی مافـەکانی مـرۆڤ و واتـاداربوونی مافپـەروەری وەکـو بەهایـەکی هەڵکشـاو، سـەنتێزێکی بـەهێزتری دەوڵـەتی مافپـەروەری و سیسـتەمی دیمـوکراتی لەگـەڵ خۆیـدا

هێناوە. لەو سەنتێزەی دەوڵەتی مافپەروەری بینینەوەی چارەسەری بۆ تەواوی گێروگرفتە نەتەوەیی و کۆمەڵایەتییەکان سەخت نییە. هەروەکو چۆن ئەزموونە مەزنەکەی شارستانییەتی ئەوروپا ڕێگای لە پێش ئەمە کردۆتەوە، ئەوەش مسۆگەر بووە کە هێزە سەرەکییەکەی لەم ڕێگاچارەیە وەرگرتووە.

جێگرتنی گەلی کورد لەنێو سێ گروپی گەلی مەزنی تورک، عەرەب، فارس و ئێرانی لە نێو جوگرافیای ڕۆژهەڵاتی ناوین، وەکو ڕواڵەتێکی نامۆی مێژوو، لە ڕۆژگاری ئەمڕۆماندا لە جیاتی ڕۆڵێکی نێگەتیڤانە، دەرفەتی ئەوەی پێدەدات ڕۆڵێکی پۆزەتیڤانە ببینێ. کاتێك شێواز و پێڕەوی نەتەوەپەرستی بەبناخەبگیرێت، ئەوا حاشاهەڵنەگرە ڕێگا لە پێش هەمان ئەنجامەکانی ململانێ مەزهەبی و ئایینی و خێلەکیەکانی مێژوو دەکاتەوە. لەکێشەی کورد نەتەوەپەرستی نەتەوەی سەردەست و ژێردەست لە کارەسات بەولاوە هیچ شتێکی دیکە لەگەڵ خۆی ناهێنێ. ئەو سیاسەتانەی لە سەدەی ١٩ و ٢٠ لەسەر کوردستان پەیڕەو کرا ئەم ڕاستینە پڕ لە ئێش و ئازارەیان سەلماندووە. دوا پێکدادانی ئیسرائیل ـ عەرەبیش بەرچاوترین نموونەیە کە لە گەوهەری خۆیدا بێبەزەیی و ئیفلاسبوونی نەتەوەپەرستی دەسەلمێنێ. لە سەردەمی شارستانییەتی دیموکراتییدا مێژوو لە ڕۆژهەڵاتی ناوین ڕۆڵێکی گرنگ بەکوردان دەبەخشێتەوە.

هەروەکو چۆن لە بەرەبەیانی شارستانییەتدا داپیرە و باپیرەی کوردان لە کەسایەتی سۆمەریەکان بناخەی لە دایکبوونی شارستانییەتیان دانا و ڕۆڵی لانکەی بینیوە؛ لە ڕۆژگاری ئەمڕۆشماندا بۆ لە دایکبوونی شارستانییەتی دیموکراتییانە لەسەر هەمان جوگرافیا ناچارە وەکو گەلێکی سەرەکی ڕۆڵ ببینێ. کاتێك گەلی کورد خۆی دیموکراتیزە دەکات، لە هەمانکاتدا ئەو شارستانییەتەش لە ڕۆژهەڵاتی ناوین ناچاری دیموکراتیزەبوون دەکات کە لە میزۆپۆتامیا سەرچاوەی گرتووە. لە کاتێکدا جارێکی دیکە لە لە دایکبوونی شارستانییەت و مەزنکردنیدا ڕۆڵی دایك و لانکە دەبینێ، گەرەنتی ئەمەش تەنیا پێودانگە دیموکراتیەکانە کە لەناو نزیکترین سیستەم لە ئازادی و دادوەری بەدیدێت. ئەم ڕۆڵە لە کۆنە وڵاتی سۆمەریەکان ئێراق وەکو ڕاستیەکی دەست لێبەرنەدراوی سیستەمی نێو دەوڵەتی جێگای خۆی لە ڕۆژەڤدا گرتووە. تاوەکو بە چارەسەریەکی دیموکراتییانە نەگات، دەرکەوتن و کەوتنی لە ڕۆژەڤ جێگای باس نییە ، ئەمەش بۆ هۆکاری ڕیشەیی دەگەڕێتەوە. پێهەڵگرتن و چارەسەری دیموکراتییانەی کوردان، هەروەکو بڵێی چارەنووسی نوێی ڕۆژهەڵاتی ناوین پێکدێنێ.

کاتێك شۆڕشی ئێران لە ئیسلامی دیموکراتدا بەدوای قەڵەمبازدا دەگەڕێ، دیسان ڕۆڵی کوردان بێ هاوتایە. چارەنووسی دیموکراسیەتی ئێرانیش لە ئەنجامی چالاکی و وشیاربوون و شێوە

نوێکانی ژیانی کوردان نەشونما دەکات. هەرچی لە تورکیایە دیموکراتیزەبوون هەم لە دەوڵەت هەم لە کۆمەڵگادا، هەم لە تەواوی دەزگاکانی سیاسی سڤیل گەیشتۆتە ئاستێك بەبێی ئەو نابێت. لەسەرەتای سەدەی بیستەمەوە نەتەوەپەرستی تورك کە پشتی بەبناخەیەکی لاوازی بۆرژوازی دەبەست، بەشێوەیەکی دەمارگیری و شۆڤێنی لە میانەی نکوڵیکردن لە شارستانییەتی ئەنادۆڵ، بووە بە کۆسپێکی سەرەکی لە پێش پێشکەوتنی هاوچەرخانەی نەتەوەی تورك. ئەو نەتەوەپەرستییەی ئەتاتورکی دامەزرێنەری کۆمار کە لەسەر بنەمای پاراستنی وڵات و کولتوورە تا ئاستێکی مەزن رووبەڕووی نکوڵیکردن بۆتەوە. نەتەوەپەرستی کوردان کە هەناسە کورتتر بوو، هەروەکو چۆن بە درێژایی سەدەیەك هیچ ئومێدێکی بۆ کوردان نەخولقاند، جگە لەهێزی ئامادەکاری کارەساتە پڕ لە ئێش و ئازارەکان هیچ رۆڵێکی دیکەی نەبینیوە. هاندان و وروژاندنی نەتەوەپەرستی لە نێوان هەردوو گەلاندا، لە ئامادەکردنی کارەساتی نوێتر بەولاوە تێپەڕناکات. تەواوی هەلومەرجە نەتەوەیی و هەرێمی و نێودەوڵەتیەکان لە ساڵانی ٢٠٠٠دا دیموکراتیزەبوون بەسەر رۆژەڤی تورکیا دەسەپێنێ. تەواوی کێشە ئابووری و کۆمەڵایەتی و سیاسیەکان، لەسەرووی هەمووشیانەوە کێشەی کورد، بەئاستێك و قۆناخێك گەیشتووە تەنیا لە میانەی گەیشتن بە پێوانەی دەوڵەتی مافپەروەری (یاسای) دیموکراتییانە چارەسەر دەبێت. ئاشکرایە کە تاکە رێگای گەیشتن بە ئاستی شارستانییەتی هاوچەرخ کە بەردەوام دروشم و ئامانجی تورکیایە بەم چارەسەریە تێپەڕدەبێت.

لە مێژووی تورکاندا لە سێ قۆناخی ستراتیژیدا رۆڵی کوردان بەپێی پێویست سەلمێنراوە. بەشێوەیەکی مێژوویی دەستنیشانکراوە ئەگەر کوردان نەبوونایە سەرکەوتنی **مەلازگرت** ی ساڵی ١٠٧١ بەدینەدەهات. دیسان ئەو پەیوەندییانەی لە سەرەتای سەدەی شانزەدەهەم لەگەڵ کوردان پێشخرا رۆڵێکی یەکلاکەرەوەی هەبوو لەوەی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ببێتە هێزێکی جیهانی و لە شەڕی **چالدیران** ی ١٥١٧ و چەندین شەڕی دیکەدا سەرکەوتن بەدەستبێنێ. رزگاربوونی تورکان لەو رەوشە مەترسیدارەی دوای هەڵوەشانەوەی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە ساڵی ١٩١٨ تێیکەوتن، بە تایبەت لە ئاخافتنەکانی ئەتاتورك کە رۆڵی رزگارکەری بینی و لە ستراتیژ و تەکتیکەکاندا روونیکردۆتەوە دەردەکەوێت کە ئەگەر کوردان نەبوونایە نەدەشیا رزگاریان بێت. لەراستیدا دەتوانرێ ئەم راستیانە و پێکهاتە سیاسیانەی تورکان بەخۆیانەوە بینی وەکو راستینەی کوردانیش شرۆڤە بکرێت. لەو پێکهاتە سیاسیانەی لە هەزار ساڵی دوایی لە ئەنادڵ و میزۆپۆتامیا بەرزبوونەتەوە، دوای تورکەکان، رۆڵی کوردان بە پلەی یەکەم دێت. ئەو پێکهاتە سیاسیەی لە رۆژگاری ئەمڕۆماندا لە ئارادایە، تایبەتمەندێتی کۆماری دیموکراتی و عەلمانی یە. هەروەکو

سەردەمی رزگاری دیسان لە ئەنجامی یاخیبوون، بەڕێوەبەرایەتی ئۆلیگارشی و دوا سەرهەڵدانی PKK سەلمێنراوە، ئەگەر کوردان نەبن، ناشێ و ئەمە سەرناگرێت. تەنیا ئەوکاتەی کوردان تەڤلیبوونێکی ئازاد و دادوەرانەیان هەبێت، کۆماری تورکیای دیموکراتی و عەلمانی بەدیدێت. هەروەکو چۆن هێندەی ڕیشەی مێژوویی، رزگاربوون لەو قەیرانە قورسانەی بەشێوەیەکی رۆژانە لە ئارادایە ئەم راستینە دەسەپێنێ، سەر لەنوێ هەڵکشانێکی مێژووییش بەم تەڤلیبوونەدا تێپەڕدەبێت.

لە بەرگرینامەکەمدا بەها دەدرێتە هێزی چارەنووس سازانەی مافپەروەری. وەکو گشتگیری ڕێساکانی جێبەجێکردنی ئیرادەی کۆمەڵگا مافپەروەری چەندە دیموکراتییانە بێت، هێندە چارەنوس ساز دەبێت. ئەو مافپەروەری ـ یاسایەی لە رۆژهەڵاتی ناوین وەها نیشاندراوە کە سەرچاوەکەی ئیلاهی یە، لەگەوهەری خۆیدا دەتوانرێ بەو شێوەیە پێناسە بکرێت کە بەزاری پادشایی سەرەڕۆیی دەرەبەگایەتی و کۆیلەداری یەکلایەنە گوزارشتی لێدەکرێت و ئیرادەی گەلی تێدا سڕاوەتەوە. هەرچی یاسای رۆمایە کە وەکو بناخەیەك یاسای ئەوروپا پشتی پێ دەبەستێ، بە شێوەیەکی ئاشکرا ئیرادەی هێزەکانی کۆمەڵگا تێیدا یەکلاکەرەوەن. ڤەبوون بۆ پێشکەوتنێکی دیموکراتییانە، تایبەتمەندێتی سەرەکی ئەم سیستەمەی مافپەروەرییە. یاسای ئەوروپای رۆژگاری ئەمڕۆمان لەگەڵ ئەوەی ئیرادەی چینی بۆرژوا بە بنەما دەگرێت، سەبارەت بە نوێنەرایەتیکردنی گەل ژمارەیەکی زۆری ئیرادە و بە تایبەتیش تاك بە شێوەیەکی زیاتر لەخۆوە دەگرێت. تایبەتمەندێتی یاسای دیموکراتییانە پابەندی ئەم پێشکەوتنانەیە. چەندە ماف و بەرژەوەندییە سەرەکیەکانی تاك و گەلان لە ناوەندەکانی یاسا رەنگبداتەوە، ئەوا بەو ئەندازەیەش بەهای چارەسەری کێشەکان زیاد دەبێت. لەبەرئەوەی پێشکەوتنی یاسا و مافپەروەری لەم لایەنەوە بەواتای گەرەنتی دادوەری و ئازادییەکان دێت، ئەوا ئاشتی کۆمەڵایەتی و گەشەپێدان و ئارامی دەبێتە خاوەن ستاتۆیەکی بەبایەخ.. لە کاتێکدا دوای ئەو ئەزموونە گرنگانەی شارستانییەت ئەوروپا بە خۆیەوە بینی و بە شێوەی یەکێتی ئەوروپا وەکو هێزێکی سیاسی خۆی کرد بە یەك، بناخەی یاسایی ئەم پێشکەوتنەشی بە شێوەی پەیمانی ماڤ مرۆڤی ئەوروپا رێکخستووە کە بەهای دەستوورێکی هەیە. لەسەر بنەمای پەیمانی ماڤ مرۆڤی ئەوروپا یەکێتی ئەوروپا گوزارشت لە یەکێتیەکی یاسایی ـ مافپەروەری دەکات. گوزارشتی دامەزراوی پەیمانی ماڤ مرۆڤی ئەورووپاش، دادگای ماڤ مرۆڤی ئەوروپایە. بێگومان دادگای ماڤ مرۆڤی ئەوروپا رۆڵێکی گرنگ لە گەرەنتیکردنی مافە سەرەکییەکانی تاك و گەلان دەبینێ.

بەهۆی پێشێلکاری زۆربەی ماددەکانی (خاڵەکانی) پەیمانی مافی مرۆڤی ئەوروپا گواستنەوەی دۆزەکەم بۆ دادگای مافی مرۆڤی ئەوروپا، جگە لە پێشێلکردنی مافەکانی کەسێتی من، سەبارەت بەوە جێگای بایەخە ئەوە نیشانبدات کە سەبارەت بە مافە سەرەکیەکانی گەلی کورد لە چ رەوشێکدایە. بەیانکردنی ئیرادە لەسەر بنەمای پێشێلکردنی مافی تاك هەڵوێستێکی زۆر تەسکە، مەترسی ئەوەی هەیە بواری مافی گەلان لە یاسادا ڕەچاو نەکرێت، هەربۆیە هەڕەشەی ئەوە لە خۆوە دەگرێت رێگا لەپێش بێدادی بکاتەوە. دادگای مافی مرۆڤی ئەوروپا دەتوانێ ئەم هەڕەشە و مەترسییە چارەسەر بکات. لەرەوشێکی پێچەوانەدا کاتێك کراسێکی یاسایی بکرێتەبەر رەوشی رفاندن و دەستگیرکردنی من کە بەرهەمی پیلانگێڕیەکی بەرفراوانە و لەگەڵ گەوهەر و ماددە بەرجەستە و پەیوەندارەکانی پەیمانی مافی مرۆڤی ئەوروپا ناکۆکە، ئەوکاتە بەخۆشی دەبێتە پارچەیەکی ئامرازی پیلانگێڕیەکە. بەشێوەیەکی بابەتی هەڵسەنگاندنی چالاکیەکانی ئەو پێکدادانانەی لەلایەن هەردوو لایەنی شەڕ وەکو شەڕیکی بەردەوامی ئاست نزم بەڕێوە دەچوو، بۆ گەلی کورد هەڵسەنگاندنی وەکو بەرگری رەوا و ئەگەر لەم شەڕەی بەرگری رەوادا چالاکی وەها روویدابێت کە تاوانی شەڕبن ئەوا پێویستە لە هەردوو لایەندا لێگەڕێنی دەرهەق بکرێت و هەوڵبدرێ لە دادگایەکی تایبەت دادگایی بکرێت، ئەمەش پێویستییەکی دادوەری و مافپەروەری هاوچەرخە. لەم لایەنەوە دادگاییکردنەکەی ئیمرالی هەم لە بواری ناوەڕۆك، هەم سەبارەت بە مافپەروەری پۆزەتیف لەگەڵ پەیمانی مافی مرۆڤی ئەوروپا ناکۆکە. هەروەکو لە چەندین نموونە بینراوە پێشخستنی دادگایەکی بێ لایەنی تاوانەکانی شەڕ، ئەرکێکی ئەخلاقی و سیاسی کۆنسەی ئەوروپایە کە هێزی بەڕێوەبردنی دادگای مافی مرۆڤی ئەوروپایە و تورکیاش ئەندامێکی دامەزرێنەرە تێیدا.

ناشێ پێکدادانێك کە مەرگی نزیکەی ٤٠٠٠٠ کەس و چۆڵکردنی نزیکەی ٤٠٠٠ گوند و کوێستانی لەگەڵ خۆی هێنا بە تیرۆریزم ناوببرێت و بکرێتە موڵکی تاکێك، بکرێتە موڵکی من. لە تورکیا بەتایبەتی گووتەی سەرۆك کۆمار سلێمان دیمرال" هەندێ جار دەردەکەوینە دەرەوەی رۆتین"، هەروەها گووتنی" لیستەی ئەوانەی دەکوژرێن لای منە " لەلایەن تانسۆچیلەر کە ئەو سەردەمە سەرۆك وەزیران بوو، هەروەها گووتەی " بەهەزاران چالاکی هاوشێوەی ئەمەمان ئەنجامداوە" کە محەمەد ئاغری وەزیری ناوخۆی ئەو قۆناخە سەبارەت بە رووداوی سوسوورلك ئاماژەی پێکرد، بەشێوەیەکی ئاشکرا نیشاندەدات کە لە بەرزترین ئاست و کامە بواردا یاسا و مافپەروەری پێشێلکراوە. بەهەزاران دۆزی بۆ دادگای مافی مرۆڤی ئەوروپا گواستراوەتەوە ئەم بێدادییە نیشاندەدات. ناشێ بە چەند هەزار دۆلارێك ئەم بێدادییە قورسە قەرەبوو بکرێت. ئەگەر

بەمجۆرە تێپەڕبکرێت، ئەوا کەواتە دادگای ماڤ مرۆڤی ئەوروپا و کۆنسەی ئەوروپا پەیمانی ماڤ مرۆڤی ئەوروپایان کردۆتە ئامرازێکی دژی کوردان؛ لەگەوهەری خۆیدا وا لەقەڵەم دەدرێت کە یاساو مافپەروەری پێشێل کراوە. بۆ رێنەکردنەوە لە پێش پێشێلکاریەکی سەختی یاسایی بەمجۆرە دۆزەکەم بایەخێکی مەزن لە خۆوە دەگرێت. لەبەرئەوەی تورکیا ئەندامی دامەزرێنەری کۆنسەی ئەوروپا و بەرئەندامی یەکێتی ئەوروپایە ناچارە گرێدراو بە پەیمانی ماڤ مرۆڤی ئەوروپا بجووڵێتەوە. لەبەرئەوەی دەوڵەتێکی کوردان نییە، پەسندنەکردنی وەکو لایەنێك، نابێتە هەڵوێستێکی دادوەرانە. هەربۆیە لێگەڕینی ماف لە ئاستی تاکەکان، ئەوا پێچەوانەی ئەو راستینەیە دەبێت کە پەیمانی ماڤ مرۆڤی ئەوروپا بەشێوەیەکی بابەتی بۆ تەواوی گەلان دانی پێداناوە و لە مافپەروەرییە " سێ جۆری ماف" ناودەبرێت. کردنەوەی دادگایەکی دادوەر و تایبەت بەکوردان کە لەنێو کێشەی زۆر قورستر لەوەی بەڵکان دا دەژی، لەگەڵ رۆحی پەیمانی ماڤ مرۆڤی ئەوروپا گونجاو دەبێت. لەم چوارچێوەیەدا بەرگرینامەکەم تاوتوێ دەکەم و گەوهەرەکەشی بەم راستینەیە پشت ئەستوور دەکەم. ئەگەرنا ئەو پێشێلکاریە یاساییانەی لە ئیمرالی دووچاری هاتم بەکێشە و گیروگرفتی پلە دووی هەڵدەسەنگێنم. بێگومان هەوڵ و هەنگاوەکانی دارِزانی (لینجی) سیاسی کە بەدرێژایی قۆناخی دادگایکردنەکە لە ئارادا بوو، بە تەنیا زیندانیکردنم لە دوورگەیەکدا کە هیچ هەلومەرجێکی گونجاوی تەندروستی تێدا نییە و بەشێوەیەك خراومەتە نێو تابووتی ژوورێکی تاکەکەسی هەروەکو بڵێی لە خاچدراوم، بێگومان ئەم رەوشە لەگەڵ پێڕەوی کۆمیتەی ئاستەنگکردنی ئەشکەنجە لە ئەوروپا ناکۆك و پێچەوانەیە. دەبووایە سەبارەت بەسەرجەم ئەم مەسەلانە تەگبیری پێویست وەرگیرا بووایە.

بە جەختکردنەوە دەخوازم ئاماژە بەوە بکەم کە سەبارەت بەو پێشێلکارییە یاساییانەی ئەنجامدراوە، نەك دەوڵەتی تورکیا، بەڵکو حکومەتەکانی یۆنان، روسیا و ئیتاڵیا بەرپرسیار دەبینم. هەروەکو چۆن لەبەرگرینامەشدا بە بەرفراوانی ئاماژەم پێکرد پێشێلکاری یاسا لە هەڵوێستی پیلانگێڕانەی ئەم حکومەتانە سەرچاوەی خۆی دەگرێت. ماڤ پەنابەری سیاسیم بۆ ئەوروپا ژێر پێخراو هەروەکو لەلایەنی نوێنەری تایبەتی سەرۆکی ئەمریکا بلینکن لە دەزگاکانی راگەیاندن راگەیەنرا، بەفەرمانی کلینتۆن ی سەرۆکی ئەمریکا وەکو دیاری تەسلیم کراوم. لە بەرزترین بەرپرسیارانی سیستەمەوە تا دەگاتە حکومەت و سیخوڕەکان بەرامبەر ئەم پێشێلکارییە یاساییە بەرپرسیارن. تاوەکو دادگای ماڤ مرۆڤی ئەوروپا کێشەکە شینەکاتەوە و کۆتایی بە پێشێلکاری یاسا و مافپەروەری نەهێنێت، دادگاییەکەی ئیمرالی بە نارەوا لە قەڵەم نەدات و پووچەڵی نەکاتەوە، هەرگیز وەها لەقەڵەم نادرێت کە دادوەرانە جوڵاوەتەوە؛ ئەوا لە مەترسی و هەڕەشەی ئەوەش

رزگاری نابێت کە بکەوێتە ژێر کاریگەری پیلانگێڕیەك کە لە کەسایەتی مندا دژ بە گەلی کورد ئەنجامدراوە. کاتێك دادگای مافی مرۆڤی ئەوروپا رۆڵی مێژوویی خۆی سەبارەت بەم دۆزەی من ببینێ، ئەوا جێگای راستەقینەی خۆی لە وەرچەرخانی کۆماری تورکیا بۆ دەوڵەتی یاسای دیموکراتی و عەلمانی دەبێت. لێرەشدا لەمیانەی رێ نیشاندەری دادگای بالا دەخوازم ئاماژە بەوە بکەم کەبۆ ئەو رێچکەیە ئامادەم کە بە" **چارەسەری دۆستانە**" ناودەبرێت. کاتێك کاربەدەستانی تورکیاش پەسندی بکەن، ئەوا لەسەر بنەمای دەست لەچەك بەردان و بەبناخە گرتنی سنوورەکانی دەوڵەت، لەرێگای دیالۆگ و پێوانە دیموکراتیەکان کارکردن بۆ تەبایی و رێککەوتن بەگونجاوترین رێگا دەبینم و لەم بارەیەوە PKK ش هەمان ئیرادە بەیان دەکات.

دەزگاکانی دادگای مافی مرۆڤی ئەوروپا و یەکێتی ئەوروپا ئەگەر تەنیا لەچوارچێوەی مافی تاك تەماشای کێشەکە نەکەن و پەیوەندی نێوان سیاسەت و مافپەروەری بەشێوەیەکی گونجاو لەگەڵ پێوانە دیموکراتیەکان شیبکەنەوە، ئەوا رۆڵێکی گرنگی دەبێت لەوەی کوردان و کۆماری تورکیا لەو قەیرانە سەختانە رزگاریان بێت کە پێیەوە دەناڵێنن. پێشکەوتنێکی بەمجۆرە رۆڵێکی ریشەیی لە یەکبوونی تورکیا لەگەڵ یەکێتی ئەوروپا دەبینێ و قۆناخی تەڤلیبوون خێرا دەکات. لە مێژوودا گەلێك جار بینراوە کە دۆزی گرنگی یاسایی رۆڵێکی مەزنی لە وەرچەرخانی پۆزەتیڤانەی دەوڵەت بینیوە. لەوەرچەرخانێکی بەمجۆرەدا دەشێ یاسای دیموکراتی ئەوروپا رۆڵێکی ئەرێنی ببینێ. دووبارە ئاماژە بەوە دەکەم کە پێشکەوتنێکی بەمجۆرە سەبارەت بەئەوروپا لە هەمانکاتدا ئەرکێکی ئەخلاقی و سیاسییە.

هەڵوێستەکانی سەردەمی داگیرکاری ئەوروپا لە بنەچەی کێشەکانی کورد و تورکیا شاراوەیەوە و کاریگەریەکی سەختی هەیە. بەبێ ئەوەی ئەم کاریگەریە هیچ لە قورسایی و خێرایی خۆی کەم بکاتەوە تاوەکو رۆژگاری ئەمڕۆمان درێژەی بە حوکمی خۆی دەدات. کاتێك دەڵێین پێویستە ئەمجارە رۆڵێکی ئەرێنی ببینێ، مەبەستم ئەوەیە ئەم کاریگەرییە نەرێنییە بەلاوەبنرێت، هەربۆیە دەبێ وەکو پێویستییەکی پەیمانی مافی مرۆڤی ئەوروپا و بەبێ ئەوەی بەرامبەر گەوهەری رژێم بکەونە نێو دوودڵی ئەرکە سیاسی و ئەخلاقیەکانی جێبەجێ بکات. باوەڕیم وایە کە ئەو بەرگرینامەیەی پێشخستووە رێگای چارەسەری بەمجۆرە رۆشن دەکاتەوە.

چالاکی و چەمکی دژە ـ ئیمپریالیزمی ئەوروپا کە پاشماوەی سەردەمی نەتەوەپەرستییە و زیاتر خزمەت بە پاشڤەرۆیی خۆجێیی دەکات، بەواقیعبینی و پێشکەوتوخواز نابینم . ئەوەی پێویستە ئەنجام بدرێ نەك وروژاندنی دوژمنایەتی نێوان شارستانییەتەکان، بەڵکو دەرخستنی تواناکاری سەنتێزە لەسەر بنەمای لایەنە تایبەت و ئازادەکانی، بەمجۆرە رۆڵ و بەشداری لە

کاروانێکی ئازادیخواز و دادوەرانەتری مێژوو دەکات. ئەو واتا و ئەنجامەی کە بەرگرینامەکەم پێی گەیشتووە ئەمەیە. هیچ گومانێکم لەوەدا نییە کە بەتایبەتی بەخوڵقاندنی مێژووی ئازادی خاوەن ماف سەردەکەوێت.

سیستەمی پشت بەستوو بە ستەمکاری و تەڵەکەبازی ژێر دەکەوێت، ئەو سیستەمەی بە ئازادی و دادوەری پشت ئەستوورە سەردەکەوێت!

عەبدوڵڵا ئۆج ئالان

دورگەی ئیمرالی ـ زیندانی تاکە کەسی داخراو

١١ ی نیسان ـ ٢٨ ی ئاب ٢٠٠١

پەرەسەندنی کەسێتی تاک، واتای سەرهەڵدانی کۆمەڵگای ئازادە.
دەشێ هەندێ جار تاکێکی رۆشنبیر نوێنەرایەتی نەتەوەیەک یا کۆمەڵگایەک بکات. کولتووری گروپ و خێڵ و بەندەیی بە سانایی دەرفەت بە پەرەسەندنێکی بەمجۆرە نادات. کاتێک تاک و رۆشنبیر پێویستیەکانی کاروانیان جێبەجێبکەن، ئەو ئاراستەیە بەدیدێت کە کۆمەڵگاکان بۆ سەدان ساڵ شوێنی دەکەون؛ بەمجۆرەش ئەو کارەی چەندین شەڕ و پارتی ناتوانن ئەنجامی بدەن، ئەو جێبەجێی دەکات.
پێویستە بەردەوام بە بیرخۆمان بێنینەوە کە هونەرمەندان و پێغەمبەران و فەیلەسوف و بیریاران، هەر یەکە و لە قۆناخی خۆی رێنسانس و کاروانێکی رۆشنگەری بوون. ئەو کۆمەڵگایەی رۆشنبیری نەبێت وەکو ئەم قافلە وایە کە رێزانی خۆی لەدەستداوە. لەبەرئەوەی شۆڕشی رۆشنگەری و رێنسانس تاکی هێندە پێویست و ژیانی بۆ کۆمەڵگاکان دەخولقێنێ و خۆشی لەلایەن ئەو تاکانەوە دەخولقێنرێ، هەر بۆیە بایەخێکی مەزن و دەستلێبەرنەدراویان هەیە.